

มนุสสธรรม

พุทธทาสภิกขุ

อบรมพระนิสิตฯ บวชระหว่างปิดภาคฤดูร้อน พ.ศ. ๒๕๑๕
รวม ๔ สถาบัน : จุฬาฯ-ธรรมศาสตร์-มหิดล-สงขลาค.
ระหว่างวันที่ ๗ เมษายน ถึง ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๕

ธรรมทานมูลนิธิ

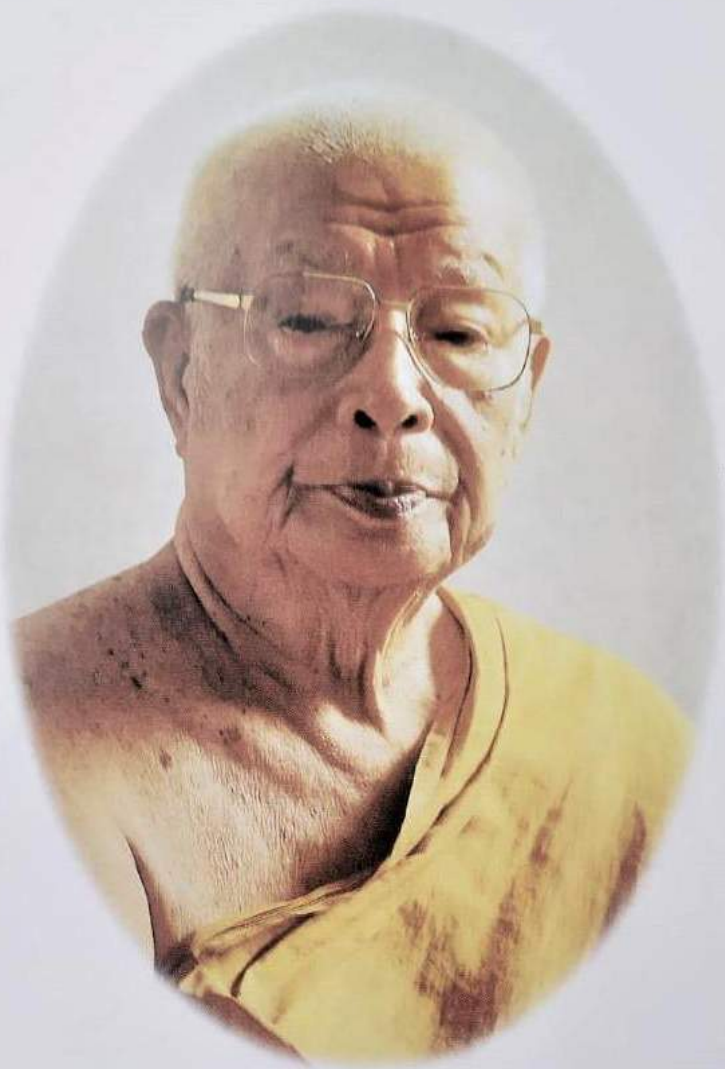
จัดพิมพ์ด้วยศรัทธาบริจาคของคุณภิญโญ ทวีแจ่มทรัพย์ และคุณอุษา วิเศษจำ
เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ คุณพ่อชั้น และคุณแม่ยงค์ วิเศษจำ
ร่วมกับธรรมทานมูลนิธิ

เป็นการจัดพิมพ์ครั้งแรก ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๒ ชุด ปกรณ์พิเศษ
หมายเลข ๑๗ บนพื้นแถบแดง จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๖

ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย]

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่สำเอียง
นั่นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา
พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงตีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญญัติของคัมภีร์พุทธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณ์ตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย
แม้ฉันทายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสทหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างหนหลัง
มีอะไรมาเสียใ้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง
ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวินาทีสนทนากาย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินทปญโญ

กรมการช่างศิลป์

คุณศรี คุณหญิง - คุณแม่อย่าง วิเศษจ๋า

อนุสัญญา

การที่ท่าอากาศยานได้ดำเนินการตามสำเร็จ
 แก่การลดมลพิษในชั้นบรรยากาศแล้วนั้น
 มาในครั้งนี้นั้น อนุสัญญาอนุสัญญา ทั้งโดย
 ส่วนตัว และในนามของทุกประเทศที่เข้าทำสัญญา
 ในขณะนั้นเป็นที่ยอมรับได้เสมอ แม้ในหลายปี
 โลกมนุษย์ อนุสัญญาที่โลกนี้คือ ๓๐๐ การธรรม
 เป็นอย่างอื่น.

ข้อตกลงโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะ
 พิทักษ์สันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นที่
 ยึดแย้งเล็กน้อย เคารพตามได้เรื่อยๆ แก่กันและกัน
 มากกว่า. ถ้าจะเป็นอย่างอื่นอยู่เป็นหนึ่ง
 ที่จะเป็นความหวัง หรือที่หนึ่ง ของโลก, แต่ก็มี
 ไม่เห็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอ; ยังละ
 ความเข้าใจกัน และประสาธนา
 การรวมธรรมในชั้น มีความมุ่งหมาย
 แก่ปัญหาอื่น.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นแก่นใจ
 ที่สามารถนำความใจดี ก็จะได้ ใจดีแก่
 โลกได้. การทำให้โลกมีศาสนา เป็น
 อย่างอื่น แห่งยุคสมัย. ศาสนา
 ของแต่ละศาสนา
 ล้วนแต่มีแก่นแท้ แห่งศาสนา ของตน

มุ่งตามเส้นทางที่ตนรัก; สิ่งที่เราอยาก คือ
 ให้อายุของเราคงอยู่เช่นนี้; ให้อายุของเรา
 มุ่งตามตนเอง คือสิ่งที่เราอยาก! สิ่งที่เราอยาก
คืออายุที่คงอยู่ของเรา, ให้อายุของเราคงอยู่ดัง
เช่นนี้ หมายความว่า และวิธีที่เราจะรักษา
อายุของเรา ของเราเปรียบดังต้นไม้ที่ไม่มีอายุ; ไม้ที่ไม่มีอายุ
 ไม้ที่ไม่มีอายุ คือต้นไม้ที่ไม่มีอายุ; ไม้ที่ไม่มีอายุ
คือต้นไม้ที่ไม่มีอายุ, แต่พวกเขา ก็ยังขาดที่อายุ คือต้นไม้
ที่ไม่มีอายุ อยู่ที่นี่ เอง.

สิ่งที่ให้คนมาร่วมมือ แก่กิจกรรมที่ มาน้อย
 เพียงดี ก็ยอมตายอยู่ในฐานะ เป็นผู้ที่ พระคุณ
แก่พวกเขา อย่างที่ไม่รู้ อยู่ที่นี่ เอง. อายุ
ของเรา คือสิ่งที่ เราอยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก
แก่ เรา คือสิ่งที่ เรา อยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก
แก่ เรา คือสิ่งที่ เรา อยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก
แก่ เรา คือสิ่งที่ เรา อยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก

สิ่งที่ให้คนมาร่วมมือ แก่กิจกรรมที่ มาน้อย
 เพียงดี ก็ยอมตายอยู่ในฐานะ เป็นผู้ที่ พระคุณ
แก่พวกเขา อย่างที่ไม่รู้ อยู่ที่นี่ เอง. อายุ
ของเรา คือสิ่งที่ เราอยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก
แก่ เรา คือสิ่งที่ เรา อยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก
แก่ เรา คือสิ่งที่ เรา อยาก และ สิ่ง ที่ เรา อยาก

โหมกชนกรรม (เขียน) ผู้ทรงอำนาจ

คำปรารภ

หนังสือเรื่อง มนุสสธรรมนี้ เป็นเล่มที่รวบรวมคำบรรยายอบรมภิกษุสามเณร ซึ่งเป็นนิสิตนักศึกษาบวชระหว่างปีภาคเรียน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ จาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย –สงขลา รวม ๔ สถาบัน ตั้งแต่วันที่ ๗ เมษายน ถึงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๕ รวมทั้งสิ้น ๓๖ ครั้งบรรยาย ทั้งปฐมนิเทศอีก ๑ ครั้ง.

หนังสือเล่มนี้ จัดเข้าในหมวดที่ ๒ ชุดพิเศษ เลขประจำเล่มอันดับ ๑๗ บนพื้นแถบสีแดง เป็นลำดับที่ ๗๓ แห่งการพิมพ์ออกในชุดธรรมโฆษณ์. เนื่องจากมีความหนา ๒ เท่าของหนังสือเล่มอื่น ๆ คือหนาประมาณ ๑,๐๐๐ หน้า ค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์จึงสูงกว่าเล่มปกติทั่วไป ราคาที่ขอให้ช่วยค่าจัดพิมพ์จึงเพิ่มขึ้นกว่าเล่มอื่น ๆ.

เรื่องนี้ องค์กรบรรยายให้ชื่อว่า “มนุสสธรรม หรือ มนุษยธรรม” ซึ่งแปลว่า ธรรมของมนุษย์ ธรรมสำหรับความเป็นมนุษย์ หรือ ธรรมเป็นเครื่องทำความเป็นมนุษย์ให้เต็มบริบูรณ์. ซึ่งเมื่อศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน จนได้รู้มนุสสธรรมจริง เห็นมนุสสธรรมแท้ ผู้ศึกษาจะมีความรู้ทางมนุษยธรรม ความรู้ทางพระพุทธศาสนา อย่างเพียงพอในการนำมาปรับปรุงชีวิตให้มีความสมบูรณ์กว่าความเป็นแต่เพียงคนที่ได้เกิดมา ทั้งยังสามารถชี้แนะ แก่ผู้อื่นและสังคมโดยรวมได้. นอกจากนี้ องค์กรบรรยายได้บรรยายเรื่อง มนุสสธรรม ในชื่อว่า “มนุสสธรรมปริทรรศน์” ไว้อีกชุดหนึ่ง คณะกรรมการท่านจะได้นำมาพิมพ์ในโอกาสต่อไป, ท่านที่สนใจศึกษาควรติดตามเพื่อจะได้รายละเอียดที่สมบูรณ์ทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า “มนุสสธรรม”.

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม พิมพ์ขึ้นด้วยศรัทธาบริจาคของคุณภิญโญ ทวีแจ่มทรัพย์ และคุณอุษา วิเศษจำ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม, อีก ๕๐๐ เล่มพิมพ์สมทบด้วยดอกผลของทุนธรรมทานปวีรรัตน.

ธรรมทานมูลนิธิ ไชยา

สารบัญ

	หน้า
ปฐมนิเทศ [: การปรับทำความเข้าใจกันในเบื้องต้น]	๑
๑. ชรรถนะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม	๒๓
๒. มนุษยธรรมนั้นแหละ คือหลักสูตรสอบไล่ตามทางธรรม	๕๑
๓. มนุษยธรรม ไม่ใช่ความวิปริตของมนุษย์	๘๑
๔. มนุษยธรรม เป็นปัจจัยที่ห้า	๑๐๓
๕. ความกำกวม ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม	๑๑๕
๖. ปัญหาที่แตกต่างกัน ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม	๑๔๓
๗. ศาสนาทั้งหลาย อยู่ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม	๑๗๓
๘. วิวัฒนาการ ของมนุษยธรรมในรูปของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา	๑๕๕
๙. ความดั่งถ่วงกัน ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม	๒๒๓
๑๐. คู่มือที่ดี มีोनารยธรรมอยู่สองชนิด	๒๔๓
๑๑. มนุษยธรรม ตามทัศนะของพุทธบริษัท	๒๗๓
๑๒. มนุษยธรรม ถึงจุดสูงสุดอยู่ที่พุทธภาวะ	๒๕๓
๑๓. มนุษยธรรมขั้นสุดยอด กับอารยธรรมขั้นเด็กกอมมือ	๓๑๕
๑๔. ปัญหาสืบสนเกี่ยวกับคำว่า “ตน”	๓๔๕
๑๕. ปัญหาสืบสนเกี่ยวกับคำว่า “ตน” (ต่อ)	๓๖๕
๑๖. มันไม่ใช่ตน ทำไมจึงเกิดรู้สึกว่าเป็นตน ?	๓๘๕
๑๗. ความรู้สึกว่าเป็นตน “ตน” เกิดขึ้นได้อย่างไร	๔๐๓
๑๘. สิ่งที่เราเรียกว่าจิต นั้นคืออะไร	๔๓๕
๑๙. สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลส นั้นคืออะไร	๔๖๕
๒๐. สิ่งที่เราเรียกว่าทัญญู นั้นคืออะไร	๔๘๕

	หน้า
๒๑. สิ่ง que เรียกว่าทฤษฎี นั้นคืออะไร (ต่อ)	๕๑๑
๒๒. สังสารวัฏฏ์ คืออะไร	๕๔๓
๒๓. การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม	๕๗๗
๒๔. อัญจกมรรคในแง่ของมนุษยธรรม	๖๑๑
๒๕. มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา	๖๔๑
๒๖. มัชฌิมาปฏิปทาที่อยู่ในรูปของศีลธรรม	๖๗๑
๒๗. ศีลธรรมในฐานะที่เป็นรากฐานของมนุษยธรรม	๖๕๗
๒๘. ศีลธรรมหรือมนุษยธรรมในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม	๗๒๓
๒๙. มนุษยธรรมกับมนุษยชน	๗๔๕
๓๐. โลกกำลังมีอะไร ๆ เพื่อจุดจบของมนุษยธรรม....	๗๗๓
๓๑. โลกที่ไร้มนุษยธรรม จักอยู่ในภาวะอย่างไร	๘๐๕
๓๒. จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม	๘๒๓
๓๓. จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม (ต่อ)	๘๔๕
๓๔. จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม (ต่อ)	๘๘๑
๓๕. พุทธบริษัทรับผิดชอบในเรื่องนี้อย่างไรและเพียงไร	๙๐๓

[โปรดดูสารบัญหัวข้อย่อยของแต่ละครั้งบรรยาย ในหน้าต่อไป.]

สารบัญหัวข้อย่อย ของแต่ละเรื่องบรรยาย.

หน้า

ปฐมนิเทศ.

จัดต้อนรับให้อยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ เพื่อเข้าใจธรรมะง่าย	๒
ผู้ที่บวชอยู่, อะไร ๆ อย่างฉะฉานควรเลิกล้ม	๑๑
ระเบียบปฏิบัติอย่างนักบวช ทำให้ลัด-ละสิ่งไม่ดีได้อยู่ในตัว	๑๔
ผู้บวชควรให้ได้รับประโยชน์หลักใหญ่ ๆ ๒ ประการคู่กันไป	๑๗

๑. ธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

มนุษยธรรม รวมอยู่ในธรรมะ ๔ ความหมาย	๒๘
ผลแห่งมนุษยธรรม คือความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์, หรือการได้บรรลุ- นิพพานเป็นพระอรหันต์	๓๑
หลงกิน-กาม-เกียรติ ทำให้มนุษยธรรมหายไป กลายเป็นมีแต่ “ยักษ์” ครองโลก	๓๗
อารยธรรม เป็นเรื่องทางวัตถุ, มนุษยธรรมเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ	๔๐
จำเป็นต้องรู้เรื่องมนุษยธรรมและปฏิบัติได้ เพื่อไม่หลงบูชากิน-กาม-เกียรติ- จนเลวกว่าสัตว์	๔๕

๒. มนุษยธรรมนั้นแหละ คือหลักสูตรสอบไล่ตามทางธรรม.

เวลาผ่านไป ๆ ย่อมคร่ำชีวิตไปด้วย ควรฝึกความอมทน ๓ ให้สมกัน	๕๑
มนุษยธรรม ตามแบบชาวพุทธ	๕๗
บทนิยามที่ดีที่สุดของธรรมะที่เล็งถึงหน้าที่	๖๒

ความก้าวหน้าแต่ทางอารยธรรม ทำให้คนถอยห่างมนุษยธรรม	๑๓๑
หลักเกณฑ์สำหรับตัดสินว่าอะไรผิดอะไรถูก	๑๔๐

๖. ปัญหาที่แตกต่างกัน ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม.

ควรขัดแย้งต่อปัญหาที่ว่า เกิดมาทำไม?	๑๔๔
พุทธบริษัทมีหลักบริโภคปัจจัย ๔ คุณกินเนื้อบุตรกลางทะเลทรายฯ	๑๔๕
ความมุ่งหมายแห่งการสืบพันธุ์ ของพุทธบริษัท	๑๔๗
ตามหลักพุทธศาสนา มนุษย์เกิดมาเพื่อได้รับสิ่งดีที่สุด (: แหกคุกอวิชาได้)	๑๔๗
การทำความถูกต้องสัมพันธ์กันดี ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม	๑๕๓
อะไรเป็นโรคทางกายและทางจิตที่แท้จริง	๑๕๔
ธรรมชาติบีบบังคับให้มีความก้าวหน้าทั้งอารยธรรมและมนุษยธรรมคู่กันไป	๑๕๗
“ชีวิตต้องเทียมด้วยความ ๒ ตัว” : อุปมาการทำความสัมพันธ์กันของ-						
อารยธรรมกับมนุษยธรรม	๑๕๙

ชีวิตคนเราต้องมีสภาพเหมือนความไถนา ๒ ตัว	๑๖๑
ไม่จำเป็นต้องมีอารยธรรมและมนุษยธรรมให้เท่ากัน	๑๖๓
ไม่มีโรคทางวิญญาณมีผลดี, ทำให้ไม่มีโรคทางกาย, หรือมีก็น้อย หายง่าย มีอายุยืน	๑๖๕

๗. ศาสนาทั้งหลายอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

ทบทวนให้เห็นความสำคัญ ว่าชีวิตต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว	๑๗๓
ทุกศาสนามุ่งกำจัดความเห็นแก่ตัว, อย่าเห็นศาสนาเป็นปรปักษ์ต่อกัน	๑๗๗
ประวัติของมนุษยธรรม (ศาสนาตั้งต้นขึ้นมาได้อย่างไร)	๑๘๐
ทำไมคนสมัยแรก ๆ จึงรู้เรื่องจุดตั้งต้นมนุษยธรรม	๑๘๒
การทำศาสนาที่ดีประเสริฐ ให้กลายเป็นของต่ำด้อย	๑๘๕
การหลงเอาศาสนามาเป็นเครื่องส่งเสริมเนื้อหนัง ทำให้ “ปัญญาชนแค่โลก ๆ”-						
คู่มือศาสนา	๑๘๖

เพราะเป็นไตรรัตนทาส จึงคิดทำพูดในสิ่งที่เป็นหน้าที่ของทาสผู้ภักดี	๒๔๕
อนารยธรรมมีทั้งอย่างอันตรายและไม่อันตราย	๒๕๑
อนารยธรรมที่ไม่ควรเรียกว่าอนารยธรรม	๒๕๓
อารยธรรมที่เป็นอนารยธรรมแท้จริง (: อารยธรรมของกิเลส)	๒๕๔
ควรถืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสิน	๒๕๖
เอาธรรมะเป็นอำนาจ การเมืองก็ไม่เป็นอนารยธรรม	๒๕๗
เป็นมนุษย์ถูกต้องตามมนุษยธรรม อะไร ๆ จะต้องมี—เป็นอย่างมนุษยธรรมหมด	๒๕๘
ระวิงการช่วยเหลือที่ยังไม่ไซ่มมนุษยธรรม แต่กลับจะเพิ่มอนารยธรรมให้ยิ่งขึ้น	๒๖๑
หิริโอตตปละเป็นธรรมะที่คุ้มครองโลก ช่วยทำให้มีมนุษยธรรมสมบูรณ์	๒๖๓
อนารยธรรมระหว่างยุคคนป่ากับคนยุคนี้ อันไหนน่ากลัวกว่ากัน	๒๖๖
อนารยธรรมไหนน่ากลัวกว่ากัน ระหว่างอนารยธรรมของคนกับของสัตว์	๒๖๗
อนารยธรรม—อารยธรรม ตามความหมายของศาสนา	๒๖๘
อารยธรรม—มนุษยธรรมทางศาสนา ถือเอาเป็นที่พึ่งได้	๒๖๙

๑๑. มนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท.

เวลาใกล้รุ่งควรถือเอาความหมายให้หวังได้สัมมาทิฐิที่เป็นรุ่งอรุณอริยมรรค	๒๗๓
พุทธบริษัทมีหลักเข้ากันกับหลักทั่ว ๆ ไปของชาวอินเดียและวัฒนธรรมจีน	๒๗๔
คนแก่ที่อบรมตนเองตามมนุษยธรรม จะ “เป็นหนุ่ม” จนตายและตายอย่างสุขสงบ	๒๗๘
โลกที่มีปัญหาเรื่องเกิด—แก่—เจ็บ—ตาย ควรมีหลักมนุษยธรรมมาศึกษาปฏิบัติ— เพื่อชนะปัญหานั้น ๆ	๒๗๒
อยู่ท่ามกลางบ้านเรือนก็ยังมีผู้สนใจนิพพานในปัจจุบันกันมาก	๒๗๔
ตัวสันทิฐิกนิพพานที่คนรวย—คนเจ้าสำราญ—และชนชั้นปกครองสนใจ	๒๗๖
มนุษย์ทุกคน ควรมีสิ่งที่ดีที่สุดไว้เป็นทรัพย์ประจำตัว	๒๘๐
มนุษยธรรมที่ “สำหรับเตือนอยู่ใกล้จะตาย”	๒๘๓

๑๒. มนุษยธรรมถึงจุดสูงสุดอยู่ที่พุทธภาวะ.

ทบทวนให้รู้ชัดความหมายสำคัญ ของมนุษยธรรมกับอารยธรรม ๒๕๗
พระพุทธเจ้าเป็นผู้ถึงจุดสุดยอดของมนุษยธรรม คือทรงลู่ถึงพุทธภาวะสมบูรณ์ ๒๕๕
: พุทธภาวะในกรณี que แสดงว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้มียุทธธรรมสุดยอด	๓๐๐
: พุทธภาวะในกรณีการทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ๓๐๗
: พุทธภาวะในกรณีที่เป็นผลแห่งการทรงทำหน้าที่เสร็จแล้ว ๓๑๑

๑๓. มนุษยธรรมขั้นสุดยอดกับอารยธรรมขั้นเด็กอมมือ.

หัวใจพุทธศาสนา รวมอยู่ที่คำว่า “ไม่ยึดมั่น” ๓๒๑
ว่างหรือหมดความยึดมั่น เป็นยอดสุดของมนุษยธรรม ๓๒๔
เรื่องเกี่ยวกับความว่าง จิตว่าง ที่ถูกต้องตามหลักธรรม ๓๒๖
สุญญตาทางพุทธธรรม มีความหมายว่า ว่างยึดมั่นไม่ได้, ว่างจากอึดตา,-	
ว่างจากส่วนที่ควรยึดมั่น ๓๒๗
สุญญตา โดยพยัญชนะ ๓๒๘
สุญญตา โดยอรรถะ ๓ ๓๒๘
ก. อรรถะแห่งสุญญตาทางวัตถุ ๓๒๘
ข. อรรถะของสุญญตาทางจิต ๓๒๕
ค. ความหมายของสุญญตาทางวิญญาณ ๓๒๕
ความหมายแห่งสุญญตาทางวิญญาณ เล็งถึงว่างจากอึดตาอึดตนิยา ๓๓๐
พูดภาษาคนโลกว่างไม่ได้, พูดในภาษาธรรมโลกว่างได้ คือว่างจาก-	
อึดตาอึดตนิยา ๓๓๓
โลกว่างใน ๒ แ่ง ๒ ลักษณะ ๓๓๓
๑. โลกว่างเพราะไม่มีตัวจริงของโลก, มีแต่ตัวจริงของอิทัปปัจจยตา ๓๓๓
๒. โลกว่างเพราะว่างจากอึดตาอึดตนิยา ๓๓๕
จิต-เจตสิก เป็นตัวการสำคัญในการเห็นโลกว่างหรือไม่ว่าง ๓๓๖

๑๖. มันไม่ใช่ตน ทำไมจึงเกิดความรู้สึกว่าตน ?

เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าคุณ ทั้งที่ไม่ใช่ตน (๓ แนว)	๓๕๐
[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าคุณแนวที่ ๑]	๓๕๑
[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าคุณแนวที่ ๒]	๓๕๑
[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าคุณแนวที่ ๓]	๓๕๓
อวิชาทำให้สิ่งที่ไม่มีตน เป็นมีตนขึ้นมา	๔๐๐

๑๗. ความรู้สึกที่ “ตน” เกิดขึ้นได้อย่างไร.

ทบทวนการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา....	๔๐๓
ขั้นตอนของการเกิดความรู้สึกว่าตน ๒ ชั้น	๔๐๕
พิจารณาความรู้สึกตามธรรมชาติ ที่ไม่เกิด-ก่อนจะเกิด-ใกล้เกิด-และตอน- เกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก	๔๑๒
: การไม่เกิด-ก่อนจะเกิด-ใกล้เกิด-และเกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก มี- สิ่งที่ต้องรู้ชัดไว้ ๓ เรื่องหลัก ๆ	๔๑๒
[ปฏิจสมุปป็นนธรรมเกิดขึ้นอย่างไร; ปฏิจสมุปบาทและ- อิทัปปัจจยตามีความเกี่ยวข้องกับปฏิจสมุปป็นนธรรม]	๔๑๔
ก. พิจารณาความรู้สึกที่ไม่เกิดและก่อนจะเกิดความรู้สึกว่าตัว- ตนผู้รู้สึก ให้เห็นว่ามีเกิดความรู้สึกอะไรบ้าง, ๒ ระยะ	๔๑๖
๑. ระยะรู้สึกเกิดเป็นวิญญาณหลังจากกระทบอายตนะใน-นอก	๔๑๖
๒. ระยะรู้สึกเป็นปฏิสมผัสผัส และวิชาสัมผัส เมื่ออายตนะ- ใน-นอก-วิญญาณประจวบกัน	๔๑๗
ข้อควรสังเกต : ผัสสะมี ๒ ชนิดใหญ่ ๆ ฯลฯ	๔๑๘
ข. พิจารณาความรู้สึกตอนใกล้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก ให้- เห็นว่ามีเกิดความรู้สึกอะไร ๆ ขึ้นมาบ้าง ๔ ระยะ	๔๒๐
๑. ระยะรู้สึกเป็นอวิชาสัมผัส ฯลฯ	๔๒๐

๒. ระยะเวลาที่รู้สึกเป็นอวิชชาสัมผัสสังขารเวทนา ฯลฯ	๔๒๐
๓. ระยะเวลาที่เป็ฯอวิชชาสัมผัสสังขารเวทนาอริยจนสัมผัส ฯลฯ	๔๒๑
๔. ระยะเวลาที่รู้สึกเป็นอวิชชาสัมผัสสังขารเวทนาอริยจนสัมผัสสังขารเวทนา- แล้วเกิดตัณหา ฯลฯ	๔๒๒
ก. พิจารณาความรู้สึกตอนที่เกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนผู้รู้สึก	๔๒๒
[ผลพวงที่ตามมา หลังจากมีตัวตนผู้รู้สึกแล้ว]	๔๒๓
ตรัสสอนให้รู้ว่า อะไร ๆ ก็มีใช่ตัวตน เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตน	๔๒๕
ทุกสิ่งมีใช่ตัวตน จะเกิดรู้สึกเป็นตัวตน ต่อเมื่อเกิดรู้สึกเป็นอุปาทาน-ภพ-ชาติ- เท่านั้น	๔๒๗
อวิชชามิใช่ตัวตน แต่ผลิตความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาได้	๔๒๘
จิตตวิทยาของพุทธศาสนา มุ่งให้รู้เรื่องจิตในทางดับทุกข์	๔๓๑

๑๘. สิ่งที่เรียกว่าจิตนั้นคืออะไร.

การศึกษาเรื่องจิตอย่างละเอียดในส่วนเท่าที่จำเป็น เพื่อทำจิตตกวานาให้จิต- ลุดถึงมนุษยธรรมขั้นสุดท้าย	๔๓๖
: จิตมีไวพจน์-คำแทนชื่อหลายอย่าง	๔๓๗
: จิตคืออะไร โดยนัย ๓	๔๓๗
คนเรารวมถึงทุกสิ่งที่มีชีวิตประกอบด้วยธาตุหก	๔๓๘
หลักธรรมในพุทธศาสนา เรียกทุกสิ่งเป็นธาตุหมด	๔๓๘
ไฟฟ้ากับจิตเหมือนกันตรงไม่รู้จักตัวจริงมันได้ แต่เอามาใช้ได้	๔๔๑
สิ่งมีชีวิต ต้องมีวิญญาณธาตุ	๔๔๒
: การแยกจิตออกเป็น ๒ ชนิด ๒ ระดับ	๔๔๓
ก. ลักษณะของจิตล้วน ๆ	๔๔๔
ข. ลักษณะของจิตที่มีใจจิตล้วน ๆ	๔๔๕
จำนวนจิตที่ไม่ใช่จิตล้วน ๆ	๔๔๕

ลักษณะต่าง ๆ ของจิตที่ไม่ใช่จิตล้วน ๆ	๔๕๑
: ทุก ๆ สิ่งขึ้นอยู่กับจิต, ไม่มีจิตอะไร ๆ ก็เหมือนไม่มี	๔๕๖
: สังขารหรือสังขตธรรมทุกสิ่งเกิดจากจิต เป็นไปตามจิต	๔๕๗
: รู้เรื่องจิตเพียงว่าไม่ทำให้เกิดทุกข์วุ่นวายก็พอ แล้วปฏิบัติอบรมจิตให้-					
พ้นจากตัวกู-ของกู	๔๕๘

๑๕. สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสนั้นคืออะไร.

การดูให้รู้จักกิเลส ให้ดีกว่าที่แล้ว ๆ มา	๔๖๖
: กิเลสเป็นสัจว่าธาตุตามธรรมชาติ ฯลฯ ทรงนำมาสอนมากที่สุด	๔๖๖
: กิเลสเป็นสิ่งมีอยู่ในโลก เพื่อประโยชน์อะไร ๆ แก่มนุษย์	๔๖๘
กิเลสว่าตามจริงไม่ชั่วไม่ดี มีแต่ทำจิตให้เศร้าหมองเหมือนกัน	๔๖๘
กิเลสเป็นคำใช้ตามบ้านมาก่อน คุณนิพพาน และทาง เป็นต้น	๔๗๐
กิเลสที่เกิดจนชินหมักหมม กลายเป็นอนุสัย อาสวะ	๔๗๒
สะสมอนุสัยของกิเลสไว้มาก จึงเกิดเป็นกิเลสปัจจุบันได้ง่าย	๔๗๔
กิเลสและความชินของกิเลส ทำให้สูญหายจากจิตได้	๔๗๔
ควรเกิดกำลังใจดับกิเลส เพราะกิเลสเป็นเพียงสังขตธรรม	๔๗๖
: กิเลสคืออวิชชา เป็นตัวร้ายกาจทำให้เกิดตัณหาอุปาทานมีทุกข์	๔๗๘
นันทิ-ความเพลิดเพลिन นันทราคะ-ความกำหนดด้วยอำนาจจิต-						
เป็นลักษณะจำกัดความของอุปาทาน	๔๘๒
ลักษณะอย่างหนึ่งในหลายอย่างของอริยสาวก ที่เกี่ยวกับอุปาทาน	๔๘๓
ความสะดุ้งเป็นทั้งกิเลสและผลของกิเลส เกิดจากเหตุใกล้ชิดคือ-						
อุปาทาน	๔๘๔
: ตรัสว่า นิ वर्ณ ๕ เป็นอาหารหล่อเลี้ยงอวิชชา	๔๘๕
: ตรัสว่า อหิริกะกับอนตคัปปะ “เดิน” ตามหลังอวิชชา	๔๘๖

๒๐. สิ่ง que เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร.

อารยธรรมกับมนุษยธรรม ควรไปด้วยกัน	๔๘๕
ทฤษฎีคืออะไร	๔๕๐
ทฤษฎีตามนัยแห่งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ	๔๕๑
วิธีที่จะเข้าใจและมองเห็นความหมายของทฤษฎีได้ง่ายขึ้น	๔๕๓
ทฤษฎีผลักดันให้มนุษย์ทำอะไรรุนแรงยิ่งกว่าญาณ	๔๕๔
ทั้งอารยธรรมและมนุษยธรรม ขึ้นอยู่กับทฤษฎี	๔๕๖
อะไรเป็นบ่อเกิดของทฤษฎี	๔๕๗
ผัสสะนอกจากเป็นบ่อเกิดทฤษฎี ยังเป็นบ่อเกิดของความเป็นต้นได้อีก	๔๕๕
ข้อควรสังเกตไว้รู้จักทฤษฎีที่ตนมี ว่าเป็นฝ่ายผิดหรือฝ่ายถูก	๕๐๑
ก. สัมมาทฤษฎีเป็นฝ่ายถูก มี ๒ ประเภท	๕๐๑
ข. มิจฉาทฤษฎีเป็นฝ่ายผิด ควรเข้าใจให้ชัดเจน	๕๐๔
ข. ๑ ความหมายของทฤษฎีฝ่ายมี ฝ่ายเที่ยง เรียกสัตตทฤษฎี	๕๐๕
สัตตทฤษฎี ประเภท “หญิงมีครรภ์ไม่คลอด”	๕๐๕
สัตตทฤษฎี ประเภท “อิตถานุทฤษฎี”	๕๐๖
สัตตทฤษฎี ประเภท “สัตตทฤษฎีสามัญ”	๕๐๗
ข. ๒ ความหมายของทฤษฎีฝ่ายไม่มี ฝ่ายสูญ เรียกว่าอจเจททฤษฎี	๕๐๘
มิจฉาทฤษฎี ทำให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนังอย่างไร	๕๐๕

๒๑. สิ่ง que เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร (ต่อ).

ทบทวนใจความของเรื่องทฤษฎีที่อธิบายครั้งที่แล้ว	๕๑๑
คนงอมืองอเท้า เพราะตกอยู่ใน “อภิริยทฤษฎีชนิดพิเศษ” !	๕๑๒
ระวางจะมีทฤษฎีแบบเส้นผมบังภูเขา คือ “ถ้าอย่างหนึ่งผิด อีกอย่างตรงข้ามเป็น- ต้องถูกแน่”	๕๑๖
อนัตตาที่เป็นมิจฉาทฤษฎี	๕๑๗

๒๔. อัญญัติกัมมรอกในแง่ของมนุษยธรรม.

ปรารภทบทวน	๖๑๑
มรรคโดยพยัญชนะ-ไวพจน์-อรรถะ	๖๑๓
มรรคโดยพฤติที่เป็นอยู่จริง ต้องมีเรื่องครบบริบูรณ์	๖๑๖
“มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นความหมายสำคัญที่สุดของมรรค	๖๑๘
องค์ประกอบ ๘ องค์ของอริยอัญญัติกัมมรอก	๖๒๒
องค์ ๘ แห่งอริยอัญญัติกัมมรอกสรุปเหลือ ๓ : ศีล สมาธิ ปัญญา	๖๒๕
ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักสากลของสิ่งมีชีวิต	๖๒๖
คู่อริยอัญญัติกัมมรอกในแง่ปฏิบัติให้มากขึ้น	๖๓๑
ความจำเป็นที่ต้องมีอริยอัญญัติกัมมรอก	๖๓๔
ชีวิตเป็นการเดินทาง ถึงที่สุดมนุษยธรรมคือนิพพาน	๖๓๖

๒๕. มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา.

ปรารภและทบทวน	๖๔๑
มัชฌิมาปฏิปทา ระดับลึก ๓ ลักษณะ	๖๔๔
: มัชฌิมาปฏิปทาลักษณะที่ ๑ หรือกลุ่มที่ ๑	๖๔๕
หลักเกณฑ์โพชนงค์ ๗ ที่นำมาปฏิบัติได้ทั้งในระดับต่ำและสูง	๖๔๖
มัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่เป็นมรรคคือพรหมจรรย์	๖๕๑
พรหมจรรย์ มีลักษณะน่าดื่มเหมือนมัทนะ เป็นต้น	๖๕๒
พรหมจรรย์ โดยนัยลึกประกอบด้วยฐานะ ๑๐ ต้องปฏิบัติกัน- ทั้งผู้ไม่เป็นผู้เป็นพระอรหันต์	๖๕๕
: มัชฌิมาปฏิปทาลักษณะที่ ๒ หรือกลุ่มที่ ๒	๖๕๕
ตรัสว่า ปฏิกิจสมุปบาทเป็นสัมมาปฏิปทา ฯลฯ	๖๖๐
ตรัสว่า ทรงพบปฏิกิจสมุปบาทเพราะเดินตามอัญญัติกัมมรอก	๖๖๓

๒๘. ศีลธรรมหรือมนุษยธรรมในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม.

วัฒนธรรมแบ่งเป็น ๓ ชนิด (: ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ, ทางจิต, ทางวิญญาณ)	๓๒๔
ความเป็นมาของวัฒนธรรมทั้ง ๓ ชั้น ตามลำดับ	๓๒๖
ตัวอย่างความต่างกันระหว่างอารยธรรมกับศีลธรรม	๓๒๘
วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแห่งจริยธรรมหรือปรัชญาที่ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ แยก- ต่างหากจากศีลธรรมอันเป็นตัวการปฏิบัติ	๓๓๑
ลักษณะที่ให้จำง่าย ในการแยกปรัชญาจากศีลธรรม	๓๓๓
โทษของการละเลยศีลธรรม หันไปหลงบูชาวัตถุ	๓๓๕
แม้อยู่ในบ้านเรือนก็หาความสงบทำประโยชน์ด้วยมนุษยธรรมได้	๓๔๐
สรุป....	๓๔๒

๒๙. มนุษยธรรมกับมนุษยชน.

ปรารถนาและทบทวน	๓๔๕
วิธีทำให้มีศีลธรรมได้ โดยไม่ต้องพึ่งปรัชญาเพื่อ	๓๔๗
มนุษยธรรม ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์และคนที่เหมือนสัตว์	๓๕๐
มนุษยธรรมใครค้นพบ ? ใครบันดาลให้ค้น ? ค้นพบจากอะไร ? ฯลฯ	๓๕๒
เหตุผล ๓ ประการ ที่ทำให้คนละเลยและเหยียบย่ำมนุษยธรรม	๓๖๑
ผลที่จะได้รับเมื่อไม่มีศีลธรรมและวิธีแก้	๓๖๕
: ความเป็นไปทางฝ่ายเลวตามลำดับก่อนการไม่มีศีลธรรม	๓๖๕
: ผลลัพธ์ๆ หลังจากไม่มีศีลธรรม	๓๖๗
: ควรถอยหลังเข้าคลองเดิมเป็นอย่างน้อย, หรือไม่ก็ก้าวไปข้างหน้าให้ถูกต้อง	๓๖๙

๓๐. โลกกำลังมีอะไร ๆ เพื่อจุดจบของมนุษยธรรม.

บุดูชนมีอะไรแตกต่างกันกับพระอรหันต์	๓๗๕
สภาพการณ์โลกปัจจุบันมีการถอยหลัง, แต่ไม่ถอยเข้าคลองที่ถูกต้อง	๓๗๘

ยังมีการศึกษาอย่างปัจจุบัน จะยิ่งห่างไกลไม่มีเหตุผลทางพระอรียเจ้า	๗๒๒
การให้ผลของการศึกษาและการประดิษฐ์อย่างปัจจุบันมีทั้งดีและเลว	๗๒๖
ความร่ำรวยในปัจจุบัน มีผลเสียตามมามาก ทำให้ตกต่ำจากมนุษยธรรม	๗๕๐
ความมีอำนาจ มัวเมาในอำนาจ ทำให้มนุษยธรรมหมดไปจากโลก	๗๕๕
สรุป : การมีการก้าวหน้าอะไร ๆ อย่างปัจจุบัน ทำให้ยิ่งใกล้จุดจบมนุษยธรรม	๗๕๘
ตัวอย่างสุดท้ายที่ทำให้มนุษยธรรมใกล้ถึงอวสาน	๗๖๒
สิ่งที่เรียก ๆ กันว่าก้าวหน้า แต่จริง ๆ ไม่ก้าวหน้าเลย!	๗๖๓

๓๑. โลกที่ไร้มนุษยธรรมจักอยู่ในภาวะอย่างไร.

ปรารถนาและทบทวน	๗๖๕
ดูเหตุผลลักษณะภาวะที่ว่าโลกไร้มนุษยธรรม	๗๖๗
สภาพโลกข้างหน้า หลังจากปราศจากศีลธรรม	๗๖๕

๓๒. จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.

ปรารถนาและทบทวน	๗๖๓
ควบคุมการศึกษาให้ถอยหลังเข้าคลองถูกต้อง โลกจะมีมนุษยธรรมได้	๗๖๖
ต้องเน้นการศึกษาให้คนมีกตัญญูกตเวที แล้วศีลธรรมอื่น ๆ จะตามมา	๗๓๐
ต้องเน้นให้การศึกษามีความหมายตรงกับ “สิกขา” ในพุทธศาสนา	๗๓๖
นักเรียนจะต้องเป็นพรหมจารี (: ดำเนินชีวิตตามอาศรมที่ ๑)	๗๓๗
การศึกษาต้องเน้นให้มีหลักรู้ว่าเกิดมาทำไม	๗๔๐
เน้นให้เล่าเรียนในลักษณะที่รู้จักทำให้ชีวิตจิตใจเป็นสุข เป็นต้น	๗๔๑
เน้นให้ผู้เรียนทำงานเสียสละ-เคารพผู้แก่เฒ่า	๗๔๔

๓๓. จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม (ต่อ).

ปรารถนาและทบทวน	๗๔๕
-----------------	------	------	-----

พุทธบริษัท ต้องทำให้สมตามพระพุทธรูประสงฆ์ เกี่ยวกับมนุษยธรรม	๕๑๓
พุทธบริษัทแท้จริง จะปฏิบัติธรรมคู่กันไปกับการเผยแผ่ธรรมอย่างเต็มความ- สามารถ	๕๑๗
พุทธบริษัท ต้องเห็นชัดสุญญตาธรรม, ไม่ให้เกิดการเลอะเลือนได้	๕๑๘
ผู้หลงเนื้อหนัง จะไม่สนใจและไม่ชอบสุญญตาธรรม	๕๒๕

มกุฏธรรม

— ปฐมนิเทศ —

๗ เมษายน ๒๕๑๕

ปฐมนิเทศ.

[: การปรับความเข้าใจทำความเข้าใจกันในเบื้องต้น.]

วันนี้ยังไม่มีอะไรพูด, เพียงแต่จะพูดเป็นการปรับความเข้าใจ แก่
ภิกษุสามเณรที่มาใหม่ ที่บวชระหว่างปิดภาคเท่านั้นเอง; การอบรมที่จะเรียกว่า
เป็นการให้วิชาความรู้ จะเริ่มตั้งแต่หัวรุ่งของคืนนี้ คือหัวรุ่งของวันที่ ๘. เรา
จะต้องใช้เวลาที่สงบสงัด; กลางวันนี้ร้อนด้วย หนาวด้วย รำคาญคนที่เขามา
เที่ยว, ฉะนั้น หลีกเอาเป็นกลางคืน : ตอนเช้า ก็เวลา ๔.๐๐ น. ก่อนสว่าง พูดกัน
เวลา ๔.๐๐ น. เสร็จแล้วก็ไปบิณฑบาต, ตอนเย็นค่ำ ก็ ๒๐.๐๐ น.; คือ ๔.๐๐ น.
ครึ่งหนึ่ง, ๒๐.๐๐ น. ครึ่งหนึ่ง, ซึ่งจะเป็นเวลาสำหรับการบรรยาย; ต้องการความ
เงียบ ต้องการความเย็น สงบเยือกเย็นของธรรมชาติ. นี้สำหรับการบรรยาย.

จัดต้อนรับให้อยู่ใกล้ศีลธรรมชาติเพื่อเข้าใจธรรมง่าย.

แต่ว่าโดยทั่วไปนั้นต้องการให้คุ้นกับธรรมชาติ เราเรียกกันโดยภาษาที่ง่ายว่า เป็นเกลอกับธรรมชาติ; นี่ต้องการอย่างยิ่ง เช่นที่จัดโรงเรียนแบบนี้ ยิ่งขึ้นทุกที ก็เพื่อให้เป็นเกลอกับธรรมชาติยิ่งขึ้นทุกที, ห้องเรียนตามธรรมชาติ.* ต้องการหลักพื้นฐาน คือเป็นผู้อยู่อย่างใกล้ศีลธรรมชาติ เป็นเกลอกับธรรมชาติ เพื่อจะเรียกความรู้สึกที่จะเข้าใจพุทธศาสนาได้โดยง่ายมายังเราทุกคน.

ผมขอร้องให้ทุกคนนึกไว้เสมอว่า พระพุทธเจ้าท่านประสูติกลางดิน ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็กลางดิน และนิพพานก็กลางดิน; ส่วนมากท่านก็อยู่กลางดิน เทียวไปมาตามพื้นดิน สอน ศรัทธธรรมเทศนาเป็นอันมากกลางดิน กฎที่อยู่อาศัยของท่านก็มีลักษณะเป็นพื้นดิน. นั่นแหละขอให้คิดดูเถอะว่า พระพุทธเจ้าท่านอยู่กลางดิน. พุทธภาษารธรรมดาก็ว่า เกิดกลางดิน เป็นพระพุทธเจ้าตรัสรู้ก็กลางดิน ตายก็กลางดิน; ส่วนมากก็อยู่กลางดิน. ถ้าใครยังไม่รู้เรื่องนี้ก็ยังไม่ค่อยมากสำหรับความเป็นพุทธบริษัท.

ขอให้ถือว่า จะเกิดความรู้สึกนึกคิดนึกเหมือนผู้ใด ก็ขอให้มีการเป็นอยู่เหมือนผู้นั้นให้มาก เท่าที่เราจะทำได้. ที่นี่เราอยากให้เกิดความรู้สึกนึกคิดนึกเหมือนพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย เราก็ต้องมีชีวิตเป็นอยู่ให้เหมือนท่านให้มากที่สุด เท่าที่จะทำได้; ดังนั้น จึงชักชวนมาในลักษณะที่เรียกว่า เป็นเกลอกับ

* โรงเรียนตามธรรมชาติ หรือโรงเรียนหิน ได้จัดขึ้นบริเวณเชิงเขาพุทธทองด้านโรงมหรสพทางวิญญาณ โดยใช้ก้อนหินจัดเรียงไว้สำหรับนั่งบรรยายและฟังการบรรยาย ท่ามกลางธรรมชาติในสวนโมกข์.

ธรรมชาติ; อย่างถือกันเป็นคำขวัญที่นี้ว่า **กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู เป็นอยู่อย่างทาส,** นี้ล้วนแต่เป็นเรื่องโกสัทธิชดธรรมชาติทั้งนั้น.

มันมีสิ่งที่จะต้องสังเกตกันให้ดี ๆ สักสิ่งหนึ่งว่า **พระศาสดา**ของทุกศาสนา **ตรัสรู้ในป่า** หรือเรียกว่ากลางคืน; พระเยซูคริสต์ (*Jesus Christ*) ก็เกิดกลางคืน เป็นพระศาสดาวันตรัสรู้ก็กลางคืน แต่บนภูเขาหน้าหนองน้ำนั่นเอง. ศาสดาไหน ๆ

ในโลกของศาสนาที่สำคัญ ๆ พระศาสดาล้วนแต่เป็นเกลอกับธรรมชาติ ตรัสรู้เป็นพระศาสดากลางคืนกันทั้งนั้น. นี้คนสมัยนี้เขาจะตรัสรู้บนตึกบนมหาวิทยาลัยนี่มันบ้า; เพราะว่ามันเดินกันคนละทาง. มหาวิทยาลัยบนตึกบนอะไร มันก็ให้ความรู้สึกคิดนี่ก็อย่างอื่น.

ถ้าต้องการความรู้สึกคิดนี้ก็อย่างพระอรหันต์ อย่างพระพุทธเจ้า ก็ต้องอยู่อย่างท่าน กินอยู่อย่างท่าน; กินอยู่ให้ต่ำแล้วใจมันไปสูง, ถ้ากินอยู่สูงเสียแล้วใจไม่มีที่ไปไหน มันก็ลงต่ำ; **ต้องกินอยู่ต่ำ ๆ แล้วจิตใจก็ไปสูง.** เพราะฉะนั้นในระหว่างที่พักอยู่ที่นี้ ขอให้เปลี่ยนระบบการเป็นอยู่ เพื่อประโยชน์หลายอย่าง; **ประโยชน์อย่างยิ่ง ก็คือว่า จะมีจิตใจที่เข้าใจธรรมะได้ง่าย.** นี่เป็นเหตุผลที่ว่าทำไมไม่จัดการเป็นอยู่ ต้อนรับให้ดีกว่านี้, ก็เพราะว่ามีเจตนาต้องการจะให้เป็นอย่างคล้ายกับเจ้าของความคิด คือพระพุทธเจ้า ที่เป็นเจ้าของความคิดที่เกี่ยวกับธรรมะ; พอมาถึงก็ขอรับรองว่า “ให้กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนในเล้าหมู ก็ฟังขงมันร้องเพลง”.

กินข้าวจานแมว ก็อย่างนี้ : อย่างง่าย ๆ อย่างที่เข้า ๆ นี้ก็ทำอยู่ทุกวัน, ภาชนะเดี๋ยวง่าย ๆ ใส่ง่าย ๆ กันลงไป เพราะว่าจะต้องเรียกว่าอาหารเสมอทั้งหมด, ไม่เรียกว่าข้าว ไม่เรียกว่าปลา ไม่เรียกว่าเนื้อ ไม่เรียกว่าอะไร, แต่จะเรียกว่าอาหารเสมอทั้งหมด; ฉะนั้น ใส่ง่าย ๆ ในที่เดียวกันในลักษณะข้าวราดแกง เป็นจานแมว. ถ้าไม่พอใจก็ขอให้พยายามทำความเข้าใจ ว่าเราได้ระเบียบการกินอาหารเหมือนกับพระพุทธเจ้าครั้งพุทธกาล; นี่ยังดีที่ว่าฉันด้วยช้อนด้วยส้อมนี้ยังไม่ค่อยเหมือนนัก; ฉะนั้น ถ้าเลิกใช้ช้อนส้อมเสียดังกระยะหนึ่งก็จะดี เพราะพระพุทธเจ้าท่านฉันข้าวด้วยมือ. ถ้าคนไม่เคยรับประทานข้าวด้วยมือเสียเลย ก็มีความโง่เหลืออยู่เรื่องหนึ่งทีเดียว; คือการฉันข้าวด้วยมือ มันมีอะไรฝึกกันมาก ที่เขาเรียกว่าความรู้สึก *experience* ต่าง ๆ นี้, กินข้าวด้วยมือมันก็แทบมือร้อนมือ เพราะมันมีแกมมีพริก มันร้อนมือ ลองดูสิไม่เคยก็ไม่รู้, หรือมีความรำคาญหรือมีอะไรก็ได้; นี่ถ้าเราไม่ทำเราก็ไม่รู้. ฉะนั้นถ้าต้องฉันข้าวด้วยมือก็ดี เหมือนกับพระพุทธเจ้าที่ท่านฉันข้าวด้วยมือตลอดเวลา, ฉันในบาตรอย่างจานแมว.

อาบน้ำในคู นี้ก็คือตามธรรมชาติ. สมัยโบราณเขาก็ลงไปโคลงในหนองในลำธารลำห้วย ที่จะอาบน้ำได้ตามธรรมชาติ. เราเรียกว่าในคู หมายถึงในลำธารเล็ก ๆ ที่ไหลอยู่ที่ริมทิศใต้; ไม่ต้องมีห้องน้ำ ไม่ต้องอาศัยความสบายของห้องส้วม. นี่ชีวิตแบบอย่างนี้ เรียกว่าอาบน้ำในคู. ห้องน้ำห้องส้วมตามธรรมชาติธรรมดาสามัญ, การเป็นอยู่อย่างอื่นก็เข้ารูปกัน.

ที่นี้ นอนในเล้าหมู ก็ดูที่פקที่จัดให้สิ นอนเป็นดับ ๆ เป็นอย่างในเรือเขานอนกัน. ต้องมีความอดทนจึงจะนอนได้, ต้องมีความอดทนหลายอย่างจึงจะนอนกันแบบนี้ได้ เพราะเคยนอนสบายในที่ส่วนตัว ห้องส่วนตัว; ไม่มีหมอนให้ มีแต่หมอนไม้ นี่คือความหมายที่สำคัญที่สุด ควรจะหาโอกาสดูหนังเรื่องธรรมทูตที่มีอยู่ที่นี้ แล้วก็ดูการใช้หมอนไม้.

พระพุทธเจ้าท่านขอรับว่า *กสิณรูปชานา ภิกขเว วิหระถ ฯลฯ – ดูกรภิกษุทั้งหลาย, เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีท่อนไม้เป็นหมอนเถิด เมื่อเธอมีท่อนไม้เป็นหมอนอยู่ พญามารจะไม่ได้โอกาส; ท่านตรัสอย่างนี้, แล้วก็ตรัสยืดยาวด้วยเหตุผล ด้วยอุปมาด้วยกษัตริย์ลิจฉวีจะไฉนอย่างนี้. ก็เป็นเรื่องมีความหมายอยู่ที่ตรงนี้ว่า ถ้าใช้ท่อนไม้เป็นหมอนอยู่มารจักไม่ได้โอกาส; คือมันไม่มีโอกาสที่จะสบายและรู้สึกพอใจในความนิ่มนวลของมุ้ง ของฟูกหมอนอะไรต่าง ๆ; ดังนั้น การใช้หมอนไม้หนุนมันก็นอนได้ชั่วที่ว่ามันรู้สึกง่วงนอน หรือมันอยากนอนเท่านั้นแหละ, พอมันหายง่วงนอน ก็นอนพอแล้วมันก็นอนอยู่ไม่ได้ ฉะนั้น มันจึงนอนสายไม่ได้; หรือไม่ให้โอกาสแก่ความนิ่มนวลเหมือนกับหมอน ฟูกหมอนธรรมดา ตอนนั้นเรียกว่ามารไม่ได้โอกาส คือกิเลสไม่ได้โอกาส, คือความพอใจยึดมั่นถือมั่นในเวทนาจะไม่ได้โอกาส. นี่คือใจความสำคัญของชีวิตบรรพชิต : เพื่อจะอยู่อย่างที่ไม่ได้โอกาส; หมอนไม้นี้ช่วยได้.*

ฉะนั้น ขอให้พยายามตลอดเวลาที่ยังอยู่เพื่อรับการฝึกฝนที่นี้, ไม่ได้หมายความว่าต้องทำงานตลอดชีวิต; แต่เมื่อระหว่างที่พักอยู่ที่นี้ ขอให้ได้ฝึกฝน

ให้ถึงขนาด ให้เต็มที่เราจะฝึกได้, แล้วก็ให้ตรงตามพระพุทธรูปประสงค์ ลักษณะ เป็นคำขอร้อง หรือบังคับ แกมบังคับ ว่าเธอทั้งหลายจงมีท่อนไม้เป็นหมอนเถิด. นี้ขอให้พยายามศึกษาให้เข้าใจคำว่า “มีท่อนไม้เป็นหมอนเถิด”.

ฉะนั้น ถ้าภิกษุใด มุ่งจะแสวงหาความสบายจากฟูก จากหมอนแล้ว ความเป็นภิกษุจะเหลืออยู่นิดเดียว; มันเหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านให้สติพระราหุล : เอากะลาล้างเท้ามาใส่น้ำ แล้วสาดไปต่อหน้า แล้วเอามาแสดงให้ดูว่า น้ำมันเหลืออยู่ที่ติดกันกะลานั้นมันเท่าไร, ที่มันสาดไปเสียแล้วนั้นมันเท่าไร; มันก็เหลืออยู่น้อยมาก, ท่านใช้สำหรับเปรียบว่า คนที่หลงไหลในสุขเวทนา มันมีความเป็นภิกษุน้อยอย่างนั้นแหละ. ถ้าจิตโน้มนึกไปในทางที่จะหาความสบายจากฟูก จากหมอน จากความอบอุ่นอะไรละก็, ก็รู้เถอะว่า **เดี๋ยวนี้มันมารกำลังได้โอกาส มารกำลังย่ำยีในจิตใจ ความเป็นภิกษุเหลือน้อยที่สุด;** ฉะนั้น เราต้องทำไปในทางที่มันตรงกันข้าม คือไม่แสวงหาความสุข ความเอร็ดอร่อยทางสัมผัสหรือทางอายตนะ, ภาษาบาลีเขาใช้คำว่า *อสุสาท*. คำนี้ก็แปลว่า *ความเอร็ดอร่อย;* ความเอร็ดอร่อยทางอายตนะ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้, ที่สำคัญที่สุดทางผิวหนัง, สัมผัสที่นิ่มนวลทางผิวหนัง ย่อมเป็นทางให้เกิดกิเลสยิ่งกว่าสัมผัสทางอื่น, เช่น ทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น ยังไม่ร้ายกาจเท่าสัมผัสทางผิวหนัง. ดังนั้น พระพุทธเจ้าท่านเห็นว่าหมอนไม้^{นี้}, หรือว่าของที่มีความหมายอย่างนี้ ไม่ใช่เฉพาะแต่หมอนไม้^{นะ} แต่ยกเอาหมอนไม้^{ขึ้น}เป็นคำสำหรับพูด, ว่า^{นั่นมันจะเป็น} **สิ่งที่แก้กันไม่ให้หลงไหลในอัสสาทะทางอายตนะ** คือทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย.

ขอให้ทุกคนที่อุทิศสำหรับวชนในคราวปิดภาคนี้ ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้ เพราะมันมีโอกาที่จะผ่านสิ่งเหล่านี้เพียงแต่ในขณะนี้ ขณะที่บวชอย่างนี้มันสะดวก; เพราะฉะนั้น ไหน ๆ ก็บวชแล้ว ก็ถือโอกาสให้มันได้ผ่านสิ่งเหล่านี้ ซึ่งเป็นการศึกษาด้วยของจริง ไม่ใช่อ่านหนังสือ. หมอนไม้นี้มันกินความไปถึงเสียแล้ว ๆ หรือว่าพื้นกระดานไม่มีเสื่อ หรือกระท่อมที่ประตูหน้าต่างไม่มีคชิดอะไรทุกอย่างก็ง่าย ๆ กระทั่งว่ากลางสนามหญ้า. เมื่อเราอบรมธรรมทูตไปต่างประเทศในคราวนั้น ก็นอนกลางสนามหญ้าตลอดทั้งคืน และทั้งวัน แดดจัดจึงจะหลบเข้าไปใต้พุ่มไม้ที่บริเวณค่ายลูกเสื่อ; ไปดูหนังสือที่ก็คิดเหมือนกัน หนังสือเรื่องนี้. ดังนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องแสวงหาหมอนนุ่ม หรือเสื่อ หรือฟูก หรืออะไรที่มันสบาย; นึกภาวนาถึงพระพุทธเจ้า ว่าท่านอยู่ของท่านอย่างนั้น แล้วท่านขอรับรองเราให้อยู่อย่างนั้น “จงมีท่อนไม้เป็นหมอนเถิด” นี้. นี้ก็เรียกว่า นอนในเส้าหมู, นี้ผมว่าเอาเอง.

ทีนี้ที่ว่าให้ฟังยูงร้องเพลงนี้ ก็เราไม่มีมุ้ง ยูงมากวนมาบินให้ได้ยินข้างหู ก็ให้ทำในใจให้กลายเป็นว่ามันมาร้องเพลงให้ฟัง แล้วชอบใจมัน; ถ้ามันมากัดแข้งกัดขาอะไรบ้าง ก็ให้ถือว่ามันมานวดให้หายเมื่อย. คนที่ถูกเข้าเป็นครั้งแรกมันก็โมโห พอโมโหก็หมดความเป็นพระ. นี้ขอให้ถือหลักอย่างนั้นก็แล้วกัน : พอโมโหก็หมดความเป็นพระทันที จนกว่าจะหายโมโหจึงจะกลับมาอีก. นี้ก็มาทดสอบได้ว่า ยูงมันมาทำเสียงให้ฟังนี้ มันจะโมโหหรือไม่โมโห หรือมันจะถึงกับตบยูงหรือเปล่า. เป็นเครื่องทดสอบอย่างนั้น; ถ้ามันกัดมันก็จะโกรธจะโมโหหรือเปล่า มันก็เป็นเครื่องทดสอบที่ดี.

เดี๋ยวนี้อะไร ๆ ก็เรียกหา มุ้ง; ผมไม่เคยใช้ มุ้ง มาตั้งแต่อยู่สวนโมกข์, ๕๐ ปีแล้วไม่เคยใช้ มุ้ง. แต่อยู่ที่สวนโมกข์โดยเฉพาะนะ; ถ้าไปที่กรุงเทพฯ ที่อะไรบางแห่งนั้นก็ เขาจัดไว้ให้ อย่างนั้น บางทีก็ใช้เหมือนกัน, แต่ว่ามันไม่ถนัด. ตลอดเวลาที่อยู่ที่สวนโมกข์นี้ไม่ใช้ มุ้ง; ถ้าขงมา ก็ว่ามาร้องเพลงให้ฟัง, ถ้ามันกัดบ้างก็ถือว่ามันมาทำให้หายเมื่อย. ฉะนั้น ตั้งแต่เริ่มออกมาอยู่สวนโมกข์ อยู่ชีวิตแบบสวนโมกข์นี้ไม่เคยใช้ มุ้ง; เว้นแต่เวลาเป็นไข้ ไม่รู้ใครเอามาทางให้เมื่อไรก็ไม่รู้ เวลาเป็นไข้. ครั้งหนึ่ง มันเอา มุ้ง มาจะกางนะ; มันไม่รู้ใครมาบอก หรือมันกระซิบสังหรณ์อะไรขึ้นมา ว่า พระพุทธเจ้าไม่รู้จัก มุ้ง, เอ เรานี้จะมาทำอยู่อย่างนี้ มันรู้สึกละอาย พระพุทธเจ้าท่านไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า มุ้ง; ก็เลยตั้งใจตั้งแต่วันนั้นว่าเราก็จะไม่ใช้ มุ้ง, มุดหัวเข้าไปใน มุ้ง มันรู้สึกอย่างนั้น; ก็ไม่เห็นเป็นไร, ผมไม่เห็นว่าเป็นมลาเรียตาย หรือว่าเป็นอะไรเกี่ยวกับที่ว่ามันไม่มี มุ้ง. แต่ก็ไม่ได้ถืออย่างเถรตรงแบบที่ไม่มีเหตุผล; ถ้าถึงเวลาที่มันจะต้องใช้เข้าจริง ๆ มันก็จะใช้, แต่ว่าปกติอย่างนี้มันไม่ใช้, อย่างเวลาเป็นไข้ก็มีคนเอามาทางคลุมแล้ว ก็ไม่ต้องทะเลาะกัน.

เราจะรักษาความรู้สึกที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านอยู่ของท่านอย่างไร เราก็จะพยายามอยู่ให้คล้ายท่านให้มากที่สุด; ฉะนั้น ถ้าคุณยังไม่ทราบเพ็งบวชนี้ไม่เคยเรียนไม่เคยอ่านมาก ๆ ก็ให้รู้ว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่รู้จัก มุ้งนะ. นี่พูดกันในแง่นี้ ไม่ใช่ว่าจะพูดดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามพระพุทธเจ้าว่าไม่รู้อะไร, แต่ว่าท่านไม่เคยพบกับสิ่งที่เรียกว่า มุ้ง หรือ ร่ม หรือ รองเท้า. ผมเป็นบุคคลที่ต้องการจะรู้อย่างยิ่งในเรื่องอย่างนี้ เพื่อว่าจะคัดค้านก็มี เพื่อว่าจะทำตามก็มี; อยากรู้อย่างยิ่งจึงค้นคว้าถึงที่สุดเท่าที่จะค้นคว้าได้. นี่ค้นคว้าเท่าไร ๆ มันก็ไม่พบว่าพระพุทธเจ้า

ท่านรู้จักมุ้ง, มันไม่พบว่าพระพุทธเจ้าท่านรู้จักกะร่มกันแดด, ไม่รู้จักกับสิ่งที่เรียกว่ารองเท้า เหมือนที่พระเจ้าอยู่เดี๋ยวนี้.

ก็เป็นอันว่าเรานี้จะต้องพยายามให้มากที่สุดที่จะให้คล้ายท่าน; ผมไม่เคยใช้ร่มอยู่ตั้งหลายปี ตั้งแต่แรก ๆ มีสวนโมกข์; ตอนนั้นมันยังทนได้, ฝนตกก็ตามแดดออกก็ตามไม่เคยมีร่ม, และก็ไม่ใช้รองเท้า; มันก็อยู่ได้ ไม่ก็เดือนมันก็ทนได้ สู้ได้สบายไปเลย ไม่ต้องมีสิ่งเหล่านี้. เดี่ยวนี้อายุมันมากเข้าก็เลยใช้บ้างบางโอกาส สำหรับร่ม สำหรับรองเท้า. แต่อยากจะขอยืนยันว่า **เมื่อไม่ใช้นั้นแหละมีจิตใจเป็นพระมากกว่า;** และโดยเฉพาะเมื่อยังไม่ค่อยรู้อะไรนี้ก็ขอให้ลองในทางที่ว่าไม่ใช่กันไปก่อน.

ฉะนั้น จึงกล้าพูดว่า ยิ่งอยู่ให้เหมือนพระอรียเจ้าพระอรหันต์ท่านอยู่กันอย่างไร มันก็ยิ่งมีความคิดคล้ายพระอรียเจ้ามากเท่านั้นแหละ. **ขอให้กินอยู่หลับนอน ที่เรียกว่าการเป็นอยู่ ให้เหมือนกับพระพุทธเจ้า เหมือนพระอรหันต์เหมือนพระอรียเจ้า** เท่าที่เราได้ยินได้ฟังมา, ให้มากที่สุดเข้าไว้เท่าที่จะทำได้; จะมีผลคือจิตใจมันจะค่อย ๆ เปลี่ยนไป เหมือนกับจิตใจของพระอรียเจ้าเหล่านั้นโดยไม่รู้สีกตัว ไม่มากก็น้อย. เพราะฉะนั้น เราจึงเข้าใจเรื่องของท่านได้ง่าย เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น, เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เรื่องอะไรต่าง ๆ เหล่านั้นมันจะเข้าใจได้ง่าย เพราะจิตใจของเรามันเปลี่ยน หรือมันเดินไปในรูปเดียวกัน.

นี่สรุปความว่า **อยากจะมีความรู้สึกนึกคิดเหมือนผู้ใด ก็ขอให้มีการเป็นอยู่เหมือนผู้นั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้.** เดี่ยวนี้ระหว่างบวชปิดภาคนี้ ก็

อยากจะศึกษาพุทธศาสนา อยากจะเข้าใจในพุทธธรรม; ฉะนั้น ขอให้พยายามอดกลั้นอดทน เป็นอยู่ให้เหมือนพระพุทธรเจ้าให้มากที่สุด, อย่างที่เรียกว่า *ไม่รู้จักมุง* อย่างนี้เป็นต้น. กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู หรืออะไรทุกอย่างเหล่านี้ จะช่วยให้ความรู้สึกนึกคิดหรืออะไรมันเปลี่ยนไป คล้าย ๆ กับของพระพุทธรเจ้า; นี้เราก็จะเข้าใจความคิดนึกอย่างพระพุทธรเจ้าได้ง่าย หรือมันอาจจะเกิดขึ้นมาเอง แล้วเหมือนกันได้ด้วยการเป็นอยู่, คือเรา *ไม่อยู่อย่าง* ที่เรียกว่าเป็นทาสของอายตนะ *ไม่เป็นทาสของอารมณ์*, พุคหยาบคายก็ว่า *ไม่เป็นทาสของกามารมณ์*.

อยู่อย่าง *ไม่เป็นทาสของอารมณ์* นี้ มัน จะเกิดความรู้สึกนึกคิดคล้ายกับพระพุทธรเจ้าขึ้นมาทันที โดยอัตโนมัติ มันเป็นวิธีที่ง่ายและไม่ต้องลงทุนอะไร. ระหว่างที่อยู่ที่นี่ ให้เป็นอยู่อย่าง เป็นเกลอกับธรรมชาติให้มากที่สุด มันจะมีผลเป็นการปฏิบัติธรรมะอยู่มาหลายอย่างหลายประการ โดยไม่รู้สีกตัว; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือการไม่ตามใจตัว หรือพูดกลับกันก็คือการบังคับตัวเอง. การบังคับตัวเองนี้สำคัญมาก คือไม่ตามใจตัวเอง; พอตามใจตัวเองก็คือตามใจกิเลส, ตามใจกิเลสก็คือพญามารเป็นนาย, เมื่อพญามารเป็นนาย มันก็หมดความเป็นสาวกของพระพุทธรเจ้า. ฉะนั้น ขอให้มองเห็นข้อนี้ ว่ารักษาไว้ให้ได้, แล้วก็จะมีประโยชน์อย่างยิ่งในการบวชระหว่างปิดภาค.

นี่ถ้าสักว่าเห่อ ๆ บวช ๆ กันมา แล้วก็ไม่ได้เรื่องอะไรเลย มันก็เป็นเรื่องบ้าที่สุด; ที่พวกนิสิตหรืออะไรเหล่านี้จะบวชกันระหว่างปิดภาคนี้ มันจะกลายเป็นเรื่องบ้าที่สุดไปก็ได้ คือละเมอ ๆ ไปเท่านั้นแหละ. ทีนี้ถ้าไม่ให้มันเป็นอย่างนั้น, จะให้ได้ผลมากก็ต้องดำรงตนนี้ในระยนี้ให้ได้ผลดีที่สุดสมตามความ

ตั้งใจ คือได้ศึกษาหลักพุทธธรรม แล้วให้ได้ปฏิบัติเป็นอยู่ ซึ่งเป็นการศึกษาปฏิบัติอยู่ในตัวตรงตามหลักของพุทธธรรม คือเป็นอยู่ชนิดที่ไม่ตามใจกิเลส บังคับตัวเอง เป็นผู้มีจิตใจที่ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของมาร, ของมารอย่างที่ว่านี้ว่าเมื่อยินดีก่อนไม่ เป็นหมอน มารจะไม่ได้โอกาส ความหมายมีอย่างนั้น; เพราะว่าไหน ๆ เราก็ บวชระหว่างปิดภาค ใช้เวลาระหว่างปิดภาคบวชเพื่อจะเอาประโยชน์ให้มากที่สุด เกี่ยวกับพุทธศาสนา. แล้วเวลามันน้อยมันสักเดือนหนึ่งเท่านั้น ก็ต้องรีบแล้วก็ ต้องทำให้ถูกต้อง ให้ตรงจุด : ให้ได้ยินได้ฟังสิ่งที่ว่าควรได้ยินได้ฟัง นี่เรื่องหนึ่ง , และให้ได้ปฏิบัติ คือเป็นอยู่ตามหลักตามวิธีการที่มันจะทำให้กิเลสเบาบางไป ด้วย อีกอย่างหนึ่ง; รวมเป็น ๒ อย่าง. ทีนี้ผลของมันก็คืออันนั้นแหละ : มีความรู้ แ ล ก ั่ว ก ี่ มี จิตใจชนิดที่ฉลาดขึ้น รู้จักทำให้มีจิตใจที่ดีกว่าเดิม ก็เริ่มมีจิตใจที่เจริญ.

นี่คือสิ่งที่อยากจะปรับความเข้าใจกันในวันแรก เขาเรียกว่าปฐมนิเทศ หรือเรียกอะไรก็ได้แล้วแต่จะเรียก, ผมเรียกว่า ปรับความเข้าใจกันในวันแรก; เพราะว่าถ้าปรับความเข้าใจกันในเรื่องนี้ไม่ได้, เรื่องอื่นจะเป็นไปไม่ได้ คือจะเป็นอยู่ด้วยความอึดอัดตรงกันข้ามจากเรื่องที่เราจะต้องเรียนหรือต้องทำหรือได้รับ. ฉะนั้น ขอให้เตรียมตัวให้มีการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมที่สุด สำหรับจะเป็นอยู่อย่างพระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างถูกต้องอย่างสมบูรณ์ที่สุดที่เราจะทำได้คู่สักพักหนึ่ง ช่วงเวลาที่บวชอยู่นี้.

ผู้ที่บวชอยู่ อะไร ๆ อย่างฆราวาสควรเลิกให้หมด.

ขอให้เลิกความคิดชนิดที่ไม่ใช่พระนั่นนะเสียให้หมด; ขออภัยใช้คำพูดตรง ๆ อย่างนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะมีเจตนากระทบกระเทียวอะไร เพื่อประหยัดเวลาเพื่อเข้าใจได้โดยง่ายและโดยเร็วนี้ จึงได้พูดว่าขอให้สลัดความคิดชนิดที่ไม่ใช่พระนั่นนะออกไปเสียให้หมด, ให้อยู่ด้วยความคิดนึกที่เป็นพระ; หรือเป็นบรรพชิตก็เอา. นี่เราต้องเสียสละมาก จะต้องเสียสละการหัวเราะ; ผมถือว่าเป็นการเสียสละมากของคนที่เคยตามใจตัวเอง สบายอยู่ด้วยการหัวเราะ เล่นหัวหยอกล้อซึ่งกันและกัน, ต้องเสียสละสิ่งนี้ เป็นการเสียสละมากอยู่เหมือนกัน; ฉะนั้นสมათานการไม่หัวเราะ คือตั้งใจว่าจะเลิกหัวเราะ เลิกหลุกหลิก เลิกล้อกันเล่น เลิกอะไรกัน ในเมื่อมาอยู่ใกล้ ๆ กันมาก ๆ แล้วก็มิเพื่อนเล่นด้วยกัน.

การหัวเราะไม่เป็นการบังคับตัวเอง คือการปล่อยไปตามอารมณ์ของกิเลส, กิเลสเป็นต้นเหตุที่ทำให้คนหัวเราะชอบใจ, เมื่อเราบังคับไม่ให้หัวเราะ มันก็เท่ากับกิเลสมันถูกบังคับ; ฉะนั้น กิเลสมันก็ร่อยหรอไป. นี่เราบังคับกิเลสทางการหัวเราะคือไม่หัวเราะ มันก็ไปบังคับลงบนกิเลสอีกทีหนึ่ง. นี่เป็นตัวอย่างเท่านั้น; ทุก ๆ อย่างจะเหมือนกันอย่างนี้หมด.

เรื่องที่มันเป็นไปเพื่อตามใจกิเลสทุกเรื่องนั่นแหละ ต้องหยุดกันระหว่างนี้, ระหว่างบวชปีศาจนี้. ฉะนั้น มีอะไรบ้างก็ย้อนหลังไปดูเมื่อก่อนบวชช, เราเคยทำอะไร เคยอะไรอย่างไร ต้องนั่นอย่างไร ต้องนี่อย่างไร มันมีแต่เรื่องตามใจกิเลส, ตอนนี่ตัดทิ้งไปหมด; เหลือแต่ที่จำเป็น คือถ้าไม่ทำแล้วจะตายนั่นแหละจะทำ เช่นจะต้องฉันอาหารอย่างนี้ ไมฉันมันก็ตาย นั่นต้องฉัน, แต่ว่าการฉันอย่างตามใจลิ้น ตามใจปาก ตามใจอะไรนี้ เลิกกันเลย. เมื่อเป็นฆราวาส

ทำได้ตามใจ กระทั่งแต่งเนื้อแต่งตัวไปหลอกไปลวงกันและกันก็ทำได้; นั่นไม่จำเป็นเลย. นี่ตอนนี้มันก็ต้องเลิกกันหมด; กระทั่งว่าแม้แต่จะหัวเราะก็จะเว้น, จะบังคับให้ทุกอย่างมันเปลี่ยน เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจของเรา.

ถ้าทำไปได้นาน ๆ มันมีความเปลี่ยนแปลงลึกลงไปถึงในสันดานของเรา. เดี่ยวนี้มันเป็นระยะสั้น คงจะเปลี่ยนแปลงได้เพียงอริยาบถ การแสดงออกทางมรรยาท ทางอะไรก็เปลี่ยนแปลง; ถ้าทำนานไปหรือมากเข้ามันก็เปลี่ยนถึงสันดาน ถึงนิสัย, นั่นแหละคือประโยชน์. พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้เป็นหลักกว้าง ๆ ว่าเป็นอยู่กันให้ถูกต้อง; คืออยู่กันให้ถูกต้อง แล้วกิเลสก็ไม่ได้อาหาร มันก็ค่อย ๆ เหือดแห้งไป พระอรหันต์ก็จะยังคงมีอยู่ในโลก. ท่านว่า โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์ เพราะว่ามันเป็นอยู่กันอย่างถูกต้อง.

เอาละเป็นอันว่าเวลาอื่นไม่ต้องพูดกัน, แต่เวลาที่บวชอยู่เดือนหนึ่งเดือนครึ่งอะไรนี้ ขอให้ตั้งจิตอธิษฐานจะให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้; อย่าละเมอ ๆ ว่าเขาบวช ๆ ก็บวชกันไป; แล้วก็ทำละเมอ ๆ กันไป; ต้องตั้งปณิธานว่า **ต้องให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่เราควรจะได้** ในระหว่างบวชปิดภาคนี้ : ให้ได้ยินได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยได้ยินได้ฟัง เท่าที่ผมจะเลือกสรรมาพูดให้ฟังได้, และให้ได้การบีบบังคับจิตใจที่เรียกว่าบังคับตัวเองให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ โดยระเบียบวินัยของบรรพชิต คือเว้นจากนิสัยสันดานอย่างฆราวาส. เมื่อเป็นฆราวาสเคยชินอย่างไร เลิกละอันนั้นเสียให้หมด ก็เรียกว่าบรรพชิต แปลว่าเว้นหมดไปหมด. **บัพพชชาหรือบัพพชิตา** นี้มันก็ **เว้นหมดไปหมดจากที่ควรเว้น** คือความเป็นฆราวาส. เมื่อก่อนนี้เป็นฆราวาสอยู่ที่บ้าน, ทีนี้ออกมาบวช ก็คือเว้นจากความเป็นฆราวาส

ให้หมด; แม้แต่ความคิดนึกใฝ่ฝันอะไรหยุดกันชั่วคราเวอะ สึกแล้วถึงค่อยไป
 นั้นกันใหม่; ตอนนี้จะต้องมีความคิดนึก แม้ความฝันก็ขอให้ฝันอย่างพระเถอะ;
 ก็จะได้ประโยชน์มหาศาล มหาศาลทีเดียวแม้บวชเพียงเดือนหนึ่ง.

นี่ผมก็มีความแน่ใจในข้อนี้แล้ว จึงได้พูดอย่างนี้ จึงได้ขอร้องอย่างนี้;
 ฉะนั้น เมื่อเห็นด้วยก็พยายามทำให้เต็มที่, ผมไม่มีความคิดอะไรดีกว่านี้, รู้ดีว่า
 มันมีเท่านี้ คือว่าในระหว่างที่บวชนี้ขอให้เป็นการบังคับตัวเองให้ถึงที่สุด ให้อยู่
 ในภาวะที่ถูกต้องที่สุด ให้เคารพนับถือตัวเองได้มากที่สุด แล้วก็สบายใจไป
 จนตาย จะมีความรู้ความเข้าใจหลาย ๆ อย่าง แล้วก็ใช้ประโยชน์ได้ไปจนตาย;
 แล้วมันมีความสุข ก็จะไม่เกิดปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับจิตใจ เกี่ยวกับความทุกข์
 เกี่ยวกับอะไรที่ว่าเป็นกันโดยมาก.

ระเบียบปฏิบัติอย่างนักบวช

ทำให้ลดละสิ่งไม่ดีได้ในตัวเองเสร็จ.

ปัญหาเกี่ยวกับมิจฉาทิฎฐินี้ลำบากมาก, คนที่เป็นมิจฉาทิฎฐิไม่มีทาง
 จะรู้ว่าตัวเป็นมิจฉาทิฎฐิ. มิจฉาทิฎฐิที่ดกคั่นที่สุดที่ผมพบเห็นในพวกฆราวาส ก็
 คือพวกที่เป็นข้าราชการ; แล้วมาปรับทุกข์ว่าจะตายแล้ว อยากจะตายแล้วเพราะว่า
 ทำดีที่สุดที่จะทำได้แต่เจ้านายก็ไม่ยกย่อง ไม่ยกย่องไม่ให้รางวัล ไม่ต้องพูดถึง
 ชมเชยอะไร เลื่อนขั้นอะไร. คนมิจฉาทิฎฐิเหล่านี้ เขาไม่รู้ว่าเพราะว่าเขาทำไม่ถูก
 กะเรื่องมันจึงเป็นอย่างนั้น; เขาคิดว่าเขาเป็นฝ่ายถูกเสมอ คนอื่นเป็นฝ่ายผิดเสมอ;

แต่ถ้าว่าเขาเป็นฝ่ายถูกจริง เขาก็หลีกไปได้, ไม่จำเป็นต้องมาบนแบบนี่ซึ่งแสดง
มิจนาคติของตัว. นี่ยกตัวอย่างมิจนาคติ, ถ้ามันมีแก่ใครแล้ว มันทำให้บุคคล
นั้นไม่รู้ว่านั้นเป็นมิจนาคติ.

มิจนาคติในรูปอื่นก็เหมือนกันแหละ; ถ้ามันเกิดขึ้นแล้วมันจะทำให้
คนนั้นไม่รู้ว่เรากำลังมีมิจนาคติ, จะคิดว่าเรามีความถูกต้องเสมอไป; จึงเป็นสิ่งที่
ที่ท่าเล่นกับมันไม่ได้, ต้องระวังให้ดีที่สุด ให้ละเอียดลออถึงที่สุด, อย่าเข้าข้าง
ตัวเองคือเข้าข้างกิเลส. ที่เขาพูดว่า “ตัว” หรือว่า “ฉัน” หรืออะไร มันเป็นกิเลส
ทั้งนั้น. ถ้าจิตใจบริสุทธิ์แล้ว มัน “ไม่มีตัว” มัน “ไม่มีฉัน”; มันมีแต่ว่า
ผิดหรือถูก ความถูกต้องเป็นอย่างไรอะไรเป็นอย่างไร ฉันผิดก็ได้, แต่ถ้ามันมี
กิเลสแล้วฉันถูกทั้งนั้น. นี่คือการกลับอันหนึ่งที่มนุษย์จะต้องรู้ เราจะต้องรู้กันใน
ระยะนี้ ระยะบวช ๆ, หนุ่ม ๆ อย่างนี้; ฉะนั้น โอกาสที่ได้บวชมันก็เป็นการดี
จะบวชชั่วคราวก็ยังเป็นการดี.

คนหนุ่มนี่ก็มองเห็นกันอยู่แล้วว่า มันเป็นระยะเวลาเวลาที่มันกำลัง
รุนแรง; ความคิดก็รุนแรง แล้วก็รวดเร็ว ฉะนั้น ถ้าผิดมันก็ผิดอย่างฉิบหายหมด.
ให้คนหนุ่มเขามารู้จักคิดนึก ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับจิตใจนี้กันเสียบ้าง ก็จะเป็นการดี;
ฉะนั้น ธรรมเนียมประเพณีที่ว่าคนหนุ่มบวชเสียสักพรรษา สองพรรษา สาม
พรรษานี้เป็นความถูกต้องอย่างยิ่ง, โดยเฉพาะสำหรับสมัยก่อน ๆ นั้น ที่การศึกษา
ยังไม่เจริญก้าวหน้า ต้องอาศัยจากการบวชทั้งนั้นแหละ. แต่ว่าความรู้เหล่านั้นไม่
สำคัญอะไร; ความรู้ที่สำคัญคือความรู้เรื่องตัวเอง เรื่องจิตใจของตัวเอง, เรื่อง
กิเลสนั้นแหละสำคัญที่สุด, อยู่ที่บ้านไม่บวชก็ไม่มีโอกาสที่จะเห็นหน้ากิเลส ไม่มี

เวลาที่จะศึกษาเรื่องกิเลส. ที่นี้พอบวชมันก็มีเวลามีโอกาสที่จะศึกษา รู้จักหน้าตาของกิเลส และระเบียบวินัยของภิกษุสามเณรมันก็บังคับให้เผชิญหน้ากันกับกิเลส คือไม่ให้วังหนี ไม่ให้ยอมแพ้, ให้ต่อสู้ให้สุดความสามารถอยู่ทุกวัน ๆ ให้เป็นอยู่ชนิดที่กิเลสไม่ได้เปรียบ; ฉะนั้น ถ้าคุณเป็นพระเณรที่ดี ระเบียบวินัยของพระเณรที่ดีมันช่วยอยู่ในตัวเองเสร็จ ไม่ต้องคิดอะไรมาก ทำไปตามระเบียบวินัยที่วางไว้ดี; เช่นจะต้องมีสติสัมปชัญญะในทุก ๆ อย่างที่กระทำ ที่จะกระทำในวันหนึ่ง ๆ จะมีสติสัมปชัญญะ.

ที่สำคัญที่สุด ก็คือในเรื่องที่มันให้เกิดกิเลสง่ายที่สุด เช่นเรื่องกิน, เรื่องกินอาหารนั้นแหละระวังให้ดี เพราะมันเป็นเรื่องที่จะให้เกิดกิเลสได้ง่ายที่สุด; ยิ่งหิวเข้ามาแล้วมันก็ไม่เห็นแก่อะไรแล้ว มันจะเห็นแก่กิเลสอย่างเดียว, ฉะนั้น จึงมีระเบียบวินัยว่า เราจะต้องไปบิณฑบาตด้วยจิตใจที่มีความรู้สึกอย่างนั้น ๆ ไปบิณฑบาตด้วยความรู้สึกที่ถูกต้อง แล้วปัจจุเวกขณะ ว่าเราเป็นคนขอทาน เราเป็นผู้มีชีวิตเนื่องด้วยการเป็นอยู่ของผู้อื่น เรากำลังเจริญรอยตามอริยประเพณีจึงหากินอย่างนี้; นี่มันก็มีสติสัมปชัญญะอยู่อย่างนี้. ได้มาแล้วก่อนแต่จะตักเข้าไปในปากตามพอใจนั้น ยังต้องพิจารณาอีก : ยถาปัจจุยังฯ ปฏิสังขาโยฯ; ไปหิวเราเหยาะกันเสียหมด ก็เลยไม่มีโอกาสที่จะฝึกฝนตัวเองบังคับตัวเองมาก ก็เหมือนกับไม่ได้บวช. ฉะนั้น จะต้องสนใจเรื่องนี้ จะฉันอาหารอย่างพระนี่; ต้องมีความรู้สึกนึกถืออย่างพระแล้วจึงจะกลืนเข้าไป; นั่นนะสนใจเถอะ เรื่องยถาปัจจุยัง ปวัตตมานังฯ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เามาใช้พิจารณาอยู่ตลอดเวลาที่เป็นอยู่, จะฉันอาหารก็ดี จะห่มจีวรก็ดี จะใช้สอยเสนาสนะ เครื่องใช้สอยก็ดี แม้แต่จะกินยาแก้โรคก็ยังคงนึกอย่างนี้.

กิดคุณเถอะ มันแตกต่างกันไกลเท่าไรกับเมื่อยังไม่ได้บวชเมื่ออยู่ที่บ้าน หรืออยู่ที่หอพักหรืออยู่ที่ไหนที่สุดแท้; มันต่างกันมากมายแหละ เพราะนี่มันต้องอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ถูกต้องอยู่ทุกอิริยาบถ, แม้แต่จะไปอาบน้ำ แม้แต่จะไปส้วม ก็ทำเล่นไม่ได้ ถ้าไม่อย่างนั้นมันผิดวินัยของพระ. แต่เดี๋ยวนี้มันลำบากที่เวลามันน้อย มันยังไม่เคยอ่านแม้แต่ว่าระเบียบวินัยที่จะต้องอยู่ในส้วมนั้นจะต้องมีอะไรบ้าง. พูดแล้วมันก็น่าหวั่นะ ซึ่งเมื่อเราอยู่เป็นฆราวาสไม่มีใครบังคับ ไม่มีวินัยอะไรบังคับ; แต่เมื่อบวชมาเป็นพระแล้ว มันมีวินัยหลายอย่าง แม้แต่ขณะที่อยู่ในส้วม, สนใจก็ไปเปิดคูวินัย มันก็มีอยู่ ขอคุณจากพระที่เขาบวชก่อน ๆ เขามีหนังสืออย่างนี้ สำหรับศึกษาเป็นนักธรรมตรี นักธรรมโท.

ผู้บวชควรรีบให้ได้ประโยชน์หลักใหญ่ ๒ ประการคู่กันไป.

[:ได้ฟังสิ่งควรฟัง และปฏิบัติตามหลักผู้บวชให้เคร่งครัด.]

นี่ที่ผมพูดนี้ทั้งหมด ก็เพื่อว่าคุณจะได้มีโชคดีที่สุด ที่จะได้รับประโยชน์จากการบวชช่วงเวลาเล็กน้อย ราวกับว่าสมัยก่อนเขาบวชกันเป็นปี ๆ; สมัยก่อนการศึกษาการอะไรมันไม่เจริญ ฉะนั้น บวชตั้งสามสี่ปีมันก็ยังไม่ค่อยรู้อะไร. นี่ถ้าว่าเดี๋ยวนี้มันมีอะไรครบถ้วนบริบูรณ์ บวชสักเดือนหนึ่งอาจจะมีความรู้มากกว่าพวกโน้นพวกสมัยโน้นบวชเป็นปี ๆ ก็ได้; แต่แล้วก็ไม่สำคัญเท่ากับที่ว่า จะต้องบังคับตัวเองให้ปฏิบัติตามนั้นด้วย จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในจิตใจ.

นี่คือการพูดในวันแรกเพื่อให้เกิดการเตรียมที่ถูกต้อง สำหรับจะเป็นอยู่ตลอดเวลาที่เรียกว่าเราบวช แม้บวชระหว่างปิดภาคนี้; ให้ได้อะไรมากมาย

ให้เป็นทีพอใจทั้งแก่ตนเอง และแก่บิดามารดา แก่ทุก ๆ คนที่เขาหวังดีในเรา. ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วมันก็เป็นการล้มละลาย คือไม่ได้อะไร, แล้วจะเป็นการโง่เขลาที่สุดที่จะมาทนลำบากอยู่ที่สวน โมกข์; เพราะว่าคุณจะต้องทนลำบากอยู่ที่สวน โมกข์, ถ้ามันไม่ได้อะไรคุ้มกัน มันก็ไม่มีความหมายอะไร มันเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ ที่สุด. จะหลีกเลี่ยงเรื่องนั้นเสียได้ ก็โดยตั้งใจให้มันเป็นประโยชน์ที่สุดทุก ๆ นาทีทุก ๆ ชั่วโมงทุก ๆ วันไปเลย; อย่าได้ประมาทอย่าได้เห็นแก่เรื่องตามใจตัวเอง. ที่ผมว่าแม้แต่หัวเราะนี้ ก็จะต้องตั้งตาคิดกันใหม่ว่าจะไม่หัวเราะจะบังคับจิตใจให้มันอยู่ในร่องในรอยของการบังคับตัวเอง เพราะว่าพุทธศาสนานี้มันไม่มีความหมายอย่างอื่นนอกจากการบังคับตัวเอง, ตัวเองนั่นมันหมายถึงกิเลส. การบังคับนี้มันละเอียดลงไป ละเอียดลงไป จนถึงขนาดว่าตัดรากตัดเหง้าของกิเลส; เป็นอยู่ชนิดที่กิเลสเกิดไม่ได้นะ กิเลสเหือดแห้งไปเลย รวมความได้อย่างนั้น. เราเป็นอยู่ชนิดที่กิเลสเกิดไม่ได้ก็แล้วกัน ทั้งวันทั้งคืน.

นี่ขอให้แยกออกเป็น ๒ เรื่องอย่างนี้ คือเรื่องที่ผมจะพูดให้ฟัง จะเลือกเอาเรื่องทีควรจะได้อินได้ฟังมาพูดให้ฟัง นี่มันเรื่องหนึ่ง; และอีกเรื่องอันเป็นเรื่องที่สอง คือคุณจะต้องเป็นอยู่ชนิดที่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของพระพุทธเจ้า เพราะว่าเราบวชอุทิศพระพุทธเจ้า อย่าลืม, ทุก ๆ องค์นี่อย่าลืม ว่าบวชนี้มันบวชอุทิศพระพุทธเจ้านะ ไม่ใช่บวชอุทิศความปรารถนาของใครคนใดคนหนึ่ง, นั่นมันเป็นส่วนปลีกย่อย แม่อยากให้บวชก็บวชนี้ก็บวชเพื่อแม่ นี่ก็เป็นส่วนปลีกย่อย. แต่ว่าที่เราบวชเข้าแล้วเราอุทิศเจาะจงพระพุทธเจ้า มอบกายถวายชีวิตให้แก่พระพุทธเจ้า เพื่อว่าจะประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอน ตามระเบียบที่ได้ทรงวางไว้; ส่วนนี้มันเป็นส่วนการปฏิบัติ, ไม่ใช่ส่วนการได้อินได้ฟัง. ฉะนั้น

อย่าตั้งใจแต่ว่า จะได้ยินได้ฟังอะไรแปลก ๆ จดเอาไปพูดให้โหม่ไปเลยอย่างนี้; อย่างนั้นมันไม่พอ มันเป็นเรื่องได้ยินได้ฟังเป็นวิชาความรู้, แล้วบางที่ไม่ต้องมาที่นี่ก็ได้ เพราะว่าเขาพิมพ์ขายเกรอหมดแล้ว. แต่เมื่อมาที่นี่ก็มีการพูด พยายามพูดให้ได้ยินได้ฟังได้ซักได้ถาม ได้อะไรตามเรื่อง เป็นส่วนวิชาความรู้. ที่นี้ ส่วนการที่จะบังคับตัวเองอยู่ตลอดเวลาอันแหละพิเศษกว่า; ก็พูดลือ ๆ กัน กันลือว่า กิณข้าวจานแหมว อาน้ำในกุ เป็นอยู่อย่างตายแล้ว, แล้วแต่จะใช้คำไหน. แต่มีความหมายว่า เราจะเป็นอย่างนี้ให้คล้ายพระพุทธเจ้าที่สุด จะเกิดความคิดนึกได้อย่างเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านคิดท่านนึก, หรือว่าเราจะเข้าใจความคิดนึกของพระพุทธเจ้าได้ เพราะเราเตรียมทุกอย่างให้เหมือนพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา อย่างนี้เรียกว่าบวชอุทิศพระพุทธเจ้า แม้เป็นเวลาหนึ่งเดือนหรือเล็กน้อย เรียกว่าเล็กน้อยก็ได้; แต่ว่าถ้าทำให้ถูกต้องแล้วมันไม่เล็กน้อย มันอยู่ที่คุณภาพของการกระทำ. บวช ๒๐ ปีไม่ได้ประโยชน์อะไรเลยก็มี; แต่บวช ๒-๓ วันแต่ได้ประโยชน์มากก็มี. นี่จะต้องปักใจลงไปอย่างแน่วแน่ ที่จะใช้เวลาหนึ่งเดือนที่บวชนี้ให้เป็นประโยชน์ที่สุด; ยอมเสียสละความสุขสนุกสนาน แม้ที่สุดแต่การหัวเราะ การเล่นหัว.

การหัวเราะนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า ในอริยวินัยนี้ถือว่ามันเป็นเรื่องของเด็กอ่อนนอนเบา, คือน่าสงสาร. การเต้นรำคืออาการของคนบ้า, การร้องเพลงคืออาการของคนร้องไห้, การหัวเราะคืออาการของเด็กอ่อนนอนเบา, เป็นพระพุทธภายิตอยู่ในกัมภีร์ตักนิบาต อังคุตตรนิกาย; พวกฝรั่งเอาไปแต่งหนังสือกามนิตก็เอาไปจากนี้. ฉะนั้น ขอให้ถือว่า การหัวเราะนี้ในอริยวินัยถือว่าเป็นเรื่องของเด็กอ่อนนอนเบา; อย่าไปพิสมัยกับมันเลย ละอายดีกว่า. ถึงจะเป็นคน

เข้มแข็งบีบบั่นมั่นคงอย่างไร การหัวเราะหรือเล่นหัวเป็นการอ่อนแอ เป็นเรื่องอ่อนแอ เป็นรูรั่วสำหรับระบายกำลังจิตให้หมดไปโดยไม่มีประโยชน์ เพราะฉะนั้น จึงรู้สึกอโรย เพราะมันเป็นการใช้จ่ายอย่างหนึ่ง; การหัวเราะจึงสนุกและอโรย แต่เป็นการใช้จ่ายที่ขาดทุน, คือทำให้เกิดความสบายสนุกจริง แต่ ว่า ส่วนหนึ่งมันทำให้มีกำลังใจที่อ่อนแอ.

คุณสังเกตดูก็แล้วกัน : คนที่หัวเราะน้อยที่สุดคนนั้นบีบบั่นที่สุด เข้มแข็งที่สุด; คุณคนแก่ดูได้ง่าย. ฉะนั้น หัวเราะเป็นรูรั่ว ระบายกำลังของจิตให้เสียไปเปล่า ๆ; มันเป็นการใช้กำลังงานชนิดที่ไม่มีประโยชน์คุ้มกัน พระพุทธเจ้า ท่านจึงสอนไม่ให้เล่นหัว ไม่ให้หัวเราะ ไม่ให้หยอกกันหรือเพื่อการหัวเราะ. นี้ เรียกว่าเราจะต้องปฏิบัติโดยหลักใหญ่ ๆ อย่างนี้.

ที่ว่า ต้องใช้หลักใหญ่ ๆ อย่างนี้ ก็เพราะว่าคุณไม่มีโอกาสที่จะไปท่องปาฏิโมกข์ หรือท่องนวโกวาท ๒๒๗ ข้อ, แล้วยังมีอีกหลายสิบข้อ หลายร้อยข้อ, มันไม่มีเวลา; แต่ว่าทุกข้อนั้น มันมารวมอยู่ที่การบังคับตัวเองไม่ให้ปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส, ถ้าถือหลักอย่างนี้แล้วจะไม่มีทางผิดสิกขาบทข้อไหนได้. นี่เป็นการประหยัดไว้เลย ว่าเราจะไม่ผิดสิกขาบทในพระปาติโมกข์ ถ้าเราถือหลักบังคับตัวเองไม่ให้ปล่อยไปตามอารมณ์, อารมณ์นี้มันอารมณ์ของกิเลส. ฉะนั้น พยายามสำรวจระวังอย่างเดียวนั้น มันจะคุ้มได้หมด คุ้มได้ทุกข้อ; อย่าไปเห็นแก่กินแก่เล่นแก่อะไรต่าง ๆ, แม้ที่สุดแต่อย่าเห็นแก่นอนสาย.

ระเบียบของภิกษุนี้ จะนอนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ก็ต้องรีบลุกขึ้นมีสติสัมปชัญญะทำอะไรที่เป็นประโยชน์, หรือแม้ที่สุดแต่เดินจงกรม. เดินจงกรมก็คือเดินในที่ที่สะดวก สำหรับจะเดินไปเดินมา สำหรับคิดนึกอะไรที่มีประโยชน์; ดึกว่านอนแช่อยู่ ด้วยหวังความสุขจากการนอน นอนสาย, อย่างนั้นไม่มีความเป็นพระ. แต่เมื่อเราเป็นฆราวาสเราทำอย่างนั้นได้ บางวันเราจะนอนจนบ่ายโมงก็ได้; แต่ถ้าเป็นพระแล้วมันทำอย่างนั้นไม่ได้ ก็มัน จะหมดความเป็นพระนี่. ฉะนั้นจะกิน จะเล่น จะนอน จะดื่มอะไร ก็ต้องอยู่ในขอบเขตที่เราจะรู้ได้เอง ไม่ต้องมีใครบอก, คือ ถ้ามั่นเลย์ปกติธรรมดา มันเป็นการตามใจกิเลส แล้วมันผิดทั้งนั้น.

แม้แต่จะดื่มน้ำ ดื่มน้ำเฉย ๆ นี้ไม่ใช่ น้ำหวาน, ก็จะต้องดื่มอย่างบุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะ; อย่าดื่มอย่างที่เรียกว่ามันอยากเท่าไรกินเข้าไปนั่น มันคือนิสัยที่ทำไปตามอำนาจของกิเลส. อย่างฉันอาหารนี้เขามีระเบียบวินัยให้ฉันแต่พอดี อย่าฉันให้มันอึดจนฉันไม่ลง อะไรอย่างนั้น; “ให้มันหิวอยู่ ๔ – ๕ คำ แล้วกินน้ำให้อึดเสีย” นี้เขาอธิบายไว้ในหนังสืออย่างหนังสือวิสุทธิมรรค สำหรับผู้ที่จะมีจิตใจอย่างพระ. แต่ฆราวาสเขากิน ๆ กิน ๆ จนท้องไม่มีใส่, ลื่นมันยังอ่อยอยู่กินเข้าไป อย่างนั้นมันฆราวาส.

การบวชการเป็นบรรพชิต ก็คือเว้นทุกอย่างจากความเป็นฆราวาส; แล้วก็มาประพฤติพรหมจรรย์อย่างบรรพชิต ก็เลยชูดเถลาภิเษกทุกกระเปียดนี้. สิ่งทีเรียกว่าพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้านี้ ชูดเถลาภิเษก แล้วก็ทุกกระเปียดนี้; แล้วสาวกของพระพุทธเจ้าก็ไม่ยอมแพ้ แม้ว่าจะต้องประพฤติพรหมจรรย์ด้วย

น้ำตา, แม้จะทนจนน้ำตาไหล ก็ไม่ยอมให้เสียไปในส่วนระเบียบวินัยสิกขาต่าง ๆ. อย่างนี้เขาเรียกว่าประพฤติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา เป็นที่ยกย่องของพระอริยเจ้า ว่า เป็นผู้เกลียดกลัวความชั่ว หรือโทษแม้มีประมาณน้อยนิดเดี๋ยวก็เห็นว่าเป็นเรื่องที่ยอมไม่ได้ ก็จะไม่ยอมให้เสียไป เห็นเป็นโทษอันใหญ่หลวงไปหมด ไม่มีอะไรเรื่องเล็กน้อย. นี่เป็นวิธีการของการประพฤติพรหมจรรย์ที่คุณบวชเข้ามานั่นแหละ ก็ได้บวชเข้ามาเพื่อการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นบรรพชิต; ฉะนั้น ต้องให้มันเป็นการบังคับตัวเองอยู่ตลอดเวลา, เรียกอีกทีหนึ่งว่ามันการขูดเกลาคูดเกลากิเลส ก็ขูดเกลานิสังขณานแห่งการตามใจตัวเองนี่อยู่ตลอดเวลา นั่นแหละคือพรหมจรรย์.

นี่เราประพฤติพรหมจรรย์สักเดือนหนึ่งสักเดือนครึ่งอย่างบรรพชิตก็ให้ดีที่สุด; แล้วกลับออกไปประพฤติพรหมจรรย์อย่างฆราวาสอีกก็ได้ ก็เป็นพรหมจรรย์ที่ลดระดับลงไป. อย่าเข้าใจว่าฆราวาสไม่มีพรหมจรรย์; ก็มีเหมือนกัน, แต่ก็อยู่ในระดับที่ลดลงไป. นี่ให้ถือตามคติเดิมแต่โบราณว่า ถ้าคนหนุ่มคนสาว ก่อนแต่การมีเหย้าเรือน เขาให้เรียกว่าพรหมจารีทั้งนั้นเลย, จะเป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม; พรหมจารี แปลว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์. พรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึงบังคับตัวเองให้อยู่ในร่องในรอยของระเบียบวินัยที่วางไว้สำหรับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ คือหนุ่มสาวที่ยังไม่แต่งงาน. เพราะฉะนั้น จึงมีแต่การศึกษาและการประพฤติในระเบียบวินัย ที่วางไว้สำหรับคนที่ยังไม่ทันแต่งงาน, ดังนั้น เขาจึงไม่ได้นึกถึงเรื่องเจ้าชู้ เรื่องผิดศีลธรรมลามกอะไรไม่มี เขาตั้งหน้าตั้งตาแต่จะเป็นพรหมจารี – ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ จนกว่าจะถึงวันแต่งงาน;

มันไม่ซิงสุกก่อนห้ามเหมือนคนสมัยนี้ มันไม่มีความเป็นพรหมจารีทั้งหญิงทั้งชาย. นั่นเขาเรียกพรหมจรรย์สำหรับฆราวาส.

เดี๋ยวนี้เราเลื่อนพรหมจรรย์อย่างฆราวาสมาเป็นพรหมจรรย์อย่างบรรพชิต ก็ต้องประพฤติเต็มที่, แล้วจะกลับไปมีพรหมจรรย์อย่างฆราวาสอีกก็ได้; จนกว่าจะถึงความเป็นผู้ครองเรือนจึงจะเลิกพรหมจรรย์นั้น. ฉะนั้น คนที่ซิงสุกก่อนห้ามมันก็เป็นคนโง่ โง่อย่างดักดาน; เพราะมันไม่รู้อะไรที่ควรจะรู้อีกหลายอย่าง, แล้วการประพฤติพรหมจรรย์อย่างถูกต้อง อย่างสมบูรณ์นี้ มันมีผลอย่างไรบ้างแก่จิตใจ นี่มันไม่รู้. ฉะนั้น หลักระเบียบเขาจึงว่า พรหมจารี เป็นชีวิตตั้งต้นตั้งแต่คลอดมาจนใกล้ถึงวันมีเหย้าเรือนแต่งงาน; เขาเรียกพรหมจารี. พรหมจารีสิ้นสุดลงก็เป็นคฤหัสถ์ ครองเรือนชีวิตคู่ ช่วยกันทำสิ่งที่มนุษย์จะต้องทำให้ถูกต้องลุล่วงไปโดยเร็ว. ทีนี้พอเสร็จจากนั้นเขาเรียก วณปรีสถ์ : เขาเบื่อเรื่องโลก ๆ ก็หลีกไปหาความสงบ เป็นที่พอใจ พอใจอยู่ด้วยความสงบจากการรบกวานนี้ คือเรื่องครอบครัวยุติแล้ว. ถ้ายังมีชีวิตอยู่อีกเขาก็เลื่อนไประดับที่ว่าช่วยเหลือผู้อื่น ช่วยเป็นแสงสว่างแก่ผู้อื่น ก็เรียกว่าสันยาสี.

อย่างพระพุทธเจ้านี้ครองชีวิตแบบสันยาสี – เทียวไปเพื่อแสงสว่างแก่บุคคลอื่น; ตอนแรก ๆ บวชพระพุทธเจ้าก็เป็นวณปรีสถ์ ก็อยู่ในที่เงียบสงัด, แล้วก่อนหน้านั้น พระพุทธเจ้าเคยเป็นคฤหัสถ์อยู่หลายปี, แล้วก่อนหน้านั้น พระพุทธเจ้าเคยเป็นพรหมจารีมาหลายปี จนแต่งงาน.

มันมีเป็นแบบ ๆ ๆ ๆ อย่างนี้; เพราะฉะนั้น ต้องทำให้ถูกต้องตามแบบของแบบนั้น ๆ ก็จะได้ประโยชน์เต็มที่ที่ที่มนุษย์คนหนึ่ง ๆ ควรจะได้รับ ไม่

เสียชีวิตที่เกิดมา. มนุษย์คนหนึ่ง ๆ ทั้งหญิงทั้งชายนี้ จะต้องได้รับคือผ่านสิ่งเหล่านี้; จะต้องรู้ จะได้ชินจะได้เสวยสูงขึ้นไป ตามลำดับ ๆ ทั้ง ๔ ระดับนี้ จึงจะเรียกว่าเขาเกิดมาที่หนึ่งได้ครบถ้วน ดีที่สุดของสิ่งที่มนุษย์ควรจะได้ : ความ เป็นพรหมจารีก็ได้ดีที่สุด, จนถึงวันแห่งความเป็นภุชงค์ก็ได้ดีที่สุด, จนถึงวัน แห่งความเป็นวนปรสถก็ได้ดีที่สุด, จนถึงวันแห่งความเป็นสันยาตี มีค่ามากเป็น แสงสว่างแก่ผู้อื่น จนกว่าจะเนาเข้าโลงไป.

เดี๋ยวนี้คุณกำลังอยู่ในวัยพรหมจารี คือเป็นนักศึกษา; ที่นี้ที่คุณกระโดด ออกมาบวชชั่วคราวเดือนเศษ ๆ นี้ อย่าเพิ่งคิดว่าเป็นวนปรสถอะไรมากมาย, มันก็เป็น เพียงมาชิมชีวิตวนปรสถ แต่ไม่ใช่มุ่งหมายอย่างนั้น มุ่งหมายแต่ว่าจะมาศึกษา อะไรบางอย่าง ที่มันเกี่ยวกับที่มันเป็นพรหมจารีที่ยิ่งขึ้นไป แล้วกลับออกไปเป็น พรหมจรรย์อย่างฆราวาสมันก็จะเป็ได้ดีที่สุด; แล้วเมื่อจะเป็นภุชงค์ครอง บ้านเรือน มันก็จะได้ดีที่สุด จนกว่าจะไปเป็นวนปรสถ สันยาตีครบสมบูรณ์แบบ. นี้พยายามใช้ประโยชน์ ให้เวลาในชีวิตทุกเดือนทุกปีให้มีประโยชน์ที่สุดอย่างนี้ ก็ จะ..., นี่จะขอบใจตัวเองทีหลัง;* ไม่อย่างนั้นจะต้อง เสียใจทีหลัง หรือว่าเป็นคนมีจิตใจล้มละลาย ไม่คิดจะทำให้มันดีอีกต่อไป. ฉะนั้น ในวันข้างหน้าที่ว่าเราจะพอใจตัวเองได้ เคารพนับถือตัวเองได้นั้น มันอยู่ ที่เราเตรียมพร้อมอย่างถูกต้อง แล้วก็ทำอย่างถูกต้องตั้งแต่วันนี้ ทุก ๆ วันไป. มา บวชนี้ก็เพื่อเรียนเรื่องนี้โดยละเอียดลออ หรือจริงจังสักกระยะหนึ่ง, แล้วก็ไป

* คำว่า "ก็จะ..., นี่จะขอบใจตัวเองทีหลัง" นั้น ตามในเทปท่านองค์บรรยายได้กล่าวดังนั้น. เคยเรียนถาม ท่านฯ ว่าสำนวนพูดแบบนี้ควรตัดออกหรือไม่? ท่านฯ บอกว่าให้คงไว้ตามพูด โดยใส่จุด ๓ จุดที่คำสงสัย นั้น เพื่อว่าผู้อ่านเติมเอาเอง เช่น ก็จะมีประโยชน์ ก็จะถูกต้อง ก็จะมีสมตามพุทธประสงค์ ฯลฯ.

ประพฤติปฏิบัติให้ได้ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ในการที่เกิดมาครั้งหนึ่ง; อย่าให้มันสับสนปนเปกันไปหมด ในลักษณะที่เรียกว่าไขว้เขวกัน หรือว่าชิงสุกก่อนห่าม หรืออะไรที่มันไม่น่าดู, อย่างนั้นมันก็พูดยาก ว่ามันจะได้ประโยชน์อะไร, **ถึงได้มันก็ได้อย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ หรือว่าอย่างลงทุนมาก ได้ผลน้อย.** ถ้าทำไปถูกต้องตามวิธี มันจะสะดวกสบาย ลงทุนน้อยได้ผลมาก; เป็นที่น่าพอใจ.

นี่คนเราก็มีความสุขได้ เพราะพอใจตัวเองได้ นับถือตัวเองได้ เรียกว่ายกมือไหว้ตัวเองได้; พอพิจารณาคุณการกระทำของตัวเองที่ไร ยกมือไหว้ตัวเองได้ที่นั้น, บุคคลนั้นจะต้องมีความสุขอย่างยิ่ง เพราะมันเป็นไปตามร่องรอยของพระอรียเจ้า. นี่ความผิดพลาดอะไรที่มันเคยผิดพลาดก็เลิกละเสีย แล้วก็ตั้งต้นใหม่. ฉะนั้น ขอให้ถือว่า **สึกออกไปคราวนี้นับศูนย์กันใหม่ก็ได้,** เลขเหมือนกับเลขเลขให้มันเป็นเลขศูนย์หมดทุก ๆ ที; แล้วต่อไปนี่ก็นับหนึ่งกันใหม่ ให้มันมีแต่ความถูกต้องหลังจากที่มันสึกออกไปคราวนี้, ก็คงจะยกมือไหว้ตัวเองได้ในอนาคต.

ทั้งหมดนี้ พูดเพื่อให้ยินดีพอใจในการที่จะบังคับตัวเอง ทรมาณตัวเอง จัดการกับตัวเอง สะสางให้มันสะอาด, ให้มันเป็นการขุดเกลียดด้วยการที่ว่าเป็นอยู่ตามร่องรอยของพระพุทธเจ้า เป็นอยู่อย่างเป็นเกลอกระธรรมชาติ, ให้เกิดความรู้สึกลึกคิดนึกตามแบบของพระอรียเจ้า คือบุคคลที่ไม่มีความทุกข์ เป็นฆราวาสก็ได้ เป็นบรรพชิตก็ได้. พระอรียเจ้านี้ หมายถึงบรรพชิตก็ได้ เป็นฆราวาสก็ได้; **แต่ไม่มีความทุกข์ก็แล้วกัน.** ฉะนั้น ขอให้ตั้งต้นยินดีรับกินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนในเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลงอะไรก็สุดแท้; เอาไปสังเกตดูทุกอิริยาบถ ให้

มันสำเร็จประโยชน์ตามความจริงตามข้อเท็จจริงที่ว่า มาปฏิบัติฝึกฝนตนเองอยู่ที่สวนโมกข์นี้จะต้องทำอะไร แล้วก็จะได้อะไรบ้าง.

เอาละ, เรื่องชนิดที่ว่า เป็นการทำความเข้าใจในเบื้องต้น หรือ ปฐมนิเทศนี้ก็พอกันที. ขอให้ทุกอย่างเป็นไปตามความประสงค์ เป็นจุดตั้งต้นที่คิดตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป; แล้วศีลนี้มาพบพร้อมกันที่หินโค้ง เพราะที่นั่นมันมีไฟสะดวก ที่นี้ไม่มีไฟ.

เอาละพอกันที.

มกุฏธรรม

- ๑ -

๘ เมษายน ๒๕๑๕

ธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

วันที่ ๘ เมษายน สำหรับพวกเราที่นี้ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับจะพูดจากัน ในเรื่องที่เราเห็นว่าเป็นประโยชน์ สำหรับท่านทั้งหลาย ที่อุตสาหกรรมกันจนถึงที่นี้.

ผมจะพูดกับท่านทั้งหลายในฐานะเป็น สพรหมจารีหรือสหธรรมิก, แม้ว่าจะเป็นสามเณรก็เรียกว่าเป็นสพรหมจารี ไม่ต้องพูดถึงภิกษุ; เป็นสพรหมจารี หมายความว่า เป็นผู้ประพฤติธรรมะร่วมกัน หรือประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน; บางทีก็เรียกว่าสหธรรมิก ก็แปลว่าประพฤติธรรมะร่วมกัน

อยู่นั่นเอง. นี่ความเป็นภิกษุสามเณรโดยส่วนรวม เรียกว่าเป็นเพื่อนประพตติ
ธรรมะร่วมกัน; คือว่าแบบเดียวกัน อย่างเดียวกัน.

การประพตติธรรมะนี้ พวกอื่นเขาก็ประพตติอย่างอื่น แบบอื่น, แต่
พุทธบริษัทก็มีแบบของตัวเอง; และโดยเฉพาะสำหรับภิกษุสามเณรนั้น การ
ประพตติธรรมะมีหลักเกณฑ์มุ่งหมายอย่างเดียวกันเลย, แม้ว่าในส่วนวินัยจะผิด
กันบ้าง แต่ในส่วนธรรมะนั้นเหมือนกัน วางหลักเกณฑ์ไว้รูปเดียวเท่านั้น แบบ
เดียวเท่านั้น; คือพยายามปฏิบัติไปในทางที่จะให้ไม่มีความทุกข์ ให้มันน้อยลง
จนไม่มีเหลือ. นี่คือนั่นที่เรียกว่าปฏิบัติธรรมะ ในฐานะที่เป็นหน้าที่ของมนุษย์
ด้วย; ฉะนั้น ขอให้มองเห็นเสียก่อนว่า การปฏิบัติธรรมะนั้นมันเป็นที่ของ
มนุษย์, มีเหตุผลหลายอย่างที่จะกล่าวอย่างนี้ เราก็จะค่อยว่ากันไปทีหลังเป็น
เรื่อง ๆ ไป.

มนุษยธรรม รวมอยู่ในธรรม ๔ ความหมาย.

อุตสาหกรรมมาถึงนี้ ต้องการจะพูดกันเป็นกิจลักษณะ ก็ไม่มีเรื่องอะไรดีกว่า
เรื่องนี้ : เรื่องการปฏิบัติธรรมะในฐานะเป็นหน้าที่ของมนุษย์; ฉะนั้น อยากจะ
กล่าว หรืออยากจะพูดโดยหัวข้อว่า ธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม จนกว่าจะ
เห็นว่าสมบูรณ์. ธรรมะในฐานะเป็นมนุษยธรรม; นี้ก็ต้องทำความเข้าใจกันในเรื่อง
ที่ว่าธรรมะคืออะไรนี้ กันเสียก่อน. ธรรมะนะมันหมายถึงทุกสิ่ง; มันเป็นอย่างไร
ก็ได้ เพราะมันหมายถึงทุกสิ่ง. นี่เป็นเรื่องที่พูดแล้วพูดอีก โดยกล่าวว่าส่วนมากจะ
ยังไม่เข้าใจว่า คำว่าธรรมะนั้นมันหมายถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร; ซึ่งเคยใช้คำพูด

จำกัดว่า นับตั้งแต่ขีฟุ่่นสักอนุภาคหนึ่ง ไปจนถึงพระเจ้าหรือสิ่งสูงสุด ก็เรียกว่าธรรมะ. นี่ในฐานะที่เป็นการประพฤติกการกระทำ ก็เรียกว่าธรรมะ, ในฐานะที่เป็นผลของการประพฤติกการกระทำ ก็เรียกว่าธรรมะเหมือนกัน; คือมันเป็นปรากฏการณ์ทั้งหลายด้วย, เป็นเบื้องหลังหรือกฎเกณฑ์ของปรากฏการณ์ทั้งหลายด้วย, เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นด้วย, และมีผลขึ้นมาอย่างไรก็ยังคงเรียกว่าธรรมะอยู่นั่นเอง; ฉะนั้น ธรรมะนั้นจึงเป็นทุกสิ่ง.

เดี๋ยวนี้เราจะแยกเอาเฉพาะธรรมะในฐานะที่จะเรียกว่ามนุษยธรรม คือธรรมสำหรับมนุษย์ หรือธรรมที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ หรือธรรมที่ทำให้เกิดความเป็นมนุษย์ขึ้นมา. ภาษาบาลีพูดเป็นรูปสมาสสั้น ๆ, ความหมายนั้นแล้วแต่จะถอดรูปออกมาตามความมุ่งหมาย; เช่นมนุษยธรรมนี้ คำสองคำต่อกันเข้าเรียกว่ามนุษยธรรม, จะแปลว่าธรรมสำหรับทำความเป็นมนุษย์ก็ได้ ธรรมของมนุษย์ก็ได้. เดี๋ยวนี้เราจะเพ่งเล็งกันในฐานะที่เป็นธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความสังเกตสักหน่อยก็จะสังเกตเห็นได้เองว่า เราก็มุ่งหมายถึงการประพฤติกการปฏิบัติ. ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวการประพฤติก หรือการปฏิบัติ นั้นแหละมันจะทำความเป็นมนุษย์, หรือความเป็นมนุษย์มันก็เป็นผลของการปฏิบัติ. ทีนี้พอได้ผล มันก็เกิดความเป็นมนุษย์ชนิดที่เป็นมนุษย์แท้ขึ้นมา, หรือเป็นปรากฏการณ์ออกมาเป็นมนุษย์ที่ควรจะเรียกว่ามนุษย์.

ฉะนั้น ขอให้มองเห็นกฎเกณฑ์เกี่ยวกับคำว่าธรรมนี้ ไว้ให้ชัดเจนเรื่อยไป. บางทีก็พูดสั้น ๆ ว่าธรรมชาติ กฎธรรมชาติ แล้วก็หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ แล้วก็ผลที่เกิดขึ้นตามหน้าที่ที่นำไปตามกฎของธรรมชาติ; ลืออย่างนี้

เรียกว่าธรรมะ. ที่นี้มนุษย์ดิบ ๆ เกิดขึ้นมาสักว่าเป็นมนุษย์โดยรูปร่างนี้ มันก็เป็นปรากฏการณ์อันหนึ่ง; เบื้องหลังนี้มันก็มีเหตุมีปัจจัยที่เรียกว่ากฎของธรรมชาติที่ทำให้มนุษย์คลอดออกมาจากท้องแม่ ยังเป็นมนุษย์ดิบ ๆ; ที่นี้มนุษย์นี้ก็มีหน้าที่ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติกระทำให้ดีที่สุดให้ถูกต้องที่สุด เพื่อจะเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์, นี้เรียกว่าหน้าที่ที่จะต้องทำสำหรับมนุษย์; เมื่อทำเสร็จแล้ว ก็ มีผลสุดท้าย คือความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสมบูรณ์.

ฉะนั้น ขอให้มองเจาะจงลงไปที่ว่า มันสำคัญที่สุดอยู่ตรงที่คำว่าหน้าที่, หรือความหมายในประเภทที่สามนั้นแหละ. ความหมายประเภทที่หนึ่ง คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทั่วไป เรียกว่าธรรมะ; ความหมายที่สองว่า กฎลึกลับที่ซ่อนอยู่ภายใต้ธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่าธรรมะ; ที่นี้ตัวหน้าที่ตัวการกระทำลงไปโดยตรงตามหน้าที่ของมนุษย์นั้น ก็เรียกว่าธรรมะเหมือนกัน; ที่นี้ผลสุดท้ายคือเป็นมนุษย์สมบูรณ์ ก็เรียกว่าธรรมะ : ผลที่ทำเสร็จไปตามกฎของธรรมชาติ นั้น ก็เรียกว่าธรรมะ.

เดี๋ยวนี้เราก็จะมีมนุษย์ในฐานะที่เป็นธรรมชาติ. ที่เรียกว่าธรรมชาติ ก็หมายความว่า ไม่ได้ไปแตะต้องอะไรนัก, เป็นไปตามธรรมชาติ; อย่างว่ามนุษย์หรือคน มันก็มีมาในโลกโดยวิวัฒนาการตามธรรมชาติ, คนอื่นเขาจะเรียกพระเจ้าก็ได้ เราเรียกว่าธรรมชาติ เพราะเราพูดด้วยภาษาตรง ๆ. ธรรมชาติทำให้มีมนุษย์สัตว์ชนิดมนุษย์ หรือที่เรียกว่าคน; นั่นมันเป็นไปได้ตามกฎของธรรมชาติที่มีความลับ ลึกลับอยู่เบื้องหลัง.

ผลแห่งมนุษยธรรม คือความเต็มเปี่ยมของความเป็น มนุษย์, หรือการได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์.

ที่นี้พอเกิดเป็นคนมาแล้ว มันก็ยังเหมือนกับสัตว์อยู่มาก; ฉะนั้น คนจึงต้องมีระเบียบสำหรับปฏิบัติให้มันไกลจากสัตว์. ระเบียบปฏิบัติอันนี้ยังเป็นความลับ คือรู้ไม่ได้เอง ต้องมีบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น จึงจะรู้ความลับอันนี้ถึงที่สุด. ก่อนหน้านั้นก็คั้น ๆ คว่า ๆ คล่า ๆ กันมา; มนุษย์ก็มีอาจารย์ที่เรียกว่าคล่า คือการคล่า หรือนายคล่าหรืออะไรก็ตาม, นั่นเป็นอาจารย์ของมนุษย์; คล่ากันมาเรื่อย ๆ. แม้พระพุทธเจ้าเองท่านก็ต้องคล่า; ผมพูดเพื่อจำง่ายว่าพระพุทธเจ้าท่านก็มีอาจารย์ชื่อนายคล่า หรืออาจารย์คล่าเหมือนกัน, เขาก็คิดว่าผมพูดจ้วงจาบพระพุทธเจ้า. นี่ก็เป็นเรื่องพูดจริง ๆ ตรง ๆ ในระยะอันสั้น ให้เห็นได้ง่าย ๆ ว่า การคล่า หรือนายคล่านี้ เป็นอาจารย์ของคน. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าสำเร็จขึ้นจากการค้นคว้า หรือคล่าอย่างรุนแรงเป็นพิเศษจึงเกิดขึ้นได้ จึงได้พบสิ่งที่เรียกว่าถูกต้องในการที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ แล้วปฏิบัติแล้วก็เป็นมनुษย์สมบูรณ์แบบ เรียกว่าอรหันต์, เราเรียกกันว่าพระอรหันต์.

ความหมายของคำว่าพระอรหันต์ โดยทั่วไปหมายถึงบุคคลที่เต็มของความเป็นมनुษย์; คือก่อนเกิดพุทธศาสนาก็มีคำว่าอรหันต์ใช้อยู่แล้ว เป็นคำธรรมดา หมายถึงมนุษย์ที่เต็มของความเป็นมनुษย์ คือมนุษย์สูงสุด. ควรจะใช้คำว่า *perfect* หรือ *perfected* สำหรับบุคคลพวกนี้. ผมเห็นคำแปลที่เขาใช้แก่พระ

อรหัตต์ว่า *perfect* หรือ *perfected* นี้อยู่บ่อย ๆ เหมือนกัน; แล้วก็ถือว่าคนนั้นแปลถูกที่สุด. มันไม่ได้มีความหมายอย่างอื่นมากไปกว่ามนุษย์ที่เต็มแห่งความเป็นมนุษย์. นี่ผลของการที่มันมีความรู้เกี่ยวกับหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

ทีนี้ต่อมากลุ่มมันเจริญจนมองเห็นว่า ที่เคยเรียกว่าพระอรหันต์คือพระอรหัตต์มาก่อน ว่าเป็นมนุษย์ที่เต็มนั้นยังไม่เต็ม เพราะความรู้ยังไม่ถึงที่สุด; มันจึงพบสูงขึ้น ๆ จนพระพุทธเจ้าเป็นผู้พบครั้งสุดท้ายบอกว่าความเป็นพระอรหัตต์นั้นต้องเป็นอย่างนั้น ๆ , แล้วก็ไม่มีใครมาพิสูจน์ได้อีกว่าความเป็นอย่างนั้น นั้นยังไม่เต็ม. ฉะนั้น ความเป็นพระอรหัตต์ในพระพุทธศาสนานี้จึงมีความหมายเฉพาะ, ไม่เหมือนในศาสนาอื่นหรือในลัทธิอื่นที่มันมีอยู่ก่อนหน้านั้น; แล้วจึงถือว่ามนุษย์ได้ถึงที่สุดของความเป็นมนุษย์อยู่ที่ความเป็นพระอรหัตต์.

ทีนี้คนหนุ่มสาวที่ตามกันฝรั่ง ก็คงจะไม่ยอมรับความคิดอันนี้ หรือสมมติฐานอันนี้ เพราะเขารู้จักแต่เรื่องสนุกสนานเอรีคอร่อยตามกันฝรั่ง; ไม่เข้าใจความหมายของคำว่าพระอรหัตต์เสียเลย. พวกคุณเมื่อยังไม่ได้บวช ก็คงจะเป็นอย่างนั้นกระมัง; เพราะความที่ไม่รู้จักคำว่าอรหันต์ หรือพระอรหัตต์เป็นอย่างไรนี่เราก็เลือกเอาตามใจของเรา ตามความคิดนึกอิสระของเราว่าต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ จึงจะเรียกว่าเต็ม.

ทีนี้จิตใจของคนมันมีอยู่เป็นพวก ๆ และเป็นระดับ ๆ; จิตใจของคนที่ยังไม่ได้ศึกษาอะไร มันก็เหมือนกับสัตว์เดรัจฉาน. พูคว่าสัตว์เดรัจฉานก็บูชาอาหารหรือการกินเป็นสูงสุด เป็นสรวงสูงสุด; ฉะนั้น มันคงจะคิดว่าการที่ได้

กินอย่างดีที่สุด เต็มที่ที่สุดนั้นแหละคนนั้นจะเป็นมนุษย์ที่ประเสริฐที่สุด, นี่เป็นเรื่องของเด็ก ๆ.

ขอให้มองดูเด็ก ๆ กันบ้าง, แม้ว่าอายุยังไม่มากมายนักก็พอจะมองดูได้แล้ว; อายุเพียงสามสี่ปีนี่ ควรจะมองดูเด็ก ๆ ได้ : เด็กเพิ่งคลอดจะไม่มีอะไรนอกไปจากว่ำนอน คือมันเป็นการพักผ่อนของธรรมชาติ ตามธรรมชาติ, ถ้าหิวก็กิน, ก็มีเท่านั้น; แล้วก็มีความเป็นเหมือนกับสัตว์เดรัจฉาน. ลูกสุนัข ลูกแมว ลูกอะไรก็เหมือนกัน. แต่ว่าในตัวเด็กมนุษย์นั้น มันมีอะไรมากซึ่งมันได้สืบมาด้วยการถ่ายทอดทางสายโลหิต ทางวิวัฒนาการนี้; มันมีเชื้ออะไรที่รับถ่ายทอดมาที่จะเบิกบานออกมาเป็นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้, ซึ่งในสัตว์เดรัจฉานมันไม่มี; ฉะนั้น หลักที่จะใช้กับมนุษย์ จึงเกิดต่างกันไปจากสัตว์เดรัจฉาน.

สัตว์เดรัจฉานไม่มีสิ่งที่จะรับการถ่ายทอดทางการศึกษา เพราะเหตุข้อเดียวคือมันพูดไม่ได้; มนุษย์นี้มีความวิเศษที่ได้รับมรดกตกทอด ถ่ายทอดกันมากก็คือการพูดได้ พูดจารู้เรื่องได้. โดยทางการพูดจานั้น มันก็ได้รับความรู้สติปัญญาอะไรเพิ่มขึ้น ๆ; ดังนั้น ภายในไม่กี่ปี มันก็ทิ้งไกลจากความเป็นสัตว์เดรัจฉาน. ลูกสัตว์เดรัจฉานมันพูดไม่ได้ มันไม่รู้จะถ่ายอะไรให้แก้กันได้ ให้สมองเจริญได้; มันก็คงอยู่เท่านั้น. แต่อย่าลืมว่า มันตั้งต้นขึ้นมาด้วยอาการที่ยังไม่รู้อะไรเหมือนกันแหละ, แม้เป็นลูกมนุษย์นี้; มันก็มีแต่ว่ากินนั้นแหละ เพราะไม่รู้จักอะไรมากไปกว่านั้น. เพราะฉะนั้นก็ ความสูงสุดก็อยู่ที่กิน, โตขึ้นก็มันอยู่ที่เล่น, พอถึงวัยหนุ่มสาวมันก็ไปอยู่ที่ความรู้สึกทางเพศ; นี่มันวิวัฒนาการเร็วมาก. พอโตขึ้นไปอีกมันก็ไปรู้สึกทางทรัพย์สมบัติ, สูงขึ้นไปอีกก็เป็นเรื่องเกียรติยศชื่อเสียง สิ่งที่เป็นนามธรรม.

ที่นี้เต็มหรือยัง ลองคิดดู? มนุษย์เราได้มาถึงขั้นนี้แล้ว : เรื่องกิน เต็มที่แล้ว เรื่องกามก็เต็มที่แล้ว เรื่องเกียรติก็เต็มที่แล้ว, นี่มันเต็มมนุษย์หรือยัง? คนที่ยังไม่รู้ในระยะแรก ๆ ก็จะคิดว่าเต็ม ๆ ๆ มาตามลำดับ, มีเกียรติสูงสุดแล้ว ก็จะเอาอะไรกันอีก. เรื่องกามนั้นมันก็มีความหมายเปิดกว้างไปถึงเรื่องสวรรค์ วิมานอะไรเลย; เขาก็ว่าเต็มแล้วเหมือนกัน. แต่ถือตามหลักธรรมะในพุทธศาสนา ก็ถือว่ายังไม่มีความหมายอะไรสำหรับความเป็นมนุษย์ที่เต็ม; เพราะว่ามันยังหิว อยู่เสมอ จะเรียกว่าเต็มอย่างไรได้. ถ้าเต็มมันต้องหยุด มันต้องอิ่ม มันต้องไม่หิว อีก. กินก็ยังหิวอยู่เสมอ กามมันก็ต้องหิวอยู่เสมอ เกียรติมันก็ยังหิวอยู่เสมอ; ยิ่ง เป็นนามธรรมแล้วก็ยิ่งบ้าไม่รู้จักพอเรื่องเกียรติ มันจึงหิวอยู่เสมอ; “ยังเป็นเปรต อยู่เสมอ”, ถ้าพูดภาษาที่ง่าย.

การหิวเกียรติ ก็เป็นเปรตชนิดหนึ่งเหมือนกัน, หิวกาม ก็เป็นเปรตชนิด หนึ่ง, หิวอาหารกินนี่ก็เป็นเปรตชนิดหนึ่ง; มันยังเป็นเปรตอยู่ มันยังเต็มไม่ได้. ความเป็นพระอรหันต์ที่เขาพูดกันไว้แต่ก่อน มันจึงผิด ๆ ๆ มาตามลำดับ; จน มาถึงสมัยพระพุทธเจ้า ใกล้เคียง ๆ สมัยพระพุทธเจ้า เขาก็เลย ข้ามเรื่องกิน เรื่อง กาม เรื่องเกียรตินี้ไปสู่เรื่องทางจิตใจ คือเรื่องธรรมะที่ทำให้จิตใจหยุด หรืออิ่ม หรือเต็ม; ความเป็นพระอรหันต์ ก็เลื่อนความหมายมาอยู่ที่มีจิตใจชนิดนี้ : อยู่ เหนือกิน เหนือกาม เหนือเกียรติ; จึงมาถึงระเบียบปฏิบัติที่ทำให้จิตใจหยุดจาก การหิวทุก ๆ อย่าง, **ไม่หิวอะไร ก็เรียกว่าพระอรหันต์** ความหมายที่เรียกว่าเต็ม แห่งความเป็นมนุษย์. ที่นี้มีคุณสมบัติแฝงออกมาก็คือว่าดี หรือประเสริฐหรือน่า ใหว์หรือน่าบูชา เป็นที่ตั้งแห่งบุญกุศลของคนทั้งหลาย อันนั้นมันเป็นเรื่อง

ความหมายแฝงทั้งนั้นแหละ; ความหมายจริง ๆ ตรง ๆ ก็คือเต็มแห่งความเป็นมนุษย์ ถึงยอดสุดแห่งความเป็นมนุษย์.

ถึงพระพุทธเจ้าเอง ก็เป็นเพียงพระอรหันต์องค์หนึ่ง, แต่มีคุณสมบัติประกอบเข้ามาว่า *อรหัง สัมมาสัมพุทโธ* – เป็นพระอรหันต์องค์แรก ที่ตรัสรู้ได้ด้วยตนเอง; ส่วนพระอรหันต์สาวกทั้งหลายนั้น ไม่อาจจะรู้ได้เอง, ฟัง รับข้อปฏิบัติมาจากพระพุทธเจ้า, แต่แล้วก็เป็นพระอรหันต์เหมือนกัน ก็เป็นคนเต็มถึงที่สุดแห่งความเต็มของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน. แต่โดยเหตุที่ไม่ได้ตรัสรู้ได้เองนี้ เขาก็เลยมีคุณสมบัติต่อท้ายว่า *อรหัง จินาสโว* – เป็นเพียงพระอรหันต์ ผู้สิ้นอาสวะทั่ว ๆ ไป.

พระพุทธเจ้าก็สิ้นอาสวะ เป็นอรหัง จินาสโว, แต่มีความหมายพิเศษเหนือกว่า คือท่านตรัสรู้เอง, เราจึงได้ยินคำว่า *อรหัง สัมมาสัมพุทโธ* – พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง. ส่วนพระอรหันต์นอกนั้น *อรหัง จินาสโว* – เป็นพระอรหันต์เพราะสิ้นอาสวะ; สิ้นอาสวะก็คือสิ้นกิเลสที่ทำให้คนเราหิว, หิวในทางวิญญาณ คือจิตใจหิวกระหาย เพราะความโง่เห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นสิ่งที่น่ารักน่ายึดถือ นำพอใจไปเสียหมด นั่นก็เรียกว่าหิว. เดียวนี้เห็นว่า สิ่งต่าง ๆ นี้เป็นเพียงธรรมชาติธรรมดา ไม่น่าหลงรักไม่น่าพอใจยึดถืออะไร มันก็หยุด, หยุดหิว; เมื่อหยุดหิวจิตใจมันก็เต็ม, เมื่อยังหิวจิตใจมันก็พร่องคือไม่เต็ม.

รู้จักความหมายของคำว่าเต็มแห่งความเป็นมนุษย์กันอย่างนี้ไว้ทีก่อน, คล้าย ๆ กับการเรียนประวัติศาสตร์คำพูดที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาด้วย, ก็คำว่า

อรหัง เป็นคำดึกดำบรรพ์เหมือนกัน. พอมนุษย์เริ่มมีความคิดสูงขึ้นมาเพียงระดับหนึ่งเท่านั้น ก็จะมีความคิดไปในทางที่ว่าอะไรดีที่สุด อะไรสูงสุด อะไรประเสริฐที่สุด อะไรเป็นจุดสุดท้ายปลายทาง; เขาก็วินิจฉัยวิจารณ์กันไปต่าง ๆ, คำว่านิพพาน คำว่าอรหัง คำอะไรนี้มันก็เกิดขึ้น ในหมู่คนเหล่านั้นตามสิ่งที่มันแวดล้อม.

เช่นคำว่าพระอรหันต์นี้ ต้องเกิดขึ้นมาจากความรู้สึกที่ไม่รู้สึกเป็นสุข, รู้สึกกระวนกระวายอยู่ รู้สึกว่ามันยังขาดอะไรอยู่ก็ไม่รู้, มันรู้สึกแต่ว่าขาดอะไรอยู่แต่มันไม่รู้ว่าขาดอะไร มันจึงดิ้นรนหาความเต็ม. อีกทางหนึ่ง มันมองไปที่ความทุกข์ร้อนกระวนกระวาย ก็มองไปหาสิ่งตรงข้ามคือความเย็น, เช่นว่าอะไรเย็นอะไรไม่ร้อนนี้, คำพูดว่าเย็น คือนิพพานมันก็เกิดขึ้น; แล้วเอาคำที่พูดอยู่แล้วในทางวัตถุว่านิพพานนั้นนะ ว่าเย็นนั้น นำมาใช้เป็นคำพูดทางจิตใจ, หาว่าอะไรเป็นของเย็น, อะไรเป็นนิพพานของจิตใจ, คำว่านิพพานมันก็เกิดขึ้น. ฉะนั้น คำว่านิพพานก็มีความหมาย เปลี่ยนมาตามลำดับ ๆ จนถึงสูงสุดอยู่ที่นิพพานในพุทธศาสนา.

ก่อนเกิดพุทธศาสนา ก็เอากามารมณ์เป็นนิพพาน ได้กามารมณ์สมใจอยากทุกอย่างเรียกว่านิพพาน; มีปรากฏอยู่ในสูตร ในคำสั่งสอนของคนพวกนั้น, แล้วก็มีคำยกมากล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าสมย์หนึ่งเขาเคยเอากามารมณ์เป็นนิพพาน, แล้วต่อมาเอา สมภาณี ฌาน สมาบัติ ที่จิตใจหยุดได้พักหนึ่ง เป็นนิพพาน; แล้วต่อมาพระพุทธเจ้าท่านไม่เอาอย่างนั้น, เอาความหมกมิดกิเลสเป็นนิพพาน. เมื่อท่านออกบวชใหม่ ๆ ท่านก็ไปเรียนศึกษาว่านิพพานไป

สูงสุดแก่หุคจิตได้ราวกับเป็นคนตายแล้วอย่างนั้นแต่ไม่ตาย เขาว่านั้นเป็นนิพพาน; ท่านลองดูแล้วก็เห็นว่ายังไม่ใช่ จึงไปค้นหาส่วนของพระองค์เองจึงพบนิพพานอย่างของท่าน คืออย่างของพุทธศาสนา; ก็เป็นเรื่องเดียวกันกับความเป็นพระอรหันต์.

หลงกิน กาม เกียรติ ทำให้มนุษยธรรมหายไป กลายเป็นมีแต่ “ยักษ์” ครองโลก.

ความเป็นพระอรหันต์ตามแบบพุทธศาสนา ก็คือการได้บรรลุนิพพานตามแบบของพุทธศาสนา; เมื่อพูดถึงพระอรหันต์ก็ถึงถึงบุคคล, เมื่อพูดถึงนิพพานก็คือสิ่งสูงสุดที่บุคคลชนิดนั้นได้รับ; ก็เลยเป็นสมบัติของบุคคลที่สูงสุดที่เต็มไปด้วยสำหรับสิ่งทีเรียกว่านิพพาน. ดังนั้น ความเต็มของความเป็นมนุษย์ ก็คือได้บรรลุนิพพาน; ไม่เป็นที่ปรารถนาของบุคคลที่ยังหลับหูหลับตา รู้จักแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. รู้จักแต่เรื่องกิน : เด็ก ๆ ก็รู้จักแต่เรื่องกินอย่างเด็ก ๆ, โตขึ้นก็รู้จักเรื่องกินอย่างผู้ใหญ่ กินเนื้อกินปลา กระทบกินเหล้า นี้ก็อยู่ในเรื่องกิน; แล้วเมื่อมีมาแต่ในเรื่องกิน มันก็เป็นทาสของการกิน เพราะฉะนั้นมันก็ทำบาป เช่น โกงกินเป็นต้น เพื่อให้ได้กิน.

ในพระบาลี ในพระไตรปิฎกของเราก็มีสูตรหนึ่งกล่าวว่า หัวหน้ายักษ์จอมยักษ์ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า, บอกว่า ยักษ์ทั้งหลายไม่ชอบพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ชอบคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ชอบสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวห้ามปาณาติบาต ได้กล่าวห้ามการดื่มสุราเมรัย, นี้เขาพูด

อย่างนี้, เพราะฉะนั้น ยักษ์ทั้งหลายจักเบียดเบียนสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงจำบทมนต์อันนี้ แล้วกล่าวสอนแก่สาวกทั้งหลายให้รู้จักไว้ แล้วยักษ์ทั้งหลายจะไม่เบียดเบียนสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้กล่าวห้าม ปาณาติบาตและมัชชปานะ คือดื่มน้ำเมา. บทมนต์นั้นก็คือที่เรียกกันว่าอาฏานาฎิยสูตร คือภณยักษ์ ที่เขาใช้สวดขับยักษ์ยั้งป็นกันลั่นไปหมดนั่นนะ; นี่มันก็กลายเป็นความบ้า ความโง่ ความมงงอะไรชนิดหนึ่ง.

ที่จริงบทสูตรนั้นมันเป็นเรื่องกล่าวให้รู้จักกำเนิดของยักษ์ ว่ายักษ์มันคืออะไร, จนอาจจะกล่าวได้ว่าพอยักษ์มา แล้วชี้หน้าได้เลยว่า กูรู้จักมันอย่างนั้น ๆ ๆ ยักษ์มันก็ละอาย มันก็หนีหายไปเอง; จะมุ่งหมายอย่างนั้น. ก็หมายความว่าให้พุทธบริษัทรู้จักยักษ์ ในฐานะที่เป็นคนที่เห็นแต่กิน แต่กาม แต่เกียรติ แต่อะไร; เหมือนกับคนเลี้ยวนี้ อยากจะกินเหล้ามากกว่าที่จะไปหาพระพุทธรูป. เรื่องกินมันให้ความเอร็ดอร่อยทางปากทางท้อง; กินเหล้าเข้าไปก็เพื่อให้มันมีความอร่อยมาก, กระทั่งบางพวกอุตริไปใช้วัตถุเคมีอะไรบางอย่าง กินเข้าไปเพื่อให้มันมีความมีนเมาเอร็ดอร่อยอย่างนั้น; มันเป็นพวกยักษ์ชนิดใดชนิดหนึ่งในหลาย ๆ สิบชนิด, เป็นกำเนิดของยักษ์ คือคนมัวเมาเห็นแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. จะได้แก่มนุษย์สมัยนี้ ที่อ้างตัวเองว่าเจริญมาก แล้วมันก็ไม่ชอบคำสั่งสอนของพระพุทธรูปจริงเหมือนกัน, แล้วก็จะพาลไม่ชอบคำสั่งสอนในศาสนาไหนทุกศาสนาที่ตนเกิดมานั้นด้วย : เกิดมาอย่างพุทธบริษัทก็ไม่ชอบพุทธศาสนา, เกิดมาเป็นคริสเตียนก็ไม่ชอบ Christianity (คริสต์ศาสนา), หรือเกิดมาเป็นอิสลามก็ไม่ชอบศาสนาอิสลาม อย่างนี้เป็นต้น; เพราะมันมาเป็นยักษ์มากขึ้นทุกที.

ความเป็นมนุษย์มันถอยหลังในลักษณะอย่างนี้ได้ คือไม่ไปหาความเต็ม , มันเปลี่ยนไปหาความพร่องแบบอื่น ๆ ๆ ต่อไปอีก; ไม่ไปสู่ความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์. เพราะว่ามันมีเหยื่อที่มาล่อให้หลง แล้วเหยื่อนั้นมันก็เปลี่ยนแปลง ก้าวหน้าวิวัฒนาการ; เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้มันก็มีวิวัฒนาการ. เดียวนี้เขาก็กินกันจนไม่รู้ว่าจะกินอย่างไร; เรื่องกามารมณ์ก็ประดิษฐ์ให้มันพลิกแพลง จนให้คนແก່หัวหงอกแล้วก็ยังไม่เบื่อ; เรื่องเกียรติก็เหมือนกันแหละ มันก็ขยายตัวออกไปได้แปลก ๆ ลึก ๆ, หรือเดี๋ยวนี้มันก็อยากจะเป็นเจ้าโลก ซึ่งเมื่อก่อนไม่มีใครเคยคิดก็ได้, เมื่อเป็นเจ้าโลกนี้ทั้งโลกแล้ว มันก็อยากจะเป็นเจ้าโลกอื่น โลกเทวดาด้วย หรือโลกทุกโลกด้วย, นี่เรื่องเกียรติมันก็ขยายตัวออกได้แบบนี้. ฉะนั้น เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติมันก็ไม่มีวันจะเต็ม, มันจึงเป็นเปรตคือหิวหรือพร่องอยู่เสมอ, ไม่อาจจะเรียกว่ามนุษย์ในความหมายที่ถูกต้องได้; เป็นมนุษย์สักว่ารูปร่าง จิตใจเป็นอะไรก็ได้.

เดี๋ยวนี้ที่เราพูดถึงมนุษยธรรม คือธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์แท้จริงให้เกิดขึ้น; พูดอย่างกำปั้นทุบดิน ก็หมายความว่ามันเดินหลีกเลี่ยงมาจากความมัวเมาในเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินั่นเอง. ฉะนั้นขอให้เรามีเป้าหมายพุ่งมองไปยังสิ่งสามสิ่งนี้ก่อน ว่าเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินั้น ทำความเป็นมนุษย์อีกแบบหนึ่ง คือ**ทำความเป็นยักร์มากกว่า**; ก็ต้องมีการประพฤติปฏิบัติที่จะให้อยู่เหนือ, เหนือความขั่ววน เหนือความบีบคั้นอะไรของสิ่งทั้งสามนั้น. มันมีคำบาลีอยู่คำหนึ่งซึ่งไม่ค่อยคุ้นหูพวกเรา แต่เป็นคำสำคัญมากคือคำว่า **อัสสาทะ**; อัสสาทะในภาษาบาลีแปลว่า**เสน่ห์หรือความเอร็ดอร่อย ความดึงดูดของสิ่งที่มีคุณสมบัติ** ในทางดึงดูดจิตใจของคนที่ยังมีอวิชชา. คือคนธรรมดายังมีอวิชชา เขาก็มีอัสสา

ทะนี่ในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งอัสสาทะ, เรื่องกินก็ได้ เรื่องกามก็ได้ เรื่องเกียรติก็ได้; เขาลุ่มหลงไปอย่างนั้น แล้วก็บูชากันว่าสูงสุดเพียงแค่นั้น.

นี่ก็ดูพวกเรา ดูเพื่อนของเราในโลกนี้ ว่าเขาหลงในเรื่องนี้กันอย่างไร; มันเป็นมูลเหตุของความทุกข์ วุ่นวาย โกลาหลอย่างไร. สามเรื่องคือเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติช่วยเอาไปคิดเถอะ, ว่ามันวิวัฒนาการในทางที่จะหลอกลวง มนุษย์อย่างยิ่ง ยิ่งขึ้นทุกทีอย่างไร. สมัยผมเด็ก ๆ ของกินนี่มีไม่กี่ชนิด; สมัยนี้ ของกินมีมากนับไม่ไหว จนบางชนิดผมกินไม่ถูก ไม่รู้ว่าจะกินยังไง, แม้แต่ เรียกชื่อก็ยังไม่ถูก, นี่มันวิวัฒนาการในการที่จะหลอกลวงลึน ความเอร็ดอร่อยทาง ลึน. มันยังมีแถมอะไรที่นอกจากของกิน มันก็ยังมีของดีมีของอะไร, แล้วมันก็ยัง มีของที่ช่วยรส เช่นความเย็นจัด หรือใส่น้ำแข็ง หรือว่าการแต่งรสด้วยอย่างอื่น, มันก็เลยไปกันใหญ่ คนมีชีวิตเพียงเท่านี้กินให้ทั่วไม่ได้หรอก; ฉะนั้น เราจึงเห็น เรื่องการกินนี้ก้าวหน้า, โฆษณาเรื่องการกินยิ่งกว่าโฆษณาทางศาสนา. ตามหน้า หนังสือพิมพ์นี้มีเรื่องโฆษณาการกินการเล่นอะไรยิ่งกว่าทางศาสนา; แล้วจะมีกิน อย่างนั้นที่นั่นที่นี่ วิเศษอย่างนั้นอย่างนี้ ของกินก็ตาม วิธีกินก็ตาม สถานที่กินก็ ตาม สิ่งประกอบอย่างอื่นก็ตาม กระทั่งต้องให้เพศตรงกันข้ามมาป้อนให้กินเข้าไป , นี่มันมีลักษณะของสิ่งที่เรียกว่าสวรรค์หรืออะไรนั่นนะ มันมากขึ้นในทางกิน; สวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตติ เป็นสูงสุดของเรื่องกามารมณ์ เพราะเป็นกามารมณ์ที่มีผู้คอยอำนวยความสะดวกไม่ถึงที่สุด(ไม่มีที่สิ้นสุด). นี่มนุษย์กำลังเป็นไปในทางนี้ เสียมากกว่าที่จะเป็นไปในทางความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง มันจึง มีความเป็นยักษ์ซ่อนอยู่ในนั้น; ฉะนั้น อย่าได้ไปเข้าใจว่า อารยธรรม วัฒนธรรมอะไรนี้ มันเป็นเรื่องที่เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์.

อารยธรรมเป็นเรื่องทางวัตถุ, มนุษยธรรมเป็นเรื่องทางจิต ทางวิญญาณ.

อารยธรรมของมนุษย์สมัยนี้ไม่ใช่มนุษยธรรม, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มนุษยธรรมตามความหมายในพุทธศาสนา. อารยธรรม คือ *civilization* ของสมัยนี้ ที่มีฝรั่งเป็นผู้นำหน้า มีคนไทยเป็นผู้ตามกันนั้นนะ, นั้นไม่ใช่มนุษยธรรมที่ผมกำลังจะพูด; เดี่ยวว่าธรรม ๆ แล้วจะเหมือนกันไปหมด. แล้วคำว่าอารยธรรมนี้มันร้ายกาจที่สุด เพราะเอาคำวิเศษที่สุดไปใช้ในสิ่งทีโง่ที่สุด; อารยะก็คืออริยะ อริยะก็คือพระอริยะเจ้า, อารยธรรมคือธรรมชั้นอริยะ แต่มันกลับบ้าบอที่สุดคือส่งเสริมกิเลสที่สุด. ถึงแม้ว่าคำว่าวัฒนธรรมก็เถอะ มันเป็นคำสูงสุด ว่ามันเป็นความเจริญ; แต่แล้วมันเป็นความหลงใหลที่สุด, อารยธรรมแผนใหม่ของมันอย่างนั้น, กระทั่งว่าไม่รู้จะทำไปทำไมแหละ เพราะไม่รู้จุดหมายปลายทาง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องพูดถึงสิ่งที่เรียกมนุษยธรรมกันดีกว่า แล้วค่อยตะล่อมความหมายให้ตรงกับความหมายของคำว่ามนุษย์ที่ถูกต้อง; แล้วไปจนกระทั่งมนุษย์ที่สูงที่สุด คืออรหันต์ อรหันต์, ให้ถือว่านี่เป็นความหมายที่สูงที่สุดสำหรับที่จะเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ไว้ทีก่อน แล้วเราก็อยุตกันโดยรายละเอียดในวันหลัง ๆ.

นี่เราจะพูดโดยหัวข้อว่า **ธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม** คือธรรมะส่วนที่จะช่วยให้เกิดความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสูงสุด. นี่ความหมายของหัวข้อที่ผมตั้งใจจะพูดแก่พวกคุณที่ผมถือว่าเป็นสพรหมจรรย์ สหธรรมิก จึงขอให้ถือว่าพูดอย่างเพื่อน; และพูดอย่างเพื่อนก็ควรจะได้รับประโยชน์อะไรหลายอย่าง

เช่นว่ามันพูดตรง ๆ ไม่ต้องเกรงใจ เพราะมันพูดอย่างเพื่อน; แล้วก็พูดอย่างผู้ที่มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีหัวอกอย่างเดียวกัน มีหน้าที่อย่างเดียวกัน คือทำความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์ ให้ถึงที่สุดเร็ว ๆ; ดังนั้น จะมัวพูดอย่างตั้งนะโหมบนธรรมาสน์อยู่ก็ไม่ได้ มันเสียเวลามาก. จะพูดอย่างคนที่กำลังเป็นเพื่อนจะจมน้ำตายกันอยู่อย่างนั้น ให้มันสั้น ๆ ให้มันเร็ว ๆ ให้มันพ้นจากความตาย; ผมพูดว่าคุณกำลังจะจมน้ำตาย คุณอย่าหาว่าถูก, มันอาจจะจมน้ำตายเมื่อไรก็ได้ ถ้ามันมีวิชา มีความไม่รู้ ที่เดินไปผิดทาง ไปตามก้นอารยธรรมสมัยใหม่, มันจะจมน้ำตาย มันจมน้ำทางวิญญาณ ซึ่งมองไม่เห็นตัว ซึ่งคุณจะว่ายไม่ได้. ไม่ใช่ในแม่น้ำ; มันจะจมน้ำในทางจิตทางวิญญาณ, แล้วมันก็ตายจากความเป็นมนุษย์.

เดี๋ยวนี้กำลังอยู่ที่หัวเลี้ยวหัวต่อ; คนหนุ่มคนสาว ต้องถือว่าอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่จะจมน้ำตาย, หรือว่าจะว่ายน้ำรอดข้ามไปได้. ถ้ามันจะว่ายน้ำรอดข้ามไปได้ มันจะต้องอาศัยอะไร? จะต้องอาศัยอะไรเป็นเครื่องมือ? ในสูตรชื่อโอดุมพิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า **ธรรมะเหมือนเรือแพสำหรับข้ามน้ำ.** ใคร ๆ ก็ต้องรู้ว่า เรือหรือแพนะ มันสำหรับข้ามน้ำไปได้, แล้วตรัสธรรมะของพระองค์ว่า เป็นเหมือนกับเรือแพ เปรียบธรรมะเหมือนกับเรือแพ มันก็มีความหมายคืออยู่แล้วสำหรับที่จะช่วยให้พ้นจากการจมน้ำตาย; ฉะนั้น การที่ ขวนขวายศึกษาหาความรู้เรื่องเรือแพนี้กันเสีย ในโอกาสอย่างนี้ก็นับว่าถูกต้อง.

เรียนหนังสือในมหาวิทยาลัยของคุณนั้น มันไม่เป็นเรือแพชนิดนี้ได้; มันจะจมน้ำตายในความรู้ที่คุณได้จากมหาวิทยาลัยนั่นเอง, กำลังมีสิ่งที่จะอาจจะเป็นน้ำชนิดที่ทำให้จมน้ำตายก็ได้ คือทำให้ไปหลงในอารยธรรมแผนใหม่อย่างลึกลับ

หลับตา, มีผลเพียงเรื่องกิน เรื่องกาง เรื่องเกียรติ. นี่อารยธรรมแผนใหม่ไปไกลกว่านี้ไม่ได้, ไม่เกี่ยวกับศาสนาเลย; ฉะนั้น การที่บวชระหว่างปิดภาค มาพูดเรื่องนี้กันบ้างให้เข้าใจไว้ มันก็จะเป็นเครื่องคุ้มครองให้รอดไปได้.

เหมือนกับที่ผมเคยตะโกนอยู่เสมอ จนไม่มีใครฟังแล้ว ว่าชีวิตนี้ต้องเทียมด้วยควายสองตัว; พูดภาษาธรรมดาชาวบ้าน ชีวิตของคนเราต้องเทียมด้วยควายสองตัว. ควายตัวที่หนึ่งดีที่สุด คือความรู้อันถูกต้องในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ, ควายตัวที่สอง ก็คือความรู้อันถูกต้องในเรื่องฝ่ายร่างกายฝ่ายวัตถุ. ความรู้ที่ถูกต้องทางวิญญาณนั้น ต้องจัดเป็นตัวที่หนึ่ง ตัวสำคัญ *spiritual-enlightenment*, เดี่ยวนี้ใช้กันในคำพูด ภาษาพูดทางศาสนาทางปรัชญา *spiritual-enlightenment*, ใช้คำว่า *enlightenment* แล้วยังใช้คำว่า *spiritual* เข้าไปอีก ก็น่าหัวแหละ; ที่จริง *enlightenment* เป็นเรื่องฝ่าย *spiritual* อยู่แล้ว. นี่คือเรื่องทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ เนื่องด้วยศาสนาโดยเฉพาะ. มันต้องมีแสงสว่างอันนี้ มันจึงจะเดินถูกทาง เลยต้องจัดให้เป็นควายตัวที่หนึ่ง ตัวที่สำคัญ. แล้วควายตัวที่สองเรื่องความรู้ความเข้าใจในเรื่องทางเนื้อหนังร่างกาย, เดี่ยวนี้รวมเรียกกันง่าย ๆ ว่าเทคโนโลยีก็แล้วกัน.

วิชาเทคโนโลยีทุกแขนงที่จำเป็นแก่มนุษย์นี้ มันเป็นเรื่องทางฝ่ายวัตถุ ฝ่ายร่างกาย ฝ่ายเนื้อหนัง; นี่เอาให้เป็นควายตัวที่สอง มันมีแรงมากในทางร่างกาย. ควายตัวที่หนึ่งมันไม่มีแรงในทางร่างกาย, แต่มันมีแรงในทางฝ่ายวิญญาณ ฝ่าย *spiritual*; ควายตัวที่สองมีแรงมากในทางฝ่าย *physical*. ได้ทั้งสองฝ่ายมันก็ดีเท่า นั้นแหละ มันก็ไปได้ ข้ามไปได้ รอดไปได้.

ชีวิตต้องเทียมด้วยควายสองตัว นี่พูดอย่างภาษาชาวบ้านนอกคอกนา เพราะผมไม่เคยเข้ามหาวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยของผมอยู่กลางทุ่งนา ผมไปยื่นดูเขาไถนา; แม้แต่เดี๋ยวนี้ผมก็ยังชอบไปยื่นดูเขาไถนา. ยังไถนาแบบโบราณอยู่ก็ต้องใช้ควายสองตัว คือตัวที่ฉลาดตัวหนึ่ง ที่ฟังคำสั่งเจ้าของโดยตรง; แล้วควายตัวที่โง่ ๆ คล้ายกะหูหนวกตาบอดก็ได้ตัวหนึ่ง มันมีแรง, ตัวนั้นมันจะพาเอกไปให้ไถมันไถ ไถดิน. เรื่องจะเลี้ยว เรื่องจะหยุด เรื่องจะอะไรเขาพูดกับตัวที่หนึ่งทั้งนั้น ตัวที่ฉลาด. นี่ไถนาด้วยควายสองตัว มันเป็นอย่างนี้; มันก็กำลังจะหมดไป เพราะว่าเขาไถด้วยรถแทรกเตอร์แล้ว นั่นนะมันจะเป็นเทคโนโลยีล้วน ไม่มีเรื่องทางวิญญาณอะไรเจืออยู่ในนั้น.

นี่พูดอย่างสมมติ อย่างอุปมาตามแบบโบราณ ว่าชีวิตของเราต้องประกอบอยู่ด้วยแสงสว่างทางจิตใจ ส่วนหนึ่ง, แล้วต้องประกอบด้วยกำลังพลังทางร่างกายทางวัตถุ นี่อีกทางหนึ่ง; ก็ไปได้ดี. ไม่ใช่เราจะตำหนิติเตียนเทคโนโลยี หรือความก้าวหน้าทางศาสตร์ทางอะไรต่าง ๆ; เดี่ยวนี้เราก็มีความรู้เรื่องศาสตร์ต่าง ๆ มากมาย แต่มันเกี่ยวกับวัตถุ เกี่ยวกับร่างกายเนื้อหนังทั้งนั้น. ความรู้เรื่องการแพทย์ การอนามัย การเป็นอยู่, นี่มันก็ดีทั้งนั้น; แต่เราใช้มันเกินไปจนลุ่มหลง จนลืมเรื่องทางจิตใจ มันก็เลยไปหากิเลส, เพราะเรื่องทางจิตใจมันไม่รู้ มันไม่มีอะไรควบคุมไว้ คนก็หมუნไปยังเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติโดยตรง และตะพีด.

ไม่มีเรื่องทางจิตทางวิญญาณที่จะควบคุมสิ่งเหล่านั้น ความเป็นมนุษย์มันก็เหมือนกับว่ายักษ์ที่บ้าเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ ไม่มีความเป็นมนุษย์ที่

ถูกต้อง. นี่คือการยอมรับใหม่ รู้แต่เรื่องเทคโนโลยี, หันหลังให้ศาสนา ธรรมะไม่มีความหมาย พระเจ้าตายแล้ว ศาสนาเป็นยาเสพติด อะไรก็แล้วแต่จะ พุด; เพราะมันไม่รู้จักรั้วที่เรียกว่าศาสนาอย่างถูกต้อง ไม่รู้จักพระเจ้าอย่างถูกต้อง ไม่รู้จักธรรมะอย่างถูกต้อง มันจึงเป็นอย่างนี้; เขาสูญเสียความเป็นมนุษย์. นี่เรามาตั้งต้นพุดเรื่องความเป็นมนุษย์กันให้เป็นที่เข้าใจ แล้วให้ได้ความเป็นมนุษย์ถึงที่สุดของความเป็นมนุษย์.

นี่ถึงคำว่าอรหังไว้ก็แล้วกัน ว่านั่นมันเป็นยอดสุดของความเป็นมนุษย์; เป็นพระอรหัง หรือเป็นพระอรหันต์ ก็มีความหมายว่าสูงสุด หรือจะเป็นพระเจ้าไปเลยก็ได้. คำว่าอรหังหรืออรหันต์นี้, โดยทางตัวหนังสือนะ อย่าเอาความหมายกันนะ, กลายไปเป็นพระเจ้าไปก็ได้. มีเพื่อนของผมคนหนึ่ง เขามีความเห็น ว่า คำว่าอัลลหะ ที่เป็นชื่อของพระเจ้าในศาสนาของชาวมุสลิม, อัลลหะนี้เขาคิดว่ามันอาจจะมึรกรากมาจากคำว่าอรหะ, อรหะซึ่งมีความหมายแต่เพียงว่าสูงสุด ไม่มีอะไรสูงกว่า. คำว่าอรหะมาเป็นชื่อของพระเจ้า พระเจ้าอัลลหะ อัลลหะ, ก็มีเค้าเงื่อนอยู่; เพราะว่าคำว่าพระเจ้านี้ จะต้องมาจากคำอะไรก็ตามที่มีความหมายสูงสุดทั้งนั้น, แต่บางคำมันไม่แปล หรือแปลไม่ได้ มันไม่รู้จะแปลว่าอะไร. เช่นคำว่า *God* ของคริสเตียนนั่นมันแปลว่าอะไร ผมไม่รู้; แต่ผมเดาว่ามันจะต้องแปลว่าสิ่งสูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลายแหละ, เช่นเดียวกับคำว่าอัลลหะนี้ ก็ต้องแปลว่าสิ่งสูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลายแหละ, แล้วเผชิญมาพ้องกับภาษาอินเดียโบราณว่า อรหะ ๆ, อรหะก็คือผู้สูงสุดกว่าใคร ๆ เลย. ฉะนั้น คำว่าพระเจ้า จะไปรวมจุดเดียวกันหมดได้ทุกศาสนา โดยถือเอาความหมายของความเป็นสูงสุด; จะไม่

เรียกว่าบุคคลแล้ว, เรียกความเป็นสูงสุด คือหมายถึงบุคคลก็ได้ ไม่ใช่บุคคลก็ได้, ของมนุษย์; นั่นคือพระเจ้า.

จำเป็นต้องรู้เรื่องมนุษยธรรมและปฏิบัติได้ เพื่อไม่หลงบูชา กิน กาม เกียรติ จนเร็วกว่าสัตว์.

เราจำเป็นต้องรู้, ถ้าเราไม่รู้เราก็จะเป็นคนโง่ บูชาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ อย่างสัตว์เดรัจฉาน; แล้วเร็วกว่าสัตว์เดรัจฉาน เพราะว่าบูชาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติมากกว่าสัตว์เดรัจฉาน. สัตว์เดรัจฉานก็ชอบเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติเหมือนกัน; แต่มนุษย์ชอบมากกว่า หลงใหลมากกว่า เพราะฉะนั้น ต้องถือว่าเร็วกว่าสัตว์เดรัจฉาน เพราะมันหลงใหลมากกว่า. ชอบเหมือนกัน กินเหมือนกัน ใช้น้ำเหมือนกัน, แต่มันหลงใหลมากกว่า ก็ทำให้โง่ มากกว่าสัตว์เดรัจฉานในอีกแง่หนึ่ง. มันเป็นความฉลาดที่ยังเพิ่มความโง่, *intelligent* นี้อ่าไปบูชามันนั่น มันกลายเป็นความโง่ โง่ยิ่งขึ้นไปก็ได้, มันต้องเป็นเรื่อง *wisdom* เป็นเรื่องอะไรที่โง่ไม่ได้; นี้มนุษย์มันมีแต่ *intelligent*, ไม่มี *wisdom* ไม่มีความรู้ที่ถูกต้องของจริงของพระเจ้า; ฉะนั้น ความฉลาดนั้นคือความโง่ และยังทำให้โง่ในข้อที่ไปบูชาเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ ยิ่งไปกว่า สัตว์เดรัจฉานเสียอีก. มนุษย์มีปัญหาประดิษฐ์ประคอยเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติให้วิเศษ ให้เลิศลอย ให้เบื่อบ่ไม่ถูก จนเนาเข้าโลงไป. บางคนอาจจะสงสัยว่า สัตว์เดรัจฉานมันมีความรู้สึกเรื่องเกียรติอย่างไรบ้าง? มันก็มีไปตามแบบสัตว์เดรัจฉานที่เป็นจุดตั้งต้น.

เรื่องกิน นี้ไม่ต้องพูด เป็นทรัพย์สมบัติดั้งเดิมของสิ่งที่มีชีวิต; แม้แต่ต้นไม้ก็ต้องกิน สัตว์เดรัจฉานมันก็ต้องกิน มนุษย์มันก็ต้องกิน เทวดามันก็ต้องกิน, ก็กินอาหารไปตามแบบของตัว. แต่มนุษย์นี้ประดิษฐ์ประคองให้ก้าวหน้าถึงขนาดที่เรียกว่าลุ่มหลง ลำบากมากกว่าสัตว์เดรัจฉาน; ก็ต้องถือว่ามันโง่กว่าสัตว์เดรัจฉาน เพราะว่ามันทำให้เกิดความลำบากมากขึ้น.

ที่นี้ **เรื่องกามารมณ์** นี้มนุษย์เร็วกว่าสัตว์เดรัจฉาน เพราะมนุษย์ทำเกินขอบเขตกลายเป็นกามารมณ์; สัตว์เดรัจฉานเป็นเพียงเรื่องการสืบพันธุ์เท่านั้น. คุณไปศึกษาเอาเองจะรู้ดีกว่าผม เพราะคุณเรียนวิทยาศาสตร์เรียนอะไรมากกว่าผมก็ได้; สัตว์เดรัจฉานเกี่ยวข้องระหว่างเพศเพียงเพื่อการสืบพันธุ์อย่างเดียว. มนุษย์นั้นเพื่อการสืบพันธุ์ แล้วก็ไม่ใช่จริง มันบุชากามารมณ์ ซึ่งไม่ได้เป็นไปเพื่อการสืบพันธุ์, มันเป็นค่าจ้างหรือเป็นเหยื่อล่อที่ธรรมชาติมันมีไว้สำหรับจ้างมนุษย์ให้ลุ่มหลง, ใจมันทำเพื่อประโยชน์กามารมณ์; แต่สัตว์เดรัจฉานทำไม่เป็น มันเป็นเรื่องสืบพันธุ์บริสุทธิ์, ฉะนั้น จึงต้องถือว่า มนุษย์นี้มันบ้ากว่าสัตว์เดรัจฉานเกี่ยวข้องระหว่างเพศเพื่อกามารมณ์ ไม่ใช่เพื่อการสืบพันธุ์โดยบริสุทธิ์.

ที่นี้ **เรื่องเกียรติ** สัตว์เดรัจฉานก็ทำเป็น; สุนัขตัวนี้มันอยากให้เรารักมันกว่าสุนัขตัวนี้, มันคอยกันเมื่อสุนัขตัวนี้จะเข้ามา; หรือว่าไก่ของเราพอมันชนะขึ้นมา มันบินขึ้นตอไม้สูง กระพือปีกขันจ้าเลย ประกาศความยิ่งใหญ่ของตัวเอง, มันมีสัญชาตญาณแห่งความพอใจในเกียรติเหมือนกัน มันมีลักษณะอะไรหลายอย่างที่แสดงว่ามันรู้ดีว่าเป็นเกียรติ; ฉะนั้น สัญชาตญาณดั้งเดิมของสัตว์เดรัจฉาน ก็มี

ความรู้สึกไปในทางที่จะยก ตัวกู-ของกู. บางทีมันไม่มีอะไร มันต้องการแต่เพียงว่าตัวหนึ่งอย่าเข้ามา ฉันจะแสดงความเป็นใหญ่ที่นี่; ถึงแม้เป็นสุนัขที่อยู่ด้วยกัน เป็นเพื่อนกัน อยู่ด้วยกันนี้ ไอ้ตัวหนึ่งมันก็ยังแสดงสิทธิ เรียกร้องสิทธิที่จะเด่นกว่า จะอยู่ตรงนี้ จะนั่งตรงนี้ ตัวนี้อย่าเข้ามา. นี่มันก็เป็นของที่สัตว์เดรัจฉานต้องการสิ่งที่เรียกว่าเกียรติ. **แต่มนุษย์มันบ้ามากไปกว่านั้น** ยิ่งในมหาวิทยาลัย เขามีอะไร ๆ อยู่หลาย ๆ อย่างที่เป็นเรื่องหลงไหลในเรื่องเกียรติ เรื่องกีฬา เรื่องอะไรที่จะหาเกียรตินี้ อย่างลืมหูลืมตา; จนเป็นนักกีฬาสำหรับชกต่อยกัน หรือว่าสไตรค์กันในห้องเรียน หรืออะไรก็ตามใจ. นักเรียนจะเดินขบวน นิสิตจะเดินขบวน มันก็เพื่อเรื่องเมมาเกียรติทั้งนั้นแหละ, ไม่ใช่ความถูกต้องหรือคุณไปดูให้ดี. จะรับน้องใหม่ให้ดีกว่ามหาวิทยาลัยโน้น มันก็เรื่องเกียรติ ผลสุดท้ายเป็นเรื่องบ้าอย่างที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์; มนุษย์ก็เมมาเกียรติกันขนาดนี้.

นี่เรียกว่าที่ใกล้ ๆ ตัวเรา, ที่ไกลจากตัวเราก็น่าจะมีอีก; ถ้าอย่าทำเรื่องนี้ มันสบายกว่านี้ จะเรียบริ้อยกว่านี้ จะมีประโยชน์กว่านี้ จะเล่าเรียนได้ดีกว่านี้. นี่ไปบ้าเกียรติ หลงเกียรติในลักษณะที่ไม่มีความหมายอะไร; ก็เป็นอวิชา ความหลงชนิดหนึ่งในเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติยิ่งไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน; ก็ไม่ใช่มนุษย์, ถ้าเป็นมนุษย์ก็ต้องอีกแบบหนึ่ง เป็นมนุสสเปโต มนุสสติรัจฉาโนอะไร เขามีเรียกในอรรถกถา. ที่ค่ามากที่สุดก็คือจะคำว่า *มนุสสเปโต* - มนุษย์อย่างเปรต คือหิวเรื้อย, หิวกิน หิวกาม หิวเกียรติ อะไรทำนองนี้, ไม่ควรจะเรียกว่ามนุษย์; เพราะฉะนั้น จึงต้องเติมคำมนุสสเปโต มนุสสติรัจฉาโน มนุษย์อะไรอีกหลายอย่าง.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดถึงมนุษย์ในความหมายที่ถูกต้อง มีความเต็มสูงสุด อยู่แค่ความเป็นพระอรหันต์. นี่ก็เรื่องที่ผมจะพูด โดยหัวข้อว่าธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม ธรรมสำหรับทำความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง. พูดอย่างเพื่อน แม้แต่กับสามเณร พระบวชใหม่ เพื่อว่าไม่ต้องเกรงใจ ไม่ต้องเสียเวลามาก พูดตรง ๆ ด้วย แล้วก็ในฐานะที่ว่ารับผิดชอบร่วมกันเป็นพุทธบริษัทร่วมกัน มีหน้าที่ที่จะต้องช่วยกันแก้ไขทุกอย่างให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง; นี่ก็เรียกว่าเป็นเพื่อนกันในหลาย ๆ ทาง เป็นเพื่อนดับทุกข์ เพื่อนทุกข์แก้ไขความทุกข์ก็มี เป็นเพื่อนช่วยกันแก้ไขกิจการของพระศาสนาของพุทธบริษัทเราให้มันถูกต้องขึ้นก็มี, มันล้วนแต่มีความหมายว่ามันจะต้องร่วมมือกันทั้งนั้น; แล้วความเป็นมนุษย์โดยส่วนรวมมันก็จะดีขึ้น ในฐานะที่ว่ามีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องอยู่ในโลกนี้. อย่ามีเขามิเราอะไรให้มากนัก เพราะถือว่าเป็นมนุษย์ก็แล้วกัน; เขาจะถือศาสนาอะไรก็ตามใจเขา แล้วแต่ความสะดวกหรือเหตุแวดล้อม. แต่ว่าทุกศาสนานี้ จะต้องเป็นไปเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แหละ จะเรียกชื่อว่าอะไรก็สุดแท้; จะไปนิพพานก็ได้ จะไปอยู่กับพระเจ้าในโลกของพระเจ้านี้ก็ได้ หรือจะไปที่ไหนก็ตามใจมันเป็นคำพูดเท่านั้น. แต่เนื้อแท้มันก็คือความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง และสมบูรณ์; ก็ไม่ต้องอยู่ที่ไหน. ถ้าอยู่ที่อยู่ที่จิตใจ, จิตใจเป็นอย่างไรมันก็อยู่ที่นั่นแหละ; ถ้าจิตใจมีความสุขมันก็อยู่กับความสุข; ไม่ต้องไปอยู่ที่โลกอื่นโลกไหน พระเจ้ามันก็อยู่ในจิตใจที่ถูกต้อง. นี่เราจะไม่ต้องอยู่ที่ไหน, จะต้องไม่วิ่งไปวิ่งมาที่ไหนมันสบายดี; เมื่อดำรงจิตใจไว้ถูกต้องแล้ว มันก็อยู่ที่จิตใจที่ถูกต้อง ไม่มีความทุกข์เลย.

นี่คือความหมายของมนุษยธรรม – ธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์อย่างถูกต้องและสมบูรณ์. คูติ, คุณลองพิจารณาคูติ; มันเป็นเรื่องที่สำคัญหรือไม่สำคัญ เป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องรู้หรือไม่จำเป็น, หรือว่ารู้แต่เพียงเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติให้มากเข้าไว้ก็พอแล้ว. แต่ผมเห็นว่าจำเป็น; เพราะว่าถ้าไม่มีความรู้เรื่องนี้แล้ว เรื่องกินก็จะเป็นไฟเผา, เรื่องกามก็เป็นไฟเผา, เรื่องเกียรติก็เป็นไฟเผา. เว้นไว้แต่จะรู้เรื่องนี้อย่างถูกต้องเสียก่อน, เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติก็จะเป็นเรื่องเครื่องรับใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นบ่าว เป็นคนใช้เล็ก ๆ คนหนึ่งเท่านั้น; ไม่มาเป็นนาย ไม่มาเผาเผาเรา; จิตใจก็จะเต็มเปี่ยม ถึงความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์, เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติเป็นเรื่องขี้ฝุ่น เป็นเรื่องคอยรับใช้ให้ความสะดวกเท่านั้น. นี่ความมุ่งหมายของธรรมะเป็นอย่างนี้ ตามหลักของพระพุทธ-ศาสนา. ผมก็ต้องพูดอย่างนี้เพราะผมเป็นทาสที่ซื่อสัตย์ ซื่อตรงของพระพุทธเจ้า, ผมพูดอย่างอื่นไม่เป็น; ฉะนั้น คุณจะชอบฟังหรือไม่ชอบฟังมันก็เป็นเรื่องของคุณ. แต่ผมต้องพูดอย่างนี้ พูดอย่างอื่นไม่ได้และพูดไม่เป็นด้วย; เพราะเป็นผู้รับใช้พระพุทธเจ้าอย่างซื่อสัตย์ที่สุด ต้องพูดอย่างนี้, ซึ่งผมรู้พระทัยรู้ใจของพระพุทธเจ้า ผมก็ต้องพูดให้ตรงกับจิตใจหรือพระทัยประสงค์ของพระพุทธเจ้า. นี่ในวันแรกนี้เราพูดกันด้วยเรื่องหัวข้อที่เราจะพูดในวันต่อไป กว่า จะสมควรแก่เวลา. เอาละ, ดู ฟังดู นกมันตื่นแล้ว; ผมมีนาฬิกาบอก ว่ามันถึงเวลาที่จะขึ้นวันใหม่.

เอาเป็นว่า ยุติกันที่สำหรับวันนี้.

มนุษยธรรมนั้นแหละ คือหลักสูตรสอบไล่ตามทางธรรม.

เวลาล่วงไป ๆ ย่อมคร่าชีวิตไปด้วย
ควรฝึกความอดทน ๓ ให้สมกัน.

วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ก็ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว; สำหรับผู้อื่นหรือที่อื่นก็เป็นอย่างอื่น, แต่ในที่สุดมันก็เหมือนกัน ในข้อที่ว่า เวลามันล่วงไป ๆ สำหรับทุกคนเสมอกันหมด. **เราจะต้องทำอะไร ที่มันเป็นการแข่งกันกับเวลานี้ให้มันสมกัน,** ไม่อย่างนั้นก็เรียกว่าขาดทุน คืออาจจะไม่ได้สิ่งที่ควรจะได้ทันในเวลาอันสมควร คือก่อนแต่ที่จะตายเสียก่อน;

อย่างนี้เขาเรียกว่า **ความไม่ประมาทในพุทธศาสนา** เกี่ยวกับเวลาหรือความตาย; แล้วเป็นเรื่องที่ย้ำมากที่สุด**ในหลักธรรมะ** ในพุทธศาสนา.

ถ้าพวกคุณบางคนยังไม่ทราบก็ทราบเสีย **ว่าโดยหลักของพุทธศาสนา** ก็ถือเรื่องทำอะไรให้เสร็จทันกับเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่เราจะต้องตาย; โดยถือหลักว่า **การผัดผ่อนต่อความตาย หรือต่อเวลานั้นมีไม่ได้** เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้, เขาใช้คำว่า**จะทำสงครามกับเวลานั้นทำไม่ได้**. ก็ขอให้ตั้งอกตั้งใจกระทำทุกอย่างให้มันได้ โดยสมควรแก่เวลา.

และอีกอย่างหนึ่ง มันก็เป็นเรื่องของ**ความอดทน**. เดียวนี้เราจะมี ความอดทน; จะยาก จะลำบากบ้างในการอยู่ที่นี้; ในการมาประชุมที่นี้ ในการ ฟัง หรือการศึกษาที่นี้ มันจะต้องได้รับความลำบาก และจะต้องอดทน; มันไม่ใช่ เพียงแต่เราจะจำใจทน เพื่อให้ได้สิ่งที่เราตั้งใจจะเรียนจะฟังนี้มาก ๆ, อย่างนั้น ก็หาไม่ได้. แต่ว่าโดยเนื้อแท้**นั้น เราต้องการจะฝึกฝนความอดทน** เราต้องการ การจะอดทน เพราะเราอยากฝึกฝนความอดทน; ไม่ใช่อดทนเพื่อให้เรียน ได้มาก ๆ, นั่นมันก็ส่วนหนึ่งแล้ว มันก็ดี; แต่ที่ดีกว่านั้นก็**คือว่า เราจะได้รับ การฝึกฝนให้อดทน**.

พวกเรามันไม่ค่อยจะอดทน, ยิ่งสมัยใหม่แล้วยิ่งไม่ค่อยอดทน; ลูก เด็ก ๆ เกิดมาสมัยใหม่นี้ไม่ค่อยพบกับความอดทนเหมือนสมัยก่อน อย่างสมัยผม เป็นเด็ก ๆ นี้ ต้องอดทนมากกว่าเด็ก ๆ สมัยนี้มาก, คนสมัยนี้จึงไม่ค่อยรู้จักความ อดทน ลำบากนิดหน่อยก็เห็นเป็นลำบากมากเสียแล้ว, มันเป็นโมหะ เป็นความโง่ เป็นความเข้าใจผิดที่จะทำให้ทำอะไรไม่สำเร็จ; มันโง่ในข้อนี้ อดทนนิดหน่อยก็

เป็นอดทนมากเสียแล้ว, คือที่แท้ไม่ใช่ลักษณะของความอดทน ก็เรียกเป็นความอดทนเสียแล้ว. นี่ก็รวมอยู่ในพวกอารยธรรมแผนใหม่เหมือนกัน ซึ่งค่อย ๆ คูไปแล้วก็จะเห็น ว่าต้องการไม่ให้นุชชยต้องเหน็ดเหนื่อย แล้วต้องไปทำอย่างอะไรที่มันทุ่นแรงให้มากเข้า จนมนุษย์ไม่รู้จักกันกับความอดทน จิตใจมันก็เปลี่ยน. ฉะนั้น ขอให้ถือว่า ที่เราอดทน อดทนมานั่งลำบากที่นี่ ไม่ใช่เพื่อจะได้ฟังอะไรมากอย่างเดียว; แต่ว่าเพื่อเราจะฝึกนิสัยของความอดทน.

ทำไมเราจึงต้องการนิสัยแห่งความอดทน ? ก็เพราะว่าการอดทนนี้มันแก้ปัญหาคำต่าง ๆ ได้. คนที่บันดาลโทสะฆ่ากันตายก็เพราะมันไม่อดทน; เมื่อไม่อดทนแล้วมันก็เกียดแย้งกันด้วย มันก็ไม่สามัคคีกัน; อะไร ๆ มันหลาย ๆ อย่างที่มันเสียหายไปหรือว่าทำไม่ได้ เพราะไม่มีความอดทน. เพราะฉะนั้น จึงมีหลักในพุทธศาสนานี้ว่า การอดทนเป็นกำลังของผู้ปฏิบัติหน้าที่ - ขนฺตี พลํ ว แล้วก็ ยตินํ; ขันตี - ความอดทน, พลํ - เป็นกำลัง, ยตินํ - ของบุคคลผู้ประพฤติการสำเร็จ, การต่อต้านกิเลสนั้นแหละ. **ยติ เป็นคำใช้เรียกบรรพชิต ผู้บำเพ็ญหน้าที่สูงสุด คือทำลายกิเลส.** แต่ว่าใครก็ได้ ถ้ามันมีหน้าที่อะไรที่มันยาก มันลำบาก มันลึกซึ้ง เขาเรียกว่าผู้บำเพ็ญยตินี้ได้ทั้งนั้น, แล้วหวังพึ่งขันตีกันทั้งนั้น.

การศึกษาสมัยปัจจุบันนี้ สร้างความอดทนให้แก่เด็ก ๆ น้อยมาก นับตั้งแต่ชั้นอนุบาลขึ้นไป จนถึงชั้นมหาวิทยาลัย; ฉะนั้น คนจึงมีนิสัยต่างกันมาก. รู้หนังสือมีวิชาความรู้มาก, แต่ธรรมะมีน้อย แม้แต่ความอดทนก็มีน้อย ธรรมะอย่างอื่นก็มีน้อย; เพราะมันไปมุ่งแต่จะรู้หนังสือ. แล้วก็เป็นสมัยที่เข้าใจผิดบูชาความรู้ทางหนังสือ จะบูชาหนังสือเป็นพระเจ้ากันแล้ว กำลังโหมณาอยู่เดือนนี้เอง, แต่ไม่ใช่คำให้จำกัดลงไปว่าหนังสือที่ดี; พูคว่าหนังสือเฉย ๆ นี้ไม่ถูก, หนังสือ

เลวมีมากกว่าหนังสือดี, ช่วยอะไรไม่ได้ หนังสือเลว ๆ เหล่านั้น. ถ้าหนังสือดี มันก็ทำให้มีธรรมะด้วย; จะมีความอดทน และจะเชื่อฟังครูบาอาจารย์ ออกคณฺโณ อดทน ไม่ทะเลาะวิวาทกันแม้ในรั้วมหาวิทยาลัย; มันขาดความอดทนอย่างนี้มากขึ้นทุกที. เราจึงถือว่า การได้ฝึกความอดทนนี้ดีเลิศอยู่ในตัวแล้ว; ส่วนที่จะได้รับความรู้อีกส่วนหนึ่งมันก็เป็นของแถมพกไป; เพราะว่าความอดทนนี้ มันเป็นรากฐานของความสำเร็จของบุคคลที่จะทำหน้าที่ที่ยาก และโดยเฉพาะก็คือมนุษย์ที่ต้องการจะไปให้ถึงจุดหมายปลายทางของความเป็นมนุษย์.

ไหน ๆ ก็พูดเรื่องความอดทนแล้ว ก็อยากจะอธิบายสักนิดหนึ่งเพื่อว่ามันจะปฏิบัติได้ง่าย :- อดทนอย่างที ๑. เราจะอดทนต่อการบีบคั้นของธรรมชาติ นี้อย่างแรก; นับตั้งแต่มันหนาวมันร้อน มันมีขุมมีสัตว์เบียดเบียน กระทั่งถึงความเจ็บไข้ได้ป่วยตามธรรมชาติ อย่างนี้เรียกว่าความบีบคั้นของธรรมชาติ. ก็ขอให้อดทนเถอะ อดทนได้เท่าไรจะมีความเป็นมนุษย์มากขึ้นเท่านั้น; อย่าเกิดอารมณ์เสียหรือเกิดอารมณ์ร้าย. อดทนนี้หมายความว่าไม่ใช่เราจะไม่แค้นใจอะไร, เราแค้นใจ; แต่เราจะอดทน ให้มันมีความคงที่ จากการบีบคั้นของธรรมชาติ, โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ทำการงาน. นี้ไปดูเอาเองก็แล้วกัน รายละเอียดมันมีมาก; เราต้องทนร้อนทนหนาว ทนอะไรต่าง ๆ. เดียวนี้ก็เขาห่อกันไปในทางที่ว่าจะทำสิ่งที่ไม่ต้องอดทน; สมัยก่อนทำงานในห้องทำงานธรรมดาได้, สมัยนี้ต้องทำงานในห้องปรับอากาศ ไม่อย่างนั้นทำไม่ได้, มันเป็นโรคผีสิงติด ๆ ติด ๆ กันมา มันเป็นไม่มีความอดทนนี้ จากธรรมชาติ : ทนร้อน ทนหนาวทนลม ทนแดด ทนสัตว์รบกวน ทนกระทั่งความเจ็บไข้ได้ป่วยซึ่งมันจะต้องมีตามธรรมชาติ.

ที่นี้ อุดทนอย่างที่ ๒. อุดทนต่อการบีบคั้นของคนด้วยกัน.

เพราะว่าในโลกนี้มันมีคนบ้ามากกว่าคนดี; ในเมื่อถือตามหลักธรรมะแล้วมันมีคนบ้ามากกว่าคนดี, คนเป็นโรคจิต เป็นโรคทางวิญญาณ คนที่จิตไม่สมประกอบ; แม้แต่คนเห็นแก่ตัว ก็ต้องเรียกว่าเป็นคนบ้า ตามหลักธรรมะ. นี่มันมีมาก; คนเหล่านั้นมันจะล่วงเกินด้วยกายก็มี ด้วยวาจาก็มี เช่นสบประมาทเป็นต้น. อย่างนี้ก็ต้องเป็นเรื่องที่ต้องอุดทน จากการบีบคั้นของบุคคลที่เป็นอันธพาล ที่ต้องอยู่ร่วมโลกกัน. นี่คุณไปดูรายละเอียดเอาเองก็ได้ ไม่ต้องอธิบาย ว่าเรามีปัญหามากยิ่งขึ้นในการที่จะต้องอยู่ร่วมโลกกับคนอันธพาล.

ที่นี้ อุดทนที่ ๓. คืออุดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส. นี่ไม่เกี่ยวกับธรรมชาติ, ไม่เกี่ยวกับผู้อื่นแล้ว; มันภายในตัวเราแท้ ๆ มันก็ยังมีสิ่งที่จะต้องทำให้อุดทน. กิเลสนี้มันมีมูลมาจากอวิชชาเป็นแม่บทของกิเลสทั้งหลาย แล้วเกิดราคะ โภคะ โทสะ โภคะ โมหะ อะไรต่าง ๆ เหล่านี้มันเป็นกิเลส. สิ่งเหล่านี้บีบคั้นทั้งนั้น; เช่นราคะเกิดขึ้นก็บีบคั้น ถ้าทนไม่ได้ต้องทำเฉนียง, โภคะก็เหมือนกันเกิดขึ้นมันบีบคั้น ต้องทนได้ต่อสู้ได้ ให้จิตใจมันหายจากโภคะเสียก่อน แล้วจึงทำอะไรลงไป, โภคะนี่ลองไม่อุดทนซิ มันก็ฆ่าเขาก็ได้, โมหะนี่ยากมาก ไม่ค่อยจะเห็นเนื้อเห็นตัว มันบีบคั้นอย่างไม่รู้สึกรู้สีกตัว ก็เลยไม่รู้ว่าจะทนอย่างไร เว้นไว้แต่ฉลาดมากจึงจะอุดทนได้, ความฟุ้งซ่าน ความรำคาญ ความสงสัย ความวิตกกังวลอะไรต่าง ๆ มันบีบคั้นทั้งนั้น เราก็ต้องอุดทนได้ คือมีความเป็นปกติอยู่ได้.

นี่คือความอดทนมันกว้างขวางอย่างนี้ คุณกันแล้วก็เรียกว่า คนสมัยนี้หาความอดทนไม่ค่อยได้; บางทีก็จำใจทนชนิดที่เรียกว่ามันไม่มีประโยชน์, จำใจทน

น้ำมันเป็นตกนรกทั้งเป็น, มันต้องทนอย่างนักสู้ อย่างที่มีเหตุผลที่จะต้องทน
ทนได้แล้วก็สนุก, ไม่ใช่ทนไปพลางร้องไห้ไปพลาง อะไรทำนองนี้.

นี่พูดมามากถึงเรื่องความอดทนนี้ ก็ในฐานะที่ว่ามันเป็นมนุษย-
ธรรมข้อหนึ่งด้วยเหมือนกัน. แต่เดี๋ยวนี้ผมมุ่งหมายที่จะพูดว่า เรากำลังมาพัก
อยู่ที่นี้ด้วยความอดทน; การอยู่ การฉัน การอะไรต่าง ๆ มันต้องด้วยความ
อดทน. ให้ถือเสมือนหนึ่งว่าพักกลางป่า กลางคืนที่ไม่มีอะไรเลย แล้วก็ฝึกความ
อดทนอย่างนั้น; นั่นได้ผลมากกว่าที่ว่ามาทนฟังผมพูด แล้วก็ได้อะไรไปบ้าง,
นั่นมันก็ได้เหมือนกัน แต่มันยังน้อยกว่าที่การแก่นิสัยที่ไม่อดทน. ฉะนั้น จะต้อง
ยินดีพอใจในการได้รับรสของความอดทน ซึ่งเป็นกำลังของบุคคลผู้บำเพ็ญเพียร
เพื่อจะทำอะไรสักอย่างหนึ่งให้ลุล่วงไป. ธรรมะข้อนี้พระพุทธเจ้าท่านสรรเสริญ
ในฐานะเป็นเครื่องให้เกิดความสำเร็จ.

เอาละเป็นอันว่า เราจะยินดีในการอดทนต่อผู้การมีชีวิตแบบนี้, จนถึง
กับว่าถ้าจะต้องนอนตรงนี้มันก็ต้องนอนได้ จะได้ฝึกความอดทน, จะได้ใช้ความ
อดทนนั้นเป็นเครื่องมือสำหรับแก้ปัญหาต่อไปในอนาคต. อดทนอยู่ด้วยศิลปะ
แห่งการอดทนนั้นนี่คือธรรมะแหละ ก็ว่าอดทนอยู่ด้วยความถูกต้อง, ไม่ใช่นั่ง
ร้องไห้อยู่ หรือกระวนกระวายอยู่ หรือว่ามีจิตใจเป็นเหมือนกับตกนรกอยู่; มัน
อดทนอยู่ด้วยการรักษาความถูกต้องไว้ให้ได้. ฉะนั้น คุณต้องจำกัดความให้ชัดเจน
ไปว่า มันอดทนอยู่ด้วยความถูกต้อง; ก็หมายความว่ารักษาความถูกต้องไว้ได้.
ถ้าความถูกต้องยังอยู่ตลอดเวลาแล้ว, ตลอดเวลานั้นมันก็เป็นการเล่นลูกกลิ้งไป
ในตัว แล้วกลิ้งมันก็ทนอยู่ไม่ได้ มันก็ค่อยร่อยหรอไป; นี่จึงต้องใช้คำว่าศิลปะ

แห่งความอดทน. จะต้องตื่นตั้งแต่ตีสาม ต้องเตรียมตัวเสร็จ, ตีสี่จะต้องมานั่งศึกษาธรรมะกัน, นี่มันก็ต้องอดทน ไม่อย่างนั้นมันก็ต้องเลิกล้ม ล้มละลาย; หัวค้ำนี้ยังค่อยั้งชั่ว แต่ก็ต้องมีส่วนแห่งความอดทน.

นี่คือเรื่องเบื้องต้นที่จะพูด เป็นการจัดหรือเตรียมสิ่งต่าง ๆ ให้มันเหมาะสมพร้อม ๆ กันไปกับการศึกษา.

มนุษยธรรมตามแบบชาวพุทธ.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องที่จะพูดโดยตรง คือเรื่องมนุษยธรรม, แต่มันมีแง่ให้พูดได้หลายแง่หลายมุม; ในครั้งที่แล้วมาเราพูดโดยหัวข้อที่ว่า **ธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม** คุณก็ได้ฟังอยู่แล้ว, วันนี้ก็จะพูดต่อไปโดยหัวข้อที่ว่า **มนุษยธรรมนั้นแหละคือการสอบไล่** หลักสูตรการสอบไล่ตามทางธรรม. ตรงนี้ต้องพูดให้ชัดเจนเสียหน่อยว่า **เป็นมนุษยธรรมอย่างแบบชาวพุทธ** หรือพุทธศาสนา, ไม่ใช่มนุษยธรรมตามแบบอื่น หรือความหมายอย่างอื่น; เพราะถ้อยคำนี้มันใช้กันพรว้าเพรื่อ. คำว่ามนุษยธรรมของพวกวัตถุนิยม ก็คงจะอยู่ในสภาพที่เราดูไม่ได้; พวกวัตถุนิยมก็หมายความว่า บุชาความสุขทางเนื้อหนังหน้ำของผู้ที่มี กิณกาม เกียรติเหลือเฟือนั่น. นี่มนุษยธรรมของพวกวัตถุนิยมอย่างนี้เราคงทนดูไม่ได้; มันต้องจำกัดลงไปว่า มนุษยธรรมนี้ตามหลักของชาวพุทธกันเสียก่อน.

แม้จะพูดว่ามนุษยธรรมตามหลักของจริยธรรมสากล มันก็ยังไม่สูงมากเท่ากันกับความหมายของคำว่ามนุษยธรรมตามแบบของชาวพุทธ หรือพุทธ-

ศาสนา; แต่ถึงอย่างไรก็ตาม จริยธรรมสากลก็พยายามวางขอบเขตไว้ไม่จำกัด คือมันอาจจะขยายความขึ้นมาให้สูงถึงพุทธศาสนาก็ได้. ความเป็นมนุษย์นี้ เขามุ่งหมายจะให้ได้ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้. นี้ตามหลักจริยธรรมสากลเขาบัญญัติไว้ว่า มันได้แก่สิ่ง ๔ อย่าง คือ :-

ข้อที่ ๑. **ความสุขที่ถูกต้อง** *happiness* คือความสุข; นี่มันขยายความได้มาก ความสุขอย่างคนธรรมดาหรือว่าความสุขอย่างคนยิ่งกว่าธรรมดา หรือความสุขอย่างเป็นพระอรหันต์ก็ได้ทั้งนั้น; มันใช้คำกลาง ๆ ว่าความสุข.

ข้อที่ ๒. เรียกว่า *perfect, perfectness* **ความเต็มเปี่ยมของสติปัญญาของความเป็นมนุษย์** คือไม่อยู่ในระดับต่ำ; หมายถึงชีวิต ระเบียบของชีวิต หรือวัฒนธรรมหรืออะไรต่าง ๆ มันขึ้นมาถึงระดับสูงสุดของความเป็นมนุษย์ เรียกว่าความเต็มแห่งความเป็นมนุษย์.

อันที่ ๓. เขาเรียกว่า**หน้าที่เพื่อหน้าที่** *duty for duty's sake* – หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่; นี่ก็แสดงความมีจิตใจสูง ไม่ใช่หน้าที่เพื่อเงินเพื่อประโยชน์เป็นวัตถุ เพื่อหน้าที่ของมนุษย์ที่มนุษย์จะต้องทำให้สมกับการที่เป็นมนุษย์. นี้ *duty for duty's sake* เขาวางไว้สูงมาก; เราอาจจะขยายไปจนถึงบรรลุนิพพานก็ได้ ไม่มายุ่งมาหลงอยู่กับแต่เรื่องวัตถุ.

อันสุดท้ายข้อที่ ๔. เรียกว่า *universal love, loving kindness*, ไม่ใช่ *love* อย่างราคะ กิเลส. *universal love* หมายถึง**ความเมตตา ไม่มีขอบเขต** เป็นของที่ไม่มีเรามีเขาแหละ; นี่มันก็แสดงความหมายของมนุษยธรรมได้สูงมาก.

และทุก ๆ คำมันขยายยืดหยุ่นได้; ฉะนั้น ถ้าเราจะถือตามหลักจริยธรรมสากล, ความหมายของคำว่ามนุษยธรรมก็พอคู่ได้, อย่าเอาตามความหมายของพวกวัตถุนิยม, แล้วก็เข้ากันได้กับหลักของพุทธศาสนาด้วย. **ความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์** คำนั้นแหละมีความหมายมาก, ไปดูให้ดี ๆ. เต็มเปี่ยมอย่างความรู้สึกรักของพวกวัตถุนิยมนั้น มันก็เต็มเปี่ยมแต่เรื่องวัตถุ; ดังนั้น มันก็ไม่พ้นไปจากเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติอย่างที่ได้อุบัติมาแล้วครั้งก่อน. ถ้ามันเป็นแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ, มันก็จะย้อนไปหาความเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งร้ายกาจกว่าสัตว์เดรัจฉานตามธรรมดา; ถ้ามนุษย์มันไปหลงเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติแล้วมันเป็นอันตรายแก่กันและกัน ยิ่งกว่าที่สัตว์ร้ายในป่าจะทำอันตรายให้ได้. นี่คนกับสัตว์จะต่างกันอย่างไร เป็นสิ่งที่ต้องคิดดูให้ละเอียด.

ภาษาจริยธรรมเขามีคำอยู่ ๒ คำ ที่น่าสนใจมาก : *animal behavior* – ความประพฤติกระทำอย่างสัตว์นี้, แล้วก็ *human conduct* – การกระทำอย่างมนุษย์; เขาไม่ยกจะใช้คำคำเดียวกัน. ที่สำหรับสัตว์ใช้ว่า *animal behavior*; พอสำหรับมนุษย์กลับใช้ว่า *human conduct*, มันก็ไม่มี ความหมายดีกว่าคำว่า *behavior* สำหรับมนุษย์. เพราะเมื่อกล่าวโดยพื้นฐาน รากฐานมนุษย์ในระดับแรกนั้น มันก็คือสัตว์เดรัจฉานทั่วไปเหมือนกันแหละ เพราะมันมีความรู้สึกอะไรที่เหมือนกันโดยสัญชาตญาณ; ข้อนี้คนอินเดียเขาพูดไว้นานแล้ว คงจะก่อนพุทธกาลว่า การแสวงหาอาหารกิน การแสวงหาความสุขจากการนอน และการประกอบกิจกรรมระหว่างเพศ และความขี้ขลาดกลัวอันตราย ๔ อย่างนี้เหมือนกันทั้งสัตว์และคน.

คุณลองเอาไปคิดนึกดูบ้าง ว่ารากฐานแท้ ๆ มันก็มาจากสัตตชาตญาณด้วยกันทั้งนั้น. อาหารนิตฺตาทภยเมถุนอฺจ สามอฺมตปฺปสุภิ นรานอ – การแสวงหาอาหารกิน, และการแสวงหาความสุขจากการนอน หรือต่อนอน, ประกอบกิจกรรมระหว่างเพศ, แล้วก็หนีภัยอันตราย; ความหมายนี้ใช้ได้ทั้งแก่คนและสัตว์เลย. นี่มันเหมือนกันอย่างนี้. ฉะนั้น เราอย่าไปคิดว่าเราให้กินดีกว่าสัตว์ แล้วเราก็จะไม่เป็นสัตว์; หรือว่าการนอน การประกอบกิจกรรมระหว่างเพศ การหนีอันตรายนี้มันก็ไม่ช่วยให้มนุษย์ดีไปกว่าสัตว์ได้, บางทีสัตว์จะเก่งกว่าในบางแง่หรือบางทีสัตว์จะมีอย่างที่ไม่น่าเกลียดเหมือนที่มนุษย์มี. นั่นถือว่าเหมือนกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์.

และก็มีแยกชัดออกมาว่า ชฺมโม ทิ เตสอ อธิโก วิเสโส – ธรรมะเท่านั้นที่ทำความแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์, ชฺมเมน หินา ปสุภิ สมานา – ปราศจากธรรมะเสียแล้ว คนก็เท่ากันกับสัตว์; ก็คงไม่ใช่คนโง่ที่กล่าวถ้อยคำนี้ แม้จะกล่าวเป็นพัน ๆ ปีมาแล้ว. พอปราศจากธรรมะเสียแล้ว คนก็ไม่มีความคิดแตกต่างจากสัตว์; หรือบางทีจะร้ายยิ่งกว่าสัตว์, ลองคนไม่มีธรรมะสิ มันทำอันตรายแก่กันและกันยิ่งกว่าที่สัตว์จะทำให้ได้.

นี่เรารู้จักคำว่าธรรมะในลักษณะที่เป็นการตั้งต้นขึ้นมาอย่างนี้; คือมันตั้งต้นขึ้นมาเพื่อจะทำคนให้ผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์. เราเห็นประโยชน์ เห็นอานิสงส์ เห็นความสำคัญ เห็นความมุ่งหมาย เห็น *spirit* เจตนารมณ์ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะให้ถูกต้องอย่างนี้เสียแต่ที่แรกก่อน ว่าเขาต้องการเพื่อให้คนมันผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์; ฉะนั้น เราจะมีธรรมะ อบรมธรรมะ ศีลยาธรรมะ

นี้ก็เพื่อให้มันไกลจากความเป็นสัตว์, จึงต้องใช้คำให้มันซัดลงไปว่า มนุษยธรรม คือธรรมะที่ทำให้ความเป็นมนุษย์.

ผมได้บอกแล้วตั้งแต่วันก่อนนะว่า คำภาษาบาลี คำสมาสนี้มันแปลได้ ร้อยแปดอย่าง, แล้วแต่จะถอดรูปของสมาสนั้น ๆ ว่าอย่างไร; มนุษยธรรมนี้ก็ ในกรณีอย่างนี้ต้องถอดรูปออกมาว่า ธรรมะสำหรับทำให้ความเป็นมนุษย์ เป็นหลัก ที่ตายตัว; ไม่ใช่ธรรมะอย่างอื่น ไม่ใช่ธรรมะที่จะทำให้กลับไปเป็นสัตว์, เพราะ คำว่าธรรมะนั้นมันหมายถึงอะไรก็ได้ มันหมายถึงทุกสิ่ง. มนุษยธรรม หมายถึง ธรรมะที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ให้มีเต็มที่ยิ่งขึ้นมา จนถึงยอดสุดของความเป็นมนุษย์. คุณต้องนึกถึงมนุษย์ทุกแบบด้วย ทุก state ของความเป็นมนุษย์; เช่นมันเป็นเด็ก ทารก มันเป็นคนโต มันเป็นคนหนุ่มคนสาว มันเป็นผู้ใหญ่ เป็นคนเฒ่า เป็น คนแก่, ความเป็นมนุษย์มันเหมือนกันไม่ได้ มันเปลี่ยน ๆ ๆ ๆ ไป ให้สูงขึ้นไป. แต่ว่าสิ่งที่จะทำให้มันเปลี่ยนสูงขึ้นไปในนั้นก็คือธรรมะ : ให้เป็นเด็กที่ดี ให้เป็น คนหนุ่มสาวที่ดี ให้เป็นพ่อบ้านแม่เรือนที่ดี ให้เป็นคนแก่ที่ดี; แล้วจบลงด้วยการได้สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้. นี่เขาเรียกว่า *เอาเวลาในชีวิตเป็นเครื่องจัด เครื่องแบ่ง*. ที่นี้เอาอย่างอื่นก็ได้, คุณก็รู้ดีแล้ว :-

เอาหน้าที่การงาน ก็ได้; เขาแบ่งกันไว้แต่โบราณกาล : คนหน้าที่ ปกครองป้องกันสังคม หรือประเทศให้ปลอดภัย นี่เขาเรียกว่า *หน้าที่นักรบ* *หน้าที่ กษัตริย์*; ที่นี้คนที่ทำหน้าที่ครูบาอาจารย์ ยกวิญญาณของประชาชนให้สูงขึ้น นี่ เขาเรียกว่า *ครูบาอาจารย์* เรียกรวม ๆ กันว่า *พราหมณ์*; แล้วพลเมืองในระดับ ธรรมดาทั่วไป นี่เขาเรียกว่า *พลเมือง* คือ *เวศย์* หรือ *ไวศยะ* หรือ *เวสสะ* แล้วแต่จะ

ใช้ภาษาบาลี หรือสันสกฤต; ที่นี้คนชั้นต่ำเขาเรียกว่าศูทร คือพวกกรรมกรที่ใช้สติปัญญา ไร่อำนาจวาสนา ไร่อะไรต่าง ๆ, ต้องรับใช้ เป็นคนใช้. มันแตกต่างกันมากอย่างนี้ โดยหน้าที่การงาน, ไม่ได้ถือเอาโดยชาติกำเนิด ถือเอาโดยหน้าที่การงาน, หน้าที่การงานทำให้เกิดความแตกต่างเป็นชั้นชนิด ๆ อย่างนี้; หน้าที่การงานนั้นแหละคือธรรมะ. ธรรมะคือหน้าที่ หน้าที่คือธรรมะ, นี้จำไว้ให้ติดด้วย; ไม่มีธรรมะไหนสำคัญเท่ากับคำว่าหน้าที่, ธรรมะคือหน้าที่ แล้วมันก็แบ่งคนให้เป็นวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะไวศยะ วรรณะศูทร. มนุษยธรรมมันแบ่งได้แบบนี้ ภาวะแห่งความเป็นมนุษย์มันแบ่งได้แบบนี้ ก็โดยผู้แบ่ง ก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรมะที่เขากำลังประพฤติอยู่นั่นเอง. ดังนั้น สรุปความเสียที่เดียวว่า ธรรมะนี้ เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกชั้นทุกตอนแห่งความเป็นมนุษย์.

บทนิยามดีที่สุดของธรรมะที่เข้าถึงหน้าที่.

มีคนบัญญัติความหมายของคำ นิยามความหมายของคำว่าธรรมะ ไว้ดี; คือว่า ธรรมะนี้คือระบบการปฏิบัติ แล้วที่ถูกต้อง สำหรับมนุษย์ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. ผมชอบที่สุดคำนิยามบทนี้. ได้ยินว่าฝรั่งกลุ่มหนึ่งที่เป็นนักจริยธรรม ศึกษาธรรมะในฝ่ายตะวันออกแล้ว เขารวมหัวกันบัญญัติบทนิยามนี้; ผมรู้สึกว่าคุณต้อง ไม่มีทางที่จะค้าน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมะในพุทธศาสนา. ไม่ว่าศาสนาไหนก็ตาม, การให้นิยามแก่คำว่าธรรมะอย่างนี้ถูกต้องที่สุด; แล้วคุณก็จำไปเถอะ เอาไปใช้ให้มันสำเร็จประโยชน์.

ธรรมะคือระบบปฏิบัติ เขาเรียก *course of conduct, course of conduct*; แล้วก็ต้องแก่ความเป็นมนุษย์ เหมาะสมสำหรับมนุษย์, *right for a man* – ถูกต้องสำหรับคน; **ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา, either every particular status of his evolution** – ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. คำว่าวิวัฒนาการของเขานี้ มันก็แบ่งได้หลาย ๆ แบบนะ; ก็มนุษยสมัยป่าเถื่อน มนุษย์สมัยค่อมยังชั่วขึ้นมา แล้วก็มนุษย์สมัยปัจจุบันในที่สุด, นี่เขาเรียกว่าทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. หรือว่าจะเอากันในชาตินี้ : เกิดมาเป็นเด็กก็

ชั้นหนึ่งหรือตอนหนึ่งของวิวัฒนาการ, เป็นคนรุ่นหนุ่มสาวขึ้นมาก็เป็นชั้นหนึ่งของวิวัฒนาการ, เป็นผู้ใหญ่ก็เป็นชั้นหนึ่งของวิวัฒนาการ, เป็นคนแก่ก็ชั้นหนึ่ง, เป็นคนชราถึงที่สุดก็ชั้นหนึ่ง.

ธรรมะนั้น คือสิ่งที่ทำความถูกต้องให้แก่มนุษย์นั้น **ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา**; แต่แล้วธรรมะนั้นต้องเป็นระบบของการปฏิบัติ, แล้ว **ธรรมะนั้นแหละคือมนุษยธรรม** คือธรรมะที่ทำความเป็นมนุษย์ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. เพราะความเป็นมนุษย์นี้มันแบ่งได้เป็นชั้น ๆ ตอน ๆ เป็นชั้นเป็นระดับอย่างนี้; ฉะนั้น ธรรมะจึงต้องมีไว้ครบถ้วน สำหรับที่จะแก้ไขปัญหานี้ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา. จะพูดกันตั้งแต่ว่า **เด็กยังอยู่ในท้อง** ก็ได้; เมื่อเด็กยังอยู่ในท้อง, มารดาโดยเฉพาะต้องมีการประพฤติกกระทำที่ถูกต้องตามสภาพของเด็กที่มันยังอยู่ในท้อง มิฉะนั้นมันจะเป็นอันตราย. หรือถ้า **ก่อนเด็กอยู่ในท้อง** การที่อยู่ร่วมกันของบิดามารดาเพื่อให้เกิดเด็กขึ้นมาสักคนหนึ่ง นี้ ควรจะระมัดระวังที่สุด ให้มันมีความถูกต้องทั้งทางร่างกายและทางจิตใจด้วย.

คนเดียวนี้ไม่ค่อยรู้ความสำคัญของเรื่องทางจิตใจ, มักจะเอาแต่ความถูกต้องทางร่างกาย; นั่นมันไม่ถูก. บิคารมารดามีความประพฤติถูกต้องทางกาย ทางวาจา ทางใจ, แล้วก็ทำให้เกิดการตั้งครรภขึ้นมา, แล้วเลี้ยงครรภนั้นไว้ด้วยความถูกต้อง จนกว่ามันจะคลอดออกมาจากท้องแม่; ก็ต้องมีความถูกต้อง, ต้องถูกแวดล้อมด้วยความ

ถูกต้อง. แล้วมันโตขึ้นมา นั่งได้ เดินได้ วิ่งได้เป็นเด็กนี้ มันก็ต้องถูกแวดล้อมด้วยความถูกต้อง; ยิ่งเป็นหนุ่มเป็นสาว ระยะที่รุนแรงรวดเร็วนี้ ก็ต้องยิ่งระมัดระวังให้มันมีความถูกต้อง.

ถ้ามันถูกต้องมาตั้งแต่แรก ๆ อย่างนี้แล้ว มันมีผลดีมาก เรียกว่ามีบุญมาก มีความปลอดภัยมาก; ต่อไปมันจะถูกต้องได้ง่าย : เป็นพ่อบ้านแม่เรือนที่ถูกต้อง คือรู้จักชีวิตอย่างถูกต้อง รู้จักการทำงานอย่างถูกต้อง รู้จักความสุข – ความทุกข์ ความได้ – ความเสียอย่างถูกต้อง, ที่นี้เป็นคนแก่มันก็เป็นคนแก่ที่ฉลาด เป็นคนชราที่ยังเป็นคนชราที่ฉลาด มีจิตใจ phóngใส มีสติปัญญาเป็นหนุ่มขึ้นมา แม้ว่าร่างกายจะแก่หง่อมลง แต่ว่าสติปัญญาอันลึกซึ้งนั้นมันหนุ่มเป็นหนุ่มขึ้นมา. นี้พูดอย่างนี้จะเชื่อหรือไม่เชื่อ คุณก็ไปคิดดู. คนที่กำลังหนุ่ม ๆ อย่างนี้ ร่างกายมันหนุ่ม แต่ว่าสติปัญญาของมันจะหายากเหมือนกับว่ายังไม่เกิด หรือเกิดน้อย ๆ เหมือนกะคน... เหมือนกับชรา เหมือนกับมีความชรา. ที่นี้พออยู่ในโลกนานเข้า ๆ นี้ สติปัญญานี้มันมากขึ้นมันสะสมไว้มากขึ้น, มันก็เลยเป็นสติปัญญาที่เข้มแข็ง สดใส รวดเร็ว ว่องไวเหมือนกับเป็นหนุ่มอย่างนั้นแหละ; เพราะฉะนั้น เราต้องเคารพคนเฒ่าคนแก่, อย่าอวดดี. คนหนุ่มสาวสมัยนี้อวดดี, ไม่ยอมเคารพคนเฒ่าคนแก่ในฐานะที่เขาเป็นคนเฒ่าคนแก่เห็นโลกมาก; นี้ความคือดั่งกับครูบาอาจารย์

ก็มี

ได้ง่าย ด้วยลักษณะอย่างนี้.

ธรรมะนั้นเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการของมนุษย์ ในลักษณะอย่างนี้เอง; ทำให้ความเป็นมนุษย์หรือมนุษยธรรมของเขานั้นมันขึ้นไปดีที่สุด, ดีที่สุดจนได้สิ่งที่ดีที่สุด ยอดสุด; อย่าทำเล่นกะเรื่องนี่ มันคนละเรื่องกับที่คุณเรียนในมหาวิทยาลัย. แล้ว(ธรรมะ)มันจะมีความสำคัญที่สุด มีความสำคัญยิ่งกว่า เพราะทำให้รู้จักความเป็นมนุษย์ที่เรียกว่ารู้ว่าเกิดมาทำไม. หลักสูตรในมหาวิทยาลัยของคุณ เรียนให้จบแล้วจบอีกมันก็ไม่รู้ว่าอะไรคือมนุษย์ ไม่รู้ว่ามนุษย์คืออะไรเกิดมาทำไม เพราะเรียนแต่เรื่องประเภทอาชีพทั้งนั้น; แม้จะละเอียดประณีตสูงสุดอย่างไรก็ มันก็ขึ้นไปเพื่ออาชีพ เป็นเรื่องฝ่ายวัตถุฝ่ายร่างกายไปทั้งนั้น. แต่ที่เราเรียนเรื่องธรรมะอย่างนี้ อย่างเวลานี้ มันเป็นคนละเรื่อง, คือมันเป็นเรื่องทางจิตใจโดยเฉพาะ; ก็เรียนไปเพื่อความปลอดภัยแก่เรื่องทางฝ่ายร่างกายนั่นเอง.

เพราะฉะนั้น คุณไปคิดดูเองว่า มนุษยธรรม ความเป็นมนุษย์ ทำความ เป็นมนุษย์ มันอยู่ที่ไหน : มันอยู่ที่เรื่องที่คุณเรียนในโรงเรียนในมหาวิทยาลัย หรือมันอยู่ที่เรามา นั่งพูดบ้า ๆ บอ ๆ กันกลางดินนี้; เพราะว่าคนทั้งหลายโดยมาก เขาจะเห็นว่า การมาศึกษาเรื่องนี้เป็นเรื่องของคนโง่ เป็นเรื่องของคนไม่มีสติปัญญาที่จะเจริญก้าวหน้าในทางวัตถุ. พวกฝรั่งบางพวกเขาประมาณว่า เรื่องธรรมะนี้เป็นเรื่องของคนอ่อนแอ ไม่อาจจะต่อสู้ธรรมชาติ ไม่อาจจะเอาชนะธรรมชาติ, เลยต้องมาหาอุบายสำหรับปลอดภัยตัวเองอย่าให้ทุกข์ร้อน. นี่มันคือคนโง่ที่สุดที่พูดอย่างนั้น ต่อเรื่องของธรรมะ; ก็ว่าเรื่องของธรรมะนี้ มันมีไว้

ถ้าหากคนจะต้องไม่เป็นทุกข์ ในเมื่อคนเจริญร่ำรวยด้วยวัตถุนั้นแหละ. พวก
วัตถุนิยมที่มันเจริญร่ำรวยด้วยวัตถุนั้น มันจะเป็นทุกข์เท่าที่มันเจริญด้วยวัตถุ,
เว้นเสียแต่ว่ามันจะประกอบด้วยธรรมะ. ความเจริญด้วยวัตถุนั้น, ถ้าไม่ประกอบด้วย
อยู่ด้วยธรรมะแล้ว มันจะมีความทุกข์เพิ่มขึ้นเท่ากับความสุขของวัตถุ.

วิกฤตการณ์เกิดไม่สิ้นสุด เพราะไม่จัดเศรษฐกิจให้ประกอบด้วยธรรมะ, มุ่งความเจริญแต่เรื่องกิน กาม เกียรติ.

เดี๋ยวนี้คนทั้งโลกกำลังมองข้ามสิ่งสูงสุด ศักดิ์สิทธิ์จำเป็นที่สุด, สิ่งนี้คือ
ธรรมะ; ฉะนั้น โลกมันจึงได้ลำบากถึงอย่างนี้. ประเทศไหน ๆ ก็จะแก้ปัญหา
กันแต่เรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการเมือง เรื่องทหาร เรื่องอะไรอย่างนั้นเอง; ไม่เคยนึก
ถึงเรื่องธรรมะที่เป็นต้นตอ ต้นเหตุอันสำคัญที่จะทำให้คนดีหรือเลวนี้. นี้,
นี่ก็คือเรื่องที่กำลังเป็นปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ในโลกนี้ ในเวลานี้; คือโลกที่มี
วิกฤตการณ์ ยิ่งขึ้นทุกที ๆ ทั้งที่ความก้าวหน้าทางวัตถุนั้นมากขึ้นทุกที โลกนี้ก็มี
วิกฤตการณ์ คือความเป็นนรกมากขึ้นทุกที ทั้งโดยส่วนตัวบุคคล และทั้งโดย
ส่วนรวม, เพราะเขาไม่รู้จักสิ่งทีเรียกว่าธรรมะ หรือพระเจ้า; มุ่งแต่เรื่องปาก
เรื่องท้อง เรื่องความเจริญทางวัตถุอย่างเดียว เป็นชีวิตที่เทียมด้วยควายถึกควาย
เปลี่ยวแต่ตัวเดียวมันก็พาลงเหว. เหมือนที่พูดแล้วครั้งที่แล้วมานี้ ว่าชีวิตนี้ต้อง
เทียมด้วย

ควาย ๒ ตัวอย่างไว้.

ครั้งที่แล้วมาได้พูดถึงเรื่องสิ่งสำคัญ ๓ เรื่อง หรือ ๓ ชื่อ คือเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. ความเจริญสมัยนี้มุ่งหมายแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ :-

คำที่ ๑. เรียกว่าเรื่องกิน. เขาต้องการจะมีวัตถุสำหรับการกิน, หมายความว่าเขาสนุกสบาย สนุกสนานเอร็ดอรร้อยทางปาก ทางท้อง ทางตา ทางหู ทางจมูก ลิ่น ภายอะไรนี้ เป็นเรื่องกิน; พอเสร็จเรื่องกินก็เป็นเรื่องกาม คือเรื่องกามารมณ์; พอเสร็จเรื่องกามก็เป็นเรื่องเกียรติ. แต่เป็นไปตามสัญชาตญาณของสัตว์เครื่องานทั้งนั้น; ไม่ได้เป็นเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติที่ถูกต้อง ตามแบบของพระอรียเจ้า. นี้ขอให้ฟังให้ดี กินก็กินอย่างความหมายเดียวกับสัตว์เครื่องาน; คือกินเอร็ดอรร้อยจนเรียกว่าเกิดมาเพื่อกิน. ส่งเสริมเรื่องการกินกันคูติอย่างไหนบ้าง อย่างหลับหูหลับตา; ไอ้การกินนั้นมันก็เลยพ้นจากความหมายของความเป็นการกินที่ถูกต้อง, คือไม่ใช่กินอาหาร แต่มันกินเหยื่อของตัณหา.

ควรรู้จักการกิน ๒ ชนิด : กินเป็นอาหารนั้นอย่างหนึ่ง, กินเป็นเหยื่อของกิเลสตัณหา นั้นอีกอย่างหนึ่ง. คนสมัยนี้กินเพื่อเป็นเหยื่อของกิเลสตัณหาทั้งนั้น ประดิษฐ์ประคองจนไม่รู้จะเรียกว่าอะไร จนไม่รู้จะกินอย่างไร เพราะมันเพื่อให้ว่ามันอิมแล้วมันยังกินเข้าไปได้อีก. มันเป็นศิลปะของผู้ที่ปรุงอาหารหรือปรุงของกินนี้ให้มันยั่ววนที่สุด จนมนุษย์ลุ่มหลงในเรื่องกินจนได้; ฉะนั้น มันจึงเป็นเรื่องกินเหยื่อ. ถ้ากินอาหาร มันก็เป็นการกินเพียงว่าให้มีสภาพปกติของร่างกายทรงอยู่ได้ สำหรับทำหน้าที่ของมนุษย์, อย่างนี้เราเรียกว่ากินอาหาร; แต่กินเพื่ออรร้อย รสอรร้อยโดยไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่นแล้ว ก็เรียกว่ากินเหยื่อ.

ภาษาบาลีก็ใช้คำว่าเหยื่อ คืออามิส; อามิส แปลว่า เหยื่อ, โลกามิส เขาแปลว่า เหยื่อในโลก; สิ่งให้ความเอร็ดอร่อยในการกินนี้เขาเรียกว่าเหยื่อในโลก. นิมมนุษย์กำลังหลงการกินเหยื่อ ไม่ได้จัด ไม่ได้ทำให้ถูกต้อง เพียงแต่่ากินอาหารสำหรับความเป็นอยู่ที่ถูกต้องทางร่างกาย; ดังนั้น เมื่อผมพูดว่ากินเฉย ๆ สำหรับมนุษย์สมัยนี้ ก็หมายถึงการกินเหยื่อนั้นแหละ. การกินเหยื่อในโลกอย่างนี้ พระอริยเจ้าท่านไม่กิน, ปุถุชนคนพาล คนโง่ คนหลง คนที่อ้างตัวเองว่าเจริญนั้นแหละมันกิน; แต่พระอริยเจ้าท่านจะกินแต่เพียงเป็นอาหารให้ร่างกายมีความปกติอยู่, ฉะนั้น จึงไม่มาก ไม่ยุ่งยาก ไม่ลำบาก ไม่แปลกประหลาด ไม่อะไร ไม่วิธิการ. ก็เดี๋ยวนี้ก็ไปดูที่ร้านขายอาหาร มันมีความวิธิการอย่างไรบ้าง ที่จะล่อให้คนไปกินจนว่าให้มันหมดเงินที่มีอยู่มันก็ยังไม่อึด. เมื่อพูดถึงการกินของมนุษย์นี้ มันกลายเป็นกินเหยื่อ.

ที่นี้คำที่ ๒. ที่เรียกว่ากาม หรือกามารมณ์นั้นก็เหมือนกันอีก; ข้อนี้มันไปปนเปกันกับคำว่ากำการสืบพันธุ์. กิจกรรมระหว่างเพศจึงเกิดเป็น ๒ ความหมาย คือเพื่อกำการสืบพันธุ์ อย่างหนึ่ง, เพื่อกามารมณ์ อย่างหนึ่ง. ธรรมชาติต้องการจะให้มนุษย์มีการสืบพันธุ์ อย่าให้พันธุ์มันสูญไป; แต่ว่ากำการสืบพันธุ์นั้นมันเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ ไม่ชวนกระทำ ชวนเบื้อหน่าย, ดังนั้น ธรรมชาติที่ฉลาดกว่ามนุษย์มากนี้ มันจึงใส่เหยื่อไว้อีก คือรสของกามารมณ์ ในกิจกรรมระหว่างเพศ ใส่ไว้เป็นค่าจ้างเพื่อให้สัตว์ทำกำการสืบพันธุ์. ดังนั้น สัตว์เดรัจฉานก็ดี สัตว์มนุษย์ก็ดี เป็นลูกจ้างรับจ้างทำหน้าที่อันนี้ไม่คิดแก่ชีวิต เพราะว่าธรรมชาติได้ใส่ส่วนนี้ไว้โดยไม่รู้สึก คือสิ่งทีเรียกว่ากามารมณ์ เป็นค่าจ้างให้สิ่งทีมีชีวิตทำกำการสืบพันธุ์.

ต้นไม้ก็ต้องการสีบพันธุ์, สัตว์เดรัจฉานก็ต้องการสีบพันธุ์, มนุษย์ก็ต้องการสีบพันธุ์; เพราะว่ามันมีอันนี้เป็นค่าจ้าง. แต่ถ้าทำภารกิจกรรมระหว่างเพศเพียงเพื่อการสีบพันธุ์ เพียงเท่านั้นมันไม่เป็นไร; พระอริยเจ้าก็ยังมีภรรยา มีการสีบพันธุ์, พระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ นะ. แต่ที่นี้ปุณฺณคนพาลมันไปไกลกว่านั้น มันต้องการแต่ในแง่ของกามารมณ์; โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ได้ต้องการลูก หรือผลของการสีบพันธุ์, เพราะว่ากิเลสมันมาก มันต้องการแต่รสทางกามารมณ์ ดังนั้นบางทีก็เอาลูกไปบีบให้ตายเสียก็มี.

ที่พูดนี้ก็เพื่อให้รู้จักแยกคำว่าการสีบพันธุ์ กับกามารมณ์ออกเสียจากกัน. ถ้าจะมีกามารมณ์ก็เรียกว่ากามารมณ์ธรรมดา ที่ธรรมดาดีมีไว้จ้างให้มนุษย์ทำกิจกรรมที่ลำบาก ยุ่งยาก น่ารังเกียจนี้เท่านั้นแหละ; ส่วนนอกนั้นเป็นกามารมณ์แท้ ๆ เป็นกามารมณ์เหลือเพื่อ ไม่เกี่ยวกับการสีบพันธุ์, ก็เลยยกให้เป็นเรื่องของพวกเทวดา มีความมุ่งหมายแต่เรื่องกามารมณ์เกินขอบเขตของมนุษย์ที่เป็นเรื่องการสีบพันธุ์เป็นส่วนใหญ่.

สิ่งที่เรียกว่ากาม ๆ นี้ ก็ต้องแยกออกเป็น ๒ ความหมาย คือมันเป็นไปในแง่ของมนุษยธรรมนี้ก็ดี เพราะมันเป็นไปเพื่อการสีบพันธุ์; แต่ถ้ามันออกนอกกริตนอกรอยของมนุษยธรรม แล้วมันก็เป็นเรื่องกามารมณ์ที่บ้าหลัง เลวทราม สกปรกในที่สุด, ไม่ใช่เรื่องของมนุษยธรรม. รู้จักแยกกันเสียอย่างนี้ จะได้ทำให้มันถูกต้อง.

มันมีปัญหาปลีกย่อยว่า สิ่งที่เรียกว่ากามารมณ์นั้น นอกจากจะเป็นค่าจ้างให้สัตว์ทนลำบากเพื่อการสีบพันธุ์แล้ว, มันมีอิทธิพลพิเศษอันหนึ่งอยู่ในนั้น

ในลักษณะที่ว่ามันเป็นเหมือนกับสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่ง เหมือนกับอาหารนั้นแหละ อาหารที่เราต้องกินทางปาก; อาหารที่ต้องกินทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางผิวหนัง ทางอะไรนี่มันก็ยังมียู่อีกส่วนหนึ่ง เพราะว่าร่างกายมันต้องการจะมีส่วนที่จะทำหน้าที่เพื่อการสืบพันธุ์ ดังนั้น มันจึงมีส่วนที่มันต้องทำให้เกิดต้องการอาหารประเภทนี้ ซึ่งมันทนอยู่ไม่ได้. สัตว์เดรัจฉานเช่นสุนัข พอต่อมแกลนด์ไชอะไรมันสุก มันก็ต้องสืบพันธุ์ เพราะธรรมชาติจัดไว้อย่างนั้น มันจึงเกิดเหมือนกับหิวอาหาร ซึ่งมันจะต้องกิน. ดังนั้น ถ้าทำอย่างสักว่ามันเป็นอาหารทางจิตใจชนิดหนึ่ง อย่าทำให้มากเกินไปกว่านั้น มันก็ไม่มีเรื่องลำบากมากเหมือนเดี๋ยวนี. สัตว์เดรัจฉานมีปัญหาเรื่องนี้เพียงไม่กี่วันในรอบปี แต่มนุษย์มีปัญหอย่างนี้ท่วมทับยิ่งขึ้นตลอดปี เกินกว่าปี จนตลอดชีวิตไม่มีระยะว่างเว้น; ส่วนนั้นเป็นส่วนเกินที่เป็นส่วนกามารมณ์ที่มีใจอาหาร ที่ไม่ใช่จำเป็นแก่การสืบพันธุ์ของมนุษย์.

ฉะนั้น คำว่ากามนี้ต้องถูกแยกออกเป็น ๒ ความหมายอย่างนี้ มันเป็นค่าจ้างให้มนุษย์ทำงานที่ไม่น่าทำ, เท่านั้นที่พอดี. แต่ที่นี้มนุษย์ก็เลยถือเอาประโยชน์ยิ่งกว่านั้น คือไม่ทำงานที่ควรจะทำ แต่ต้องการแต่กามารมณ์อย่างเดียว คือเพื่อจะกินเหยื่ออีกนั่นเอง, นี่เป็นเหยื่อที่ลึกลับซึ่งที่สูงขึ้นไปอีก. ก่อนนี้มันเป็นเพียงค่าจ้างให้ออดทน เพื่อทำการสืบพันธุ์ซึ่งลำบาก ยุ่งยาก, ธรรมดาแล้วไม่มีใครต้องการหรอก คิดดูให้ดีเถอะ; เพราะมันมีอะไรมาเป็นเหยื่อล่อ หรือเป็นค่าจ้างให้มนุษย์ยอมลำบากเพื่อการสืบพันธุ์ไว้, ค่าจ้างนั้นก็คือสิ่งที่เรียกว่ากามารมณ์ หรือกาม.

นี่ก็จะเปรียบเทียบกันดูกับอาหารที่กินทางปากนั้น; เรากินเป็นอาหารหล่อเลี้ยงร่างกายตามปกติก็ได้, กินเป็นเหยื่อของกิเลสเอร็ดอร่อยไม่มีที่สิ้นสุดก็ได้

แล้วก็ไม่คำนึงถึงคุณภาพ ไม่คำนึงถึงประโยชน์อะไร คำนึงแต่ความอร่อยอย่างเดียว. นี่กิจกรรมระหว่างเพศนี้ ก็เหมือนกันอีกแหละ; เพียงเท่าที่ธรรมชาติต้องการเป็นไปเพื่อการสืบพันธุ์ ไม่ให้มนุษย์สูญพันธุ์ นี่มันก็ถูกต้องแล้ว, แต่นี่มันเลยไปเอาแต่ส่วนที่เป็นเรื่องของความเอรีดอรร้อยทางกามารมณ์ ไม่รู้ไม่ชี้ ไม่รับผิดชอบในเรื่องการสืบพันธุ์ นี่มันต้องการกันอย่างนี้; อันไหนมันจะเป็นมนุษย์กว่ากัน. คนที่เขาเห็นแก่ตัว เขาเข้าข้างตัวก็บอกว่ามนุษย์ควรจะได้กามารมณ์สูงสุดยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานจึงจะเป็นมนุษย์; นั่นเขาก็ว่าอย่างนั้น. แต่เราชาวพุทธที่อ้างตัวเองว่ามีสติปัญญา รู้จักสิ่งทั้งหลายถูกต้องตามที่เป็นจริง ไม่อาจจะเห็นอย่างนั้นได้; เพราะว่าความลุ่มหลงในกามารมณ์นั้นมันก็ มันเป็นเรื่องเสียหาย มันเป็นเรื่องความบ้ำหลัง มันเป็นเรื่องที่ไม่จะต้องไปโง่โง่มากถึงขนาดนั้น, โง่มากก็หมายความว่าความเป็นโทษของกามารมณ์.

เดี๋ยวนี้คนหาเงิน อุตสาหกรรมเล่าเรียนจบมหาวิทยาลัย หาเงินได้มากมาย; ส่วนใหญ่ใช้ไปในเพื่อประโยชน์ทางกามารมณ์ นี่เขาเรียกเป็นโทษของกามารมณ์, อุทิศน้ำเหลือง น้ำโคลนทั้งหมด สะสมไว้เพื่อประโยชน์แก่กามารมณ์. นี่ระวังให้ดี สำหรับคนหนุ่มคนสาว มันจะมีเจตนาอย่างนี้ และมีการกระทำอย่างนี้ แล้วก็ถือว่านี่ดีกว่าสัตว์, มันก็อาจจะไม่ถูก; มันจะมีความทุกข์มากกว่าสัตว์ มันจะมีบ้ำมากกว่าสัตว์ เพราะเราไม่เคยเห็นสัตว์ร้องไห้ ไม่เคยเห็นสัตว์โคคน้ำตาย หรือกินยาฆ่าแมลง แต่เราเห็นเด็กหญิงสาวเป็นอย่างนั้น ทำอย่างนั้นมาก นั่งร้องไห้บ้าง โคคน้ำตายบ้าง กินยาฆ่าแมลงบ้าง คนหนุ่มก็ยังมี, แล้วจะเรียกว่าดีกว่าสัตว์เดรัจฉานยังไงนี้.

นี่คือความหมายของคำว่ากาม ที่มันมีแยกเป็น ๒ แขนง : เพื่อ
กิจกรรมการสืบพันธุ์นั้นอย่างหนึ่ง, เพื่อกามารมณ์อันเป็นเรื่องบำหลังนี้อีกอย่าง
หนึ่ง. ถ้าว่ามันมีบุญมาก ไม่ต้องเสียน้ำตา ไม่ต้องเสียอะไรหมด, ได้กามารมณ์
ตามต้องการแล้ว เขาจัดให้เป็นเทวดาไปเลย ไม่ต้องเป็นมนุษย์, มันก็ไม่ใช่มนุษย์
อยู่ดี. แล้วก็อย่าเข้าใจว่าเทวดานั้นฉลาดนะ เทวดาเหล่านั้นโง่ที่สุดแหละ เพราะ
มันลุ่มหลงในกามารมณ์อย่างล้นหูล้นตา แล้วไม่ทำอะไรมันก็สูญเสียจากความ
เป็นเทวดา มีระยะจำกัด. นี่เรื่องกินมืออยู่อย่างนี้; เรื่องกามมืออยู่อย่างนี้.

คำที่ ๓. เรื่องเกียรติ. เรื่องเกียรตินี้มันก็มีความหมายซับซ้อนมาก;
ผมอยากจะใช้คำที่เขามีอยู่เหมาะสมแล้วเป็นเครื่องแบ่งแยก ให้มันออกเป็น ๒
ชนิด ว่าเกียรติยศ กับเกียรติคุณ. เกียรติยศนี้ หมายถึงว่า มันเป็นเรื่องเกียรติ
สำหรับคนโง่ คนบ้า คนหลง คนล้นหูล้นตา หลงเกียรติ, มันเป็นเรื่องที่
ที่ตั้งแห่งความหลง; ที่อื่นที่ ๒ เรียกว่าเกียรติคุณนั้น หมายถึงเกียรติที่ไม่
ที่ตั้งแห่งความหลง, เพราะคำว่าเกียรติคุณหมายถึงคุณ คือความดีที่ควรจะยกย่อง
ให้เป็นเกียรติ มันประกอบอยู่ด้วยธรรม ฉะนั้น มันจึงไม่ทำอันตราย. แต่ถ้า
เกียรติเฉย ๆ หรือเกียรติที่มีความหมายไปในทางเกียรติยศที่เป็นที่ตั้งแห่งความ
หลงแล้วก็, ระวังเถอะ มันจะทำความฉิบหายเช่นเดียวกับเรื่องกินเหยื่อ หรือว่า
กามารมณ์ หรืออะไรทำนองเดียวกัน. เรื่องกินเราแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน, เรื่องกาม
เราแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน, เรื่องเกียรติก็แบ่งได้เป็น ๒ ส่วน; คือส่วนหนึ่งหรือฝ่าย
หนึ่ง มันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง, อีกฝ่ายหนึ่ง ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง.

ถ้าพูดถึงเกียรติ มันต้องเป็นเกียรติที่ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง.
มหาวิทยาลัยมีการเล่นกีฬา แล้วก็พูดว่าจะเล่นเพื่อเกียรติ รักษาเกียรติ เทิดทูน
เกียรติของมหาวิทยาลัย; แต่แล้วไปพิจารณาดูเถอะ มันเป็นเกียรติอย่างที่บ้าหลัง
เสียมาก คือมันไม่ได้ทำไปด้วยความสุจริต ถูกต้อง, กีฬานั้นเองกลายเป็นเรื่องทำ
ความเสียหาย ความเสื่อมทรามทางจิตใจ เห็นแก่เกียรติแล้วมันก็โงง เอาชนะโดย
วิธีที่เรียกว่า ไม่เป็นธรรม. อย่างนั้นมันอาจจะเป็นเกียรติได้ **แต่ไม่ใช่เกียรติคุณ;**
มันต้องเล่นอย่างยุติธรรม อย่างที่เรียกว่า *fair play* หรืออะไรอย่างนั้นแหละ มัน
จึงจะได้มาซึ่งเกียรติคุณ. เดียวนี้มันก็ได้มาแต่เกียรติอย่างอันธพาล มันพยายามที่
จะเอาเปรียบโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง; กระทั่งเมื่อไม่ได้แล้วมันก็ยกพวกตีกัน. เอา
กองเชียร์ไปนั่งเชียร์เพื่อเกียรติ มันก็เพื่อเกียรติชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง
เพราะมันไปเชียร์แต่พวกของตัวเอง. คูสิ ! มันไปหัดนิสัยแห่งความเห็นแก่ตัว หรือ
พวกของตัวเอง. ฉะนั้น เกียรติชนิดนี้ มันนำไปสู่ความล่มจมของมนุษย์ มันเป็น
เกียรติที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง มันเป็นไปด้วยอวิชา. เหมือนที่ผมได้เล่าให้ฟัง
แล้วว่า ศูนย์ของเราเนี่ยมันก็รักเกียรติ, ตัวนี้มันไม่ยอมให้ตัวนั้นเข้ามานั่งใกล้ผม
เพราะมันจะต้องการแสดงความเป็นผู้ที่ดีกว่า; นี่สัตว์เดรัจฉานมันก็ยังต้องการจะมี
เกียรติ. หรือว่าไก่ตัวไหนชนะ มันก็จะบินขึ้นต่อไม้ กระพือปีกขึ้นจ้า, มันแสดง
ความที่หยิ่งด้วยเกียรติ. อย่าเข้าใจว่าสัตว์เดรัจฉานไม่รู้เรื่องเกียรติ, มันก็มีอยู่โดย
สัญชาตญาณ แต่เกียรติชนิดนี้มันเป็นเกียรติอย่างโง่.

เกียรติที่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส มันไปเป็นเกียรติที่เป็นที่ตั้งแห่ง
ความหลง; ฉะนั้น มันจะต้องวิวัฒนาการขึ้นไปจนสูงถึงกับว่ามันเป็นเกียรติคุณ
, ไม่ใช่เป็นเกียรติที่เป็นที่ตั้งแห่งความยกหูชูหาง. นี่เราจะต้องระวังให้ดี; สิ่งที่

เรียกว่าเกียรติมันมีอยู่เป็น ๒ ประเภทอย่างนี้. ถ้าจะทำเกียรติให้มหาวิทยาลัย ก็ต้องให้มันเป็นเกียรติคุณ ไม่มีส่วนที่จะต้องถูกตำหนิ. เดียวนี้คุณเห็นได้ว่า มัน เป็นเกียรติหลับลับตา; คิดว่าจะทำเกียรติให้แก่มหาวิทยาลัย แต่กลายเป็นทำ ความเสื่อมเสีย หนีหาย วอดวายในทางเกียรตินั่นเอง ก็เพราะหลงเกียรติ เหมือนกัน. คนผู้ทำนั้นมันก็ทำให้เป็นเกียรติ เกียรติให้แก่ตัวเองด้วย เกียรติแก่มหาวิทยาลัยด้วย; แต่มันเข้าใจคำว่าเกียรติผิด, มันกลายเป็นทำสิ่งไม่ใช่เกียรติ ในนามของคำว่าเกียรติ, เกียรติชนิดนี้เป็นไปในหมู่อันธพาล ก็เรียกว่าเกียรติ เหมือนกัน; ถ้าเราเอาไปปนกันแล้วมันเข้าใจไม่ได้. ฉะนั้น เราจึงต้องจำกัดลงไป ว่า ฝ่ายที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง กับ ฝ่ายที่ไม่ใช่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง; เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้มีอยู่ ๒ ฝ่ายอย่างนี้.

เมื่อฟังแล้วท่านทั้งหลายจะเข้าใจว่า ผมไม่ได้พูดว่าอย่ากิน หรืออย่าอย่า เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่ากามารมณ์เลย หรืออย่าแสวงหาเกียรติเลย; ไม่ได้พูด อย่างนั้น. แต่พูดว่า เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลงนี้ คือ เป็นเครื่องหนีหาย ของโลกนี้ ของมนุษย์; **จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง : ให้มี การกินชนิดที่ทำให้ชีวิตมันอยู่ได้, เกี่ยวข้องกับกิจกรรมระหว่างเพศเท่าที่สมควร แก่เรื่องของมนุษย์, แล้วก็เกี่ยวข้องกับเกียรติ ในชนิดในลักษณะที่มันเป็นความ ถูกต้อง คือมีความพอใจในการได้กระทำในสิ่งที่มันถูกต้อง ก็เรียกว่าเกียรติคุณ ดีกว่า; อย่างนี้ไม่เป็นไปเพื่อความหนีหายของมนุษย์. แต่เดี๋ยวนี้ในความหมาย ธรรมดาทั่ว ๆ ไป เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้มันเป็นไปเพื่อความลุ่มหลง ของมนุษย์ เพราะความหมายตามปกติมันหมายอย่างนั้น. เอาไปคิดกันเสียใหม่ เพื่อให้เข้าใจคำว่ากิน ว่ากาม ว่าเกียรติประเภทหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องทำลาย**

มนุษยธรรม ทำให้ไม่เป็นมนุษย์; จะต้องจัดการสิ่งที่เรียกว่ากิน ว่ากาม ว่าเกียรติ นี้ ให้ถูกต้องในความหมายอีกความหมายหนึ่ง มันก็จะรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ได้.

แต่ถึงอย่างนั้นก็อย่าเข้าใจเลยว่า เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้จะช่วยทำให้ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์ เป็นมนุษย์สูงสุดอย่างที่เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นอะไรทำนองนั้น; มันจะต้องขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งซึ่งเหนือกิน เหนือกาม เหนือเกียรติ, ไม่บูชาสิ่งเหล่านี้ ไม่ผูกพันกับสิ่งเหล่านี้ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านี้ มันจะถึงระดับสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม คือธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ในระดับสูงสุด.

ผมพูดเพื่อให้สรุปความให้ได้ว่า ธรรมะนี้มันเป็นเครื่องทำความ เป็นมนุษย์, ที่จริงเรียกว่าธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม; ที่นี้มันก็เห็นชัดในตัวทันทีว่า มนุษยธรรมนั้นแหละมันเป็นเครื่องสอบไล่ความเป็นมนุษย์. มนุษยธรรม ก็อย่างหนึ่ง, มนุษย์ มันก็อย่างหนึ่ง. มนุษยธรรมนี้มันเป็นเครื่องวัดความเป็นมนุษย์; ฉะนั้น สนใจเรื่องมนุษยธรรมให้ดี ๆ ซึ่งเราจะต้องพูดกันต่อไปอีกหลายครั้ง.

ในครั้งแรก ๆ นี้ ก็เพียงแต่ให้เข้าใจความหมายทั่ว ๆ ไปให้มันเป็นรูปเรื่องขึ้นมา ว่าเราจะพูดกันถึงความเป็นมนุษย์; แล้วมีอะไรที่ทำให้เกิดความเป็นมนุษย์ หรือจำเป็นแก่ความเป็นมนุษย์, สิ่งนั้นก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม; ธรรมก็เป็นเครื่องวัดเครื่องทดสอบว่าคนนี้เป็นมนุษย์มากหรือน้อย หรือเป็นมนุษย์สูงสุดแล้ว; ดังนั้น เราเอาธรรมะนี้ เป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องทดสอบความเป็น

มนุษย์. พุคอย่างสมมติ สมมติอย่างนักเรียนเรื่องของโรงเรียนที่ว่า เป็นเครื่อง
 สอบไล่ความเป็นมนุษย์; เครื่องสอบไล่เพื่อทดสอบความเป็นมนุษย์ ทีละขั้น ๆ
 ๆ
 ขึ้นไปตามลำดับ ทุกขั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา ตั้งแต่เป็นเด็กมา เป็น
 คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาว เป็นคนหนุ่มสาว เป็นคนพ่อบ้านแม่เรือนไปเลย. มันจะ
 เป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องทดสอบความเป็นมนุษย์ทุกขั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการ
 ของเขา.

ไม่มีสิ่งใด ๆ ดี-ชั่วมาแต่เดิม, แม้เรื่องกิน กาม เกียรติ.

แล้วคุณก็ต้องสังเกตเห็นได้เองพร้อมกันไปในตัวว่า เรื่องกิน เรื่อง
 กาม เรื่องเกียรตินี้ โดยธรรมชาติแล้ว มันไม่ได้เป็นของชั่ว หรือมันไม่ได้เป็น
 ของดี. ดีหรือชั่วนั้นมันไม่ใช่ธรรมชาติ, มันเป็นเรื่องที่มนุษย์ว่า, ว่ากันขึ้นมาเอง
 ตามความรู้สึกของมนุษย์. ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันผิด มันก็เป็นเรื่องชั่วขึ้นมา
 ทันที; ถ้าเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันถูก มันก็เป็นเรื่องดี หรือมีประโยชน์ได้, แม้แต่
 เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. แต่เดิยนี้มนุษย์ทั้งโลกมันเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่ง
 เหล่านี้อย่างผิด ๆ; คือผิดด้วยความลุ่มหลง ด้วยความหลับหูหลับตา : เข้าไป
 เกี่ยวข้องกับการกิน ด้วยลักษณะของการกินเหยื่ออย่างหลับหูหลับตา, เกี่ยวข้อง
 กับเรื่องกาม ในฐานะเป็นกามารมณ์อย่างหลับหูหลับตา, ไปเกี่ยวข้องกับเรื่องเกียรติ
 อยากจะเป็นเจ้าโลกอย่างนี้ในที่สุด อย่างหลับหูหลับตา; มันก็เป็นโลกที่บ้าเรื่อง
 กิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ. ก็เลยประณามเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติว่าเป็น

เรื่องชั่ว.

ที่จริงสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ดี ไม่ได้ชั่วตามธรรมชาติ, มันไม่มีความหมาย เป็นดีหรือชั่ว; แต่มนุษย์ไปทำผิดมันก็เป็นชั่ว, ไปทำถูกมันก็เป็นดี. เราก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยความรู้ ด้วยความลืมหืมตา, อย่าไปหลงหลับตา อย่าไปเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น; เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติก็จะกลายเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ไป. คือกินอย่างอาหาร ชีวิตรอดอยู่ได้; เกี่ยวข้องกิจกรรมระหว่างเพศเพื่อสืบพันธุ์มนุษย์อย่าให้สูญพันธุ์ หรือว่าเพื่อจะบรรเทาความรู้สึกที่กระวนกระวายที่มันจะเกิดขึ้นเพราะมีกำลังส่วนนี้มันเหลือ แต่มนุษย์ก็ต้องจำเป็นที่ต้องมีกำลังส่วนนี้ เพราะฉะนั้น จึงต้องมีการแก้ไขให้มันเรียบร้อยไปได้, นี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมระหว่างเพศเพียงเท่านี้มันก็ไม่มีความชั่วอะไร, พระอริยเจ้าก็เกี่ยวข้องกับกิจกรรมระหว่างเพศในลักษณะอย่างนี้; เรื่องเกียรติก็เหมือนกัน ให้มันเป็นเกียรติคุณ คือเป็นเกียรติที่ถูกต้องไว้เสมอไป ให้ตัวเองก็นับถือตัวเองได้ ให้ผู้รู้มีสติปัญญาใคร่ครวญ มาใคร่ครวญแล้วก็ไม่ติเตียนได้, นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเกียรติ. เดียวนี้มันเป็นเกียรติของคนอันธพาล มันก็ใช้ได้กันแต่ในหมู่คนที่เป็นอันธพาล; เลยจึงแยกกันเป็น ๒ ฝ่ายว่า ฝ่ายหนึ่งมันเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความโง่ ความหลง มันก็เลยกลายเป็นที่ตั้งแห่งความโง่ความหลงขึ้นมา มันเป็นเรื่องเหลวไปเสีย, ที่นี้อีกฝ่ายหนึ่ง มันเป็นผู้ฉลาด เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความฉลาด มันก็ไม่มีโทษอะไร กลับมีประโยชน์ ก็กลายเป็นเรื่องดีไปเลย. นี่ดีหรือชั่วนี้มันเป็นเรื่องมนุษย์เข้าไปจัดเข้าไปทำ; ตัวธรรมชาติแท้ ๆ มันไม่ดีไม่ชั่ว.

ยกตัวอย่างที่แคบเข้ามาอีก เช่นว่าเงินนี้ : ใครจะไปพูดว่าเงินเป็นของชั่ว มันก็คนโกงคนบ้า; ใครจะไปพูดว่าเงินเป็นของดี มันก็คนโกงคนบ้า. เพราะว่าเงินมันไม่ใช่ของชั่วหรือของดี, มันแล้วแต่ว่าคนจะไปเกี่ยวข้องกับมันในลักษณะอย่างไร; ใช้ให้เป็นประโยชน์ มันก็เป็นประโยชน์, ใช้ให้เป็นโทษมันก็เป็นโทษ. นี่เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย ๆ ว่าตามธรรมชาติมิได้มีอะไรที่มันเป็นของดี-ของชั่วมาในเนื้อหาของมัน, มันเพราะคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับผิด.

ดูให้ดีมีแต่ได้ไม่มีเสีย.

เอาละ, ทีนี้เราจะเอาประโยชน์ให้มากอีกชนิดหนึ่งก็ว่า เราจะเปลี่ยนหลักการเสียใหม่ว่า แม้มันผิด มันชั่ว, แม้มันผิดมันชั่วมันทำให้เกิดความทุกข์, เราก็ยังจะถือเอาเป็นประโยชน์ในฐานะที่เป็นการศึกษา; แต่ว่าเราอย่าไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยความหลง. ถ้าเราไม่ไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ด้วยความหลง, มันก็รับใช้เราอย่างดี คือใช้ให้เป็นประโยชน์ในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ ก้าวหน้าไปในทางที่เป็นประโยชน์ได้; และพร้อมกันนั้นก็ป็นวัตถุ หรือเป็นบทเรียนสำหรับเราจะศึกษาว่า สิ่งนี้คืออะไร, ชีวิตคืออะไร, ความสุขคืออะไร, ความทุกข์คืออะไร, ความดีคืออะไร, ความชั่วคืออะไรนี้, เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้คืออะไร; นี่มันเป็นวัตถุแห่งการศึกษาไปเลย มันยังมีประโยชน์.

ก็ยังดีกว่านั้นอีก ก็คือว่า มันเป็นทางเดียวเท่านั้นที่เราจะต้องผ่านไป. ถ้าใครไม่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้ไปก็เหมือนกับว่าคนตายแล้วอย่างนั้นแหละ, ไม่มี

ความรู้สึกอะไร; ฉะนั้น ทุกสิ่งในโลกนี้มันเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องผ่านไปโดย
ความ

ถูกต้อง : จะต้องผ่านเรื่องกินไป โดยความถูกต้อง, ผ่านเรื่องกามไป โดยความ
ถูกต้อง, ผ่านเรื่องเกียรติไปโดยความถูกต้อง. ยิ่งถูกต้องมากยิ่งขึ้น ยิ่งเร็วเท่าไร
ยิ่งดี; คือว่าจะมองเห็นสิ่งเหล่านี้ เป็นของไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สาระที่ควรยึดถือ,
จิตก็หลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ได้. ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้เพื่อเป็นวัตถุสำหรับ
ศึกษาอย่างนี้แล้ว, ความเป็นมนุษย์ในอันดับพระอรหันต์มันไม่มี มันมีไม่ได้. ผู้ที่
มีจิตใจอย่างเป็นพระอรหันต์ พ้นเหนือสิ่งทั้งปวงนั้น มันคือรู้จักสิ่งเหล่านี้ดี. ที่
นี้การรู้จักสิ่งเหล่านี้ มันไม่จำเป็นว่าถึงขนาดที่จะต้องไปเป็นทาสมันก็ได้;
เพียงแต่เข้าไปเกี่ยวข้องกับมันด้วยสติสัมปชัญญะ, แล้วมันก็สอนให้เอง แล้วก็รู้จัก
สิ่งเหล่านี้ดี. ที่นี้คนโง่เท่านั้นที่จะเข้าไปเป็นทาส ผังตัวเข้าไปแล้วก็จมติดอยู่ที่นั่น
ถอนออกมาไม่ได้; จะไปโทษสิ่งเหล่านี้ก็ไม่ได้ มันเป็นความโง่ของคน.

ทำไมคนเป็นอันมากจึงถอนตัวออกไปได้; อย่างพระพุทธเจ้าก่อนที่จะ
บวชนี่ก็เป็นพระสัทธตตะ เป็นชายหนุ่มที่สมบูรณ์อยู่ด้วยเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่อง
เกียรติ, แต่ทำไมสิ่งเหล่านี้มันเป็นบ่วงคล้องท่านไว้ไม่ได้ ท่านกลับผ่านออกไปได้
โดยเร็ว? ก็เพราะมีสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือธรรมะ คือสติปัญญาเข้าไปเกี่ยวข้องกับ
สิ่งเหล่านี้ในฐานะเป็นสิ่งสำหรับศึกษา แล้วก็ผ่านไปโดยไม่ได้ทำอะไรให้เป็น
ทุกข์; หรือเมื่อมันจะเป็นทุกข์ก็มองเห็น แล้วก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ แล้วมันก็ถอยห่าง
ออกไป. คือสมมติว่า แม้ว่าจะอยู่กับสิ่งเหล่านี้ก็จะอยู่ได้โดยไม่ต้องเป็นทุกข์
เหมือนกับที่คนโง่ ๆ เขาเป็นกัน.

ปุถุชนอยู่กับเรื่องกิน เรื่องงาม เรื่องเกียรติด้วยความเป็นทุกข์ และไม่ลืมหูดืมตา; พระอริยเจ้าที่เป็นคฤหัสถ์เป็นฆราวาส ก็เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ อย่างลืมหูดืมตา, ใช้ให้เป็นประโยชน์ ใช้ให้เป็นบ่าวเป็นทาส ไม่เป็นบ่าวเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้ แต่สิ่งเหล่านี้กลับเป็นบ่าวเป็นทาส, คือใช้ให้เป็นประโยชน์ แก่ความเป็นมนุษย์ : มีเงินก็ใช้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ความเป็นมนุษย์, มีอะไรก็ตามใจ มีเกียรติก็ใช้เพื่อเป็นประโยชน์แก่ความเป็นมนุษย์ในโลกนี้, มันก็เป็นเรื่อง ถูกต้องไปหมด.

นี่คือบทสรุป หรือจุดหมายปลายทางของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม – ธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ ให้เป็นมนุษย์ที่สูงขึ้นไป จนถึงยอดสุดของความเป็นมนุษย์; มันก็เลยเป็นเรื่องที่ดีที่สุดเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น เรื่องอื่นไม่มี. การที่จะพ้นจากโลกอยู่เหนือโลก เหนือทุกข์อะไรทั้งปวงก็มีแต่เรื่องอย่างนี้; คือรู้จักสิ่งเหล่านี้ดีแล้วก็ผ่านไปได้ โดยที่ไม่ต้องมีความทุกข์ ชีวิตนี้เต็มไปด้วยความไม่มีทุกข์ เต็มไปด้วยสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กุศลแก่ทุกคน อย่างที่เรียกว่าน่าพอใจ น่าเลื่อมใส น่ากราบไหว้บูชา; นี่มนุษยธรรมจริงจะต้องมีลักษณะอย่างนี้. ส่วนนอกนั้น มันเป็นเพียงว่าสัตว์ชนิดหนึ่ง ไม่ค่อยแตกต่างอะไรกับสัตว์เดรัจฉาน; อย่างนี้เราเปลี่ยนชื่อเรียกกันเสียใหม่เรียกว่าคนก็แล้วกัน, อย่าเรียกว่ามนุษย์. พอเกิดมาก็เป็นคนไปพลางเรื่อย ๆ ไป, จนกว่าจะมีมนุษยธรรมมากขึ้น ก็มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น; จนถึงที่สุดแห่งความเป็นมนุษย์อย่างที่ได้พูดแล้ววันก่อน ที่สมมติเรียกกันว่าพระอรหันต์. นี่มนุษยธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ แล้วเป็นการสอบไล่ความเป็นมนุษย์ ทดสอบความเป็นมนุษย์อยู่ในตัว ในลักษณะอย่างนี้. นี่

เป็นการพูดเกริ่นอธิบายคร่าว ๆ เพื่อให้เกิดรูปเรื่องของมนุษยธรรมขึ้นมา สำหรับศึกษากันต่อไปโดยละเอียด.

วันนี้ก็สมควรแก่เวลา, ขอยุติไว้แต่เพียงนี้.

มนุษยธรรม

— ๓ —

๙ เมษายน ๒๕๑๕

มนุษยธรรม

ไม่ใช่ความวิปริตของมนุษย์.

ควรใช้ชีวิตให้เหมือนม้าพันธุ์ดี
ละทิ้งชีวิตที่เป็นคอกม้าพันธุ์เลวไป.

วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว; สำหรับที่อื่นหรือพวกอื่นเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ บางคนยังอาจจะนอนหลับอยู่ก็ได้, นี่เป็นเหตุที่เราควรจะหยิบขึ้นมาเป็นเครื่องทำความเข้าใจกับตัวเองว่า “เราไม่จำเป็นจะต้องรอ คือเมื่อผู้อื่นเขายังหลับอยู่ก็ตามใจเขา เราไม่จำเป็นจะต้องยังหลับอยู่ด้วย, เราก็ควรจะทำให้ดีที่สุด คือว่าตื่นก่อนแล้วก็เดินไปก่อน”. นี่เป็น

คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งผมจำไว้ในใจตั้งแต่แรกพบพระบาลีข้อนี้ ซึ่งมีใจความว่า เมื่อเขายังหลับอยู่ เราก็ตื่น, เราก็จะทิ้งเขาไปได้ เหมือนกับม้าพันธุ์ดีวิ่งเร็ว ทิ้งม้าพันธุ์เลวขากระจอกงอกร่งไปได้. โลกนี้ก็กำลังเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่ที่เราจะเกลียดชังเขา หรือว่าจะเอาเปรียบเขา; แต่มันเป็นหน้าที่ของแต่ละคน ที่จะต้องวิ่งไปให้ถึงจุดหมายปลายทางของความ เป็นมนุษย์ ให้นานให้ก่อนที่สุดแต่ที่มันจะเข้าโลง, เพราะว่าหลังจากเข้าโลงแล้วมันรับผิดชอบอะไรไม่ได้ หรือมันไม่แน่นอน. ที่แน่นอนที่สุดนี้มันจะต้องให้ถึงความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง สมบูรณ์เสียก่อนแต่จะเข้าโลงและให้นานที่สุด ให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้.

เพราะฉะนั้น การนึกถึงวันคืนเดือนปีกันบ้าง มันมีประโยชน์อย่างนี้ ก็คือเพื่อเร่งมนุษยธรรมของคน คนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ ให้มันวิ่งไปข้างหน้า, คือให้มันก้าวหน้า. ก็ลองดูแต่เรื่องทางวัตถุ เขาก้าวหน้าอย่างที่เรียกว่าวิ่ง หรือว่าเกินวิ่ง; แต่ว่าความก้าวหน้าทางวัตถุนั้น มันไม่ช่วยอะไรได้ในการที่วามนุษย์จะอยู่อย่างมนุษย์; ยิ่งวิ่งก็ยิ่งไกลจากความเป็นมนุษย์ แล้วมันก็ถอยออกไปเป็นสัตว์ หรือเลวกว่าสัตว์, คือมันถอยไปหาความเห็นแก่ตัว แล้วมันก็เป็นความเห็นแก่ตัวที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกที.

คนเราผิดแผกแตกต่างจากสัตว์ ก็เพราะมีธรรมะ, อย่างที่ได้พูดมาแล้วเมื่อตอนหัวค่ำ. ความมีธรรมะในที่นี้ สรุปแล้วก็คือความที่มันรู้อะไรอย่างถูกต้องมากขึ้น จนไม่เห็นแก่ตัว. ความเห็นแก่ตัวอย่างโง่เขลานั้น มันเป็นระดับต่ำที่สุด ไม่ควรจะเรียกว่ามนุษย์. ความเห็นแก่ตัวมันค่อย ๆ ดีขึ้นมา ถูกต้องขึ้นมา พร้อมกับเบาบางลงไป จนหมดความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย ก็เป็นพระอรหันต์. คือถ้อยคำที่คนหนุ่มสาวสมัยนี้เกลียดที่สุด คือ

คำว่าเป็นพระอรหันต์; เพราะเขาเข้าใจคำว่าพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างอื่นไปเสีย, ไม่มองเห็นในลักษณะที่เป็นที่สุด สูงสุดของความเป็นมนุษย์. นั่นแหละระวังให้ดี มันจะถอยหลัง หรือว่ามันยิ่งกว่าหยุดอยู่กับที่ แต่มันถอยหลัง.

ก็ลองคิดว่า ครั้งแรกที่สุดมนุษย์ไม่รู้เรื่องพระอรหันต์; เกิดมาเป็น ครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์ เป็นอะไร เป็น ape หรือเป็นอะไรอย่างนี้ เป็นกนิษฐหรือเป็น อะไรก็ตามแต่ ซึ่งมันครึ่งมนุษย์ครึ่งสัตว์, ก็ไม่รู้เรื่องการบรรเทาความเห็นแก่ตัว จนเป็นพระอรหันต์. ต่อมาเมื่อมันมีความก้าวหน้าทางจิตใจมากขึ้นจึงค่อยรู้ เรื่องนี้; แล้วเกิดพระอรหันต์ขึ้นมาในโลกนี้ มีลักษณะที่เป็นความสูงสุดของความ เป็นมนุษย์ ไม่มีความเห็นแก่ตัว. ทีนี้มนุษย์สมัยนี้กำลังมีอะไรที่พอกพูน ความเห็นแก่ตัว, แล้วก็ย้อนกลับไปหาความเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นทุกที; ไม่ต้องมาก อะไรดอกเพียง ๕๐ ปีมานี้ อาตมาสังเกตเห็นว่า คนเราเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นทุกที.

ฉะนั้น ไม่ต้องย้อนลงไปถึงร้อยปีพันปี หรือย้อนไปถึงสมัยพระพุทธเจ้า ซึ่งมันเป็นยุคที่คนมีความรู้สูงสุดในทางจิตใจ จึงรู้จักการทำลายความเห็นแก่ตัว และทำลายความเห็นแก่ตัวในระดับสูงสุด คือหมดความเห็นแก่ตัว จนเป็นพระ อรหันต์; วัฒนธรรมของคนไทยแต่โบราณ ก็มีรากฐานอยู่บนพระพุทธศาสนา ฉะนั้น ปู่ย่าตายายของเราจึงมีความเห็นแก่ตัวน้อยกว่าพวกเราสมัยนี้ เพราะว่าท่าน ไม่เป็นทาสของเนื้อหนังมากเหมือนพวกเราสมัยนี้, มันจึงมีผลดีคือว่ามีความ สะอาด สว่าง สงบมากกว่า มีความเบียดเบียนกันน้อยกว่า ก็มีความเห็นอกเห็นใจ รักใคร่ผู้อื่นมากกว่าคนสมัยนี้. ถ้ายึดออกไปเพียงสักร้อยปีเท่านั้น จะเห็นความ แตกต่างกันมาก. นี่อาตมาพูดไปเท่าที่มองเห็นในระยะ ๕๐ ปี.

พระอรหันต์ไม่ใช่คนวิปริต.

ทีนี้สำหรับพวกคุณทั้งหลายที่มาบวชในระหว่างปีดภาคนี้ ก็จะเห็นข้อเท็จจริงอันนี้น้อยกว่าผมไปอีก; เพราะฉะนั้น ก็อย่าเพิ่งประมาท เพราะถ้าอยากจะทำให้การบวชระหว่างปีดภาคคราวนี้ มันมีผลมาก ก็จะต้องศึกษากันเรื่องนี่คือเรื่องที่มีมันเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์มันเกิดขึ้นอย่างไร มันสูงสุดอย่างไร มันย้อนหลังไปอีกอย่างไร. แล้วคุณก็กำลังอาจจะเข้าใจเขาไปว่า ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและยิ่งขึ้นจนถึงที่สุดนั่น เป็นความวิปริต; ฉะนั้น ในวันนี้ผมจะพูดโดยหัวข้อที่ว่า **มนุษยธรรมไม่ใช่ความวิปริตของมนุษย์.** การพูดเช่นนี้ก็โดยเกรงไปว่า พวกคุณจะกำลังมีความคิดว่า มนุษยธรรมนี่คือความวิปริตของมนุษย์. เมื่อมาถึงตอนนี่ก็ต้องเข้าใจคำว่า “วิปริต” กันบ้าง; ผมก็เพิ่งเคยพบคำว่าวิปริตตะนี้ในภาษาบาลี ในพระไตรปิฎก. ก่อนนี้เคยเข้าใจเป็นภาษาอะไรก็ไม่รู้วิปริต; แต่ที่แท้ก็เป็นภาษาบาลีธรรมดาคำหนึ่ง แล้วก็มีความหมายอย่างที่เรารู้เข้าใจกันอยู่เวลานี้ คือผิดไปจากธรรมดา.

ฉะนั้น ขอให้ทำความเข้าใจกันให้ถูกต้องเกี่ยวกับคำคำนี้ ซึ่งมีความสำคัญอยู่ที่ว่า ถ้ามันผิดธรรมดาแล้วก็เรียกว่าวิปริต. แต่ความผิดธรรมดานี้มันมีอยู่ ๒ ทาง คือว่าผิดไปในทางที่มันมีประโยชน์ หรือมัน ผิดไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ คือเป็นโทษ. ความหมายเดิมของคำคำนี้เขาหมายถึงวิปริตไปในทางที่เป็นโทษ. ถ้าวิปริตไปในทางที่เป็นประโยชน์ ก็ไม่ควรจะเรียกว่าวิปริต; คือมันผิดไปจากปกติธรรมดาไปในทางที่เป็นประโยชน์ ไม่ควรจะเรียกว่าวิปริต. เพราะฉะนั้น เราไม่มีทางที่จะเรียกพระอรหันต์ว่าเป็นบุคคลวิปริต ทั้งที่พระ

อรหันต์ก็แตกต่างจากคนธรรมดาอย่างสิ้นเชิง; คือว่าจากความเป็นกิเลส เป็นความไม่มีกิเลส, จากความเป็นทุกข์ ก็เป็นความไม่มีทุกข์. แต่ก็มีคนเป็นอันมากสมัยนี้ เกิดความสงสัยว่าพระอรหันต์นี่คงจะเป็นคนวิปริต หรือเป็นคนบ้าชนิดหนึ่งในจำพวกที่เขาเรียกกันว่าคนบ้าทั้งหลาย. นี่แหละเป็นเหตุให้คนสมัยนี้ โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวที่หลงในอารยธรรมแผนใหม่นั้น จะเกิดความรู้สึกในใจว่าพระอรหันต์นั้นเป็นคนบ้าชนิดหนึ่ง แล้วก็ไม่เหมาะแก่เรา หรือในยุคของเรา. ถ้าความคิดอย่างนี้มีในจิตใจของบุคคลผู้ใด ก็ควรจะได้พิจารณาเรื่องนี้กันให้ดี ๆ.

ก็มีฝรั่งคนหนึ่งพูดไว้ว่า **ความเป็นอัจฉริยะมีลักษณะเหมือนกับคนวิกลจริต**; อัจฉริยะบุคคลในที่นี้เขาหมายถึงคนที่ทำอะไรได้แปลกประหลาด แล้วก็มีส่วนที่เป็นประโยชน์มากที่สุด เรียกว่าอัจฉริยมนุษย์, แล้วก็ยังมีลักษณะอาการของคนวิกลจริต. คำพูดอย่างนี้มันก็จะถูกโดยตัวหนังสือ หรือว่าเมื่อคุณผิวเผินข้างนอก; อัจฉริยะบุคคลมีอาการของคนวิกลจริตนี้ คุณผิวเผินก็จะมิได้. แต่ถ้าดูให้ซึ่งมันก็มีไม่ได้ เพราะว่ามันไม่ใช่คนวิกลจริต; ถ้าเป็นคนวิกลจริตมันก็ไม่ใช่อัจฉริยะบุคคล.

ที่นี้พระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้น ที่แท้ก็ต้องนับเนื่องอยู่ในอัจฉริยะบุคคล; แต่อย่างไรไม่ใช่คนวิกลจริตมากยิ่งขึ้นไปอีก. ข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ ก็มีแสดงถึงข้อที่ว่า พระอรหันต์ที่บุคคลไม่รู้จักรว่าเป็นพระอรหันต์ เพราะไม่มีอะไรผิดแปลกไปจากคนอื่น นี่ก็มีอยู่โดยกิริยาอาการ. ที่นี้เมื่อไปพูดจากันเข้าอาจจะมิอะไรที่ไม่มีผิดแปลกแตกต่างไปจากคนธรรมดา, นี่แหละเป็นส่วนมาก; ก็มีส่นน้อยที่ว่าจะมิอะไรที่คนธรรมดาเห็นว่ามันแปลก ผิดแปลกออกไป. เพราะพระ

อรหันต์ที่หมดกิเลสนี้ ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ฉะนั้น ท่านจึงไม่ยึดมั่นถือมั่นที่จะทำอะไรให้ผิดแปลกไปจากคนธรรมดา; ไม่เหมือนพระอรหันต์ปลอม หรืออาจารย์วิปัสสนาปลอมที่มีอยู่มากในสมัยนี้ เพราะว่าต้องการจะแสดงให้คนอื่นเข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์ มันจึงแสดงอะไรผิด ๆ ปกติออกมา. **แต่ถ้าเราจะดูให้ลึกให้ละเอียด** มันก็ต้องเห็นว่าในส่วนลึกของจิตใจนั้นมันมีอะไรผิด, ผิดจากคนธรรมดาอย่างเรียกว่าสิ้นเชิง ร้อยเปอร์เซ็นต์ หรือว่าเกินร้อยเปอร์เซ็นต์.

เกี่ยวกับข้อนี้ มันมีกฎเกณฑ์อะไรของธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเราก็จะเห็นได้ง่าย ๆ; เช่นว่า **คนแก่นี้ถูกหาว่าย้อนกลับไปเป็นเด็ก.** มันก็พอจะมองเห็นได้บ้างว่า เช่นคนแก่นี้มันมีอะไรที่ย้อนกลับไปเหมือนเด็ก; เช่นมันอ่อนแอเข้า หรือว่ามันจะต้องนอนมากเหมือนกับเด็ก ๆ หรือมันจะย้อนกลับไปเลอะเลือนจนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร จนต้องสอนกันใหม่ แม้ในเรื่องให้กินข้าว, นี้ทางร่างกายมันยังเป็นได้แบบนี้; ทางจิตใจมันก็จะเป็นอย่างนั้น. ถ้าหากว่าให้มันอยู่นานไปถึงอายุ ๑๒๐ ปี ๑๕๐ ปี ๒๐๐ ปี มันคงจะไม่รู้สำนึกอะไร เพราะความเสื่อมของอวัยวะหรืออรรถภาพ; มันเพียงแต่มีอาการคล้ายกับว่าย้อนไปอย่างเดิม แต่มันไม่ได้ย้อนไปอย่างเดิม, มันไปอย่างอื่น.

ที่นี้ **ทางธรรมะ ทางจิต ทางวิญญูณนี้** มันก็คล้าย ๆ กันอย่างนี้; คือว่าคนธรรมดาเกิดมาเป็นเด็กอ่อนนอนเบาะนี้ มันก็**ไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว** มันจึงไม่ได้ยึดมั่นถือมั่นเรื่องดีเรื่องชั่ว. เด็กอ่อนนอนในเบาะมันไม่ได้ยึดมั่นเรื่องดีเรื่องชั่ว เพราะมันไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว มันยังไม่มีทางจะรู้; โตขึ้นมันก็รู้เรื่องดีเรื่องชั่วตามที่เขาสम्मติกันว่านั่นดีนั่นชั่ว; พอมันไปได้ลิ้มรสของความดีความชั่วตามความเข้าใจของเขา มันก็ยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว, มันก็ยังเป็นคนที่ไม่

ออกไปจากความเป็นเด็ก แต่มันไปสูงสุดแค่ความยึดมั่นถือมั่นชั่ว มันก็เป็นคนธรรมดาที่ถึงขีดสูงสุด. ถ้ามันเกิดไปรู้ดีกว่านั้น : มันรู้เรื่องความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นของความดีความชั่ว มันค่อย ๆ คลายลงไปจากความยึดมั่นถือมั่น, จนกระทั่งไม่ยึดมั่นถือมั่นเลย ก็เป็นพระอรหันต์ มีผลคือไม่ยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว. พุคได้เหมือนกันเลยเหมือนกับเด็กอ่อนนอนเบา ๆ ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว; แต่ว่าเด็กอ่อนนอนเบาเขาไม่รู้จักความดีความชั่ว, เขาไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะว่าเขาไม่รู้จักความดีความชั่ว; แต่พระอรหันต์ไม่ยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว เพราะว่ารู้จักความดีความชั่วถึงที่สุด. นี่ปัญหาของมนุษย์จะมีอยู่อย่างนี้ ที่อยู่ในส่วนลึกของจิตใจนี้. ถ้าคุณไปอ่านคัมภีร์ไบเบิลของฝรั่ง ก็จะ...; คัมภีร์ไบเบิลของ

คริสเตียน, ขออภัยพูดผิดไปว่าคัมภีร์ไบเบิลของฝรั่ง เพราะว่าฝรั่งเดี๋ยวนี้มันก็หึงคัมภีร์ไบเบิล, แต่ว่าคริสเตียนที่แท้จริงก็ยังฝากเนื้อตัวไว้กับคัมภีร์ไบเบิล; คัมภีร์ไบเบิลจะเริ่มต้นด้วยเรื่องอย่างที่ผมกำลังพูดนี้ ว่ามนุษย์ไม่เคยรู้จักเรื่องดีเรื่องชั่ว, ไม่มีบาป; จนวันหนึ่งมันเผชิญไปกินผลไม้ที่พระเจ้าห้ามมันเข้า มันเกิดรู้ชั่วขึ้นมาทันควัน, มันก็มีบาปขึ้นมาทันควัน; จนกว่ามันจะได้กินผลไม้ อีกต้นหนึ่ง ซึ่งจะล้างความรู้สึกผิดนั้นก็อันนี้ออกไปได้. นี่เขาก็มีเรื่องย่อ ๆ อย่างนี้.

คัมภีร์ไบเบิลก็ของพวกยิว พวกฮีบรู, ซึ่งเข้าใจว่าจะต้องได้รับถ่ายทอดไปจากความคิดของชาวอินเดีย ซึ่งเป็นที่เกิดของพุทธศาสนา ซึ่งขำมากที่สุดขำไว้ชัดเจนกว่า พุคในภาษาธรรมดากว่า ว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องความดีความชั่ว; แต่ในคัมภีร์ไบเบิลของคริสเตียนนั้นเขาพูดไว้ในรูปของอุปมา, ไม่พูดเป็นภาษาตรง ๆ, ว่า ผัวเมียคู่แรกนั้นมันก็เกิดบาปขึ้นมา เพราะว่ามันไปกินผลไม้ต้นหนึ่ง

ทำให้รู้ดีรู้ชั่ว. เขาใช้คำตรง ๆ ว่าอย่างนั้น; ต้นไม้แห่งความรู้ว่าจะไรดีอะไรชั่ว พอกินเข้าไปมันก็รู้ดีรู้ชั่ว รู้ว่าหญิงรู้ว่าชาย รู้ว่านุ่งผ้ารู้ว่าไม่นุ่งผ้า รู้ว่าจะไรอย่างที พระเจ้าไม่ต้องการจะให้อะไร. พระเจ้าในที่นี้ ผมถือเอาความหมายคือธรรมชาติ; ผมได้อธิบายไว้ที่แห่ง ที่ครั้งแล้วก็ไปดูเถอะ, ว่าพระเจ้าที่แท้นั้นคือธรรมชาติ คือกฎธรรมชาติ คือหน้าที่ตามธรรมชาติ. พระเจ้าไม่ต้องการให้มนุษย์รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว, พระเจ้าจึงห้ามมนุษย์ไม่ให้กินผลไม้ของต้นไม้ต้นนั้น แต่อดัมกับอีฟก็คือด้วยเหตุใดก็ตาม ก็กินเข้าไปก็รู้ดีรู้ชั่วขึ้นมาทันที, พระเจ้าก็มาบอกว่าบาปและตาย เป็นคนบาปและเป็นคนตาย; เพราะเขายึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว แล้วมีความทุกข์.

ที่ว่าพระเจ้าไม่ต้องการให้มนุษย์กินผลไม้ที่เป็นเหตุให้รู้ดีรู้ชั่วนี้ ก็เป็นอุปมา; คือว่าธรรมชาติเดิมแท้ ไปตามธรรมชาติเดิมแท้ ๆ นั้น มนุษย์ไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว คือไปตามธรรมชาติ หรือไปตามคำสั่งหรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ. ที่นี้มนุษย์มันเจริญวิวัฒนาการถึงขนาดที่วันหนึ่งคืนหนึ่งมันรู้เรื่องดีเรื่องชั่ว, มันก็มีปัญหาใหม่เกิดขึ้นเป็นภูเขาเตาเผา คือเรื่องเกี่ยวกับดีกับชั่ว; จนกว่าเขาจะเอาชนะความดีความชั่วได้ ราวกับว่าความดีความชั่วมิได้มีอยู่, นั่นเขาจึงจะพ้นบาปและพ้นทุกข์ ย้อนกลับไปเหมือนกับที่แรกที่มันยังไม่ได้กินผลไม้ที่ทำให้รู้ดีรู้ชั่ว; แต่มันต่างกัน คือเดี๋ยวนี้ไม่รู้สึกรู้ว่ามิดีมิชั่วเพราะความรู้ที่ถูกต้องว่ามันไม่ใช่มิดีมิชั่ว. ตอนแรกนั้นมันไม่รู้อะไรเสียเลย ไม่รู้เรื่องดีชั่วอะไรเสียเลย, แล้วมันรู้เรื่องดีชั่วสำหรับยึดมั่นถือมั่น; แล้วตอนสุดท้าย มันรู้ถึงที่สุดว่ามันไม่ควรจะยึดมั่นถือมั่นทั้งดีทั้งชั่ว, แล้วมันก็ทำให้เป็นไม่มีค่าไปทั้งดีทั้งชั่ว เหมือนกับไม่มีดีไม่มีชั่ว เพราะมันอยู่เหนือดีเหนือชั่วเหล่านั้น.

นี่ถ้าเข้าใจข้อนี้ จะเข้าใจได้ง่ายที่สุดว่าความเป็นพระอรหันต์นั้นไม่ใช่ความวิปริต; ความที่ต้องเป็นไปตามความยึดมั่นถือมั่น มีความทุกข์มากขึ้น นั่นแหละเป็นความวิปริต. คือเมื่อปล่อยไปตามธรรมชาติที่แรกก็ไม่มีวิปริต เพราะมันเป็นไปตามธรรมชาติ; พอมันเกิดรู้ตัวรู้ชั่วมากขึ้น มันเริ่มวิปริต, แล้วมันก็วิปริตมากขึ้นจนมีความทุกข์มาก. อย่างมนุษย์สมัยนี้ จะต้องถือว่ามันมีความวิปริตมาก เพราะมันยังไม่รู้จักดีไม่รู้จักชั่ว ไม่รู้จักธรรมชาติมากขึ้น. หมายความว่า มันบัญญัติดีชั่วเอาตามชอบใจ; ได้เรื่องความสุขสนุกสนานเอรีดอรร้อยทางเนื้อหนังมากเท่าไร มันก็บัญญัติว่าเป็นความดี, ที่แท้มันเป็นความชั่วที่ลึกซึ้งที่มหาศาล; ฉะนั้น มนุษย์เห็นกงจักรเป็นดอกบัวอย่างนี้ จึงจะต้องเรียกว่ามันวิปริต และวิปริตอย่างยิ่ง. ผมจึงพูดย้ำแล้วย้ำอีกว่า **อารยธรรมแผนปัจจุบันนั้นไม่ใช่มนุษยธรรม, อารยธรรมนั้นไม่ใช่มนุษยธรรม.**

ผมกลัวว่าพวกคุณหนุ่ม ๆ นี้ จะไม่เข้าใจทั้งโดยทางภาษา และโดยทางข้อเท็จจริง, จะไปเข้าใจอารยธรรมว่าเป็นมนุษยธรรม. ถ้ามันเป็นมนุษยธรรมมันก็เป็นมนุษย์พวกบ้า; **ถ้าเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง มนุษยธรรมที่ถูกต้องมันจะ** **ไม่มีความหลงใหลบูชาความเจริญทางวัตถุ หรือทางเนื้อหนัง, มันต้องควบคุมเนื้อหนังไว้ให้ได้; นั่นแหละคือความไม่วิปริต.** เดียวนี้เป็นทาสของวัตถุหรือเนื้อหนังมากขึ้น ควรจะมองให้เห็นอย่างถูกต้องว่า มันเป็นความวิปริตมากขึ้น. ถ้าว่าเด็กคนหนึ่งเขาเรียนหนังสือขึ้นมาถึงชั้นมหาวิทยาลัย โดยเห็นว่ามันเป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องเรียน มันก็ยังไม่ค่อยวิปริต. แต่ถ้าเด็กคนหนึ่งมันเรียนหนังสือด้วยคิดว่า มันจะหาเงินได้มากกว่าอย่างอื่น หรือจะไปเอรีดอรร้อยทางเนื้อหนัง เรื่องเพศ เรื่องอะไรนี่มันได้มากกว่าอย่างอื่น; นี่ก็จะวิปริตมากยิ่งขึ้น.

สมัยผม, เรียนหนังสือตามความต้องการของพ่อแม่ มากกว่าความต้องการของตัวเอง; แล้วก็ไม่ได้คิดอะไรมาก นอกไปจากว่ามันเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือดี; ไม่ได้เคยคิดเลยไปถึงว่า มันจะมีเงินมากแล้วมันก็จะได้ทำอย่างที่เขาทำ ๆ กันนี้ เพราะว่ามันไม่มีตัวอย่างให้เห็น. แต่ว่าเด็กสมัยนี้มันมีตัวอย่างให้เห็น ที่ทำให้หวังว่าจะมีเงินมาก จะมีปัจจัยสำหรับช่วยให้สำเร็จความใคร่ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจให้มากที่สุด, มันจึงเรียนกันในความมุ่งหมายอย่างนี้; มันก็มีผลร้าย ไปเป็นเจ้าชู้กันตั้งแต่เล็ก มากขึ้น ๆ แล้วการเรียนนั้นก็ทุจริต เพราะมันต้องการผลเป็นวัตถุ แล้วมันก็มีคอร์รัปชั่น ตั้งแต่แรกเข้าโรงเรียนมาจนเรียนอยู่ในโรงเรียน กระทั่งการสอบไล่ มันต้องการจะโกงเพื่อให้มีการสอบไล่ได้. สมัยผมนั้นโง่, ไม่เคยคิดจะโกงเรื่องให้มันสอบไล่ได้ โดยที่เราไม่มีความรู้; แต่ว่าสมัยนี้เขาฉลาดในการที่จะให้มันสอบไล่ได้ ทั้งที่ไม่มีความรู้; แล้วลองคิดดูว่า ใครเป็นผู้วิปริต.

ความที่มันหมายมั่นในวัตถุมากเกินไป บุษาวัตถุมากเกินไปนั่นแหละ ควรจะถือว่าเป็นเรื่องวิปริต; วิปริตจากมาตรฐานของธรรมชาติ, แล้วมันก็ผิดจากหลักของมนุษยธรรม โดยไม่รู้สีกตัว. นี่ถ้าคุณยังทะเยอทะยานกันอยู่อย่างนี้ มันก็จะผิดจากหลักของมนุษยธรรมโดยไม่รู้สีกตัว; แล้วก็ไม่มีทางที่จะพบกันได้กับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม.

นี่เราพิจารณากันดูในแง่ที่ว่า โดยปกตินั้น, คือโดยแท้จริงโดยถูกต้องนั้น มนุษยธรรมนี้มันไม่ใช่ความวิปริต และมนุษยธรรมที่ก้าวหน้าสูงขึ้นไปอย่างถูกต้อง ก็ไม่ถือว่าเป็นวิปริต, เว้นแต่มันเป็นมนุษยธรรมปลอม ของมนุษย์ที่เป็นทาสของวัตถุหรือเนื้อหนัง, แล้วมันหลอกไว้ด้วยอาการภายนอก ที่ดูมันคล้าย ๆ กันว่าอัจฉริยมนุษย์ก็มีอาการของคนวิกลจริต. หรือบางที่เขาอาจจะพูด

เลยไปถึงว่า พระอรหันต์ก็มีลักษณะของคนบ้า; คือคนหนุ่มสาวอาจจะหาว่า พระอรหันต์เป็นคนบ้า เพราะไม่ไยดีแยแสกับสิ่งที่ตนบูชาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรื่อง เนื้อหนัง เรื่องทางเพศ, ฉะนั้น คนหนุ่มสาวนั้นอาจจะนึกอยู่ในใจว่าพระอรหันต์ เป็นคนบ้า เพราะไม่สนใจกับเรื่องที่เขาเห็นว่าดีที่สุด; ถ้าไม่เห็นว่าเป็นคนบ้า ก็ ต้องเห็นว่าเป็นคนวิปริต คือไม่ชอบเหมือนเขา ซึ่งเขาถือว่าเป็นมาตรฐานธรรมดา. ถ้าไม่นึกถึงข้อนี้ ไม่เข้าใจในข้อนี้ก็เป็นการยากที่จะเข้าใจเรื่องมนุษยธรรม. คน เหล่านี้จะสงสัยว่า ทำไมมันจึงไม่ชอบเรื่องที่เขาชอบ, เขจะมีอวัยวะผิดปกติแล้ว, เขามีจิตใจผิดปกติแล้ว, มีสติปัญญาผิดปกติแล้ว; จะคิดไปในรูปนี้.

มนุษยธรรมเป็นเครื่องควบคุมพัฒนาสัญชาตญาณ.

ที่นี้เราก็จะคุยกันให้ละเอียดต่อไปเพื่อความเข้าใจเรื่องนี้. ข้อนี้ก็ข้อข้อ ที่ว่า คนเรามันอยู่ใต้อำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ; สัญชาตญาณอย่าง สัตว์ที่มันค่อยวิวัฒนาการเรื่อย ๆ มา จนเราตั้งชื่อให้ใหม่ว่าสัญชาตญาณอย่างคน หรืออย่างมนุษย์ก็ตามใจ. สัญชาตญาณอย่างคนนั้น มันก็ไม่ผิดไปจาก สัญชาตญาณอย่างสัตว์ เพราะมันมุ่งหมายแต่เรื่องวัตถุ เรื่องทางกาย เรื่องทางเนื้อ หนัง เรื่องตามธรรมชาตินั้น; ฉะนั้น สัญชาตญาณอย่างสัตว์ ก็มีอยู่ในคนเป็น สัญชาตญาณอย่างคน, อย่างดีก็ว่ามันเข้มข้นมากขึ้น.

คนโบราณในอินเดียก็รู้เรื่องสัญชาตญาณ อย่างน้อยสัก ๔ เรื่อง เช่นว่า อาหารนิททาทยเมถุน^๐ - การแสวงหาอาหารกินให้รอดอยู่ได้ การแสวงหาความสุข จากการนอน การประกอบกิจกรรมระหว่างเพศ แล้วก็การขี้อวดหนีอันตราย,

๔ อย่างนี้ สามเณรมุขี นรานอ – เป็นของสามัญคือเสมอกันระหว่างคนกับสัตว์. นี้สัญชาตญาณอย่างคนกับอย่างสัตว์ ไม่ผิดกันโดยใจความ. นี้คนก็ยังปล่อยไปตามสัญชาตญาณอย่างนี้ แล้วก็ขยายให้มันแรงขึ้น มันจะเป็นอย่างไร; สัญชาตญาณเกี่ยวกับอาหารมันก็แรงขึ้น, เกี่ยวกับการแสวงหาความสุข มันก็มากขึ้น,

กิจกรรมระหว่างเพศมันก็ไปไกล, การหนีภัยมันก็ไปไกล เพราะว่าเรามีภัยที่จะต้องหนีมากกว่าสมัยโบราณโน้นมาก.

สิ่งที่เรากลัวสมัยนี้ มันมากขึ้นอย่างที่เทียบกันไม่ได้กับสมัยโบราณ, มันมีความกลัวมากขึ้นอย่างที่ว่ายากที่จะกล่าวได้. เดียวนี้เราเต็มไปด้วยความกลัว; จนกระทั่งว่า สุภาพบุรุษของสมัยนี้มันจะเป็นคนบ้าขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ มันจะยิงเราตายเมื่อไรก็ได้, สุภาพบุรุษ หรือครูบาอาจารย์สมัยนี้มันจะยิงเราตายเมื่อไรก็ได้; อาณาจักรแห่งความกลัวมันก็ขยายกว้างออกไป.

ที่นี้ถ้ามันเป็นเรื่องการต่อสู้กันในทางสังคม มันก็ยิ่งน่ากลัวมากไปกว่าส่วนบุคคลนี้อีก; เดียวนี้มันก็ต่อสู้กันระหว่างชาติ ระหว่างประเทศ ระหว่างครึ่งโลก, อาณาจักรของความกลัวมันก็มีมากขึ้น ตามลัทธิที่ถืออยู่ในใจมันกว้างขวางออกไป, มันก็กลัวชนิดที่ปุ่ย่าตายายไม่เคยกลัว และที่สัตว์เดรัจฉานไม่รู้เรื่อง ไม่รู้เรื่องที่จะต้องกลัว.

นี่มันเป็นอิทธิพล มันเป็นพิษร้าย หรืออะไรของสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ; มันขยายตัวไปแต่ในรูปนี้ ตามแบบของสัญชาตญาณ ก็นำไปสู่ความเป็นทาสของกิเลส ของความโลภ ความโกรธ ความหลง ความกลัว ความทุกข์

นานาชนิด. เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าสัญชาตญาณนี้มันต้องได้รับการพัฒนา, เดียวนี้เขาเรียกกันว่าพัฒนา ผมก็เรียกตามเขา เพราะพูดอย่างอื่นเขาก็คงฟังไม่ถูก; มันก็เป็นเรื่องที่ต้องพัฒนาให้ไกลจากความเป็นสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ให้มีลักษณะแห่งความเป็นมนุษย์มากขึ้น. ฉะนั้น สิ่งที่เราว่ามนุษย์ธรรมนั้นแหละ มันเป็นตัวเครื่องมือหรือเป็นตัวการกระทำชนิดที่จะพัฒนาสัญชาตญาณให้มัน เป็นไปในทางที่น่าปรารถนา คือให้มันเป็นไปในทางที่มันรู้สิ่งทั้งปวงนี้อย่าง ถูกต้องแท้จริงยิ่งขึ้น ๆ จนไม่หลงไหลในสิ่งทั้งปวง. เดียวนี้มันไม่ได้รับการ พัฒนาอย่างนี้ มันจึงเดินไปในทางที่ให้หลงไหลในสิ่งทั้งปวงอย่างหลบลูหลบลตา มากขึ้น; ฉะนั้น เราจะต้องพัฒนาในลักษณะที่ว่าควบคุมมันให้ดี หรือทำให้มันรู้ จริงยิ่งขึ้น ถูกต้องยิ่งขึ้น.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ธรรม – ธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ คือการรู้จัก สัญชาตญาณ แล้วก็ควบคุมมันให้ดี แล้วก็ทำให้มันเจริญขึ้น ๆ ไปในทางที่จะ เรียกว่ามนุษย์ยิ่งขึ้น คือไกลจากสัตว์ไปในทางที่ถูกต้อง หรือว่าแยกทางกันเดิน มากขึ้น ๆ, อย่าให้เป็นแต่เพียงเรื่องกิน เรื่องนอน เรื่องกิจกรรมระหว่างเพศ เรื่อง จี๊ดลาดหนึ่กัยจนไม่มีจิตใจสงบสุข. เดียวนี้คนยังรวยเท่าไร ยังมีเกียรติเท่าไร ยิ่งนอนไม่หลับมากขึ้นเท่านั้น; เพราะว่าเรื่องมันเดินมาผิดทาง มันผิดทางของ มนุษย์ธรรม มันก็มาเป็นมนุษย์เปรต คือนอนอยู่ด้วยความหวาดเสียวสะอุ้ง ทั้งหลับทั้งตื่น และหิวกระหายอยู่ตลอดเวลาจนไม่รู้ว่ามีอะไร. นั่นแหละอย่าทำ เล่นกับสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ เมื่อควบคุมมันไม่ได้มันก็มีความวิปริต ๆ มากขึ้น ๆ; ถ้าควบคุมได้มันก็จะไม่วิปริต มันจะเป็นไปตามความมุ่งหมายที่ แท้จริง คือว่าวิวัฒนาการไปในทางที่จะไม่มีความทุกข์, ก็จบอยู่แค่ความเป็น

พระอรหันต์ ความเป็นพระอรหันต์ก็เป็นยอดสุดของมนุษยธรรมนี้. เพราะฉะนั้น มนุษยธรรมมันก็เกี่ยวข้องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าสัตตชาติญาณอย่างที่แยกกันไม่ออก.

มันตั้งต้นมาจากสัตตชาติญาณที่มันมีอะไรพิเศษ เช่นว่ามันต้องการจะอยู่รอด; แต่แล้วมนุษย์ไม่ได้ทำให้ตรงกับความหมายของคำว่าอยู่รอด มันกลับไปเป็นความตายชนิดที่ตายทั้งเป็น ๆ ตายทั้งที่ยังลืมตาเดินได้อะไรอยู่ที่นี่ มันถูกบีบคั้นด้วยความทุกข์ ด้วยกิเลส ด้วยความวิปริตต่าง ๆ เหล่านี้. ดังนั้น เราพูดถึงสัตตชาติญาณในลักษณะที่จะพัฒนามัน โดยหลักของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม, แต่เป็นชนิดอย่างถูกต้อง ไม่ใช่อารยธรรมเนื้อหนัง; ในที่สุดมันก็จะไปในทางที่ถูกต้อง และไม่ควรจะเรียกว่าวิปริต. ถ้าวิปริตก็ให้ความหมายอย่างอื่น คือมันวิปริตไปจากคนโง่ วิปริตไปจากคนบ้า วิปริตไปจากคนที่จมอยู่ในกองทุกข์, ไปสู่ความตรงกันข้าม; ถ้าอย่างนี้จะเรียกว่าวิปริตก็ตามใจ ก็ว่ามันไม่เป็นไปในทางที่จะมีความทุกข์ก็แล้วกัน. นี่เราจึงพูดได้ใหม่ว่า ไม่ต้องเป็นไปตามสัตตชาติญาณเดิม ๆ อย่างสัตว์เท่าไร, นั่นแหละมันจะยังมีความเป็นมนุษย์มากขึ้นเท่านั้น; ดังนั้น มันจึงมีคำพูด ๒ คำที่นักจริยธรรมบัญญัติขึ้นที่พูดกันแล้ว ครั้งที่แล้วมานี้ว่า *animal behavior* กับ *human conduct*. นี่คือการที่มันเริ่มแยกทางกัน. ถ้าเอา *animal behavior* เป็นหลัก, *human conduct* ก็เป็นวิปริตเท่านั้นแหละ เป็นบ้าไปเลย; แต่ถ้าเอา *human conduct* เป็นหลัก, *animal behavior* นั่นแหละวิปริต. นี่เราจะเอาอย่างไรนั้นก็เลือกเอาเอง หลักธรรมะ หรือหลักศาสนามันเป็นเพียงเครื่องชี้ทาง หรือว่าแจกแจงให้ครบถ้วน จะเลือกเอาทางไหนก็เอาสิ; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พุทธศาสนาให้อิสราภาพหรือประชาธิปไตยมากถึงที่สุดอย่างนี้แหละ เพราะรู้ว่ามันบังคับกันไม่ได้ในเรื่องนี้. คนเราเข้าใจเท่าไรก็จะเห็นว่าจริงเพียงเท่านั้น; แล้วก็

จะชอบตามที่ตนมั่นใจว่าจริงหรือว่าถูกต้องกับความพอใจ. เดียวนี้เราจะไม่เอาความรู้สึกตามสัญชาตญาณเดิม ๆ เป็นหลัก.

หลักธรรมะ ๓ ระดับของพุทธศาสนา.

คุณมาบวชนี้เพื่อจะศึกษาพระพุทธศาสนา พุทธธรรม หรือว่าศาสนธรรม หรือว่าพระธรรม; ฉะนั้น คุณก็ลองฟังดูว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างไร. ผมมีหน้าที่เพียงเอามาเล่าให้ฟังเท่านั้น, ผมไม่ได้เป็นเจ้าของเรื่อง เพราะไม่ได้มีอำนาจอะไร แต่ว่าจะเอามาเล่าให้ฟัง; ฉะนั้น คุณก็ฟังดูให้ดี ๆ ว่าตามหลักธรรมะถือว่า ความที่ไม่ต้องเป็นไปตามสัญชาตญาณเท่าไร, นั่นแหละคือความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงมากขึ้นเท่านั้น จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์. เพราะฉะนั้น เราก็ดูหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาอย่างที่ท่านวางไว้อย่างไรก็แล้วกัน; คุณได้จากหลักธรรม ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ให้ปฏิบัติ อย่างนั้น ๆ สูงขึ้นไป ๆ จนเป็นพระอริยเจ้า จนเป็นพระอริยเจ้าขั้นสูงสุด.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาวางไว้แบบนี้, ถ้าพูดโดยรายละเอียด พูดสักเดือนมันก็ไม่จบ แล้วคุณก็ไม่มีเวลา ก็ต้องพูดกันโดยเค้าความหรือว่าใจความ; มันก็จะย้อนวกไปหาเรื่องที่พูดเมื่อตอนแรกเมื่อตะกี้นี้อีกนั่นแหละ เพราะว่ามันมีหลักอย่างที่ว่าคุณก็เคยจะได้ยินได้ฟังอยู่แล้ว, ว่า สัพพปาปสฺส อภินิหารํ - ไม่

ทำความชั่วทุกอย่าง, กุสลสุตฺตสมฺปทา - ทำความดีให้ครบถ้วน, แล้วอันสุดท้าย

สจิตฺตปริโยทปนํ – ทำจิตให้ขาวรอบ คือให้เป็นอิสระเหนืออิทธิพลของความชั่วและความดีนั้น. ความชั่วก็ความชั่ว, ความดีก็ความดี; แม้เราทำความดีถึงที่สุดแล้วก็ได้แต่ตกอยู่ใต้อำนาจของความดี, ฉะนั้น จึงเรียกว่าทำจิตให้เป็นอิสระ คือบริสุทธิ์แจ่มใสเป็นอิสระ.

อย่าเข้าใจว่าการปฏิบัติขั้นสุดท้ายนั้นคือการทำความดี หรือแม้แต่ว่าทำความดีถึงที่สุด; ในหลักพุทธศาสนามันทำชนิดที่เรียกว่าอยู่เหนือความดี. ความชั่วนั้นขั้นต้นที่สุดและเลวเกินไป ไปตามสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ยังไม่ต่างจากสัตว์, แต่ว่าคิดเก่งกว่าสัตว์ ฉลาดกว่าสัตว์ เพราะฉะนั้น เรื่องคดโกงต่าง ๆ มันอยู่ที่มนุษย์นั่นแหละ ไม่ได้อยู่ที่สัตว์หรอก เพราะมนุษย์มันก้าวหน้าในเรื่อง *intelligent* ซึ่งไปทางดีก็ได้ ทางชั่วก็ได้; แต่แล้วมันเป็นโทษของเนื้อหนังมันก็ไปทางชั่ว ก็เรียกว่าบาป ฉะนั้น บาปมันเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์วิวัฒนาการขึ้นมาถึงระดับนี้; ดังนั้น บาปไม่มีแก่สัตว์เดรัจฉาน. จำง่าย ๆ ก็ว่า อย่างแมวจับหนูกิน อย่างนี้ไม่บาป เพราะมันไม่รู้เรื่องบุญเรื่องบาป; แต่ถ้าคนฆ่าสัตว์กินมันเป็นบาป เพราะคนมันรู้เรื่องบุญเรื่องบาป, มันจะต้องทำให้ถูกวิธี ให้ถูกตามกฎหมายที่บัญญัติเกี่ยวกับเรื่องบาป; ดังนั้น บาปมันเป็นเรื่องของมนุษย์, ไม่ใช่เรื่องของสัตว์เดรัจฉาน ไม่ใช่เรื่องของต้นไม้ ไม่ใช่เรื่องของก้อนหิน.

มนุษย์เริ่มตั้งต้นความเป็นคนเป็นมนุษย์นี้ด้วยเรื่องบาป, นี้จะตรงเผงตามคัมภีร์ไบเบิลที่ว่า **พอมันกินผลไม้ที่รู้ดีรู้ชั่วเข้าไป บาปมันก็ตั้งต้น แล้วความทุกข์มันก็ตั้งต้น;** ฉะนั้น เราจึงหยิบเรื่องบาปขึ้นมาพูดก่อนว่า *สัพพปาปสฺส อกรรมํ* – อย่าทำบาปทุกอย่าง. ทีนี้เพื่อจะแก้บาป เพื่อจะไม่ทำบาป หรือจะไม่ให้

มีบาปนี้, ก็ทำสิ่งที่ตรงกันข้าม คือทำบุญหรือทำความดี; ให้รู้จักอย่างดีกันเสียก่อน มันจึงเป็นเหมือนการก้าวขึ้นไปอีกก้าวหนึ่ง, ซึ่งมันหลีกเลี่ยงไม่ได้ มันไม่มีทางอื่นหรอก มันต้องก้าวจากบาปขึ้นมาสู่บุญ ก้าวจากชั่วขึ้นมาสู่ดี; พอมาขึ้นอยู่บนความดี แล้วมันก็รู้เรื่องความดี ซึ่งมันตรงข้ามกันอย่างยิ่งกับบาปกับชั่วก็เลยเป็นอันว่ารู้ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งชั่วและดี. ที่นี้ขั้นที่ ๓ มันจึงยกตัวให้มันสูงขึ้นไป ไม่ให้พัวพันอยู่ด้วยชั่วและดี.

หลักพุทธธรรมกับความเป็นบุคคลระดับต่าง ๆ.

นี่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านวางหลักไว้อย่างนี้ ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอนอย่างนี้ : ละชั่ว, ทำดี, แล้วทำจิตอยู่เหนือชั่วเหนือดี. นี่ก็คือโอกาสพูดให้จำให้แม่นเสียเลยว่า เรื่องกรรมหรือการกระทำในพุทธศาสนานี้มีไว้ชี้ว่ากรรมชั่ว, แล้วกรรมดี, แล้วก็กรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี คือ เหนือชั่วเหนือดี นี่คือเรื่องที่ ๓. เรื่องที่ ๑ เรื่องชั่ว, เรื่องที่ ๒ เรื่องดี, เรื่องที่ ๓ เรื่องเหนือชั่วเหนือดี; นี่คือระเบียบปฏิบัติจากจุดตั้งต้น ขึ้นไปถึงจุดสูงสุด. เป็นมนุษยธรรมดามันก็มากอยู่ด้วยความชั่ว เพราะบังคับตัวไม่ได้ ต้องเป็นไปตามความต้องการของเนื้อหนัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, นี่มันก็มีความชั่วมาก; อย่างนี้เขาเรียกว่า บุद्धชนเต็มที.

ถ้าคุณไม่เข้าใจคำว่าบุद्धชน ก็จำไว้ว่านี่คือบุद्धชนเต็มที. บุद्धชนก็แปลว่าคนหนา; บুদ্ধแปลว่าหนา, ชนแปลว่าคน, บุद्धชนแปลว่าคนหนา. ความหนานี้เป็น

ความหนาของความโง่ที่ปิดบังลูกตา, เขาเรียกกิเลสที่เปรียบเหมือนกับม่านบัง มัน เป็นม่านบัง, อวิชชานี้เป็นเหมือนกับม่านบัง แล้วเราก็ไม่เห็นอะไรสิ. ที่นี้ม่าน นั้นมันยังหนาเกินไปเขาเรียกว่าบุญชกคือคนหนา; มันไม่เห็นอะไร นอกจาก เห็นแต่จะเอรีดอ่อยทางเนื้อทางหนังเท่านั้น.

ที่นี้ต่อมาได้ยินได้ฟังคำสอนของพระอริยเจ้าข้างนี้ บางคนก็ไม่ เปลี่ยนแปลง; ที่นี้บางคนมันเริ่มเปลี่ยนแปลง คือมันไม่หนาเหมือนเดิม มันค่อย ๆ

บางเข้า ก็เรียกว่าบุญชกชั้นดี, เดิมยศให้หน่อยข้างหน้าว่า กัลยาณบุญชก; มัน ต่างจากพาลบุญชก. พาลบุญชกนั้นมันชั้นต่ำสุด คนชั้นต่ำสุด; ที่นี้มันก็เลื่อน ขึ้นมาเป็นชั้นดีหน่อยเรียกว่ากัลยาณบุญชก, แต่ยังไม่เข้าเขตของพระอริยเจ้านะ อย่าเพ่อทีกักเอาว่าเป็นพระอริยเจ้า.

ที่นี้กัลยาณบุญชกนี้จะต้องบางลงไปอีก, คือมีม่านของอวิชชามันบางลง ไปอีก ๆ; จนถึงระดับหนึ่งเรียกว่าบางแน่นอนถึงขนาดที่จะทะลุไปเลย เขาจึงจะ จัดเข้าไว้ในขอบเขตของความเป็นพระอริยเจ้า คือเป็นพระโสดาบัน. พระ โสดาบัน แปลว่า ผู้แรกก้าวเท้าลงไปในกระแสแห่งนิพพาน; แต่ยังอยู่ที่ต้น ๆ ทาง แต่จัดไว้ฝ่ายโน้นแล้ว ไม่มาฝ่ายบุญชกแล้ว นี้เขาเรียกพระอริยเจ้า; ก็เป็นชั้น ๆ ไป : เป็นพระโสดาฯ แรกก้าวถึงต้นทาง, แล้วก็ก้าวไปอีก ๆ เป็นพระ สกิทาคามี, อนาคามี, พอถึงปลายทางก็เป็นความสมบูรณ์ของความ เป็นพระอริย เจ้า ก็เรียกพระอรหันต์. เราจึงเรียกว่าจุดสุดท้ายปลายทางของมนุษย์หรือ มนุษยธรรมนี้ คือความเป็นพระอรหันต์.

คุณดูให้เข้าใจว่ามันมีแนวทางอย่างไร มีระดับหรือลำดับหรือขั้นตอนของมันอย่างนี้; จะเป็นความวิปริตหรือความไม่วิปริตก็ลองคิดดู. ถ้าพูดโดยผลมันก็เรียกว่ามันมีความสะอาด สว่างมากขึ้น จนถึงที่สุด. บุคคลอันธพาลมันก็ไม่มีความสะอาด สว่าง สงบ, ถ้าเป็นกัลยาณบุรุษ มันเริ่มพยายามทำความสะอาด สว่าง สงบ; ทีนี้ถ้ามันได้ความสะอาด สว่าง สงบมา, ก็มันเป็นเรื่องของฝ่ายอริยเจ้า : สะอาด สว่าง สงบขนาดนั้น เรียกว่าพระโสดาบัน, ขนาดนั้นเรียกว่าสกิทาคามี, ขนาดนั้นเรียกว่าอนาคามี, ขนาดนั้นเรียกว่าอรหันต์. เราจะใช้เวลาพูดกันโดยรายละเอียดวันอื่น; วันนี้ขอแต่ให้สังเกตเฉพาะเรื่องว่ามันวิปริตหรือไม่วิปริตเท่านั้น ในการที่จิตของมนุษย์จะดำเนินมาโดยหลักเกณฑ์อันนี้.

ไปคิดดู มันมีความผัดกันมากแหละ, มันผัดกันอย่างยิ่งกว่าหน้ามือเป็นหลังมือแหละ; แต่แล้วจะเรียกว่าวิปริตหรือไม่วิปริต. ถ้าเอาเราเป็นหลักเอาตัวกู ๆ ๆ ของบุรุษนี่เป็นหลัก, พระอรหันต์ก็เป็นคนบ้า ตามความรู้สึกของบุรุษที่มันเป็นบุรุษมากเกินไป เหมือนอย่างที่ว่าเมื่อตะกี้; ขอให้ระวังให้ดี. ความคิดอย่างนี้มันเคยมีในจิตใจของคุณหรือเปล่า; หลาย ๆ องค์กรที่นั่งอยู่นี้ ทดสอบดูให้ดี ว่าถ้าพระอรหันต์ไม่บ้า ทำไมเราจึงไม่ชอบความเป็นพระอรหันต์, เรายังคงชอบอย่างที่เราอยากจะเป็น หรือเป็นมาแล้วแต่หันหลังให้มันมากขึ้น. นี่ถ้าเราเอาตัวเราเป็นหลัก แล้วระวังให้ดีนะ มันคงจะหาความถูกต้องยาก; มันจะต้องเอาถ้อยคำของพระอริยเจ้าเป็นหลัก. จึงมีคำกล่าวอยู่ประโยคหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไม่รู้กี่ร้อยครั้งพันครั้ง ว่าเพราะได้ฟังคำของพระอริยเจ้า, เท่านั้นี่มีเท่านั้น, เขาจึงเปลี่ยนแปลง; และก็เพราะไม่ได้ฟังคำของพระอริยเจ้า เขาจึงไม่มีความเปลี่ยนแปลง เขาจึงอยู่ไปตามเดิม. พระพุทธเจ้าท่านตรัสด้วยคำตั้งต้นว่า

เพราะได้ฟังคำของพระอริยเจ้า อริยสาวกมันจึงเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์; ก็ถือว่าเป็นโชคดี. สมมติเรียกว่าโชคดี. ที่นี้ที่ไม่ได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้าถือว่าไม่มีโชคดี จะเรียกว่าโชคร้ายก็ได้, มันเป็นไปตามเดิมมันเท่าเดิม.

ที่นี้คนที่ไม่ได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้านี้ มันก็เป็นคนที่มิอะไรเป็นของตัวเองไปหมด, ตัวกูมันถูก ตัวกูมันดีอย่างนี้; เมื่อเอาตัวเองเป็นหลักอย่างนั้น คนอื่นก็บ้าหมดแหละ เว้นไว้แต่คนที่เข้าใจว่าเหมือนกับตัวกู, พอผิดไปจากตัวกูก็หาว่าเขาเป็นบ้าหมด. ฉะนั้น การที่เอาตัวเองเป็นหลักมันคงไม่ปลอดภัย เพราะมันจะทำให้เห็นว่าคนอื่นบ้าหมด ดีแต่เราคนเดียวเท่านั้น; ใครเคยคิดอย่างนี้บ้างว่าคนอื่นผิดหมด ถูกแต่เราคนเดียวเท่านั้น. นี่ลูกเด็ก ๆ ที่ไม่ได้รับการอบรมที่ดีในครอบครัวที่ดี จะเกิดความคิดอย่างนี้ทั้งนั้น, แล้วอาจจะโตถึงขนาดเข้ามหาวิทยาลัยมานั่งอยู่ที่นี้ก็ได้ : มันถูกแต่เราคนเดียวเท่านั้นแหละ คนอื่นผิดหมด เพราะว่ามันเอาตัวกูนั้นแหละเป็นหลัก, และก็ยังหาว่าคนอื่นวิปริต ตัวเองไม่วิปริต.

มนุษย์ธรรมเป็นเครื่องถอนความบ้าทุกชนิด.

ควรจะมองดูย้อนหลัง มองดูตัวเอง, อย่างคนบ้านนี้เมื่อนี้เขาเรียกว่า “ให้มองดูหัวแม่เท้าของตัวเอง” ว่าอย่างนั้น, ด้วยความไม่ประมาทอย่างยิ่ง; ให้มันรู้จักตัวเอง. แล้วมันก็ลำบากที่ว่า คนบ้านมันไม่มีทางที่จะรู้จักตัวเอง; ก็เลยถือเอาหลักเกณฑ์อันนี้เป็นหลักก็แล้วกัน. **ไม่รู้จักตัวเองก็คือคนบ้าชนิดหนึ่ง**

แหละ, หรือว่าคนบ้าแท้ ๆ ที่ต้องไปส่งโรงพยาบาลมันก็ไม่รู้จักตัวเอง. นี่เป็นเหตุให้เห็นพระอรหันต์เป็นคนบ้า เพราะมันเอาตัวเองเป็นหลัก.

คนพวกนี้มองเห็นพระอรหันต์เป็นบ้า; แต่พระอรหันต์มองเห็นคนพวกนี้เป็นคนธรรมดา เพราะว่าจิตใจที่สูงขึ้นไปถึงความเป็นพระอรหันต์นั้น จะไม่มีดีหรือไม่มีบ้า, ท่านเห็นว่ามันเป็นธรรมดา : คนดีก็ธรรมดา, คนบ้าก็ธรรมดา. ความเห็นแจ้งเห็นจริง มันเหนือความหมายของคำว่าชั่วหรือดี; บ้าหรือดี บาปหรือบุญ มันเห็นเป็นธรรมดาไปหมด. นั่นแหละมันจึงต่างกันนะ : เราเห็นพระอรหันต์เป็นคนบ้า, แต่พระอรหันต์เห็นเราเป็นคนธรรมดา. ถ้าเข้าใจข้อนี้ จะเข้าใจหัวใจของความเป็นพระอรหันต์.

เรื่องบ้านนี้มี ๒ เรื่องอยู่ บ้าทางประสาทหรือทางจิต ทางระบบ *mentality*, นี่มันบ้าอย่างที่ไปอยู่ปากคลองสานหรือโรงพยาบาลโรคจิต; แต่บ้าอีกชนิดหนึ่งซึ่งเข้าใจยากเห็นได้ยาก : บ้าทางระบบ *spiritual* คือระบบสติปัญญา, อย่างนี้เข้าใจยาก. ถ้ายังไม่เป็นพระอรหันต์ก็ยังมีบ้าชนิดนี้อยู่ไม่มากนักน้อย; ยิ่งเป็นบุญหนักก็เรียกว่าเป็นบ้าทั้ง ๒ ทางเลย ก็ได้ บ้าอย่างต้องไปอยู่โรงพยาบาลโรคจิต ถ้ายังไม่ถึง ๑๕ เปอร์เซ็นต์ อย่างคุณหลวงวิเชียรว่าก็ยังไม่ต้องไปอยู่ แต่มันบ้าอยู่ที่บ้าน, ทีนี้มันยังมีโรคบ้าทางสติปัญญาคือว่าเข้าใจผิด มิฉชาติภูณินั้นคือความบ้า. ฉะนั้น คนที่ไม่ไปอยู่โรงพยาบาลโรคจิต มันก็ยังเป็นคนบ้าอีกแบบหนึ่ง ตามหลักเกณฑ์ของพระอริยเจ้า, คือยังมีโลภะ โทสะ โมหะอยู่แล้วก็ยังเรียกว่าบ้า. นี่ใครบ้างที่เป็นคนธรรมดาที่จะไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ; ฉะนั้น ยอมรับเสียดี ๆ

ว่าเรายังเป็นคนบ้า ตามแบบหรือตามหลักเกณฑ์ความหมายของพระอริยเจ้า เพราะว่าเรายังมีโลภะ โทสะ โมหะ. ยังไม่หมดโลภะ โทสะ โมหะยังไม่หายบ้า; นี่มันเป็นความบ้าชนิดทางวิญญาณชนิดหลัง. ดังนั้น จึงประมาทไม่ได้หรอก, มันไม่มีทางที่จะประมาทไปได้ เว้นไว้แต่ไม่รู้.

ทีนี้เมื่อเอาความเป็นบ้าทั้งทางจิต และทั้งทางวิญญาณมาเป็นหลักอย่างนี้แล้ว, ก็จะมองเห็นว่า ระบบที่จัดขึ้นเพื่อจะเพิกถอนความบ้าทั้งหมด คือกระทั่งความเป็นบ้าทางวิญญาณ ทางเรื่องโลภะ โทสะ โมหะนี้ มันเป็นเรื่องที่ไม่วิปริต ในเมื่อเราถือหลักว่าธรรมชาติต้องการให้ทุกสิ่งวิวัฒนาการไปถึงจุดสูงสุดของมัน. เดียวนี้มันก็เดินทางถูกต้องแล้ว ที่จะวิวัฒนาการไปถึงจุดสุดท้ายของมัน คือความหมดโลภะ โทสะ โมหะ, หมดสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในมนุษย์; เมื่อหมดสิ่งนั้นแล้วก็เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือสุดยอดที่เรียกว่าเป็นพระอรหันต์. ถ้าเข้าใจข้อนี้ก็จะเห็นได้เองทันทีว่า ความมีกิเลสน้อยลง หรือความหมดกิเลสนั้นไม่ใช่ความวิปริต ไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว ไม่ใช่สิ่งที่เป็นความขาดทุน, เหมือนที่คนหนุ่มสาวสมัยนี้ที่หลงไหลอารยธรรมฝรั่งนั่นนะ เข้าใจว่ามันขาดทุน ไม่ได้กิน ไม่ได้เล่น ไม่ได้เริ่ดอร่อยถึงที่สุด หรือว่าไม่ได้ไปทำอะไรแปลก ๆ เหมือนที่เขาทำกัน.

คุณภาพโฆษณาของบริษัทการบิน หรือว่าการท่องเที่ยวหรืออะไรของพวกเขาฝรั่งแล้วจะใจหาย ที่เขาจะไม่มุ่งฝักกันมากขึ้นหรืออะไรกันมากขึ้นนี้; จะใจหายโดยเข้าใจไม่ได้ว่านี่มันจะทำไปทำไม มันจะทำไปเพื่อประโยชน์อะไร. ผมดูแลแต่สมุดโฆษณาของบริษัทการบินหลาย ๆ สาย มีคนส่งมาให้บ่อย, เขาชวนเที่ยว

ไปที่นั่น ๆ เพราะที่นั่นมีอย่างนั้น ๆ; เดียวนี้มันก็มีแต่เรื่องที่ไม่รู้ว่าจะทำไป
ทำไมนั่นนะมากขึ้น. นี่คิดว่าคนหนุ่มสาวของเราก็กำลังจะต้องการอย่างนี้ จะ
เก็บเงินไว้เพื่อความเป็นอย่างนี้มากขึ้น ไม่รู้ว่าทำไปทำไม; มันเกินบ้างแล้วทีนี้
คือมันทำในสิ่งที่ไม่รู้ว่าจะทำไปทำไม; แล้วเข้าใจว่า แหม ถ้าเราเกิดมาที่ไม่ได้
อย่างนี้แล้วขาดทุนแน่. นี่คนหนุ่มสาวชาวไทยที่ไปตามกันฝรั่งนี่ จะรู้สึกอย่างนี้;
จะรู้สึกว่า เมื่อไม่ได้ไปเป็นอย่างนั้นแล้วขาดทุนแน่ในการที่เกิดมา. เดียวนี้มันยัง
ไม่มีเงินพอที่จะทำอย่างนั้น แต่หวังไว้ในอนาคตว่าจะทำอย่างนั้นบ้าง จะใช้เงิน
ฟุ่มเฟือยไปเที่ยวด้วยสายการบิน แล้วก็ไปทำอย่างนั้น; หรือว่าไปประกวดคนไม่
นุ่งผ้า นุ่งผ้าน้อย ที่พวกมิชชันนารีเขาเรียกว่าประกวดนางหน้าด้าน ประกวดคน
หน้าด้าน, แต่พวกหนึ่งเรียกว่าประกวดนางงาม.

นี่ดูให้ดีกว่าใครมันวิปริตกันแน่; แล้วความที่ไม่ต้องเป็นอย่างนั้นนะมัน
ขาดทุนหรือเปล่า. เดียวนี้เข้าใจว่าขาดทุน เพราะความที่จะไปตามร่องรอยของ
พระอรหันต์นั้นเป็นเรื่องที่น่ากลัว น่าเกลียด น่ารังเกียจและน่ากลัว, เขาเห็นความ
ไม่มีกิเลสเป็นเรื่องที่น่ากลัว แปลว่าเป็นเรื่องที่ขาดทุน, เห็นความหมดกิเลสเป็น
เรื่องวิปริต หรือแม้แต่ว่าความที่กิเลสมันจะน้อยลงไป ๆ บ้างนี้เป็นเรื่องวิปริตเสีย
แล้ว; ฉะนั้น เขาอยากจะมีบ้าง ๆ อยากจะมีความโลภมาก ๆ อยากจะมีราคะ
มาก ๆ อยากจะมีโมโหโทโสมาก ๆ แล้วอยากจะทำอะไรในทางตรงกันข้าม
เสมอ กระทั่งเห็นว่าได้ร้องไห้หนักแล้วสนุกแล้ว กระทั่งได้ฆ่าตัวตายนั้นก็สนุก
เหมือนกัน หรือว่าเป็นเกียรติเป็นอะไรไปเลย. นี่การเห็นความที่หมดกิเลสหรือ
กิเลสน้อยลงนี้เป็นเรื่องวิปริต; มันเป็นไปได้แบบนี้.

วันนี้ผมพูดเพียงให้รู้ว่ามีวิปริตหรือไม่วิปริต, แล้วก็พูดในลักษณะที่ไปเลือกเอาเอง; มันเป็นจุดตั้งต้นของปัญหาที่เราจะพูดกันถึงเรื่องธรรมะที่คุณต้องการจะศึกษา เพราะธรรมะมันมีแต่จะเป็นไปในทางนี้ ก็เป็นไปในทางที่ทำให้กิเลสให้ร่อยหรอ แล้วกิเลสจะหมดไปในที่สุด; แล้วก็มีหลักว่า ที่ไม่ควบคุมกิเลส นั่นแหละวิปริต, ที่ควบคุมกิเลสจนเอาชนะกิเลสได้นั่นแหละไม่วิปริต เป็นไปถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่ต้องการให้ทุกสิ่งเป็นไปถึงจุดหมายปลายทาง.

ความหมายของ “เนื้อหนัง” ตามทางศาสนา.

ความหลงใหลในความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนี้, ทุกศาสนาเลยถือว่าเป็นข้าศึกของคน เป็นข้าศึกของมนุษย์ เป็นข้าศึกของศาสนา; ทุกศาสนาเขาต้องการจะปราบ หรือกำจัดสิ่งที่เรียกว่าเนื้อหนัง. เขาใช้คำพูดสั้น ๆ ว่า “เนื้อหนัง”, แต่มิได้หมายถึงเนื้อหนัง; หมายถึง “พิษสง” “เหยื่อ” หรือ “เสนห์” หรือ “อันตราย” หรืออะไรของสิ่งที่เรียกว่าเนื้อหนัง. คำว่าเนื้อหนังก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่มันจะได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี่เป็นเหยื่อทางอายตนะทั้ง ๕ นี้ แล้วไปส่งให้ที่ใจที่เป็นอายตนะที่ ๖ แล้วคนก็หลงใหลในเนื้อหนัง. เมื่อใช้คำสั้น ๆ ว่า “เนื้อหนัง” คุณก็เข้าใจเสียด้วยว่า เขาหมายถึงอะไรทุกอย่างที่มันเป็นเหยื่อ เป็นเสนห์ แล้วเป็นอันตรายที่มีอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าเนื้อหนัง; ฉะนั้น ผมก็จะพูดด้วยคำสั้น ๆ ว่า

เนื้อหันทันกัน เพื่อประหยัดเวลา. เพราะว่าพวกกันมาหลายครั้งหลายหนแล้ว; ต่อไปก็จะพูดคำสั้น ๆ อย่างนี้, แล้วก็มียุหลายคำ ขอให้ช่วยสังเกตดูให้ดี ๆ.

เฉพาะในวันนี้ เราก็จะพูดไปในลักษณะที่ให้เห็นว่า การตามใจเนื้อหันทันนั้นแหละวิปริต เป็นความวิปริตยิ่งขึ้นทุกที; การควบคุมหรือเอาชนะเนื้อหันทันให้ได้มันแหละ คือความไม่วิปริต. เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่ามนุษยธรรมที่เป็นไปเพื่อจัดการกับเรื่องชีวิตจิตใจให้ถูกต้องนี้ ไม่ใช่เป็นทาสของเนื้อหันทันมันจึงเป็นเรื่องดี ไม่ใช่เรื่องบ้า ไม่ใช่เรื่องวิปริต. มนุษยธรรมไม่ใช่ความวิปริตของมนุษย์ ก็เอาไปคิดดู; มนุษยธรรมในแบบที่ผมกำลังพูดและกำลังจะพูดต่อไปนั้นนะ ไม่ใช่ความวิปริตของมนุษย์ที่จะพึงรังเกียจ. ในวันนี้เราพูดกันในงานนี้ ในทุกแห่งทุกมุม เพื่อให้เห็นข้อเท็จจริงแก่นี้กันเสียก่อน จะได้สนใจในสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม ด้วยความพอใจ แน่ใจ หรือไว้ใจว่ามันจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องแน่. เวลาของเราก็หมดตามที่กำหนดไว้.

ขอยุติการบรรยายวันนี้เท่านี้.

มนุษยธรรมเป็นปัจจัยที่ห้า.

วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับจะพูดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ต่อจากเรื่องที่พูดแล้วในวันก่อน. เรากำลังพูดกันถึงเรื่อง **สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม** ซึ่งมันมีความหมายแปลออกมาได้หลายอย่าง ซึ่งจะได้พูดไปที่ละอย่าง.

ความหมายที่สำคัญก็คือ**มนุษยธรรม** แปลว่า**ธรรมเป็นเครื่องทำความเป็นมนุษย์** นี้อย่างหนึ่ง, **มนุษยธรรม – ธรรมที่มนุษย์จะต้องประพฤติกระทำ** นี้ อีกอย่างหนึ่ง; แล้วผลมันก็อย่างเดียวกัน แสดงลักษณะของความมีมนุษยธรรมนี้ ให้เป็นที่เข้าใจได้ด้วยกันทั้งนั้น.

ที่พูดมาแล้ว ก็พูดถึงเรื่องว่าธรรมะหรือพุทธธรรมหรือพุทธศาสนาก็ได้ ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม; ได้ขอร้องให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า มันจะมีขอบเขตเพียงไหน, เพราะว่าคำพูดเวลานี้มีมากแล้วก็ยุ่งพันเพื่อเต็มที. ถึงแม้คำที่ผมพูดหรือเรียกหรือเอามาใช้นี้ มันก็มีได้ตรงกับที่คนอื่นเขาใช้ก็ได้; อย่าถือเป็นหลักเกี่ยวกับชื่อหรือคำพูดเหล่านั้น, ต้องถือเอาใจความสำคัญของคำเหล่านั้น ให้ถูกต้อง แล้วก็ไปตั้งชื่อเอาเองก็ได้. เช่นที่ผมพูดว่า มนุษยธรรมไม่ใช่อารยธรรม; นี้เราก็จะพูดกันให้ชัดยิ่งขึ้น ไปอีกในวันนี้.

สำหรับมนุษย์เรา มันก็วัดความเป็นมนุษย์กันที่ว่ามีมนุษยธรรมมากหรือน้อย; จะรู้ว่าใครมันเป็นมนุษย์มากหรือน้อย ก็รู้ได้โดยที่ว่ามีมนุษยธรรมมากหรือน้อย. นั่นถือเอาเป็นเครื่องทดสอบ หรือสอบไล่ความเป็นมนุษย์ของบุคคลนั้น. นี้ขอให้ใช้คำว่ามนุษยธรรม แทนคำว่าอารยธรรม; *civilization* นั้นก็แปลกันว่าอารยธรรม มนุษยธรรมนี้มันก็ไม่แน่ ใน *dictionary* เด็ก ๆ ใช้คำว่า *humanism* เฉย ๆ ความเป็นแห่งมนุษย์ ก็คือมนุษยธรรม; มันคนละเรื่อง เดียวก็จะได้ชี้ให้เห็น. ถ้าว่าคำภาษาอังกฤษมันไม่ตรงตามนี้ ก็ขอให้ถือเอาความหมายในภาษาไทยที่พูด; เพราะว่าแม้ในภาษาอังกฤษเองมันก็สับสน, ในภาษาไทยที่ผูกขึ้นเพื่อให้คู่กันกับภาษาอังกฤษมันก็พลอยสับสน.

อารยธรรมเป็นเรื่องทางวัตถุ, มนุษยธรรมเป็นเรื่องทางวิญญาณ.

เราได้พูดมาแล้วในแง่ที่ว่า สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมที่ถูกต้องนี้ ไม่ใช่เป็นความวิปริตผิดไปจากที่ควรจะเป็น. ที่นี้ก็จะพูดกันในแง่ที่จะแสดงให้เห็นชัด

ว่ามนุษยธรรมคืออะไร แล้วจะได้พูดโดยหัวข้อที่ว่า มนุษยธรรมขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ ๕. คำว่าปัจจัยที่ ๕ นี้ก็ ผมก็ว่าเอาเอง เขารู้กันแต่เพียงว่าปัจจัยทั้ง ๔ คือมีอยู่ ๔ ปัจจัย, ซึ่งก็ได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไปแล้ว ว่ามันก็ได้แก่อาหาร แล้วก็เครื่องนุ่งห่ม แล้วก็ที่อยู่อาศัย แล้วก็ยาแก้โรค; รวมเป็น ๔ อย่าง เรียกว่าปัจจัย ๔ ที่คุณก็ต้องกันอยู่ทุกวัน, ปัจจัยเวกขณปัจจัย ๔ โดยบทสวดเป็นภาษาบาลี.

ที่นี้ปัจจัยที่ ๕ คืออะไร ? ก็คิดเอาเองก็แล้วกัน ว่าปัจจัยทั้ง ๔ นั้นมันสำหรับร่างกาย; ส่วนปัจจัยที่ ๕ นั้นมันสำหรับจิตใจ ที่เป็นอิสระออกไปจากร่างกาย ซึ่งผมมักจะเรียกว่าวิญญาณ. จิตใจชนิดที่มันเนื่องกันอยู่กับร่างกายนี้ มันก็อยู่ในพวกกาย ก็พลอยอาศัยปัจจัยทั้ง ๔ เหมือนกับร่างกาย; แต่ว่าปัจจัยที่ ๕ นั้นนะ มันไม่ได้เกี่ยวกับร่างกาย มันเนื่องกับสิ่งที่เป็นอิสระออกไปจากร่างกาย คือส่วนที่เป็นจิตหรือวิญญาณ แล้วมันต้องการปัจจัยอะไรอีกอย่างหนึ่งต่างหาก, นี้เรียกว่าปัจจัยที่ ๕.

สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนี้ มันเนื่องกันอยู่หรือมันขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ ๕; ส่วนอารยธรรมหรือ *civilization* นั้นมันขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้ง ๔ ซึ่งมันเป็นเรื่องทางวัตถุ. ที่นี้อารยธรรมนี้มันก็เลยเป็นเรื่องของเรื่องวัตถุ หรือของร่างกาย; ให้เจริญไปในทางร่างกาย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยาแก้โรค. ที่นี้คนเรามันอยู่ไม่ได้เพียงลำพังเท่านั้น; เพราะมันยังมีอีกส่วนหนึ่งคือส่วนที่เป็นจิตใจ มันต้องการปัจจัยของมันอีกต่างหากส่วนหนึ่ง เขาเรียกว่าปัจจัยที่ ๕; ที่นี้

ปัจจัย
ที่ ๕ ก็คือสิ่งที่เรียกว่า**ธรรมะ** ในความหมายหนึ่ง, ธรรมะในส่วนที่มันเป็นของ

จำเป็นแก่สิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณ. ก็เป็นอันเห็นได้ทันทีว่า สิ่งทีเรียกว่า มนุษยธรรมนั้นมันอาศัยปัจจัยที่ ๕, เพราะฉะนั้น มันไม่ได้เกี่ยวกับร่างกาย; มันเกี่ยวกับจิตหรือวิญญาณ. นี้ขอให้แยกออกจากกันให้เด็ดขาด อย่างนี้เสียทีก่อน, แล้วก็จะได้เข้าใจง่ายขึ้น สำหรับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม.

ถ้าเราจะนึกถึงคำภาษาต่างประเทศที่ว่า *materialism* กับคำคู่กันว่า *spiritualism* แล้วเข้าใจคำทั้ง ๒ นี้ดี; ก็จะเข้าใจปัจจัยทั้ง ๔ และปัจจัยที่ ๕ นี้ได้ดี. พวก *materialism* ไม่มีทางที่จะเป็นไปในทางจิตทางวิญญาณได้ เพราะมันก็บอกอยู่แล้วว่ามันเป็นเรื่องที่เนื่องกันกับวัตถุ; ส่วน *spiritualism* มันก็เหมือนกัน มันไม่มีทางที่เป็นเรื่องของวัตถุได้ เพราะมันบอกอยู่ในตัวมันแล้ว ว่ามันเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ. เราจึงเห็นได้ว่า ปัจจัย ๔ มันเนื่องอยู่กับกาย แล้วมันเลี้ยงร่างกาย; ส่วนปัจจัยที่ ๕ นั้นมันไม่เนื่องกับกาย มันเนื่องอยู่กับใจ เพราะฉะนั้นมันเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงจิตใจหรือวิญญาณ.

นี้ขอให้แยกกันโดยความหมายอย่างนี้ ปัจจัยทั้ง ๔ มันเป็นไปเพื่อร่างกาย เพื่อความเจริญงอกงามของร่างกายอย่างเดียวกับสัตว์เดรัจฉาน; แม้ว่ามันไม่ใช่เท่ากันหรือเหมือนกันโดยรูปร่าง แต่มันมีความหมายเหมือนกัน. สัตว์เดรัจฉานมันต้องการอาหาร, ต้องการปกปิดร่างกาย คือขนของมัน, แล้วมันก็ต้องการที่อยู่อาศัย; แล้วมันก็ต้องการสิ่งบำบัดโรครภัยไข้เจ็บป้องกันตัวของมัน มันมีแก่กว่ามนุษย์, มันไม่เป็นโรครภัยไข้เจ็บมากเหมือนมนุษย์ เพราะมันมีอะไรที่เป็นเครื่องป้องกันของมันอยู่ในนั้น คือมันอาศัยความถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติเป็นเครื่องป้องกัน ฉะนั้น เราไม่เคยเห็นแมวปวดฟัน หรือแมวปวดหัว หรือว่าแมวเป็นอะไรเหมือนที่คนเป็นกันอยู่เสมอนี้. ส่วนอาหารนั้นมันก็เห็นได้

จัดว่ามันต้องกินอาหาร, เครื่องนึ่งห่มนี้ มันก็เพื่อความอบอุ่นของร่างกาย เพื่อต่อต้านสิ่งที่มารบกวนร่างกาย เช่น เหลือบและยุง เป็นต้น ซึ่งในบทปัจจุเวกขณก็มิได้อยู่ชัด, สัตว์มันก็มี มันมีอย่างน้อยก็มีขน มีหนังอันแน่นหนาของมันนี่เป็นเครื่องนึ่งห่ม. ฉะนั้น อย่าไปบูชาปัจจัย ๔ นักเลย; พระพุทธเจ้าท่านสอนให้อาศัยปัจจัย ๔ เพียงเท่าที่จำเป็นเท่านั้น และจะได้เรียกมันว่าปัจจัย, ถ้ามันเลยจากนั้นมันก็จะไม่ใช่ปัจจัย คือมันจะกลายเป็นอามิส ที่เรียกว่าเหยื่อ. ถ้าเป็นปัจจัยมันก็บำรุงร่างกายอย่างถูกต้อง; ถ้ามันเป็นอามิสมันก็กลายเป็นเหยื่อล่อนั้นแหละมันจะเดินไปในทางของอารยธรรมที่ลุ่มหลงกันนัก.

อย่างสมัยปัจจุบันนี้ต้องมีกินดื่อย่างนั้นอย่างนี้, ต้องมีเครื่องนึ่งห่มอย่างนั้นอย่างนี้, มีที่อยู่อาศัยอย่างนั้นอย่างนี้ กระทั่งยาประเภทสำออง, ปัจจัย ๔ หมดความเป็นปัจจัย กลายเป็นอามิสคือเป็นเหยื่อ; หาเงินกันมากมายไม่รู้จักจบจักสิ้นก็เพื่ออามิสทั้ง ๔ นี้; ไม่ใช่เพื่อปัจจัยทั้ง ๔ นี้, แล้วเขาก็โง่โง่คำพูดผิด ยิ่งคงใช้คำพูดว่าปัจจัย ๔ อยู่เรื่อย. นี่พวกเราอย่าโง่; เราพิจารณาปัจจัย ๔ ถูกต้อง ตามบทพิจารณาของปัจจัย ๔.

นี่ภิกษุสามเณรยังคงอาศัยปัจจัย ๔ ไปตามเดิม, **อย่าได้ไปกินเหยื่อ** **อย่างที่พวกฆราวาสสมัยใหม่ที่เขาเป็นกันอยู่** : เรื่องการกินก็กลายเป็นเรื่องสนุกสนาน เอร์็ดอ่อยเพลิดเพลิน ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อมัวเมานั้น; เรื่องเครื่องนึ่งห่มก็คูตี มันก็ไม่ว่าจะนึ่งห่มกันแบบไหนแล้ว แพ้ชั้นเครื่องนึ่งห่มนั้นมันเป็นเรื่องบ้าทั้งนั้น คือไม่มีความจำเป็นจะต้องทำให้ลำบาก มันก็ไปทำให้ลำบาก ในสายตาหรือภาษาของพระอรหันต์ก็ต้องถือว่ามันเป็นเรื่องบ้า ก็ต้องมีดีอย่างนั้น มีดอกอย่างนี้ มีรูปร่างอย่างนั้น มันไม่ใช่เพื่อปกปิดร่างกาย มันเพื่อ

ความลุ่มหลงแก่กันและกัน

ทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งฝ่ายผู้ใช้ ทั้งฝ่ายผู้ดู นี่หมดความเป็นปัจเจกแล้ว กลายเป็นอามิสไปแล้ว; ทีนี้ที่อยู่อาศัยก็เหมือนกัน, เขาสร้างบ้านกันเป็นแสน ๆ เป็นล้าน ๆ เพื่อการอยู่หรือเพื่อการบำหลัง ในเรื่องโอ้อวด หรืออะไรทำนองนี้ หรือเพื่อจะเป็นหลักทรัพย์ หรือเพื่อจะเป็นอย่างอื่น, อย่างนี้ไม่เรียกว่าปัจเจก, อย่าไปหลงใหลว่าการมีบ้านเรือนอย่างนั้น ก็เพื่อเป็นปัจเจกอยู่อาศัย, มันผิดความหมายแล้ว มันกลายเป็นอามิส คือเป็นเหยื่อล่อไปแล้ว; ทีนี้หยูกยาก็เหมือนกัน, เดียวนี้มันกลายเป็นเครื่องสำอางไป ขาผมไม่มีใครกิน มันต้องการให้เป็นเรื่องไม่รู้สึกลมหรือไม่รู้สึกรวม แล้วก็ยังให้ร่อยเป็นขนมไปเสียดีมี, ถ้าถึงขนาดนี้แล้วมันก็กลายเป็นมิใช่ปัจเจกตามปกติแล้ว. บางอย่างเขามีสิ่งเหล่านี้เพื่อโอ้อวดกันมากกว่า.

จงรู้ว่า ความเป็นปัจเจกมันเป็นอย่างไร, ความเป็นอามิสมันเป็นอย่างไร. ถ้าว่าสิ่งทั้ง ๔ นี้ยังมีอยู่ในลักษณะที่เป็นปัจเจก ก็จะเรียกว่าเป็นอารยธรรมที่ถูกต้อง. เราไปทำสิ่งเหล่านี้ให้มันเกินความจำเป็น เป็นเรื่องหลงใหลโอ้อวดกันแล้วก็ มันก็ต้องเรียกว่าเป็นอารยธรรมบ้าบออะไร ไม่ถูกต้องสำหรับมนุษย์เลย; เพราะว่ามันได้ทำให้มนุษย์ลำบากยุ่งยากเหลือประมาณในโลกนี้ ในเวลานี้ ก็เพราะอารยธรรมชนิดนี้, ซึ่งจะกีดกันออกไปเสียจากความเป็นมนุษยธรรม คือมันเป็นอารยธรรมสมัยใหม่ อารยธรรมแผนใหม่ ที่ทำให้มนุษย์มีจิตทรามลง ๆ จนไม่เป็นมนุษย์; เราเรียกว่าความมีจิตทรามของคนเรา ในอารยธรรมแผนใหม่.

หลงอารยธรรมทำให้มีจิตทรมและเป็นอันตราย.

อารยธรรมนี้ ยิ่งเป็นไปมากขึ้นเท่าไร, ความเป็นมนุษย์ก็น้อยลงไป มีจิตทรม คือไปหลงไหลในเหยื่อ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ยิ่งขึ้นทุกที. นี้เรียกว่าอารยธรรม ตั้งรากฐานอยู่บนปัจจัยทั้ง ๔, ไม่เกี่ยวกับปัจจัยที่ ๕; เพราะฉะนั้น ความเจริญตามแบบนี้ มันก็เจริญอย่างเดียวกับสัตว์, แล้วก็เลยเลวยิ่งไปกว่าสัตว์ คือมีความขุ่นยากลำบากโกลาหลวุ่นวาย เบียดเบียนกัน และกันมากไปกว่าสัตว์. นั่นแหละอารยธรรมแผนปัจจุบัน. ทีนี้ถ้าว่าผลเมื่อไร มันก็อันตรายเมื่อนั้น อันตรายอย่างยิ่ง; เรื่องเกี่ยวกับปัจจัย ๔ นี้ ผลเมื่อไรมันก็เป็นอันตรายอย่างยิ่ง มันทำให้มีจิตใจอย่างสัตว์แล้วเร็วกว่าสัตว์, เกิดอุคตคติใหม่ “ทำงานเพื่อเงิน ทำงานเพื่อความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อย ถ้าอยู่ในโลกนี้ก็อยู่เพื่อกิน เพื่อดื่ม เพื่อราเริงเต็มที่ เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสีย” นี่คืออุคตคติของอารยธรรม. ฉะนั้น อารยธรรมแบบนี้เรียกว่าตั้งรากฐานอยู่บนปัจจัยทั้ง ๔ แล้วก็งอกงามเลยไปเกินขอบเขตความมุ่งหมายของปัจจัยทั้ง ๔ ก็กลายเป็นอามิสทั้ง ๔ คือเหยื่อล่อทั้ง ๔, เรียกว่าโลกามิส – เหยื่อในโลก สำหรับล่อดวงสัตว์ให้ติดอยู่.

สำหรับพระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้า ท่านมีคำว่า วันตะโลกามิส; วันตะแปลว่าคายออกทิ้งแล้ว, อามิสะก็คืออามิส; เป็นผู้มียามิสอันคายออกทิ้งแล้ว คือไม่กลืนเข้าไปอีกต่อไป. นี้คุณบทหนึ่งสำหรับความเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย; เหมือนที่เราสวดสรรเสริญพระพุทธคุณอยู่ทุกวันเสาร์เวลานี้ มีคำคำนี้รวมอยู่ด้วย. นั่นแหละเป็นเงื่อนงำของสิ่งที่เรียกว่ามโนษยธรรม. มโนษยธรรมสำหรับมนุษย์ที่มีจิตใจสูงขึ้นไป ไปอาศัยปัจจัยที่ ๕ คือธรรมะ, ดื่ม

กิน อาบ รดอะไรอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ; แล้วเราก็จะพูดถึงเรื่องปัจจัยที่ ๕ นี้
กัน ให้เป็นที่เข้าใจต่อไป.

เมื่อปัจจัยทั้ง ๔ มันเลี้ยงร่างกาย, ปัจจัยที่ ๕ มันเลี้ยงวิญญาณ. ธรรมะ
มันเลี้ยงวิญญาณ เป็นระบบ *spiritualism* มีลักษณะหรือว่าวิธีการ หรือว่า
ธรรมชาติอะไรของมันไปตามแบบของมัน, ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีความถูกต้อง
ครบถ้วน สมบูรณ์ตามความหมายของมนุษย์; คือในส่วนร่างกายมันก็ถูกต้อง
สมบูรณ์, แล้วส่วนวิญญาณหรือจิตใจมันก็ถูกต้องและสมบูรณ์. ความถูกต้องทาง
วิญญาณ นี่ก็คือว่าวิญญาณมันสูง จิตใจมันสูง.

ผมขอแนะนำให้ถือเอาตามความหมายง่าย ๆ ทีอ ๆ ลุ่น ๆ ของคำว่า
มนุษย์ แปลว่ามีใจสูง; มนะแปลว่าใจ, อุตสะแปลว่าสูง, เมื่อมีใจสูงนั่นแหละคือ
ความหมายของคำว่ามนุสสะ หรือมนุษย์ก็ตามใจ. แต่ทางภาษาบาลีเขาถือว่า
คำนี้ยังมีความหมายที่ลึกไกลไปกว่านั้น คือความหมายที่ว่า เป็นเหล่ากอแห่งมนู;
ผู้ที่เรียนบาลีมาแล้วก็จะนึกได้ เพราะครุฑมักจะสอนทำบทวิเคราะห์บทนี้ : เป็นเหล่า
กอของมนู เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามนุสสะหรือมนุชชะ. เมื่อไปพูดถึงมนู ก็ถึงถึง
บุคคลคนหนึ่งซึ่งมีจิตใจสูงสุดของมนุษย์อีกเหมือนกัน, ถ้าเป็นเหล่ากอของมนู
คือมีจิตใจสูงอย่างมนู. คุณบทสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่
คำหนึ่งว่า มนุโช; พระพุทธเจ้าเป็นมนุโช คือเป็นเหล่ากอของมนูโดยแท้; ว่า
พระพุทธเจ้านี้เป็นคน, แต่เป็นคนชนิดที่เป็นเหล่ากอของมนูโดยแท้, มนูก็เรื่อง
จิตใจสูง.

ฉะนั้น ถือเอาความหมายของคำว่า มนุษย์ ๆ นี้มีใจสูงก็แล้วกัน; ในบทสรรเสริญคุณพระพุทธเจ้าที่สวดอยู่ทุกวันเสาร์นี้ก็มีคำนี้ว่า **มนุษย์สละ** – เป็นเหล่ากอแห่งหมูโดยแท้ ก็คือพระพุทธเจ้า. ก็หมายความว่า ท่านก็มีจิตใจสูงสมกับคำว่า เป็นมนุษย์ หรือเป็นมนุษย์ก็ได้ มนุสสละก็ได้ มนุษยะก็ได้ แล้วแต่เราจะใช้คำภาษาบาลี หรือภาษาสันสกฤต ในรูปไหน. เอาความกันแล้วก็ให้มีใจสูงก็แล้วกัน ก็เรียกว่ามนุษย์. ฉะนั้น อะไรก็ตามที่ทำความเป็นผู้มีใจสูง ก็เรียกว่ามนุษยธรรม. ถ้าเรียกสั้น ๆ ด้วยคำคำเดียวก็คือ สิ่งที่เรียกว่าธรรมะนั้นแหละ, เป็นปัจจัยที่ ๕ สำหรับทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์คือมีจิตใจสูง. ก็เข้ารูปเดียวกันกับหลักที่เขาถือกันมาแต่โบราณก่อนพระพุทธเจ้าที่ว่า “**ธรรมะเท่านั้นที่ทำความผิดแปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์ พอเอาธรรมะออกไปเสีย คนกับสัตว์ก็เสมอกัน**” นั้น; ธรรมะที่ทำความผิดแปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์นั้นแหละ คือสิ่งที่จะเรียกว่ามนุษยธรรมในที่นี้. ฉะนั้น เราจะต้องพยายามทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมะกัน ให้ละเอียดลออให้ทั่วถึงในโอกาสข้างหน้า. มนุษยธรรมก็คือเครื่องทำความเจริญในทางจิตหรือทางวิญญาณ ตามแบบของมนุษย์ที่เป็นเหล่ากอแห่งหมู.

ปัจจัยที่ ๕ ไม่ทำอันตรายใคร ยิ่งมีมากยิ่งดี.

ที่นี้มันก็น่าคิดน่านึกตรงที่ว่า ปัจจัยที่ ๕ นี้ มันไม่มีอันตราย; ปัจจัยที่ ๔ เผลอเมื่อไรมีอันตรายเมื่อนั้น คือมันกลายเป็นอามิส แล้วมันหลอกลวงหุ้มห่อ ท่วมทับเป็นอันตรายไปทันที. แต่ปัจจัยที่ ๕ นี้มันประหลาดที่ว่า แม้ว่า

มันจะเปลือยอย่างไรมันก็ไม่เป็นอันตราย จะมีมากเท่าไรก็ไม่เป็นอันตราย แม้ว่ามันจะเกินไปมันก็ยังไม่เป็นอันตราย มันไม่เหมือนกับปัจจัยทั้ง ๔. มันเป็นสิ่งที่เราจะต้องสนใจปัจจัยที่ ๕ ที่เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนี้ กันให้มากเป็นพิเศษ.

เดี๋ยวนี้เราเอ่ยถึงกันแต่ปัจจัยทั้ง ๔, แล้วก็อย่างโง่เขลาขมขาย หลับหู หลับตา ถึงกับหลงบูชา พุทธอะไรสักชนิดก็อ้างปัจจัยทั้ง ๔ เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต แม้ในหลักพุทธศาสนาก็มีเรื่องปัจจัยทั้ง ๔. เพราะคนเหล่านี้ไม่รู้เรื่องปัจจัยที่ ๕, ก็ยั่วกันหรือว่าโฆษณาชวนเชื่อกันให้พัฒนากันแต่เรื่องปัจจัยทั้ง ๔; ก็เลยหลงกันใหญ่ เลยมัวเมากันใหญ่ มันก็กลายเป็นปัญหาขึ้นอย่างที่เราเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ ที่ว่าปัจจัยทั้ง ๔ นี้มันเพื่อ จนเกินความหมายของปัจจัยทั้ง ๔, กลายเป็นเหยื่อในโลก, มนุษย์ก็แย่งชิงกันเกี่ยวกับปัจจัยทั้ง ๔. ก็ขอให้คิดดูให้ดี ตรงไปตรงมาว่า ที่บรรณาฬ่าพันกันทั้งโลกเวลานี้ มันก็เรื่องความโง่เรื่องปัจจัยทั้ง ๔, ก็มันพ้นจากความ เป็นปัจจัยทั้ง ๔ มันกลายเป็นอามิส มันเป็นเหยื่อล่อ. ที่เขารบกันนั้นนะ เขาก็เพื่อจะเอาประโยชน์นะ, สิ่งที่เราเรียกว่าประโยชน์นั้นมันไม่มีอะไรมากไปกว่าปัจจัยทั้ง ๔ ที่เพื่อ ที่ถึงกับเป็นอามิส. เพราะว่าสิ่งที่มันเป็นนายเหนือหัวใจของมนุษย์ทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นก็คือสิ่งที่เรียกว่าเวทนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสุขเวทนา; แล้ว เขาก็มองเห็นกันอยู่ว่า สุขเวทนานี้มันมาจากปัจจัยทั้ง ๔, ถ้าให้สุขเกินปกติก็ให้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้มันเขยิบขึ้นไปในทางที่มันแปลก มันอูตริ มันสูงขึ้นไป แต่เขาเรียกว่ามันดี มันยิ่งดี. เมื่อเขาพูดว่ายิ่งดี นั่นแหละคือยิ่งวิปริต ฉะนั้น มนุษย์มีความวิปริตในทางกาย ในทางจิต เนื่องจากการที่มันไปหลงใหลในปัจจัยทั้ง ๔, จนกลายเป็นอามิสไปแล้ว.

ขอให้แยกกันให้เด็ดขาดอย่างนี้ ว่าอารยธรรมมีรากฐานอยู่บนปัจจัย
ทั้ง ๔ และที่เลยกลายเป็นเป็นอามิสจนเพื่อไป; ส่วนมนุษยธรรมมีรากฐานอยู่บน
ปัจจัยที่ ๕ คือสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ, แม้มีมากเท่าไรก็ไม่มีอาการเพื่อ และไม่
เป็นอันตราย. นี่ขอให้ทุก ๆ องค์ ฟังความข้อนี้ให้ดี ๆ ทำความเข้าใจในคำว่า
อารยธรรมและมนุษยธรรมตามความหมายนี้; ผมเชื่อเหลือเกินว่าคงจะมีประโยชน์
และจะเป็นเครื่องป้องกันอันตราย. วันหลังเราจะได้อีกเล่าโดยละเอียด วันนี้เกิด
อุปสรรคฝนเข้ามาสอบไล่เรา; ใครโมโหบ้างคนนั้นก็เป็มนุษย์น้อยหน่อย, ใคร
ไม่รู้สึกโมโหเลยก็เป็มนุษย์ที่พอใช้ได้. เอาละก็ต้องยุติกันที เพราะว่ามันจำเป็นที่
จะนั่งทนให้มันเปียก.

ขอยุติในวันนี้ก่อนเวลา.

มนุษยธรรม

- ๕ -

๑๐ เมษายน ๒๕๑๕

ความกำกวมระหว่าง มนุษยธรรมกับอารยธรรม.

วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายต่อจากเรื่องที่บรรยายแล้วในวันก่อน. ในวันนี้ก็ยังอยากจะzoomความเข้าใจซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เกี่ยวกับชื่อของเรื่องที่บรรยายเป็นคำบรรยายชุด ชุดนี้, คือคำว่า **มนุษยธรรม**.

เข้าใจธรรมะยากเกี่ยวกับภาษาที่ใช้.

ในการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา ได้พยายามแสดงให้เห็นว่า เรามีความลำบากเกี่ยวกับภาษาที่ใช้พูดกัน แม้ในวงภายใน คือภาษาของเรา ก็ยัง

ลำบากด้วยการให้ความหมายแก่คำแต่ละคำนั้น ไม่ค่อยจะเหมือนกัน; ยิ่งเมื่อไปเกี่ยวข้องกับภาษาต่างประเทศอีกภาษาหนึ่งแล้ว ก็ยิ่งลำบากมากขึ้นไปอีก เพราะว่าคนที่บัญญัติถ้อยคำขึ้นนั้น มิได้สำรวจดูอย่างรอบคอบ หรือไม่อาจจะสำรวจได้อย่างรอบคอบ หรือไม่อาจจะสำรวจไปถึงเรื่องซึ่งมันอยู่นอกขอบเขตอำนาจของตัว ฉะนั้น คำที่บัญญัติขึ้นเพื่อความประสงค์ครั้งหนึ่ง ๆ จึงไม่ค่อยสมบูรณ์หรือถูกต้องไปในทุกแง่ทุกมุม, ทำความลำบากให้แก่ผู้ที่จะต้องใช้คำนั้น ๆ ในตอนหลัง หรือว่าใช้คำนั้น ๆ ในอันดับที่มันสูงขึ้นไปหรือละเอียด ประณีต จำกัดชัดเจนยิ่งขึ้นไป. ฉะนั้น ขอให้คุณในฐานะที่เป็นนักศึกษานี้ตั้งข้อสังเกตข้อนี้ไว้ให้ดี ๆ.

ธรรมดาเข้าใจยากเพราะภาษาไม่พอใช้, ในภาษาบาลีเองก็ลำบากอยู่ในภาษาบาลีหรือภาษาอินเดียขึ้นเอง ที่ว่าภาษามันไม่พอใช้แก่สิ่งที่เรียกว่าธรรมะ. ตัวอย่างเช่นพอพระศาสดาคองค์หนึ่งค้นพบสิ่งที่เรียกว่าธรรมะขึ้นมาข้อหนึ่งหรือระบบหนึ่ง ก็ไม่รู้จะใช้คำว่าอะไรให้เป็นที่เข้าใจได้ง่ายหรือทันทีแก่ประชาชน; นี้ก็ลำบาก จึงต้องยืมคำที่ประชาชนรู้อยู่แล้วไปใช้, เช่นคำว่า ความเย็นนี้ มันใช้เป็นชื่อของนิพพานไป หรือ ถนนหนทางนี้ก็ใช้เป็นชื่อของธรรมะไป – ธรรมะในฐานะที่เป็นหนทางปฏิบัติสำหรับไปสู่ที่สุดแห่งความทุกข์เป็นต้น. รู้ไว้คงจะมีประโยชน์ว่า ภาษามันไม่พอใช้แก่สิ่งที่ค้นพบใหม่คือธรรมะนั้น แม้ในประเทศนั้นเอง หรือในภาษานั้นเอง.

ที่นี้พอธรรมะนี้ถูกนำมาสู่ภาษาไทย ก็ไปเกิดแปลเข้าเป็นภาษาไทย มันก็ยิ่งลำบาก เพราะมันเคยลำบากมาขั้นหนึ่งแล้ว; นี้ถ้าจะยิ่งแปลจากภาษาไทยไปสู่

ภาษาอื่น หรือต้องไปเกี่ยวข้องกับเคียงภาษาอื่น มันก็ยังลำบากอีกชั้นหนึ่ง; ตัวอย่างที่ดำตาดูเวลานี้ก็เช่นคำว่า **ปรัชญา** ซึ่งใช้เป็นคำแปลของคำว่า *philosophy* ในภาษาอังกฤษ, แล้วมันก็เป็นสิ่งเดียวกับคำที่เราเรียกในภาษาบาลีว่า **ปัญญา**. แต่แล้วทั้ง ๓ คำนี้ มีความหมายไม่เหมือนกันไม่เท่ากัน : คำว่า **ปัญญา** ในภาษาบาลีพอจะเข้ากันได้กับคำ **ปรัชญา** ในภาษาสันสกฤต, แต่ไม่อาจจะเข้ากันได้กับคำว่า *philosophy* ในภาษาอังกฤษ. คุณยิ่งเรียนไปก็ยิ่งรู้ว่า *philosophy* นั้นเขาหมายถึง ทัศนะที่ยังต้องถกเถียงกันต่อไปอีก โดยเสนอไว้เป็นทัศนะหลาย ๆ ทัศนะพร้อมกันไปเรียกว่าปรัชญาหมด, จนไม่รู้จะเอาปรัชญาของใครดี; ส่วนคำว่า **ปัญญา** หรือ **ปรัชญา** ไม่ได้หมายความอย่างนั้น, มันเป็นเรื่องที่รู้แจ้งแทงตลอดแน่นอนลงไป. นี่ทำให้เกิดปัญหาว่าพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือเปล่า, พุทธศาสนาเป็นศาสนาคือ *religion* หรือเปล่า; นี่มันก็ยุ่งคาราคาซังกันอยู่อย่างนี้. นี่ก็เป็นข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นความยุ่งยากที่เกิดมาจากคำที่ใช้พูด.

ที่ต้องใช้คำอย่างที่ไม่ถูกต้องอย่างนี้ ก็เพราะว่าคำมันไม่พอ, ต้องตั้งขึ้นใหม่; พอตั้งขึ้นใหม่ ก็ตั้งขึ้นด้วยเหตุผลชั่วคราวหรือเหตุผลในขอบเขตจำกัด, มันเลยใช้อย่างสากลหรือทั้งหมดไม่ได้. นี่ผมจึงคิดหาทางที่ว่า เราจะทำความเข้าใจกันโดยเนื้อหาของเรื่อง, แทนที่จะทำความเข้าใจกันด้วยถ้อยคำที่บัญญัติขึ้นเป็นชื่อนั้น ๆ, และเรื่องที่เรากำลังพูดกันอยู่เวลานี้ ก็คือเรื่อง **มนุษยธรรม** กับ **อารยธรรม** ที่พยายามจะทำความเข้าใจในทางที่จะแยกกันให้เห็นชัดว่ามันเดินกันคนละทางอย่างไร. อย่างตัวอย่างในครั้งที่แล้วมา ก็พยายามที่จะชี้ไปในทางที่ว่า **อารยธรรม** มีความมุ่งหมายหรือมีรากฐานมุ่งไปยังเรื่องทางวัตถุ ขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้ง ๔; ส่วน **มนุษยธรรม** นั้นมุ่งไปในทางจิตทางวิญญาณ มุ่งไปยังปัจจัยที่ ๕

หรือขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ ๕ คือกรรมะ. การที่พูดอย่างนี้ก็เพื่อให้เข้าใจสิ่งเหล่านั้น, แต่สำหรับถ้อยคำที่ใช้เรียกชื่อสิ่งนั้น ๆ อาจจะไม่เป็นที่ยอมรับแก่คนพวกอื่นก็ได้; เช่นคนพวกอื่นอาจจะมาในลักษณะที่ว่า มนุษยธรรมนี้ก็เพียงแขนงหนึ่งของ อารยธรรม ก็ได้ หรืออารยธรรมเป็นแขนงหนึ่งของมนุษยธรรม ก็ได้, ซึ่งใครก็พูดได้ ไม่มีใครห้ามใครได้. เพราะฉะนั้น ในวันนี้ผมก็อยากจะทำความกระจ่างในเรื่องนี้ให้ยิ่งขึ้นไป โดยจะพูดโดยหัวข้อว่า **ความกำกวมระหว่างสิ่งที่เรียกว่า มนุษยธรรมและอารยธรรม.** ระหว่างคำ ๒ คำนี้มีความกำกวมอยู่มาก และยังเราจะทำความเข้าใจกันตามลำพังพวกเรา มันก็ต้องสะสางภาวะกำกวมนี้ให้มันชัดเจนลงไปสักหน่อย.

ตลอดเวลาขออย่าได้ลืมว่า ผมพยายามที่จะทำความเข้าใจด้วยเนื้อหาของเรื่อง, ไม่ใช่ด้วยชื่อหรือคำพูดที่ใช้เรียกชื่อเรื่องนั้น ๆ. ครั้งที่แล้วมาก็อธิบายมาในลักษณะที่ว่า มนุษยธรรมเป็นเรื่องทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ, อารยธรรมเป็นเรื่องทางฝ่ายวัตถุ หรือทางกาย; มันจะเป็นส่วนหนึ่งของกันและกันได้ อย่างไรนั้นมองไม่เห็น เพราะมันเดินกันคนละทางอย่างนี้.

เล่นกีฬา เป็นธรรม ๓ – ๔ อย่าง (อย่างน้อย)

ตามแต่เจตนาผู้เล่น.

ผมจะยกตัวอย่างด้วยเรื่องที่คุณทั้งหลายนี้จะมองเห็นได้ง่าย; ยกตัวอย่างด้วย **เรื่องกีฬา** เรื่องการเล่นกีฬา. ถ้าว่าเล่นกีฬาด้วยความมุ่งหมายที่จะ

ให้มือนามยดี, มันก็คงจะเป็น อารยธรรม อันหนึ่งได้; แต่ถ้าเล่นกีฬาด้วยความมุ่งหมายว่าจะให้เกิดน้ำใจนักกีฬาขึ้นในจิตใจ ไม่ใช่เพียงแต่ต้องการอนามยนี้ เราต้องการน้ำใจนักกีฬา คือความไม่เห็นแก่ตัว หรือความเสียสละยอมได้อย่างนี้, ผมว่ากีฬานี้เป็น มนุษยธรรม หาใช่เพียงสักว่าอารยธรรมไม่. แต่ถ้าเล่นกีฬาเพื่อความแพ้วความชนะ เหมือนที่พวกคุณเล่นกันอยู่แล้ว, ผมเรียกว่าเป็น อนารยธรรม เป็น barbarism ของพวก savage ป่าเถื่อน. ถ้าเล่นกีฬาเพื่อแพ้วและชนะ มันเป็นอนารยธรรม, ถ้ามันเล่นกีฬาเพื่ออนามยเป็นต้นนี้มันเป็นอารยธรรมได้; แต่ถ้ามันเล่นเพื่อมีจิตใจสูง เป็น sporting spirit แท้จริง มันก็เป็นมนุษยธรรม. ถ้าว่าเล่นกีฬาเพื่อประโยชน์อย่างอื่นอีกมันก็ต้องตีความไปอย่างอื่น; เช่นว่าเล่นกีฬาเพื่อหาทุนหาเงินอย่างนี้ มันก็ต้องเป็นการค้า หรือว่าเพื่อเป็นการบุญการกุศล อย่างไม่อย่างหนึ่งไป. แต่เดี๋ยวนี้มันเล่นกีฬาเพื่อความเป็อันธพาลในสนามกีฬา ทั้งผู้เล่นกีฬาและผู้ดูกีฬาและผู้ควบคุมกีฬา; อย่างนี้มันก็ยังเป็นอนารยธรรมสูงสุด. นี้คุณลองคิดดูทีว่ กีฬาคำเดียนั้นนะ มันแยกแขนงออกไปได้อย่างนี้, แล้วผมมีความเห็นอย่างนี้; พยายามจะแยกให้เห็นความแตกต่างอันนี้ เพื่อให้มองให้เห็นสิ่งทีเรียกว่าธรรมะในสนามกีฬา.

ทบทวนกันอีกทีหนึ่ง ตั้งแต่อย่างต่ำที่สุดมาว่า (๑) ถ้าเล่นกีฬาเพื่อแพ้วชนะ มันก็เหมือนกับสัตว์กัดกัน เพราะฉะนั้น มันก็เป็น อนารยธรรม; แล้วสังเกตดูหน้าตา กิริยาท่าทางของนักกีฬาปัจจุบันนี้แล้ว มันก็เล่นเพื่อแพ้วชนะ เหมือนกับสัตว์กัดกัน มีการทำอันตรายกันในกลางสนามกีฬา มีการไม่เชื่อฟังผู้ควบคุมการเล่นอย่างนี้เป็นต้น. ยังมีกองเชียร์มาแสดงด้วย ก็ยังเห็นได้ชัดว่า

มุ่งหมายความแพ้วความชนะ และความล้อเลียนผู้แพ้, อย่างนี้มันไม่ใช่กีฬา เพราะฉะนั้น กีฬานี้มันมันเป็นอนารยธรรม แสดงความเป็นอันธพาล.

(๒) เอ้า, ทีนี้เรามองกีฬา ไปในแง่ที่ว่า ผู้มีปัญญาคิดขึ้น เพื่อประโยชน์แก่นามัย คือมีร่างกายเข้มแข็ง แข็งแรงสบายดี ไม่ค่อยมีโรคภัยไข้เจ็บ ประกอบการงานได้ดี; นี่ก็ต้องเรียกว่าเป็นของแปลกของใหม่ที่มีมนุษย์ค้นพบ เป็น civilization หรืออะไรก็ได้ เป็น อารยธรรม ได้. แต่มันก็ไม่สูงไปเท่าไร ไม่สูงไปกว่าระดับธรรมดาที่มากน้อย เพราะว่าเรายังเห็นวัวควายมันยกหางสูงวิ่งเล่นกลางทุ่งนา คุณล้ายกับว่าไม่มีความหมายอะไร; แม้แต่ไก่ที่มันก็วิ่งเล่นรอบ ๆ สนามโดยไม่มีเหตุผลอะไร นอกจากว่ามันจะเล่นเพื่อความสบายแห่งร่างกายของมัน. ฉะนั้น การเล่นกีฬาเพื่ออนามัย เพื่อความสบายแห่งร่างกายนี้ก็ไม่ดีไปกว่าสัตว์ที่มากน้อย, มันคงจะหาทางออกไปในทางเล่นเพื่อหาความสนุกสนานมากกว่า.

(๓) คำว่า “เล่น” นี้แปลกอยู่เหมือนกัน มันเป็นความสุขชนิดหนึ่งได้, ถ้ามันเล่นให้ถูกวิธี; ถ้าเล่นผิดวิธีมันก็เป็นป่าเถื่อน หรือเป็นอันตราย. ภาษาบาลี คำนี้คือคำว่ากีฬานี้ หรือว่าภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นกริธาไปนั้น มีความหมายว่าเล่น; นับตั้งแต่การเล่นของลูกเด็ก ๆ ที่เล่นทรายเล่นฝุ่น, กระทั่งกีฬาของคนเล่นที่เขาจัดขึ้นเพื่ออย่างนั้นอย่างนี้, แล้วมันไปสูงสุดที่คำว่า ฆานกีฬา คือเล่นฆาน นี้ก็เป็นเรื่องของพวกโยคีมีฆานกีฬา เล่นกีฬาด้วยฆาน คือเข้าฆานนั้นแล้วออกฆานนี้ เข้าฆานนี้แล้วออกฆานนั้น อย่างสนุกไปเลย นี่เขาเรียกว่า เล่นฆานกีฬา. อย่างนี้เจตนาคุณมันจะบริสุทธิ์ และเป็นไปตามธรรมชาติ ที่เป็นการเล่นที่หา

ความสุข; มันก็จะเป็น อารยธรรม อันหนึ่งได้, และถูกต้อง หรือว่าเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของธรรมชาติที่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ก็ตาม มันจะต้องเล่น. แต่แล้วมันจะเล่นเหมือน ๆ กันไม่ได้ สัตว์จะเล่นเหมือนคนก็ไม่ได้ คนจะเล่นเหมือนสัตว์ก็ไม่ได้. ทีนี้คน : เด็ก ๆ จะเล่นเหมือนผู้ใหญ่ไม่ได้ ฉะนั้น เด็ก ๆ ก็ต้องเล่นไปตาม

ประสาเด็ก ๆ, คนหนุ่มสาวก็มีกีฬาไปตามประสาคนหนุ่มสาว, กระทั่งคนแก่ กระทั่งพวกโยคีที่อยู่ในป่ามันก็มีเล่น เขาใช้คำเดียวกันว่ากีฬา. อันนี้ดูจะเป็นพื้นฐานของคำว่ากีฬา เพราะมันมาตั้งแต่โบราณโบราณ สองสามพันปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย; มันก็เป็นอารยธรรม อันหนึ่ง ซึ่งอาจจะเปลี่ยนไปเป็น มนุษยธรรม ได้ในภายหลัง.

(๔) เดียวนี้เราเอาคำว่ากีฬาในภาษาบาลีนี้มาใช้เล่นกีฬา ในความหมายที่แคบเข้ามา คือสำหรับคนที่เป็่นนักกีฬาแล้วก็เล่นกีฬา จนกระทั่งมีการแข่งขันระหว่างชาติ แล้วเพื่อการแพ้เพื่อการชนะ ในกีฬาระหว่างนักกีฬาระหว่างชาติก็มีการทำอันตรายกัน ไม่แสดงความเป็นนักกีฬา แต่แสดงความป่าเถื่อนออกมาจนต้องไล่ออกไปจากสนาม หรือว่าต้องเสียชื่อประเทศชาติที่ตนมาแทนเป็นต้น; อย่างนี้เป็นอนารยธรรม เป็นกีฬาชนิดอนารยธรรม.

(๕) ดูเหมือนว่ากีฬาของมนุษย์ในโลก จะเปลี่ยนมาเป็นอนารยธรรมนี้มากขึ้น ๆ. คุณไปสังเกตดูให้ดีก็แล้วกัน เพราะว่าคุณมีโอกาสที่จะเข้าไปในสนามกีฬามากกว่าผม; ผมก็ได้อ่านข่าวหนังสือพิมพ์เท่านั้น คงจะไม่รู้อะไรดีนัก; แต่เดี๋ยวนี้เอามาชี้ให้เห็นว่า ถ้าเล่นกีฬาเพื่อกำล้างกาย มันก็เป็นอารยธรรมก็ได้, ถ้า

เพื่อจิตใจสูง ก็เป็นมนุษย์ธรรมก็ได้, แต่ถ้าเพื่อความแพ้นะ ด้วยกิเลสแล้วมันก็เป็นอนารยธรรม, ถ้าเพื่อหาทุน ก็เป็นอุบายการค้าอย่างหนึ่ง, ฉะนั้น คำว่ากีฬาคำเดียว มีใจความที่กำกวมอย่างน้อยก็ตั้ง ๔ – ๕ อย่างแล้ว; จะเป็นสิ่งที่ควรเล่นหรือไม่ควรเล่นมันก็กำกวมอยู่แล้ว. ฉะนั้น ถ้าเล่นเพื่อเป็นอันธพาลในสนามกีฬา นี่เล็กละเอียดกว่า อย่าเล่นดีกว่า; ถ้าเล่นก็เล่นให้มันเป็นกีฬาจริง ๆ คือมีความสุข มีความสนุก มีความเจริญ แล้วก็มีจิตใจสูงในที่สุด.

ที่นี้เราเอาคำ ๒ คำมาเปรียบเทียบ ว่ามนุษย์ธรรมกับอารยธรรม; มันมีความกำกวมตรงที่ว่า มันมีความมุ่งหมายต่างกันก็จริง, แต่มันมาเกี่ยวเนื่องกันกับสิ่งที่เป็นตัวแสดงนะ แสดงออกนะสิ่งเดียวกัน : เช่นเล่นกีฬาให้เป็นมนุษย์ธรรม ก็ได้, เล่นกีฬาให้เป็นอารยธรรม ก็ได้. นี้ผมเรียกว่าความกำกวม ระหว่างคำ ๒ คำนี้ คือคำว่ามนุษย์ธรรมกับอารยธรรม ซึ่งคนพวกอื่นอาจจะไม่ยอมรับมติดันนี้ก็ไม่ได้; แต่ไม่เป็นไร เพราะว่าเรากำลังพูดกันด้วยเรื่องเนื้อหาสาระข้อเท็จจริงของเรื่อง, ไม่ได้เอาชื่อเป็นประมาณ. คุณอย่าลืมนะที่ผมได้มีหลักการอย่างนี้, คุณไปเปลี่ยนชื่อเป็นอย่างอื่นก็ได้; แต่เดี๋ยวนี้เราใช้ชื่ออย่างนี้ และผมก็จำกัดความหมายให้มันอย่างนี้ ว่าอารยธรรมขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้ง ๔, มนุษย์ธรรมขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ ๕; นั่นแหละเป็นหลักสำหรับที่จะแยกให้มันเด็ดขาดออกจากกัน.

มนุษยธรรมเป็นเรื่องของศาสนา, อารยธรรมไม่ใช่เรื่องของศาสนา.

ทีนี้เราก็จะ **ดูต่อไปถึงสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.** ก็ได้กล่าวมาแล้วว่า มนุษยธรรมมุ่งหมายหรือตั้งรากฐานอยู่บนปัจจัยที่ ๕ คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือ พระธรรม, นั่นแหละมันคือธรรมที่จะเป็นศาสนา, ฉะนั้น เรื่องของศาสนามันควรจะเป็นเรื่องของมนุษยธรรม, ไม่ใช่เป็นเรื่องของอารยธรรม. แต่ถ้านักศึกษาพวกอื่นเขาโหมเมเอาว่า มนุษยธรรมเป็นแขนงหนึ่งของอารยธรรมก็ตามใจเขา, ผมไม่อาจจะเข้าใจอย่างนั้นได้; คุณจะเข้าใจอย่างไรก็ไปพิจารณาเอาเอง เพราะบอกแล้วว่าเชื่อมั่นเปลี่ยนได้ แต่ตัวเรื่องมันเปลี่ยนไม่ได้. ถ้ามันเป็นสิ่งที่กระทำไปเพื่อให้มันมีจิตใจสูงขึ้น มีความเป็นมนุษย์สูงขึ้น เราก็เรียกว่ามนุษยธรรม; แต่ถ้ามันเป็นไปเพียงเพื่อความสะดวกสบาย สนุกสนาน เอรีคอร้อยของมนุษย์ ก็เป็นเพียงสักว่าอารยธรรม ในความหมายของคำว่า *civilization*, อย่าเอาความหมายของคำว่าอารยะ ที่เป็นภาษาบาลีหรือสันสกฤต นั้นมันดิเกินไป เพราะว่าเขาเอาคำนี้มาใช้เป็นคำแปลของคำนี้ อย่างที่ไม่ถูกต้องและไม่ยุติธรรมด้วย แต่มันใช้กันมาแล้วอย่างนี้จะทำอย่างไร. ในวงการของภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในประเทศไทยเรา ให้คำว่าอารยธรรมตรงกับคำว่า *civilization* ซึ่งมันทำความลำบากให้. เช่นเดียวกับเอาคำว่าปรัชญาไปเป็นคำแปลของคำว่า *philosophy* ดังที่กล่าวแล้ว.

ทีนี้สำหรับศาสนานั้น มันไม่ได้มุ่งถึงเรื่องที่เป็นไปในทางที่จะให้ความเจริญทางวัตถุหรือทางร่างกาย, มันมุ่งหมายดิ่งไปยังให้มีความสูงหรือความ

เจริญทางจิตใจ; ความเจริญทางร่างกายเป็นของแฝง ผากหรือแฝงไว้ หรือพลอยได้ ไม่ใช่เนื้อหาของเรื่อง. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาทั้งหมด ในศาสนาหนึ่ง หรือว่าทุก ๆ ศาสนาก็ตาม เขาเล็งถึงเรื่องทางจิตทางวิญญาณทั้งนั้น; ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา มันเป็นเรื่องของมนุษยธรรม คือสิ่งที่จะทำความเป็นมนุษย์ให้ถึงที่สุด ให้เต็มเปี่ยม ให้ถึงที่สุด แล้วก็ทางจิตทางวิญญาณด้วย. นี่เราก็จะต้องพูดกันต่อไปอีกหลายเวลา เกี่ยวกับศาสนาในฐานะที่เป็นมนุษยธรรมนี้; วันนี้แยกความกำกวมในระหว่างคำพูดให้เห็น.

ควรจัดศาสตร์ให้เป็นปัจจัยแก่มนุษยธรรม; ผลแห่งศาสตร์ทำให้จิตใจเลวได้.

ทีนี้เราจะมองดูถึงคำอีกคำหนึ่ง คือคำว่า ศาสตร์ คือ *science* ศาสตร์ทั้งหลาย. จะเป็นวิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์อะไรศาสตร์ก็ตาม ที่เรียกกันว่า *science* ทั้งหมดนี้ มันมีความมุ่งหมายไปในทางวัตถุ เพื่อผลทางวัตถุ เป็นอุปกรณ์แก่อารยธรรมโดยตรง. ถ้าจะเป็นอุปกรณ์แก่มนุษยธรรมบ้างก็จะเรียกว่าโดยอ้อม หรือว่าในอันดับสุดท้ายสูงสุด. ความรู้วิทยาศาสตร์ทั้งหลายนี้ มันเกิดขึ้นมาในโลกนี้ เพราะความต้องการของบุคคลที่ปรารถนาเรื่องวัตถุ เรื่องความเจริญทางวัตถุหรือว่าทางร่างกาย, อาศัยสิ่งที่มีรูปร่าง มีชิ้นมีก้อนมีตัวตนนี้เป็นส่วนสำคัญ คือเห็นได้ด้วยตา หรือว่าอยู่ในขอบเขตของเรื่องที่เราได้รู้ได้ด้วยอายตนะหยาบ ๆ ตา หู จมูก ลิ้น กายอย่างนี้. ฉะนั้น ศาสตร์ทั้งหลายไม่ควรจะจัดไว้ในกลุ่มของมนุษยธรรม, แต่ว่าจัดไว้ในกลุ่มของอารยธรรม คือความเจริญที่เป็นไปในทาง

ของปัจจัยทั้ง ๔, ไม่ใช่ตัวปัจจัยที่ ๕. แต่ถ้าว่ามนุษยธรรมนี้จะฉลาดมาก จะปรับปรุงให้ศาสตร์ทั้งหลายกลายเป็นปัจจัยเพื่อประโยชน์ของมนุษยธรรม ก็ยังจะทำได้. ฉะนั้น ขอฝากให้พวกคุณที่อ้างตัวเป็นนักศึกษาทั้งหลายนี้ เอาไปพิจารณา ดู แล้วทำไว้ในใจต่อไปข้างหน้าในอนาคต; เราอาจจะทำสิ่งที่เรียกว่าศาสตร์ หรือ *science* ทั้งหลายนี้ ให้เป็นปัจจัยแก่มนุษยธรรม ได้สูงขึ้นไปตามลำดับ, อย่าให้เป็นเพียงเพื่ออารยธรรม อย่างที่เห็น ๆ กันอยู่.

ที่นี้ก็มาพูดถึงความกำกวมที่เห็นว่าเป็นผลของศาสตร์ทั้งหลาย หรือผลิตผลต่าง ๆ หรือว่าสิ่งต่าง ๆ ที่มันออกมาจากศาสตร์ทั้งหลาย. ความเกิดขึ้นของสิ่งที่มันไม่เคยมี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นเรื่องเกี่ยวกับไฟฟ้า เกี่ยวกับอิเล็กทรอนิกส์ ที่กำลังใช้ให้เป็นวัตถุปัจจัยสำหรับความสะดวกสบายนี้ มันยังเห็นชัดว่ามันเป็นเพียงเพื่ออารยธรรม หรือ *civilization*, มันไม่เป็นมนุษยธรรมไปได้ เพราะว่ามันไม่ได้ทำให้จิตใจสูงขึ้น. ชาวบ้านที่ใช้ตะเกียงได้น้ำมันขงนี้ มีจิตใจสูงกว่าคนที่อยู่ตึกใช้ไฟฟ้าหุงหาก็ได้; แล้วอย่าเข้าใจว่า การที่มีไฟฟ้าใช้นี้จะทำให้จิตใจสูงขึ้น, อาจจะให้เห็นแก่ตัวมากขึ้นก็ได้ เพราะว่าไฟฟ้านี้มันก็ช่วยให้เราสะดวกสบายมากขึ้น. ความสะดวกสบายเป็นสุขสนุกสนานอย่างนี้ มันไม่มีอะไรอื่นนอกจากทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น; ความสุขหรือความสนุกนี้ทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น. ความทุกข์หรือความยากลำบากนั้น มันทำให้คืนรนไปทางอื่น, ถึงจะมีความเห็นแก่ตัวแฝงอยู่ มันก็ไม่ทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น. ฉะนั้น ถ้าเรากำหนดในทางวัตถุที่เป็นปัจจัยแห่งความสุข สนุกสนานมากเท่าไร, จิตใจของเราจะเลวลงเท่านั้น.

หลักพระพุทธเจ้า : กินอยู่แต่พอดี, ทำให้มีมนุษยธรรม.

นี่ระวังให้ดี : ภาวะจิตธรรมที่มีอยู่ในอารยธรรมแผนปัจจุบันนี้ เพราะว่าเขาเพิ่งเล็งไปทางอยู่ดีกินดี อยู่ดีกินดีไม่มีขอบเขต; มันไกลจากหลักของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า **กินอยู่แต่พอดี**. นี่ผมคงจะพูดเรื่องนี้ซ้ำตั้งร้อยหนแล้ว กระทบใจ คือการเปรียบเทียบระหว่างคำว่า**กินดีอยู่ดี** กับคำว่า**กินอยู่แต่พอดี**. ผมยังกลัวมากก็ได้ ที่ว่ากลัวคนจะไม่เข้าใจความต่างระหว่างคำ ๒ คำนี้, แล้วพวกคุณก็เพิ่งมาใหม่, ในวันนี้ผมก็อยากจะให้ได้ยินคำนี้ ในฐานะเป็นคำที่สำคัญ. ถ้าไปยึดมั่นเรื่องกินดีอยู่ดีแล้วก็ระวังเถอะ จะไร้มนุษยธรรม; อย่างมากก็จะเป็นเพียงอารยธรรม. แต่ถ้าไปยึดหลักว่ากินอยู่แต่พอดีนั่นนะ มันจะมีมนุษยธรรม ก็จะมีความสูงทางจิตใจได้ง่ายกว่า.

ฉะนั้น **ผู้ที่มีมนุษยธรรมหรือมีจิตใจสูง จะไม่ลุ่มหลงเรื่องความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์หรืออะไรสมัยปัจจุบัน** นับตั้งแต่เรื่องสมัยใหม่ในที่มันเป็นเรื่องก้าวหน้า; ไฟฟ้านี้เป็นเรื่องเก่าไปแล้วกระทบ, ถ้าเปรียบเทียบกับเรื่องปรมาณู เรื่องจรวด เรื่องอวกาศอะไรนี้. แต่ว่าความก้าวหน้าในทางนี้ มิได้ทำให้จิตใจของมนุษย์สูงขึ้นเลย; ทำไปด้วยความเห็นแก่ตัว มีผลสำเร็จเพื่อเพิ่มความเห็นแก่ตัว เพื่อโอ้อวด เพื่อข่มขี้กัน. ฉะนั้น การที่จะพูดว่าพิชิตดวงจันทร์นี้ ผมเรียก - เห็นว่ามันหลับตาพูด; เพราะผมมันมองในอีกแง่หนึ่งว่า **ดวงจันทร์นั้นนะมันพิชิตมนุษย์** คือดวงจันทร์สามารถทำให้มนุษย์ต้องลำบากมากถึงขนาดนั้นได้ เพราะความทะเยอทะยานหรือความอะไรของมนุษย์นั่นเอง, เรียกว่า**ดวงจันทร์มันพิชิตมนุษย์** ไม่ใช่**มนุษย์พิชิตดวงจันทร์**. คนที่มองกันแต่ในแง่อารย

ธรรมก็จะเห็นว่า เดียวนี้มนุษย์พิชิตดวงจันทร์; แต่ผมมองในแง่ของมนุษยธรรมแล้ว เห็นว่าดวงจันทร์นั้นพิชิตมนุษย์ เพราะว่ามันมีจิตใจที่ประกอบไปด้วยความเห็นแก่ตัวมากขึ้น.

การลงทุนไปดวงจันทร์นั้นนะ มันแพงมาก, ถ้าเอาเงินนั้นมาใช้ในทางประชาสงเคราะห์ สาธารณกุศล โลกยังจะดีกว่านี้ โลกนี้ยังจะดีกว่านี้; แต่ไม่มีใครยอมเอาเงินนั้นมาใช้เพื่อช่วยเหลือประชาชน, เอาไปใช้เพื่อไปดวงจันทร์เพื่อพิชิตดวงจันทร์. ดังนั้น การไปดวงจันทร์มันก็เป็นอารยธรรมที่เด็ดจัดอันหนึ่งเท่านั้น, แต่ไม่ใช่มนุษยธรรม. ถึงแม้จะรู้ว่าดวงจันทร์เป็นอะไร ๆ มันก็ไม่ได้ทำให้มนุษย์สูงขึ้นในทางจิตใจ, มันมีแต่ในทางที่จะสร้างความก้าวหน้าทางวัตถุทางปัจจัยทั้ง ๔ อยู่เรื่อยไป. เขาไปดวงจันทร์นี้ ก็เพื่อจะเอาเปรียบผู้อื่นในเรื่องการเป็นอยู่ การสงคราม การอะไร. หรือถ้ามันไปยึดครองแผ่นดินดวงจันทร์ได้ มันก็รวย แต่แล้วมันเป็นเพียงความละเมอเพื่อฝัน; ยังไม่มองเห็นว่าจะเป็นมุษยธรรมได้ที่ตรงไหน.

นี่เราพูดกันถึงวัตถุประสงค์ ความก้าวหน้าทั้งหลายทางวัตถุประสงค์ที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างสรรค์ขึ้นอย่างมากมายอย่างรวดเร็วในโลกนี้, มันล้วนแต่เป็นไปเพื่อสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม ไม่เป็นไปเพื่อมนุษยธรรม; ฉะนั้น โลกนี้จึงยังไม่มีสันติ และโลกนี้จะยิ่งห่างจากสันติ ซึ่งหมายถึงสันติภาพอันแท้จริงและถาวร; แต่ว่าโลกนี้จะกลับมีวิกฤตการณ์ที่แท้จริงและถาวรแทน คือความยุ่งยากลำบากเดือดร้อนเป็นการถาวรยิ่ง ๆ ขึ้นไป, เพราะมันไม่มีมนุษยธรรม มันมีแต่เพียงสักว่าอารยธรรม “อารยธรรมสักว่า”, ยังไม่ใช่อารยธรรมแท้จริงตามตัวหนังสือ. เมื่อเราเข้าใจเรื่องเหล่านี้, เราจะเข้าใจเรื่องกิเลส เข้าใจเรื่องความ

ทุกข์ ความดับทุกข์ แล้วทั้งของบุคคลและทั้งของหมู่คณะ และของมนุษย์ทั้งโลก; จึงขอชักชวนว่า ให้ทนพยายามศึกษาคำ ๒ คำนี้ คือคำว่ามนุษยธรรมกับคำว่าอารยธรรม.

ความก้าวหน้าแต่ทางอารยธรรม ทำให้คนถอยห่างจากมนุษยธรรม.

อยากจะพูดถึงคำอีกคำหนึ่งที่เรียกว่า ความก้าวหน้า. มนุษย์สมัยนี้ก็คุยโอ้ถึงเรื่องความก้าวหน้า ถูกคนโบราณว่าไม่มีความก้าวหน้า. คนโบราณเขาต้องการความก้าวหน้าทางมนุษยธรรม, คนสมัยนี้มันต้องการความก้าวหน้าทางอารยธรรม; ฉะนั้น วัฒนธรรมมันจึงแยกทางกันเดิน. วัฒนธรรมชนิดมนุษยธรรมนี้ มันเดินกันอีกทางหนึ่ง; แยกทางอีกทางหนึ่งกับว่าวัฒนธรรมประเภทอารยธรรม. เมื่อเทียบถึงความก้าวหน้าระหว่าง ๒ ชนิดนี้แล้ว เห็นว่ามันเดินสวนทางกันเลย; มนุษยธรรมมันถูกทำให้เลอะเลือน ให้เลื่อนไป ให้เจียบไป ให้ถอยหลัง เพราะความก้าวหน้าของอารยธรรมทางวัตถุ. นี่อารยธรรมทางวัตถุของคนสมัยนี้ กำลังพุ่งไปข้างหน้าอย่างเหมือนกับว่าจรวดพุ่งไปอย่างนั้นแหละ, แล้วมันก็ทำให้สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนี้ถอยหลัง; นี่สำหรับปัจจุบันนี้.

แต่ถ้าเรามองย้อนลงไป ย้อนหลังเข้าไปถึงยุคแรก ๆ โน้น; เราจะเห็นว่าอารยธรรมมันก็ก้าวหน้ามาทัน ๆ กันกับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม, พอ ๆ กันมา

หล่อเลี้ยงกันได้. มนุษยธรรมมันจึงขึ้นถึงจุดสูงสุด ในสมัยที่บุคคลอย่างพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก เพราะว่าคนเหล่านี้ค้นคว้ากันแต่เรื่องทางจิตใจ คือต้องการจะเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงยิ่งไปทุกที ไม่ค่อยค้นคว้าเรื่องวัตถุปัจจัยทางร่างกายนี้; ฉะนั้น ความก้าวหน้าในเรื่องทำมาหากิน เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ นั้นมันคลานตัวมดเต็ม ๆ, แต่การค้นคว้าทางมนุษยธรรมทางจิตใจมันคล้าย ๆ กับวิ่งมาเหมือนกัน มันจึงได้สูงสุดถึงขนาดที่ว่ามีมนุษย์ เช่นพระอรหันต์ ประเภทพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก, แล้วมันก็สูงสุดไปอีกไม่ได้แล้ว. สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนี้ มันไปได้สูงสุดเพียงแค่ความเป็นพระอรหันต์เท่านั้น; ส่วนอารยธรรมที่มันเนื่องอยู่กับวัตถุนั้นมันก็ยังไปได้อีก, และก็ไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด มันเป็นเหยื่อของกิเลส มันไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด.

ถ้าเราจะสังเกตดูในประวัติศาสตร์ที่เป็นมาแล้ว; เราจะเห็นว่าเรื่องอารยธรรมใหม่สดนี้ มันเพิ่งตั้งต้นเมื่อไม่กี่ปีนี่ เมื่อสองสามร้อยปีนี่เอง, นอกนั้นมันก็ไกลไปด้วยความเรื่อย ไม่มีไฟฟ้าใช้ ไม่มีอะไรนั้น. เพราะฉะนั้น อารย-ธรรมวัตถุมันเพิ่งกระโดดพรวดไปเหมือนจรวดนี้ ก็เพิ่งเมื่อไม่กี่ปี, หมายความว่า เมื่อสักสองสามร้อยปีมานี้; ก็เป็นยุคของอารยธรรมวัตถุครอบงำโลก ทำให้คนไม่สนใจสิ่งทีเรียกว่ามนุษยธรรม คือพระธรรมหรือคือศาสนา. อารยธรรมนี้พุ่งไปข้างหน้าเท่าไร คนก็ยังเกลียดศาสนาเท่านั้น; ก็ดูสิในโลกนี้มันมีศาสนาเหลือแต่สักว่าชื่อ เป็นโบราณวัตถุไปเสียแล้ว, พวกฝรั่งก็ว่าพระเจ้าตายแล้ว ศาสนาไม่จำเป็น, ทีนี้คนหนุ่มสาวรุ่น ๆ พวกคุณนี่ก็พลอยตามกันฝรั่ง กำลังจะเห็นว่าธรรมะไม่มีประโยชน์. นี่คิดว่าคุณมาบวชเสียเดือนหนึ่งในระหว่างปีศาจนี้ เข้ามาทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันให้ยุติธรรมที่สุด. ไม่ใช่ผมจะบีบบังคับ หรือว่า

ขอรับรองให้คุณเชื่อผม; แต่ว่าขอรับรองให้พิจารณาให้ดี ให้ละเอียดลออ ให้เป็นธรรมเนียม ว่ามนุษย์กำลังเป็นอย่างไร เกี่ยวกับเรื่อง ๒ เรื่องนี้, แล้วมนุษย์เราจะไปรอดได้

อย่างไร เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมกับคำว่ามนุษย์; กลัวว่าจะกลายเป็นสัตว์ที่ลุ่มหลงความเอรีดอรรอยทางเนื้อหนัง คืออารยธรรมนั่นเอง, อารยธรรมเนื้อหนัง.

นี่เรื่องมันแยกกันไม่ออก และบางทีมันก็กำกวมโดยความหมาย แล้วมันหลอกให้คนหลงได้; จึงหวังว่าพวกเราทุกคนนี้อะไรได้หลงเลย อย่าได้ต้องหลงไปเลย อย่าได้เห็นกงจักรเป็นดอกบัว เห็นดอกบัวเป็นกงจักรเลย. ผมอยากจะระบุลงไปตรง ๆ ว่า มนุษยธรรมมันเป็นดอกบัว; อารยธรรมนี่มันเป็นกงจักร ยิ่งก้าวหน้ายิ่งทำให้ลำบากมาก ยิ่งยากมาก สับสนวุ่นวายมาก จนลืมความเป็นตัวเอง ลืมความเป็นมนุษย์ ทำกับเขาแทบจะไม่ถูกแล้วที่จะอยู่ในโลกนี้, นี่มันยุ่งอย่างนี้. ส่วนมนุษยธรรมนั้นมันตะล่อมไปหาความหยุด ความสงบ ความง่าย ความที่ไม่ต้องมีทุกข์. ฉะนั้น คุณให้ลึกลับด้วยใจที่เป็นธรรม; ถูกแล้วถ้าไม่มีรถไฟคุณมานั่งที่นี้กับผมไม่ได้, แต่แล้วก็อย่าคิดว่า ความมีรถไฟนั้นมันจะทำให้มนุษย์ดีหรือปลอดภัยได้.

ส่วนที่ ใช้อย่างอื่นเพื่อให้มนุษย์ยุ่งยากลำบากมากขึ้นไม่เข้าเรื่อง มันก็ยังมีอีกมาก. อย่าง มีเรือบิน มันทำให้ยุ่งมากขึ้นเพราะทำให้อยากไปหรือต้องไป แล้วมันก็จะมีเรื่องมากขึ้น; ตรงนี้ไม่ค่อยมองเห็น เพราะถ้าใครพูดแบบนี้ก็ต้องถูกหาว่างมงายโบราณโบราณ. ถ้าอย่า มีเครื่องจักรทอผ้า เรื่องกิจการนุ่งห่มมันก็ไม่ยุ่งยากอย่างนี้ เพราะว่าเราไม่ต้องมีผ้าที่สวองามใช้ ไม่ต้องมีผ้าที่มีดอกดวง

ประหลาด ๆ ใช้ ซึ่งมันเป็นยุ่งเปล่า ๆ. เพียงแต่เรามีเครื่องทอผ้าทอด้วยมือพอใช้กันมาได้มันก็พอแล้ว แล้วทุกคนจะมีงานทำ ไม่มีคนว่างงาน. ที่นี้มีเครื่องจักรทอผ้า คนก็ว่างงานขึ้นทันทีและก็มากด้วย; แล้วที่นี้ทำด้วยเครื่องจักรแบบนั้นมันทำได้สวย มันทำได้แปลก มันทำให้คนอยากใช้ด้วยความลุ่มหลงมากขึ้น. คุณก็มองดูไปก็แล้วกันว่า คนนั้นทำไมมันสวมเสื้อแบบนี้; เสื้อผ้านั้นทำไมต้องเป็นดอกเล่า, ไม่เป็นดอกไม้ดีกว่าหรือ. เขาเป็นดอกมาเพื่อหลอกให้คนหลง เพื่อทำให้คนโง่; คือหลงความเป็นดอกดวงอย่างนั้นอย่างนี้, ใต่ดอกอย่างนี้เดือนหนึ่งเดือนหน้าก็ต้องใต่ดอกอย่างอื่น, มันก็เรื่องยุ่ง มันเพิ่มความยุ่ง. ถ้าเรามีผ้าธรรมดาเท่าที่จะใช้ปิดร่างกายได้แล้ว เราก็ต้องไม่ยุ่ง ไม่จำเป็นจะต้องยุ่ง ไม่จำเป็นจะต้องหาเงินมากเท่านั้น. ถ้าเราทอผ้าใช้เอง อย่างความคิดของมหาตมะคานธีอย่างนี้, เราจะไม่ยุ่งมากอย่างนี้อย่างที่เดี๋ยวนี้ ที่มันยุ่งกันไปยุ่งกันมาทั่วโลก. แม้แต่เรื่องผ้าอย่างเดี๋ยวนี้ ประเทศไทยก็พลอยยุ่งกับเขาด้วย เพราะทอผ้าได้มากขึ้นเหมือนกัน.

นี่ยกตัวอย่างเรื่องราวเครื่องจักรทอผ้า มันทำให้มนุษย์มีมนุษยธรรมหรือว่ามีอารยธรรม และอารยธรรมชนิดไหน; ผมว่าอารยธรรมชนิดทำโลกให้ยุ่งมากขึ้น. นี่เราก็ตามกันฝรั่ง; เราซื้อเครื่องจักรเครื่องอะไรมาจากฝรั่ง มาใช้มาทำ, เราก็กำลังยินดีพอใจที่เราเจริญทันฝรั่งแล้ว. นี่เราคิดอย่างนี้ เรากำลังเข้าใจอย่างนี้; ถูกแล้วมันก็เจริญตามกันฝรั่งเรื่องอารยธรรมทางวัตถุ, แต่ก็ได้ดีขึ้นในเรื่องมนุษยธรรมทางจิตใจ. คนไทยมีจิตใจชนิดที่เป็นทาสโดยจิตใจ ต่อคนอื่นมากขึ้น ไม่ได้มีความเป็นไทยโดยจิตใจ สมกับคำว่าไทย หรือเป็นคนไทย. นี่เราจะต้องเป็นทาสเขา ด้วยการกินอย่างนั้น การนอนอย่างนี้ การอะไรอย่างนี้ ๆ,

เหมือนกับที่เขาเป็น ๆ กัน กำลังเป็น ๆ กัน, กำลังตามกันเขา; นี่ไม่มีความเป็นไทยหรอก. แล้วคงจะลำบากเหมือนเขาแหละ; เพียงแต่เราจะลำบากตามกันเขา, เขาลำบากนำหน้า เราก็ลำบากตามกันเขา; เพราะอารยธรรมทางวัตถุที่มันก้าวหน้าในโลกเวลานี้.

เมื่อผมเป็นเด็ก ๆ ครูของเรามีเงินเดือน ๕ บาท ๘ บาท, หรืออย่างสูง ๑๒ บาท; นักเรียน ป. ๔ รู้หนังสือไทยใช้การได้. เดียวนี้ครูเงินเดือน ๘๐๐ บาท ๑,๐๐๐ บาท; นักเรียน ป. ๔ ไม่รู้ ไม่รู้หนังสือไทย, มาที่นี้ตั้งหลายต่อหลายแล้ว จะบวชเนรตักที่ลำบากจะตาย. นี่มันมีความสับสนอย่างนี้ คือมันก้าวหน้าอะไรก็ไม่รู้. นี้คุณช่วยเอาไปคิดซิ หรือทุกคนลองเอาไปคิดเถอะ; สมัยเมื่อครูเงินเดือน ๕ บาท ๘ บาท นักเรียน ป. ๔ มีความรู้ภาษาไทยพอใช้ได้. เดียวนี้ครูเงินเดือนหลายร้อยบาท พันบาทก็มี ก็ยังจัดให้นักเรียน ป. ๔ รู้หนังสือไทยชนิดใช้ประโยชน์ได้, ไม่ได้.

นี่มันเป็นความกลับกันอยู่ ในระหว่างสิ่งที่เรียกว่าก้าวหน้าหรือไม่ก้าวหน้า. โลกก้าวหน้าอย่างไรกัน ในกรณีที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้. การศึกษามันก้าวหน้าอย่างไรกัน มันทำให้เราต้องหาเงินตั้งพันบาทจึงจะจ้างครูสอนได้ แล้ว ป. ๔ ก็ไม่ต้องรู้หนังสือ. สมัยหนึ่งเรามีเงินเพียง ๕ บาท ๘ บาทเราก็จ้างครูสอนหนังสือได้ แล้วเด็ก ป. ๔ ก็ยังรู้หนังสือ. นี่คือการก้าวหน้าอย่างไร ก้าวหน้าส่วนไหนหรือตรงไหน. นี้เรากลัวว่า เรื่องที่ใหญ่ ๆ เรื่องที่จะก้าวหน้าเพื่อสันติสุขสันติภาพของมนุษย์ของประเทศชาตินี้ มันจะเป็นรูปเดียวกันเสียอย่างนี้;

คือก้าวหน้าไปในทางต้องใช้เงินมาก ต้องจำเป็นหาเงินมามาก มาใช้มาก มาหว่านมาก, แต่แล้วเราก็ไม่มีความสุขเลย ยิ่งไม่มีความสุขยิ่งขึ้น.

นี่ระวังให้ดี ในเรื่องความก้าวหน้า. แต่ถ้าเอาธรรมะมาเป็นหลัก เอาศาสนาเป็นหลัก เอามนุษยธรรมเป็นหลัก มันจะไม่เกิดอาการอย่างนี้. อย่าไปยกบาปหรือยกโทษชนิดนี้ไปให้แก่ศาสนา; ศาสนาไม่ได้แนะนำให้ก้าวหน้ารูปนี้, แนะนำให้ก้าวหน้าแต่เพียงว่ากินอยู่แต่พอดี ไม่ได้แนะนำในเรื่องกินคืออยู่ที่เดียวนี้คนมันแข่งกันเพื่อจะกินคืออยู่ที่ มันก็ต้องโกง; เพราะไอ้สิ่งที่ทำความลำบากที่สุดคือคอร์รัปชันนั้น มันก็มีมูลมาจากอันนี้เอง คือความไม่ก้าวหน้าในทางมนุษยธรรม มันก้าวหน้าแต่ทางอารยธรรม.

คุณออกไปก็ต้องเผชิญกับปัญหานี้คอยดู; ผมพูดทำท่ายาวไปเลย ว่าคุณจะไปไหนต่อไปข้างหน้ามันก็ต้องเผชิญกับปัญหานี้. มันจึงเป็นสิ่งที่เราควรจะมาพิจารณากัน เพื่อประโยชน์แก่ความเป็นมนุษย์ของเราเอง เพื่อมนุษยชาติ เพื่อมนุษยทั้งหมด; จะต้องคิดถึงปัญหานี้ คือปัญหาที่มันคาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมกับอารยธรรม ที่ได้ยกตัวอย่างมาแล้ว. ถ้าทำผิดเรื่องนี้ก็ไม่มีทางที่จะแก้ปัญหามนุษย์นี้ได้สำเร็จ, แล้วมนุษย์นี้ก็ต้องวิ่งไปสู่ยุคที่คนโบราณเขาเรียกกันว่า *มิกัสตัญญี*. บางคนยังไม่เคยได้ยิน; มิกัสตัญญี ก็คือยุคที่โลกนี้จะลุกเป็นไฟ หนีหายครั้งใหญ่, คือคนจะไม่มีความรู้สึกความเป็นมนุษย์ที่จะเมตตาอารีกัน เขาเรียกว่ามิกัสตัญญี จะสำคัญว่าผู้อื่นนั้นเป็นเหมือนกับเนื้อหรือสัตว์ หรือว่ายุงตัวหนึ่ง. คือมนุษย์คนหนึ่ง จะสำคัญว่ามนุษย์อีกคนหนึ่งเป็นเหมือนกับยุงตัวหนึ่งเท่านั้น มันก็จะตบตีหรือมันจะฆ่าหรือมันทำอะไรอย่างไม่มี ความหมาย; นี้

เขาเรียกว่ามิกสัญญี เป็นผลของการที่มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวจัดขึ้น ๆ ๆ ๆ ตามความก้าวหน้าของอารยธรรมทางวัตถุ.

ถ้าว่ามนุษย์หรือโลกนี้ไม่เปลี่ยนพฤติกรรมนี้ ไม่มีทางที่จะหยุดยั้ง *process* อันนี้ได้แล้วก็, หรือไม่เปลี่ยนกลับไปให้ถูกทางแล้วก็, มันก็แน่นอนแหละ ยุคมิกสัญญีก็จะจะเป็นความจริงขึ้นมา เพราะมันเป็นเพียงผลของความเห็นแก่ตัวเกินไปนั่นนะ ความเห็นแก่ตัวจัดเกินไป. เดียวนี้เขาก็ตัดสินกันด้วยลูกระเบิด จะตัดสินปัญหากันด้วยลูกระเบิด; เมื่อความเห็นแก่ตัวมันมากพอ มันก็หน้ามืดพอที่จะตัดสินกันด้วยลูกระเบิดที่ร้ายแรงที่สุด. นี่ก็คือยุคมิกสัญญีโดยแท้จริง; อะไรจะไปยับยั้งมนุษย์เหล่านี้ไว้ ยับยั้งคนเหล่านี้ไว้ให้มีมนุษยธรรม พอที่จะไม่ตัดสินปัญหากันด้วยลูกระเบิด. สิ่งที่เราเรียกว่าอารยธรรมมันนำมาสู่ปัญหานี้ มันทำให้มนุษย์ก้าวขึ้นมาจนถึงปัญหานี้; ยังเหลือแต่จะกวาดล้างโลกนี้ให้เป็นมิกสัญญี. นี่สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมมันก้าวตามมาไม่ทัน; ถ้ามันก้าวตามมาไม่ทัน โลกนี้ก็ต้องเป็นอย่างว่า. นี่เราคอยดูว่า มันจะเลี้ยวออกไปหาทางที่ถูกต้องได้โดยวิธีใด; ทุกคนมันก็กลัวตาย, แต่ว่าถ้าความเห็นแก่ตัวมันจัดเกินไปแล้วมันก็ลืม ลืมความกลัวตาย หรือลืมเห็นแก่่มนุษยธรรม มันก็ทำลายกันอย่างที่เรียกว่ามิกสัญญี.

คุณจะคิดอย่างไร การที่ว่าในพระนครหลวงนั้นแหละมีอันธพาลแบบที่จะต้องเอามายิงเป้าด้วยอำนาจปฏิวัติ หรือมาตรา ๑๗ หรืออะไรทำนองนั้นมากขึ้น ๆ, มันเพราะเหตุอะไร? เพราะมันขาดอะไร? หรือเพราะมันมีอะไรมากเกินไป? ผมมันมองเห็นในทางว่า เพราะมันมีความลุ่มหลงในอารยธรรมวัตถุมากเกินไป มันยอมจิตใจให้เห็นแก่ตัว ย่อมให้หลงไหลในความสุข

สถานทางเนื้อหนัง คือทางกามารมณ์. อารยธรรมแผนใหม่แผนปัจจุบัน ทางวัตถุนี้ ส่งเสริมกามารมณ์อย่างลึกซึ้งไปทุกวิถีทางแหละ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วขนาดที่เรียกว่าเกินกว่ามนุษย์จะทนได้ด้วยซ้ำไป ฉะนั้น พวกที่

เรียกว่าฮิปปีฮิปป้ามันก็เกิดขึ้น เป็นผลเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางอารยธรรมที่ มันคิดวิถีทางของมนุษย์ มันเดือดขึ้นมา มันก็ใช้อุคคติแบบนั้น. ขอให้เอารายละเอียดเหล่านี้ไปเปรียบเทียบดู เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม หรือ อารย-ธรรม ตามความหมายที่ผมนิยามให้ เพื่อสะดวกแก่การศึกษาเรื่องราวใน

พุทธศาสนาที่จะได้พูดกันต่อไปในวันหลัง ๆ.

เอาละวันนี้เราก็จะสรุปสาระของเรื่องว่า เพราะมันมีความกำกวมในระหว่างคำพูดที่เราใช้พูดกัน เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าธรรม ธรรมนั้นธรรมนี้ ธรรมะนะ, มันเลยทำให้เราเข้าใจธรรมไม่ได้สักอย่างเดียว; จะเป็นมนุษยธรรมหรือว่า อารยธรรมหรือวัฒนธรรมหรือศาสนธรรม หรืออะไรธรรมก็ตามใจ มันก็เข้าใจไม่ได้จริงสักอย่างเดียว. ปัญหาเกิดมาจากภาษามันทำยุ่ง ภาษามันยุ่งเพราะมนุษย์ ผู้บัญญัติภาษานั้นมันไม่รู้อะไรจริง มันไม่รู้อะไรรอบคอบ มันรู้แต่บางแง่บางมุม บางเหตุผลแต่บางประการ. ทีนี้คำพูดที่พูดไว้ในภาษาโบราณก็ใช้ไม่ได้ เอามาเข้าใจไม่ได้ ต้องมาตั้งกันใหม่, แล้วก็ไม่มีใครยอมเสียสละที่จะเข้าใจ ไม่ยอมอดทนเสียสละ อดทนที่จะเข้าใจภาษาโบราณ. เช่นคำต่าง ๆ ที่มีใช้อยู่ในพระพุทธศาสนา ในพระไตรปิฎก, นี่ก็เป็นเรื่องยุ่งยากลำบากที่สุดที่คำในพระไตรปิฎกของพุทธศาสนานี้ ไม่มีใครเข้าใจให้ถูกต้องตามความหมายเดิม, เข้าใจเขาก็มี

เข้าใจผิดก็มี, ส่วนที่เข้าใจถูกนั้นก็กลับจะมีน้อย; เพราะว่าหัวใจของคนสมัยนี้มันมุงมั่นแต่เรื่องทางวัตถุ ทางอารยธรรม เอาเนื้อหนังเป็นหลัก, ในเมื่อหลักธรรมนั้นเขาอธิบายไว้เป็นเรื่องของจิตใจ คนก็เอาเรื่องของร่างกายของเนื้อหนังนี้เป็นหลัก เข้าไปรับคำอธิบายนั้น.

ยกตัวอย่างเช่นเรื่องปฏิจสุมุปาบทนี้ มันเป็นเรื่องที่เขาพูดไว้ สำหรับเป็นเรื่องของจิตใจที่รวดเร็ว, กลับเอามาใช้เป็นเรื่องอธิบาย เอามาใช้เป็นคำอธิบายของเรื่องทางร่างกาย ทางเนื้อหนัง ที่อืดอาด ที่ชาติหนึ่งก็หมายความว่าเกิดมาทีหนึ่งแล้วเข้าโลงทีหนึ่ง นี่เรื่องทางร่างกายมันเป็นอย่างนี้. แต่ถ้าชาติทางจิตใจเพียงชั่วโหมงเดียวก็มีไม่รู้ที่ชาติ; ถ้าเราเกิดความคิดประเภทที่เป็นการเห็นแก่ตัวเราครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าชาติหนึ่งเหมือนกัน.

นี่คำพูดเขามีไว้สำหรับใช้กับเรื่องทางจิตใจนี้ เอามาพูดมาอธิบายกันด้วยเรื่องทางร่างกาย มันก็เลยผิดหมด มันเข้าใจไม่ได้ มันไม่มีประโยชน์. นี่ความลำบากเรื่องการไม่เข้าใจคำพูด หรือเข้าใจเขว เข้าใจผิดมันมีอยู่อย่างนี้. ฉะนั้น เราต้องมาทำความเข้าใจกันใหม่เท่าที่จะทำได้.

นี่เราเริ่มทำความเข้าใจต่อคำที่สำคัญที่สุดสัก ๒ คำก่อน ที่มนุษย์กำลังเกี่ยวข้องอยู่อย่างหลงใหลนี้ คือมนุษยธรรม กับ อารยธรรม มีความกำกวมกันอยู่อย่างนี้ : คนหนึ่งว่าอารยธรรมเป็นแขนงหนึ่งของมนุษยธรรม, คนหนึ่งว่ามนุษยธรรมเป็นแขนงหนึ่งของอารยธรรม, หรือผมว่ามันไม่ใช่ที่จะเป็นแขนงของกันได้ เพราะมันมุ่งหมายกันคนละทางอย่างนี้; คุณก็เอาไปคิดดู.

หลักเกณฑ์สำหรับตัดสินว่าอะไรผิด-ถูก.

ทีนี้สำหรับการที่จะตัดสินว่าอย่างไรถูกต้องอย่างไรผิดนั้น ผมอยากจะบอกหลักเกณฑ์ให้สักอันหนึ่ง คุณช่วยจดจำไว้ให้ดี ๆ, มันเป็นหลักเกณฑ์ของพระพุทธเจ้าในการที่จะตัดสินว่าอะไรผิด อะไรถูกต้อง; คือท่านพูดอย่างกำปั้นทุบดิน ว่าถ้าการวินิจฉัยหรือการตัดสินหรือการตีความหมายของถ้อยคำอะไรก็ตาม ถ้าถูกมันจะเป็นประโยชน์ที่เห็นได้ชัดและทันที, ถ้าผิดก็คือไม่เป็นประโยชน์อะไรแหละ. นี่ในการตีปัญหาหรือการทำอะไรก็ตาม. ทีนี้ถ้ามันไม่แน่ มันค้นได้หรือมันกำกวม, ก็ให้เลือกเอาข้างฝ่ายที่มันเป็นประโยชน์ไว้ก่อน ว่านั่นเป็นคำตอบที่ถูกต้อง หรือเป็นการตัดสินที่ถูกต้อง.

จะยกตัวอย่างเช่นว่า จะเถียงกันว่าตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด อย่างนี้; ที่จริงมันไม่ถูกทั้ง ๒ แหละ : พูดว่าตายแล้วเกิดก็ผิด, ตายแล้วไม่เกิดก็ผิด, พระพุทธเจ้าท่านไม่พูดอย่างนั้น ท่านไม่ให้พูดอย่างนั้นด้วย; ท่านว่ามัน, ถ้ามีสิ่งนี้
 สิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ ย่อมเกิดขึ้น พูดแต่อย่างนี้. แต่คนฟังไม่ถูก ก็จะมายืนยันกันในข้อที่ว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิด; ถ้าอย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านจะมาในรูปที่ว่า อย่างไรหน่มันมีประโยชน์ก็เอาอย่างนั้นก็แล้วกัน, นั่นแหละคือถูก. ที่จริงมันไม่ถูกนะ มันโง่งนะ มันโง่งอย่างหลับตาเลยแหละที่จะไปพูดว่าตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิดนี้; ทีนี้สำหรับคนโง่งอย่างหลับหูหลับตาอย่างนี้ ก็จะต้องเอาข้างถูกหรือผิดในข้อที่ว่า อย่างไรหน่มันมีประโยชน์เล่า. ถ้าว่าอย่างที่จะตายแล้วเกิดมันมีประโยชน์แก่เขาก็เอาสิ, มันก็ถูกแหละ; เรียกว่าเข้าใจถูกหรือว่าพูดถูก.

นี่เรียกว่า สำหรับตัดสินสิ่งที่กำวม ก็ให้เอาข้างที่มันเป็นประโยชน์ไว้ก่อนว่าเป็นของถูก; ถ้าจะตัดสินลงไปโดยส่วนเดียว ให้เอาสิ่งที่มีสำเร็จประโยชน์นั้นแหละเป็นความถูก, ถ้าไม่อย่างนั้นก็เป็นผิด.

นี่ในการตีความหมายของคำที่ดี ในการที่จะวินิจฉัยในหลักเกณฑ์อันลึกซึ้งก็ดี หรือว่าเราจะรับลัทธิอะไรเข้ามาใหม่เพื่อใช้ปฏิบัติก็ดี; ให้มันมีหลักเกณฑ์อย่างนี้. แต่แล้วที่ปัญหา มันก็คงจะเหลือต่อไปอีกเล็กน้อยที่ว่า ประโยชน์นั้นแหละ มันยังมีประโยชน์หลอกลวงหรือประโยชน์แท้จริงอีก; คนที่คิดในวัตถุมันก็ไปเอาประโยชน์ทางวัตถุ ไม่เอาประโยชน์ในทางจิตใจ มันก็ยังมีส่วนที่ผิดหรือถูกตอนนี้นักอีกทีหนึ่ง; แต่ถ้าเรื่องมันไม่ซับซ้อนขนาดนั้น ก็เอาสิ่งที่มีมันเป็นประโยชน์ทั้งนั้น (: ที่มันเป็นประโยชน์นั้นแหละ) ก็เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง เป็นประโยชน์แก่ตัวเอง หรือว่าเป็นประโยชน์แก่โลกอะไรก็ตาม, ให้มันถูกไว้ในรูปที่ว่ามันเป็นประโยชน์.

ก็เป็นอันว่าประนีประนอมกัน หรือว่ายอมให้ ออกเสียงให้ ยอมรับว่าสิ่งที่มีมันเป็นประโยชน์นั้นเป็นความถูกต้อง. นี่เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในสูตรหลาย ๆ แห่ง ให้มันมีหลักอย่างนี้. ฉะนั้น การตัดสินปัญหาเกี่ยวกับอารยธรรมหรือมนุษยธรรมก็เหมือนกัน; ให้เลือกเอาข้างฝ่ายที่มันเป็นประโยชน์เห็นชัดอยู่ นั่นเป็นความถูกต้อง โดยไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น. พระพุทธเจ้าท่านย้ำมากในเวลานี้ ว่าไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น; เรามองเห็นอยู่ด้วยปัญญาที่ถูกต้องตามที่เป็นจริง ความกำวมก็ทำอะไรเราไม่ได้, เราสามารถจะฝ่าความกำวมออกไปได้ทุกปัญหา หรือทุกเรื่องที่มีมันกำวม.

นี่วันนี้ก็หมดเวลาตามที่กำหนดไว้ ก็ยุติไว้เท่านี้ที่ก่อน.

ปัญหาที่แตกต่างระหว่าง มกุฏธรรมกับอารยธรรม.

วันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายต่อจากการบรรยายครั้งที่แล้วมา. ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ปัญหาที่ไม่เหมือนกันในระหว่างมกุฏธรรมกับอารยธรรม.** สิ่งทั้ง ๒ นี้คืออะไร ก็ได้กล่าวมาแล้วตามลำดับ, แต่ผมมีความประสงค์จะให้คุณได้ทราบอย่างชัดเจน อย่างละเอียดที่สุดยิ่งขึ้นทุกแง่ทุกมุม เกี่ยวกับสิ่งทั้ง ๒ นี้ เพื่อว่าจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนาได้ยิ่งขึ้น และสามารถที่จะนำพุทธศาสนามาใช้เป็นหลักปฏิบัติ และได้ผลจริงในชีวิตประจำวันอย่างเต็มที่; ดังนั้น ขอให้ท่านฟังด้วยความตั้งใจ

เพื่อเข้าใจสิ่งที่มีมันจะช่วยให้เราใช้พุทธศาสนาให้เป็นประโยชน์มากที่สุดเท่าที่จะมากได้นี้ด้วย.

ควรขัดแย้งต่อปัญหาที่ว่าเกิดมาทำไม ?

สำหรับปัญหาทางมนุษยธรรมนั้น จักมีว่า คนเราเกิดมาทำไม ? หรือว่าจะไปถึงไหนกัน ? เป็นต้น; แต่ส่วนปัญหาทางอารยธรรมนั้น จะไม่มีอย่างนี้, เพราะมันจะมีแต่เพียงว่าเราจะกินอย่างไร เราจะนอนอย่างไร เราจะกินอยู่อย่างไร ให้มันวิเศษยิ่งขึ้นไปทุกที, เท่านั้นก็พอแล้ว. นี่คือการต่างกันโดยใจความ ของปัญหาที่มีมันจะเกิดขึ้นในระหว่างสิ่งทั้ง ๒ นี้. นี้ก็จะเห็นได้จากการชี้แจงในครั้งที่แล้ว ๆ มาว่า อารยธรรมมีปัญหาเพียงแต่เรื่องเกี่ยวกับปัจจัย ๔ ที่มีมันดียิ่ง ๆ ขึ้นไป, ที่มีมันก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป, จนถึงกับเลยความเป็นปัจจัย ๔ กลายเป็นอามิสเหยื่อล่อสินจ้าง; ส่วนทางมนุษยธรรมนั้นมันไปสนใจกับเรื่องปัจจัยที่ ๕ คือเรื่องสำหรับวิญญูณที่มีมันจะสูงสุดไปได้ได้อย่างไร และไม่ต้องการจะผูกพันไว้กับปัจจัยเครื่องเป็นอยู่อาศัยของร่างกายนี้. นี่คือการหนทางที่ว่า จะนำไปสู่ใจความสำคัญของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

เมื่อถามว่า *เกิดมาทำไม ?* บุคคลที่มีความหนาของบุุคคลมาก จะมีความรู้สึกในใจว่ามันเกิดมาเพื่ออามิส, แล้วก็อามิสทั้ง ๔ นั้นเอง คืออามิสทั้ง ๔ ที่กลายมาจากปัจจัยทั้ง ๔ ได้แก่เรื่องการกิน การนุ่งห่ม การอยู่อาศัย การพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ, ที่มีมันต้องการอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด; อย่างดีที่สุดก็พูดว่า เขาเกิดมาเพื่อความสุขอันเกิดจากปัจจัยทั้ง ๔. เรื่องนี้แทบจะไม่ต้องอธิบายอะไรนัก

คุณก็อยู่ในเมืองหลวงก็เห็นตำต่ายอยู่ทุกวัน. นี่ความเป็นบุญชนคนหลับหูหลับตา เพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ที่ก้าวหน้า; อย่างนี้มันไปตรงกับความหมายของคำว่า อารยธรรม ซึ่งตั้งรากฐานอยู่บนความมักมาก ไม่รู้จักสิ้นสุดและความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องเห็นถึงสิ่งอื่นนอกจากความเห็นแก่ตัว. แต่ที่นี้ถ้าเราเหลียวดูให้ลึกลงไปถึง ธรรมชาติ : ธรรมชาติแท้ ๆ ก็ไม่ได้ต้องการอย่างนั้น, ธรรมชาติแท้ ๆ ต้องการให้เราอาศัยปัจจัย ๔ เหล่านี้ อยู่หรือมีชีวิตอยู่เพื่อให้ได้สิ่งอื่นที่ดีกว่านี้; ฉะนั้น ปัจจัย ๔ นี้มันเป็นเพียงอุปกรณ์หรือเครื่องมือชั่วคราวขณะที่เรามีชีวิตอยู่ได้, แล้วก็เพื่อจะได้สิ่งอะไรอย่างหนึ่งซึ่งดีกว่านั้นมาก; ขอให้มองกันในข้อนี้ให้มากที่สุด. สิ่งที่ว่านั้นก็คือมนุษยธรรม คือธรรมที่จะทำความเป็นมนุษย์ ในระดับสูงสุดนั่นเอง; ดังนั้น เมื่อถามพุทธบริษัทที่แท้จริง ที่มีใจเป็นบุญชนที่หนาเกินไปแล้ว ก็จะมี คำตอบเป็นอย่างอื่น, หรือจะถือว่าเกิดมาเพื่อได้หรือเพื่อค้ำซึ่งอมฤตธรรมหรือ อมตธรรม. ในเมื่อพวกอารยธรรมจะรู้สึกว่าจะเกิดมาเพื่อกิน เพื่อค้ำ เพื่อร่ำเรียง เต็มที่ เพราะว่าเราอาจจะตายเสียในวันพรุ่งนี้ก็ได้, ขะมักเขม้นที่จะกิน จะค้ำ จะร่ำเรียงเต็มที เพราะว่าเราอาจจะตายเสียพรุ่งนี้ก็ได้; นั่นสิ่งดีที่สุดของพวกนี้. แต่ พุทธบริษัทเราต้องการจะได้ค้ำซึ่งอมฤตธรรม ก่อนแต่ที่จะตายเสีย ซึ่งยังไม่รู้ว่า พรุ่งนี้หรือมะรืนนี้ หรือวันไหน; แต่ว่าต้องการจะได้ชิม ได้ค้ำอมฤตธรรมที่นี้ และเดี๋ยวนี้ด้วยเหมือนกัน.

พุทธบริษัทมีหลักบริโภคปัจจัย ๔ ดูกินเนื้อบุตรกลางทะเลทราย
หรือคูน้ำมันหยอดเพลากวียน.

ดังนั้น จึงถือว่าปัจจัย ๔ เป็นเพียงเครื่องประทังชีวิตอยู่เพื่อให้ได้สิ่ง

สูงที่สุดนี้, ไม่มีความหมายแห่งความเป็นกามารมณ์ คือไม่เป็นอามิส. สิ่ง que เรียกว่า อมฤตธรรมนี้ ไม่มีทางที่จะเป็นอามิส ไม่มีทางที่จะเป็นเหยื่อล่อ, ไม่เหมือนเรื่อง ทางปัจฉัย ๔ ; ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกำชับในเรื่องนี้มาก คือให้กินอยู่แต่พอดี ให้พิจารณาเห็นปัจฉัย ๔ ในฐานะเป็นสิ่งที่ผลอเข้าก็เป็นอันตรายเมื่อนั้น, ให้ระมัดระวัง บริโภคปัจฉัย ๔ เพียงเท่าที่จำเป็น, อย่างที่ตรัสไว้ว่า จงกินอาหาร เหมือนกับกินเนื้อมูตรกลางทะเลทราย หรือกินอาหารเหมือนกับการหยอด น้ำมันที่เปลารถ เพลากวียน.

เรื่องกินเนื้อมูตรกลางทะเลทรายบางคนอาจจะไม่ทราบ; มันมีเรื่อง ย่อ ๆ ว่า บิดามารดาพาลูกน้อย ๆ เดินทางไกลซึ่งต้องข้ามทะเลทราย หลงทางอยู่ในทะเลทรายออกไม่ได้ จนอาหารติดตัวนั้นหมด จนกระทั่งลูกเล็ก ๆ ตายลงไป ในมือ ก็ยังไม่ข้ามทะเลทรายออกไปได้ จึงจำเป็นจะต้องกินเนื้อมูตร ด้วยความ ร้องไห้คร่ำครวญ เพื่อจะมีชีวิตรอดอยู่ได้สำหรับเดินทางไปให้ตลอดรอดฝั่งไปได้. นี่ลองคิดดูเถอะว่า มันจะกินเนื้อมูตรนั้นลงไปได้อย่างเอร็ดอร่อยได้อย่างไรกัน.

ที่ว่ากินอาหารอย่างน้ำมันหยอดเพลากวียนนั้น ก็มีความหมายคล้าย ๆ กัน คือหมายถึงปริมาณที่น้อย; เขาหยอดน้ำมันเปลารถ เพลากวียนเพียงเพื่อให้ มันลื่นไปได้เท่านั้น ไม่ใช่จะต้องอาบให้มัน หรือเทลงไปให้มันมากที่สุดแล้วมัน จะวิ่งดี มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร. ฉะนั้น ให้ภิกษุทั้งหลายบริโภคอาหารใน ลักษณะเหมือนกับน้ำมันหยอดเพลากวียน.

การแรกเข้ามาสู่ธรรมวินัยนี้ ก็คงจะมีปัญหาบ้าง สำหรับคนที่ยึดมั่นถือมั่นในการกิน, เพียงแต่ได้กินน้อย หรือว่ากินน้อยเวลา ไม่นั่นแหละ ก็ดูเป็นเรื่องตลกอกตลกใจ; ความจริงเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านขอรับรองมากกว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีการอยู่ด้วยอาหารวันหนึ่งเพียงครั้งเดียวเถิด”, อย่างนี้ก็มิ เพราะว่ามันจะเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ; ซึ่งรวมความแล้วหมายความว่า มันมีความเหมาะสมที่จะบำเพ็ญสมณธรรม. เราไม่ค่อยได้ยินได้ฟังสิ่งเหล่านี้ ก็มีจิตใจชนิดที่ซึบลาดบ้าง หรือว่าติดอยู่ในอามิสบ้าง เพราะเราคิดว่า เราเกิดมาเพื่อจะกินอยู่ให้ดีที่สุดตามความหมายของเรา ซึ่งรู้แต่เรื่องทางวัตถุ. นี้พุทธบริษัทให้กินเพียงเพื่อประทังชีวิตให้มีความเหมาะสมที่จะก้าวหน้าไปตามทางของมนุษย์.

ความมุ่งหมายแห่งการสืบทอดของพุทธบริษัท.

ที่นี้ถ้ามีการสืบทอด คือมีลูกมีหลานก็เพียงเพื่อว่า ถ้าพ่อมันไม่ได้ดั่งมอมฤตธรรมทันในชาตินี้ ก็ให้ลูกมันได้ดั่งมอมฤตธรรมในนามของพ่อมัน; หรือว่าเมื่อแม่มันไม่ได้ดั่งมอมฤตธรรมในชาตินี้ ก็ให้ลูกได้ดั่งมอมฤตธรรมในนามของแม่มัน. นี่ก็คือความมุ่งหมายของการสืบทอดของพุทธบริษัทผู้นิยมในมนุษยธรรม. แต่ผู้ที่หลงใหลในอารยธรรมนั้น ลูกมันเป็นเพียงผลผลิตทางกามารมณ์ของคนี่หลงใหลในอามิสทั้ง ๔ ; อย่างนี้มันแตกต่างกันลิบ. การมีชีวิตอยู่ก็ดี การสืบทอดก็ดี ในระหว่างผู้ที่นิยมมนุษยธรรมกับผู้ที่นิยมอารยธรรมนั้น มันจะแตกต่างกันอย่างนี้; เพราะฉะนั้น ปัญหามันจึงแตกต่างกัน ในเมื่อตั้งปัญหาขึ้นว่าคนเราเกิดมาทำไม; มันถึงคนละทางคนละอย่าง และคำตอบมันก็ไปกันคนละอย่างละทาง.

ตามหลักมนุษยธรรม มนุษย์เกิดมาเพื่อได้รับสิ่งที่ดีที่สุด.

(: แหกคุกอวิชชาออกมาได้.)

ผู้ที่ถือมนุษยธรรมเป็นหลักแล้ว จะต้องตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่า เกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ มนุษย์ควรจะได้, แล้วสิ่งนั้นก็คือมนุษยธรรม; ไม่ใช่เกิดมาเพียงเพื่อหลงใหลมัวเมาอยู่กับสิ่งสนุกสนานเริ่ดอร่อยเพลิดเพลิดทางเนื้อทางหนังที่นี้และเดี๋ยวนี้ แล้วก็ถือว่านี่เป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้และจะมีอยู่เพียงเท่านี้. คนเรามันไม่เชื่อตรงต่อตัวเอง เล่นตลกกับความ เป็นมนุษย์ของตัวเอง อยู่อย่างนี้เรื่อยไป; ฉะนั้น ขอให้ทุก ๆ องค์กรนี้ มีความเชื่อตรงต่อตัวเองเป็นเรื่องแรก ก็เชื่อตรงต่อความเป็นมนุษย์ของตัวเองเป็นเรื่องแรกก่อน แล้วเรื่องต่าง ๆ ก็จะเป็นไปด้วยดี ถูกต้องและง่ายดาย.

อะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ ? นี่ต้องถามและต้องตอบด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ เชื่อตรงต่อความเป็นมนุษย์. ฉะนั้น คินนี้ วันนี้ พรุ่งนี้ก็พยายามจะถามตัวเองในข้อนี้ ให้จริงจังสักหน่อย, จะได้ว่าด้วยว่าเรายังไกลจากสิ่งนั้นคือจุดหมายปลายทางนั้นอยู่สักเท่าไร. นี่ถ้าเราตอบไม่ได้ ก็หมายความว่าเรายังไม่รู้จักแม้แต่ตัวเราเอง; ถ้าเราตอบผิดก็เหมือนกัน เรายังไม่รู้จักแม้แต่ตัวเราเอง เพราะว่าในมหาวิทยาลัยของพวกคุณไม่เคยสอนว่าเราเกิดมาทำไม หรือพยายามจะให้เข้าใจว่าเราเกิดมาทำไม, มันเพียงแต่ให้ทำอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งเขากำลังทำ ๆ กันอยู่ ให้ได้ผลดีให้ได้ผลมากให้เร็ว ๆ ในเรื่องที่จะเป็นการดำรงชีวิตอยู่, แล้วก็ไม่พ้นไปจากปัจจัย ๔, แล้วก็ไม่พ้นไปจากความเตลิดเปิดเปิงไปสู่ความเป็นอามิสทั้ง ๔ ที่จะให้คนมันจมอยู่ในสิ่งเหล่านี้; ฉะนั้น จึงตอบไม่ได้.

นี่ดูให้ตีในข้อนี้ พิจารณาให้ลึกว่า เรากำลังเป็นฮิปปีชนิกหนึ่ง, ชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในปัญหาเหล่านี้; แม้ว่าเราไม่ไว้ผมยาว แต่เราก็มีวิญญาณแห่งความเป็นฮิปปีอย่างหนึ่ง คือดิ้นรนกระเสือกกระสนในทางที่จะตามใจตัวเองอย่างไม่มีขอบเขต; เพราะฉะนั้น จะไม่มีทางแก้ตัว. ไม่ต้องสูบกัญชา ไม่ต้องไว้ผมยาว; นั่นมันเป็นเรื่องที่น่าถึงจุดเดือด; เดียวนี้ยังเป็นฮิปปีที่ยังไม่ถึงจุดเดือด, แต่มีความมุ่งหมายคล้ายกัน ต้องการอิสรภาพในเรื่องนี้มาก ในการที่จะตามใจตัวเอง ประท้วงในสิ่งที่มาเกิดขวางไม่ให้เราได้ตามใจตัวเองคือกิเลสของเราเอง. อย่างนี้มันเคยมีมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาล และก่อนพุทธกาล. รวมความแล้วก็คือผลของการที่ไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม; เราตอบไม่ได้เพราะเราไม่รู้จักตัวเอง. เมื่อไม่รู้จักตัวเองก็ไม่มีทางที่จะตอบให้ถูกได้ ถึงตอบก็ไม่ถูก, ตอบไม่ถูกก็รู้ไม่ได้ว่าตอบไม่ถูก.

ฉะนั้น ผมจึงขอรับรองว่า ปัญหาอันแรกที่ต้องตีให้แตกไป, นั่นคือปัญหาที่ว่าคนเราเกิดมาทำไม. เมื่อหาคำตอบไม่ได้จากมหาวิทยาลัยของพวกคุณ, ก็ต้องมาหาคำตอบเอาจากมหาวิทยาลัยของพระพุทธเจ้า คือตามโคนไม้ ตามกลางดิน ตามก้อนหิน. เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านพบคำตอบข้อนี้ในที่อย่างนี้ อย่างที่เคยบอกให้ฟังซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า พระพุทธเจ้าของเรา ซึ่งเราบูชาทิศท่านนั้น, เมื่อกล่าวอย่างโวหารธรรมดาภาษาชาวบ้านแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าท่านเกิดกลางดิน ท่านเป็นพระพุทธเจ้ากลางดิน ท่านตายกลางดิน ส่วนมากท่านอยู่กลางดิน; นี้คือมหาวิทยาลัยของพระพุทธเจ้า. เดียวนี้คุณก็นั่งกลางดิน มันก็ควรจะถือว่าเป็นการเข้ามหาวิทยาลัยของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน; มันจะยังขาดอยู่แต่ว่าคุณจะไม่ทำบทเรียน บทเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านทำ หรือท่านสอนให้ทำ คือทำให้พบคำตอบที่ว่าคนเรานี้เกิดมาทำไม. อย่าได้พะวงในเรื่องปัจจัย ๔ เลย; จงมาพะวง

ในปัจจุบันที่ ๕ คือธรรมะหรือพระธรรมที่ทำให้รู้ว่าเกิดมาทำไม แล้วก็เอาให้ได้ในสิ่งนั้น นั่นก็คือปัจจัยที่ ๕ ที่จะทำความเป็นมนุษย์ ให้ถึงขีดสูงสุดของความเป็นมนุษย์.

ถ้าสมมติว่าเราจะไปถามพวกที่อยากจะเป็นเจ้าของโลก อยากรอบครองโลกทั้งโลก ว่าเขาเกิดมาทำไม ? เพื่อจะได้อะไร ? เขาก็คงจะตอบตามความรู้สึก, ถ้าเขาพูดจริงก็อยากจะมียอำนาจในโลก เป็นเจ้าโลก เหนือโลก แล้วนั้นก็ดีที่สุดสำหรับเขา. แต่เราก็ไม่เห็นว่ามันมีความหมายพิเศษอะไร : เป็นเจ้าโลกในลักษณะที่จะกวาดหรือว่าจะกอบโกยเอาปัจจัย ๔ มาทำให้เป็นอามิสทั้ง ๔ ก็หล่อเลี้ยงตัวหรือพวกของตัวอย่างไม่มีที่สิ้นสุด. นี่คนที่ เป็นเจ้าโลกเขาต้องการจะเป็นเจ้าโลก มันก็ทำได้เพียงเท่านี้, ต่อให้โลกเทวดาด้วย มันก็ทำได้เพียงเท่านี้ : **เพื่อทำเหยื่อทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกให้มาอยู่ในอำนาจของตัว.**

หรือแม้ที่สุดแต่เพียงว่า เขากำลังอยากจะเป็นผู้จัดโลกเสียใหม่ จัดการโลกนี้เสียใหม่ ให้โลกนี้เป็นไปตามการปรับปรุงใหม่. เมื่อถามเขาว่าเกิดมาทำไม ? เขาบอกจะจัดโลกเสียใหม่. แต่แล้วเขาก็จัดไปในทางที่ให้มันเจริญรุ่งเรืองร่ำรวยไปด้วยปัจจัย ๔ ที่มันจะเพื่อนเป็นอามิสทั้ง ๔ ในโลกอีกเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น เราหวังพึ่งอะไรไม่ได้ จากคนที่ต้องการจะจัดโลกอย่างนี้; แล้วเขาก็คงจะมีคำตอบที่ไม่ตรงตามความจริงใจของเขา ซึ่งเป็นธรรมดาสามัญที่สุด. เหมือนกับพวกเราเวลานี้ทุกคน ถ้าถามว่าเกิดมาทำไมนี้, มันก็ไม่มี ความเชื่อตรงต่อตัวเอง ก็ตอบอย่างแก้ก้อบ้าง แก้หน้าบ้าง กู้หน้าไว้ทีก่อน อย่างนั้นอย่างนี้; ไม่ค่อยตรงกับความรู้สึกในใจจริง ๆ ที่เรากำลังหลงไปในข้อที่ว่า

เกิดมาเพื่อกินเพื่อดื่ม เพื่อร่ำเริงเต็มที่ เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้; ในใจมันคิดอย่างนั้น แต่มันไม่กล้าตอบอย่างนั้น เพราะมันรู้ว่าจะถูกหัวเราะบ้าง ก็ตอบไปอย่างใดอย่างหนึ่งที่ดีที่สุดเท่าที่จะ เขาจะนิยมชมชอบเรา. ฉะนั้น การเล่นตลกกับตัวเองอย่างนี้ มันเป็นอุปสรรคที่กำลังมีอยู่ ปิดกั้นหนทางที่มนุษย์เราจะเข้าถึงมนุษยธรรมอันสูงสุด หรือในขั้นสูงสุดได้.

ถ้าคนหนุ่มสาวจะถามแฟนของตัวเองว่าเกิดมาทำไม ? มันคงจะได้รับคำตอบชนิดที่โกหกโดยไม่รู้สีกตัวเอง ฉันทเกิดมาเพื่อคุณ เพราะว่าฉันรักกันมาก และมันก็เป็นการโกหกโดยไม่รู้สีกตัวเองฉันทเกิดมาเพื่อคุณ. ที่จริงฉันเกิดมาเพื่อสิ่งทีพระพุทธเจ้าท่านเรียกว่าเวทนา; ฉันทมีคุณหรือคุณมีฉันทนั่นมันก็เพื่อเวทนาชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความหลง. มันเป็นเรื่องของวัตถุหรือทางร่างกาย เป็นเรื่องของบุคคลที่ยังไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม จึงตอบว่าฉันทเกิดมาเพื่อคุณ หรือคุณเกิดมาเพื่อฉันท แล้วก็ไม่ตรงกับความจริง : เขาเกิดมาเพื่อเวทนาชนิดที่เขาชอบใจของเขาเอง. มันมีปัญหาที่มันซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ ฉะนั้น ขอให้ระวังให้ดี ในการที่จะตอบปัญหาสั้น ๆ ว่าคนเราเกิดมาทำไม.

ทีนี้ก็มาถามเราเองที่กำลังนั่งอยู่ที่นี่ คือคนที่บวชระหว่างปิดภาคนี้ คุณก็บวชแล้ว แล้วก็บวชอุทิศพระพุทธเจ้าด้วย; แล้วก็ลองถามว่าเรามีความรู้สึกว่าเราเกิดมาทำไม ? หรือว่าให้ดีกว่านั้น เราก็ควรจะนึกไปถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้เราถือว่า เรานี้เกิดมาทำไม, เกิดมาเพื่ออะไร. พระพุทธเจ้าท่านทราบของท่านดีว่า คนเราเกิดมาทำไม, ท่านทราบของท่านดี แล้วท่านก็ปฏิบัติได้ด้วย คือท่านเกิดมาเพื่อจะเป็นมนุษย์สูงสุด และท่านก็ได้เป็นด้วย คือเป็น

พระพุทธเจ้า, ท่านรู้ทั้งปัญหา รู้ทั้งคำตอบ ท่านรู้ทั้งผลสุดท้ายที่ได้รับจริง ๆ ด้วย; และเราก็บวชอุทิศพระพุทธเจ้าทั้งเนื้อทั้งตัว มีการปฏิญาณว่าอย่างนั้น ในวันบวช, แล้วเรากำลังมีความมุ่งหมาย ในข้อที่ว่าเราเกิดมาทำไมนี้ อย่างถูกต้องเหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์จะให้เราเข้าใจหรือเปล่า.

นี่เราควรจะทำให้การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งทั้ง ๒ ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับปัญหาที่ว่าเกิดมาทำไมนี้; เราควรจะทำให้เปรียบเทียบกันระหว่างบุคคลสูงสุดกับสัตว์ที่ต่ำต้อยที่สุด. สมมติว่าถ้าจะถามสุนัขและแมวว่าเกิดมาทำไม ถ้ามันพูดได้ ก็ลองไปคิดดูเถอะว่ามันจะตอบว่าอย่างไร; แล้วไปถามบุรุษคนธรรมดาที่หนาไปด้วยความเป็นบุรุษ แล้วก็คนบุรุษชั้นดี แล้วคนชั้นพระอริยเจ้าขั้นต้น ๆ จนถึงขั้นสูงสุด จนถึงจอมพระอริยเจ้าคือพระพุทธเจ้านี้; ปัญหานี้มันคงจะตอบต่าง ๆ ต่างกันอย่างน่าดู, มีความสูงขึ้นไปตามลำดับ ๆ ตามความรู้ลึกของตน.

เดี๋ยวนี้เรากระโดดมาศึกษา มาเรียน มาสนใจในปัญหานี้ ตามแบบของพระอริยเจ้า, เพื่อมันจะได้สมกันหรือตรงกันกับที่ว่าเราก็บวชนี้ สวมเครื่องแบบของผู้ที่ปฏิญาณว่าเป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กำลังจะเดินตามพระพุทธเจ้าอยู่ อย่างไม่มีทางแก้ตัว. นี่เรากำลังเดินตามพระพุทธเจ้าไปตามทางของมนุษยธรรม, ไม่ใช่ตามทางของอารยธรรม ทางวัตถุ ทางปัจจัย ๔ ในโลก. เราตั้งต้นด้วยการตอบปัญหาข้อนี้ให้ถูกต้อง แล้วก็ด้วยความรู้สึกที่จริงใจ, แม้ว่าเรายังไม่ได้สิ่งนั้น แต่เราก็ต้องมุ่งหมายในสิ่งนั้นด้วยความจริงใจ; อย่าไปหลงไหลวกเวียนอยู่ในสิ่งที่มันทำความเนิ่นช้า ให้แก่ความเป็นอย่างนั้น. ขอให้นึกถึงสิ่งสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรจะได้ ตามกำหนดกฎเกณฑ์ของธรรมชาติก็ตาม หรือ

ว่าตามกำหนดกฎเกณฑ์ของบุคคลผู้ที่มีความรู้ถึงที่สุด เช่นพระพุทธเจ้าก็ตาม ว่าเราควรมีหลักการในชีวิตของเราว่าเราเกิดมาทำไม.

เดี๋ยวนี้เรามันถูกกักขังในทางจิตทางวิญญาณด้วยอารยธรรมแผนใหม่ที่กำลังหลงใหลกันอย่างลึกลับลึบตา; นี่มันเป็นอวิชา มันเป็นเรื่องกักขังเป็นกำแพงหนาทึบ แวดล้อมให้รู้จึกแต่อะไร ๆ ในวงกำแพงนี้เท่านั้น. มันเป็นที่น่าอัปยศสำหรับผู้ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ที่จะถูกกักขังในทางวิญญาณชนิดนั้น; มันก็ต้องต่อสู้ ต้องแหกคุก เป็นผู้ที่ถูกกักขังแล้วก็แหกคุกออกไปได้, นี่เป็นการเดินตามพระพุทธเจ้า. ท่านเป็นบุคคลแรกที่แหกคุกของอวิชาออกไปได้, ท่านตรัสอย่างนั้น; ไม่ใช่ผมว่าเอาเอง. ท่านว่าฉันเป็นลูกไก่ตัวแรกที่ทำลายกระเปาะฟองของอวิชาออกมาสู่แสงสว่างได้, อย่างนี้; ในพระไตรปิฎกเล่มหนึ่งเล่มแรกเลย คุณไปอ่านดู จะพบคำพูดชนิดนี้, คือทำลายคุกของอวิชาออกมาได้เป็นคนแรก นอกนั้นเป็นสาวกก็เดินตามออกมา. เกิดมาเพื่ออย่างนี้; ไม่ใช่เกิดมาเพื่อลุ่มหลงอยู่ในกระเปาะฟองไข่ของอวิชา ไม่เห็นแสงสว่างของมนุษยธรรม เพราะถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยอามิสของอารยธรรมแผนใหม่ ซึ่งมีแต่ความเสื่อมทรามทางจิตใจยิ่งขึ้นทุกที จนโลกนี้ไม่น่าดู ไม่น่าอยู่ยิ่งขึ้น ๆ, แล้วก็ยังหลงกันอยู่อย่างนั้นแหละ แทนที่จะแก้ไขไปในทางตรงข้าม มันกลับหลงใหลตะบันไปในทางที่ว่าจะเป็นอย่างนั้นยิ่งขึ้นแม้ว่าในรูปอื่น แต่มันก็ไม่พ้นไปจากความเป็นอย่างนั้น คือความที่จะจมอยู่ในคุก ในตารางเครื่องกักขังของวิญญาณนี้อยู่อย่างนั้นเอง.

การทำความถูกต้องสัมพันธ์กันดี ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม.

ทีนี้เมื่อเราพบว่ามันเกิดมาทำไมโดยแท้จริงแล้ว ก็จะพบทันทีว่า เราก็จะต้องทำความถูกต้อง ให้ปัญหาอันเกี่ยวกับมนุษยธรรมและอารยธรรมให้มีความถูกต้องที่กลมกลืนกันไป. อารยธรรมมันเป็นเรื่องของร่างกาย ความก้าวหน้าในเรื่องทางฝ่ายวัตถุ หรือทางฝ่ายร่างกาย; มนุษยธรรมมันเป็นความก้าวหน้าในเรื่องทางจิตทางวิญญาณ ที่ไม่เนื่องกันอยู่กับกาย ที่จะแยกออกไปได้ อีกส่วนหนึ่งต่างหาก. ทีนี้คนเราคนหนึ่งมันมีทั้งเรื่องทางร่างกายและเรื่องทางวิญญาณ. เรื่องนี้บางท่านก็เคยได้ยินได้ฟัง หรือได้อ่านที่ผมเคยอธิบายมามากแล้วว่า เรามันต้องแยกเรื่องทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณออกจากกัน แล้วปัญหามันยุ่งยากเพราะคำพูดที่มนุษย์บัญญัติขึ้นไม่ตรงกัน : มนุษย์ที่รู้จักแต่เรื่องอะไรก็พูดบัญญัติแต่เรื่องนั้น; ฉะนั้น พระอริยเจ้ารู้เรื่องไกลออกไปจากที่มนุษย์ธรรมดาที่ท่านมีคำพูดอย่างของท่าน เราเลยฟังไม่ถูก. เช่นคำว่าเรื่องทางวิญญาณเป็นต้น, คนเดี๋ยวนี้ก็เอาเรื่องที่เขาเรียกกันว่าเรื่องจิตนั่นแหละ เช่นเรื่องโรคจิตนี่กลายเป็นเรื่องทางวิญญาณ; แต่เรื่องทางวิญญาณจริง ๆ ไม่ใช่อย่างนั้น มันไปไกลกว่านั้น และไม่มีคำพูดที่จะพูด ไม่รู้จะใช้คำว่าอะไรดี ผมจนปัญญาที่เคยใช้คำว่าทางวิญญาณเพิ่มขึ้นมาอีกคำหนึ่ง.

อะไรเป็นโรคทางกายและทางจิตที่แท้จริง.

เรื่องหรือว่าหลักเกณฑ์ที่จะทำให้ไม่พ่นเฟือ หรือจะกันลมได้ดี มันก็มีอยู่อย่างน่าหัว; ในคำพูดของพวกเขาเราก็มีคำว่าโรคทางกาย และโรคทางจิต. ที่นี้คำพูดในภาษาธรรมะ ในพระไตรปิฎกมันก็มีคำพูดว่าโรคทางกายและโรคทางจิต, เพียง ๒ อย่างเหมือนกัน; ไม่มีคำว่าโรคทางวิญญานหรือ. นี้ผมก็บอกให้ทราบตรง ๆ อย่างนี้ ว่าในภาษามนุษย์เราธรรมดาชาวบ้านนี่ก็มีเรื่องโรคทางกายและโรคทางจิต; โรคทางจิตไปส่งโรงพยาบาลอีกชนิดหนึ่ง.

ที่นี้ในพระคัมภีร์ของพุทธบริษัทเราก็มีคำว่าโรคทางกายและโรคทางจิต; แต่โรคทางจิตนั้น มันไม่ใช่โรคทางจิตอย่างที่คนที่นี่พูด, โรคทางจิตของพระพุทธเจ้าหมายถึงกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะ; มันเลยเป็นกันทุกคนไม่ยกเว้นใคร, นอกจากพระอรหันต์พวกเดียว, เป็นโรคทางจิตกันทั้งนั้น. ส่วนโรคทางกาย นี้ ก็คือโรคที่จะต้องไปหาหมอตามธรรมดา; แล้วโรคประสาท โรค विकฤติ หรือโรคอะไรเหล่านี้ เอามาเป็นโรคทางกายหมด, เพราะว่ามันเนื่องด้วยมันสมองเท่านั้น. โรคทางจิตไปอยู่โรงพยาบาลโรคจิต มันก็แท้มันก็เป็นโรคทางกาย คือมันเนื่องด้วยมันสมองระบบประสาทเท่านั้น; ไม่ใช่ทางจิตชนิดที่มันอีกระดับหนึ่ง. นั่นนะเป็นเหตุให้ผมต้องหาคำอีกคำหนึ่งมาใช้เรียกโรคชนิดนี้ว่าเป็นโรคทางวิญญาน, เพื่อจะได้เอาคำว่าโรคทางจิตนี้มาใช้อย่างที่คนธรรมดาเขาใช้กันอยู่.

แต่เดี๋ยวนี้การค้นคว้าในทางโรคจิตของแพทย์โรคจิตบางกลุ่มนั้น มีการค้นพบใหม่แล้ว ไม่ยอมบัญญัติว่ามีโรคทางจิตแล้วก็มี; แพทย์กลุ่มนั้นไม่ถือว่ามีโรคทางจิตอย่างที่เชื่อกันมาแต่กาลก่อน, เขาเรียกมันเป็นโรคทางกาย อย่าเรียกว่า

โรคจิตเพราะมันไม่ใช่เรื่องโรคทางจิต, มันเป็นเรื่องโรคทางระบบกายที่มันเนื่องกันอยู่ มันซับซ้อนกันอยู่ทางระบบสมองหรือประสาท, ก็เลยว่ามีแต่โรคทางกาย. ทฤษฎีอันนี้ก็ใหม่มาก คนยังไม่ยอมรับกันทั่วไป, แต่ก็กำลังมีผู้ยอมรับมากขึ้น.

ถ้าเป็นอย่างนี้ก็เป็นอย่างนั้นว่า โรคที่มนุษย์เคยเรียกกันอยู่ในโลกนี้ว่า โรคทางกาย หรือโรคทางจิตนั้น ก็จะกลายเป็นโรคเดียวกัน คือโรคเกี่ยวเนื่องกันกับกาย; โรคทางจิตก็เหลือไว้สำหรับอย่างที่เราพุทธเจ้าท่านเรียก, คือเมื่อยังมีโลภะ โทสะ โมหะ อยู่ตราบใจ ก็เรียกว่ายังมีโรคทางจิตอยู่ตรานั้น, แต่ผมขอเรียกว่าโรคทางวิญญูณ เพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ กับคนธรรมดาที่พูดกันอยู่ในบ้านเราเวลานี้. โรคทางกายไปโรงพยาบาลทางกาย, โรคจิตไปโรงพยาบาลทางจิต, โรคทางวิญญูณไปโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้า. นี่เรื่องทางกาย ทางจิต ทางวิญญูณ คำพูดมันสับสนกันอยู่อย่างนี้.

ทีนี้เรามาแยกให้ชัด ว่าถ้าเรื่องทางจิตแท้ ๆ ทางวิญญูณแท้ ๆ นั้น มันเป็นเรื่องของมนุษยธรรม. เรื่องทางกายกับเรื่องทางจิตชนิดที่มันเนื่องอยู่กับกายนี้ มันก็เป็นเรื่องของอารยธรรมนี้; เช่นเรารักษาโรคประสาทได้ มีโรงพยาบาลรักษาโรคที่เรียกกันว่าโรคจิตได้นี้ มันก็ไม่พ้นไปจากที่จะเป็นเพียงอารยธรรมของมนุษย์, ไม่ใช่เรื่องมนุษยธรรมที่ถึงเรื่องสูงสุดทางจิตทางวิญญูณ.

แต่เดี๋ยวนี้เราก็มีปัญหา ๒ อย่างนี้ คือเรา คนทุกคนมีปัญหาทางกายกับทางวิญญูณ; เพราะว่าคนเรามันมีทั้งร่างกาย, และทั้งจิตใจประเภทที่เรียกว่า

วิญญาณ : เป็นเรื่องทางความคิดความเห็น ทางสติปัญญา นั้นเราเรียกว่าเรื่องทางวิญญาณ. ถ้าใช้คำที่ใช้เป็นหลักอยู่ในเวลานี้ก็หมายความว่า เอาเรื่องทาง *physic* กับทาง *mental* นี้มารวมกันเป็นเรื่องทางฝ่ายกาย, เอาเรื่องทาง *spiritual* แม้แต่ *spiritualism* หรือ *spirituality* ก็ตาม เป็นเรื่องทางฝ่ายวิญญาณไปหมด; ก็เลยได้เพียง ๒ เรื่อง. เรามีปัญหา ๒ เรื่องนี้กันอยู่อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่พ้น; เราจะรู้สึกหรือไม่รู้สึกก็ตาม เราจะเข้าใจผิดหรือจะเข้าใจถูกก็ตาม ปัญหานี้มันยังคงมีอยู่แก่เราตลอดเวลา. ฉะนั้น เพื่อจะแก้ปัญหานี้ให้ลุล่วงไป ก็ต้องแก้ให้มันถูกวิธี คือให้มันสัมพันธ์กันไปด้วยดี ระหว่างเรื่องทางกายกับเรื่องทางวิญญาณ. นี่แหละมันเป็นเรื่องที่จะต้องปรับปรุงกันให้ดี ในระหว่างสิ่งทั้ง ๒ คือมนุษยธรรมกับอารยธรรม ตามความหมายดังที่กล่าวมาแล้ว.

ธรรมชาติบีบบังคับให้มีความก้าวหน้า ทั้งทางอารยธรรมและมนุษยธรรมควบคู่กันไป.

เรื่องอารยธรรมมันก็จำเป็นที่จะต้องมี เพราะมันหยุดนิ่งไม่ได้, ธรรมชาติมันไม่ยอมให้หยุดนิ่ง มันก็ต้องก้าวหน้า มันหยุดนิ่งไม่ได้. ที่นี้การก้าวหน้าทางอารยธรรม ทางเกี่ยวกับปัจจัย ๔ เพื่อร่างกาย เพื่อวัตถุนี้ มันก็ต้องก้าวหน้า; เรื่องทางจิตฝ่ายวิญญาณล้วน ๆ มันก็ต้องก้าวหน้า มันทนอยู่ไม่ได้เหมือนกัน. ธรรมชาติมันก็บีบบังคับไม่ให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งคงที่หรือตายตัว หรือที่เรียกว่านิจจัง, มันเป็นไปไม่ได้ มันจะต้องไหลเรื่อยเปื่อยไป เป็นอนิจจัง เป็น

curtusal flood, คือว่ามันไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย ทั้งทางกายและทั้งทางวิญญาน. ที่นี้เดี๋ยวนี้มันก็เลยกลายเป็นว่า มนุษย์ทำผิด ให้มันก้าวหน้าวิ่งพรวดพราดไปแต่เรื่องทางร่างกายหรือทางวัตถุ คือทางอารยธรรม; แล้วละเลยเรื่องมนุษยธรรมสำหรับมนุษย์นั้นนะ ซึ่งมันผิดความประสงค์ของธรรมชาติ, หรือว่าจะถูกกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มันก็ถูกไปในทางที่ทำให้ยุ่ง. **ธรรมชาติมันมีความแน่นอนตายตัว : ทำผิดกฎมันก็ยุ่ง, ทำถูกกฎมันก็เรียบร้อย.** เดี่ยวนี้เราไม่รู้ เราก็อำผิดโดยไม่รู้ตัว; มันก็ยุ่ง โลกนี้มันยุ่งจนแก้ไม่ถูก คือเพิ่มวิกฤตการณ์อย่างร้ายแรงมากขึ้น ๆ เพราะทำผิดในข้อที่ว่าไม่ทำความสมดุลหรือความถูกต้องระหว่างสิ่งทั้ง ๒ คืออารยธรรมและมนุษยธรรม.

เราจะเรียกสิ่งทั้ง ๒ นี้ว่าเป็นวัฒนธรรมหรือเป็น *culture* ก็ได้; แต่มันเป็น *culture* ที่แยกทางกัน : เป็นทางฝ่ายวัตถุหรือร่างกายนี้ เรียกว่าอารยธรรม; ที่นี้ *culture* ทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาน เราก็ต้องเรียกว่ามนุษยธรรม, ยังไปไกลอีกมากที่เรายัง ที่คนสมัยปัจจุบันนี้ไม่สนใจ. ถ้าเขารบกันไปพลาง และก็แลกเปลี่ยนความรู้ทาง *culture* นี้กันไปพลางให้ถูกต้อง, โลกนี้ก็จะต้องดีกว่านี้ คือจะหยุดวิกฤตการณ์ได้. เดี่ยวนี้มนุษย์ไม่ได้แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมแบบนี้; แล้วมันโกหกด้วย ที่ว่าแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมแก่กันและกันนั้น, มันแลกเปลี่ยนความหลอกลวงทางวัฒนธรรมแก่กัน เพราะมันต้องการจะเอาเปรียบกันอยู่เสมอ. “เขารบกันพลาง และเขาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันพลาง”, เขาพูดว่าอย่างนั้น; แต่ว่าวัฒนธรรมนั้นไม่ใช่วัฒนธรรมที่จะช่วยมนุษย์ได้. คือความก้าวหน้าในทางวัตถุ ที่จะทำให้มนุษย์ลำบากยิ่งขึ้นทุกทีอย่างนี้, ยิ่งแลกเปลี่ยนยิ่งก้าวหน้า มันก็ยิ่งลำบากยิ่งขึ้นทุกที.

ความรู้ทางปรมาณูหรือทางอวกาศ มันก็จัดเป็นวัฒนธรรมได้ แต่มันทางวัตถุ; ยิ่งแลกเปลี่ยนกันเข้ามันก็ยิ่งเจริญ มันก็ยิ่งทำให้ยุ่งเท่านั้น; ฉะนั้นต้องแลกเปลี่ยนธรรมะในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม. พู๊ดไปพู๊ดมามันก็วกไปหาเรื่องศาสนา ซึ่งคนทุกคนในโลกหาว่ามันเป็นเรื่องครีคระเต็มที. **เรื่องที่มีมันจะช่วยโลกได้นั้น มันกำลังถูกหาว่าเป็นเรื่องครีคระเต็มที;** คุณก็อาจจะมีความคิดชนิดนี้แวบไปแวบมาก็ได้ ยังสงสัยข้อเท็จจริงของเรื่องที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ หรือศาสนาก็ได้. แต่ผมคิดเรื่องนี้มาเป็นเวลาสามสิบ สี่สิบปีแล้ว, ยิ่งมีความแน่ใจยิ่งขึ้นทุกที ว่าวัฒนธรรมแขนงนี้ แขนง(ฝ่าย)จิต(ฝ่าย)วิญญาณนี้มันช่วยมนุษย์ได้; แต่ว่าคนก็ไม่สนใจที่จะเข้าใจ หรือจะแลกเปลี่ยนกัน. ถ้ามันปนพลาจ แล้วก็แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมแขนงนี้กันพลาจ, โลกก็จะหยุดวิฤตการณ์ลงไป ๆ จนเป็นโลกที่มีสันติ. เดียวนี้มันได้แต่ความหวัง หรือจะเป็น “ความฝันของหนู ที่จะเอาลูกกระพรวนไปผูกคอแมว”; มันยังห่างไกลกับความสำเร็จ. แต่อย่างไรก็ดีเรานั่งกันอยู่ที่นี่ ก็กำลังพยายามทำให้ดีที่สุด ที่จะเข้าใจสิ่งที่มีมันเป็นความจริงของมนุษย์เราหรือของธรรมชาติ. นี่คือการสมดุลหรือความถูกต้องในการที่สัมพันธ์กันระหว่างเรื่องทั้ง ๒, คือเรื่องทางฝ่ายวัตถุกับเรื่องทางฝ่ายวิญญาณ; ซึ่งในที่นี้ เรามาระบุเอาวัฒนธรรมทางฝ่ายกายนี้เป็นอารยธรรม, วัฒนธรรมทางฝ่ายวิญญาณก็เป็นมนุษยธรรม.

“ชีวิตต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว”

อุปมาการทำความเข้าใจกันของอารยธรรมกับมนุษยธรรม.

เพื่อให้มนุษย์ธรรมกับอารยธรรมมันสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง, ผมจึง ย้ำแล้วย้ำอีก ด้วยอุปมาที่ง่าย ๆ ว่า **ชีวิตนี้ต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว หรือวัว ๒ ตัว**; ที่เทียบด้วยควาย ๒ ตัวนี้ มันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ, คือเรื่องการไถนา.

ขอเล่าเรื่องนี้อย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่กลัวว่าใครจะเกลียดว่าพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ. เรื่องการไถนาก็มันเป็นวัฒนธรรมอันแรก; เมื่อสอบสวนดูปรากฏว่า คำว่า *culture* นั้นนะ คำนั้นเป็นชื่อของไถไถนา, มาจากชื่อของไถไถนา. ในสมัยที่มนุษย์แรกละทิ้งจากความเป็นมนุษย์ยุคหิน มาเป็นมนุษย์ยุคทำการเพาะปลูก แล้วก็เริ่มทำสิ่งของสิ่งหนึ่งขึ้น คือไถสำหรับไถนาได้; เขาถือเอาอันนั้นเป็น *culture* อันแรกของมนุษย์, ฉะนั้น *culture* นั้นเป็นคำที่ใช้สำหรับไถไถนาในครั้งแรกของมนุษย์ที่รู้จักไถนา. ดังนั้น ไถนา การไถนาก็มันคู่เคียงกันมากับมนุษย์ ไม่รู้จักหมีนปี หรือแสนปีแสน ๆ ปีก็ได้.

ที่นี้การไถนาก็ เมื่อวิวัฒนาการเต็มที่; ในยุคหนึ่งก็ไถด้วยสัตว์ ๒ ตัว คือวัว ๒ ตัวหรือควาย ๒ ตัว, ก็มีอย่างนี้มาจนกระทั่ง เมื่อเร็ว ๆ นี้, ก่อนที่รถแทรกเตอร์จะเข้ามานี้ มันไถนาด้วยวัวหรือควาย ๒ ตัว. แล้วคุณอย่าเข้าใจผิด คิดเองง่าย ๆ ว่าควาย ๒ ตัวนั้นมันเหมือนกัน; นี่ถ้าจะคิดอย่างนั้นคุณยัง ประมาทมาก, หรือผมพูดตรง ๆ ก็ว่ายังโง่มาก ที่ไม่รู้ความลับของเรื่องควายที่ไถนาอยู่

๒ ตัวนั้น. ควาย ๒ ตัวนั้นมันต่างกันอย่างที่เรียกว่าเหมือนกับจะตรงกันข้ามอย่าง นั้นแหละ : ตัวหนึ่งเป็นควายโง่, ตัวหนึ่งเป็นควายฉลาด. เขาเรียกว่าควายตัวที่

หนึ่ง หรือควายตัวต้นนั้นนะ ต้องเป็นควายที่ฉลาด, ผอมหน่อยก็ได้; แล้วควายตัวที่ ๒ นั้นเป็นตัวโง่ คือตัวที่จะมีกำลังแรงที่จะลากไป, ฉะนั้น เขาเอาตัวอ้วน ๆ ใหญ่ ๆ มีแรงมาก เรียกว่าตัวปลายหรือตัวที่สอง. ชื่อนี้ไม่สำคัญหรอก, เอาข้อเท็จจริงที่ว่า ในควาย ๒ ตัวนั้น มันทำหน้าที่คนละอย่าง; ตัวหนึ่งฉลาด ทำให้คำสั่งของเจ้าของควายที่ถือคันไถอยู่นั้นสำเร็จได้, คำสั่งมันออกไปแก่ควายตัวที่หนึ่งเท่านั้น ให้มันหยุดหรือให้มันเลี้ยว หรือให้มันเดิน หรือให้มันอะไรก็ตามใจ มันออกคำสั่งแก่ความตัวที่หนึ่งนั้น; ส่วนควายตัวที่สองเดินตะพึดก็แล้วกัน กลับหูกลับตาเป็นควายโง่ เดินตะพึดให้มีแรงก็แล้วกัน. การบอกว่าหยุดนั้นควายตัวที่หนึ่งมันหยุด, ตัวที่สองมันยังเดินอยู่เรื่อย เพราะฉะนั้น มันก็เลี้ยวสิ. นี้เรียกว่ามันทำหน้าที่ตัวหนึ่งฉลาด, ตัวหนึ่งมีแรง; นี้มันเป็นความลับอันหนึ่ง ที่จำเป็นจะต้องทำอย่างนั้น.

ชีวิตคนเราต้องมีสภาพดูควายไถนา ๒ ตัว.

ที่นี้ชีวิตของคนเรานั้นก็เหมือนกันแหละ มันเป็นความก้าวหน้า, มันก็ต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว : ตัวหนึ่งมันสำหรับร่างกาย, ตัวหนึ่งมันสำหรับวิญญาณหรือจิตใจ. ดังนั้น ต้องมีสิ่งหนึ่งเพื่อประโยชน์แก่ร่างกาย ให้เป็นผาสุก; แล้วมีสิ่งหนึ่งสำหรับจิตหรือวิญญาณที่จะให้ฉลาด และรุ่งเรือง. มนุษย์เราเลยต้องการสิ่ง ๒ สิ่งนี้; เดียวนี้ก็เห็นอยู่ชัดว่า เราก็มีควายตัวที่สอง เป็นควายถึกควายเปลี้ยกันเสียหมด, ไม่มีควายตัวที่หนึ่ง คือเรื่องทางจิตทางวิญญาณ. เรื่องทางจิตทางวิญญาณ ก็เรียกชื่อตรงกันหมดแล้วเดี๋ยวนี้ว่า *spiritual*

–*enlightenment, enlightenment* คือแสงสว่าง, *spiritual* ทางวิญญาณ; นี้อย่างหนึ่ง. ที่นี้อีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นเรื่องทางวัตถุทางเนื้อหนัง ทางร่างกายนี้ เรากำลังเรียกกันว่า เทคโนโลยี, เทคโนโลยีทุกแขนงเป็นเรื่องทางวัตถุทางร่างกายทั้งนั้น; แต่เราก็สนใจแต่เรื่องเทคโนโลยี, ไม่สนใจเรื่อง *spiritual–enlightenment*, เดียวนี้พวกฝรั่งจะมองเห็นแล้วว่ามันทำผิดแล้ว.

ทางตะวันตกก้าวหน้าแต่เรื่องเทคโนโลยี; ทางตะวันออกก็เคยเจริญรุ่งเรืองด้วย *spiritual–enlightenment*, แล้วก็ค่อย ๆ ทิ้งเสีย ไปตามกันฝรั่ง, ไปหลงไหลแต่เรื่องเทคโนโลยีเหมือนฝรั่งทางตะวันตก. เพราะฉะนั้น ทั้งตะวันออกและทั้งตะวันตกมันก็ไปลุ่มหลงเรื่องเทคโนโลยีกันหมด; สิ่งที่เราเรียกว่า *spiritual–enlightenment* มันก็เลยสาบสูญไปทีละน้อย ๆ จากมนุษย์. นี่เป็นเรื่องธรรมดาในศาสนาของทุกศาสนา กำลังสาบสูญไป เหลือแต่ซากหรือเปลือกนอก, จะมาใช้เป็นอุปกรณ์ทางการเมือง หรือทางเทคโนโลยีไปเสียอีก. นี่โลกทำผิดมากหรือน้อยคุณไปคิดดูสิ. ยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง ตะวันออกเราเจริญด้วยแสงสว่างทางวิญญาณ; จะเห็นได้ว่าทุกศาสนามันมีกำเนิดทางตะวันออก ถิ่นปาเลสไตน์ที่เกิดศาสนาคริสต์ียน มุสลิมมันก็ต้องจัดไว้ฝ่ายตะวันออก, แม้จะอยู่ริมแดน. ฉะนั้นแสงสว่างทางวิญญาณนี้ มันเป็นสมบัติของตะวันออก; เทคโนโลยีนั้นมันเป็นสมบัติของตะวันตก. เราเคยมีสิ่งที่ดีกว่าเขา ประเสริฐกว่าเขา สูงสุดกว่าเขา เราก็ทิ้งเสีย ไปตามกันเขา, คือไปหลงไหลในเรื่องเทคโนโลยี; อย่างนี้มันทำผิดเกินร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ทำความสมดุลกัน ในระหว่างสิ่งทั้ง ๒. ฉะนั้น ฝรั่งที่ล้มตาก่อน มันก็จะย้อนมาหาสิ่งที่เรียกว่าแสงสว่างทางวิญญาณ *spiritual–enlightenment*

นี้มากขึ้น ๆ; แล้วเราก็ก้อยตามกันเขาต่อไปอีก เพื่อจะไปเอาของเดิมหรือสมบัติเดิมของเรา.

ถ้าเราทำพลาดในเรื่องนี้ ไม่เท่าไรฝรั่งก็จะมาสอนพุทธศาสนา; นี่ระวังให้ดี, ผมกำลังต่อต้านในเรื่องนี้ ที่ว่าเราจะต้องเป็นผู้สอนพุทธศาสนาคือแสงสว่างในทางวิญญาน. เดียวนี้เราไปบูชาฝรั่งถึงขนาดให้ฝรั่งมาเป็นผู้สอนศาสนาให้แก่เรา แล้วมันก็คิดดูว่ามันหมด, มันหมดไม่มีอะไรเหลือ เป็นความล้มละลายในทางฝ่ายวิญญานของพุทธบริษัท. เดียวนี้มันยังไม่ถึงขนาดนั้นหรอก แต่มันอาจจะเป็นไปได้, ถ้าเรายังนับถือตะวันตกเป็นครูบาอาจารย์ไปเสียหมด. เมื่อตามกันในทางเทคโนโลยีถึงที่สุดแล้ว มันก็จะวกมาหาเรื่องทางวิญญาน; แล้วมันก็น่าอัศจรรย์หน้า ที่ว่าผู้ที่เป็เจ้าของเดิม จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติอันนี้มาแต่ก่อนนี้ กลับต้องไปตามกันเขาในเรื่องเดียวกันนี้อีก เพราะว่ามันไม่รู้เรื่องว่าชีวิตต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัวให้มันถูกต้องนั่นเอง.

มันมีความถูกต้องมาแล้ว เราก็ละเลยเสียทิ้งเสีย, จะต้องเอามาคิดกันใหม่; นี่เราก็บวชเข้ามาในร่มเงาของพระพุทธเจ้า จะต้องดูในเรื่องนี้ให้ดี ๆ; อย่าให้ภิกษุสามเณรนี้ จะต้องไปอาศัยหนังสือทางพุทธศาสนาที่ฝรั่งเขียน, กำลังเขียนผิด ๆ เรื่องกรรม เรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องนิพพานนั่นนะ; แล้วเราก็โง่ หลับหูหลับตา ไม่รู้จักวิธีที่จะถือเอาเรื่องนี้ให้ถูกต้องจากพระไตรปิฎกของเราเอง, มันน่าสงสารที่สุดเลย ภาวะที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ ในระหว่างพุทธบริษัทเรากับความเจริญแผนใหม่.

ไม่จำเป็นต้องมีอารยธรรมและมนุษยธรรมให้เท่ากัน.

ฉะนั้น ขอให้ระมัดระวังให้ดี ให้ทำความถูกต้องในเรื่องนี้ คือความพอเหมาะพอดีสำหรับมนุษย์คนหนึ่ง ๆ ในการที่จะมีเรื่องทั้งทางฝ่ายร่างกายและฝ่ายวิญญาณ. ข้อนี้ผมก็อยากจะให้นึกถึงควาย ๒ ตัวอีกนั่นแหละ. ควาย ๒ ตัวนั้น ไม่ใช่มีแรงเท่ากัน ตัวต้นกับตัวปลาย, แล้วก็ทำหน้าที่ไม่เหมือนกัน. ควายตัวต้นเอาควายพอม ๆ ก็ได้ แต่มันฉลาด ฟังคำสั่ง รู้จักฟังคำสั่ง, ควายตัวปลายอ้วนล่ำ แข็งแรงก็พอ; มันทำหน้าที่คนละอย่าง แล้วมันก็ไม่เท่ากัน ไม่เหมือนกัน. นี่เราไม่จำเป็นจะต้องมีมนุษยธรรมกับอารยธรรมในปริมาณที่เท่ากัน; มันเท่ากันไม่ได้ เพราะมันทำหน้าที่คนละอย่าง; ไม่มีทางที่จะวัดว่าให้มันเท่ากัน ๕๐ ต่อ ๕๐ รวมกันเป็นร้อย, อย่างนี้ไม่ได้. สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมต้องมีหลายร้อย หลายร้อยเปอร์เซ็นต์; สิ่งที่เรียกว่าอารยธรรมมีสักยี่สิบ สามสิบเปอร์เซ็นต์ สำหรับพอหล่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะเกิดการก้าวหน้าในทางมนุษยธรรม.

ถ้าสิ่งที่เรียกว่าวัตถุหรือเนื้อหนังมันก้าวหน้าแล้ว, ทางจิตใจมันจะถูกกลบเกลื่อน ถูกกลบไปเลย มันจะไม่ก้าวหน้า. ฉะนั้น อย่าไปหลงเรื่องกินคืออยู่ดี, จงยึดมั่นแต่ในเรื่องกินอยู่แต่พอดี เปิดโอกาสให้มันมีเนื้อที่มากสำหรับความก้าวหน้าในทางจิตใจ ทางวิญญาณ; เช่นเดียวกับเรื่องควาย ๒ ตัวนั้น : อันหนึ่งมันต้องมากไปทางวิชาความรู้หรือทางแสงสว่างที่จะนำชีวิตไป, ที่นี้ส่วนที่หล่อเลี้ยงร่างกายเป็นอยู่ได้นี้มันก็เลี่ยน้อย เช่นกินอาหารแต่พออยู่ได้ ตามพระพุทธเจ้าสอน.

ไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นว่า ถ้าไม่ได้ฉันเพลแล้วจะลูกไม่ไหว; ถ้าเป็นเรื่องการปฏิบัติธรรมโดยตรงแล้วก็ ไม่พูดถึงเรื่องฉันเพลกันหรอก เป็นเรื่อง เอกภัตติโก – วันหนึ่งมีอาหารเพียงหนเดียว, แล้วในอาหารวันหนึ่งเพียงหนเดียวนั้น ยังไม่ไขให้ฉันอิมท้องไว้เพื่อเพล เพื่อคำ, ให้ฉันพร้อมเพื่อให้หิวอยู่สัก ๓-๔ คำ ๔-๕ คำ. หลักปฏิบัติของภิกษุผู้จะปฏิบัติธรรม ให้ฉันอาหารพร้อมไว้ ๔-๕ คำ แล้วให้กินน้ำให้อิ่มด้วยน้ำ ชดเชย ๔-๕ คำที่ไม่ได้กิน. หมายความว่ากิน ๑๐ คำอิมพอดี ให้เว้นเสีย ๔ คำ เหลือ ๖ คำ กินน้ำแทน, นั่นแหละเป็นพอดีสำหรับผู้ที่จะปฏิบัติธรรม; มันมีอย่างนี้ต่างหาก.

ไม่ใช่ทำให้เรื่องทางกายทางฝ่ายวัตถุนั้น มันขึ้นมาร้อยเปอร์เซ็นต์ด้วยกัน เหมือนกับเรื่องทางจิตใจ; ส่วนเรื่องทางจิตใจนั้นมันรับหน้าที่สูงสุด, รับหน้าที่สูงสุดคือจะพามนุษย์ไปหาจุดหมายปลายทาง มันเป็นหน้าที่ที่สูงที่สุดและกว้างขวาง; ส่วนเรื่องทางร่างกายนั้น เพียงแต่น้ำมันหยอดเพลากวียนให้มันลื่นไปได้, กินอาหารให้มีร่างกายพอเหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมได้ก็แล้วกัน. ที่นี้ส่วนเรื่องการปฏิบัติธรรมนั้นให้มีมากที่สุดที่จะมากได้ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้นจะต้องมีปริมาณมาก มีเนื้อที่มาก; สิ่งที่เรียกว่าอารยธรรมนั้นมีแต่น้อย ไม่ถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ ในเมื่อมนุษยธรรมจะต้องมีกันหลายร้อยเปอร์เซ็นต์. เดียวนี้เรามันกลับกันเสีย ไปบูชาอารยธรรมเนื้อหนังจลิม, ไม่ให้เนื้อที่แก่มนุษยธรรมทางจิต ทางวิญญาณ; มันกำลังเป็นอย่างนี้อยู่ทั่วโลก ก็จะไปโทษใคร. ก็โง่หลับหูหลับตาไปโทษพระเจ้า ไปโทษศาสนา โทษธรรมะ ว่าช่วยมนุษย์ไม่ได้, ส่วนที่มนุษย์มันโง่เสียเอง ทำผิดต่อศาสนา หรือต่อพระเจ้านี้ไม่มองเห็น; ฉะนั้น มีการโกหกหลอกลวงออกชื่อพระเจ้า ออกชื่อศาสนาในสนามรบ, แต่ไม่มี

สิ่งที่เรียกว่าศาสนาหรือธรรมะหรืออะไรในสนามรบ. ก็กลายเป็นการหลอกลวง เต็มไปทั่วทุกหัวระแหง เพราะว่าแม้แต่พระเจ้าก็ยังคงหลอกลวง ธรรมะก็ถูกหลอกลวง ศาสนาก็ถูกหลอกลวง; ดังนั้น ความที่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ในลักษณะที่เทียมด้วยควาย ๒ ตัวมันมีไม่ได้, มันมีแต่ถูกควายเปลี่ยวคำทะเลมันตัวเดียวลากพา ถูถูถูงังไปลงเหวลงอะไรไปตามเรื่องของมัน, คือตามเรื่องของเทคโนโลยี; ยิ่งก้าวหน้าไปตามลำพัง มันก็เป็นโลกที่อยู่ยากลำบาก กระทั่งกลายเป็นนรกในโลกปัจจุบันนี้แหละ อย่างที่เห็น ๆ กันอยู่.

เรารู้อะไรในฐานะเป็นข้อเท็จจริง, เราจะทำได้เท่าไร อย่างไรนั่นมัน เป็นอีกปัญหาหนึ่ง ผมไม่ได้พูด, ผมพูดแต่ว่า มันกำลังมีข้อเท็จจริงอยู่อย่างนี้ กับ มนุษย์แห่งยุคปัจจุบันนี้; ต้องยุคปัจจุบันนี้, ไม่ใช่ยุคอื่นที่แล่วมา หรือไกล ๆ ไป ในทางอดีต. แต่ว่าในอนาคตนี้มันต้องเป็นห้วง; ถ้ามันผุดกันอยู่ในรูปนี้เรื่อยไป มันก็ถึงสภาพที่เรียกว่ามิลลิวินาที ที่เราพูดถึงกันแล้วเมื่อตอนหัวค่ำ. นี่การที่เทียมชีวิตด้วยควายเปลี่ยววงที่สุดเพียงตัวเดียวนี้ มันเป็นอย่างนี้; มันต้องเทียมไปด้วยควาย ๒ ตัว แล้วก็ให้ถูกสัดส่วน ให้สัมพันธ์กัน ให้มันเป็นไปได้.

แล้วก็อย่าลืมว่า ปัญหาที่แท้จริงคือตัวความทุกข์นั้นนะ มันเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ. ความทุกข์ทางร่างกายนั้นน่าหัวเราะแหละ, มันเป็นเพียงความลำบากบ้างเท่านั้นเอง ความทุกข์ทางร่างกาย; เช่นเรามีโรคภัยไข้เจ็บ หรือว่าไม่มีอาหารจะกิน มันเป็นเพียงความลำบากบ้างเท่านั้นเอง, ไม่ควรจะเรียกว่าความทุกข์ ไม่ควรจะมีเกียรติได้เรียกว่าความทุกข์. เรื่องความทุกข์ มันเป็นเรื่องทางจิตใจล้วน; แต่มันจะเกิดมาจากอะไรก็ตาม มันเป็นเรื่องของทางฝ่ายวิญญาณ

ล้วนที่เป็นตัวความทุกข์. ส่วนนอกนั้นมันเป็นเพียงความลำบากบ้างเท่านั้นเอง, แต่เราก็เรียกว่าความทุกข์; เช่นว่าไม่มีข้าวจะกินก็เรียกว่าความทุกข์, หรือว่ามีโรคภัยไข้เจ็บก็เรียกความทุกข์, แต่ผมจะเรียกมันเป็นเพียงความลำบากบ้างเท่านั้นเอง. **ความทุกข์ที่แท้จริงมันอยู่ที่จิตที่ยึดถือ,** หรือไปยึดถือว่าความไม่มีข้าวจะกินหรือความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นเป็นของเราเข้าเท่านั้นแหละมันจึงจะมีความทุกข์.

ความทุกข์ที่แท้จริงเป็นเรื่องทางวิญญาณ, ฉะนั้น มันแก้ไม่ได้ด้วยความก้าวหน้าในทางร่างกายหรือทางเนื้อหนัง; **มันต้องแก้ด้วยความก้าวหน้าในทางฝ่ายจิต ทางฝ่ายวิญญาณ ทางฝ่ายธรรมะ.** มันมีปัญหาเกิดขึ้นอย่างน่าหวั่นที่สุด คือมีคนถามว่า ถ้าท้องมันหิวอยู่แล้วจะต้องการธรรมะไปทำไมกัน? หรือว่าถ้าท้องมันหิวกรด ๆ อยู่แล้ว ธรรมะมันจะมีประโยชน์อะไร? หรือว่าเขาจะไปแสวงหาธรรมะได้อย่างไร ถ้าท้องมันหิวอยู่? คนพวกหนึ่งมันถามปัญหาอย่างนี้. ก็อยากจะถามว่า **เมื่อมันอึดจนท้องจะแตกอยู่แล้ว** ทำไมมันยังมีความทุกข์ชนิดที่หิวเป็นเปรตอยู่เล่า? **เมื่อมีกินมีใช้ ร่างกายสบายดี มีอนามัยดี อึดจนท้องจะแตกอยู่แล้ว** ทำไมมันยังมีความทุกข์เหลืออยู่เล่า คือมันมีความหิวทางวิญญาณซึ่งเป็นตัวความทุกข์ที่แท้จริง? ฉะนั้น คนที่เป็นเศรษฐีเป็นอะไรก็ตามใจ กระทั่งเป็นทเวดา มันก็ยังมีความทุกข์. ดังนั้น คนที่รู้จักแต่เรื่องปากเรื่องท้อง จะพูดว่า มันยังหิวอยู่ มันไม่ต้องการธรรมะ มันไม่มีประโยชน์อะไร, หรือว่าถ้ายังหิวอยู่ มันต้องการธรรมะไม่ได้ มันไปเอาธรรมะไม่ได้; **อย่างนี้มันไม่ถูกเหมือนกัน** เพราะเอาธรรมะมาได้ นั่นแหละมันจะแก้หิวได้, หรือแม้ที่สุดแต่ว่าธรรมะมันก็จะช่วยป้องกันโรคภัยไข้เจ็บได้ มันจะช่วยทำให้มีอาหารกินได้.

ที่ไม่มีอาหารกิน เพราะมันโง่ไม่รู้จักหากิน, ความโง่ไม่รู้จักหากินนั้นก็คือการที่มันขาดธรรมะชนิดหนึ่ง ระดับหนึ่ง; ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมะ มันมีให้ทุกระดับทุกแง่ทุกมุมทุกแขนงของปัญหา. คนจนไม่มีอาหารจะกินเพราะมีการขาดธรรมะ ในระดับหนึ่ง, คือธรรมะที่เป็นความฉลาดในการทำมาหากิน อย่างนี้เขาก็เรียกธรรมะ; หรือว่าเจ็บไข้ได้ป่วย มันก็เพราะมันโง่ขาดความฉลาดในการที่จะป้องกันรักษาร่างกายให้ดี ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของอนามัยซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ; ฉะนั้น กฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นธรรมะทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น ธรรมะต้องมีเข้ามา ทุกระดับ ๆ ๆ จนถึงระดับสูงสุด; เพราะความทุกข์อันแท้จริงนั้น เป็นทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ มันก็ต้องการธรรมะฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ.

อย่าไปคิดว่าถ้ายังหิวอยู่แล้ว ไม่มีทางที่จะรับธรรมะได้ หรือไม่ควรจะต้องการธรรมะ. ความหิวนี้มันจะหิวอยู่เรื่อย; แล้วความหิวทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณนั้นแรงกว่า สำคัญกว่า. เป็นคนมีอำนาจวาสนา เป็นมหาเศรษฐีเป็นอะไร ก็ยังมีความหิวเหมือนกับเปรตอยู่ คือหิวในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ; ถ้าเขาดับความหิวอันนี้ได้, แม้แต่ชาวนาที่ทำนาเหงื่อไหลไคลย้อย, ก็มีความสุข เพราะมันไม่มีความหิวทางวิญญาณ.

ความหิวทางร่างกายนี้มันแก้ได้ง่าย ๆ; แต่ความหิวทางวิญญาณนี้มันเหลือวิสัยที่มนุษย์ธรรมดาจะแก้ได้, นี่มันต้องพึ่งสติปัญญาของบุคคลชั้นพระศาสดา. ดังนั้น เราป้องกันเสียแต่ที่แรก ว่าจะให้ชีวิตนี้มันถูกเทียมด้วยควาย ๒ ตัว; ควายตัวหนึ่งมันจะแก้หิวทางฝ่ายร่างกาย, ควายตัวหนึ่งมันจะแก้หิวในทางฝ่ายวิญญาณ แล้วมันก็หมดความหิว มันคือหมดความทุกข์ทั้ง ๒ ประการ. นี่มนุษย์

ที่สมบูรณ์ ถึงความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์. ถ้าเป็นอย่างนี้ได้จริงก็เรียก
พระอรหันต์ได้ทันที.

นี้ระบบร่างกายนี้ เราไม่ต้องให้มันมากเกินไป ให้มันลำบาก;
สมมติว่า ถ้าเรามีเรือเล็ก ๆ อยู่แต่พอดี มันก็ไม่ลำบากในการที่จะอยู่ หรือจะ
รักษา, ถ้าเขาให้เราอยู่ตึกหลังใหญ่ ยาวเพื่อยอย่างนี้ เราเพียงแค่ทำความสะอาดมัน
ก็หมดเรี่ยวหมดแรงแล้ว เพราะว่ามันเกินจำเป็น. **จะต้องมีปัจจัย ๔ ในอัตราที่**
พอเหมาะสมเท่านั้น; อย่าให้มันเกินความจำเป็น มันจะได้ไม่มีภาระในการที่จะ
เก็บรักษาไอ้สิ่งที่มันเกินจำเป็นนั้น. นี่มันจึงจะมีเวลา มีโอกาส มีกำลังมาจัดการ
กับเรื่องทางฝ่ายจิต หรือทางฝ่ายวิญญาณให้มันถึงที่สุด. นี่ถ้ามีผลทางฝ่ายจิต ทาง
ฝ่ายวิญญาณถึงที่สุดแล้ว ในทางฝ่ายร่างกายมันไม่ต้องการอะไรก็มากนัก;
ฉะนั้น เราจึงกินอาหารอย่างกินเนื้อบุตรกลางทะเลทราย หรือน้ำมันหยอดเพลลา
เกวียนได้, เราอยู่โคนไม้ อยู่กระท่อมร้าง อยู่ถ้ำ อยู่อะไรก็ได้, ตามที่พระพุทธเจ้า
ท่านขอร้อง. เรามีจิ๋วเพียงเท่านี้ เครื่องนุ่งห่มเพียงเท่านี้ ก็พอแก่ความต้องการ;
ยารักษาโรคก็หาเอาได้ง่าย ๆ ตามธรรมชาติ เพราะว่าเรามีโรคภัยไข้เจ็บน้อย
เหลือเกิน.

ไม่มีโรคทางวิญญาณมีผลดี,

ทำให้ไม่มีโรคทางกาย หรือมีก็น้อย หายง่าย มีอายุยืน.

ถ้าเราอยู่อย่างถูกต้องตามหลักของธรรมะ โดยเฉพาะในพุทธศาสนา จะมีโรคภัยไข้เจ็บน้อยเหลือเกิน เพราะมันไม่มีโรคทางวิญญูณ. โรคทางกายทุกชนิดมีมูลมาจากโรคทางวิญญูณ; โง่จึงทำผิดให้ร่างกายเจ็บป่วย, หรือว่ามันนอนไม่หลับ มันเต็มไปด้วยความวิตกกังวล มันก็เป็นโรคทั้งหลายที่กำลังเป็นกันอยู่ในโลกนี้ เวลานี้หลายสิบชนิด นับตั้งแต่โรคประสาท โรคความดันสูง โรคเบาหวาน โรคหัวใจ โรคอะไรต่าง ๆ มันมาจากการทำผิดในทางฝ่ายวิญญูณ, คือเป็นคนที่อยู่ด้วยความวิตกกังวล หิวเป็นปรตอยู่ทั้งหลับและตื่น นั่นมันเป็นโรคทางวิญญูณ แล้วมันก็เป็นโรคทางร่างกายนี้ได้มากมาย. เพราะฉะนั้น เมื่อมีความถูกต้องทางวิญญูณ ไม่เป็นโรคทางวิญญูณแล้ว มันก็ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บอะไร; ฉะนั้น คนสมัยพระพุทธเจ้ามีอายุยืนตั้งแต่ ๘๐ ปี ถึง ๑๐๐ ปี ถึง ๑๒๐ ปี ไม่มีโรงพยาบาล. พวกโยคีไม่เจ็บไข้ได้ป่วย; ถ้าเจ็บไข้ได้ป่วย, สิ่งของมันอยู่ตามพื้นดินนี้ บำบัดไปได้ เพราะโรคมันน้อยเล็กน้อย. โรคท้องอืดกินจี๋เถ่า จี๋เถ่าอะไรก็ได้กินเข้าไปแล้วหายท้องอืด; แต่ว่าโยคีไม่มีทางที่จะเป็นโรคท้องอืด เพราะว่ามันไม่ตะกละกินของเอรีคอร่อยเหมือนคนสมัยนี้. แม้ที่เป็นพระเป็นเณรมันก็ตะกละกินจนเป็นโรคท้องอืด, ไปกินจี๋เถ่าก็แล้วกันมันหายได้.

คุณรู้ไว้เสียด้วยว่า ในวินัย ในพระไตรปิฎก บัญญัติยาสำหรับภิกษุไว้คือว่า มูตร คุณ จี๋เถ่าและดิน; มูตรคือปัสสาวะของคนหรือสัตว์, คุณคืออุจจาระของคนและสัตว์, จี๋เถ่านี้จี๋เถ่าธรรมดา, แล้วก็ดินนี้ ถ้ารู้จักใช้ให้ถูกวิธีแล้วก็จะบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ เท่าที่เกิดแก่มนุษย์ผู้เป็นอยู่อย่างถูกต้องตามเรื่องทางจิตทางวิญญูณ. แล้ววินัยก็อนุญาตไว้เสียเลยว่า สิ่งทั้ง ๔ นี้ไม่ต้องประเคน คุณหยิบกินได้เลย, เรื่องเกี่ยวกับการประเคนนี้ ระบุไว้ชัดอย่างนี้. ส่วนเรื่องเนยใส เนยข้น

น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำตาลนั้นนะ เกสัชชนิดนั้นมันเกสัชตำอาง; อย่างนั้นต้องประเคน. หยูกยาโดยเฉพาะนั้น ก็มีพูดถึงเหมือนกัน มันเป็นที่พิเศษ. น้ำมูตรคองผลสมอ ผลสมอคองค้ำน้ำมูตร มันก็เป็นเรื่องน้ำมูตรอยู่นั้นแหละ; นั่นแหละมันจะเป็นยาพิเศษของบรรพชิต. วันบวชเราก็ได้รับบอกอนุศาสน์ว่า ปุติมุตตเสสซช๑ นิสุสาย ปทุพชชา ตตถ เต ยาวชีว๑ อุตสาโท กรณีย๑, แล้วก็เล่นตลกทั้งนั้น; ไม่เคยเห็นว่าคุณชวนชวยในเกสัชเห็นปานนี้เลย.

นี่อย่ากลัวให้มันมากเกินไปเหตุ ว่าเราเป็นอยู่อย่างภิกษุที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาแล้ว จะมีโรคภัยไข้เจ็บบ้าง จะพอมบ้าง จะอะไรบ้างมันไม่จริง; อย่างเป็นโรคทางวิญญาณ แล้วก็ไม่ใช่เป็นโรคทางร่างกาย มันจะเหลืออยู่น้อยไม่ถึง ๑ เปอร์เซ็นต์; ไม่ต้องกลัว; ต้องมีนั่นมีนี่มากมาย นี่เรามันทำผิด เรามันอ่อนแอลงไปทุกที ๆ เพราะเป็นโรคทางวิญญาณแล้วเป็นโรคทางร่างกายมากมาย. นี่บ้านเรือนจึงต้องมียาอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องมีการปรับปรุงอย่างนั้นอย่างนี้มีหยูกมียาเต็มไปหมด แล้วมีโรงพยาบาลที่จะเรียกใช้ได้ทันทั่วทั้งนี้ มันก็เป็นความหลงใหลโดยไม่รู้ตัว ทำปัญหาให้มาก แต่ให้เวลามันหมดไปแต่เรื่องทางร่างกายเท่านั้น; เพราะความผิด ทำผิดของมนุษย์นั่นเอง มันก็ถลำลึกไปเป็นเรื่องปัญหาทางฝ่ายร่างกาย ไม่สิ้นสุด. นี่ธรรมะไม่เกิดขึ้น; “ศาสนาช่วยอะไรไม่ได้ พระเจ้าตายแล้ว”, มันก็เกิดความรู้สึกอย่างนี้ขึ้นมา.

ในระหว่างที่บวช ๑ เดือนอย่างนี้ ปิดภาคนี้ อดสำหรับทำความเข้าใจเรื่องอย่างนี้เสียเร็ว ๆ; ต่อไปจะได้ไม่หลงมากนัก; ให้ชีวิตนี้เต็มด้วยควาย ๒ ตัว

คือความสัมพันธ์กลมกลืนกันดีในระหว่างสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมกับอารยธรรม. ปัญหาของวัฒนธรรม ๒ แขนงนี้ไม่เหมือนกัน : ปัญหาทางมนุษยธรรมมันจะมีว่ามนุษย์เกิดมาทำไม ควรจะได้อะไร, ส่วนปัญหาทางอารยธรรมมันจะมีไปในทำนองที่ว่า เราจะกินข้าวนี้ได้อย่างไร เราจะดื่มข้าวนี้ได้อย่างไร เราจะร่าเริงกันได้อย่างไร; มันต่างกันอยู่อย่างนี้. นี่สรุปความหัวข้อในวันนี้ก็ว่า ปัญหาที่ไม่เหมือนกัน ระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม. นี้คูสิ นกร้องบอกว่าหมดเวลาแล้ว นาฬิกาของเราก็เที่ยงเสมอแหละ.

เอาละพอกันที.

ศาสนาทั้งหลาย อยู่ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับจะได้พูดเรื่องใดเรื่องหนึ่งต่อไป จากที่พูดมาแล้ว. ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดกันโดยใจความสำคัญที่สรุปได้ว่า ชีวิตจะต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว ในเมื่อเรารู้ว่าเรากิดมาทำไม; ถ้าเราไม่รู้ว่า กิดมาทำไม เราก็จะไม่รู้ว่า จะเทียมชีวิตนี้อย่างไร และไปไหน.

[ทบทวนให้เห็นความสำคัญ ว่าชีวิตต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว.]

อยากจะขอทบทวนหลักสำคัญในเรื่องนี้ อยู่เสมอ ๆ. **ชีวิตจะต้องเทียมด้วยควาย ๒ ตัว ไปสู่ความสูงสุดของความเป็นมนุษย์** : ควายตัวที่หนึ่ง ตัว

สำคัญมันเป็นเรื่องของความสว่างไสวในทางวิญญาณ, ตัวที่สองก็คือความถูกต้องในเรื่องของการเป็นอยู่ในทางร่างกาย; ดังนั้น ควบคู่ที่หนึ่งก็คือมนุษยธรรม – ธรรมะที่เป็นการแก้ปัญหาในทางจิตใจ เนื่องด้วยปัจจัยที่ ๕ สำหรับคนเรา คือเรื่องทางจิตใจคือธรรมะนั้นเอง, ควบคู่ที่สองก็ได้แก่อารยธรรม มันก็ได้แก่การเป็นอยู่เกี่ยวกับวัตถุ มันก็ต้องได้แก่สิ่งที่เรียกว่าเทคโนโลยี. เรามีทั้งความสว่างไสวทางวิญญาณในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม; เรามีความถูกต้อง สะดวกสบายในการเป็นอยู่ เกี่ยวกับชีวิต ร่างกาย เรียกว่าอารยธรรม, เดียวนี้ก็มาอยู่ในรูปของเทคโนโลยีทุก ๆ แขนง, ถ้าทำได้ดีมันก็ต้องนำดีที่สุด แต่ถ้าทำไม่ดีหรือทำผิดพลาดไป เกิดเป็นควายเปลี่ยวตัวเดียว พรากชีวิตนี้ไป มันก็ไม่นำดี มันก็จะเลวกว่าสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสมัยหินด้วยซ้ำไป. ฉะนั้น เราจะต้องพิจารณาดูกันในข้อนี้ ให้เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้ง; และมันเป็นเรื่องจริง ๆ ที่กำลังเกิดอยู่ ไม่ใช่เป็นเรื่องทฤษฎีหรือสมมติฐาน, มันเป็นเรื่องที่ได้เป็นอยู่จริง ๆ และมองเห็นได้จริง ๆ.

เราจะต้องมีควบคู่ที่หนึ่ง สำหรับนำจิต นำวิญญาณไปสู่ความสูงสุดในด้านนั้น; ที่นี้อารยธรรมทางวัตถุ หรือควบคู่ที่สองนี้ มันจะรับสนองความประสงค์ หรือรับสนองพระบัญชาก็ตามใจ ในเรื่องนี้ได้เท่าไร. มนุษย์ต้องการจะมีความสูงในทางจิตทางวิญญาณ ให้สมกับความเป็นมนุษย์; ที่นี้เรื่องกินอยู่เป็นอยู่ เรื่องวัตถุสิ่งของเรื่องปัจจัยทั้ง ๔ นี้ นับตั้งแต่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้โรค ความก้าวหน้า และความเหมาะสมของสิ่งเหล่านี้ มันจะสนองความมุ่งหมายของจิตใจที่จะไปสู่สภาพที่สูงสุดได้เท่าไร, นี้มันก็ขึ้นอยู่กับมนุษย์นั่นเอง : ถ้ามนุษย์ไม่ได้ใช้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้เพื่อสนองความประสงค์อันนี้, ไปใช้เสียทางอื่น หรือ

ถึงกับตรงกันข้าม มันก็ไปไม่ได้, มนุษยธรรมมันก็ไปไม่ได้, เพราะอารย-ธรรม มันจึงก้าวหน้าซึ่งกลบเกลื่อนเสียหมด.

เรามีความเป็นอยู่ที่สวยงาม หรือหาอยู่บนตึก อยู่บนรถยนต์ อยู่บนอะไร กระทั่งสามารถในทางเทคโนโลยีไปโลกพระจันทร์ได้เหมือนกับไปเยี่ยมบ้านเพื่อน มันก็มีแต่อย่างนี้, จิตใจมันก็เหมือนกับถูกทอดทิ้งหรือละเลย มันก็เกิดภาวะเสื่อมทรามทางจิตใจขึ้น; เราจึงมีการเบียดเบียนกันลึกซึ้งยิ่งกว่าคนป่าสมัย หิน. ความเบียดเบียนของมนุษย์ ของคนสมัยนี้ มันลึกซึ้ง น่าเกลียดน่าชังยิ่งกว่าของคนป่าสมัยหิน ซึ่งอยู่ต่ำ มีอารยธรรมเพียงว่ารู้จักหากินจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติเท่านั้นเอง. นี่ขอให้มองกันในแง่นี้บ้าง อย่าได้หลงไหลอารยธรรมเทคโนโลยีที่เรากำลังบูชากันอยู่นี้ให้มันเกินความจำเป็นไป; ความเป็นมนุษย์จะ ร่อยหรือ มนุษยธรรมมันร่อยหรือลงไปทุกที เพราะอารยธรรมทางวัตถุมัน ก้าวหน้า จนปิดบัง จนครอบงำ จนกลายเป็นพระเจ้าไปเสีย. นี่ปัญหาแท้จริงที่ มันมีอยู่เวลานี้.

เรามีความเป็นอยู่เหมือนเทวดา หรือว่ายิ่งกว่าเทวดาก็ได้, แต่ว่าจิตใจ จะเลวกว่าคนป่าสมัยหินก็ได้; มันมีผลแสดงชัดอยู่ว่า มันมีการเห็นแก่ตัวยิ่งกว่าคนป่าสมัยหิน มีการเบียดเบียน สงครามใต้ดิน สงครามบนดิน สงครามจิตวิทยา สงครามอะไรซึ่งคนป่าทำไม่เป็น. คนป่าสมัยหินก็มีจิตใจสูง รู้เรื่องสิ่งที่เขาเรียกกันว่าตาวูยังขึ้นตามลำดับ; เดียวเราก็จะได้พิจารณากัน. นั้นหลักการเกี่ยวกับ ตาวูนั้น มีข้อหนึ่งซึ่งควรจะสนใจอย่างยิ่ง; คือพวกคนป่าเหล่านั้นก็ประณามสิ่ง ที่เรียกว่า *over-sexed* ในฐานะเป็นความเลวทรามอย่างยิ่ง, เป็นตาวูข้อหนึ่งด้วย

เหมือนกัน. แต่ว่าคนสมัยนี้ที่เจริญด้วยอารยธรรมนั้น กลับบูชา *over-sexed* คือ กามารมณ์ที่ไม่รู้จักขอบเขต ที่ไม่มีขอบเขต; นั่นแหละคือความเลวของมนุษย์สมัยนี้ ความมีจิตธรรมของมนุษย์สมัยนี้ ที่เต็มไปด้วยอารยธรรม, มีจิตธรรม ยิ่งกว่ามนุษย์สมัยหิน สมัยคนป่า; เป็นสิ่งที่ถ้ามันเป็นจริงนะ อย่างที่ผมกำลังว่านี่ มันไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย มันเป็นเรื่องความเสียหายหมดของความเป็นมนุษย์. ข้อ นั้นจริงไม่จริงก็ไปค้นคว้าทดสอบดูกันต่อไป.

นี่เพราะเหตุที่เราไม่ได้ทำให้ชีวิตนี้ถูกเติมด้วยควาย ๒ ตัว; คือไม่ให้ ตัวแสงสว่างทางวิญญาณนั้นมันนำหน้า, มันกลายเป็นให้เรื่องทางเนื้อหนัง นำหน้า คืออารยธรรมมันนำหน้า แล้วกลับเคลื่อนมนุษยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องทาง วิญญาณ. นี่เป็นปัญหาของโลกทั้งหมด มันรวมทั้งคนแต่ละคน ๆ ด้วย; ถ้าไป เกิดบุชชาลัทธินี้ ซึ่งพวกตะวันตกหรือพวกฝรั่งอะไรก็ตามกำลังนำหน้า ไปตามกัน เขาแล้วมันก็จะเป็นอย่างนี้มากขึ้น.

ดูภาวะจิตธรรมในพวกอารยธรรมแผนใหม่ ที่เรากำลังจะไปตามกันเขา นั้นให้ดี ๆ, จะต้องรู้จักสลัดทิ้งเสีย หรือว่าแยกทางกันเดินสักก็มาน้อย. แล้วก็จะ **อาศัยอะไรเป็นเครื่องมือ ?** มันก็เหมือนกับที่กล่าวมาแล้ววันก่อน ๆ ว่า ย้อนกลับไปรักษาสภาพเดิมของพวกตะวันออก ที่เคยเจริญด้วยแสงสว่างในทาง วิญญาณนั้นแหละ อย่าได้ละทิ้งเสียเลย. มันก็เหมือนกับว่าละทิ้งเพชรพลอย แล้ว ก็ไปเอาก้อนหิน ก้อนกรวด ก้อนหินก้อนโต ๆ, หรืออย่างดีที่สุดก็เอาไปแลกของ กิน ชนิดที่มันเอร็ดอร่อย; มันกลายเป็นเรื่องเห็นแก่กิน เห็นแก่วัตถุ เห็นแก่ เนื้อหนังไปเท่านั้น.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องทบทวนความข้อนี้ไว้ในใจอยู่เสมอ โดยที่จะดูกันให้ชัดเจน ให้ละเอียดยิ่งขึ้น จนกระทั่งเห็นความจำเป็นของสิ่งที่เรียกว่าแสงสว่างทางวิญญาณ, ในที่นี้ก็มาอยู่ในรูปของสิ่งที่เราเรียกกันว่าศาสนา ๆ นั้นเอง. เพราะฉะนั้น ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า **ศาสนาทั้งหลายอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.**

ทุกศาสนามุ่งกำจัดความเห็นแก่ตัว, อย่าเห็นศาสนาเป็นปรปักษ์ต่อกัน.

เมื่อพูดว่าศาสนาทั้งหลายก็ควรจะฟังถูกแล้วว่าทุกศาสนา. เดียวนี้เรากำลังมีปัญหาปลีกย่อยอันอื่นเข้ามาสกิดหน้าอยู่, เช่นเห็นว่าศาสนาทั้งหลายนี้มันไม่เหมือนกัน หรือถึงกับเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน หรือว่าตรงกันข้ามต่อกันเสียก็มี; ดังนั้น ต้องขอทำความเข้าใจเรื่องนี้สักนิดหนึ่งก่อน เพื่อให้เข้าใจเรื่องที่จะพูดนั้นได้ง่ายขึ้น. คือว่าอย่าได้เข้าใจว่า ศาสนาทั้งหลายนั้นมันเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน หรือตรงกันข้ามกัน; ถ้ามันเกิดเป็นปฏิปักษ์กัน ก็มันหมายความว่าคน หรือที่เป็นเจ้าหน้าที่ของศาสนานั้นนะมันโง่ มันถือเอาศาสนาในแง่ใดมุมหนึ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตัว แก่พวกของตัว. ถ้าอย่างนี้มันจะมีการขัดกันหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อกันได้ง่าย; อย่าไปเอาที่คน ไปเอาที่ศาสนา แล้วก็อย่าไปเอาที่ผิวเปลือกของศาสนา กระทั่งไปเอาที่หัวใจของศาสนา.

หัวใจของศาสนานั้น ต้องการจะกำจัดสิ่งที่เป็นภัยเป็นอันตรายทางจิตใจทั้งนั้น; เพราะว่าศาสนามันเกิดขึ้นโดยความจำเป็นบังคับเรื่อย ๆ มา, มันมุ่งหมายจะแก้ปัญหของมนุษย์ในส่วนจิตใจเสมอไป. เพราะฉะนั้น ศาสนาทุกศาสนา มันไปมีเรื่องตรงกันตรงที่ว่า ต้องการจะกำจัดความเห็นแก่ตัว. **ความเห็นแก่ตัวนี้มันเป็นเหตุให้เบียดเบียนตัว;** เมื่อเห็นแก่ตัวแล้วมันก็มีกิเลสแล้วมันก็เบียดเบียนตัว, ตัวเองนั้นแหละ. เมื่อเบียดเบียนตัวได้ มันก็เบียดเบียนผู้อื่นได้, จึงเป็นเรื่องเบียดเบียนทั้งตัวและเบียดเบียนทั้งผู้อื่น ด้วยความไม่รู้. ทีนี้ศาสนาทุกศาสนาต้องการจะกำจัดสิ่งเลวร้ายข้อนี้ทุกศาสนา; แม้ศาสนาในระยะตั้งต้นเป็นเด็กทารกสอนเดิน มันก็ตั้งต้นขึ้นมาด้วยความมุ่งหมายอย่างนี้; จนกระทั่งศาสนาสูงสุด ที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ในปัจจุบันนี้ ก็ยังต้องการจะกำจัดสิ่งเลวร้ายอันนี้. แต่มนุษย์ หรือคนไม่ใช่มนุษย์มันทำผิด มันไม่ใช่ศาสนาให้ถูกตรงตามวัตถุประสงค์ของศาสนา; แล้วกำลังหีบเอาผิวเปลือกไปใช้ให้ถูกตรงตามกิเลสของตน ถือเป็นเรื่องมือเอาประโยชน์ส่วนตนต่างหาก ไม่ใช่เพื่อศาสนา หรือเพื่อมนุษย์ทั้งหมด. อย่างที่เห็นกันชัด ๆ ว่า เรียนศาสนานี้เพื่อประโยชน์แห่งตนจะได้ดี จะได้มีชื่อเสียง จะได้มีอาชีพอย่างนั้นอย่างนี้ และเป็นอาจารย์สอนศาสนา มากกว่าที่จะปฏิบัติทางศาสนา, กระทั่งใช้ศาสนาเป็นเครื่องมืออย่างอื่นที่น่าเกลียดน่าชัง, หรือศาสนาเป็นเครื่องมือของนักการเมืองที่เขาจะรุกรานประเทศอื่น ผู้อื่น, ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือแสวงหาเมืองขึ้น; อย่างนี้มันก็ไปกันใหญ่ มันไม่ใช่ศาสนา มันเป็นเครื่องมือสำหรับความเห็นแก่ตัวไป ในเมื่อศาสนามันต้องการจะทำลายความเห็นแก่ตัว. ดังนั้น อย่าได้ไปโทษสิ่งที่เรียกว่าศาสนาเลย; ต้องโทษคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนาที่ตัวถือว่าเป็นศาสนา ของตน ๆ นั้นแหละมากกว่า. ไม่มีใครที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัวของตัวเอง, มันต้องการ

ประโยชน์อย่างอื่น ซึ่งเป็นการเห็นแก่ตัวมากขึ้น. สมมติว่าเราจะเรียนศาสนาเพื่อ
การมีชื่อเสียงอย่างนี้ มันก็เพื่อตัว เพื่อเห็นแก่ตัว เพื่อประโยชน์ของตัว.
พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า พรหมจรรย์นี้มีได้เป็นไปเพื่อลาภ สักการะ เสียงสรรเสริญ
เลย; แต่พรหมจรรย์นี้เป็นไปเพื่อวิมุตติ คือความหลุดพ้น หรือสิ้นสุดแห่งความ
ทุกข์ ซึ่งหมายถึงความทุกข์ที่เกิดมาจากกิเลส. ดังนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนากำลังถูก
เข้าใจผิด ถูกใช้ไปอย่างผิด ๆ. เมื่อกล่าวถึงศาสนาก็ต้องหมายถึงศาสนา; อย่าไป
หมายถึงบุคคลที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนา ทำให้ผิดไปจากศาสนาแล้วก็เรียกว่า
ศาสนา.

โดยหลักใหญ่ ๆ เราจะต้องถือว่า ศาสนาเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์
ในแขนงมนุษยธรรม; เราได้เคยพูดกันแล้วว่า วัฒนธรรมของมนุษย์นี้มีอยู่
๒ แขนง คือแขนงอารยธรรม มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุ ความเจริญทางวัตถุ, อีก
แขนงหนึ่งก็เป็นมนุษยธรรมเป็นเครื่องเจริญทางจิตใจ. นี้วัฒนธรรมมีอยู่ ๒ แขนง
เท่านั้น; ถ้าจะแยกรายละเอียดปลีกย่อย มันอาจจะได้หลายสิบแขนง หรือหลาย
ร้อยแขนงก็ได้ เพราะมันไปดูรายละเอียดปลีกย่อย, แต่ส่วนใหญ่มันเข้ากันกับ
ความเป็นอยู่ของมนุษย์. มนุษย์มีความเป็นอยู่ในส่วนร่างกายส่วนหนึ่ง, แล้วก็
ความเป็นอยู่ในส่วนจิตใจอีกส่วนหนึ่ง; ฉะนั้น วัฒนธรรมของมนุษย์มันก็มีได้
๒ กลุ่มเท่านั้น. กลุ่มที่เกี่ยวกับร่างกาย ความเป็นอยู่ของร่างกาย วัตถุสิ่งของนี้
เราก็เรียกว่าอารยธรรม หรือ *civilisation* หรืออะไรก็ได้แต่จะเรียก, ซึ่งผมก็ไม่
ค่อยรู้คำอย่างนี้ แต่ให้ถือเอาความหมาย เนื้อหาสาระของเรื่องอย่างที่กำลังกล่าวแล้ว;
อีกแขนงหนึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจ ทางวิญญาณ นี้จะเรียกว่ามนุษยธรรม, มันจะตรง

กับคำไหนที่สุดแท้ ลูกเด็ก ๆ ก็เรียกว่า *humanism* – ความเป็นแห่งมนุษย์ แต่หมายในทางจิตใจ.

ประวัติของมนุษยธรรม.

[ศาสนาตั้งต้นขึ้นมาได้อย่างไร.]

ที่นี้ศาสนาเป็นวัฒนธรรมหรือ *culture* ในแง่ของมนุษยธรรม, ไม่เกี่ยวกับอารยธรรม หรือ *civilization* ทางวัตถุ; ฉะนั้น เราพิจารณากันแต่ในแง่นี้คือในแง่มนุษยธรรม ว่าศาสนามันตั้งต้นขึ้นมาได้อย่างไร, ก็คือมนุษยธรรมตั้งต้นขึ้นมาได้อย่างไร; คล้าย ๆ กับว่าคูประวัติของมนุษยธรรม กันเสียสักที. สิ่งที่เราเรียกว่า ศาสนา ๆ นี้ มันคลอดออกมาจากความรู้ทางจริยธรรมดั้งเดิมแรก ๆ ของมนุษย์เรา ในสมัยที่พอเริ่มรู้จักคิดนึกอะไรได้. คือรู้กันอยู่แล้วว่า ที่แรกคนเรานี้ก็เหมือนกับสัตว์ ก็เพิ่งแยกออกมาจากสัตว์ มีการเป็นอยู่คล้ายสัตว์ มีความคิดนึกคล้ายสัตว์ คนอย่างนี้มันครึ่งคนครึ่งสัตว์; ต่อมามันเป็นคนมากกว่านั้นคือรู้จัก

ทำอะไรอย่างคนขึ้นมาแล้ว, เพราะว่าเริ่มสามารถสังเกตสิ่งต่าง ๆ ลึกลงไปถึงเรื่องทางจิตใจ แต่ก็ไม่ได้สูง หรือไม่ได้ลึกอะไรนัก, ระบบอันหนึ่งซึ่งคนสมัยนั้นมองเห็น เป็นความก้าวหน้าในทางจิตใจ มันก็เกิดขึ้นมา ยังไม่ถึงขนาดที่จะเป็นศาสนา หรือไม่ถึงขนาดที่จะเป็นศีลธรรม หรือจริยธรรมโดยสมบูรณ์ เขาเรียกกันด้วยภาษาอะไรก็ไม่ทราบ เรียกว่า **ตาบู (TABU)** คือ **สิ่งต้องห้ามอย่างเด็ดขาดโดยไม่ต้องใช้เหตุผล.**

คนป่าที่เป็นหัวหน้าคนป่า หรือสูงกว่าคนป่าขึ้นมาอีกหน่อย ก็สุดแท้ เขาเริ่มออกบัญญัติว่า ต้องอย่างนั้น ๆ ถ้าไม่อย่างนั้นจะตาย จะนิบหนายโดย ผีสาง หรือสิ่งที่มองไม่เห็นตัวนั้นจะทำโทษ จะลงโทษ. ฉะนั้น จึงมีเรื่องเกิดขึ้น ว่าต้องกินอย่างนั้น ต้องนอนอย่างนั้น ต้องมีระเบียบการปฏิบัติเกี่ยวกับคนเรานี้ อย่างนั้น ๆ นับตั้งแต่การอยู่กินกันอย่างผิวเผิน การตั้งครรรค์ การรักษาครรรค์ การคลอดบุตร การกระทำต่อบุตร การกระทำต่อเด็ก ต่อคนหนุ่มสาว เรื่อย ๆ ขึ้นมา, **ล้วนแต่เป็นบัญญัติตายตัว ไม่ต้องใช้เหตุผล.** มันก็อยู่ในรูปที่ว่า มันจะเป็น ศีลธรรม หรือจริยธรรมที่ตั้งต้น แต่มันยังไม่ถึงขนาด; แล้วต่อไปมันก็จะ เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมและศาสนา. แต่เราควรจะถือว่ามันเป็นจุดตั้งต้น ของมนุษยธรรมได้.

ข้อที่คนป่ารู้จักไถนา รู้จักทำกระท่อมอยู่, นั้นมันเป็นเรื่องอารยธรรม ของเขา คือเป็นเรื่องทางฝ่ายวัตถุ; แต่เดี๋ยวนี้ส่วนที่เขารู้จักคิดนึกทางจิตใจ เพื่อมี ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในทางจิตใจนี้ มันก็มีแยกออกมาอีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วน มนุษยธรรม นี้ก็เรียกว่าดาบ ตามที่เขาเรียก ๆ กันไปก่อนก็แล้วกัน, มันยังไม่ถึง ขนาดที่จะเรียกว่าศีลธรรม. ที่นี้ศาสนานี้มันก็เป็นสิ่งที่ตั้งรากฐานอยู่บนความคิด นึกอย่างนี้ หรือจะเรียกว่าคลอออกมาจากดาบอีกทีหนึ่งก็ได้. ผิดกันแต่ว่าดาบ นั้นถือเป็นเรื่องบังคับ ต้องบังคับเฉียบขาด, เพราะว่ามันมนุษย์ไม่รู้จักใช้เหตุผล หัวหน้าหรืออาจารย์ เลยต้องใช้การบังคับ; ส่วนศาสนานี้เราไม่ใช้การบังคับถึง ขนาดนั้น อยากเอาก็เอา ไม่อยากเอาก็ตามใจ. ต่อเมื่ออยากเอา หรือสมัครเข้ามา จึงจะเข้ามาอยู่ในการบังคับ ฉะนั้น ศาสนาแม้ว่ามันจะได้คลอออกมาจากสิ่งที่

เรียกว่าตาบ หรือศีลธรรมในขั้นทารกนั้น มันก็ไม่เหมือนกันอยู่ในข้อนี้. เพราะว่า ศาสนามันอยู่ในระดับสูงของผู้มีสติปัญญา.

ทำไมคนสมัยแรก ๆ จึงรู้เรื่องจุดตั้งต้นมนุษยธรรม.

[: ธรรมชาติบีบบังคับให้รู้เรื่องนี้.]

ที่นี้เราดูให้ดีว่า **ความรู้สึกทำนองนี้ มันเกิดขึ้นอย่างไร ? หรือโดยอะไร ?** ที่แรกคนป่าก็เหมือนกับสัตว์ และก็ไม่มีอะไร แล้วก็ทำไมจึงเกิดความรู้สึกอย่างนี้ขึ้นมา กระทั่งรู้ว่า *over-sexed* นั้นเป็นตาบ. มันก็เห็นได้ไม่ยาก คือความเป็นอยู่ของคนเราในวันหนึ่ง ๆ มันถูกแวดล้อมอยู่ด้วยธรรมชาติ ฉะนั้น ธรรมชาติมันทำให้เกิดความคิดความนึก; แล้วเมื่อทำอะไรลงไปมันก็ได้ความรู้สึกครั้งหนึ่งแหละ, ทำอะไรลงไปผิดก็ตาม ถูกก็ตาม มันสอนให้ครั้งหนึ่งแหละ, มันให้เกิดความคิดอันใหม่. ความผิดก็สอน ความถูกก็สอนนี่, คนโบราณเขาพูดว่า **ผิดก็เป็นครู ถูกก็เป็นครู**; ฉะนั้น สัตว์เครื่องจันแท้ ๆ มันยังรู้จักเข็ดหลาบ มันรู้จักไม่ทำอย่างนั้นอีก, หรือมันรู้จักทำให้ดี ให้ถูกใจเจ้าของ. เช่นสุนัขขอย่างนี้ มันรู้จักทำให้ถูกใจเจ้าของ เพราะมันรู้จักจำ หรือว่ารู้จักเข็ดหลาบ. ที่นี้คนมันดีกว่านั้นมาก ความรู้จักเข็ดหลาบมันทำให้รู้อะไรขึ้นมาได้เอง ว่าต้องไม่ทำอย่างนั้นอีก. ฉะนั้น เขามีระเบียบสำหรับคนที่จะต้องทำ ที่เรียกว่าตาบ เรื่อย ๆ ขึ้นมา โดยการบีบบังคับของธรรมชาติ เพราะว่าถ้าไม่รู้จักเข็ดหลาบ มันก็แย่ทุกที.

ความรู้จักเข็ดหลาบ มันทำให้เกิดระบบปฏิบัติต่าง ๆ ที่ปลอดภัยขึ้นมา; นับตั้งแต่ตาบ ซึ่งเป็นศีลธรรมในขั้นทารก กระทั่งเป็นศีลธรรมสมบูรณ์

เป็นจริยธรรม แล้วก็ศาสนาขึ้นมา. ฉะนั้น ต้องถือว่า มันเป็นฝีมือลายมือของ
ธรรมชาติ ที่มันบีบบังคับมนุษย์เข้ามาทุกแง่ทุกมุม มันจึงเกิดความรู้สึกนึก
ขึ้นมาในจิตใจเอง โดยการบีบบังคับของธรรมชาติ. ฉะนั้น เรามีธรรมชาตินั้น
แหละเป็นพระเจ้า; แต่ถ้าเรียกว่าธรรมชาติมันไม่ศักดิ์สิทธิ์ เรียกว่าพระเจ้าดีกว่า
มันจะได้ศักดิ์สิทธิ์ แล้วมันจะได้ง่ายเข้า มันจะได้เร็วเข้า. ฉะนั้น ความหมายของ
คำว่าพระเจ้า มันก็มีมาแล้วตั้งแต่สมัยตปา; แม้ว่าเขาจะไม่เรียกว่าพระเจ้า, เขาก็รู้
ว่ามันมีอะไรอีกอันหนึ่งซึ่งลึกลับ รู้จักไม่ได้ จะทำอันตรายเรา ถ้าเราไม่ทำให้ถูก
ตรงตามนั้น ๆ. ฉะนั้น ครูบาอาจารย์มันก็เกิดขึ้นแล้วในสมัยนั้น เพียงแต่บอกคน
ทั้งหลายว่าต้องทำอย่างนี้นะ ไม่ทำอย่างนี้ไม่ได้ แกจะต้องตาย เพราะว่ามันมี
อะไรอีกอันหนึ่งซึ่งเราไม่รู้จักคือพระเจ้า, อย่างที่เรียกว่าพระเจ้าเดี๋ยวนี้นะ.

นี่มนุษยธรรม มันตั้งต้นขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้ก่อน สำหรับมนุษย์ใน
ขั้นที่ยังไม่รู้จักใช้เหตุผล สติปัญญาอะไรมากมาย; มีสติปัญญาเพียงแต่ารู้จักเข็ด
หลาบ รู้จักกลัว รู้จักทำตัวให้มันหลีกเลี่ยงออกมาจากความทุกข์ คือสภาพที่ไม่น่า
ปรารถนา เราเรียกว่าความทุกข์. ทีนี้สิ่งชนิดนี้มันสูงขึ้นมา ๆ ๆ เพราะมนุษย์มัน
ไม่ได้หยุดอยู่กับที่ ความเจริญของมนุษย์ไม่ได้หยุดอยู่กับที่; ถ้าหยุดอยู่กับที่ก็ไม่
เรียกความเจริญ, มันไม่มีความก้าวหน้าทั้งทางฝ่ายอารยธรรมและฝ่ายมนุษยธรรม
คือทั้งฝ่ายกายและฝ่ายใจ.

ฝ่ายใจที่แรกก็มีแต่ตปา มันหยุดอยู่แค่นั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่ในหมู่มนุษย์
ที่ไม่ก้าวหน้า; เดี่ยวนี้อาจจะมีมนุษย์ที่มุมโลกไหนก็ไม่ทราบ ที่รู้จักแต่เพียงตปา
ก็ได้ เพราะเขาไม่ยอมก้าวหน้า หรือไม่ติดต่อกับคนที่มันก้าวหน้า, แต่คงจะ

ไม่มีแล้ว. ตาบุญมันก็ก้าวหน้า จนกลายเป็นศีลธรรม; คือรู้จักเหตุผลมากขึ้น ก็รู้จักใช้เหตุผลแก่ตาบุญ มันก็เลิกสภาพตาบุญ, มันกลายเป็นศีลธรรม หรือจริยธรรมขึ้นมา.

ที่นี้ส่วนที่มันไปไกลกว่านั้นอีก มันก็เกิดระบบศาสนาที่ดีกว่าสักว่าศีลธรรมนั้น. ระบบตาบุญมันก็เลยกลายเป็น ศลายตัวไปเป็นความรู้ อย่างเรื่องอนามยวิทยา สังคมวิทยา อะไรไป; เช่นตาบุญเรื่องคนที่จะกินอยู่กัน สืบพันธุ์กัน มีการตั้งครรภ์ มีการคลอด มีการอะไรนี่ มันกลายเป็นอนามยวิทยา หรือวิชาการแพทย์บางแขนงอันหนึ่งไปแล้ว ไม่เป็นตาบุญอีกแล้ว. ที่นี้ตาบุญอื่น ๆ มันก็กลายเป็นศีลธรรมไป เป็นจริยธรรมไป; ส่วนเรื่อง *over-sexed* นี้มันก็เป็นเรื่องศีลธรรม เป็นเรื่องจริยธรรมไป, หรือมันก็อยู่ในรูปของอนามยวิทยาด้วย เพราะ *over-sexed* เป็นการทำลายสภาพปกติของร่างกายสูญเสียอนามยหรืออะไร. มันก็สลายตัวไปคนละทางสองทาง : มาอยู่ในรูปของจริยธรรม ของศีลธรรม, กระทั่งมาอยู่ในรูปของศาสนา หรือมนุษยธรรมในขั้นสูงสุด.

นี่เราดูกันให้มากอีกหน่อยหนึ่ง ถึงเรื่องความเป็นมาของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม หรือศาสนา : เมื่อศาสนามันขึ้นถึงระดับสูงสุด, สิ่งที่เคยคิดว่าเป็นศาสนา มันก็กลายเป็นเพียงว่าจริยธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ศีลธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ. นี่จึงขึ้นถึงระดับสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม โดยเป็นศาสนาสมบูรณ์ เช่นพุทธศาสนาเกิดขึ้นในโลก พระพุทธเจ้าค้นพบแล้วก็นำมาสอน ว่าเรื่องทางจิตใจมันมีอยู่อย่างนั้น ๆ, ไม่ต้องอาศัยอะไร ไม่ต้องอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของสมัยตาบุญมาบังคับกัน, ไม่ใช่ผีสาว ไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่สิ่งลึกลับอะไรที่ไหน, มันเป็นเรื่อง

ธรรมชาติ คือเรื่องของร่างกายอย่างนี้ เรื่องของจิตใจอย่างนี้ เรื่องของกิเลสอย่างนี้ เรื่องของความทุกข์อย่างนี้; สอนในรูปวิทยาศาสตร์ไปเลย.

เอาเป็นว่า **เรื่องศาสนาไปได้ถึงที่สุด**; ก็มนุษยธรรมของมนุษย์นี้มันไปได้ถึงที่สุด รู้จักทำจิตใจให้สูงสุด เหนือปัญหาทั้งปวงได้. นี่ต้องขอตัดบทพูดสั้น ๆ ว่า **เมื่อถึงที่สุดของพุทธศาสนาอย่างนี้** ก็เป็นอันว่ามนุษย์หมดปัญหาสามารถสะสางปัญหาของมนุษย์ทุกอย่างได้ ทั้งทางกายและทางใจ **คือไม่มีความทุกข์เลย.**

การทำศาสนาที่ดีประเสริฐให้กลายเป็นของต่ำต้อย.

ทีนี้ดูต่อไปอีก **จะเป็นเรื่องที่น่าเศร้าย้อนกลับหลังละทีนี้**; ก็เมื่อศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา ขึ้นถึงระดับสูงสุดจนพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วก็สอนให้มันแพร่หลายไป, มันก็มีผลดีน่าชื่นใจ เป็นยุคทองในทางวิญญาณอย่างนี้, ใช้คำอย่างนี้ก็เพื่อว่าง่าย. ทีนี้โดยเหตุที่ว่า มันไม่มีอะไรเที่ยง หรือว่าตายตัวนี้ ความเปลี่ยนแปลงนี้, มันก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง : แม้แต่สิ่งที่มันดีอยู่แล้ว ถูกต้องอยู่แล้ว สูงสุดอยู่แล้ว คือสิ่งที่เรียกว่าศาสนาซึ่งเป็นในลักษณะวิทยาศาสตร์นั้น มันเป็นด้วยเหตุใดก็ตาม **มันถูกเทิดทูนให้กลายเป็นของคลังของศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาเสีย.** ตัวศาสนาหรือตัวพุทธศาสนา มันไม่ใช่เรื่องคลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่เรื่องไสยศาสตร์, มันเป็นเรื่องธรรมดาเปิดเผยด้วยเหตุผลเหมือนกับวิทยาศาสตร์. เดียวนี้เรา พวกเราสมัชชาปรมาณูนี้มันกลับย้อนไปโง่คักดานถึงขนาดทำศาสนาให้กลายเป็นของคลังของศักดิ์สิทธิ์ เป็นไสยศาสตร์ไป, ถือพุทธศาสนาใน

รูปของไสยศาสตร์ไป กระทำแก่พระพุทธรูปบ้าง อะไรบ้างในลักษณะของไสยศาสตร์ไป; ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่เคยมี ในพุทธศาสนาในสมัยโน้น แล้วมีไม่ได้, เดียวนี้มันกลับมีได้. ส่วนตัวแท้ของพุทธศาสนาคืออะไรก็ 모르, มาอยู่ที่โบสถ์ วิหาร พระเจดีย์, มาอยู่ที่พระพุทธรูป มาอยู่ที่พระเครื่อง; แล้วก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ในแบบของไสยศาสตร์ไป. นี้เรียกว่า ศาสนามัน – ที่แรกก็ถูกเทิดทูนให้เป็นของสูงสุด, แล้วกลายมาเป็นของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ แล้วมันก็ศักดิ์สิทธิ์อย่างโง่งงมา ๆ เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ของคนโง่หรือของเด็ก ๆ. เมื่อเทิดทูนเป็นของศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว มันก็หมดความเป็นวิทยาศาสตร์ของธรรมชาติ; แต่ตัวแท้ของพุทธศาสนามันเป็นความจริงของธรรมชาติ. มันเกิดไขว่กันเสียอย่างนี้.

การหลงเอาศาสนามาเป็นเครื่องส่งเสริมเนื้อหนัง, ทำให้ “ปัญญาชนแก่โลก ๆ” ดูหมิ่นศาสนา.

ที่นี้อีกทางหนึ่งที่มันน่าตกใจก็คือว่า คนสมัยนี้ สมัยที่กำลังทำกันอยู่อย่างนี้ มันมีความก้าวหน้าทางอารยธรรมทางเนื้อหนัง คือการกินคืออยู่ดีนั่นแหละ, มันไปหลงบูชาสิ่งเหล่านั้น ใช้ศาสนาให้เป็นไสยศาสตร์ เพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้นทางเนื้อหนัง; ดูซิเรามีเครื่องราง มีพระเครื่อง มีอะไรเพื่อใช้อ้อนวอนให้เจริญทางวัตถุทางเงินทอง ทางเนื้อหนัง; มันเป็นเรื่องที่น่าหัวอย่างยิ่ง. ความหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาหายไปไหนหมด, มาเหลือแต่เปลือก แต่ผิว หรือสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน แล้วเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นทีหลัง มาอยู่ในรูปของศาสนา; แต่หัวใจ

ของคนที่อยู่ขึ้นไปบูชาเนื้อหนัง ไปบูชาความสุข สนุกสนาน เอร์คอร้อยทางเนื้อหนัง, ใช้ศาสนาให้เป็นเครื่องมือให้ได้สิ่งเหล่านี้ จึงบนบานอ้อนวอนวัตถุศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาเพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้น. นี่ความมีจิตทรามเลวยิ่งกว่าคนป่าสมัยหิน ซึ่งเขาไม่ได้ใช้อะไรผิด ๆ เหมือนคนเดี๋ยวนี้, ใช้อย่างผิดฝาผิดตัว ผิดวัตถุประสงค์มุ่งหมาย. นี่ก็เป็นเรื่องปัจจุบันนี้ สมัยปรมาณู สมัยอวกาศ และสมัยปิงปองนี่เอง ที่กำลังเป็นอย่างนี้; มันย้อนกลับหลังเป็นเรื่องขลัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์.

แล้วที่นี้มันก็จะเตลิดเปิดเปิงไปเป็นผลร้าย : ถ้าใครมีปัญญาที่เลวร้ายเกี่ยวกับพุทธศาสนาในรูปนี้ เพราะว่าเขาไม่รู้จักพุทธศาสนาที่ถูกต้องและแท้จริง, นี่เกิดฝรั่ง หรือเกิดอะไรที่มันมีปัญญาขึ้นมา แล้วไม่รู้จักพุทธศาสนาเดิมแท้ที่ถูกต้องแท้จริง มันก็เกลียดพุทธศาสนาในรูปนี้ มันก็ดูหมิ่นว่าเป็นเรื่องเขลา เรื่องงมงาย เป็นเรื่องไสยศาสตร์ไป; นี่มันเกิดปัญหาที่ร้ายแรงขึ้นมาอย่างนี้ ทำไมไม่มองดูกันบ้าง.

นี่พุทธศาสนากำลังถูกกระทำให้มันสับสน ให้มันยุ่งยาก ให้มันใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ ตามความหมายเดิม; แล้วกลายเป็นที่รังเกียจแก่พวกที่บูชาอารยธรรมวัตถุนิยม. วัตถุนิยมก็รู้เอาเองก็แล้วกัน วัตถุนิยมแบบประชาธิปไตย วัตถุนิยมแบบเผด็จการ วัตถุนิยมแบบไหนก็ตามใจ, ขึ้นชื่อว่า *materialism* แล้วมันก็ต้องเป็นวัตถุนิยม แล้วก็จะเกลียดศาสนาทั้งนั้น. นี่พุทธบริษัทเราที่เคยนิยมเรื่องทางจิต ทางวิญญาณก็ไปตามกันพวกวัตถุนิยมสมัยใหม่ มันก็เลยล้มละลายกันที่ตรงนี้, แล้วก็โทษว่าศาสนาไม่ช่วย ชรรมะไม่ช่วย พระเจ้าตายแล้ว ไม่ต้องสนใจ.

สภาพที่แท้จริงของศาสนามีได้เหลืออยู่เลย, มนุษยธรรมมันถูกเหยียบย่ำด้วยอารยธรรมวัตถุนิยม; ฉะนั้น ถ้าว่าศาสนาเป็นมนุษย์หรือเป็นคน มันจะร้องตะโกนขอความเป็นธรรม; เพราะว่าคนมันไม่เข้าใจศาสนาอย่างถูกต้อง แล้วก็ไม่ใช่ศาสนาอย่างถูกต้อง หรือเป็นธรรม. ถ้าศาสนาเป็นมนุษย์ เป็นคน เรียกเรื่องขอความเป็นธรรมว่าให้ดูเสียใหม่ ให้ช่วยพิจารณากันเสียใหม่ ว่าฉันเป็นอย่างไร มีหน้าที่อย่างไร ช่วยกระทำให้มีโอกาสเป็นอย่างนั้น หรือทำหน้าที่อย่างนั้น. เอาละ, เดียวนี้เราก็เห็นอยู่แล้วว่าศาสนานั้นมันไม่ใช่คน มันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามความบีบคั้นของธรรมชาติที่มนุษย์ได้ค้นพบ แล้วก็ช่วยกันรักษาสืบ ๆ มา; ในตอนต้น ๆ ก็ตั้งต้นมาดี ก็รู้จักทั้งอารยธรรมและมนุษยธรรมพร้อม ๆ กันขึ้นมาทั้ง ๒ อย่าง; พอมาถึงยุคเมื่อเร็ว ๆ นี้ สิ่งที่เราเรียกว่าอารยธรรมวัตถุนิยมกระโดดพรวดพราด ก้าวไกลออกไป สร้างความมีเสน่ห์ มีรสยั่วชวน มีอะไรมากขึ้น จนกลบเกลื่อนสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม ซึ่งเล็งถึงศาสนา. นี่เรากำลังอยู่ในยุคนี้ ในสภาพอย่างนี้ ขอให้ทุก ๆ ท่านพยายามพิจารณาคูสั๊กหน่อย; ถ้าไม่อย่างนั้นป่วยการที่จะบวชเข้ามาเรียนพุทธศาสนา แม้แต่ชั่วเวลาปีศาจนี้.

ศาสนามีไว้แก้ปัญหาทงจิตใจโดยตรง, ไม่ใช่เพื่อวัตถุ.

เดี๋ยวนี้พวกคุณกำลังต้องการวิชาความรู้ทางศาสนา เพื่อจะเอาไปใช้เป็นประโยชน์, นั่นมันเป็นความคิดที่ดี; แต่ว่าจะต้องรู้ว่าตัวเองกำลังเป็นอย่างไร หรือว่าโลกกำลังเป็นอย่างไร แล้วศาสนามันคืออะไร มันจะเอาไปใช้กันอย่างไร. ฉะนั้น ถ้าเราจะเอาศาสนาไปใช้เป็นเครื่องมือหาความเจริญทางวัตถุหรือทาง

โลก ๆ แล้ว, มันก็คงจะนำหัวแหละ; เพราะว่าศาสนามีได้มีอยู่เพื่อความเป็นอย่างนั้น, มันมีอยู่เพื่อจะแก้ปัญหามิทางจิตใจอย่างเดียว. ในเมื่อคนต้องการจะดำเนินชีวิตในเรื่องทางวัตถุ, นับตั้งแต่การศึกษาเล่าเรียนของพวกคุณขึ้นไป จนประกอบอาชีพการงานเป็นอยู่ต่อไปข้างหน้า; นั้นมันก็เป็นเรื่องทางฝ่ายร่างกาย, แต่แล้วความทุกข์มันจะเกิดขึ้น มันเป็นอุปสรรคอะไรต่าง ๆ จะเอาอะไรมาแก้มัน. นี่เราจึงต้องการธรรมะ หรือศาสนามาใช้เป็นเครื่องมือในส่วนนี้ ในส่วนที่จะแก้ปัญหายุ่งเกี่ยวกับจิตใจที่จะเกิดขึ้นแก่คนทุกคน; ไม่ใช่เอาไปใช้เป็นเครื่องมือถูกจี้ก หรือว่าเป็นโทษของวัตถุนิยมนั้นอีกทีหนึ่ง. เพราะว่าเราต้องการจะเกิดมาได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; เรามีความเป็นอยู่ทางร่างกายทางเนื้อหนังนี้ พอสักว่าแต่พอดีสำหรับจะได้มีจิตใจที่สูงเท่านั้นเอง. นี่ปัญหาใหญ่มันอยู่ที่เรื่องทางจิตใจ, แต่เราเอามาให้อยู่ที่เรื่องทางร่างกาย; มันไขว้กันหมด.

การศึกษาเล่าเรียนที่เรียนอยู่นี้ แล้วก็ประกอบอาชีพนี้แล้วก็ได้ผลอะไรมานั้น, มันเป็นเรื่องทางร่างกายทั้งนั้น; ซึ่งควรจะมุ่งหมายแต่เพียงว่าให้มันอยู่ได้สะดวก แล้วให้มันเป็นอยู่ด้วยความสุขในทางจิตใจ. เดียวนี้เราไม่ทำอย่างนั้น; เราขยายปัญหาทางร่างกายทางวัตถุให้กว้างออกไป จนไล่ตามไม่ทัน. จนตายก็แก้ไม่หมด แก้ไม่ตก, มันก็เลยไม่พอกันกับความสงบในทางจิตใจ มันไม่มีวันที่จะพบกันได้. มันต้องมีหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง ตามกฎของธรรมชาติ : มนุษย์อยู่ได้ด้วยจิตใจและร่างกาย; จิตใจมีความสำคัญในฐานะเป็นหัวหน้า หรือว่าเป็นเจ้าของ หรือเป็นอะไรทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่าชีวิต, ถ้าทำกับมันถูก มันก็มีการได้ดื่มอมฤตธรรม ได้ดื่มน้ำอมฤตของชีวิต, ถ้าทำผิด มันก็ไม่มีวันที่จะได้พบกับสิ่งที่

สูงที่สุดนั้น มันกลายเป็นเรื่องของร่างกาย ก็ได้กินอาหาร กินข้าว กินปลา กิน กระจ่างกินดิน กินโคลน กระจ่างกินอุจจาระ. นี่ในเมื่อมันหลงใหลมากเข้า มันก็ กินอยู่อย่างเมามาย เหมือนกับว่าคนมันเมาแล้วมันก็กินอุจจาระได้.

นี่ระวังดูให้ดี ๆ ว่าการก้าวหน้าในทางฝ่ายวัตถุนั้น มันจะทำให้คน เป็นทาสของวัตถุ, แสวงหาอะไรมาเพื่อวัตถุ เพื่อกิน เพื่ออยู่ เพื่อเล่น เพื่อ สนุกสนาน เอรีดอรอยทางวัตถุตามแบบของพวกวัตถุนิยม. อย่างนี้ทางฝ่าย ศาสนาจะมองดูด้วยความรู้สึกล้ำๆ กับว่ามันกำลังหลงกินอุจจาระแล้ว; ไม่ ต้องการจะดื่มน้ำอมฤต หรืออมตธรรมแล้ว. นี่ความรู้สึกล้ำ หรือความคิดเห็นของ ผมมันอยู่อย่างนี้ มันอาจจะผิดก็ได้ แล้วคงจะมีคนเป็นอันมากไม่เห็นด้วย. แต่เมื่อ คุณมาให้ผมช่วยพูด ผมจะพูดอย่างไรได้ นอกจากจะพูดไปตามความรู้สึกที่มัน เห็น ที่มันคิดได้ หรือมันเห็นอยู่จริง ๆ; จึงได้พูดเรื่องนี้ คือเรื่องมนุษยธรรม ใน ฐานะที่เป็นศาสนา, หรือศาสนาในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

นี่สรุปแล้วก็เรียกว่า **เดียนี่** วัฒนธรรมของมนุษย์เราในส่วนที่เป็น มนุษยธรรมนั้น กำลังยุ่งเหยิงที่สุด สับสนปนเปที่สุด กำลังตกอยู่ในความ ยุ่งเหยิง สับสน เสร้าหมอง แล้วก็อันตราย เพราะเข้าใจผิดต่อสิ่งนี้; อันตราย จะเกิดขึ้นแก่โลก คือไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่จริงสำหรับแก้ไขความทุกข์ของโลก ไป ในทางนั้น, มันหันหลังให้สิ่งเหล่านี้ แล้วก็ไปหาสิ่งที่จะเพิ่มปัญหา เพิ่มความทุกข์ เพิ่มความยุ่งยากขึ้นในโลก โลกจึงเป็นอย่างนี้. พูดสั้น ๆ ถ้าว่าศาสนาเป็นคนที่ ต้องพูดว่า ศาสนากำลังไม่ได้รับความเป็นธรรม แล้วกำลังถูกเหยียบย่ำ.

นี่ขอให้มองคุณเข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมกับอารยธรรม; ให้รู้จักตัวจริง หรือว่าตัวแท้ เนื้อหาสาระของมัน ว่ามีอยู่ ๒ ชนิดอย่างนี้. ส่วนชื่อที่จะเรียกนั้น ผมได้บอกแล้วบอกอีกว่า เราอาจจะเรียกไม่ตรงกันก็ได้ พวกอื่นจะไม่เรียกอย่างที่ผมกำลังเรียก หรือกำลังพูด สำหรับคำว่ามนุษยธรรมและอารยธรรม *humanism, humanitarianism* อะไรก็ตาม, เขาอาจจะเรียกไม่เหมือนกันก็ได้; เพราะฉะนั้น เราเรียกเป็นภาษาบาลี ว่ามนุษยธรรม กับอารยธรรมตามที่ใช้กันอยู่เวลานี้ซึ่งไม่ถูก. แต่ให้เล็งถึงตัวจริงของมันว่า มนุษยธรรมนั้นเป็นเรื่องทางจิตใจทางวิญญาณที่เลยจิตใจเข้าไปอีก คือทางความคิดเห็นและสติปัญญา; ส่วนอารยธรรมนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย วัตถุที่เกี่ยวกับร่างกาย กระทั่งระบบประสาทที่เกี่ยวกับร่างกาย หรือจิตใจส่วนที่เกี่ยวข้องกับประสาทที่มันเนื่องอยู่กับร่างกายนี้. จิตชั้นต้น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับประสาท แล้วประสาทเกี่ยวข้องกับร่างกาย เหล่านี้เรียกว่าเรื่องของร่างกายหมด, แล้วอยู่ในขอบของอารยธรรมทางวัตถุหมด. เรื่องทางจิตทางวิญญาณที่ไม่เกี่ยวกับร่างกาย ที่มันเป็นอิสระออกไปได้ หรือเป็นเรื่องทางสติปัญญา ความคิด ความเห็น ความเชื่ออะไรเหล่านั้น, นั่นแหละเป็นเรื่องของมนุษยธรรม ในขอบเขตของมนุษยธรรม; มันต้องถูกต้องแล้วมันต้องเจริญ แล้วมันต้องการก้าวหน้า มนุษย์จึงจะเป็นมนุษย์, ถ้าไม่อย่างนั้นก็เป็นแต่เพียงคน.

ฉะนั้น เพื่อความจำไว้ง่าย ๆ ก็พูดอีกทีหนึ่งว่า อารยธรรมสำหรับทำความเป็นคน, มนุษยธรรมสำหรับทำความเป็นมนุษย์; ถ้าไม่ลืมหัวข้อนี้เสีย ก็คงจะไปคิดเองได้โดยง่ายไม่ยากเลย. *civilization* สำหรับทำความเป็นคนที่อยู่ดีกินดี; มนุษยธรรม หรือ *humanism* นี้ มันสำหรับทำความเป็นมนุษย์ คือสัตว์ที่มี

จิตใจสูง. ระลึกถึงคำพูดที่เคยพูดว่า **ธรรมะเท่านั้นที่ทำความแตกต่างระหว่างสัตว์กับมนุษย์**, ระหว่างสัตว์กับคนก็ได้; เป็นเรื่องที่เป็นแกนกลางเป็นนิเวศวิทยของความ เป็นมนุษย์ ก็คือมนุษยธรรม หรือพระธรรม ซึ่งมีรูปร่างภายนอกเป็นศาสนา, หัวใจหรือวิญญาณของศาสนา ก็คือพระธรรมในส่วนที่เป็นมนุษยธรรม แล้วก็ในระดับที่จะทำให้ความเป็นมนุษย์นั้นสูงสุด หรือถึงที่สุด, เป็นมนุษย์ถึงที่สุดกัน. และเต็มเปี่ยมถึงที่สุดก็คือความเป็นพระอรหันต์; เรื่องความเป็นพระอรหันต์อย่างไรก็เคยพูดกันมาแล้ว, คือเป็นผู้ที่ถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์หมดปัญหาต่าง ๆ ที่มันรบกวนความเป็นมนุษย์. ปัญหาเหล่านั้นหมดไป ท่านก็เป็นผู้ที่เป็นอย่างโดยที่ไม่มีปัญหา.

เมื่อไม่มีปัญหา ทุกอย่างมันก็ไม่มีความทุกข์; ฉะนั้น จึงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อย่างพระพุทธเจ้า, มีความเป็นอยู่ด้วยความสะอาด สว่าง สงบ, มีภาวะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน – รู้สิ่งที่ควรรู้ แล้วก็ตื่นคือไม่หลับ เบิกบานก็คือไม่มีทุกข์. มีสัญลักษณ์ที่คนโบราณเขาใช้ ก็คือดอกบัว ที่เบิกบาน; ฉะนั้น โบราณวัตถุ, สถานที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา จะเห็นภาพดอกบัวมากที่สุด ที่เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า, ในทุก ๆ ตอน; นั่นแหละคือเครื่องหมาย คือเครื่องหมายของความ เป็นมนุษย์ : มันตื่นขึ้นมา, มันรู้แจ้ง, มันเบิกบาน.

นี่ขอให้เราสนใจต่อสิ่งที่เรียกว่าพระธรรมที่เป็นไปเพื่อมนุษยธรรม; แล้วช่วยกันระวังอย่าให้อารยธรรมแผนใหม่เข้ามาครอบงำสิ่งนี้, เหมือนกับโคลนเข้ามาแปดเปื้อนเพชรพลอย. ถึงแม้ว่าโคลนจะมาแปดเปื้อนเพชรพลอยเพชรพลอยก็ยังคงเป็นเพชรพลอยอยู่นั่นแหละ มันมีรัศมีอยู่ที่นั่นแหละ, มันไม่สูญหายไปไหน; มันเพียงแต่โคลนมันบังไว้. ฉะนั้น โคลนจะทำให้เพชรพลอย

สูญเสียความเป็นเพชรพลอยนั้น ไม่ได้หรอก, แต่ว่าความเป็นเพชรพลอยมันไม่ปรากฏ, แล้วประโยชน์ความเป็นเพชรพลอยมันก็ไม่มี มันจมโคลนอยู่. มันเหมือนกับพุทธศาสนา หรือธรรมะนี้; ถ้าอารยธรรมเนื้อหนังแผนปัจจุบันวัตถุนิยมมันมาครอบงำ มันก็เหมือนกับโคลน มันก็มาครอบงำเพชรพลอยคือพุทธศาสนา, มันก็จมอยู่อย่างไม่มีประโยชน์.

แล้วสิ่งที่เห็นอยู่ก็คือโคลน คือความเอรีดอรร้อยทางเนื้อหนัง ตามอุดมคติที่ว่า “กินเสียเต็มที่ ร่าเริงเต็มที่ คิม้เต็มที่ ร่าเริงเต็มที่ เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้.” ก็ลองคิดดูซิว่า คนที่คิดอย่างนี้มันจะตะกละก็มาน้อย ตะกละต่อกามารมณ์จนเป็น *over-sexed*, แล้วก็ตะกละต่อทุกอย่างที่มันจะเป็นอุปกรณ์ของกามารมณ์, นี้โลกก็มีอยู่แต่สภาพอย่างนี้; ศาสนาทุกศาสนา ซึ่งเป็นเหมือนเพชรพลอยด้วยกันนั้น กำลังถูกโคลนอารยธรรมวัตถุนิยมครอบงำ. นี้ขอให้ดูจนเห็นว่า ศาสนาทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมนุษยธรรมนี้ กำลังอยู่ในสภาพอย่างไร; แล้วเราก็จะพูดเรื่องต่อไปข้างหน้าได้โดยง่าย และเข้าใจได้โดยง่าย.

นี่เวลามันก็หมดพอดี, นกก็ร้องบอกว่าเวลาหมด; ฉะนั้น เราก็ยุติกันไว้ แต่เพียงเท่านี้ สำหรับวันนี้.

มนุษยธรรม

- ๘ -

๑๒ เมษายน ๒๕๑๕

วิวัฒนาการของ มนุษยธรรมในรูปของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

[ทบทวน เกี่ยวกับความหมายของมนุษยธรรมกับอารยธรรม.]

วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับจะบรรยายเรื่องต่อจากที่ได้บรรยายในครั้งที่ผ่านมา. เกี่ยวกับเรื่องนี้ จะต้องขอทบทวนความจำอยู่เสมอ ในเรื่องต่าง ๆ ที่มันเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า มนุษยธรรมกับอารยธรรม; เพราะว่าเราเพียงจะมีการบัญญัติใช้คำ ๒ คำนี้ ตามความประสงค์ของเราโดยเฉพาะ มันจึงยังใหม่ต่อการที่จะฟังออกและเข้าใจทันที.

สำหรับคำว่ามนุษยธรรมนั้น ให้ถือเอาความหมายว่า ธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นมนุษย์ ไว้เสมอไป; มนุษยธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องกระทำซึ่งความเป็นมนุษย์. ก็เพราะว่า ธรรมนี้ทำคนให้เป็นมนุษย์, หรือว่ายังมีธรรมนี้มากขึ้นเท่าไร ความเป็นมนุษย์ก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น; เพราะฉะนั้นขอให้จำคำคำนี้ไว้ว่า เป็นคำที่มีความหมายส่วนใหญ่ หรือส่วนสำคัญว่า ธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นมนุษย์. ส่วนความหมายปลีกย่อยนั้น มันมีอยู่อีกมาก ซึ่งจะเข้าใจได้เป็นลำดับไป, แต่ความหมายส่วนใหญ่จะต้องนึกไว้เป็นพิเศษเสมอ.

และสำหรับคำว่าอารยธรรมนั้น เราหมายกันแต่เพียงเรื่องทางวัตถุ; ทำให้เป็นคนมีความก้าวหน้าในทางการเป็นอยู่ ในรูปของปัจจัย ๔ ที่จำเป็นแก่ชีวิต คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้โรค, แล้วก็ก้าวหน้าไปจนเลยความมุ่งหมายอันเดิม, ที่นี้ก็สร้างอุปกรณ์ต่าง ๆ นานาสารพัดอย่างขึ้นมา เพื่อให้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้มันเป็นไปอย่างที่เราเรียกว่าก้าวหน้าแล้วก็สูงสุด เช่นเราจะมีรถ มีเรือ มีกระทั่งเรือบิน กระทั่งยานอวกาศ หรืออะไรก็สุดแท้ ก็เพื่อเป็นเครื่องมือ ขวนขวายให้มีอำนาจ ให้มีความสามารถที่จะแสวงหามา รวบรวมมาซึ่งปัจจัยทั้ง ๔ ของชีวิต เอามาบำรุงบำเรอร่างกาย จนกลายเป็นอามิส คือพ้นความหมายของปัจจัย ทั้ง ๔. นี้โลกเรากำลังเป็นอย่างนี้.

แล้วสิ่งทั้ง ๒ นี้ (: มนุษยธรรมกับอารยธรรม) มันกำลังไม่สมดุล ไม่สัมพันธ์กันอย่างสมดุล, ดังที่ได้กล่าวแล้วเมื่อวานนี้.

เราจะได้พิจารณาเพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น ต่อไปอีก; เพื่อให้เข้าใจยิ่งขึ้น เพื่อว่าบางทีเราอาจจะมีโชคดี **คิงเอามมนุษยธรรมที่เคยถูกต้อง นั้นกลับมาอีก**, แล้วก็ลดส่วนที่เรียกว่าอารยธรรมนั้นลงไปเสียบ้าง. เมื่อมันสมส่วน พอเหมาะพอดีกันแล้ว, มนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์ที่น่าพอใจ ที่น่านับถือ ที่น่าบูชา; เพราะฉะนั้น ในวันนี้ ก็จะได้พูดกันถึงเรื่องมนุษยธรรมต่อไปอีก.

ในครั้งที่แล้วมา เราพูดกันโดยหัวข้อว่า **ศาสนาทั้งหลายอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม** คือเป็นวัฒนธรรมในแขนงที่เรียกว่ามนุษยธรรม; แล้วก็ได้พิจารณากันถึงการที่ศาสนาตั้งขึ้นมาในโลกมนุษย์นี้อย่างไร. ขอให้ย้อนไปนึกถึงโลกสมัยดึกดำบรรพ์ สมัยที่มีมนุษย์ในลักษณะที่ยังไม่อาจจะเรียกว่ามนุษย์ก็ได้ ที่เรียกว่าคนซึ่งยังคล้ายสัตว์อยู่มาก, อย่างที่เขายังพูดภาษาคนอย่างเดี๋ยวนี้ไม่ได้ มีภาษาสัญลักษณ์อะไรบางอย่างเหมือนกับสัตว์ที่ร้องเจี๊วจ้าว วิดว้าคไปตามเรื่อง; แต่แล้วมันบังเอิญที่ว่า ความเจริญของมันสมองของสัตว์ประเภทนี้มันสูงขึ้น ๆ จนพูดภาษาที่มีความหมายได้. ก็ลองคิดดูว่า **สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมของคนเราในระยะนี้นั้น มันเป็นอย่างไ** :-

มันยังหายาก มันก็มีแต่เพียงว่า **รู้จักเรื่องเป็นอยู่ หรือกินอยู่** ในแขนงที่เราเรียกกันว่าอารยธรรมนี้ **ในลักษณะที่เป็นขั้นทารกที่สุด**; นับตั้งแต่รู้จักไถนา เพาะหว่านพืชพันธุ์ธัญญาหาร, แทนที่จะไปเก็บมากินจากของที่มันเกิดอยู่เองตามธรรมชาติในป่าในดง. นี้วัฒนธรรมมันเริ่มตั้งต้นขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้.

แล้วศาสนาจะมีได้อย่างไร ? **สิ่งที่เรียกว่าความรู้ในด้านจิตใจนั้น มันค่อย ๆ มีขึ้นมา ทีละนิด ๆ.** เมื่อมนุษย์เหล่านี้รู้จักทำมาหากิน รู้ความ

สะดวกสบายพอสมควรแล้ว; แล้วก็มันตั้งต้นขึ้นด้วยความกลัว ความสงสัยสิ่งที่เข้าใจไม่ได้ : นับตั้งแต่ว่า ทำไมมันจึงเจ็บไข้ตายกันลงไปพรวดพราด, หรือว่ามันมีอะไรที่เข้าใจไม่ได้เกี่ยวกับการได้มา ได้ผลดี ทำนาได้ผลดี หรือว่าทำนาไม่ได้ผลเลยอย่างนี้; สิ่งเหล่านี้เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย และความกลัว, เขาก็หาหนทางที่จะแก้ปัญหาทางจิตใจนี้. มันก็มาตามลำดับเท่าที่จะค่อย ๆ ค่อย ๆ ค่อย ๆ สังเกต หรือคิดนึกได้, เพราะมันไม่มีศาสนา ไม่มีอาจารย์อะไรที่จะตรัสรู้ผลคุณกันขึ้นมาได้; มันก็ต้องค่อย ๆ สังเกต และค่อย ๆ รู้, จนค่อย ๆ รู้สิ่งที่เรียกกันว่า ตาบุญ คือกฎเกณฑ์ที่คนฉลาดสังเกตเห็น แล้วก็ห้ามอย่างเด็ดขาดไม่ให้ทำอย่างนั้น ๆ หรือว่าต้องทำอย่างนั้น ๆ.

ระยะหนึ่งที่จะมีการเปลี่ยนแปลงได้อย่างนี้ คงจะใช้เวลาเป็นหมื่น ๆ ปี จนกระทั่งว่ามีความรู้สึกสูงขึ้นมาถึงเรื่องทางจิตใจนี้ โดยตรง; นี่มันจะถึงหลาย ๆ หมื่นปี หรือแสนปี จนรู้จักเรื่องจิตใจมากถึงขนาดที่มีระบบศาสนาโดยสมบูรณ์เกิดขึ้น. ระบบตาบุญเป็นต้นนั้น มันก็กลายเป็นเรื่องศีลธรรมบ้าง จริยธรรมบ้าง กระทั่งกลายมาเป็นวิชาอนามัย หรือวิชาทำมาหากินอย่างอื่น ที่เป็นวิชาธรรมดาไป; มนุษย์เราก็มาถึงยุคที่เรียกว่าศาสนา.

ในสูตรที่เป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้า ก็มีเล่าถึงการที่มันเริ่มเกิดมีมนุษย์บางคน รู้สึกอึดอัดรำคาญในการที่จะอยู่กับหมู่คณะที่บ้านที่เรือน จึงออกไปอยู่คนเดียวอย่างเป็นอิสระ. นี่ความคิดแปลก ๆ ใหม่ ๆ มันก็เกิดขึ้น คือผิดจากที่เมื่ออยู่ที่บ้านที่เรือน. นี่มันเริ่มมีความคิดขึ้นมาทีละอย่างทีละข้อ ที่แปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่คิดออก.

ที่นี้ คนที่คิดออกก็พยายามที่จะผูกเป็นคำพูดง่าย ๆ เข้าไว้ สำหรับตัวเองจะได้ท่องจำ. หมายความว่าถ้ายึดเหล่านั้น ก็ร้อยกรองคำพูดเพื่อบันทึกความคิดที่คิดขึ้นได้ใหม่ ๆ เป็นข้อ ๆ ไปอย่างนี้ จำไว้มากขึ้น ๆ; สิ่งนั้นเขาเรียกว่ามนต์. ก็เรียกยุคตั้งต้นนี้ว่า เป็นยุคมนต์, มนตะ หรือมนตรา; คือความคิดที่คิดได้ข้อหนึ่ง ผูกไว้เป็นถ้อยคำขึ้นประโยคหนึ่ง หรือครึ่งประโยคที่สุดแท้, แล้วก็จำไว้ แล้วก็มากเข้า ๆ. ใครไปหา ก็บอกให้, ใครไปหา ก็บอกให้; เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่ามนต์นั้นมันก็แพร่หลายไป, มีคนจำไว้ได้มากขึ้น. นี่ก็เป็นยุคหนึ่ง ที่มันเกิดวิวัฒนาการทางจิตใจในแง่ของมนุษยธรรม.

ต่อมามันมาถึงยุคที่ คนฉลาดสนใจในมนต์นั้นกันมากขึ้น ก็พยายามตีความหมายของมนต์นั้นให้กว้างขวาง ให้ชัดเจน ให้แจ่มกระจ่าง ว่าใครจะดีได้มากกว่าใคร กว้างขวางลึกซึ้งกว่าใคร; นิยมทำกันอย่างนี้ ก็ยุคหนึ่ง เขาเรียกว่ายุคพราหมณะ. นี่สำหรับประเทศอินเดีย. ยุคตีความหมายของมนต์นี้ เรียกว่ายุคพราหมณะ; ฉะนั้น มนุษย์ก็เริ่มฉลาดในเรื่องทางจิตใจมากขึ้น. จนกว่าจะถึงยุคที่ใกล้ ๆ พระพุทธเจ้าจะเกิด หรือยุคพระพุทธเจ้าเกิดนี้, มียุคสำคัญเกิดขึ้น เรียกว่ายุคอุปนิษัต, คือการค้นคว้าทางจิตใจเป็นไปอย่างลึกซึ้งกว่าแต่ก่อน แล้วก็ถึงที่สุดด้วย : ประมาณว่าก่อนพระพุทธเจ้าเกิดสัก ๒๕๐ ปี หรือ ๓๐๐ ปี จนถึงยุคพระพุทธเจ้าเกิดและหลังจากนั้นมาอีกสัก ๒๐๐ หรือ ๓๐๐ ปี, เป็นยุคหนึ่งราว ๕๐๐ ปี; เป็นยุคที่ฉลาดสูงสุดในทางจิตใจ สติปัญญา ของคนในประเทศอินเดีย.

ทำไมต้องอ้างประเทศอินเดีย ? เพราะว่าเราต้องยอมรับเสียดี ๆ ว่า วัฒนธรรมสายนี้รับมาจากประเทศอินเดีย, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพุทธศาสนา; แม้แต่เรื่องไสยศาสตร์ต่าง ๆ ก็รับมาจากอินเดีย. ฉะนั้น เราจึงต้องเอาเรื่องที่ได้เกิดขึ้นในอินเดียตามลำดับนี้มาศึกษา ให้รู้จักสิ่งๆ ที่เรียกว่ามนุสยธรรม คือ ความก้าวหน้าในด้านจิตใจ เพื่อความเป็นมนุษย์นี้เอามาศึกษา. ประวัติความเป็นมาของศาสนา มันก็มีอยู่อย่างนี้. คำกล่าวที่กล่าวไว้ในพระสูตร ในบาลีนั้น มีพูดถึงแต่เพียงว่า มีผู้เอื้อมระอาที่จะอยู่ในบ้านเรือน ก็ออกไปหาที่สงัด, พบความคิดใหม่ ๆ ก็สะสมเข้าไว้ แล้วก็รับช่วงสืบ ๆ ต่อกันมา ทำให้เกิดวรรณะพราหมณ์ขึ้น; แล้วก้าวหน้าไปไกลจนถึงเกิดสมณะขึ้นมา.

ในโลกจึงมีวรรณะครบ คือวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะไวยสยะ วรรณะศูทระ. เรื่องของศาสนา มันก็อยู่ในมือของวรรณะพราหมณ์ รวมทั้งพราหมณ์ที่อยู่ที่บ้าน คือใกล้ชิดกับมนุษย์; ส่วนพราหมณ์ที่อยู่ป่าไม่ใกล้ชิดกับมนุษย์, มันก็เปลี่ยนสภาพเรื่อย ๆ ไป จนเรียกว่าสมณะ. เมื่อเอามาพ่วงติดกันเข้าก็เรียกว่า สมณพราหมณ์; พระพุทธเจ้าท่านมักจะตรัสด้วยคำนี้ว่า สมณพราหมณ์. ทั้งสมณะและทั้งพราหมณ์นี้เป็นเจ้าลัทธิ เป็นเจ้าความคิดความเห็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ.

**มนุสยธรรมที่มีวิวัฒนาการในรูปศาสนา
(แต่ต้น จนถึงระดับสูงสุด).**

นี่ก็เรียกว่า เรามองดูแวบเดียวอย่างคร่าว ๆ ว่ามนุษย์นี้เจริญขึ้นมาอย่างไรในทางด้านจิตใจ เพื่อจะเข้าใจสิ่งนี้ดีขึ้น. เพราะฉะนั้น ก็จะได้กล่าวโดยห้วนๆในวันนี้ว่า **วิวัฒนาการของมนุษยธรรมในรูปของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.** เกี่ยวกับถ้อยคำนี้ อาจจะขออ้ออยู่เรื่อย ๆ ว่า **ศาสนาเป็นวัฒนธรรมแขนงมนุษยธรรม, หรือว่าวัฒนธรรมแขนงมนุษยธรรมคือด้านจิตใจนี้** คือศาสนา; ส่วนวัฒนธรรมด้านวัตถุนั้น เราไปเรียกว่าอารยธรรม หรืออื่น ๆ ที่คล้าย ๆ นั้น. ถ้าพูดถึงสมัยดึกดำบรรพ์มันก็เคียงคู่กันมา เพราะอารยธรรมทางวัตถุทางร่างกายก้าวหน้าไป ทางจิตใจมันก็ค่อย ๆ สูงขึ้น, มันเคียงคู่กันมา; มันเพิ่งมาทักกันไกลหรือว่าละ ละกัน ละห่างกันไปเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง.

ศาสนาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมฝ่ายมนุษยธรรมนี้ ก็หมายถึงศาสนาทุกศาสนา. แม้ว่าในระยะตั้งต้นที่สุดที่เกือบจะดูไม่ออกนั้น มันก็ต้องเรียกว่าเป็นศาสนาเหมือนกัน, แล้วค่อยเป็นศาสนาที่ชัดเจนขึ้น จนกระทั่งมีหลายศาสนา; ซึ่งมันมีความมุ่งหมายข้อเดียวกันทั้งหมดทุกศาสนา คือต้องการจะแก้ปัญหาทางจิตใจด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าศาสนาไหน. ฉะนั้น ควรจะมองศาสนาในแง่นี้ เพื่อไม่ต้องรังเกียจกัน ไม่ดูหมิ่นกัน. นี้ก็ได้พูดกันมาบ้าง แล้วก็จะพูดกันอีกสักคราวหนึ่งข้างหน้าก็ได้; เฉพาะในคราวนี้ต้องการให้ดูว่า **ทุกศาสนานี้มันเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์ในด้านจิตใจ ซึ่งเราเรียกว่ามนุษยธรรม มันเกิดขึ้นตามธรรมชาติบีบบังคับ; เพราะวัฒนธรรมแขนงอื่น ความก้าวหน้าทางวัตถุทางร่างกาย ทางการเป็นอยู่นี้ มันแก้ปัญหาทางใจไม่ได้.**

ที่แรกก็คงจะไม่ได้คิดนึกกันนักเรื่องปัญหาทางใจ; ต่อเมื่อมันมีการกิน อยู่ดีขึ้น ๆ จนเป็นที่พอใจแล้ว ปัญหาทางใจมันก็แสดงออกมา, คือยังไม่เป็นที่พอใจ ยังหวาดเสียว ยังสะดุ้ง ยังลำบากด้วยเรื่องทางจิตใจ. วัฒนธรรมแขนงอื่น มันช่วยแก้ปัญหานี้ไม่ได้, วัฒนธรรมแขนงที่เราจะเรียกกันว่าศาสนานี้มันก็เกิดขึ้น และทำหน้าที่แก้ปัญหานี้. การค้นคว้านั้นมันค้นคว้าเพราะความจำเป็นบังคับ มากกว่าอย่างอื่น; เมื่อทนอยู่ไม่ได้ ความกลัวรบกวน ความสงสัยรบกวน ความรำคาญในใจมันรบกวน มันก็ต้องคิดค้น ไม่ใช่ว่าอยากค้นเอาหน้าเอาตาอะไร, ไม่ใช่; มันความจำเป็นมันบีบบังคับ ธรรมชาติมันบีบบังคับ ให้ต้องค้นรน ต้องคิดค้นจนพบสิ่งที่จำเป็นจะต้องรู้เพิ่มขึ้น ๆ ๆ.

ที่นี้พอมาถึงระยะนี้ ปัญหาทางจิตใจก็ถูกค้นพบมากขึ้น แล้วมันก็พบ สิ่งที่จะแก้ปัญหาลักษณะมากขึ้น มันก็ขยายตัวออกไปพร้อม ๆ กัน, ก็ต้องอย่างรวดเร็วอยู่ระยะหนึ่ง คือระยะที่มันคิดค้นในเรื่องทางจิตใจ; มันจึงพบมากขึ้นจน เรียกว่าทุกแห่งทุกมุม แล้วก็ทุกระดับ คือระดับต่ำที่สุด หรือว่าขนาดกลาง หรือว่า ขนาดสูงสุด, แล้วก็ต้องระบุอายุที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นว่าเป็นยุคสูงสุด. แต่ใน ระยะแรก ๆ มันก็พบในรูปร่างอย่างเดียวกันแหละ, เพราะว่าปัญหาทางจิตใจมันก็มีได้มีอะไรมากไปกว่าเรื่องของกิเลสในที่สุด.

ความกลัวก็คือความโง่, ความโง่ก็คือกิเลส; ความโลภก็คือกิเลส ความไม่ชอบใจ ความโกรธ ความอะไรมันก็คือกิเลส. ระบบที่จะควบคุมกิเลส หรือว่าทำลายกิเลสมันก็ถูกค้น; มันก็เจริญพรอดพราดไปในแง่นี้ ทำให้เกิด ระบบที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ว่า ระบบศีล ระบบสมาธิ ระบบปัญญา.

ก. มนุษยธรรมที่วิวัฒนาการในระดับศีลธรรม.

ระบบศีลธรรมเป็นพื้นฐาน ; คือมันพบว่า ถ้าการเป็นอยู่ของกาย วาจา ไม่เรียบร้อย, จิตใจมันก็พลอยไม่เรียบร้อยไปด้วย; ถ้าจิตใจมันไม่เรียบร้อย สติปัญญามันก็ไม่เจริญ. ไม่ใช่ว่าจะมีใครสักคนหนึ่งมาจัดมัน ตามชอบใจได้, มันเป็นเรื่องของธรรมชาติ; ฉะนั้น ธรรมชาติมันก็ตายตัว. ที่นี้มนุษย์เราทำได้แต่เพียงค้นให้พบกฎเกณฑ์ที่มันตายตัว แล้วก็ประพฤติปฏิบัติให้มันเข้ากันได้กับกฎเกณฑ์นั้น; มันทำได้เพียงเท่านั้น.

ที่นี้มนุษย์ในยุคนี้ จึงเริ่มพบกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม ว่าเราจะต้องมีศีลธรรมอย่างนี้ ๆ ๆ; แล้วก็เพิ่มขึ้น ๆ. ครั้งแรกที่สุด มันก็ตั้งต้นศีลธรรมมาจากความรู้สึกกลัวที่จะสูญพันธุ์ คือที่จะตาย หรือที่จะสาบสูญ; นี้ระบบศีลธรรมขั้นทารก เช่นตาบุงเป็นต้นก็เกิดขึ้น แล้วก็เจริญขึ้นมา : เราจะต้องประพฤติปฏิบัติกันอย่างไร เพื่อให้ชีวิตนี้มันอยู่รอดได้ ให้ไม่ตาย แล้วให้สืบพันธุ์ไว้ได้เป็นพันธุ์ที่เจริญ. ความมุ่งหมายอันนี้ ก็เป็นความมุ่งหมายทางศีลธรรมในขั้นต้น. ที่นี้ในการแสวงหา ในการกินอยู่ ในการพักผ่อนเป็นต้น เหล่านี้ทำอย่างไรมันจึงจะดีที่สุด, แสวงหาอาหาร แสวงหาอะไรก็ตาม; แล้วก็การได้ การเก็บรักษา การกิน การอยู่ แม้ที่สุดแต่ว่าการจะพักผ่อน มันก็ต้องมีระเบียบที่ดีขึ้น ๆ. นี้ก็อยู่ในความมุ่งหมายของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม.

มันต้องการเลยไปถึงว่า ต้องการจะมีสภาพสังคมทั่ว ๆ ไปที่ดีด้วย, ให้ได้อยู่คนเดียวไม่ได้; นี้มันก็เป็นความมุ่งหมายที่เกิดขึ้น ว่าต้องการสภาพสังคมที่ดี. ศีลธรรมมันขยายสูงขึ้นมาอย่างนี้ เขิบสูงขึ้นมาอย่างนี้. จนกระทั่งว่ามันจะ

อยู่กันอย่างไร มันก็จะสะดวกรถที่จจะก้าวหน้าสูงขึ้นไป ๆ จนเหมาะสำหรับความเชื่อที่เชื่อว่า ตายแล้วยังไม่สิ้นสุด ตายแล้วยังเกิดอีก, ที่นี้เมื่อตายแล้วเกิดอีกนี้ มันควรจะทำอย่างไรจึงจะได้เกิดดี จึงจะได้เกิดมีกำไรอย่างนี้; อันนี้มันก็เป็นความมุ่งหมายของศีลธรรม.

นี่ศีลธรรมมันก็สมบูรณ์ขึ้นมาทีละขั้น ๆ ๆ ในหมู่มนุษย์ในยุคนี้ ซึ่งหมายถึงยุคก่อนพุทธกาล, กระทั่งไปถึงยุคที่เรียกว่ามนุษย์ยังเพิ่งจะรู้จักพูด รู้จักเป็นอยู่อย่างมนุษย์ในอันดับแรกที่สุด; เรียกว่าศีลธรรมหมดเลยทุกแขนง แยกไปเป็นแขนง ๆ ไป.

ข. มนุษยธรรมที่วิวัฒนาการในระดับสมาธิธรรม.

ที่นี้พร้อม ๆ กันนั้น มันก็พบปัญหาทางจิตใจที่มากไปกว่านั้น; เช่นทำอย่างไรจิตใจจึงจะสบาย จึงจะรู้สึกสบาย, นี่คือปัญหาอันแรก; หรือว่าจิตใจที่ปล่อยไปตามเรื่องตามราวของการเป็นอยู่ในเวลานั้น มันก็เป็นทีที่พอใจอยู่ได้ระยะหนึ่งเท่านั้นเอง; แล้วก็มีคนเริ่มคิดได้ในแง่ที่ว่าจิตใจนี้สำคัญ, ฉะนั้น เขาจึงหลีกเลี่ยงไปคิดค้นเรื่องจิตใจโดยเฉพาะ เหมือนที่กล่าวแล้วว่า ออกไปเป็นมนุษย์ที่อยู่ในป่า ค้นหาในแง่จิตใจที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปเพื่อจะรู้ว่า เราจะต้องจัดการกับจิตใจอย่างไรเราจึงจะได้มีความรู้สึกพอใจ หรือสบายใจ, กว่าที่มีอยู่ก่อน. **นี่ระบบสิ่งที่เรียกว่าสมาธิมันก็เกิดขึ้น ; นับตั้งแต่ว่า รู้จักทำอย่างง่าย ๆ อย่างง่าย ๆ**

ที่สุด ให้จิตใจมันเย็น สบาย หยุค, หรือเย็นสบายกว่าธรรมดาที่บ้านเรือน, จนกระทั่งพบดีขึ้น ลึกซึ้งขึ้น แน่นอนขึ้น.

นี่เพราะฉะนั้น การทำสมาธินี้ อย่าเข้าใจว่ามันเป็นเรื่องของคนชั้นหลัง; มันได้เคยพบกันมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลนานไกลทีเดียว แต่มันในระยะแรกเริ่ม, แล้วมันก็มีวิวัฒนาการ สูงขึ้นมา ๆ จนกระทั่งถึงยุคพระพุทธเจ้านี้.

สิ่งที่เรียกว่าสมาธินี้ มันก็มีอยู่ ๒ ระดับ คือ [๑] ระดับที่เรียกว่าตามบุญตามกรรม ไม่เป็นเทคนิค ไม่เป็นอะไรมากมาย, ซึ่งคนสมัยนั้น ฤาษี มุนี โยคีสมัยนั้น สมัยแรกที่สุด จะต้องเรียกว่าลูปคลำ หรือว่านึกคิดเอาตาม *common sense*, มันก็พบในระดับที่ว่า ไม่ถึงกับเป็นฌาน หรือเป็นสมาบัติ; นี่สมาธิทั่ว ๆ ไปตามธรรมชาติ. ทีนี้ต่อมา มันก้าวหน้าถึงขนาดที่เรียกว่าเป็น ฌาน ก็มันแน่นแน่วถึงที่สุด; แล้วต่อมามันพบวิธีที่สามารถจะอยู่ในฌานนั้น ได้นานตามที่ต้องการ ก็เรียกว่าสมาบัติ.(ระดับที่ ๑ นี้ มีทั้งรูปฌานและอรุปฌาน, ดังที่ท่านอธิบายต่อไป :-)

นี่สมาธิเฉียด ๆ ก็ถูกค้นพบ; แล้วสมาธิที่เป็นของแน่วแน่ ระดับฌานต่าง ๆ นี้ ก็พบ, แล้วก็พบวิธีที่ว่า จะอยู่ในฌานนั้นได้นาน ๆ อย่างไร ก็พบ; โดยหลักใหญ่ ๆ มันก็มีอยู่อย่างนี้.

สมาธิที่ไม่ถึงฌาน มันก็เป็นสมาธิตามธรรมชาติ เท่าที่ว่าจะนึกเห็น หรือว่าจะประสบได้ง่าย ๆ ตามธรรมชาติ; เหมือนกับว่าเรารำคาญขึ้นมา เราอยากจะหยุดคิดหยุดนึกอะไรเสียอย่างนั้น หรือว่าอยากจะนอนหลับเสียเลย

อย่างนั้นแหละ. แต่ว่าแม้เพียงเท่านั้น มันก็เป็นจุดตั้งต้น หรือเป็นชนวนที่ดี ที่จะทำให้มันหยุดได้ลึกกว่า ลึกลงไปอีก หรือนานกว่า; มันก็คั่นต่อไป มันไม่เท่าไร มันก็พบสมาธิประเภทที่แน่นแ่นเป็นฉาน.

ฉะนั้น ระบบที่เรียกว่ากสิณนี้ คงจะพบก่อน, คือใช้ตาเพ่งอะไรอยู่ อย่างที่จิตไม่ไปที่อื่นได้นี้. ระบบนี้มันเป็นเรื่องง่าย แล้วมันพละได้ง่าย บังเอิญได้ง่าย, มันก็เกิดขึ้นก่อน. คำว่ากสิณนั้นก็แปลว่าวัตถุสำหรับเพ่ง, เป็นดวงสำหรับเพ่ง; จะเพ่งอะไรก็ได้ เช่นอย่างในคัมภีร์เดี๋ยวนี้อีกก็เหลืออยู่ ๑๐ อย่าง : ดวงเขียว ดวงแดง ดวงขาว ดวงอะไร มันเป็นดวงก็แล้วกัน แล้วมันง่ายที่จะทำจิตให้หยุด; รู้จักหยุด ให้มันนานเข้า ๆ จนแน่นแ่น มันก็เกิดสมาธิแน่นแ่น หรือที่เรียกว่าฉาน. ฉะนั้น จึงเรียกว่ารูปฉาน เพราะเอาสิ่งที่มีรูปร่างมาเป็นวัตถุสำหรับเพ่ง.

ทีนี้การที่จะเพ่งอื่น ๆ ต่อไปอีก : ถ้ามันเป็นรูปเป็นวัตถุแล้ว ก็เรียกว่ารูปฉานหมด ก็มีมากอย่างหลายสิบอย่าง. พวกรูปฉานก็คือ ฉานที่เกิดมาจากการใช้สิ่งของที่มีรูปร่างมาเป็นวัตถุสำหรับเพ่ง; แม้แต่จะเพ่งดวงอาทิตย์ หรือเพ่งอะไรก็ตาม มันมีรูปร่าง. นี่คำพิงรูปฉานนี้ก็ มันก็ไปได้ลึก หรือไปไกลได้, อย่างที่เดี๋ยวนี้อีกมีจัดไว้เป็น ๔ ชั้นนะ : ปฐมฉาน ทุติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉาน; คือ ๔ ชั้น ล้วนแต่เป็นรูปฉาน.

ถึงขั้นที่เป็นขั้นที่ ๔ (: จตุตถฉาน) มันก็ลึกมาก คือเจียมมาก สงบมาก สงัดมาก จนเป็นที่พอใจ คล้าย ๆ กับว่าเป็นสิ่งสูงสุดอยู่พักหนึ่ง จึงมีการเข้าใจว่าขั้นสูงสุดของการกระทำทางจิตทางใจนี้; จตุตถฉานจึงถูกสมมติว่าเป็นของสูงสุดทางจิตใจในการดับทุกข์, หรือเรียกว่านิพพานขึ้นมา โดยยืมเอาคำว่า

นิพพานมาจากภาษาชาวบ้าน เพราะว่าคำว่านิพพานนี้มันแปลว่าเย็น แล้วของเย็นที่สุดคืออย่างนี้ หรือพูดอีกที่หนึ่งว่า นิพพานคืออย่างนี้ เพราะว่าคำว่าเย็นกับคำว่านิพพานนั้นคือคำคำเดียวกัน.

นี่มันก็คงเป็นยุคที่ยาวเป็นร้อยปี พันปีก็ได้. แต่ตอนนี้มันคงก้าวหน้าเร็วมาก มาพบเงื่อนไขแล้ว : จึงมีพบต่อไปว่า “เอาสิ่งที่มีรูปมาเป็นวัตถุสำหรับเพ่ง แล้วมีความสุขเกิดจากสิ่งที่มีรูปนี้ยังหายาบ ยังเป็นของหายาบ และเป็นของไม่แน่นอน, เพราะว่ารูปทั้งหลายนั้นมันเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ หรือว่าสลายได้; ฉะนั้น ถ้าเราอยากจะทำให้มันละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก ให้ลึกยิ่งขึ้นไปอีก, เราควรจะใช้สิ่งที่ไม่มียุคดีกว่า”. ดังนั้น โยคิยุคนี้ รุ่นนี้ จึงค้นไปในทางการใช้สิ่งที่ไม่มียุคเป็นอารมณ์ สำหรับการเพ่งฌาน เพราะฉะนั้น มันจึง เกิดสิ่งที่เรียกว่า อรูปฌานขึ้นมา.

อรูปฌานก็มี ๔ อย่าง หรือ ๔ ชั้น : (๑) ชั้นแรกเรียกว่า อากา-

นัญจายตนะ; ชั้นนี้ก็เอาสิ่งที่เรียกว่าอากาศ คือความว่าง ว่างอย่างอวกาศ ว่างอย่างอากาศนั้น ไม่มีรูป, โดยทำในใจถึงอากาศ ว่าอากาศนี้ว่าง คือไม่มีที่สุด. อากาสนัญจายตนะ : อากาสะ + อนัญจายตนะ - อากาศไม่มีที่สุด อากาศไม่มีที่สุด; ก็ทำในใจถึงว่าตัวความไม่มีที่สิ้นสุดของอากาศ หรืออากาศที่มีความไม่มีที่สิ้นสุดนี้ เป็นวัตถุสำหรับให้จิตไปเกาะอยู่ที่นั่น. ฉะนั้น จิตก็ต้องละเอียดกว่า ต้องสงบกว่า ต้องระงับกว่าแบบที่ใช้ของมีรูป หรือมีวัตถุเป็นอารมณ์; ดังนั้น อรูปฌานเพ่งอากาศเป็นอารมณ์ก็เกิดขึ้น ไปในทางฝ่ายอรูป.

(๒) ที่นี้ต่อมาจะเป็นบุคคลนั้น หรือบุคคลที่ ๒ ที่ ๓, ชั่วโมงที่ ๒ ที่ ๓ ก็ตามใจ, มันก็คนต่อมา ก็พบว่า ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตยิ่งกว่าอากาศ สิ่งนั้นคือ วิญญาณ ธาตุวิญญาณ หรือสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณ, คือใจ ธาตุที่เป็นธาตุใจ; ก็เลย ละจากอากาศ มาเพ่งสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณนี้เป็นอารมณ์, โดยทำความเข้าใจว่า มันละเอียด มันประณีตกว่า มันสงบกว่า มันรำจับกว่า มันละเอียดกว่า เพราะฉะนั้น เราเพ่งวิญญาณเป็นอารมณ์นี้ย่อมจะได้ความสงบที่ละเอียดกว่า ประณีตกว่าการที่จะเพ่งอากาศเป็นอารมณ์; เขาจึงเพ่งวิญญาณนี้ ว่าวิญญาณนี้ไม่มีที่สิ้นสุด, เช่นเดียวกับอากาศ. อากาศไม่มีที่สิ้นสุดอย่างไร เป็น *space* ไม่มีขนาด ไม่มีรูปร่าง ไม่มีที่สิ้นสุดนี้อย่างไร, วิญญาณนี้ก็อย่างนั้น แต่ว่าวิญญาณนี้ประณีต สุขุมกว่าอากาศ ฉะนั้น จึงเพ่งว่าวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์, ได้ความสงบใจ

ที่ประณีตกว่าที่แรก; ก็เลยเรียกว่าวิญญาณ์ัญญาตนะ, เป็นอรุปมาณที่ ๒.

(๓) ต่อมาก็มีคนที่น่ากลัวกว่า คือเก่งกว่า, เห็นว่ายังมีสิ่งที่มันประณีตกว่านั้นอีก; เขาก็เลยพบว่าสิ่งนั้นคือความไม่มีอะไร. เรียกว่า “ความไม่มีอะไร” ตามตัวหนังสือ คืออากิญจัญญะ. อากิญจัญญาตนะ – ไม่มีอะไรสักนิดเดียว คือไม่มีอะไรเลย อากาศก็ไม่มี วิญญาณก็ไม่มี เรียก ความไม่มีอะไร. นี้ว่างยิ่งไปกว่าอากาศนะ เพราะว่าอากาศมันมีอากาศนะ วิญญาณมันมีวิญญาณนะ; นี้ความไม่มีอะไร. ทำในใจถึงเฉพาะความไม่มีอะไร, ความไม่มีอะไรนี้เป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด; ก็ได้ผลเป็นความสงบใจที่ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก นี้เรียกว่าอากิญจัญญาตนะ.

คำคำนี้ในที่บางแห่งใช้แทนกันได้กับนิพพาน; แม้นิพพานในยุค
พระพุทธเจ้าที่ถูกต้องนี้, คำว่าอาภิญญายตนะนี้ ถูกยืมมาใช้เป็นชื่อของนิพพาน
ก็มีเหมือนกัน. ฉะนั้น ระวังให้ดี : อาภิญญายตนะ ที่เป็นชื่อของอรุณมานที่
๓ นั้นก็มี, แต่ในบางกลุ่มบางพวกใช้เรียกพระนิพพานที่ถูกต้องนี้ก็มี; ไม่ใช่สิ่ง
เดียวกัน แต่เอาชื่อมายืมใช้กันได้.

(๔) ที่นี้ต่อมามีนักเลงกว่านั้น ก็มาพบว่า ยัง, ยังมีอีกที่มันจะสงบกว่า
นั้น สงบยิ่งไปกว่านั้น; ก็พบวิธีทำที่ให้มันหมดความรู้สึก แม้แต่จะรู้สึกว่ามี
อะไรนั้นก็ไม่มีรู้สึก, มีลักษณะที่เรียกว่าจะมีสัญญาที่มีใจ ไม่มีสัญญาก็มีใจ คือมี
ความรู้สึกที่มีใจ ไม่มีความรู้สึกที่มีใจ. ที่ว่า “มีความรู้สึกที่มีใจ” ก็เพราะมันไม่
รู้สึก; แต่ที่ว่า “ไม่มีความรู้สึกที่มีใจ” ก็เพราะว่ามันยังไม่ตาย; นี่จึงเรียกสิ่งนี้ว่า
แนวสัญญานาสัญญายตนะ – มีสัญญาก็มีใจไม่มีสัญญาก็มีใจ. พระพุทธเจ้าก่อน
ตรัสรู้ ก็เป็นผู้บวชใหม่ไปศึกษากับอาฬารดาบส อุทกดาบส ก็ได้เพียงแค่นี้ :
เพียงสักว่าแนวสัญญานาสัญญายตนะ สูงสุดเพียงเท่านั้น, ซึ่งเขาก็ต้องถือเท่านั้น
แหละคือนิพพาน เขาเรียกว่าที่สุดแห่งความทุกข์ ที่สุดจบของกิจที่มนุษย์จะต้องทำ
เพื่อความดับทุกข์, มีเท่านั้น.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านไม่เห็นด้วยว่ามันมีเพียงเท่านั้น ท่านจึงไปค้นตาม
แบบของท่าน, มันจึงไปพบ [๒] ระดับไกลออกไปถึงเรื่องของปัญญา.
นั่นมันเป็นเรื่องสมาธิ; รูปฌานก็ดี อรูปฌานทั้งหมดก็ดี มันเป็นเรื่องประเภท
สมาธิ คือทำจิตหยุดเท่านั้น มันเป็นเรื่องจิตหยุดเท่านั้น. ก็เห็นว่าจิตหยุดนี้ไม่ใช่

ถึงที่สุด มันก็ต้องค้นต่อไปจนพบเรื่องจิตรู้, จิตรู้ก็คือปัญญา; มันเลยเป็นคนละระบบ.

แต่ว่าถึงอย่างไรก็ตาม ระบบจิตหยุดนั้นมันก็มีประโยชน์; เพราะว่าการที่ทำความจิตให้หยุดได้นั้นแหละ มันจะช่วยเป็นความสะดวกให้แก่การที่จะทำปัญญา หรือเจริญปัญญา ฉะนั้น จึงจัดสมาธิพวกสมาธิ ใ้บ้างระดับหรือบางชนิด ที่จำเป็นแก่การที่จะเจริญปัญญา.

[ตรีสรูประบบสมาธิไว้ ๔ ชนิด.]

สมาธิประเภทนี้ ใช้สำหรับเป็นเครื่องช่วยให้ปัญญาตั้งขึ้นมาได้อย่าง แน่วแน่ แน่นแฟ้น ลึกซึ้ง, จนกระทั่งในที่สุดพระพุทธเจ้าเอง ท่านก็ยอมรับระบบสมาธิที่เขาพบกันมาแต่ก่อน ๆ แล้วนั้นแหละ ว่ามันเป็นสิ่งที่มีประโยชน์; ฉะนั้น จึงสรูประบบสมาธิทั้งหลายไว้เป็น ๔ ชนิด : ว่า (๔.๑) ทิฏฐธัมมสุขวิหารายะ นี่ชนิดนี้เป็นไปเพื่อความสุขที่นี้และเดี๋ยวนี้. เจริญสมาธิเพื่อให้มีความสุขที่นี้และเดี๋ยวนี้ แต่ไม่ใช่นิพพาน, มันเป็นแต่สักว่านิพพานชิมลองเท่านั้น ที่นี้และเดี๋ยวนี้; ดังนั้น จึงเจริญสมาธิประเภทรูปฌานนั้นก็พอ. รูปฌาน ๔ ชนิดนั้นแหละ เมื่อเจริญเข้าแล้วมันมีผลเป็นว่าเหมือนกับว่านิพพานชิมลองที่นี้และเดี๋ยวนี้ คือมีความสุขในทิฏฐธรรม.

(๔.๒) ที่นี้บางประเภทที่ค้นพบถึงที่สุดแล้ว มันก็พบว่า บางประเภท เพื่อความรู้ หรือว่าอำนาจ หรือสมรรถภาพอะไรที่มันเป็นของทิพย์. ของทิพย์ คือ

ไม่ใช่ของมนุษยธรรมดา; นี่ระบบฤทธิ์ต่าง ๆ มันก็เกิดขึ้น อิทธิฤทธิ์ อิทธิวิธีต่าง ๆ มันก็เกิดขึ้น, โดยอาศัยสมาธิประเภทหนึ่งเป็นตัวการสำคัญ; เช่นจะมีตาทิพย์ เขาก็เจริญพวกทิวาสัญญา อาโลกสัญญาอะไรต่าง ๆ เกิดอำนาจทิพย์เป็นตาทิพย์อะไรอย่างนี้เป็นต้น. นี่สมาธิประเภทที่ทำให้เกิดอำนาจทิพย์.

(๔.๓) ที่นี้ประเภทที่ ๓ เพื่อความมีจิตใจดีที่สุด เรียกว่าอิทธิจิต จิตที่ดีที่สุด; แล้วก็ระบุนามจิตที่สุดนี้คือความที่มันรู้สึกตัวถึงที่สุด คือมีสติสัมปชัญญะถึงที่สุด. นี่คือการกำหนดแบบที่ว่ามิอะไรเป็นอารมณ์ ว่ามันเกิดขึ้นแล้วมันดับไป มันเกิดขึ้นแล้วมันดับไป : ระบุไปยังเวทนา สัญญา วิตก; เมื่อไรสัญญาเกิดขึ้น เมื่อไรสัญญาดับไป, เมื่อไรเวทนาเกิดขึ้น เมื่อไรเวทนาดับไป, เมื่อไรวิตกเกิดขึ้น เมื่อไรวิตกดับไปนี้. กำหนดอย่างนี้ ก็ทำให้จิตนี้ฉลาดในการที่จะมีสติ; ให้จิตนี้มันเจริญก้าวหน้าในทางที่จะมีสติสัมปชัญญะ. และเมื่อมีสติสัมปชัญญะแล้วเอาไปใช้อะไรก็ตามใจ; แต่ว่าเราจะฝึกฝนให้สติสัมปชัญญะให้สูงสุดโดยวิธีนี้, คือการเกิดขึ้นหรือดับลง ของสิ่งที่มันมีการเกิดขึ้นและดับลง; แล้วให้มันละเอียดขึ้นไปจนถึงว่าเรื่องในใจที่มีการเกิดขึ้นและดับลง. แม้เรื่องกำหนดหายใจเข้า หายใจออก ขุบหนอ พองหนออะไรก็ตาม มันก็อยู่ในกลุ่มนี้ จนกระทั่งมันไปลึกซึ่งถึงการเกิดขึ้นและดับลง ๆ ของสิ่งที่เรียกว่าสัญญา เวทนาและวิตก. ฝึกเข้าแล้วมันมีความสมบูรณ์แห่งสติสัมปชัญญะถึงที่สุด เกินมนุษยธรรมดา. นี่ก็เป็นอานิสงส์อันหนึ่ง ที่มาจากสมาธิอีกประเภทหนึ่ง.

(๔.๔) ที่นี้ประเภทสุดท้ายท่านว่า *อัสวัคขายะ* – เป็นไปเพื่อสิ้นอัสวะ. นี่ต้องทำสมาธิในการกำหนดการเกิดขึ้นและดับลง แห่งปัญจอุปาทานชั้นนี้. นี่

เป็นของพุทธศาสนาแท้; คือตอนแรก ๆ อันแรก ๆ นั้น เป็นของลัทธิอื่นก็ได้, แต่ว่าถ้าพอมายังอันที่ ๔ ที่เรียกว่าสมาธิที่ตั้งที่เจริญขึ้น เพื่อการกำหนดการเกิดขึ้น และดับลงแห่งปัญจาทานชั้นแล้ว ก็ เป็นของพุทธแท้. เมื่อไรเกิดตัวกู-ของกู, เมื่อไรตัวกู-ของกูดับไป; นั้นแหละพุดง่าย ๆ ก็พุดอย่างนั้น. กำหนดอยู่แต่อย่างนี้ทีนี้ ก็จะเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ.

ปัญจาทานชั้น ก็คือเบญจกัมมัฏฐานที่ถูกระงับด้วยความเป็นตัวตน; รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้ที่ถูกระงับว่าตัวกู หรือว่าเป็นของกู, แล้วแต่กรณี. ถ้ารู้สึกอันนี้เกิดขึ้นทีหนึ่งก็เรียกว่า ปัญจาทานชั้นเกิดขึ้นทีหนึ่ง, หมดฤทธิ์เข้ามั้นก็ดับลงไป; ทีนี้คอยกำหนดอยู่ว่า มันเกิดขึ้นอย่างไร ดับไปอย่างไร เพราะเหตุไร ๆ อย่างนี้เป็นต้น; **สมาธิอย่างนี้จะทำให้มีปัญญาเครื่องทำความสิ้นไปแห่งอาสวะ.**

สมาธิภาวนาจึงมีอยู่ ๔ ชนิดอย่างนี้; แล้วชนิดที่น่าสนใจที่สุดก็คือ ชนิดหลังสุด ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ แล้วก็ เป็นแบบสมาธิของพุทธศาสนาโดยตรง เพราะว่าเราต้องการความสิ้นอาสวะ.

นี่ดูเถอะว่า มันวิวัฒนาการมาอย่างไร ในระบบของมนุษยธรรมเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าสมาธิ. ตั้งแต่สมาธิตามธรรมชาติ รู้จักสลัดเรื่องยุ่ง ๆ หัวออกไปเสียจากหัว นี่ก็เป็นสมาธิ, กระทั่งรู้จักทำให้สมาธิลึกลงไปถึงปฐมฌาน ที่แรก ยังหยาบอยู่มากแต่ก็เป็นสมาธิดีกว่าที่จะไม่เป็น, จนถึงทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถ-ฌาน. หมดเรื่องของสมาธิ ที่จะทำได้โดยอาศัยสิ่งที่มีรูปร่างเป็นอารมณ์, ก็

จึงมาถึงรูป ๔ ชั้น : เอาอากาศ เอาวิญญาณ เอาความไม่มีอะไร เอาสภาพที่ว่า ตายก็มีไข่มิชีวิตก็มีไข่มิ นั่นเป็นอารมณ์.

มันก็ได้แค่สมาธินั้นแหละ คือมันไม่ทำให้กิเลสสิ้นไปได้ ฉะนั้น จึงต้องเอาสมาธิอันสุดท้าวว่า ให้เจริญสมาธิชนิดที่จะก้าวต่อไปถึงปัญญา ทำกิเลสให้สิ้นได้; นี่ระบบปัญญาก็เกิดขึ้นมาแทน แทนสิ่งที่เคยถือกันว่าสูงสุด หรือนิพพาน. นิพพานในระบบสมาธิก็ถูกเลิกไป ถูกยกเลิกไป; มามินิพพานกันในระบบของปัญญา.

ค. มนุษยธรรมที่วิวัฒนาการในระดับปัญญาธรรม.

ที่นี้เรื่องปัญญามันก็เรื่องรู้ : รู้อย่างไรจิตจึงจะไม่เกิดกิเลส จิตจึงจะไม่มีความทุกข์เลย; ถ้ารู้ตามแบบของพระพุทธเจ้าก็ไม่มีอะไร, มีนึกเดียว คือ **รู้อิทัปปัจจยตา.** แต่ถ้ารู้ตามแบบของลัทธิอื่น ซึ่งเขาก็ถือว่าเป็นปัญญาเหมือนกัน เป็นคู่แข่งกับพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่มาก; เช่นรู้ว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิด. นี่มันก็เป็นเรื่องเป็นปัญญาที่ยังโง่ เพราะไปผูกพันอยู่กับเกิดหรือไม่เกิด คือเป็นของคู่ ๆ เรียกว่าสัตตทัญญู และอุจเจททัญญูก็มี. **สัตตทัญญู** ก็คือทัญญูหรือปัญญาของเขา ตามแบบของเขา ว่ามันมีอยู่, ถ้าเป็น **อุจเจททัญญู** ก็ว่ามันมิได้มีอยู่; เช่นว่าตัวตนนะมีอยู่ หรือตัวตนมิได้มีอยู่. บางทีก็เรียกว่าลัทธิอัตติตา นัตติตา; **อัตติตา**ก็ว่าความมีอยู่, **นัตติตา**ก็ความมิได้มีอยู่. อย่างนี้เป็นความโง่

เหวี่ยงซ้ายหรือเหวี่ยงขวา. หรือบางคู่จะเรียกว่า ตึงหรือหย่อน อย่างนี้ก็ได้อีก; มันก็เหวี่ยงซ้ายหรือเหวี่ยงขวา, ตึงหรือหย่อนนี่. หรือบางทีมันก็ไปเค็งถึงการกระทำว่าต้องกระทำ หรือไม่ต้องกระทำอย่างนี้ก็มิ; นี่ยิ่งเข้าใจได้ยากขึ้นทุกที. ยกตัวอย่าง เช่นว่าลัทธิหนึ่งเขาถือว่า การที่พวกท่านถือว่า ต้องปฏิบัติอย่างนั้น ต้องปฏิบัติอย่างนี้ จึงจะดับทุกข์ได้ สิ้นสังสารวัฏฏ์ได้นั้น ไม่จริง ไม่ถูก ไม่จริง, บางทีเขาจะหาว่าโง่ด้วยซ้ำไป, ที่จริงที่ถูกนั้นคือไม่ต้องทำอะไร เพราะว่าเมื่อสังสาร-วัฏฏ์นี้มันเวียนไป ๆ ๆ มันก็คลี่ตัวมันเอง ออกไปเรื่อย; เหมือนกับว่าค่ายกลุ่มหนึ่ง เราขว้างไปโดยจับข้างปลายนี้ไว้ มันก็คลี่ ๆ ๆ ๆ ไป มันก็คลี่ไปคลี่ไป คลี่ไปคลี่ไป เคี้ยวมันก็หมดเอง มันก็หยุดคลี่, นี่สังสารวัฏฏ์นี้เป็นอย่างนี้ เราไม่ต้องทำอะไรเลย. นี่เรียกว่านิพพานเอง หรือหลุดพ้นเอง หรือถึงที่สุดทุกข์เอง โดยไม่ต้องทำอะไร; ในเมื่อพวกหนึ่งถือว่าต้องทำอย่างนั้น ต้องทำอย่างนั้น ต้องทำอย่างนั้น. นี่เรียกว่า ปัญญานานาชนิด มันก็เกิดขึ้นในยุคปัญญานี้มากมาย เป็นทฤษฎี ๖๒ ประการ เป็นทฤษฎีอื่น ๆ อีกหลายสิบ หลายประการ รวมกันแล้วเห็นจะหลายร้อยประการ.

แต่ไม่มีทฤษฎีไหนหรือปัญญาไหน ที่เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา เหมือนในพุทธศาสนา, คือไม่ยอมพูดว่ามี หรือไม่มี. ถ้าพูดว่ามีก็ผิด, พูดว่าไม่มีก็ผิด; มีแต่อิทัปปัจจยตา ซึ่งมีใจความว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น. นี่ไม่พูดว่ามี หรือไม่พูดว่าไม่มี; พูดว่า เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น, แล้วสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นมันก็ชั่วคราว มันแล้วแต่เหตุ แล้วแต่ปัจจัย, อย่างนี้

พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่าอิทัปปัจจยตา ไม่ยอมให้พูดเป็นคู่ ๆ เหมือนกับที่กล่าว

มาแล้ว ไม่ให้พูดว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิด เพราะว่ามันผิดเท่ากัน; ให้พูดว่า**อิทัปปัจจยตา คือเมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น.**

พูดว่าตายแล้วเกิด มันก็เป็นการยืนยันกระต่ายขาเดียวข้างฝ่ายนี้, พูดว่าตายแล้วไม่เกิด มันก็เป็นการยืนยันกระต่ายขาเดียวข้างฝ่ายนี้; มันบ้ำทั้ง ๒ อย่าง. ฉะนั้น ระวังให้ดีนะพวกเรา ที่บางคนยืนยันว่าตายแล้วเกิดอีก, บางคนยืนยันว่าตายแล้วไม่เกิดอีก; มันบ้ำเท่ากันทั้ง ๒ พวก. พระพุทธเจ้าท่านไม่ให้พูดอย่างนั้น; ท่านกล่าวว่า มัน**เป็นอิทัปปัจจยตา** : เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น, แล้วก็ไหล ไหลไปในการเกิดขึ้นดับไป เกิดขึ้นดับ เกิดขึ้นดับไป จนไม่มีทางที่จะเรียกว่าตายแล้วเกิดแน่ หรือตายแล้วไม่เกิดแน่, **มันมีแต่อิทัปปัจจยตา.**

ฉะนั้น อิทัปปัจจยตานั่น คือมัชฌิมาปฏิปทา ที่อยู่ตรงกลาง ไม่ตั้งไม่หย่อน ไม่อะไร, ไม่ ไม่ทุกอย่างแหละ : ไม่ได้-ไม่เสีย ไม่แพ้-ไม่ชนะ, ไม่... ไม่ทุกอย่างที่เราไปยึดมั่นเชื่อว่ามันเป็นอย่างนั้นโดยส่วนเดียว เป็นอย่างนี้โดยส่วนเดียว. และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือว่า **ไม่เป็นสัตสตทิกฺกุสิ และไม่เป็นอุจเจททิกฺกุสิ; ถ้าพูดว่าตายแล้วเกิด มันก็เป็นสัตสตทิกฺกุสิ, ถ้าพูดว่าตายแล้วไม่เกิด มันก็เป็นอุจเจททิกฺกุสิ; มันเป็นมิจฉาทิกฺกุสิเท่ากัน.** แต่ถ้าพูดว่าเป็นอิทัปปัจจยตาไว้ นีมองเห็นชัดอยู่อย่างนี้ มันไม่เป็น ๒ ทิกฺกุสินั้น, มันมองเห็นอยู่ว่าเมื่อมีปัจจัยนี้อันนี้ก็เกิดขึ้น เมื่อปัจจัยนี้หมดอันนี้ก็ดับลง แล้วเป็นกระแสแห่งการเกิดขึ้นและดับลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งนั้น จึงไม่ควรพูดให้มันแน่นลงไปโดยส่วนเดียวว่า ตายแล้วเกิด หรือตายแล้วไม่เกิด. **นี่คือมัชฌิมาปฏิปทา คืออยู่ตรงกลาง.**

ที่นี้มันละเอียดจนถึงกับว่า บางทีเรายังพูดผิดกันอยู่มาก, นี้ผมควรจะเอามาอธิบายดี หรือไม่ควรเอามาอธิบายดีก็ไม่ค่อยจะแน่ใจนัก, แต่ว่าก็อยากจะพูดไว้พอเป็นเค้าเงื่อน; เพราะว่าถ้าเราสังเกตดูถึงคำสำคัญที่ว่า**มีตัวตน** กับว่า**ไม่มีตัวตน**นี้ มันก็เป็นเรื่องไม่ถูกด้วยกันทั้งนั้น, เว้นไว้แต่จะพูดเสียก่อนว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตา. ถ้าพูดว่า**มีตัวตน** มันไม่ถูกแน่ละ เพราะว่ามันมีแต่เหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งกันไปอย่างนี้; แต่พูดว่า**ไม่มีตัวตน**มันก็คือว่างไม่มีอะไรเสียเลย นี่มันก็ไม่ถูกเหมือนกัน. ฉะนั้น ไม่ควรจะพูดว่า**มีตัวตน** หรือ**ไม่มีตัวตน**; แต่**ควรจะพูดว่าอิทัปปัจจยตา** : พูดว่าเมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น. มันรวมความไปถึงว่า เมื่อมีวิชาความงोंอย่างนี้แล้ว เป็นปัจจัยแล้ว, ความยึดถือว่ามีตัวตนก็เกิดขึ้น; เป็นอย่างนี้เป็นต้น. หรือว่าเมื่อไม่มีวิชาเป็นปัจจัยแล้ว ความไม่ยึดถือว่าตัวตนก็เกิดขึ้นเหมือนกัน. ใช้คำว่า**เกิดขึ้น**เป็นหลักสำหรับพูด; เช่นว่าเมื่อมีปัจจัย ปัจจัยอย่างนี้ ความทุกข์ก็เกิดขึ้น, เมื่อมีปัจจัยอย่างนี้ ๆ ความไม่มีทุกข์ก็เกิดขึ้น คือปรากฏขึ้น. นี้เรียกว่าพูดแบบอิทัปปัจจยตา ไม่ยืนยันว่ามีทุกข์โดยส่วนเดียว หรือไม่มีทุกข์โดยส่วนเดียว ว่า**มีตัวตน**โดยส่วนเดียว หรือ**ไม่มีตัวตน**โดยส่วนเดียว. นี้ถ้าพูดให้ถูกถึงที่สุดนั้นก็**ต้องพูดว่าอิทัปปัจจยตา**; **ไม่พูดว่ามีตัวตน หรือไม่พูดว่าไม่มีตัวตน**; เพราะมันเียงไปทางสัตสสททิฎฐิ หรืออุจเฉททิฎฐิได้.

ฉะนั้น ขอให้จำคำว่าอิทัปปัจจยตาไว้ ในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้, ในฐานะที่เป็นปัญญายอดสุดของวัฒนธรรมในแขนงมนุษยธรรม; ก็

วัฒนธรรมของมนุษย์คือความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ ในแขนงของมนุษยธรรม คือธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์นี้ มันมาสูงสุดอยู่ที่ปัญญาที่รู้อิทัปปัจจยตา. หลักธรรมะในพุทธศาสนาทุกข้อเป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา; แต่เราไม่ได้รับคำแนะนำสั่งสอน หรือชี้ให้ดู ให้เห็นความเป็นอิทัปปัจจยตา, เราจึงไม่ค่อยรู้.

ฉะนั้น เรามาตั้งต้นรู้เรื่องอิทัปปัจจยตากันเสียที ว่าอะไรที่มันจะมีขึ้น เกิดขึ้นนี้ หรือมันจะดับไปก็ตามนี้ มันเป็นเรื่องอิทัปปัจจยตาทั้งนั้น : ทุกข์เกิดขึ้น หรือทุกข์ดับไปก็เป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา, กระทั่งว่าคน ตัวมนุษย์จะเกิดขึ้น หรือจะตายไปมันก็เรื่องอิทัปปัจจยตา, กระทั่งสัตว์มีชีวิต ต้นไม้มีชีวิต อะไรที่มันเกิดขึ้น แล้วมันตายไป มันก็ล้วนแต่เป็นตัวอิทัปปัจจยตา. ก็ไม่มีทางที่จะพูดว่า คนคนนี้ แผละไปเกิด เพราะมันเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา.

แม้ยังไม่ทันตายมันก็เปลี่ยนแล้ว จึงมีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา; เช่นจะถามว่า คนคนนี้เมื่อ ๒๐ นาทีมานี้ มันคนคนเดียวกันกับคนคนเดียวนี้หรือเปล่า, ว่านาย ก เมื่อ ๒๐ นาทีมาแล้วกับนาย ก เดี่ยวนี้ มันคนเดียวกันหรือเปล่า ? ลองตอบที่ว่าจะอย่างไร. ตอบว่าใช่คนเดียวกันมันก็ผิด, ตอบว่าไม่ใช่ ไม่ใช่คนเดียวกันมันก็ผิด; เพราะที่แท้มันเป็นอิทัปปัจจยตา มันกำลังเป็นกระแสอันหนึ่งซึ่งกำลังไหลไปในลักษณะของการเกิดดับ, จึงไม่พูดว่า คนเดียวกันและไม่ใช่คนเดียวกัน. นี้คือเรื่องของอิทัปปัจจยตา.

ฉะนั้น ไม่ต้องพูดหรือกว่า คนนี้กับคนที่ตายแล้วไปเกิดข้างหน้า ชาติหน้านั้น เป็นคนเดียวกันหรือเปล่า; เพราะแม้แต่คนคนนี้เมื่อ ๒๐ นาที หรือ

๕ นาที หรือ ๑ นาที วินาทีหนึ่งก็ตามใจ หลังวันนี้ มันคนคนเดียวกันหรือเปล่า, มันก็ว่าอย่างนี้ : **ไม่ใช่คนเดียวกัน และก็มีไม่ใช่คนเดียวกันนี้** คือเป็นอิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น คุณไปดูเถอะ อะไรมันก็เป็นเรื่องของอิทัปปัจจยตา : คุณต้องไปบิดบาทมาฉนั้น มันต้องฉนั้นเข้าไป ต้องไปถ่ายอุจจาระ ต้องอาบน้ำอะไรนี้ มันเป็นเรื่องกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา คือปัจจัยทั้งหลายมันผลักดันให้ต้องเป็นไปอย่างนั้น, เราต้องหิว เราต้องฉนั้นอาหาร เราต้องหยุดฉนั้นอาหาร หรือว่าเราต้องอะไรเรื่อยไป กระทั่งไปถ่ายอุจจาระ : เพราะสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น คำเดียวเท่านั้นใช้ได้หมดแก่ทุกกรณี. แม้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันอันกว้างขวางลึกซึ้ง ก็คืออิทัปปัจจยตา; มันไปโลกพระจันทร์ได้ ก็โดยกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา; หรือมันจะวินาศกันหมดทั้งโลก มันก็โดยกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา. พระพุทธเจ้าท่าน “มาไม่มีนี้”; พวกลูกศิษย์ทั้งหลายช่วยจำของท่านไว้ด้วย ว่าอิทัปปัจจยตา**คือปัญญาอันสูงสุด** มันอยู่ตรงกลาง, ไม่ไปข้างนั้น ไม่ไปข้างนี้, แล้วก็ไม่มีการตาย.

กฎเกณฑ์อันนี้เรียกว่าสัจจะ, สัจจะย่อมเป็นอสัจจะตะ; เป็นอสัจจะตะคือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น มันก็คือไม่รู้จักตาย. สัจจะทั้งหลายไม่รู้จักตาย เพราะว่ามันเป็นอสัจจะตะ; แล้วสัจจะอย่างยิ่งก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา. นี้ปัญญาในระบบปัญญาในมนุษยธรรมของมนุษย์มาสูงสุดได้เพียงเท่านี้ ไม่มีใครทำให้เห็นว่ามันยังมีอื่นที่สูงไปกว่านี้ได้, เรื่องการดับทุกข์ หรือนิพพาน มันจึงมาสิ้นสุดอยู่ในระบบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ว่าโดยกฎของอิทัปปัจจยตานี้ก็หยุดอวิชชาเสีย ทำปัญญาให้ถึงขนาดที่ว่าไม่มีอะไรที่ว่าเป็นตัวตนหรือมิใช่ตัวตน มันมีแต่อิทัปปัจจย

ตา, มันก็เลยหยุดความยึดมั่นถือมั่นในทุกสิ่ง เพราะมันไม่อาจจะยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดได้.

ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดได้นี้ มันก็เป็นการหยุดจริง สงบจริง เย็นจริง ไม่มีทุกข์จริง; ก็คือการไม่มีตัวตนที่จะเป็นที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัวตน. ศาสนาทั้งหลายที่เหลืออยู่ได้ ก็เหลืออยู่ได้ด้วยหลักเกณฑ์อันนี้แหละ; คือพยายามจะทำลายความเห็นแก่ตน เห็นแก่ตัวตนนี้ด้วยกันทั้งนั้น, แต่มีวิธีต่าง ๆ กัน. นั้นมันเป็นศาสนาด้วยกันทั้งนั้น แต่ว่าระบบปฏิบัติไม่จำเป็นจะต้องเหมือนกัน. ถ้าเขาชอบพระเจ้า หรือว่าอยู่ในถิ่นที่มันต้องใช้พระเจ้าเป็นเครื่องช่วย แล้วมันก็ใช้คำว่าพระเจ้าเป็นเครื่องช่วย. พระเจ้านั้นแหละคืออิทัปปัจจยตา.

ไปศึกษาดูคำว่าพระเจ้าในศาสนาทุกศาสนาเถอะ ให้พบพระเจ้าจริง ๆ เสีย จะพบว่า นั่นคืออิทัปปัจจยตา; จะเป็นพระอิสวร พระพรหม พระอะไรก็ตาม ซึ่งมีหน้าที่สำหรับสร้างขึ้นมา สำหรับควบคุมไว้ สำหรับทำลายลงไปนี่ มันเป็นเรื่องอิทัปปัจจยตา, แต่เขาไม่อาจจะใช้คำนี้ เพราะว่าเขาจะพูดแก่คนโง่ ประชาชนที่ยังโง่ ที่ยังชอบยึดมั่นถือมั่น ที่ต้องฝากตัวไว้กับสิ่งอื่น นี่เขาต้องพูดเป็นพระเจ้าอย่างเป็นบุคคล; แต่ถ้าสำหรับคนที่ฉลาดแล้ว มันก็ต้องพูดพระเจ้าอย่างที่ไม่ต้องเป็นบุคคล คือเป็น *impersonal* ไม่ใช่บุคคล, คือพระเจ้าคือกฎ กฎคือสัจจะ สัจจะที่เป็นอสังขตะ เช่นกฎอิทัปปัจจยตาเป็นต้น.

ถ้าพูดเป็น *Personal God* มันก็เหมือนกับสอนเด็ก ๆ, สอนลูกเด็ก ๆ ว่าพระเจ้าเป็นอย่างนั้น ต้องกลัวพระเจ้า ต้องอ่อนวอนพระเจ้า, อะไรนั้น นั้น พระเจ้าอย่างคน. มันจำเป็นที่จะต้องพูดกับคนชนิดนั้น หรือระดับนั้นอย่างนั้น. เขาฉลาดกว่าเรา เขาจึงพูดอย่างนั้น, เราโง่ หาวาเขาโง่ว่าพระเจ้าเป็นคน. แต่เขาจำเป็นจะต้องพูดให้พระเจ้าเป็นคน เพื่อสอนคนที่โง่, เราก็เลยโง่กว่าสิ ที่ว่าไปว่าเขาโง่. ฉะนั้น เรื่องพระเจ้า หรือไม่พระเจ้านี้ไม่สำคัญหรอก : ถ้ามันดับทุกข์ได้ โดยวิธีไหนก็ วิธีนั้นแหละถูก.

เมื่อพูดอย่างไม่เป็นคนมันก็ว่า ก็เป็นธรรม เป็นธรรมาธิษฐาน : พระเจ้าก็คือกฏอิทัปปัจจยตา มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง เป็นทุกแห่ง สร้างก็ได้ ทำลายก็ได้ ใ้รางวัลก็ได้ อะไรก็ได้. ถ้าพูดอย่างเป็นคนก็ต้องเป็นคนซิ เพราะว่าคนพวกหนึ่งเขารู้จักแต่ความเป็นคนเท่านั้น ใ้เชื่อพระเจ้าอย่างเป็นคน แล้วก็อย่าไปทำอะไรให้ผิดจากที่พระเจ้าต้องการ มันก็ได้เหมือนกัน. ฉะนั้น เราจะเอาพระเจ้าชนิดไหน มันก็แล้วแต่พื้นฐานแห่งจิตใจของเรา, เราก็จะปฏิเสธสิ่งที่ไม่ตรงกับพื้นฐานแห่งจิตใจของเราเสมอไป. นี่ปัญญาสูงสุด มาสูงสุดอยู่ตรงที่รู้สิ่งนี้ละ สิ่งที่มีนสำคัญที่สุดกว่าสิ่งทั้งหลาย ดับทุกข์ก็ได้ ใ้เกิดทุกข์ก็ได้ ดับทุกข์ก็ได้.

ทบทวนวิวัฒนาการตามลำดับของมนุษยธรรม.

เอาละ, เราก็ทบทวนกันทั้งหมดอีกทีหนึ่งว่า วิวัฒนาการของวัฒนธรรมทางจิตใจคือมนุษยธรรมนั้น มันอยู่ในรูปของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาที่ค่อย ๆ

ตั้งตัวขึ้นมา มาตั้งแต่มนุษย์ยังครึ่งคนครึ่งสัตว์ เช่นตาดู เช่นระบบตาดู, นั้นเป็นศาสนาในยุคนั้น. ต่อมาผู้ดีกว่านั้น ตาดูกลายเป็นเรื่องวิชาความรู้ธรรมดา เรื่องรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เรื่องเป็นอยู่อย่างถูกต้อง; เรื่องทางศีลธรรมทางสมาธิ ทางปัญญาที่เกิดขึ้น, แต่ก็ไม่พ้นไปจากที่ว่า ปัญหามันมาจากความทุกข์ เรื่องจะต้องตาย เรื่องจะต้องสูญพันธุ์ เรื่องจะอยู่กันไม่เป็นผาสุก มันก็มีหวังเรื่องตายแล้วไม่รู้จะทำอย่างไร เหล่านี้เป็นต้น. มันเป็นหน้าที่ของศาสนา ที่จะต้องแก้ปัญหาเหล่านี้ให้หมด; มันก็จึงมีเป็นขั้น ๆ ๆ ๆ ไป เช่นระบบศีลธรรม จะไม่ต้องมีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับการเป็นอยู่กันที่นี้เดี๋ยวนี้ หรือว่าสังคมเรียบร้อยอย่างนี้ หรือว่าตายแล้วก็นอนใจได้ว่ามีความสุขแน่, นี่เป็นคำสอนขั้นศีลธรรมทั้งนั้น.

สำหรับผู้ที่มิตัวตน บัญญัติไว้อย่างหนึ่ง : เรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบุญเรื่องบาป บัญญัติไว้อย่างหนึ่งสำหรับคนที่มีตัวตน; แล้วบัญญัติไว้อย่างอื่น สำหรับผู้ที่รู้ความจริงว่าไม่มีตัวตน. ถ้าบัญญัติไว้เพื่อผู้ที่ยังต้องมีตัวตน นี้เรียกว่าศีลธรรมทั้งนั้น : ทำดีได้ดี, ทำชั่วได้ชั่ว, ทำดีไว้ตายไปได้ดี; นี่เป็นเรื่องศีลธรรมแก่ผู้ที่ยังมีตัวตนทั้งนั้น. ต่อเมื่อมีปัญหาามาก ถึงขนาดที่ไม่ต้องมีตัวตน จึงบอกว่า เรื่องดีเรื่องชื่อนี้มันบ้าเท่ากันโง่ อย่าเลย, อยู่เหนือดีเหนือชั่ว สลัดดีชั่วทิ้งออกไปเสีย อย่ายึดมั่นถือมั่นอะไรโดยความเป็นตัวตน; นี่เป็นอย่างนี้. มันก็เลื่อนขึ้นไปหาระบบปัญญา.

ในระหว่างนั้นก็มีความคิดอันอยู่สำหรับว่า จะเอาความสุขกันเร็ว ๆ ก็ได้ ยังไม่ถึงปัญญาถึงที่สุด; ก็มีวิธีให้ได้มีความสุขก็ได้ นี่คือสมาธิ คือความสงบใจ ความหยุดจิตใจจากความทุกข์. แล้วก็พัฒนาการจิตใจให้ใช้ประโยชน์ได้อีกหลาย ๆ อย่าง แล้วในที่สุดท้ายก็ใช้เพื่อปัญญา ให้รู้ตามที่เป็นจริง ว่าไม่มีอะไรควร

ยึดถือ เช่นว่าบุญก็ยึดถือไม่ได้ บาปก็ยึดถือไม่ได้ ไม่ยึดถืออะไรเลยนั่นคือความ
 ไม่มีความทุกข์เลย; มีชีวิตอยู่อย่างฉลาดที่สุด ไม่ยึดถืออะไรเลย, แต่ทำอะไรได้
 ทุกอย่าง. ทำอะไรที่ควรทำได้ทุกอย่าง เช่นจะกินข้าวก็ได้ จะอาบน้ำก็ได้ จะทำ
 อะไรก็ได้ โดยไม่ต้องมีความทุกข์เลย. ถ้ามีความยึดถือแล้วมันมีความทุกข์ไป
 หมด ตั้งแต่ก่อนทำ หรือกำลังทำ หรือทำเสร็จแล้ว มันมีวิตกกังวลไปหมด มัน
 เป็นทุกข์ไปหมด.

นี่วิวัฒนาการทางจิตใจ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์เราในระบบจิตใจ
 เรียกว่ามนุษยธรรม มันไปได้ไกลถึงอย่างนี้; แล้วก็เจริญรุ่งเรืองมานานพอสมควร
 ยาวพอสมควร. เพิ่งเมื่อเร็วๆ นี้ เมื่อไม่กี่ปีนี้ มนุษย์ละทิ้งศาสนาไปหาอารยธรรม
 วัตถุเนื้อหนัง; ก็เกิดเรื่องใหญ่ ไม่มีเวลา ไม่มีโอกาสที่จะสงบสุขกันได้ เพราะว่า
 มันไปหลงบูชาอารยธรรมเนื้อหนัง มนุษยธรรมจิตใจนี้ไม่เอา ว่าศาสนาไม่มี
 ประโยชน์ ธรรมะไม่ใช่ทำอะไรได้ หรือพระเจ้าย่ตายแล้ว เราก็เป็นอิสระตามความ
 ต้องการของเรา. นี่อารยธรรมแผนปัจจุบันมันเป็นอย่างนี้ ไปหลงสร้างกันแต่เรื่อง
 กิน เรื่องดื่ม เรื่องร่าเริงเต็มที่ เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสีย; หรือว่าจะ
 ประดิษฐ์ จะค้นคว้าอะไรที่เป็นวิชาความรู้อันยิ่ง ก็เพื่อสิ่งเหล่านี้ เพื่อวัตถุ, ไม่ใช่
 เพื่อความหยุด ความสงบของกิเลส แต่ว่าเป็นเรื่องส่งเสริมกิเลส.

นี่เราควรจะดูซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า โลกมนุษย์ของเรากำลังเป็นอย่างไรใน
 เวลานี้ และว่ามันได้เคยเป็นมาแล้วอย่างไรตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์โน้น ตั้งต้นกัน
 ตั้งแต่เรียกว่ามันยังไม่เป็นมนุษย์ ยังเป็นสัตว์ครึ่งมนุษย์ แล้วก็เป็นคน แล้วก็
 คนมากขึ้น แล้วก็เริ่มเป็นมนุษย์ แล้วก็เริ่มเป็นมนุษย์มากขึ้น จนกระทั่งเป็นมนุษย์ถึง
 ที่สุดเช่นพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ทั้งหลาย; มันมีอยู่อย่างนี้.

นี่เรากำลังแสดงอาการออกมาว่า เราบวชตามรอยพระอรหันต์ หรือ บวชอุทิศพระอรหันต์ หรือบวชเพื่อเพราะบูชาพระอรหันต์; เราควรจะทำอย่างไร. มันควรจะรู้อย่างที่เรียกว่า *ลิมูลิมิตาซัดเจน* ที่เดียวว่า อะไรเป็นอย่างไรว่าโลกสมัยนี้ควรจะตั้งทำอะไรจึงจะไม่มีวิกฤตการณ์อันตราย. ก็แก้ปัญหาในข้อที่ว่าอารยธรรมวัตถุนั้นมันท่วมท้นไปหมด ลดลงเสียบ้าง, แล้วก็มาเร่งกุ่มนุษยธรรมทางจิตใจนี้เพิ่มขึ้น ๆ; ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องก็จะกลับมาอีก แล้วเราก็ก็น่าบามาก แล้วก็อยู่ด้วยความสงบสุข ชีวิตนี้ถูกเติมด้วยควาย ๒ ตัวที่พอเหมาะพอสม พอดีไปด้วยกันได้ คือทางกายก็ดี ทางจิต ทางวิญญาณก็ดี; ก็มีเท่านั้นเอง.

เดี๋ยวนี้ละทั้งเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ เอากันแต่เรื่องทางกาย ทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง. เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรตินี้เป็นเรื่องวัตถุทั้งนั้นแหละ, แม้แต่เรื่องเกียรติมันก็เพื่อวัตถุ. ฉะนั้น ทั้ง ๓ ก. นี้เป็นเรื่องวัตถุ, นี่มันกำลังท่วมโลก. เกียรติที่อยากเป็นเจ้าโลกนั่นมันก็เป็นวัตถุ. ฉะนั้น ขอให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมให้มากขึ้นทุกแง่ทุกมุม ตามที่ผมได้พยายามจะชี้ให้เห็น. เพราะว่าเราต้องการจะรู้จักสิ่งที่เรียกว่าศาสนาอย่างถูกต้อง และจะให้ได้รับประโยชน์จากสิ่งนี้ จึงได้พูดอย่างนี้ อย่างช้า ๆ ซาก ๆ ค่อยเข้าไป; ก็ต้องพูดจนกว่าจะมองเห็น จะเข้าใจกันได้. นี่คือวิวัฒนาการของมนุษยธรรมที่อยู่ในรูปของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

เอาละพอกันทีสำหรับวันนี้.

มนุษยธรรม

- ๙ -

๑๓ เมษายน ๒๕๑๕

ความดิ่งถ่วงกันระหว่าง มนุษยธรรมกับอารยธรรม.

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย ต่อจากการบรรยาย ในครั้งที่แล้วมา; ในครั้งนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า ความดิ่งถ่วงกันระหว่างสิ่ง ที่เรียกว่ามนุษยธรรมกับอารยธรรม.

[ทบทวนให้เห็นความต่างกันของอารยธรรมกับมนุษยธรรม ไปจนถึงหน้า ๒๒๗.]

ขอให้ทบทวนไปถึงเรื่องที่แล้วมา อันกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ใน ฐานะที่เป็นมนุษยธรรม. สิ่งทีเรียกว่าศาสนาหรือมนุษยธรรมนั้น มีความผิดแปลก

แตกต่างจากอารยธรรมอย่างตรงกันข้ามอยู่บางอย่าง; ดังนั้น จึงมีอาการที่เรียกว่า **ดิ่งกัน** หรือ **ถ่วงกันอยู่**. เมื่อมันถ่วงกันพอดี มันก็มีผลดีตามปกติ; ถ้ามันถ่วงกันไม่พอดี มันก็คงจะมีอาการผิดปกติ ซึ่งอาจจะเป็นความร้ายที่สุด หรือว่ามันเป็นความดีเกินไปจนปฏิบัติไม่ได้แบบนี้ก็ได้. ขอให้สังเกตดูให้ดีในข้อนี้ ซึ่งมันเป็นหลักทั่ว ๆ ไป คือข้อที่พระพุทธเจ้าท่าน **ตรัสถึงความพอดี ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา**, นั่นมันทำให้สำเร็จประโยชน์เต็มที่; แต่ถ้ามันเกิดการไม่พอดี คือมันถ่วงกันไม่พอดี ผลของมันก็จะต้องเป็นความเลวร้าย หรืออันตราย นี้อย่างหนึ่ง, หรือมันดีเกินไปจนทำไม่ได้ หรือว่าจนเป็นอันตรายเพราะความที่มันดีเกินไป นี้ก็ได้. เรื่องทั้งหลายทั้งปวงในโลก มันอยู่ในกฎเกณฑ์อันนี้ อยู่ทุกสิ่งทุกอย่างก็ว่าได้; เพราะฉะนั้น เราจะต้องพิจารณากันถึงการดิ่งถ่วงกันระหว่างสิ่งทั้ง ๒ ซึ่งมันมีอะไร ๆ ตรงกันข้าม.

เดี๋ยวนี้ยังไม่ได้รับผลอันนี้ คือความถ่วงกันที่ไม่พอดี. โลกนี้กำลังมีอะไรที่มันเกิน ที่เขาเรียกว่า *surplus* นั่นมันมีอยู่มากมายหลายอย่าง, หรือเกือบจะกล่าวได้ว่าทุกอย่าง; คือความที่อันหนึ่งมันเหลือมล้ำอันหนึ่งอยู่เกินไป. นี้ทำให้มนุษย์นี้จัดสิ่งต่าง ๆ มันผิด มันก็ผิดเรื่อย ๆ ไปจนกระทั่งถึงสิ่งที่สำคัญ หรือสิ่งที่มันเป็นสิ่งแรกที่สุด; เช่น **การศึกษา** เราไม่มีการศึกษาชนิดที่ทำให้เกิดความพอดีในระหว่างสิ่งต่าง ๆ, เราศึกษากันแต่ในแขนงใดแขนงหนึ่งที่เรากำลังต้องการ แล้วก็ต้องการด้วยกิเลสเสียด้วย. นี่ผลมันเกิดขึ้น เช่นมันเป็นการศึกษาที่ทำโลกให้ยุ่ง ไม่ใช่การศึกษาที่ทำโลกให้สงบ. ฉะนั้น อย่าเข้าใจว่า การศึกษา ๆ แล้วก็จะดีวิเศษไปหมด, เป็นการศึกษาที่ทำให้ยุ่งแล้วพึ่งอะไรไม่ได้ก็มี ในเมื่อการศึกษานั้นมันไม่ประสีประสาต่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์.

ขอให้ฟังดู และคิดว่า เรากำลังมีการศึกษาชนิดที่ไม่ประสีประสาต่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์นั่นเอง, เราก็ระดมทุ่มเทเพื่อการศึกษาชนิดนี้ มันก็ไม่รอด; ยิ่งทำไปก็ยิ่งมีแต่คนเห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ เท่านั้น มันเลยลำบากยุ่งยากกันไปหมด. แม้ฝรั่งที่ว่าเป็นผู้เจริญด้วยการศึกษา เป็นผู้นำในการศึกษา มันก็ไม่ประสีประสาต่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์. ฉะนั้น ต้นตอของวิกฤตการณ์ในโลกก็มาจากการศึกษาชนิดนี้ ของผู้นำในการศึกษาในโลกนี้; ประเทศไทยเราก็คงตามกันเขาตามเคย แล้วก็ภาควิชาใจในข้อที่ได้ตามกันเขาในลักษณะอย่างนี้. คุณเป็นนักศึกษา เป็นนิสิตมหาวิทยาลัย มีความจำเป็นอย่างยิ่งและเหมาะสมอย่างยิ่งที่คุณจะต้องเอาไปคิดดู ว่าเรามีการศึกษาที่ตรงต่อความเป็นมนุษย์ของมนุษย์หรือเปล่า.

ถ้าจะคิดเรื่องนี้ ก็ต้องคิดดูอย่างที่พูดกันมาแล้วพูดกันมาอีก เรื่องเกี่ยวกับอารยธรรม มนุษยธรรม ๒ อย่างนี้มันตรงกันข้ามอยู่บางอย่าง หรือแทบทุกอย่าง, แม้ตั้งใจจะได้รับผลคืออย่างเดียวกัน แต่การกระทำมันก็แยกกัน ราวกับว่ามันเดินกันคนละทาง. ผมอยากจะสรุปให้มันสั้น ให้จำง่าย ว่าเราเป็นคนเพราะอารยธรรม แต่ว่าเราเป็นมนุษย์ เพราะมนุษยธรรม. นี่ลองฟังดูให้ดีว่า มันเป็นคน มันเป็นได้เพราะอารยธรรม, จริงไม่เถียงข้อนี้; แต่ว่าเป็นมนุษย์นั้นเป็นมนุษย์ได้เพราะมนุษยธรรม. เหมือนที่ได้พูดมาแล้วว่า อารยธรรมมันทำหน้าที่แต่เรื่องปัจจัยทั้ง ๔ เรื่องการกินคืออยู่ดี เป็นอยู่ดีของเนื้อหนัง นี่คืออารยธรรม, นี้เราเป็นคนได้แต่เป็นมนุษย์ไม่ได้; ยังมีกินคืออยู่ดีเท่าไรใจมันยิ่งต่ำลงไปเท่านั้น มันก็เป็นได้แต่เพียงคน. ถ้าจะเป็นมนุษย์ต้องเป็นด้วยมนุษยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องจิตใจ เรื่องวิญญาณ หรือที่เรียกว่าปัจจัยที่ ๕ เป็นส่วนสำคัญ, คือมีธรรมะเป็นส่วน

สำคัญ; ฉะนั้น จึงเป็นมนุษย์. มนุษย์ก็แปลว่าใจสูง; คน, คนนี้มันก็แปลว่าเกิดมา ตักว่าเกิดมา. ดังนั้น จึงแยกกันเสียว่า **เป็นคนเพราะอารยธรรม เป็นมนุษย์ เพราะมนุษยธรรม**; นี้จะแสดงให้เห็นความแตกต่างตรงกันข้าม.

อารยธรรมมันดี หรือมันจุง หรือมันล่อไปในทางที่ให้อำนาจ, แต่มนุษยธรรมนี้มันเป็นของตายตัว ที่ต้องเป็นไปในทางที่มีจิตใจสูง; เขาก็เกิดได้เป็นจิตใจสูง จิตใจต่ำขึ้นมา. ถ้าเขาค่าเราว่าไม่ใช่คน มันเจ็บมากกว่าที่เขาจะค่าว่าเราไม่ใช่มนุษย์, เราไม่ใช่มนุษย์นี้มันยังไม่สู้เจ็บ เพราะมันเป็นของเป็นยากหรือทำยาก; แต่ถ้าค่าว่าไม่ใช่คนมันก็เจ็บมาก. ความจริงมันเป็นอย่างนี้ และมันควรจะเป็นอย่างนี้; แต่ใครจะรู้สึก หรือไม่รู้สึกก็ไม่แน่ มันไม่แน่, แต่ความจริงมันควรจะเป็นอย่างนี้. เป็นมนุษย์มันเป็นยาก เมื่อเราเป็นไม่ได้มันก็ได้รับการให้อภัยบ้าง, แต่เป็นคนนี้มันเป็นเรื่องง่ายเหลือเกิน เป็นไปตามสัญชาตญาณต่ำ; ดังนั้น การค่าว่าไม่ใช่คนกับไม่ใช่มนุษย์นี้ มันต่างกันมาก, แต่บางคนก็ไม่เห็นว่ามันต่างกันอย่างไร. เป็นคนมันก็เจริญด้วยอารยธรรมก็พอแล้ว ไม่ต้องมีมนุษยธรรม, ถ้าเป็นมนุษย์ต้องมีมนุษยธรรม.

ที่นี้มนุษย์เวลานี้ มันแทบจะไม่ค่อยมี, มันมีแต่คน มีแต่คนไปเสียทั้งนั้น; คือมันเจริญร้ายด้วยอารยธรรมวัตถุ เป็นเรื่องวัตถุ เรื่องร่างกาย เรื่องเนื้อหนัง, จึงมีแต่คนกันอยู่ในโลกนี้ มนุษย์หายาก. นี้ใจความของคำพูด ในการพูดที่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ตลอดมา ในเมื่อคนสมัยนี้ มีอารยธรรมมากจนเป็นอนารยมนุษย์; ฟังดูให้ดี ๆ นะ คนสมัยนี้มันมีอารยธรรมมาก จนกระทั่งเป็นอนารยมนุษย์.

อารยธรรมเนื้อหนัง เรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องตามใจตัวเองมันมาก จนจิตใจไม่เป็นมนุษย์ แล้วเป็นอนารยมนุษย์ ดังที่เขาเรียกกัน. เป็นอนารยชน เป็น *barbarian* คือมันเห็นแก่ตัว มันเบียดเบียนตัวอยู่อย่างที่ไม่น่าเบียดเบียน แล้วมันก็เบียดเบียนผู้อื่นอยู่อย่างเหลือที่จะกล่าวได้ เบียดเบียนซึ่งกันและกัน; นี่คือนารยชน ชน *barbarian* เพราะมันมีอารยธรรมเนื้อหนังมากเกินไปไม่มีมนุษยธรรม.

นี่ขอทบทวนข้อความที่พูดมาแล้วอีกครั้งหนึ่งอย่างนี้, เพื่อให้มองเห็นความต่างตรงกันข้ามอยู่บางอย่างในระหว่างสิ่งทั้ง ๒ คืออารยธรรมกับมนุษยธรรม. เมื่อมีความต่างอย่างตรงกันข้ามอย่างนี้ มันก็ต้องดึงกันเป็นธรรมดา หรือว่าอย่างน้อยมันก็ถ่วงกัน ให้ไปคนละทาง; แล้วอะไรจะชนะ ผลมันก็มีขึ้นตามนั้น.

ดูความตึงต่วงกันของอารยธรรมกับมนุษยธรรม ตั้งแต่ยุคแรกสุดมา.

เพื่อจะดูให้เห็นความตึงต่วงกันระหว่างสิ่งทั้ง ๒ นี้ มันก็ไม่มีอะไรจะดีไปกว่าที่จะย้อนไปดูถึงจุดตั้งต้นของมนุษย์ ซึ่งมันยังไม่มีอะไรแตกต่างกันมากคล้าย ๆ กับมันเป็นกลาง เป็น *neutral* ขึ้นมา; แล้วทีนี้มันก็เกิดความก้าวหน้าเจริญของสิ่งทั้ง ๒ นี่คือนุสยธรรมและอารยธรรมนี้, มันก็เริ่มดึง ๆ ๆ ผลัดกันดึง ผลัดกันดึงไปดึงมา, แตกต่างกันไปไม่เหมือนกันเป็นยุค ๆ ไป :-

ก. ยุคแรก : สัตว์, คนป่าไม่มีอารยธรรม.

ดูกันยุคแรกที่สุด เอาตั้งต้นมา มาแต่สัตว์เดรัจฉาน มาเลย, กระทั่งถึงมนุษย์ยุคแรก ๆ ที่ยังเกือบเหมือนกับสัตว์ ยุคคนป่านั้นแหละ; ยุคอย่างนี้ หรือว่าในสภาพเช่นนี้ สัตว์หรือคนเหล่านั้นไม่รู้จักรัศมีธรรม ไม่รู้จักการปลูกฝังสร้างสรรค์อะไร, แล้วก็ไม่มียึดครองอะไร โดยความเป็นของตน. เหมือนกับสัตว์เดรัจฉาน คูตี, มันไม่ได้ปลูกฝังอะไร มันกินของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แล้วมันก็ไม่ต้องสะสม มันไม่มีความรู้ที่จะสะสม มันก็ไม่ยึดครองถือกรรมสิทธิ์อะไร; ถึงมันจะหวงอะไรบ้าง ก็เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ, เมื่อเทียบกับความหวง หรือความยึดครองของคน แล้วก็มัน, โดยเฉพาะคนสมัยนี้แล้วก็, มันผัดกันไกล. แล้วเราก็เรียกขานมัน สัตว์หรือคนป่าเหล่านั้นยังไม่มีอารยธรรม ยังไม่ *civilize*; นั่นก็อาจจะถูก เพราะว่าอารยธรรมตามความหมายของคนสมัยนี้ คือไม่สร้างสรรค์อะไรในทางที่จะให้การกินอยู่ เป็นอยู่มันดีขึ้น เรียกว่าไม่มีอารยธรรม, มันก็ถูก ให้สัตว์เดรัจฉาน หรือคนป่าไม่มีอารยธรรม. แต่มันกลับเป็นว่า สัตว์เหล่านั้นมันไม่เป็น

อนารยธรรม ไม่เป็นอนารยชน : สัตว์หรือคนป่านั้นมัน ไม่มีอารยธรรมอย่างที่มนุษย์เรียก, แต่ว่าไม่มีอารยธรรมนั้น มันไม่ใช่อนารยธรรมอย่างมนุษย์เดี๋ยวนี้อันซึ่งมีความเป็นป่าเถื่อนทั้ง ๆ ที่มันมีอารยธรรม. เพราะว่ามนุษย์ที่มีอารยธรรมสมัยนี้เบียดเบียนตัวเองมาก เบียดเบียนผู้อื่นมาก เห็นแก่ตัวจัด เห็นแก่ตัวอย่างหลับหูหลับตา, ส่วนสัตว์เดรัจฉานหรือคนป่านั้นไม่มีสิ่งเหล่านี้; ฉะนั้น ต้องเรียกว่าเขาไม่มีอารยธรรม. แม้จะเรียกเขาว่าไม่มีอารยธรรมก็ตามใจ, แต่เขาไม่เป็นหรือไม่มีอารยธรรม; คิดดูให้ดี ๆ บ้าง. คนเจริญสมัยนี้ก็กลับมีอนารย

ธรรม หรือเป็นอนารยชน มันเบียดเบียนกันอย่างลับหูลับตา ไม่รู้ว่าจะไปทางไหน อย่างไร. นี่คำพูดเหล่านี้มันอาจจะกลับกันอยู่ก็ได้ หรือที่ผมพูดนี้ไม่มีใครเห็นด้วยเลยก็ได้; แต่ผมพูดไปตรงๆ ตามความจริงที่เห็นอยู่ ที่มองเห็นอยู่. นี่ยุคแรกที่สุด สัตว์และคนมันเป็นอย่างนี้ ไม่ปลูกฝัง ไม่สะสม ไม่ยึดครอง, ไม่มี civilization เหมือนคนสมัยนี้ต้องการ; แต่แล้วสัตว์ หรือคนสมัยนั้นไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยอนารยธรรมเหมือนคนสมัยนี้.

ข. ยุคถัดมา, คนเปลี่ยนแปลงมา มีอารยธรรมเนื้อหนังและมีอนารยธรรม, แล้วเริ่มมีอารยธรรมที่เป็นมนุษยธรรม.

ทีนี้ยุคต่อมาหน่อยหนึ่ง คนนั้นนะมันก็เริ่มเปลี่ยนแปลง; ผมเป็นภิกษุในพุทธศาสนา ฉะนั้น ผมก็กล่าวตามพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา เช่น อัคคัณฺฐสูตรในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงข้อที่ว่า คนมันเป็นกันมาอย่างไร, หรือว่าคนมันเริ่มเอาเปรียบกัน :-

ของที่เกิดอยู่ในป่า เช่นข้าวสาลีเป็นต้น, ก่อนนี้ก็ไม่เก็บเอามากินด้วยกันทั้งนั้น ไม่ต้องปลูก ไม่ต้องฝัง; มันก็ไม่มีใครทำลายสิ่งเหล่านั้นมากมาย. ทีนี้ต่อมาเมื่อคนมันจะมากขึ้น หรืออะไรก็สุดแท้ หรือความคิดมันก้าวหน้าขึ้น, มันมีคนทีเอาเปรียบ คือไปเก็บเอามาสะสมไว้ที่รัง หรือที่เรือนของตน; นี่มันก็เปลี่ยนแปลงทันที มีคนเห็นแก่ตัวว่า เอาตามทีไปเก็บเอาตามทีเกิดอยู่นั้น มันก็เก็บน้อย หรือว่าเก็บต่างคนต่างเก็บ ฉะนั้น เราเก็บเอามาก ๆ จนเกินกว่าที่จะกินเอามาสะสมไว้, การสะสมมันก็เกิดขึ้น. เมื่อต้องการมันมากขึ้นอย่างนี้ การ

ทำลายทรัพย์ากรเหล่านั้นมันก็เกิดขึ้น, จนกระทั่งมันเกิดไม่ทัน; สิ่งของมันเกิดอยู่เองตามธรรมชาติ มันก็เกิดไม่ทัน.

ยกตัวอย่างเรื่องเมื่อวานนี้ก็ได้อีก, เรียกว่าเมื่อวานนี้ คือสมัยนี้, ว่าคนไปป่า ไปพบผลไม้ที่ต้องการ ที่กินได้ หรือเอาไปขายได้ แต่ว่าต้นมันสูงมันใหญ่ มันขึ้นลำบาก มันเสียเวลามาก ฉะนั้น มันโค่นเลย มันโค่นต้นไม้เลย เพื่อเก็บเอาผลนั้นให้หมดในคราวเดียว แล้วเอาไปกินไปขาย. นี่สภาพอย่างนี้มีมากขึ้น แล้วก็ยิ่งมีมากขึ้นในเวลา. ครั้งกระโน้นมันก็มีสภาพอย่างนี้มากขึ้น คือคนที่เห็นแก่ตัว คนสะสม คนเอาเปรียบ กระทั่งทำลายทรัพย์ากรเหล่านั้น. แต่ว่ามันอะไร... นักศีลธรรม จริยธรรม อารยธรรม ชนิดที่หลับหูหลับตานั่น ก็จะพูดว่า เอ้า , มนุษย์หรือคนนี่มันเริ่มมีอารยธรรมแล้ว เพราะมันเริ่มทำเองแล้ว มันเริ่มปลูกฝังเองแล้ว มันเริ่มไถนาแล้ว เริ่มทำนา เริ่มไถนาแล้ว; สิ่งที่เราเรียกว่าไถนานั้นแหละ เป็นจุดตั้งต้นของอารยธรรม แล้วมันก็สะสม ไถนา ทำนามันก็สะสม มันก็มีอะไรเป็นของกุ ๆ แน่นหนาขึ้น. นี่คุณดูจุดตั้งต้นของอารยธรรม มันตั้งต้นขึ้นมาด้วยความเห็นแก่ตัวอย่างนี้ สุดท้ายมันก็หล่อเลี้ยงความเห็นแก่ตัวให้มากขึ้น ๆ.

เมื่อความเห็นแก่ตัวมันมากขึ้นกว่าที่แรก มันก็ขโมยนี้ มันขโมยของเพื่อน มันเริ่มทำการคดโกงกันโดยตรง เริ่มเอาเปรียบกันอย่างรุนแรงขึ้น; นี่สิ่งที่เรียกว่าอนารยธรรมมันก็ตามมา, แล้วก็ตามหลังอารยธรรมมา. เมื่อมนุษย์รู้จักปลูก รู้จักฝัง รู้จักเก็บ รู้จักสะสม รู้ไถนา ทำให้ได้มาก ๆ, ปลูกโดยไม่ต้องไถนามันได้น้อย ไถนาแล้วปลูกมันได้มาก; นี่มันเป็นอารยธรรม. แต่แล้วมันหล่อเลี้ยงความเห็นแก่ตัวมากขึ้น มันก็ขโมย มันก็คดโกง มันก็เอาเปรียบ; ก็เลยมีอนารยธรรม *barbarian* นี้ตามมา. ก่อนนี้มันไม่เคยมี; เหมือนกับคนที่มัน

แสวงหาผลไม้อะไรกินกันอยู่ตามธรรมชาติ ในป่านี้, มันไม่คดโกงกัน มันไม่เอาเปรียบกันอะไรได้ มันไม่ได้ยึดครองเป็นเจ้าของ มันไม่ได้สะสม มันไม่ได้ผลิตขึ้นด้วยเจตนาที่จะเอาให้มาก.

นี่อารยธรรมมันก็ได้หลังอารยธรรมมาอย่างนี้; ผมมองอย่างนี้. คนอื่นอาจจะมองเห็นว่าอารยธรรมมันมีอยู่ก่อน แล้วคนมีอารยธรรมเกิดขึ้น. แต่ข้อเท็จจริงก็ลองคิดดู ลองฟังดูตามนี้ ตามบาลีอัคคัญญสูตร ที่เอามาเล่าให้ฟังว่า ความคดโกง ความเป็นขโมย เบียดเบียนกันนี้มันเพิ่งเกิดขึ้น; จนต้องจัดการแล้ว จนต้องมันทนอยู่ไม่ได้มันต้องจัดการ คือมนุษย์เดือรื้อขนาดหนัก ทนอยู่ไม่ได้ก็ต้องจัดการ.

ข้อความในพระบาลีนั้นก็กล่าวว่า “ปรับทุกข์กัน”, มนุษย์นั้นปรับทุกข์กันว่ามันเป็นอย่างนี้; มันก็เลยตกลงกันว่า ให้จัดการสมมติคนที่ร่างกายแข็งแรงที่สุด สติปัญญาดี คือหมายความว่าสามารถ, สมมติคนนี้ให้เป็นผู้มีอำนาจ ในการที่จะจัดการกับคนที่เป็ขโมย หรือเอาเปรียบ หรือคดโกง. เมื่อตกลงกันปฏิบัติอย่างนั้นเรื่องมันก็ดีขึ้น ที่ว่าคนนั้นเขาก็จัดการลงโทษคนที่เอาเปรียบคดโกง หรือขโมย มันก็อ่อนเป็นสุขกันขึ้น; คนนี้เขาเรียกกันทีหลังว่า พระเจ้าสมมติราช หรือพระยาสมมติราช, กษัตริย์ หรือราชาองค์แรกของมนุษย์; ส่วนนี้ก็ต้องจัดเป็นอารยธรรม คือรู้จักสมมติให้เกิดบุคคลที่ทำหน้าที่ชนิดนี้ขึ้นมา. แต่แล้วมันจะพอกันกับกิเลสของมนุษย์หรือไม่ ก็ลองคิดดู; กิเลสของมนุษย์มันก็ยังดิ้นรนหาทางออกอย่างอื่น จนปกครองกัน อย่างที่เรียกว่ายากลำบากนั้นแหละ. พระยาสมมติราชองค์แรก ๆ ก็คงจะดี หรือบริสุทธิ์ผุดผ่อง; ทีนี้ต่อมาเมื่อมันเกิดหลาย

ก๊ก หลายหมู่ เกิดหลายพระราชอำนาจ, ก็มีพระราชานิติที่เอาเปรียบ หรือคดโกง หรือเห็นแก่ตัวจัด มันก็เกิดพระราชที่เอาเปรียบพระราช ทำการเบียดเบียนซึ่งกัน และกันนี้; กิเลสของพระราชาก็เกิดขึ้น มันก็เป็นอนารยธรรมอีกแหละ. สิ่งที เรียกว่าอนารยธรรมมันก็ได้หลังอารยธรรมมาเรื่อยอย่างนี้, มันเป็นปัญหาไม่สิ้นสุด ของมนุษย์ ในลักษณะอย่างนี้. ยิ่งเดี๋ยวนี้ก็จะยิ่งเห็นชัดมากกระมังว่า การ ปกครองซึ่งกันและกันนี้ มันเต็มไปด้วยปัญหายุ่งยากเหลือประมาณ; เพราะถ้าว่า ผู้ปกครองยังมีกิเลสแล้วที่ มันยังมีปัญหามากกว่าที่ชนผู้ถูกปกครองจะมีกิเลส.

ที่นี้มองดูถึงคนสมัยนี้ สมัยปัจจุบันนี้ สมัยปึงปองนี้ มันก็ยิ่งเห็นชัดว่า มันมีอนารยธรรมอะไรใหญ่หลวงเกิดขึ้น, เป็นการหลอกลวง เป็นการเบียดเบียน เป็นการเอาเปรียบ เป็นการคดโกงหน้าไหว้หลังหลอกมากกว่าแต่ก่อน; แม้ว่าสิ่งที่ เรียกว่าอารยธรรมมันจะสูงขึ้น คือการศึกษา การค้นคว้า การประดิษฐ์นี้สูงขึ้นใน ยุคนี้, การเป็นอยู่ที่บ้านเรือนก็ดูดี มันมีอะไรคุณก็รู้ที่อยู่แล้ว ไม่ต้องให้ผมบรรยาย , การเป็นอยู่ที่บ้านเรือนของมนุษย์ที่มีอารยธรรมสมัยนี้ มีค่าใช้จ่ายเท่าไร มีอะไร อย่างไม่รู้แล้วความสามารถที่จะมียานพาหนะกันอย่างไร นี้ หรือว่าจะไปโลกอื่น ไปดาวดวงอื่นกันอย่างไร; นี้ก็เป็นอารยธรรม. แต่แล้วอนารยธรรมมันก็ได้หลัง มา คือยังมีอะไรเป็นของกูมาก มันก็ยิ่งมีความเห็นแก่ตัวมาก, ยิ่งมีอะไรละเอียด ลึกซึ่งสุขุม ความเห็นแก่ตัวมันก็ยังละเอียดลึกซึ่งสุขุม; ฉะนั้น อนารยธรรมมัน ได้หลังอารยธรรมมาอย่างนี้เรื่อยไป ในเมื่อคนมันไม่มีมนุษยธรรม หรือว่าเพราะ มนุษยธรรมมันถึงไม่ไหว. ความดั่งถ่วงแก่กันและกันนี้ มันเกิดการ พ่ายแพ้แก่ฝ่ายมนุษยธรรมเสียเรื่อย ฉะนั้น ผลก็คืออนารยธรรม; อารยธรรมก็

กลายเป็นอนารยธรรมเรื่อยเหมือนกัน. นี่จะต้องคู่กันให้ตรงไปตรงมาในลักษณะ
อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เราก็กาลังวิ่ง; เรียกว่าความก้าวหน้าทางอารยธรรมนี้ ไม่ใช่เดิน
ไม่ใช่วิ่ง เราก็จะยิ่งเป็นเหมือนกับบินไปเลย ความก้าวหน้าทางอารยธรรม ทาง
วัตถุของมนุษย์สมัยนี้; แต่แล้วมันก็ยังเพิ่มอนารยธรรมอย่างวิ่งด้วยเหมือนกัน
คือมันเบียดเบียนกันอย่างเต็มที่ที่สุด แล้วจะทั่วไปทุกหัวระแหง ยิ่งกว่าแต่ก่อนนั้น.
แต่ก่อนความเบียดเบียนมันมีอยู่เป็นจุด ๆ เป็นหย่อม ๆ เพราะว่าคมนาคมมัน
ไม่ถึงกัน; เดี่ยวนี้เมื่อคมนาคมมันถึงกัน เพราะอำนาจของอารยธรรม ความ
เบียดเบียนกันมันก็เลยถึงกันไปหมด เดือดร้อนที่ไหนดก็ถึงกันไปหมด, นี้อนารย
ธรรมมันก็กว้างขวางและลูกกลมอย่างนี้.

คนสมัยนี้สะสมเกินกว่าสะสม ซึ่งคนสมัยก่อนทำไม่เป็น, เพียงแต่สมัย
ปู่ย่าตายายเมื่อห้าหกสิบปีมานี้ก็ทำไม่เป็น ที่สะสมเกินสะสมอย่างนี้; หรือหาเงิน
มากเกินไปที่ควรอย่างนี้ ปู่ย่าตายายของเราที่ทำไม่เป็น เดี่ยวนี้ลูกหลานก็ทำเป็น แล้ว
ก็สะสมเกินกว่าสะสมนี้ก็ทำเป็น, ก็เห็นแก่ตัวจัดอย่างที่ปู่ย่าตายายของเราทำ
ไม่เป็น. แล้วก็มีใจแคบมากอย่างชนิดที่ปู่ย่าตายายของเราทำไม่เป็น; เห็นได้
ง่าย ๆ ว่าเดี๋ยวนี้ ถ้าจะมีการกุศลอะไรสักอย่างหนึ่ง ต้องจัดงานบอล, คุณก็เห็นอยู่
นี่ จะมีการกุศลอะไรสักอย่างหนึ่งต้องจัดงานบอล. ซึ่งสมัยปู่ย่าตายายไม่ต้องจัด
งานบอล ก็มีการทำการกุศลได้, และได้มากกว่าเสียด้วย เพราะเดี๋ยวนี้ต้องไปจัด
งานบอล มันก็ต้องมีค่าใช้จ่ายในการจัดงานบอล; จะทำอะไรสักชนิดหนึ่งก็ต้อง
ผ่านผู้มีเกียรติ จะทำบุญต้องผ่านผู้มีเกียรติ ซึ่งปู่ย่าตายายเขาไม่เคยทำ. นี่ความมี

ใจแคบ หรือความมีใจอะไร มันก็มากขึ้น ๆ, มันเป็นอนารยธรรมซ่อนอยู่ในอารยธรรม ของคนสมัยนี้.

นี่มันดึงถ่วงกันมาเรื่อย ๆ อย่างนี้ ผลัดกัน, ถ้าผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะก็ยังมีดี; นี่ดูเหมือนว่าอารยธรรมนี้มันจะชนะเสียเรื่อย, มนุษยธรรมมันก็ร่อยหรอลงไป หรือเหลืออยู่ในส่วนน้อย แก่คนส่วนน้อยบางคนเท่านั้น. นี่เราควรจะพูดว่าเป็นคนกันมากที่สุด, เป็นมนุษย์กันน้อยเหลือเกิน; เบียดเบียนกันและกันอย่างป่าเถื่อนที่สุด ซึ่งคนสมัยก่อนทำไม่เป็น. นี่ดู ๆ : ดูพฤติกรรมอันแท้จริงของคนหรือของมนุษย์ หรือของอารยธรรมกับของมนุษยธรรม.

แล้วสรุปความได้สักทีหนึ่งแล้วว่า อารยธรรมนี้ มันดึงไปสู่ความเห็นแก่ตัว, มนุษยธรรมนั้น มันดึงไปสู่ความไม่เห็นแก่ตัว. อารยธรรมเริ่มแรกที่ว่าไปเก็บข้าวสาลีในป่ามากักตุนไว้เสียคนเดียวนี้ อารยธรรมเริ่มแรกนี้มันก็แสดงความเห็นแก่ตัว, จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องมิมนุษยธรรมขึ้นเพื่อกำจัดความเห็นแก่ตัว; มันก็เกิดการดึง : อันนี้ดึงไปทางนี้, อันนี้ดึงไปทางนี้ : เหมือนกับถ่วงกันไว้ ไม่ให้ไปทางนั้นมากนัก ในระหว่างสิ่งทั้ง ๒ นี้; แล้วก็เป็นการชักคะเย่อกันระหว่างสิ่งทั้ง ๒ นี้อยู่ตลอดเวลา. ยุคไหนอารยธรรมชนะ ยุคนั้นมันก็เป็นยุคของคนที่ไม่เห็นแก่ตัว; ยุคไหนมนุษยธรรมชนะ เจริญรุ่งเรืองด้วยศาสนา, ยุคนั้นมันก็เป็นยุคของมนุษย์ที่มีจิตใจสูง ไม่เห็นแก่ตัว.

**สัตยาตญาณแห่งการต้องการความขบถล้ม
เป็นรากฐานของกामารมณ์และอื่น ๆ.**

ที่นี้ก็คือเรื่องอารยธรรมที่บูชากันนักนั่นแหละ ให้ดีสักหน่อยให้ละเอียดสักหน่อย. อารยธรรมคือสิ่งที่จะนำไปสู่ความเห็นแก่ตัว ไม่เดียนั้นก็วันหลังแหละ, อารยธรรมของมนุษย์เนื้อหนังนี่; มันก็เกิดความรู้สึกอย่างที่เราเรียกกันดี และรู้จักกันดี ว่า **สัญชาตญาณฝ่ายต่ำ**. สัญชาตญาณฝ่ายต่ำ มันก็คือความเห็นแก่ตัว; สัญชาตญาณฝ่ายสูงคือความไม่เห็นแก่ตัว, แต่จะเรียกว่าสัญชาตญาณก็ยากเหลือเกิน ความไม่เห็นแก่ตัวนี่. มันก็เรียกว่า ความรู้สึกฝ่ายต่ำคือความเห็นแก่ตัว, ความรู้สึกฝ่ายสูงก็คือไม่เห็นแก่ตัว. สัญชาตญาณฝ่ายต่ำมันก็ไปตามความเห็นแก่ตัว ไปตามความเอิร์ดอรรอยที่มันเพิ่มมากขึ้น, ฉะนั้น เราจะเรียกว่า สัญชาตญาณอีกอันหนึ่งว่า **สัญชาตญาณแห่งการต้องการความขบถล่ม**; จะมีอยู่ในตำราชีวิตวิทยาของพวกคุณหรือไม่ก็ไม่ทราบ, ผมมานึกเอาเอง “สัญชาตญาณแห่งการต้องการความขบถล่ม”. จะว่าผมพูดเอาเองโดยไม่มีเหตุผลก็ไม่ได้ เพราะผมศึกษามาจากสัตว์เครื่องจัน; สัตว์เครื่องจันมันต้องการความขบถล่มเหมือนกัน เช่นลูกแมวอย่างนี้มันขึ้นมานบนตัก มานอนบนตักให้เราลูบมัน, สุนัขของผมทุกตัวรับรองได้ว่ามันต้องการให้ช่วยเกาที่คาง หรือลูบที่หัว มันรักผม เพราะว่าเคยเกาที่คางให้มากกว่าที่ให้อะไรมันกิน, ผมคิดว่าอย่างนั้น. ที่ให้อะไรมันกินนี้มันยังไม่ชอบเท่าที่เข้าไปลูบเข้าที่คาง หรือที่มันต้องการให้ลูบ; นี่มันเป็นสัญชาตญาณแห่งการต้องการความขบถล่ม.

สัตว์ทุกชนิดนี้ไปสังเกตดูให้ดี มันต้องการความขบถล่ม; แล้ว **สัญชาตญาณอันนี้เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่ากามารมณ**. กามารมณนี่มันไม่ได้เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต; ไม่เหมือนกับปัจจัย ๔, นั่นมันจำเป็นแก่ชีวิตอย่างจำเป็น; แต่กามารมณนั้นมันเป็นส่วนเพื่อ หรือส่วนเกิน มันมีอยู่ได้เพราะสัญชาตญาณของ

การต้องการความขบถ่อมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจด้วยก็ได้ ที่เรารู้จักกันดีและเรียกมันว่ากามารมณ์นั้น. ถ้าเรากินอาหารมันไม่เป็นการขบถ่อม, แต่ถ้าเรากินเหยื่ออร่อย ๆ มันเป็นการขบถ่อม มันเป็นกามารมณ์. การสืบทอดผู้ลี้ว ๆ ไม่เป็นกามารมณ์, แต่ว่าการต้องการเลยไปกว่านั้นมันเป็นกามารมณ์ เพราะธรรมชาติมันฉลาดกว่า มันได้รสชาติสูงสุดของความรู้สึกสัมผัสไว้ที่ผิวหนัง ซึ่งเป็นอวัยวะจำเป็นสำหรับการสืบทอด. เรามนุษย์มันโง่ คนมันโง่ มันไม่รู้ว่าเป็นค่าจ้างของธรรมชาติที่จ้างมนุษย์ให้ทำสิ่งที่ไม่น่าทำ : ทั้งเหนื่อย ทั้งสกปรก ทั้งอะไรต่าง ๆ มนุษย์ก็ยอมทำ เพราะเขาใส่ค่าจ้างไว้ข้างหน้ามันเสร็จคือกามารมณ์, มันเป็นผลสูงสุด เป็นจุดสูงสุดอยู่ที่นี้ของสัตตชาติญาณแห่งการต้องการความขบถ่อม.

ฉะนั้น อารยธรรมของคน มันเดินไปตามสัตตชาติญาณแห่งการต้องการความขบถ่อม, มันจึงประดิษฐ์นั้น ประดิษฐ์นี้ ประดิษฐ์โน่นขึ้นมา จิปาถะไปหมด เพื่อขบถ่อมตัวเองนี้ให้อะไร... ให้สบายที่สุด สนุกสนาน เอรีดอ่อยที่สุด; นี่มันเป็นเรื่องเพื่อที่ธรรมชาติไม่ได้ต้องการ : นิมนุษย์มันต้องการหรือคนมันต้องการ มันก็เลยเป็นปัญหาอันใหม่ ที่ทำความยุ่งยากคือการเห็นแก่ตัวจัดยิ่งขึ้นทุกที ๆ จนไม่มีเมตตา กรุณา ไม่มี ความสงสารอะไร, ถ้าจะทำบุญให้ทานต้องทำงานบอด หรือว่าต้องให้ได้มีเกียรติ ซึ่งก็เป็นความเห็นแก่ตัวนั้นแหละ. **ทำบุญอย่างนี้ไม่ใช่บุญ** มันเป็นการค้า ทำบุญเอาความเอรีดอ่อย สนุกสนานในชาตินี้ชาติหน้า, หรือเอาเกียรติชาตินี้ ในสังคมนี้; อย่างนี้ไม่เรียกว่าทำบุญ, เรียกว่ามันเป็นการค้า หรือว่าทำบุญก็ทำบุญแบบล่อลวง; ให้คนทำบุญที่ดีกว่านั้น คุณจะไม่สำเร็จ.

ทำบุญแท้ ๆ ต้องเป็นการทำเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว; เช่นเราบริจาคอะไรออกไปนี้ ให้มันหมดความเห็นแก่ตัว คือมันลดความเห็นแก่ตัว, นั่นแหละบุญแท้ ๆ ทำบุญเพื่อกำจัดกิเลสต้องเป็นอย่างนี้. ถ้าผิดจากนี้ก็เป็นทำการค้าแต่ก็เรียกว่าทำบุญเหมือนกัน เพราะว่าคนผู้ทำมันสบายใจ, ถ้าสบายใจแล้วก็เรียกว่าทำบุญ. ฉะนั้น คุณให้คิดว่า อารยธรรมนี้มันเป็นเพื่อน หรือมันเป็นศัตรู; ในเมื่อมันทำให้เกิดความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ อย่างนี้มันเป็นศัตรูยิ่งกว่าศัตรู. **จิตที่ตั้ง**

ไว้คิดนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นศัตรูยิ่งกว่าโจร หรือว่าคนมีเวรอะไรทั้งหลาย; คนที่เกลียดเรา เป็นศัตรูกัน อะไรกันนั้นนะ มันทำอันตรายเราไม่มากได้เท่าที่ว่าจิตที่เราตั้งไว้คิดเอง. นี่คือความหลงใหลในอารยธรรมนั้นมันเป็นจิตที่ตั้งไว้คิดเอง เพราะฉะนั้น มันทำอันตรายเรายิ่งกว่าที่โจร หรือศัตรูข้างนอกมันจะทำให้ได้.

นี่สัญชาตญาณแห่งการต้องการความขบถล่อม **มันต้องการความขบถล่อมไม่มีขอบเขตจำกัด;** คือต้องการกามารมณ์ไม่มีขอบเขตจำกัด มันเป็นความรู้สึกฝ่ายต่ำ เรียกว่าสัญชาตญาณแห่งการตามใจตัวเอง. ระวังให้ดี, ผมขอร้องว่าให้ระวังให้ดี; พวกคุณทุกคนบวชระหว่างปีคภคมาที่นี้ด้วยความยากลำบาก, ถ้าเพียงแต่ว่าคุณรู้จักสัญชาตญาณแห่งการตามใจตัวเองสักอย่างเดียวเท่านั้น ผมว่ามันคุ้มแล้ว. ถ้าคุณทุกคนมาที่นี้และได้รู้จัก ได้ศึกษาจนรู้จักสัญชาตญาณแห่งการตามใจตัวเองสักอย่างเดียวเท่านั้นแหละ มันคุ้มแล้ว ที่อุตส่าห์มาลำบาก มาทนลำบากอยู่ที่นี่. มันเป็นเรื่องสำคัญ หรือใหญ่โต หรืออะไรที่สุดเลย สัญชาตญาณแห่งการตามใจตัวเองนี้, ซึ่งมันมาจากสัญชาตญาณแห่งการต้องการความขบถล่อมนั้นแหละ, มันเป็นต้นตอของปัญหาทั้งหมด ที่ทำความยุ่งยาก, แล้ว

เราก็มีกันอยู่โดยไม่รู้สีกตัว เพราะว่าแม้แต่สุนัขและแมวมันก็มี, แล้วมันก็หนาขึ้น ๆ แล้วเราก็ไม่รู้สีกตัว มันก็มีความลำบากยุ่งยาก หรือความทุกข์ชนิดที่เราไม่รู้จัก, และไม่อาจจะแก้ไขมันได้ เพราะเราไม่รู้จักและไม่รู้สีกตัว. **นี่ความรู้สีกฝ่ายต่ำ มันเป็นอย่างนี้, มันคู่กันกับอารยธรรม.**

ที่นี้ก็มาถึงความรู้สีกฝ่ายสูง มันก็ตรงกันข้าม มันตรงกันข้ามไปทุกอย่าง, มันก็คู่กันกับมนุษยธรรมซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจ. นี่ระวังสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม ๆ นั้น มันมีอันตรายอย่างใหญ่หลวง. **สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น มันมีแต่คุณโดยส่วนเดียว,** มันเกิดขึ้นเพื่อจะถ่วงความเลวร้ายของอารยธรรมนั้น; ฉะนั้น สนใจเรื่องมนุษยธรรมกันให้มาก ให้พอกันกับที่สนใจอารยธรรม. **ถ้าหลับหูหลับตาสนใจแต่อารยธรรมวัตถุเนื้อหนังแล้ว คนก็หมดความเป็นมนุษย์; กลายเป็นคน แล้วเป็นคนทีเลวลงไป เกิดคนยุคใหม่ที่เลวกว่าคนยุคแรกเสียอีก.**

นี่ขอให้ทำความเข้าใจในสิ่งทั้ง ๒ นี้ให้ยิ่งขึ้นทุกที ๆ เท่ากับที่ผมพยายามจะพูดให้มันชัดยิ่งขึ้นทุกที ๆ ในการบรรยายหลาย ๆ ครั้งที่ผ่านมา. ที่นี้ก็มองดูให้เห็นภาพพจน์ เหมือนกับอุปมาเห็นภาพพจน์ *thick relative* ของการชักเย่อกัน ระหว่างอารยธรรมกับมนุษยธรรมมันชักเย่อกัน; แล้วเท่าที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ มนุษยธรรมเป็นฝ่ายแพ้อย่างหลุดลุ่ย เห็นไหม! ออกเสียงโหวตกันแล้ว คนก็โหวตให้อารยธรรมหมด เพราะทุกคนมันหลงไหลอยู่ในอารยธรรม, โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวที่ไปตามก้นฝรั่ง จะบูชาอารยธรรมเนื้อหนังเหมือนฝรั่ง,

พอมามีครูบาอาจารย์ก็สอนลูกศิษย์ลูกหาให้ตามกันฝรั่งต่อไปอีก. มนุษยธรรมก็พ่ายแพ้อย่างหลอกล้อ แก่อารยธรรมใหม่ทางเนื้อหนัง.

จะดูกันที่ **บุคคลคนหนึ่ง** มันก็เป็นอย่างนี้ : ในบุคคลคนหนึ่ง ทำชักร้อยกัณระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรม, ที่นี้อารยธรรมมันชนะเรื่อย; แม้ว่าจิตใจจะคิดนึกได้บ้าง มันก็บังคับไว้ไม่อยู่ มันยอมให้เนื้อหนังชนะจิตใจอยู่เรื่อยไป, ความรู้สึกฝ่ายต่ำชนะความรู้สึกฝ่ายสูงอยู่เรื่อย ๆ ไป หาทางกลบเกลือกกันไปตามเรื่อง. จะดูที่ **คณะบุคคล** คนมาก ๆ ขนาดเป็นประเทศหนึ่งก็ได้ หรือว่าสังคมเล็ก ๆ ก็ได้; ในคณะบุคคลเหล่านั้น อารยธรรมมันก็ชนะมนุษยธรรมอยู่นั่นแหละ. ที่นี้ **ดูกันทั้งโลกบ้าง** มันก็กำลังเป็นอย่างเดียวกัน เพราะว่าโลกนี้มันประกอบขึ้นด้วยบุคคล หรือคณะบุคคล. เมื่อบุคคลหรือคณะบุคคลส่วนใหญ่มันเป็นอย่างไร โลกมันก็เป็นอย่างนั้น; เพราะฉะนั้น โลกนี้มันก็กำลังอยู่ในสภาพที่เรียกว่าอารยธรรมมันชนะมนุษยธรรม, ดังนั้น จึงได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันอย่างป่าเถื่อนยิ่งขึ้นทุกที. ความเบียดเบียนก็มากยิ่งขึ้น ลักษณะของความเบียดเบียนก็เป็นป่าเถื่อนยิ่งขึ้น แต่เขาก็นิยมว่ามันดี นิยมว่าสงครามเป็นความถูกต้อง ว่าสงครามเป็นสิ่งที่ต้องมีสำหรับมนุษย์เพื่อจัดโลกนี้ให้เจริญ เพราะมีสงคราม; เขามองกันแต่ในแง่ นั้น.

โลกนี้จะเจริญเพราะมีสงครามนี้ ก็ถูก, **เจริญอย่างอารยธรรม**; เพราะว่าการทำสงครามนี้ต้องคิด ต้องค้นอะไรแปลก ๆ ใหม่ ๆ ออกมา มันก็เจริญด้วยอารยธรรมนั้น. สงครามช่วยให้คิดค้นระเบิดปรมาณู หรืออะไรก็ตามนี้, ถ้าอย่างมีสงครามก็ไม่ค้นพบสิ่งเหล่านี้; ฉะนั้น เขาว่าสงครามเป็นต้นเหตุของอารยธรรมของเขา มันก็ถูกเหมือนกัน. แต่เราดูให้ดี ๆ ว่ามันเป็นสิ่งที่ควรร่วมวง

ด้วยหรือไม่; นี่ผมสมัครเอาข้างว่า เป็นมนุษย์ มีมนุษยธรรมอย่างเจียบ ๆ ง่าย ๆ เย็น ๆ ไม่ต้องมีอารยธรรมชนิดนั้นก็ได้อารยธรรมสงคราม. ผมจำได้เมื่อนานมาแล้ว ผมอ่านหนังสือพิมพ์ : เมื่อพวกอภิสติเนีย ร้องตะโกนว่า อารยธรรมมาแล้ว ๆ แล้วก็วิ่งหนีกันใหญ่; คือพวกอิตาเลียไปรบ ไปปราบพวกอภิสติเนีย. พวก

อภิสติเนียที่ถือว่ามันป่าเถื่อนมันก็ยังรู้จักตะโกนออกมาว่า “อารยธรรมมาแล้ว ๆ”; คืออารยธรรมของฝรั่งมาแล้ว มาสู่พวกเรา คือไล่ฆ่าพวกเราด้วยอาวุธที่ไม่เคยเห็น ไม่เคยรู้จัก. นี่โลกกำลังเป็นอย่างนี้ คือว่ามีการชกต่อยกันระหว่างสิ่งทั้ง ๒ นี้ แล้วมนุษยธรรมก็กำลังพ่ายแพ้ไปอยู่เรื่อย ๆ; อารยธรรมก็ชนะ เป็นฝ่ายชนะอยู่ แล้วยังชนะยิ่งขึ้นในปัจจุบันนี้. ความพ่ายแพ้แห่งมนุษยธรรม ก็คือความพ่ายแพ้แห่งมนุษยชาติ ต่อความเป็นป่าเถื่อนของอนารยชน.

มูลเหตุที่มนุษยธรรมพ่ายแพ้แก่อารยธรรม.

๑. พ่ายแพ้เพราะสัญชาตญาณการตามใจตัวเองหนาแน่น.

เอาละทีนี้ ต่อไปนี้มีเวลาเล็กน้อยก็ลองดู พิจารณาดูกันถึงว่า **ทำไมมันจึงพ่ายแพ้, มูลเหตุของการพ่ายแพ้มันอยู่ที่ไหน?** มันก็วกกลับมาเรื่องตะกั่วก้อนอีกแหละ : สัญชาตญาณแห่งการตามใจตัวเองนี่มันหนาแน่น มันมีกำลังมาก ต้องการความขบถล่อมอยู่เรื่อย, มันก็ทำให้เกิดความเข้าใจผิด เห็นกงจักรเป็นดอกบัวขึ้นในหมู่มนุษย์ ในการศึกษาของมนุษย์ จนกระทั่งมนุษย์นี้ไม่รู้จักตัวเอง. พูดแล้วมันพึงยากใช่ไหม ว่าคนนั้นมันไม่รู้จักตัวมันเอง, แต่ว่าคนก็คงจะไม่

ยอมรับคำพูดนี้; แต่ผมเห็นว่ามันจริงยิ่งกว่าจริง ที่คนมันไม่รู้จักตัวมันเอง มันจึงไม่เป็นมนุษย์ขึ้นมาได้. มันไม่รู้แม้แต่ว่าเกิดมาทำไม จนในมหาวิทยาลัยของพวกคุณไม่สอนเลยว่ามนุษย์เกิดมาทำไม ไม่ให้เรียนกันในแง่นี้ การศึกษาที่ไหนก็ไม่สอนเรื่องนี้ คนเองก็ไม่เคยคิดเรื่องนี้ จนกระทั่งไม่รู้ที่เราคืออะไร เรานี้เกิดมาทำไม; อันนั้นแหละมันเป็นจุดตั้งต้นของความพ่ายแพ้ เพราะมันไปหลงอารยธรรมเนื้อหนังจนไม่รู้ตัวตัวเองคืออะไร? ตัวเองเกิดมาทำไม? ทีนี้มันเจริญเจริญขึ้นมาด้วยอารยธรรมนี้ มันก็คือการเถลไถลออกไปนอกคลองของความถูกต้อง, มันไปข้าง ๆ ของความถูกต้อง ทีละนิด ๆ ๆ โดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว มันต้องใช้เวลามาก. ทีนี้เวลามากนี้มันทำให้ไม่รู้สึกรู้สีกตัว; คิดดูสิทีไรจะเถลไถลออกไปได้แบบนี้มันต้องชั่วคนหนึ่ง. พอเด็กเกิดขึ้นมามันก็รู้เสียแล้วว่าก่อนนี้เป็นอย่างไร มันก็เดินตามที่กำลังปรากฏอยู่. ฉะนั้น มนุษย์หรือคนก็ตาม จึงไม่รู้จักความที่มนุษย์กำลังไถลออกไปจากคลองธรรมอันถูกต้อง ไปสู่ความไม่ถูกต้อง เพราะเวลามันยาว มันเป็นชั่ว ๆ อายุคน. ดังนั้น ผลร้ายที่กำลังได้รับอยู่เดี๋ยวนี้ มันเป็นผลของการกระทำเมื่อหลายสิบปีมาแล้ว หรือร้อยปีมาแล้ว, มันดูยาก มันเข้าใจยาก ไม่รู้จักเปรียบเทียบ.

เหมือนเด็ก ๆ สมัยนี้พอเกิดขึ้นมาก็ไม่รู้จักการเปรียบเทียบ ระหว่างความเป็นอยู่ของตัวเองกับความเป็นอยู่ของปู่ย่าตายาย. ความเป็นอยู่สมัยปู่ย่าตายายมันมีห้องเย็น มันมีโทรทัศน์ มันมีรถยนต์อะไรเมื่อไรเล่า, แต่ว่าเด็กสมัยนี้พอเกิดมามันมีสิ่งเหล่านี้เสียแล้วในบ้านในเรือน มันก็รู้จักความต่างกัน; มันก็เลยเอาอันนี้เป็นมาตรฐาน เอาความพื่อนี้เป็นมาตรฐานที่ถูกต้อง, ไม่รู้เรื่องความขาดแคลน แล้วก็รู้เรื่องที่อยู่ตรงกลางที่พอดี. อย่างนี้เราเรียกว่า เวลามันเป็น

เครื่องปิดบังความเกลียดของมนุษย์ที่ไหลออกไปนอกทางของความถูกต้อง; แล้วอาการอย่างนี้มันจะมีมากขึ้น ๆ ก็เลยบัญญัติมาตรฐานต่าง ๆ ผิดหมด, ก็จะเอาความเพ้อของอารยธรรมมาเป็นมาตรฐานที่ถูกต้องไปหมด ก็วิ่งกันใหญ่ที่นี่ วิ่งไปตามทางนี้. นี่ก็เรียกว่า การปิดบังไม่ให้อัจฉริยะเกี่ยวกับความพ่ายแพ้ของมนุษย์นั่นเอง.

๒. พ่ายแพ้เพราะอัสสาคะกลายเป็นอามิส.

ที่นี้ที่มันกำลังเป็นอย่างหนัก ก็จะเรียกว่า อัสสาคะในโลกนี้มันกำลังรุนแรงยิ่งขึ้น ๆ; อัสสาคะกลายเป็นอามิส. ข้อนี้หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์จะกิน จะใช้ จะอาศัย ที่ก็คือปัจจัย ๔ นี้ พอเอามากินมาใช้มาอาศัยได้รับความผาสุกสบาย เจริญร่ำรวยบ้างก็ได้, แต่ในลักษณะที่เป็นเพียงอัสสาคะ คือความผาสุก ความสะดวก ความสบาย ความเจริญร่ำรวยบ้างก็ได้. เช่นได้กินอาหารอร่อยตามธรรมดา อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นอัสสาคะ คือเป็นรสอร่อย หรือความดึงดูดของสิ่งทั้งหลายที่แวดล้อมตัวเราอยู่; แต่เดี๋ยวนี้เรามันขยาย สามารถขยายอัสสาคะนั้นนั้นให้ไกลเลยไป : เป็นอัสสาคะที่เกินธรรมชาติเกินธรรมดา หรือว่าเพ้อกลายเป็นอามิสไป. อามิสก็คือเหยื่อล่อ; ถูกแล้วในอามิสหรือเหยื่อล่อนั้นมันก็มีอัสสาคะ, แต่มันมีอัสสาคะที่เพ้อ เหมือนกับเหยื่อที่เสียบเบ็ดนั้น ความหมายนั้นไม่ใช่อาหาร. เหยื่อที่เสียบเบ็ดตกปลานั้น เหยื่อชิ้นนั้น ในเวลานั้นไม่ได้มีลักษณะเป็นอาหาร, มันเป็นเหยื่อ; แล้วปลากินเข้าไปแล้วมันติดเบ็ด. เมื่อมันอยู่ที่อื่นมันอาจจะกลายเป็นอาหาร. เช่นตุ๊กแต่นตามธรรมชาติมีอยู่ ตกกลงไปใน

น้ำ ปลา มัน กิน มัน ก็ เป็น อาหาร; แต่ ถ้า ตัก แตน นั้น มัน ไป เสีย อยู่ ที่ เบ็ด ตัก แตน นั้น ไม่ใช่ อาหาร แล้ว, มัน เป็น เหี่ยว ที่จะ เอา ชีวิต ปลา ตัว นั้น.

คนเรานี้ ก็ เหมือน กัน : อัสสาทะ หรือ อาหาร ตาม ธรรม ดาน นั้น มัน ไม่ เป็น อันตราย อะไร นะ; แต่ เดียว นี้ ไป ขยาย มัน ๆ เรื่อง กิน เรื่อง... โดยเฉพาะ เรื่อง กิน เรื่อง เล่น นี้ จน มัน กลาย เป็น เหี่ยว ที่ ทำให้ คน คิด เบ็ด ของ ความ ทุกข์ ถอน ไม่ ขึ้น, ยอมฆ่าตัวตาย เพราะ ไม่ได้ กิน อร่อย เพราะ ไม่ได้ เล่น หัวดี ๆ, นี่ยอมฆ่าตัวตาย คนหนุ่มคนสาวสมัยนี้ กำลัง ใจ ถึง ขนาด นี้. ฉะนั้น ชาวหนังสือพิมพ์ ที่ มีการ ยิง ตัวเอง ตาย ฆ่าตัวเอง ตาย อะไร ตัวเอง ตาย นั้น มัน มาก ขึ้น ๆ โดย ไม่มี เหตุผล เลย แล้ว ก็ ฆ่า ฟัน ผู้ อื่น ตาย โดย ไม่มี เหตุผล เลย; เพราะ มัน หลง ใน สิ่ง ที่ เรียก ว่า อามิส นี้. คือ มัน ไม่ เป็น อาหาร ไม่ เป็น อัสสาทะ ตาม ธรรม คา, เป็น อัสสาทะ ที่ เพื่อ ที่ เกิน ความหมาย แล้ว ก็ กลาย ไป เป็น เหี่ยว.

ที่ นี้ อารยธรรม สมัย ใหม่ มัน มี แต่ ผลิ ตเหี่ยว อย่าง นี้ ทั้ง นั้น ผลิ ตเหี่ยว ทาง ตา ทาง หู ทาง จมูก ทาง ลิ้น ทาง กาย ออก มา จน เรา หา เงิน ซื้อ ไม่ ทัน, เรา ก็ มีความ ลำบาก มาก ขึ้น, แล้ว เรา ก็ เลว ลง เรา ไป ซื้อ หา สิ่ง ที่ จะ มา ทำให้ เรา มัน เลว ลง คือ ความ คิด เหี่ยว มาก ขึ้น ความ โง่ มาก ขึ้น, นี้ เงิน เดือน ไม่ พอ ใช้ เพราะ เอา ไป ซื้อ เหี่ยว เหล่า นี้. นี้ ความ เป็น อยู่ ที่ แท้จริง ใน เวลา นี้; แล้ว ก็ ยัง บูชา อยู่ นั้น แหละ ยัง บูชา ความ เป็น อย่าง นี้ อยู่ นั้น แหละ, ถ้า ไม่ ได้ อย่าง นี้ เรียก ว่า ไม่ เจริญ บ้าง น้อย หน้า เขา บ้าง อะไร บ้าง; ความ โง่ มัน ทับถม กัน หลาย ชั้น ซับ ซ้อน, เห็น กงจักร เป็น ดอกบัว นี้ มัน ซับ ซ้อน กัน หลาย ชั้น. นี้ ก็ เป็น ปัจจัย อัน หนึ่ง ที่ ทำให้ คน สมัย นี้ พ่าย แพ้ สูญ เสีย ความ เป็น มนุษย์ ไป เป็น ทาส ของ อารยธรรม เนื้อ หนึ่ง.

๓. พ่ายแพ้เพราะความเชื่อในศาสนาไม่มีกำลังมากพอ.

ยังมีอะไรอื่นอีกที่มันเนื่องกันอยู่หลาย ๆ อย่าง เช่นว่า ความเชื่อในศาสนาไม่มีกำลังมากพอ ที่จะยึดเหนี่ยวความช่วยวนของอารยธรรมแผ่นใหม่. ก็พูดแล้วก็เข้าใจได้ว่า อารยธรรมแผ่นใหม่มันสร้างแต่สิ่งที่ยั่ว ช่วยวนให้อยากได้ ให้หลงรักมากขึ้น จนลืมความผิดชอบ ชั่วดี.

ที่นี้ความเชื่อที่เรามีอยู่ในศาสนาเก่าแต่ก่อน ๆ หรือมาแต่ปู่ย่าตายายนั้น มันร่อยหรอลง ๆ แล้วแถมเป็นความเชื่อมงายเสียด้วย; มันก็ร่อยหรอง่าย ไม่มีกำลังที่จะต่อต้านสิ่งช่วยวนในโลกที่มันรุนแรงขึ้น, ฉะนั้น ภิกษุก็ดี สามเณรก็ดี อุบาสก อุบาสิกาที่ดี มันพ่ายแพ้แก่ความช่วยวนของสิ่งช่วยวนสมัยใหม่ ความเชื่อ หรือว่าความสวามิภักดิ์ต่อพระศาสนานั้นถอยกำลังหมด. แม้แต่ที่เป็นพระเป็นเณร ก็สู้ไม่ไหว ต้องการความสุข สนุกสนาน เวิร์ค ร่อยอย่างอารยธรรมแผ่นใหม่ ทั้งที่ตัวกำลังเป็นพระเป็นเณร.

ความเชื่ออย่างถูกต้องในทางศาสนานั้นนะ หรือว่าความที่อยากได้บุญ อันแท้จริง กลับบাপอันแท้จริงนั้น, อันนั้นสำคัญมาก มันเป็น *motive* ที่ทำให้ศาสนาอยู่ได้, ที่ทำให้บริษัทของศาสนานั้น ๆ สามารถจะต่อต้านกับอารยธรรมแผ่นใหม่ของพญามารได้; คือมันจะต่อต้านพญามารได้ ถ้ามันมีความเชื่อที่ถูกต้อง ความสวามิภักดิ์ที่แท้จริง ต่อสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ หรือศาสนา. เดียวนี้พวกเรา มันกำลังสูญเสียสิ่งเหล่านี้ ซึ่งปู่ย่าตายายเคยมี, ถูกหลนขึ้นต่อมาก็เริ่มเถลไถล ทีละน้อย ๆ ด้วยการปิดบังของเวลา จนมาอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถจะต่อต้านความช่วยวนดึงดูดของสิ่งที่ทางศาสนาเรียกว่า *มารเขยยัง*, มันเป็นคำแปลก

สำหรับพวกคุณ แต่ผมแก๊งเอามาพูดให้ได้ยินเสียบ้าง. มารเชยยัง, เชนนั้น
ธ ชงนะ, แปลว่าบ่วงของมาร.

ที่นี้บ่วงของมารนั้นท่านพรรณนาไว้เลยว่า มันร้อยขึ้นด้วยดอกไม้, มัน
เอาดอกไม้ที่ดีที่สุด ที่สวยที่สุด ที่หอมที่สุดมาร้อยกันเข้าเป็นบ่วง แล้วมันก็คล้อง
คอคนไปได้สบาย, มารเชยยัง. [†]เดี๋ยวนี้เต็มไปด้วยมารเชยยัง ของพญามาร คือ
อารยธรรมแผนใหม่, มันเอาอะไรมาร้อย ๆ ๆ เข้า จะเป็นตู้เย็น หรือเป็นโทรทัศน์
หรือเป็นอะไร ห้องเย็นเป็นอะไรก็ตามใจเถอะ ที่มันจะดึงคนไปได้ก็แล้วกัน. ได้
ยินเขาพูดกันว่า [†]เดี๋ยวนี้ถ้าไม่ได้ทำงานในห้องเย็นแล้วทำไม่ได้แล้วนะ ทำงาน
ไม่ได้, สมองทำงานไม่ได้ ถ้าไม่ได้ทำในห้องเย็น ห้องปรับอากาศ. แต่ก่อนทำ
ได้, มันก็จะมีเหตุผลบางอย่างบางประการ, แต่ว่าโดยทั่วไปมันใช้ไม่ได้. เราต้อง
เป็นเหยื่อ เราต้องตกเป็นเหยื่อของพญามาร เพราะว่าเราไปหลงเหยื่อของพญามาร
พญามารใช้เหยื่อมาล่อเราให้ไปเป็นเหยื่อของพญามาร; [†]นี่คือสภาพปัจจุบันที่
ลึกซึ้ง. ความงมงายในทางศาสนาก็ต่อต้านไม่ได้ เพราะเราไม่มีปัญญาอันแท้จริง
ของศาสนาช่วยเหลือ. [†]นี่ลูกเด็ก ๆ ของเราเติบโตขึ้นมา คลอดออกมา เติบโต
ขึ้นมาใน*ความมืดสีขาว* : ความมืดสีดำมันเห็นง่าย, แต่ความมืดสีขาวมันเข้าใจยาก
เขาเห็นเป็นความสว่าง; [†]คือเขาเห็นอารยธรรมที่เป็นอันตรายนี้ [†]ว่าเป็นของดี
อย่างนี้ผมเรียกว่า*ความมืดสีขาว* คนโคดตะครุบเอาทันที.

[†]เดี๋ยวนี้ลูกเด็ก ๆ ของเราที่คลอดออกมาและเติบโตขึ้นมาในโลกนี้ มัน
เกิดขึ้นมาในความมืดสีขาว มันไม่รู้จักความมืดสีขาว มันตะครุบเอาทันที มันลืมหู
ลืมหูขึ้นมาในความมืดชนิดนี้ มันก็ลุ่มหลงอารยธรรมเนื้อหนัง. การเล่าเรียน

ศึกษาของสมัยนี้ก็เหลือเกิน เขาจะต้องเจียดด้วยอารยธรรมเนื้อหนังมากขึ้น : *เรียนกับเล่นปนกัน* เพลงหรืออะไรอย่างนี้ที่มันเป็นการศึกษา เป็นบทเรียนของการศึกษามันมากเกินไป มันเป็นการเล่นในการเรียนมากเกินไป จนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นการเรียน อะไรเป็นการเล่นแยกกันไม่ออก; มันก็สร้างนิสัยชนิดที่จะลุ่มหลงในอารยธรรมเนื้อหนัง หรือความมั่งคั่งสิขานี้. การศึกษามันกำลังตกอยู่ใต้อำนาจของความมั่งคั่งสิขานี้ มันนำคนไปให้รอดไม่ได้.

พุทธบริษัททั้ง ๔ กำลังถูกกลืนด้วยอารยธรรมแผนใหม่; ไม่ใช่ค่าแต่กำลังบอกให้สังเกต ว่าพุทธบริษัททั้ง ๔ ทั้งภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา อะไรก็ตาม มันถูกกลืนด้วยอารยธรรมแผนใหม่. ผมก็กำลังกลัวเต็มที่ ที่ว่ามันจะกลืนผมเหมือนกัน; ฉะนั้น อย่าหาว่าค่าหรืออะไร ไปช่วยกันคิดดู สังเกตดูอะไรให้ดี ๆ อย่าให้มันถูกกลืน.

สรุปความแล้วมันเป็นประโยชน์สั้น ๆ ว่า **จิตใจกำลังพ่ายแพ้แก่เนื้อหนัง**, ปัญหามันมารวมอยู่ที่นี้; พูดได้สั้น ๆ ว่า **จิตใจของเรากำลังพ่ายแพ้แก่เนื้อหนัง** คือร่างกายนี้. เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว พระเจ้าที่ไหนก็ช่วยไม่ได้ พระเจ้าศักดิ์สูงก็ช่วยไม่ได้. เดียวนี้มันมีแต่พระเจ้าองค์เดียว มันก็ยังช่วยไม่ได้ เพราะว่าคนเรานั้นทำตัวในลักษณะที่ว่าจิตใจมันพ่ายแพ้แก่เนื้อหนัง. พระเจ้าหรือศาสนาเขามีไว้สำหรับกล่อมเกล่าจิตใจ พยุงจิตใจ; เดียวนี้มันกำลังพ่ายแพ้แก่เนื้อหนัง มนุษยธรรมกำลังพ่ายแพ้แก่อารยธรรม. การตั้งหรือการชกเย่อนั้นมีผลเป็นว่า **มนุษยธรรมกำลังพ่ายแพ้แก่อารยธรรมในโลกทุกวันนี้** ในยุคปึงปองนี้.

นี่การบรรยายครั้งนี้ ก็เพียงแต่ขอร้องให้ดูในแง่ที่ว่า การชักเย่อกันระหว่างมนุษยธรรมกับอารยธรรมมันมีผลอย่างไร. ถ้าเข้าใจข้อนี้ ข้ออื่นต่อไปจะเข้าใจได้ง่าย ฉะนั้น ผมจึงเอามาพูดอย่างที่ไม่กลัวพวกคุณจะรำคาญ; บางคนก็เริ่มรำคาญแล้วผมเห็น.

เอาละนุกบอกว่าเวลาหมด.

มनुสธรรม

- ๑๐ -

๑๓ เมษายน ๒๕๑๕

ดูให้ดี มีอนารยธรรมอยู่สองชนิด.

[อารยธรรมก็มี ๒ ชนิด คืออารยธรรมทางเนื้อหนังและอารยธรรมทางวิญญาณคือมนุษยธรรม.]

จำเป็นต้องพูดเรื่องอนารยธรรมให้ชัดเจน.

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับจะพูดเรื่องต่อไป จากเรื่องที่พูดแล้วในคราวก่อน; ซึ่งในวันนี้จะได้พูดโดยหัวข้อว่า **ดูให้ดีมีอนารยธรรมอยู่ ๒ ชนิด.** ๒ ชนิดนี้บอกได้เลยว่า อนารยธรรมชนิดหนึ่ง **มิได้เป็นอนารยธรรม** แต่เขาก็เรียกมันว่า อนารยธรรม, แล้วอนารยธรรมอีกชนิดหนึ่ง มันเป็นอนารยธรรมแท้ แต่เขาก็ไม่เรียกมันว่าอนารยธรรม; มันกลับกันอยู่อย่างนี้ ซึ่งจะ

ได้พิจารณากันคู่ต่อไปโดยละเอียด. ผมเห็นว่า มีความจำเป็นที่จะต้องพูดเรื่องนี้ค่อนข้างมาก หรือค่อนข้างจะซ้ำซาก; เพราะว่ามันเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เข้าใจเรื่องที่เรากำลังจะศึกษา หรือเรื่องที่เป็นปัญหาที่เราจะต้องแก้, มันก็ต้องพูดกันถึงเรื่องตัวปัญหานั้นแหละ ให้มันแจ่มกระจ่างชัดเจน เหมือนกับการตรวจโรคที่ทั่วถึง ซึ่งจะต้องทำก่อนการรักษาโรค; ฉะนั้น ขอให้ทบทวนฟัง.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ต้องทบทวนดูให้ดี ถึงสิ่งที่พูดมาแล้วเป็นลำดับ ๆ มา, นับตั้งแต่ว่า ดูให้ดี ความไม่มีอารยธรรมนั้นไม่ใช่อนารยธรรม. คุณช่วยดูให้ดีให้เห็นว่า “ความไม่มีอารยธรรมนั้น มันไม่ใช่อนารยธรรม”; แต่คนส่วนใหญ่กลับตา หว่าคนป่าไม่มีอารยธรรม แล้วก็ป็นอนารยธรรมด้วย, แต่ที่แท้ความไม่มีอารยธรรมนั้น มันหาใช่อนารยธรรมไม่; จะได้อีกต่อไป. ความไม่มีอารยธรรมอย่างที่คุณสมัยนี้เรียก แล้วก็ยิ่งไปอีกคนใหญ่ : คนสมัยนี้เอาความเจริญทางวัตถุที่เป็นเหยื่อของกิเลสนั้นเป็นตัวอารยธรรม; คนป่านั้นก็ไม่มีสิ่งเหล่านี้แน่นอน, แต่กลับเป็นฝ่ายที่ไม่มีอารยธรรม ซ้ำกลับจะมีมนุษยธรรมเสียด้วย.

ดูให้ดีเถอะ : คนป่าอย่างที่เราศึกษาเล่าเรียนกันมา ในเรื่องราวของคนป่านั้น ไม่มีอารยธรรมตามความหมายของคนสมัยนี้, ถูกคนสมัยนี้เรียกว่าเป็นป่าเถื่อน เป็นอนารยธรรม; นั้นมันไม่จริง ความไม่มีอารยธรรมชนิดนั้นไม่ใช่อนารยธรรม แล้วยังแถมมีมนุษยธรรมมากกว่าคนเดี๋ยวนี้เสียด้วย, เพราะว่าคนป่าสมัยนี้ยังมีความซื่อตรง ยังมี *innocence* อะไรต่าง ๆ มาก ยังซื่อตรงต่อธรรมชาติมาก ฉะนั้น เขาไม่กล้าที่จะทำอะไรชนิดที่ตลบตะแลง ลึกลับซับซ้อนเหมือนคนสมัยนี้ เพราะว่าเขาทำไม่เป็น, มันไม่มี *intellect* มากเหมือนคนสมัยนี้.

นี้เราต้องดูข้อนี้กันก่อน; มันเป็นจุดตั้งต้นของมนุษย์ แล้วก็จุดตั้งต้นของอารยธรรม หรืออนารยธรรมด้วยพร้อมกันไป.

แม้มนุษย์ในสมัยหิน สมัยคนป่าก่อนสมัยหิน มันก็มีความซื่อตรง หรือ *innocence* ตามธรรมชาติ มากกว่าคนสมัยนี้มาก; *innocence* จะเป็นของธรรมดาสำหรับคนป่าสมัยนั้น, แล้วเป็นของแปลกประหลาด หรือยากที่จะมีสำหรับคนสมัยนี้ ซึ่งมันมีแต่ความตลบตะแลง คดโกงด้วยความเห็นแก่ตัวจัด. คนป่าไม่มีปัญญา ไม่มีสติปัญญาที่จะเห็นแก่ตัวลึกซึ้งเหมือนคนสมัยนี้; ฉะนั้น ความไม่มีอารยธรรมของคนป่าเหล่านั้น ให้ออนารยธรรมไม่. ความมีอารยธรรมของคนปัจจุบันนี้ นั่นแหละคือเป็นหรือมีอนารยธรรม คือความป่าเถื่อน : เขาเห็นแก่ตัวข้างเดียว เบียดเบียนกันได้ลงคอ เอาเปรียบกันได้ลงคอ. นี่คือเรื่องที่เราพูดทบทวนกันมาหลายครั้งหลายหนแล้ว.

เพราะเป็นไตรรัตนทาส

จงคิด พูด ทำ ในสิ่งที่เป็นหน้าที่ของทาสผู้ภักดี.

นี่ขอให้ทำในใจให้ดี ให้เข้าใจความมุ่งหมายของผม ที่ต้องพูดเรื่องนี้ และพูดในลักษณะอย่างนี้ ว่าไม่ใช่มาตั้งกองดำคนในยุคป้องกันทุกหัวค้ำ หัวรุ่ง; เพราะมันไม่มีเจตนาที่จะดำใคร หรือพูดกระทบกระทั่งชนิดที่เป็นการดำ, แต่ต้องการจะพูดถึงปัญหาที่เรากำลังประสบในโลกนี้. อาจจะมีคนถามว่า มันเจ้าก็เจ้าการอะไรของท่านที่จะต้องไปนึกคิดเรื่องนี้ หรือพูดอย่างนี้? มันก็ตอบได้เลยว่า

เรามันเป็นเจ้าของหน้าที่ หรือว่าเป็นทาสผู้รับใช้ของพระพุทธเจ้าที่จะต้องทำความ
แจ่มแจ้งในข้อนี้. มันเป็นหน้าที่โดยตรง; คุณดูให้ดี ๆ ว่า พอคุณบวชเข้ามา
คุณก็ทำวัตรเย็นทุกเย็น, เมื่อตะกี้ก็จงจะทำ แล้วก็สวดว่า “ข้าพเจ้าเป็นทาสของ
พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระธรรม ข้าพเจ้าเป็นทาสของพระสงฆ์” ใน
บทสวดทำวัตรเย็น; สวดเพื่อ ๆ อย่างนกแก้วนกขุนทองไปหรืออย่างไร. ถ้ารู้
ความหมายมันก็ต้องรู้หน้าที่ของคำว่าผู้ที่เป็นทาส แล้วก็ป็นทาสของพระพุทธเจ้า
พระธรรม พระสงฆ์ จะต้องทำอย่างไร : ดูเหมือนว่าจะต้องมอบกายถวายชีวิต
เพื่อหน้าที่ คือว่าทำให้พระธรรมคำสอนนี้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ในโลกนี้ ให้
มากที่สุดเท่าที่จะทำได้; นั่นแหละคือหน้าที่ของผู้ที่เป็นทาสของพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์. อย่าคิดว่า คนทั้งหลายเขาเรียกผมว่าพุทธทาสแล้วก็ป็นทาส
ของพระพุทธเจ้าแต่คนเดียว. พวกคุณก็ร้องตะโกนโหวก ๆ อยู่ทุกเย็นว่า ป็นทาส
ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ถึงแม้อุบาสก อุบาสิกาที่เขาสวดทำวัตรเย็นมันก็
สวดบทนี้แหละ ซึ่งมีคำว่าป็นทาสของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วย
เหมือนกัน; นี่มันไม่ใช่ป็นพุทธทาสแต่ผมคนเดียว. แต่ถ้าคนอื่นไม่เป็น ผมสมัคร
จะเป็นตั้งแต่ต้นจนปลายเลย จนตลอดชีวิต; เพราะฉะนั้น จะต้องพูดเรื่องนี้ คือ
พูดเรื่องซึ่งเป็นหน้าที่ ใครห้ามก็ไม่ฟัง. นี่ย่าได้ถือว่าเป็นการมาตั้งกองค่าคนใน
ยุคปึงปอง เกี่ยวกับเรื่องอนารยธรรม.

เราทำหน้าที่นี้ เพื่อค้นหาสันติภาพ หรือค้นหามูลเหตุของการที่ศาสนา
ยังไม่สามารถจะช่วยให้โลกมีสันติภาพ. ศาสนาทั้งหลายรวมทั้งพุทธศาสนาด้วย
คูติ, ยังไม่สามารถช่วยให้โลกนี้มีสันติภาพ; มันมีมูลเหตุอยู่ที่อะไร เป็นหน้าที่ที่
เราจะต้องหาให้พบ, นอกจากพบแล้ว ยังต้องช่วยกันทำการแก้ไขให้สุด

ความสามารถ. นี่จึงจะไม่เสียที่ที่ร้องตะโกนอยู่ทุกเย็นว่า เป็นทาสของพระพุทธ เป็นทาสของพระธรรม เป็นทาสของพระสงฆ์, ข้าพเจ้ามอบกายถวายชีวิตนี้แด่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นนายผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้า.

อนารยธรรมมีทั้งอย่างอันตรายและไม่อันตราย.

เอาละเป็นอันว่าเราอมรับกันว่า ไม่ได้มาตั้งกองค้ำคนทุกหัวค้ำ-หัวรุ่ง, จะศึกษาสิ่งที่เป็นหน้าที่ที่จะต้องศึกษา. จะได้พูดให้ชัดเจนต่อไปถึงข้อที่ว่า มันมีอนารยธรรมอยู่ ๒ ชนิด, จ้องดูให้ดี :-

อนารยธรรมชนิดที่ ๑ คือ อนารยธรรมของผู้ที่ไม่มีอารยธรรม : นี้ออกจะพูดอย่างที่เรียกว่าพูดไปตามแบบฉบับซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริง. “อนารยธรรมของผู้ที่ไม่มีอารยธรรม” นี้ตามตัวหนังสือ หรือตาม *logic* ของตัวหนังสือ มันก็คิดว่าคงจะถูก, แต่ที่จริงมันไม่ได้ถูกหรอก; เพราะคนที่ไม่มีอารยธรรมนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีอนารยธรรม, อย่างคนป่าอย่างที่ว่านี้ คนป่าที่พวกฝรั่งเขาจัดไว้ว่าเป็นพวกไม่มีอารยธรรม แต่พวกคนป่าเหล่านั้นก็ได้มีอนารยธรรม : มันไม่ได้มีความเลวร้ายป่าเถื่อนในทางจิตใจเหมือนคนสมัยนี้ หรือถ้ามีมันก็น้อยที่สุดแหละ. ความเป็นอนารยธรรมนั้น มันไม่ได้หมายความว่าไม่รู้จักทำอะไรให้เจริญรุ่งเรืองสวยงาม สนุกสนาน เอรีคอร้อย; มันอยู่ตามธรรมชาติ มันไม่มีความเจริญอย่างที่คนสมัยนี้ต้องการ, แต่มันก็ไม่มี ความป่าเถื่อน คุร้าย ที่จะฆ่าฟันกันเหมือนคนสมัยนี้ หรือเอาเปรียบกันเหมือนคนสมัยนี้ คดโกงกันเหมือนคนสมัยนี้. ดู

ให้ดี : อนารยธรรมของผู้ที่ไม่มีอารยธรรม มันเป็นเรื่องที่ยังกำกวม หรือ ตลปตะแดงอยู่ด้วยคำพูด.

ที่นี้อารยธรรมชนิดที่ ๒ คือ อนารยธรรมของผู้ที่มีอารยธรรม เพื่อ. คนเดี๋ยวนี้ ยุคปึงปองนี้มีอารยธรรมจนเพื่อ, อารยธรรมทางวัตถุ ไม่ใช่ มนุษยธรรม, มันเป็นอารยธรรมทางวัตถุมันมีจนเพื่อ; นี่คือนอนารยธรรมติดตาม มาทุกขั้นทุกตอน. คือมี civilization ขึ้นครั้งหนึ่ง เรื่องหนึ่ง ก็มือนารยธรรม ตามมาครั้งหนึ่ง; เพราะว่าเขามีอารยธรรม หรือ civilization ชนิดที่ทำให้เขาเห็น แก่ตัวจัดยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม มีใจแคบยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม มัวเมายิ่งขึ้นไปกว่าเดิม แล้ว เขาก็ทำกิจกรรมต่าง ๆ ไปตามความรู้สึกอันนั้น : แล้วนั่นแหละคืออนารยธรรม มีมากแก่ผู้ที่มีอารยธรรมเพื่อ คือคนยุคนี้, ยุคนี้ผมเรียกว่า ยุคปึงปอง เพราะมันเลย ยุคจรวดอวกาศ มาแล้ว. ยุควันนี้ หยก ๆ นี้ มันมีอารยธรรมเพื่อ แล้วมันก็เห็นแก่ ตัว เพราะอารยธรรมเหล่านี้มันกันขึ้นมาด้วยอำนาจของความเห็นแก่ตัว จะ ปราบปรามผู้อื่น; เจตนามันก็เป็นอนารยธรรมอยู่แล้ว การกระทำมันก็เป็นอนารย ธรรมด้วย. นี่มันมีอยู่ ๒ อย่างอย่างนี้.

อนารยธรรมที่คนสมัยนี้ยึดเยียดให้คนป่านั้น ไม่เป็นไรหรอก ไม่มี อันตรายหรอก; แต่ว่าอนารยธรรมชนิดที่คนสมัยนี้มีอยู่ โดยไม่รู้สึกรู้ตัวนี้ อันตรายเหลือประมาณ : ทำให้โลกนี้เป็นโลกนรก เลวกว่าโลกสัตว์เดรัจฉาน มากยิ่งขึ้นทุกที. นี่เพราะอารยธรรมแผนใหม่ ที่เอาอนารยธรรมฟุ้งท่ายลากหาง มาด้วยเสมอไป. นี่ผมว่าดูให้ดี มือนารยธรรมอยู่ ๒ ชนิด อันหนึ่งไม่เป็น อันตรายเลย, อันหนึ่งยังเป็นอันตรายมากขึ้นทุกที ๆ.

อนารยธรรมที่ไม่ควรเรียกว่าอนารยธรรม.

(: อนารยธรรมตามธรรมชาติ ไม่ควรเรียกว่าอนารยธรรม.)

เอาละ, เราจะเรียกอย่างไรที่เรียกว่า “อนารยธรรมตามเขาว่า” ก็ได้ แต่เป็น **อนารยธรรมตามธรรมชาติ;** เช่นต้นไม้นี้เขาคงจะเรียกว่าเป็นอนารยธรรมเหมือนกัน เพราะต้นไม้มันทำอะไรให้แปลกให้เจริญไม่ได้, หรือสัตว์เดรัจฉานนี้ เขาก็คงเรียกมันว่าเป็นอนารยธรรมเหมือนกัน. แต่ว่าดูให้ดี ๆ : อนารยธรรมตามที่เขาว่านี้ มันเป็นอนารยธรรมตามธรรมชาติของสัตว์เดรัจฉาน ของคนป่า, **มันไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยกิเลสที่ฉลาด.** คนป่าก็ดี สัตว์เดรัจฉานก็ดี มันไม่ได้ประกอบอยู่ด้วยกิเลสที่ฉลาด, แล้วมันแทบจะไม่มีกิเลส เพราะมันไม่รู้จักชั่ว-ดี ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือแล้วเกิดกิเลส; ฉะนั้น สัตว์เดรัจฉาน หรือคนป่านั้นมันแทบจะไม่มีกิเลส ตามความหมายของคำว่ากิเลส ในทางศาสนา จึงเรียกว่ามันไม่มีกิเลสที่ฉลาด.

นี่คนยุคปัจจุบันนี้มีกิเลสที่ฉลาด, ไม่ใช่กิเลสที่โง่. กิเลสที่ฉลาดก็คือฉลาดในการที่จะทำหน้าที่ หรือแสวงหา หรือว่าทำตามความต้องการของกิเลสด้วยความฉลาด, มี *intellect* มี *cunning* มีอะไรมากมาย ในกิเลสนั้น; นี่คือกิเลสที่ฉลาดของคนสมัยนี้. คนป่าถ้ามีกิเลสก็มีแต่กิเลสที่ไม่ฉลาด จนจะไม่เรียกว่ากิเลสได้; ฉะนั้น อนารยธรรมตามธรรมชาติของคนป่านั้น ไม่ควรจะเรียกว่าอนารยธรรม เพราะว่ามันเป็น *innocence*. คำว่า *innocence* นี้ก็เข้าใจยาก. บางคนก็เรียก *innocence* ว่าเซอะเซะ โง่เง่าไม่รู้อะไร; บางคนก็บูชา *innocence* ว่าบริสุทธิ์ ไม่มีเล่ห์เหลี่ยมคดโกง ไม่มีคดในช่องอในกระดูก. ที่จริงคำนี้ มันมีความหมาย

ไปในทางดีเสมอ คือมันไม่เป็นอันตรายแก่ใคร; ขอให้มันเป็น *innocence* ที่ถูกต้อง หรือว่าเป็นตามธรรมชาติ เป็นกลางตามธรรมชาติ ไม่มีอันตรายแก่ใคร. ฉะนั้น เราดูให้ดีสิ : ที่คนป่า หรือว่าแม้แต่สัตว์เดรัจฉานมันมี *innocence* จะเรียกมันว่ามีอารยธรรม หรือไม่มีอารยธรรม หรือว่ามีอนารยธรรม; คิดดูให้ดี ๆ. ตามความรู้สึกของพวกเราก็คิดว่า มันไม่มีอนารยธรรม แม้ว่ามันไม่มีอารยธรรม, มันมีแต่ *innocence*. นี่เรานึกแล้วจะไปมองกันผิด ๆ แล้วพูดตาม ๆ เขาไปบ้าง หรือพูดตามความรู้สึกของกิเลสบ้าง : ให้ *innocence* กลายเป็นอนารยธรรมไปเสียหมด. นี่ระวังให้ดี ๆ; ระวังสิ่งที่คนสมัยนี้เขานับถือบูชากันนัก ความฉลาดก็เป็นความฉลาดของกิเลส เป็น *cunning, intellect*, ไม่ใช่สติปัญญา ไม่ใช่ *wisdom* ไม่ใช่สติปัญญาที่บริสุทธิ์ ที่ทำความเป็น *innocence*. นี่อนารยธรรมตามธรรมชาติ กลายเป็นไม่ใช่อนารยธรรม; มีคนหลับตาไปว่าเขาเป็นอนารยธรรม, ที่จริงมันเป็น *innocence* อย่างนี้.

อารยธรรมที่เป็นอนารยธรรมแท้จริง. (คืออารยธรรมของกิเลส).

ที่นี้ก็มาถึงอนารยธรรมของผู้มีอารยธรรม. ฟังแล้วมันผิด *logic* อยู่ในคำพูด, เพราะตัวหนังสือมันเล่นตลก; บอกมาแล้วก็ครั้งที่เห็นว่าตัวหนังสือนั้นอย่าไปอาศัยกับมัน มันกำกวมบ้าง มันเล่นตลกบ้าง, เดียวนี้มันพูดได้ว่าอนารยธรรมของผู้ที่มีอารยธรรม. คนสมัยนี้ปกป้องเขาบัญญัติตัวเองว่ามีอารยธรรม, เขากำลังสูงสุด; แต่แล้วมันแหละ ไปมองดูอีกทีก็เต็มไปด้วยอนารยธรรม

เพราะว่าเขามีอารยธรรมทางเนื้อหนัง ทางวัตถุ ทางร่างกาย ทางการกินคืออยู่ดี ซึ่งล้วนแต่สะสมพอกพูนความเห็นแก่ตัว ความมีใจแคบทั้งนั้น; มันเป็นอารยธรรมเนื้อหนัง แล้วเลยไปเป็นอารยธรรมของภูตผีปีศาจ คือกิเลส, ดังนั้น มันจึงเป็นอารยธรรมที่ควบคุมไม่ได้ มันเป็นอารยธรรมที่เพื่อ เห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นทุกที อย่างนี้เราเรียกว่า **อารยธรรมของกิเลส** มันไม่ใช่มนุษยธรรม **ไม่ใช่อารยธรรมของพระอริยเจ้า**, มันอารยธรรมของคนมีกิเลสที่ว่าเอาเอง.

คนมีอารยธรรมแล้วมีความเห็นแก่ตัว กลายเป็นอารยธรรมของกิเลส แล้วกลายเป็นอนารยธรรมโดยแท้จริงไป; นี้เรียกว่าเป็นอนารยธรรมแท้ เป็นอนารยธรรมแท้ ๑๐๐ % กระทำไปด้วยเจตนาของคนอันธพาล. **อนารยธรรมของสัตว์เดรัจฉาน ของคนป่านั้นมันไม่มีกิเลส ไม่มีเจตนา ไม่มีคามมุ่งหมายของอันธพาล, มันไปตามธรรมชาติ มันเป็น *innocence*. แต่อนารยธรรมของคนยุคปิงปองนี้ มันมีเจตนา มันมีกิเลส มันมีความเป็นอันธพาล คือเห็นแก่ตัว** ถือเอาประโยชน์ของตัวเองเป็นความยุติธรรม, เขามาคนอื่นเพื่อความยุติธรรม เพื่อป้องกันตัวบ้าง เพื่ออะไรบ้าง แต่ก็ไปดูเถอะว่าใครเบียดเบียนใครกันแน่; ฉะนั้น **อารยธรรมชนิดนี้มันคืออนารยธรรมชัด ๆ ของกิเลสกับของคนอันธพาล** แล้วก็กำลังระบาคไปในโลก ยิ่งขึ้นทุกที ๆ. คนที่ล้ำหลังก็เกิดไปตามกันคนเหล่านี้เห็นเป็นอารยธรรมไปด้วย. ระวังให้ดี ๆ; ขอให้พวกเราพุทธบริษัทอย่าหลับหูหลับตามากถึงขนาดนี้ ไปตามกันคนที่เขาสมมตินะ : สมมติกันว่ามีการยธรรมที่แท้มันมีอนารยธรรมอย่างยิ่ง.

ควรถืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นหลักเกณฑ์การตัดสิน.

นี่โลกมันจะเป็นอนารยะกันไปหมด, แล้วมันจะเดือดร้อนมากกว่านี้ อีกหลายเท่า หลายสิบเท่าทีเดียว. คุณเป็นนักศึกษา คุณสนใจการเมือง คุณพร้อมที่จะเดินขบวน ผมรู้; แต่เพื่อต่อต้านอะไร? เพื่อต่อต้านอารยธรรม หรืออนารยธรรมกันแน่. นี่จึงขอร้องให้ช่วยพิจารณาคุณค่า ๒ คำนี้ ให้มันถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่า*อย่างไรคืออารยธรรม อย่างไรคืออนารยธรรม*; แล้วมันเล่นตลกกันอยู่ ตามความคิดเห็น หรือความรู้สึกรู้สึกของคน ๒ ชนิด คือคนคดโกงกับคนซื่อตรง. คนมันคดโกง อีกคนหนึ่งมันซื่อตรง, มันต่างกันลิบ; เพราะฉะนั้น มันก็ต้องมองเห็นสิ่งเดียวกันนั้น ในแง่ที่ต่างกัน ตรงกันข้ามอีกเหมือนกัน. เมื่อคนคดโกงเห็นว่าสิ่งนี้เป็นอารยธรรม, คนซื่อตรงก็ไม่ยอมเห็นด้วยว่าสิ่งนี้เป็นอารยธรรม. ฉะนั้น พวกเราก็ต้องเอาว่า ต้องมีหลักเกณฑ์ว่า *เอาคนชนิดไหนเป็นหลักกันแล้ว*.

สำหรับคำตรัสของพระพุทธเจ้าจะมีชัดเจนเสมอ ท่านจะใช้คำว่า *อริยสาวกในธรรมวินัยนี้*, ท่านว่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ มันจะเดินทั่วไปหมด ทุกเรื่องในพระไตรปิฎก; ท่านพูดชัดเจนไปเลยว่า *เอาอริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นเกณฑ์*, ไม่ได้พูดเฉย ๆ ว่าเอามนุษย์หรือเอาคนเป็นอย่างนั้น เป็นอย่างนี้ มีความคิดอย่างนั้น มีความคิดอย่างนี้. เมื่อระบุชัดเจนไปเสียว่าอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ แล้วก็พูดได้เลยว่าเป็นอย่างนั้น ทำอย่างนั้น คิดอย่างนั้น มีอะไรอย่างนั้นเป็นหลักเป็นเกณฑ์ไปได้เลย. เพราะว่า ถ้าเอาบุคคลคนพาลมาเป็นหลัก เป็นเกณฑ์, ข้อความเหล่านั้นใช้ไม่ได้หมด เพราะเขาไม่ยอม เขาไม่เห็นด้วยเขาไม่ยอมรับ;

จึงต้องใช้คำระบุให้ชัดว่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ มีลักษณะอย่างนี้ มีการกระทำอย่างนี้ มีกฎเกณฑ์อย่างนี้.

เดี๋ยวนี้เรากำลังอยู่ภายใต้อิทธิพลของอนารยธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งเข้าใจยาก ซึ่งมองเห็นยาก ซึ่งกำลังระบาดไปทั่วโลก; แล้วเขาก็เล่นการเมือง เล่นทำสงครามอะไรกัน ด้วยอนารยธรรมอันนี้ทั้งนั้นแหละ, ไม่อย่างนั้นมันไม่ปั่นป่วนวุ่นวาย ยุ่งยาก ลำบากเหมือนที่กำลังเป็นอยู่. เราไปบอกเขาว่ามันเป็นเรื่องผิด เป็นอนารยธรรมเขาก็ไม่เชื่อ เพราะว่าเขาถือเอาการได้ประโยชน์ของเขาเป็นความถูกต้อง. ลองไปพูดกับบุคคลชนิดนี้สิ ว่านั่นมันผิด; เขว่ามันถูก เพราะเขามันยูติธรรม. อย่างที่พระพุทธเจ้าได้เคยตรัสไว้ว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก : วโส อีสฺสริยํ โลก - อำนาจเป็นใหญ่ในโลก. มันมีอำนาจมันก็พูดด้วยอำนาจ มันก็ทำด้วยอำนาจ มันมีความยูติธรรมด้วยอำนาจ; อย่างนี้เรียกว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก.

เอาธรรมะเป็นอำนาจ การเมืองก็ไม่เป็นอนารยธรรม.

อำนาจคือสิ่งที่ใช้บังคับผู้อื่นได้; มันจะเป็นอำนาจปืน หรืออำนาจเงิน หรืออำนาจของอย่างอื่น อำนาจความรัก อำนาจอะไรก็ตาม มันบังคับคนอื่นได้ถ้าขึ้นชื่อว่าอำนาจ. แต่เขาหมายถึงเรื่องอำนาจโดยผลการทั้งนั้น; ถ้าเดี๋ยวนี้ก็หมายถึงอำนาจปืน อำนาจอาวุธ นั่นแหละคืออำนาจ. ประเทศมหาอำนาจ ก็คือประเทศที่มีเครื่องมือที่จะล้างผลาญประเทศอื่นได้โดยง่าย, นี่ก็คือประเทศมหาอำนาจ. ภาษารธรรมคามันหมายความว่าอย่างนี้; มันไม่ได้หมายความว่า

ธรรมเป็นอำนาจ เพราะถ้ามีธรรมเป็นอำนาจเสียแล้วมันไม่ล้างผลาญใคร. ธรรมะมันล้างผลาญใครไม่ได้, จีนไปเอามาใช้เป็นอำนาจมันก็เกิดไม่ล้างผลาญใครขึ้นมา; คนนั้นก็ไม่ใช่ ไม่ต้องการ ต้องการอำนาจที่มันใช้ล้างผลาญผู้อื่นได้. นั่นก็คืออำนาจทั้งนั้น อำนาจอะไรก็ได้แต่เออะ, แต่สรุปความอยู่ที่สิ่งที่บังคับคนอื่นได้โดยผลการ ใช้อำนาจปืนก็ได้ อำนาจเงินก็ได้ อำนาจอย่างอื่น ๆ ที่ลึกลับกว่านั้นก็ได้อีก.

นี่มันลำบากที่ว่า : เราจะจัดโลกนี้ให้มีสันติภาพนี้ มันลำบากตรงที่ว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก. แล้วอำนาจชนิดนี้ไม่ต้องการสันติภาพ เพราะว่าไม่ใช่ อำนาจของธรรม ไม่ใช่อำนาจของพระธรรม แต่มันเป็นอำนาจของกิเลส ซึ่งตรงกันข้ามกับพระธรรม. **ที่นี้ผู้ใช้อำนาจของกิเลสเป็นอำนาจนี้มันเป็นอารยชน หรือ**

อนารยชน, ลองคิดดู. **ถ้ามีผู้ใดใช้ธรรมเป็นอำนาจ** ผู้นั้นจะเรียกว่าอารยชน หรืออนารยชน, ก็ลองคิดดูอีกเหมือนกัน. แล้วเดี๋ยวนี้มันกำลังมีชนิดไหนอยู่ในโลก.

โลกกำลังเป็นไปตามอำนาจของผู้มีอำนาจ. ถ้ามีอำนาจกันหลายคน มันก็ยื้อแย่งกัน, แต่ก็ล้วนแต่เป็นไปตามอำนาจของกิเลสทั้งนั้น; ฉะนั้น โลกมันจึงลำบาก เพราะตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส ซึ่งเป็นกิเลสของคนที่มีอำนาจนั้นแหละ. มันกลายเป็น ๒ – ๓ อำนาจทับถมกันลงไป.

นี่ดูให้ดีว่า เดี่ยวนี้โลกมันกำลังเป็นอย่างไร, การเล่นการเมือง หรือการทำสงครามกันด้วยอำนาจชนิดนี้ นี่คือนารยธรรม หรืออนารยชนอย่างสุดขั้วหรือไม่; เมื่อคุณสนใจเรื่องการเมือง เรื่องสงคราม เรื่องอะไรก็ลองไปคิดดู, แล้ว

ระวังให้มันถูกต้อง. นี่เรื่องการเมืองนี้ ถ้าเล่นไม่ดีแล้ว มันก็เป็นอนารยธรรม หรืออนารยชน อย่างยิ่ง, เล่นไม่ดีเพราะไม่เอาธรรมเป็นอำนาจ เอากิเลสความต้องการเป็นอำนาจ คนก็เลยไม่รู้ว่าจะอยู่กันอย่างไร อยู่อย่างไม่มีความเป็นมนุษย์ มีแต่ความเป็นคนที่เข้มข้นมากขึ้นทุกที. เป็นคนเข้มข้นขึ้นทุกที หมายความว่า มีกิเลสอย่างคนเข้มข้นขึ้นทุกที; ถ้ามีความเป็นมนุษย์มันก็ไม่มีความกิเลสชนิดนั้น มันก็มีความเบาบางจากกิเลสยิ่งขึ้นทุกที.

นี่เรียกว่า พูดยกกันอย่างที่เอาเรื่องจริง หรือกำลังเป็นอยู่จริงมาพูด; เพราะมันจะพูดให้เป็นประยุกต์ หรือเป็น *apply* ต่อสิ่งที่เรียกว่าศาสนาและต่อโลก พร้อมกันไปด้วย.

เป็นมนุษย์ถูกต้องตามมนุษยธรรม อะไร ๆ จะต้องมี—เป็นอย่างมนุษยธรรมหมด.

ในครั้งที่แล้วแล้วมา ก็พูดกันจนชัดเจนดีแล้วว่า อารยธรรมนั้นเป็นเรื่อง เนื้อหนัง ร่างกาย วัตถุ, ส่วนมนุษยธรรมนั้นเป็นเรื่องจิต เป็นเรื่องวิญญาณ. อารยธรรม ก็เป็นวัฒนธรรมของมนุษย์, มนุษยธรรม ก็เป็นวัฒนธรรมของมนุษย์; แต่ มันเดินกันคนละสาย คนละแพ่ง : วัฒนธรรมทางวัตถุ ทางเนื้อหนังก็เรียกว่า อารยธรรม, วัฒนธรรมทางจิตทางใจก็เรียกว่ามนุษยธรรม. อันหนึ่งเพิ่มความเห็นแก่ตัว, อันหนึ่งลดความเห็นแก่ตัว; ยื้อแย่ง ชักเยือกกันอยู่เรื่อย. เดียวนี้อารยธรรม มันกำลังชนะในการชักเย่อ เพราะมนุษย์ลุ่มหลงกันแต่เรื่องอารยธรรมเนื้อหนัง;

มนุษยธรรมกำลังลำบาก ลำบากในการจะทำหน้าที่ของตัว ในการที่จะคุ้มครองโลก.

ถ้ามนุษย์เป็นมนุษย์ที่ถูกต้องตามมนุษยธรรม, มนุษย์ต้องแสวงหา ต้องครอบครอง ต้องใช้สอย กระทั่งต้องทำกำไรหรืออะไรก็ตามใจ อย่างมีมนุษยธรรม. คุณไปมองตัวเองก็เห็นได้ว่า **มนุษย์ต้องทำอะไรบ้าง** : คนในโลกนี้ ต้องมีการแสวงหา แสวงหาความรู้ แสวงหาการงานอาชีพ แสวงหาอะไรต่าง ๆ ต่างก็แสวงหา แสวงหาทรัพย์ หรือที่ความต้องการนั้น นี่มันมีการแสวงหา แล้วก็ต้องการได้และมีการครอบครอง มีการยึดครอง แล้วมีการใช้สอยสิ่งที่มีอยู่ แล้วก็มีการทำกำไรยิ่ง ๆ ขึ้นไป; **ดูเหมือนจะไม่มีอะไรมากกว่านี้ โดยหัวข้อใหญ่ ๆ** เรื่องกิน เรื่องกาง เรื่องเกียรติอะไรมันรวมอยู่ในนี้หมด, **เขาจะต้องทำสิ่งเหล่านี้ อย่างมีมนุษยธรรม จึงจะเรียกว่าทำอย่างมนุษย์.** เดียวนี้เขากำลังทำสิ่งเหล่านี้ อย่างที่ไม่มีมนุษยธรรม มีแต่อารยธรรมตามแบบของเขา; มันก็เลยกลายเป็นไม่ใช่มนุษย์ เป็นคน เป็นเพียงคน เป็นแต่คน เป็นแต่คนที่รู้จักเห็นแก่ตัว เพราะว่าจิตใจมันต่ำ เพราะจิตใจมันต่ำมันจึงเห็นแก่ตัวเอง รู้จักแต่ตัวเอง เข้าใจแต่ตัวเอง.

ถ้าเป็นมนุษย์ก็ต้องมีจิตใจสูง, ถ้าจิตใจสูงก็เข้าใจผู้อื่น หรือเข้าใจ ความถูกต้อง ความเป็นธรรม; ฉะนั้น ขอให้ทุกคนถือหลักอันนี้; ให้มีการแสวงหา การครอบครอง การใช้สอย การทำกำไร **โดยอาศัยหลักมนุษยธรรม.** ถ้าคนอื่นไม่ทำ หรือพวกอื่นเขาไม่ทำ ก็ตามใจเขา, เราตายเสียดีกว่าที่จะไปทำอย่างที่ไม่มีมนุษยธรรม โดยอยู่อย่างที่ไม่เป็นมนุษย์จะอยู่ไปทำไมให้ป่วยการ ก็อยู่อย่างเป็นมนุษย์ดีกว่า; ฉะนั้น จะทำอย่างที่เป็นมนุษย์ ไม่ยอมทำอย่างอื่น. นี่ถ้า

มนุษย์มันมีกันแบบนี้ ในโลกนี้มันมีมนุษย์กันแบบนี้ มันก็ไม่มีปัญหาอย่างที่ว่ายาก ลำบาก เป็นทุกข์ทรมาน มีปัญหาหรือแยกแยะประการไม่มีสิ้นสุด.

ระวางการช่วยเหลือที่ยังไม่ใช่มนุษยธรรม, กลับจะเพิ่มอนารยธรรมยิ่งขึ้น.

ที่นี้พูดถึงการช่วยเหลือ. สมัยนี้เขาก็คุยโว, ต้องใช้คำว่าคุยโว, ว่ามีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างนั้นอย่างนี้ ตั้งองค์การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อย่างนับไม่ถ้วนองค์การ; คุณก็รู้ รู้ดีกว่าผมด้วย องค์การช่วยเหลือซึ่งกันและกันนะ. มีการกู้เงิน มีการให้กู้เงิน มีการได้เงิน มีการใช้เงิน อย่างไม่เป็นไปเพื่อมนุษยธรรม. ที่ทำกันอยู่นี้มันไม่เป็นไปเพื่อมนุษยธรรม; มันเป็นไปเพื่อกิเลสของแต่ละฝ่าย เป็นอารยธรรมของกิเลส, มันเพื่อจะร่วมมือกันทำอะไรตามพวก ตามพรรค ตามพวก; หรือว่าการให้เขาไปนั้น เพื่อตนได้กำไร ไม่ใช่เพื่อช่วย. นี่การทำทั้งหมดนี้มันจึงไม่ใช่เพื่อมนุษยธรรม, แต่มันเพื่ออารยธรรมเนื้อหนังยิ่งขึ้น อารยธรรมวัตถุยิ่งขึ้น ทำให้โลกนี้เป็นบ้ามากขึ้น.

คือเมื่อประเทศหนึ่ง ไม่มีความก้าวหน้าทางอารยธรรมเนื้อหนังหรือวัตถุนี้, อยู่กันอย่างง่าย ๆ เศิบ ๆ นี้ ก็ไปกู้เงินของ ยืมเงินของคนที่มีเงินพวกที่มีเงินมา สร้างอารยธรรมเนื้อหนังขึ้น ให้มันยุ่ง. คำว่า “ยุ่ง” ในที่นี้ หมายความว่า “มันเกินพอดีของสภาพอันแท้จริงของพลเมือง ของคนที่อยู่ที่นั่น”; มันก็เท่ากับมาเร่งให้เกิดความก้าวหน้าในทางความหลงใหลในทางเนื้อหนัง แล้วก็เห็นแก่ตัวมาก

ขึ้น; ฉะนั้น อัมพพาก็ต้องมีมากขึ้น มีความเจริญด้วยความเป็นอยู่ดี กินดี มีอะไรที่กรุงเทพฯที่เพิ่งเกิดมาก ๆ ตอนหลังนี้, มีในคัลป์ มีนวด มีอะไรก็ไม่รู้ ผมเรียกชื่อไม่ค่อยถูก; อย่างนี้มันมากขึ้น ๆ นี่เขาเรียกว่าอารยธรรม, อารยธรรมเนื้อหนัง.

ไม่มีก็ไปกู้เงินมา หรือว่าไม่มีก็ให้คนที่มันมีมาลงทุนให้ ให้มันมีสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา เพื่อทำให้มนุษย์เป็นบ้าด้วยอารยธรรมเนื้อหนัง; แล้วความเห็นแก่ตัวมันจะไม่เพิ่มขึ้นอย่างไร. เมื่อความเห็นแก่ตัวมันเพิ่มขึ้นแล้ว อัมพพามันจะไม่เพิ่มขึ้นอย่างไร; ผลมันก็เพิ่มอัมพพาลขึ้นทั่วทุกหัวระแหง กระทบบรรดเมล์กลางวันแสบ ๆ นี้. ไม่รู้จะไปโทษใคร เพราะว่าเรามันทำผิดเอง มันไปขยายอะไรขึ้นเกินความจำเป็น ชิงสุกก่อนห่าม.

เดี๋ยวนี้เขาพูดกันอยู่เรื่อย ๆ ได้ยินอยู่เรื่อย ๆ ว่าทางหลวงแผ่นดินไปถึงไหน โบว์ลิ่ง หรืออะไรก็ไม่รู้ไปถึงนั่น ในคัลป์ถึงนั่น อะไรถึงนั่น; มันก็ไปเพิ่มให้เกิดความลุ่มหลงในทางเนื้อหนังมากขึ้นที่นั่น เห็นแก่ตัวมากขึ้นที่นั่น แล้วมีอัมพพามากขึ้นที่นั่น, เพราะว่าคนที่เขาหลงใหลในเนื้อหนังแล้วเมื่อเขาไม่มีเงินจะซื้อเนื้อหนังนั้น เขาก็ต้องขโมยบ้าง ต้องเป็นอัมพพาล. นี่มันช่วยกันระดมสร้างอัมพพาลด้วยอารยธรรมแบบนี้; ฉะนั้น คุณให้ดี การมีเงิน การใช้เงิน การกู้เงินมาใช้อะไรต่าง ๆ มันไม่เป็นไปอย่างมีมนุษยธรรม มันมีแต่อารยธรรมเนื้อหนัง, แล้วก็หลับหูหลับตาบูชามันเข้า มันก็สนองให้อย่างนี้. เขาก็บ่น บ่นกันทั่วไปหมด, คนชั้นไหนก็บ่นนะเดี๋ยวนี้ คนชั้นผู้ปกครองก็บ่น คนชั้นผู้ถูกปกครองก็บ่น, บ่นว่ามันจะทนไม่ไหวอยู่แล้ว ไม่รู้มันเป็นอย่างไร มันเต็มไปด้วย

วิกฤตการณ์ทั้งนั้น; แล้วก็ไม่ได้หมายความว่า ต้นเหตุอันแท้จริงมันอยู่ที่ตรงไหน, คือไม่บูชามนุษยธรรม แต่ไปบูชาอารยธรรมเนื้อหนัง.

มันผิดหลักของพระพุทธเจ้าว่า ท่านทั้งหลายจงกินอยู่แต่พอดีเถิด - มตต๐ญฺตา จ ภตฺตสฺมี; มัตตัญฺจทานันฺนพฺอดี กิณอยู่แต่พอดีเถิด. เดียวนี้ไปคิดเสียว่า กิณดีอยู่ดี ๆ ๆ, แล้วก็คูณด้วยจำนวนเลขมากขึ้นไปอีก; กิณดีอยู่ดี ๆ ไม่ใช่กินอยู่แต่พอดี. แต่พอดี คือมันลดลงมา จนถึงอัตราที่พอดีที่ลดอีกไม่ได้; นั่นแหละเรียกว่ามัตตัญฺจตา จะ ภัตตฺตสมิง. เพราะว่าเราไม่ได้เกิดมาเพื่อกิน; เราเกิดมาเพื่ออยู่, อยู่แล้วเพื่อจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง คือให้มนุษย์มันได้มนุษยธรรม สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นั่น; ไม่มองกันในแง่นี้. ให้กินดีอยู่ดีมันก็เลยมีความหมายไปในทางให้เกิดอนารยธรรม; ยิ่งกินดีอยู่ดียิ่งขึ้นเท่าไร จิตใจมันโน้มไปในทางอนารยธรรม คือเห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น หวงแหนมากขึ้นเท่านั้น อิจฉาริษยามากขึ้นเท่านั้น; นี่มันก็มีการทำอย่างป่าเถื่อน. เดียวนี้ก็เห็นอยู่แล้วว่า การฆ่ากันตายซึ่งหน้าอย่างไม่มีคามหมายนั้นนะ มันมี, แล้วมีอยู่ทั่วไปและมากขึ้น ๆ, แล้วแถมมีแม่ในวงของครูบาอาจารย์ชั้นสูงด้วย; อย่างนี้มันก็หมดเลย : มนุษย์เป็นคนกันเสียหมด นี่มนุษย์กลายเป็นคนเสียหมด, หรือว่าเกิดมาเป็นคนแล้วก็ไม่เคยเป็นมนุษย์เลย เป็นแต่คนอยู่นั่นแหละ.

หิริโอตตปปะเป็นธรรมะที่คุ้มครองโลก

ช่วยทำโลกให้มีมนุษยธรรมสมบูรณ์.

ที่นี้เราคู่ต่อไปถึงปัญหาที่มันเนื่องกันว่า **แม้ว่ามนุษย์จะอยู่ในสภาพ** อย่างนี้ **จมปลักอยู่ในอวิชชาอย่างนี้ มันก็ไม่รู้จักอาย มันก็ไม่รู้จักกลัว.** คุณอย่าทำเล่นกับคำ ๒ คำนี้ คือคำว่า **ไม่รู้จักอาย** และ **ไม่รู้จักกลัว;** นี่มันเป็นทั้งหมดของต้นเหตุของความยุ่งยากลำบาก หรือปัญหาต่าง ๆ. ที่เป็นบาปก็เรียกว่า **หิริ** กับ **โอตตปปะ** คู่หนึ่ง นี่คือ**รู้จักอาย** และ**รู้จักกลัว;** แล้วก็ **อหิริ** แล้วก็ **อโนตตปปะ** นี้คู่หนึ่ง คือ**ไม่รู้จักอาย** และ**ไม่รู้จักกลัว.** ที่นี้**อายหรือกลัวในที่นี้** มันหมายถึง **กลัวบาป** **กลัวความชั่ว** **กลัวความเลว** โดยตนเองด้วย โดยไม่ต้องปรารภผู้อื่น. เดียวนี้เขา**ไม่รู้จักอาย** เขา**ไม่รู้จักกลัว,** เขา**อวดสิ่งที่ไม่ควรจะอวด** หลอกให้ผู้หญิงเขาใช้เสื้อผ้าสั้นยิ่งขึ้น ๆ น้อยชิ้นเข้า **ไม่มีความละอาย** **ไม่มีความกลัว,** แล้วก็หลงกันทั้ง ๒ ฝ่าย; นี่ก็รวมอยู่ในคำว่า **ไม่รู้จักอาย**และ**ไม่รู้จักกลัว.** แต่ความหมายสูงสุดมันอยู่ในส่วนลึก คือ**ทางธรรมะ** **ทางจิตใจ** : เราจะต้อง**ละอายความชั่ว** **ละอายความมีกิเลส** หรือ**ความมีบาป,** เราก็ต้อง**กลัวผลของกิเลส** คือ**ความทุกข์;** อย่างนี้จึงจะเรียกว่า**มีความละอาย**และ**มีความกลัว.**

ในที่แห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า **ธรรม ๒ อย่างนี้เป็นเครื่องคุ้มครองโลก,** นี้เรียกว่า**ธรรมเป็นโลกบาล** **โลกปาละ.** **โลกะ+ปาละ** คือ**คุ้มครองโลก;** พอปราศจากความละอายและความกลัวเสียแล้ว **โลกไม่มีเครื่องคุ้มครอง.** ที่นี้ถ้าว่ายังมี**ความละอาย** หรือ**ความกลัว** คือมี**หิริโอตตปปะ**อยู่แล้ว ก็หมายความว่า**โลกยังมีเครื่องคุ้มครอง.** เดียวนี้มนุษย์มันเมา **เมาอารยธรรมเนื้อหนัง,** มันเป็นคนเมาแล้วมันจะ**รู้สึอะไร** มันเป็นคนบ้า มันก็**ไม่ละอาย** มันก็**ไม่กลัว,** **ไม่ละอายความชั่ว** **ไม่กลัวความชั่ว** มันจะฆ่าเขาตายที่ละหมื่นละแสน มันก็**ไม่ละอายว่าผิด**

ศีลธรรม มันก็ไม่กลัวว่าอันนี้จะเป็นความเสื่อมเสีย. *ทำไมจึงไม่ละอาย ไม่กลัว ?* ก็เพราะเมา, เพราะเมาแห่งอารยธรรมเนื้อหนัง ของวัตถุนิยม.

เดี๋ยวนี้มันเป็นวัตถุนิยม รุนแรงขึ้น ๆ; พวกประชาธิปไตยก็วัตถุนิยม, พวกเผด็จการก็วัตถุนิยม, มันชวนกันหันหลังให้ศาสนา หันหลังให้พระเจ้ากัน ทั้งนั้นแหละ ถือพระเจ้าแต่ปาก ถือศาสนาแต่ปาก; ก็เรียกได้ว่ามันเป็นวัตถุนิยม มันก็มีอารยธรรมเนื้อหนัง แล้วมันก็เมาอารยธรรมเนื้อหนัง มันก็ไม่ละอาย มันก็ไม่กลัว มันคือไม่มีหิริโอตตปปะ. ฉะนั้น เราจะต้องรู้จักอาย จะต้องรู้จักกลัว อย่างถูกต้อง ตามกฎของศีลธรรม, หรือว่าตามกฎของสังฆธรรม คือธรรมชาติ.

เรื่องศีลธรรมนี้ เป็นเรื่องที่บัญญัติ เรื่องสอน เรื่องบังคับ เรื่องอะไร ให้อาย ให้กลัว; แต่ถ้าเรื่องของสังฆธรรมของธรรมชาตินั้นนะมันไม่พูดหรอก : ถ้าแกทำผิดมันก็ลงโทษแก, ในเมื่อแกไม่รู้จักอาย ไม่รู้จักกลัว แกก็ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อนอย่างนี้แหละ, มันต้องหน้าที่ของแกเองต่างหากที่จะต้องรู้จักความละอาย และความกลัว และรู้จักอะไร ๆ ที่มันเกี่ยวข้องกัน แล้วอย่าทำให้ผิด แล้วแกก็ไม่เดือดร้อนเอง; นี่ธรรมชาติ “มันพูดอย่างนี้”. อย่างนี้มันเป็นเรื่องสังฆธรรม เป็นไปตามธรรมชาติ, มนุษย์ก็ยังไม่รู้จักกลัวและมองไม่เห็น : มันจริงเด็ดขาด อย่างนี้มนุษย์ก็ยังไม่มองเห็นและไม่รู้จักละอาย ไม่รู้จักกลัว. ที่มา ๆ สอนกันในวัด ในโบสถ์ในอะไรว่าจงละอาย จงกลัวนี้ มันยังไม่กลัวใหญ่ เพราะว่าคนมันพูด. แล้วคนผู้พูดเองก็มักจะไม่ละอายและไม่กลัวเหมือนกัน มันก็สอนกันไม่ได้, มันจึง

มีแต่ความไม่ละอายบาป หรือไม่กลัวบาปมากขึ้น ๆ; นั่นแหละคือความไร้

มนุษยธรรม. ความไม่รู้จักกาย ความไม่รู้จักกลัวอย่างมนุษย์ อย่างที่มนุษย์ควรจะรู้; นั่นแหละคือความไร้มนุษยธรรม, หรือจะไร้อารยธรรมอย่างคืออย่างมนุษย์ก็ได้. แต่ผมชอบคำว่ามนุษยธรรม เพราะอารยธรรมคือ *civilization* นั้นมันเมาวัตถุ เมาเนื้อหนัง, แต่ถ้ามนุษยธรรมมันยังคืออยู่; ฉะนั้น ความไม่รู้จักกาย ความไม่รู้จักกลัวอย่างมนุษย์ควรจะรู้ นั่นคือความไม่มีมนุษยธรรม.

ถ้ามันพิสูจน์ได้ว่า เดียวนี้ไม่มีความละอาย ไม่มีความกลัว ก็แปลว่า เดียวนี้มันไม่มีมนุษยธรรมอยู่ในโลก, มีแต่อารยธรรมเนื้อหนังตบตา หลอกหลวง กันไปเรื่อย ๆ. ปัญหาใหญ่อยู่ที่ความไม่รู้จักกาย ไม่รู้จักกลัว; แล้วก็ค้นลงไปอีก ที่หนึ่งว่า อะไรเป็นมูลเหตุให้ไม่รู้จักละอาย ไม่รู้จักกลัว? มันก็มาพบอันนี้อีกว่า ความย่ำแย่ของอารยธรรมทางเนื้อหนังมันมีมาก มนุษย์ประดิษฐ์ประดิษฐ์ ค้นคว้าประดิษฐ์ประดิษฐ์อารยธรรมทางเนื้อหนังขึ้นนั้น มันล้วนแต่เป็นเรื่อง ย่ำแย่ยิ่งขึ้นทั้งนั้น. ที่นี้ความย่ำแย่ของอารยธรรมเนื้อหนังนี้ มันบีบคั้นมนุษย์ ไม่ให้อาย ไม่ให้กลัว ไม่ให้รู้จักกายไม่ให้รู้จักกลัว, มันไม่ใช่เพียงแต่ล่อหลอก อย่างเดียว มันบีบคั้นด้วยเลย ว่ามีงอย่าอายอย่ากลัว; ฉะนั้น ความย่ำแย่ของ อารยธรรมวัตถุ อารยธรรมแผนใหม่ แผนปัจจุบันนี้ มันเต็มไปด้วยความมิจฉาทิธรรม, ภาวะจิตติธรรมจะมีเพิ่มขึ้น เท่ากับความเจริญของอารยธรรมเนื้อหนัง แผนปัจจุบันมันเพิ่มขึ้นเท่าไร. ความย่ำแย่ของอารยธรรมเนื้อหนัง บีบคั้นมนุษย์ไม่ให้รู้จักกาย ไม่ให้รู้จักกลัว ต่ออนารยธรรม. มนุษย์สมัยนี้ที่รู้จักพูดว่า อนารยธรรมเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ, แต่เขาก็ไม่รู้ว่อนารยธรรมนั้นคืออะไร; เลยไม่

กลัวต่ออนารยธรรมที่แท้จริงนี้, ไปกลัวต่ออะไรก็ไม่รู้ซึ่งมันไม่น่ากลัว หรือไม่ควรกลัว.

อนารยธรรมระหว่างยุคคนป่ากับคนยุคนี้ อันไหนน่ากลัวกว่ากัน.

นี่ลองเปรียบเทียบกันดู อนารยธรรมที่เขาเรียกกันด้วยภาษาพุทธธรรมดาว่าอนารยธรรมนั้น, *อนารยธรรมยุคคนป่าสมัยหินโน้น กับอนารยธรรมยุคปิงปองวันนี้ อันไหนน่ากลัวกว่า.* เพราะเมื่อพูดตามภาษาคนธรรมดาเดี๋ยวนี้แล้วก็เรียกว่าคนป่าสมัยหินนั้นมีอนารยธรรม ไม่มีอารยธรรม. เขาละยอมรับว่าเขาอย่างนั้น : คนป่าสมัยหินไม่มีอารยธรรมเป็นอนารยธรรม, เรามาเปรียบเทียบกันดูกับอนารยธรรมของคนยุคปิงปองนี้ อันไหนน่ากลัวกว่า. *อนารยธรรมของคนป่าสมัยหินนั้น* เราพูดกันมาแล้วว่ามันเป็น *innocence* มันมีความซื่อ ๆ เช่ ๆ ไม่มีความคิดโกง ไม่มีความคิดที่จะเบียดเบียนโดยไม่มีเหตุผล เพราะมันไม่ได้ต้องการอะไรมาก มันไม่ได้ก้าวหน้าในเรื่องเนื้อหนัง. *แต่ว่าอนารยธรรมยุคปิงปองวันนี้* มันเป็นความต้องการของกิเลส มันทำอะไรกันบ้างก็คูถี ตั้งต้นตั้งแต่ว่ามันก็มีความหลอกลวง ตลบตะแลง โทกมดเท็จกันสุดความสามารถที่มันจะโกหกได้ เพราะมันหลายร้อยเปอร์เซ็นต์ มันไม่ใช่ร้อยเปอร์เซ็นต์ โทกโกหกไม่ใช่ร้อยเปอร์เซ็นต์ มันหลายร้อยเปอร์เซ็นต์ มันใช้วิธีตลบตะแลง หลอกลวงซึ่งกันและกันในวิถีทางการเมือง ทางการอะไรก็แล้วแต่ นี่มันเป็นอนารยธรรมเท่าไร, มันคอยจ้องที่จะทำลายผู้อื่น ตามโอกาสที่จะทำได้ ให้ตัวได้เปรียบได้อำนาจ ได้อะไรไว้เสมอตาม

วิถีทางการทหาร รวมกับการเมือง นี่มันเป็นอนารยธรรมสักเท่าไร; คนป่าทำได้ หรือ เพราะมันโง่ เพราะมันซื่อ เพราะมันมีแต่ *innocence*. นี่อนารยธรรมอันไหนใน ๒ ยุคนี้ อันไหนยุคไหนมันน่ากลัวกว่า; เปรียบเทียบกันดู.

อนารยธรรมไหนน่ากลัวกว่า ระหว่างอนารยธรรมของคนกับของสัตว์.

เอาละ, อยากจะพูดให้มันแคบเข้าไปกว่านั้นว่า อนารยธรรมของคนกับอนารยธรรมของสัตว์นี้ อันไหนมันน่ากลัวกว่า, อันไหนมันร้ายกาจกว่า. อนารยธรรมของสัตว์เช่นสุนัขและแมว เป็นสัตว์บ้าน หรือว่าสัตว์ป่า แม้แต่เสือ แม้แต่สัตว์ป่าดุร้ายอะไรก็เถอะ มันไม่มีอารยธรรม มันมีแต่อนารยธรรมอย่างที่ เขาพูดกันสมัยนี้นะ, แล้วก็มาเทียบกันดูกับอนารยธรรมของคนนี่ ของมนุษย์นี่; ดูให้ดี ๆ สิ อันไหนมันน่ากลัวกว่า. คนที่มีโซ่มนุษย์ มันมีกิเลส มันมีความเห็นแก่ตัว มันถือการได้เป็นความถูกต้อง เป็นความยุติธรรม; นี่อนารยธรรมของคนชนิดนี้กับอนารยธรรมของสัตว์เครื่องจาน, อนารยธรรมไหนน่ากลัวกว่า.

[มนุษย์ไม่มีอนารยธรรมเลยมีว่ากรณีใด ๆ จึงคิดว่าสัตว์เครื่องจาน.]

ทีนี้ถ้าว่าพูดกลับเสียอีกที่ว่า อนารยธรรมของสัตว์เครื่องจาน กับอนารยธรรมของผู้ที่เป็นมนุษย์ อันไหนจะน่ากลัวกว่า; ถ้ามันเป็นมนุษย์ มันไม่มีอนารยธรรมได้ เพราะมันมีใจสูงตามความหมายของคำว่ามนุษย์ ฉะนั้น มันไม่มีอนารย-

ธรรมไปได้ มันก็ต้องดีกว่าสัตว์เดรัจฉาน. สัตว์เดรัจฉานก็ยังมีอนารยธรรมชนิด *innocence* ไปตามเดิม. เอาละมาถึงตอนนี้ก็นึกถึงหลักที่เขาถือกันมาแต่โบราณ โบราณนั้นนะ : ฆโม หิ เตสํ อธิโก วิเสโส – ธรรมะเท่านั้นที่ทำให้คนให้ผิดแปลก แตกต่างจากสัตว์ คือให้มันเป็นมนุษย์ขึ้นมา, ฆเมน หีนา ปสุกิ สมานา – เมื่อเอา ธรรมะออกไปเสียแล้วคนกับสัตว์ก็เสมอกัน; นี่ไปเปรียบเทียบดูเอาเองก็แล้วกัน.

อนารยธรรม–อารยธรรม ตามความหมายทางศาสนา.

ในที่สุดมันก็เหลือสิ่งที่จะต้องคิดแต่เพียงว่า อนารยธรรมตาม ความหมายทางพุทธศาสนา หรือศาสนาไหนก็ตาม. อนารยธรรมหรืออารยธรรมก็ดีที่บัญญัติไว้ตามความหมายทางศาสนา เขาบัญญัติไว้อย่างไร; ที่นี้อารยธรรมหรือ อนารยธรรมก็ตามที่บัญญัติไว้ตามความรู้สึกลึกคึกนี้ของมนุษย์ หรือคนสมัยนี้ที่เจริญ ด้วยวัตถุนี้ เขาบัญญัติไว้อย่างไร; มันไม่มีวันจะพบกันได้. เมื่อเอาศาสนาเป็น หลัก เอามนุษยธรรมเป็นหลัก, อารยธรรมมันก็พลอยเป็นความถูกต้องไปด้วยไม่มี ทางจะผิดได้; แต่ถ้าเอากิเลส เอาความต้องการคนสมัยนี้เป็นหลัก, สิ่งที่เรียกว่า อารยธรรมก็เป็นของสกปรก คือมันเป็นความเห็นแก่ตัว.

ศาสนาทุกศาสนาไม่ว่าศาสนาไหน มีใจความสำคัญตรงกันหมด คือ ต้องการทำลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์. นี่ผมขอร้องแล้วขอร้องอีกว่า *อย่าไป ดูหมิ่นศาสนาใด ๆ เลย*; ทุกศาสนามันมีนิวเคลียสอยู่ที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวของสัตว์มนุษย์, ส่วนเปลือกผิวนอกของศาสนานั้น มันก็ต้องแตกต่างกันบ้างเป็น ธรรมดา เพราะว่ามันต้องเกิดในยุคสมัยที่ต่างกัน มันต้องเกิดในดินแดนภูมิ

ประเทศที่มันต่างกัน ฉะนั้น ผิวเปลือก หรือวิธีการมันก็ต่างกันบ้าง แต่ความมุ่งหมายที่เป็นหัวใจมันต้องการจะทำลายความเห็นแก่ตัวของคน. ฉะนั้น ทุกศาสนามีหลักเกณฑ์ทางอารยธรรมและมนุษยธรรมที่ถูกต้อง เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณไปหมด ไม่มาบูชาเรื่องทางเนื้อหนัง. เพราะฉะนั้น เราจะต้องถือมนุษยธรรมเป็นหลัก มันแน่นอนดี มันชัดเจนดี; อย่าไปถืออารยธรรมเพื่อ ที่เพื่อ ยิ่งขึ้นทุกที ทุกวันนี้เป็นหลัก มันไปหาความเห็นแก่ตัวมากขึ้นแหละ.

อารยธรรม-มนุสสธรรมทางศาสนาเชื่อถือเอาเป็นที่พึงได้.

คุณเอะ; ไปดูให้ดี ๆ ดูด้วยจิตใจที่เป็นธรรม ด้วยจิตใจที่เที่ยงตรง หรือบริสุทธิ์ว่า อารยธรรมแผนปัจจุบันแผนใหม่นี้ มันนำไปสู่ความเห็นแก่ตัว ยิ่งขึ้นทุกที ๆ; แล้วมันเป็นอย่างไรก็ผลของมันก็แล้วกัน. ความเห็นแก่ตัวนี้มันร้ายกาจไม่มีอะไรเท่า เป็นรกราก เป็นรากเหง้าของโลกะ โทสะ โมหะ; มีความเห็นแก่ตัวแล้วก็พร้อมที่จะมีโลกะ โทสะ โมหะ, แล้วก็ทำไปตามอำนาจโลกะ โทสะ โมหะ. ถ้าไม่มีความเห็นแก่ตัวเสียอย่างเดียว ไม่มีตัวที่จะยึดมันถือมันเสียอย่างเดียว มันไม่มีหนทางที่จะเกิดโลกะ โทสะ โมหะได้; ฉะนั้น การที่ศาสนาทั้งหลาย ตั้งเป้าหมายที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวนี้ มันเป็นการถูกเกินร้อยเปอร์เซ็นต์ ถูกหลายร้อยเปอร์เซ็นต์ หลายพันเปอร์เซ็นต์; ควรจะเชื่อถือได้ ควรจะพึงพาได้. ถ้าจะเรียกว่าอารยธรรม ก็เป็นอารยธรรมทางจิตทางวิญญาณ ไม่ใช่ทางเนื้อหนัง; แต่ผมมันเรียกว่ามนุษยธรรม, เอาอารยธรรมไปไว้เรื่องทางเนื้อหนัง เพราะมันต้องไปตรงกับคำว่า *civilization* ซึ่งมันเป็นเรื่องทางเนื้อหนัง.

culture ทางเนื้อหนัง เป็น *civilization*; *culture* ทางจิตทางวิญญาณ เป็น มนุษยธรรม *humanism* หรืออะไรก็ได้แต่จะเรียก, เป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณก็แล้วกัน. ทีนี้คู่อีกทีหนึ่งมันก็มีความถูกต้อง เรียบร้อย ชัดเจน ไม่กำกวม ว่า มนุษยธรรมมันก็เป็นสิ่งที่ไม่มือนารยธรรม.

ถ้ามันเป็นมนุษยธรรมโดยถูกต้องและบริสุทธิ์แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า
อนารยธรรมไม่มีทางที่จะเข้ามา. แต่ถ้ามันเป็นอารยธรรมเนื้อหนังแล้ว มันจะ
 เต็มไปด้วยอนารยธรรมพ่วงติด ๆ กันมา : อารยธรรมนี้ก้าวหน้าขึ้นไปขั้นหนึ่ง
 อนารยธรรมก็เพิ่มขึ้นตามมาขั้นหนึ่ง; อารยธรรมเนื้อหนังมีเท่าไร อนารยธรรมก็
 จะติดตามมาเท่านั้น, เพราะว่าอารยธรรมนั้นมันสร้างความเห็นแก่ตัว มันเพิ่ม
 ความเห็นแก่ตัว มันหล่อเลี้ยงความเห็นแก่ตัว. ฉะนั้น เราจะมีอะไรพิเศษไปกว่านี้
 มันก็ยิ่งมีความเห็นแก่ตัว; มีตู้เย็น มีห้องปรับอากาศ มีตึก มีรถยนต์ มีอะไร
 แล้วแต่ที่จะอยากมีกันนั้น, ยังมีเท่าไรยิ่งมาเท่าไรมันก็ยิ่งเพิ่มความเห็นแก่ตัว.
 เทียบไม่ได้กันกับสมัยปู่ย่าตายายของเรา : ปู่ย่าตายายของเราไม่มีสิ่งเหล่านี้ แล้ว
 ก็ไม่รู้จักเห็นแก่ตัว หรือเห็นแก่ตัวน้อยเกินไป เพราะว่าเขาไม่มีอะไรที่เป็นความ
 สนุกสนาน เอร์็ดอ่อยมาช่วย มาทำให้มันหวงหรือหึง หรือยึดครองในลักษณะที่
 เป็นความเห็นแก่ตัว; จะทำบุญอะไรสักทีก็ไม่ต้องจัดงานบอล เขาก็บริจาคได้โดย
 ไม่ต้องจัดงานบอล แล้วก็ได้มากด้วย เพราะมันไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายงานบอล.
 ปู่ย่าตายายของเราทำอย่างนี้ ไม่มีอะไรไปช่วยให้เห็นแก่เนื้อหนัง.

เดี๋ยวนี้มันมีแต่ทุกอย่างที่เป็นความเจริญก้าวหน้า ล้วนแต่ช่วยให้เห็นแก่
 เนื้อหนัง ให้บูชาเนื้อหนัง ให้ลุ่มหลงมัวเมาในเนื้อหนัง; ฉะนั้น จะทำบุญกุศล

ต้องจัดงานบอล จะบริจาคอะไรสักชนิดต้องผ่านผู้มีเกียรติสูงสุด ต้องตะโกนว่าได้ทำดี ได้บริจาค นั่นนี่, อย่างนี้ปุ่ย่าตายายตาทวดเขาหัวเราะเยาะคนชนิดนี้ คือไม่ได้ทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ ไม่ได้บริจาคอย่างบริจาคจริง ๆ มันลงทุนค้าเพื่อเนื้อหนังของเขาต่อไปอีก. นี่อารยธรรมที่ต้องระวัง อารยธรรมที่น่ากลัวที่สุด อารยธรรมซึ่งมีอนารยธรรมพ่วงท้ายมาเสมอไป; ขอให้จัดการกับมันให้ดี ๆ ให้มันเปลี่ยนเป็นมนุษยธรรมเสีย, จะไม่มีอนารยธรรมมาเกาะเกี่ยว มารบกวนแต่ประการใด.

เอาละเป็นอันว่า เรื่องที่ว่าอนารยธรรมมีอยู่ ๒ ชนิดระวังให้ดี ชนิดหนึ่งไม่เป็นอนารยธรรม แต่มันถูกเรียกว่าอนารยธรรมอย่างไม่เป็นธรรม; ส่วนอนารยธรรมชนิดหนึ่งมันเป็นอนารยธรรมแท้ นำหวาดเสียวที่สุด แต่คนกลับไม่เรียกว่าอนารยธรรม, *กลับเอามาสวมไว้บนศีรษะ* อย่างกับว่าเอากงจักรเป็นดอกบัวมาสวมไว้บนศีรษะ แล้วก็ทนทรمانไปก็แล้วกัน. นี่เรื่องอนารยธรรม ๒ ชนิดกำลังสับสนเล่นตลกกันอยู่อย่างนี้; ขอให้เข้าใจเรื่องนี้ แล้วจะเข้าใจเรื่องอื่นที่ผมจะได้พูดต่อไปได้ โดยง่ายที่สุดเลย.

ขอยุติในวันนี้เพียงเท่านี้.

มนุสฺสธรรม

- ๑๑ -

๑๔ เมษายน ๒๕๑๕

มนุสยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท.

[เวลาใกล้รุ่งควรถือเอาความหมายให้หวังได้สัมมาทิฏฐิอันเป็นเหมือนรุ่งอรุณของอริยมรรค.]

วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๑๕ ของพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว; สำหรับของพวกอื่นที่อื่นก็เป็นอย่างอื่น, แต่สำหรับเวลา ๔.๓๐ น. นี้ มันก็คือเวลาใกล้รุ่ง มันก็ควรจะทำเอาเป็นความหมาย ที่มันให้ความหวังอะไรสักอย่างหนึ่ง ว่ามันใกล้รุ่ง, แล้วมันจะรุ่งโดยแน่นอน. ในพุทธศาสนาถือว่า สัมมาทิฏฐิเป็นสัญลักษณ์ของรุ่งอรุณ, เพราะฉะนั้น จึงมาก่อนในฐานะเป็นองค์มรรคองค์ที่ ๑ ของอริยมรรคมีองค์ ๘, ทุกคนก็เคยเห็น หรือเคยอ่าน เริ่มด้วย

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปิ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต เรื่อยไปจนถึงอันสุดท้าย คือสัมมาสมาธิ.

สัมมาทิฏฐิมาก่อน และพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้เองว่า มันเหมือน รุ่งอรุณ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์นำหน้าของเวลากลางวัน. พอเห็นรุ่งอรุณฟ้าสว่างนี้คน เขาก็มีความรู้สึกที่วันมาแล้ว เวลากลางวันมันมาแน่ มาแล้ว; ฉะนั้น เวลาหัวรุ่ง ก็เป็นสัญลักษณ์ที่ดีว่ามันจะสว่างแน่. เพราะฉะนั้น ขอให้ทุกท่านกระทำไว้ในใจ ว่าเราเป็นบุคคลที่จะต้องสว่างแน่ ในโอกาสหน้า, อย่าได้เป็นคนมืดเหมือนที่แล้ว มา. มันมีคำคติเตือนอยู่คำหนึ่งว่า *มามีมืด แล้วก็ไปมืด* หมายความว่าเกิดมาโง่จาก ท้องแม่ แล้วก็โง่เข้าโลงไป; อย่างนี้เป็นสภาพที่ใช้ไม่ได้ สำหรับพุทธบริษัท.

พุทธบริษัทมีหลักเข้ากันกับหลักทั่ว ๆ ไป ของชาวอินเดียและวัฒนธรรมจีน.

พุทธบริษัทมีกฎเกณฑ์ ทำความสว่างให้แก่ชีวิตเป็นขั้น ๆ เป็นตอน ๆ
ไป ตั้งแต่เกิดมาจนเจริญเติบโต จนกระทั่งแก่เฒ่า; เข้าหลักกันได้กับหลัก
ทั่ว ๆ ไปในอินเดีย, โดยเฉพาะในวัฒนธรรมของชนชาวจีน ก็ล้วนแต่ว่าสภาพ

ของคนเราในลักษณะที่ค่อยถี่หูดึ่มต่ายั้งขึ้นมำทุกที ๆ จากการเกิดเป็นทารก.
 ดู เรื่องจับวัว* :-

เด็กคนหนึ่ง มันเกิดมำไม่รู้ทิศเหนือทิศใต้ ยืนแคว้งคว้างอยู่; ต่อมำค่อย
 เห็นรอยวัวตามดิน; ก็เดินตามรอยวัวไป; พบตัววัวเห็นอยู่แต่ไกลก็เข้าไป
 จับวัว, ตอนนี้เป็นตอนที่ต่อสู้กันอย่างนำอันตรายที่สุด เพราะว่ำว๊วณะเขำมันแหลม;
 แต่ในที่สุดก็ชนะได้ ก็ขึ้นขี่วัวเป่าปี่ด้วย แล้วพำมำบ้าน ด้วยควำพอใจเป็นสุข ร่ำ
 เริง; แต่ว่ำในที่สุดถึงระยะหนึ่งมันก็เอื่อมระอำ แม้แต่ที่จะเป่าปี่ขี่วัว, มันจึงแหวง
 ไปท่งเบื่องบน ไม่สนใจกับวัว; แล้วก็ในที่สุดก็ไม่สนใจแม้แก่กับ
 ตัวเอง ชีวิตของตัวเองก็ถูกละถูกลืม, รูปภำพตอนนี้ก็เขียนเป็นว่ำง วงกลมว่ำง;
 แล้วต่อมำกิ่งอกใหม่ ผลิตออกมาใหม่, ผลิบอ ผลิตอกออกบอออกมาใหม่
 เหมือนกับต้นไม้ในฤดูผลิบอ; ในที่สุดก็ออกมาเป็นผู้แจกของส่งตะเกียง ก็อทำ
 ประโยชน์ผู้อื่นถึงที่สุด.

นี่คือวิวัฒนาการของชีวิต ซึ่งเรำคว่ำจะเรียกวิวัฒนาการของชีวิตอันนี้
 แลหะ ว่ำมนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท; ดังนั้น ในวันนี้จะได้พูดกัน
 โดยหัวข้อที่ว่ำ มนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท.

* ภาพปริศนารธรรม ชุดจับวัว ที่องค์บรรยายอธิบายไว้พร้อมทั้งอุปมาและอุปไมย, หำดูได้จากหนังสือ
 ธรรมโฆษณได้่ม บรมธรรมภำคตัน หน้า ๓๑-๓๗; หรือหนังสือธรรมะเล่มอื่น ๆ แห่งองค์บรรยาย.

ถ้าเป็นอย่างอินเดีย ตั้งแต่โบราณกาลมาจนกระทั่งบัดนี้ เขาถือตามกฎเกณฑ์ของมนู ที่แบ่งไว้เป็นระยะเพียง ๔ ระยะสั้น ๆ :-

ระยะที่ ๑. เป็นพรหมจารี. เกิดมาเป็นเด็ก เป็นหนุ่มสาว ตอนนี้เป็นพรหมจารี เต็มไปด้วยการศึกษา เต็มไปด้วยการบิบบังคับตัวเองให้อยู่ในระเบียบวินัยให้ดีที่สุด ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ทั้งหนุ่มทั้งสาว; จึงเรียกว่า พรหมจารี.

ระยะที่ ๒. ที่นี้ก็เลื่อนชั้นตามวาระแล้วถึงคฤหัสถ์ ความเป็นคฤหัสถ์เป็นพ่อบ้านแม่เรือน; ตอนนี้อย่างไรก็ตามไปด้วยการงาน กิจการงานในฐานะที่เป็นพ่อบ้านแม่เรือน มีลูกมีหลาน.

ระยะที่ ๓. ที่นี้ก็ถึงวาระที่เลื่อนชั้นอีก ก็หมายความว่า เอื้อมระอาต่อเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ มันเอื้อมระอา, มันจึงเลื่อนชั้นอีกชั้นหนึ่งไปสู่ วณปรัสถ์ คือความเก็บตัวอยู่ในที่สงัด, ตามปกติก็คือป่า แต่ถ้าไม่ออกไปอยู่ป่าอยู่ดงก็มุมบ้านไหนตรงไหนมันสงบสงัด หรือแม้ว่าในห้องส่วนตัว, ก็เล็กเป็นคฤหัสถ์ เล็กหน้าทีของพ่อบ้านแม่เรือน; นี้เขาเรียกว่าวนปรัสถ์. คนที่เป็นอิสระ โดยเฉพาะที่เป็นผู้ชายก็ออกไปสู่ป่า แปลว่าเล็กกันทีสำหรับบ้านเรือน สำหรับความสุขอย่างโลกนี้พอกันที ก็ออกไปหาความสุขที่ดีกว่า.

ในบาลีมีกล่าวถึงโดยการเอาผมหงอกเส้นแรกในศีรษะ เป็นเครื่องวัดระยะกาล ว่าพอกันทีสำหรับความสุขอย่างโลกนี้, ที่เป็นพระราชาก็มอบหมายทรัพย์สมบัติให้แก่พระราชโอรสไป อย่างนี้เป็นต้น; อยู่ในที่สงัดกับธรรมชาติ ได้รู้รสของความสุขสงบสงัด ชิมรสไปจนเป็นที่พอใจ.

ระยะที่ ๔. นี้ถ้าจะเลื่อนขั้นอีกที่เป็นขั้นที่ ๔ ขั้นสุดท้าย ก็คือเป็น
สันยาสี; ขั้นสันยาสีก็เที่ยวแจกของสองตะเกียงอีกตามเคย. ที่นี้ติดต่อกับ
 ประชาชนแจกของสองตะเกียง แบบเดียวกับความคิดของจีน.

นี่มันเป็นเรื่องของอินเดียซึ่งเป็นทีกำเนิดของพุทธศาสนา; ฉะนั้น หลัก
 พุทธศาสนามันก็คือ วัฒนธรรมอินเดียที่เจริญงอกงามขึ้นมาจนถึงที่สุด.

คำว่าแจกของสองตะเกียงนั้น มันก็หมายความว่า ไม่มีเรื่องตัวตนของ
 ตน, ชีวิตที่เหลืออยู่เพื่อผู้อื่น. แจกของมันก็คือว่า ช่วยเหลือด้วยวัตถุตามมีตามได้
 หรือว่าเท่าที่จะทำได้ หรือว่าแนะนำวิธีที่จะเจริญด้วยวัตถุ; ที่นี้สองตะเกียงก็
 หมายความว่า ให้แสงสว่างแก่ชีวิตที่จะไปถึงวาระสุดท้ายคือนิพพานนั่นเอง
 นั่นนะมันเป็นแสงสว่างที่สุด.

จากหลักเกณฑ์อันนี้ เราจะพบสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมอยู่ในนั้น แล้ว
 มันก็เป็นมนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท. พวกอื่นอาจจะไม่เห็นด้วยก็ได้;
 แต่พุทธบริษัทก็มีทัศนะอย่างนี้ ต่อสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม : **เจริญด้วยธรรมที่ทำให้
 ความเป็นมนุษย์** ตั้งแต่เด็กมาจนถึงหนุ่มสาว จนถึงพ่อแม่เรือน จนถึงคน
 สูงอายุ กระทั่งถึงคนวัยสุดท้ายของชีวิต, เต็มไปด้วยความถูกต้องของความเป็น
มนุษย์; ไม่มีพูดถึงอารยธรรมวัตถุ อารยธรรมเนื้อหนังเหมือนคนสมัยนี้ จะอยู่ใน
 ที่ประคบประหงม สะดวกสบาย จนวาระสุดท้าย จนเนาเข้าโลงไป, ฉะนั้น เขา
 สะสมเงินไว้มาก ๆ จะได้อยู่อย่างเทวดาจนแก่ชรา จนเนาเข้าโลงไป; แล้วมันอยู่
 ไม่ได้หรอก อย่าโง่ให้มันมากไปนัก, เมื่อร่างกายมันแก่ชราเข้า มันก็มีชีวิตอยู่ใน
 สภาพเป็นเทวดาอย่างไรได้ มันก็ทนทรมาณ.

ยิ่งโง่ต่อธรรมะเท่าไร ยิ่งทนทรมาณในวัยแก่ชรา มากขึ้นเท่านั้น;
 เพราะฉะนั้น จึงริบหาวิชาความรู้ หรือแสงสว่าง หรือสัมมาทิฏฐิเสีย, ให้มี
 แสงสว่างมากพอที่จะมีจิตใจต่อสู้กับวัยชรา หรือความเจ็บไข้ที่จะมีอยู่เรื่อย ๆ
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยชรา ซึ่งร่างกายมันไม่อยู่ในอำนาจของผู้นั้น แล้วก็มีอะไรเป็น
 ปัญหา มาก แล้วจะยืมไม่ออก. คนแก่ชราที่ขาดแสงสว่างนั้นจะพันเพื่อน จะเลอะ
 เลื่อน หรือว่าจะยืมไม่ออก; ฉะนั้น เรามีวัฒนธรรมทางจิตทางวิญญาณ ที่เรียกว่า
 มนุษยธรรมนี้, ซึ่งเมื่อได้ฝึกฝนดี ถูกต้อง สอบไล่ได้มาทั้ง ๔ ชั้นอย่างที่ว่ามาแล้ว
 มันจะกลับเป็นคนแก่ที่หนุ่มจะยิ่งหนุ่ม ๆ ๆ, แล้วหนุ่มจนไม่รู้จักแก่ เพราะอำนาจ
 ของธรรมะ ที่ทำให้เข้าใจสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง หัวเราะเยาะสิ่งทั้งปวง
 ได้ หัวเราะเยาะความเจ็บไข้ ความชรา ความไม่เป็นไปตามอำนาจของสังขาร
 ทั้งหลายเหล่านั้น.

นี่มันยืมได้และยืมอย่างถึงที่สุด : ในกรณีที่คนหนุ่มสาวจะนั่งร้องไห้
 อยู่那儿แหละ คนแก่จะยืมได้ ก็ยืมอย่างสดชื่น เพราะว่าจิตใจมันกล้าหาญ หรือมัน
 อยู่เหนือความบีบคั้นของสิ่งเหล่านี้ในโลก. นี่คือวัฒนธรรมทางจิตใจ ของพุทธ
 บริษัทตามทัศนะของพุทธบริษัท ยุติกันอย่างนี้; ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมอินเดียก็
 ตาม ในวัฒนธรรมที่เป็นพุทธศาสนาโดยตรงก็ตาม มันมีหลักเหมือนกันอย่างนี้.

**คนแก่ที่อบรมตนเองตามมนุษยธรรม
 จะ “เป็นหนุ่ม” จนกระทั่งตายและตายอย่างสุขสงบ.**

จะขอพูดออกไปอีกสักนิดหนึ่ง มันเกือบจะนอกเรื่อง ว่าคนแก่ ๆ ที่มีการอบรมตัวเองมาในลักษณะอย่างนี้ มันนุ่มเรื่อย, มันยิ่งนุ่มเข้า ๆ, แล้วนุ่มจนวาระสุดท้ายเมื่อเข้าโลงแหละ เมื่อเขาจะถูกเขาจับใส่โลง; มันไม่ได้กลัว ไม่ได้กลัวมากเหมือนคนสมัยนี้, แล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่กลัวเมื่อมีความแก่ความชรา ความเจ็บไข้มาถึง, เพราะเขาารู้เรื่องเหล่านี้ดี ว่าอะไรคืออะไร.

เมื่อความแก่ห่อหม หรือความชรามาถึงมันก็หัวเราะต้อนรับ, เมื่อความเจ็บไข้มาถึงมันก็หัวเราะ, ไปรับความช่วยเหลือของหมอ หรือการเยียวยารักษาไปตามเรื่อง แต่มันหัวเราะ มันไม่ได้กลัว, แล้วก็มันก็รู้ตัวเองได้ว่ามันไปไหนแล้ว สังขารนี้มันชำรุดลงไปเรื่อย ๆ ไปไหนแล้ว. เมื่อเห็นว่ามันจะต้องไปในทางดับ มันก็หัวเราะ มันก็บอกเลิกการกินอาหาร การยุ่ง ๆ เรื่องที่เขาทำกันอย่างเดียวกันนี้ คือต้องกินอาหารทางหลอดยางบ้าง อะไรบ้าง; คนเหล่านี้จะบอกเลิกจะไม่เอา บอกเลิกอาหาร คงกินแต่น้ำกับยาบ้าง, และต่อไปอีกก็น้ำก็ไม่กิน หรือกินแต่ยาบ้าง หรือกินแต่น้ำบ้าง, ยาก็บอกเลิกไม่กินแล้ว กินแต่น้ำบ้าง เพื่อระงับความกระวนกระวาย; มันยิ้มอยู่ได้ด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง.

ถึงวาระสุดท้ายน้ำก็ไม่กินแล้ว ต้องการจะดับไปในลักษณะที่เหมือนกับตะเกียงซึ่งหมดน้ำมัน. ตะเกียงธรรมดาง่าย ๆ แบบโบราณหมดน้ำมันแล้วมันก็หรี่ลงแล้วมันก็ดับไป มันก็ยิ้มด้วยครั้งสุดท้ายของการดับไปนี้. เขาต้องการกันอย่างนี้ สั่งสอนให้ปฏิบัติกันอย่างนี้ เป็นมรดกตกทอดมา แม้กระทั่งในเมืองไทยสมัยโบราณก็ให้เห็นปู่ย่าตาทวดที่เป็นชั้นดี ที่เป็นชั้นพุทธบริษัท เป็นสัตบุรุษต้องการจะตายอย่างนี้กันทั้งนั้น; ไม่ต้องการที่จะตายที่โรงพยาบาล หรือที่ช่วยเอาอะไรมา

ค้ำจุนไว้อย่าให้มันตายลง แต่ในที่สุดมันก็ต้องตาย แล้วมันก็น่าเศร้าที่ว่าตายไปโดยไม่มีสติ.

อย่างที่โรงพยาบาล เขาเอาไปทิ้งไว้ในห้องอะไรก็ไม่รู้ ซึ่งมันตายไปเองโดยไม่ต้องมีสติ เพราะมันคอยค้ำจุนไว้อย่างนั้น ค้ำจุนไว้แบบนี้ตายไม่ค่อยจะลง. ส่วนวัฒนธรรมเท่านั้นเขาต้องการจะตายอย่างมีสติ อย่างรู้สึกตัว อย่างเรียกว่าเหมือนกับบังคับได้ ปล่อยความรู้สึกครั้งสุดท้ายให้ดับไป นี่ก็เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยสติ หรือมีสติทำกาลกิริยา ด้วยความรู้สึกสำนึกเต็มที่; เขาต้องการตายกันแบบนี้. นี่คือวัฒนธรรมพุทธบริษัท แล้วก็จะเรียกว่ามนุษยธรรมก็ได้.

ในเมื่อเราเป็นอยู่อย่างถูกต้องมาตั้งแต่วัยพรหมจารี แล้วก็วัยภุชงค์แล้ววัยวณปรัสต์ แล้ววัยสันยาสิ. นี่คือวัฒนธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท ถือว่าเป็นมนุษยธรรมอย่างสูงสุด. ฉะนั้น เรื่องอารยธรรมเนื้อหนังมันไม่มีที่ ไม่มีเนื้อที่ที่จะเข้ามาวุ่นวายแทรกแซง; แล้วไม่เคยหลงใหลด้วยอารยธรรมเนื้อหนัง เพราะว่ามันเต็มอยู่ด้วยมนุษยธรรมทางจิต ทางวิญญาณ จึงตายได้อย่างนี้. ขอให้เปรียบเทียบกันดู คือมันเป็นมนุษย์กว่า เป็นมนุษย์จริงหรือเป็นมนุษย์กว่า, ไม่ใช่เป็นแต่เพียงคน.

เราได้เคยพูดกันมาแล้ว เรื่องความแตกต่างระหว่างคำว่าคนกับคำว่ามนุษย์. คำว่าคนมันก็เหมือนกับมีคอยู่ มามีคไปมีค เกิดมาโง่ก็ตายไปโง่. ถ้าเป็นมนุษย์ก็ต้องเกิดมาโง่ หรือว่าไม่มีปัญญาที่ตามใจ ตามธรรมชาติ; แล้วก็มิปัญญาฉลาดขึ้น ๆ จนเป็นมนุษย์มากขึ้น ๆ จนเป็นมนุษย์เต็มที่ถึงที่สุดในลักษณะอย่างนี้ ในเวลาดับจิต; ไม่ต้องอาศัยอารยธรรมแผนใหม่เลยก็ได้ อารยธรรมตาม

ธรรมดาก็เกินไปแล้ว. นี่เขาเป็นมนุษย์ถึงที่สุดได้ในวาระสุดท้าย; คนกลายเป็นมนุษย์ในลักษณะอย่างนี้.

ดังนั้น มนุษยโลกควรจะเต็มไปด้วยมนุษยธรรม คือคนที่มีมนุษยธรรม กลายเป็นมนุษย์ โลกมนุษย์ควรจะเต็มไปด้วยมนุษย์; ถ้าไม่อย่างนั้นอย่าเรียกว่า โลกมนุษย์เสียเลยจะดีกว่า. ถ้าเราภาวนาไว้ในใจว่า “โลกมนุษย์ควรจะเต็มไปด้วยมนุษย์”; มันคงจะมีประโยชน์มาก คือมันกันไม่ให้ลืมหืมตา. มนุษยโลกคือโลกที่มีมนุษยธรรม ก็จะดีกว่าเทวโลก, โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทวโลกประเภทกามาจร การเป็นอยู่ด้วยกามสุข. ส่วนโลกอื่นนอกจากโลกนี้ หรือว่าในโลกนี้ก็ตาม เขาเรียกว่า เทวโลก; นั่นเป็นโลกแห่งความมัวเมา, มีความโง่มากในเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ หลงกันแต่เรื่องอย่างนี้, เป็นเทวโลก มารโลก พรหมโลก, ไม่ใช่มนุษยโลก. มนุษยโลกต้องฉลาดในเรื่องชีวิตนี้ เพราะมีความหมายว่ามันเต็มไปด้วยการต่อสู้; เพราะว่ามันอยู่ด้วยธรรมชาติที่ทำให้เกิดการต่อสู้, หมายความว่าไม่ได้สะดวกสบายเหมือนเทวโลก มารโลก พรหมโลก ซึ่งมันเป็นโลกแห่งความสะดวกสบาย ลุ่มหลงไป แต่แล้วในที่สุดก็ตายด้วยความเศร้า.

ที่นี้พวกเทวดาเหล่านั้น ก็คิดหาความดี หรือความสุข หรือสุคติตายแล้ว, คือว่าละจากเทวโลกนั้นแล้วจะไปไหน? ในที่สุดก็ต้องมาสู่มนุษยโลก, มนุษยโลก. นี่ข้อความในบาลีมีอย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องสุคติของเทวดา ปรีกษาหาหรือกันว่าจะไปสุคติที่โลกไหน ไปถามท้าวสักกะก็ไม่รู้ จอมเทวดาเองก็ยังไม่รู้ว่า ตายแล้วจะไปหาสุคติกันที่ไหน ต้องไปถามพระพุทธเจ้า; พระพุทธเจ้าท่านตรัสเล่าเรื่องนี้. ได้ความว่าเทวดาตกลงกัน เป็นที่เข้าใจทั่วกันว่า ต้องจุดิมารู้

มนุษยโลก จึงจะมีสุคติสำหรับเทวดา, เพื่อจะได้พบพระพุทธศาสนา แล้วก็ปฏิบัติพุทธศาสนา แล้วก็เจริญไปตามลำดับจนถึงที่สุด คือนิพพาน.

ในเทวโลกไม่มีพุทธศาสนา มีแต่ความลุ่มหลงในความสุขทางเนื้อหนัง หรือยอดสุดของอารยธรรมเนื้อหนังที่คนในโลกนี้มันแสวงหากันนัก หลงไหลกันนัก, แต่ก็ไม่ได้ไปดีกว่าความสุขในเทวโลก; ดังนั้น คนลุ่มหลงอยู่ด้วยอารยธรรม, แต่มนุษย์ที่แท้จริงมิได้ลุ่มหลงอยู่ด้วยอารยธรรมเนื้อหนัง ต้องการมนุษยธรรม ทำจิตใจให้มันได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับเรื่อย ๆ ไป จนกว่าร่างกายมันจะแตกดับ เพราะว่าร่างกายมันต้องแตกดับ.

ในโลกที่มีปัญหาเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ควรมีหลักมนุษยธรรมมาศึกษาปฏิบัติ เพื่อชนะปัญหานั้น ๑.

มนุษยโลก ก็คือโลกที่เต็มไปด้วยมนุษยธรรมที่นี้และเดี๋ยวนี้ด้วย. ในโลกที่เต็มไปด้วยปัญหาของความเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ วิเศษที่สุด; พุคให้ชัดเข้าไปอีกก็ว่า ในหมู่คนที่มีปัญหาเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ ดีที่สุด สำหรับจะได้เป็นการศึกษาให้รู้จัก แล้วเอาชนะมันให้ได้ แล้วคนก็กลายเป็นมนุษย์, มีจิตใจสูงรู้จักแก้ปัญหาเรื่องเกิด แก่ เจ็บ ตายได้หมดสิ้น, ไม่ให้มันคุกคาม ไม่ให้มันข่มเหง. นี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าธรรม หรือพระธรรมในพระพุทธศาสนา ให้พุทธบริษัทถือเป็น

หลักสำคัญ; แม้แต่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบาทผู้นั้นเห็นธรรม, ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุบาท.

เมื่อเห็นปฏิจสุมุบาทก็คือเห็นทุกเรื่อง ทุกแง่ ทุกมุม อย่างถูกต้องที่เกี่ยวกับความเกิด แก่ เจ็บ ตาย, ว่าความเกิด แก่ เจ็บ ตายมันเกิดขึ้นอย่างไร มันจะดับไปอย่างไร มันจะสูญสิ้นไปอย่างไร; นั่นแหละเรื่องปฏิจสุมุบาท. ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบาทผู้นั้นเห็นธรรม : ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นปฏิจสุมุบาท, ผู้ใดเห็นปฏิจสุมุบาทผู้นั้นเห็นธรรม, ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม, ผู้ที่ไม่เห็นธรรมแม้จะอยู่ใกล้จนถึงกับเกาะจีวรของเราไว้ก็ไม่ชื่อว่าเห็นเรา; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าอย่างนี้. **โลกของมนุษย์ ควรจะเป็นโลกของบุคคลที่เห็นธรรม;** ฉะนั้น เราควรจะต้องพูดถึง **มนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท** กันให้เป็นที่เข้าใจ.

เรื่องนี้มันก็ต้องยอมรับว่า คนเราเกิดมาก็ไม่ได้เห็นธรรม; มันต้องมีเหตุปัจจัยอะไรบางอย่างที่ทำให้เห็นธรรม. เช่นว่ามันเป็นยุคเป็นสมัยที่มีพระอรหันต์ หรือว่ามีคำสั่งสอนของพระอรหันต์อยู่ในโลก, โดยที่มีสัตบุรุษรู้ศีกษาและปฏิบัติอยู่ มันเป็นยุคที่มีจริยธรรมของพระอรหันต์อยู่ในโลก; แล้วเด็กคนนั้นเกิดมาในภูมิประเทศที่อาจจะได้พบได้เห็น ได้นั่งใกล้สัตบุรุษเหล่านั้น, แล้วคนหนุ่มคนนั้นก็ได้นั่งใกล้สัตบุรุษ ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษ ได้เข้าใจธรรมของสัตบุรุษ แล้วก็ได้ปฏิบัติธรรมของสัตบุรุษ; มันต้องอย่างนี้ มันต้องมีเหตุปัจจัยอย่างนี้ มันจึงจะมีการใกล้ชิดเข้าไป ใกล้ชิดยิ่งขึ้นไปกับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม.

ที่นี้ธรรมของสัตบุรุษ หรืออริยธรรมของพระอริยเจ้านั้น มันไม่มีเรื่องอะไร, มันมีแต่เรื่องจะเอาชนะความทุกข์ในทุกแง่ทุกมุม คือทุกปัญหาของความทุกข์จะต้องสะสางให้ได้; นี่คือธรรมของพระอริยเจ้า หรืออริยธรรม ซึ่งเราจะเรียกรวมอยู่ในมนุษยธรรม – ธรรมของมนุษย์คือบุคคลที่มีจิตใจสูง, มันจึงไปจบสุดขอยอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่าความดับทุกข์สิ้นเชิง.

ความดับทุกข์สิ้นเชิง ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลีเขาเรียกว่านิพพาน. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่านิพพานมันจึงเป็นเป้าหมาย เป็น goal เป็นจุดที่ต้องไปให้ถึง เป็นเป้าหมายปลายทางที่ต้องไปให้ถึง; นี่สำหรับผู้ที่มิหุตาอันสว่างแล้ว จะมุ่งหมายไปที่จุดนั้นคือความดับทุกข์สิ้นเชิงนั้นแหละ. ก็เกิดปัญหาปลีกย่อยขึ้นมาว่าเมื่อไร? บางคนก็ว่าในระยะยาวหน่อย ระยะยาวออกไป, คนโง่มากก็ว่าต่อตายแล้วอีกหลาย ๆ หน; แต่คนฉลาดก็มุ่งหมายจะเอาที่นี้และเดี๋ยวนี้.

เพราะฉะนั้น จึงเกิดมีคำพูดขึ้นมาคำหนึ่ง คือคำว่าทิวฐัมมนิพพาน; ทิวฐัมมะ แปลว่าในธรรมอันตนเห็นแล้วด้วยตนเอง, นิพพานก็คือนิพพาน. นิพพานในเวลาที่ตนเห็นได้ด้วยตนเอง ท้นความต้องการ นี่เขาว่าทิวฐธรรม. ถ้าถัดออกไปจากนั้นอีก เขาเรียกสัมปราชะ. มันมีอยู่ ๒ ระยะเท่านั้น : ทิวฐัมมะคือท้นควัน ท้นใจ ท้นเวลาที่นี่และเดี๋ยวนี้, สัมปราชะก็เวลาต่อไป ๆ ที่วัน ที่เดือน ที่ปี ก็อะไรก็เรียกว่าสัมปราชะทั้งนั้น, ไม่ต้องหมายความว่าต่อตายแล้ว. ถ้าหมายความว่าต่อตายแล้ว, มันก็ต้องเป็นตายแห่งความคิดว่าตัวกู ๆ ๆ ครั้งหนึ่ง ๆ ที่มันเกิดดับ ๆ นั้นแหละ เรียกว่าตายแล้ว; อย่างนั้นก็ได้อ. ตายแล้วอย่างนั้นหลาย ๆ

ครั้ง ก็จะต้องรู้จักนิพพานแน่ เพราะมันเห็นความตายมากครั้งเข้า. **ทฤษฎีธรรม-นิพพาน** – นิพพานในธรรมอันตนเห็นแล้ว คือปัจจุบันทันที ที่นี่และเดี๋ยวนี้.

อยู่ท่ามกลางบ้านเรือนก็ยังมีผู้สนใจนิพพานในปัจจุบันกันมาก.

[: ถึงรอยทรัพย์แล้วก็ยังสนใจสันติวิถีปฏิบัติกันคู่กันไปด้วย.]

ที่นี้ก็เกิดความสนใจในทฤษฎีธรรมนิพพานนี้ ขึ้นในหมู่มนุษย์ในยุคนั้น; ยุคที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นและทรงสอนเรื่องนิพพานนั้นแหละ **ก็มีคนสนใจจะเอา นิพพานชนิดที่นี้และเดี๋ยวนี้** ที่เรียกว่า**ทฤษฎีธรรมนิพพาน**, แล้วก็ไปทูลถาม พระพุทธเจ้าว่า **ทฤษฎีธรรมนิพพานนั้น จะได้โดยวิธีอย่างไร ?** ที่นี้ก็มึนงงที่นำแปลก ประหลาด ที่นำหัวที่สุดก็คือว่า **ผู้**ที่ไปทูลถามเรื่องทฤษฎีธรรมนิพพานนี้ ปรากฏว่าเป็นฆราวาสล้วน. คือเท่าที่ผมได้สอบดู ช่วยกันสอบดูเรื่องราวในพระไตรปิฎก ตลอดเวลาที่แล้วมานี้, กลับพบว่า **ผู้**ที่ไปทูลถามเรื่องทฤษฎีธรรมนิพพานนี้เป็น **ฆราวาสล้วน**; ไม่เห็นมีภิกษุ, หรือถ้าจะมีก็มันไม่มีความจริงจังอะไร.

นี่ฆราวาสล้วน : มีสูตรหนึ่งคนที่ไปถามชื่อนกุละ, นกุลปีตาคฤหบดีนี้. คนหนึ่งชื่อโสณคฤหบดี. คนหนึ่งชื่ออุปาลีคฤหบดี. อีกคนหนึ่งชื่ออุคคคฤหบดี.* คนหนึ่งชื่ออุคคคฤหบดี. จนกระทั่งเทวบุตรหัวแหยมปัญญาสิงขร. จนกระทั่งท้าวสักกะเองซึ่งเป็นจอมแห่งเทวดาเอง. ไปทูลถามเรื่องทฤษฎีธรรมนิพพานอย่างเป็นทางการ เป็นกิจลักษณะ, มากมายอย่างนี้ล้วนแต่เป็นฆราวาส; ไม่มีพบเกี่ยวกับภิกษุ หรือ

* คนนี้มีชื่อเดียวกับคนในสูตรถัดไป, อยู่คนละเมืองกัน. ดูธรรมเนียมเดิม “ปัจจุสมุปปาทจากพระโฆษฐี” หน้า ๑๗ ไป; ได้ยกเอาตัวพระสูตรเกี่ยวกับบุคคลทั้งเจ็ดนั้นมาแปลไว้แล้ว.

อาจจะหลงหูหลงตาอยู่ก็ได้, หรือพระพุทธเจ้าท่านจะตรัสเสียเองเรื่อยโดยไม่ต้องถามสำหรับภิกษุก็ได้. แต่เรื่องราวจะมีชัดเจนว่าเป็นฆราวาสล้วน; แล้วก็ส่วนมากก็เป็นคหบดี ก็หมายความว่า เป็นคนที่กินคืออยู่ดีแล้วนั่นแหละ, เพราะว่าการว่าคหบดีมันหมายความว่า มีทรัพย์สมบัติ มีอะไรอย่างถูกต้องในเรื่องของคนในโลกแล้ว ก็เลยอยากจะเลื่อนขั้นตัวเอง อยากสนใจสูงขึ้นไปถึงนิพพานในปัจจุบัน จึงไปทูลถาม.

นี่มันก็คือการบีบบังคับของธรรมชาติ ที่มันถึงจุดนี้มันอึดแล้วมันก็เบื่อ มันก็ต้องการจะเลื่อนขั้น; ฉะนั้น ผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตฆราวาสเป็นคฤหัสถ์สมบูรณ์แล้วนี่ ความคิดมันก็เร่งไปหาเรื่องนี้. ชนิดที่ว่า น่าสนใจน้อยกว่าเลื่อนขั้นไปถึงขั้นเทวบุตร หรือกระทั่งจอมเทวดา; ปัญจสิงขร ใคร ๆ ก็รู้เรื่องราวของแก้วมันเป็นนักดนตรีเจ้าสำราญ, มันก็น่าคิดที่ว่ามันนักดนตรีเจ้าสำราญนี้ก็ไปถามเรื่องนิพพานในปัจจุบันกับเขาด้วย มันคงจะเบื่อเหมือนกัน. ถึงทำอสังกะเอง เรียกว่าอุดมสมบูรณ์อึดเอิบไปด้วยกามคุณทั้ง ๕ ไม่มีใครจะทำแล้ว ก็ยังอุตสาหะไปถามเรื่องนิพพานในปัจจุบันด้วย เพราะว่ากามคุณทั้ง ๕ นั้นมันหมดความหมายขึ้นมา หรือมันเริ่มจะรู้สึกได้ว่า *เท่านั้นเอง แค่นั้นเอง* ขึ้นมา.

ตัวสันทิฏฐิกนิพพานที่คนรวย คนเจ้าสำราญและชนชั้นปกครองสนใจ.

ที่นี้ *เรื่องทิฏฐิฆัมมนิพพานเป็นอย่างไร ?* ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าไม่หลงไหล, ไม่หลงไหลในกามารมณ์นั่นเอง. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็น

ที่ตั้งแห่งความรู้สึก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายคือทางผิวหนัง ที่มันเป็นที่ตั้งแห่งความน่ารัก น่าพอใจ เป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกในกามกิเลส, นั่นแหละมีอยู่ทั่วไป แวดล้อมคนอยู่ตลอดเวลา หรือทั่วไป; ทีนี้ก็ ไม่หลงไหล คือไม่ยินดีในสิ่งเหล่านั้น, ไม่พรั่สรรเสริญชมเชยในสิ่งเหล่านั้น, ไม่สยบมัวเมาอยู่ในสิ่งเหล่านั้น. มี ๓ คำเท่านั้น : น อภินนุทติ คือไม่เปลิดเพลินอย่างหลับหูหลับตาในสิ่งเหล่านั้น, น อภิวทติ ก็คือไม่พรั่สรรเสริญ หรือศูดปากอยู่เรื่อยว่าดีจริงวิสัยวิเศษจริงวิสัย อร่อยจริงวิสัย อะไร คือปากมันพรั่อยู่แต่รศชาติของเบญจพิธกามคุณเหล่านั้น, ทีนี้ก็ น อชฺโฆสาย ติฏฺฐ๐๐ติ คือไม่จมลงไปในเรื่องนั้น, คือหมกมุ่นมัวเมา จิตใจจมอยู่ในสิ่งนั้น เขาเรียกว่า อชฺโฆสาย ติฏฺฐ๐๐ติ - สยบมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้น, แล้วก็ ไม่สยบมัวเมาอยู่ในสิ่งนั้น. นี่เป็นนิพพานในปัจจุบันทันควัน ทันตาเห็น; เพราะเท่ากับว่ามันบอกอยู่แล้วในตัวว่า เวลาใดจิตไม่จมอยู่ได้กามารมณ์, เวลานั้นจิตเป็นอิสระ แจ่มใส สดใส เบิกบาน สดชื่น. เมื่อจิตมันกำลังหมกจมอยู่ได้กามารมณ์, นั้นมันถูกบีบคั้น ถูกเผาผลาญ ถูกทิ่มแทง แม้ด้วยความเอรีดอรร่อนนั่นเอง. คุณให้ดี ๆ, คนที่ยังใหม่ต่อโลกต้องคุณให้ดี ๆ ว่าความเอรีดอรร่อนนั้นมันเป็นอย่างไรกันแน่ มันทำให้สดชื่น หรือว่ามันเผาผลาญให้เหี่ยวแห้ง; เอาสิ ลองทนเอรีดอรร่อนอะไรคุณ ให้มันนานเข้า ๆ ๆ เดียวมันจะตายเลย.

มันต้องไม่ถูกบีบคั้นด้วยสิ่งเหล่านี้ มันจึงจะเรียกว่าอิสระ แล้วก็ชุ่มชื้น สดชื่น แจ่มใสอยู่ได้; ฉะนั้น นิพพานในปัจจุบัน ก็คือไม่หลงเปลิดเพลิน แล้วก็ ไม่หลงพรั่สรรเสริญ แล้วก็ ไม่หลงเมาหมก อยู่ในเบญจกามคุณของโลก. พระพุทธเจ้าตรัสแก่คหบดีทั้งหลายเหล่านั้นอย่างนี้ ตรัสแก่เทวบุตรหัวแหยมนัก

คนตรีอย่างนี้ แล้วก็ตรัสแก่ท้าวสักกะเองอย่างนี้ : เหมือนกันหมด เรื่องนิพพาน ในทิวฏฐธรรม; แล้วประหลาดใหม่ที่ว่า คนไปถามนั้นเป็นฆราวาสล้วน.

นี่พระเณรก็ต้องคิดว่า ทำไมจึงเป็นฆราวาสล้วน; จะได้รู้จักอายุกันบ้าง. ฆราวาสทั้งหลายเหล่านั้นก็ต้องคิด เพราะว่าเพื่อนของคุณสนใจใน ทิวฏฐัมมนิพพาน ทั้งที่เป็นฆราวาส; ก็จะได้สำนึกในความเป็นฆราวาสบ้าง ว่า ไม่ใช่เป็นสำหรับหลงไหลกันตะพืดตะพือแต่ต้นจนปลาย. มันควรจะนึกถึง ทิวฏฐัมมนิพพาน คือมีระยะเวลาที่เราเป็นอิสระ ไม่เป็นทาสของสิ่งที่เรารัก เรา หลงไหลเสียตลอดเวลาทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย; แล้วควรจะถือว่านี่คือมนุษยธรรม เพราะถ้ามันจมอยู่ในอารยธรรมเนื้อหนังอย่างคนสมัยนี้ มันก็ ไม่รู้จักกันกับทิวฏฐัมมนิพพาน; มันต้องเป็นเวลาที่ไม่ได้ขึ้นมาจากการทำงานที่ของ อารยธรรมเนื้อหนังเหล่านี้.

อารยธรรมสมัยใหม่นี้ก็เพื่อนี้ : เพื่อรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย, แต่มันยิ่งขึ้นไป เขาประดิษฐ์ประคอยให้มันยิ่งขึ้นไป. คนใน สมัยโบราณครั้งพุทธกาล ไม่รู้จักอะไรมากมายที่คนสมัยนี้กำลังพอใจลุ่มหลง แม้ ที่สุดอย่างเร็วที่สุดแต่ไม่รู้จักน้ำแข็ง มันไม่มีโรงทำน้ำแข็งให้กิน มันไม่คิดในรส ของน้ำแข็ง. อะไรก็ต้องแช่น้ำแข็ง ต้องใส่น้ำแข็ง มันเพิ่มอะไรขึ้นมามากมาย เท่าไร; น้อยอย่างเร็วที่สุดมันก็เรื่องน้ำแข็งเป็นต้น. ยังมีเรื่องอื่นอีกมาก; ฉะนั้น อารยธรรมเนื้อหนังกลบเกลื่อน ปิดบังหนทางของทิวฏฐัมมนิพพาน. เพราะฉะนั้น อารยธรรมเนื้อหนังนี้มันไม่ใช่มนุษยธรรม มันเป็นเรื่องที่ทำให้คนหลงไหล หมกจมอยู่.

นี่ตามทัศนะของพุทธบริษัท, มนุษยธรรมมันกลายเป็นเรื่องว่าทำให้มนุษย์เป็นอิสระ ปรึออกมาเสียจากสิ่งครอบงำ ผูกมัดเหล่านั้น. ดังนั้น ถ้าเรามีอารยธรรมเนื้อหนังอะไรที่เราเกี่ยวข้องอยู่ เราใช้สอยอยู่ในบ้านในเรือน; ก็อย่าไปเป็นทาสมันก็แล้วกัน. จะมีตู้เย็น จะมีอะไรชนิดที่ว่าเขาว่าต้องมีตามบ้านเรือน, ซึ่งที่แท้ไม่ต้องมีก็ได้, ก็อย่าไปอภิหนักติ เข้าไปหลงกับมัน, อย่าไปอภิหนักติ อย่าไปปราศรัยสรรเสริญ ออกปากสรรเสริญชมเชยอยู่ด้วยความพอใจในมัน, แล้วก็อย่าไปอัชฌาตยะติภุชชติ ก็อมุคศีระชะจมลงไปในความพอใจนั้น ๆ; มันก็จะอยู่ในร่องรอยของทิฏฐุชฌมนิพพานได้เหมือนกัน. อย่าหลับหูหลับตาบูชาความเจริญแผนใหม่ทางอารยธรรมเนื้อหนัง.

ถ้ามี ก็มีไว้อย่างเป็นทางการ เป็นบ่าว เป็นข้า เพราะเราได้โดยง่าย; แล้วก็ไม่ต้องหลงใหล เพราะเราต้องทำอย่างอื่น เพราะว่ามีเรื่องอื่นที่จะต้องทำ คือทำชีวิตจิตใจนี้ให้มันถอยออกมาเสียจากความหลงใหล ให้มันฉลาดขึ้น ให้มันพบกับรุ่งอรุณของดวงวิญญาณ คือรู้สัมมาทิฏฐิมิสัมมาทิฏฐิอย่างในพุทธศาสนา. นี้เป็นมนุษยธรรม มีแสงสว่างของพระนิพพาน แล้วเป็นชนิดที่ว่าจะมีกันได้ทั้งนี้และเดี๋ยวนี้. ฉะนั้น ในท่ามกลางบ้านเรือนที่รโหฐาน ที่ฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้ออะไรนั้นนะ, ถ้าทำจิตใจให้ดี อย่าไปหลงใหลในสิ่งเหล่านั้น อย่าไปเป็นทาสมัน ก็จะมีแสงสว่างได้เหมือนกัน; เพราะความผิมนั้นก็มีประโยชน์ ความผิมนั้นให้ความเจ็บปวด แล้วมันก็สอน, ฉะนั้น เราก็เรียนจากความผิมนั้นได้. หรือถ้าดูให้ดี : คนเราเจริญขึ้นมาได้ เพราะความผิพลาตเกิดขึ้น แล้วแก้ไขความผิพลาต แล้วมันก็เจริญขึ้นมาทุกที.

พระพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้ เพราะความทุกข์ที่มีอยู่ในโลก. นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเอง ไม่ใช่ผมว่าเอาเอง, มีพระบาติอยู่ในสูตรชัด ๆ อยู่

ดังนี้ :- เพราะมีความทุกข์อยู่ในโลก ตถาคตจึงเกิดขึ้น สั่งสอน และคำสั่งสอนของตถาคตจะยังคงมีอยู่ในโลก เพราะว่าโลกนี้มีความทุกข์. นั่นแหละอนิสงส์ของความทุกข์; คุณติ, แง่ดีของความทุกข์ ประโยชน์ของความทุกข์ : มันทำให้ต้องเกิดมีพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก, แล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจะยังคงมีอยู่ในโลก เพราะโลกยังมีความทุกข์. เดียวนี้มันเสียนิดเดียวที่ว่า คนบ้า ๆ เหล่านี้มันไม่รู้จักความทุกข์ มันจึงไม่รู้จักพระพุทธเจ้า แล้วไม่รู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่จำเป็นที่จะต้องอยู่ในโลก.

ฉะนั้น ถ้าคนเป็นมนุษย์กันเสียน้อยเท่านั้นแหละ มันก็จะเห็นความจำเป็นของธรรมะ ของคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า, เห็นความจำเป็นของการเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า, แล้วก็ต้องการทิวฐัมมนิพพานขึ้นมาทันที, แล้วก็ไปศึกษา ไปไถ่ถามสัตบุรุษเพื่อรู้จักสิ่งที่เรียกว่าทิวฐัมมนิพพาน; เหมือนที่ฆราวาสจำนวนมากไปทูลถามพระพุทธเจ้าในครั้งกระโน้น.

มนุษย์ทุกคนควรมีสิ่งที่ดีที่สุดไว้เป็นทรัพย์ประจำตัว.

[: มีทรัพย์คืออริยโลกุตตรธรรม.]

ที่นี่ยากจะขำในแง่ที่มักจะขำอยู่บ่อย ๆ ว่า เป็นมนุษย์นี้มันควรจะได้อะไรที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้อะไร ถ้าไม่อย่างนั้นเสียชาติเกิด; ขออภัยพูดคำตรง ๆ เพราะว่ามันไม่ค่อยมีเวลามาก. นี่ใครกำลังเสียชาติเกิดก็ดูตัวเอง : เมื่อมันไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้อะไรมันก็เสียชาติเกิด, มันกำลังจะเสียชาติเกิด; ใครกำลังจะเสียชาติเกิดก็มองดูตัวเองก็แล้วกัน. สิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์นั้นคืออะไร ? ก็คืออารยธรรมเนื้อหนัง ? หรือว่าคือมนุษยธรรม ? หรือว่าคือมนุษยธรรมในขั้นยอดสุดคือกฎธรรมนิพพาน ? เพราะนี่มันเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ธรรมชาติที่ชัดเจน ที่ยุติธรรม ที่ไม่เข้าใครออกใคร, มันเป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่ว่า สัตว์สิ่งที่มีชีวิตต้องวิวัฒนาการ หยุดไม่ได้. นี่ประกาศิตของธรรมชาติ.

แล้วจะมีวิวัฒนาการไปทางไหนกัน ? เมื่อเรียกว่าวิวัฒนาการ ต้องเป็นไปในทางสูง ๆ ๆ ๆ สูงขึ้นไป. แล้วมันก็ไปจบที่ไหนกัน ? ก็ไปจบที่สูงสุดซึ่งเราจะเรียกว่านิพพาน หรือจะเรียกว่าอะไรก็สุดแท้. ใ้อันที่สิ่งมีชีวิตจะพึงถึงนั่น คือจุดจบ. ทีนี้ถ้ามองดูอย่างทีคนบัญญัติ ที่ไม่ใช่ธรรมชาติพูดพระพุทธเจ้าท่านก็บัญญัติอย่างนี้เหมือนกันว่า ฉันทมอบโลกุตตรธรรมอันประเสริฐให้เป็นสมบัติของมนุษย์ทุกคน. เรื่องนี้ก็ควรจะจำไว้ หรือควรจะเล่าสู่กันฟังอยู่เรื่อย ๆ ว่าพราหมณ์คนหนึ่งเขาไปลองดีพระพุทธเจ้า เขาไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระโคตมบัญญัติอะไรว่าเป็นทรัพย์สำหรับมนุษย์ สำหรับคนนี้ ?

พระพุทธเจ้าท่านใช้วิธีของพระพุทธเจ้า ตามแบบของพระพุทธเจ้า เสมอแหละ : ท่านก็ถามว่า แล้วพวกท่าน พวกพราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติอะไร

? ที่นี้พราหมณ์คนนั้นก็ทูลว่า พวกพราหมณ์บัญญัติสิทธิในการภิกขาจาร, คือสิทธิที่จะกินอาหารฟรีนั้นแหละ เขาเรียกว่าภิกขาจาร, บัญญัติภิกขาจารว่าเป็นทรัพย์สินของพวกพราหมณ์, พวกสมณพราหมณ์ ให้สมณพราหมณ์รับอาหารของผู้อื่นมากินได้ฟรี ไม่ต้องเสียสตางค์ก็เป็นความถูกต้อง; แล้วพวกพราหมณ์ก็บัญญัติคันธนูและแหล่งลูกศรว่าเป็นทรัพย์สินสำหรับกษัตริย์ คืออาวุธนั้นแหละ ว่าเป็นทรัพย์สินสำหรับกษัตริย์ กษัตริย์จึงมีอาวุธเป็นทรัพย์สิน แล้วก็ใช้อาวุธ นั้นมันเป็นทรัพย์สินสำหรับกษัตริย์; แล้วบัญญัติกิจกรรมโคจรกรรมเป็นต้นนี้ ว่าเป็นทรัพย์สินสำหรับวรรณะไวศยะ คือคนทั่วไป; แล้วก็บัญญัติคานไม้คานกับเคียว ว่าเป็นทรัพย์สินของวรรณะศูทร, วรรณะศูทรคือวรรณะกรรมกร.

นี่พวกพราหมณ์เขาบัญญัติอย่างนี้; ฟังดูดี เขาบัญญัติ. แล้วมันก็มีส่วนจริง มันเป็นไปอย่างนั้นจริง แล้วกำลังเป็นอยู่จริง, ในโลกนี้มันกำลังเป็นอย่างนี้จริงเหมือนกัน; ก็ถูกของพวกพราหมณ์ ที่บัญญัติอย่างนี้.

พอเขาทูลพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว เขาถาม ทวงถามพระพุทธเจ้าว่า พระสมณโคดมบัญญัติทรัพย์สินอะไรสำหรับคน ? พระพุทธเจ้าจึงตรัสคำนี้ อริยัง โลกุตตรังนี้ : อริยัง โลกุตตรัง ฆมมัม ปุริสสุส สทฺธนัม ป□◌◌เปมิ, บัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐแก่คนแล้วก็ทุกคนด้วย, แก่คน แก่มนุษย์ แก่บุรุษนี้ ไม่จำแนกแจกแจงว่าเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทรอะไร; ว่าฉันบัญญัติโลกุตตรธรรมอันประเสริฐเป็นทรัพย์สินสำหรับทุกคน. มันก็เหมือนกับเราพูดว่า ถ้าไม่ได้ฉันนี้แล้วก็เสียชาติเกิด; ถ้าไม่รู้เรื่อง หรือไม่ได้รับ หรือแม้แต่วิเวกของโลกุตตรธรรมแล้วก็ ก็คือไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วมันก็เสียชาติเกิด.

ฉะนั้น ขอให้สนใจว่า พระพุทธเจ้าท่านได้บัญญัติอันนี้ว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องได้รับ; และธรรมชาติแท้ ๆ ธรรมชาติล้วน ๆ มันก็มีกฎเกณฑ์ว่า มนุษย์ต้องมีวิวัฒนาการไปจนถึงถึงสูงสุดอันนี้, พระพุทธเจ้าท่านจึงสอนอย่างยิ่งไปในลักษณะที่จะให้มนุษย์ได้รับสิ่งสิ่งนี้ ฉะนั้น ท่านจึงทรงสอนเรื่องสุญญตา แม้แก่พวกฆราวาส. มันมีสูตรปรากฏชัดอยู่ในพระบาลี : พวกคฤหัสถ์ครองเรือนนี้เขาไปทูลถามว่า *อะไรเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกข้าพระองค์ตลอดกาลนาน ?* พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ระเบียบปฏิบัติเรื่องสุญญตา, *เย เต สุตตุนฺดา ตถาคตภาสิตา คมฺภีรา คมฺภีรตฺตา* อะไรนี้ จนไปจบลงที่คำว่า *สุตฺตปฺปฏิสฺยุตฺตา*, คือเรื่องที่เนื่องด้วยสุญญตานั้นแหละ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสทั้งหลายตลอดกาลนาน. เดียวนี้เราไม่เชื่อ หาวว่าเรื่องจิตว่างนี้เป็นเรื่องของคนอยู่ในป่าในดง ในอะไรทำนองนี้; แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรื่องสุญญตานั้น เป็นเรื่องของฆราวาสที่ครองเรือนด้วย. นี่เราค่อยพูดกันทีหลังก็ได้; ในที่นี้พูดแต่เพียงว่า มนุษยธรรมนี้มันจะไปสูงสุดอยู่ที่ความรู้เรื่องสุญญตา.

อนาถบิณฑิกเศรษฐี กบคิทีเป็นอุปัฏฐากสูงสุด ยิ่งใหญ่ของคณะสงฆ์ ในพุทธศาสนานี้ เพิ่งได้ย่นวิเวกของเรื่องสุญญตาเมื่อเจ็บหนักจวนจะตายอยู่แล้ว; เลยเสียใจเลयर้องไห้ จึงขอร้องพระสารีบุตร พระอานนท์ว่า *ต่อไปนี้ขอให้สอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้แก่ฆราวาสทั้งหลาย, แล้วแก่ก็ตายไป.* อนาถบิณฑิกเศรษฐี อนาถบิณฑิกกบคิทีคนนี้ เพิ่งจะได้วิเวกเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่นเมื่อกำลังจะตาย เจ็บหนัก, แล้วก็พอมิโอกาส ได้ขอร้องอย่างนี้ฝากไว้, แล้วก็ตายไป.

มนุษยธรรมของมนุษย์มันควรจะมาถึงนี้ : มาถึงความรู้เรื่องไม่ยึดมั่น
ถือมั่น แล้วมีจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็สบายในลักษณะที่ว่า ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่
มนุษย์ควรจะได้รับ.

มนุษยธรรมที่ “สำหรับเตือนผู้ใกล้จะตาย”.

มีเรื่องราวที่ควรจะสนใจอยู่อีกเรื่องหนึ่งก็คือว่า เราจะช่วยคนที่เจ็บหนัก
จนจะตายให้ได้อะไร ? ก็มีว่าจะต้องทำให้เขาเกิดความเบาใจ ว่าเขาได้ทำสิ่งที่
มนุษย์ควรจะทำเสร็จแล้ว. นี้ระวังให้ดีว่า ถ้าเราไม่ได้ทำสิ่งที่มนุษย์ควรจะทำ
แล้วเราจะต้องตายเสียก่อน นี้ก็เรียกว่ายังใช้ไม่ได้; อย่างน้อยต้องเข้ารูปเข้ารอย
เข้าร่องรอยของความเป็นมนุษย์ ได้ทำสิ่งที่มนุษย์ควรจะทำ. ก็ระบุดังนี้ซัดลงไป
ที่โศคาปัตติยังคะ คือได้พบ ได้เห็น ได้เลื่อมใส ได้พอใจในพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ได้มีศีล ได้รักษาศีล ระเบียบปฏิบัติที่ดีสำหรับมนุษย์; ให้เขา
เบาใจว่าเขาได้มีสิ่งนี้ ให้เขานึกถึงความที่เขาได้มีสิ่งนี้.

ในที่นี้ถามเขาว่าเป็นห่วงอะไรอยู่เวลานี้ ? เขาบอกเป็นห่วงบิดามารดา
ก็พูดให้เขาเบาใจ ไม่ต้องเป็นห่วงบิดามารดา. เขาว่าถ้าอย่างนั้นยังห่วงบุตร
ภรรยา ? พูดให้เขาเบาใจว่าเขาไม่ต้องเป็นห่วงบุตรภรรยา. หรือว่าเขาจะจะไป
นี่ก็ยังเป็นห่วงอะไร ? เขายังเป็นห่วงความสะดวก ความสบาย ความเป็นอยู่อย่าง
สบายอย่างที่เขาสะสมไว้ได้ เงินทองทรัพย์สมบัตินี่เป็นที่ตั้งแห่งความสุขสบาย
เขายังห่วงอยู่, ก็ให้เขาละความเป็นห่วงนี้เสีย คือละกามคุณอย่างมนุษย์นี้เสีย. ยัง

ห้วงอะไร ? ยังห้วงอะไร ? อยากจะได้กามคุณอย่างในสวรรค์; ก็ชี้แจงให้เขาเห็นว่ามันเป็นเรื่องเหลวไหล.

เขาว่า ถ้าอย่างนั้นต้องการความสุขอย่างพรหมโลก ในพรหมโลก; บอกเขาว่า มันยังเป็นเรื่องที่หลอกลวงมายาเหลวไหล เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น จงปลดปล่อยความเป็นห่วงเหล่านี้เสีย ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด มีจิตนุ่มไปเพื่อความดับไม่เหลือ. นี่มันมีคำว่าความดับไม่เหลือ นั่นคือนิพพาน, นิพพานแปลว่าดับไม่เหลือแห่งความร้อน เพราะฉะนั้นเย็น มันจึงเย็น; นุ่มไปเพื่อความดับไม่เหลือ. พุคอีกทีก็ว่าดับตัวตนนั้นนะเสีย ดับตัวตนเสียแล้วมันจะมีปัญหาอะไรเหลือ.

แม้เรื่องนี้ก็เป็นการแสดงถึงมนุษยธรรม ความสูงสุดของมนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธศาสนา หรือตามทัศนะของพุทธบริษัท ตามหัวข้อที่ผมตั้งใจจะพูด; คือจะชี้ให้เห็นว่ามนุษยธรรมในทัศนะของพุทธบริษัทนี้เป็นอย่างไร มันก็เป็นอย่างที่ว่ามาแล้วแต่ต้น ว่าเขามุ่งหมายอย่างนี้ มุ่งหมายความเจริญขึ้นไปอย่างนี้ ๆ จนถึงวาระสุดท้าย.

นี่เรียกว่ามนุษยธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท; นี่มีใจความโดยสังเขปอย่างนี้. นกก็มันตะโกนว่าหมดเวลา มีหน้าที่อื่นที่จะต้องทำต่อไป.

ขอยุติการบรรยายนี้ไว้เพียงเท่านี้.

มนุสฺสธรรม

— ๑๒ —

๑๔ เมษายน ๒๕๑๕

มนุสฺยธรรมถึงจุดสูงสุดอยู่ที่พุทธ ภาวะ.

วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา
๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับจะบรรยายเรื่องต่อจากที่แล้วมา.

[ทบทวนให้รู้ชัดความหมายสำคัญ ของมนุสฺยธรรมกับอารยธรรม.]

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ขอให้ทบทวนอยู่เสมอ ในความหมายของคำที่มี
ความสำคัญเป็นพิเศษ สำหรับเรื่องที่กำลังบรรยายอยู่ ๒ คำ คือคำว่ามนุสฺยธรรม

กับ

คำว่าอารยธรรมดังกล่าวแล้ว เพราะเหตุที่ว่าเราอาจจะใช้คำ ๒ คำนี้ไม่เหมือนกับที่คนอื่นเขาใช้ก็ได้ ให้ถือเอาโดยใจความของเรื่อง.

สรุปความว่า วัฒนธรรมของมนุษย์ ในแขนงวัตถุเราเรียกว่าอารยธรรม ในแขนงจิตใจเราเรียกว่ามนุษยธรรม; ก็ล้วนแต่เป็นวัฒนธรรมด้วยกัน. เรื่องอารยธรรมเป็นเรื่องทางวัตถุ มันก็เป็นที่ตั้งของกิเลสโดยตรง, เป็นได้ง่าย เป็นได้มาก; เพราะฉะนั้น จึงผลอไม่ได้ ผลอนิดเดียวก็เกิดอนารยธรรมตามมา เช่นอารยธรรมหรือวัฒนธรรมวัตถุในโลกนี้กำลังฟุ้งเฟื่อง มันฟุ้งเฟื่องไปเท่าไร อนารยธรรมก็ตามมาเท่านั้น. นี้อารยธรรมมันเป็นเสียอย่างนี้ ในเมื่อผลอนิดเดียว, มันต้องมีเรื่องทางจิตใจ วัฒนธรรมทางจิตใจคู่กันมา ให้ควบคุมกันไว้ มันก็ไม่เป็นอย่างนั้น; ส่วนจิตใจนี้เราเรียกว่ามนุษยธรรม.

ให้มนุษยธรรมกับอารยธรรมมันเคียงคู่กันไป เหมือนการไถนาที่เทียมด้วยควาย ๒ ตัว. นี่เป็นหลักทั่วไป ที่จะต้องชัดเจนอยู่ในใจตลอดเวลา ทุกเรื่องที่จะเอามาบรรยายคราวนี้ หรือคราวอื่นก็ตาม หลักเกณฑ์มันยังคงอยู่อย่างนี้เสมอไป; ฉะนั้น จึงขอร้องให้ทบทวนไว้ให้ดี ๆ อย่าให้พ้นเพื่อนในส่วนนี้ได้.

โลกมนุษย์นี้มันต้องเต็มไปด้วยมนุษยธรรม; แม้ว่าจะเต็มไปด้วยมนุษยธรรมอย่างเดียว มันก็ยังปลอดภัยอยู่นั้นแหละ; แต่ถ้าเต็มไปด้วยอารยธรรมอย่างเดียวแล้ว มันก็เป็นอนารยโลกไม่ทันรู้ตัว. นี่เป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาที่ทำให้เราต้องพูดกันที่นี้. นี่ปัญหาทั่ว ๆ ไปในวงสังคมของโลก เพราะเรามีความเดือดร้อน เราจึงต้องพูดกัน ประึกษากัน. ความเดือดร้อนนี้มาจากอนารยธรรม

อนารยธรรมนั้นมาจากการควบคุมอารยธรรมไว้ไม่ได้ หรือไม่มีการควบคุม. เดียวนี้เราอยากจะมีโลกที่น่าดู หรือน่าอยู่ เราจึงพูดกันถึงเรื่องนี้; คือว่าถ้าเอามนุษยธรรมกลับมาให้ควบคุมอารยธรรมไว้ให้ได้. นี่การพูดนี้มันง่าย การทำมันก็ยาก ก็ต้องพยายามพูดกันให้เข้าใจ ให้เข้าใจที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วการทำมันคงจะง่ายขึ้นบ้าง; ฉะนั้น ขอให้อดทนฟังเรื่องของพุทธศาสนา หรือที่มันเกี่ยวกับพุทธศาสนา โดยเฉพาะเวลานี้มันมีอยู่อย่างนี้.

ในครั้งที่แล้วมา เราพูดกันถึงมนุษย์ธรรมตามทัศนะของพุทธบริษัท ซึ่งมีหลักเกณฑ์ของตัวโดยเฉพาะ ในฐานะเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, มองเห็นสิ่งที่เรียกว่านิพพานนั้นเป็นยอดสุดของมนุษย์ธรรม. และได้ตั้งข้อสังเกตว่า ในประเทศอินเดียในครั้งพุทธกาลนั้น ผู้ที่ไปทูลถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับทฤษฎีธรรมนิพพานล้วนแต่เป็นฆราวาสทั้งสิ้น นับตั้งแต่คหบดีหลาย ๆ คนขึ้นไปจนถึงเทวบุตร หัวแหลม เขาเรียกชื่อกันว่าปัญจสิขะ. รูปของเทวดาคอนี้จะเขียนเป็นหัวแหลม มีผมเป็นก้อน ๆ ห้าก้อน ไม่มีมงกุฎกับเขา เพราะว่าเป็นเจ้าหน้าที่นักดนตรีเจ้าสำราญ นี่ก็ยังอุตสาหะไปทูลถามพระพุทธเจ้าถึงเรื่องนี้ แล้วก็ตลอดถึงท้าวสักกะเอง. นี่มันแสดงว่ามันเป็นเรื่องของฆราวาส หรือเป็นเรื่องที่ฆราวาสสนใจ เป็นเรื่องที่ฆราวาสอาจจะทำให้มีขึ้นมาได้ สำหรับสิ่งที่เรียกว่านิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้.

**พระพุทธเจ้าเป็นผู้ถึงจุดสูงสุดของมนุษย์ธรรม
คือทรงลู่ถึงพุทธภาวะสมบูรณ์.**

[ยกมาอธิบายเฉพาะที่ทรงดูถึงพุทธภาวะในส่วนคนนอกกล่าว, ไม่ใช่ในส่วนที่ว่า นวหรรณ ๕.]

เดี๋ยวนี้เห็นได้แล้วว่า เราเริ่มมองคุณสมบัติตามทัศนะ หรือ สายตาของพุทธบริษัท ตามกฎเกณฑ์ของพุทธศาสนา. ในวันนี้จะรวบรัดเข้าไป พุดถึงเรื่องของพระพุทธเจ้าเสียเลย ซึ่งจะพูดโดยหัวข้อว่า **มนุษยธรรมถึง จุดสูงสุดอยู่ที่พุทธภาวะ.** มนุษยธรรมนั้นมันก็เจริญไปตามลำดับ แล้วไปถึง จุดสูงสุดอยู่ที่พุทธภาวะ คือภาวะแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า. ที่ต่ำกว่านั้นมันก็ต้องรองลงมาตามลำดับ กระทั่งรองลงมาถึงคนธรรมดาที่มันมีมนุษยธรรมอยู่บ้าง.

ผู้ที่มีความเห็นแก่ตัวน้อยเท่าไรก็มีมนุษยธรรมอยู่เท่านั้น จนกว่าจะหมดความเห็นแก่ตัวก็มีมนุษยธรรมสูงสุด. เดี่ยวนี้เราก็จะเริ่มพิจารณาเรื่องนี้กัน โดยอาศัยพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เพื่อจะให้เห็นพร้อม ๆ กันไปว่า **พระพุทธเจ้านั้น เป็นบุคคลที่ถึงจุดสูงสุดของมนุษยธรรม,** ไม่เสียที่ที่ว่าเราได้มอบกายถวายชีวิตอุทิศ แต่พระพุทธเจ้า ในการบวชนี้ก็ดี หรือในการกระทำอย่างอื่นใดก็ดี.

ที่นี้ก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่าพุทธภาวะนี้; มันมาก มันเหลือที่จะเอามาบรรยายให้หมดได้ในเวลาเท่านี้; แต่ก็จะได้เลือกเอามา ในลักษณะที่จะแสดงให้เห็นได้ หรือเข้าใจได้โดยง่าย ในกรณีที่มันเกี่ยวข้องกับมนุษยธรรมที่เรากำลังพูด.

: พุทธภาวะในกรณีที่แสดงว่าพระพุทธเจ้า เป็นบุคคลผู้มีมนุษยธรรมสุดยอด.

[: ยกมาพอเป็นตัวอย่าง ๖ แห่ง ๖ คำ.]

ที่แท้สิ่งเหล่านี้ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันชินปาก หรือว่าได้ฟังกันชินหูว่า พระพุทธคุณนั่นเอง; แต่ที่เราชินกันอยู่เป็นธรรมดาเช่นพุทธคุณ ๘ ที่สาวอยู่ ทุกวันนี้ ก็จะไม่พูดถึง, เดียวจะหาว่าเอาเอง หรือว่ากันในหมู่พุทธบริษัทกันเอง ก็ยกย่องกันเอง; แต่จะได้กล่าวถึงพุทธคุณ หรือเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าที่พวกอื่นกล่าว, ซึ่งในที่นี้ก็ได้แก่คำกล่าวของพราหมณ์ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ซึ่งเขาได้ทาน ได้แย้ง ด้านทานได้แย้งพวกพราหมณ์ด้วยกัน.

คือพราหมณ์ที่สำคัญ หรือพราหมณ์ส่วนใหญ่ นั้น ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ตั้งข้อรังเกียจอย่างนั้นอย่างนี้, แล้วพราหมณ์คนนี้เขาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เขาก็เลยอ้างคุณของพระพุทธเจ้าขึ้นมาเป็นข้อ ๆ ๆ ๆ นับได้ร้อยข้อพอดี; ก็คือที่พระสงฆ์สาวคนำการบรรยายในวันเสาร์ทุกวันเสาร์ สองสามวันมาแล้ว มันมีสิบหมวด หมวดหนึ่งสิบข้อ เป็นร้อยข้อพอดี, ที่นี้เอามาบางข้อ เพื่ออธิบายให้เห็นในแง่ของมนุษยธรรม ซึ่งเป็นความมุ่งหมายการแห่งพูดกันในที่นี้.

ข้อแรกที่จะเอามาพูดก็คือ พราหมณ์หนุ่มที่ฉลาดคนนั้นเขายืนยันคุณของพระพุทธเจ้าด้วยคำว่า **นรสูต** – ข้าพเจ้าเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งเป็นนระ. นระก็คือคำที่เรารู้จักกันเป็นธรรมดาสามัญที่สุด แต่มักจะเติมคำว่าชนเข้ามา เป็นนรชน นระชน, ในภาษาไทยมันเป็นอย่างนี้เพราะเหตุใดก็ไม่ทราบ เป็นนรชน, ภาษาไทยเป็นอย่างนี้ คือเป็นนรชน; แต่ในภาษาบาลีไม่เป็นอย่างนี้ คือเป็นนระ เฉย ๆ ก็พอ, แล้วมันก็แยกออกไปเสียจากกันด้วย ไม่เอาคำว่า **ชน** หรือ **ชนะ** **ชอ** **นอ** นั้น มาสรรเสริญเลย, คล้าย ๆ ว่าเป็น **ชนะ** เป็นชนนั้น

มันไม่มีความหมายอะไร คล้ายว่าเกิดมาก็เป็นได้, แต่ที่เป็นนระนี้ เขาให้ความหมายเต็มที่.

เราจึงแปลคำนี้กันตามความรู้สึกที่ได้ใช้ความใคร่ครวญแล้วว่า นรชน คือคนแท้; หมายความว่านระนี้คือคนแท้. พราหมณ์นั้นเขาสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า เป็นนระ, นรุตส คือเป็นนระนะ, คือเป็นคนแท้; ก็ลองคิดดูซิ. คำว่า “นระ” นี้ใช้เป็นสิ่งยืนยันหรือเป็นเหตุผล สำหรับจะยืนยันว่าคนนั้นควรจะได้รับการนับถือ หรือเป็นคนดี, ขอแต่ให้เป็นนระเท่านั้นแหละ. ที่เป็นนระมันไม่แน่ มันไม่เคยใช้ในภาษาบาลีว่าเป็นชน แล้วก็เรียกว่าปลอดภัย, ที่มันเป็นชนพาลก็ได้; แต่ถ้ามันเป็นนระแล้ว มันไม่เคยมีที่จะเสียหาย หรือเป็นพาล หรือเป็นอะไร, มันจึงเรียกว่าเป็นคนแท้.

ขอให้ช่วยจำกันได้ด้วยว่า เขาสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นนระ ซึ่งมีความหมายว่าเป็นคนแท้ เต็มไปด้วยธรรม เต็มไปด้วยคุณธรรมสำหรับมนุษย์. ดูเหมือนว่าเราเป็นเพียงนระกันให้ได้เท่านั้นมันก็พอ มันไม่มีทางเสียหาย ไม่มีทางวุ่นวายเดือดร้อน; ฉะนั้น ต้องเอาไปทดสอบตัวเองดูให้ดีว่าเป็นนระแล้วหรือยัง. แม้ว่าคำนี้มันจะเป็นเพียงคำพื้นฐาน และเป็นคำที่กล่าวโดยคนที่เป็นพราหมณ์, มันก็ยังเป็นหลักเกณฑ์ที่ถือได้ ที่ถือเป็นหลักได้; คือคนทั่วไปทั้งอินเดียในสมัยนั้น เขายอมรับรองคำคำนี้ ว่ามันมีความหมายสูงสุด คือมันเป็นคนแท้ ไม่ใช่คนปลอม หรือว่าไม่ใช่คนที่ไม่ถึงระดับของคน.

นี่ข้อหนึ่ง หรือคำหนึ่ง ซึ่งแสดงความหมายของมนุษยธรรมที่สูงสุด, สูงสุดอยู่ที่เป็นคนแท้ คนถูกต้องตามความหมายของคำว่าคน. แต่ “คน” ในที่นี้

หมายถึง “นระ”, ไม่ได้หมายถึงชนะ ไม่ได้หมายถึง ช น แต่หมายถึง น ร; นี่เราเลยเรียนภาษากันไปด้วยเลย เรียนธรรมะพร้อมกับเรียนภาษาไปด้วยเลย.

คำที่ ๒. ที่นี้มันมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งเนื่องต่อกันไป คือคำว่า มนุสสุต – พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้เกิดแต่มนุโดยแท้, เกิดจากมนุโดยแท้. มนุชะ คำนี้ คือคำที่มาเป็นมนุสสะ; มนุก็คือมนุ คือพระมนุ, คือเขาเป็นบุคคลที่เขา ยอมรับกันว่าเป็นยอดสุดของมนุษย์ที่ดีที่สุด คือเป็นนักปราชญ์ เป็นอาจารย์ เป็น ผู้รู้, แล้ว ชะ มันแปลว่าเกิด; มนุชะแปลว่าเกิดมาจากมนุ. สรรเสริญ พระพุทธเจ้าว่า เป็นบุคคลที่เกิดมาจากมนุโดยแท้; นี่เป็นความคิดอย่างพวก พราหมณ์ การพูดอย่างพวกพราหมณ์ แต่มันก็เป็นความหมายที่ถือเป็นหลักได้.

ที่เรียกว่าพระมนุ ที่อ้างถึงในกฎหมายในบานแผนกกฎหมาย หรือใน เรื่องต่าง ๆ ที่เรียกว่าพระมนุ หรือมนุธรรมศาสตร์อะไรก็สุดแท้; คำว่ามนุ นั้น เขามุ่งหมายจะกล่าวถึงบุคคลคนหนึ่ง, แล้วมันจะมีตัวจริงหรือเปล่าก็มันไม่มีอะไร จะยืนยันได้, แต่เขาบัญญัติความหมายไว้ว่าเป็นมนุษย์ที่ดีที่สุด ที่ฉลาดที่สุด ที่ ครอบรู้ที่สุดคนแรกในโลก. ถ้าเกิดมาแต่มนุ ก็หมายความว่าปลอดภัยแล้ว คือเป็น พันธุ์ที่ดีแล้ว หรือว่าเป็นพันธุ์มนุษย์แท้ หรือว่ามันมีเกียรติมีเครดิคิดว่าเกิดมาจาก บุคคลผู้สูงสุด. พวกพราหมณ์เขาถือเป็นหลักเลยว่า ถ้าว่าสืบสาย สืบเชื้อสายมา จากมนุแล้วก็เป็นอันว่ายอมรับ. คำว่ามนุษย์ (มนุษย์ สันสกฤต, มนุสสุต บาลี) นี้ก็แปลว่าใจสูง ก็ได้ จะแปลว่าสืบสายมาจากมนุก็ได้, คำเดียวกับมนุชะแล้วก็ แปลว่าสืบสายมา จากมนุ; แต่ถ้าจะเอาตัวนี้แยกเป็นอุสสะ แปลว่าสูง มันก็ใจสูง, แต่มันก็กลายเป็น เรื่องเดียวกัน เพราะว่ามนุคนนั้นก็คือบุคคลที่มีใจสูงสุด.

แง่ที่จะคิดว่ามันเป็นสิ่งสมมติ ไม่ได้มีตัวจริงอยู่ มันก็มีทางที่จะคิด เพราะว่ามันก็คือมนะ มนะก็คือใจ. มนุนี้คือผู้ที่มีจิตใจ, มีมนะ; ใช้คำว่ามนะ ตีกว่า. มนุคือผู้ที่มีมนะ, มนะนี่มันแปลว่ารู้; มันคนละคำกับคำว่าจิต, จิตะ แปลว่าก่อ ก่อขึ้น หรือคิดขึ้น, คำว่ามนะนี่มันแปลว่ารู้. เขาไม่เคยเอาคำว่าจิตมาใช้

ในลักษณะอย่างนี้, เขาเอาคำว่ามนุมาใช้ ว่านี่มันเป็นคน; แล้วผู้ที่เกิดมาจากบุคคลนี้ก็เรียกว่ามนุษย์, มนุชะก็เรียก มนุสสะก็เรียก. นี่เขาสรรเสริญ พระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เกิดจากมนุโดยแท้; พรหมณ์ทั้งหลายก็เสียบหมด, เมื่อถูก พิสูจน์ว่าคุณสมบัติของพระพุทธเจ้านี้ สมกับที่ว่าจะเกิดมาจากมนุโดยแท้.

สองคำนี้มันมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับเรื่องที่เรากำลังพูด คือผู้ที่มี มนุษยธรรม ตามความหมายที่เรากำลังพูดคือใจสูง ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอารยธรรมทาง เนื้อหนัง; เพราะมนุนี้มันอาจจะนุ่งกระสอบเปลือกไม้ก็ได้ อาจจะอยู่ในโพรงไม้ก็ได้ ไม่มีเรื่องอะไรที่ยืนยันชัดเจนว่าได้อยู่วิมาน อยู่ปราสาท อยู่อะไรที่มัน เหมือนกับที่คนสมัยนี้กระหึ่มกันนัก. มันเพียงแต่แน่นอนว่า พระมนุนี้เป็น ยอดคนในทางมีสติปัญญา. นี่เราจึงถือเอาเป็นหลักเกณฑ์ของความหมายของคำว่ามนุษย์และมนุษยธรรม : ขอให้เป็นนระนี้อย่างหนึ่ง, ขอให้เป็นมนุชะ นี้อย่างหนึ่ง, ในลักษณะที่เป็นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์. มี ๒ คำแล้ว : เป็นนระคำหนึ่ง, เป็นมนุชะคำหนึ่ง.

คำที่ ๓. แล้วเขาสรรเสริญต่อไปว่า ยกุขสุต – พระผู้มีพระภาคของ เรานั้นเป็นยักข์, ยักชะ นั่นแหละ. โดยมากไม่เคยเรียนบาลีก็ไม่รู้ว่าคำว่ายักชะนี้

แปลว่าอะไร; ในภาษาไทยคำว่ายักษ์ก็แปล ก็หมายถึงแต่ยักษ์ แต่มาร แต่คน
คูร้าย คนอันธพาล คนใช้ไม่ได้. คำนี้แต่เดิม หรือความหมายทั่วไปเขาแปลว่า
ผู้ที่บุคคลทั้งหลายต้องบูชา. ถ้ายังไม่ทราบก็รู้เสียเถอะว่า ก็ทราบเสียเถอะว่า
คำว่ายักษ์ะ มันแปลว่าผู้ที่บุคคลต้องบูชา ต้องกลัวเกรง ต้องยำเกรง.

พวกพราหมณ์ทั้งหลายก็ยอมรับว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่บุคคลต้อง
บูชา คือเป็นยักษ์ะ. คำนี้ใช้ตกทายกันก็มี พระพุทธเจ้าตกทเวดาบางคนว่า คุณก่อน
ยักษ์, อย่างนี้ก็มี; แล้วก็ดูเหมือนว่าเทวดา หรือใครก็ไม่แน่ว่า จำไม่ค่อยแม่น,
ว่าตกพระพุทธเจ้าในคำที่เป็นบทกลอนว่ายักษ์ก็มี เพราะคำว่ายักษ์นี่มันแปลว่า
ผู้ที่คนทั้งหลายต้องบูชา.

หนังสือพุทธประวัติเก่า ๆ ก็ยังมีว่า เมื่อพระสิทธัตถะคลอดได้แล้วไม่กี่
วัน เขาก็ทำพิธีพาไปหายักษ์ประจำเมือง ให้ไปบูชายักษ์ประจำเมือง. ยักษ์ในที่นี้
ก็หมายถึงเทวดาประจำเมือง เช่นพระเสื้อเมือง พระทรงเมืองอะไรทำนองนั้น, ถือ
ว่าเป็นยักษ์ เพราะว่าทุกคนต้องบูชา เรียกอีกทางหนึ่งก็ว่าเป็นเทวดา เพราะมี
คุณค่าที่คนต้องบูชา; แล้วในพุทธประวัตินั้นก็ว่า พออุ้มพระสิทธัตถะทารกนั้น
เข้าไปหายักษ์นั้น, ยักษ์นั้นก็กลับลุกขึ้นกราบอภิวาทพระสิทธัตถะเสียเอง. ที่อ้าง
เรื่องนี้มาแล้ว ก็เพียงแต่จะให้เข้าใจคำว่ายักษ์ หรือความหมายของคำว่ายักษ์.

พระพุทธเจ้าเป็นยักษ์ เพราะว่าทุกคนต้องบูชา. ชื่อที่ทุกคนต้องบูชา
นั่นแหละ คือมันถึงจุดสุดยอดของมนุษย์. เกิดมาอย่างเป็นมนุษย์นี้, แต่มี
คุณสมบัติ มีคุณธรรม มีอะไรสูงสุดจนกลายเป็นยักษ์ คือผู้ที่บุคคลต้องบูชา. นี้
ใครก็ตาม ทำคนให้มีมนุษย์ธรรมมาก ๆ คนทั้งหลายก็บูชา; แต่มันมีความหมาย

พิเศษอยู่หน้อยว่า **ต้องบูชา**, เพราะถ้าไม่บูชาแล้วไม่ได้แน่ คือมันไม่ถูกต้อง หรือมันไม่ยุติธรรม หรือมันเกิดเรื่องแน่ มันจะเป็นอันตรายแก่ผู้ที่ไม่ทำการบูชา.

ทีนี้ต่อมาคำนี้มันเอามาใช้เป็นชื่อของยักษ์อันทพาล ยักษ์ที่ว่ามันจะกินคน หรือว่ามันจะทำอันตรายคนก็ได้; นั่นในความหมายของชาวบ้านโง่ ๆ, คำว่ายักษ์มันจึงไปอยู่อย่างนั้น อยู่ในฐานะอย่างนั้น เป็นยักษ์วัดแจ้ง เป็นยักษ์วัดโพธิ์, มันไม่มีใครบูชา. แต่ความหมายเดิมคือผู้ที่คนทั้งหลายต้องบูชา แล้วก็เรียกว่ายักษ์. ทีนี้ก็น่าหวัชใจไหม ก็ว่าเราอุตสาหกรรมให้มากเข้า ๆ จนกลายเป็นยักษ์ มนุษย์ที่ดีที่สุดกลายเป็นยักษ์ไป; มันเกี่ยวกับภาษา เกี่ยวกับความหมายตามภาษา.

ทีนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงพระองค์เอง **ท่านว่าฉันไม่เป็นอะไรหมด** : ไม่เป็นยักษ์ ไม่เป็นมนุษย์ ไม่เป็นเทวดา ไม่เป็นอะไรหมด; นั่นท่านพูดอย่างภาษาอีกภาษาหนึ่ง ซึ่งแสดงความจริงอันสูงสุด. ทีนี้ที่ชาวบ้านทั้งหลายทั้งบ้านทั้งเมืองที่จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้านะ เขาใช้คำอย่างนี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า **ท่านเป็นคนแท้ ท่านเป็นนระแท้ ท่านเกิดแต่หมูโดยแท้ และท่านเป็นยักษ์คือบุคคลสูงสุดที่ทุกคนต้องบูชา.**

คำที่ ๔. แล้วมีคำธรรมดา ๆ ต่อไปอีก เช่นคำว่า **อุดมบุคคลสุด** – **พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นอุดมบุคคล** คือบุคคลอุดม บุคคลสูงสุด; นี่มันเป็นไวยากรณ์แทนกันได้กับคำว่ายักษ์ กับคำว่ามนุษย์ กับคำว่านระ. คำอื่นมันก็แสดงความหมายของคำนั้นให้เห็นชัด **ว่าเป็นนระ เป็นมนุษย์ เป็นยักษ์** นั่นคือ

เป็นอุดมบุคคล – บุคคลอุดม. คำว่าอุดมบุคคลนี้ไม่ต้องอธิบายแล้ว, เป็นบุคคลอุดม คือขึ้นถึงอันดับสูงสุด.

คำที่ ๕. คำต่อไปมีคำว่า มหาสัตตะ, หรือใช้มหาเฉย ๆ ก็มี คือมหาโต. มหาสัตตะ คือเป็นมหาสัตว์ เป็นสัตว์ใหญ่; ใหญ่ด้วยอะไร ? ใหญ่ด้วยคุณธรรม, คุณธรรมก็คือมนุษยธรรม. เป็นผู้ใหญ่ด้วยมนุษยธรรม จึงได้ชื่อว่า เป็นมหา เป็นมหาสัตว์. นี้ก็ไม่ต้องอธิบายก็ได้เห็นชัดอยู่แล้ว.

คำที่ ๖. ทีนี้คำต่อไปมีคำว่า พุรหมสตุตตุส – พระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้านั้น เป็นพรหมสัตตะ คือเป็นพรหมสัตว์. พรหมะก็คือคำว่าพระพรหมนั้นแหละ เขาใช้เรียกพระเจ้า พระอิศวร พระพรหม พระอะไร; คำว่าพรหมนี้คำเดียวกัน ในที่นี้มาเป็นคุณศัพท์ของคำว่าสัตตะ เป็นพรหมสัตตะ : พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เป็นที่พึ่งของข้าพเจ้านั้น เป็นพรหมสัตว์ ก็คือสัตว์ที่ประเสริฐ ที่สูงสุดที่เป็นพรหม.

นี่เราฟังความคิดนึกของคนอินเดียสมัยสองพันกว่าปีมาแล้ว ที่ว่าเขารู้สึกอย่างไร เขาพูดกันอย่างไร. ความเป็นบุคคลสูงสุดนั้นคือเป็นพรหมสัตว์; จะแปลคำนี้ว่าสัตว์อย่างพรหมมันก็ไม่ถูก, มันอาจจะไม่สูงสุดก็ได้ ถ้าสัตว์อย่างพรหม, ก็แปลว่า สัตว์ที่ประเสริฐสุด สุดยอด คำว่าพรหมนี้แปลว่าสุดยอด มีความหมายว่าสุดยอด ไม่ใช่พระพรหมชื่อนอย่างในรูปภาพ.

เพียงไม่กี่คำนี้ก็แสดงพุทธภาวะในบางแง่ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้านี้เป็นคนแท้, เกิดแต่มนุษยแท้, แล้วก็เป็นผู้ที่ทุกคนต้องบูชา, ว่าเป็นบุคคลสูงสุด

, เป็นมหาสัตว์, เป็นพรหมสัตว์; ตัวอย่างเท่านั้นที่จะพอที่ว่า เราจะถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลสุดยอดของมนุษย์ เป็นผู้มีมนุษยธรรมสุดยอด มีความเป็น มนุษย์สุดยอดอยู่ที่พุทธภาวนานั้น. นี่คือนักษณะที่เขาบัญญัติให้แก่พระพุทธเจ้า.

: พุทธภาวะในกรณีการทำหน้าที่ ของพระพุทธเจ้า.

[: ยกตัวอย่างมา ๔ แห่ง : คำที่ ๗ - ๑๐.]

ที่นี้ดูต่อไปก็ว่า เพราะเหตุใดจึงได้รับสมัญญาสูงอย่างนั้น ? สูงสุด อย่างนั้น ? นี่ก็เพราะว่าท่านทำหน้าที่ของท่าน. นี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าหน้าที่ของท่าน, ซึ่งแสดงไว้โดยบทว่า โดยบทหลาย ๆ บท เช่นบทว่า :-

คำที่ ๗. ภาวิตตต, ภาวิตตตสฺส - พระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้านั้น เป็นภาวิตตตะ. ภาวิตตตะแปลว่าผู้มีตนอันทำให้เจริญแล้ว; ตัวหนังสือว่าอย่าง นี้ แต่ความหมายมากกว่านี้. ภาวิตตะแปลว่าทำให้เจริญแล้ว, อตตะแปลว่าคน; ภา วิตะ+อตตะ เป็นภาวิตตตะ - มีตนอันทำให้เจริญแล้ว ด้วยระบบปฏิบัติที่เรียกว่าภาวนา.

คำว่าภาวนามันแปลว่าทำให้เจริญ; ถ้าทำได้แล้วคนนั้นก็ถูกเรียกว่า ภาวิตตะ คือถูกทำให้เจริญแล้ว. มีตนอันทำให้เจริญแล้วนั้นแหละ ความหมาย ตามตัวหนังสือมีอย่างนั้น; ความหมายที่มันเป็นความหมายกว้าง ๆ ก็คือ ได้ อบรมตนทุกอย่างทุกประการจนถึงที่สุดแล้ว. นี่เรียกว่ามีมนุษยธรรมที่ได้อบรม กันจนถึงที่สุดแล้ว จึงได้เรียกว่าภาวิตตตะ. ฉะนั้น ให้ถือว่า การอบรมตนนั้น

เป็นหน้าที่; ใครไม่อบรมตนคนนั้นไม่ได้ทำหน้าที่เพื่อความเป็นมนุษย์. แล้วก็คู่มือมันเป็นอย่างไบบ้าง คนที่ไม่อบรมตนให้เจริญ.

คำที่ ๘. คำต่อไปมีคำว่า **ดิณฺณสุต** – พระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้านั้นเป็นดิณฺณะ คือว่าเป็นผู้ข้ามฟากแล้ว. ดิณฺณะนี้ ณ เณรทั้ง ๒ ตัวนะ ต้องเขียนให้ถูก, แปลว่าผู้ข้ามฟากแล้ว. หมายความว่ามนุษย์มีหน้าที่ข้ามฟาก, ข้ามฟากของอะไร? ข้ามฟากจากอะไรไปสู่อะไร? ข้ามฟากก็หมายความว่าข้ามฟากจากฝั่งนี้ ไปสู่ฝั่งโน้น; ที่เรามิบทสวดมนต์ว่า **ข้ามจากฝั่งในไปสู่ฝั่งนอก** น้อยคนจะข้ามไปได้ ส่วนมากมีแต่วังเลาะอยู่ที่ริมตลิ่งฝั่งนี้เอง. ฉะนั้น ขอให้มองดูจนเห็นภาพพจน์ว่า เรานี้คนหนึ่ง มนุษย์คนหนึ่ง มีหน้าที่ต้องข้าม; ข้ามจากสิ่งที่มีมันควรข้าม, ในภาษาธรรมะเขาเรียกว่าสังสารวัฏฏ์.

สังสารวัฏฏ์ก็คือเวียนวนอยู่ในกองทุกข์ : มีกิเลสสำหรับทำกรรม, ทำกรรมแล้วมีวิบากของกรรม, วิบากของกรรมก่อกิเลสอันใหม่ แล้วก็ทำกรรมอีก รับประทานผลกรรมอีก, มีกิเลสอีก ทำกรรมอีก รับประทานผลกรรมอีก; เวียนว่ายอยู่อย่างนี้ เขาเรียกสังสารวัฏฏ์. สิ่งนี้ต้องข้ามไปให้พ้น เรียกว่าข้ามทะเล หรือมหาสมุทร หรือของความทุกข์ ข้ามไปให้ได้; เปรียบเหมือนบุคคลมีเรือมีแพแล้วก็ข้ามฟากนี้ไปสู่ฝั่งโน้น ที่ต้องการจะไปได้. ฉะนั้น ธรรมะนั้นแหละเป็นเรือเป็นแพ; เพราะฉะนั้น อาศัยธรรมะให้ถูกต้องแล้วก็ มันก็มีการข้าม.

นี่คำนี้มันกว้าง มันใช้ได้ไปในทุกกรณี; อย่างพวกคุณสอบไล่ได้ นั่นก็คือข้ามไปได้เหมือนกัน มันมีความหมายอย่างนี้ แล้วแต่ว่าบุคคลนั้นมันอยู่ในฐานะอะไร. แต่ว่ามันจะอยู่ในฐานะอะไรก็ตาม มันมีหน้าที่ที่จะต้องข้ามทั้งนั้น

แหละ; มันต้องข้าม ๆ ๆ ๆ ๆ เรื่อยไปจนถึงที่สุด จนไม่ต้องข้ามกันอีก. นี่หน้าที่ของมนุษย์คือการข้าม; ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านข้ามเสร็จแล้ว จึงได้รับคำสรรเสริญว่าเป็นติณโณ หรือติณณะ.

คำที่ ๘. บทต่อไปมีว่า กตสมณะ, กตสมณุตต – พระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้านั้น เป็นกตสมณะ คือทำความเป็นสมณะเสร็จแล้ว. สมณะ ความเป็นสมณะ หรือสมณะนี้ หมายถึงความสงบ คือความหยุด ความสงบ ไม่มีความทุกข์ ไม่มีอะไรรบกวน; ถ้ามีอะไรรบกวนมันไม่สงบ เดียวนี้มันมีความสงบที่สำเร็จแล้ว. มันก็บ่งชัดอยู่ในถ้อยคำนั้นว่า มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องทำความสงบ; ใครไม่ทำความสงบก็ไม่ใช่มนุษย์; ใครทำความสงบถึงที่สุดได้ก็เป็นกตสมณะ เช่น

พระพุทธเจ้า. ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านได้รับคำสรรเสริญอย่างนี้ ฉะนั้น ขอให้ถือว่าการทำความสงบ หรือทำความเป็นสมณะนั้น เป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

คำที่ ๑๐. ที่นี้คำต่อไปมีคำว่า นหาคกุต – พระผู้มีพระภาคของข้าพเจ้านั้น เป็นนหาคกะ คืออาบน้ำเสร็จแล้ว. คำนี้ตามความหมายธรรมดาก็คืออาบน้ำเสร็จ เรียกว่านหาคกะ; แต่คำพูดทุกคำนี้มีความหมายเป็น ๒ ชั้น คือภาษาวัตถุ ก็ได้ ภาษานามธรรมก็ได้, ที่เราเรียกกันว่าภาษาคนก็ได้ ภาษาธรรมก็ได้. อาบน้ำในภาษาคนก็ไปอาบในลำธาร อาบน้ำในคูล. แต่อาบน้ำในภาษาธรรมนี้ มันหมายถึงชำระจิตใจด้วยธรรม ให้จิตใจมันสะอาด, เสร็จสิ้นได้แล้วจึงเรียกว่า

นาคาคะ คือผู้ที่อาบน้ำเสร็จแล้ว; นั่นน่ะคือพระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย.

นี่พระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง, พรหมณ์คนนี้เขาไปสรรเสริญยืนยันกับพวกพรหมณ์ทั้งหลายอย่างนี้; ฉะนั้น ขอให้ถือว่า การอาบน้ำนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์. ส่วนทางร่างกายนั้นคุณก็เห็นอยู่แล้ว ว่าต้องอาบน้ำ ลองไม่อาบน้ำสักสิบวันนี้ก็จะแสบแล้ว; แต่นั่นไม่ใช่ความประสงค์ในที่นี้ คือความอาบน้ำจิตใจให้สะอาด ไม่กลับสกปรกได้อีก นี่ผู้อาบน้ำเสร็จแล้ว.

นี่มันมีอย่างนี้ตามที่ยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างนี้; เป็นหน้าที่ของคนทุกคนจะต้องทำอย่างนี้. พระพุทธเจ้าเป็นแต่เพียงผู้ที่ทำได้เสร็จถึงที่สุดก่อนใคร ๆ แล้วก็มีพระอรหันต์ทั้งหลายที่ทำได้เหมือน, ทำตามได้มากมายเหมือนกัน; และพวกเราที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้านี้ ก็คือผู้ที่จะต้องทำตามพระพุทธเจ้า. ฉะนั้นเราเอามาพูดกันในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม ให้ใช้เป็นหลักเกณฑ์สำหรับคำว่ามนุษยธรรม คืออะไรบ้างที่มนุษย์จะต้องทำ.

: พุทธภาวะในกรณีที่เป็นผลแห่งการทรงทำหน้าที่เสร็จแล้ว.

[: ยกตัวอย่างที่เขาสรรเสริญ มา ๑๐ แห่ง : คำที่ ๑๑ - ๒๐.]

ทีนี้คำต่อไปมันก็มีคำที่แสดงความหมายว่า**ได้ทำเสร็จแล้ว** ซึ่งใช้เป็นคำสำหรับศึกษาให้มองเห็นชัดยิ่งขึ้นไปอีกก็ได้. นี่คือคำประเภทนี้ เช่นคำว่า :-

คำที่ ๑๑. ปภินนจีละ, ปภินนะ แล้วก็จีละ, เขาแปลว่ามีเสาคือที่
 ตรึงจิตอันพระองค์ทำลายได้แล้ว. มันเป็นคำที่ไพเราะที่สุด คุณอดจำไว้สิ :
 “มันมีเสาคือหรือหมุดสลักอะไรก็ตามที่ตรึงจิต ที่พระองค์ทรงทำลายได้แล้ว”;
 ฉะนั้น พระองค์ไม่ต้องสะอีกสะอื่นเหมือนคนธรรมดาสามัญที่มันมีเสาคือเส้น
 ใหญ่ ๆ ปักตรึงอยู่ในจิต. ดังนั้น เวลาที่เราไม่ทำให้เหมือนกับว่าถูกหลักหรือ
 อะไรปักเสียบอยู่ในจิต ก็นึกถึงคำนี้ : นึกถึงพระพุทธเจ้า ท่านทำลายเสาคือที่
 ตรึงจิตนี้ได้ ไม่มีโอกาสที่จะต้องสะอีกสะอื่นอะไรอีกต่อไป.

ถึงแม้นี้ก็ผมถือว่ามันเป็นความหมายของคำว่ามนุษยธรรม : ถ้าใครยัง
 ถอนหมุดสลักเสาคือในจิตไม่ได้ ก็ยังไม่มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง หรือที่
 สมบูรณ์, มันเป็นแต่เพียงคนที่เกิดมา หรือมีอารยธรรมบ้าง มีความเจริญทาง
 อารยธรรม อยู่บนตึก มีรถยนต์ มีอะไรมากมาย แต่แล้วก็มีเสาคืออันใด ๆ
 เสียบอยู่ในจิต มันก็จะเรียกว่ามีมนุษยธรรมได้อย่างไร มันก็มีเพียงอารยธรรม
 เนื้อหนัง ไม่แสดงความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง. ถ้ามีวัตถุปรกณ์เหล่านี้ด้วย แล้วก็
 ไม่มีเสาคืออยู่ในจิตด้วย นั่นแหละเรียกว่าเป็นมนุษย์. นี้ใครมีหมุดสลัก หรือ
 เสาคืออยู่ในจิตก็อัน ๆ รีบพยายามดึงออกกันเสียสิ.

คำที่ ๑๒. คำต่อไปก็มีว่า วิชิตวิชยะ, วิชิตวิชยสุต; วิชิตะ เป็นกิริยา,
 วิชยะนี่มันเป็นคุณนาม หรือเป็นนาม, มีชัยชนะอันทรงพิชิตแล้ว; มีชัยชนะอัน
 พิชิตแล้ว คือว่ามีชัยชนะที่ชนะได้แล้ว, *win the victory* ตรงกับคำคล้าย ๆ อย่างนี้
 เราพิชิตชัยชนะได้แล้ว เรียกว่า วิชิตะวิชยะ. ชัยชนะต่าง ๆ หนึ่งสิ่งที่ต้องชนะ
 นั้น ได้ชนะแล้ว. คนเรามีเรื่องอะไรบางอย่างที่ต้องชนะ ก็ไปดูเอาเองเถอะ, พูดยัน

ก็มากมาย; นับตั้งแต่คุณสอบไล่ให้ได้นี่ก็ต้องเรียกว่าชนะ เพราะคุณต้องพิชิตมันคือว่าสอบให้ได้. จนกระทั่งถึงว่ามีหน้าที่การงาน มีอะไรต่าง ๆ ที่จะต้องเอาชนะให้ได้. จนกระทั่งถึงเอาชนะกิเลสให้ได้ในที่สุด ก็เรียกว่ามีชัยชนะอันทรงพิชิตแล้ว; นั่นพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น ชนะมาร, คำว่ามารในที่นี้ก็หมายถึงกิเลส, ชนะกิเลสแล้ว.

คำที่ ๑๓. คำต่อไปว่า เวสมตาระ, เวสมตารุต – ข้ามสิ่งขรุขระได้แล้ว. สิ่งขรุขระนี่คืออะไร มีความหมายซัดที่สุดแหละ. สิ่งขรุขระในชีวิตมีอะไรบ้าง ในชีวิตมีอะไรเป็นสิ่งขรุขระบ้าง ท่านข้ามได้แล้ว; ในภาษาธรรมะชั้นสูงก็ถึงถึงวิภูฏสงสารนั่นแหละ. วิภูฏสงสารเวียนว่ายอยู่ในบุญ ในบาป, ในดี ในชั่ว, ในสุข ในทุกข์, ในเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป, หรือว่าในกิเลส ในกรรม ในวิบาก; ทั้งหมดนี้เรียกว่าสิ่งขรุขระ, พระองค์ข้ามเสร็จแล้ว. ซึ่งเมื่อตะกี้ก็มีทีหนึ่งแล้วผู้ข้ามฝั่งแล้ว, ในที่นี้ระบุดลงไปว่า ข้ามถึงที่มันขรุขระได้.

มีคนเขียนรูปภาพแสดงความหมายของนิพพาน : เขาถือขันน้ำที่เต็มปริ่ม แล้วก็เดินไปในโขดหินที่มันแสนจะขรุขระ ตรงริมทะเลที่มันมีโขดหินที่แสนจะขรุขระ, คือมันต้องกระโดดไปบ้าง อะไรบ้าง น้ำในขันก็หกหมด. นี่การข้ามความขรุขระนั่นมันยากอย่างนี้; แต่พระพุทธเจ้าท่านข้ามได้โดยความเป็นพระพุทธเจ้า โดยความมีมนุษยธรรมถึงสุดยอด.

คำที่ ๑๔. คำต่อไปมีว่า วันตโลกามิสะ – มีเหยื่อในโลกอันทรงคายทิ้งแล้ว. เหยื่อโลกนี่ก็หมายถึงอิฏฐารมณ์ทั้งหลาย คือเนื้อหนัง ความสุข สนุกสนาน

เอรีคอร่อยทางเนื้อหนัง อาศัยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, นี้เรียกว่าโลกามิส –เหยื่อในโลก; วันตะแปลว่าคายทิ้งแล้ว. วันตะโลกามิสะ มันเป็นหน้าที่ที่ต้องทำแล้วก็ทำเสร็จแล้วก็ไปเป็นพระพุทธเจ้า. ถ้าใครยังอมเหยื่อ ยังกินเหยื่ออยู่ มันก็กำลังเดินคนละทาง. เดียวนี้เรายังจะกอบโกยเหยื่อไว้ให้มาก ๆ กระจ่าง ในปากก็ไม่เคยคายทิ้ง แล้วก็ยังจะไปโกยเอามา กอบโกยเอามาสะสมไว้ สำรองไว้; นี่มันไกลจากความหมายนี้มาก คูให้ดี ๆ.

คำที่ ๑๕. คำต่อไปมีคำว่า ปันนธชะ, ธชะที่แปลว่าชง; **ปันนธชะ** แปลว่าลดชงได้แล้ว ลดชงลงหมดแล้ว. ถ้ามีชงก็หมายความมีความของทองอวดคียกหูชูหาง เยอหยิ่งของทอง เรียกว่าชง; ที่นี้ปันนธชะ –ลดชงลงหมดเลย ไม่มีเหลือ. นี้ผู้ที่ลดชงลงได้แล้วคือพระพุทธเจ้า ไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้มีมานะ. นี่มันเป็นทั้งหน้าที่ แสดงให้เห็นหน้าที่ และแสดงให้เห็นความที่พระองค์ทรงทำหน้าที่เสร็จแล้ว. นี้ขอให้คูให้ดี ชงของพระณรงคไไหนยังชูสูงนัก ก็เห็น ๆ กัน อยู่ใช่ไหม, นั่นนะมันเป็นเรื่องที่จะต้องละอายกันบ้าง มีหิริโอตตปปะกันบ้าง ลดลงเสียบ้าง แม้ไม่หมด; แต่คุณธรรมที่เขาสรรเสริญพระพุทธเจ้านี้ : **ปันนธชะ – มีรงอันลดลงหมดแล้ว.**

คำที่ ๑๖. คำต่อไปมีว่า วิตฐุมะ –ไม่มีควัน, วิตฐุมะแปลว่าปราศจากควัน. ควันไฟ, ฐุมะ –ควันไฟ; ในที่นี้หมายถึงความกัลคกัฎฐัม. ปราศจากความรู้สึกที่เป็นความกัลคกัฎฐัม ไม่มีกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องการอะไร แล้วมันก็ไม่อยากอะไร มันก็ไม่มีอะไรจะต้องกัลคกัฎฐัม, มันไม่ได้ยึดถือตัวกู-ของกู มันก็ไม่มีอะไรที่จะต้องกัลคกัฎฐัม; นี้เป็นวิตฐุมะ ก็คือมีสภาพปราศจากควัน. เรามองดูกองไฟที่

มันมีควัน หมายความว่าในนั้นมันมีไฟ มันกำลังจะลุกไหม้ มันแสดงว่ามีไฟที่ร้อนอยู่ในนั้น แล้วมันออกมาไม่ได้มันยังออกมาไม่ได้มันก็คั่งอยู่ในนั้น มันก็ลัดกลุ้ม. นี่คนธรรมดาไม่มีกิเลสเปรียบประดุจควันไฟนี้มาก, มันลัดกลุ้มเรื่องนั้น ลัดกลุ้มเรื่องนี้, บางทีไม่มีเรื่องอะไรมันก็ลัดกลุ้มกับตัวเอง ลัดกลุ้มกะเครื่องใช้ไม้สอย; ยังมีควันกลุ้มมากนั้, พยายามที่จะให้มันบรรเทาลงไป ให้ปราศจากควัน.

คำที่ ๑๗. ที่นี้ก็มีคำที่คล้าย ๆ กันอีกหลายคำ เช่นคำว่า ชินสังโยชณะ หรือชินอาสาสะ ที่เราชินหูกันที่สุด. ชินอาสาสะ ก็แปลว่าสิ้นอาสาสะ, ชินสังโยชณะ ก็แปลว่าสิ้นสังโยชน์. คำประเภทนี้มีมาก ซึ่งหมายความว่าต้องสิ้น หรือทำให้สิ้นแล้ว; อาสาสะก็แปลว่าของดอง ของหมักหมม เหมือนกับการหมักดอง, มีความหมักดองในสันดานที่สิ้นแล้ว. สิ่งหมักดองก็คือกิเลส; คุณตายได้เลยว่ ถ้าว่าชื่อสิ่งที่ร้าย ๆ ที่น่ารังเกียจนี้ หมายถึงกิเลสทั้งนั้น.

ที่นี้อาสาสะนี้ อนุสัยนี้ สังโยชน์นี้ มันเครือเดียวกันหมด. เราทำให้เกิดกิเลสขึ้นมาครั้งหนึ่ง มันก็เพิ่มความหมักดองขึ้นมาครั้งหนึ่ง. อย่าเข้าใจว่าโลกที่หนึ่งแล้ว มันดับไปแล้วมันเลิกกัน อย่าได้เข้าใจอย่างนั้น; โลกที่หนึ่งมันจะเพิ่มความเคยชินในการโลภนั้นให้ครั้งหนึ่ง, สร้างความเคยชินในการที่จะโลภเพิ่มขึ้นครั้งหนึ่ง หรือหน่วยหนึ่ง นั้นเขาเรียกว่าอาสาสะ หรืออนุสัย. ถ้าโลกมันก็เพิ่มราคนุสัยให้หน่วยหนึ่ง, โลกที่หนึ่งจะเพิ่มราคนุสัยให้ที่หนึ่ง; โกรรที่หนึ่งจะเพิ่มปฏิฆานุสัยให้ที่หนึ่ง; โง่ที่หนึ่งก็จะเพิ่มอวิชขานุสัยให้หน่วยหนึ่ง ให้ที่หนึ่ง.

ฉะนั้น ทุกคราวที่เรามีโลก มีโกรธ มีหลง มันจะเพิ่มอนุสัย คือความ
 เคยชินที่ไปนอนอยู่ในความเคยชิน ในสันดานนั้นนะ; นั่นคืออาสวะ : มากเข้า ๆ
 มันก็เหมือนของหมักดอง มันละเอียด. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นจีณาสวะ – มี
 ลึงหมักดองนี้สิ้นแล้ว, เป็นจีณสังโยชนะ – มีลึงผูกพันสันดานสิ้นแล้ว. เรา
 กำลังเพิ่ม เพราะว่าเรายังโกรธ, ยังโลภ ยังโกรธ ยังหลง ยังเพิ่มไว้เรื่อย : เพิ่ม
 ความเคยชินในการเป็นอย่างนั้นไว้เรื่อย; แต่พระพุทธเจ้าท่านสิ้นแล้ว.

นี่คำเหล่านี้มันไพเราะ และมีประโยชน์มากถ้าจำไว้ได้, จึงเอามาพูดกัน
 เสียสักครั้งหนึ่ง เพื่อให้เข้าใจพระพุทธเจ้ายิ่งขึ้น ว่าท่านเป็นอย่างไร.

**คำที่ ๑๘. อนุปลิตตะ, เขียนตรง ๆ ก็ได้ อนุปลิตตะ; แปลว่าไม่มี
 อะไรฉาบทาได้** คือไม่มีอะไรฉาบทาติด เหมือนอย่างว่าเอาน้ำราดเข้าที่ใบบัว มัน
 ไม่ยอมรับน้ำ มันหลุดไปหมด ก็แปลว่าใบบัวนั้นเป็นสิ่งที่น้ำฉาบทาไม่ได้ ไม่ติด.
 จิตใจของพระพุทธเจ้าก็เป็นอย่างนั้น ไม่มีอะไรที่จะฉาบทาติด, เพราะมันมีอะไร ?
 เพราะมันมีญาณ มีพุทธธรรม – ธรรมที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้านั้นอยู่ ฉะนั้น
 เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูได้ฟังเสียง จมูกได้กลิ่นอะไรก็ตาม มันไม่ไปปรุงให้เกิด
 อวิชชาสัมผัส แล้วเกิดอวิชชาสัมผัสสชาเวทนา ตัณหา อุปาทานได้ จึงเรียกว่า
อนุปลิตตะ – อะไรติดไม่ได้, ของเปี้ยก ๆ เปื้อน ๆ ติดไม่ได้.

นี่คำประเภทนี้มีมาก พูดให้หมดไม่ไหว; จะพูดอีกสัก ๒-๓ คำ ซึ่ง
 แสดงความหมายไปอีกแนวหนึ่ง เช่นคำว่า :-

คำที่ ๑๙. ออกถังกถิ; ออกถังกถิ เขียนตรง ๆ ก็ได้ อ่านว่า อะกะถังกะถิ (คำที่พราหมณ์นั้นกล่าวว่า ออกถังกถิสฺส), แปลว่า**ผู้ที่ไม่ต้องใช้คำพูดที่พูดว่าอะไร** หรืออย่างไร หรือโดยวิธีใดนี้. **ถังกถัน** แปลว่าอย่างไร, **ถิน** ออกถังกถิ – เป็นผู้ที่หมดคำพูดว่าอย่างไร; หรือไม่มีโอกาส ไม่มีอะไรที่จะทำให้พระพุทธรเจ้าต้องใช้คำว่าอะไร หรืออย่างไร. เพราะความตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า เพราะความที่ละกิเลสได้ เพราะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ หรือความดับทุกข์อีกต่อไป, เพราะฉะนั้น คำว่าอะไร อย่างไร ไม่มีในพระโอรชฐ์ หรือในปทานุกรมของพระพุทธรเจ้า ฉะนั้น จึงเรียกว่า**ออกถังกถิ – เป็นผู้ที่ไม่ต้องพูดคำว่าอะไร หรืออย่างไร หรือ...** ทำนองนี้อีกต่อไป. **เดียน** เรายังต้องใช้คำพูดว่าอะไร ? อย่างไร ? ทำไม ? อยู่เรื่อย. พิจารณาให้เข้าใจความหมายของคำเหล่านี้ แล้วเราจะรู้จักพระพุทธรเจ้าของเรามากขึ้น เหมือนกับที่พราหมณ์คนนั้นเขาสรรเสริญ.

คำที่ ๒๐. อีกคำหนึ่ง, เวลาจะหมดแล้ว, เวลาหมดแล้วพูดเลยไปแล้ว, **นิกังขา** แปลตามตัวหนังสือที่ว่า**หมดกังขา ปราศจากกังขา**; ในที่นี้หมายถึงความขឹងใจ ความวิตกกังวล ความที่จิตใจมันไปผูกพันอยู่กับอะไร รวมถึงความสงสัยด้วย. ความขឹងใจในสิ่งใด เรียกว่า**กังขา**ในสิ่งนั้น; **นิกังขา**แปลว่า**หมดสิ้นกังขา**. กังขาเพื่อจะรู้ กังขาเพื่อจะได้ กังขาเพื่อจะเอา กังขาเพื่อจะ... ทุกกังขา มันไม่มีเหลือ จึงเรียกว่า**นิกังขา, นิกังขา**. เราไม่ได้ค่อยใช้คำว่า**กังขากันนัก**, แล้วก็ใช้คำว่า**กังขา** ก็ใช้ในความหมายที่แคบ; ในที่นี้มันความหมายกว้างคือ**หมดเลย กังขาทั้งนั้น**. จนกว่าจะ**กังขาเหล่านี้จะหมดไป** จึงจะเรียก**นิกังขา**; พระพุทธรเจ้าเป็น**นิกังขา**.

นี้ผมยกตัวอย่างมาให้คุณฟังไม่กี่คำเห็นไหม ในบรรดาคำตั้งร้อยคำ; ฟรุ้งนี้วันเสาร์คอยฟังเขาก็แล้วกัน จะสวดบทนี้ทุกวันเสาร์เรื่อย ๆ ไป ที่แสดง พุทธจริยา. ในที่นี้เอามาอธิบายให้ฟัง ในฐานะเป็นมนุษยธรรมที่ขึ้นถึงจุดสูงสุด ที่มีอยู่ในพุทธภาวะ คือความเป็นพระพุทธเจ้า; นี้มีความมุ่งหมายอย่างนี้. เราก็ บวชอุทิศพระพุทธเจ้า : ประกาศตัวเป็นทาสของพระพุทธเจ้าอยู่ทุก ๆ เย็น รับ พระพุทธเจ้าเป็นนายผู้มีอิสระเหนือข้าพเจ้าอยู่ทุก ๆ เย็น, ที่ฟังอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระพุทธเจ้าเท่านั้นเป็นที่ฟังสูงสุดของข้าพเจ้า; นี้ทำวัตรเย็นก็มีแต่คำอย่างนี้, แต่ดูเหมือนว่าจะพูดไปร้องตะโกนไปอย่างนกแก้ว นกขุนทอง; ต้องทำในใจให้ถึงความจริงเหล่านี้ ในเมื่อเราร้องออกไปอย่างนั้น พระพุทธเจ้าท่านมีอะไร อย่างนี้ ๆ ท่านจึงเป็นที่ฟังสูงสุดของข้าพเจ้า เหมือนกับพราหมณ์คนนั้นเขายืนยัน, แล้วพราหมณ์ที่เป็นครูบาอาจารย์ทั้งหลายก็ยอมแพ้.

นี่ไปพิจารณาคูความหมายของคำเหล่านี้ แล้วก็พยายามให้มองเห็น ความหมายของคำว่ามนุษยธรรม คือธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์ให้แก่นมนุษย์, แล้ว เมื่อได้ทำถึงจุดสูงสุดก็คือความเป็นอย่างนี้. นี้วันนี้จะไม่พูดอะไร นอกจากแสดง ตัวอย่างของจุดสูงสุดของมนุษยธรรมที่มีอยู่ที่พุทธภาวะ; พูดง่าย ๆ ว่าที่เนื้อที่ ตัวของพระพุทธเจ้า. ขอให้ทำเป็นพุทธานุสสติกันเสียเต็มที่ในคืนวันนี้ ให้สมกับ ที่มาพักอยู่ในที่อย่างนี้ กำลังนั่งอยู่ในอาสนะของพระพุทธเจ้า คือนั่งกลางดิน กลางทราย. อย่าลืมเสีย พระพุทธเจ้าประสูติกลางดิน ตรัสรู้กลางดิน นิพพาน กลางดิน ตลอดเวลาท่านอยู่กลางดิน; เรานั่งสวมทับอาสนะของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น อย่าเล่นตลก อย่าคดโกง, จะต้องพยายามทำให้สุดความสามารถที่ให้มี

ความเป็นคล้าย ๆ พระพุทธเจ้ายิ่งขึ้นไป ๆ คือมนุษยธรรม ที่ดำเนินไปในทางสูง
จนกว่าจะถึงที่สุด.

นี่คือความเต็มเปี่ยมของความเป็นมนุษย์. คำว่าพระอรหันต์ คนที่เขา
ฉลาด เข้าใจความหมายดี เขาแปลว่าผู้เต็มเปี่ยมแห่งมนุษย์ เพราะว่ามีคุณธรรม
อย่างนี้; แม้ที่สุดแต่คำว่าอาบน้ำเสร็จแล้ว ก็แสดงความเต็มเปี่ยมของความเป็น
มนุษย์.

เอาละพอกันทีสำหรับวันนี้.

มนุสธรรมขั้นสุดยอด กับอารยธรรมขั้นเด็กอมมือ.

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้วมา. ในครั้งที่แล้วมาได้พูดกันถึง **สิ่งที่เรียกว่ามนุสธรรม** ที่ขึ้นมาถึงระดับ **สูงสุดอย่างที่ปรากฏอยู่ในพุทธภาวะ** คือพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่เรารู้จักกันอยู่เป็นอย่างดี. การที่เอาเรื่องนี้มาเปรียบเทียบกัน ก็เพราะว่าเราเป็นพุทธบริษัท นี้ อย่างหนึ่ง, แล้วก็เพราะว่าเราอาจจะเข้าใจได้ดี ถูกต้องจริง ๆ ยิ่งกว่าที่เราจะมองไปในทางอื่น หรือไปเอาความคิดความนึกของพวกอื่นมาเป็นหลักสำหรับพิจารณา, และในที่สุดเราก็จะมีความภาคภูมิใจว่า **ความเป็นพุทธบริษัทนี้** เกี่ยวข้องกันอยู่กับ

มนุษยธรรมโดยตรง แล้วก็เป็นที่สูงสุดด้วย คือมันสูงที่สุดกว่าที่จะเอาหลักเกณฑ์ของพวกอื่นมากล่าว หรือกล่าวอย่างอื่นที่ผิดไปจากหลักเกณฑ์ของพุทธบริษัท.

พุทธบริษัท จึงเป็นพวกที่เนื่องกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น ตลอดเวลา แต่ต้นจนปลาย; แล้วก็มีได้บูชาอารยธรรมเนื้อหนังแต่ประการใด. นี่ยิ่งพิจารณาถึงพุทธภาวะก็ดี หรืออรหันตภาวะ – ลักษณะคุณสมบัติต่าง ๆ ของพระอรหันต์ ก็ดี ยิ่งพบยอดสุดของมนุษยธรรม ยิ่งเข้าใจยอดสุดของมนุษยธรรมอย่างถูกต้อง อย่างที่จะไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น. เพราะฉะนั้น ขอให้สนใจเรื่องของพุทธศาสนาเอง หรือว่าจะสนใจตัวเองก็อาจจะกล่าวได้. หมายความว่า สนใจเรื่องของพุทธบริษัทนี้แหละให้ถึงที่สุด เรื่องมันก็จะถึงที่สุด หรือถูกต้อง; ฉะนั้น เรื่องยอดสุดของมนุษยธรรม ก็คือเรื่องยอดสุดของพุทธศาสนา. เพราะฉะนั้น ในวันนี้จะได้อีกกล่าวถึงโดยหัวข้อว่า มนุษยธรรมขั้นสุดยอดกับอารยธรรมขั้นเด็กอมมือ.

ข้อนี้หมายความว่า มนุษยธรรมขั้นไปสุดยอดยิ่งขั้นเท่าไร อารยธรรมก็จะเป็นเรื่องของเด็กอมมือมากขึ้นเท่านั้น; ขอให้พิจารณาให้เห็นความจริงข้อนี้. มันเป็นความจริงของธรรมชาติ; คือว่าจิตใจมันสูงไปตามแบบของมนุษยธรรม ยิ่งขั้นเท่าไร, อารยธรรมวัตถุทางเนื้อหนังของบุคคลสมัยนี้ ที่บูชากันนักนั้น มันยิ่งลดลงไปเป็นเรื่องของเด็กอมมือมากขึ้นเท่านั้น. แม้ว่าจะไปโลกพระจันทร์ได้ หรือว่าจะทำอะไรได้มากไปกว่านั้นอีกก็เท่า หรือก็สิบเท่า มันจะยังเป็นเรื่องของเด็กอมมือ. นี่หมายความว่าในบุคคลคนหนึ่ง ถ้าจิตใจมันก้าวไปในทางสูงสุด เนื้อหนังมันก็จะกลายเป็นเรื่องของเด็กอมมือ คือมันต่ำลงไป ๆ มากขึ้นเท่านั้น.

แต่เดี๋ยวนี้ในหมู่บุคคลผู้เจริญด้วยอารยธรรมแผนใหม่นั้น มันมีสภาพที่เรียกว่าเนื้อหนังมันชนะจิตใจอยู่เรื่อย, และยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วย; มันไม่เปลี่ยนแปลงกลับกันเป็นว่าจิตใจมันชนะเนื้อหนังกันบ้าง. แต่ว่าหลักเกณฑ์ของพุทธบริษัท ซึ่งถือมนุษยธรรมทางจิตใจเป็นหลักนี้ มันคนละอย่างอยู่เรื่อยไปกับอารยธรรมที่ถือเนื้อหนังเป็นสิ่งที่สูงสุด; ดังนั้น มนุษยธรรมขึ้นถึงขั้นสูงสุด อารยธรรมก็กลายเป็นเรื่องของเด็กอมมือ, มันไม่มีทางจะเป็นอย่างอื่นไปได้. เพราะฉะนั้น เราควรพิจารณาถึงมนุษยธรรมสูงสุด ว่ามันได้แก่ถึงสูงสุดในพระพุทธศาสนาอย่างไร. ในเฉพาะวันนี้ ก็จะได้มองดูกันเพียงแง่เดียว, ก็มองคุณธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา และเปรียบเทียบให้เห็นว่ามันเป็นมนุษยธรรมในความหมายทั่ว ๆ ไปนั้นอย่างสูงสุด อย่างไรด้วย.

หัวใจพุทธศาสนา รวมอยู่ที่คำว่า “ไม่ยึดมั่น”.

[“ยึดมั่น” “ไม่ยึดมั่น” มีทั้งอย่างผิดและถูก, ต้องรู้เห็นให้ชัดจึงจะปฏิบัติเพื่อลู่ที่สุดแห่งมนุษยธรรมถูก.]

เมื่อพูดถึงเรื่องสูงสุด หรือสภาพสูงสุด หรืออะไรสูงสุดในพุทธศาสนา กระทั่งหัวใจของพุทธศาสนา, มันก็รวมอยู่ที่คำว่า **ไม่ยึดมั่นถือมั่น**; นี้คุณช่วยกันจำคำนี้ไว้สักคำหนึ่ง. จำไว้นี้ก็เพื่อจะทำความเข้าใจในคำนี้ให้ถูกต้อง; เพราะว่ามันยังไม่มี ความเข้าใจที่ถูกต้องในคำคำนี้ หรือว่าถูกต้องก็มันไม่ถึงที่สุด เพราะความหมายของคำคำนี้มันไปไกล หรือไปลึก คำพูดมันไม่ค่อยจะพอใช้สำหรับเรื่องนี้ หรือคำคำนี้. เพราะฉะนั้น จะต้องระวังให้ดี ๆ.

เรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น มันกลายเป็นเรื่องน่าหัว น่าหัวเราไป เพราะคนไม่เข้าใจ และคนเข้าใจแต่เรื่องความยึดมั่นถือมั่น หรือว่าอยู่กันมาด้วยความยึดมั่นถือมั่น. คำว่ายึดมั่นถือมั่นในภาษาไทยนี้มันเดินได้ คือมันเล่นตลกได้, คือมันดีก็ได้ มันเลวก็ได้; แต่ในภาษาบาลีนั้นมันชัด. ความไม่ยึดมั่นถือมั่นมันมีความหมายชัดและอย่างเดียว คือมันหมดความงอ หมดความหลง หมดกิเลส จึงไม่ยึดมั่นถือมั่น; ถ้ายึดมั่นถือมั่นก็หมายความว่ายังมีกิเลส แล้วก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยสิ่งที่เรียกว่ากิเลส. [นี้ความไม่ยึดมั่นถือมั่น (อนุปาทาน) และความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในภาษาบาลีมันจำกัดความชัดอย่างนี้;] ส่วน ในภาษาไทย ว่ายึดมั่น หรือไม่ยึดมั่นนี้ มันยังกำกวม เพราะว่าเราไม่ได้มีความหมายที่บัญญัติ หรือกำหนดไว้ตายตัว.

ดูตัวอย่างที่เห็นง่ายกว่านั้น ก็คือคำว่าความอยาก; ในภาษาไทยเราพูดว่าความอยากแล้วมันกำกวม : อยากในทางที่ดีก็ได้, ในทางที่ไม่ดีก็ได้; อยากด้วยสติปัญญาคือความต้องการที่มีขึ้นมาด้วยสติปัญญาที่ถูกต้องก็ได้, แล้วความต้องการที่โง่เขลา เพราะต้องการด้วยความโง่ไม่รู้คืออวิชา อย่างนี้ก็ได้. ส่วนในบาลีนั้น ถ้าพูดว่าตัณหา มันก็หมายแต่ความต้องการด้วยความโง่คืออวิชาอย่างเดียวเท่านั้น; นี่มันเป็นคำที่เขามีความหมายตายตัว. นี้ความลำบาก ยุ่งยากเกี่ยวกับภาษา.

ภาษาที่บัญญัติไว้ไม่เหมือนกัน แล้วเราจำเป็นที่จะต้องใช้คำชนิดนั้น เพราะว่าไม่มีคำอื่น; ฉะนั้น ในทางที่ปลอดภัยที่สุดก็คือ ใช้คำบาลีไปตามเดิม. นี้เราจึงใช้คำบาลีไปตามเดิมอยู่มาก เช่นคำว่าตัณหา เช่นคำว่าอนุปาทาน ตลอดถึงคำว่าอวิชา อวิชา วิมุตติ หรือกิเลส วัฏฏสงสาร นิพพาน; ใช้คำบาลีไปตามเดิม

น้ำมันง่าย มันสะดวก, แล้วพยายามเข้าใจความหมายของคำเหล่านี้แต่ละคำให้ถูกต้อง มันก็ถูกต้องเรียบร้อย ไม่กำกวม ไม่สับสน ไม่ปนกันยุ่ง.

เมื่อพูดถึงภาษาไทย พูดด้วยภาษาไทย แล้วก็จะต้องระวังในข้อนี้. เมื่อพูดว่ายึดมั่นถือมั่น นี่ก็หมายความว่าทำไปด้วยความโง่. ถ้าเป็นความยึดมั่นถือมั่นที่ทำไปด้วยสติปัญญา เช่นมีความยึดถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ, หรือว่ายึดมั่นในอุดมคติของการทำงาน ด้วยสติปัญญาที่ถูกต้อง ด้วยสัจจะ ด้วยอธิษฐานะ ด้วยความตั้งใจแน่วแน่ที่มาจากสติปัญญา หรือความเชื่อก็ตาม แต่มันเป็นความเชื่อที่ถูกต้อง; อย่างนี้มันไม่ใช่ความยึดมั่นถือมั่นที่ผิด หรือที่เป็นอันตราย. ฉะนั้น ทุกคนไปเลือกคำเอาเองว่ามันจะใช้คำอะไรดี. แล้วการยึดมั่นด้วยความโง่ด้วยความหลง, การตั้งใจจริงด้วยสติปัญญา; นี้ ๒ อย่างนี้ มันไม่ใช่สิ่งเดียวกัน. ความตั้งใจจริงด้วยสติปัญญานั้น มันก็ดูกริยาอาการเหมือนกับความยึดมั่นเหมือนกัน; เช่นมันยอมตายด้วยอุดมคติ อย่างพระพุทธเจ้าท่านอธิษฐานจิตในวันที่จะตรัสรู้ว่าจะไม่ลุกขึ้น นั่งตรงนี้ ไม่บรรลุถึงธรรมที่ต้องการจะบรรลุแล้วจะไม่ลุกขึ้น แม้ว่าเลือดเนื้อมันจะเหือดแห้งไป เหลือแต่เอ็นกับกระดูกเป็นโครงร่างแห้ง ๆ เราก็จะไม่ยอมลุกขึ้น.

นี่ก็คิดว่า ความหมายมั่น(ของพระพุทธเจ้า)นี้มันมากเท่าไร; แต่ความหมายมั่นชนิดนี้ไม่เรียกว่าความยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชา, มันเป็นความหมายมั่นด้วยสติปัญญา ด้วยเหตุผล ด้วยความถูกต้อง. นี่เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความสับสนของคำพูด แล้วก็ก็เป็นหน้าที่ของทุกคนจะต้องรับผิดชอบเอง ในการที่จะเข้าใจเอาด้วยตนเอง. เรามาพูดถึงความยึดมั่นกับความไม่ยึดมั่นนั้นมันต่างกัน

อย่างไร แล้วก็เอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนในทุกกรณี ในชีวิตประจำวัน คือในเรื่องราวประจำวัน.

ว่างหรือหมดความยึดมั่น เป็นยอดสุดของมนุษยธรรม.

เดี๋ยวนี้เรากำลังพูดว่า ความหมดความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น นั้นเป็นยอดสุดของมนุษยธรรม. เราหมายถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่นถึงที่สุด คือไม่อาจจะมีความโง่มาเป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น; เป็นอยู่โดยที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ในความหมายที่ว่าเป็นตัวตน หรือของตน. เดี่ยวนี้ยึดมั่นมากเกินไป ถึงขนาดที่เรียกว่าเป็นตัวกู เป็นของกู; แม้นั่งอยู่คนเดียว นอนอยู่คนเดียว คิดอยู่คนเดียวมันก็ยังคิดว่าตัวกูว่าของกู, คล้ายกับว่าจะไปทะเลาะกับใคร หรือจะไปแย่งชิงกันกับใคร; นี่มันคือยึดมั่นด้วยความโง่ ด้วยอวิชา.

เมื่อหมดความยึดมั่นถือมั่นชนิดนี้ มันก็เรียกว่าจิตใจขึ้นถึงระดับสูงสุด อย่างมีมนุษยธรรมที่แท้จริงถึงที่สุด. ขอให้เข้าใจความหมายนี้ให้แจ่มกระจ่าง ให้ชัดเจนอยู่ในใจ มันจะง่ายที่จะรู้จักพุทธศาสนา หรือรู้จักมนุษยธรรมไปในคราวเดียวกัน.

ความหมายที่ลึกไปกว่าธรรมดา ก็คือความหมายที่ว่า ถ้ายึดมั่นอะไรอยู่มันยังไม่ว่าง, ถ้าไม่ยึดอะไรเลยนั่นมันก็คือว่าง. เหมือนกับมือไปกำอะไรไว้ ไปจับอะไรไว้ หรือกำลังทำหน้าที่จับอะไรอยู่, นี่ก็เราเรียกว่ามือไม่ว่าง มันไม่เป็นอิสระ; ถ้ามือมันไม่ได้จับอะไรอยู่ ไม่มีหน้าที่, อย่างนั้นมันก็เรียกว่า

มือน้ำมันว่าง. นั่นแหละความยึดมั่น หรือความไม่ยึดมั่นนี้ มันเกี่ยวกับความว่าง หรือความไม่ว่าง ในลักษณะอย่างนี้.

แม้เป็นเรื่องวัตถุมันก็มีหลักอย่างนี้; แม้ในเรื่องจิตใจมันก็มีหลัก
อย่างนี้ : **มือน้ำมันเป็นวัตถุ** มันจับอย่างจับวัตถุ; **จิตใจมันเป็นนามธรรม**
เพราะฉะนั้น มันจึงจับอย่างที่เป็นนามธรรม คือไม่ต้องมีมือแต่มันก็ไปจับอะไรได้
ด้วยจิตใจนั้น แล้วไปจับสิ่งที่เป็นนามธรรม. แม้ว่าจิตจะมาหลงรักในของสวย
ของหอม ของงามอะไรนี้ มันมิได้จับลงไปที่ตัวของมัน, คือจิตใจมันไปจับเอา
ที่คุณค่า หรือความหมายของสิ่งนั้น; ฉะนั้น ควรจะเข้าใจคำพูดชนิดนี้ด้วย.
เหมือนสมมติว่าเด็ก ๆ **รักดอกไม้** ที่สวยงามดอกหนึ่ง มือเขาจะจับอยู่ที่ดอกไม้ก็ได้
แต่ว่าจิตของเขาไม่ได้จับอยู่ที่ดอกไม้, มันจับอยู่ที่**คุณค่าของดอกไม้** หรือ
อัสสาทะของดอกไม้ คือความเป็นเสน่ห์ของดอกไม้ ไม่ใช่ตัวดอกไม้. เมื่อมือน้ำมัน
จับอยู่ที่ดอกไม้ จิตมันจับอยู่ที่อัสสาทะของดอกไม้.

นี่เรื่องทั้งหลายในโลกมันเป็นอย่างนี้; **คนเรามีจิตเข้าไปจับอยู่ที่คุณค่า**
ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ทั้งในทางดีและในทางร้าย ล้วนแต่เป็น**ความยึดมั่น**
ด้วยกันทั้งนั้น : ไปจับเอาในทางดีก็**ยึดมั่นรัก;** ไปจับเอาในทางร้ายก็**ยึดมั่นโกรธ,**
หรือเกลียด. แต่ละวัน ๆ มันจึงมีอยู่แค่ ๒ อย่าง คือยินดีกับยินดีร้าย ซึ่งเป็น**ความ**
ยึดมั่นด้วยกันทั้ง ๒ อย่าง แล้วก็เท่ากันเสียด้วย. แม้ว่าวัตถุนั้นมันจะต่างกัน
ถึงกับว่าสิ่งหนึ่งน่ารัก สิ่งหนึ่งน่าเกลียด, แต่**ความยึดมั่นนั้นมันเท่ากัน;** ยึดมั่น
สำหรับจะรัก มันก็เป็นของกุ, ยึดมั่นสำหรับจะเกลียดมันก็เป็นของกุ, คือมันเป็น
ของเกลียดของกุ ในเมื่ออีกอันหนึ่งเป็นของรักของกุ.

เมื่อยึดมั่นว่าเพื่อนของกู หรือคนรักของกู, มันก็ยึดมั่นว่าคนเกลียดของกู หรือศัตรูของกู ก็ได้; นี่เรียกว่าความยึดมั่นนั้นมันเท่ากัน เพราะฉะนั้นมันจึงทำความเป็นทุกข์ให้ได้เหมือนกัน.

นี่ระวังให้ดี ๆ; ถ้าจิตมันยังยึดมั่นด้วยความโง่เขลาอย่างนี้ ก็เรียกว่ามันไม่มีมนุษยธรรม ตามความหมายในพุทธศาสนา, ไม่ต้องพูดถึงมนุษยธรรมสุดยอด; มนุษยธรรมง่าย ๆ มันก็ไม่มี, มันกลายเป็นเรื่องของอารยธรรมเนื้อหนังก็ไปยึดด้วยความยึดเพื่อจะถือเอาประโยชน์ทางเนื้อหนังทั้งนั้น; ฉะนั้น อย่าได้ไปหลงในวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น.

เรื่องเกี่ยวกับความว่าง จิตว่าง ที่ถูกต้องตามหลักธรรมะ.

เดี๋ยวนี้เราก็ได้คำพูดขึ้นมา ๒ คำแล้วว่า ความยึด กับ ความไม่ยึด หรือ ความไม่ว่าง กับ ความว่าง; ฉะนั้น วันนี้เราจะพูดถึงเรื่องนี้กันให้เป็นที่เข้าใจไปเสียอีกสักเรื่องหนึ่ง.

กล่าวได้ว่า ทุกคนได้ยินคำว่า ความว่าง หรือ จิตว่าง มาแล้ว เพราะมันเป็นเรื่องที่อยู่ราวพอสมควร มีการถกเถียงกันมากหรือพอสมควร. ผมผู้ใช้คำว่า จิตว่าง ได้รับความดำและการชม มันก็เป็นเรื่องที่อยู่ราวพอจะเป็นที่เข้าใจทุกคนทั่วไปในเวลานี้ที่เป็นนักศึกษา. นี้เราก็มานำมาพิจารณากันให้มันถูกต้อง ถ่องแท้สักครั้งหนึ่ง, แล้วในลักษณะที่เป็นการสรุปเอาแต่ใจความ; มีเวลาเพียงเท่านี้ มันจะพูดได้ก็แต่การสรุปให้มันเป็นเพียงใจความเป็นข้อ ๆ ไป :-

สุญญตาทางพุทธธรรมมีความหมายว่า ว่างยึดมั่นไม่ได้,
ว่างจากอึดตา, ว่างจากส่วนที่ควรยึดมั่น.

สุญญตา แปลว่า ความว่าง นี่เป็นประธาน, เป็นหลักเป็นประธาน
ในฐานะที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา; เพราะว่า สุญญตานี้มันมีความหมาย
พิเศษ ยิ่งไปกว่าไม่ยึดมั่นเสียอีก ก็ว่ามันไม่มีอะไรจะยึดมั่น.

ความยึดมั่นนั้นอย่างหนึ่ง ความไม่ยึดมั่นนั้นมันก็อีกอย่างหนึ่ง
ตรงกันข้ามกันอยู่เป็นคู่ คู่หนึ่ง; แต่ สุญญตา ยังไปไกลกว่านั้น มันมีความหมาย
เป็นว่า **ว่างยึดมั่นไม่ได้** : ความยึดมั่นนั้นก็ว่าง, ความไม่ยึดมั่นนั้นก็ว่าง. นี่มันมา
ในลักษณะที่เหนือเมฆ; ก็มันจะบอกแต่ในลักษณะที่เป็นความว่าง ไม่มีส่วนที่
ควรจะยึดมั่น, ฉะนั้น ความยึดมั่นก็ว่าง ความไม่ยึดมั่นมันก็ว่าง. แล้วความไม่
ยึดมั่นนั้น ถ้าเข้าใจผิดมันก็เป็นความโง่ชนิดหนึ่ง คือความไม่ยึดมั่นด้วยอวิชชา
ด้วยความมีจิตอันธพาลก็ได้.

ที่นี้สุญญตานี้ มีความหมายไปทางว่ามันว่างจากตัวตน, หรือธรรม-
ชาติทั้งหลายทั้งปวงนี้ มันเป็นสิ่งที่มันมีความว่างจากส่วนที่ควรยึดถือ; มันจึง
เป็นคำสำคัญสุดยอดคืออยู่เหนือความหมายของสิ่งทั้งปวง หรือของคำทั้งปวง.
ดังนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงสรรเสริญสิ่งที่เรียกว่าสุญญตา จัดไว้ในฐานะเป็น
เรื่องที่จะต้องรู้ สำหรับดับทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง.

สูญญาโดยพยัญชนะ.

ที่นี้เราจะดูกันที่ตัวคำว่าสูญญาตา. คำพูดคำนี้เมื่อดูโดยตัวหนังสือ, คำคำนี้ก็แปลว่า ว่าง หรือ ความว่าง. แต่เดี๋ยวนี้สอนกันผิด ๆ เรียนกันผิด ๆ แปลคำว่าสูญญาตาว่าสูญเปล่า; มันผิดตรงที่ไปเติมคำว่าเปล่าเข้ามา, สูญเปล่า. นี้คนแก่ ๆ ก็มักจะพูดอย่างนี้ ว่าสูญญาตาหรือสูญญะนี้สูญเปล่า; แล้วคนหนุ่ม ๆ ที่เป็นนักศึกษายุคปึงปองก็พลอยโง่ตามไปด้วย ที่ไปแปลคำว่าสูญญาตาว่าสูญเปล่า. คำว่า สูญญาตา ก็ให้แปลตามตัวตรง ๆ ว่า สูญ ก็แล้วกัน เพราะคำว่า สูญ แปลว่า ว่าง, อย่าเติมคำว่า เปล่า เข้าไป มันจะผิดกันไปคนละทาง; ทับศัพท์ไปตามเดิมว่า สูญ, สูญญาตาแปลว่าความสูญ นั้นแหละถูกกว่าที่จะไปแปลว่าสูญเปล่า. ถ้าแปลเป็นไทยก็แปลว่า ว่าง; ฉะนั้น ถ้าจะแปลเป็นไทยก็จะให้ใช้คำว่า ความว่าง, อย่าแปลว่าความสูญเปล่า. นี้เมื่อพูดตามตัวหนังสือของคำคำนี้ เรียกว่าโดยพยัญชนะ มันแปลว่า ความว่าง.

สูญญาตาโดยอรรถ ๓.

ก. อัตตะแห่งสูญญาตาทางวัตถุ.

ที่นี้โดยอัตตะ หรือโดย ความหมาย มันเป็นไปได้หลายอย่าง แล้วแต่ว่าจะถือเอาความหมายกันในลักษณะใด. ถ้าเอาคำคำนี้มาใช้กับวัตถุ ถือเอาความหมายไปในทางของวัตถุแล้ว, คำว่า ว่างนี้ มันก็หมายถึงไม่มีอะไร คือไม่มีอะไรเลย ไม่มีวัตถุอะไรเลย ไม่มีอะไรที่เป็นวัตถุสำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรับหรือว่าจะรู้สึก. นี้ถ้าเอาเป็นเรื่องของวัตถุมันกลายเป็นอย่างนี้; แล้วมัน

เป็นไปได้ มันไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะการที่จะไม่ให้มีอะไรเลยนี้มันไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะมันยังต้องมีอะไร ๆ อยู่แหละ : ข้างในก็มีร่างกายจิตใจ,

ข้างนอกมันก็มีสิ่งต่าง ๆ อยู่เต็มไปทั้งโลกนี้ จะให้ไม่มีอะไรมันเป็นไปได้. แต่คำว่าความว่างนี้ มันมีความหมายว่าไม่มีอะไร, ถ้าเป็นเรื่องทางวัตถุก็ไม่มีวัตถุอะไร. ให้แยกออกไปเสียอย่างหนึ่งเลยว่า ความว่าง ในความหมายทางวัตถุนั้นคือความไม่มีอะไร แล้วก็เป็นที่เป็นไปได้, มีไม่ได้.

ข. อรรถของสุญญตาทางจิต.

ที่นี้เรื่องที่ ๒ ถ้ามันเป็นความหมายในทางจิตใจ ก็มีความหมายไปในทางว่าไม่คิด ไม่นึกอะไร, จิตไม่คิดไม่นึกอะไร เรียกว่าจิตว่าง. อย่างนี้มันก็เป็นไปได้; มันเป็นที่เป็นไปได้ที่จะให้จิตนี้ไม่คิด ไม่นึกอะไร. ความหมายของคำว่าความว่าง หรือว่างในเรื่องทางจิตนี้ มันคือไม่คิดไม่นึกอะไร, แล้วก็เป็นที่เป็นไปได้, มันมีไม่ได้ ถ้ามีมันก็ไม่มีการจิต เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าจิตนั้น ธรรมชาติมีไว้สำหรับคิด ถ้าไม่คิดก็ไม่ใช่อิจิต. ก็เป็นอันว่าความหมายที่ ๒ นี้ยังไม่ถูกตามเรื่อง.

ค. ความหมายสุญญตาทางวิญญาณ.

ที่นี้มาถึงความหมายที่ ๓ ที่ใช้ไปในเรื่องของสติปัญญา. ผมชอบเรียกว่าความหมายในทางวิญญาณ ซึ่งมันเป็นเรื่องทางสติปัญญา. ความหมายที่หนึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุทางกายทางฟิสิกส์; ความหมายที่ ๒ มันเป็นเรื่องทางจิต

จิต

ล้วน ๆ ทาง *mental* หรือระบบ *mentality*; ที่นี้ความหมายที่ ๑ มันเป็นเรื่องทางสติปัญญา ทางทฤษฎี ความคิด ความเห็น ความรู้ เป็นเรื่องทางวิญญาณ, นี้เรียกว่าทางวิญญาณ *spiritual*, ระบบ *spiritualism* หรือ *spirituality* แล้วแต่จะเรียก. ที่ ๑ ทางกาย, ที่ ๒ ทางจิต, ที่ ๓ ทางวิญญาณ. ความหมายที่ ๓ ทางวิญญาณนี้ มันฟังยาก เพราะไม่มีคำจะพูดในภาษาไทยให้ชัดเจนไป เหมือนกับคำสากลที่เรียกว่าเรื่องทาง *spiritual*, แต่ให้รู้เอาเองก็แล้วกันว่ามันเป็นเรื่องทางสติปัญญา.

ถ้าพูดทางนี้ ทางเรื่องสติปัญญานี้ คำว่าว่าง หรือความว่างนั้นนะ มันมีความหมายแปลกออกไปจาก ๒ อย่างข้างต้น; คือมันมีความหมายไปในทางว่า "ไม่มีส่วนที่จะยึดเป็นตัวเป็นตน หรือว่ามีความหมายแห่งตัวตนได้. สิ่งทั้งหลายทั้งปวงยังคงมีอยู่ในโลกตามเดิม, จิตก็ยังคิดขังนี้ก็อยู่ตามเดิม; แต่ไม่มีส่วนไหนที่ควรแก่การยึดถือ หลงไหลอะไรก็ตามว่าเป็นตัวตน หรือของตน ว่าเป็นตัวกู หรือเป็นของกู.

นี้ความหมายของคำว่าความว่าง มันเป็นอย่างนี้ มันมีอยู่ ๓ ชั้นอย่างนี้ : ชั้นที่ ๑ คือทางกายทางวัตถุมัน มันเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่ให้มีอะไร; ชั้นที่ ๒ ทางจิต มันเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่ให้คิดนึกอะไร; แต่ในชั้นที่ ๓ นี้เป็นไปได้ คือไม่มี ความยึดมั่นด้วยความมั่นหมายอะไร โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน.

ความหมายแห่งสุญญตาทางวิญญาณ เล็งถึงว่างจากอัตตา-อัตตนิยา.

(ความว่างชั้นที่ ๓ นี้) เรื่องมันจึงกลายเป็นเรื่องของสติปัญญา ของทฤษฎี ของความคิดความเห็น; ให้มีความเห็นชัดว่า **สิ่งทั้งปวงนะว่าง เพราะมันว่างจาก ส่วนที่จะไปยึดว่าตน หรือว่าของตน.** นอกนั้นมันก็มี : มีวัตถุ มีกิริยาอาการ มีการกระทำ มีความคิดความนึก มันก็มีไปตามเรื่อง; **แต่ว่าทั้งหมดนั้นไม่มีส่วน ไหน สิ่งไหน หรือว่าภาวะไหนที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวกูของกู หรือว่าเป็น ตัวตนของตน.** นี่ความหมายของคำว่าว่างมันมีอยู่อย่างนี้ มันไม่เกี่ยวกันเลยกับคำว่าสูญเปล่า; สูญเปล่ามันเสียหายเปล่า ๆ, มันเนา มันอะไรไป, ไม่มีความหมายอะไร. เดียวนี้เขาไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น; หมายความว่ามันมีอย่างสดสวย มันมีอย่างยั่ววน มันมีอย่างที่จะทำอันตรายคนโง่, ให้ดูให้ได้ว่ามันว่างจากสาระอย่างนี้.

สรุปเป็นถ้อยคำสั้น ๆ ก็ว่า **ว่างจากความหมายแห่งตัวตน,** ที่เราสวด ปังเวกข์อยู่ทุกวัน : **สูญโญ – ว่างเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน.** พุคอย่างภาษาวัด ภาษาบาลี ภาษาพระคัมภีร์ก็เรียกว่าว่างจากอตฺตา ว่างจาก **อตฺตนิยา;** ว่างจากอตฺตาคือว่างจากตัวตน, ว่างจากอตฺตนิยาคือว่างจากของตน. คุณเป็นนักศึกษาก็ควรจะจำคำ ๒ คำนี้ไว้ ในฐานะเป็นคำสำคัญในพุทธศาสนา ด้วย; เป็นคำที่จะควรมีอยู่ในกลุ่มอักษรศาสตร์ด้วย เพราะมันเป็นคำที่สำคัญที่สุดของมนุษย์. **อตฺตา** แปลว่าอตฺตา, แปลเป็นไทยว่าตัวตน; **อตฺตนิยา** แปลว่าเนื่องอยู่กับอตฺตา นี่เขาแปลว่าเนื่องอยู่กับตนคือของตน. สั้น ๆ **อตฺตาว่าตน, อตฺตนิยา** ว่าเกี่ยวกับตน; ให้สั้นเข้ามาอีกก็ว่า **อตฺตาคือตน, อตฺตนิยาคือของตน.** มันมีความหมาย ๒ อย่างเท่านั้นในโลกนี้ : **ตัวเองอย่างหนึ่ง, แล้วที่เกี่ยวข้องกับตัวเอง** นี่อีกอย่างหนึ่ง.

เรามีปัญหาอยู่ ๆ เพราะคำ ๒ คำนี้ : มันเป็นเรา เป็นตัวเรา, แต่มันไม่เป็นเลย ๆ มันไปเป็นเจ้าของนั้น เจ้าของนี้ มากมาย มันเป็นของเรา; แล้วของเราเนี่ยมันทำให้ตัวเรามีความหมายขึ้นมา, มันเลยสำคัญมาก. ไอ้ของเรานะระวังให้ดี มันมีความหมายยุ่งยากมาก ที่ทำให้ตัวเรามันพลอยยุ่งไปด้วย; ตัวเรามันอยู่หนึ่งไม่ได้ อยู่เฉยไม่ได้ เพราะมันมีของเรา. ถ้าไม่มีของเรา, ตัวเราก็หมดความหมายเหมือนกัน มันทำอะไรไม่ได้. มันมีสิ่งที่เนื่องอยู่กับตัวเรา, ตัวเราจึงทำอะไรได้; ถ้าพูดอย่างไม่สมมติ ก็พูดว่า มีจิต แล้วก็มีสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับจิตคือเจตสิก ฉะนั้นมันจึงทำอะไรได้ขุ่นไปหมด, มีแต่จิตล้วน ๆ ไม่มีเจตสิกมันก็เป็นไปไม่ได้ มีไม่ได้ มันตายด้าน หรือมันมีไม่ได้เอาทีเดียว. มันมีจิต แล้วมันมีของของจิตมากมายนับไม่ไหว, จิตมันก็เลยวุ่นเป็นบ้า. เรื่องตัวเรา เรื่องของเรานั้นก็เหมือนกัน. นี่คืออัตตา กับอัตตนิยา.

คราวหนึ่งพระอานนททัตถคามพระพุทธเจ้าว่า ที่พูดกันว่า โลกว่าง โลกเป็นของว่าง มันว่างอย่างไร ? มันว่างจากอะไร ? พระพุทธเจ้าตรัสว่า โลกว่างจากอัตตา ว่างจากอัตตนิยานี้. ว่างจากอัตตา ดูเหมือนจะใช้คำว่า อตุตเตน สุ๐ ๐ - ว่างจากอัตตา, ว่างจากอัตตนิยา ใช้คำว่า อตุตตนิเยน สุ๐ ๐ - ว่างจากอัตตนิยา; เป็นคำแปลก ๆ. โลกว่างนะว่างจากอัตตากับว่างจากอัตตนิยา. โลกไม่มีอะไรที่ควรจะเรียกว่าเป็นตน หรือเป็นของของตน. นี่มันได้ความอย่างนี้ มันมีอะไรเต็มไปทั้งโลก : ที่เป็นวัตถุก็มี, เป็นนามธรรมก็มี, เป็นสักว่ากิริยาอาการก็มี, เป็นสักว่าสภาพ สภาวะอะไรก็มี; มันเต็มไปหมด, แต่ทั้งหมดนั้นไม่มีส่วนใดที่ควรถือว่าเป็นอัตตา หรือเป็นอัตตนิยา.

ถ้าเราไม่เข้าใจเรื่องนี้ ไม่เข้าใจความจริงข้อนี้ ไม่ประสีประสาในความหมายอันนี้ มันก็ปล่อยไปตามความรู้สึกของตัวเอง ไปตามเรื่อง, มันจึงรู้สึกเป็นอึดตา เป็นอึดตनियाไปหมด; อึดตาเรา หรืออึดตาเขา ก็ได้, แล้วก็ของเรา หรือของเขามันก็ได้. นี่มันตั้งต้นขึ้นมาเป็นอย่างนี้ : เป็นตัวเรา-ตัวเขา เป็นของเรา-ของเขา; แล้วเรื่องมันก็ยุ่งไม่มีสิ้นสุด ในการที่จะแข่งขันกัน แย่งชิงกัน กระทั่งรบราฆ่าฟันกัน ทำลายล้างกัน, หรือแม้อยู่คนเดียวฝ่ายเดียวมันก็หวงแหนยึดมั่นถือมั่น มันก็เป็นความยุ่งยากที่เรียกว่าความทุกข์. นี่ความว่าง มันขยายออกมาถึงสิ่งทั้งหมดที่เราเรียก รวมเรียกสั้น ๆ ว่าโลก.

พูดภาษาคน โลกว่างไม่ได้, ในภาษาธรรมโลกว่างได้
คือว่างได้จากอึดตาจากอึดตनिया.

เอาละ, ทีนี้คำว่าโลกว่างนี้ มันก็มีปัญหาอย่างเดียวกันอีกแหละ. เมื่อพูดว่าโลกนี้ว่าง มันก็มีปัญหาแยกเป็น ๒ ทาง คือว่าถ้าทางภาษาคนธรรมดาพูด โลกมันว่างไม่ได้ เพราะมันมีอะไรเต็มไปหมด. ถ้าพูดอย่างภาษาคน ภาษาธรรมคำว่าโลกว่างนี้มันเป็นไปได้ เพราะมันมีเต็มไปหมด, แม้แต่ตัวอากาศเอง นั่นก็คือว่ามันมี ไม่ใช่ว่ามันไม่มี, ทีนี้วัตถุต่าง ๆ ที่อยู่ในอากาศนี้มันก็มีมากมาย; เพราะฉะนั้น โลกในภาษาวัตถุ ในภาษาคนนี่ว่างไม่ได้. มันต้องไปคู่กันในภาษาธรรม ภาษาสติปัญญาที่ลึกซึ้งที่เรียกว่าภาษาธรรม; พอมองกันในภาษาธรรมโลกนี้ว่างได้ คือมันว่างจากสาระที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของของตน ดังที่กล่าวแล้ว.

โลกว่างใน ๒ แง่ ๒ ลักษณะ.

๑. โลกว่างเพราะไม่มีตัวจริงของโลก, มีแต่ตัวจริงของอิทัปปัจจยตา.

ถ้าในภาษาคน ภาษาชาวบ้านพูดว่าโลกว่างอย่างนี้ ไม่มีใครเข้าใจหรอก, ขึ้นไปพูดมันว่าบ้าแหละ มันเข้าใจไม่ได้; แต่ในภาษาธรรม ภาษาของคนฉลาด ในทางจิตใจนั้นพูดได้ แล้วมันเข้าใจได้ว่าโลกว่าง. *ว่างอย่างไรบ้าง ลองพิจารณากันดู;* ในขั้นแรกก็ควรจะพูดว่าโลกว่างนี้ เพราะว่ามันไม่มีตัวจริง, เอาอะไรเป็นตัวจริง มันหาไม่ได้ เป็นตัวตนจริงมันหาไม่ได้, มันมีแต่อิทัปปัจจยตา ซึ่งมันแปลว่า*ความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น* เรียกว่าอิทัปปัจจยตา; ที่กำลังศึกษากันอย่างละเอียดอยู่เวลานี้.

อิทัปปัจจยตาเป็นภาษาบาลี แปลเป็นภาษาไทยว่า *ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; หรือจะพูดกลับกันก็ได้ว่า ความที่เมื่อไม่มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น;* นี้เรียกว่าอิทัปปัจจยตา. มันมีแต่อิทัปปัจจยตา มันไม่มีตัวจริงของโลก แต่มันมีตัวจริงของอิทัปปัจจยตา ไม่ใช่ของโลก. ฉะนั้น *ตัวจริงของโลกไม่มี, มีแต่ตัวจริงของอิทัปปัจจยตา คือความไหลเรื่อยเปื่อยไป : ร่างกายนี้ก็ไหลไปตามเรื่องของร่างกาย, วัตถุก็ไหลไปตามเรื่องของวัตถุ, จิตใจก็ไหลไปตามเรื่องของจิตใจ, คือความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป ๆ.*

เราถูกลวง ถูกพรางตาด้วยอะไรบางอย่าง จึงไม่เห็นอย่างนี้ *ไม่รู้สึกอย่างนี้* ว่าทุกอย่างมันกำลังไหลไปด้วยความเป็นอนิจจัง ถูกปัจจัยปรุงแต่งไม่มี

หยุดหย่อน แล้วก็ไหลไปไม่มีหยุดหย่อน; นั่นนะ โลกนี้มีได้มีตัวจริงของมัน จึงเรียกว่าโลกนี้ว่าง ว่างจากความมีตัวจริงของมัน มันมีแต่อิทัปปัจจยตา ไม่ใช่เป็นของโลก มันของอิทัปปัจจยตา เรียกว่าตัวจริงที่สุด.

อิทัปปัจจยตา คือ ของจริงที่สุด ตัวจริงที่สุด เป็นสัจจะ แล้วเป็นกฎ, ตั้งอยู่ในฐานะเป็นอสังขตธรรม. นี้พูดมาแล้วหลายหนนะ ให้จำไว้ให้ดี ๆ มันของใหม่ ว่าบรรดาสัจจะทั้งหลายมันเป็นอสังขตะ, ถ้าไม่เป็นอสังขตะมันก็เปลี่ยนแปลงได้. กฎ ที่เรียกว่ากฎคือสัจจะนั้น ต้องเป็นอสังขตะเสมอ คือปัจจัยอะไรไปปรุงแต่ง แต่ต้องมันไม่ได้ เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นความจริงอยู่ได้. ถ้ามันเป็นสิ่งที่เหตุปัจจัยไปแต่ต้องได้ มันก็เปลี่ยน, เมื่อมันเปลี่ยนมันก็ไม่เป็นความจริง. นี้อิทัปปัจจยตานี้ก็เป็นกฎอันหนึ่ง ซึ่งเป็นสัจจะ.

นี่เรารู้กันว่า โลกว่างนี้ในแง่แรกที่สุดก็ดูให้เห็นว่าโลกนี้มีได้มีตัวจริงของโลกเลย; โลกว่างในภาษาธรรมนะ ไม่ใช่ภาษาคนธรรมดา, ภาษาธรรมะ.

๒. โลกว่างเพราะว่างจากอตฺตา-อตฺตนิยา :

โลกว่างเพราะไม่มีส่วนไหนที่ควรจะยึดถือว่าเป็นอตฺตา-อตฺตนิยาหรือที่เป็นอตฺตา-อตฺตนิยา.

ที่นี้โลกว่างเพราะไม่มีส่วนไหนที่ควรจะถือว่าเป็นตัวตน หรือของตน : โลกว่างเพราะไม่มีส่วนไหน, ในโลกนี้ทั้งหมดนี้ ไม่มีส่วนไหนที่จะควรถือว่าเป็นตัวตน หรือเป็นของตน; เพราะฉะนั้น จึงถือว่าโลกนี้ว่าง เหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์(ดังที่กล่าวมาแล้ว). หรือโลกนี้ไม่มีส่วนไหนที่เป็นอตฺตา ไม่มีส่วนไหนที่เป็นอตฺตนิยา. มันเป็นความหมายที่คาบเกี่ยวกัน(กับแง่ที่ ๑), ฉะนั้น เป็นเรื่อง

เดียวกัน แต่เรามองดูทีละเหลี่ยม. ของสิ่งเดียวกันเมื่อเรามองดูกันทีละเหลี่ยม มันก็อาจจะพูดได้หลายอย่าง หรือต่างกัน.

ดูโลกในแง่ที่มันมิได้มีตัวจริงอยู่เลย, ดูโลกในแง่ที่ว่ามันไม่มีส่วนไหนที่พอจะถือได้ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน; เพราะฉะนั้น มันจึงไม่มีส่วนไหนที่ควรจะยึดถือ. นี่มันไม่มีส่วนไหนที่ควรจะยึดถือ หรือยิ่งไปกว่านั้นอีกเพราะมันไม่มีตัวจริงของมันเลย; นี่เราจึงเรียกว่าโลกนี้ว่างในลักษณะอย่างนี้. นี่เรื่องโลกมันเป็นอย่างนี้.

จิต-เจตสิก เป็นตัวการสำคัญในการเห็นโลกว่าว่างหรือไม่ว่าง.

ที่นี้โลกมันไม่ได้อยู่แต่โลก หรือลำพังโลก มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ซึ่งมีจิตใจ, หรือมนุษย์เองมันก็รวมอยู่ในคำว่าโลก. ถ้าพูดอย่างภาษาพระพุทธเจ้าท่านตรัสละก็ สิ่งต่าง ๆ ในตัวคนนั้นแหละคือโลก; ท่านตรัสว่าอะไร ๆ มันรวมอยู่ในตัวคน, ฉะนั้น ในตัวคนนั้นคือโลก. ที่นี้คนมีจิตใจ เรามีจิตใจรู้สึกนึก; นี่จิตมันเป็นไปตามเจตสิก คือของของจิต. สิ่งที่เราเรียกว่าจิตนี้เป็นคำพูดที่กำกวม หลอกลวงเช่นเดียวกันอีก; เรามักจะพูดกันแต่เพียงว่าจิตเฉย ๆ จิตของเราอย่างนั้น จิตของเราอย่างนี้, ที่แท้ในจิตนั้นมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่ง ที่เรียกว่าเจตสิกรวมอยู่ด้วยเสมอไป. เจตสิกทำให้จิตเกิด หรือเกิดพร้อมกับจิต. จิตกับเจตสิกนี้จะต้องเกิดพร้อมกัน; คือว่าขึ้นมาคราวเดียวพร้อมกัน แล้วก็เป็นอย่างหนึ่งปรากฏอยู่.

เรามีความคิดเรื่องหนึ่งเกิดขึ้น หรือกำลังมีอยู่ในใจ, นั่นแหละมันก็มีจิต และมีความรู้สึกของจิตผสม กลมเกลียวกันอยู่เป็นเรื่องเดียว; ฉะนั้น เดียวเราจึงมีจิตอย่างนั้น เดียวเราจึงมีจิตอย่างนี้ เดียวเราจึงมีจิตอย่างโน้น. ถ้ามันเป็นจิตล้วน ๆ ไม่ต้องมีอะไรผสม, มันก็เปลี่ยนอะไรไม่ได้ มันเปลี่ยนเป็นจิตอย่างนั้น เป็นจิตอย่างนี้ เป็นจิตอย่างโน้นไม่ได้; ถ้าจิตล้วน ๆ มันเป็นอย่างนั้น.

ที่นี้มันมีเจตสิกผสมสิ่งที่เรียกว่าจิตนั้น เกิดขึ้นมาพร้อมกัน เป็นจิตอย่างนั้น เป็นจิตอย่างนี้ เป็นจิตอย่างโน้น; ฉะนั้น ที่เราเรียกว่าจิตทีหนึ่งครั้งหนึ่งนะ มันมีทั้งจิตทั้งเจตสิกเสมอ. ส่วนที่เป็นความโง่ของจิต หรือความฉลาดของจิต หรือความอะไรของจิตนั้นเขาเรียกว่าเจตสิก. เรากำลังโง่ อย่างนี้ก็เรียกว่าจิตโง่; แต่ที่แท้จิตนั้นมันประกอบอยู่ด้วยเจตสิกที่เป็นความโง่ มันปรากฏอยู่เป็นจิตโง่. นี่จิตมันก็ต้องไปตามเจตสิกที่ประกอบอยู่.

ที่นี้จิตนี้จะเห็นโลกเป็นอย่างไร : จิตนี้จะเห็นโลกว่าว่างหรือไม่ว่าง, มันก็แล้วแต่อะไรที่ประกอบอยู่กับจิตนั้น. ถ้าปราศจากความรู้มันก็เป็นความไม่รู้; ความไม่รู้ประกอบอยู่กับจิต จิตมันก็มองอะไรไปทางหนึ่ง ตามแบบของความไม่รู้. ที่นี้ถ้าจิตมันประกอบด้วยความรู้ คือวิชานี้ จิตมันก็มองสิ่งต่าง ๆ ไปอีกแบบหนึ่ง ตามแบบของความรู้. มันจึงมีหลักตายตัวอยู่ว่า มันแล้วแต่ว่าจิตกำลังประกอบอยู่ด้วยวิชา หรืออวิชา; ถ้าจิตประกอบอยู่ด้วยวิชา มันก็ไม่รู้, ไม่รู้มันก็รู้ไปตามแบบของความไม่รู้ มันจึงเห็นโลกโดยความเป็นของน่ารัก น่าพอใจ น่ายึดถือบ้าง น่าเกลียด น่าชัง น่าโมโหบ้าง.

นี่แบบของจิตที่ไม่รู้ ที่ประกอบด้วยอวิชชา; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นจิตว่าง ว่าง : ว่างไปด้วยความรักบ้าง ว่างไปด้วยความเกลียดบ้าง, อยู่กันแต่อย่างนี้. หรือแม้แต่อยู่เฉย ๆ ไม่รักไม่เกลียด มันก็ว่างอยู่ด้วยความสงสัย ดังเล. เรื่องของคนธรรมดาก็คือเรื่องของจิตที่ว่าง, อยู่ด้วยความชอบ ความไม่ชอบ และความลังเลสงสัย ที่อยู่ระหว่างความชอบ หรือความไม่ชอบ; จะต้องรู้จักตัวเองในข้อนี้ให้ดีกันเสียทุกคนก่อน จึงจะสามารถศึกษาให้เข้าใจเรื่องความว่าง หรือจิตว่างอะไรได้. เดี่ยวนี้เราก็เรียกว่าปราศจากความรู้แหละ, คิดนึกอะไรก็คิดนึกด้วยจิตที่ปราศจากความรู้; ดังนั้น มันจึงไปจับฉวยเอาอัน-นี้เข้า ในฐานะที่มีความหมายมีคุณค่าแก่ตัวเรา หรือว่าแก่จิตนั้นแหละ, มีความหมายที่ให้รักบ้าง มีความหมายที่ให้เกลียดบ้าง มีความหมายที่จะให้พะวงสงสัยบ้าง, มันก็เป็นจิตที่ว่าง ว่างอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น.

นี่ถ้ามีวิธีใดวิธีหนึ่ง เป็นระเบียบปฏิบัติอบรมจิตให้จิตเจริญ เป็นจิตที่ฉลาดขึ้นมา มันก็ไม่เห็นอย่างนั้น : จะไม่เห็นโลกในลักษณะที่น่ายึดถืออย่างนั้น มันจะไม่ยึดถือ แล้วมันจะเป็นจิตว่าง; เห็นอะไร ก็ไม่ต้องยึดถือ, จะต้องทำอย่างไรก็ทำไปโดยไม่ต้องยึดถือ, ของน่ารักมากก็จัดการไปเสีย จะต้องจัดการอย่างไร หรือไม่ต้องจัดการอะไรก็ได้, ของน่าเกลียดมา มันก็ไม่ต้องไปยุ่งกับมัน ไม่ต้องโกรธมัน ไม่ต้องอะไรกับมัน, หรือของที่ยังเป็นปัญหา มันก็ไม่ต้องไปยึดถือ มีแต่จะตัดสินใจว่ามันเป็นปัญหาที่ควรสะสางหรือไม่ เป็นความสงสัยที่ควรสะสางหรือไม่ จะต้องสะสางก็สะสางไป เพราะฉะนั้น ไม่ต้องไปเป็นทุกข์เป็นร้อน. นี่เราต้องการจิตที่มีสภาพอย่างนี้.

ที่นี้จิตมันเกี่ยวข้องอยู่กับโลก; ถ้าจิตโง่ก็เห็นโลกเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ คือโลกไม่ว่าง ไม่ว่างตามความหมายในภาษาธรรม, โลกเต็มไปด้วยของที่น่ารัก น่ายึดถือ น่าพอใจ หรือน่าเกลียด น่าชัง หรือน่าพะวงหลงใหล; นี้จิตมันเห็นโลกไม่ว่างอย่างนี้. เห็นตัวเองเป็นตัวคน, เห็นสิ่งทั้งหลายเป็นของคน หรือเกี่ยวข้องกับคน อย่างที่แยกกันไม่ออก. ที่นี้ถ้าว่าจิตมันเกิดฉลาดขึ้นมาจากการอบรมที่ถูกต้อง มันเห็นโลกเป็นของว่าง ตามนัยะที่กล่าวแล้ว.

สติปัญญาเห็นโลกเป็นของว่าง มีอยู่เป็นชั้น ๆ ๒ ชั้น.

ที่นี้มันก็มีข้อที่จะต้องสังเกตอยู่บ้างเหมือนกันว่า จิตที่เห็นโลกโดยความเป็นของว่างนี้ เห็นด้วยสติปัญญานี้ มันก็ยังมีอยู่เป็นชั้น ๆ : ในชั้นที่เริ่มเห็น เริ่มพิจารณาเห็น โดยเค้าเงื่อน ว่าโลกนี้ว่างในลักษณะที่เป็นมายา หลอกหลวงมายา; ในชั้นนี้จิตมันกระสับกระส่าย มันกลัว มันเศร้า เพราะมันเห็นความว่างไม่ถึงที่สุด. นี่อาจจะเป็นกันโดยมาก คือพอเห็นโลกในลักษณะที่เป็นมายา หลอกหลวงแล้ว, เรื่องมันเปลี่ยนไปเสียในทางที่จะเศร้า หรือกลัว, หรืออย่างน้อยก็กระสับกระส่าย รำคาญ. อย่างนี้เรียกว่า การเห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น ยังไม่เป็นที่ถึงที่สุด, แม้ว่ามันจะเข้ามาถูกทางแล้ว มันยังเป็นไปไม่ถึงที่สุด มันจะกระสับกระส่าย มันจะกลัว มันจะเศร้า มันจะเสียดาย ว่าเสียที่ที่เราพยายามอะไรมานี้ มาพบของว่าง ของเป็นมายา แล้วก็เสียดาย แล้วก็เศร้า. นี้เรียกว่าจิตยังไม่เห็นโลกว่างอย่างถูกต้องถึงที่สุด.

ต้องเห็นต่อไปอีก จนเห็นว่ามันเป็นของมันเอง ก็คือเห็นอิทัปปัจจยตา ในโลกนั้น เป็นของมันเอง, เรียกว่า ตตตาก็ได้ – ความเป็นของมันเอง, อวิตตตาก็ได้ – ความไม่ผิดไปจากความเป็นของมัน, อนัญญตตาก็ได้ – ความไม่เป็นโดยประการอื่น คือเป็นตตต่า มันเป็นของมันเอง; มันจึงจะค่อยเฉยได้ ไม่กลัว ไม่เศร้า ไม่เสียขาย ไม่อะไร, แล้วก็ไม่มียึดมั่นถือมั่นอะไร. นี่คือเห็นว่างถึงที่สุด ไม่ต้องกลัว ไม่ต้องเศร้า ไม่ต้องเป็นทุกข์.

กฎเกณฑ์สำหรับสังเกตเกี่ยวกับจิตเห็นโลกว้างถูกต้องถึงที่สุด.

[: มีลักษณะน่าจะพึงพอใจมากอย่าง.]

ดังนั้น เราจะมีกฎเกณฑ์สำหรับสังเกต ที่อาจจะสังเกตเห็นได้ว่า ถ้าจิตว่างเพราะเห็นโลกว้างอย่างถูกต้องและถึงที่สุดแล้ว มันกลายเป็นจิตที่มีอิสระเสรี ไม่ถูกผูกพันอยู่ด้วยสิ่งใด, เป็นจิตที่สะอาด บริสุทธิ์, เป็นจิตที่เข้มแข็ง, เป็นจิตที่แคล้วคล่องว่องไว เพราะมันเป็นอิสระ. ถ้าถูกผูกพันแล้วมันจะว่องไวได้อย่างไรละคิดดูดี, อย่างเอาตรวนมาล่ามขานี้ คนเรามันจะว่องไวได้อย่างไร. จิตนี้ก็เหมือนกัน ถ้ามันมีอะไรผูกพันด้วยความยึดมั่นถือมั่น มันว่องไวไม่ได้ มันมั่นคงไม่ได้ มันสะอาดบริสุทธิ์ไม่ได้.

ถ้าจิตมันว่างอย่างถูกต้องแล้ว มันจะเป็นในลักษณะที่เรียกว่า สะอาด สว่าง สงบ หรือว่าว่องไว. นี่จิตว่างมันทำอะไรได้บ้างลองคิดดู! จิตว่างมันจะมีความสะอาด มั่นคง ว่องไว, แล้วจิตว่างนี้จะทำให้มีผลเกิดขึ้น คือว่าหน้าที่การงาน เป็นของสนุก มีปีติในการทำงาน. จิตที่วุ่นด้วยกิเลสตัณหา มันไม่ยอมทำงาน

หอรอก แต่มันจำเป็นจำใจที่จะต้องทำ เพราะฉะนั้น งานไม่สนุก งานที่ออฟฟิศของคุณ่ะมันไม่สนุก งานในห้องเรียนของคุณมันก็ไม่สนุก มันจำใจที่จะต้องทำ ด้วยจิตที่ยังยึดมั่นถือมั่นตัวกูของกู ส่วนหนึ่งมันอยากได้ อยากสอบไล่ได้ แต่ส่วนหนึ่งมันจี้เกียจ มันว่าไม่ทำดีกว่า แต่เนี่ยมันจำใจต้องทำ.

นี่อย่างนี้จิตมันวุ่น การงานไม่สนุก. ลองทำจิตให้ว่างจากความรู้สึกอย่างนี้เสีย การงานจะสนุก อะไรก็สนุก การงานชนิดไหนก็สนุก, แล้วจะมีสันโดษ คือปีติพอใจในการทำงานได้ทุกระยะไป. เหมือนกับผมที่นี้ มีคนถามว่าเมื่อไรโรงหนังนั้นจะเสร็จ? ผมบอกว่ามันเสร็จทุกวัน มันเสร็จอยู่ทุกวัน หรือมันเสร็จอยู่ทุกชั่วโมงด้วยซ้ำไป. คือเราไม่ได้มันหมายอะไรโดยความมีเป็นผู้ทำ เป็นการกระทำ เป็นสิ่งที่ถูกทำ เป็นของที่มุ่งหมายไปในลักษณะที่เป็นตัวตน; เพราะฉะนั้น มันไม่มีอะไรบงกชให้เป็นทุกข์ มีสภาพเหมือนกับเสร็จอยู่ทุก ๆ วัน ทุก ๆ ชั่วโมง ทุกนาทีกี่ก็ได้, มันจึงมีความสันโดษ ปีติพอใจในสิ่งที่กระทำได้ ทุก ๆ นาที ทุก ๆ หายใจเข้าออก.

นี่ลองไปปรับปรุงจิตใจให้เป็นอย่างนี้ ในขณะที่เรียนอยู่ในห้องเรียน หรือขณะที่ทำงานอยู่ในออฟฟิศ; งานจะสนุก ปีติ ปราโมทย์ สันโดษจะหล่อเลี้ยงจิตใจอยู่ทุกเวลานาที. เพราะฉะนั้น จิตว่างนี้จะทำให้รู้สึกเป็นสุข อยู่ในทุก ๆ กรณี ทุก ๆ อิริยาบถ ตลอดเวลา จนวาระสุดท้าย, ไม่รู้สึกว่ามีความตาย ไม่รู้สึกว่ามีความเกิด; อย่างนี้เขาเรียกว่า มัจจุราชตามหาตัวไม่พบ, อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่โมฆราช. ทำอย่างนี้มัจจุราชหาตัวเธอไม่พบ ก็คือไม่มีความ

ตาย; อาจจะมีอายุยืนยาวได้ด้วยความเป็นจิตอย่างนี้ แต่ก็ไม่ได้เสียเวลาเยาะเย้ย มัจจุราชให้มันเสียเวลา ให้มันเหนื่อยเปล่า ๆ, อยู่ว่าง ๆ ดีกว่า.

สรุปแล้ว มันไม่อาจจะเกิดความเห็นแก่ตัวในชีวิตประจำวัน; เมื่อไม่เกิดความเห็นแก่ตัวแล้ว, โลภะก็เกิดไม่ได้ โทสะก็เกิดไม่ได้ โมหะก็เกิดไม่ได้ ความรู้สึกเลวร้ายชนิดไหนก็ล้วนแต่เกิดไม่ได้นี้ ในจิตที่มันว่างอย่างถูกต้องตามระเบียบกฎเกณฑ์ในพระพุทธศาสนา อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้. นี่คือนิยามที่แท้จริง.

จิตว่างแบบอัมพาต.

ที่มันมีอีกชนิดหนึ่งที่ต้องพูดกันเสียเลย ในคราวเดียวกันนี้ว่า มันยังมีจิตว่างแบบอัมพาต. นี่ไม่ใช่จิตว่างที่ถูกต้อง ตามหลักพระพุทธศาสนา, มันเป็นจิตว่างแบบอัมพาต, มันเกิดมาจากโลภะก็ได้ เกิดมาจากโมหะก็ได้ มันทำเหมือนกับว่ามีจิตว่าง คือมันแสร้งทำ มันแก้ก๊อไปอย่างนั้นแหละ. มันเริ่มต้นด้วยการโกหกหลอกลวงตัวเอง มันหลอกตัวเองว่าจะทำจิตว่าง หรือจะไม่รู้ไม่ชี้อะไร หรืออะไรทำนองนี้; มันแก้ตัวซึ่งหน้า พาโล หลวไปหลวไปตามแบบของอัมพาตนั้นนะ. ระวังจิตชนิดนี้ด้วยนะ ในเมื่อจี้เก็ยขึ้นมาแล้วมันก็จะทำจิตว่างแบบอัมพาตนี้ ในการเรียนก็ดี ในการงานก็ดี; ระวังไว้ตัวนี้ด้วย.

จิตว่างแบบอัมพาตมันเห็นแก่ตัวไปตั้งแต่ต้น แล้วมันแก่งทำว่าง เพื่อจะเอาเปรียบคนอื่นนะ, นี่เพื่อจะละเมิดศีลธรรมนะ, ระวังให้ดี; มันมีความโลภเป็นสมุฏฐาน คือมันต้องการอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วมันแก่งทำว่าง, ว่างอย่างอัมพาต สำหรับจะจีเกียจ สำหรับจะนอนเสียวมาก ๆ; มันโง่ไปตั้งแต่ต้น มันเป็นโมหะ มันเป็นโมหาคติ มันมีโมหะเป็นสมุฏฐาน. ในบางกรณีมันเป็นเรื่องของความโลภทำให้เกิดจิตว่างอัมพาต, ในบางกรณีมันเป็นเรื่องของโมหะ ทำให้เกิดจิตว่างอัมพาต. เรื่องของโทสะนั้น ไม่ค่อยมีเวลาสร้างจิตว่างอัมพาตหรอก มันทะเล้งตั้งตงออกไปเสีย. นี่เรียกว่าถ้ามันโง่ไปตั้งแต่ต้นแล้ว มันเกิดจิตว่างอัมพาตโดยไม่รู้สึกรู้ตัว, ระวังให้ดี; เพราะว่าคนเรายังโง่อยู่ มันยังอาจจะสร้างจิตว่างอัมพาตขึ้นมาเมื่อไรก็ได้.

นี่จิตว่างอัมพาตมันจึงมีลักษณะหลงใหลในสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น บุชากามารมณ์ เป็น *over-sexed* เป็นกามวิปริต เป็นอะไรไปตามเรื่องของจิตว่างแบบอัมพาต.

เพราะฉะนั้น เมื่อพูดว่า จิตว่าง ๆ แล้ว ให้แยกเป็น ๒ อย่างว่า ว่างอย่างถูกต้องแท้จริง กับว่างอย่างอัมพาต. ดังนั้น ความยึดมั่นมันก็มีอยู่เต็มที่ ในจิตว่างอัมพาต; จิตว่างอัมพาตนั้น เต็มไปอยู่ด้วยความยึดมั่น แต่มันแสร้ง; ว่า มันแสร้งทำ เป็นเหมือนกับว่าไม่ยึดมั่นถือมั่น; ฉะนั้น มันจึงเป็นความยึดมั่นถือมั่นที่บวก ผนวกกันอยู่กับความหลอกลวง, มันเลยดูเป็นว่าง ดูเป็นจิตว่าง หลอกตัวเองว่าว่าง.

นี่ยึดมั่นด้วยจิตว่างอันธพาลอย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นด้วยอำนาจของวิชา
ส่วน ๆ ก็ได้. นี่เมื่อยังเป็นบุญชนคนธรรมดายังมีวิชาอยู่แล้ว มันก็ต้องมีความ
ยึดมั่นถือมั่น; ยิ่งได้มามาก ยิ่งได้มาสวยมารวยมันก็ยังยึดมั่นถือมั่นมาก. นี่คือ
อารยธรรมเนื้อหนัง เป็นอารยธรรมสำหรับคนไม่รู้ สำหรับเด็กอมมือ ที่จะ
ยึดมั่นแม้แต่ในลูกกวาด หรือขนมสักชิ้นหนึ่ง. เอาไปเปรียบเทียบกับคุณ ระหว่าง
อารยธรรมของเด็กอมมือชนิดนี้ กับมนุษยธรรมของพระพุทธเจ้า ก็คือความมีจิต
ว่างอย่างถูกต้อง เพราะเห็นโลกว้างจากสาระที่ควรยึดถือ แล้วจิตไม่รู้อะไร
อะไร จึงเป็นอิสระอยู่ด้วยสติปัญญา คือสติปัญญาที่เห็นความว่างของโลก. นี่
ความแตกต่างกันระหว่างมนุษยธรรมสุดยอดกับอารยธรรมของเด็กอมมือ ซึ่ง
เป็นหัวข้อสำหรับการพูดในวันนี้.

นมมันตะโกนบอกว่าหมดเวลา มานานแล้ว, ต้องพอกันทีสำหรับวันนี้.

ปัญหาสับสนเกี่ยวกับคำว่า “ตน”.

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากที่ได้บรรยายแล้วในครั้งก่อน; ในครั้งนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ปัญหาสับสนเกี่ยวกับคำว่าตน.**

เมื่อได้พูดตามลำดับ มาถึงตอนนี้แล้ว ก็เป็นที่แน่นอนว่า จะต้องมีปัญหา หรือความฉงน หรือความไม่เข้าใจบางอย่างเกี่ยวกับคำพูดว่า “ตน” คำนี้; เพราะฉะนั้น จึงถึงเวลาแล้วที่จะต้องทำความเข้าใจ อันเกี่ยวกับความสับสนของภาษา โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับคำคำนี้ ให้ชัดเจน. คำว่า “ตน” หรือคำว่า “ตัว” มันมี

ปัญหามากตรงที่ว่า ความจริงมันไม่มีตัวหรือมีตน, แต่ตามความรู้สึกมันรู้สึกว่ามีตัว มีตน. มันไม่มีใครที่จะไม่มีความรู้สึกว่าคุณ, เว้นแต่พระอรหันต์จำพวกเดียว; นอกนั้นจะต้องรู้สึกว่ามีตัวตน, ต่างกันแต่เพียงว่าเข้มข้นมาก หรือว่าอย่างเบาบาง.

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดถึงเรื่องสูญญตา ในฐานะเป็นยอดสุดของความรู้อันเกี่ยวกับมนุษยธรรม และเรื่องอื่น ๆ ที่คล้ายกันนั้นอีกหลายเรื่อง; รวมความแล้วก็มีแต่ที่จะอธิบายในข้อที่ว่ามันไม่มีตัวตน. โลกว่างเพราะว่างจากสาระว่าตัวว่าตน; ทุกสิ่งมันว่างก็เพราะว่างจากสาระว่าตน; แต่จิตของคนธรรมดาสามัญก็ยังรู้สึกว่าคุณอยู่นั่นเอง.

ที่นี้มาพูดถึงข้อเท็จจริง, อย่าเพ่อกันถึงความรู้สึกของคน : พยายามศึกษาให้เข้าใจถึงคำว่าอนัตตา หรือสูญญตานี้ เห็นว่ามีแต่ธรรมชาติที่เป็นนามหรือเป็นรูปอะไรเหล่านี้ มันปรุงแต่งกันไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา, จนกระทั่งว่า ในจิตชนิดนั้น ในจิตที่มีใช้คนนั้นแหละมันก็เกิดความรู้สึกว่าคุณขึ้นมาจนได้. ก็แปลว่า มีคำพูดว่าคุณที่ใช้กับสิ่งที่มีใช้ตน, มีความรู้สึกว่าคุณในสิ่งที่ไม่ใช้ตน หรือไม่มีตน หรือว่างจากตน. คำพูดว่า “ตน” นี้มันเป็นภาษาคน คือภาษาที่พูดไปตามความรู้สึกของคนธรรมดาสามัญที่ไม่รู้อะไร; เพราะฉะนั้น จึงพูดไปตามความรู้สึกว่าคุณ. นี่คือข้อที่คำว่า “ตน” มันเกิดพูดขึ้นมาได้ ทั้งที่ไม่มีอะไรที่จะเป็นตนอันแท้จริง, มีแต่อิทัปปัจจยตา.

ที่นี้ก็มีปัญหาที่มันเกิดขึ้นมาในระหว่างคำพูดที่พูดไปตามความรู้สึก กับความจริงของเรื่อง. คำพูดที่เราต้องพูด หรือมันจะต้องพูดจนได้ ว่าตน ว่า

ความรักตน ความสงวนตน ความช่วยตนด้วยตน, อย่างนี้มันเป็นคำพูดที่ถูกต้อง มันเป็นคำพูดที่ต้องมี; และยิ่งกว่านั้นก็ยังเป็นคำพูดที่จะต้องกระทำ ให้มีการกระทำให้ตรงตามนั้น คือว่ารักตน สงวนตน ช่วยตนให้พ้น ให้หลุดพ้น. นี่คือนิยามที่เรียกว่าความสับสนของภาษา.

ต้องศึกษาจนรู้จักตัวตนที่ดีมีประโยชน์ เอามากำจัด ตัวตนที่ไม่ดีจนหมดตัวตน ดูจนหายออกเอาหนามบ่ง.

เฉพาะในวันนี้เราจะพูดกันสำหรับคำเพียง ๒ คำก่อน คือคำว่าความรักตนกับความเห็นแก่ตน; หรือจะใช้คำว่า “ตัว” ก็ได้, คือความรักตัวกับความเห็นแก่ตัว. *ความรักตัว* ก็คือความรู้สึกที่เป็นไปในทางดี, และ*ความเห็นแก่ตัว* ก็คือความรู้สึกที่เป็นไปในทางที่ถือกันว่าไม่ดี. ใคร ๆ ก็เกลียดคนที่เห็นแก่ตัว, แต่ไม่มีใครเกลียดคนที่รักตัวของเขา; ฉะนั้น ๒ คำนี้ มันเกิดเป็นปัญหาที่จะต้องศึกษากันให้แจ่มแจ้ง.

อย่าลืมว่า โดยหลักทั่วไปมันมีคำว่าอนัตตา สุญญตา, ปฏิเสธความมีตัวมีตนไปเสียหมดทุกอย่าง. แต่เดี๋ยวนี้เราต้องการจะรักตัวเพื่อช่วยตัว; แล้วจะเอาตัวไหนมารัก? แล้วตัวไหนจะถูกรัก หรือว่าถูกช่วย? นี่คือนิยาม; ถ้าไม่เข้าใจก็อาจจะไม่รู้จักรักตัว ไม่มีตัวสำหรับรัก, แต่ถ้าเข้าใจ และเข้าใจอย่างถูกต้องด้วย ก็จะมีตัวสำหรับรักตัวและช่วยตัว. อย่างนี้เรียกว่าความสับสนของภาษาที่ใช้พูด มันถึงถึงกรณีหนึ่งในคราวหนึ่ง, หรือว่าในส่วนหนึ่ง ในคราวหนึ่ง.

เดี๋ยวนี้เราพูดโดยหลักใหญ่ๆว่าไม่มีตัว; แต่ในรายปลีกย่อยนี้ว่า จะมีตัวสำหรับรัก สำหรับช่วย แล้วก็มีตัวที่ถูกรักหรือถูกช่วย, จะต้องมองให้เห็นว่ามันเป็นไปได้ อย่างไร.

ส่วนที่เป็นความจริงไม่มีตัว; แต่ส่วนไหนที่มันมีความรู้สึกอยู่ว่ามีตัว ต้องเอาส่วนนั้นมาพูดกัน เพื่อศึกษาให้รู้จักว่าส่วนที่รู้สึกว่ามีตัวนั้นแหละ มันมีอยู่ อย่างไร มันจะเดินไปทางไหน, คือมันจะเดินไปในทางดีหรือทางร้าย; เราจะต้อง รู้จักควบคุม. ถ้ามันเดินไปในทางเห็นแก่ตัว, คือว่าความรู้สึกว่ามีตัวนี้มันเดินไป ทางความเห็นแก่ตัว แล้วมันก็เรียกว่าผิดแล้ว; แต่ถ้ามันเดินไปในทางที่จะให้รักตัว ช่วยตัว สงวนตัว นี้มันก็ไม่ผิด, มันถูกสำหรับคนที่ยังมีความรู้สึกว่ามีตัว แล้ว จะต้องอาศัยความรู้สึกนั้นให้เป็นประโยชน์ อย่าปล่อยให้ความรู้สึกนั้นเป็นโทษ.

เปรียบเทียบข้อนี้ด้วยอุปมาอันลึ้ม : เหมือนกับคำที่ปู่ยาตายายของเรา เคยพูดว่า หนามยอกเอาหนามบ่ง. หมายความว่าไปในป่า ถ้าถูกหนามใหญ่ ๆ ในป่านั้นยอกตำ หักคาอยู่ในเนื้อ, จะไปหาหมอที่ไหน เครื่องมืออะไรก็ไม่มี จึง ใช้หนามนั่นเองเป็นเครื่องมือสำหรับบ่ง. เนื่องจากหนามมันใหญ่มาก แน่นหนา มาก, ก็ต้องใช้วิธีการที่เป็นเทคนิค คือหาหนามที่ดี ที่แข็งดี ที่ใหม่ ๆ มา ๒ อัน แล้วก็ปักเข้าไปเคียงข้างหนามที่เสียบอยู่ในเนื้อของเรา นั้นฝ่ายละอัน, เราให้ปลาย แผลมของมันจรดอยู่ที่หนามที่ปักอยู่ในเนื้อนั้นทั้งสองข้าง แล้วก็ค่อย ๆ จัดขึ้นมา เหมือนกับใช้คานดีคอย่างนั้นสองข้างพร้อม ๆ กัน ถอนเอาหนามอันที่ฝังลึกอยู่ใน เนื้อขึ้นมาได้ ในความหมายว่าหนามยอกก็เอาหนามบ่ง. หนามชนิดเดียวกันแท้; มันเพียงแต่ว่าหนามหนึ่งมันทำหน้าที่อย่างหนึ่ง, หนามอีกอันหนึ่งมันทำหน้าที่อีก อย่างหนึ่ง.

ที่นี้อัตตาตัวไหนที่มันเป็นนามที่ยอก ก็หาอัตตาตัวที่มันจะเป็นนามสำหรับบ่ง. เรียกว่าความรู้สึกกลม ๆ แฉ่ง ๆ คือไม่จริงตามความจริง ที่รู้สึกอยู่ว่าอัตตา ตัวตน ตัวกู้นั้นแหละ มันมีอยู่ในความรู้สึก ก็ต้องเอามาใช้ให้มันถูกวิธี คือให้มันเป็นไปในทางที่ดี หรือที่เราต้องการ; เช่นเดียวกับที่เราใช้นามสองอันในฐานะเป็นเครื่องมือจัดการเอานามอันหนึ่งขึ้นมา. มันทำหน้าที่กันคนละอย่างอย่างนี้; เราจัดให้ความรู้สึกว่าตัวตนนั้น ประเภทหนึ่งให้เป็นไปในทางดี คือทางที่จะให้รู้สึกรักตัว สงวนตัว มองเห็นว่าตัวจมอยู่ในกองทุกข์ แล้วก็จะช่วยมันให้ขึ้นมา.

นี่คือข้อที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน, คนอื่น หรือใครอื่น หรือของอื่นที่ไหนจะมาเป็นที่พึ่งแก่ตนได้**. พุทธภาษิตนี้อาจจะอธิบายเป็นอย่างอื่นก็ได้; แต่ที่จะอธิบายให้มันเป็นเรื่องทีละเอียด ลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็จะอธิบายในทำนองนี้. ใ้อ้ำกำลังแรงของความโง่ว่าตัวตนนั้นนะ เอามาใช้ให้มันเป็นประโยชน์; มันยิ่งแรงมากก็ยิ่งใช้เป็นประโยชน์ได้มาก, ถ้าใช้ผิดก็เป็นโทษได้มาก. คล้าย ๆ กับว่า มันเหมือนกับช้างที่มันบ้า มันมีกำลังมากกว่าช้างดี; ถ้ารู้จักใช้มันก็ได้แรงงานมาก. นี่กำลังยึดมั่นถือมั่นของตัวตนนี้ก็เหมือนกัน : ถ้ารู้จักควบคุมมันเอามาใช้ได้ มันก็มีแรงมาก มีกำลังมากในการที่จะถอนตนขึ้นเอง.

ความแตกต่างระหว่างความรักตน ๒ ชนิด.

ที่นี้เราก็จะได้คู่กันโดยรายละเอียด เกี่ยวกับเรื่องนี้. คำว่า “**รักตน**” มีคำพูดอยู่ ๒ คำ คือคำว่า **อัตตเปมะ** คำหนึ่ง, **อัตตกามะ** อีกคำหนึ่ง. **อัตตะ** ก็คือตน, **เปมะ** ก็คือความรัก ในภาษาไทยเป็นเปรมะ ที่มาจากภาษาสันสกฤตว่า

ไปรุมะ หรืออะไรก็ตามองนั้น; อตตเปมะก็คือความรักตน. อตตกามะ คือกาม
นั้นแหละ มีกามในตน ก็คือว่ารักตน. จะเป็นอตตเปมะ อตตกามะก็มี
ความหมายว่ารักตนทั้งนั้น; คำนี้ก็มีในภาษาบาลี.

เราดูความรักตนนี้ ให้เห็นชัดว่ามันมีได้ ๒ แ่ง คือว่า :- แ่งที่แรก ก็
ได้แก่ความรักตนที่มันเป็นไปตามอำนาจของสัญชาตญาณของสิ่งที่มีชีวิต.

บรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีชีวิต มันจะมีสัญชาตญาณคือความรู้สึกได้เอง จะเป็นไป
ในทาง

รักตน คือสัญชาตญาณแห่งการต้องการจะคงอยู่ ไม่ต้องการจะแตกสลาย ต้องการ
จะรอดอยู่ และต้องการจะมีพืชพันธุ์เหลืออยู่; สัญชาตญาณอันนี้ คือ
สัญชาตญาณที่ทำให้เกิดความรู้สึกรักตน. ฉะนั้น เราจึงมีความรักตนในอันดับแรก
ก็คือรักไปตามอำนาจของสัญชาตญาณ; นี่มันมีอยู่เป็นรากฐานเป็นพื้นฐานอยู่ใน
ส่วนลึก ที่เป็นเหตุให้เราารู้สึกว่ามีตัวตนและรักตน.

ความรู้สึกรักตนที่เป็นไปตามสัญชาตญาณอย่างนี้ ระวังให้ดี; เผลอเข้า
มันก็นำไปสู่ความรู้สึกที่เห็นแก่ตน. เห็นแก่ตน เห็นแก่ตัว ไอ้พวก *selfish* ต่าง ๆ
นี้ เราก็เห็นกันอยู่แล้ว รู้จักกันดีอยู่แล้วว่ามันไม่ไหว มันเป็นอันตราย ไม่มีใคร
ชอบ; นอกจากความรู้สึกที่มันโง่เขลานั้นแหละมันจะชอบความเห็นแก่ตัวของตัว,
คนอื่นไม่มีใครชอบ. นี่เป็นความรักตัวชนิดแรก ที่จะนำไปสู่ความเห็นแก่ตัว
ระวังให้ดี, มันจะเป็นไปเพื่ออารยธรรมเนื้อหนังเสียเรื่อยไป ไม่เป็นไปเพื่อ
มนุษยธรรมอันบริสุทธิ์.

ที่นี้ความรักตัว ชนิดที่ ๒ มันไม่ใช่เป็นไปตามสัญชาตญาณ, แต่มัน
เป็นความรักตัวที่เป็นไปตามอำนาจของสติปัญญา; คือความรู้สึกที่เป็นสติปัญญา

ทำให้มองเห็น แล้วก็เกิดความรู้สึกที่จะรักตัว จะสงวนตัว จะถนอมตัว จะช่วยตัว อะไรต่าง ๆ ขึ้นมาด้วยสติปัญญา. เมื่อใช้คำว่าสติปัญญา ก็ต้องหมายความว่า ถูกต้อง, ไม่ใช่ปัญญาคดโกงหลอกลวง. ฉะนั้น ความรักตัวรักตนด้วยสติปัญญานี้ มันนำไปอีกทางหนึ่ง คือไม่นำไปทางความเห็นแก่ตัว มันนำมาทางการที่จะช่วยตัวอย่างเดียว, เพราะมันทำให้รู้ว่า การเห็นแก่ตัวนั้นแล้ว ก็เป็นทุกข์ด้วย. **ความรักตัวที่มันมีมูลมาจากสติปัญญานั้น** มันไม่นำไปสู่ความเห็นแก่ตัว, แล้วมันทำให้เกิดความรู้สึกว่า ความเห็นแก่ตัวนั้น เป็นของเหลวและเป็นของทุกข์ด้วย; ดังนั้น ความรักตัวชนิดนี้ มันก็เปลี่ยนกระแสทิศทางไปในทางที่จะช่วยตัวให้ดีขึ้น ให้ออก อย่าให้เหลว อย่าให้เป็นทุกข์.

ฉะนั้น เรารู้จักความรักตัวเสียทั้ง ๒ ชนิด เพื่อว่าจะได้เลือกเอาชนิดที่มันไม่มีโทษ มันจะมีประโยชน์ในลักษณะที่ว่าจะเป็นเหมือนกับหนามที่จะใช้บังหนาม ดังที่กล่าวแล้ว. ตัวตนชนิดผิด ๆ มันเป็นอันตราย; เราเอาตัวตนชนิดที่มีสติสัมปชัญญะ รู้สึกผิดชอบชั่วดีนี้แหละเป็นหนามบัง ถอนตัวตนชนิดเหล่านั้นออกไปเสีย. นี่คือการแตกต่างกันระหว่างความรักตน ๒ ชนิด : **รักตนอย่างโง่เขลา**ก็มีอยู่, **รักตนอย่างมีสติปัญญา** มันก็มีอยู่.

ความรักตัวชนิดที่ควรถือว่าถูกต้อง.

ที่นี้เราจะดูให้ละเอียดลงไปอีกชนิดหนึ่ง ถึงคำว่า “รักตัว” นั้นแหละให้ดี เพราะว่าบางที่มันเอาเนื้อหนังเป็นตัว และบางที่มันเอาจิตใจเป็นตัว. ถ้าเอาเนื้อหนังเป็นตัว, รักตัวคือเห็นแก่เนื้อหนัง เห็นแก่ความสุขสนุกสนาน เอรีดอ้อยทาง

เนื้อหนัง; อย่างนี้ควรจะเรียกว่ารักเนื้อหนัง ไม่ใช่รักตัว. ความรักตัวที่ถูกต้อง มันจะต้องสงวนตัวไว้ได้ดี ก่อนแต่ที่จะปล่อยให้ตกไปสู่ความเห็นแก่ตัว; อย่างนี้เรียกว่ารักตัว. ถ้ารักเนื้อหนัง, มันก็จะทะลอะทะลอะเรื่องในทางเนื้อหนัง ไม่เคยคิดที่จะสงวนตัว ถนอมตัว หรือช่วยตัว, มันจะทะลอะแต่อารมณ์ สุขสนุกสนาน เวิร์ดรอยทางเนื้อหนังเสียอย่างเดียว.

นี่มันคือเห็นแก่ตัว เอาแต่จะได้อะไร เอาแต่จะได้แล้วเห็นแก่ตัว อย่างนี้เรียกว่ารักเนื้อหนัง, ไม่ใช่รักตัวที่ถูกต้องตามความหมายของคำว่ารักตัว. ถือเอาภาษาบาลีเป็นหลักมันยิ่งเห็นง่าย เขามีว่า*อิตฺตเปมฺะ อิตฺตกามะ*. *อิตฺตะ* นั้น โดยเนื้อแท้มันไม่ได้หมายถึงเนื้อหนัง, มันหมายถึงจิตใจ หรือสิ่งที่มองเห็นยาก. นี่เรารู้จักความรักตัวชนิดที่เป็นสัตยชาติญาณ และชนิดที่เป็นสติปัญญา; ให้ความรักนั้นมันถูกต้อง ก็รักที่ตัว อย่าไปรักที่เนื้อหนัง; นี่ปัญหามันก็จะค่อนข้างน้อยเข้า แล้วความแจ่มชัดในเรื่องนี้มันก็จะค่อย ๆ มีมากขึ้น.

**ต้องช่วยให้อัตตสัตยญา(หรือช่วยให้ตน)เดินไปทางดี
จนเหนือชั่ว—ดี เหนือความมีความรู้ลึกว่าตน จึงพ้นทุกข์ได้.**

ทีนี้เราจะดูให้ลึกลงไปถึงรากที่ลึก ของความรู้ลึกอันนี้ ต่อไปอีก. มาในตอนนี้จะพบคำว่า *อิตฺตสัตยญา* หรือ*อิตฺตนิยสัตยญา*. *อิตฺตสัตยญา* – สัตยญาว่าตัว หรือสัตยญาในตัว; สัตยญาอย่างนี้ไม่ใช่ความจำ, สัตยญาคำนี้คือความสำคัญมันหมาย.

เพราะฉะนั้น ขอให้ศึกษาอักษรศาสตร์ไปพลาง รู้เรื่องคำกันไปพลาง ด้วย ไม่ใช่ศึกษาธรรมะอย่างเดียว ว่าคำว่าสัญญา ๆ ในภาษาบาลี, ในภาษาบาลีนะ ไม่ใช่ในภาษาไทย, มันมีอยู่ ๒ ความหมายแหละ : สัญญาคือความจำนั้นอย่างหนึ่ง; เราจำได้หมายรู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างนี้มันเป็นสัมปฤติ, แต่เขาเรียกว่าสัญญา. ทีนี้สัญญาอีกความหมายหนึ่งก็คือ ความสำคัญมันหมายถึงไปตามที่มัน

รู้สึก; มันก็เนื่องมาจากความจำ แต่มันรุนแรงกว่า มันถึงกับสำคัญมันหมาย : สำคัญมันหมายความว่าตัวกู สำคัญมันหมายความว่าของกู สำคัญมันหมายความว่าผู้หญิง สำคัญมันหมายความว่าผู้ชาย, สำคัญสิ่งซึ่งมิใช่สิ่งนั้นจริงว่าเป็นสิ่งนั้นจริง ก็ได้ เช่นเห็นเชือกเป็นงู แสงสว่างไม่พอ ขมุกขมัวเห็นเชือกท่อนหนึ่งว่าเป็นงู นั่นคือความสำคัญมันหมายถึงเรียกว่าสัญญา สำคัญว่าเชือกนั้นว่าเป็นงู. หรือสิ่งที่เห็นหุ่น เป็นของหลวงมิใช่ตัวจริงต่าง ๆ ใช้แทนของจริง เพื่อตอบตาอย่างนี้ มันต้องมีสัญญาชนิดนี้เกิดขึ้น มันจึงจะสำเร็จประโยชน์; อย่างนี้เรียกว่า สัญญามันหมาย, คนละอันกับสัญญาจำ.

ทีนี้อัตตสัญญานี้ มันเป็นสัญญามันหมาย หมายถึงมันว่าตนหรือว่าของตนก็ตามใจ นี่มันอยู่ลึกลงไปอีก; ก็ถ้าเรามีวิชา มีความโง่ ความหลง, แล้วสัญญานี้ก็ต้องผัดเสมอ และเกือบจะกล่าวได้ว่ามันจะตรงกันข้ามเสมอ เช่นในกรณีนี้ก็สำคัญสิ่งที่ธรรมดาเป็นของว่างไม่มีตนนี้ ว่าเป็นตนขึ้นมา ยังมาทำให้เกิดผลใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมาก็หลายอย่าง. อัตตสัญญา มันเป็นเพียง เรียกว่า สำคัญว่าตนเป็นกลาง ๆ อยู่ก็ได้ : สำคัญว่าตนนี้เป็นกลาง ๆ อยู่ก่อนก็ได้, ก็จะไปในทางชั่วก็ได้ ไปในทางดีก็ได้; แต่ทีนี้ตามปกติของมันก็ไปในทางชั่ว มันจะ

เกิดความเห็นแก่ตน. บางที่จะเรียกว่า อุตตวาทูปาทาน ก็ได้ จะยังซัดขึ้นไปอีก, อุตตวาทูปาทาน – ความยึดมั่นด้วยวาตะ คือความสำคัญในใจผิดถึงกับปากพูดออกมาว่าตน นี้เรียกว่าอุตตวาทูปาทาน; นั่นนะคืออิตตัตถัญญา. เมื่อมีอิตตัตถัญญา หรือ อุตตวาทูปาทานแล้ว มันก็มีรากฐานอันหนึ่งตั้งขึ้นมา คือความรู้สึกว่าเป็นตน หรือมีตน.

ที่นี้ความรู้สึกอันนี้มันจะเดินไปทางไหน; คือเดินไปทางดีก็ได้, เดินไปทางชั่วก็ได้. เดินไปในทางชั่วก็ไม่ต้องอธิบายแล้ว คือมันเดินไปในทางที่เห็นแก่ตน แล้วก็ทำชั่ว. ที่เดินไปในทางดีนั้น ก็หมายความว่ามันจะเดินไปในทางที่จะรักตัว สงวนตัว ช่วยตัว; นี้เรียกว่าทางดี. แต่ที่เดินไปในทางคืออย่างนี้ ก็อย่าเพิ่งเข้าใจว่าดีเด็ดขาดลงไป คือพ้นทุกข์, มันยังไม่พ้นทุกข์; มันจะต้องช่วยตัว ช่วยตัวให้ดี ๆ ๆ ๆ จนขึ้นอยู่เหนือความดี, พังคุณแล้วก็เป็นอย่างแปลก ที่ว่ามันเดินไปในทางดี ช่วยให้มันเดินไปในทางดี ๆ ๆ ๆ เรื่อยไปจนพ้นจากความดี, นั่นแหละจึงจะไม่ทุกข์. ถ้ายังอยู่กับดี ๆ ๆ ๆ นี้แล้ว ยังจะต้องมีความทุกข์แบบใดแบบหนึ่งไปตามแบบของความดี เพราะว่ามันยึดมั่นถือมั่น.

เป็นทุกข์ไปตามแบบของความดีนี้มันค่อยยังชั่ว; ดีกว่าเป็นทุกข์ไปตามแบบของความชั่ว มันแทบจะทนไม่ไหว. แต่เป็นทุกข์ไปตามแบบของความดีนี้ บางทีก็น่าหลงใหล น่าเพลิดเพลิน; จึงถือว่าดีกับชั่วนี้ยังไม่พ้นทุกข์ ทั้งชั่วทั้งดียังไม่พ้นทุกข์ ต้องพ้นไปจากนั้นอีกทีหนึ่ง. ฉะนั้น การที่ตัวจะช่วยตัว ตนจะช่วยเหลือตนนี้ ก็ช่วยให้พ้นจากชั่ว เป็นไปในทางดี แล้วก็ดีเรื่อยไปจนอยู่เหนือความดี คือเหนือความมีความรู้สึกที่ตัวตน. พอหมดความรู้สึกที่ตัวตนมันก็พ้นที่จะ

เป็นดี หรือจะเป็นชั่ว, มันไม่มีตัวตนที่จะเป็นตัวดี หรือเป็นตัวชั่ว; นี่คือการช่วย
ตัวที่สำเร็จ. ฉะนั้น อุปาทาน หรือสัญญาก็ตาม ที่มีอยู่ในตัวนั้น เป็นสิ่งที่ต้อง
ศึกษาให้เข้าใจ, ควบคุมให้มันละชั่ว แล้วเดินไปในทางดี แล้วจนพ้นดี คือพ้น
สัญญาและพ้นอุปาทานเหล่านั้น.

นี่ปัญหาเรื่องเกี่ยวกับตัวมันสับสนอย่างนี้ มันจึงเกิดเป็นความรู้สึก
เป็นตัวขึ้นมา แล้วก็ต้องเอาตัว ควบคุมตัวให้ละชั่วให้ไปในทางดี จนอยู่
เหนือชั่วเหนือดี คือเหนือความมีตัวที่จะเป็นชั่วเป็นดี. นี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าความ
สับสนของภาษา หรือของคำพูดเกี่ยวกับคำว่าตัวตน.

ถ้าจะมีอุปาทานให้มีในความคิด อย่ามีในความคิด.

ที่นี้เรารู้กันอีกทีหนึ่งถึงคำว่า สัญญา หรือคำว่า อุปาทาน ก็เถอะ.
อุปาทานนี้ มันก็มีอยู่ ๒ แพร่งเหมือนกัน : อุปาทานในความคิด กับอุปาทานใน
ความคิด; มันไม่เหมือนกัน. อุปาทานในความคิดนั้น มันจะเอาแต่ได้ตะพึด
ไม่ต้องควาดีหรือชั่วหรืออะไร มันจะเอาแต่ได้ตะพึด; แต่ถ้าอุปาทานในความคิด
นั้น มันจะเอาแต่ที่ดี.

ถ้าเรามีอุปาทาน – ความยึดมั่นถือมั่นแล้ว ขอให้ใช้ให้ถูกหน่อย ใช้ให้
ถูกต้องหน่อย; ถ้ายังจะต้องใช้กิเลสอยู่ก็ขอให้ใช้กิเลสให้มันถูกต้องสักหน่อย.
โดยเฉพาะคือสิ่งที่เรียกว่าอุปาทานนี้ ให้มันมีอุปาทานในความคิด, อย่าไปมี

อุปาทานในความได้. อย่าไปถือลัทธิว่าได้แล้วก็เป็นดี, มันต้อง “ได้สิ่งที่ดี” มันถึงจะเรียกว่าดี; สักว่าได้มันยังไม่แน่ว่าจะดี.

คนเรามันเห็นแต่ได้ นี่มันก็เป็นอารยธรรมเนื้อหนัง; แต่ถ้าคนเราเห็นแต่ดี ก็เรียกว่าเป็นมนุษยธรรมทางจิต หรือทางวิญญาณ. แยกกันให้ชัดเป็น ๒ อย่าง ๒ ประการอย่างที่ว่ามานี้. **อุปาทานในความดีก็**เป็นไปในทางรักตัวรักความดี; **อุปาทานในทางได้** มันก็ไปไปในทางเห็นแก่ตัว รักแต่ความได้, ไม่ได้รักความดี. ใครมีอุปาทานนี้อยู่ก็มากน้อย ก็ไปตรวจสอบตัวเองดูก็แล้วกัน; ในวันหนึ่ง ๆ เรามีอุปาทาน และใช้อุปาทานไปในทางไหน ก็ทางได้ หรือทางดี; ถ้าคิดมันก็จะได้แก้ไขเสียให้ถูก.

ทีนี้อวดทว่าอุปาทานนั้นเมื่อยังละไม่ได้ ยังมีอยู่เป็นคู่หู ก็ต้องใช้มันให้ไปไปในทางดีก่อน ให้ยึดมั่นความดีเอาไว้ตะพึด แล้วมันก็คิดมากขึ้น ๆ ถึงขนาดที่มันจะรู้ว่า อุปาทานนี้จะต้องละ มันหนัก. ขึ้นชื่อว่าอุปาทานแล้วจะต้องเป็นของหนัก ความยึดถือ ความถือไว้ก็ต้องเป็นของหนัก; เหมือนมือของเรานี้ ถ้าไม่ถืออะไรมันก็เบาไม่หนัก ถ้าเราไปถืออะไรเอาไว้มันก็หนัก. ถ้าเราไปเกิดถือมือของเราเอง มือของเราก็กลายเป็นของหนัก; นี่ถือไม่ได้ ถ้าเกิดถือแล้วก็หนักหนักเสมอ. แต่ว่าทีแรกมันมีอะไรมาปิดบังไว้ ไม่ให้รู้สึกหนัก ก็คือกำลังของอุปาทานนั้นแหละมันมาก มันมากจึงไม่รู้สึกหนัก.

เปรียบอุปมาว่า สมมติว่าเหมือนกับว่าเราเข้าไปในป่าพบผลไม้ชนิดหนึ่ง เราก็ดีใจเอาใส่กระบุงหาบไป มันก็หนักพอสมควรแหละ ทีนี้เหยื่อยมันไปพบผลไม้ที่ดีกว่านั้นมาก แพงกว่านั้นมาก มันก็เทศผลไม้เก่านั้นนะ จะใส่ผลไม้

ใหม่ เพราะมันดีมาก มันคงจะใส่มากกว่าที่แรก ซึ่งมันมีน้ำหนักมากกว่าที่แรก แต่เพราะความที่มันรักมากยึดถือมาก พอใจมาก มันจะไม่ค่อยรู้สึกว่ามันหนัก ฉะนั้นจึงเอาไปจนแทบว่าจะเอาไปไม่ไหว มันก็หนักมากขึ้น เพราะมันดีมากขึ้นมันก็น้ำหนักมากขึ้น; ทีนี้เพิกเฉยว่าเดินต่อไปอีก มันเกิดไปพบเพชรพลอยอะไรที่มันแพงมาก ดีกว่าผลไม้ มันคงจะเตะกระจาดผลไม้มันนั้น แล้วก็โกยเอาเพชรพลอยใส่ ๆ ๆ จนจะหอบไม่ไหว ลูกขึ้นไม่ไหว ก็ยังได้ทนหอบเอาไปได้ หนักสักเท่าตัวสองเท่าตัวก็จะทนหอบเอาไปได้. นี่กำลังของความยึดมั่นถือมั่น มันก็ขยายไปได้ตามความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ดีกว่า.

นี่ระวังสิ่งที่ดี : มันจะทำให้เกิดความหนักมากกว่า แล้วก็รู้สึกตัวด้วย. เดียวนี้เรากำลังตกอยู่ในสภาพอย่างนี้ อยู่กันทั่ว ๆ ไปแหละ มันจึงได้ทำอะไรรุนิดที่เรียกว่าไม่คิดตาย ไม่คิดถึงความตาย, ทำอย่างไม่คิดตายหนักยิ่งขึ้นทุกที; อย่างคนสมัยนี้จะหาเงินมันต้องหาอย่างไม่คิดตาย มากเท่าไรก็ไม่พอ มากเท่าไรก็ยังหาหนักขึ้นไปอีก ไม่คิดตาย เพราะมันมีความยึดมั่นถือมั่นในความดี. ก็รู้จักความดีกันเสียในลักษณะอย่างนี้บ้าง มันจะค่อย ๆ ก้าวหน้าไปจากความดี พ้นไปจากความดี อยู่เหนือความดีได้; ให้ความหลุดลวงของสิ่งที่เรียกว่าอุปาทาน ซึ่งมันก็สับสน.

**อตตวาทุปาทานมีสอนแต่ในพุทธศาสนา
ในลัทธิอื่นไม่จัดว่าอตตวาเป็นอุปาทาน.**

ที่นี้จะพูดถึงอิตตวาทูปาทานออกไปอีกสักหน่อย เพราะมันเนื่องกัน เพราะว่ามันเป็นเรื่องที่เนื่องกัน. จะต้องทบทวนคำพูดที่แรก ๆ มาอีกครั้งหนึ่งว่า อิตตสัญญา หรือว่าอิตตวาทูปาทานนี้ มันเป็นจุดตั้งต้นว่ามีตัวตน แล้วก็มันจะเดิน ไปสู่ความเห็นแก่ตนในทางเลวก็ได้ รักตนสงวนตนในทางดีก็ได้; แต่ว่าจะเป็น ในทางไหนก็ใช้ไม่ได้ทั้งนั้น มันต้องละ ต้องถอน ต้องทำลายเสียให้เด็ดขาด ทั้งนั้น เพราะว่าเราจะได้ไม่เป็นทุกซ์เลย. เพราะว่าชั่วก็ทุกซ์ตามแบบชั่ว; ดีก็ ทุกซ์ตามแบบดี, แล้วทุกซ์ตามแบบดีนี้มันหลอกลวงมาก หลอกลวงมาก ฉะนั้น จะต้องทำลายสิ่งนี้.

นี่เป็นการค้นพบของพระพุทธเจ้า มีพระบาลีตรัสไว้ชัดเจนว่า ในธรรมวินัยของตถาคต, คือในศาสนาของพระตถาคต ท่านไม่ใช่คำว่าศาสนาหรือก พระพุทธเจ้าจะไม่ใช้คำว่าศาสนาเลย ท่านใช้คำว่าธรรมวินัย, ในธรรมวินัยของ ตถาคตบัญญัติอุปาทานไว้ครบทั้ง ๔ อย่างคือทั้งกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิล্পัตตูปาทาน* และอิตตวาทูปาทาน. ส่วนในลัทธิอื่นนอกจากไปจากธรรมวินัยของตถาคตนี้ เขาบัญญัติอุปาทานกันแต่เพียง ๓ สามอย่างขั้นต้นเท่านั้น, ไม่มีอย่างอื่นที่ ๔. เขารู้จัก กันแต่เพียงกามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สิล্পัตตูปาทาน; ส่วนอิตตา-ตัวตนนี้เขาไม่ ถือว่าเป็นของเลวร้าย เขาจึงไม่รู้จักเรียกอิตตานี้ว่าเป็นอุปาทาน หรือเป็นที่ตั้งแห่ง อุปาทาน มันจึงไม่มี. แล้วในลัทธิอื่นบางลัทธินั้น ยิ่งสนับสนุนเชิดชูอิตตานี้ว่า เป็นของดี เป็นตัวตนที่แท้จริง, เลยไม่มีคำว่าอิตตวาทูปาทานในฐานะเป็นกิเลส;

* สิลพตูปาทาน สิล্পพตูปาทาน สิลพัตตูปาทาน สิลัพพัตตูปาทาน; ศัพท์ธรรมทั้ง ๔ คำนี้ เขียนคำใดก็ ถูกทุกคำ. เช่นเดียวกับคำว่า สังโยชน์, เขียนว่า สัญโยชน์ ก็ได้.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาเราจึงผิดจากศาสนาอื่นที่ตรงนี้ คือมีการประณามอัตตา หรือมีการบัญญัติอุปาทานในอัตตานี้ว่าเป็นของเลวร้าย เช่นเดียวกับกามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิลพตูปาทานด้วยเหมือนกัน.

นี่สรุปให้สั้น ๆ ง่าย ๆ ก็คือว่า อัตตวาทูปาทานนั้นนะ มีพูดถึงแต่ใน พุทธศาสนา; ในลัทธิอื่นเขาไม่จัดอัตตานี้ว่าเป็นอุปาทาน กลายเป็นของดีไป, เพราะฉะนั้น จึงไม่มีคำว่าอัตตวาทูปาทานในลัทธิอื่น. ส่วนใน ลัทธิของพระพุทธเจ้าจะต้องมีคำว่าอัตตวาทูปาทาน, แล้วก็มิไว้สำหรับให้เพิกถอนสิ้นเชิงด้วย. แต่ให้สังเกตว่า แม้ว่ามันเป็นสิ่งที่จะต้องเพิกถอนโดยสิ้นเชิง, เดียวนี้เรายังเพิกถอนไม่ได้ มันยังเป็นคู่หูกับเราอยู่; เพราะฉะนั้น เราจะต้องใช้ “เกลอคนนี้” ให้มัน ถูกวิธี ให้มันเป็นการถอนตัวมันเอง, ก็ว่าละจากความชั่วมาติดอยู่ในความดี ดีขึ้นตามลำดับ ๆ จนมันก็ก็จะแยกจะห้าม จะห้ามตัวมันเอง ซึ่งเป็นของหนัก นี้, มันค่อยฉลาดขึ้น ๆ เพราะว่าความหนักหรือความทุกข์ที่หนึ่งมันทำให้ฉลาด ขึ้นที่หนึ่ง หลาย ๆ ทีเข้ามันก็เอือม มันค่อย ๆ จางไป.

ภารว หเว ปอฺจกฺขณฺธา – ชั้นทั้งห้าเป็นของหนัก, ภารหาโร จ ปุคฺค โล – ความยึดมั่นถือมั่นว่าคน หรือบุคคลที่เป็นเพียงความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละ มันจะแยกของหนักนี้ไป, ภาราทานํ ทุกฺขํ โลก – แยกของหนักเป็นความทุกข์, ภารนิกฺเขปนํ สุขํ – โยนของหนักทิ้งเสียเป็นความสุข, โยนของหนักนี้ทิ้งไปเสีย แล้วก็ ออฺธํ ภารํ อนาทิย – ไม่เอาของหนักอื่นมาแบกไว้อีก, นิจฺฉาโต ปรินิพ พุโต

– นี่ก็จะปรินิพพาน สงบเย็น. กฎเกณฑ์เกี่ยวกับอุปาทานมีอยู่สั้น ๆ อย่างนี้.

ฉะนั้น เราดูให้ดี ให้เห็นสิ่งที่เรียกว่าอัตตวาทุปาทานนี้ มันยังมีอยู่ มันยังเกิดอยู่, ก็จัดการให้มันเป็นไปในลักษณะที่เป็นหนามยอกเอาหนามบ่ง ให้มันบ่งตัวมันเอง ให้มันรู้จักความหนักในการแบกตัวมันเอง; ก็เลยกลายเป็นการศึกษา แล้วก็มีประโยชน์. เมื่อเรารู้จักสิ่งสิ่งนี้ดี เราก็เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าตัวตนนั้นดี แล้วก็จะรู้จักความกำกวมของภาษาที่เกี่ยวกับคำคำนี้ จนแยกชัดกันออกไปได้เลยว่า ความรักตัวนั้นเป็นอย่างไร ความเห็นแก่ตัวนั้นเป็นอย่างไร. เราจะฟังฝ่าย

ไหน? เราก็ฟังฝ่ายที่รักตัว สงวนตัว ช่วยตัว มีตัวเป็นที่พึ่งแก่ตัวเรื่อย ๆ ไป จนกระทั่งมันหมดตัว; นั่นแหละคือเรื่องมันจะจบ.

นิพพานมีอยู่ใน-กลาง-ที่-เมื่อดับวิภูฏสงสาร จุดเย็นมีอยู่ที่ร้อนดับ หรือจุดเย็นที่สุดอยู่กลางเตาหลอม.

สรุปแล้วอย่าลืมว่า เรื่องดี เรื่องชั่ว ๒ เรื่องนี้มันมีอยู่ได้แต่ในที่ที่มีตัว. ถ้าในที่ใดไม่มีตัว พ้นจากความมีตัวแล้ว, เรื่องดีเรื่องชื่อนี้มันสลายไปหมด; ฉะนั้น เรื่องพระนิพพานนั้นจึงไม่ใช่เรื่องตัว และไม่ใช่เรื่องดี ไม่ใช่เรื่องชั่ว, ไม่ใช่เรื่องชั่ว ไม่ใช่เรื่องดี มันเป็นเรื่องที่อยู่เหนือชั่วเหนือดี. นี้ก็เลยควรจะเหลือบตาไปดูสระมะพร้าวนาฬิกาเร่กันบ่อย ๆ; ถ้าเดินไปทางนั้นละก็เหลือบตาดูมันบ่อย ๆ ก็จะเข้าใจเรื่องนี้ ว่า มะพร้าวนาฬิกาเร่ หมายถึงสัญลักษณ์ของนิพพาน, น้ำหมายถึงสัญลักษณ์ของทะเลขี้ผึ้ง คือวิภูฏสงสาร. ให้พระนิพพาน - ต้น

มะพร้าว นั่นนะ มันอยู่เหนือ เหนือน้ำไว้เรื่อย; แต่มันก็อยู่ที่ตรงนั้นแหละ ไม่ต้องไปอยู่ที่อื่นหรอก, แต่มันมีความตรงกันข้าม.

ดี-ชั่ว มันจมอยู่ที่ตรงนั้นแหละ; เหนือดีเหนือชั่ว มันก็ซ้อนอยู่ที่นั่นแหละ, ถ้าไปหาที่อื่นหาไม่พบแน่. นี่คนโง่เอาพระนิพพานไว้ข้างบน เอาวิกฎสงสาร หรือความทุกข์ไว้ข้างล่าง, ซึ่งมันไกลกันคนละทิศละทาง มันไม่ได้อยู่ที่เดียวกัน. บางทีเอาไปไว้ที่โลกอื่นคนละโลก, มันยุ่งไปหมดที่เขาพูด ๆ กันนั่น. ที่จริงมันจะต้องดับความดีความชั่วที่ตรงความดีความชั่วนั้นแหละ, ความดีความชั่วมีอยู่ที่ไหน ถอนความยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่วนั้นเสีย มันก็อยู่เหนือความดีความชั่วที่ตรงนั้น.

คนช่างพูดบางคนเขาพูดล้อเลียนไว้เลยว่า จุดเย็นที่สุดอยู่กลางเตาหลอม, เตาหลอมเหล็กที่กำลังลุกโพลง ๆ อยู่. คนที่มันไม่เข้าใจมันก็ไม่เชื่อสิ; เพราะเตาหลอมเหล็กมันร้อนเหลือประมาณมันลุกโพลง ๆ อยู่ จุดเย็นที่สุดอยู่ที่ตรงนั้นได้อย่างไร. แต่คนนักพูดนั่น เขาต้องการจะพูดให้เห็นว่า ให้หาที่ตรงนั้น, ให้หาที่ตรงนั้นแหละ ให้หาเอาตรงที่มันร้อนที่สุดนั่นแหละ; ให้ตรงนี้มันดับลงได้มันจะเย็นที่สุดที่ตรงนั้น, ไม่ใช่ที่ตรงอื่น.

นี่เราสร้างสระมะพร้าว นาพิเกร์ไว้เพื่อสอนข้อเท็จจริงอันนี้ ว่าจงอยู่เหนือดีเหนือชั่ว ที่ตรงนั้นแหละ. ทะเลสีฟ้า นั่นคือดีและชั่ว ในสภาพการอย่างหนึ่ง ในอนุกรมมีอย่างหนึ่งเป็นของเหลว, ในอนุกรมมีอย่างหนึ่งเป็นของแข็ง, แล้วถ้ามันอนุกรมมีน้อยลงมาก มันอาจจะแข็งเป็นหินเลยก็ได้. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าดีหรือชั่วนั้น มันก็คือสิ่งที่หลอกลวงความรู้สึก. มันเป็นของเหมือนกันในข้อที่ว่า

มันเป็นสังขารด้วยกัน ยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ด้วยกัน เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือด้วยกัน ยึดถือแล้วเป็นทุกข์เสมอกัน; ทั้งดีและชั่วมันเหมือนกันอย่างนี้.

ทีนี้พอว่ามีปัญญาแล้วก็เลิก เลิกยึดถือคุณค่าความหมาย เลิกสำคัญมั่นหมายในคุณค่าของดีชั่วเสีย, มันก็พ้น หรืออยู่เหนือ; แต่ไม่ต้องวิ่งหนีไปไหน ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องแยกหนีกันไปไหน; มันอยู่ที่ตรงนี้ เพราะว่าเราจะต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ดีที่ชั่วนั้นอยู่ต่อไป โดยทางภายนอกนี้. เช่นว่าเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังอยู่ในโลกนี้ ก็ยังเกี่ยวข้องกับบุคคลคนนั้นคนนี้ ซึ่งเป็นทั้งคนดีคนชั่วในโลกนี้ซึ่งมีทั้งคนดีคนชั่ว; แต่ก็ไม่มียอะไรที่จะไปกระทำแก่จิตใจของพระอรหันต์ ผู้มีจิตใจอยู่เหนืออิทธิพลของความดีความชั่วแล้ว. ฉะนั้น มันจึงอยู่กันได้ เหมือนกับมะพร้าวราพากรอยู่กับทะเลขี้ผึ้ง มันอยู่กันได้; แต่ที่ต้นมะพร้าวนั้นฝนตกไม่ต้องพัวร้องไม่ถึง มันคงถึงอยู่แต่ที่ทะเลขี้ผึ้ง. นี่เราอยู่ในโลก ที่เต็มไปด้วยความดีความชั่ว ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เราก็จงรู้จักสิ่งเหล่านี้ แล้วอย่าได้ไปหลงยึดถือ; ถ้าพูดก็ไม่มีการกำรวมอีกต่อไป สำหรับบุคคลผู้มองเห็นความจริงข้อนี้อย่างถูกต้องแล้ว.

สรุปความว่า เมื่อยังโง่อยู่ ก็จะมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน; รู้สึกเป็นตัวเป็นตน ๒ ชนิด คือดีและชั่ว แล้วก็หลงเรื่องดีเรื่องชั่ว เดี่ยวๆ แยกๆ ไปตามความดีความชั่ว นี่เป็นความทุกข์. ทีนี้ก็ให้ความดีความชั่วที่มันทำความทุกข์ให้บ่อยๆ นั้น ทำให้เกิดสติปัญญา; ถึงแม้ว่าเราจะโง่ไปยึดมั่นถือมั่นมันเข้า มันก็ยังสอนอยู่นั่นแหละ, มันสอนให้ฉลาดขึ้นทีละนิดๆ คือให้มันยึดมั่นถือมั่นน้อยลง คือมันเอือมระอา. ถ้ามันไม่มีอะไรมายั่ว มาเปลี่ยนหน้ากันมากเกินไป

คนเราพอจะรู้จักความเอือมระอาได้ในเวลาอันสั้น. เดียวนี้โลกนี้มันเก่งในทางที่จะสร้างสิ่งประดิษฐ์ สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมา ยั่วชวนตัวเองให้มันหลงไม่รู้จักสร้างได้ง่าย ๆ เพราะฉะนั้น มันจึงเกิดการเนิ่นช้า ช้ามาก ๆ ในการที่จะรู้จักความหลอกลวงของสิ่งเหล่านี้.

ถ้าเป็นสมัยโบราณมันไม่เป็นอย่างนี้ คนก็มีโอกาสที่จะรู้จักสิ่งเหล่านี้โดยแท้จริงและทั้งหมดได้ง่ายเข้า; ฉะนั้น คนที่อยู่ในโลกอันเต็มไปด้วยสิ่งประดิษฐ์ยั่วชวนหนาแน่นเช่นนี้ โดยทั่วไปแล้วมันคงจะเสียเวลามาก คงจะเนิ่นช้ามาก เพราะมีสิ่งที่ยั่วให้หลงมาก ก็บรรลुพระอรหันต์ยาก หรือว่ายากที่จะบรรลुพระอรหันต์. แต่ถ้าเรามีสติปัญญาองกลับกันอีกทีหนึ่งก็ว่า มันยิ่งยั่วมากมันก็ยิ่งฉลาดมาก ยิ่งมันกัดเอาเจ็บ ๆ มากเราก็เอือมระอาเร็ว. ขอให้ทุกคนที่อยู่ในโลกที่เจริญด้วยอารยธรรมเนื้อหนังนี้ ศึกษามันในลักษณะอย่างนี้ : เมื่อมันกัดเอาเจ็บ ๆ แล้วเราจะเอือมระอาเร็ว.

แต่ถ้าเราเป็นคนไม่รู้จักเสียเลย มันจะกัดอย่างไรก็ไม่รู้สึกนี่ มันก็ช่วยไม่ได้; แม้จะรักตัวมันก็รักไม่เป็น จะช่วยตัวมันก็ช่วยไม่เป็น มันหนาเกินไป มันเป็นบุคคลคนที่หนามากเกินไป. บุคคลที่ไม่รู้หนาก็จะรู้สึกได้บ้าง แล้วก็ค่อย ๆ ทำไป ก็เป็นบุคคลขั้นดี, ขั้นที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป จนเข้าเขตของพระอรหันต์ คือพ้นจากความเป็นบุคคล. นี่มันเป็นไปด้วยอะไร ? มันเป็นไปด้วยความกัดเอาอย่างเจ็บปวดของสิ่งที่เรียกว่าตัวตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น. นี่เพราะมันเป็นตัวตน เพราะมันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น เพราะมันกัดเราได้ มันกัดคน

ได้ คนจึงต้องการธรรมะ; ถ้าไม่อย่างนั้นมันก็ไม่รู้ว่าจะต้องการธรรมะไปทำไม :
ถ้าสิ่งต่าง ๆ มันไม่เป็นความทุกข์ เราก็ไม่ต้องการธรรมะ.

เดี๋ยวนี้ตัวตนมันเป็นเหมือนกับเชื้อโรค หรือเป็นเหมือนกับโรคร้ายในที่สุด, เราก็ต้องการธรรมะซึ่งเป็นเครื่องเยียวยารักษาโรค จนพระพุทธเจ้าได้พระนามนามหนึ่งว่า สัพพโลกตักิจุลโก – พระศาสดาของเรานั้นเป็นนายแพทย์ผู้เยียวยารักษาโรคของโลกทั้งปวง คือโรคตัวตน. เราอาศัยวิธีของพระพุทธเจ้ารักษาโรคตัวตนกันโดยวิธีนี้ : ให้รู้จักตัวตน ควบคุมให้ไปในทางที่มันจะสอนให้ฉลาดขึ้น คือรักตัวได้ถูกต้อง ถอนตัวได้ในที่สุด พ้นจากการที่จะมีตัวสำหรับที่จะดิจะชั่วอีกต่อไป. นี่คือการไม่กำกวมแห่งภาษาหรือคำพูด. ถ้าไม่มองเห็นข้อนี้แล้วจะมีปัญหาสับสนกำกวมเกี่ยวกับคำว่าตัวตนจนปวดหัว.

เวลาสำหรับบรรยายก็สิ้นสุดลง ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

ปัญหาสืบสนเกี่ยวกับคำว่า “ตน” (ต่อ).

วันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากเรื่องที่บรรยายแล้ว ในครั้งก่อน; ในครั้งนี้จะได้บรรยายโดยหัวข้อว่า **ปัญหาสืบสนเกี่ยวกับคำว่า ตน** ซ้ำอีกครั้งหนึ่ง, เป็นข้อความต่อจากครั้งที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

อย่างไรก็ตาม ขอให้เราทบทวนทำในใจอยู่เสมอ ถึงตัวปัญหาที่สำคัญที่สุดของเรื่องนี้; คือข้อที่ว่า **ปัญหาต่าง ๆ ความยุ่งยากลำบากต่าง ๆ ล้วนแต่**

เกิดมาจากอารยธรรมเนื้อหนังทั้งนั้น, ไม่เคยเกิดมาจากมนุษยธรรม. นี่เป็นข้อเท็จจริงที่จะต้องมองให้เห็นยิ่ง ๆ ขึ้นไป กว่าการบรรยายหลาย ๆ ครั้งที่แล้วมา. ในการทำความเข้าใจกันในคราวนี้ มุ่งหมายจะแก้ปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ที่กำลังเกิดอยู่กับมนุษย์เราทั้งโลก ซึ่งมันก็รวมตัวเราคนหนึ่งด้วย, มันเป็นปัญหาที่เกิดมาจากอารยธรรมเนื้อหนังทั้งนั้น, ก็จึงได้พูดกันมากถึงสิ่งทั้ง ๒ นี้ คือ อารยธรรม กับ มนุษยธรรม.

นี่ใจความสำคัญมันมีอยู่ตรงที่ว่า **มีความเห็นแก่ตน** หรือ**ไม่มีความเห็นแก่ตน**; อารยธรรมเนื้อหนังมันสร้างความเห็นแก่ตน แล้วมันก็ตั้งต้นมาจากความเห็นแก่ตน มันมุ่งหมายความเห็นแก่ตนในขั้นสูงสุด, ส่วนสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น เราต้องการจิตใจที่สูง จนพ้นจากความเห็นแก่ตน. นี่เป็นเรื่องที่ต้องทบทวนอยู่ในใจเสมอ; แต่สำหรับปัญหาปลีกย่อยเฉพาะเรื่องที่กำลังจะพูดนี้ เรามีปัญหาเกี่ยวกับ “คำว่าตน” ซึ่งทำความยุ่งยากลำบากในการที่จะเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ที่มันเกี่ยวกับตน เพราะมันมีความสับสนอยู่ในภาษาที่เราใช้พูดจากัน : พูดจากับเรื่องที่มีใช้ตน แต่เราต้องใช้คำว่าตน.

ปัญหายุ่งยากที่ต้องทำให้แจ่มแจ้ง เกี่ยวกับ “ตัวตน” – “ไม่ใช่ตัวตน”.

เรื่องสุญญตาในพุทธศาสนา เป็นเรื่องว่างจากตนโดยสิ้นเชิง. แต่พุทธบริษัทก็ยังคงพูดคำว่าตน; ถึงแม้พระพุทธเจ้าเองก็ยังคงตรัสด้วยคำว่า

ตถาคต ซึ่งในความหมายธรรมดา ๆ ก็หมายถึงตนนั่นแหละ, ยังจะต้องตรัสด้วยคำว่า เรา นั้น ตถาคต นั่นก็แสดงความหมายแห่งตน. ที่นี้คนทุกคนที่เป็นพุทธบริษัท ก็ยังต้องพูดด้วยคำว่าตน, ในเมื่อคำสอนที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้นมุ่งจะสอนความไม่มีตน. นี่คือปมของความยุ่งยากลำบากเกี่ยวกับความเข้าใจเรื่องนี้; ฉะนั้น ขอให้ทุกท่านตั้งใจสังเกตให้ดี ๆ. เราต้องพูดว่าตน ในสิ่งที่มิใช่ตน แก่สิ่งที่มิใช่ตน หรือที่มันว่างจากตน.

นี่คือความยากลำบาก หรือเข้าใจไม่ได้ สำหรับคนที่กำลังมีความรู้สึกว่าคุณอยู่ในใจ อยู่ตลอดเวลา หรือว่าทุกเรื่องทุกราวที่มันจะเกิดขึ้น. ปัญหา มันจะเกิดขึ้นแก่เขาเสมอว่า ถ้าไม่มีตนแล้วมันมีอะไรอยู่เล่า ? เราก็บอกเขาแล้ว ๆ เล่า ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่ามันมีแต่ตนซึ่งเป็นสักแต่ว่าความคิดว่าตน; ตนจริง ๆ นั้นมันมิได้มี, มันมีแต่ตนชนิดที่เป็นสักว่าความคิดของผู้ที่ยังมีความคิดว่าตน. เขาคิดอย่างนั้นเพราะเขายังไม่รู้ หรือเขายังมีอาจจะรู้ถึงความลับข้อนี้, คือข้อที่ว่า ธรรมชาติทั้งหลายมันก็สักว่าธรรมชาติ ธรรมชาติทั้งหลายก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามกฎของอิทัปปัจจยตา. เราพูดสั้น ๆ อีกทีหนึ่งว่า มันมีแต่อิทัปปัจจยตา ไม่มีตน.

แต่แล้วความคิดในจิตใจของมนุษย์ของขณะนี้ มันก็ยังคิดว่า “ตน” อยู่ นั่นแหละ; มันก็เอาทั้งหมดนั้นเป็นตนก็ได้ คือเอาปฏิสังขกัมม หรือว่าเอาอิทัปปัจจยตาเสียเองนั่นแหละว่าเป็นตน. ขอให้ไปสังเกตตัวเองให้ดี ๆ ไม่ใช่ไปดูคนอื่น หรือว่าไม่ใช่คิดคำนวณตามเหตุผลในสิ่งที่มีอยู่นอก ข้างนอกตัว; ต้องย้อนมาดูความรู้สึกนึกคิดของเราเอง ที่มันจะรู้สึกว่าเป็นตน อยู่เสมอ แล้วก็โดยไม่รู้ตัวด้วย. ความรู้สึกว่าเป็นตน นี้มันไม่ต้องทำความตั้งใจ หรือเจตนา

อะไรกัน, มันรู้สึกอยู่เสมอ; เพราะคิดขึ้นมาที่ไรก็คิดด้วยความเข้าใจผิด หรือด้วย
อวิชา ด้วยอุปาทานทุกทีไป มันก็พริบเดียวมันก็เป็นตนแล้ว. ฉะนั้น เราจึง
มีความรู้สึกอยู่ได้สำนึกว่า “ตน”; บนสำนึกนี้ก็ “ตน”, ใต้สำนึกก็ “ตน”; อะไร
มันก็ “ตน” ไปหมด. พอมีตนแล้วมันก็ต้องมีปัญหาของตน คือมันจะโลกขึ้นมา
จะโกรธขึ้นมา จะหลงไหลมัวเมาขึ้นมา; นี่ทำให้เกิดเป็นปัญหายุ่งยากลำบาก คือ
มีความทุกข์.

นี่ขอให้เข้าใจจุดนี้ให้ดีที่สุด : **มันไม่มีตนที่แท้จริง, มีแต่ตนที่คิด
หรือรู้สึกเอาโดยไม่รู้สึกรู้ว่าตน.** ความเข้าใจอันนี้ก็ยังมีอยู่ ในหมู่นักคิด
นักปราชญ์ที่เขาเรียกกันว่านักปรัชญา, นักปรัชญาฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗
หรือ ๑๘ อะไรนี้ มีคนที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อ *Descartes* มีหลักว่า **ฉันคิดได้
ดังนั้น ฉันมีอยู่.**

นี่ในสมัยที่มนุษย์รุ่งเรืองด้วยความคิดยุคปัจจุบันนี้ ก็ยังมีความเข้าใจ
อย่างนี้, แล้วก็หาว่าไม่ว่า ความคิดชนิดนี้มันมาแต่พัน ๆ ปีมาแล้ว; มันเป็นเรื่องที่มี
ได้เองสำหรับสิ่งที่มีชีวิต. เขาไม่เข้าใจ เขาเพิ่งมามองเห็นพบในลักษณะที่เขาเป็น
ผู้คิดค้นด้วยเหตุการณ์คำนึงคำนวณ ในรูปปรัชญา แล้วก็นำหัวอย่างนี้ “เพราะ
ฉันคิดได้ ฉันรู้สึกอะไรได้ ดังนั้นฉันก็ต้องมีอยู่สิ”. นั่นแหละถือเอาคำพูดชนิดนี้
มาเป็นตัวปัญหาสำหรับทำบทเรียน จะคิดให้เห็น หรือกระทั่งเข้าใจให้ได้ หรือ
กระทั่งเห็นแจ้งเห็นจริง **ว่ามันมิได้มีฉัน.**

มันเพียงแต่มีความรู้สึกคิดนึกว่า “มีฉัน”; มันคิดว่าอะไรเป็น “ฉัน” มัน
ก็ฉันที่นั่นแหละ, แล้วมันก็ไม่รู้อะไรที่ตรงกันข้ามจากนั้นได้ มันก็ “ฉัน” อยู่

เรื่อยไป มันก็ “มีตัวตน” อยู่เรื่อยไป; ฉะนั้น ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย นี่มันมี แต่ “ความรู้สึกที่เป็นฉัน” ยืนพื้น ยืนโรงอยู่ตลอดเวลา. ก็ลองคำนวณดูว่า มันทำ ความลำบากให้แก่เราเพียงไร เรามันจะฉันเสียเรื่อย มีฉันเข้าไปทุกที่มันก็มีความ ทุกข์ทุกที, ไม่มีฉัน จะไม่มีฉัน หรือว่าไม่ให้รู้สึกว่าคุณก็ทำไม่ได้ ก็ทำไม่เป็น; จนกว่าจะได้ศึกษาเรื่องนี้ ให้ถูกต้องและให้เพียงพอด้วย, เสียก่อน

นี่สำหรับคนไทยเราก็มีอารยธรรมอินเดียเป็นหลัก. ที่นี้อารยธรรม อินเดียมันก็มีทั้ง ๒ แขนง คืออารยธรรมของพวกพราหมณ์ ฝ่ายพราหมณ์ มันก็ มีตน; อารยธรรมฝ่ายพุทธไม่มีตน, แม้ปากจะพูดว่า “ตน” ก็ให้ถือเป็นเรื่อง สมมติสำหรับพูดกับคนทั้งหลายที่เขามีความรู้สึกว่าตน. แต่ว่าถึงแม้พุทธบริษัท เอง ถ้าว่ายังไม่บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดแล้ว มันก็ยังมีตนเหมือนกับพวกอื่นแหละ; เพราะฉะนั้น จึงมีคำพูดว่า “ตน ๆ” ในหมู่พุทธบริษัทเต็มไปด้วยเหมือนกัน, พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า ตนต้องพึ่งตน, มีตนเป็นที่พึ่ง, หรือ แสวงหาตนดีกว่าแสวงหา ผู้หญิง, อย่างนี้เป็นต้น.

พูดว่า “ตัวตน” สำหรับคำทั่วไป, พูดว่า “ไม่มีตนไม่ใช่ตน” สำหรับผู้รู้ถึงที่สุด.

แต่โดยเนื้อแท้ของพุทธศาสนานั้น ต้องการจะแสดงให้เห็น ให้เข้าใจ ให้รู้แจ้งแทงตลอดว่า สิ่งที่เราเรียกว่าตนนั้นมิได้มีโดยแท้จริง. ฉะนั้น คำพูดที่ใช้ พูดกันอยู่มันก็มี ๒ ฝ่าย เป็น ๒ พรรค ๒ ฝ่าย พูดว่าตนสำหรับคนทั่วไป, พูดว่า ไม่มีตนสำหรับคนที่รู้ถึงที่สุด. ความจริง หรือสิ่งที่เรียกว่าของจริง คำจริง เกิดขึ้น

เป็น ๒ แขนงอย่างนี้ คือจริงสำหรับพูดกันอย่างสมมติ นี่ก็อย่างหนึ่ง, จริงสำหรับพูดจริงกันนี้ก็อย่างหนึ่ง. ถึงแม้ในภาษาปรัชญา เขาก็มีคำพูดอยู่ ๒ ผัก ๒ ฝ่ายอย่างนี้ เพราะฉะนั้นนักคิดนักศึกษาก็สังเกตเห็นข้อเท็จจริงอันนี้แล้ว จึงได้ยอมรับว่ามันมีอยู่ ๒ วิธีสำหรับจะพูดจา.

พูดอย่างชาวบ้านพูด พูดตามความรู้สึกของคนทั่วไป มันเป็นความจริงอย่างสมมติ อย่างยืดหยุ่นได้ ไปตามความหมายหรือความรู้สึก หรือเหตุผลที่มันมีอยู่เฉพาะในเรื่องนั้น ในกรณีนั้น ๆ; มันยืดหยุ่นได้ มันเปลี่ยนแปลงได้. นี่ก็เป็นคำพูดประเภทหนึ่ง มีความจริงตามคำพูด ตามแบบของคำพูดประเภทนั้น; นี้เขาเรียกว่า *relative truth, truth* ที่ยังเนื่องกันอยู่กับคน กับสิ่งแวดล้อม กับเหตุผลแวดล้อม. ทีนี้ถ้าพูดจริงเด็ดขาด พูดจริงอย่างปรมาัตถ์ คือแบบที่ไม่มีติดนนั้นแหละ เรียกว่าปรมาัตถ์ ไม่ใช่สมมติ; เขาเรียกว่า *absolute truth, absolute* คือว่ามันเด็ดขาด มันเฉียบขาด. ดังนั้น ระวังให้ดี คำพูดมีอยู่ ๒ ชนิด, ความจริงในคำพูดนั้นก็ยังมีอยู่ ๒ ชนิด, จะเป็น *relative truth* หรือเป็น *ultimate truth, absolute truth* ก็ตามใจ แล้วแต่จะเรียก.

ในพวกชาววัดนี้ เขาพูดตำนานว่า **จริงอย่างสมมติ, จริงอย่างปรมาัตถ์**; ถ้าคุณไม่เคยได้ยินก็ต้องได้ยินเสีย เดี่ยวจะไปเข้าใจผิดเอาพวกชาววัดที่เขาพูดกันอยู่ตามวัด พูดว่ามีอยู่ ๒ จริง จริงอย่างสมมติ จริงอย่างปรมาัตถ์ เขาหมายความอย่างไร. พูดตามภาษาชาวบ้านพูด มันก็ต้องรับว่ามีความจริง มันมีความจริงที่รับรองกันอยู่แล้ว ไม่อย่างนั้นมันจะพูดกันรู้เรื่องหรือ, พูดอย่างสมมติ มันมีสมมติที่ตรงกัน และรับรองกันอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น จึงพูดกันรู้เรื่อง, พูดว่ามีตัวตน ของฉัน ของกู ของมึง ของใครนี่มันก็รู้เรื่อง. นี่พูดอย่างสมมติว่า ร่างกายนี้

ของฉัน, การกระทำกรรมของฉัน, รับผลกรรมของฉัน, อะไรมันก็พูด; แต่ว่ามันเป็นสมมติ จริงอย่างสมมติ.

ที่เขาพูดจริงอย่างปรมาตม์ มันก็กลายเป็นว่าไม่มีฉัน, มีแต่สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ตามกฎของอิทัปปัจจยตา; นี้เรียกว่าไม่สมมติกันแล้ว พูดอย่างผู้รู้พูด พูดอย่างพระอริยเจ้าพูด ท่านพูดอย่างนี้ มันจึงตรงกันข้ามกับที่บุคคลพูด. ดังนั้น พูดอยู่ที่ตลาด หรือตามที่ที่ทั่วไป เขาเรียก *conventional mode of speaking* วิธีพูดตามที่ชาวบ้านพูดกันอยู่ตามธรรมดา ไม่ได้ประสงค์จะพูดเรื่องปรมาตม์ แต่จะพูดกันไปตามที่คนธรรมดาเขาจะต้องพูด และก็เป็นเรื่องราวของคนธรรมดาที่จะเป็นอยู่ในโลกนี้ไปด้วยกันได้เท่านั้นแหละ ไม่ต้องการรู้ความจริง.

เราเข้าใจข้อเท็จจริงอันนี้มากขึ้นเท่าไร ก็จะเข้าใจคำพูดต่าง ๆ ที่มันมีความหมายสับสนสำหรับผู้ที่ไม่รู้. เข้าใจครึ่งท่อนบ้าง เข้าใจนิดเดียวบ้าง มันก็เลยเกิดการสับสน : เมื่อได้ยินพูดว่า อนัตตา ทำไมจึงมีพูดว่าตนได้รับผลกรรมของตน. “ตนเป็นผู้ได้รับผลกรรมของตน”; คุณิมันก็ทั้ง ๒ ตน คือทั้งตัวตนและทั้งของตน ทั้งอัตตา ทั้งอัตตนิยา, ตนเป็นอัตตา ผลกรรมของตนนั้นเป็นอัตตนิยา. พูดว่าตัวตนซ้ำซ้อนกันอยู่ในนั้นถึง ๒ ชนิด : ตนเป็นผู้รับกรรมของตน รับผลกรรมของตน; อีกทางหนึ่งก็ตะโกนว่า อนัตตา ๆ ๆ ไม่ใช่ตน ๆ ๆ : ตนนั้นก็อนัตตา, ผลกรรมของตนนั้นก็อนัตตา, การทำกรรมก็อนัตตา, อะไร ๆ ก็อนัตตา คือมิใช่ตนอยู่นั้น.

นี่ถ้ารู้จักแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือว่าเราพูดอย่างชาวบ้านพูด ก็พูดอย่างหนึ่ง; พูดอย่างพระอริยเจ้า หรือพระพุทธเจ้า ผู้รู้ ผู้อะไรพูด ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง.

เข้าใจอย่างนี้แล้ว จะไม่มีความสับสนเกี่ยวกับภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับ คำว่าตน. คนไทยเราับอารยธรรมอินเดีย ประเภทที่มีตนเข้ามาก่อน; หมายความว่าพวกพราหมณ์ พวกฮินดู พวกอะไรนี่มาก่อนพุทธศาสนา มาวางรกรากอารยธรรมที่ว่ามีตนเข้าไปไว้แน่นหนา; จนคุณก็ คุณก็ต้องพูดคำว่าอาตมา, ผมก็ต้องพูดคำว่าอาตมา. คำว่าอาตมานั้นคือคำว่าตน ตนในภาษาสันสกฤต, อาตมาอย่างนั้น อาตมาอย่างนี้; แล้วยังเป็นคำสูงเสียด้วย เป็นศัพท์สูง พูดกับเจ้านายต้องพูดว่า อาตมาภาพ. แต่พูดว่าอาตมากับพูดอาตมาภาพนี้มันมีความหมายต่างกันอยู่บ้าง : อาตมาคือตัวตน, อาตมาภาพคือภาพแห่งตัวตน หรือภาวะแห่งตัวตน.

ถ้าเรียกร่างกายนี้ว่าอาตมาภาพ เขาก็หมายความว่า ร่างกายนี้คือภาวะแห่งตัวตน เอาตัวตนกันที่ร่างกายคือ ๆ อย่างนั้นแหละ, มันเป็นภาษาที่เป็นสมมติสัจจอย่างยิ่งที่สุดเลย; เอาภาษาธรรมดากันแท้ ๆ มาให้พระภิกษุในพุทธศาสนาพูด มันน่าหัว และมันน่าขันและในที่สุดมันน่าละอาย. เราสอนเรื่องอนัตตอยู่ตลอดเวลา แต่เราก็ต้องพูดว่าอัตตา คืออาตมา คือตัวฉัน; นี่มันเนื่องมาจากวัฒนธรรมอินเดียเข้ามามานานแล้ว มาเจริญในหมู่ชน กระทั่งในราชสำนักซึ่งทรงอำนาจ. นั่นพวกพราหมณ์เขาไปเป็นครูบาอาจารย์ เป็นปุโรหิตในราชสำนัก เขาก็มีโอกาสบัญญัติแต่งตั้งขนบธรรมเนียม ประเพณี การพูดจาถ้อยคำอะไรนั้น; มันเลยยุ่งยากลำบาก.

ถ้าเรารู้ความจริงข้อนี้เสียบ้างมันก็ค่อยยังชั่ว : ปากพูดว่าอาตมา แต่ใจอย่าเป็นตัวตนก็แล้วกัน, ปากพูดว่าตัวตน แต่ใจอย่าเป็นตัวตนก็แล้วกัน. นี่ผมเคยแนะให้เขาถือหลักกันว่า เป็นคนปากอย่างไรอย่างก็แล้วกัน อย่าให้ใจมันตรงกัน

กับปาก : ถ้าปากพูดว่าตน ตัวตน ตัวฉัน ใจอย่าเป็นอย่างนั้น, นั้นแหละคือถูกหลักพุทธศาสนาแหละ.

พวกพราหมณ์เขามีหลักที่เป็นตัวตน มีตัวตน แล้วก็มีตัวตนใหญ่ซึ่งเป็นที่รวมของตัวตนทั้งหลาย; นี่ในฝ่ายฮินดูเขามีอย่างนั้น. อัตตา หรืออาตมัน อาตมานี้คือตัวตนคนหนึ่ง ๆ; แล้วเมื่อตัวตนคนหนึ่ง ๆ นี้ได้รับการศึกษาอบรมเจริญ ทำให้เจริญ มันก็ค่อย ๆ กลายเป็น มหาอัตตา คือมหาตมา, คือเป็นตัวตนที่ใหญ่ขึ้น ๆ ๆ เป็นมหาอัตตา; แล้วในที่สุดมหาอัตตานี้จะไปเป็น **ปรมาตมัน** คือ **บรมอัตตา** ซึ่งเขาถือว่าเป็นของสากลมีอยู่ตลอดเวลา ไม่รู้จักแตกจกดับ. เขามาวางหลักลัทธินี้, มี **ตัวตนถาวร เป็นบรมอัตตา**; แล้วมันแยกมาเป็นอัตตาน้อย ๆ ส่วนบุคคล ก็เรียกว่าอัตตา หรืออาตมา, ดิฉันก็เรื่องว่ามหาตมา มหาอัตตา, ดิฉันที่สุดก็ไปรวมกับ **ปรมาตมัน** คือ **บรมอัตตา**; มันมีแต่อัตตาเสียทุกกระเปียดนี้ แต่ต้นจนปลายอย่างนี้.

นี่พระพุทธเจ้าท่านเกิดขึ้นว่าไม่มี, **สิ่งที่มีอยู่จริงนั้นเป็นอนัตตา**; แต่วัฒนธรรมของเราพูดด้วยวัฒนธรรมภาษาที่มีอัตตา. ทีนี้เราต้องการจะเรียนเรื่องจริงเรื่องแท้ที่มีได้มีอัตตา, มันเลยสืบสน มันยุ่งยากอย่างนี้.

ในถ้อยคำที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเอง ก็มีคำของฝ่ายฮินดูนี้หลงเหลือเข้ามา คือคำว่า **อัตตกามะ** คำว่ามหาตมะ มหาอัตตา; แต่ว่ามันเป็นคำของท้าวสหัมบดีพรหม. เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังทรงค้ำนึ่งถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ก็ยกเคารพพระธรรม, ท้าวสหัมบดีพรหมเขาก็มาผสมโรง และพูดว่า พระพุทธเจ้าทุกองค์เคารพพระธรรมจริง ถูกต้อง, แล้วก็พูดว่า **ตสุมา** หิ **อตตกา-**

เมน มหัตตมภิกษุขตา สัทธัมโม ครุภาตพุโพ สรี พุทธานสาสน์. คำพูดนี้เป็นคำพูด
 ท้าวสหัมบดีพรหม ว่า เพราะฉะนั้น บุคคลผู้รักตนแสวงหาอยู่ซึ่งตนอันใหญ่ พึง
 เคารพพระสัทธรรม, ระลึกถึงอยู่ ระลึกถึงอยู่ซึ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
 พึงเคารพพระสัทธรรม.

นี่ก็เป็นบทที่ใช้สวด, สวดกันอยู่; แต่ผมเป็นผู้แปลก็เลยแปลว่าแสวงหา
 ซึ่งคุณอันใหญ่หลวง หรือ หวังอยู่เฉพาะคุณเบื้องสูง เสีย, แทนที่จะแปลว่า
 แสวงหาซึ่งมหาอรรถา. ตัวหนังสือมันมีคำว่า มหัตตมภิกษุขตา; มหัตตะนั้นแหละ
 คือคำฝ่ายสันสกฤต ฝ่ายฮินดู ฝ่ายพราหมณ์, มันคิดเข้ามาอยู่ในเวลานี้ ใน
 พระไตรปิฎก; แต่มันเป็นคำของท้าวสหัมบดีพรหม. มันก็พอสมควรแล้ว เรา
 ต้องจัดท้าวสหัมบดีพรหมไว้ว่าเป็นฝ่ายพราหมณ์ เขามีอรรถาติดอยู่ในใจ. ตัสมา हि
 อตตกาเมนะ – เพราะฉะนั้น ผู้ที่รักตน, มหัตตมะภิกษุขตา – ผู้หวังอยู่ซึ่งอรรถาอัน
 ใหญ่, สระัง พุทธานสาสนัง – ระลึกถึงพุทธศาสนา, สัทธัมโม ครุภาตพุโพ – พึง
 เคารพพระสัทธรรม.

นี่เราเอาความหมายในภาษาปรมาตลัจจ์ เราจึงแปลมหาอรรถาว่าคุณ
 อันใหญ่หลวง. เพราะฉะนั้น คุณจับหลักให้ได้อย่างหนึ่งว่า คำพูดนั้นมันคืบได้
 เช่นคำว่าอรรถานี้ นอกจากจะหมายถึงตัวตนแล้ว มันหมายถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่คนเขา
 อยากรู้ได้; ในฝ่ายพราหมณ์ ฝ่ายฮินดู เขาอยากรู้มีอรรถา อยากรู้เป็นอรรถา
 แล้วเป็นอรรถาที่ดีขึ้น แล้วเป็นบรมอรรถา. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกอรรถานั้นคือสิ่งที่เขา
 อยากรู้ได้ มันจะเป็นตัวตนตามความรู้สึกของคนสามัญทั่วไปหรือไม่ มันก็ยัง
 เป็นปัญหาอีกเรื่องหนึ่ง; พวกฮินดูที่ฉลาด ๆ เขาก็อธิบายอย่างนี้ ว่าที่ว่าอรรถา ๆ

นั่นไม่ใช่อัตตาของกิเลส ไม่ใช่อัตตาของอุปาทาน, มันเป็นธรรมะอันบริสุทธิ์ มัน
เป็นอัตตา. นี่เขามีทางออกอย่างนี้.

แต่ที่แท้คำว่า “อัตตา ๆ” ที่มาแต่เดิม มาแต่ดั้งเดิม ในภาษาพูดด้วยปาก
ของคนนี้ มันหมายถึงอัตตา – ตัวตนของอุปาทานทั้งนั้นแหละ จะเป็นสิ่งที่ทำให้
เกิดทุกข์ทั้งนั้น เพราะอัตตามันมีความหมายสำหรับจะให้ยึดถือเสมอไป จะเอา
ธรรมะบริสุทธิ์เป็นอัตตามันก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ถ้ายังยึดถืออยู่มันก็มีใช้
ธรรมะที่สูงที่สุด; ฉะนั้น อัตตาจะมีในธรรมะที่สูงที่สุดมันเป็นคำพูดที่ค้านกันเอง
หรือขัดกันเอง. แต่เมื่อเขาได้ถือคำว่าอัตตา ยึดถือคำนี้มาแต่อ่อนแต่ออก แต่ดีคำ
บรรพ์ แต่โบราณกาลโน้น เขาก็คงถืออยู่ตลอดไป, ใช้คำนี้ ยืนยันจะใช้คำนี้
อยู่ตลอดไป, จะเปลี่ยนความหมายให้เรื่อย จนมีความหมายคล้าย ๆ กับอนัตตา
ไปเลย.

นี่คือความสับสน ความลำบากของการพูดจาในทางภาษาเกี่ยวกับคำคำ
นี้ คือคำว่าตน. เขาจะถามว่าถ้าไม่มีตน มีอะไรเล่า? เราบอกว่า ตนนั้นเป็นแต่
เพียงความคิด ที่มันคิดที่มันรู้สึกไปตามความโง่เขลา ตามสัญชาตญาณว่าตน.

นี่คำว่า “ตน ๆ ๆ” นี้ มันเป็นที่ตั้งแห่งอารยธรรมเนื้อหนัง. ขออย่าไว้
เรื่อย; ไอ้ตน ๆ ๆ นี้ มันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น มันจึงเป็น
ที่ตั้งแห่งอารยธรรมเนื้อหนัง. แต่เมื่อเห็นความเป็นมายาของตน ไม่ยึดถือใน
ความหมายแห่งตนนี้ ใจมันจึงจะสูงที่เรียกว่าเป็นมนุษยธรรมขึ้นมา มีใจสูง
ขึ้นมา. เพราะฉะนั้น อารยธรรมเนื้อหนังนี้มันอยู่ที่มีตนให้จัด ๆ ๆ ๆ เข้าไว้

ให้แก่จัดเข้าไว้; ส่วนมนุษยธรรมเท่านั้น มันอยู่ที่ไม่ก่อจะมีตน, มีตนเบาบางลง เบบางลงจนหมดสิ้นตน; มันต่างกันอย่างนี้.

“อันนี้” กับ “อันหน้า” เป็นอันเดียวกันหรือเปล่า ?

เฮ้, ทีนี้ปัญหาต่อไปที่มันเนื่อง ๆ กันมา. นี่สมมติว่าเขาจะเกี่ยวจะเกี่ยวในเรื่องตน หรือคำพูดอย่างนี้; เขาอาจจะมีปัญหาในแง่อื่น คือมีปัญหาวาระหว่างนาทีนี้กับนาทีหลัง มันเป็นคนคนเดียวกันหรือเปล่า ? หรือว่าวันนี้กับเมื่อวานนี้ เราเป็นคนคนเดียวกันหรือเปล่า ? หรือว่าปีนี้กับปีที่แล้วมาเราเป็นคนคนเดียวกันหรือเปล่า ? และว่าถ้ามันมีชาติหน้า ถ้าชาติหน้ามี เราชาตินี้กับเราชาติหน้า หรือเราชาติที่แล้วมานั้นมันเป็นคนคนเดียวกันหรือเปล่า ? นี่มันเป็นความคิดที่มันจะเกิดขึ้น มันเป็นปัญหาที่จะเกิดขึ้น เพราะว่าเราต้องการจะรับผลของการกระทำที่เราได้กระทำไว้ทีนี้ ทีนี้เราไม่อาจจะได้รับในทันทีที่เรากระทำ มันต้องรอ บางทีห้า นาทีบ้าง สิบนาทีบ้าง ชั่วโมงหนึ่งบ้าง หลายวันบ้าง จึงจะได้รับผล, มันก็เกิดสงสัยขึ้นมาว่า เราที่ทำกรรม กับเราที่ได้รับผลนั้น มันเป็นคนคนเดียวกันหรือเปล่า ?

นี่ตามธรรมดาที่คิดดูสิ มันมีคำว่า “เรา” ผังแน่นอยู่ในใจ แล้วก็ “เราทำ” แล้วก็ “เราได้” ไม่ได้วันนี้ “เรา” จะได้วันหน้า, เรามันยืนยงอยู่อย่างนี้; เราก็มีความรู้สึกว่าคนเดียวกันเสมอไป ต่อให้ตายไปชาติหน้า ถ้าชาติหน้ามันมี มันก็เป็นคนเดียวกันเสมอไป; นี่มันก็เป็นปัญหา. ถ้าปัญหาอย่างนี้มีขึ้น พุทธบริษัทเรานิยมตอบเหมือนที่พระนาคเสนตอบพระยามิถินท์ คือตอบว่า คนเดียวกันก็ไม่ใช่ คนละคนก็ไม่ใช่, มีบาลีว่า น จ โส น จ อ ุ โค – คนนั้นก็ไม่ใช่ คนอื่นก็

ไม่ใช่; มันเอาหลักอทิปปัจจยตาเข้ามาสาธยายเอาเรื่อยไป, เอาอทิปปัจจยตาเข้ามาใส่ไปเรื่อยไป.

ที่ว่าคนนั้นก็ไม่ใช่ เพราะมันเป็นอทิปปัจจยตา คือไหลเรื่อยเปลี่ยนเรื่อย, ทีนี้ที่ว่าคุณนั้นก็ไม่ใช่ มันก็เป็นอทิปปัจจยตา เราไปเรียกว่าคนอื่น อทิปปัจจยตามันก็ปรุแงต่อ ๆ ๆ ๆ กันไปนี่ แล้วเราไปหลงเรียกว่าคนอื่น; ฉะนั้น จึงถือว่าคนนั้นก็ไม่ใช่ คนอื่นก็ไม่ใช่. ดูเหมือนจะใน มลिनทปัญหานั่นเอง หรือในอรรถกถาของมลिनทปัญหาก็ตามนี้ ยกอุทาหรณ์เปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า ไฟที่มันติดลุกขึ้นมา แล้วติดต่อ ๆ ๆ ๆ กันไป นี่เราจะว่าไฟอันเดิม หรือไฟอันใหม่; สมมติว่าเอาเทียนมาตั้งซัดกันจนติดเป็นตบอย่างนี้ แล้วก็จุดอันแรก จุดเทียนเล่มแรก แล้วมันอยู่ใกล้กันมากนัก มันก็ติดเล่มที่สอง เล่มที่สาม เล่มที่สี่ เรื่อยไปเป็นแถวตลอดตบ.

มันก็ถามว่าไฟที่ติดอยู่ที่เทียนอันถัด ๆ ไป หรืออันสุดท้ายนั้น มันเป็นไฟเดิม หรือเป็นไฟใหม่. นี่เขาอุปมาอย่างนี้ เพื่อจะตอบคำถามนี้ว่า อันเก่าก็ไม่ใช่ อันใหม่ก็ไม่ใช่ เป็นเพียงอทิปปัจจยตา คือเมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจฉัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, และก็เพื่อจะไม่ให้ยึดถือว่าตัวตนด้วย. มันไม่ใช่คนนั้น มันเป็นเพียงอทิปปัจจยตา, มันไม่ใช่คนอื่น มันก็เป็นเพียงอทิปปัจจยตา. ทีนี้เมื่อคนที่มีอวิชาโง่หลงไปยึดถือส่วนไหนเป็นอัตตา มันก็ได้ตามใจเขา, แล้วผลที่เกิดมาจากการกระทำของเขามันก็ต้องสมมติว่าเป็นของเขานั้นแหละ; เหมือนกับไฟที่เทียนนั้น อยากจะพูดว่าไฟเก่าก็ได้ ไฟเก่ามันเดินไปก็ได้, พูดว่าไฟใหม่ก็ได้ มันเพิ่งอาศัยปัจฉัยอันนั้นแล้วมันลุกขึ้นมาใหม่. ถ้าพูดอย่างแท้จริงมันเป็นอทิปปัจจยตา ไม่มีไฟ ไม่มีตัวตนของไฟ จึงไม่มีเก่าไม่มีใหม่; ถ้าพูดอย่างคนธรรมดาชาวบ้านพูด

มันก็ต้องมีตัวมัน มีของมัน มีการกระทำของมัน มีผลกรรมของมัน; มันแยกกันได้
อย่างนี้.

ฉะนั้น ถ้าถามว่า คนนั้นหรือ หรือว่าคนอื่น ? ก็ตอบว่า ไม่ใช่ทั้งคน
นั้นและไม่ใช่ทั้งคนอื่น; พุทธบริษัทจะตอบอย่างนี้จึงเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง.
ถ้าตอบว่าคนนั้น มันก็เป็นลัทธิสัสตติภิกษุ, ถ้าตอบว่าเป็นคนอื่น มันก็เป็น
อุจเจตติภิกษุ; เราต้องระวัง. ถ้าพูดอย่างชาวบ้านพูด ผสมโรงผสมรอยพูดกับเขา
เป็นมีตัวตนไป; แต่ถ้าพูดอย่างพุทธบริษัท อริยสาวกแล้วก็ พูดหรือรู้สึกอยู่ข้าง
ในก็ได้ไม่ต้องพูด เพราะพูดไม่มีใครฟังนี่, ก็รู้สึกอยู่ข้างในว่ามันไม่ใช่ตัวตน. นี่
ปัญหาที่เกี่ยวกับคำถามที่ว่า มันคนเดียวกันหรือเปล่า ? ปัญหานี้มันอาจจะเกิดขึ้น
แก่สิ่งที่กำลังมีชีวิต ซึ่งกำลังวิวัฒนาการอยู่ ได้ทั้งนั้นเลย แม้แต่ต้นไม้ที่คุณก็ดูสิ
มันก็เปลี่ยนเรื่อย เพราะว่าเมื่อไม่นานมานี้มันสูงเพียงวาเดียว เดี่ยวนี้มันสูงหลาย
วา จะว่าต้นเดิมนั้น หรือว่าต้นใหม่; คำตอบก็มีอย่างเดียวกับเรื่องที่ว่ามาแล้ว.

นี่เราเอาเรื่องความรู้สึก หรือเรื่องฝ่ายจิตใจเป็นหลัก; ถ้าจะเอาฝ่าย
วัตถุ ฝ่ายพวกตัววัตถุเนื้อหนังของมันเป็นหลัก มันก็ไปศึกษาเอาดูได้จาก
วิทยาศาสตร์. วิชาวิทยาศาสตร์ปัจจุบันหยก ๆ นี้ อารยธรรมแผนใหม่นี้ ทำให้มี
วิทยาศาสตร์ ค้นพบเรื่องวัตถุมากมาย กำลังไปไกลลิบแหละ; เขาว่าในเวลาไม่กี่
ปีก็ ไม่รู้ ไม่กี่ปีนัก คนคนหนึ่งคือร่างกายของเราเปลี่ยนแปลงหมด ถูกเปลี่ยนแปลง
ทุก ๆ เซลล์ เซลล์เก่าเซลล์ชุดเก่ามิได้มีเหลืออยู่เลย เป็นเซลล์ชุดใหม่, ในเวลาอัน
สั้น. นี่เขาก็พูดยากเหมือนกันแหละ, ถึงแม้นักวิทยาศาสตร์เองมันก็พูดยากที่จะ
พูดว่าคนเดิมหรือคนใหม่ เพราะมันยืนยันอยู่ว่าในเวลาอันสั้นอันจำกัดนี้ทุกเซลล์

เปลี่ยนหมด ไม่มีอันเก่าเหลืออยู่เลย มันก็เป็นโครงสร้างอันใหม่ จะเรียกว่าคนใหม่โดยวัตถุนี้ก็ได้.

ทีนี้พอไปดูถึงจิตใจ เขาก็มองเห็นเหมือนกัน, ถึงนักวิทยาศาสตร์ก็มองเห็นเหมือนกันว่า จิตใจนี้มันก็เปลี่ยน เพราะเด็ก ๆ เราคิดอย่าง โตขึ้นมาเราคิดอีกอย่าง เป็นผู้แก่ผู้เฒ่าก็คิดไปอีกอย่าง; หรือว่าเมื่อไม่ได้รับการศึกษาเลย เราก็คิดอย่างหนึ่ง, พอรับการศึกษาแล้ว เราคิดตรงกันข้ามไปเลย. **แม้แต่จิตใจ มันก็ต้องถือว่า มันก็เปลี่ยน;** ซึ่งในระยะเวลาหรือว่าในขอบเขตของการศึกษาอบรมระยะหนึ่ง ความคิดก็เปลี่ยน เปลี่ยนหมด จิตใจก็เปลี่ยนหมด. นี่คุณลองคิดดูถึงเหตุของตัวเองนี้ ความคิดบางอย่างมันหายหมดแล้ว, **ที่มีมาตั้งแต่เด็ก ๆ มันกลายเป็นไม่เอาแล้ว ความคิดอย่างนั้น.**

นี่มันก็อยู่ในพวกที่ว่า เป็นเหตุผลที่จะนำมาใช้ประกอบสำหรับการตัดสินใจว่า **มันคนคนนั้นหรือคนอื่น.** สัตว์เดรัจฉานก็เหมือนกัน **มันตัวนั้นหรือมันตัวอื่น ?** ลูกสุนัขตัวเล็ก ๆ กับเด็ยนี้มันเป็นสุนัขตัวโต ตัวแก่. หรือว่า **ต้นไม้ต้นนี้** ปลุกเมื่อไม่กี่ปีนี้ มันเป็นเมล็ดอยู่แล้วมันก็งอกขึ้นมา เลยสูง ขึ้นเรื่อย ๆ, **มันต้นนั้น หรือมันต้นอื่น ?** คำตอบที่ไม่มีทางจะผิดเลยก็คือว่า **อิทัปปัจจยตา : มิใช่ต้นนั้น มิใช่ต้นอื่น;** ตะโกนยืนยันเสียงแข็งทีเดียวว่า **มิใช่ต้นนั้น มิใช่ต้นอื่น** เพราะมันมีแต่อิทัปปัจจยตา.

นี่คือความคิดความรู้ คำพูดของพุทธบริษัทที่แท้จริง. ทีนี้คนที่เขาไม่เข้าใจ เขายังไม่เข้าใจ เขามองไม่เห็นชัด, เกิดความงงขึ้นมาว่า **มันเป็นอนัตตาแล้วทำไมมันทำอะไรได้ ? ตัวฉันเป็นอนัตตา แล้วทำไมมันทำอะไรได้, แล้วพอผล**

ของการกระทำเกิดขึ้น มันทำไมมันได้แก่ตัวฉันเล่า ? มันมาได้แก่อตฺตา, ถ้าว่า
อนัตตากระทำจริง มันก็ควรจะได้แก่อนัตตาสี, ทำไมมันมาได้แก่ตัวฉันเล่า ? นี้เขา
จะมีความคิดโง่เขลา วกวนอยู่อย่างนี้ ว่า อนัตตากระทำกรรม แล้วผลกลับมาได้แก่
อตฺตา ฉันไม่เข้าใจ. เพราะ “มันฉัน”, “มันฉัน” มันจะเอาผล : “ความรู้สึกที่
เป็นฉัน” มันรู้สึกหวังอยู่ในการที่จะได้รับผล; ขอมรับว่าสังขารร่างกาย จิตใจ
นามรูปนี้ไม่ใช่ตัวตน, มันทำกรรมอะไรลงไป แต่แล้วมันกลับได้แก่ฉัน.

การกระทำมี ผู้กระทำหาไม่มี, ความทุกข์มี ผู้มีความทุกข์หาไม่มี ฯลฯ.

เรื่องอย่างนี้ก็เคยมีในครั้งพุทธกาล ที่ภิกษุองค์หนึ่งมีความคิดอย่างนี้,
เมื่อได้ฟังพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเรื่องอนัตตา ๆ : อนัตตาในรูป ในเวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณนี้*; แยก ๆ ๆ จนตลอดแล้ว ในที่สุดเกิดความคิดว่า
เออ, นี่มันอย่างไรกัน, อนัตตากระทำ แล้วมาได้ผลแก่อตฺตา. พระพุทธเจ้าท่านเรียก
ภิกษุองค์นั้นว่า ไอ้โหมขบรุชฺช ไม่ฟังให้ดี. เพราะความไม่ฟังให้ดี ก็เกิดความ
สับสนงงงวยขึ้นมาอย่างนี้ได้, แม้แต่พวกเราที่นี้ เวลาในยุคนี้ ในปัจจุบันนี้. ให้
มองเห็นโดยชัดเสมอแหละว่า มันเป็นอนัตตากระทำกรรม ผลกรรมมันก็เป็น
อนัตตา แล้วมันก็ของอนัตตาอยู่ตลอดไป.

* พุทธภาษิตนั้นใจความว่า ชันธ ๕ ทุกชนิดทุกรูปแบบ เมื่อเห็นด้วยตาภูตสัมมปัญญาว่า “ไม่ใช่ของเรา, ไม่ใช่เป็นเรา, ไม่ใช่อตฺตาของเรา” จึงจะไม่มือหังการมมังการมานานุสสัย ในสวิตัญญานกกายและสรวพนิมิต ภายนอก; ซึ่งตรัสตอบแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในมหาปุณณมสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔, ปุณณมสูตร ล. ๑๗.

ร่างกาย จิตใจ ความรู้สึกนึกคิด รวมกันเป็นความรู้สึก แล้วกระทำอะไรลงไป พอที่มันผลเกิดขึ้นมามันก็เป็นอนัตตา : การกระทำก็เป็นอนัตตา, ผลกรรมก็เป็นอนัตตา, แล้วผลกรรมมันก็รู้สึกแก่ร่างกายและจิตใจที่เป็นอนัตตาอยู่ตามเดิม; เพราะฉะนั้น มันจึงมีแต่กระแสแห่งอนัตตา ของสิ่งที่เป็นอนัตตา ที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา. แต่ความรู้สึกของคนจะต้องรู้สึกเป็นตัวฉัน ไม่รู้ไม่ชี้กับอิทัปปัจจยตา ฉันทำ ฉันได้รับผลของการทำ ฉันต้องได้รับผลของการทำ. เพราะฉะนั้น ถ้าเราเป็นผู้มีความรู้สึกเป็นอัตตา มันก็อัตรากกระทำ อัตตาได้รับผลของการกระทำ; ถ้ามันเป็นอนัตตา ก็รู้เห็นเป็นอนัตตา มันก็เป็นอนัตตา คือธรรมชาติธรรมคานัตตา ที่มันไหลไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา, ไม่มีตัวฉัน ไม่มีตัวฉันผู้กระทำการ ไม่มีตัวฉันผู้ได้รับผลแห่งกรรม. แต่ว่าการกระทำที่เป็นตัวอิทัปปัจจยตานั่นมันมีอยู่แหละ เพราะการที่ปรุงแต่งกันไปตามกฎเกณฑ์นี้มันมีอยู่; มันเป็นการกระทำของธรรมชาติ มิใช่การกระทำของฉัน ฉะนั้น ตามหลักของพุทธศาสนา จึงพูดขึ้นไปเป็นประโยคที่พวกคุณอาจจะไม่เข้าใจ หรือเข้าใจได้ยาก คือประโยคที่พูดว่า การกระทำมีอยู่ แต่ผู้กระทำมิได้มี, หรือพูดว่า การกระทำก็มีและทำเสร็จแล้ว แต่ผู้กระทำมิได้มี; บางทีก็พูดว่า การเดินทางนี้มันก็เดินแล้ว เดินเสร็จแล้ว แต่ผู้เดินมิได้มี.

บางทีก็พูดยิ่งกว่านั้นว่า การทุกข์ ความทนทุกข์ หรือการทุกข์นี้มีแล้ว แต่ผู้ทุกข์มิได้มี, บุคคลผู้ทุกข์มิได้มี แต่การทนทุกข์นั้นได้มีและมีแล้ว; หรือว่า ความดับทุกข์ก็มีแล้ว แต่ผู้ดับทุกข์ ผู้ได้รับผลของการดับทุกข์หาไม่, หรือจะพูดให้มันชัดเจนไปกว่านั้น นิพพาน การนิพพานนี้มันก็มี แต่ผู้นิพพานหาไม่; จะ

มีคำพูดอย่างนี้ทั้งนั้น. เข้าใจก็ดี; ไม่เข้าใจก็ง. นี้ก็อย่างอธิบายมาแล้ว : ให้เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งร่างกาย ทั้งจิตใจนี้มันเป็นธรรมชาติ มิใช่ อัตตา. ที่นี้ธรรมชาติก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ มีความเปลี่ยนแปลง; มีความเป็นไปนั้นก็ธรรมชาตินั้นเป็นไป ในลักษณะที่เป็นเหตุบ้าง เป็นผลบ้าง เป็นการกระทำอยู่บ้าง เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นมาจากการกระทำบ้าง. นี้ธรรมชาติทั้งหลายมันเป็นอย่างนี้.

สิ่งที่เรียกว่าปฏิภิกิริยานั้น จะต้องมีเท่ากันกับภิกิริยาเสมอ; ฉะนั้น ในการเคลื่อนไหว การเป็นไป การอะไรต่าง ๆ ที่เรียกว่าภิกิริยา จะต้องมีปฏิภิกิริยาเกิดขึ้นเท่ากันเสมอ. เพราะฉะนั้น มันก็เป็นสักว่าภิกิริยาหรือปฏิภิกิริยา ของสิ่งที่ เป็นไปตามธรรมชาติแห่งจิตใจและร่างกาย; นี่มันเป็นสักว่าธรรมชาติที่เป็นไป ตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น, บุคคลหาไม่มี. แต่คนธรรมดาสามัญที่ยังมีวิชา มันก็ไม่วู้สึกอย่างนั้นได้, ทำอย่างไรเสียมันก็ไม่รู้สึกอย่างนั้นได้, มันจะเป็นอัน เรื่อยไป : ตัวฉันนี่อยู่ มีอยู่, ตัวฉันนี่กระทำ, ตัวฉันต้องได้รับผลของการกระทำ.

ฉะนั้น ขอให้สรุปความให้ได้ถูกต้องว่า ไอ้ “ตน” นี้มันเป็นเพียงความรู้สึก ที่รู้สึกว่ “ตน” เท่านั้นเอง, ไอ้ “คน” มันก็เหมือนกัน มันเป็นเพียงความรู้สึกว่ “คน” ที่เอาไปใส่ให้กับรูปหรือนามนี้, แม้ “ตัวกู ๆ ๆ” นี้มันก็เป็นเพียงความรู้สึกของจิตใจที่มันโง่แล้วมันเดือดจัด มันเป็นความรู้สึกที่เอาไปใส่ให้กับรูปหรือนามคือกายกับใจที่มันกำล้งโง่; รู้จักตัวตนกันอย่างนี้เสียบ้าง, รู้จักคนในลักษณะอย่างนี้เสียบ้าง, แล้วรู้จักตัวกู-ของกูในลักษณะอย่างนี้เสียบ้าง. ไอ้ที่ปากพูดก็พูดไปได้, พูดไปให้มันตามที่เขาพูดกันก็แล้วกัน. เรียกว่า เราต้องพูด

ปากอย่างใจอย่างแล้วแหละ; เหมือนพระพุทธเจ้าแหละ : พระพุทธเจ้าท่านเป็นคน
ที่จำเป็นจะต้องพูดปากอย่างใจอย่างแหละ เพราะในใจของท่านเห็นอนัตตา เห็น
ว่าง เห็นสูญญตา เห็นอะไรอยู่ตลอดเวลา **ไม่มีตัวตน**. แต่เวลาท่านตรัสกับ
ชาวบ้าน ก็พูดกับชาวบ้าน ท่านก็ต้องพูดอย่างชาวบ้าน**คือมีตัวตน มีของนั้น มี**
อะไร เหมือนชาวบ้านพูด; เพราะฉะนั้น ท่านพูด “ปากอย่างใจอย่าง” : ปากพูด
อย่างคนยึดถือ แต่ใจนั้น**ไม่มีความยึดถือ**. นี่คือต้นเหตุแห่งปัญหายุ่งยากลำบาก
เกี่ยวกับคำพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือคำว่าตัวตน.

ความรู้สึกเป็นตัวตนเกิดจากสัญชาตญาณและปัจจัยแวดล้อม.

คำว่า “คน, ความรู้สึกว่าเป็นคน” เป็นแต่เพียงความรู้สึก; แต่เรารู้สึกอยู่
โดยไม่รู้ตัว. คือมันรู้สึกได้โดย ๒ วิธี คือ**รู้สึกโดยที่ธรรมชาติทั้งหลายที่มัน**
แวดล้อมตัวเรานี้ มัน**แวดล้อม**ให้เรา**รู้สึก**อย่างนั้น นี่เรารู้ไม่ได้, นี้อย่างหนึ่ง; แล้ว
อีกอย่างหนึ่งก็คือ**สัญชาตญาณเดิม ๆ** ของสิ่งมีชีวิตมันคิดมาใน**สิ่งที่มีชีวิต** ที่
ถ่ายทอดกันได้ทางอะไร... ที่เรียกกันว่ายีน ๆ หรืออะไรนั้น.

เชื้อที่รับมาจากพ่อแม่ นั้น มีสิ่งที่เรียกว่ายีน, สิ่งทีเรียกว่ายีนนี้ถ่ายทอด
ความรู้สึกอะไรต่าง ๆ แต่ดั้งเดิม แต่ดึกดำบรรพ์เรื่อยมา ๆ ๆ. เพราะฉะนั้น พอ
เกิดขึ้นมา พอร่างกายเติบโตขึ้น มันก็ทำอะไรเป็นเองโดยสัญชาตญาณ;
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สัญชาตญาณแห่งการสืบพันธุ์นี้ **ไม่ต้องมีใครสอน** ทำเป็น,
สัตว์เดรัจฉานทำเป็น คนก็ทำเป็น **โดยไม่ต้องเห็นตัวอย่าง** หรือ**ไม่มีใครสอน**มันก็
ทำเป็น เพราะว่ามันถ่ายทอดมาทาง**สิ่งที่เรียกว่ายีน**นั้น คือ **สัญชาตญาณ**นั้น.

สัญชาตญาณอันนี้มันถ่ายทอดมาที่ทำให้เรารู้สึกว่าตน ว่าตัวกู ว่าฉัน; คือความรู้สึกตามสัญชาตญาณว่ามีตัวฉันแหละ นั่นเป็นจุดสำคัญของสัญชาตญาณที่จะต้องมีความรู้สึกว่ามีตัวฉัน, แล้วมันจึงรักตัวฉัน มันจึงอยากจะมีตัวฉันอยู่ ไม่อยากจะทำให้ตัวฉันตายไป. นี่สัญชาตญาณก็ทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้.

ทีนี้แม่เลี้ยงแวดล้อมเราอยู่โดยรอบ ๆ นี้ ก็ทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ เพราะว่าเด็ก ๆ พอเกิดมาก็ได้ยินใครพูดว่า “ฉัน” ทั้งนั้นแหละ; พอเด็ก ๆ ลืมตาได้ พ่อแม่ก็จะพูดแต่คำว่า “ฉัน” ว่าอะไร “ของฉัน”, ว่า “ฉัน” ไปทั้งนั้นแหละ : ฉัน ลูกของฉัน พ่อของลูก อะไรนี่, มันก็แวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่า “เป็นฉัน” นี้ ยิ่งขึ้นทุกที, กระทั่งว่าบ้านของเรา เรือนของเรา อะไรของเรา, เรา-เรา-เรามากขึ้น ๆ. นี้เรียกว่า มันแวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่าฉัน, แล้วมันผสมโรงกันกับสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณที่มาแต่เดิม ที่ถ่ายทอดมาทางยีนจากพ่อแม่ก่อน ๆ โน้น. สัญชาต-ญาณนี้ถูกแวดล้อมให้มีตัวฉันยิ่งขึ้นไปอีก มีตัวฉันครบทั้งร้อยเปอร์เซ็นต์ : เราได้มาจากสัญชาตญาณห้าสิบเปอร์เซ็นต์, ได้มาจากสิ่งแวดล้อมห้าสิบเปอร์เซ็นต์; เลยมีตัวฉันร้อยเปอร์เซ็นต์ แน่นแฟ้น โยงก็ไม่คลอน มันก็มีตัวฉันอย่างนี้.

สิ่งมีชีวิตมีเซลล์, เซลล์เป็นปัจจัยให้วิญญาณธาตุทำหน้าที่

วิญญาณธาตุเป็นที่อาศัยของสัญชาตญาณดั้งเดิมอันถ่ายทอดมาที่มีความรู้สึกในตัวตน

ไม่มีวิญญาณธาตุเสียอย่างเดียว ทุกอย่างก็ไม่ยุ่ง.

[การทำไม่ให้มีวิญญาณธาตุตามหลักพุทธศาสนา ไม่ใช่ให้ไปทำลายวิญญาณธาตุและปัจจัยแวดล้อมมัน, หากแต่ให้ใช้สติปัญญาทางธรรมะทำให้วิญญาณธาตุและปัจจัยมันไม่ทำหน้าที่ทางฝ่ายกิเลสเท่านั้น.]

ที่นี้ก็มองกันอีกชนิดหนึ่ง ให้ละเอียดลงไปอีกหน่อยว่า **ธรรมชาตินี้มันก็ประหลาด**; ธรรมชาตินั้นเราเรียกว่าธาตุ : **บุรุษนี้ประกอบไปด้วยธาตุ ๖** คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ; อย่างนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัส. มันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น; แต่ว่าธาตุบางธาตุนั้นมันเป็นธาตุที่มีความรู้สึกได้ คือวิญญาณธาตุ. สิ่งที่เราเรียกว่าจิตใจนั้นนะ ตามหลักพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นเพียงธาตุ ธาตุหนึ่งเท่านั้น. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมนี้ก็ธาตุ, นี้เห็นได้ง่าย; ที่ว่างนั้น ความว่างนั้น หรืออากาศธาตุนั้น ก็เป็นธาตุอันหนึ่งคือธาตุที่ว่าง *vacuum* ก็เป็นธาตุอันหนึ่ง; แต่มีธาตุที่ประหลาดอีกอันหนึ่ง เรียกว่า**วิญญาณธาตุ**, ธาตุนี้มันเป็น**ธาตุที่มันรู้สึกได้ในตัวมันเอง** : เมื่อมันมีวัตถุบังจายแวกล้อมเพียงพอแล้ว มันทำหน้าที่ของมันได้, คือมันจะรู้อะไรได้สำหรับวิญญาณธาตุ. ที่นี้เมื่อธาตุนี้ ได้สิ่งแวกล้อมบังจายคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย อะไรเป็นต้น คือเนื้อหนังนั่นแหละ, วิญญาณธาตุนี้ก็ทำหน้าที่ของมันได้ คือ**มีความรู้สึกได้**. ที่นี้เพอญมันไปมีความรู้สึกแต่จะเป็น “ตัวฉัน” เพราะมันถ่ายทอดมาทางสัญชาตญาณเก่าก่อนโน้นบ้าง, สิ่งแวกล้อมทั้งหลายแวกล้อมมันบ้าง : **วิญญาณธาตุมันก็คอยแต่จะรู้สึกตัวฉันเสียเรื่อยไป.**

นี่ต้นตออันแท้จริงมันอยู่ที่ตรงธาตุที่มีความรู้สึกคิดนึกได้นั่นเอง, ถ้าอย่ามีธาตุนี้ มันก็ไม่มีความรู้สึกคิดนึกอะไร เราก็ไม่ต้องมีกัน คนเราก็ไม่ต้องมีกัน. **ธาตุนี้ธาตุเดียวแหละมันทำยุ่ง คือวิญญาณธาตุ**, มันเป็นธรรมชาติที่รู้สึกได้แล้วมันมีธรรมชาติที่จะรู้สึกไปแต่ในทางที่มีตัวกู เพราะ**ธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้น**. นี้พูดว่า “**ธรรมชาติมันเป็นอย่างนั้น**” มันพูดเหมือนกับกำปั้นทุบดิน มันไม่มีทางผิด แล้วมันก็จริงอย่างนั้นเสียด้วย. ถ้ามันไม่มีธรรมชาติอย่างนั้น มันไม่เกิด

สิ่งที่มีชีวิตมาถึงบัดนี้ได้ ในโลกนี้. มันสร้างธรรมชาติแห่งความเป็นอย่างนั้นขึ้นมา แล้วก็เพิ่มมากขึ้น ๆ ในสิ่งที่มีชีวิต ในเซลล์ที่มีชีวิต.

มันนำหัว นำประหลาดคนะ; อย่างที่เขาที่รู้หรือเชื่อได้ว่า **ที่แรกมันไม่มีสิ่งที่มีชีวิต** โลกนี้เป็นไฟ เป็นธาตุที่ร้อนเป็นไฟลุกเหลวกว้างอยู่ แล้วมันเย็นเข้า แล้วความเปลี่ยนแปลงทำให้มันสลาย ให้มันกร่อน ให้มันแยกออกออกไป ๆ แล้วก็ไปหมักหมมกันเข้าเอง มีน้ำ มีอะไรเกิดขึ้นมา; ในน้ำมีสิ่งที่มีชีวิตเป็นเซลล์หนึ่ง ๆ ขึ้นมา กระทั่งมันรวมกันหลายเซลล์ กระทั่ง**มันมีชีวิตสมบูรณ์**.

ทีนี้ในธาตุนั้น ในเซลล์ที่มีชีวิตนั้น มันมีธาตุที่ว่า(: วิญญาณธาตุ)เข้ามาผสมโรง, มันจะมาแต่ไหน มาเมื่อไร ไม่มีใครรู้ได้. มัน(: วิญญาณธาตุ)คล้ายมันมีพร้อมอยู่เสมอ; เพียงแต่ว่าเมื่อใดมีปัจจัย มีเหตุปัจจัยให้มันเท่านั้น เช่นมีน้ำ มีความชื้น มีอะไรต่าง ๆ เซลล์ที่มีชีวิตมันก็เกิดขึ้นมา, **เซลล์ที่มีชีวิตมันเป็นปัจจัยให้วิญญาณธาตุ หรืออะไรนี้มันทำหน้าที่ของมันได้**; ความรู้สึกมันก็ยิ่งมากขึ้น ๆ ตามความเจริญของเซลล์ที่วิวัฒนาการมา จากเซลล์เดี่ยวเป็นหลายเซลล์ เป็นกลุ่มเซลล์ เป็นเซลล์พืช เป็นเซลล์อะไร จนกระทั่งเป็นสัตว์ เป็นคนอย่างนี้; **ความรู้สึกของคนมันก็ถึงที่สุด คือวิญญาณธาตุมันทำหน้าที่ได้ถึงที่สุด**. นี่ธาตุนี้ธาตุเดียวทำอยู่; ถ้าอย่างมีธาตุนี้มันก็ไม่มีอะไรยุ่ง คือไม่มีอะไรรู้สึกคิดนึกได้. ฉะนั้น เรารู้ความจริงข้อนี้ เพื่อจิตใจมันจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่น.

อุปายไม่ให้เกิดกิเลสและความทุกข์สั้น ๆ

สำหรับผู้นิไม่อาจเข้าใจและไม่มองเห็นความจริงลึกได้หมด.

เอาละ, ที่นี้ต่อรองกันสักหน่อยว่า ถ้าไม่อาจจะเข้าใจ ไม่อาจจะมองเห็นเป็นความจริง; ก็ให้ยอมรับในอีกแง่หนึ่งมุมหนึ่งว่า นี้อุบายอันเดียวเท่านั้น : **อุบายนี้อุบายเดียวเท่านั้นที่จะทำให้คนเราไม่มีความทุกข์** เป็นวิธีการอันหนึ่งที่จะทำให้จิตรู้สึกเสียใหม่ อย่างถูกต้อง **ว่าไม่มีตัวตนหรือ ไม่มีของ** **ตนหรือ** **อย่าไปยึดถืออะไรเลย;** นี่เป็นอุบาย เป็นคำสอนประเภทอุบาย. ธรรมะนี้เป็นอุบายสำหรับจะดับทุกข์. ถือว่าเป็นเพียงอุบายก็ได้เหมือนกัน ถ้าไม่อย่างนั้นจะต้องทุกข์นะ; ไม่ยอมรับความจริงด้วย แล้วก็ไปปฏิบัติอะไรด้วย มันก็ต้องเป็นทุกข์. ถ้าเรายังไม่เห็นความจริงในส่วนลึกทั้งหมดทั้งสิ้น ก็ให้เห็นความจริงใน

ข้อที่ว่า **ต้องทำอย่างนี้เท่านั้นจึงจะไม่มีทุกข์;** นอกนั้นอย่าไปสะสางมัน มันลึกเกินกว่าที่จะเข้าใจ หรือสะสาง.

ทำความเข้าใจแต่เพียงให้เห็นว่า อ้าว, ต้องมีความรู้สึกอย่างนี้เท่านั้น จึงจะไม่มีความทุกข์, **ขึ้นไปมีความรู้สึกมีตัวตนจะต้องมีความทุกข์;** มันก็เกิดความแน่ใจ ความไม่สงสัยอะไรขึ้นมา ว่าเราต้องมีความรู้สึกในทำนองนี้ อย่างกล้าไปมีความรู้สึกว่าตัวตนเข้ามันจะกัดเอา นี่มันจะเจ็บปวด. **มีตัวกู-ของกูเมื่อไรมันกัดเอาเมื่อนั้น มันจะเจ็บปวดอย่างยิ่ง; ฉะนั้น อย่าให้ตัวกู-ของกูมันเกิดก็แล้ว** **กัน,** มันอยู่ด้วยจิตใจที่ว่างจากตัวกู-ของกูมันก็ไม่มีความทุกข์. นี่เพราะฉะนั้น จึงมีความรู้สึกไปในทำนองที่ว่า **มิได้มีตัวตน มีแต่ธรรมชาติเป็นไปต้องกฎเกณฑ์** **ของอิทัปปัจจยตา.** ถ้าพูดว่า **ตนเป็นผู้ได้รับกรรมของตน ก็เป็นอิทัปปัจจยตา** **ตลอดสาย** **ตนก็อิทัปปัจจยตา, ผลกรรมก็อิทัปปัจจยตา;** มันเป็นธรรมชาติอย่าง

นั่นเอง.

นี่คือความเข้าใจที่ถูกต้องของพุทธบริษัท. ถ้าต่ำกว่านี้ก็เป็นเรื่องศีลธรรมของชาวบ้านทั่วไป เอาละมีตัวตนกันไปได้ แต่ขอให้มิไปในทางที่ดี ใ้ดี ๆ ดีขึ้น พอถึงระดับหนึ่งมันก็จะมองเห็นเอง คือมันเอื่อม มันเอื่อมระอาต่อความดีเข้า ก็เลยไม่ไหวทั้งนั้น ก็เลยไม่ยึดมั่นความดีอีกต่อไป ความชั่วลึกกว่าความชั่ว ความดีลึกกว่าความดี ความสุขลึกกว่าธรรมชาติเป็นไปตามธรรมชาติ ตามเหตุตามปัจจัยของธรรมชาติ ไม่ยึดถือความสุขว่าเป็นตัวตนของตน.

นี่ความสับสนทางปัญหาคำพูดนี้มันก็หมดไปได้ คือให้รู้จักความจริงที่ว่ามันไม่มีตน หรือของตน, มันมีแต่อิทัปปัจจยตา คือธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ; เพราะฉะนั้น จึงพูดว่า การกระทำมีแล้ว เสร็จแล้ว แต่ตัวผู้กระทำหาไม่มี. ถ้าคุณเข้าใจประโยคนี้ เป็นอันว่าเข้าใจได้ทั้งหมดในเรื่องเกี่ยวกับอนัตตา หรืออตตาก็ตาม. ปากพูดว่าอตต แต่ใจเป็นอนัตตา ก็ไม่มี ความทุกข์เลย แล้วก็ยังอยู่ในโลกนี้กับเขาได้, ในโลกที่เต็มไปด้วยบุคคลผู้ยึดถืออตตานี้.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงอยู่ในโลกนี้ได้ โดยไม่ต้องทะเลาะวิวาทกัน; แล้วมีหน้าซำจะคอยจูงคนเหล่านี้ให้ฉลาดขึ้น ให้หูตาสว่างขึ้น จนเป็นพระอรหันต์ไปด้วยในที่สุด. เรื่องมันมีเท่านั้น. เวลามันก็เลย ตามที่นกมันร้องตะโกนนี้; มันแน่นอนที่สุดแหละ, นาคพิภานก.

เฮ้อ, ก็เป็นอันว่า พวกนักที่ สำหรับการพูดในวันนี้.

ปัญหาสับสนเกี่ยวกับคำว่า “ตน” (ต่อ)

๓๘๗

มันไม่ใช่ตน ทำไมจึงเกิดความรู้สึกว่าตน ?

วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้สำหรับจะได้บรรยายเรื่อง ต่อจากที่บรรยายแล้วในครั้งก่อน. เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็ต้องขอร้องให้ทุกคนทบทวนอยู่ในใจเสมอไป ถึงข้อที่ว่า ปัญหายุ่งยากลำบากทั้งหลายเกิดขึ้นในโลก ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรมทางเนื้อหนัง, มันมิได้เกิดจากสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมเลย.

อารยธรรมทางเนื้อหนังตั้งรากฐานอยู่บนความรู้สึกว่าตน และ
ความเห็นแก่ตน; หรือว่าความรู้สึกว่าตนและความเห็นแก่ตนนั้น มันก็ได้เป็น

เหตุให้เกิด ความก้าวหน้าในอารยธรรมทางเนื้อทางหนัง; มันอยู่กันแต่อย่างนี้. เราก็ได้พิจารณากันถึงข้อที่ว่า มันมีปัญหายุ่งยากลำบาก เกี่ยวกับการที่จะทำความเข้าใจในเรื่องตน : ปัญหาในตอนนี้นั้นมันมีอยู่ที่ว่า **ตนมิได้มีอยู่จริง มันมีแต่ความรู้สึกว่าตนไปตามอำนาจของอวิชา** ของความไม่รู้เท่านั้น, ทุกอย่างว่างเปล่าจากสิ่งที่เรียกว่าตน หรือความหมายของคำว่าตน; แต่จิตก็ยังรู้สึกว่าคุณอยู่นั่นเอง. ถ้าเรื่องนี้ไม่ลำบากในการเข้าใจ คนก็เข้าใจกันเสียหมด, เมื่อไม่เข้าใจมันก็ละไม่ได้; จึงต้องทำความเข้าใจกันเรื่อย ๆ ไป จนกว่าจะให้เข้าใจและให้มันละได้.

เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าคุณ ทั้งที่ไม่ใช่ตน (๓ แนว).

สำหรับในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า **มันไม่ใช่ตนทำไมมันจึงเกิดความรู้สึกว่าคุณ.** ประเด็นของปัญหามันมีอยู่ว่า **เมื่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ใช่ตน จิตใจก็มีไม่ใช่ตน** สิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับจิตใจก็มีไม่ใช่ตน, ทำไมจิตใจมันจึงเกิดความรู้สึกว่าคุณ? มันควรจะคิดดูให้ดีว่า **สิ่งที่มีไม่ใช่ตน ทำไมมันจึงไปเกิดความรู้สึกว่าคุณ,** มันเป็นเรื่องที่น่าเชื่อ หรือว่าไม่น่าจะเป็นได้. ขอให้มองย้ำตรงนี้ให้ดี ๆ ว่า มันไม่ใช่ตนแต่ทำไมมันจึงไปเกิดความรู้สึกว่าคุณ. ถ้ามองเข้าใจตรงนี้ก็เข้าใจได้ถึงสิ่งที่เรียกว่ามันเป็นมายา มันเป็นของหลอกหลวง เป็นของเท็จ ทำให้สัตว์เข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจตรงกันข้าม เป็นของที่กลับตรงกันข้ามอยู่เสมอไป.

เมื่อมันเข้าใจผิดตรงกันข้าม เรื่องต่าง ๆ มันก็ผิดไปหมด มันเลยเป็น เรื่องที่คาราคาซังกันอยู่อย่างนี้ จนมันเป็น โรคเรื้อรัง ถอนยาก. แต่แล้วเรื่องนี้มันก็เป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนาทั้งหมด เราเลยปล่อยไว้อย่างนั้นไม่ได้; ต้องพยายามทำความเข้าใจกันให้ได้ เพื่อเข้าใจพุทธศาสนาด้วย เพื่อทำความเข้าใจกับทุกซ์ ให้แก่ตัวเองด้วย ตลอดถึงเพื่อสั่งสอนเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้รู้เรื่องนี้ด้วย. นี่แหละคือหน้าที่ หรือกิจกรรมอันสำคัญของพุทธบริษัท จึงขอให้ตั้งใจฟังให้ดี ๆ เพื่อจะเข้าใจในปัญหาว่า เมื่อทุกอย่างมิใช่ตนและว่างจากตน แต่ทำไมมันจึงเกิดความรู้สึกว่าตน หรือของตนเสียเรื่อยไป.

[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นตน แนวที่ ๑.]

สำหรับคำตอบมันก็มีได้หลายชั้น : อย่างแรกที่สุด จะตอบอย่างกำปั้นทุบดินไม่มีทางผิดว่า เพราะพวกเรานี้มันเป็นกันแต่เพียงคน ไม่เป็นมนุษย์. ตอบอย่างนี้มันชวนวิวาท : เพราะคนมันเป็นแต่เพียงคนยังไม่เป็นมนุษย์; มันก็เหมือนกับคำดำ. ถ้าเป็นมนุษย์ก็ไม่ควรจะไปรู้สึกว่าเป็นตนในสิ่งที่มิใช่ตน หรือว่าเมื่อสิ่งต่าง ๆ มันมิใช่ตนอยู่แล้ว ถ้าเป็นมนุษย์จริง มันก็ไม่ควรจะไปมีความรู้สึกว่าเป็นตน. เดียวนี้มันไม่เป็นมนุษย์ตามความหมายที่สูงที่สุด คือใจมันไม่สูง ใจมันยังต่ำ ยังเป็นแต่เพียงคน ก็เลยเอาสิ่งที่มิใช่ตน สำคัญสิ่งที่เป็นตนว่าเป็นตน.

นี่ก็เป็นคำตอบราวกับว่ากำปั้นทุบดิน มันไม่มีทางผิด; มันเป็นคำตอบที่หยาบ ๆ กว้าง ๆ เพื่อเตือนให้ระลึกนึกถึงตัวเองให้ดี ๆ ในเบื้องต้นก่อน.

[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นตน แนวที่ ๒.]

ทีนี้ถ้าจะตอบอย่างที่ไม่ชวนวิวาท ก็อยากจะตอบว่า **เพราะว่ามันมีการถ่ายทอดสัญชาตญาณแห่งตัวตนนี้มาแต่ดึกดำบรรพ์.** “ดึกดำบรรพ์” ก็หมายความว่า ตั้งแต่ครั้งแรกเริ่มเดิมที ที่สัตว์ที่มีชีวิตมันจะได้เกิดขึ้นมาในโลก. เมื่อดึกดำบรรพ์จนไม่รู้ว่ครั้งไหน พู๊ดได้แต่เพียงว่าครั้งที่มันพอสักว่าเกิดสัตว์ที่มีชีวิตขึ้นมาในโลก มันก็เริ่มมีสัญชาตญาณอันนี้เกิดขึ้น แล้วก็เจริญขึ้นด้วย แล้วสืบ ๆ กันมาเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงวันนี้ และจะกระทั่งถึงวันข้างหน้าในอนาคต ที่ว่าสัตว์มันยังมีอยู่; มันก็ต้องมีความรู้สึกที่เป็นสัญชาตญาณชนิดนี้ ถ่ายทอดโดยสายเลือดกันเรื่อยไป.

สำหรับ คำว่าสัญชาตญาณ นั้น บางคนยังไม่เข้าใจก็ได้ แต่ที่เป็นนักศึกษาที่ย่อมจะเข้าใจได้ดี **คือความรู้สึกที่มันเกิดขึ้นมาได้เองตามธรรมชาติ** เกิดขึ้นในจิตใจของสัตว์นั้น ๆ. อันนี้มันเป็นความลับอันหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่ได้ศึกษา ไม่ได้สังเกตแล้วก็จะไม่ทราบ; อย่างเขาแนะให้สังเกตว่า ฟุ้งมันทำรังสวยงามของมันได้ โดยที่ลูกฟุ้งนั้นมันไม่ได้เรียนจากแม่ฟุ้ง ไม่มีใครมาสอนให้ เหมือนกับที่เราสอนการจักสานเป็นต้น ให้แก่กันและกัน, กว่าจะสานกระบุง ตะกร้าเป็นก็ต้องสอนกันหลายที แล้วก็ไม่สวยเหมือนรังฟุ้ง. ตัวฟุ้งมันก็บินออกไปจากรังเดิม ขึ้นลูก ๆ ของมันก็ต้องบินออกไปจากรังเดิม แล้วก็ไปสร้างรังใหม่; ทุก ๆ รังจะเหมือนกัน จะสวยเหมือนกันหมด. มันรู้จักทำให้เป็นอย่างนั้น ๆ โดยอำนาจของสัญชาตญาณ, **ไม่ต้องมีใครสอน.**

นี่เราสังเกตเพียงข้อนี้ ก็จะเห็นได้ว่ามันมีอะไรแปลกอยู่. ทีนี้ที่เรื่องที่มันรู้จักกิน รู้จักหิว รู้จักสืบพันธุ์ รู้จักคลอดลูก เลี้ยงลูก, มันก็เป็นเรื่องที่ลึกลับ

ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น; เช่นสุนัขมันคลอคลอกออกมา มันก็รู้จักทำของมันทุกอย่าง จนกระทั่งลูกมันรอดชีวิตและเติบโตขึ้นมาได้ และเฝ้าดูตั้งแต่ต้นจนตลอด รู้สึกว่า มันทำของมันได้ ถูกต้องในลักษณะที่ว่าลูกของมันจะรอดออกมาได้ จนลืมตาขึ้นมาได้ เติบโตขึ้นมาได้ มันทำอะไรหลาย ๆ อย่าง; แล้วก็ดูว่ามันเหมือนกันทุกตัว. ความรู้สึกนี้มันเอามาจากไหน ? มันก็คิดมาในสายเลือด ที่ถ่ายทอดกันทางสายเลือด โดยหน่วยที่เขาเรียกว่ายีน หรืออะไรทำนองนั้น จำชื่อไม่ค่อยได้; แต่เข้าใจได้ว่ามันมีสิ่งหนึ่ง มันถ่ายทอดกันมาอย่างนี้ มาเบิกบานออกเป็นจิตใจได้.

สิ่งที่ถ่ายทอดกันมันก็เป็นเรื่องวัตถุ; แต่ในวัตถุนั้นมันก็มีจิตใจ มาขยายตัว มาเบิกบาน มาเป็นความรู้สึกทางจิตใจได้ ในเมื่อมันได้เหตุได้ปัจจัย. สิ่งที่เราเรียกว่าจิตนี้มันลึกลับ ฉะนั้น ความรู้สึกหรือความรู้ก็ตามของจิตนั้น มันก็ลึกลับ. นี้เมื่อทางอื่นมันถ่ายทอดกันได้; ทางความรู้สึกว่าตัวกู่นี้มันก็ถ่ายทอดกันได้.

ทีนี้ความลับมันยังมีต่อไปอีกว่า ถ้ามันเกิดไม่มีความรู้สึกที่ตัวกู-ของคุณไม่เห็นแก่ตัวกู-ของคุณ มันก็จะไม่ทำอะไรที่จะเป็นเหตุให้ตัวกูรอดอยู่ได้; ฉะนั้น อะไรต่าง ๆ ที่สัตว์มันรู้จักทำได้เอง มากมายหลายอย่าง หลายสิบอย่างก็ได้ เพื่อให้ตัวกูมันรอดอยู่ได้ นี่มันก็คือสัญชาตญาณอันนี้ (สัญชาตญาณแห่งตัวตน, หรือสัญชาตญาณแห่งความรู้สึกว่ามีตัวตน ตัวกู).

ก็เป็นอันว่า มันเป็นสิ่งที่ทึบกันไม่ได้ : สิ่งที่เราเรียกว่าสัญชาตญาณนั้น มันก็เป็นสิ่งที่ทึบกันไม่ได้กับสิ่งที่เรียกว่าชีวิต; แล้วก็ชีวิตจะต้องมีสมบัติติดตัวประจำตัวอยู่อย่างหนึ่ง คือสัญชาตญาณ. โดยรายละเอียดมันก็มีมาก; เราอาจจะเห็นลูกสัตว์เล็ก ๆ มันกินอาหารได้โดยไม่ต้องสอน, แมว่ามันจะมีความหิว ความ

หิวบังคับให้กิน มันก็กินได้ถูกต้อง มันคือกินด้วยปากอย่างนี้ บางสิ่งบางอย่างมันจะไม่กิน, แล้วบางสิ่งบางอย่างแม้ไม่เคยกินมันก็กิน หรือมันคล้าย ๆ กับมันรู้ว่ากินได้, เพียงแต่ดมมันก็รู้ว่ากินได้ นี่ใครสอนมันทีแรก.

ยิ่งดูไป ๆ ก็ยิ่งพบ *ความน่าอัศจรรย์* หรือจะเรียกว่ามหัศจรรย์ก็ได้, มหาอัศจรรย์ กระทั่งเป็น *ความลึกซึ้งที่น่าอัศจรรย์* ที่มันมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต; หรือว่าทั้งหมดนั้นมันขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าตัวกู ที่เป็นเพียงสัญชาตญาณเท่านั้น. ถ้ามันไม่มีสัญชาตญาณแห่งตัวกูแล้วมันก็ไม่ทำอะไร, สิ่งต่าง ๆ มันก็มีได้คงอยู่จนถึงบัดนี้, มันมิได้เกิดขึ้นเลยก็ได้, หรือว่าเกิดขึ้นแล้วมันก็จะตายด้านไป สูญหายไป ไม่มีอะไรเกิดขึ้นเป็นสิ่งที่มีชีวิตในโลกนี้. เดียวนี้มันก็เกิดขึ้นแล้ว และมันก็กำลังเกิดขึ้นในลักษณะที่แปลก ๆ แปลกออกไปทีละนิด ๆ ๆ จนในโลกนี้มันมีอะไรเต็มไปหมด; แม้แต่ต้นไม้ พันธุ์ขนุนอย่างของเราเนี่ย มันก็มีหลายสิบชนิด, ขนุนอย่างเดี่ยวนี๊ ซึ่งทีแรกมันจะเกิดมากมายอย่างนั้นไม่ได้ มันมีเพียงหนึ่งชนิด สองชนิด แล้วมันก็แยกแขนง เปลี่ยนแปลงออกไป ทีละนิดทีละหน่อย จนต่างกัน.

สัตว์ก็เหมือนกัน คนก็เหมือนกัน; ไ้คนนี่ยิ่งเป็นเร็วกว่า เพราะเคลื่อนไหวได้ ไปมาติดต่อกันได้ คิดนึกได้มาก อะไรได้มาก มันก็แปลกออกไป ทั้งโดยร่างกายและโดยจิตใจ, จึงมีการค้นคว้า มีการประดิษฐ์ มีการทำที่เราเรียกกันว่าความก้าวหน้า ความเจริญ แล้วเป็นทางวัตถุ เป็นทางเนื้อหนัง; แต่มันทำมาด้วยความเห็นแก่ตัว ด้วยความรู้สึกรู้ว่ามีตัว เพราะฉะนั้น มันจึงฝังแน่นกันอยู่กับชีวิตและการกระทำกับความรูสึกว่ามีตัว. นี่เรามันจึงเกิดความรู้สึกว่ามีตัว หรือเห็นแก่ตัวได้ โดยอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณนั้น. ทีนี้มันเสียด้อย่างเดียว

เท่านั้น ว่าทำไมสัญชาตญาณนี้มันช่างไม่รู้สึกเสียเลยว่ามันไม่ใช่ตัว แล้วมันจะได้สูญสลายไปโดยไม่ต้องยุ่งยากลำบาก คือมันจะนิพพานไปในตัวของมัน.

นี่สัญชาตญาณนี้ไม่มีทางที่จะรู้สึกว่ามีใช่ตัว; มันรู้สึกแต่ว่าตัว ๆ ของตัว เรื่อย ๆ มาจนบัดนี้ จนถึงเวลานี้ที่มันมีปัญหาอยู่กับพวกเรานี้ ว่าทำไมสิ่งที่มีมันมิใช่ตัวแท้ ๆ มันดันไปเกิดความรู้สึกว่าตัวเสียเรื่อย. ถ้ามองให้ดีก็ควรจะเรียกว่านี่คือบาป บาปดั้งเดิมติดกันมา พร้อมกันมากับจุดตั้งต้นของชีวิต, เขาได้บาปมาให้เสร็จ ถ้าไม่มีบาปอันนี้แล้วมันก็ไม่เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารเลย; แต่บางคนอาจจะคิดว่าไม่ใช่บาปหรอก บุญเว้ย. นี่มันรู้อะไรอย่างนี้มาเสร็จ มันจะให้เวียนว่ายกันไปอีหลุกหลุกขลัก มันก็สนุกดี เป็นบุญ; นั่นแหละบุญชนจะเห็นไปเสียอย่างนั้น ว่าที่ได้มาเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารอย่างยุ่งยากลำบาก ระหกระเหิน กระสับกระส่ายอยู่ตลอดเวลาที่มันสนุกดี. เมื่อเห็นอย่างนี้มันก็ไม่คิดที่จะละ หรือข้ามหรืออะไรจากวัฏฏสงสาร ก็ผสมโรงสนุกกันไปเลย. นี่คือการหลับหูหลับตา แล้วก็เรียกว่าบุญชน มีของบังลูกตาหนามาก. เกิดมีคนสังเกตเห็นขึ้นมาคือบุคคลประเภทพระอรหันต์ ไม่ต้องการจะเป็นอย่างนี้; มันก็เกิดปัญหาประชันหน้ากันขึ้นกับสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ คือเกิดเป็นความรู้สึกที่ตรงกันข้าม ที่จะต้องต่อสู้ จะต้องรบกันกับสัญชาตญาณ; มันเกิดมีเรื่องราวที่จะต้องแก้ไขสัญชาตญาณ ซึ่งชินกับความรู้สึกว่าตัวตนมาเป็นแต่เด็กดำบรรพนั้น ให้มาเป็นความรู้เฉพาะตน เฉพาะคน เฉพาะตัว เพื่อจะละสัญชาตญาณนั้นเสีย ก็จะได้กลายเป็นความรู้สึกที่ไม่มีตน. นี่ของเรา พุทธศาสนาเรา มันมาเสียอย่างนี้; จึงเป็นปฏิปักษ์กันกับความรู้สึกสัญชาตญาณตามธรรมชาติ.

ที่นี้ของศาสนาอื่นที่ตรงกันข้าม เช่นศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดูเป็นต้น เขาไม่เอาอย่างนี้; เขาเอาเข้ารูปกับสัญชาตญาณไปเลย เมื่อสัญชาตญาณมันว่ามีตน ก็เอาสิ มันก็เลยยอมรับไปในแง่ *positive* ตามนั้น เพื่อมีตน แต่เพื่อมีตนให้ดียิ่งขึ้นไป ๆ ๆ จนกระทั่งว่ามีตนที่แท้จริง เป็นตนที่ถาวรอยู่ตลอดกาล ไม่ต้องต่อสู้กับสัญชาตญาณ เพราะว่ารับเอาสัญชาตญาณนั้นเป็นหลักเกณฑ์ไปเลย; มีตัวตนสัญชาตญาณแห่งความมีตัวตนดีแล้ว ก็ปรับปรุงขยายตัวตนเรื่อยไป จนกว่าจะเป็นตัวตนสูงสุด เป็นมหาत्मัน แล้วก็เป็นปรมาत्मัน เป็นมหาอัตตา แล้วก็เป็นบรมอัตตา แล้วก็ถาวรเป็นอนันตกาล เป็นนิรันดร.

นี่มันได้เปรียบกันอย่างนี้; พวกที่รับเอาสัญชาตญาณเป็นหลักไปเลย มันก็มีตัวตนไป เขาก็ได้เปรียบที่ไม่ต้องต่อสู้กับสัญชาตญาณแห่งความมีตัวตน. เราพุทธะ พุทธศาสนานี้ มันเกิดไปลืมหูลืมตาอะไรขึ้นมาก็ไม่รู้, พุทธะนี้ก็แปลว่าตื่นนอนอยู่ด้วย, มันไปเกิดลืมหูลืมตาเห็นไปในทางที่ว่า สัญชาตญาณนี้เอง ทำความยุ่งยากลำบาก ฉะนั้น จะต้องแก้ไขปรับปรุง ชำระสะสาง หรือว่าจะต้องสร้างญาณอันอื่นมาบังคับควบคุม อย่าให้สัญชาตญาณมันแสดงบทบาทของมันเต็มที่เต็มเหวี่ยง คือมันมีตัวตนจัด มีของตนจัดเต็มเหวี่ยง แล้วก็มีความทุกข์แบบนี้. นี่จะต้องสร้างญาณที่มีใช้สัญชาตญาณขึ้นมา ควบคุมสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ โดยเฉพาะก็คือสัญชาตญาณแห่งตัวตน. เมื่อสร้างญาณที่เป็นมรรคญาณ ผลญาณ อะไรญาณก็สุดแท้แหละ แต่มันไม่ใช่สัญชาตญาณทั้งนั้น มันล้วนแต่ไม่ใช่สัญชาตญาณทั้งนั้น, เป็นญาณอันใหม่ ที่มันเป็นไปเพื่อต่อสู้กับสัญชาตญาณ จนกว่าจะชนะ, ชนะเด็ดขาด ก็เป็นมนุษย์แบบนี้ เป็นพระอรหันต์.

ถ้ายังต้องไปตามอำนาจสัญชาตญาณ ก็เป็นบุญชนไปก่อน. ฉะนั้นหลักการมันจึงต่างกันลิบระหว่างลัทธิที่มองเห็นความไม่ใช่ตัวตน แล้วก็ต้องการจะไม่มีตัวตนนี้. ถ้าเป็นลัทธิที่มันมีตัวตน มันก็ส่งเสริมไปให้เป็นตัวตนที่สูงสุด. มันจะมีทางประนีประนอมกันได้อย่างไร ก็ค่อย ๆ พิจารณากันทีหลัง; มันจะอยู่ร่วมโลกกันได้อย่างไรสำหรับลัทธิที่มันต่างกันแบบนี้.

นี่เรียกว่าถ้าเรามองดูกันโดยสัญชาตญาณ มันก็มองเห็นว่ามันเป็นสัญชาตญาณอันหนึ่งประจำสิ่งที่มีชีวิต ทำให้สิ่งที่ไม่ใช่ตนนะ ชีวิตหรือจิตที่ไม่ใช่ตนนะ มันเกิดความรู้สึกเป็นตัวตนเสียเรื่อย; นั่นแหละของธรรมดอันหนึ่ง.

[เหตุที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นตน แนวที่ ๓.]

ทีนี้ถ้าเราจะตอบอย่างอื่น ก็ยังตอบได้อีกอย่างกำปั้นทุบดินอย่างเดียวกัน; คือตอบอย่างภาษาวัด ๆ วา ๆ ที่มันสืบ ๆ กันมาในวัดอย่างนี้ ว่าเพราะจิตมันมีแต่อวิชชา ที่ทำให้เกิดอุปาทาน ยึดถือว่าตัวตน. นี่คือการ หรือภาษาของชาววัด พุทธบริษัทแท้, คือจะไม่ไปคิดให้มันมาก ให้มันลึก ให้มันไกลไปถึงอดีตหนหลัง จนถึงศึกดำบรรพนั้น มันไม่ต้องคิดก็ได้; แต่มันจะมองดูที่นี้และเดี๋ยวนี้ในปัจจุบันแท้ ๆ นี้ ว่ามันมีอะไรอันหนึ่งคือวิชชานั้นแหละ คือความโง่ ความหลงนั้นแหละ ปัจจุบันนี้แหละมันเกิดขึ้นพรวดพราดออกมาได้จากความที่มันปราศจากความรู้. เพราะมีอวิชชานี้ มันจึงไม่รู้ แล้วมันก็โง่ แล้วมันก็หลง แล้วมันก็ไปเกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตน. เพราะฉะนั้น คนหรือร่างกาย

หรือจิตใจ หรืออะไรรวม ๆ กันนี้, แล้วมันก็ไม่ใช่ตัวตน; แต่มันเกิดความรู้สึกว่าตัวตน เพราะมันเกิดสิ่งที่เรียกว่าอวิชชาขึ้นมาเดี๋ยวนี้.

เราไม่ต้องย้อนไปหารากเหง้า หรือจุดตั้งต้นของอวิชชา; ตามหลักในภาษาบาลีก็มันมีอยู่เหมือนกันว่า อนมตฺตฺโคโย ภิกฺขเว อวิชชา อะไรอย่างนี้, นี่จำได้ว่าอย่างนี้ ปุริมา ภิกฺขเว โภฏฺฐิ น ปอฏฺายติ อวิชชาฯ ฯลฯ; แต่บาลีนี้มันก็ยุ่งยาก ไม่สำคัญหรอก พูดเป็นไทย ๆ ดีกว่า ว่า ภิกษุทั้งหลาย, อวิชชานี้มีจุดตั้งต้นที่บุคคลผู้ไปตามอยู่ก็รู้ไม่ได้. หมายความว่า เราอยู่ด้วยอวิชชา ไปด้วยกันกับอวิชชา ก็ไม่รู้ว่าอวิชชามันตั้งต้นที่ตรงไหน ฉะนั้น ป่วยการไปคิดมัน ว่ามันตั้งต้นที่ตรงไหน; จัดการกับที่มันกำลังเกิด หรือมันกำลังจะเกิดเดี๋ยวนี้ดีกว่า, ปัญหามันจะได้เหลือน้อยเข้า.

บางทีก็ใช้คำว่า อนมตฺตฺโคโย ภิกฺขเว สํสาโร – สังสารวัฏฏ์นี้ไม่รู้ว่ามีต้นตั้งต้นแต่ครั้งไหน; มันก็ตั้งเดียวกันกับอวิชชา มันตั้งต้นมาแต่ครั้งไหนก็รู้ไม่ได้. เรามีหลักที่จะไม่ไปเสียเวลาค้นหาเรื่องอดีต คือไม่ไปเสียเวลากับอดีต แล้วก็ไม่ได้ไปเสียเวลากับอนาคต ให้มันเปลืองหัว ยุ่งหัว; จะใช้กำลังทั้งหมดนี้จัดการกับเวลาที่มันเป็นปัจจุบันนี้ : เมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูฟังเสียง เมื่อจมูกกระทบกลิ่นนี้ มันจะเกิดอะไรขึ้น สนใจแต่ปัจจุบันนี้; เพราะว่าเรามีบุญแล้วก็ได้ฟังคำสั่งสอนของพระอริยเจ้าที่สอนสืบ ๆ กันมาจนถึงพวกเราเวลานี้ ว่าสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างไร ให้ดูให้ดี ให้มีสติสัมปชัญญะ อย่าไปหลง อย่าไปเข้าใจผิด โดยเฉพาะเมื่อมันจะเกิดเรื่อง, เมื่อมันจะเกิดเรื่องนั้นก็คือเมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง จมูกกระทบกลิ่น เป็นต้น.

นี่มีสติสัมปชัญญะว่า นี่มันสักว่าแต่ว่านี้ สักแต่อย่างนี้ สักแต่ว่า
ธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ สักว่าธาตุตามธรรมชาติ คือ
ธรรมชาติตามธรรมชาติ หรือจะเรียกว่าธาตุตามธรรมชาติก็ตามใจ, ก็เป็นไป
ตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ; เหมือนที่เราสวดปัจเจกเวทน์ สวดทุกวัน : นี่เป็น
สักว่าธาตุตามธรรมชาติอยู่เนื่องนิจ นิสัสโต นิชชีโว สุญโญ - ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่
บุคคล ตัวตนเราเขา; ว่ากันจนคล่องปากแล้วก็ไม่รู้ว่าอะไร, มันว่าอย่างเดียว ไม่
เข้าใจ. นั่นแหละขอให้ช่วยกันขยัน ทำความเข้าใจ ยถาปัจจยง นี้ให้มาก ให้มัน
เป็นสติสัมปชัญญะได้ทันควัน ทันเวลา ที่เรื่องมันเกิดขึ้นคือตากระทบรูปเป็นต้น.

แบบโบราณของเราที่สอน ให้เดินไปบิณฑบาตก็ยังทำในใจถึงยถา-
ปัจจยง อยู่ตลอดเวลา; ก่อนไปบิณฑบาตตื่นขึ้นมาก็จึงเวทน์ยถาปัจจยงนี้ให้
มาก ให้มากที่สุดที่จะมากได้. สมัยก่อนได้รับการสั่งสอนว่าร้อยแปดครั้ง;
ฉะนั้น ตื่นตั้งแต่ตีสามตีสี่ พิจารณายถาปัจจยงร้อยแปดครั้งจึงสว่างจึงไป
บิณฑบาตก็ยังเดินว่าเอาอีก เดินพิจารณาเอาอีก. เดียวนี้มันเราได้แต่ว่าได้แต่ท่อง
ไม่ได้พิจารณา, ยถาปัจจยง ยังได้แต่ท่องจนขึ้นสมอง ไม่มีความเข้าใจที่ขึ้นสมอง
ไม่มีความเห็นแจ้งที่ขึ้นสมอง, มันน่าสงสารตอนนี้แหละ แล้วมันแก้ปัญหา
ปัจจุบันไม่ได้. เมื่อตากระทบรูปเป็นต้น ยถาปัจจยงก็ไม่มา ถ้ามาก็มาอย่างท่อง
แล้วมันจะแก้กันได้อย่างไร ก็เป็นเรื่องน่าหัว; มันต้องมีสติปัญญา มีแสงสว่าง
ของยถาปัจจยงนั้นอยู่, แล้วมันมาในรูปของสติสัมปชัญญะทันควันที่ตากระทบ
รูปเป็นต้น, นี่มันจึงจะสำเร็จประโยชน์.

เมื่อทำไม่ได้แบบนี้ มันก็มีวิชาเกิดขึ้นทุกทีไปที่มันควรที่จะเกิด ที่มันอาจจะเกิด มันก็เกิดทุกทีไป เราจึงมีความรู้สึกในใจเป็นตัวเป็นตน ทั้งที่สิ่งทั้งหลายไม่ใช่ตัวตนมันก็เกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนทุกทีไป ในเมื่อมันมีเรื่องอย่างนี้ ตากระทบรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น. เมื่ออารมณ์นั้นมันมีความขยับวนพอ อวิชามันก็ทำงานตลอดเวลา จนเกิดเป็นความอยากความต้องการ, มันก็มีความรู้สึกส่วนหนึ่งแยกตัวออกมาเป็นตัวผู้อยาก ผู้ต้องการ; นี้ใจความมันมีเพียงเท่านี้ ถ้ารายละเอียดมันมีมาก ซึ่งยังจะต้องพูดกันต่อไปอีกสักหน่อย เพื่อให้เข้าใจให้ดีที่สุดว่า ทำไมในเมื่อสิ่งทั้งหลายมันไม่ใช่ตัวตน ใจสิ่งทั้งหลายเมื่อเกิด, ความรู้สึกที่ว่าตัวตนอยู่ในใจเสียเรื่อย. นี่ไปทบทวนดูให้ดี ๆ อย่างคำตอบที่ตอบมาแล้วพอเป็นตัวอย่าง ๓ แนว หรือ ๓ ทางว่า เมื่อถามว่า ทำไมสิ่งต่าง ๆ ที่มีตัวตน ชีวิตที่มีตัวตน มันผ่านไปเกิดความรู้สึกเป็นตนเสียเรื่อย ?

อวิชาทำให้สิ่งที่ไม่มีตน เป็นมีตนขึ้นมา.

นี่ก็มองเห็นชัดถึงเงื่อนงำของอวิชาอยู่ในนั้นแล้ว : มันไม่ใช่ตนแต่ไปมองเห็นเป็นตนเสียเรื่อยก็คือวิชานั้นแหละคือสภาพหรือลักษณะหรือกิริยาอาการของสิ่งที่เรียกว่าอวิชา. อวิชา แปลว่า *ปราศจากวิชา* ก็ได้ แปลว่า *มิใช่วิชา* ก็ได้; มันเป็นความรู้ เป็นความรู้สึก ไม่ใช่ไม่รู้, แต่มันเป็นความรู้ที่ไม่ใช่วิชา มันเป็นความรู้ที่เป็นอวิชา. เมื่อมีความรู้ที่เป็นอวิชาอย่างนี้ ก็เรียกว่า *ไม่ใช่มนุษย์* เป็นเพียงสัตว์ธรรมดายังไม่ใช่มนุษย์ ยังเป็นเพียงชน ซึ่งแปลว่าเกิดมา ใคร ๆ ก็เกิดมา สัตว์ก็เกิดมา มันก็เป็นสัตว์ที่เกิดมา. สำหรับคน

มันก็เรียกว่าชน ประชาชน มหาชนอะไรก็ตาม, นี่สักว่าเกิด ๆ ตาม ๆ กันมา จนเต็มโลก มันก็เป็นชน มันก็เป็นคน มันก็ยังไม่เป็นมนุษย์; ต่อเมื่อมันจะเป็นคนที่ดีกว่านั้น จะเป็นนระ นรชนอะไรขึ้นมา เป็นมนุษย์ขึ้นมา นี่จึงจะค่อย ๆ มีวิชา ค่อย ๆ หמדอวิชา. แต่มันไม่ได้หมดสิ้นเลยนี้ มันก็เป็นกัลยาณชน เป็นอะไร ชนขึ้นมาตามลำดับ จนเป็นนรชน เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ว่ามีปัญญาอย่างมनु. ถ้าไปยอดสุดอีกก็เป็นมนุษย์ที่เป็นพระอรียเจ้า เป็นพระอรหันต์, หรือจะเรียกพระอรหันต์ว่ามนุษย์ยอดสุด สมบูรณ์ก็ได้.

นั่นก็หมายความว่า มันเป็นการกำจัดสิ่งที่เรียกว่าอวิชาไปเรื่อย ๆ ๆ ๆ เกิดญาณที่จะทำให้เจริญขึ้นด้วยภาวนา. ภาวนาทำให้เกิดญาณอันใหม่ขึ้น เพื่อรู้จักสิ่งที่เรียกว่าสัตยชาติญาณ และแก้ไขพฤติกรรมต่าง ๆ ของสัตยชาติญาณให้มันมารู้อย่างนี้ อย่างวิปัสสนาญาณ; สัตยชาติญาณมันก็ยังเหลืออยู่แต่ในรูปที่จำเป็น, ใ้รูปร่างที่มันทำให้โง่ให้หลงให้อะไรมา ๆ นั้นมันถูกล้างถูกระงับออกไป ถูกทำลายออกไป. ถ้าสิ่งที่เรียกว่าวิปัสสนาญาณนี้, ขอเรียกสิ่งนี้ว่า วิปัสสนาญาณ, ที่จะทำขึ้นได้ด้วยภาวนานี้, มันทำหน้าที่ของมันแล้ว มันก็ควบคุมสัตยชาติญาณเดิม ๆ นั้น อย่าให้แสดงบทบาทไปในรูปของอวิชา ให้คงเหลือแต่ที่มันจำเป็นที่จะต้องหล่อเลี้ยงสิ่งที่เรียกว่าชีวิตนี้ไว้ แต่ว่าอย่าให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู.

ฉะนั้น ชีวิตมีอยู่ได้ โดยอำนาจของวิปัสสนาญาณ โดยไม่ต้องมีตัวกู มันก็ไม่ตายเหมือนกัน; มันรู้จักทำให้ถูกต้องด้วยวิปัสสนาญาณ แทนที่ว่ามันจะเป็นไปตามอำนาจของสัตยชาติญาณ มันก็เลยกลายเป็นชีวิตที่อยู่ได้คือไม่ตาย แล้วกลายเป็นชีวิตที่ตื่นขึ้นมา ที่เบิกบานขึ้นมา ที่สดใสแจ่มใสขึ้นมา เพราะสิ่งที่

เรียกว่าวิปัสสนาญาณ คือญาณความรู้ที่เราได้มาใหม่ ในเมื่อปฏิบัติถูกวิธี ความคุม
 สัญชาตญาณได้ สัญชาตญาณก็เหลืออยู่แต่ส่วนน้อยเท่าที่จำเป็น. หรือว่าเราจะทิ้ง
 หมดเลยก็ได้ ถือเอาตามความรู้ของวิปัสสนาญาณไปหมด, แต่ถึงอย่างไรก็ดี
 ความรู้สึกตามสัญชาตญาณที่ไม่เป็นภัย ไม่เป็นอันตรายมันก็ไม่ขัดขวางกันกับ
 วิปัสสนาญาณ มันก็มีเหมือนกัน คือสักแต่ว่ามันจะรู้จักคัม รู้จักกิน รู้จักอาบ
 รู้จักถ่าย รู้จักทำอะไรไปตามสัญชาตญาณนี้, **แต่ก็ต้องในความควบคุมของ
 วิปัสสนาญาณนี้เสมอไป.**

ชีวิตระบบใหม่มันก็เป็นอย่างนี้ มันละจากระบบสัญชาตญาณล้วน ๆ
 มาเป็นระบบที่สว่างไสว คือไม่มีดออีกแล้ว จึงเรียกว่าวิ, วิแปลว่าแจ้ง หรือพิเศษ
 หรือแปลกออกไป; คุณเป็นนักเรียน เป็นนักศึกษาที่รู้ไว้บ้างสิ มันเป็นความรู้ทาง
 ภาษาศาสตร์. คำว่า วิ นี้ อุปสรรคนะ, ไม่ใช่คำ; คำว่า วิ นี้ไม่ใช่คำพูดเต็มคำ
 มันเป็นอุปสรรคคือคำนำหน้า, เป็น *prefix* ในภาษาอังกฤษ. คำว่า วิ หรือเสียงว่าวิ
 นี้ มันมีความหมายว่า *วิเศษ* ก็ได้ ว่า *สว่างไสว* ก็ได้ ว่า *แปลกออกไป* ก็ได้; เดียวนี้
 เราเรียกว่า *วิปัสสนาญาณ* นี้ถูกแท้เลย คือมันวิเข้ามา, *ปัสสนา* ก็แปลว่าเห็น เห็นวิ,
 เอาวิเข้ามา คือว่าพิเศษออกไป แจ่มแจ้งออกไป แปลกออกไป มันจึงแปลกจาก
 สัญชาตญาณเดิม ๆ, **ไอ้ที่เป็นอวิชามันก็กลายเป็นวิชา.**

พอมาถึงคำว่า**วิชา**นี้ก็อย่างเดียวกันอีกแหละ : ไอ้ วิ มันแปลว่าแปลก
 ออกไป หรือแจ่มแจ้ง หรือพิเศษ, **ชา** มันแปลว่ารู้; **วิชา**ที่ใช้ในภาษาไทย
 เขียนเป็นวิชา, ตัว ช ตัวเดียว ชานั่นเอง; แต่ภาษาบาลีเขา**วิชา**, เขาต้องการให้
 พูดสะดวก ให้แน่นแฟ้นซ้อน ช เข้ามามันวิชา. ที่จริงคำเดียวกัน : **วิชา**ก็คือ

วิชา, วิ ก็แปลว่าแจ้ง, ชา ก็แปลว่ารู้; วิชาก็คือรู้แจ้ง รู้พิเศษ รู้วิเศษ รู้แปลก ออกไป ก็เลยแปลกจากเดิม. เรายังมีวิชาเท่าไรเราก็ยิ่งแปลกไปจากเดิมเท่านั้น, มันแจ่มแจ้งวิเศษ พิเศษแปลกไปจากเดิมเท่านั้น; วิชาจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายที่สุด ไม่รู้จะพูดว่าอย่างไรดี ก็พูดว่ามันมีความหมายที่สุด มันจำเป็นที่สุด. แม้มันเป็นวิชาของเด็กเล็ก ๆ อบรมมันก็ยังวิเศษอยู่นั้นแหละ มันวิเศษสำหรับเด็กอมมือ, แล้วมันก็วิเศษสูงขึ้น ๆ จนคนสูงอายุทั้งโดยทางร่างกายทั้งโดยทางจิตใจ; สูงสุดในทางจิตใจก็เป็นพระอรหันต์กันเพราะวิชานั้น เพราะวิชาก็ได้ เพราะวิปัสสนาก็ได้แล้วแต่จะเรียก.

นี่คนเราก็ต้องถือว่า มันมีวิวัฒนาการสูงขึ้นมาอย่างนี้; วิก็แปลว่าแปลกออกไป, วัฒนาจึงแปลว่าเจริญ, วัฒนาการก็คือการของวัฒนา มีอาการของวัฒนาเรียกว่าวัฒนาการ แล้วก็วิคือแปลกออกไป. นี่วิวัฒนาการของมนุษย์ มันก็มาตามกระแสของวิชา; ขอแต่ว่ามันอย่ามาหยุดอยู่แค่อารยธรรมเนื้อหนัง. วิชา ๆ อะไรนี้อย่ามาหยุดอยู่แค่อารยธรรมเนื้อหนัง มาหลงอยู่ที่อารยธรรมเนื้อหนัง มันจะไม่วิ, คือมันจะกลับใจ คือมันจะกลับไปมีความเห็นแก่ตนไปตามเดิม หรือแรงขึ้น ๆ; มันจะ วิ ของอวิชา, หรือ วิ ของตัวกู, มันจะมีตัวกูจัดหนักเข้า ๆ; ถ้าอย่างนี้ไม่ใช่วิวัฒนาการของวิชาแล้ว มันเป็นอวิชาแล้ว.

จึงได้พูดมาตั้งแต่ต้นตลอดเวลานับนี้ว่า ให้ระวังสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรมนั้น มันจะเป็นเพียงวิวัฒนาการของอวิชา, มันก็ดีกว่าไม่วิวัฒน์เสียเลย; หรือว่าถ้าเป็นวิชามันก็เป็นวิชาแต่ทางฝ่ายเนื้อหนัง มันเนื้อหนังหนาเข้า มันก็หุ้มห่อปิดบังจิตใจ. ที่เรากำลังพูดว่าเนื้อหนังกำลังชนะจิตใจเดี๋ยวนี้ในโลกนี้ ก็คือ

วิชาทางเนื้อหนังมันกำลังชนะวิชาทางจิตใจ; วิชาทางเนื้อหนังมันพาไป ๆ ๆ โลกนี้ก็อยู่ในสภาพที่ผมชอบเรียกว่าความมืดสีขาว มันเป็นความมืด แต่ว่าสีมันขาว มันหลอกลวง มันพรางตา. โลกเรากำลังอยู่ใน ความมืดสีขาว ถ้าดูไม่ดีก็เห็นเป็นความสว่าง ที่แท้มันเป็นความมืด.

นี่ขอให้พวกคุณอย่าได้หลงในเรื่องความมืดสีขาว, ไปลุ่มหลง ทุ่มเนื้อ ทุ่มตัวอย่างที่เขาเรียกว่าเทระจาด ไปให้แก่ความมืดสีขาว เป็นเรื่องความลุ่มหลงในอารยธรรมเนื้อหนัง ที่พวกฝรั่ง, ต้องใช้คำว่า “ฝรั่ง” ไม่ใช่คำ เมื่อพูดตามความจริง, มันทำให้ก้าวหน้ามากขึ้น. สำหรับผมเมื่อพูดว่าฝรั่งนี้ ผมหมายถึงพวกฝรั่งวัตถุนิยมนะ, ผมไม่หมายถึงฝรั่งทั้งหมดนะ, ผมพูดว่าฝรั่งก็จริง แต่หมายถึงพวกที่ก้าวหน้าทางวัตถุนิยม; ฉะนั้นเมื่อพวกคุณไปตามกันฝรั่ง ผมก็จะเรียกว่าฝรั่งไปด้วย เพราะว่ามันมีความหมายก้าวหน้าแต่เรื่องวัตถุนิยม แต่ทางวัตถุนิยมนี้พูดให้รู้เสียที่ว่า ถ้าผมพูดว่าฝรั่งแล้วก็หมายถึงพวกหลงใหลในวัตถุนิยมก้าวหน้าแต่ทางวัตถุนิยม, มันจะเป็นฝรั่งขาว ฝรั่งดำ ฝรั่งเหลือง ฝรั่งอะไรก็ได้ มันรู้แต่เรื่องวัตถุนิยม ก้าวหน้าแต่ทางอารยธรรมของเนื้อหนัง; ไม่รู้อะไรถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ที่เป็นวิชา หรือเป็นวิปัสสนา ตามหลักของพุทธศาสนาที่ต้องการจะขจัดเสียซึ่งอิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ จะสร้างวิปัสสนาญาณขึ้นมาสำหรับควบคุม หรือว่าทำลายสัญชาตญาณที่มันเจืออยู่ด้วยอวิชชานั้นเอง.

นี่เราพูดกันในวันนี้เฉพาะประเด็นที่ว่า เมื่อทุกอย่างมันมิใช่ตัวตนแล้วทำไมมันไปเกิดความรู้สึกว่าตัวตนเสียเรื่อย; เป็นเรื่องทางปัญหา มันไม่มีประโยชน์อะไรว่าที่จริง. ถ้าเราปฏิบัติไปตามแบบที่วางไว้ถูกต้องแล้ว ไม่ต้องมา

แก้ปัญหาข้อนี้ได้ ไม่ต้องมารู้ปัญหานี้ก็ได้. แต่เดี๋ยวนี้เราอยากจะพูด เพื่อความเข้าใจอะไรบ้าง นอกไปจากการปฏิบัติ, เพราะมันรบกวนความสงสัยไม่หยุด มันทำให้หัวยุ่งไม่สบายใจ ว่าทำไม ๆ ๆ นี้, มันเป็นรูปปรัชญาไป นอกขอบเขตของศาสนา; รู้ไว้บ้างเท่าที่จำเป็นก็ดีเหมือนกัน บางทีมันก็สนุกด้วย. ฉะนั้นขอให้ไปมองดูในรูปของปรัชญาที่มีประโยชน์แก่ศาสนาว่า ทำไมสิ่งเหล่านี้ที่มันไม่ใช่ตัวตนอยู่โดยกำเนิดโดยธรรมชาติ มันไปเกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนเสียตลอดเวลา แล้วก็โดยสัญชาตญาณเสียด้วย คือไม่ต้องพยายามอะไรมันก็เกิดของมันเอง หรือมันพร้อมที่จะเกิด.

นี่คือต้นตอแห่งความยุ่งยากลำบากของมนุษย์ที่เป็นพุทธบริษัท ที่มุ่งหมายจะกำจัดเสียซึ่งอุปาทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คืออัตตวาอุปาทาน ละได้ก็เป็นเรื่องที่จบ ไปจบเรื่องของมนุษย์ สูงสุดที่มนุษย์ธรรมกันตรงนี้ เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เต็ม เป็นผู้สมควรที่จะเรียกว่ามนุษย์โดยแท้จริง, เช่นมีคนสรรเสริญพระพุทธเจ้าว่าเป็นมนุษย์ เป็นนรชน เป็นมนุสส์ เป็นมनुชชะ เป็นมनुชะ คือมนุษย์ที่เกิดแต่มนู.

เอาละ, เวลาที่กำหนดไว้ก็หมด; ก็ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

มหุสสุธรรม

– ๑๗ –

๑๗ เมษายน ๒๕๑๕

ความรู้ลึกกว่า “ตน” เกิดขึ้นได้อย่างไร.

วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากการบรรยายครั้งที่แล้วมา เกี่ยวกับเรื่องที่น่าสนใจได้ยากในขณะนี้.

[ทบทวนการบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา.]

เราจำเป็นที่จะต้องทบทวนเรื่องที่พูดมาแล้ว ให้มันยังคงเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วเอามาต่อกับเรื่องที่กำลังจะพูดต่อไป. ความมุ่งหมายอันใหญ่เพียงข้อเดียว ก็คือต้องการจะให้เห็นว่า ปัญหาที่ยากลำบากของมนุษย์ทั้งหลายนี้ มันเกิดจาก

อารยธรรมเนื้อหนัง ไม่ใช่เกิดจากมนุษยธรรมในทางจิตใจ; นี่คือข้อที่จะต้องแยกกันให้เด็ดขาด เป็นคนละเรื่องอยู่เสมอ. ถ้าไม่มองเห็นชัดถึงทั้ง ๒ นี้ ว่ามันเดินกันคนละทางอย่างไร เรื่องก็จะปนกันยุ่ง.

ทีนี้ดูต่อไปถึงข้อที่อารยธรรมเนื้อหนังนั้น ตั้งรากฐานอยู่บนความรู้สึกว่าตัวกู ของกู คือสิ่งที่เรียกว่าตัวตนหรือของตนนั่นเอง; ฉะนั้น เราต้องศึกษาเรื่องอันเกี่ยวกับตัวตน หรือของตนนี้ ให้ดีเป็นพิเศษ. การบรรยายในครั้งก่อน ๆ ได้แสดงให้เห็นมาแล้วเป็นอย่างมาก ว่าตัวตนหรือของตนนั้น เป็นเพียงความรู้สึก, มิได้เป็นสิ่งที่อยู่จริง; เช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลายอื่นทุกสิ่ง มันเป็นที่ไปไปตามธรรมชาติ ของธรรมชาติ โดยธรรมชาติ ตามเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ปราศจากตัวตนที่แท้จริงของมันเอง.

แต่แล้วก็มีปัญหาว่า ทำไมสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนถึงขนาดนี้ มันสร้างความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาได้? เราก็ได้พูดกันมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ว่าเรามันยังเป็นเพียงคน; ยังอยู่ใต้ความหลอกลวง ปิดบังของสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณ ที่ถ่ายทอดกันมาในเลือดเนื้อของสิ่งที่มีชีวิต ที่มีการสืบพันธุ์กันมาเรื่อย. สัญชาตญาณที่จะทำให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนนั้นแหละ มันเป็นตัวที่ยืนอยู่ตลอดเวลา, ทั้งที่ว่ามันก็มิได้เป็นสิ่งที่เป็นตัวเอง หรือเป็นตัวตนของตัวเองอะไร คือมันเป็นสิ่งที่ไปไปตามเหตุตามปัจจัยเหมือนกับสิ่งทั้งหลาย, แต่แล้วธรรมชาติหรือธาตุแท้ของมันนั้น มันเป็นสิ่งที่จะต้องมีความรู้สึก.

นี่ความรู้สึกของมัน มันไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ทางธรรม, มันถูกต้องแต่เพียงตามกฎหมายเกณฑ์ทางธรรมชาติที่ว่า ต้องมีความรู้สึกอย่างนี้ สิ่งที่มีชีวิตจึงจะ

เกิดขึ้นได้ หรือว่าจะทรงตัวอยู่ได้ ต่อต้านอยู่ได้ รอดชีวิตมาได้ สืบพันธุ์กันมาได้; นี่มันคล้ายกับว่ามันถูกหลอกหลวงโดยผู้หลอกหลวงรายใหญ่ที่สุด คือธรรมชาติ นั่นเอง. นี่สิ่งที่มีชีวิต ไม่ว่าสัตว์หรือคน ตกอยู่ใต้อำนาจการหลอกหลวงอันนี้ เป็นปกติวิสัยอยู่ตลอดเวลา มันจึงเกิดความรู้สึกอย่างนี้ได้เอง คือเกิดความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน เป็นของของตนได้เอง. จึงกล่าวได้ชั้นหนึ่งแล้วว่า สิ่งที่มีชีวิต มันเกิดความรู้สึกว่าตนขึ้นมาได้ในลักษณะอย่างนี้.

ขั้นตอนของการเกิดความรู้สึกว่าตน (: ๒ ชั้น).

[: มีแต่เพียงความรู้สึกของธรรมชาติเท่านั้น แม้กระทั่งสิ่งที่ว่าตัวตน, คนธรรมดาที่ไม่รู้ชัดแจ้งดังนี้ จะรู้สึกว่ามีตัวมันรู้สึก.]

ทีนี้เราจะดูกันให้ละเอียดเฉพาะตอนนี้ คือเฉพาะตอนที่ว่า ความสำคัญว่าตนนี้ มันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร โดยรายละเอียด. ความสำคัญว่าตนเกิดขึ้นอย่างหลอกหลวงอีกตามเคย; คือมันเป็น ๒ ชั้นอยู่. นี้ขอให้ฟังให้ดี ๆ ว่ามันจะมีความเกิดขึ้นกันอยู่เป็น ๒ ชั้น; ชั้นแรกมันเพียงแต่เกิดความรู้สึกว่าอย่างไร เท่านั้นแหละ คือจิตใจมันรู้สึกว่าเป็นอย่างไร ความรู้สึกอยู่อย่างไร นี้เรียกว่ามันเกิดความรู้สึกว่าอะไรเป็นอย่างไรคือรู้สึกอยู่ในใจ, พอหลังจากนั้นมันเกิดความรู้สึกซ้อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่งว่า **เกิดความรู้สึกเป็น ตัว ผู้ รู้ ลี ก . พู ค ลั น ๆ** ว่า ที่แรกมันเกิดความรู้สึก; หลังจากเกิดความรู้สึกแล้วมันเกิดความรู้สึกเป็นตัวผู้รู้สึก, นี่ตอนหลังนี้มันเป็นเรื่องของการเกิดแห่งตัวตนเต็มที่. ในชั้นแรกมันจะ

เกิดเพียงความรู้สึก ไปตามสิ่งที่มากระทบตามเหตุตามปัจจัยของการกระทบ แล้วเกิดความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้; ต่อเมื่อมันมีความยึดมั่นถือมั่นในความรู้สึกนั้นอีกทีหนึ่ง มันจึงจะเกิดรู้สึกเป็นตัวฉันตัวกู คือผู้รู้สึกนี้ขึ้นมา.

นี่ในวันนี้เราก็จะได้พิจารณากันเฉพาะลักษณะอาการอย่างนี้ ซึ่งมี ความสำคัญมากในการที่จะศึกษาพุทธศาสนา แล้วก็คงจะเป็นเรื่องที่ชวนง่วงนอน ที่สุดสำหรับพวกคุณ ที่ไม่เคยสนใจมาก่อน ไม่เคยศึกษามาก่อน; ฉะนั้น มันต้องการความอดทนบ้าง พยายามทำความเข้าใจติดตามไปให้ทัน ๆ ๆ กัน. ถ้าเกิดไม่เข้าใจเสียสักตอนหนึ่งแล้ว, ตอนหลัง ๆ มันก็ยากที่จะฟังรู้เรื่อง.

ในขั้นแรกนี้ก็จะได้อธิบายถึงข้อที่ว่า โดยข้อเท็จจริงที่เป็นอยู่จริง ที่เป็นไปจริงตามธรรมชาติ : ในเวลานั้นมันเกิดแต่ความรู้สึก ยังมีได้เกิดตัวผู้รู้สึก, มันเกิดแต่ความรู้สึก; ฟังให้เข้าใจ, มีความรู้สึกรัก หรือชอบอะไรที่มันน่ารัก อย่างนี้เรียกว่าความรู้สึก.

เมื่อความรู้สึกนี้เกิดขึ้นแล้ว มันถูกจับทวนด้วยจิตใจซ้ำเป็นครั้งที่ ๒ ที่เรียกว่าวิจวนสัมผัสด้วยอวิชชา, มันยึดมั่นถือมั่นในความรู้สึกอันนั้น มันจึงจะเกิดความรู้สึกที่เป็นตัวเป็นตนคือผู้รู้สึก หรือฉันผู้รู้สึก ตลอดถึงผู้ได้ผู้เสีย ผู้กำลังเป็นสุข หรือเป็นทุกข์อะไรขึ้นมา.

สรุปความสั้น ๆ ว่า โดยข้อเท็จจริงนั้น มันเกิดแต่ความรู้สึกเท่านั้น มิได้เกิดตัวผู้รู้สึก; แต่ว่าโดยความรู้สึกในใจของผู้นั้น มันกลายเป็นรู้สึกเป็นตัวกู

ผู้มีความรู้สึก. นี่คือข้อที่ต้องสังเกตให้ดี ๆ : ตามความจริงของธรรมชาติมันจะมีแต่ความรู้สึกอย่างนั้น ๆ ๆ; แต่ความรู้สึกในใจจริง ๆ ของคนธรรมดา นี่มันรู้สึกว่ามีฉันผู้รู้สึก คือมีตัวผู้รู้สึก.

นี่มันจริงอย่างที่คนที่ชื่อ *Descartes* นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสว่า **ฉันรู้สึกได้ เพราะฉะนั้น ฉันมีอยู่;** สูตรของเขาสั้น ๆ : *cogito ergo sum* นี่ถ้าอ่านตรง ๆ ตามตัวพยัญชนะโดยหลักภาษาอังกฤษว่าอย่างนี้. ที่จริงเป็นภาษาละตินออกเสียงว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ. แต่ว่าความหมายแท้จริงของมันมีแต่เพียงว่า **ฉันรู้สึกได้ เพราะฉะนั้น ฉันมีอยู่.** นี่มีความหมายสำคัญอยู่ที่ว่า “เพราะมันมีความรู้สึกดังนั้น ต้องมีผู้รู้สึก ดังนั้น ต้องมีตัวฉัน”; นี่เป็นไปตามธรรมชาติ, ที่นี้คนไม่รู้ ไม่รู้เท่า ไม่รู้ทัน ไม่รู้ความจริง มันมายึดเอาแต่ที่ตัวฉันผู้รู้สึก, มันไม่มองเห็นว่ามันเป็นแต่เพียงความรู้สึกของธรรมชาติ ของจิตที่เมื่อได้กระทบ มีการปรุงแต่งขึ้นแล้วมันจะมีความรู้สึก; นั่นมันเป็นแต่เพียงความรู้สึกเท่านั้น. **แม้แต่สิ่งทีเรียกว่าตัวว่าตนนั้น มันก็เป็นเพียงความรู้สึกเท่านั้น;** แต่แล้วคนที่ไม่รู้คนธรรมดาที่ไม่รู้ยังมีวิชา ก็ารู้สึกว่า “มีตัวฉันผู้รู้สึก”. ฉะนั้น ความรู้สึกแท้ ๆ นี่มันก็เป็นมายาอยู่ชั้นหนึ่งแล้ว, ที่นี้ตัวผู้รู้สึกมันยังเป็นมายาหนักขึ้นไปอีก; นี่จะต้องระวังให้ดี ๆ. ตอนนี่คุณจะต้องสรุปใจความให้ได้เสียทีหนึ่งก่อนว่า **โดยแท้จริงมันมีแต่ความรู้สึก,** แต่ถ้าโดยความรู้สึกของคนนั้นแล้ว มันรู้สึกว่ามีตัวฉันผู้รู้สึก; นี่เป็น ๒ ตอนอยู่อย่างนี้.

... ..

พิจารณาความรู้สึกที่ไม่เกิด-ก่อนจะเกิด-ใกล้เกิด และตอนเกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก.

: การไม่เกิด-ก่อนจะเกิด-ใกล้เกิด-และเกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก

มีสิ่งต้องรู้ชัดไว้ ๓ เรื่องหลัก ๆ.

[: เรื่องปฏิจจสมุปป็นนธรรม, ปฏิจจสมุปบาท, อิทัปปัจจยตา.]

ทีนี้เราก็จะดูกันในตอนที่เป็นความรู้สึก ว่าเป็นการเกิดความรู้สึกขึ้นมาได้อย่างไร โดยละเอียดเสียก่อน, แล้วจึงค่อยดูตอนที่มันเกิดตัวผู้รู้สึก. การที่จะดูกันว่ามันเกิดความรู้สึกขึ้นมาได้อย่างไรนี้ เราต้องเอาตามหลักพระพุทธศาสนา; เพราะว่าเรากำลังศึกษาพุทธศาสนา เราจะไม่ถือเอาตามหลักวิชาจิตวิทยา หรือจิตวิทยาแผนปัจจุบัน เพราะบางอย่างมันไม่ตรงกัน แล้วมันก็ไม่ค่อยจะใช้กันได้กับเรื่องที่เรา กำลังจะศึกษา, ถ้าอันไหนมันตรงกันคุณก็รู้ อันไหนไม่ตรงกันคุณก็รู้. เดียวนี้ผมจะพูดไปแต่ตามหลักของพุทธศาสนา. *นี่มันจะเกิดความรู้สึก ขึ้นมาได้ อย่างไร ?* มันก็คืออาการที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปบาท; ซึ่งบางคนก็เคยฟังบ้างแล้ว เข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง, บางคนก็ยังไม่เคยฟังเลย, ฉะนั้น ก็ต้องพูดตั้งแต่ต้นมาอีกครั้งหนึ่ง และให้ชัดพอที่คนที่ยังไม่เคยฟังจะเข้าใจได้.

ที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจนูปบาทนั้น มีใจความสำคัญอยู่ว่า มันเป็น อาการของที่สิ่งต่าง ๆ* อาศัยซึ่งกันและกันแล้วจึงเกิดขึ้น; นี่เป็นคำบัญญัติเฉพาะ และตายตัวด้วย คุณต้องจำไว้ให้แม่น ๆ ว่า ความที่ ‘สังขาร’, เขาเรียกว่า ‘สิ่งต่าง ๆ’, อาศัยกันและกันแล้วจึงเกิดขึ้น. คำพวกนี้มันหมายความว่า ถ้าไม่มีการอาศัยซึ่งกันแล้วมันเกิดไม่ได้; ความที่เป็นอย่างนี้นั้นเขาเรียกว่าปฏิจจนูปบาทบ้าง เรียกว่าอิทัปปัจจยตาบ้าง, เป็นภาษาบาลี.

สำหรับเรื่องนอกตัวเรา ไม่สำคัญหรอก; เรื่องต้นไม้ ต้นไม้ เรื่องสัตว์ เครื่องาน เรื่องสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ มันก็เป็นไปตามกฎนี้ : มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดสิ่งหนึ่งขึ้น; หรือบางทีมากกว่านั้นก็คืออาศัยซึ่งกันและกันแล้วจึงเกิดสิ่งใหม่ขึ้น. นี่ฝากไว้ให้คุณไปดูเอาเองเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ สำหรับทางวัตถุธรรม นอกตัวเรา : สัตว์เกิดขึ้นมาอย่างไร ต้นไม้เกิดขึ้นมาอย่างไร กระทั่งว่าคนเกิดขึ้นมาในโลกที่แรกโน้นอย่างไร; นี่เราเรียกว่าเรื่องภายนอกทั้งนั้น เรื่องทางวัตถุ, ก็เป็นอิทัปปัจจยตา เป็นปฏิจจนูปบาทในแง่ของวัตถุ : ต้องอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดขึ้น อาศัยสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดขึ้น อาศัยสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดขึ้น; อย่างนี้เรื่อยมา.

ทีนี้เรามาดูกันที่ภายใน เดียวนี้มันเกิดเป็นคนอยู่แล้ว มานั่งอยู่ที่นี้ด้วยกันทุกคนแล้ว, มันยังมีอะไรที่อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น อาศัยกันแล้วเกิดขึ้นใน

* คืออาการที่สิ่งต่าง ๆ อาการของสิ่งต่าง ๆ อาการของการที่สิ่งต่าง ๆ อาการของความที่สิ่งต่าง ๆ (คำใดคำหนึ่ง).

ภายใน ที่ลึกลับและที่สำคัญ ที่เป็นเรื่องของปัญหาอันนี้โดยแท้จริงคือเรื่องตัวตนนี้; เพราะถ้าว่า เกิดขึ้น ๆ ในข้างในนี้ มันมีความหมายที่คุณอาจจะเข้าใจไม่ได้ เพราะเราเคยพูดกันแต่เรื่องการเกิดทางวัตถุ. นี่มันมีการเกิดทางนามธรรม คือความรู้สึก ความรู้สึกต่าง ๆ ที่จิตจะรู้สึก นั่นแหละเรียกว่าความเกิด และความเกิดของสิ่งเหล่านั้น, กระทั่งความรู้สึกว่าตัวกู ตัวฉัน ฉันได้ ฉันเสีย, อย่างนี้เป็นต้น.

นี่เรียกว่า “การเกิด” – การเกิดของความรู้สึก; บางที่เป็น “ความรู้สึกธรรมดา ๆ”, บางที่เป็น “ความรู้สึกที่ถูกยึดถือ เป็นตัวเป็นตนของสิ่งนั้น แล้วเป็นตัวเป็นตนของเราอีกทีหนึ่ง หรือว่าเป็นตัวตนของเราก็มี” แล้วแต่ความรู้สึกมันจะรู้สึกไปอย่างไร ตามเหตุตามปัจจัยที่ทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น. นี่เป็นหลักใหญ่ ๆ ทั่ว ๆ ไป ถ้าเข้าใจข้อนี้ได้ก็จะเข้าใจพุทธศาสนาได้; คือเข้าใจเรื่องอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจสมุปบาทได้ แล้วก็จะเข้าใจทุกเรื่องที่ต้องเข้าใจ ซึ่งคนเดี๋ยวนี้พูดกันแต่ปากแล้วก็ไม่เข้าใจ, แม้ที่สุดแต่เรื่องขั้น ๕ นี้ก็ไม่เข้าใจ แต่ก็พูดกันอยู่ทุกวัน บางทีก็สวดมนต์อยู่ทุกวันเรื่องขั้น ๕.

[ปฏิจสมุปป็นนธรรมเกิดขึ้นได้อย่างไร; ปฏิจสมุปบาทและอิทัปปัจจยตา
มีความเกี่ยวข้องกับปฏิจสมุปป็นนธรรม.]

ทีนี้ผมก็จะตั้งต้นเล่าให้ฟังตามลำดับ ตามพระพุทธรายิตที่ได้ทรงแสดงไว้ชัดแจ้งว่า ปฏิจสมุปป็นนธรรมทั้งหลายนี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร. ที่เรียกว่า

ปฏิจสมุปบันนธรรมนี้ เป็นภาษาบาลีก็จริง แต่ควรจะคั่นหูและหูคั่น เพราะมันประหยัดเวลา. ปฏิจสมุปบันนธรรมก็คือสิ่งที่ว่าแล้วนั้นแหละ แต่มันหมายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นมาเป็นสิ่ง ๆ ๆ ๆ; **สิ่งที่ได้อาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัยแล้วจึงเกิดขึ้นแล้ว** นี้เขาเรียกปฏิจสมุปบันนธรรม, เป็นสิ่งหนึ่ง ๆ ๆ. อะไรก็ตามไม่พ้นจากความเป็นปฏิจสมุปบันนธรรม เพราะว่าไม่มีอะไรที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดขึ้น; ฉะนั้น เมื่อมันได้อาศัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วจึงเกิดขึ้น มันก็เป็นปฏิจสมุปบันนธรรมไปหมด, ทั้งทางวัตถุและทั้งทางจิตใจ.

ปฏิจสมุปบันนธรรมเขาหมายถึงมันเกิดเป็นผลขึ้นมา จากเหตุปัจจัยของมันทำหน้าที่เสร็จแล้ว, มันพร้อมที่จะกลายเป็นเหตุสำหรับกระทำแก่สิ่งอื่นต่อไปอีก, คล้าย ๆ กับว่ามันรอคอยอยู่อย่างนี้, มันเกิดขึ้นแล้วพร้อมที่จะเป็นเหตุให้เกิดสิ่งอื่นต่อไปอีก; นี้เรียกว่าปฏิจสมุปบันนธรรมอันหนึ่ง ๆ. คุณก็จะเรียกเป็นภาษาไทยว่าอย่างไรก็ตามใจ คุณก็ต้องใช้คำพูดเป็นประโยคยาว, แต่ในภาษาบาลีเขามีติดอยู่แล้วสั้น ๆ ว่า **ปฏิจสมุปบันนธรรม**; คือสิ่งสิ่งหนึ่งในขณะหนึ่ง ๆ คือมันได้อาศัยสิ่งใดเกิดขึ้นมาแล้ว เป็นผลเกิดขึ้นมาแล้ว มันรอคอยพร้อมอยู่ที่จะเป็นเหตุสำหรับสิ่งอื่นต่อไป นี้เขาเรียกว่าปฏิจสมุปบันนธรรม.

ส่วนอาการที่สิ่งหนึ่งจะกระทำแก่สิ่งหนึ่งให้เกิดขึ้นนั้น เขาเรียกว่าปฏิจสมุปบาท, ฉะนั้น ปฏิจสมุปบาทก็คืออาการของปฏิจสมุปบันนธรรม; ทั้งหมดนี้เรียกว่าเรื่องอิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น เกี่ยวกับเรื่องนี้มันมีคำอยู่ ๓ คำนี้ ที่จดไว้ให้ดี ๆ จำไว้ดี ๆ แล้วไปศึกษาให้มองเห็นความหมายของมัน :- (๑) ปฏิจสมุปบันน-

ธรรม คือปรากฏการณ์ทั้งหลายที่กำลังปรากฏอยู่ เป็น *phenomena* ทั่วไปทั้งโลก ทั้งภายนอกตัวเราและภายในตัวเรา; ปรากฏการณ์อันนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปชั่วขณะ ๆ คือมันเปลี่ยนเรื่อย แล้วในขณะหนึ่งนั้นก็เรียกว่ามันอาศัยสิ่งได้เกิดขึ้นเสร็จแล้ว เรียกว่าปฏิจสมุปปັນนธรรม, ก็มีชั่วขณะหนึ่ง ๆ มันพร้อมที่จะปรุงแต่งสิ่งอื่น ให้เกิดสิ่งอื่นต่อไป. คำว่าปฏิจสมุปปັນนธรรม มีความหมายอย่างนี้. อาการที่ มันปรุงแต่งกันเรื่อยไปในระยะหนึ่ง คือคู่หนึ่งก็ตาม หรือว่าตลอดทั้งสายก็ตาม ก็ เรียกว่า (๒) **ปฏิจสมุปบาท**ได้เสมอกัน; เช่นอวิชชาให้เกิดสังขาร, อาการอันนี้ ก็เรียกว่าปฏิจสมุปบาทได้; แล้วอวิชชาให้เกิดสังขาร สังขารให้เกิดวิญญาณ วิญญาณให้เกิดนามรูป เรื่อยไปจนตลอดสาย ทั้งหมดนี้ก็เรียกว่าปฏิจสมุปบาท ได้, เพราะมันเพ่งเล็งเอาอาการที่มันอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น. นี้ภาวะอันนี้ หรือ กฎเกณฑ์อันนี้หรือข้อเท็จจริงอันนี้ เราเรียกกันสั้น ๆ ว่า (๓) **อิทัปปัจจยตา**. ที่นี้*อิทัปปัจจยตา*นี้มีคำแทนชื่อ หรือ *synonym* อื่น ๆ อีกหลายคำ; พุคแล้วมัน จะยุ่ง อย่างเพื่อพูดก็ได้, เช่นคำว่า*ตตตา* เป็นต้น.

: ก. พิจารณาดูความรู้สึกที่ไม่เกิดและก่อนเกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก (อัตตวาทูปาทาน-ภพ-ชาติ) ให้เห็นว่ามีการเกิดความรู้สึกอะไรบ้าง.

[ขบวนการเกิดความรู้สึกในจิต (ที่ไม่เกิดและก่อนเกิดความรู้สึกว่ามีตัวตน)

ตามวิถีทางแห่งอิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปบาท, ๒ ระยะ.]

เดี๋ยวนี้เราจะพูดกันถึงข้อที่ว่า มันเกิดความรู้สึกขึ้นมาได้อย่างไรใน จิตใจของเรา ตามวิถีทางแห่งอิทัปปัจจยตา.

๑. ธรรมะรู้สึกเกิดเป็นวิญญูณหลังจากกระทบอายตนะใน-นอก
(อัมมัตตพหิททายตนปฏิจจอุปปัชชณวิญญูณ).

ที่นี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า อาศัยตากับรูป ๒ อย่าง ย่อมเกิดจักขุ-
วิญญูณ; คุณต้องเข้าใจหลักพื้นฐานนี้ให้พอ ถ้าไม่อย่างนั้นจะฟังข้างปลายไม่ถูก.
จกขุอฺจ ปฏิจจ รูปे จ อุปปัชชติ จกขุวิอฺฉาณํ – เพราะอาศัยตาด้วย รูปด้วย จักขุ-
วิญญูณจึงเกิดขึ้น. จักขุวิญญูณคือความรู้สึกทางตาว่าอะไรเป็นอะไร, เพียงแต่
รู้สึกว่าจะอะไรเป็นอะไรทางตา, ไม่ได้เกิดอยู่เรื่อย มันจะเกิดเฉพาะต่อเมื่อตาเห็นรูป.

ที่นี้ทางหู ก็อาศัยหูด้วย เสียงด้วย โสตวิญญูณจึงเกิดขึ้น – ความรู้สึก
ทางหูจึงเกิดขึ้น. ที่นี้ทางจมูก : อาศัยจมูกด้วย กลิ่นด้วย ฆานวิญญูณ – วิญญูณ
ทางจมูกที่จมูกจึงเกิดขึ้น. นี่เป็นตัวอย่างสัก ๓ อย่างนี้ก็พอแล้ว; มันเป็นอย่างนี้
ทั้ง ๖ อย่าง : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ. ข้อสุดท้ายที่เรียกว่าใจนั้นก็ เพราะอาศัย
มโนด้วย ธรรมารมณํคืออารมณ์ของมโนด้วย ก็เกิดมโนวิญญูณขึ้น. ทั้ง ๖ ไป
เขียนเป็นตารางเอาเองได้.

นี่แสดงถึงว่า คนเราแต่ละวัน ๆ นี่มันก็มีอย่างนี้ : เดียวก็ตาเห็นรูป,
เดียวก็หูได้ยินเสียง, เดียวก็จมูกได้กลิ่น, ถ้าไม่มีอะไรเลยก็ใจก็คิดอารมณ์เก่า
ได้เอง; ดังนั้น มันไม่ว่างจากการรู้สึกคิดนึกนี้ ตามธรรมชาติ. อย่างนี้เรียกว่า
มันเกิดแต่เพียงวิญญูณล้วน ๆ : เป็นจักขุวิญญูณบ้าง, โสตวิญญูณบ้าง,
ฆานวิญญูณบ้าง, ชิวหาวิญญูณบ้าง, กายวิญญูณบ้าง, มโนวิญญูณบ้าง; เป็น
วิญญูณล้วน ๆ คือความรู้แจ้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ล้วน ๆ ตามธรรมชาติ. นี้อยู่อย่างนี้ชั้นหนึ่งก่อน; ยังไม่มีกิเลส ยังไม่มีอะไร
ยังไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวตนอะไร.

๒. ละเอียดรู้ลึกเป็นปฏิสมผัสและวิชนาสผัส

เมื่ออายตนะใน-นอก-วิญญาณประจวบกัน เรียกสั้น ๆ ว่าปฏิสมผัส.

ที่นี้ความประจวบพร้อมของสิ่งทั้ง ๓ นี้ละ; คุณก็รู้อยู่แล้วว่าชุดหนึ่ง
มันมี ๓ อย่าง ทุกชุดไป, เช่นตารูปแล้วก็จักขุวิญญาณ, หูเสียงแล้วก็โสตวิญญาณ,
จมูกกลิ่นแล้วฆานวิญญาณ; มันจะมีชุดละ ๓ ชุดละ ๓ ทุกชุด, ทั้ง ๖ ชุด.
ที่นี้ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการนี้เรียกว่าผัสสะ. ผัสสะแปลว่าการ
กระทบ; รู้จักผัสสะเสียให้สิ้นเชิงอย่างนี้ซิ ว่าผัสสะทางตาก็มี ทางหูก็มี ทางจมูก
ก็มี ทางลิ้นก็มี ทางกายก็มี ทางใจก็มี, ที่ร้ายกาจ ที่รบกวนที่สุดก็ทางผิวหนัง คือ
ทางกาย.

ถ้ามันเกิดผัสสะล้วน ๆ อย่างนี้ก็ยังมีเรื่อง ยังไม่มีกิเลส. เช่นว่า
เราทอดตาไปเห็นนี้ มันไม่มีเรื่องยังไม่มีเรื่อง ก็มีผัสสะล้วน ๆ อย่างนี้, หรือ
ได้ยินเสียงแมลงร้องอยู่เวลานี้ทั่วไป ก็ไม่มีเรื่องอะไร, จมูกได้กลิ่นอะไรก็ตาม
ธรรมดา ๆ ก็ยังมีเรื่องอะไร, บางทีใจคิดอะไรเล่น ๆ เป็นเพียงสัญญาเก่า ๆ
คิดเล่น ๆ ไม่ได้เกิดความรู้สึกมากกว่านั้นก็ยังมีเรื่องอะไร แม้เป็นมโนสัมผัส;
ฉะนั้น จึงเรียกผัสสะนี้ว่า ผัสสะแห่งการกระทบระหว่างอายตนะกับวิญญาณ.
พูดง่าย ๆ ก็ว่า ผัสสะล้วน ๆ ผัสสะล้วน ๆ; อย่างนี้เรียกว่าผัสสะล้วน ๆ, เป็น
เพียงการกระทบกันระหว่างสิ่งทั้ง ๓ นั้น.

ข้อควรสังเกต : ผัสสะมี ๒ ชนิดใหญ่ ๆ คือผัสสะล้วน ๆ ที่ไม่มีอวิชชาปน กับที่มีอวิชชาปน, ผัสสะล้วน ๆ ที่ไม่มีอวิชชาปน มี ๒ ประเภท.

แต่ที่นี้มันก็มีข้อเท็จจริงว่า ผัสสะที่มีอยู่เป็นประจำบางครั้งนะ มันไม่ได้เป็นผัสสะล้วน ๆ. ส่วนมากมันจะเป็นผัสสะล้วน ๆ จริง; แต่ก็มิใช่น้อยเหมือนกันที่มันเกิดเป็นผัสสะอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมันจะเปลี่ยนเป็นผัสสะชนิดหนึ่งคือผัสสะนั้นไม่ล้วน เพราะว่ามันมีอะไรมาปน มาเจือ, สิ่งที่มาปนมาเจือนั้นคือ ความโง่ หรืออวิชชา. ถ้าเรามีความรู้ มีสติสัมปชัญญะเรื่องนี้ ระวางตัวคืออยู่, อวิชชาก็ไม่ได้เกิดขึ้นมาปนลงไปในผัสสะนี้ คือความโง่ไม่ได้เกิด ความหลงไม่ได้เกิด ในการกระทบอารมณ์นั้น.

ดังนั้น คุณก็ต้องเห็น เห็นได้เองแล้วว่า ผัสสะที่ไม่ถูกปนเจือลงไป ด้วยอวิชชา นั้นมีอยู่ ๒ อย่างแหละ คือตามธรรมดาส่วนมากมันก็ไม่ได้เจือ ไม่ได้ปนหรอก, ผัสสะเฉย ๆ แล้วก็ดับไป ผัสสะเฉย ๆ แล้วก็ดับไป. เดียวนี้ก็ดูเราเหลือบตาไปก็ไม่ได้เกิดอารมณ์อะไร เพียงแต่เห็นแล้วก็ดับไป. นี้ธรรมดา ๆ ก็เป็นผัสสะล้วน ๆ แล้วก็ดับไป. ที่นี้ผัสสะที่ไม่มีอวิชชาอีกชนิดก็เพราะว่าเราเป็นคนรู้เรื่องรู้ธรรมะ รู้เรื่องที่เกี่ยวข้องเรื่องนี้ดี แล้วคอยระวางไว้ : เรามีสติสัมปชัญญะคอยระวางไว้ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียงเป็นต้น; อย่างนี้อวิชชาก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นมาผสม มาเจือลงไปในผัสสะนี้อีกเหมือนกัน.

ฉะนั้น เท่าที่เห็นอยู่ง่าย ๆ ก็มีผัสสะอยู่ ๒ ประเภทที่ไม่ถูกเจือด้วยอวิชชา, เป็นผัสสะล้วน ๆ; อย่างนี้เขาเรียกชื่อไว้เสียให้ชัดพวกหนึ่งว่า ปฏิ-

สัมผัส, ปฏิมาเขียน ฎ ปฏัก ฌ ระฆัง, ปฏิมสัมผัส แปลว่าสัมผัสคือการกระทบ เหมือนกับเอามือไปโขกเข้าที่กระดานดังโป๊กอย่างนี้ มันก็มีลักษณะอย่างนั้นแหละ มันสักว่าการกระทบของของที่มีหน้าที่กระทบ, ยังไม่เกี่ยวกับจิตใจในส่วนลึก ไม่เกี่ยวกับอวิชา.

นี่กรณีอย่างนี้มันเป็นอย่างนี้อยู่ประเภทหนึ่ง เราเรียกว่าผัสสะล้วน ๆ หรือบางทีก็เรียกว่า ผัสสะหยาบ หรือบางทีก็เรียกว่า ปฏิมสัมผัส, ปฏิมผัสสะ; ปฏิมสัมผัสก็เหมือนกัน.

: ข. พิจารณาความรู้สึกตอนใกล้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก(อัตตวาทุปาทาน-ภพ-ชาติ) ให้เห็นว่ามีการเกิดความรู้สึกอะไร ๆ ขึ้นมาบ้าง.

[ขบวนการเกิดความรู้สึกในจิต (ตอนใกล้เกิดความรู้สึกว่าตัวตน) ตามวิถีทางแห่งอิทัปฯ, ๔ ระยะ.]

[๑. ระยะรู้สึกเป็นอวิชาสัมผัส คือมีการประจวบกันระหว่างสิ่ง ๓ สิ่ง (: อายตนะใน-นอก-วิญญาณ) ด้วยอวิชา (: อวิชาปัจจยา สังขารา...ถึง...สพยตนปัจจยา ผัสโส ในกรณีทั้ง ๖ อายตนะ).]

ที่นี้ ในกรณีที่มันจะเกิดตัวตน เกิดกิเลสนั้น มันไม่ใช่อย่างนี้, คือมันไม่ใช่เป็นผัสสะล้วน ๆ มันไม่ใช่เป็นปฏิมสัมผัสล้วน ๆ. มันเพราะอะไรก็ตามใจ อวิชาได้พลอยเกิดขึ้นผสมโรงด้วยในขณะนั้น : มันจะเป็นเพราะว่ามันมีอารมณ์มันขยัน อารมณ์นั้นมันขยันมันขยันก็ได้, หรือว่าเพราะว่าเรามันผลไปทั้งที่ตั้งใจจะระวัง คุ่มครองอินทรีย์อยู่นี้แหละ แต่มันก็พลาด มันก็ผลไป หรือว่าเราระวังไว้ไม่ได้, หรือแม้แต่ที่สุดว่าเราไม่รู้สึกอะไร มันพรวดเดียวมันก็เป็น

ความโง่เกิดขึ้นพร้อมกับผัสสะเสียแล้ว อย่างนี้ก็ได้; ทั้งหมดนี้จะต้องเรียกว่า **อวิชา-สัมผัสทั้งนั้นแหละ** คือสัมผัสด้วยอวิชา ไม่ใช่ปฏิขมสัมผัสแล้ว, คือมันไม่ใช่สัมผัสล้วน ๆ แล้ว มันเป็นสัมผัสด้วยอวิชาแล้ว.

[๒. ระบุรู้สึกเป็นอวิชาสัมผัสสชาเวทนา คือรู้สึกเป็นเวทนาที่มาจาก การสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชา
(: อวิชาปัจจัยา สังขารา...ถึง...ผัสสปัจจัยา เวทนา ในกรณีทั้ง ๖ อย่างนะ).]

ทีนี้ในกรณีที่สัมผัสด้วยอวิชานี้ มันจะไปของมันต่อไป; **คือเมื่อผัสสะที่สัมผัสด้วยอวิชาได้ทำหน้าที่แล้ว มันจะเกิดเวทนาที่มาจากอวิชาสัมผัส**, เวทนาที่เกิดมาจากอวิชาสัมผัส, จะต้องรู้จักฟังให้ดีและแยกให้ดี. นี่หมายความว่า **เวทนาที่ไม่ได้เกิดจากอวิชาสัมผัสก็มีอยู่พวกหนึ่ง**; เวทนาล้วน ๆ ซึ่งมาจากปฏิขมสัมผัส, ปฏิขมสัมผัสให้เกิดเวทนาได้เหมือนกัน แต่มันเป็นเวทนาล้วน ๆ คือไม่เกี่ยวกับอวิชา, เว้นไว้แต่ว่าอวิชาจะเพิ่งมาเกิดกันตอนนี้ มันก็กลายเป็นเวทนาที่มาจากอวิชาสัมผัสไปอีก. ฉะนั้น เวทนาคือความรู้สึกที่เกิดมาจากการสัมผัสด้วยอวิชาแล้ว มันก็เป็นเวทนาที่อันตราย คือเป็นเวทนาที่จะทำเรื่องให้เกิดขึ้น ให้อยู่ให้ลำบาก ให้เป็นทุกข์; เวทนาชนิดนี้เขาเรียกว่า **อวิชาสัมผัสสชาเวทนา – เวทนาที่เกิดมาจากอวิชาสัมผัส** ฉะนั้น เราจึงรู้สึกมีความหมายที่เดียวในเวทนาชนิดนี้.

[๓. ระบุรู้สึกเป็นอวิชาสัมผัสสชาเวทนาอริยจนสัมผัส คือการรู้สึกประจวบกันของการที่ใจสัมผัส
ลงไปทีเวทนาอันมาจากการสัมผัสอารมณ์ด้วยอวิชา
(: อวิชาปัจจัยา สังขารา...ถึง...สพายนปัจจัยา ผัสโส ในกรณีมโนสัมผัสต่ออวิชาสัมผัสสชาเวทนา).]

ที่นี้มโน มโนหรือสิ่งที่เรียกว่ามโน อายุตอนที่ ๖ นั้นนะ มันเกิดขึ้น รับเอา(คือสัมผัส)เวทนານี้ เวทนาที่มาจากอวิชาสัมผัสอีกทีหนึ่งนี่, นี่เป็นการสัมผัส ครั้งที่ ๒ คือสัมผัสระหว่างมโนกับความรู้สึกที่เป็นเวทนานี้เป็นต้น : นี่เต็มไปด้วยอวิชาหมดเลย เพราะว่าเวทนานั้นก็มาจากอวิชาอยู่แล้ว มโนอย่างนี้ก็เป็นมโนที่เต็มไปด้วยอวิชา เข้าไปจับจวบเอาเวทนานี้ คือสัมผัสเวทนานี้; อย่างนี้เขาเรียกว่า *อริวงนสัมผัส*. *อริวงนะ* คำนี้มันแปลว่า *สักว่าคำที่จะใช้เรียกทับลงไปเลย ๆ เท่านั้น*, ที่จริงมันไม่ควรจะเรียกว่าสัมผัสอะไรนัก แต่มันก็ต้องเรียกว่าสัมผัสอยู่ดีแหละ เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียก*สัมผัสในทางความหมาย* ไม่ใช่ในทางวัตถุ. ในทางวัตถุคือตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นในทางวัตถุ แข็งดังโกลก ๆ, ที่นี้ในทางความหมายอย่างนี้ มันจะทำกันแต่ทางมโน : เมื่อมโนไปสัมผัสเอาที่เวทนา มันก็เกิดเป็นอริวงนสัมผัส เป็นสัมผัสอันสุดท้ายที่จะทำเรื่องให้เป็นเรื่องเต็ม ๆ ๆ เต็มตัวแหละ.

[๔. ระยะเวลาที่รู้สึกเป็นอวิชาสัมผัสสชาเวทนาอริวงนสัมผัสสชาเวทนา แล้วเกิดตัณหา,

คือรู้สึกเป็นเวทนาที่เกิดจากสัมผัสเวทนาอันเกิดจากอวิชาสัมผัส แล้วเกิดตัณหา

(: ๑๓๑ อริวงนสัมผัสสัจจยา เวทนา เวทนาปัจจยา ตัณหา : ธรรมที่ตัณหาเกิดจากเวทนาร้ายแรงอันที่ ๒ ที่เกิดมาจากการที่มีการประจวบ(สัมผัส)กัน แห่งมโน-อวิชาสัมผัสสชาเวทนา-มโนวิญญาณเป็นปัจจัย).]

มโนไปรู้สึกในเวทนานั้นเข้าแล้ว, เอาละที่นี้ เวทนาที่ร้ายแรงจะเกิดขึ้น : มโนไปสัมผัสต่อเวทนา, ทำให้เกิดเวทนาที่มันร้ายแรงกว่านั้น; นี้ (เวทนาร้ายแรงนี้)เป็นที่ตั้งแห่งตัณหา ตัณหาคือความอยาก. สำหรับความอยากในที่นี้ ไม่จำเป็นในภาษาบาลีที่จะต้องใช้คำว่าความอยากที่มาจากอวิชา สำหรับภาษาบาลีไม่จำเป็น คือเขาเรียกตัณหาเลย. พอเรียกว่าตัณหา ก็หมายความว่าความอยากที่มา

จากวิชา ไม่ต้องเขียนคำฟุ้งท้ายกำกับ; แต่ถ้าในภาษาไทยนี้คุณจะต้องเขียนคำฟุ้งท้ายกำกับว่า ความอยากที่มาจากวิชา.

: ค. พิจารณาความรู้สึกตอนที่เกิดความรู้สึกว่าตัวตนผู้รู้สึก.

[ขบวนการเกิดความรู้สึกในจิต(ตอนเกิดความรู้สึกว่าตัวตน) ตามวิถีทางแห่งอิทัปปัจจยตาปัจจุสมุปบาท.]

นี่เกิดค้นหาแล้วนะ, ค้นหาที่เป็นความอยาก ความรู้สึก รู้สึกอยากนะอยากด้วยวิชา; ที่นี้ค้นหานี้ก็เป็นอย่างหนึ่งซึ่งปรุงสิ่งอื่นต่อไป มันก็ทำให้เกิดสิ่งทีเรียกว่าอุปาทาน. อุปาทานนี้เราแปลเป็นภาษาไทยกันว่าความยึดถือ หรือความยึดมั่นถือมั่น, แล้วก็ไม่ต้องบอกอีกว่ามันมาจากวิชา; พูดว่าความยึดมั่นถือมั่นเฉย ๆ ก็ต้องให้รู้ว่ามันมาจากวิชา. ที่นี้ ความยึดถือ ความถือมั่นที่ไม่ได้มาจากวิชานี้ไม่ได้เรียกว่าอุปาทาน; เช่นเราตั้งใจจะทำอะไรให้ดีโดยสติปัญญาที่ถูกต้อง อย่างรุนแรงนี้ก็ไม่ได้เรียกว่าอุปาทาน, มันมีชื่อเรียกอย่างอื่น. ถ้าเรียกว่าอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันต้องมาจากวิชา; ฉะนั้น มันจึง

ยึดมั่นถือมั่นทับลงไปบนความอยากคือค้นหา : ดังนั้น ความรู้สึกส่วนหนึ่งก็จะเกิดขึ้น ราวกับว่ามีตัวมันผู้อยาก แล้วมีสิ่งที่มันอยาก หรือมันจะต้องเอาให้ได้. นี่คือลักษณะของอุปาทาน.

มันมาแยกทางกันเดินตอนนี้ : ตอนแรก ๆ กว่าจะมาถึงค้นหา จนมาถึงค้นหา นี่เป็นเพียงความรู้สึก, ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่ในใจ อย่างนั้น ๆ ๆ

(๒ ระยะ ๒ ตอน, หรือรวมทั้งตอนใกล้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนอีก ๓ ตอน เป็น ๕ ตอน ๕ ระยะ); แต่พอเกิดค้นหา

แล้ว, เกิดอุปาทานแล้ว ทีนี้มันก็จะเกิดความรู้สึกที่เป็นตัว เป็นตัวบุคคล เป็นตัวฉัน เป็นตัวผู้รู้สึกนั่นเอง. ตัวผู้รู้สึกไม่ได้เกิดมาแต่ทีแรก, เกิดความรู้สึกก่อน; พอความรู้สึกนั้นเป็นไปเต็มที่ ถึงขนาดที่เป็นต้นหาอุปาทานแล้ว ความรู้สึกจะเปลี่ยนรูปเป็นรู้สึกว่ามีผู้รู้สึกแล้ว ก็อันแล้ว, นี่ก็ตัวตนมันเกิดขึ้น.

[ผลพวงที่ตามมา หลังจากมีตัวตนผู้รู้สึกแล้ว.]

พออุปาทานเกิดขึ้นแล้ว จะมีความยึดว่าตัวตนทั้งนั้น ยึดอะไรเป็นตัวตนไปหมด : รูปก็เป็นตัวตน, ตาก็เป็นตัวตน, วิญญาณก็เป็นตัวตน, ผัสสะก็เป็นตัวตน, เวทนาก็เป็นตัวตน; เป็นตัวตนของมัน ของมันเอง เช่นตานี้ก็เป็นตัวตนของมันเอง, รูปก็เป็นตัวตนของมันเอง; ต่างคนต่างเป็นตัวตน แล้วตัวฉันผู้รู้สึกนี้เป็นตัวตนของฉัน เพราะฉะนั้น ฉันก็จะไปยึดครองนั่นนี่ว่าเป็นของฉันอีกทีหนึ่ง, ไปยึดครองตัวตนอื่นมาเป็นของฉันอีกทีหนึ่ง; ทีนี้ทุกอย่างจะถูกยึดถือ เป็นตัวตนของมัน ๆ ๆ แต่ละอย่าง ๆ, แล้วตัวตนที่เป็นภายในคือตัวฉันนี้จะจับเอามาเป็นของฉัน เป็นตัวตนของฉัน เพราะเข้าใจไปว่ามันเป็นตัวตน. ถ้าไม่เียงไปว่ามันเป็นตัวตน, ความรู้สึกที่จะไปยึดเอามาเป็นของฉันมันก็มีไม่ได้; ฉะนั้น มันจึงต้องเียงขนาดที่ว่าทุกอย่างเป็นตัวตน, แล้วไปยึดเอามาเป็นตัวตนของฉัน.

เมื่อถึงอุปาทานอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีขันธ ๕ ขันธทั้ง ๕ ได้เกิดขึ้นพร้อมแล้วในเวลานั้น, แล้วมีกันอยู่หลาย ๆ อย่าง. โดยเฉพาะอย่างยิ่งเราเพิ่งเล็งเอาแต่ขณะที่อยู่อุปาทานนั้นแหละเกิดแล้ว; เกิดตัณหาแล้ว เกิดอุปาทานแล้ว, ตอนนี้จะเพิ่งเล็งเอาทุกอย่าง โดยความเป็นตัวตนที่ถูกยึดถือ, ร่างกายนี้ก็คือ รูป

อะไรที่ได้เห็นนั้นก็ดี มันก็เป็นรูป เป็นรูปขันธ์ที่เป็นตัวตนและถูกยึดถือแล้ว นี่มันเกิดรูปขันธ์ขึ้นมาแล้ว. ที่นี้เวทนาทั้งหลาย ทั้ง ๒ ครั้งที่ถูกยึดถือแล้วอย่างที่ว่ามาแล้วนั้นแหละ ก็เป็นเวทนาขันธ์ ที่ถูกยึดถือแล้วขึ้นมาเหมือนกัน : เวทนานั้นเป็นตัวตน เวทนานั้นถูกยึดถือเป็นของของเรา.

ที่นี้สำหรับคำว่าสัญญาคือความรู้สึก; ที่แรกก็เป็นเพียงจำได้หมายรู้ ว่าอะไรเป็นอะไร, ในขณะแห่งวิญญาณที่แรกเป็นเพียงสัญญารู้ว่าอะไรเป็นอะไร, พอมาถึงขั้นเวทนา เกิดเป็นสัญญาที่สำคัญมันหมายความว่าอะไรเป็นอะไรมากไปกว่านั้น : มีสัญญาว่าสุขว่าทุกข์ มีสัญญาว่าหญิงว่าชาย มีสัญญาว่าสวยว่าไม่สวย. นี่สัญญาก็มีอยู่ ๒ ชั้นอย่างนี้; ทั้ง ๒ ชั้นถูกยึดถือเป็นตัวตน, แล้วก็เป็สัญญาของตนคือของเรา, เราเรารู้สึกได้ เราจำได้ เราแน่ใจว่านั่นต้องเป็นอย่างนั้น; นี่มันยึดสัญญาเป็นตัวตนอย่างนี้ไปได้.

ที่นี้สังขาร; หลังจากสัญญาขันธ์ถูกยึดมั่นแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยหรือ : ความคิดต่าง ๆ ที่มันเนื่องมาจากสัญญาเหล่านั้น มันก็เป็นสังขารขันธ์ที่ถูกยึดถืออีกเหมือนกัน. ส่วนวิญญาณนั้นตลอดเวลา : ถ้าลงเกิดอุปาทานแล้ว, วิญญาณทุกชนิดถูกยึดถือโดยความเป็นตัวมัน เป็นเจ้าของเรื่อง. ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่าวิญญาณขันธ์นี้ ตามธรรมดาจะถูกยึดถือว่าเป็นตัวมัน, ส่วนรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ จะถูกยึดถือว่าเป็นของมัน; นี่ในกรณีธรรมดาที่เกิดกิเลสอุปาทานอย่างนี้แล้ว.

ที่นี้อีกแผนกหนึ่ง มันยึดถือว่า อะไรก็ตามมันก็เป็นตัวตนของสิ่งนั้นไป : รูปก็เป็นตัวตนของรูป, เวทนาจึงเป็นตัวตนของเวทนา, สัญญาก็เป็นตัวตน

ของสัญญา, สังขารก็เป็นตัวตนของสังขาร; เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านั้นจึงมีตัวตนที่อาจจะยึดถือได้ว่าเป็นของฉันทอีกทีหนึ่ง.

ตรัสสอนให้รู้ว่าอะไร ๆ ก็มีใช้ตัวตน(เช่นขันธ ๕) เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวตน.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ แล้วก็สอนสัตว์เพื่อให้รู้สิ่งเหล่านี้ ว่ารูปมิใช่ตัวตน เวทนามิใช่ตัวตน สัญญามิใช่ตัวตน สังขารมิใช่ตัวตน วิญญาณมิใช่ตัวตน; ที่คุณสวดอยู่ทุกวัน ทุกเวลาเช้า. ถ้าคุณไม่เข้าใจความข้อนี้นั้น มันก็สวดไปอย่างนั้น มันก็สวดเพื่อ ๆ ไปอย่างนั้น; แล้วอาจจะเข้าใจว่า เบญจขันธ์นี้เกิดอยู่ตลอดเวลา. เบญจขันธ์นี้เกิดดับเกิดดับอยู่ : ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ เกิดดับเกิดดับอยู่อย่างผลุบผลับ ๆ ที่เดียว.

ถ้าในการเกิดชุดไหนมันไม่เกี่ยวกับอวิชชา มันก็เป็นเบญจขันธ์ที่ไม่ถูกยึดถือ เขาเรียกว่าเบญจขันธ์เฉย ๆ, เรียกว่าเบญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ เฉย ๆ ไม่ถูกยึดถือ; แต่ว่าในกรณีที่มีมันเกิดกิเลสอย่างที่ว่า เป็นลำดับไปจนยึดถือแล้ว อย่างนี้เขาเรียกว่าเบญจอุปาทานขันธ์ ปัญจอุปาทานขันธ์ ชื่อมันยาวกว่ากันมาก; ปัญจอุปาทานขันธ์ก็แปลว่า ขันธ์ ๕ ที่ถูกอุปาทานยึดถือแล้ว หรือว่าขันธ์ ๕ ที่กำลังประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน; ตัวนั้นมันขันธ์ ๕ ล้วน ๆ ตามธรรมชาติ ตามธรรมดา.

บางทีเราก็ไม่ได้มีวิชา เราก็คิดนึกเป็นเรื่องเป็นราวไปได้. ในกรณีที่
ไม่เกิดความทุกข์ถือว่าไม่มีวิชาเข้ามาปน; อย่างคุณจะเป็นนักศึกษา ตาเห็น
อะไร หูได้ฟังอะไร จมูกได้กลิ่นอะไรก็ต้องศึกษาไปตามเรื่อง เพราะมันก็มีสิ่งที่
เรียกว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ครอบเหมือนกัน, แต่ไม่มีวิชาเข้ามา
เกี่ยวข้องสำหรับจะยึดถือ. นั่นมันก็ยังเป็นเบญจขันธ์ที่ยังไม่ถูกยึดถือ; เว้นแต่จะ
เปลอวิชาเข้าไปพลอยผสมโรง เกิดความรู้สึกเป็นตัวตนของตน เห็นแก่ตน,
นั่นนะมันจะเป็นความยึดถือ แล้วมันกลายเป็นเรื่องมีความทุกข์ไปทันที.

ดังนั้น เบญจขันธ์ล้วน ๆ นั้น อาจจะกลายเป็นเบญจขันธ์ที่ถูกยึดถือไป
ทันที โดยไม่ทันรู้สึกตัวก็ได้. มันตั้งต้นมาตั้งแต่ต้นจริง; แต่มันแหวะยิ่งกว่า
สายฟ้าแลบ เราจึงไม่ทันรู้ว่ามันเกิดชุดใหม่ หรือว่าเกิดอะไรขึ้นแล้ว, ไปรู้สึกที่มัน
เป็นทุกข์อยู่แล้ว. ที่ไม่เป็นทุกข์ แหวะเดียวกลายเป็นความทุกข์ไปแล้ว; มันตั้ง
ต้นยึดถือกันตามลำดับไปเลย, แต่โดยเหตุที่ว่าจิตนี้มันเป็นของที่ไว เขาบัญญัติกัน
ไว้ว่ามันไวกว่าอะไร... กว่าสายฟ้าแลบ หรือกว่าอะไรไม่รู้จะใช้คำว่าอย่างไรดี.
เพราะฉะนั้น คุณจำคำ ๒ คำไว้ให้ดี ๆ ว่า **ขันธ์ ๕ ล้วน ๆ กับขันธ์ ๕ ที่**
ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน. พยายามทบทวนความเข้าใจให้ดีว่า **ขันธ์ ๕ ล้วน ๆ** คือ
อย่างไร, มีเมื่อไร อย่างไร; **ขันธ์ ๕ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน**คืออย่างไร, มี
อย่างไร.

ขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นตามวิถีทางที่มีการสัมผัส; แล้ววิชาเข้าไปผสม
โรงเป็นวิชาสัมผัส เป็นเวทนาที่เกิดจากวิชาสัมผัส เป็นอริวจนสัมผัส ไปยึด

ถือเอาด้วยใจ แล้วเกิดตัณหา แล้วเกิดอุปาทาน, ตอนนี้จะหาพบขั้นที่ ๕ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานทั้ง ๕ ขั้น.

ทุกสิ่งมิใช่ตัวตน จะเกิดรู้สึกเป็นตัวตนต่อเมื่อ เกิดรู้สึกเป็นอุปาทาน ภพชาติ เท่านั้น.

แต่ว่าเรื่องที่ต้องการจะให้มองให้เห็นชัดนั้นคือตรงที่ว่า คือข้อเท็จจริงตรงที่ว่า มันตั้งต้นมาจากสิ่งที่เป็นวัตถุปัจจัย ให้เกิดความรู้สึกก่อน, แล้วมันก็เกิดความรู้สึกว่าจะไปอย่างไรอย่างหนึ่งเป็นความรู้สึก เช่นรู้สึกอยากอย่างนี้เป็นต้น; แล้วความรู้สึกนั้น จะเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกอันต่อไป คือรู้สึกว่ามีผู้รู้สึก. ในขณะที่แห่งอุปาทานนั่นเอง จะมีความรู้สึกเกิดขึ้น มีตัวฉันเป็นผู้รู้สึก; ตรงกับเมื่อตะกั้ที่ว่า ฉันรู้สึกได้ เพราะฉะนั้น ฉันมีอยู่นั้น, ปรัชญาเมื่อศตวรรษที่ ๑๗ นี้.

อย่างนี้เขารู้กันมาแล้วแต่ก่อนพุทธกาลนั้น สองพันกว่าปีมาแล้วนั้น, เขาเข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจกันมาแล้วแต่ก่อนพุทธกาลว่า ฉันรู้สึกได้ ฉะนั้น ฉันต้องมีอยู่. เดียวนี้เขามีคนรู้อย่างนี้ คั่นอย่างนี้ พุดออกมาอย่างนี้ กลับแตกตื่นกันใหญ่ว่าเป็นความรู้วิเศษ.

คุณไปทบทวนให้เข้าใจว่า มันเกิดความรู้สึกรัก อยาก โกรธ เกลียด กลัว อะไรต่าง ๆ ก่อน; หลังจากนั้นมันจะมีความรู้สึกกว่า “ฉัน” : ฉันรัก

ฉันเกลียด ฉันโกรธ ฉันกลัว ฉันอะไร มันจึงเกิดกรรม เป็นมโนกรรมขึ้นมา. อุปาทานให้เกิดภพ, ภพในครั้งซีกแรกหมายถึงกรรม; **อุปาทานทำให้เกิดมโนกรรม** มีการกระทำความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นรูปเป็นร่าง เป็นเรื่องของตัวฉันทั้งนั้นแหละ, “ฉัน” มันจึงเกิดขึ้นมาอย่างสมบูรณ์. ไม่ต้องตายหรอก ฉันมันเกิดขึ้นมาอีก, แล้วเกิดอย่างนี้บ่อย ๆ ๆ ๆ ทุกคราวที่มีการสัมผัสด้วยอวิชชา. ก็เรียกว่าตัวฉันเกิดแล้ว ภพเกิดแล้ว ชาติเกิดแล้ว : **ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวฉันนี้** เบิกบานถึงที่สุดแล้ว เพราะคำว่าภพเพราะคำว่าชาติที่เกิดขึ้น.

ชาติคือความเกิด, เกิดแห่งอะไร ? เกิดแห่งความรู้สึกว่ามีผู้รู้สึก, คือตัวฉัน; เพราะชาติอย่างเดียวเกิดขึ้น ทุกอย่างจะมีปัญหาหมด เพราะมันมีตัวฉันนี้, แล้วชาติว่าตัวฉันเกิดแล้ว ทุกอย่างจะมีค่าขึ้นมาหมด คือมีความหมายขึ้นมาหมด : ความแก่ ความตาย ความเจ็บ ความไข้ ความได้ ความเสีย ความอึดอัดอะไรต่าง ๆ ความเจ็บปวดอะไรต่าง ๆ มันเกิดมีความหมายเป็นของฉันหมด. เมื่อเกิดความหมายเป็นเกิดแก่เจ็บตายของฉันแล้ว ก็มันก็ต้องเป็นทุกข์แหละ; ก่อนนี้ไม่ได้รู้สึกว่ามันของฉัน : ความเจ็บก็ไม่ไข้ของฉัน ความตายก็ไม่ไข้ของฉัน ไม่ได้รู้สึก เพราะชาติมันมิได้เกิด. มันต้องเกิดชาติก่อนเสมอไป ชรามรณะ โสกะ เทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสทั้งหลายนี้ จึงจะมีความหมายลุกขึ้นมาทันที, แล้วแต่ว่ามันจะมีอะไรอยู่ในเวลานั้น มันจะเป็นทุกข์ไปหมด.

พระอรหันต์ไม่มีความทุกข์เพราะไม่มีสิ่งที่เรียกว่าชาติชนิดนี้; ฉะนั้น ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นของธรรมดาไปหมด ไม่ใช่ของเรา มันก็เลยไม่เป็นทุกข์ คือไม่กลัว. ทีนี้เราไม่ได้เป็นพระอรหันต์ เราไม่มีความรู้ขนาดนั้น,

ชาติเกิดขึ้นมาเป็นตัวกูแล้ว อะไรของกูหมด ความเจ็บก็ของกู ความแก่ก็ของกู ความตายก็ของกู ความโศกเศร้าก็ของกู ความดีใจของกู อะไรมันเป็นของกูไปหมด มันเป็นของหนักและเป็นทุกข์ไปหมด ตามแบบนั้น ๆ; นี่เขาเรียกว่ายึดถือ. รวมความอยู่ที่ยึดถือในขั้นทั้ง ๕, ยึดถือในขั้นทั้ง ๕ แล้วอะไร ๆ ที่มันเนื่องขั้นทั้ง ๕ มันเป็นทุกข์ไปหมด; พูดยุทธเปรียบเทียบเหมือนกับว่าแบกของหนักคือขั้น ๕ มันก็เป็นทุกข์เพราะขั้น ๕.

อวิชชามิใช่ตัวตน แต่ผลิตความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาได้ !

[สิ่งทุกอย่างมิใช่ตัวตนอยู่แล้วแม้อวิชชา, อวิชชาผลิตอะไรออกมาเช่นตัวตน ก็ต้องมีตัวตนไปหมด.]

ทีนี้คุณก็มองย้อนหลังสิว่า ทำไมสิ่งที่มีมิใช่ตัวตน มันเกิดความรู้สึกเป็นตัวตนขึ้นมาได้? มันผิด *logic* อยู่ใช่ไหม; ก็ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสุญญโณ – ว่างเปล่า, นิสสัตโต – ไม่ใช่สัตว์, นิชชีโว – ไม่ใช่บุคคลก็ตาม : สิ่งนี้มีมิใช่ตัวตนเลย แต่ทำไมเกิดความรู้สึกเป็นตัวตนขึ้นมาได้? เพราะว่ามันเต็มไปด้วยความไม่รู้คืออวิชชา; สิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนนั้นก็มิใช่ตัวตนอยู่แล้ว, อวิชชาที่เกิดขึ้นก็มีมิใช่ตัวตนด้วยเหมือนกัน มันเป็นอวิชชา มันเป็นธรรมชาติของอวิชชา, แม้กิเลสไหน ๆ ก็ตาม มันเป็นมิใช่ตัวตนอยู่ทั้งนั้นแหละ แต่ว่ากิเลสชนิดนั้น เช่นอวิชชาเป็นต้นนี้ มันทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าตัวตน ดังนั้น ตัวตนนี้เป็นผลิตผลของอวิชชา ซึ่งแม้อวิชชาตัวเองก็เป็นสิ่งที่มีมิใช่ตัวตนอยู่แล้ว.

นี่คือข้อพิสูจน์ที่ว่า **สิ่งที่มีตัวตน** ก็ยังเกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวตนได้, แล้วก็เกิดได้ด้วยอาการอย่างนี้; อย่างที่ว่ามาแล้ว : ตั้งแต่ตาข้างในกระทบรูปข้างนอกเกิดจักขุวิญญาณ, ๓ ประการนี้เรียกว่าผัสสะ, พอมาถึงผัสสะ แยกทางกันเดินว่าจะเป็นอวิชาผัสสะ หรือว่าเป็นผัสสะธรรมดา. ถ้าผลออกไปเป็นอวิชาผัสสะ มันก็เกิดเวทนาขึ้นมาจากอวิชาผัสสะ ก็เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน, แล้วเกิดตัวกู เกิดของกู. (สื่อเกิดความรู้สึกว่าตัวตน-ของตน).

ถ้าไม่มาในรูปนี้มันก็ยังไม่เกิด; มันก็ตามธรรมชาติแท้ ๆ นั้นแหละยังไม่เกิด. เราต้องลืมตาอยู่ หูก็ยังไม่หนวก จมูกก็ยังไม่เสียบเป็นต้น มันก็ต้องได้เห็น ได้ยิน ได้ดม ได้ฟัง อยู่ตลอดเวลา, แล้วส่วนใหญ่มีได้เป็นไปในลักษณะที่เจออยู่ด้วยอวิชา คือมันเฉย ๆ อยู่ตามธรรมชาติ; ถ้ามีอะไรเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชา อวิชาก็เกิดขึ้นผสมลงไป在那นั่น มันกลายเป็นผัสสะที่จะนำไปสู่ความทุกข์แหละ, คือนำไปให้เกิดตัวกูก่อน แล้วก็เกิดความทุกข์แหละ. เกิดตัวกูเมื่อไร เป็นทุกข์เมื่อนั้น; เกิดเป็นตัวกูเมื่อไร, มีของกูเมื่อนั้น แล้วก็ เป็นทุกข์เมื่อนั้น.

... ..

จิตวิทยาของพุทธศาสนามุ่งให้รู้เรื่องจิตในทางดับทุกข์ จิตวิทยาของชาวโลกมุ่งทางอื่น.

นี่เป็นเรื่องทางจิตวิทยาของฝ่ายพุทธศาสนา ซึ่งมันคงไม่ตรงกับจิตวิทยา

ที่คุณเรียนในมหาวิทยาลัย ในโรงเรียน เพราะเขามุ่งไปทางอื่น; จิตวิทยาของเรา มุ่งเฉพาะแต่จะารู้เรื่องจิต ในวิถีทางที่มันจะเกิดทุกข์. เรื่องอื่นเราถือว่าไม่จำเป็น เพราะเราต้องการแต่ความดับทุกข์; ส่วนเรื่องอื่น ๆ พวกอื่นเขาารู้ดี อยู่แล้ว อย่าไปยกให้เป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเลย. พระพุทธเจ้ามีหน้าที่ที่จะให้รู้เรื่องเกี่ยวกับจิตในแง่ที่จะทำไม่ให้เกิดความทุกข์; เพราะทุกคนทั้งหลายจะได้ วิชาความรู้นี้ไปแล้วจะได้ไปทำให้ทุกสิ่งไม่ต้องเกิดความทุกข์; ให้คุณเรียน หนังสือโดยไม่ต้องทุกข์, ให้คุณสอบไล่โดยไม่ต้องทุกข์, ทำงานโดยไม่ต้องทุกข์, มีเงินโดยไม่ต้องทุกข์, เป็นอยู่โดยไม่ต้องทุกข์; **ไม่ต้องทุกข์จนเข้าโลง.**

นี่ความมุ่งหมายของวิชาธรรมะ ที่เกี่ยวกับความดับทุกข์ มันก็เกี่ยวกับ จิต, **เพราะว่าจิตสิ่งเดียวเท่านั้นเป็นตัวการของสิ่งทั้งปวง.** ถ้าไม่มีจิตมันก็ไม่มีความรู้สึกอะไร; นี่จิตมันรู้สึกไปเสียหมด ตั้งแต่ที่แรกเริ่มจนกระทั่งเรื่อยไป จนวาระสุดท้าย จนเป็นทุกข์ขึ้นมาจนได้. ถึงจิตเองก็ไม่ใช่ตัวตน, แต่ว่าสิ่งที่ ไม่ใช่ตัวตนนี้มันรู้สึกคิดนึกได้ มันจึงจะไปรู้สึกคิดนึกเป็นตัวตนเข้าก็ได้; จนกว่าเมื่อไรมันจะถูกอบรมให้ฉลาด มันก็เลิกคิดว่าเป็นตัวตน, อย่างนี้เขาเรียกว่า **จิตมันหลุดพ้นจากความครอบงำของอวิชชา** : หลุดพ้นเด็ดขาดสมบูรณ์ก็เป็น พระอรหันต์, หลุดพ้นไม่เด็ดขาด ไม่สมบูรณ์ก็ยังเป็นรอง ๆ ลงมา : เป็น โสคาบัน สกิทาคามี อนาคามี.

และว่าแม้แต่ตามธรรมชาติเราก็มียุติที่ไม่ถูกรบกวนนี้อยู่มาก เหมือนกัน, เป็นจิตที่อิสระเมื่ออวิชชายังไม่เกิด ก็ไม่มีอวิชชารบกวน; นี่เราจึง พอมิชีวิตอยู่ได้ ไม่เป็นบ้า ไม่ต้องตาย. แต่ว่าสภาพอย่างนี้มันไวใจไม่ได้ มันไม่

แน่นอน, คือวิชามันจะครอบงำเมื่อไรก็ได้; ดังนั้น เราต้องอบรมจิต ตามวิธีทางที่

พระพุทธเจ้าท่านสั่งสอน, ให้จิตมันพัฒนา ๆ ๆ จนถึงขนาดที่วิชาครอบงำไม่ได้, นี่เป็นความหลุดรอด รอดพ้น. ใจความของพุทธศาสนามันมีเรื่องราวอย่างนี้ มันเป็นเรื่องชวนง่วงนอนสำหรับคนทั่วไป ซึ่งหลงไหลในอารยธรรมเนื้อหนัง. ถ้าอารยธรรมเนื้อหนังมันครอบงำคุณอยู่เต็มที คุณฟังไม่รู้เรื่องแน่, บางทีไม่อยากจะฟังให้รู้เรื่องด้วยซ้ำไป.

เอาละ, เป็นว่าเมื่อต้องการจะศึกษาพุทธศาสนากันแล้ว มันก็ต้องทนฟังเรื่องที่ชวนง่วงนอนอย่างนี้แหละ; แต่ถ้าเข้าใจแล้วไม่ง่วง ไม่เข้าใจแล้วจะง่วง ๆ ๆ หรือง่วงหนักขึ้น. แต่ถ้าเข้าใจแล้วก็จะพอใจจะสนุกสนาน : วิชาความรู้ที่แปลกที่ใหม่ ที่มีประโยชน์, แล้วก็จะรักพระพุทธเจ้าขึ้นมาทันที จะง่วงนอนอย่างไรได้ จนถึงกับประกาศตน นับถือพระพุทธเจ้าโดยแท้จริง พระธรรมโดย

แท้จริง พระสงฆ์โดยแท้จริง อย่างเรื่องราวที่มีแล้วแต่หนหลังนี้น่ะ.

ฉะนั้น ความเข้าใจที่ได้รับเป็นรากฐานอย่างนี้ เอาไปทำให้มันชัดเจนแจ่มแจ้งถึงที่สุด และใช้ให้เป็นประโยชน์ตลอดเวลา; อย่าให้ไปลืมนิดไปเลือนเลี่ยจืดไว้ในสมุคแล้วก็อยู่ในสมุค อย่างนี้ก็ไม่มีความหมาย, ต้องให้ไปอยู่ในหัวใจ คือใช้หัวใจจด. มันเข้าใจแล้วมันก็ไม่ลืมนิดไปทำความเข้าใจ; ถ้าเพียงแต่จำมันลืมนิดต้องเข้าใจแล้วไม่ลืมนิด; แล้วปฏิบัติอยู่เสมอที่นี้ลืมนิดไม่ลง.

นี่คือคำอธิบายในข้อที่ว่า สิ่งที่มีชีวิตมันเกิดความรู้สึกว่าตัวตน
ไปได้ และมันเกิดได้อย่างไร; คำอธิบาย ๒ ครั้ง รวมทั้งครั้งนี้ด้วย เป็นคำตอบ
ปัญหานี้.

เอาละ, เวลาที่กำหนดไว้หมด; ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

สิ่งที่เรียกว่าจิตนั้นคืออะไร.

วันที่ ๑๘ เมษายน สำหรับพวกเราที่นี่ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยายเรื่อง ต่อจากเรื่องในครั้งที่แล้วมา. เกี่ยวกับเรื่องนี้ จะต้องขอทบทวนใจความสำคัญของเรื่องไว้เสมอ; คือข้อที่ว่า ปัญหายุ่งยากลำบากมันเกิดมาจากอารยธรรมเนื้อหนัง เราต้องเข้าใจสิ่งสิ่งนี้ให้ถึงที่สุด.

อารยธรรมเนื้อหนัง ก็คือ อารยธรรมแห่งความเห็นแก่ตัว จะคิดจะประดิษฐ์ หรือจะทำอะไรมันก็เพื่อความเห็นแก่ตัว; เพื่อเห็นแก่กิเลสของตัว กระทั่งเห็นแก่ตัวแล้วก็เอาเปรียบผู้อื่น จนกระทั่งฆ่าฟันผู้อื่น เหมือนกับที่เขา

เรียกว่าข่ามด ข่าปลา. นี่คือการยอมรับเนื้อหาของแผนปัจจุบัน ของสมัยปัจจุบัน; มันตรงกันข้ามจากมนุษยธรรมทางจิตใจ ในสมัยที่มนุษย์เขาเคยรู้จักมนุษยธรรมอันสูงสุดนี้ ซึ่งไม่มีทางจะให้เกิดความเห็นแก่ตัว แล้วเบียดเบียนตัว และเบียดเบียนผู้อื่น. มนุษยธรรมชนิดนี้มันเป็นเรื่องทางจิตใจ เราต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับ

จิตใจนี้ให้ถึงที่สุด เท่าที่จำเป็น.

การศึกษาเรื่องจิตอย่างละเอียดในส่วนเท่าที่จำเป็น เพื่อทำจิตตภาวนาให้จิตถึงมนุษยธรรมขั้นสุดท้าย.

ในครั้งที่แล้วมา ก็ได้พูดกันแล้วถึงข้อที่ว่า *สิ่งที่มีใช้ตัวตน แต่มันกลับเกิดความรู้สึกที่เป็นตัวเป็นตน.* เช่นร่างกายกับจิตใจนี้ ที่แท้ก็เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน; แต่แล้วมันกลับเกิดความรู้สึกที่เป็นตัวตน ซึ่งมันเป็นมายา. ส่วนแต่แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า เรื่องของสิ่งที่เรียกกันว่า “จิต” นี้ มันสับสน เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้เรื่องของสิ่งที่เรียกว่า “จิต” นั้นให้เพียงพอ. ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า *สิ่งที่เรียกว่าจิตนั้นคืออะไร;* เราจะได้กล่าวกันถึงเรื่องสิ่งที่เรียกว่า “จิต” โดยละเอียด.

ตอนนี้ก็อยากจะให้นึกทบทวนถึงคำบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา ซึ่งแสดงให้เห็นแล้วว่า คำพูดของมนุษย์นี้มันเป็นอย่างนี้เอง คือมันสับสน; เพราะเรา

ไม่เหมือนกัน หรือว่าเล็งกันคนละแง่คนละมุม หรือว่าภาษามันถ่ายทอดจากภาษาหนึ่งไปสู่ภาษาหนึ่ง มันไปเปลี่ยนความหมาย หรือว่ามันบอกต่อ ๆ กันไป ตามความที่ไม่เข้าใจอย่างถูกต้อง, ฉะนั้น จึงเกิดความหมายหลาย ๆ ชนิดขึ้นแก่คำพูดเพียงคำเดียว, อย่างนี้เป็นต้น.

: จิตมีไวพจน์-คำแทนชื่อหลายอย่าง.

ถึงแม้คำว่า “จิต” นี้ก็เหมือนกัน มีคำแทนชื่อ เรียกเป็น มโน บ้าง วิญญาณ บ้าง แล้วคำอื่น ๆ อีกหลายคำ ซึ่งล้วนเป็นคำที่ไถลออกไป ๆ; กระทั่งคำว่า หทัย นี้ก็เคยเป็นชื่อของจิต. เดียวนี้เราไม่อาจจะถือเอาคำว่า หทัย - หัวใจ เป็นชื่อของจิตได้. ชื่อนี้พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัส เพราะไม่จำเป็นจะต้องตรัส. มีคนชั้นหลังอธิบายเอาเอง ว่าจิตนั้นมันคือ หทัย มันอยู่ในหัวใจ มีน้ำน้อย ๆ อยู่ในหัวใจ เปลี่ยนสีได้. ความรู้อย่างนี้ก็จะอ่านพบในอรรถกถา คือหนังสือที่แต่งขึ้นหลัง ๆ ประมาณพันปีมานี้. ถึงแม้ว่าบางทีจะเรียกว่า “มโน” หรือ “วิญญาณ” หรืออะไรก็สุดแท้ เราจะเรียกกันในที่นี้สั้น ๆ ว่า “จิต”. เมื่อเข้าใจเรื่อง que เรียกว่า จิตดีแล้ว

ก็จะเข้าใจว่าทำไมมันจึงเรียกว่ามโน หรือวิญญาณได้.

: จิตคืออะไร โดย ๓ นัยหรือ ๓ แง่.

ข้อแรกคำว่า **จิตนี่คืออะไร**; นี้เราจะมองกันในแง่หลักธรรมะใน **พระพุทธศาสนา**ก่อน และในขั้นแรกที่สุด (๑) **จิตนี่ก็คือสิ่งที่เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น**. ธาตุ หรือธา-ตุ ในภาษาบาลี มีความหมายกว้าง; ในภาษาไทยมีความหมายแคบ; จนกระทั่งจะพูดได้ว่า ในภาษาบาลีนี้อะไร ๆ ก็เป็น **ธาตุไปหมด** นับตั้งแต่ขี้ฝุ่นอนุภาคหนึ่ง จนถึงนิพพาน ก็เรียกว่าธาตุไปหมด. นี่จิตก็เป็นธาตุธาตุหนึ่งในบรรดาธาตุเหล่านั้น มีชื่อเรียกของมันเองโดยเฉพาะเป็น ๔ คำอยู่ คือคำว่า “มโนธาตุ” “นามธาตุ” “วิญญาณธาตุ” “อรูปรธาตุ”; ใช้คำว่า “จิตตธาตุ” นี้ไม่ค่อยพบ. เอาแต่ที่พบกันมาก ๆ ก็คือ **มโนธาตุ** – ธาตุทางมโน, **นามธาตุ** คือธาตุที่ไม่มีรูป เป็นแต่สักว่าชื่อ, **วิญญาณธาตุ** – ธาตุสำหรับรู้แจ้ง, **อรูปรธาตุ** – คือธาตุที่ไม่มีรูป. นี้ดูจากคำเหล่านี้ และความหมายของคำเหล่านี้ จะเห็นได้ว่าเขาจัดสิ่งที่เรียกว่าจิต หรือใจ หรือมโน หรือวิญญาณนี้ ไว้เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เหมือนกับธาตุทั้งหลายอันแสนจะมากมาย.

[คนเรา(รวมถึงทุกสิ่งมีชีวิตที่มีรูปนาม)ประกอบด้วยธาตุ ๖ ธาตุ (มีธาตุวิญญาณรวมอยู่ด้วย).]

แรกที่เดียว ก็ต้องนึกถึง **ธาตุ ๖** ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **บุรุษนี้ประกอบด้วยธาตุ ๖**; ก็คนเรานี้ประกอบด้วยธาตุ ๖ : **ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม**

อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ; มันก็มีวิญญาณธาตุอยู่เป็นธาตุที่ ๖ แห่งธาตุ ๖ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคน. คนประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๖ ธาตุเท่านั้น : **ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม** นั้นรู้กันดีเป็นส่วนวัตถุ มีวัตถุชัดแจ้ง; ที่นี้ **อากาศธาตุ – ธาตุที่ว่าง**

ธาตุที่เป็นความว่าง; แล้วก็วิญญาณธาตุ ไกลไปอีก เป็นเรื่องนาม เป็นเรื่องจิตใจ. นี้ไว้พูดกันคราวอื่นก็ได้ ว่ามนุษย์คนหนึ่งประกอบไปด้วยธาตุ ๖; ในที่นี้ต้องการ จะให้เห็นแต่เพียงว่า ในธาตุ ๖ นั้น มันมีวิญญาณธาตุอยู่ด้วย คือธาตุวิญญาณ. เพราะฉะนั้น สิ่งทีเรียกว่าจิต หรือวิญญาณ หรือมโนนั้น ก็เป็นเพียงธาตุธาตุหนึ่ง ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง, จะเป็นธาตุธาตุหนึ่งในบรรดาธาตุทั้งหมด ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง.

[หลักธรรมในพุทธศาสนา เรียกทุกสิ่งเป็นธาตุไปหมด กระทั่งนิพพาน.]

ที่นี้ผมอยากจะทำให้คุณทราบต่อไปว่า ในทางหลักธรรมะในพุทธศาสนา เขาเรียกว่าธาตุกันไปหมดอย่างไร; เช่น ธาตุ ๑๘ ชนิด นี้มันจะกลืนโลกทั้งหมด คือตา ก็เรียกว่า จักขุธาตุ, สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาทั้งหลายก็เรียกว่า รูปธาตุ, ที่นี้ วิญญาณที่ทำหน้าที่เห็นรูปทางตานี้ก็เรียกว่า จักขุวิญญาณธาตุ; มัน ๓ ธาตุแล้ว เรื่องตาเรื่องเดิยมีจักขุธาตุ ธาตุคือตา, รูปธาตุ ธาตุคือรูปที่ตาจะเห็น, แล้วจักขุ- วิญญาณธาตุคือธาตุที่เป็นวิญญาณที่จะรู้แจ้งสิ่งต่าง ๆ ทางตา. ทางหูก็เหมือนกัน อีกแหละ : หูก็เป็นธาตุหู เรียกว่า โสตธาตุ, เสียงที่หูจะได้ยินก็เรียกว่าธาตุเสียง หรือ สัทธาธาตุ, ที่นี้วิญญาณที่มารู้แจ้งทางหูก็เรียกว่า โสตวิญญาณธาตุ; อย่างนี้ เรื่อยไปจนครบทั้ง ๖ आयตนะ, आयตนะที่ ๖ คือ มโนธาตุ – ธาตุคือใจ, ธรรมธาตุ – ธาตุคือธรรมารมณ์ที่ใจจะรู้สึก, มโนวิญญาณธาตุ – ธาตุคือมโนวิญญาณ. นี้เมื่อคุณ ที่เดิยครบกันทั้ง ๑๘ อย่าง มันก็คือสิ่งทุกสิ่งในโลก.

คือบรรดาสิ่งที่เราจะรู้สึกได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น (ที่เรียกว่าอายตนะภายนอก ๖) ก็เรียกว่า “ธาตุ”; แล้วตัวสิ่งที่จะรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น คือตัวตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเอง (ที่เรียกว่าอายตนะภายใน ๖) มันก็เรียกว่า “ธาตุ”; แล้ววิญญาณที่ทำหน้าที่รู้แจ้งรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น (ที่เรียกว่าวิญญาณ ๖) ก็เรียกว่า “ธาตุ” : รวมทั้งตัวจักขุเป็นต้น ก็เรียกว่าธาตุ, ตัวสิ่งที่จักขุเห็นเป็นต้น ก็เรียกว่าธาตุ; วิญญาณที่มาทำหน้าที่ที่จักขุเป็นต้นก็เรียกว่า “ธาตุ”. นั่นนะคุณเถอะ คำว่า “ธาตุ” ในภาษาบาลี ในภาษาธรรมะในพุทธศาสนา มันต่างจากคำว่า “ธาตุ” ที่คุณเรียนกันในโรงเรียน หรือในมหาวิทยาลัยถึงขนาดนี้.

ที่นี้มันยังมีแปลกออกไปว่า **วิชาธาตุ, อวิชาธาตุ;** ธาตุรู้ แล้วก็ ธาตุไม่รู้, ธาตุแห่งความรู้ ธาตุแห่งความไม่รู้. **วิชาธา-ตุ – ธาตุแห่งความรู้, อวิชาธา-ตุ – ธาตุแห่งความไม่รู้.** แล้วที่มันหนักยิ่งขึ้นไปอีกก็นิพพาน ก็จัดเป็นธาตุ เรียกว่า “**นิพพานธาตุ**” : **สุปาติเสสนิพพานธาตุ, อนุปาติเสสนิพพาน-ธาตุ – ธาตุแห่งนิพพานที่มีอุปาทิเหลือ, ธาตุแห่งนิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ;** นี้ยิ่งยากฟังยากไปทุกที ยังไม่ต้องพูดก็ได้; เพียงแต่จะบอกให้ทราบว่ **แม้สิ่งที่เรียกว่านิพพาน ก็ถูกจัดเป็นธาตุ.**

ที่นี้ก็สรุปธาตุทั้งหมดไว้ เหลือเพียง ๒ พวก : **สังขตธาตุ** กับ **อสังขตธาตุ.** **สังขตธาตุ** ก็คือ ธาตุทั้งหลายที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา, **อสังขต-ธาตุ** ก็คือ ธาตุที่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง; มันก็มีเท่านี้ มีเพียง ๒ ธาตุ โดยหัวข้อ, แล้วกระจายออกไปเป็นที่ธาตุ ๆ ก็ได้. ถ้ามันเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยปัจจัยอื่นปรุงแต่ง ตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา ก็เรียกว่า “**สังขตธาตุ**”. มันไม่เนื่องด้วยปัจจัย

ทั้งหลาย ก็เรียกว่า “อสังขตธาตุ”. นี้เราพูดเรื่องธาตุโดยย่อ ๆ ให้มันสรุปกันให้หมดเสียทีหนึ่งก่อน แล้วก็จะบอกแต่เพียงว่า สิ่งทีเรียกว่าจิตมันก็เป็นเพียงธาตุชนิดหนึ่ง ในบรรดาธาตุทั้งหลายเหล่านี้.

โดยหลักทั่วไป ก็ถือกันว่า จิตนี้ก็เป็นสังขตธาตุ คือมีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง. แต่บางพวกเขาถือเป็นอย่างอื่น เขาอธิบายอย่างอื่น ว่าจิตที่เป็นอสังขตะก็มี; นั้นเขาก็ว่าไปตามแบบของเขา. นี้เราโดยเฉพาะผมนี้ถือว่าจิตก็เป็นสังขตธาตุ.

ข้อนี้อยู่ติดกันทีหนึ่งก่อนว่า เมื่อถามว่าจิตคืออะไร? ก็ตอบว่าจิตคือธาตุชนิดหนึ่งในบรรดาธาตุทั้งหลาย. นี้ตอบอย่างภาษา อาศัยหลักเกณฑ์ทางภาษาหรือคำที่ใช้เรียกกันอยู่ : จิตก็คือธาตุชนิดหนึ่งในบรรดาธาตุทั้งหลาย.

ทีนี้ตอบตามความรู้สึกหรือข้อเท็จจริง เมื่อถามว่าจิตคืออะไร? ก็จำเป็นที่จะต้องตอบว่า (๒) จิตคือสิ่งที่เราไม่รู้ได้ว่ามันเป็นอะไร; นี้คุณก็จะพอฟังถูก มันเป็นสามัญสำนึกที่จะให้มนุษย์นี้ไปรู้ว่าจิตคืออะไร. แม้รู้ว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งแล้ว แต่จะหาไปรู้ว่าเป็นอะไรชัด ๆ ลงไปอย่างนี้มันก็ไม่รู้; เพราะมันเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก เข้าใจได้ยาก เห็นได้ยาก. แต่ว่าเราอาจจะเกี่ยวข้องกับมัน หรือทำให้เป็นประโยชน์ได้ตามที่เราต้องการ และเท่าที่เราควรจะต้องการ. สิ่งนั้นคืออะไรก็ไม่รู้ ถ้าว่ากันโดยแท้จริงแล้วมันไม่อาจจะรู้ทั้งหมด; แต่มันรู้แต่วิธีที่จะไปดึงเอามาทำให้เป็นประโยชน์ เช่นในการดับทุกข์นี่เป็นต้น.

[ไฟฟ้ากับจิต เหมือนกันตรงไม่รู้จักตัวจริงมันได้ แต่เอามาใช้ประโยชน์ได้.]

ข้อนี้เข้าใจได้ สำหรับพวกคุณที่เรียนเรื่องวิทยาศาสตร์อะไรมาบ้างแล้ว มามากแล้ว ก็อยากจะเปรียบด้วยสิ่งที่เรียกกันว่า “ไฟฟ้า” ตัวไฟฟ้าที่แท้จริงนั้น ไม่มีนักวิทยาศาสตร์คนไหนรู้ว่ามันคืออะไรโดยแท้จริง; แต่สามารถจะทำให้มันเกิดปรากฏการณ์หรือเกิดปฏิกิริยาแสดงออกมา แล้วก็ใช้มันนานาชนิด อย่างที่เรา ก็เห็นกันอยู่แล้วว่าเราใช้ไฟฟ้ากันในลักษณะใดบ้าง : ทางแสงสว่างก็มี, ทางกำลังงานก็มี, ทางเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ก็มี, ทั้งเรายังไม่รู้เลยว่าตัวแท้ตัวจริงของไฟฟ้านั้นคืออะไร. เรารู้แต่เพียงว่า ถ้าเราทำอย่างนี้แล้ว อันนั้นมันจะออกมา สำหรับเราจะใช้ อย่างนั้น สำหรับเราจะใช้อย่างนี้. ออกมาทาง *generator* นั้นก็ได้, ออกมาจากการ หมักดองทางเคมีนั้นก็ได้; แต่ตัวไฟฟ้าแท้จริงก็ไม่มี, แต่เราเอามาใช้ได้มาก ยิ่งขึ้นทุกที.

นี่มันยังไม่จำเป็นจะต้องรอนกว่าจะรู้ว่ามันคืออะไร จึงจะใช้มัน. กัน ได้ทำอะไร เอามาใช้ได้ทำอะไร มันก็ใช้ประโยชน์เรื่อยไปก็แล้วกัน.

นี่เรื่องไฟฟ้าก็เป็นอย่างนี้ เรื่องจิตก็เป็นอย่างนี้. เดียวนี้ก็ไม่มีใครรู้ พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัส ในลักษณะที่ตัวมันคืออะไร. อย่างน้อยก็ตรัสแต่เพียงว่า ชาติ เป็นชาติอันหนึ่งในบรรดาชาติทั้งหลาย; แต่เราก็เข้าใจไม่ได้ มองไม่เห็น; แต่แล้วเราก็จัดการกับสิ่งที่เรียกว่า “จิต” นั้นได้. เพราะมีวิธี มีอุบายหลาย ๆ อย่าง ที่พระพุทธเจ้า หรือผู้ค้นพบทั้งหลายได้แสดงไว้ : รู้จักจิตแต่เพียงปรากฏการณ์ หรืออะไรของมัน แล้วก็จัดการกับมัน ให้มันเปลี่ยนไปในลักษณะที่ไม่ทำ ความทุกข์แก่เรา หรือเป็นประโยชน์แก่เรา มีประโยชน์สูงสุดแก่เรา. สิ่งที่ เรียกว่า “จิต” ตามข้อเท็จจริงมันเป็นอย่างนี้; แต่ถ้าเราพูด เราพูดได้ตามพระบาลี

ตามอะไร ว่าจิตนี่ก็เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เดียวผมก็จะพูดให้ฟัง. ในที่นี้ ในขั้นตอนนี้ ก็พูดให้เข้าใจตามที่มันเป็นจริงเท่าที่เรารู้จักมันได้นี้เสียก่อน.

[สิ่งมีชีวิตต้องมีวิญญาณธาตุ.]

สิ่งที่มีชีวิตทุกชนิด จะต้องมามีสิ่งที่เรียกว่า วิญญาณธาตุ หรือ ธาตุจิต. ฉะนั้น จึงไปรู้เอาเองเถอะ ชีวิตมันตั้งต้นเมื่อไร บัญญัติกันอย่างไร แล้วในนั้น จะต้องมียุณธาตุ หรือธาตุจิตตามสัดส่วนของมัน : ถ้าชีวิตยังต่ำมาก วิญญาณ-ธาตุ หรือธาตุจิตนี้ก็ยิ่งต่ำมาก; เพราะว่าสิ่งที่มีชีวิตจะต้องรู้จัก จะต้องรู้สึก จะต้องมีความรู้สึก จะต้องรู้จักรู้สึก รู้สึกต้องการ รู้สึกอะไรทำนองนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็รู้สึกจะกินอาหาร รู้สึกจะสืบพันธุ์, แม้แต่ว่าสัตว์เดรัจฉาน แม้แต่ว่าต้นไม้ แม้แต่ว่าพืชที่ยังละเอียด ยังเป็นเซลล์อยู่ มันก็มีความรู้สึก แต่มันต่ำมากจนแทบจะไม่เห็นเป็นความรู้สึก.

เมื่อถือโดยนัยนี้เราก็กล่าวได้ว่า (๓) จิตก็คือสิ่งที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิตทุกระดับตามสมควรแก่ระดับของชีวิตนั้น ๆ. นี่ก็เรียกว่า พูดโดยการใช้เหตุผลกันแล้ว คือเหตุผลเท่าที่เรารู้จักเห็นได้ด้วยอายตนะนี้. แต่ตัวมันโดยแท้จริง คืออะไรยังไม่รู้ เช่นเดียวกัน.

: การแยกจิตออกเป็น ๒ ชนิด ๒ ระดับ.

ที่นี้เพื่อจะรู้ว่ายิ่งขึ้นไปอีก ก็จะจุดนี้กันเป็นชนิด ๆ ไป หรือเป็นระดับ ๆ ไป ตามระดับที่ต่ำหรือว่าพื้นฐานที่สุด แล้วก็ขึ้นถึงระดับที่มันสูงที่สุด. ในการพิจารณานี้ก็อยากจะแยกออกเป็น ๒ ชนิด แยกจิตออกเป็น ๒ ชนิด ก็ว่า จิตล้วน ๆ นี้อย่างหนึ่ง; แล้วจิตที่มีการรู้สึกคิดนึก ซึ่งเรียกกันว่า อาวัชชนจิต หรืออะไรนี่อีกอย่างหนึ่ง. จิตล้วน ๆ ไม่ทำความรู้สึก ไม่ทำหน้าที่ กำลังไม่ทำหน้าที่อะไรเลย มันเป็นจิตล้วน ๆ; ส่วนจิตที่มันกำลังทำหน้าที่นั้นมันก็ได้แก่มีความรู้สึกคิดนึก เคลื่อนไหว หรือพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่.

เปรียบกันง่าย ๆ เหมือนกับว่า เครื่องจักรอันหนึ่งเมื่อมันหมุนเฉย ๆ ไม่มีโหลด (load) ไม่มีงานอะไรพุ่งเข้าไปที่มัน มันเป็นเครื่องจักรที่หมุนอยู่เฉย ๆ. ทีนี้ถ้าว่าเอาอะไรไปสัมพันธ์เข้าเป็นโหลดให้มันหมุนไดนาโม หรือให้มันหมุนเครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ นี้ มันเป็นเครื่องจักรที่กำลังทำงาน กำลังมีหน้าที่มีโหลด. จิตนี้ก็เหมือนกันอย่างนั้น : จิตในบางขณะไม่มีโหลด ยืมคำนั้นมาใช้, แล้วจิตบางขณะก็มีโหลด. เช่นว่าเวลานอนหลับสนิทอย่างนี้เรียกว่าไม่มีโหลด; หรือว่าแม้มีได้หลับสนิทในบางขณะบางระยะเพียงเล็กน้อยนี้ มันก็ไม่มีโหลด. แต่ถ้าตื่นอยู่โดยมากก็มีสิ่งที่จะต้องเปรียบได้กับคำว่าโหลด.

จิตล้วน ๆ นั้นแหละคือจิตไม่มีโหลด; เรียกกันในภาษาอภิธรรมว่า “ภวังคจิต”. ในพุทธภาษิตยังไม่เคยพบ คำว่า “ภวังคจิต”; มีแต่ในภาษาอภิธรรม. นี้รู้ด้วยนะ รู้ไว้ด้วยว่าสำหรับผมไม่ถือว่าอภิธรรมเป็นพุทธภาษิต. ทีนี้จิตที่มีโหลด คือมีความคิดนึกรู้สึกอะไรอยู่ ภาษาอภิธรรมเขาเรียกว่า “อาวัชชนจิต”. เคยพบในสุดตันตะ ซึ่งจะอยู่ในคัมภีร์ที่เก่ากว่า เรียกจิตชนิดนี้ว่า “สมันนาหารจิต”

ก็มี. แต่เดี๋ยวนี้ในวงการศึกษาก้าวไป เราเรียกจิตที่ล้วน ๆ ว่า “ภวังคจิต”, เรียกจิตที่กำลังมีอาการ มีอะไร มีพฤติกรรมต่าง ๆ อยู่ที่ว่า “อาวัชชนจิต”.

ก. ลักษณะของจิตล้วน ๆ.

[จิตล้วน ๆ เรียกภวังคจิตบ้าง ประภัสสรจิตบ้าง วิญญาณจรรยาบ้าง.]

นี่พูดกันเรื่องจิตล้วน ๆ ก่อน : มันเป็นจิตที่สักว่าจิต ที่พูดแล้วเมื่อตะกี้เห็นว่า ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิตต้องมีจิต คือจิตที่สักว่ามีอยู่นี้ ไม่ทำหน้าที่อะไรนี้ เราเรียกว่าจิตล้วน ๆ จิตไม่มีโหลดเป็น จิตยืนโรงสำหรับชีวิต. ที่นี้จิตชนิดนี้มีลักษณะอย่างไร ? ก็รู้ได้จากพระพุทธภาษิต ที่เรียกจิตชนิดนี้ว่า จิตประภัสสร : มีพระบาลีเป็นประโยคว่า ปภุสฺสรมิตํ ภิกฺขเว จิตฺตํ – อุกฺกรภิกฺษุທံ့ၵ်းၵ်း, จิตนี้ เป็น **ประภัสสร**; คุณจำคำว่า “**ประภัสสร**” ไว้ก่อน; ตဝ့ၵ်းၵ်း ၵို အာကုန္တုကေတိ ဝုပ္ပကိလေဓေတိ ဝုပ္ပကိလိဂ္ဂဝံၵ်း – แต่่ว่าจิตนี้เศร้าหมองได้ เพราะอุปกิเลสที่จรเข้ามา; นี่ข้อหนึ่ง. แล้วข้อต่อไปก็ว่า ปภุສုສုရမိတံ ခန္ဓာစုစု ဝုပ္ပကိလေဓေတိ ဝုပ္ပကိလိဂ္ဂဝံၵ်း – แต่่ว่าจิตนี้พ้นได้ พ้นพิเศษได้จาก อุปกิเลสที่เป็นอาคันตุกะเข้ามา. กิเลสนี้เขาเรียกอาคันตุกะเพราะมันเพิ่งมา เหมือนกับเป็นแขก ท่านจึงว่าเพราะอุปกิเลสอันเป็นอาคันตุกะจรเข้ามา. หมายความว่า **จิตนี้เศร้าหมองก็ได้ พ้นพิเศษก็ได้** จากอุปกิเลสนั้น. ที่นี้เมื่อ บุคคลไม่รู้ข้อนี้ตามที่จริง, จิตตภาวนาย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น; และว่า อริยสาวก ย่อมรู้ข้อนี้ตามที่จริง, จิตตภาวนาจึงมีแก่อริยสาวกนั้น. นี่พระพุทธภาษิตมีเท่านี้.

เราดูให้รู้ในแง่ที่ว่า จิตส่วน ๆ นั้นเป็นประภัสสร. ประภัสสรนี้ไม่ได้
 เล็งถึงบริสุทธิโดยตรง : มันเป็นความรุ่งเรืองอยู่ด้วยรัศมี. *ประภา* แปลว่ารัศมี,
สร แปลว่าชานออก; ประภัสสร แปลว่ามีรัศมีชานออก. อย่างกับเพชรมีรัศมี
 ชานออกมาจากเพชร. มันก็เล็งถึงความหมายที่ว่า มันยังไม่มีอะไรมาแปดเปื้อน
มันจึงประภัสสรอยู่ได้. พอกิเลสเข้ามาก็เหมือนเอาโคลนมาหุ้มเพชร ประภัสสร
 ของเพชรก็ไม่ปรากฏ แต่คงมีอยู่ตามเดิม มันซ่อนอยู่ใต้โคลน. เพราะฉะนั้น จิต
 นี้เศร้าหมองได้ เพราะอุปกิเลสที่มันเป็นอาคันตุกะเข้ามา; แล้วจิตนี้ก็พ้นพิเศษได้
 จากอุปกิเลสที่เป็นอาคันตุกะเข้ามา; ก็แปลว่า **ตัวจิตแท้ ๆ นั้นมันเป็นประภัสสร**
อยู่นั่นแหละ.

ที่นี้บุญชนไม่รู้ความจริงข้อนี้ก็เลยไม่ได้ทำจิตตภาวนา คือไม่ได้ประพฤติ
 กระทำให้จิตประภัสสรนั้น พ้นพิเศษจากกิเลสทั้งหลายโดยถาวรตลอดกาล. ส่วน
 อริยสาวก คือผู้ที่ได้ลำดับธรรมของสัจธรรม ของพระพุทธเจ้า รู้ความจริงข้อนี้;
 ฉะนั้น อริยสาวกจึงทำจิตตภาวนา คือทำจิตให้เจริญ จนจิตนั้นพ้นพิเศษเด็ดขาด
 จากการครอบงำของกิเลสทั้งหลาย. นี้เรียกว่า **มันเป็นเรื่องจิตประภัสสร ที่เป็น**
พระพุทธภาสิต.

ที่นี้มันก็มีเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เรียกว่าเรื่อง
 “**วิญญูณจริยา**”; นี้ก็เราถือกันว่าคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่ร้อยกรองโดยพระสารีบุตร.
 พระสารีบุตรก็มักจะอ้างเสมอว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เช่นนั้น ๆ แล้วก็เอามา
 ร้อยกรอง. ที่นี้เรื่องวิญญูณจริยานี้ มันก็แสดงความหมายอย่างเดียวกันว่า :
จริยาล้วน ๆ ของสิ่งที่เรียกว่า “วิญญูณ” นั้น ไม่มีอะไรเลย คือไม่มีกิเลส ไม่มี

กิเลสก่อน; ไม่มีกิเลสทุกชนิด มันก็ไม่มีดี ไม่มีชั่ว. นี่มันมีคำกล่าวไว้อย่างนี้ :
กลุ่มแรกใช้คำว่า นิ หรือไม่มี, นีราคา จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มี
 ราคะ; นิทุ๑โทสา จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มีโทสะ; นิมุ๑โมหา
 จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มีโมหะ; นิมน๑นา จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา
 – วิญญาณเที๑วไปไม่มีมานะ; นิทุ๑ทิกฺก๑ฉิ จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไป
 ไม่มีทิฏฐิ; นิอุ๑ทฺธจ๑ จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มีอุทฺธจ๑จะ; นิพ๑พิ
 กิ๑จ๑นา จรตีติ วิ๑ฒาณจริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มีวิ๑กิ๑จ๑นา; นาน๑ส๑ยา จรตีติ วิ๑ฒ
 ๑ณ๑จริยา – วิญญาณเที๑วไปไม่มีอน๑ส๑ย. หมายความว่าวิญญาณล้วน ๆ ตามปกติ
 ของวิญญาณล้วน ๆ เป็นอยู่ตามปกตินั้นไม่มีสิ่งเหล่านี้ : ไม่มีโล๑กะหรือ๑ราคะ
 โท๑สะ โม๑หะ ม๑น๑ะ ทิ๑ฏฐิ อุ๑ทฺธจ๑จะ วิ๑กิ๑จ๑นา ๑น๑ส๑ย; นี้เขาเรียกว่าสภาพปกติ
 ของวิญญาณ.

ที่นี้ คำกล่าวถัดไป ชัดเจนยิ่งไปกว่านั้นอีกก็ว่า : ๑รา๑ค๑วิ๑ป๑ยุ๑ต๑ดา
 จรตีติ วิ๑ฒ๑ณ๑จริยา – ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ร๑าค๑ะเที๑วไป๑ชื่อ๑ว่า๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ดั่งนั้น๑จ๑น๑คร๑บ :
 ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ร๑าค๑ะ โท๑สะ โม๑หะ ม๑น๑ะ ทิ๑ฏฐิ ม๑น๑ะ อุ๑ทฺธ๑จ๑จะ วิ๑กิ๑จ๑นา ๑น๑ส๑ย เสร็จ
 หมดแล้ว; นี้ชื่อ๑ว่า๑เที๑วไป๑โดย๑ปรา๑ศ๑จ๑า๑ก๑สิ่ง๑เหล่านี้ แล้วก็๑เรีย๑ก๑ว่า๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา.

ที่นี้มัน มี๑ชัด๑ว่า ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑กุ๑ส๑ล๑ก๑ร๑ม๑ เที๑วไป นี้๑คือ๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา;
 ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑อ๑กุ๑ส๑ล๑ก๑ร๑ม๑ เที๑วไป นี้๑คือ๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑ร๑ม๑อัน๑มี๑โท๑ษ๑ เที๑วไป
 นี้๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑ร๑ม๑อัน๑ไม่มี๑โท๑ษ๑ เที๑วไป นี้๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก
 ๑ร๑ม๑ด๑า๑ เที๑วไป นี้๑ก็๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑ร๑ม๑ข๑าว๑ เที๑วไป นี้๑ก็๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา;
 ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑ร๑ม๑ที่๑มี๑สุข๑เป็น๑ก๑ำ๑ไร๑ เที๑วไป นี้๑ก็๑วิ๑ญ๑ญา๑ณ๑จ๑ริยา; ๑ร๑า๑ศ๑จ๑า๑ก๑ร๑ม๑ที่๑ไม่มี๑ทุ๑ก๑ข์

เป็นกำไร เทียวไป นี้ก็วิญญาณจรिया; ปราศจากกรรมที่มีสุขเป็นวิบาก เทียวไป นี้วิญญาณจรिया; ปราศจากกรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก เทียวไป นี้ก็วิญญาณจรिया; สักว่า มันเทียวไปแต่ในสิ่งที่มันรู้แจ้งได้เท่านั้น นี้คือวิญญาณจรिया. วิธฺาณสุส เอรุปาจรिया โหตีติ วิธฺาณจรिया – จริยามิอย่างนี้เป็นรูป ของวิญญาณ; คังนั้น นี้ชื่อว่า วิญญาณจรिया.

ที่นี้ **ประโยคที่สำคัญที่สุด** มันมีอยู่ว่า ปกติปริสุทฺหมิํ จิตฺํ นิกุ-
กิลเสฏฺเณนาติ วิธฺาณจรिया – จิตฺนี้มีปริสุทฺธิเป็นปกติ มีความปริสุทฺธิเป็นปกติ
เพราะอรรถว่าไม่มีกิเลส นี้คือวิญญาณจรिया. (ไตร. ล. ๓๑ ปฎิสัมภิตามรรค ขุททกนิกาย มหาวรรค
ญาณกถา ตอน จริยานานัตตญาณนิตเทศ.)

ทั้งหมดนี้มันแสดงว่า **ตัววิญญาณแท้ ๆ นั้นมันไม่ดีไม่ชั่ว มันไม่ได้**
ตั้งอยู่ด้วยกิเลส หรืออะไรต่าง ๆ ที่มันเข้ามา เป็นอาคันตุกะเข้ามา. เรื่องกรรมดี
กรรมชั่ว เรื่องบุญ เรื่องบาปนี้มันเรื่องทีหลัง วิญญาณแท้ ๆ วิญญาณล้วน ๆ
มันไม่ได้เกี่ยวกันกับสิ่งเหล่านี้ ถ้าพอมາเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้แล้วก็ไม่ใช่วิญญาณจรिया
แล้ว คือไม่ใช่ปกติของวิญญาณแล้ว. วิญญาณจรिया คือ พฤติ ภาวะปกติของสิ่ง
ที่เรียกว่าวิญญาณ; ถ้ามันเป็นตัวมันเอง เป็นวิญญาณ มันจะต้องปราศจากสิ่ง
เหล่านี้หมด. จึงมีคำกล่าวไว้ชัดว่า : ปกติปริสุทฺหมิํ จิตฺํ – จิตฺนี้มีปกติปริสุทฺธิ,
นิกุกิลเสฏฺเณนา – โดยอรรถว่ามันไม่มีกิเลส. นี้คือวิญญาณจรिया.

พุทธภาษิตเรื่อง **ปกฺสุสมิํ** ก็ดี, คำกล่าวในปฎิสัมภิตามรรคนี้ก็ดี,
เรียกว่ามันแสดงให้เห็นว่า **จิตแท้ ๆ จิตล้วน ๆ นั้นไม่มีกิเลสที่เป็นอาคันตุกะ**
ชนิดใดหมด. ทั้งนี้ก็เพื่อให้เรารู้จักแยกสิ่งที่เรียกว่า “จิต” ออกไปเสียจากสิ่งที่มัน

จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับจิต. พอเรารู้ว่าจิตนี้มันเศร้าหมอง ก็เพราะมันมีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องกับอย่างนี้, มันไม่เศร้าหมองก็เพราะไม่มีอะไรมาเกี่ยวข้องกับอย่างนี้; พอเรามีความรู้ข้อนี้ เราก็มีความเชื่อมั่นในการที่จะทำการอบรมจิต.

ฉะนั้น ไปนึกดูให้ดี เวลาที่จิตมันไม่มีอะไร ไม่มีความรู้สึกอะไรในประเภทเหล่านี้ เรียกว่าวิญญาณ หรือจิตล้วน ๆ มันกำลังเป็นไป; อย่างที่ในภาษาอภิธรรมเขาเรียกว่า “ภวังคจิต”; ภวังค แปลว่าเป็นองค์แห่งภพ, ภพ แปลว่าความมีอยู่, องค์แห่งความมีอยู่ คือภวังคจิต; เปรียบเหมือนกับว่าเครื่องยนต์ที่ไม่มีไหลด มีอาการเพียงแต่ว่าเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เป็นขณะ ๆ ๆ ไป ไม่มีความรู้สึก ไม่มีคามหมายอะไร.

ทั้งนี้ก็เพราะว่า สิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ มันเป็นธาตุชนิดหนึ่ง เหมือนที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, และเพราะว่า จิตนี้มันเป็นธาตุประเภทสังขตธาตุ; เพราะฉะนั้นมันจึงอยู่ถาวรไม่ได้, มันจึงอยู่ได้ด้วยอำนาจของการเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป, เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป, เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป.

เราไปดูอะไรที่มันมีลักษณะอย่างนี้ เราจะเห็นได้ว่า มันทรงตัวอยู่ได้ เพราะมีลักษณะอย่างนี้. อย่างเครื่องยนต์ที่หมุนไปล้วน ๆ นี้ มันมีลักษณะที่จะต้องมีจุดตั้งต้น แล้วมีเหวี่ยงไป แล้วมีจบเป็นรอบ ๆ ๆ ๆ ไป. นี่ก็เรียกว่า จิตล้วน ๆ เป็นสักว่าเป็นตัวสำหรับยืนอยู่ สำหรับความมีอยู่แห่งชีวิต. นี่จิตล้วน ๆ จะเรียกว่า ภวังคจิต ก็ได้ จะเรียกว่า ประภัสสรจิต ก็ได้ จะเรียกว่า วิญญาณจรिया อย่างที่ว่านี้ได้.

ข. ลักษณะของจิตที่มีใจจิตล้วน ๆ.

[จิตที่มีใจจิตล้วน ๆ มีความรู้สึกอะไร ๆ อยู่ เรียกอวัจชนจิต หรือเรียกสมันนาหารจิต เจตสิกจิต.]

เอาละ, ทีนี้ก็มาถึง จิตประเภทที่มันไม่มีใจจิตล้วน ๆ แล้ว จิตที่มีอะไรประกอบเข้าไปแล้ว. เพราะว่าจิตล้วน ๆ มันทำอะไรไม่ได้ มันไม่มีความรู้สึกอะไร เป็นจิตประภัสสร หรือเป็นวิญญูณจรียาก็ตาม มันไม่ทำหน้าที่อะไรได้ ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรได้ ในการที่จะเกิดเรื่องเกิดราว; มันจะหยุดเฉยอยู่อย่างนั้น.

[จำนวนจิตที่ไม่เป็นจิตล้วน ๆ.]

ทีนี้เราก็มายัง จิตที่ว่า มันจะเป็นจิตที่มีอะไรประกอบเข้าไปในนั้น. ขอนี้ก็ขอให้ระลึกนึกถึงคำบรรยายครั้งที่แล้วมานี้ ว่าจิตเกิดขึ้นอย่างไร; ที่แท้มันก็มีได้มีตัวตน แต่มันก็เกิดขึ้นได้. อาศัยตากระทบรูป อาศัยตากับรูปเกิดจักขุวิญญูณ. จักขุวิญญูณนั้นแหละคือจิต : อาศัยตาด้วย รูปด้วย ย่อมเกิดจักขุวิญญูณ; นี่หมายความว่าจิตละสภาพที่อยู่เฉย ๆ อย่างที่ว่ามัน มารับอารมณ์ทางตา, จิตนี้ก็เปลี่ยนตัวเองจากจิตล้วน ๆ มาเป็นจิตที่เรียกว่าจักขุวิญญูณ. ทีนี้ประเดี๋ยวมันไปทำหน้าที่ทางหู มันก็เป็นจิตที่มีชื่อว่าโสตวิญญูณ, เดี่ยวทางจมูกก็เรียกว่าฆานวิญญูณ ฯลฯ มีชื่อต่าง ๆ กันไป.

ตรงนี้ควรจะเข้าใจเสียด้วยว่า จิตนั้นมันก็จิตล้วน ๆ มีชนิดเดียว แต่แล้วพอมันไปทำหน้าที่อะไรเข้ามันมีชื่อเปลี่ยนไปหลายสิบอย่าง หลายร้อยอย่างก็ได้. อย่างพวกอภิธรรมก็ว่ามี ๘๕ อย่างหรือว่า ๑๒๑ อย่าง แต่เขาผ่าไปเรียกมันว่าดวง ก็เลยฟังยาก; คือจิตมีชนิดเดียว ดวงเดียว แต่มันเปลี่ยนตัวได้ ๘๕

อย่าง ตามหลักเกณฑ์อันนั้น, แต่เขาไปเรียกมันว่าจิตมี ๘๘ ดวง. ควรจะเรียกว่ามันมี

๘๘ ชนิด ไปตามความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายตามหลักเกณฑ์อันนั้น. ที่นี้เมื่อดูให้ดี มันมากกว่านั้นมาก มันแจกชอยไปได้ทางอายตนะ ทางอะไรต่าง ๆ มันมากกว่านั้นมาก.

นี่เรารู้เสียที่ว่า จิตล้วน ๆ มันเปลี่ยนตัวเป็นจิตที่ทำงาน ที่มีงาน, คือว่ากำลังทำงาน ทำความรู้สึก ในเมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส ภายได้สัมผัสผิวหนัง ใจได้รับความรู้สึกที่เป็นอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามา; จิตล้วน ๆ ก็กลายเป็นจิตที่ไม่ล้วน กลายเป็นจิตที่มีพหุติ : เป็นจักขุวิญญาณนี้ก็อย่างหนึ่งแล้ว, เป็นวิญญาณทั้งหลายนี้ก็อย่างหนึ่งแล้ว. ที่นี้วิญญาณนี้ให้เกิดสังขาร, สังขารให้เกิดวิญญาณ นามรูป, ไอ้จิตนั้นมันก็เปลี่ยนเรื่อย ๆ แล้วแต่ว่าอะไรเข้าไปผสมจิต; จนกระทั่งเรียกว่า เวทนา ตัณหา อุปาทาน คือว่ามันเป็นจิตที่มีเจตสิกกรรมประเภทเวทนาเข้าผสมแล้ว จิตในขณะนั้นจึงรู้สึกเวทนา, จิตมีความอยาก, จิตมีความยึดมั่นถือมั่น; มันเกิดจิตที่ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาแล้ว ตามนัยที่อธิบายแล้วเมื่อวานนี้.

นี่ว่าจิตจึงมีปกติที่จะต้องรู้สึกต่ออารมณ์ แล้วก็เปลี่ยนตัวไปตามอารมณ์ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง. ดังนั้น เวลาที่ไม่มีอารมณ์คือไม่มีไหลด ทำนองนั้นมันน้อยกว่า ในวันหนึ่ง ๆ ในความรู้สึก. เดียวมันมีอารมณ์ทางตา ทางหู มันมีเรื่อย จนกว่าจะนอนหลับ; นอนหลับถ้าไม่หลับสนิทมันก็มีการฝัน คือมีจิตที่เกิดขึ้นได้สำนึก มันก็ไม่ใช่จิตล้วน ๆ เหมือนกัน. นั่นต้องเวลาที่นอนหลับชนิด

ไม่ฝัน หรือไม่มีความรู้สึกอะไรเลย หรือว่าถูกทำให้สลบไปด้วยสิ่งที่ทำให้มันสลบไปได้ แต่มันยังไม่ตาย ร่างกายยังไม่ตายจิตมันก็ยังคงอยู่; นี่ก็ไปสังเกตดู. เวลานอนหลับบ้าง เวลาสลบบ้าง เวลามันไม่รู้สึกอะไรบ้าง มันเป็นจิตอยู่ล้วน ๆ.

แต่เดี๋ยวนี้ธรรมชาติเราจะเห็นว่ามันไม่ใช่อยู่ล้วน ๆ มันรับอารมณ์ แล้วมันเปลี่ยนไปตามเรื่องตามราว; นี่เกิดเป็นนิสัยอันใหม่ขึ้นมา คือเปลี่ยนจริยา หรือเปลี่ยนจริต เปลี่ยนนิสัยอะไรใหม่; เป็นจิตที่มันถูกปรุงแต่งด้วยกิเลส แล้วเป็นไปต่าง ๆ นานา วันหนึ่ง ๆ คำนวณเองก็แล้วกัน.

[ลักษณะต่าง ๆ ของจิตที่ไม่เป็นจิตล้วน ๆ.]

มันไม่ใช่จิตล้วน ๆ ก็หมายความว่า มันเป็นจิตที่มีอะไรผสมเข้าไป เป็นจิตปลอมแล้ว คือมีอะไรมาหุ้มห่อให้เปลี่ยนรูปร่างไปแล้ว มันก็ต้องเปลี่ยนนิสัยใหม่หมด คือไม่บริสุทธิ์ ไม่ประภัสสร ไม่อะไร, มันกลายเป็นจิตแบบใหม่ขึ้นมา ไม่เป็นสักว่าวิญญาณธาตุล้วน ๆ หรือมโนธาตุล้วน ๆ หรือนามธาตุล้วน ๆ; มันกลายเป็นจิตที่กระโดดโลดเต้นแล้ว. อย่างนี้มีลักษณะที่สังเกตได้จากพระพุทธรูปโดยตรง; จะยกมากล่าวให้เป็นตัวอย่าง :-

คำแรกว่า *ทุรungskม* แปลว่าไปได้ในที่ไกล : อย่างเราอยู่ที่นี้ มันนึกไปถึงกรุงเทพฯ หรือนึกไปถึงเมืองนอก หรือนึกไปรอบโลก นึกไปดวงจันทร์ก็ได้. นี่จิตนี้ไปได้ในที่ไกล, บาลีเรียกว่า *ทุรungskม*.

คำถัดไปว่า *เอกจร* – ไปเดี่ยว. สิ่งทีเรียกว่าจิตนั้นมันเดี่ยว มันอันเดียว ดวงเดี่ยว; คือไม่มีอะไรไปเป็นคู่กันได้. แม้ว่าจิตจะมีความรู้สึก; ความรู้สึกนั้น มันก็ไปผสมเป็นจิตขึ้นแล้ว ท่านจึงใช้คำว่าจิตนี้ไปเดี่ยว. อย่างในภาษาอภิธรรม อธิบายไว้ละเอียดแล้ว ว่าสิ่งที่เรียกว่า เจตสิก คือความรู้สึกนั้นนี่ต่าง ๆ นั้น มันเกิดขึ้นพร้อมกับสิ่งที่เรียกว่าจิต เป็นจิตที่ผสมเจตสิกมาเสร็จแล้ว เราจึงมีจิตรักบ้าง จิตโกรธบ้าง จิตเกลียดบ้าง จิตกลัวบ้าง จิตอะไรต่าง ๆ หลาย ๆ อย่าง. ขอให้เข้าใจว่าจิตนั้นเดี่ยวอยู่นั้นแหละ มันเป็นจิตดวงเดี่ยวอยู่นั้นแหละ : มันอยู่ที่ไหน มันจะไปไหน มันก็จิตเดี่ยวอยู่นั้นแหละ ท่านจึงใช้คำว่า *เอกจร* – มีความประพฤติ เป็นสิ่งเดี่ยว ๆ.

ทีนี้คำต่อไปมีว่า *อสรีร* – ไม่มีรูปร่าง. จิตนี้ไม่มีร่างกายหรือรูปร่างของมันเอง; มันเป็นนาม เป็นนามธรรม มันจึงต้องอาศัยรูปร่างอื่น เช่นร่างกายนี้เป็นรูปร่างให้จิตอาศัย. ตัวจิตเองไม่มีรูปร่าง; ฉะนั้น จึงเรียกว่าไม่มีสรีระ *อสรีร* – ไม่มีสรีระ.

ทีนี้มีอีกคำต่อไปว่า *ผนุทน* อยากจะแปลตรงทับศัพท์ไทยดีกว่า ว่า *ผันผวน* ก็แล้วกัน *ผันผวนอยู่เรื่อย*, *ผนุทน* คือมันผันผวนอยู่เรื่อย. ทีนี้ *จปล* – กลับกลอกอยู่เรื่อย. ผันผวนนี้มันหมายความว่าเปลี่ยนแปลง, *จปล* หมายถึงกลับกลอก. **จิตนี้เปลี่ยนเรื่อย;** เพราะว่าจิตล้วน ๆ มันก็ยังมีอยู่ได้ด้วยการเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป, ทีนี้จิตไม่ล้วนนี้มันก็ยังไปเปลี่ยนแปลงมากขึ้นไปอีก เดี่ยวอารมณ์นั้น เดี่ยวอารมณ์นี้ เดี่ยวอารมณ์โน้น. อย่างนี้เขามีคำเปรียบไว้ว่าเหมือนกับว่าลิง เดี่ยวกระโจนไปต้นไม้โน้น เดี่ยวกระโจนไปต้นไม้นี้ เดี่ยวกระโจนไปต้นไม้โน้น. เดี่ยวจิตกระโจนไปทางตา, เดี่ยวกระโจนไปทางหู, เดี่ยวกระโจนไปทางจมูก,

อย่างนี้เป็นต้น; เรียกว่ามันผันผวน เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย. แล้ว จปฺลํ นี้ มันกลับกลอก มันเอาแน่ไม่ได้ เอาจริงไม่ได้.

คำต่อไปมีว่า *สุทฺถุทฺถํ* – เห็นได้ยากเหลือประมาณ : มันเป็นสิ่งที่เห็นได้ยากเหลือประมาณ. เราจะมองที่ตัวจิต ไม่มีทางที่จะมองเห็นได้ เพราะมันเป็นนามธรรม; แม้ว่าเราจะมองด้วยตา มองจิตด้วยตานี้มันมองเห็นไม่ได้ หรือมองด้วยจิต ด้วยความรู้สึก มันก็ยังมองเห็นยากเหลือประมาณอยู่นั่นแหละ, มิใช่ว่าจะไม่มองเห็นเสียทีเดียว แต่มันมองเห็นยากเหลือประมาณ. คือว่าเราเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าจิตนี้ไม่ได้ เหมือนกับที่บอกมาตอนแรกว่า จิตนี้คืออะไรก็ไม่รู้ แต่ที่เราจับใช้เป็นประโยชน์ได้ด้วยการประพุดติปฏิบัติทางจิต.

แล้ว *สุณิปุณฺณํ* นี้ละเอียดอ่อนเหลือเกิน. ในบรรดาสิ่งที่ว่าประณีตละเอียดอ่อน สุขุมอะไรกันแล้ว ไม่มีอะไรเท่าจิต, นี้ละเอียดอ่อนเหลือเกิน; เพราะว่ามันเป็นนามธรรมด้วย แล้วมันยังมีความละเอียดอ่อน ตามแบบของนามธรรมอย่างยิ่งอีกด้วย.

ทีนี้คำต่อไปมันมีว่า *กามนิปาทํ* มันจะตกไปแต่ในทางที่มันใคร่ มันรัก; มันจะพลัดตกไป หล่นลงไปแต่ในทางที่มันใคร่ หรือมันรักเท่านั้นแหละ. นี้ก็เข้าใจได้กระมัง ว่าจิตของใครก็ตามใจ มันจะพลัดไปหาที่มันชอบ และมันรักเท่านั้น ก็เรียกว่า *กามนิปาทํ* – ตกไปสู่กามเท่านั้น.

ทีนี้คำต่อไปว่า *ทฺรูกุขํ* – รักษายาก; จิตนี้เลี้ยงยาก รักษายาก. ก็ดูที่ว่าเราจะรักษาให้มันอยู่ในสภาพอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็รักษาไม่ได้ มันไวเหลือประมาณ.

แล้ว *ทุณิวารย* – นี้ห้ามยาก. เขาว่าไว้ช้คนะว่า จิตนี้มันมีธรรมชาติที่ห้ามยาก ฉะนั้น เราจึงรักษามันยาก และห้ามมันยาก. ห้ามว่าอย่าทำอย่างนั้น อย่าทำอย่างนี้ มันก็ไม่ค่อยจะสำเร็จหรือไม่สำเร็จ เพราะว่าธรรมชาติของจิตมันเป็น *ทุณิวารย* คือห้ามยาก.

คำต่อไปมีว่า *ทุณิกุคห* แปลว่าข่มจีเยาก; หมายความว่า จะบังคับข่มจีอะไร มันก็ยังทำได้แสนยาก.

ลักษณะทั้งหมดนี้ คือลักษณะของจิตที่มีโหลดแล้วทั้งนั้น คือมีอะไรผสมแล้ว มีเจตสิกธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งผสมแล้ว; เป็นจิตปกติของคนธรรมดาที่มีชีวิตอยู่ในโลกมานานพอสมควรแล้ว. นับตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องแม่ มันจะมีความเป็นอย่างนี้; แล้วมันจะยังมีความเป็นอย่างนี้มากขึ้น ๆ เข้มข้นมากขึ้น ๆ จนเป็นนิสัยสันดานของสิ่งที่เรียกว่าจิต.

แล้วก็มีคำสรุปไว้ว่า *มันจะลงน้ำเรื่อย*. นี้คุณถือเอาความหมายเองก็ได้ว่า *มันจะลงน้ำเรื่อย* คือมันจะลงไปทางต่ำเรื่อย; จนถึงว่าแม้ว่ามันจะรู้ว่ามันมีความสูงแต่มันก็ยังอยากจะลงไปทางต่ำเรื่อย เพราะว่ามันมีความเคยชินอยู่กับทางต่ำ คือทางสิ่งที่มีมันรักมันใคร่มันพอใจ. มันเกิดเป็นอาลัยขึ้นมา คือที่อยู่ที่อาศัยของจิตขึ้นมา คือของต่ำหมายถึงกามารมณ์

คำว่า “อาลัย” นั้น เขาแปลว่าที่อยู่ที่อาศัย. เดียวนี้มี *กามาลัย* – ที่อยู่ที่อาศัยคือกาม; เหมือนกับปลาที่มี *ชลาลัย* – มีที่อยู่อาศัยคือน้ำ. นี้เปรียบเทียบกันไว้ดี; ปลา กับ จิตมันคล้ายกันตรงนี้ : ปลา มี อาลัย คือน้ำ มี ที่อยู่ คือน้ำ, จิตนี้มี

กามาลัย คืออารมณ์ที่มันใคร่ มันรัก มันพอใจมาตั้งแต่อ่อนแต่อกจนบัดนี้ เป็น
อาลัยของมัน.

เพราะฉะนั้น จึงเกิดความยากลำบากแก่บุคคลผู้ต้องการจะเจริญจิต
หรือทำจิตให้เจริญ เพราะเหตุที่จิตมีลักษณะอะไร ๆ หลายอย่าง อย่างที่กล่าว
มาแล้ว. แล้วสรุปอันที่สำคัญที่สุดก็คือ มันชอบไปในทางต่ำ ตามที่มันอยาก;
ฉะนั้น ตามปกติมันถูกกระทำให้ติดในรส คืออัสสาทะของกาม คือสิ่งที่มันใคร่
มันจึงมีความเคยชินในทางต่ำจนเรียกว่าอนุสัย มีอนุสัย คือมีความเคยชินที่จะไป
นอนที่นั่น. ถ้าไม่ละอนุสัยมันก็ไม่มีความที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ หรือนิพพานได้.
ที่นี้จิตมันบ่มตัวเองมาด้วยการนอนอยู่ในที่ต่ำอย่างนี้เป็นนิสัย; เราต้องการให้จิต
ขึ้นจากอนุสัยนั้น ให้พ้นจากอนุสัยนั้น, นี้มีความยากลำบากสักเท่าไร ก็คิดดูสิ.
อย่างคุณสูบบุหรี่จนชิน มันเป็นอนุสัยที่นอนของจิต, คุณจะละบุหรี่ยุติสักทีมันยาก
สักเท่าไร; นี่เป็นตัวอย่างของคำว่าอนุสัย.

ที่นี้เรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้ มันยิ่งยิ่งกว่าบุหรี่ยะ, มัน
จึงละยากกว่าละบุหรี่ยุติ. ถ้าละบุหรี่ยุติไม่ได้ มันก็ละโลก โกรธ หลงไม่ได้.

ทั้งหมดนี้เรียกว่า ปกติของจิตตามธรรมดาสามัญ, มิใช่จิตล้วน ๆ.

: ทุก ๆ สิ่งขึ้นอยู่กับจิต, ไม่มีจิตอะไร ๆ ก็เหมือนไม่มี.

[สังขตธรรมหรือสังขารธรรมทุกสิ่งขึ้นอยู่กับจิตทั้งนั้น;
อสังขตธรรมหรือวิสังขารธรรมก็ขึ้นอยู่กับจิต, แต่ไม่ใช่เกิดจากจิต!]

ที่นี้ข้อต่อไปที่เราจะต้องดูให้ตลอดไปก็คือว่า มันมีความจำเป็นอย่างยิ่ง อยู่อย่างหนึ่งที่ว่า **ทุกสิ่งมันขึ้นอยู่กับจิต, ถ้าไม่มีจิตอย่างเดียว ทุกสิ่งก็ เหมือนกับไม่มี.**

ที่ว่า**ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับจิต**นี้ มีความหมายลึกซึ้งมาก; ถ้าอย่ามีสิ่งที่เรียกว่า จิตเสียอย่างเดียวทุกอย่างไม่มี : โลกนี้ไม่มี ตัวเราไม่มี อะไรไม่มี ร่างกายไม่มี, มันมีไม่ได้ ถ้าอย่ามีสิ่งที่เรียกว่าจิตเสียอย่างเดียวนี้. สมมติว่าโลกนี้มันจะมีได้ แต่ ถ้าเราไม่มีจิตเสียอย่างเดียวมันก็รู้สึกหรือรู้จักต่อโลกนี้ไม่ได้; มันก็เหมือนกับโลก นี้ไม่มี. นี้เรียกว่า**ในทางรู้สึกหรือรู้จัก.**

ที่นี้**ในทางความคิด** หรือการกระทำของคนเรา**นี้** มันขึ้นอยู่กับสิ่ง เดียวคือจิต : ถ้าไม่มีจิตเสียอย่างเดียว มันไม่มีความคิด แล้วมันไม่มีการกระทำ; ฉะนั้น อะไร ๆ มันก็เลยพลอยไม่มีไปด้วย. ทุกอย่างขึ้นอยู่กับจิตในลักษณะ อย่างนี้; มีพุทธภาษิตว่า *มโนปุพฺพกุมา ธมฺมา* – สิ่งทั้งหลายมีจิตนำหน้า, *มโน-เสฏฺฐ๐๐๑* – มีจิตประเสริฐ, *มโนมยา* – สำเร็จออกมาจากจิต. ในที่นี้ใช้คำว่า “มโน” : *มโนปุพฺพกุมา* – มีมโนไปข้างหน้าหรือนำหน้า; คือจิตนั่นแหละนำหน้า ฉะนั้น จึงเกิดมีความคิดมีการกระทำ ทำไปตามจิตนั่น. เช่นว่าเดี๋ยวนี้เขาสร้างอะไรขึ้นมา ในโลก ประดิษฐ์ยานไปอวกาศไปดวงจันทร์นี้; นี่ตามหลังจิตทั้งนั่นแหละ, จิต ไปก่อน คือจิตมันต้องคิดก่อน มันถึงทำสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาได้ ฉะนั้น จิตจะต้อง ไปที่พระจันทร์ก่อน มันจึงจะคิดทำยานไปดวงจันทร์ได้.

นี้ทางวัตถุมันก็แสดงว่า **จิตนี้้นำหน้าทุกสิ่งเลย** กระทั่งว่ามันนำหน้าของ ความคิด นำหน้าของการกระทำ การประดิษฐ์ การอะไรต่าง ๆ; แล้วมัน

ประเสริฐที่สุดในฐานะที่ว่ามันบังคับทุกสิ่ง มันเหนือสิ่งอื่น ๆ; แล้ว “มโนมยา” – มันออกมาจากจิต สำเร็จมาจากจิต. ถ้าจิตคิดนึกไม่ได้ มันก็ไม่มีอะไรสำเร็จออกมาได้; ดังนั้น จิตคิดนึกได้ มันจึงสำเร็จออกมาจากจิต.

นี่ก็เป็นคำอธิบายที่ว่า **ทุกอย่างมันขึ้นอยู่กับจิต.**

: สังขารหรือสังขตธรรมทุกสิ่งเกิดจากจิต เป็นไปตามจิต รู้สึกได้เท่าที่จิตรู้สึก.

[: ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากจิตฯ, เว้นแต่สังขตธรรมหรือวิสังขารธรรมอย่างเดียวที่ไม่เกิดจากจิต
แต่ก็ขึ้นอยู่กับจิตด้วย.]

ที่นี้เกิดจากจิต เป็นไปตามอำนาจของจิต รู้สึกเท่าที่จิตรู้สึก. ที่ว่าเกิดจากจิต เพราะถ้าไม่มีจิตเป็นต้นเหตุ มันเกิดออกมาไม่ได้, สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นไม่ได้; ที่ว่า เป็นไปตามอำนาจจิต นั้น เพราะว่าทุกอย่างมันทำไปตามอำนาจที่จิตมันคิดนึกได้ หรือมันบังคับให้ทำ; ที่นี้รู้สึกสิ่งเหล่านั้นได้เท่าที่จิตรู้สึกเท่านั้นแหละ, จิตมีสมรรถภาพที่จะรู้สึกเท่าไร มันก็รู้สึกสิ่งเหล่านั้นได้เพียงเท่านั้น, แล้วจิตนั้นมันรู้สึกเองไม่ได้ต้องอาศัยอวัยวะอื่น ๆ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กายด้วย มันก็ยังจำกัดอยู่เพียงแค่สมรรถภาพของตัว ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นด้วย, มันจึงเท่าที่จิตมันจะรู้สึกได้เท่าไร, นี้เรียกว่าขึ้นอยู่กับจิต.

ในคัมภีร์ อภิธรรมพวงกถาวัตถุ คือคัมภีร์อภิธรรมคัมภีร์หลังเขาหมด พวงกถาวัตถุนี้ เขียนไว้ชัดเจนว่า เอกจิตตฤทธิกา สัพเพ ธมมา. สัพเพ ธมมา – ธรรมทั้งหลายทั้งปวง, เอกจิตตฤทธิกา – ประกอบอยู่ที่ขณะจิตขณะเดียว. คือจิตคิดได้เรื่องหนึ่ง ก็คือสิ่งหนึ่ง; ฉะนั้น สิ่งทั้งหลายทั้งปวงขึ้นอยู่กับจิตขณะเดียว.

ในคัมภีร์ มหานิสเทศ พูดไว้คล้ายกันว่า : ทุกอย่าง ชีวิต ทัศนภาพ ร่างกาย สุขทุกข์อะไรก็ตาม, เอกจิตตสมายุตตา – ประกอบพร้อมอยู่ด้วยจิตดวงเดียว. ว่าร่างกายของเราทั้งหมดนี้ไม่มีความหมายอะไร, มีความหมายอยู่ที่จิตมันรู้สึกอย่างไร ขณะใดรู้สึกอย่างไร, มันมีเท่านั้นแหละ. มันกลายเป็นทัศนภาพที่มีขึ้นมาเพราะว่าจิตมันรู้สึกเท่านั้น, ถ้าไม่รู้สึก ทัศนภาพนี้ก็เหมือนมิได้มี. ชีวิตนี้ก็เหมือนกัน เท่าที่จิตมันรู้สึกว่ามีชีวิต จึงจะมีชีวิต; ฉะนั้น จิตเกิดดับ ๆ ๆ อยู่เสมอ ชีวิตนี้ก็มักจะมีลักษณะที่เกิดดับ ๆ ไปตามจิต, เพียงแต่ว่าถึยิบจนแยกออกเป็นหน่วย ๆ ไม่ได้ มันไหลเป็นสายไป ความรู้สึกมันจึงรู้สึกเหมือนกับว่า มันยังคงอยู่ คงอยู่เป็นเที่ยงแท้หรือถาวรอย่างนี้.

เรื่องนี้เห็นได้ง่าย ยกตัวอย่างด้วยหลอดไฟฟ้านี้ มันติดดับ-ติดดับ เท่ากับจำนวนเครื่อง generator ที่มันหมุน ๑,๘๐๐ รอบต่อนาทีอย่างนี้; หมายความว่ามันติดแล้วดับ ติดแล้วดับ ๑,๘๐๐ รอบต่อนาที ตาเราดูไม่เห็นมันติดช่วงโรอยู่. ความรู้สึกในจิตก็ทำนองเดียวกันนี้ : นี่มันเกิด-ดับ เกิด-ดับ มากกว่า

๑,๘๐๐ รอบต่อนาทีเสียอีก มันตั้งหมื่น ตั้งหลายหมื่นโน้น; ฉะนั้น เราจึงรู้สึกไม่ได้ว่าจิตนี่คือสิ่งที่เกิด-ดับ, แล้วชีวิตนี้ก็พลอยเป็นสิ่งที่เกิด-ดับ.

นี่คือความที่ว่ามันมิได้มีตัวตนหรือมีของจริง มีแต่สิ่งที่เกิดดับ-เกิดดับ. ที่นี่สิ่งต่าง ๆ ที่มันเนื่องกันอยู่กับชีวิต เช่นความสุข ความทุกข์อะไรก็ตาม พลอยเป็นอย่างนั้นไปด้วย : พลอยเป็นของเหลวไหล มายาไปด้วย.

**: รู้เรื่องจิตเพียงว่าไม่ทำให้เกิดทุกข์วุ่นวายก็พอและดีกว่า,
แล้วปฏิบัติอบรมจิตให้จิตพ้นตัวกู-ของกู.**

เมื่อเรารู้ข้อเท็จจริงอันนี้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าจิตคืออย่างนี้ แล้วปัญหาทุกอย่างมันขึ้นอยู่กับจิต; มันก็จะได้ตั้งใจระดมความพยายามอะไรต่าง ๆ ลงไปที่จิต เพื่อจะทำจิตนี้ให้มาสู่ภาวะที่เราต้องการ. ทั้งที่เรายังไม่รู้ว่าจิตคืออะไร, แต่มันมีกฎเกณฑ์สำหรับการกระทำ ที่พระพุทธเจ้าหรือบุคคลประเภทพระพุทธเจ้านั้นเขาค้นพบ ว่า “เราต้องทำอย่างนั้น ๆ แล้วจิตนั้นจะมาอยู่ในลักษณะในภาวะที่ไม่ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้ จนกระทั่งเด็ดขาดเลย จิตนี้จะกลับเศร้าหมองอีกไม่ได้ จิตนี้จะกลับมีเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์อีกไม่ได้”; อย่างนี้เรียกว่า “จิตตภาวนา” ด้วยวิธีของสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา.

เมื่อ “ทำภาวนา” อย่างนี้แล้ว จิตนี้ก็เปลี่ยนสภาพมาเป็นจิตชนิดใหม่ เรียกว่าจิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย มีความเป็นประภัสสรถาวร, มีความ

บริสุทธิดาวร มีอะไรที่ไม่กลับเส้าหมองอีกต่อไป เปรียบเหมือนกับเพชรที่ยังไม่มีโคลนมาหมกมันอีกต่อไป, จิตนี้ก็ไม่มีโอกาสที่กิเลสจะเกิดขึ้นได้อีกต่อไป; เราจึงต้องทำจิตตภาวนา. ฉะนั้น เราเอาเท่าที่เราต้องประสงค์; แปลว่าเราจะเอาอย่างไรหรือเท่าไรนี้ มันเท่าที่จำเป็นเท่านั้นแหละ เอาหมดเราไม่รู้ จะเอาให้หมดจดทุกอย่างที่จิตมันจะมีให้ได้เราไม่รู้ ปวຍการ. เราเอาแต่เท่าที่มันจะไม่ใช่ทุกข์ อย่างที่มันจะไม่ใช่ทุกข์ และเท่าที่มันจำเป็นเท่านั้นแหละ ไม่ไปเหน้อยเปล่า ๆ ให้มันมากเรื่อง.

จิตตวิสัย, ในสิ่งที่เขาเรียกว่า อจินไตย มีคำว่าจิตตวิสัยอยู่ด้วยเหมือนกัน หรือคำที่มันคล้าย ๆ กัน แสดงว่า จิตนี้มันทำอะไรได้มาก จิตนี้มันมีความลับ ความอะไรอีกมาก และมันทำอะไรได้อีกมาก ซึ่งเราไม่อาจจะรู้ให้หมดได้ คือไม่สิ้นสุด. เราจะรู้เรื่องจิต หรือจะให้จิตทำอะไรยังทำได้อีกมาก ไม่มีที่สิ้นสุด; แต่ว่าเราอย่าไปทำเลย มันปวຍการเปล่า ๆ เราไปทำเท่าที่อย่าให้มันมีความทุกข์ก็แล้วกัน.

เหมือนกับเดี๋ยวนี้ ในโลกนี้ อารยธรรมแผนใหม่นี้ทำในสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำ มันมากเกินไป; สิ่งที่เป็นจะต้องทำกลับไม่ทำ โลกมันจึงวุ่นวาย. ฉะนั้น ขอให้เรารู้เรื่องจิตแต่ในลักษณะอย่างนี้เถิด คือรู้แต่ในลักษณะที่จะสามารถอบรมจิต เจริญจิตให้มันไม่มีความทุกข์ก็พอแล้ว; ฉะนั้น จิตวิทยาในพระพุทธศาสนาจึงจำกัดวงอยู่แค่นี้. ถ้าเกินนี้ไม่ใช่พุทธศาสนา มันออกไปนอกขอบเขตของพุทธศาสนา มันเป็นจิตวิทยาที่เพ้อ ๆ ไปอย่างนั้นแหละ. เมื่อเพ้อ ๆ

หนักเข้ามันก็เพื่อเลย เลยป่วยการ. เราจะทำอะไรก็อย่าให้มันเพื่อ ๆ ไป แล้วเดี๋ยวมันจะเพื่อ แล้วมันจะเสียเวลาเปล่า ๆ.

รู้เรื่องจิตในลักษณะที่ว่า **มันธรรมดา มันล้วน ๆ** ไม่มีความรู้สึกนึกคิดนี่อะไร; แต่นี่พอมาถึงบทที่เรียกว่า *คูหาสย* – มีร่างกายเป็นที่อาศัย มันได้ออฟฟิศทำงาน **มันจึงทำอะไรได้ขึ้นมา**. จิตล้วน ๆ เปลี่ยนเป็นไม่ใช่ล้วนแล้ว มีอะไรผสมเกิดเป็นเรื่อง ๆ ๆ เป็นเรื่องไปมากมาย เพราะว่ามันไปได้ออฟฟิศทำงานที่ตาข้าง หูข้าง จมูกข้าง ลิ้นข้าง กายข้าง ใจข้าง รวมแล้วคือในร่างกายนี้. ร่างกายนี้มันเป็นเหมือนกับออฟฟิศทำงานของจิต, เมื่อจิตได้ออฟฟิศทำงานอย่างนี้ มันก็เปลี่ยนไปมาก มันกลายเป็นจิตชนิดใหม่ ชนิด... ทีแรกก็มีความทุกข์แหวะจนกว่าจะรู้สึกตัว แล้วก็พยายามที่จะดับความทุกข์นั้นอีกทีหนึ่ง. มันเหมือนกับไฟฟ้าที่เราไม่รู้ว่าจะอะไร แต่ถ้าให้ที่ทำงานแก่มัน เช่นเครื่อง *generator* นี้ก็ดี หรือว่าหม้อไฟฟ้าทางเคมีนั้นก็ดี มันก็แสดงตัวออกมาได้ คือแสดงกิริยาอะไรออกมามากมาย ซึ่งเราเอามาใช้ประโยชน์ได้.

จิตนี้ก็เหมือนกัน ถ้ามันไม่มีร่างกายอย่างเดียว มันก็ไม่ปรากฏ, เหมือนกับไม่มี. พอได้ร่างกายเป็นที่ทำงานมันก็แสดงอะไรออกมา : **ตั้งต้นที่มโนกรรมก่อน** จิตทำงานอย่างมโนกรรมก่อน แล้วก็ออกมาเป็น กายกรรม วชิกรรมข้างนอก. เกิดมีคนบางคนเขาคิดว่า ถ้าอย่างนั้นเราก็ทำลายร่างกายเสียสิ จะได้หมดเรื่อง; นี่ก็มีเหมือนกัน เป็นลัทธิที่พยายามที่จะทำลายส่วนที่เป็นรูปเป็นร่างกายนี้ ให้เหลือแต่จิต เพราะว่าจะไม่มีความทุกข์ที่เป็นความทุกข์. บางพวกทำลายจิตเสียเหลือแต่ร่างกายล้วน ๆ ก็จะไม่มีความทุกข์เหมือนกัน.

ผิดทั้งนั้นแหละ, พระพุทธเจ้าท่านไม่ตรัสอย่างนั้นเลย; ท่านตรัสว่า
 อบรมมันให้ดี อบรมจิตมันให้ดี คบคู่กันไปกับร่างกาย. ร่างกายนั้นมันไม่ค่อย
 ต้องอบรมอะไรนัก อบรมจิตดีแล้วร่างกายมันก็ไปตามเอง; เราไม่ต้องทำลาย
 ร่างกายเสียฝ่ายหนึ่ง หรือไม่ต้องทำลายจิตเสียฝ่ายหนึ่ง; นี้จะเป็นความหมาย
 ของคำว่ามัชฌิมาปฏิปทา ที่ตรงนี้ด้วยเหมือนกัน.

ทีนี้ถ้าจะกล่าวให้สั้น สรุปให้สั้นที่สุด ก็เอาแต่เพียงว่า ให้จิตพ้นจาก
 “ตัวกู-ของกู”; ให้จิตนี้พ้นจากการเกิดขึ้นแห่งความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกู ก็ไม่มี
 ความทุกข์. แล้วก็ไม่ต้องตกไปเป็นทาสของอารยธรรมทางเนื้อหนัง แต่ว่า
 สมบูรณ์อยู่ด้วยมนุษยธรรมในทางจิตใจ มีจิตใจที่อบรมดีแล้ว ไม่เกิดตัวกู-ของกู
 มีอยู่แต่สติปัญญาทำการงานทุกอย่างที่จะต้องทำในชีวิตประจำวัน ไม่มีความทุกข์
 เลย ตั้งแต่บัดนี้ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไป เรียกว่าพ้นจากตัวกู-ของกูแล้ว เพราะมัน
 ไม่มีตัวกู-ของกูแล้ว ตัวกู-ของกูตายหมดแล้ว นี่เป็นนิพพาน ตั้งแต่ที่ร่างกายมัน
 ยังไม่ดับไม่แตก ยังไม่เข้าโลง; ก่อนแต่เข้าโลงนานทีเดียว. ที่ว่าจิตใจมันจะ
 ประสพกับสิ่งที่เรียกว่านิพพาน คือสภาพที่มันประภัสสรอย่างถาวร; มันเป็น
 วิญญาณจรिया คือปกติของวิญญาณธาตุล้วน ๆ มันไม่มีอะไรมาเจือ; แต่มันมี
 ความรู้พอที่จะทำทุกสิ่ง ที่ให้ร่างกายมันทำแล้วก็ไม่ได้ยึดถือ ว่าดี-ว่าชั่ว, ว่าบุญ
 -ว่าบาป, ว่าสุข-ว่าทุกข์. รู้สึกเป็นทุกข์ ก็ไม่มีแก่จิตและแก่ร่างกาย เขาเรียกว่า
 จิตหลุดพ้น เป็นเรื่องสูงสุด เรื่องสุดท้ายของคนเรา. ถ้าเรียกว่ามนุษยธรรมก็
 เรียกว่ามนุษยธรรมขั้นสุดท้ายแหละ เป็นมนุษยธรรมเหมือนพระพุทธเจ้า ที่มี
 ผู้สรรเสริญว่าเป็นมนุษย์แท้ เป็น นระ แท้ เป็นอะไรนี่. ความเต็มเปี่ยมแห่งความ
 เป็นมนุษย์ อยู่ที่ความเป็นพระอรหันต์.

นี่มันเกี่ยวกับจิตโดยตรง แต่ต้นจนปลายอย่างนี้; ฉะนั้น เราจึงพูดกัน
เสียบ้าง เพื่อความเข้าใจ เป็นแนวไว้ที่ก่อนว่า จิตนี่คืออะไร ดังที่ได้พูดมา.

เอาละ, เป็นการสมควรแก่เวลาในวันนี้ ก็ยุติไว้เพียงเท่านี้.

สิ่งที่เรียกว่ากิเลส นั่นคืออะไร.

วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๔.๓๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากเรื่องที่แล้ว มา. ขอทบทวนความเข้าใจในข้อที่ว่า อารยธรรมเนื้อหนังกำลังเป็นปัญหาแก่ มนุษย์เรา ควรจะได้รับความสนใจมากเป็นพิเศษ เพื่อจะทำให้โลกมนุษย์นี้มัน เป็นโลกที่น่าดูอย่างน้อย.

เมื่อพูดถึงอารยธรรมเราหมายถึงสภาพที่ว่า จิตมันพ่ายแพ้แก่เนื้อหนัง หรือวัตถุ, เมื่อพูดถึงมนุษยธรรมเราหมายถึงภาวะที่เนื้อหนังพ่ายแพ้แก่จิต; ส่วน แต่เป็นคำบัญญัติเฉพาะในที่นี้. และเมื่อดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า การที่จิตจะพ่ายแพ้

แก่สิ่งที่เรียกว่าเนื้อหนังนั้น มันเป็นด้วยอำนาจของสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกว่ากิเลส; เพราะฉะนั้น ในวันนี้เราจะได้พูดกันโดยหัวข้อว่า สิ่งทีเรียกว่ากิเลสคืออะไร.

การดูให้รู้จักกิเลส ให้ดีกว่าแล้ว ๆ มา.

: กิเลสเป็นสัปดาห์ธาตุตามธรรมชาติ เป็นธรรมชาติ เป็นปฏิเจตสมุปปັນนธรรม เป็นอทิปปัจจยตา และทรงนำมาสอนมากที่สุด.

สิ่งที่เรียกว่ากิเลส เมื่อพูดตามหลักธรรมขั้นสูงสุด โดยเฉพาะใน พระพุทธศาสนาแล้ว ก็ต้องตอบอย่างเดียวกันอีกกับเรื่องที่แล้ว ๆ มาว่า กิเลสก็ เป็นสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ, เพราะว่าแม้สิ่งที่เรียกว่าจิต มันก็เป็นสักว่าธาตุตาม ธรรมชาติ. ขอให้เข้าใจคำนี้ให้ดีกว่าที่แล้ว ๆ มา ซึ่งเข้าใจแต่เพียงตามตัวหนังสือ. ธาตุที่เป็นอยู่เองตามธรรมชาตินั้นเขาเรียกกว้าง ๆ ที่สุดว่าธรรมชาติ; ธรรมชาตุนี้มีทั้งที่เป็นสังขตธาตุและอสังขตธาตุ; กิเลสก็เป็นพวกธรรมชาติในฝ่ายสังขตธาตุ คือมีอะไรปรุงแต่ง เป็นไปตามปัจจัย อย่างนี้.

ถ้าจะนึกถึง ธาตุ ๑๘ อย่าง : จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ นี้, กิเลสมันก็อยู่ในหมวดสุดท้ายคือหมวดที่ ๖ ที่ว่า มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโน-วิญญาณธาตุ; คำว่าธรรมชาตุนั้นรวมกิเลสอยู่ด้วย. จิตหรือมโนวิญญาณก็ ตาม เกิดขึ้นจากมโนธาตุ กับธรรมธาตุที่เราเรียกกันง่าย ๆ ว่าธรรมารมณ์. แต่ถ้า จะดูให้กว้างกว่านั้น มันก็ต้องเรียกว่าธรรมชาติ แทนที่จะเรียกว่าธรรมธาตุ* เฉย ๆ

* ธรรมธาตุ คำนี้ เข้าใจว่าจะพูดว่า ธรรมารมณ์หรือกิเลส. อย่างไรก็ตามแม้ว่าท่านประสงค์พูดว่าธรรมธาตุก็ยอมได้ ความหมายด้วย. เป็นอันว่า คำนี้จะพูดว่า ธรรมารมณ์ กิเลส หรือธรรมธาตุ ก็ถูกทั้งนั้น.

: ต้องเรียกว่า**ธรรมชา-ตุ**ในความหมายที่กว้าง ในฐานะที่เป็นอิทัปปัจจยตา หรือเป็นปฏิจสมุปบาท.

ถ้าจะนึกถึงอีกคำหนึ่งซึ่งสำคัญมาก ก็คือคำว่า **อวิชชาธาตุ**, ซึ่งมีพระพุทธภาษิตตรัสยืนยันถึงข้อที่ว่า มัน**เป็นสิ่งที่มิอยู่ในโลก คืออวิชชาธาตุ – ธาตุแห่งอวิชชา**; มันก็ขยายออกมาเป็น**ความโลภ ความโกรธ ความหลง**, ฉะนั้น ถ้าใครจะเรียกว่า**โลภะธาตุ โทสะธาตุ โมหะธาตุ** อย่างนี้ก็เรียกได้ แต่เราก็ไม่ค่อยได้เรียกกัน.

เกี่ยวกับเรื่อง**ธาตุนี้** มีการสรุปความได้ง่าย ๆ คือใช้คำว่า **ธรรมธาตุ**, ก็กินความถึงทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไร เพราะว่าทุกอย่างมันเป็นสักว่า**ธรรมชาติ** หรือ**ธรรม** แล้วมันก็**เป็นธรรมธาตุขึ้นมา**; ที่นี้แบ่งออกไปอีกทีหนึ่ง ก็เป็นพวกที่มี**เหตุปัจจัยปรุงแต่ง** กับ **ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง**. สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งก็เรียก**สังขตธาตุ**, ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็เรียกว่า **อสังขตธาตุ**; รวมกันทั้ง ๒ ธาตุก็เป็น**ธรรมธาตุ**.

นี่เรารู้จักกิเลสให้ถูกต้อง เช่นเดียวกับที่รู้จักสิ่งทั้งหลาย, ว่ามันเป็นสักว่า**ธาตุตามธรรมชาติ** เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจด้วยเหมือนกัน.

ในเรื่องราวของอิทัปปัจจยตาก็ใช้คำว่า**ธรรมธาตุ** (เช่นใช้คำธรรมธาตุกับกิเลส); เพราะว่า **กิเลสก็เป็นปฏิจสมุปป็นนธรรมล้วน ๆ** มีการถูกปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมา แล้วก็ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป ตามลักษณะของปฏิจสมุปป็นนธรรม, ก็มี**อาการแห่งปฏิจสมุปบาท** คือปรุงแต่ง; ที่นี้มันก็**สงเคราะห์**เข้าในคำว่า**อิทัปปัจจยตา** ย่อลงมา

ก็เหลือตกตา อวิตถตา อนัญญุตตา เหมือนกันกับเรื่องของปฏิจสมุปป็นนธรรมอื่น ๆ หรือปฏิจสมุปบาททั่วไป. นี้ความจริงข้อนี้เรียกว่าธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสรู้แล้วก็นำมาบอกนำมาสอน. เรื่องกิเลสเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นี้ก็ทรงนำมาบอก มาสอนมากที่สุด; เพราะว่าการที่จะทรงสอนเรื่องการดับทุกข์ก็ต้องทรงสอนเรื่องเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ดับที่เหตุแห่งทุกข์จึงจะดับทุกข์ได้. ดังนั้น ขอให้รู้จักกิเลสในฐานะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสมากที่สุดด้วย เรื่องหนึ่งเหมือนกัน. นี้เรียกว่า เราดูสิ่งที่เรียกว่ากิเลสกันในฐานะที่เป็นธาตุหรือธรรมชาติอันหนึ่ง.

: กิเลสเป็นสิ่งมีอยู่ในโลก เพื่อประโยชน์อะไร ๆ แก่มนุษย์.

ทีนี้ก็จะดูกันในฐานะที่เป็นสิ่งที่มันมีอยู่ในโลกนี้ เพื่อประโยชน์อะไร แก่มนุษย์. กิเลสมีอยู่ในลักษณะที่เป็นสิ่งทำจิตใจให้เศร้าหมอง, จิตจะเศร้าหมองเมื่อกิเลสมี; จิตจะผ่องแผ้วเมื่อกิเลสไม่มี.

[กิเลสมีทั้งอย่างชั่วอย่างดี. ว่าตามจริงไม่ชั่วไม่ดี มีแต่ทำจิตใจให้เศร้าหมองเหมือนกันหมด.]

แต่อย่าลืมว่า สิ่งที่ทำจิตใจให้เศร้าหมองนั้น มันมีทั้งกิเลสอย่างดี และกิเลสอย่างชั่ว; ข้อนี้เราเพิ่งมาว่าเอาเอง ว่ากันเอาเองว่า กิเลสอย่างดี กิเลสอย่างชั่ว. เพราะว่าธรรมชาติแท้ ๆ นั้นไม่มีดีไม่มีชั่ว มันเหมือนกันหมด เพราะมันไม่มีความรู้สึกนึกคิดเหมือนคน จึงมีว่าพวกที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ก็ทำให้จิตเศร้าหมอง. ทีนี้คนเรามาเปลี่ยนเป็นอย่างดีหรืออย่างชั่ว มาแยกให้เป็นอย่างดีหรืออย่างชั่ว;

คือถ้าทำให้เราลำบากเดือดร้อนไม่สบายใจ เราก็เรียกว่ากิเลสอย่างชั่ว, ถ้ามันมาทำให้สบายใจหลงไหลลุ่มหลงไป ก็เรียกว่ากิเลสอย่างดี. เราขอความสรรเสริญเยินยอ เราขอสวรรค์วิมาน, นี่เราชอบใจสิ่งที่ทำให้ได้รับการสรรเสริญเยินยอ หรือว่าสวรรค์วิมาน ซึ่งที่แท้ก็เป็นสิ่งที่ทำจิตใจให้เศร้าหมองด้วยเหมือนกัน คือไปยึดถือ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ : ยึดถือในไอ้ดี ๆ ที่สุดในทางวัตถุเนื้อหนัง ก็สวรรค์วิมาน, ในทางจิตทางใจ ก็เรื่องารู้สึกว่าตัวเองดีกว่าใคร อะไรทำนองนี้; นี่เราเรียกว่ากิเลสอย่างดี.

ที่จริงก็ไม่ควรจะพูดเรื่องอย่างนี้, แต่ผมก็อดไม่ได้; เพราะว่าเขาถือกันว่าควรจะสงวนไว้ ไม่เอามาบอกแก่ประชาชน ว่าไอ้ที่ดีก็เป็นกิเลส ที่เป็นบุญก็เป็นกิเลส, ที่เป็นบาปก็เป็นกิเลส, เป็นอุปธิ เป็นของหนัก เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น. นี่มันก็พูดตามความจริงโดยไม่ขยักไว้ครึ่งหนึ่ง เหมือนที่เขาพูด ๆ กัน. จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรมา; เราเปรียบว่า จิตเหมือนกับเพชร เศร้าหมองเพราะสิ่งที่มาห่อหุ้ม, เราจะเอาโคลนเอาอุจจาระมาปิดเพชรนั้นมันก็ถูกห่อหุ้ม, เราจะเอาแป้งหอม น้ำมันหอม ของหอมอย่างอื่น มาหุ้มที่เพชรนั้น มันก็เป็นของห่อหุ้มเพชรให้หมดความมีรัศมีด้วยเหมือนกันทั้ง ๒ อย่าง.

จิตนี้ก็เหมือนกัน : จะเอาสังขารที่เป็นบุญมาหุ้มห่อ มันก็ถูกปิดบังและเศร้าหมอง, เอาสังขารที่เป็นบาปมาหุ้มห่อ มันก็ถูกปิดบังและเศร้าหมอง; จึงได้ชื่อว่าเป็นอุปกิเลสด้วยกันทั้งนั้น คือเป็นอย่างดีก็มี เป็นอย่างชั่วก็มี. นี่เมื่อเรามันหลงไหล เกลียดชั่วรักดี ก็คือความโง่, เราไม่ควรจะเกลียดหรือรักอะไร, ที่ชั่วที่ร้ายเราก็ไม่จำเป็นจะต้องเกลียด มันก็เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, ที่ดีที่น่ารักมัน

ก็ไม่จำเป็นจะต้องรัก เพราะว่ามันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; อย่างนี้จึงจะเรียกว่าจิตไม่ถูกทำให้เศร้าหมอง.

แต่เมื่อเขามุ่งหมายจะสอนกันเพียงศีลธรรม เขาสอนให้ยึดมั่นในเรื่องดี ๆ ให้เกลียดแต่เรื่องความชั่ว เพื่อว่าคนที่ยังโง่มากนั้นจะได้เว้นความชั่ว ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่มีปัญญาที่จะเว้นความชั่ว ถ้าไปบอกว่ามันเหมือน ๆ กัน ทำจิตใจให้ถูกปิดบังเหมือนกัน. ดังนั้น เราจึงแบ่งแยกการสั่งสอนออกเป็น ๒ ระดับ คือสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังมีฝ้ำในดวงตาหนา นี้อย่างหนึ่ง; แล้วก็สอนศีลธรรม หรือ ปรมัตถธรรมแก่พวกที่มีฝ้ำในดวงตาบาง, หรือว่าสมควรแล้วที่จะลอกฝ้ำนั้นออกเสีย เป็นครั้งสุดท้าย ก็สอนสิ่งที่เรียกว่าปรมัตถธรรม เช่นบอกกันตรง ๆ อย่างนี้ ว่า มันทุกอย่างทั้งดีและชั่วเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นเรื่องที่ว่าถ้ายึดถือเข้าแล้ว ก็เป็นอุปกิเลสทั้งนั้น.

[กิเลสเป็นคำใช้ตามบ้านเรือนมาก่อน ดูคำว่า “นิพพาน” ว่า “ทาง” เป็นต้น.]

นี่คือสิ่งที่เรียกว่ากิเลส ตามที่มันได้เป็นอยู่จริงแก่มนุษย์ หรือเกี่ยวข้องกับมนุษย์. โดยตัวหนังสือ กิเลสคำนี้แปลว่า **สิ่งเศร้าหมอง** คือยืมมาจากภาษาธรรมดา ๆ ของชาวบ้าน มาใช้เป็นภาษาในทางธรรมะ; นี้เคยบอกกันมาหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่ว่าอาจจะยังมีผู้ที่ยังไม่ทราบหรือมาใหม่ ก็ให้เข้าใจไว้เสียด้วย ว่าภาษาธรรมะที่เป็นภาษาลึกลับ ๆ นั้น เกิดขึ้นโดยยืมภาษาชาวบ้านธรรมดา ๆ นี้ไปใช้. เมื่อโยคีหรือมุนีที่ไม่ถึงขนาดเป็นพระพุทธเจ้า หรือจวน ๆ จะเป็นพระพุทธเจ้า ได้คิดค้นรู้จักธรรมชาติที่ลึกซึ้งในทางจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าแล้ว

เขาก็ไม่ได้ตั้งคำใหม่ขึ้นใช้, เขาเอาคำเก่า ๆ ที่ชาวบ้านพูดกันอยู่แล้วนั้นแหละไปใช้ แล้วให้ความหมายที่สูงไปกว่า เป็นความหมายในทางจิตใจ เป็นความหมายในทางภาษาธรรม.

นี่เพราะเขารู้สึกว่า ถ้าเราจะบัญญัติคำขึ้นใหม่เป็นคำแปลออกมา ไปพูดกับชาวบ้าน ชาวบ้านก็ฟังไม่ถูก; เช่นเขาค้นพบจิตในระดับที่สงบเย็นกว่าที่ชาวบ้านรู้จัก เช่นพบฌาน สมาบัติ เป็นต้น เขาก็เอาคำว่า “เย็น” ที่ชาวบ้านพูดอยู่ตามธรรมดา คือคำว่า “นิพพาน” ที่ชาวบ้านเขาพูดกันอยู่ตามธรรมดาก่อนแล้วมาใช้ หมายถึงเย็น ความดับเย็นแห่งความร้อน จึงบัญญัติฌาน หรือความสุขเกิดแต่ฌานนี้ว่าเป็นนิพพาน. คำว่า นิพพาน นั้นก็มาจากคำว่า เย็น; จนกระทั่งพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น พบสิ่งที่เย็นแท้เย็นจริงเย็นสูงสุด ก็ยังใช้คำว่าเย็นว่านิพพานอยู่นั่น.

ฉะนั้น คำว่านิพพานนั้นมันเป็นภาษาในครัว เพราะว่าในครัวมีไฟหุงข้าว ปรุงอาหาร อาหารร้อนอยู่กินไม่ได้ต้องรอให้เย็นเสียก่อน; คำว่าร้อนว่าเย็นมันเป็นภาษาในครัว แล้วก็ออกมาจากครัวก็มาเป็นภาษาจิตใจทางธรรม คือสิ่งที่เย็นใจกว่าที่มนุษย์เขารู้กันอยู่เดิม ว่ามีเงินมีทองมีข้าวมีของพอกินพอใช้แล้วก็เย็น. ที่นี้พวกนี้ก็บอกว่ายังไม่เย็น, ต้องรู้จักทำจิตใจให้เป็นอย่างนี้ ๆ โดยเฉพาะอยู่ในฌานที่ในชั้นจตุตถฌาน เป็นต้น จนกระทั่งคิดว่านั่น; นี่ก็จนกระทั่งพระพุทธเจ้าค้นพบความไม่มีกิเลสว่าเป็นของเย็น ก็ใช้คำว่า “เย็น” อยู่นั่นเอง.

ที่นี้คำว่าหนทางนี้ ก็ยืมคำว่าทางเดินนี้ ไปใช้เป็นชื่อของการปฏิบัติที่เป็นแนวเป็นสายไปสู่นิพพาน; เช่นมรรคมืองค์แปด กลายเป็นหนทางมืองค์แปด,

ทางไปนิพพาน ไม่ใช่ทางสำหรับทำเดิน เพราะว่ามันพ้นไปแล้วไปด้วยการเดินด้วยเท้าไม่ได้ ต้องไปด้วยการเดินด้วยจิตใจ. ที่นี้อีกทางหนึ่งซึ่งกลับกันตรงกันข้ามก็คือว่า การที่เขาจะออกไปจากบ้านเรือนไปค้นพบเรื่องเหล่านี้ มันก็เป็นเรื่องจะค้นหาสิ่งที่ดีกว่า คือจริงกว่า; เช่นว่าความสุขก็ใช้กันอยู่แล้วในภาษาพูดของคนธรรมดา, ที่นี้ต้องการจะหาความสุขที่สุขกว่า แล้วกว่าขึ้นไปอีก กว่าขึ้นไปอีก ก็ใช้คำว่าความสุขอยู่ตามเดิม แต่ว่าความหมายมันเปลี่ยน ๆ ๆ ไปจนถึงสูงสุดคือไม่มีกิเลส. หรือถึงแม้คำว่าเย็นนั้นก็เหมือนกัน; เขาอยากจะทำสิ่งที่ยั่งยืนกว่าที่มีอยู่ตามบ้านเรือน เช่นทรัพย์สมบัติเป็นต้น, หาที่ยั่งยืนกว่า ๆ ๆ เรื่อยไปจนพบนิพพานที่แท้จริง.

นี่ใจความมันมีอยู่อย่างนี้ ว่าคำธรรมะนั้นก็คือคำชาวบ้าน; แต่ว่าความหมายมันเปลี่ยนไปไกลลิบ. ฉะนั้น คำว่ากิเลสโดยเฉพาะก็คือของสกปรกที่เด็ก ๆ ก็พูดเป็น ว่านี่สกปรก. เด็กภาษาชาวบ้าน เด็กชาวบ้านมันก็พูดเป็นว่านี่สกปรก นี่สะอาด. นี่คำว่าสกปรกนั้นแหละยืมไปใช้เป็นชื่อของกิเลส; กิเลสจึงเป็นชื่อของสิ่งที่สกปรก ทั้งทางวัตถุและทั้งทางจิตใจ. ของสกปรกปฏิคุณทางวัตถุของคนชาวบ้านธรรมดา ก็เช่นของหมิ่นของอุจจาระ ปัสสาวะ อะไรก็ตามที่ถือกันว่าสกปรก ตามความรู้สึกของคนธรรมดา; แต่พระอรหันต์ก็เห็นสิ่งที่สกปรกแท้จริง สกปรกกว่านั้น คือสิ่งที่เรียกว่ากิเลส เพราะมันได้ทำจิตใจให้สกปรก.

[: กิเลสที่เกิดจนชินหมักหมมกลายเป็น อนุสัย อาสวะ.]

นี่คือสิ่งที่เรียกว่ากิเลส; เมื่อเรารู้จักกิเลส เราก็จะเห็น เราก็ควรจะเห็น สิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งมันเนื่องกันอยู่ คือความเคยชินของกิเลส. เราเกิดกิเลสครั้งหนึ่ง

มันก็เกิดความเคยชินที่จะเกิดกิเลสอีกนั่นแหละ เข้าไปหน่วยหนึ่งหรือส่วนหนึ่ง; เช่นเราโกรธ เราเกลียด เรากลัว เรารักอะไรก็ตามครั้งหนึ่ง มันจะเพิ่มนิสัยสันดาน หรือความเคยชินอันนั้นให้เป็นที่ง่ายขึ้น. กิเลสชนิดนี้เขาเรียกว่าอนุสัย หรือ อาสวะ ซึ่งมันเป็นแต่เพียงความเคยชินของกิเลส. ความโลภ ความโกรธ ความหลง มันเป็นกิเลสปัจจุบันเกิดขึ้น; แล้วพอเกิดเสร็จแล้วก็เพิ่มกิเลสประเภทอนุสัย อาสวะให้มากขึ้น นิดหนึ่ง ๆ เสมอไป, นี่เป็นส่วนที่เป็นความเคยชินของกิเลส แต่เขามักจะเรียกกันเสียว่ากิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน ฟังแล้วมันก็ผิดหลักแปร่งหู เพราะว่ากิเลสจะเป็นของตายตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานนั้นมันเป็นไปไม่ได้ เพราะว่ามันเป็นสังขตธรรมมันต้องเกิดดับ เกิดดับ; แต่ว่าความเคยชินของกิเลสนั้นมันก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ เกิดดับได้.

ขอให้มองสิ่งที่เรียกว่าอนุสัย หรือกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานอย่างนี้ ในลักษณะอย่างนี้ : มันเป็นการเพิ่มความเคยชินเท่านั้นเอง; จะเรียกอนุสัยว่า กิเลสก็ได้เหมือนกัน คือกิเลสประเภทความเคยชิน, แต่ที่ให้นอนเนื่อง นอนเนื่องอยู่ในสันดานตลอดเวลาอันนั้นมันเป็น สัสสตทิฎฐิ มันมีไม่ได้ในพุทธศาสนา.

เราก็อนุสัยที่เรามีกันอยู่มาก ก็คือเช่นความโง่, ทำไมเราโง่? เพราะว่าเราสะสมความโง่เพิ่มขึ้นทุกวัน ๆ ด้วยความไปหลงในอะไรที่น่ารัก น่าพอใจ น่าโกรธ น่าเกลียด น่ากลัว; นี่เราไปหลงไปอย่างนี้ทีหนึ่งมันก็เป็นความโง่ทีหนึ่ง แล้วมันก็เพิ่มให้มากขึ้น ๆ เราจึงมีความรู้สึกลักษณะนี้มากขึ้น.

ยกตัวอย่างเช่นความกลัว. เด็กเกิดมาไม่เคยรู้สึกกลัวผี เด็กทารกคลอคมมาจากท้องแม่ใหม่ ๆ ไม่รู้จักกลัวผีดอก แล้วมันมีการถูกลอกให้โง่ให้กลัว กลัว

ตุ๊กแกหรือกิ้งกืออะไรก็ไม่รู้ กลัวไปก่อน กระทั่งกลัวสิ่งที่ไม่รู้ว่าอะไร, พอโตขึ้น มันก็ยิ่งโง่ ก็ยิ่งกลัวผี ๆ กลัวมากขึ้น, บางทีคนแก่หัวหงอกแล้วก็ยังกลัวผี; นี่เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นอนุสัยคือความโง่. หรือว่าเราจะใช้คำที่รวมหมดคำหนึ่งก็ได้ คือคำว่า**ความขี้มก**, **ขี้มกจะ...**, **ความขี้มกจะเป็นอย่างนั้น ๆ ๆ** : **ความขี้มกจะโกรธ** **ความขี้มกจะเกลียด** **ความขี้มกจะกลัว** **ความขี้มกจะอยาก** หรือ**ความขี้มกจะอะไรแล้วแต่คน** ไหนมันจะขี้มกจะไรมาก, **ความขี้มกจะ...** นั่นแหละคือสิ่งที่เรียกว่า**อนุสัย** คือมันเป็นอย่างนั้นง่ายกว่าอย่างอื่น.

[สะสมความเคยชินของกิเลสไว้มาก จึงเกิดกิเลสปัจจุบันทั้งหลายได้ง่าย.]

ที่นี้กิเลสปัจจุบัน มันก็เกิดมาจากความเคยชินของกิเลสที่สะสมไว้ เพราะเราสะสมสิ่งที่เรียกว่าอนุสัย ๆ ไว้นานแสนนานมากขึ้น ๆ; คือความเคยชินที่จะเกิดกิเลส นั่นแหละ ถูกทำให้มันเก่งมากขึ้น เร็วมากขึ้น แก่กล้ามากขึ้น ดังนั้น กิเลสทั้งหลายมันจึงเกิดง่ายในปัจจุบันนี้. ฉะนั้น **ความโง่**มันก็เกิดจากความโง่ที่เราสะสมไว้, **ความโลภ**มันก็เกิดจากความเคยชินของความโลภที่เราสะสมไว้, **ความโกรธ**ก็เกิดจากความเคยชินของความขี้มกโกรธที่เราสะสมไว้. ดังนั้น **อวิชชา**ก็เกิดจาก**อวิชาสวะ** นี่เป็นคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส แล้วพระสารีบุตรนำมากล่าวต่อว่า**อวิชชา**ก็เกิดจาก**อวิชาสวะ** คือ**อวิชชา**ก็เกิดจาก**อวิชาสวะ** หรือ**อวิชชา**ที่ทำให้เป็น**ความเคยชินมากขึ้นทุกที**.

[กิเลสและความชินของกิเลส แม้จะเป็นสิ่งทำให้จิตเสียสภาพไม่มีกิเลส แต่ก็ทำให้สูญหายจากจิตได้.]

เราก็เรียก **กิเลส** ทั่วไปพวกหนึ่ง, เรียก **ความเคยชิน**แห่งการเกิด**กิเลส** ทั่วไปพวก

หนึ่ง; มีอยู่ ๒ อย่างที่เกี่ยวข้องกับเราในชีวิตประจำวัน ทำให้เราไม่มีมนุษยธรรม มีแต่อารยธรรมเนื้อหนัง. กิเลสเป็นของเสียหาย โดยการครอบงำจิตใจทำให้สูญเสียสภาพเดิมที่ไม่มีกิเลส มันกลายเป็นจิตที่มีกิเลส เคยชินแต่การที่จะเกิดกิเลส. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็เหมือนกับพระพุทธรูปที่ทรงยืนยันไว้ว่ามันเป็นสิ่งที่ปราศจากกิเลสได้; จิตนี้มันเป็นที่สามารถจะปราศจากกิเลสได้ แต่ว่าต้องมีการกระทำที่เรียกว่าจิตตภาวนา. ดังนั้น จิตตภาวนาก็คือการรู้จักทำให้จิตไม่ถูกรอบงำด้วยกิเลสเป็นการถาวร.

นี่เรียกว่ากิเลสและความเคยชินแห่งกิเลส เป็นของคู่กัน, คู่หูกันไปเลย. ความเคยชินแห่งกิเลสนั้นแหละ มันเป็นทุนสำรอง หรือว่าเป็นอะไรให้กิเลสเกิดได้เรื่อย.

เมื่อจิตเป็นสิ่งที่ทำให้พ้นจากกิเลสได้ ก็หมายความว่ากิเลสเป็นสิ่งที่กำจัดได้. ดูให้ดี ๆ; หรือว่าอย่างน้อยก็กำจัดให้ออกไปเสียจากจิตได้. อย่าไปเข้าใจผิดว่า กิเลสจะต้องมีอยู่ในจิตเสมอไป; ก็เป็นสิ่งที่กำจัดเสียไม่ให้เกิดขึ้นแก่จิตได้ จนกระทั่งเค็ดขาดลงไปเลย. แม้ว่าในครั้งแรกจะเป็นแต่เพียงการป้องกัน หรือการควบคุม ระมัดระวังสิ่งที่เรียกว่ากิเลสไม่ให้เกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นก็ถูกควบคุม; นี่เป็นขั้นต้น ๆ. ขั้นต่อไป ก็สามารที่จะตัดรากเหง้าของกิเลสคืออนุสัย คือทำลายความเคยชินของกิเลสนั้นเสีย; โดยการที่ทำการที่ตรงกันข้ามไว้เสมอไป, เช่นเรามีความไม่โลภ มีสติสัมปชัญญะไม่โลภครั้งหนึ่ง มันก็เกิดความ

เคยชินเป็นบารมีในฝ่ายดีนี้ เพื่อจะขูดเกลตา ๆ อนุสัยหรืออาสวะในฝ่ายชั่วนั้นไป
 นิดหนึ่ง. เมื่อเราทำแต่ฝ่ายดี มันก็มีความเคยชินในฝ่ายดี ก็ละฝ่ายชั่วไปได้.

ที่นี้เราทำความเคยชินในการที่จะไม่ยึดถือทั้งแม้ว่าดี คือไม่โลภ ไม่
 โกรธ ไม่หลงนี้ : ทำความไม่โลภที่หนึ่งก็เพิ่มอนุสัยที่จะไม่โลภที่หนึ่ง, ทำความ
 ไม่โกรธที่หนึ่ง ก็จะมีเพิ่มความเคยชินที่จะไม่โกรธที่หนึ่ง, ไม่โง่ที่หนึ่ง ก็เพิ่ม
 ความเคยชินในการที่จะไม่โง่ที่หนึ่ง. ฝ่ายนี้เราจะไม่เรียกว่าอาสวะหรืออนุสัย; ที่
 แท้ก็คล้ายกันสิ่งเดียวกัน แต่ว่าไปเรียกอาสวะเข้ามันน่าเกลียด เราก็ยังเรียกเสียว่า
 บารมี หรืออะไรที่มันคล้ายกับบารมี เพราะว่าจะช่วยไปในทางให้ดีให้เต็ม
 เต็ม ๆ จนถึงกับว่าเป็นขั้นสูงสุด คือบรรลुकความสิ้นกิเลส.

โดยข้อเท็จจริงอันนี้แล้ว เราก็มีหน้าที่ที่จะสร้างความเคยชินในทางที่
 ตรงกันข้ามกับกิเลส คือระวังไม่ให้เกิด; ไม่มีโอกาสเกิดนานเข้า ๆ มันก็
 สูญเสียความเคยชินที่จะเกิด. อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เป็นอยู่ให้ถูกต้อง
 โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์; คือเป็นอยู่ในลักษณะที่กิเลสมันเกิดไม่ได้อยู่บ่อย ๆ,
 ที่นี้กิเลสมันก็ร่อยหรอ มันไม่ได้กินอาหารโดยประการทั้งปวง มันก็ร่อยหรอลง
 ไป เหือดแห้งลงไป ๆ จนมันสูญไป. นี้โลกไม่ว่างจากความเป็นพระอรหันต์
 เพราะว่าเป็นอยู่กันถูกต้องในลักษณะที่กิเลสไม่มีโอกาสจะเกิด ไม่มีโอกาสที่จะ
 เพิ่มอาสวะหรืออนุสัย.

[ควรเกิดกำลังใจดับกิเลส เพราะกิเลสเป็นเพียงสังขตธรรม ปฏิจจนูปปีนธรรม เป็นต้น.]

ที่น้ำมันมีเชื้อที่จริงหรือความจริงที่ว่า กิเลสน้ำมันเป็นสังขตธรรม; สังขตธรรมคือสิ่งที่ขึ้นอยู่กับเหตุกับปัจจัย เป็นไปตามอำนาจของเหตุและปัจจัย. น้ำมันก๊วยเพราะว่ามันไม่ใช่สิ่งที่ตายตัวได้, คือไม่เหมือนกับสิ่งที่เรียกว่าสังขตธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ตายตัวเปลี่ยนแปลงไม่ได้. กิเลสอยู่ในพวกสังขตธรรม ขึ้นอยู่กับปัจจัยเปลี่ยนแปลงได้; ดังนั้น จึงมีหวังที่ใคร ๆ จะทำกิเลสให้หมดสิ้นได้, ถ้าหากว่ามีการจัดการลงไปที่เหตุที่ปัจจัยของกิเลสนั้นให้ถูกต้อง ตามวิธีที่กิเลสมันจะสิ้นไปได้ คือตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้นั่นเอง. กิเลสทั้งหลายมันออกมาจากแม่ตัวเดียวกันคืออวิชชา : จะเป็นกิเลสชนิดไหนก็ตามใจ ตัวใหญ่ ตัวเล็ก ตัวครึ่งหนึ่ง หรือเต็มตัว มันก็ล้วนแต่ออกมาจากอวิชชาเป็นแม่บท เป็นอวิชชาธา-ตุ ก็กลอดกลูกออกมาเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง.

สำหรับอวิชชานั้น พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า อนิจจา อวิชชาไม่เที่ยง, สังขตา - เป็นสังขตะคือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, ปฏิจสมุปปันนา - เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย, ขยัมมา - เป็นสิ่งที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา, วยัมมา - เป็นสิ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา, วิราคัมมา - เป็นสิ่งที่จะต้องมีการคลายหรือจางไปเป็นธรรมดา, นิโรธัมมา - เป็นสิ่งที่จะต้องมีความดับเป็นธรรมดา. นี่คำหลังสำคัญมาก คนที่ไม่เคยได้ยินก็ได้ยินเสีย ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อวิชชา นิโรธัมมา - อวิชชาเป็นสิ่งที่จะต้องมีความดับเป็นธรรมดา. คือได้ตรัสไว้เหมือนกันหมดเป็นสาย : อวิชชานั้น อนิจจา สังขตา ปฏิจสมุปปันนา ขยัมมา วยัมมา วิราคัมมา นิโรธัมมา. คำสุดท้ายเป็นความสูงสุดว่า แม้อวิชชาที่เป็นนิโรธัมมา ก็จะต้องดับเป็นธรรมดา มันอยู่ไม่ได้ มันจะอยู่ตายตัวไม่ได้; มันเพียงแต่ถ้า

ดับแล้วมันเกิดอีกได้ เพราะมันมีความเคยชินที่จะเกิด, แต่ถึงอย่างไรมันก็มีความดับเป็นธรรมดาอยู่นั้นแหละ.

นั่นแหละควรที่จะเข้าใจ ควรจะมีกำลังใจ ว่าอวิชชา มันเป็นสิ่งที่ดับได้, แล้ววิราคัมมา มันเป็นสิ่งที่จาง จางออกได้ กลายออกได้ จางออกได้, แล้วมันนิโรธัมมาคือดับได้ เพราะว่ามันเป็นของไม่เที่ยง เพราะว่ามันเป็นของมีปัจจัยปรุงแต่ง มีความเสื่อมสลายอยู่เป็นธรรมดา. ดังนั้น อย่าได้กลัวกิเลสด้วยความสำคัญผิด ซึ่งโดยมากก็เป็นข้อแก้ตัวให้เหลวไหล; พยายามที่จะเข้าใจว่ามันเป็นสิ่งที่ทำลายได้ดับได้ ก็คอยหาโอกาสสอดคล้องที่จะทำลาย. เหมือนอย่างผมได้ยกตัวอย่างว่า การสูบบุหรี่ก็มีลักษณะเป็นกิเลส แล้วเคยชินในการสูบบุหรี่ก็มีลักษณะเป็นอนุสัย. ทีนี้คนโง่มันคิดว่าทำลายไม่ได้ เป็นอวิชชา หรือเป็นอะไรก็ตามทำลายไม่ได้; คนฉลาดเขาต้องมองเห็นตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนว่ามันเป็นสิ่งที่ละได้ ทำลายได้. อนุสัยแห่งการสูบบุหรี่คือความติดบุหรี่นั้น มันก็เป็นอนิจจา สังขตา ปฏิจจสมุปปันนา ขยัมมา วยัมมา วิราคัมมา นิโรธัมมา เหมือนกันแหละ; นี่ตัวอย่าง น้อย ๆ เล็ก ๆ ทางวัตถุง่าย ๆ นี้ ก็เป็นอย่างนี้. อวิชชาเป็นสิ่งที่กำจัดได้ เพราะว่ามันเป็นปฏิจจสมุปปันนธรรมอันหนึ่ง ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุปัจจัยนั้น-นี้. ฉะนั้น สิ่งเหล่านี้มันก็กำจัดได้ทั้งนั้น. นี้ระบุไปยังอวิชชา. ทีนี้เมื่อสิ่งต่าง ๆ มันออกมาจากอวิชชา, มันก็เป็นอันว่า สิ่งต่าง ๆ

กิเลสต่าง ๆ นั้นมันก็กำจัดได้.

กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ มันก็เป็นเรื่องของอวิชชา. ข้อนี้นี้ พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ในมุลปัณฑาสกัสมัชฌิมนิกาย อย่างที่กลับกันจนเราฟังไม่ค่อยออก หรือไม่ค่อยจะเข้าใจ; คือ (กล่าว) ว่า อาสวะก็มาจากอวิชชา อวิชชาก็มาจากอาสวะ. อาสวะก็มาจากอวิชชา, นี่มันพุดกันคนละชั้น. อย่างที่เราพุดว่า กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ นี่ก็มาจากอวิชชา, ทีนี้อวิชชานั้นก็มาจากอาสวะ – อวิชชาสวะที่มันสะสมอยู่ : ความโง่ก็มาจากความเคยชินแห่งความโง่, ความเคยชินแห่งความโง่ก็มาจากความโง่; นี่พุดสักทีร้อยครั้งพันครั้งก็ได้. ความโง่ของเรามาจากความเคยชินแห่งความโง่ที่เราสะสมไว้, ความเคยชินแห่งความโง่ของเรา ก็เกิดมาจากความโง่ที่เราโง่ซ้ำ ๆ ๆ ๆ กัน. (ม. ม. ๒๒, สัมมาทิฏฐิสูต.)

อาสวะมาจากอวิชชา อวิชชามาจากอาสวะ, มันแล้วแต่จะพุดในเหลี่ยมไหน; เหมือนที่พุดกันไม่รู้จกจบจกสิ้นว่าไข่มมาจากไข่ หรือว่าไข่มาจากไข่ม. นี่เงื่อนต้นของอวิชชาเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้แบบนี้. อวิชชามาจากอวิชชาสวะ, อวิชชาสวะก็มาจากอวิชชา; รู้จักมันให้ตรงตามขณะ ตามเวลาตามขณะว่า เวลานี้ อวิชชาเกิดขึ้น ความโง่เกิดขึ้น, เกิดมาจากความเคยชินที่โง่; แล้วก็ระวังอย่าโง่ อย่าโง่อีก อย่าโง่บ่อย ๆ, ความเคยชินที่จะโง่มันก็จางลง ๆ : **ได้ในบทว่า วิราชัมมา – อวิชชา มีความจางกลายเป็นธรรมดา.** ทีนี้มันจางคลายอย่างนี้อยู่เรื่อย มันก็ถึงระดับที่เรียกนิโรชัมมา – อวิชชานี้ก็จะดับลงไปได้. เพราะฉะนั้นเราก็มีความแน่ใจได้ว่า อวิชชา หรือลูกทั้งหลายของมันคือกิเลสชื่ออื่น ๆ นั้น มันเป็นสิ่งที่จางได้และดับได้ ในเมื่อมีการเป็นอยู่ให้ถูกต้อง ก็มีความประพฤติเป็นอยู่ หรือการดำเนินชีวิตนี้ให้มันถูกต้อง.

: กิเลสคืออวิชชา เป็นตัวร้ายกาจทำให้เกิดตัณหาอุปาทาน มีทุกขในชีวิตประจำวัน.

ที่นี้เราจะดูอวิชชาในแง่ที่มันเป็นปัญหาโดยตรง. ก็ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า อวิชชาให้เกิดกิเลสชื่ออื่น ๆ; ที่โดยตรงในชีวิตประจำวันของเรา ก็คืออวิชชาให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าตัณหา อุปาทานนี้, นี่คือนี่ที่ร้ายกาจมาก. เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง เป็นต้น มีความรู้สึกทางวิญญาณผัสสะแล้ว อวิชชามันโผล่ขึ้นมา ผสมโรงในผัสสะนั้น เป็นอวิชชาสัมผัส ก่อให้เกิดเวทนาที่เกิดมาจากอวิชชาสัมผัส; แล้วเวทนาชนิดนี้มันทำให้เกิดตัณหา คือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยอำนาจของอวิชชาอยู่ในชีวิตประจำวันของคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็คือพวกเรา. เราต้องดูมันให้เห็นชัดที่ตรงนี้ ในชีวิตประจำวันทุกวัน ว่ามันเกิดตัณหาเกิดอุปาทานอย่างไร เท่าไร จากอะไร โดยวิธีใดอย่างนี้; ดูให้มันเห็นชัด ๆ ขึ้นทุกวัน มันจะค่อย ๆ เสรี ค่อย ๆ สด ค่อย ๆ สว่าง.

ถ้าเกิดความสว่างแล้วก็ใช้ได้; หมายความว่ามันเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางจิตใจพอที่จะกระทบกระเทือนถึงกิเลส ถึงความเคยชินแห่งกิเลส. อวิชชาเกิดขึ้นมา ทำให้เกิดตัณหาอุปาทาน, อุปาทานก็ยึดมั่น—นี่ที่เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มันก็ต้องมีทุกข; เพราะว่าพอยึดมั่นถือมั่นเข้าแล้วมันก็ต้องเกิดความโลภ, ไม่เกิดความโลภก็เกิดความโกรธ, ไม่เกิดความโกรธก็เกิดความโง่ ความหลงนี้,

๓ อย่างนี้. ถ้าอุปาทานเกิดขึ้นแล้ว มันก็จะต้องทำให้มีมโนกรรมไปในทางที่จะโลภ หรือโกรธ หรือหลง, มโนกรรมก็ทำให้เกิดกายกรรม วาจกรรมไปตามนั้น;

มันก็ได้เป็นทุกข์ทั้งนั้นแหละ : ดีก็เป็นทุกข์อย่างดี, ชั่วก็เป็นทุกข์อย่างชั่ว, เพราะว่าเมื่อยึดมั่นถือมั่นแล้วมันก็เป็นของหนักทั้งดีและชั่ว.

นี่คือข้อที่ว่า อวิชชาให้เกิดตัณหาอุปาทาน, แล้วก็แยกตัวเป็นความโลภหรือความโกรธ หรือความหลงอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยแน่นอนเป็นธรรมดาอย่างนี้. เพราะว่าเรามีสิ่งที่เรียกว่าอุปาทานเกิดขึ้นในสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับทางตา ทางหู ทางจมูก ฯลฯ ในเมื่อมันมีอวิชชาผสมโรงขึ้นมา ในการสัมผัสอารมณ์เหล่านั้น เพราะว่าเรามันผลอสติอย่างนี้; เพราะว่าเรามันยังไม่มีสติสัมปชัญญะ แม้ว่าเราจะมีความรู้อะไรอยู่บ้าง ความรู้นั้นก็มาไม่ทัน มาช่วยไม่ทัน เรียกว่ามีสติไม่ทันทั่วทั้ง.

ที่นี้ในบางกรณีก็**ไม่มีความรู้เสียเลย** แล้วสติอะไรจะมาทันทั่วทั้งที่ได้; เพราะว่าแม้ในกรณีที่เรามีความรู้อยู่แล้ว หรืออยู่บ้างนี่ สติในข้อนั้นมันก็ยังมาช่วยไม่ค่อยจะทันทั่วทั้ง. เรา**รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** มีความรู้ข้อนี้ แต่แล้วมันก็มาช่วยไม่ทันทั่วทั้ง, เราก็เกิดอวิชชาโลภ โกรธ หลงเสียแล้ว. **บางที่เรา**รู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแต่เพียงปากว่า**** ทองกันเป็นนกแก้ว นกขุนทอง, อย่างนี้ไม่ใช่ความรู้ที่จะมาช่วยได้, ไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ที่จะวิ่งมาช่วยได้ในรูปของสติสัมปชัญญะ. พยายามปรับปรุง**ความรู้**นี้ให้มัน**รู้จริงเสียก่อน**, แล้วก็ฝึกให้มันมาช่วยทันทั่วทั้ง ให้มันวิ่งมาช่วยเราทันทั่วทั้ง ในเมื่อเรากระทบอารมณ์ ทางตา ทางหู เป็นต้น.

อย่างคุณจะละบุญหรืออย่างนี้ คุณก็พยายามศึกษา ๆ ศึกษาโทษของบุญหรือ, ให้รู้จักบุญหรือ ให้รู้จักโทษของบุญหรือ ให้รู้จักอะไร ๆ ที่มันเกี่ยวกับบุญหรือ แล้วก็ *สรุป*

รวมที่โทษของบุหรี; นี้เรียกว่าเรามีความรู้. ที่นี้เราก็ให้ความรู้นี้มันวิ่งมา
ทันทั่วทั้งที่ เรียกว่าสติสัมปชัญญะ ในขณะที่บุหรีมันมายั่วเราอยู่ต่อหน้า; อย่าง
นี้มันก็จะป้องกันการกลับไปสูบบุหรีได้, แล้วนานเข้า ๆ ความเคยชินในการคิด
บุหรีมันค่อยจางไป ๆ มันดับลง เราก็ไม่อยากจะสูบบุหรีต่อไป, มันก็ละได้. ข้อ
นี้เป็น

ฉันทะ; ในการที่จะละเสียซึ่งโลภะ โทสะ โมหะที่มีแม่บทรวมอยู่ที่อวิชชา มันก็
ฉันทนั้น. นี่ยกตัวอย่างในสิ่งง่าย ๆ ให้เห็น เพื่อจะไปปฏิบัติในสิ่งที่มันยากหรือ
มันลึก. ถ้าเป็นคนจริง รักตัวจริง สวงนตัวจริงมันก็ต้องทำได้ ในวันหนึ่งโดย
แน่นอน. เดียวนี้มันไม่รักตัวจริง มันไม่รักตัวของตัวจริง ๆ มันเป็นคนโลเล
หลอกลวง มันไม่ซื่อตรงต่อตัวเอง ใช้คำว่าอย่างนั้น มันก็ละไม่ได้ แม้แต่จะละ
บุหรี; ละบุหรีไม่ได้ เพราะไม่มีความซื่อตรงต่อตัวเอง.

[นันทิ - ความเพติดเพลิน ฉันทราคะ - ความกำหนดด้วยอำนาจพอใจ
เป็นลักษณะคำจำกัดความของอุปาทานตามพระบาลี.]

อุปาทาน - ความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเป็นตน มาจากอวิชชาทำให้
เกิดตัณหา, พอทำให้เกิดตัณหาเป็นความรู้สึกอยากแล้ว ก็จะมีความรู้สึกใน
ความเป็นผู้อยาก คือฉันทอยาก, นี้เป็นอุปาทาน. สำหรับอุปาทาน มีลักษณะหรือคำจำกัด
ความ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ยา เวทนาสุ นนฺติ, ตตุปาทานํ - นนฺติใดใน
เวทนาทั้งหลาย, นนฺตินั้นคืออุปาทาน. นี้ฟังให้คิสิ : นนฺติใดในเวทนาทั้งหลาย
นนฺตินั้นคืออุปาทาน. ใอนันนินันมันเป็นแต่เพียงความรู้สึกเท่านั้น คือรู้สึกพอใจ
ยินดี เพติดเพลิน ในเวทนา, แต่วานันนาคือความรู้สึกนั้น กลายเป็นอุปาทาน คือ

ตัวผู้หรือตัวฉันผู้มีความยินดี. **นันทิเป็นความรู้สึก กลายเป็นอุปาทานคือผู้รู้สึก** ไปได้, ดังนั้น เราจึงมีตัวฉันอย่างนั้นอย่างนี้.

ในที่บางแห่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า **อุปาทานนั้นคือฉันทราคะในอุปาทานนิยธรรม.** อุปาทานนิยธรรม คือธรรมหรือสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน. ถ้ามีฉันทราคะในสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ฉันทราคะนั้นจะกลายเป็นอุปาทาน เช่นเดียวกับที่แล้วมานันท์นั้นกลายเป็นอุปาทาน. **สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานนั้น** พระพุทธเจ้าท่านระบุตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ฉันทราคะเกิดขึ้นเกี่ยวกับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว, นั่นเป็นอุปาทาน.

ทีนี้สิ่งที่เรียกว่าอุปาทานนั้น **ตรัสว่า มีขั้นทั้ง ๕ เป็นที่ตั้งที่อาศัย;** มันจะมีอุปาทานในขั้นทั้ง ๕, ทำให้ขั้นทั้ง ๕ ล้วน ๆ นั้นกลายเป็นเบญจขันธุ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เป็นปัญจูปาทานักขันธา ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์อีกต่อหนึ่ง.

นี่เราต้องระวังให้ดี เรื่องเกี่ยวกับคำพูดนี้มันก็มีความสำคัญ, ถ้าสับสนแล้วมันก็ไม่เข้าใจเรื่องราวที่ลึกซึ้งได้; มันเป็นปัญจขันธุ์ก็อย่างหนึ่ง, **ปัญจูปาทานักขันธุ์ก็อีกอย่างหนึ่ง** คนละอย่าง. ถ้าไม่มีอุปาทานเข้าไปเกี่ยวข้อง มันก็เป็นปัญจขันธุ์ล้วน ๆ อยู่แน่แหละ; แต่พอมีอุปาทานเข้าไปเกี่ยวข้อง มันกลายเป็น**ปัญจูปาทานักขันธา** คือเบญจขันธุ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน, หมายความว่า **เบญจขันธุ์ที่มีอุปาทานยึดครอง.**

[ลักษณะอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่างของอริยสาวก ที่เกี่ยวกับกิเลสคืออุปาทาน.]

ทีนี้เมื่อมีอุปาทานยึดครองแล้ว จะไม่มีทุกข์มีโทษนั้นเป็นไม่มีแน่. หมายความว่า เมื่ออุปาทานเข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งใดแล้ว จะเป็นสิ่งที่ไม่มีทุกข์ไม่มีโทษนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้; เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสลักษณะของอริยสาวกในธรรมวินัยนี้ว่า เป็นผู้ไม่มียึดมั่นในอุปาทาน โดยที่อริยสาวกนั้น เห็นอยู่ว่า ยึดมั่นในสิ่งใดแล้วจะเป็นผู้ไม่มีโทษนั้นเป็นไม่มี. มีพระบาลีในขันธสังยุตต์ สังยุตตนิกายว่าอย่างนี้ว่า นตถิ นุ โข ตํ กิเฏจ โลกสุมี, ยมห์ อุปาทิย-มาโน น วุชชา อสุสฺ ซึ่งแปลว่า เราเข้าไปยึดมั่นในสิ่งใดแล้วจะเป็นผู้ไม่มีโทษนั้น, สิ่งนั้นไม่มีในโลกนี้. ว่าในโลกนี้ไม่มีสิ่งที่เราเข้าไปยึดถือแล้วจะไม่มีโทษนั้น ในโลกนี้ไม่มีสิ่งชนิดนั้น; คือสิ่งชนิดที่ไปยึดถือแล้วจะไม่มีโทษคือไม่มีทุกข์ มันเป็นไปได้. ก็แปลว่า ทุกสิ่งไปยึดถือเข้าแล้วจะต้องมีโทษคือมีทุกข์. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ก็เห็นอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา มันเป็นเครื่องคุ้มครองไม่ให้ไปยึดมั่นถือมั่น หรือมันเป็นสติเครื่องกั้น เครื่องคุ้มครองอยู่ตลอดเวลา.

[ความสะดุ้งเป็นทั้งกิเลสและผลของกิเลส เกิดมาจากเหตุใกล้ชิดคืออุปาทาน ห่างออกไปคืออวิชชา.]

ในที่อื่นตรัสว่า ความสะดุ้งมีเพราะความยึดถือ, ไม่สะดุ้งเพราะความไม่ยึดถือ. ความสะดุ้งในที่นี้หมายถึงจิตหวั่นไหวอย่างรุนแรง เหมือนกับที่เรา รู้สึกสะดุ้งในอะไรก็ตามใจ สะดุ้งต่อวัตถุแห่งความตายเราสะดุ้ง, เราสะดุ้ง เพราะว่าเรมายึดถือตัวเราหรือของเรา เราจึงสะดุ้ง. แม้ตัวอย่างเช่นว่า เราเดินไปมีด ๆ มีอะไรกะไต้กะต๋าก เราสะดุ้ง; นั่นแหละเพราะว่าความยึดถือมันออกมา

ทำพิษทำงานทำหน้าที่ของมัน มันยึดถือว่าตัวกู่ว่าของกูจะต้องไม่ตาย. ที่นี้เมื่อลักษณะแห่งความตาย นิमितแห่งความตายมันแสดงออก มันสะดุ้ง. นี้เรียกว่า มันมีความสะดุ้งเพราะความยึดถือ; มันไม่มีความสะดุ้งเพราะไม่มีความยึดถือ. เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงไม่สะดุ้งเพราะว่าพระอรหันต์ไม่มีความยึดถือ. นี้คนธรรมดาจะต้องมีความยึดถือ ถ้าในกรณีที่มันเกิดไม่ยึดถือมันมีได้ด้วยเหตุใดก็ตาม มันก็ไม่สะดุ้งเหมือนกัน. หรือบางทีมันไม่รู้ว่ายอนันนั้นเป็นนิमितแห่งความตาย มันก็ไม่สะดุ้งด้วยเหมือนกัน เพราะความยึดถือมันมิได้เกิด.

นี้เรียกว่ากิเลสคืออวิชาทำให้เกิดตัณหา, ตัณหาทำให้เกิดอุปาทาน อยู่ในรูปของความโลภ ความโกรธ ความหลง, แล้วอุปาทานนี้ทำพิษหลายอย่าง กระทั่งทำให้เกิดความรู้สึกนับปล้นเช่นความสะดุ้ง; ดังนั้น ความสะดุ้งกลัวก็เป็นกิเลส หรือเป็นผลของกิเลส หรือเป็นกิเลสโดยตรงก็ได้ ซึ่งมีมูลมาจากอวิชา.

: ตรัสว่า นีวรณ ๕ เป็นอาหารหล่อเลี้ยงอวิชา.

ที่นี้ดูกันไปอีกนิดหนึ่ง พุทธเสียให้จบเลยว่า อะไรหล่อเลี้ยงอวิชา? พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นีวรณ; นีวรณนั้นก็คือกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจกุกกัจจะ วิจิกิจฉา, คู่อยู่กับปากของคนทุกคน ที่เป็นนักวัด ผู้อยู่วัด, แต่แล้วก็รู้แต่ปาก หารู้ไม่ว่านีวรณนั้นคืออะไร.

นีวรณก็มาจากอวิชา. กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทัจจกุกกัจจะ วิจิกิจฉา มันเป็นกิเลสประเภทความโลภ ความโกรธ ความหลงไม่อย่างใดก็อย่าง

หนึ่ง มันก็มาจากอวิชา; เพียงแต่ว่ามันมาอยู่ในรูปของนิวรรณ์ ที่เคล้าเคลียอยู่กับจิตตลอดเวลาเป็นส่วนมาก นั่นแหละมันกลับหล่อเลี้ยงแม่ของมันคืออวิชา. ดังนั้น ถ้าคนเราอย่ามีนิวรรณ์ ๕ ประการนี้ในชีวิตประจำวัน อวิชาก็ไม่ถูกป้อนอาหารหล่อเลี้ยงไว้ให้คงอยู่หรือเจริญมากขึ้น. ฉะนั้น ช่วยกันระวังนิวรรณ์ให้ดี ๆ เกิดขึ้นแล้วก็รีบปิดออกไปเสีย เหมือนกับปิดแมลงหวี่แมลงวันที่มันมาตอม; มันไม่ใช่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ, มันเป็นเรื่องใหญ่ที่มันไปหล่อเลี้ยงอวิชาคือแม่ของมัน แล้วมันก็จะกลับออกมาเป็นนิวรรณ์ที่รบกวนอยู่ตลอดไป, แล้วมันก็ไปหล่อเลี้ยงอวิชาแม่ของมันอีก. ฉะนั้น ถ้าตัดตอนกันได้ตรงที่ว่า **ทำให้นิวรรณ์ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้** มันก็เป็นการขุดรากเหง้าของอวิชาอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. แม้ที่สุดแต่เราจะเจริญสมาธิชนิดที่กำจัดนิวรรณ์ได้ แล้วอยู่กันอย่างนั้นเรื่อย ๆ ไปเถอะ; อวิชามันก็ถอยกำลังได้เหมือนกัน เพราะเหตุว่าอวิชานั้นมีนิวรรณ์ทั้ง ๕ เป็นอาหาร.

: ตรัสว่า อหิริกะกับอนตตปปะ “เดิน” ตามหลังอวิชา.

ทีนี้มีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งที่มันเกี่ยวเนื่องกัน คือความไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป ที่เรียกอหิริกะอนตตปปะนี้, พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันเดินตามหลังอวิชา. ถ้าเรามีอวิชาที่มีความโง่โดยเฉพาะแล้ว ความไม่ละอายบาป ความไม่กลัวบาปมันก็เกิดขึ้น; เมื่อความไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาปเกิดขึ้นแล้ว, มันก็เป็นความประมาท เป็นความประมาทที่เราเรียกเป็นอันตรายที่สุด เป็นความตายแต่ในปัจจุบันนี้แล้ว. **ผู้ใดมีความประมาทผู้นั้นตายแล้ว, อหิริกะ อนตตปปะ – ความ**

ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาปนี้ มันทำให้เราตายแล้วตั้งแต่เดี๋ยวนี้ คือมันทำให้ประมาท. ความไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป คือมันก็ฉิบหายหมด; คิดดูสิ จะไม่ตายอย่างไรได้, ถ้าเป็นพระก็ตาย ตายจากความเป็นพระ, เช่นมีอาบัติหนัก ขนาดสูญเสียความเป็นพระนี่ ก็เพราะอหิริกะ และอโนตตัปปะ; แล้วมันก็ไม่มีอะไร ๆ ที่จะเจริญหรือก้าวหน้าได้ เพราะไม่รู้จักละอายบาป กลัวบาป.

นี่ท่านตรัสว่า ๒ อย่างนี้มันเดินตามหลังอวิชชา, ก็คือมันมาจากอวิชชา แล้วมันก็เป็นไปตามการชักจูงของอวิชชา; ความโง่มันล่อลวง มันชักจูง มันยั่ววนให้เราไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป. เพราะฉะนั้น จึงตรัสไว้ในประโยคอื่นอีกทีหนึ่งว่า การที่เข้าไปในอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น, การที่เราถึงความเป็นบาปเป็นอกุศล เป็นอะไรต่าง ๆ นั้น, มันมีอวิชชาเป็นประธาน. การเข้าถึงอกุศลมีมากอย่างมีมากชนิด แล้วแต่ละทุกชนิดมันรวมอยู่ที่อวิชชา ซึ่งเรียกว่ามีอวิชชาเป็นประธาน.

นี่คือเรื่องต้นตอของอารยธรรมเนื้อหนัง. อารยธรรมเนื้อหนังในสมัยปัจจุบันนี้ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป, เดินเข้าไปหาอกุศลธรรมที่จะทำโลกให้วินาศ; เพราะฉะนั้น กิเลสจึงเป็นคู่กันกับอารยธรรมเนื้อหนัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมแผนใหม่ แผนปัจจุบัน ที่กำลังทำโลกให้ระส่ำระสายไม่น่าดูอยู่ในเวลานี้ อย่างที่มันจะไม่ทิ้งกันเลย, มันจะเป็นเกลอเป็นคู่หูไปด้วยกันอย่างไม่ทิ้งกันเลย. ทั้งหมดนี้คือเรื่องทีบอกให้ทราบว่ากิเลสคืออะไร.

นี่นกว่าหมคเวลานานแล้ว ต้องยุติคำบรรยายวันนี้ไว้แต่เพียงเท่านี้.

สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร.

อารยธรรมและมนุษยธรรม ควรไปด้วยกัน.

วันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากเรื่องในครั้งที่แล้วมา. เกี่ยวกับเรื่องนี้ จะขอทบทวนความเข้าใจในความมุ่งหมายอันสำคัญข้อหนึ่งไว้เสมอไป คือเรื่องอันเกี่ยวกับอารยธรรมและมนุษยธรรม. เรากำลังมองเห็นยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ว่า โลกจะไปไม่รอดด้วยลำพังอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม; ต่อเมื่อมีสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมมาจูงจุมูกอารยธรรม โลกจึงจะไปรอด. มีเหตุผลอย่างไรก็ได้พูดกันมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงวันนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นอยู่แล้ว

ในการทำงานที่ว่า สิ่งทั้ง ๒ นี้จะต้องควบคู่กันไป ในลักษณะที่สมลัดสมส่วน หรือ ถูกต้องตามความจำเป็นของธรรมชาติ ซึ่งเราจะต้องมีอะไรสักเท่าไรและมีอะไร นำอะไร.

เกี่ยวกับข้อนี้ ถ้าจะพูดว่ามันพอดีก็ย่อมเป็นการถูกต้อง เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่วัดหรือตวงไม่ได้ : มันต้องมีความพอดีโดยที่รู้กันได้ ว่ามีอารยธรรมพอให้เกิดความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายไม่เหลือกำลัง เป็นความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ, แล้วก็ยังมีมนุษยธรรมที่ลึกซึ้ง พอที่จะควบคุมในเรื่องทางอารยธรรมให้อยู่ในร่องในรอย. และควรจะสังเกตด้วยว่า สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนี้ ดูมันไม่มีส่วนที่จะเพื่อ ไม่มีส่วนที่มันจะมากจนเกินความต้องการ, มันเพื่อไม่ได้ มันมากไม่ได้; มันไม่เหมือนกับอารยธรรมที่มันมากจนเพื่อ หรือยิ่งกว่าเพื่อก็ได้. เราจะต้องเข้าใจข้อเท็จจริงเหล่านี้.

เมื่อสรุปความได้ว่า สิ่งทั้ง ๒ นี้ต้องไปด้วยกัน, เราก็จะได้พิจารณากัน ดูต่อไปว่า มันจะไปด้วยกันในลักษณะอย่างไร. ถ้าว่าตามหลักพุทธศาสนา พอจะกล่าวได้ว่า อารยธรรมก็ดี มนุษยธรรมก็ดี มันขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกสั้น ๆ ว่าทฤษฎี; ดังนั้น ในวันนี้ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร.

ทฤษฎีคืออะไร.

เมื่อจะพูดกันในปัญหาที่ว่าทฤษฎีคืออะไร; ในขั้นแรกจะต้องดูกันในทางตัวพยัญชนะก่อนตามเคย, นี่มันเป็นวิธีการที่ใช้กันอยู่ในวงพุทธศาสนา หรือพุทธบริษัท. บาลีก็ดี อรรถกถาก็ดี เมื่อมีเรื่องที่จะต้องอธิบายอะไรแล้ว ก็จะต้องทำกันอย่างนี้เสมอ; คือดูกันทางตัวพยัญชนะก่อน แล้วจึงดูกันทางอรรถะคือความหมาย, แล้วจึงจะดูเรื่องต่อ ๆ ไป. นี่ถ้าคุณสนใจก็ลองเอาไปคิดดู; ส่วนผม นั้นเคยเรียนมาอย่างนี้ เคยทำมาอย่างนี้จนชินไปแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อจะพูดถึงสิ่งใดให้เป็นที่เข้าใจกันแล้วก็ จะต้องพูดถึงสิ่งนั้น ในทางตัวพยัญชนะก่อน, แล้วก็จึงมาถึงความหมาย และเรื่องอื่น ๆ ที่มันสัมพันธ์กันไปตามเรื่องตามราว.

ทฤษฎีตามนัยะแห่งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ.

ตามตัวพยัญชนะ, คำว่า ทฤษฎี นี้ มันมีความหมายที่สับสนปนกันยุ่งตามเคย เหมือนกับคำอื่น ๆ ซึ่งมาในภาษาบาลีก่อน แล้วก็เอามาใช้เป็นภาษาไทย, บางทีก็แปล บางทีก็ไม่แปลคือใช้ทับศัพท์. แม้จะใช้ทับศัพท์ ความหมายมันก็ยังเปลี่ยนจนได้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง, ไม่ตรงตามความหมายในภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาเจ้าของเดิมเสมอไป. ทีนี้เมื่อจะแปลต่อไปถึงภาษาอื่นเช่นภาษาอังกฤษ เป็นต้น ซึ่งเป็นภาษากลางระหว่างชาติสำหรับการศึกษา มันก็ต้องมีความเปลี่ยนไปบ้างไม่มากนักน้อย ตามความรู้ความเข้าใจของผู้แปล หรือผู้ตั้งคำขึ้นมาให้มันเทียบกันได้, แล้วก็เปลี่ยนมาตามยุคตามสมัยที่พวกฝรั่งเขารู้พุทธศาสนามากขึ้นหรือน้อยอยู่อย่างไร.

สำหรับคำว่าทฤษฎีในภาษาไทย เรามักจะเล็งกันถึงทฤษฎีมานะ, ไม่ใช่มีแต่ความเห็นเฉย ๆ แต่หมายถึงมีมานะไม่ยอมใครด้วย. นี่คำว่าทฤษฎีมักจะเป็นเสียอย่างนี้; มันก็ไปตรงกับคำว่าทฤษฎีมานะเสียมากกว่า. ทฤษฎีคำนี้มันก็ตรงกับคำสันสกฤตที่ว่า ทฤษฏี, แล้วก็มาเป็นทฤษฏีในภาษาไทยเรา; พอมาเป็นทฤษฏีมันก็เปลี่ยนความหมายไปอีก คือเป็นเพียงทฤษฏี แล้วก็มันเป็นทฤษฏีที่ไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบก็ได้ คือสักว่าเป็นทฤษฏีอันใดอันหนึ่งที่เสนอขึ้นมา ก็เรียกว่าทฤษฏีได้, มิได้เล็งถึงความเห็นที่จริงจังอย่างไร เหมือนกับคำเดิมคือคำว่าทฤษฎีในภาษาบาลีนั้น.

ภาษาบาลีคำว่าทฤษฎี ก็หมายถึงความคิดเห็นที่บุคคลนั้นมีอยู่จนตายตัวสำหรับเขา เปลี่ยนไม่ได้; บางทีก็เรียกเป็นปัจเจกสังขะ, คุณลองจำคำนี้ไว้ดูเล่น ปัจเจกสังขะ แปลว่าความจริงเฉพาะบุคคลคนหนึ่ง. ปัจเจกจะแปลว่าเฉพาะบุคคลคนหนึ่ง, สังขะแปลว่าความจริง; ความจริงเฉพาะของบุคคลนั้น ก็คือทฤษฎี – ความเห็น ความคิดเห็นของบุคคลนั้น.

สำหรับภาษาบาลี, ทฤษฎีก็แปลว่าความเห็น และเป็นคำกลาง ๆ; ก็คือต้องใส่คำคุณศัพท์ เข้ามาข้างหน้า เป็นมิจฉาทฤษฎี หรือเป็นสัมมาทฤษฎี มันจึงจะชัดเจนไปว่าอย่างไร. แต่ก็มีลักษณะบางอย่างคล้ายกับในภาษาไทย คือว่าถ้าพูดว่าทฤษฎีลอย ๆ เฉย ๆ แล้วก็ จะเล็งถึงทฤษฎีที่ใช้ไม่ได้ คือทฤษฎีที่ผิด; เช่นคำพูดพูดว่า **อันค้นหาและทฤษฎีครอบงำแล้วอย่างนี้** มันยังหมายความว่าไปในทางผิด ในทางเลวร้าย เพราะว่ามันมาคู่กันกับค้นหา มันเห็นได้ชัดอย่างนั้น. หรือในกรณีทั่วไป

คำว่าทฤษฎีเมื่อพูดลอย ๆ ก็หมายถึงในทางชั่วเหมือนกัน แต่มีใช้น้อยกว่าที่จะระบุลงไปให้ชัดว่าสัมมาทฤษฎี หรือมิจฉาทฤษฎี. ภาษาอังกฤษเดี๋ยวนี้อีกใช้กันว่า *view* บ้าง *understanding* บ้าง; ใช้คำว่า *view* กันมากกว่า.

นี่คุณลองเอาคำทั้ง ๓ คำ ใน ๓ ภาษานี้ มาเทียบเปรียบเทียบกันดู มาผสมเข้าด้วยกัน ก็คงจะได้ความหมายของคำว่าทฤษฎี ชนิดที่จะถือเป็นหลักได้; แต่ความสับสนนั้นมันยังคงมีอยู่บ้างเป็นธรรมดา : เมื่อเป็นภาษาไทยออกมาตรง ๆ ทฤษฎีมันก็แสดงไปถึงทฤษฎีมานะ, ไม่ใช่ความเห็นผิอยู่ภายในเงียบ ๆ ดังนี้เป็นต้น.

วิธีที่จะเข้าใจและมองเห็นความหมายของทฤษฎีได้ง่ายขึ้น.

ถ้าเราจะเข้าใจความหมายของคำว่าทฤษฎีต่อไป, ผมอยากจะแนะนำให้สังเกตอย่างนี้ว่า เมื่อเราเอาคำว่าทฤษฎีนี้ไว้ตรงกลาง, เอาคำว่าสุตะไว้ข้างหน้า, แล้วเอาคำว่าญาณะไว้ข้างหลัง; ก็จะมองเห็นความหมายของคำว่าทฤษฎีได้ง่ายขึ้น. สุตะ แปลว่าความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาเล่าเรียน, ทฤษฎีนั้นมันคือความคิดเห็น, ถ้าว่ามันดีไป สูงขึ้นไปจนถูกต้องมันก็กลายเป็นญาณะ ญาณหรือความรู้นั่นเอง นี่มันอยู่ตรงกลางระหว่างสุตะกับญาณะ.

ทีนี้เราจะดูให้ละเอียด เราจะเห็นได้ชัดเจนว่า :- **ทีแรกเราก็มีการศึกษาเล่าเรียนที่เรียกว่าสุตะนี้, คำว่าสุตะนี้แปลว่าฟัง** แต่หมายถึง

การศึกษาเล่าเรียน การอ่าน การทำอะไรก็ตามที่เป็นการศึกษาเล่าเรียนก็เรียกว่า สุตะ, แปลกันง่าย ๆ ก็คือความรู้ตามธรรมดา นี่ มันก็มากขึ้นไปถึงความคิดตามเหตุผลเท่าที่จะต้องใช้ในการศึกษาเล่าเรียน จนได้ความฉลาดธรรมดาสามัญประเภท *intellect* อะไรมาด้วย; ทั้งหมดนี้มันอยู่ในคำว่าสุตะซึ่งเป็นขั้นต้น.

ที่นี้ พอมาถึงทฤษฎีที่อยู่ตรงกลางนี้ มันก็ได้แก่ความเข้าใจ ความเห็น แล้วความเชื่อ. เมื่อเราเรียนอะไรเสร็จไป มันก็จะเกิดสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนี้ของเราเองขึ้นมา คือความเข้าใจว่าอย่างไร แล้วก็มีความคิดเห็นเกี่ยวกับอันนั้น แล้วเราจะเชื่อลงไปอย่างนั้น; ฉะนั้น ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎี มันจึงมีความเข้าใจหรือความคิดเห็นหรือความเชื่อ.

ที่นี้ต่อจากนั้นไป หลังจากนั้นหรือตอนปลาย ก็จะมีสิ่งที่เรียกว่า **ญาณะ ญาณ**, อันนี้ผิดกันอย่างยิ่งกับที่เรียกว่าทฤษฎีนั้น. ญาณะนี้ถ้าพูดให้เต็มความของมันแล้ว ควรจะแปลว่า **ความรู้สึกที่เกิดมาจากการเสวย** ความรู้สึกที่เกิดมาจากการเสวยสิ่งนั้น โดยกิริยาอาการที่เรียกว่า *experience* เมื่อมี *experience* ในสิ่งใดเราหมายความว่าเราเสวยความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งนั้น จึงมีความซึมซาบแจ่มแจ้งมันเป็น *realization* ไปทีเดียว มันไม่ใช่สักว่าความคิดเห็น มันเป็นการเห็นแจ้ง **แทงตลอด**ที่เรียกว่า *penetration* **แทงตลอดสิ่งเหล่านั้นด้วยจิตใจ**; รวมความแล้วก็คือว่า มันได้ผ่านสิ่งนั้นไปโดยทะลุถึงฟากข้างโน้น.

ทฤษฎีผลักดันให้มนุษย์ทำอะไรรุนแรงยิ่งกว่าญาณ.

[: โลกเรานี้เป็นไปโดยอำนาจอิทธิพลของทฤษฎี (ทฤษฎีไม่ใช่ญาณ).]

คุณเอาไปเปรียบเทียบกันให้ดี ๆ ว่า **ขั้นต้นเราก็มีสูตร – ความรู้** มีลักษณะเป็นความคิดไปตามเหตุผล ไตร่ตรองใคร่ครวญไปตามเหตุผล ได้ความฉลาดบ้าง, **ทีนี้ขั้นต่อมาเกิดทฤษฎีขึ้นมา** คือเกิดเข้าใจอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ก็มี **ความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนั้นเป็นของตนเอง** แล้วก็เชื่อว่ามันต้องเป็นอย่างนั้น นี่ **คือสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี, พอเลยไปจากนั้น ถ้ามันเป็นไปได้ เป็นไปถูกต้อง มันก็จะมีสิ่งที่เรียกว่าญาณคือความรู้ ได้เสวยสิ่งนั้นด้วยจิตใจ** มีความรู้สึกผ่านตลอด ทะลุปรุโปร่งไปในสิ่งนั้น. **นี่สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี มันมีลักษณะอย่างนี้ คือความคิดเห็น ความเข้าใจ รวมความเชื่อเข้าไว้ด้วย.** ความเห็นมันก็เหมือนกับเห็นด้วยตา เพียงแต่ว่ามันเห็นด้วยใจ ฉะนั้น เขาจึงใช้คำว่า *view*, มีความเข้าใจจนเชื่อลงไปจึงใช้คำว่า *understanding* อย่างที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้.

นี่เราก็คูทฤษฎีโดยตรงลงไปว่า **มันมีอิทธิพลอย่างไร, หรือว่ามี ความสำคัญอย่างไร.** ทฤษฎีมันมีกำลังแรง เพราะว่ามันเป็นการเชื่อตัวเองด้วยอำนาจของกิเลส มันมีมูลมาจากอวิชชาโดยไม่ต้องสงสัย เพราะว่าสิ่งต่าง ๆ มันตั้งต้นด้วยอวิชาไปเสียแทบจะทั้งนั้น; **คือว่าเราเกิดมาเราก็ไม่รู้ ไม่รู้อะไร ยังไม่มีความรู้** จึงตั้งต้นด้วยอวิชาคือพยายามที่จะรู้, **พอรู้อะไรเข้ามามันก็เกิดความเชื่อตัวเอง** ว่ารู้, **ที่แท้มันยังเป็นเพียงความคิดเห็นเท่านั้น ยังไม่ได้รู้แจ้งแทงตลอด;** ฉะนั้น **ตอนนี้มันมีอำนาจรุนแรงด้วยอำนาจของอวิชชานั้นเอง.**

ดังนั้น **สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีมันจึงผลักดันมนุษย์เราให้ทำอะไรรุนแรงยิ่งกว่าความรู้;** **เพราะความรู้มันยังเป็นจุดตั้งต้น เริ่มตั้งต้น มันยังไม่แรงกล้า,**

พอเป็นทฤษฎีมันแรงกล้า, พอไปถึงญาณความรู้แจ้งเห็นจริงเสียมันกลับเนือยลงไปอีก คือมันไม่เด็ดไม่คลั่งเหมือนกับสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี. ฉะนั้น โลกเรานี้มันก็เป็นไปในอำนาจหรืออิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีอยู่อย่างใหญ่หลวง; นี่ใครมีอำนาจครองโลก โลกนี้ก็เป็นไปตามทฤษฎีของบุคคลนั้น. ทฤษฎีนั้นไม่ใช่ญาณ ไม่ใช่ความรู้อันถูกต้อง, แล้วทฤษฎีนั้นก็ไม่ใช่ความรู้ขั้นเด็กอมมือ มันเป็นความรู้ที่เขาได้ปลุกปล้ำมาจนเขาเชื่อเป็นปัจเจกสัจจะ เป็นสัจจะของเขาเฉพาะตน; ฉะนั้น ใครมีอำนาจมีอิทธิพลอะไร ก็บันดาลสิ่งต่าง ๆ ไปตามอำนาจทฤษฎีของตน ในส่วนบุคคลก็ดี หรือในวงครอบครัวก็ดี ในวงประเทศชาติก็ดี กระทั่งทั้งโลกก็ดี; ชาวโลกมีทฤษฎีอย่างไรเป็นส่วนใหญ่ มันก็พาโลกไปในลักษณะอย่างนั้น.

ทั้งอารยธรรมและมนุษยธรรม ขึ้นอยู่กับทฤษฎี.

เดี๋ยวนี้ชาวโลกมีทฤษฎีไปในทางหลงเป็นทาสของอารยธรรมเนื้อหนัง เพราะฉะนั้น ชาวโลกจึงพาโลกไปตามแบบของอารยธรรมเนื้อหนัง. ก็แปลว่าเรากำลังอยู่ใต้อำนาจของอารยธรรมเนื้อหนัง เพราะทฤษฎีมันต้องการอย่างนั้น มันมีความเห็นอย่างนั้น; นี่คือข้อที่ว่า อารยธรรมก็ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี. ทีนี้มนุษยธรรมมันก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี, แต่มันเป็นไปในทางทฤษฎีที่ไม่ใช่เนื้อหนัง ไม่หลงไหลในเนื้อหนัง, มันเป็นเรื่องของสติปัญญามากขึ้น; แต่แล้วมันก็ยังไม่ใช่ญาณ ญาณหรือญาณทัสสนะที่สมบูรณ์ หรืออยู่ในขั้นสมบูรณ์, มันก็ยังคงถือว่าในขั้นที่เป็นทฤษฎี ที่ควรจะเรียกว่าสัมมาทฤษฎีเท่านั้น, ในเมื่ออารยธรรมมันจะพลัดตกลงไปสู่มิจฉาทฤษฎี.

เมื่อพูดว่าทั้งอารยธรรมและทั้งมนุษยธรรมขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนี้ มันก็ถูกแล้วควรรวมอยู่ที่คำว่าทฤษฎี; แต่เราก็ต้องแยกทางกัน : อารยธรรมเนื้อหาหนึ่งไปตามมิจฉาทฤษฎี ที่เป็นขนาดหนักหรือขนาดเบาก็ตามใจ แต่มันไปเป็นประเภทมิจฉาทฤษฎี, ที่นี้มนุษยธรรมทางจิตใจนี้มันจะไปทางอื่นไม่ได้ ก็ต้องเป็นสัมมาทฤษฎี. ที่นี้จะต้องให้สัมมาทฤษฎีนี้มันควบคุมอารยธรรมเนื้อหาหนึ่ง ให้มันอยู่ในขอบเขตที่ถูกต้อง อย่าถึงกับไปหลงไหล; มันจะแก้อำนาจของมิจฉาทฤษฎีได้ตรงนี้เอง. นี่คือคำอธิบายว่าทฤษฎีคืออะไร.

อะไรเป็นบ่อเกิดของทฤษฎี.

[: ผัสสะเป็นนิทานสัมภาะคือบ่อเกิดของทฤษฎี.]

ที่นี้เราจะรู้จักทฤษฎีว่าคืออะไรอย่างละเอียดต่อไปอีก, ก็ต้องดูต่อไปอีกว่า**อะไรเป็นบ่อเกิดของทฤษฎี.** ถ้าถือตามพระพุทธรายิต เช่นพุทธรายิตในพรหมชาลสูตรเป็นต้นแล้ว มีคำตรัสไว้ชัดว่า **ผัสสะเป็นบ่อเกิดของทฤษฎี.** นี้คงจะเป็นคำใหม่ คือเป็นความรู้ใหม่สำหรับพวกคุณก็ได้ ว่าผัสสะเป็นบ่อเกิดแห่งทฤษฎี เพราะไม่เข้าใจคำว่าผัสสะอย่างทั่วถึง; คือคุณอาจจะเข้าใจว่าทฤษฎีความคิดเห็นของเราคนหนึ่ง ๆ นี้ มันต้องมาจากการศึกษาที่เราศึกษามาอย่างไร ถูกอบรมมาอย่างไร. แต่แล้วก็จงเข้าใจเสียเถอะว่า **ในการศึกษานั้นแหละคือตัวสัมผัสแหละ** หมายถึงสัมผัสด้วยจิตใจ; แต่ว่าคำตรัสอันนี้มีความหมายกว้างขวางมาก คือว่า**สัมผัสทุกชนิดในทางจิตใจแล้วก็เป็นบ่อเกิดแห่งทฤษฎี.**

สัมผัสในที่นี้มันหมายถึงความรู้สึกรสของสัมผัสนั้นด้วย, เช่นว่าเรากินเกลือเข้าไป เราก็ต้องมีทิวฐิ หรือปัจเจกสังขจะของเราว่าเกลือมันเค็ม; นี่มันเกิดมาจากการสัมผัสก็หมายความว่าอย่างนี้. เราสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ที่มาให้เรารู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก อะไรก็มาเป็นเวลานานพอแล้ว ในที่สุดเราก็สรุปความคิดเห็นเข้าอย่างหนึ่งว่ามันเป็นอย่างนั้น; เพราะฉะนั้น การที่เขาจะมีความคิดเห็นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด อะไรเป็นต้นนี้, หมายความว่าจิตใจของเขามีการสัมผัสสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเขาเป็นเวลานานพอ เขาจึงเกิดทิวฐิอย่างนั้น. สัมผัสอย่างนี้มันสัมผัสด้วยจิตใจ เป็นอริยจนสัมผัสทั้งนั้นเลย เพราะว่าเราเล็งถึงเรื่องทางจิตใจ ไม่ใช่เรื่องทางผิวหนัง ทางเนื้อหนัง; ฉะนั้น อยู่นานไปในโลกนี้เข้าเท่าไร มันก็ได้สัมผัสโลกนี้มากเข้าเท่านั้น. จากสัมผัสนั้นจะเกิดทิวฐิ - ความคิดความเห็นขึ้นมาประจำตัวบุคคลเป็นคน ๆ ไป.

ฉะนั้น เด็ก ๆ เห็นโลกน้อย สัมผัสโลกน้อยมันก็มีความคิดเห็นอย่างเด็ก ๆ, คนโตแล้ว มันสัมผัสโลกมากกว่ามันก็มีความเห็นอย่างคนโต ๆ, ยิ่งอยู่ไปนานเท่าไร มันก็ยิ่งมีความคิดเห็นที่มากกว่า กว้างกว่า ถูกกว่าอะไรทำนองนี้. ทิวฐิทั้งหลายมีบ่อเกิดคือผัสสะ; แม้คุณจะเรียกว่ามาจากการศึกษา การศึกษานั้นก็เต็มไปด้วยผัสสะ, คุณเรียนเรื่องอะไรไปข้อหนึ่ง ทฤษฎีหนึ่ง ประเด็นหนึ่ง จิตจะสัมผัสข้อเท็จจริงอันนั้น หรือความรู้อันนั้น ทุกประเด็นไป, ก็เรียกว่าผัสสะเหมือนกัน ผัสสะด้วยจิตใจ; ฉะนั้น มันก็มีผัสสะมากพอที่จะเกิดความคิดเห็นประจำตัวเรา.

นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ทฤษฎีทั้งหลายมีบ่อเกิดคือผัสสะ** ก็หมายความว่าอย่างนี้. คำนี้ท่านใช้คำว่า **นิทานสัมภวะ**, **นิทานะ + สัมภวะ**; **นิทานะ** แปลว่าเหตุ, **สัมภวะ** แปลว่าเกิดขึ้นพร้อม เกิดขึ้นพร้อมจากเหตุก็คือผัสสะ.

เรื่องอริวงนสัมผัส ต่างจาก**ปฏิขัมผัส**อย่างไรเราก็พูดกันมาแล้ว. เรื่องนี้ อริวงนสัมผัสนั้นประกอบไปด้วยอวิชา; อริวงนสัมผัสนั้นมันสัมผัสเวทนาที่เกิดกับสิ่งนั้น และเวทนานั้นเป็นที่ตั้งแห่งสัญญา : เมื่อเราเสวยเวทนาเป็นสุข มันก็เกิดสุขสัญญาขึ้นมา สำคัญว่าเป็นสุข, เมื่อเสวยทุกขเวทนามันก็มี ความสำคัญว่านี่ทุกข์ เป็นทุกข์ขึ้นมา. คงนั้น มันจะเกิดสัญญาหลาย ๆ ต่อหลายสัญญา เพราะการได้สัมผัสตามวิธีของอริวงนสัมผัส แล้วก็ยังมีอวิชาอยู่ : เกิดสัญญานั่นสัญญานี้ สุขสัญญา ทุกขสัญญา อิตถิสัญญา ปุริสสัญญา อะไรสัญญา; แล้วก็ไปสูงสุดอยู่แค่**อตตสัญญา** - สัญญาว่าเป็นตัวตน สำคัญมันหมายความว่า**เป็นตัวตน**, ฉะนั้น ความสำคัญมันหมายความว่า**ตัวตตนี่ก็เป็นทฤษฎีอันหนึ่ง**. สัญญานั้นแหละถ้ามันหลอมตัวเข้มเข้า เหลือแต่เป็นแกนแล้ว มันก็กลายเป็นทฤษฎี; ฉะนั้น **ผัสสะที่เป็นอริวงนสัมผัส แต่เจืออยู่ด้วยอวิชานั้น เป็นบ่อเกิดแห่งทฤษฎีทั้งหลาย**.

ผัสสะหรือนิทานสัมภวะ ยังเป็นบ่อเกิดของกรรมของกามเป็นต้นได้อีก.

ทีนี้เรื่องของผัสสะนี้ยังมีนำหัวหรือนำอัสจรรย ตามที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า **นิทานสัมภวะคือบ่อเกิดนี้** : **บ่อเกิดของกรรมก็คือผัสสะ, บ่อเกิดของกามก็คือผัสสะ, บ่อเกิดของสัญญาก็คือผัสสะ; มีอะไร ๆ อีกมากที่**

บ่อเกิดของมันคือผัสสะ. ฉะนั้น ขอให้คุณสนใจข้อนี้หน่อย คือสนใจศึกษาสังเกต ให้ดี ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ในชีวิตประจำวันของเรานั้น มันมีผัสสะประเภทที่จิตมันไป สัมผัสเอาอะไรเข้าแล้ว มันเกิดอะไรบ้าง.

ตัวอย่างในที่นี้ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ว่ากรรม – การกระทำของคนเรา ทั้งดีทั้งชั่วอย่างนี้, กรรมเหล่านี้ก็มาจากผัสสะ; แล้วมันอาจจะมีมูลกลดไปถึง ผัสสะทีแรกที่ทำให้เกิดเวทนาพอใจ ไม่พอใจเข้าก่อนนี่ก็เป็นผัสสะ, เวทนานั้นแหละมันทำให้เกิดสัญญา – สำคัญมันหมายอะไรเข้า มันก็เกิดมโนกรรมที่จะเอาอย่างใดกับสิ่งเหล่านั้น มันต้องการสิ่งเหล่านั้น มันพยายามในสิ่งเหล่านั้น ก็คิดในทางที่จะให้ได้มา มันจึงเกิดการกระทำกรรมขึ้นมากมาย มีบ่อเกิดมาจาก ผัสสะ; อย่าทำเล่นกับผัสสะ. สิ่งที่เราเรียกว่ากาม ก็ (ตรัสว่า) มีบ่อเกิดมาจาก ผัสสะ; นี่ไม่ต้องอธิบายแล้วมันเห็นชัด เข้าใจง่าย.

ที่นี้ที่ (ตรัส) ว่า สัญญามีบ่อเกิดมาจากผัสสะ, นี้ก็เห็นชัด : ถ้าไม่มี ผัสสะเราก็ไม่มีทางจะรู้สึกอะไร, ไม่มีความรู้สึกใด ๆ ที่จะมาทำให้ต้องใช้สัญญา. ผัสสะทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นแก่ใจจนกระทั่งเป็นเวทนา, มันก็มีสัญญาคือ ความสำคัญมันหมายในเวทนานั้นว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ นี่เป็นส่วนใหญ่ ส่วนเล็กน้อยสำคัญ. แต่ว่าส่วนเบื้องต้นแท้ ๆ พอไปสัมผัสผัสสะสิ่งใดเข้ามันก็เป็นหน้าที่ของสัญญาที่จะต้องเกิดขึ้น เพื่อจะรู้ว่าอะไร เพื่อจะรู้ว่ารูปนี้เป็นรูปอะไร เสียงนี้เป็นเสียงอะไร หรือว่าสัมผัสนี้มันเป็นสัมผัสของอะไร. ความจำได้หมายรู้แต่หนหลังนี่ เป็นสัญญาเบื้องต้น, มันต้องเกิดขึ้นมาทันทีในขณะที่มีผัสสะ; เช่นเราเอามือไปคลำดินสอในที่มืด ๆ เราก็รู้ว่าดินสอ เพราะมีสัญญาเกิดขึ้น เป็นสัญญาแต่หนหลังก็รู้ว่านี่ดินสอ. นี่สัญญาอย่างนี้มันเพียงสัญญาจำได้หมายรู้ ไม่สำคัญ

เท่าไรหรอก; พอหมายรู้ว่าอะไรแล้วมันจะมีสัญญาอีกอันหนึ่ง คือสัญญาสำคัญ มั่นหมาย, สำคัญมั่นหมายไปในทางที่จะเกิดเรื่องอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างโน้น ที่จะเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส.

นี่ผัสสะมันมีความสำคัญลึกซึ้ง แล้วเกี่ยวกับคนเรา เกี่ยวกับความเป็นคนของเราเนี่ยตลอดเวลาเลย. เรื่องมันเกิดเพราะผัสสะทั้งนั้นเลย ไม่ว่าเรื่องอะไร; ให้สังเกตข้อนี้ให้เข้าใจให้ดี แล้วก็รู้จัก หรือเข้าใจธรรมะในพุทธศาสนาได้โดยง่าย.

ทฤษฎีทั้งหลายเกิดมาจากผัสสะ. คนเรา, ถ้าสมมติว่าคนเราจะมีทฤษฎีใหญ่ประจำตัวของตัวอย่างหนึ่ง ก็เกิดจากผัสสะ; เราจะมีทฤษฎีความคิดความเห็นเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกมากอย่าง มันก็มาจากผัสสะ. นี่ไปคิดดูก็แล้วกัน; ผัสสะให้เกิดทฤษฎี, เป็นบ่อเกิดของทฤษฎี.

ข้อควรสังเกตให้รู้จักว่าทฤษฎีที่ตัวเองมีเป็นฝ่ายผิดหรือฝ่ายถูก.

ที่นี้เรื่องต่อไปที่จะต้องรู้กันก็คือว่า **เมื่อเกิดทฤษฎีแล้วมันจะเป็นไปฝ่ายผิดหรือฝ่ายถูก** คือฝ่ายมิจฉาทฤษฎี หรือสัมมาทฤษฎี. **สิ่งที่สำคัญที่สุดที่เราจะต้องรู้จัก,** คือมันจะเป็นที่ฟังได้นะ, **ก็คือสัมมาทฤษฎี; เราจะต้องสนใจ**

สัมมาทิฏฐิให้รู้จัก, มิจฉาทิฏฐินั้นมันเป็นไปเองก็ได้, ดังนั้น จะพูดให้ชัดกันในเฉพาะสัมมาทิฏฐิ.

ก. สัมมาทิฏฐิเป็นฝ่ายถูกมี ๒ ประเภท.

[: ประเภทสำหรับศีลธรรม กับประเภทสำหรับปรมาัตตธรรม.]

สัมมาทิฏฐินี้มันมี ๒ ประเภท; นี้ตามที่ผมสังเกตเอาเองจากพระไตรปิฎกทั้งหมดที่ผ่านมา, ครูไม่เคยสอน ครูในโรงเรียนไม่เคยสอนอย่างนี้, แต่ว่าเราเห็นได้เองจากพระบาลีทั้งหมด. **สัมมาทิฏฐิมันมี ๒ ประเภท :-**

สัมมาทิฏฐิประเภทที่ ๑ คือมันตรงกันข้ามจากมิจฉาทิฏฐิ. สัมมาทิฏฐิอย่างนี้คนบัญญัติเพื่อศีลธรรม แม้พระพุทธเจ้าท่านก็บัญญัติเพื่อศีลธรรม; สัมมาทิฏฐิที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐินี้ มันก็เรื่องดี-ชั่ว บุญ-บาป สุข-ทุกข์ กระทั่งว่านรกมี สวรรค์มี อุปะปาติกะมี ฯลฯ. สัมมาทิฏฐิอย่างนี้ จะอยู่ในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว; เช่นมิจฉาทิฏฐิว่่าบุญไม่มี สัมมาทิฏฐิกี่ว่าบุญมี, มิจฉาทิฏฐิว่่าบาปไม่มี สัมมาทิฏฐิกี่ว่าบาปมี, มิจฉาทิฏฐิว่่านรกสวรรค์ไม่มี สัมมาทิฏฐิกี่ว่านรกสวรรค์มี, มิจฉาทิฏฐิกี่ว่าโอปะปาติกัตถ์ คือสัตว์ที่เกิดผุดขึ้นมาโดยไม่ต้องเป็นเด็กอย่างนี้ไม่มี แต่สัมมาทิฏฐิกี่บอกว่าโอปะ-ปาติกะมี, อย่างนี้เป็นต้น. มันจะอยู่ในลักษณะที่ตรงกันข้าม. นี้เรียกว่า**สัมมาทิฏฐิประเภทที่ตรงกันข้ามจากมิจฉาทิฏฐิ**, แล้วเป็นสัมมาทิฏฐิสำหรับศีลธรรม คือชักจูงสั่งคมให้ดี.

ที่นี้ **สัมมาทฤษฎีอีกประเภทหนึ่ง** เป็นสัมมาทฤษฎีที่อยู่ระหว่างกลางของ มิจนาทฤษฎีสุดโต่ง ๒ ข้าง คือต้องมีมิจนาทฤษฎีมา ๒ ชนิด สุดโต่งเป็นซ้าย-เป็น ขวาเท่ากันทีเดียว; แล้วสิ่งที่เรียกว่าสัมมาทฤษฎีนั้นจะอยู่ที่ตรงกลาง. เป็นสัมมาทฤษฎี ฝายสังฆธรรมหรือปรมาตถธรรม คือกฎเกณฑ์เกี่ยวกับอทิปปัจจยตาทั้งหมดเลย. สัมมาทฤษฎีประเภทนี้จะ **ไม่พูดว่ามีหรือไม่มี**; ถ้าพูดว่ามีมันสุดโต่งไปเป็น **สัสสตะ-ทฤษฎี**, ถ้าพูดว่าไม่มีมันสุดโต่งไปทางเป็น **อจเจตาทฤษฎี**. ฉะนั้น **สัมมาทฤษฎีนี้จะต้อง อยู่ตรงกลางระหว่างมีกับไม่มี**. แม้ที่พูดเมื่อตะกี้ว่า “นรกมี หรือนรกไม่มี” อย่าง นี้; สัมมาทฤษฎีในชั้นปรมาตถจะอยู่ตรงกลาง คือ **ไม่พูดว่ามีหรือไม่มี**, แต่จะพูดใน รูปอทิปปัจจยตาว่า **ความที่เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จะเกิดขึ้น, จะพูดแต่ อย่างนี้**. นี่คือสัมมาทฤษฎีที่มันอยู่ตรงกลางระหว่างมิจนาทฤษฎีสุดโต่ง ๒ ข้าง.

หรือจะ **ยกตัวอย่าง** เช่น **กามสุขัลลิกานุโยค** สุดโต่งไปทางนี้, **อตถกิล- มณานุโยค** สุดโต่งไปทางโน้น; แต่ **สัมมาทฤษฎีจะต้องอยู่ตรงกลาง**. มิจนาทฤษฎี สุดโต่งนั้น มีมากเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ไป; เช่นว่า **โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง**, พวกหนึ่ง ว่าเที่ยง พวกหนึ่งว่าไม่เที่ยง; นี่เป็นมิจนาทฤษฎีทั้งนั้น, คือมันเป็น **สัสสตะ** หรือ **อัสสตะ** เป็นสัสสตะหรืออจเจตะ, อจเจตะก็คืออัสสตะนั่นแหละ. ถ้าพูดว่า **โลกเที่ยงก็เป็นมิจนาทฤษฎี** พูดว่า **โลกไม่เที่ยงก็เป็นมิจนาทฤษฎี**; สัมมาทฤษฎีจะอยู่ที่ ตรงกลางว่า **แล้วแต่เหตุแล้วแต่ปัจจัย จะไม่พูดว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง**. มิจนาทฤษฎีว่า **โลกมีที่ สุด** กับ **โลกไม่มีที่ สุด** นี้ก็เป็นมิจนาทฤษฎีกันทั้งคู่ สุดโต่งคนละข้าง; แต่ สัมมาทฤษฎีจะอยู่ตรงกลาง **จะไม่พูดว่าโลกมีที่ สุดหรือโลกไม่มีที่ สุด**, จะพูดว่าเมื่อ มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น หรือตั้งอยู่หรือเป็นไป. มิจนาทฤษฎี สุดโต่งจะพูดว่า **ชีวะก็อันนั้น สรรีระก็อันนั้น อตตาก็อันนี้ สรรีระก็อันนี้**, มิจนาทฤษฎี

สุดโต่งอีกพวกหนึ่งว่าชีวะก็อันอื่น สรีระก็อันอื่น; มันตรงกันข้ามอย่างนี้. สัมมา-
 ทิภูมิมันจะอยู่ตรงกลาง : เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น.

มิจฉาทิภูมิตสุดโต่งอีกคู่หนึ่งที่ว่า หลังจากตถาคตตายแล้วก็มีอีก หลังจาก
 ตถาคตตายแล้วก็ไม่มีอีก, ตถาคตในลักษณะอย่างนี้หมายถึงสัตว์ทั่วไป ก็พูดให้ชัด
 ลงไปว่า สัตว์ตายแล้วเกิดอีก สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก; นี้ก็ผิดทั้ง ๒ ข้าง อันหนึ่ง
 เป็นสัสสตทิภูมิต, อันหนึ่งเป็นอุจเจททิภูมิต. สัมมาทิภูมิตจะอยู่ตรงกลาง จะไม่พูดว่า
 ตายแล้วเกิดอีก หรือตายแล้วไม่เกิดอีก : จะพูดว่าเมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้
 สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น. ทิภูมิตชื่อนี้ในภาษาบาลีแท้ ๆ ใช้คำว่าตถาคต : หลังจากตายแล้ว
 ตถาคตมีอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่มีอีก นี้เป็นมิจฉาทิภูมิตทั้ง ๒ พวก. หรือแม้
 จะพูดว่า ทั้งเกิดด้วยทั้งไม่เกิดด้วย(: เกิดก็มี ไม่เกิดก็มี) ที่นี้อีกพวกหนึ่งก็พูดว่า เกิดก็
 ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ออย่างนี้ มันแย้งกันอยู่ ๒ ฝ่ายตรงกันข้าม. อย่างนี้ก็
 เหมือนกัน, เราจะไม่พูดว่าเกิดด้วย ไม่เกิดด้วยคือทั้ง ๒ อย่างนั้นแหละ. ที่นี้อีก
 พวกหนึ่ง ไม่ ไม่ทั้ง ๒ อย่าง นี้ก็เป็นมิจฉาทิภูมิตเหมือนกัน; สัมมาทิภูมิตมันจะอยู่
 ตรงกลาง ที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, ยืนกระต่ายขาเดียวอยู่แต่ว่า
 เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น คืออทิปปปัจจัยตา.

นี้สัมมาทิภูมิตประเภทนี้ (: ประเภทปรมัตถธรรม) เห็นได้ชัดว่า มันตั้งอยู่ตรง
 กลางระหว่างมิจฉาทิภูมิตสุดโต่ง ๒ อย่าง คู่ใดคู่หนึ่งทุกคู่ไปเลย.

สัมมาทิภูมิตประเภทแรกนั้น มันเพียงแต่จะทำตัวตรงกันข้ามกับมิจฉา-
 ทิภูมิต แล้วก็เข้าไปในทางศีลธรรม : บุญบาปมี นรกมี สวรรค์มี อุปปาติกะมี
 อะไรมี ในเมื่อมิจฉาทิภูมิตเขาว่าไม่มี. แต่พอขึ้นมาถึงขั้นสูงเป็นสัมมาทิภูมิตของ

ปรมาตมธรรมแล้วจะไม่พูดอย่างนั้น, จะกลายเป็นว่า เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; หรือมันจะระบุไปถึงว่านรก หรือสวรรค์ หรืออะไรเหล่านี้มันก็เป็นเรื่องสมมติทั้งนั้น มิได้มีอยู่จริง, มันไปไกลขนาดนั้น. เราจึงได้สัมมาทฤษฎี ๒ ชนิด คือสำหรับศีลธรรมชนิดหนึ่ง, สำหรับปรมาตมธรรม หรือสังฆธรรมอีกชนิดหนึ่ง.

ข. มิจฉาทฤษฎีเป็นฝ่ายผิด ควรเข้าใจให้ชัดเจน.

[มิจฉาทฤษฎีโดยสรุปมี ๒ พวก : พวกสัตสตทฤษฎีกับพวกอุจเฉททฤษฎี; ยกมาพูดพอเป็นตัวอย่าง.]

ทีนี้ก็อยากจะให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎี ที่เป็นมิจฉาทฤษฎี; เมื่อตะกี้เราพูดสัมมาทฤษฎี. ทีนี้จะพูดถึงมิจฉาทฤษฎีที่ว่าสุดโต่งนี้ ให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีก. ทฤษฎีที่มีอยู่ในโลก ที่รวบรวมมาอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาของเรานี้ มีมากมายเป็นสิบ ๆ หรือเป็นร้อย, ถ้านับให้หมดมันเกิน ๖๒ เสียอีก; ก็เรียกว่ามากก็แล้วกัน. แต่ว่าทฤษฎีทั้งสองอย่างนั้น (คือทั้งที่มีเป็นสิบ ๆ และมีเป็นร้อย ๆ) อาจสรุปได้ ให้มันเหลือสั้นที่สุดเพียง ๒ พวกเท่านั้น คือสัตสตทฤษฎี กับอุจเฉททฤษฎี.

ทั้งหลาย (คือมิจฉาทฤษฎีทั้งหลาย) จะต้องมาสรุปลงในทฤษฎี ๒ อย่างนี้ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง หรือโดยปริยายจนไม่สังเกตให้ดีแล้วจะไม่เข้าใจ หรือไม่เห็น; ที่ว่าทฤษฎีทั้งหลายจะมารวมได้ในทฤษฎี ๒ ชนิด คือว่าสัตสตทฤษฎี กับอุจเฉททฤษฎี.

สัตสตทฤษฎี ก็คือว่ามีหรือเที่ยงนั่นเอง, อุจเฉททฤษฎี ก็คือว่าไม่มีหรือขาดสูญนั่นเอง; มันมี ๒ อย่างนี้เท่านั้น. พวกสัตสตทฤษฎีก็ว่ามี, บางทีก็เรียกว่า

อติตตะ หรือความมี ถือว่ามี, ถ้ามีแล้วก็ต้องเที่ยงด้วย ถ้าเที่ยงแล้วก็ต้องมี ถ้ามีก็
ต้องหมายความว่าเที่ยง; ที่นี้อุจเฉททิกฺขณินั้นไม่มี หรือขาดสูญ คือไม่เที่ยง
นั้นแหละ คือไม่มีแล้วจะเอาเที่ยงมาจากไหนเล่า. นี่เป็นแม่บทของทิกฺขณิตถ์ทั้งหลาย.

ข. ๑ ความหมายของทิกฺขณิตถ์ฝ่ายมีฝ่ายเที่ยง ที่เรียกว่าสัตตทิกฺขณิตถ์.

ที่นี้เรารู้กันในทิกฺขณิตถ์พวกที่เป็นสัตตตะ คือฝ่ายมี หรือฝ่ายเที่ยง
นี้กันก่อน :-

[สัตตทิกฺขณิตถ์ประเภท “หณฺฑิมมีครรรภํไม่คลอด”.]

เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงสัตตทิกฺขณิตถ์ ประเภทที่มั่นหวัรรัน หวัแข็ง
กระด้างที่สุด แล้วก็นำหวัเราะที่สุดด้วย, ก็ระบุลักษณะของสัตตทิกฺขณิตถ์นั้นว่า
หณฺฑิมมีครรรภํไม่คลอด, ลมไม่พัด, น้ำในแม่น้ำไม่ไหล, ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ไม่ขึ้นไม่
ตก. คุณพึงดูสิมันหมายความว่าอย่างไร ว่าดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ไม่ขึ้นไม่มีตก,
น้ำในแม่น้ำไม่ไหล, ลมนี้ไม่พัด ถ้าลมไม่พัดมันจะเป็นลมได้อย่างไร, แล้วหณฺฑิมมี
มีครรรภํก็ไม่คลอด มันมีครรรภํอยู่อย่างนั้นแหละ. นี่มันเป็นความหมายที่
หวัรรันของคำว่าเที่ยง คือจะไม่ให้เปลี่ยนแปลงเลยถึงขนาดนี้ทีเดียว; เราเลยไม่รู้จะ
เรียกชื่ออย่างไรกันดี ก็เลยเรียกทิกฺขณิตถ์นี้ว่า “หณฺฑิมมีครรรภํไม่คลอด” เพราะแม้พระ
พุทธภาษิตก็มีได้ระบุชื่อสัตตทิกฺขณิตถ์ชนิดนี้ว่าชื่ออะไร; ก็เลยถือเป็นหลักทั่ว ๆ
ไปไว้ทีก่อนว่า พวกถือว่าเที่ยงนี้มั่นหวัรรันกันถึงขนาดนี้ : ขนาดที่จะให้หณฺฑิมมี

กรรมที่ไม่คลอด หรือว่าลมก็ไม่พัด น้ำในแม่น้ำไม่ไหล ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ไม่เคลื่อนไหว. เขายืนยันกระต่ายขาเดียวกันถึงขนาดนี้.

[สัสตทฤษฎีประเภท “อัตตานุทฤษฎี”.]

ทีนี้ต่อมาสัสตทฤษฎีที่เราคุ้นเคยกันมากที่สุด ก็คือพวกอัตตานุทฤษฎี หรืออัตตนิยานุทฤษฎี – ทฤษฎีที่ตามเห็นว่าตน ว่ามีตัวตน ว่ามีของตนอย่างนี้. อัตตานุทฤษฎี ก็เห็นว่ามีตน, อัตตนิยานุทฤษฎีก็ตามเห็นว่ามีของตน; นี่มันไปยึดเอาที่ตนมี แล้วก็เที่ยง. แล้วพวกเรากำลังเป็นอย่างนี้, พวกคุณทุก ๆ คนกำลังเป็นอย่างนี้; ก็ลองวัดดูความคิด ความเห็น ความเชื่อของตนเองในข้อนี้ดูสิว่ามันเป็นอย่างนี้; มันกำลังเห็นว่ามีตัวตน แล้วกำลังเห็นว่ามีของตน. และโดยเนื้อแท้มันก็เห็นว่าเป็นของตนเอาเสียจริง ๆ หรือมีตัวตนเอาเสียจริง ๆ; นั่นแหละคือสัสตทฤษฎี แม้จะไม่รู้สึกรู้ตัว, ถูกจัดไว้เป็นฝ่ายมิจฉาทฤษฎี. เพราะเรายังไม่รู้เรายังไม่ฉลาด ยังไม่รู้จะทำอย่างไรได้, เราก็มิทฤษฎีว่าเที่ยงไปก่อนตามที่มันเกิดขึ้นมาเอง ในวัฒนธรรม หรือว่าในครอบครัวในอะไรที่มันมีการศึกษาอย่างนี้ มันมีการสอนพูดจากันอย่างนี้ จนเด็ก ๆ เกิดทฤษฎีว่ามีตัวมัน มีของมัน; แล้วค่อยไปแก้ไขกันข้างหน้า.

[สัสตทฤษฎีประเภท “สัสตทฤษฎีสามัญ”.]

สัสตทฤษฎีพวกหนึ่ง เขาเรียกว่าสัสตทฤษฎีสามัญ ว่าอัตตาก็อันนั้น โลกก็อันนั้น; เอาอัตตาเป็นโลก เอาโลกเป็นอัตตา เอาโลกเป็นตัวตน. นี่มันคล้าย

กับว่า เมื่อตัวเล็ก ๆ นี้ไม่แนใช้ไม่ได้ เชื่อไม่ได้ อาศัยไม่ได้ ก็เลยมาเหนือฟ้าเหนือเมฆว่า โส อตฺตา โส โลโก – อตฺตาอันนั้น หรือว่าโลกอันนั้น, แล้วก็ให้ทั้งโลกและทั้งอตฺตานี้มันเป็นของเที่ยง : ยืนยัน “โลก” เป็นของเที่ยง ยืนยัน “อตฺตา” เป็นของเที่ยง.

ข้อนี้มันไม่น่าจะมีได้ “สำหรับโลก” เพราะเราก็เห็นโลกโดยความเป็นของไม่เที่ยงอยู่เป็นพื้นฐาน; เพียงแต่ว่าเรามันอาจจะมีความเชื่อเหลืออยู่หน่อยหนึ่งที่ว่าโลกนี้มันอาจจะเที่ยงขนาดที่เรียกว่ามันเที่ยงไม่มีที่สุด, แม้ว่ามันจะเปลี่ยนไป ๆ มันก็ยังอยู่, อาจจะเข้าใจผิดไปอย่างนี้. ส่วนคำว่า “อตฺตา – ตัวตน” นั้น ถ้าได้รับคำสั่งสอนตามแบบลัทธิฮินดูหรือพราหมณ์มา, มันก็เข้าใจอตฺตาว่าเป็นของเที่ยง; เช่นว่าตัวเรานี้มีตัวตน พอตายลงไปร่างกายมันก็เนาเปื่อยไป แต่อตฺตาตัวตนมันไปหาที่เกิดใหม่ มันเปลี่ยนร่างกายใหม่ เหมือนกับว่าคนนี้เปลี่ยนเสื้อ เปลี่ยนผ้า เปลี่ยนบ้าน เปลี่ยนเรือน, คนคนเดิม; อย่างนี้เป็นสัตสตทิกฺกุณฺโณด้วยเหมือนกัน. ก็ไปถามตัวเองสิใครจะไปรู้แทนกันได้ ถ้าเชื่อว่าตายแล้วก็ยังมีอะไรเหลือไปเกิดอีก คนนั้นคนเดียวกันอย่างนี้ ก็เป็นสัตสตทิกฺกุณฺโณพวกนี้.

นี่ตัวอย่างเท่าที่ยกมานี้คุณก็พอจะเข้าใจได้ว่า ทิกฺกุณฺโณประเภทที่ ๑ ชื่อว่ามีอยู่และเที่ยงเท่านั้น มันเป็นอย่างนี้.

ข.๒ ความหมายของทิกฺกุณฺโณฝ่ายไม่มีฝ่ายขาดสูญ ที่เรียกว่าอจฺเจททิกฺกุณฺโณ.

[นตฺถิกทิกฺกุณฺโณ, อภิรียทิกฺกุณฺโณ, อเหตุกทิกฺกุณฺโณ, นตฺถิอตฺตาอตฺตนิยาทิกฺกุณฺโณ; สงเคราะห์ลงในอจฺเจททิกฺกุณฺโณ.]

ที่นี้ประเภทที่ ๒ ที่ตรงกันข้าม ที่เรียกว่า**อูเจททฤษฎี**นี้ ก็เป็นมิจลา-
ทฤษฎีไปในทางที่ตรงกันข้าม; นับตั้งแต่**ลัทธิที่ ๑** ที่ว่า **นัตติทินนัง นัตติกัมมัง**.
นัตติทินนังหมายความว่า การให้ทานนั้นไม่มี หรือการกระทำอะไร การบูชา
การเช่นสรวง การอะไรที่เรียกกันว่าเป็นบุญนั้นมันไม่มี, ถึงทำก็เหมือนกับไม่ทำ
เท่ากับไม่ทำ. นี่เรามันยังเชื่อว่ามี หรือมีผล, แต่พวกนี้เขาถือว่าไม่มีผล ทำก็
เหมือนกับไม่ทำ; อย่างนี้ก็เป็นพวก**นัตติกทฤษฎี** ซึ่งสงเคราะห์เข้าไปในอูเจท-
ทฤษฎี.

บางพวกที่เรียกว่า**กิริยทฤษฎี**นะ เขาถือว่าทำเองก็เหมือนกับไม่ทำ ใช้
ผู้อื่นทำก็เหมือนกับไม่ได้ทำ ไม่มีอะไรที่เป็นการกระทำ. นี่ฟังดูคล้ายกับว่าจิตว่าง
อันธพาลที่มีบางคนพูดลือผมอยู่ ว่าไม่มีการกระทำแม้ว่าทำเองก็ดี ใช้ผู้อื่นทำก็ดี
ไม่ต้องรับผิดชอบ ไม่มีผลแห่งการกระทำ.

ที่นี้บางพวกปฏิเสธเหตุ เขาเรียกว่า**เหตุทฤษฎี**. พวกนี้ว่า **นัตติเหตุ-
เหตุของสิ่งทั้งหลายไม่มี** ปัจจัยของสิ่งทั้งหลายไม่มี; นั่นก็เท่ากับว่ามันก็ไม่มีสิ่ง
ทั้งหลายที่เราจะไปจัดการอะไรกับมันได้ มันก็เท่ากับพลอยไม่มีไปด้วย. เมื่อเหตุ
ปัจจัยของสิ่งนั้นไม่มีก็ไม่มีใครไปทำอะไรให้มันมีค่ามีประโยชน์ เป็นไปตาม
ต้องการได้; นี้ก็อยู่ในพวกที่เรียกว่ามันไม่มีหรือขาดสูญ.

ที่นี้ก็มีพวกที่ไปไกลถึงกับว่า **เราก้ไม่มี ของเราก้ไม่มี (นัตติอัตตา-
ัตตนิยาทฤษฎี)**; นี่เราก้ไม่มีของเราก้จักไม่มี. นี่ความหมายของอูเจททฤษฎี
ทั่ว ๆ ไปว่า “ตัวเรานี้มิได้มี : ตัวเราและของเราก้มิได้มี”; มันตรงกันข้ามกับเมื่อ

ตะกั้ที่ว่า “มีเราและมีของเรา” (คือในข้อ ๖.๑). พวกนี้ว่าตัวเราก็มิได้มี ของเราก็มิได้มี, และแม้ในอนาคตเราก็จักไม่มี ของเราก็จักไม่มี.

นี่เป็นตัวอย่างของทฤษฎี มิจฉาทฤษฎี ๒ ชนิดที่อยู่ตรงกันข้าม ไม่อาจจะเอามาพูดให้หมดได้; แต่พูดพอเป็นตัวอย่างพอให้เข้าใจได้ว่าสัตสตทฤษฎีนั้นเป็นอย่างไร, อูจเจททฤษฎีนั้นเป็นอย่างไร. ถ้าจำคำ ๒ คำนี้ไว้ได้ ต่อไปจะเข้าใจหลักธรรมในพุทธศาสนา, อื่น ๆ ได้ง่ายเข้า เพราะมันจะมารวมอยู่ที่ทฤษฎี ๒ ชนิดนี้.

มิจฉาทฤษฎีทำให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนังอย่างไร.

เอาละทีนี้ แม้ว่าเรื่องทฤษฎีที่ผมตั้งใจจะพูดนี้ยังไม่จบ; แต่ก็อยากจะแสดงให้เห็นเสียทีหนึ่งก่อนว่า มิจฉาทฤษฎีนี้มันทำให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนังได้อย่างไร. คือถ้ามองกันง่าย ๆ ก็มองได้แบบนี้ว่า พวกสัตสตทฤษฎีที่ถือว่ามีว่าเที่ยงนี้ ว่ามีตัวเราแล้วเราก้เที่ยง ว่ามีของเราแล้วของเราก้เที่ยงนี้ มันก็กอบโกยในฐานะที่สิ่งต่าง ๆ เป็นของเที่ยง เราก้จะเก็บเอามาไว้ให้มากที่สุด แล้วเพื่อประโยชน์แก่เนื้อหนังของเรา; สัตสตทฤษฎีชนิดนี้มันก็นับสนุนอารยธรรมเนื้อหนัง ให้เกิดความยึดถือยึดครอง แล้วก็บำรุงส่งเสริมไปเพื่อเป็นตัวเรา เพื่อเป็นของเรา ด้วยความเห็นแก่ตัวเรา.

ทีนี้ฝ่ายตรงกันข้ามคืออูจเจททฤษฎี ว่าเราไม่มีไฉย มีแต่อะไรก็ไมรู้ ฉะนั้น รีบกินรีบดื่ม รีบร่าเริงกันเสียเต็มที พຽงนี้มันอาจจะหมดเวลาก็ได้. พวก

อุจเฉททฤษฎีก็ส่งเสริมอารยธรรมเนื้อหนัง ให้รีบกินให้รีบราเริง ให้รีบมัวเมาอย่างตะกละ เพราะว่ามันเราก็ไม่มี พรุ่งนี้ร่างกายนี้อาจจะแตกตายทำลายเสียก็ได้; นี่อุจเฉททฤษฎีมันก็ส่งเสริมอารยธรรมเนื้อหนังอย่างนี้. อย่างอื่นนะมันมีโทษ มีอันตรายอีกมากมายยังไม่พูดกันก็ได้ มันยังไกลอยู่; แต่ว่าที่มันใกล้ตัวที่สุดเวลานี้มันก็คืออย่างนี้. แม้ว่าสัตสศทฤษฎีกับอุจเฉททฤษฎีมันเป็นข้าศึก เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างตรงกันข้าม; แต่มันก็กลับส่งเสริมอารยธรรมเนื้อหนังไปตามความมุ่งหมายของตัว ไม่ขัดคออารยธรรมเนื้อหนังเลย เพราะว่ามันเป็นมิจฉาทฤษฎี มันต้องการผัสสะชนิดที่ให้ความเอร็ดอร่อยแก่ทางเนื้อหนัง ด้วยกันทั้ง ๒ ทฤษฎีนั้นแหละ.

วันนี้รู้กันไว้เพียงเท่านี้ที่ก่อน เวลามันก็หมดแล้ว; พรุ่งนี้จะได้พูดต่อเรื่องทฤษฎี ต่อไปจนกว่าจะหมดเรื่องทฤษฎี.

ขอยุติไว้เพียงเท่านี้สำหรับวันนี้.

สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร (ต่อ).

วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากเรื่องในครั้งที่แล้วมา. ในวันนี้ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนั้นคืออะไร,** ต่อจากครั้งที่แล้วมา ซึ่งยังไม่จบ.

[ทบทวนใจความเรื่องทฤษฎีที่บรรยายครั้งที่แล้ว.]

อยากจะขอให้ทบทวนความเข้าใจ เกี่ยวกับเรื่องทฤษฎีมาแต่ต้นอีกครั้ง หนึ่งว่า **ทฤษฎีมาจากผัสสะ, บ่อเกิดของทฤษฎีคือผัสสะ.** เราผัสสะต่อรูปธรรมก็คื

ผัสสะต่อนามธรรมก็ดี เราจะเกิดความคิดเห็นขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่ง หลาย ๆ ครั้งเข้มนั้นก็สำเร็จเป็นทฤษฎีประจำตัว : ถ้าเป็นไปได้เพื่อประโยชน์ เราก็บัญญัติทฤษฎีนั้นว่า มันเป็นสัมมาทฤษฎี, ถ้าไม่เป็นประโยชน์ก็บัญญัติกันว่าเป็นมิฉชาติทฤษฎี, นี่เป็นเรื่องทางศีลธรรม; ถ้าเป็นเรื่องที่สูงขึ้นไปเป็นปรมาตถธรรม บัญญัติไปในทางที่เป็นความจริงมากกว่าที่จะเล็งถึงประโยชน์ หรือไม่มีประโยชน์, และความจริงนั้น ต้องเป็นความจริงของธรรมชาติ ไม่ใช่ความจริงของบุคคลเฉพาะคน คือต้องเรียกว่าเป็นธรรมชาติ หรือว่าเป็นสัมมัญญิตตา สัมมณิยามตาไปเลย จึงจะเรียกว่าเป็นความจริง.

ฉะนั้น ทฤษฎีที่ถูกต้องนั้น จะไม่บัญญัติว่าอะไรข้างโน้น ข้างนี้, แต่บัญญัติอยู่ตรงกลางว่า อิทัปปัจจยตา คือความเห็นว่ามีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; นี้เราได้กล่าวกันถึงข้อนี้. เราแบ่งแยกทฤษฎีเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือทฤษฎีว่ามี, และทฤษฎีว่าไม่มี. ทฤษฎีว่ามี หรือเที่ยงนี้ มันก็ชวนให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนัง เพราะมันเห็นแก่ตัวที่เที่ยงและกอบโกย; ทฤษฎีว่าไม่มี ไม่เที่ยงว่าสูญ มันก็ก่อให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนังว่า เอ้า, รีบเข้า ๆ มันจะตายเสียพรุ่งนี้ก็ได้, ฉะนั้น จึงเกิดอารยธรรมเนื้อหนังอย่างรุนแรงขึ้นมา แม้จากอุจเฉททฤษฎี; เราพูดค้างไว้อย่างนี้.

คนงอมืองอเท้าเพราะตกอยู่ใน “อภิริยทฤษฎีชนิดพิเศษ”!

[: อภิริยทฤษฎี ๓ ชนิด ที่ทำให้คนงอมืองอเท้าไม่ทำอะไรอะไร ๓ ชนิด.]

ทีนี้ก็อยากจะให้ดูต่อไปให้ตลอดเรื่องทฤษฎี ซึ่งมันก็ยืดยาวมาก ผม

ประมาณคุณแล้ว ถ้าจะให้พูดเรื่องทฤษฎีจนหมดจดสิ้นเชิงก็จะต้องใช้เวลาสัก ๒๐ ครั้ง หรือ ๒๐ ชั่วโมง; เดียวนี้เราจะพูดกันสัก ๒ ครั้ง หรือ ๒ ชั่วโมงเท่านั้น. เรื่องทฤษฎีที่ควรจะทราบต่อไป ก็คือทฤษฎีประเภทหนึ่ง หรือกลุ่มหนึ่ง ที่ทำให้ไม่ทำอะไร และไม่แก้ไขอะไร. นี่ลักษณะที่แท้จริงของมัน คือเป็นทฤษฎีที่ทำให้เราไม่ทำอะไร หรือไม่แก้ไขอะไร, เขาเรียกกันว่า อภิริยทฤษฎี ชนิดพิเศษนะ; ทฤษฎีชนิดนี้ ข้อที่ ๑ หรือพวกที่ ๑ เรียกว่า ปุพพกตเหตุทฤษฎี แปลว่าจะได้สุขได้ทุกข์ ได้ดี ได้ชั่ว ก็เพราะกรรมเก่า. นี่ต้องอธิบาย, อาจจะมีบางท่านกำลังงงนอนอยู่แล้ว ว่ามันเป็นมิจฉาทฤษฎีได้อย่างไร. ที่เชื่อว่าสุขหรือทุกข์ อะไรที่เกิดกับเรานี้ เป็นเพราะกรรมเก่าโดยเด็ดขาด ไม่มีอะไร แล้วก็ไม่มีทางจะแก้ไขกรรมเก่าที่ทำไปเสร็จแล้วได้ นี่เป็นมิจฉาทฤษฎี, แล้วอาจจะถือกันอยู่มากในเวลานี้ โดยที่ไม่รู้ว่ามันเป็นมิจฉาทฤษฎีประเภทอภิริยทฤษฎี. ถ้าเขาเชื่อว่าเป็นกรรมเก่า เป็นผลจากกรรมเก่า แล้วก็มีความเด็ดขาด แล้วก็แก้ไขไม่ได้; เขาก็ไม่ต้องทำอะไรที่จะแก้ไขความผิด ความชั่ว หรือความทุกข์อันนี้ได้. นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นี่เป็นเหตุให้เขาไม่ทำอะไรลงไปใหม่ ดังนั้น จึงจัดเป็นมิจฉาทฤษฎี เรียกว่าปุพพเหตุทฤษฎี – ทฤษฎีถือว่าเหตุหรือเพราะเหตุที่ได้กระทำการไว้แต่ก่อน.

ทฤษฎีอันที่ ๒ เรียกว่า อิศตรนิมมานเหตุ : อิศตรนิมมานเหตุทฤษฎี. ทฤษฎีนี้เชื่อว่าเพราะเหตุการบันดาลของอิศวระ คือพระเจ้า. อิศตรระในภาษาบาลีนี้ตรงกับคำว่าอิศวระในภาษาสันสกฤต, ความหมายทั่วไปแปลว่าผู้เป็นใหญ่สูงสุดในภาษาไทยเราเรียกว่าพระเจ้า. มีทฤษฎีว่า สุข-ทุกข์ ชั่ว-ดี อะไรนี้ มันมีเพราะเหตุการบันดาลของพระเจ้า; นี่ก็จัดเป็นมิจฉาทฤษฎี เพราะว่าถ้าเชื่อลงไปเด็ดขาดอย่างนั้นแล้วเขาก็ไม่ทำอะไร เพื่อจะแก้ไขสิ่งนั้น เพราะเขาเห็นไปว่ามันแก้ไข

ไม่ได้ ดังนั้นจึงจัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ เรียกว่าอกิริยทิฎฐิ ด้วยเหมือนกัน. อกิริยทิฎฐินี้แปลว่าไม่ต้องทำอะไร หรือทำอะไรก็ไม่เป็นอันทำ มันไม่มีประโยชน์อะไร; อย่างนี้เรียกว่าอกิริยทิฎฐิ.

ที่นี้ทิฎฐิอันที่ ๓ มีชื่อว่า อเหตุกะอปัจจยทิฎฐิ คือทิฎฐิว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ; เช่นว่าความทุกข์หรือว่าความสุขนี้ มันไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยของมัน. ถ้าเชื่ออย่างนี้แล้วก็ไม่ต้องทำอะไร เพื่อจะแก้ไขความทุกข์หรือความสุขนั้น ๆ ได้ เพราะมันไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย. สิ่งที่ไม่มีเหตุสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น ใครไปทำอะไรมันไม่ได้ คือมันเด็ดขาดเกินไป จนใครไปทำอะไรมันไม่ได้. ถ้าเราไปถือเสียว่า ธรรมทั้งหลาย หรือสุข หรือทุกข์อะไรก็ตาม มันไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยแล้ว ก็แปลว่ามันหยุดความคิด หรือความกล้าหาญ หรืออะไรที่จะกระทำอะไร เพื่อแก้ไขสิ่งเหล่านั้น; อย่างนี้ก็จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ เรียกว่าอกิริยทิฎฐิด้วยเหมือนกัน. จำสิ่งที่เรียกว่าอกิริยทิฎฐินี้ไว้ให้ดี ๆ เพราะว่ามันกำลังมีอยู่ในพวกเราทุกคน ในชีวิตประจำวัน, แล้วแต่ว่าใครจะเชื่อในข้อไหน.

พวกที่เชื่ออย่างม गयाว่า เพราะกรรมเก่าโดยเด็ดขาด, แม้ว่าเขาจะไม่คืนรนอะไร แต่เขาก็ไม่ต่อสู้ ไม่พยายามทำความดีใหม่ หรือไม่อาจจะทำเพื่อให้สิ้นกรรม, เขาเห็นกรรมเก่าเป็นของสูงสุด เด็ดขาดเสียอย่างนี้. ที่น้อยลงมา คือว่าที่เป็นเรื่องที่เล็กน้อยลงมา เราก็จะมองเห็นได้ในข้อที่ว่า บางอย่างเราท้อแท้ใจ เพราะมันมีอะไรเหนือกว่าซึ่งเราทำไปก็ไม่มีประโยชน์ สู้มันไม่ได้ แล้วก็ไม่ต้องเสีย; นี้ก็อยู่ในพวกนี้. ถ้างม गयाไปก็ว่า โชค วาสนา พรหมลิขิต นี้ชื่อที่ตั้งขึ้นโดยคนโง่; ส่วนในพระบาลีนี้เรียกว่ากรรมเก่า. อย่าไปถือว่ากรรมเก่ามันเด็ดขาด

เพราะมันมีเหตุมีปัจจัย ฉะนั้น แก้ไขได้, เพราะฉะนั้น เอาของมัน สู้กับมันโดยการต่อสู้ในวิถีทางใดที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้; กรรมเก่าก็กรรมเก่า เราจะสู้.

ที่นี้ข้อที่ว่า สุขทุกข์ หรือ ได้เสีย บุญบาปนี้ มันเพราะการบันดาลของอิศวรคือพระเจ้า นี่ก็อย่างเดียวกันอีกแหละ ถ้าเชื่อพระเจ้ายกแปลว่ายอมหมด เป็นคนไม่ยกมือขึ้นมาต่อสู้ เพื่อสุขทุกข์ หรือ ได้เสีย หรือบุญบาปอะไรเหล่านั้น; มันก็ไปเข้าเรื่องเดียวกับตะกั่วอีกว่า เพราะพรหมลิขิต เพราะพรหมบันดาล เพราะอะไร หรือแม้แต่โชคที่มาจากเทวดา มาจากพระเจ้ายกอยู่ในข้อนี้ด้วย แล้วแต่เราจะแบ่งแยกกันอย่างไร. ดูให้ดีแล้วจะเห็นว่า คนสมัยนี้กำลังมกมาย หลงไหลในความมกมายเกี่ยวกับทฤษฎี ๒ ชนิดนี้อยู่มาก, แม้ในกรุงเทพฯ บางทีจะมากกว่าที่บ้านนอก.

ส่วนที่ว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยนั้น เล็งถึงการที่เขาเห็นว่าไม่มีช่องทางหรือเงื่อนไขตรงไหนที่จะไปแก้ไขสิ่งเหล่านี้ได้ เพราะมันไม่มีรากฐาน มันไม่มีสมุฏฐาน มันไม่มีต้นเหตุ มันไม่มีปัจจัย; นี้ไม่ค่อยมี คือว่าเราไม่ค่อยคิดกันมากถึงอย่างนี้. แต่ว่าสองอย่างแรกนั้นแหละ ระวังให้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอย่างที ๑ ที่เชื่อกรรมเก่าอย่างหลับหูหลับตา อย่างนี้ไม่ใช่พุทธบริษัท จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิประเภทอกิริยาทิฎฐิ, เป็นลัทธิตหรือเป็นทฤษฎีนอกพุทธศาสนา.

ถ้าจะเป็นพุทธบริษัท ก็ “โครมลงไปทีอทัพปัจจัยตา” อีก ไม่มีอะไรมันง่ายเหลือเกิน ถ้าจะเป็นทฤษฎีที่ถูกต้องในพุทธศาสนา : เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมเก่าก็ตามกรรมใหม่ก็ตาม มันมีเหตุมีปัจจัย เราเล่นงานกับมันได้ โดยไปทำเข้าที่เหตุที่ปัจจัยของมัน. สำหรับกรรม

เท่านั้น ก็สร้างการกระทำอะไรที่มันเหนือกว่า ดีกว่า ข่มขี้มันก็ได้, หรือว่าปฏิบัติตามอิทัปปัจจยตาให้ถูกต้องถึงที่สุด ยกเลิกมันเลยก็ได้; นี่กรรมเก่าสิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่เกิดขึ้น ย่อมดับสนิทไม่มีเชื้อเหลือ, นี่เพราะอำนาจของอิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้น ขอให้คุณระวังคำพูด ที่จะพูดให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของพุทธบริษัทนั้น มันมีเงื่อนไขอยู่มาก เผลอนิดเดียวมันก็ผิดได้.

นี่ผมเอามากล่าวให้ฟังในฐานะที่ว่ามันเป็นทฤษฎี ที่จะทำให้เราไม่ทำอะไร หรือไม่กล้าแก้ไขอะไร เห็นว่ามันใหญ่เกินความสามารถ เพราะอย่างนั้น ๆ ๆ; อย่างนี้ไม่เป็นพุทธบริษัทเลย.

ระวังจะมีทฤษฎีแบบเส้นผมบังภูเขา : “ถ้าอย่างหนึ่งผิด อีกอย่างตรงข้ามต้องถูกแน่”.

ที่นี้ก็มาถึงหลักเกี่ยวกับทฤษฎีบางอย่าง ที่จะต้องระวังในข้อที่ว่า **อย่าไป** เกิดความเข้าใจว่า ถ้ามันตรงกันข้ามแล้วมันต้องถูกอย่างหนึ่งแน่. นี่เป็น *logic* ของคนธรรมดา หรืออาจจะเป็นของเด็กกอมมือไปก็ได้ ว่าถ้าเรื่องมันตรงกันข้ามแล้วมันต้องผิดอย่างหนึ่ง ต้องถูกอย่างหนึ่ง. จริงสิมันอาจจะถูก หรือผิดตามแบบของคนที่ไม่รู้ หรือรู้แค่นั้น; แต่ตามหลักของทฤษฎีแล้ว มันยังไปไกลกว่านั้น คือมันเป็นทฤษฎีประเภทที่ ๒ ที่เคยพูดมาแล้วอย่างย่อ ๆ (ในการบรรยายครั้งที่แล้ว).

[อนาคตที่เป็นอุจเฉททฤษฎี.]

เรื่องนี้ตัวอย่างที่มีอยู่เห็นชัด ๆ ก็คือ ทฤษฎีที่ว่าอัตตา หรือทฤษฎีที่ว่า อนาคต. เรากำลังเข้าใจกันอยู่ว่า เมื่อถือว่าอตัตามีตัวตนเป็นฝ่ายผิด แล้วอนาคตก็ จะต้องเป็นฝ่ายถูก; *อย่างนี้ยังไม่ถูก* และผู้ที่เข้าใจเช่นนั้น ยังไม่เข้าใจพระพุทธรูป ภาสิตที่มีความหมายอย่างไร. ถ้าว่าอตัตามีตัวตน เป็นฝ่ายผิด, แล้วไม่มีตัวไม่มี ตน เป็นฝ่ายถูก; อย่างนี้ก็ระวังให้ดี เพราะว่าที่**ไม่มีตัวตนนั้น**แหละมันอาจจะ เป็นอุจเฉททฤษฎีไปเลยก็ได้ ฉะนั้น อนาคตที่เป็นอุจเฉททฤษฎี เป็นทฤษฎีผิดหรือ มิฉะทฤษฎีก็มีอยู่, ซึ่งเดี๋ยวจะว่าให้ฟังสักอย่างหนึ่ง.

ฉะนั้น คุณอย่าเห็นว่า คำพูดนี้มันถือเอาตามตัวหนังสือได้ง่าย ๆ : ถ้า ว่าอัตตาผิด อนาคตก็ต้องถูก. **ที่จริงอนาคตของพระพุทธเจ้า นั้นมันไม่ เหมือนกับอนาคตของพวกอุจเฉททฤษฎี คืออนาคตของพระพุทธเจ้า นั้นมันเป็นอิ ทัปปัจจยตา : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้มี, เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ก็มี.** ถ้าพูดว่า อัตตาสุดโต่งฝ่ายนี้ อนาคตาสุดโต่งฝ่ายโน้น; ผิดทั้ง ๒ ข้าง *เพราะมันเป็นอนาคตา ชนิดที่เป็นอุจเฉททฤษฎี.* ที่นี้อิทัปปัจจยตาของพระพุทธเจ้า นั้น ไม่ได้เป็นอุจเฉท- ทฤษฎี; มันมีอยู่อย่างในฐานะที่เป็นอิทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็น ปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น : นั่นนะคือความหมายของคำว่าอนาคตาในพุทธ- ศาสนา. เช่นว่าขันธทั้ง ๕ เป็นอนาคตา นี้ ไม่ได้หมายถึงว่ามันขาดสูญ ไม่ได้ หมายถึงว่ามันขาดสูญ, หมายถึงมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา; เพราะฉะนั้น อนาคตาชนิดนี้ไม่ใช่อนาคตาอย่างสุดเหวี่ยง หรือสุดโต่ง ซึ่งตรงกัน ข้ามกับอัตตา.

นี่ก็ต้องระวังไว้ ⁺เดี๋ยวจะไปยืนยันอนาคต ๆ ในลักษณะอุจเฉทปฏิญญา เข้าโดยไม่รู้ตัว, มันก็ผิดหมด แล้วมันก็เสียความเป็นพุทธบริษัท. ถ้าพูดตาม กฎเกณฑ์อันนี้ อนาคตก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ อนาคตก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ; อิทปปัจจยตา เท่านั้นที่จะไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่ก็เป็นอนาคตด้วยเหมือนกัน คือเป็นอนาคตที่ ถูกต้อง. ถ้าอนาคตสูญแล้ว ก็เป็นมิจฉาทิฏฐิเต็ม ๑๐๐% เป็นมิจฉาทิฏฐิเต็ม ๑๐๐% ด้วย; ฉะนั้น เราจะต้องรู้ขอบเขตของความหมายของคำพูดแต่ละคำ ๆ.

มองให้เห็นอิทปปัจจยตา ๓ รูปแบบที่เกี่ยวกับ “ดี-ชั่ว”.

[มีทิฏฐิแบบเส้นผมบังภูเขาอีกตัวอย่างหนึ่ง เกี่ยวกับ ดี-ชั่ว.]

ที่นี้จะเห็นง่ายไปกว่านั้นอีก ก็เราจะมาดูกันที่สิ่งที่เรียกว่าดี ว่าชั่ว : เมื่ออันนี้ชั่ว เห็นอยู่อย่างนี้ แล้วที่ตรงกันข้ามจากชั่วคือดี, ถ้าชั่วเป็นผิด ดีก็ จะต้องเป็นถูก; อย่างนี้ก็ไม่ได้. ถ้าตามหลักธรรมะที่แท้จริงนั้น พูดอย่างนี้ก็ยังผิด เพราะว่าชั่วนี้มันก็ไม่ต้องการ นี้ใคร ๆ ก็เห็นอยู่, แต่พอถึงทีดีก็เกิดว่าดี หรือว่าถูก สำหรับจะยึดมั่นนี้ มันก็ผิดเท่านั้น; เพราะว่าที่แท้จริงมันไม่มีสิ่งที่จะหลงว่าดี หรือหลงว่าชั่ว มันมีแต่อิทปปัจจยตา :-

อิทปปัจจยตาในรูปแบบนี้เราเรียกว่าชั่ว, อิทปปัจจยตาในรูปแบบนี้เราเรียกว่าดี, อิทปปัจจยตาในรูปสุดท้ายก็คือขึ้นไปเหนือดีเหนือชั่ว คือว่าชั่วก็เป็นสังขาร ดีก็เป็นสังขาร ยึดมั่นเข้าแล้วเป็นทุกข์เท่ากัน; เพราะฉะนั้น *ไม่มีความเป็นของตรงกันข้ามระหว่างดีกับชั่ว* มันเป็นเพียงสังขารที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเหมือนกันทั้ง

๒ อย่าง. มันผิดกันแต่เพียงว่า อย่างหนึ่งมันถูกใจคน อย่างหนึ่งมันไม่ถูกใจคน นี้คนจึงเกลียดชังและรักดี; พอยึดมันอย่างนี้ก็เป็นทุกข์ทันที : เป็นทุกข์ชนิดที่สัตว์เดรัจฉานไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะเหตุนี้ แต่คนเริ่มเป็นทุกข์เพราะเหตุนี้ ก็ตั้งต้นยึดถือชั่วคินี้. ฉะนั้น ในหลักพุทธศาสนาจึงมีเรื่องอทิปปัจจยตา ว่านี่คือของจริงแท้ที่อยู่ตามธรรมชาติ; ใครจะไปบัญญัติประเภทไหนว่าดี ประเภทไหนว่าชั่วก็ตามใจเขา, ธรรมชาติเป็นสักว่าธรรมชาติ เป็นธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา ตั้งอยู่อย่างตายตัว เป็นสังขารที่เป็นไปตามธรรมชาติ. ฉะนั้น ผู้ที่จะดับทุกข์สิ้นเชิงต้องโยกทิ้งไปหมด ไม่มียึดถือในดีและชั่ว ปราศจากความยึดถือเพราะมันยึดถือไม่ได้ เพราะมันเป็นเพียงอทิปปัจจยตา; นั่นแหละถูก.

เพราะฉะนั้น ในเรื่องปรมัตถธรรม หรือเป็นเรื่องความจริงแท้ของพระธรรมนั้น จะใช้หลักเกณฑ์อย่างเดียวกับของชาวบ้าน กลางตลาดไม่ได้. เพราะว่าชาวบ้านกลางตลาดนั้น เขามีรากฐานอยู่บนสัสสตทฤษฎี มีตัวฉันมีของฉัน มันก็มีดีมีชั่วตามแบบของเขา; ก็ว่าถ้าถูกใจเขา เป็นประโยชน์แก่เขา เขาก็ว่าดี, ถ้ามันตรงกันข้ามก็เรียกว่าชั่ว; ดีกับชั่วเลยเป็นของตรงกันข้ามสำหรับชาวบ้าน. แต่สำหรับผู้รู้ความจริงของธรรมะ ของธรรมชาติแล้ว จะเห็นว่าดีกับชั่วมันก็สังขารอย่างเดียวกัน มันยึดมันไม่ได้ เป็นเพียงอทิปปัจจยตาเสมอกัน.

นี่มันก็เป็นกฎเกณฑ์อันหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวกับทฤษฎี : จะไปบัญญัติเอาง่าย ๆ ตามความรู้สึกของตัวว่า ถ้ามันตรงกันข้ามแล้วฝ่ายหนึ่งต้องผิด แล้วฝ่ายหนึ่งต้องถูกแน่, นี่เป็นความรู้สึกสามัญสำนึกของคนทั่ว ๆ ไปรวมทั้งพวกเราด้วย; ระวางให้ดี ๆ. หลักเกณฑ์อันนี้เขาใช้ได้กับเรื่องอย่างธรรมดาสามัญ, จะใช้กับเรื่อง

ปรมาตถธรรมหรือสัจธรรมมันไม่ได้; เพราะว่าเรื่องดีชั่วนั้นมันเป็นเรื่องสำหรับในโลกนี้ สำหรับศีลธรรม สำหรับชาวบ้าน, แล้วก็ไม่มีสำหรับผู้ที่จะหลุดพ้นหรือว่าอยู่เหนือโลก คือเหนือความเป็นคนธรรมดา.

แต่อย่าเข้าใจไปว่า ที่พูดนี้ต้องการให้เลิกไม่ถือชั่วถือดี; ถ้าคุณยังอยู่ในโลก คุณต้องถือไปตามชาวโลก และต้องพูดไปตามชาวโลก ก็เอาแบบปากอย่างไรอย่างก็แล้วกัน : เมื่อเราพูดกับชาวโลก เราก็พูดตามแบบของชาวโลก ตามหลักเกณฑ์ของชาวโลกพูดกับชาวโลก แต่ในใจเรารู้จักมันว่า อะไรเป็นอะไรไม่ต้องหลงไปตามนั้น. นี้เรียกว่าทฤษฎีที่เกี่ยวกับความดีความชั่วนั้น มันมีกฎเกณฑ์อยู่เป็น ๒ ชั้น : สำหรับชาวบ้านธรรมดาถืออย่างหนึ่ง, สำหรับพระอริยเจ้าก็อีกอย่างหนึ่ง; ควรจะรู้ไว้.

กฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอน.

[ลัทธิของพวกนัตถิกทฤษฎีมีมักขลิโคสาคะเป็นหัวหน้าทีม, ค้านกับหลักพุทธศาสนา.]

ทีนี้ก็อยากจะพูดต่อไป ถึงทฤษฎีที่ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา. พระพุทธเจ้าท่านตรัสระบุนัตถิกทฤษฎี ชนิดที่เป็นของครูหรือศาสดาที่ชื่อว่ามักขลิโคสาคะ ว่าเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา หรือค้ำกันกับพุทธศาสนา; เขาเรียกว่านัตถิกทฤษฎี. นัตถิกทฤษฎีแปลว่าทฤษฎีที่ถือว่าไม่มีอะไร; ฉะนั้น ทฤษฎีพวกนี้จึงปฏิเสธหมดไม่มีอะไร ไม่มีกรรม ไม่มีการกระทำ ไม่มีความเพียร, แต่พุทธศาสนา หรือว่าพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ เป็นกัมมวาที เป็นกิริยาวาที เป็นวิริยาวาที คือมี มีอย่างที่เป็นกรรม เป็นกิริยา เป็นวิริยะ ถือว่ากรรมก็มีผล กิริยาก็มี

ผล วิริยะก็มีผล และการกระทำนั้นก็มีความเพียรนั้นก็มีความมั่นจะเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา.

สิ่งที่เราเรียกว่ากรรม คือคิดแล้วทำอย่างนี้ด้วยเจตนา นี้ก็เรียกว่ากรรม มันก็มีอยู่ แม้ว่าไม่ใช่ตัวจริง มันก็มีอยู่อย่างอิทัปปัจจยตา; แล้วมันยังมีกรรมอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งจะเหนือขึ้นไปอีก คือจะหยุดเสียซึ่งกรรมก็ได้ หยุดเสียซึ่งกรรมดำกรรมขาวก็ได้ มันเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว; มันต้องเรียกว่ามีกรรม. กรรมดำคือชั่ว, กรรมขาวคือดี, กรรมไม่ดำไม่ขาวคือไม่ดีไม่ชั่ว แล้วก็เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมดีกรรมชั่ว; นี่คือกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอน. ดังนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงได้ชื่อว่ากัมมวาที คือผู้มีปกติกล่าวกรรม คือกล่าวว่าการนั้นมี, ทั้งที่ว่ากรรมนั้นเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา มิใช่ตัวตน.

ตรงนี้ก็อยากจะขอบอก เตือนให้รู้เสียด้วยสำหรับพวกคุณที่เป็นนิสิต ที่เป็นผู้มีความรู้ จะต้องมีคนเขาเชื่อว่าคุณมีความรู้ แล้วเขาก็จะถาม หรือว่าพวกฝรั่งมันจะถาม. ถ้าเขาถามถึงเรื่องกรรมในพุทธศาสนาแล้ว ก็อย่าลืมนึกถึง ๓ กรรมนี้เสมอไป; ๓ กรรม คือกรรมชั่ว แล้วกรรมดี แล้วกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี, เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กรรมดำ แล้วกรรมขาว แล้วกรรมไม่ดำไม่ขาว.

กรรมดำกรรมชั่วก็คือบาป, กรรมขาวกรรมดีก็คือบุญ, กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ไม่ดีไม่ชั่วก็คือเหนือบาปเหนือบุญ เป็นโลกุตตระ. ถ้าพูดแต่ ๒ กรรมแรกนั้นยังไม่ถึงพุทธศาสนา เพราะว่าศาสนาอื่น ๆ เขาก็พูดก็สอนกันทั้งนั้นแหละ

ศาสนาไหนก็สอน เรื่องกรรมชั่วกรรมดี; แต่จะมีแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่สอนถึงกรรมอีกชนิดหนึ่ง ที่จะระงับเสียซึ่งกรรมชั่วและกรรมดี เป็นกรรมที่กระทำความหลุดพ้นจากกรรมทั้งหลายที่มันเป็นโลกียะ ที่มันเป็นเวียนว่าย. นี่คือข้อหนึ่งหรือข้อแรกที่ว่า พุทธศาสนามีหลักอย่างนี้; ถ้าใครปฏิเสธอันนี้ก็ไม่ใช่พุทธศาสนา ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสระบุชื่อศาสดาคนนี้เป็นผู้ที่ค้านพุทธศาสนา.

กิริยาวิ คือการเคลื่อนไหวมันมี, การกระทำที่ไม่เจตนามันก็มี; เช่นว่าเมื่อเราไม่มีเจตนาหรือเพราะหมดกิเลสแล้ว การเคลื่อนไหวนั้นก็ยังเป็นไปได้ ไม่ใช่จะไม่มี. เช่นพระอรหันต์ไม่มีกิเลสแล้ว ก็ไม่ใช่ว่าจะตาย หรือว่าจะทำอะไรไม่ได้, ทำอย่างเป็นกิริยา ไม่ต้องมีกิเลส ไม่ต้องมีเจตนาที่เป็นกิเลสมันก็ทำไปได้; ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่ากิริยามันก็มี. หรือถ้าจะลดมาเอากิริยาที่ต่ำกว่านั้น ว่าคนบุญชนธรรมดานี้ เขาอาจจะทำอะไรได้โดยไม่ต้องมีเจตนาที่เป็นกิเลสก็ได้; อันนั้นก็เรียกว่าเป็นกิริยา ไม่ใช่มันไม่มี ต้องยอมรับว่ามันมี หรือต้องยอมรับว่ามันมีค่า. เช่นว่ากิ่งไม้มันหล่นลงมาใส่ศีรษะคุณที่นั่งอยู่ตรงนี้ จะว่าอย่างไร, มันเป็นกิริยา แล้วมันก็ต้องมีอย่างกิริยา แล้วมันก็มีผลที่จะต้องระวังเหมือนกันนี้. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่ากิริยามันก็ต้องมี. พุทธศาสนาถือหลักว่ามีกิริยาอย่างนี้; พวกหนึ่งเขาค้าน เป็นลัทธิที่ว่าไม่มีอะไรเสียเลย, น่ากลัว.

ที่นี้ว่า**วิริยา**ที่นั่น หมายความว่าพุทธศาสนาถือว่าความพยายามเป็น**สิ่งที่มีผล**. ในเมื่อผู้อื่นถือว่าเพราะอำนาจกรรมเก่า หรือเพราะอำนาจพระเจ้า หรืออำนาจอะไรก็ตาม ความเพียรไม่มี ความเพียรไม่มีผล ความเพียรไม่มีค่า; เขาถืออย่างนั้นก็ตามใจเขา. ในพุทธศาสนาจะถือว่าความเพียรมีและมีค่า และ

เป็นสิ่งที่กระทำเข้าแล้วมันก็กระทบกระเทือนไปถึงอันอื่น; ฉะนั้น ต้องระวังสิ่งที่เรียกว่าวิริยะนี้ไว้ด้วย ให้ดี ๆ ก็จะได้ใช้มันให้ดี ๆ ให้มันถูกต้อง ในเรื่องที่จะใช้มันอย่างไร.

ฉะนั้น เราก็จำไว้ ๓ คำว่า กรรมคำหนึ่ง, กิริยาคำหนึ่ง, วิริยะคำหนึ่ง; ๓ คำนี้เป็นหลักที่เราจะต้องมองให้เห็นว่ามันได้มีอยู่ มันมีค่า มันมีความหมาย, แม้ว่ามันจะเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา. ฉะนั้น จึงไปสำคัญอยู่ที่กฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตาที่จะต้องใช้ให้ถูกต้อง. ส่วนพวกนักดึกทฤษฎีซึ่งมีมักขลิโคสาละเป็นผู้นำทีมนี้ เขามันไม่มีไปเสียหมด ถือว่าเป็นปฏิพาทติ คือค้ำค้ำนพุทธศาสนา. มี
พุทธภาษิตตรัสว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เป็นกรรมวาที กิริยวาที วิริยวาที; จำไว้อย่างนี้ก็ได้.

[ลัทธินิกิริยทฤษฎีหรือสัจตกายทฤษฎีของพวกปุกะกัจจายนะ ซึ่งก็ค้ำค้ำนหลักของพระพุทธเจ้า.]

เอาละ, ทีนี้ที่จะมาถึงทฤษฎีที่น่ากลัวที่สุด ก็คือทฤษฎีที่ว่าไม่มีอะไรนั่นแหละ, เราเรียกมักขลิโคสาละว่าเป็นหัวหน้าทีม ก็เขาปฏิเสธอย่างกว้าง ๆ ไม่มีอะไรหมด; ทีนี้ความไม่มีนี้ มันก็ยังมีข้อปลีกย่อย หรือมีข้อแม้ว่าไม่มีอะไร ไม่มีนั่น ไม่มีนี่ ไม่มีโน่น : ที่ปฏิเสธ ว่าไม่มีอะไรที่ต้องรับผิดชอบนั้น ก็มีอาจารย์คนหนึ่งชื่อว่าปุกะกัจจายนะ เป็นครูคนหนึ่งในครูทั้ง ๖ ที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นคู่แข่งขันกับพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาล. ปุกะกัจจายนะ มีทฤษฎีที่น่าเกลียด

นำกลัว หรือนำอันตรายที่สุด; คือเขาถือว่า มีแต่สภาวะธรรม ๗ หมู่ หรือกาย ๗ หมู่; ๗ หมู่นี้เขาละบุ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ.

ดิน น้ำ ไฟ ลม ๔ อย่างนี้ก็ไม่ต้องพูดถึง ไม่ต้องอธิบายก็ได้. ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; แล้วก็สุข ทุกข์ นี้ก็รู้จักกันดีแล้ว, ความสุข หรือความทุกข์ เป็นสิ่งที่เปลี่ยนไม่ได้ เช่นเดียวกับดิน น้ำ ไฟ ลม; แล้วมีอีกอันที่เรียกว่า ชีวะ ซึ่งเราสวดบทยถาปัจฉยง นิชชีโว, นิชชีโว-ไม่ใช่ชีวะ ไม่มีชีวะ, ส่วนลัทธินี้ เขาว่ามีชีวะ. เมื่อเราเรียกอย่างอื่นเราเรียกว่าอัตตา หรือว่าบุรุษ หรือว่าเจตภูต หรือว่าอะไรก็ตามใจที่มันมีความหมายว่ามันได้มีอยู่จริงตลอดเวลา ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง.

ที่นี้อาจารย์คนนี้ เขาวามันมีกาย ๗ หมู่นี้ ในความหมายที่เขาพูด บัญญัติของเขาเองว่า ๗ อย่างนี้เปลี่ยนไม่ได้ ๗ อย่างนี้ไม่มีทางจะเปลี่ยนตัวเป็น อย่างใดได้, กระทั่งว่าผ่าแล่งไม่ได้; ไม่มีใครทำให้ ๗ อย่างนี้เปลี่ยนตัวได้. ๗ อย่างนี้ประกอบกันอยู่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง, ทำนองเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสว่าบุรุษนี้ประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖, แต่ครูคนนี้เขาบอกว่ามีสภาวะธรรม ๗ หมู่นี้ ประกอบอยู่เป็นคนคนหนึ่ง; แล้วหมู่แต่ละหมู่ นี้ หมายความว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่ทำอะไรให้เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะฉะนั้น แม้ว่าใครจะตัดศีรษะใครให้ขาดกระเด็น ไป ก็ไม่มีความหมายอะไรที่จะเป็นบุญหรือเป็นบาป เพราะว่ามันเป็นแต่เพียงดาบ นั้นมันผ่าไปตามระหว่างของกาย ๗ หมู่นี้เท่านั้น ไม่มีคนที่ถูกฆ่า แล้วพร้อมกัน นั้นก็ไม่มีใครที่เป็นผู้ฆ่า. เมื่อการกระทำนี้ไม่มี คือไม่มีความหมาย ไม่มีผล ก็แปลว่าไม่มีบุญ ไม่มีบาป เพราะการกระทำอย่างนี้.

นี่มีกล่าวถึงอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก หลายต่อหลายแห่ง ที่เป็นมิจฉาทฤษฎีที่น่ากลัว หรือน่าอันตรายอย่างยิ่ง ในประเภทที่ว่า เป็นอกิริยทฤษฎี – ไม่เป็นอันกระทำ. ผู้ที่แต่งหนังสือเรื่องกามนิต *The Pilgrim* ก็เอาสูตรนี้ไปใส่ในหนังสือกามนิตที่เรียกว่ารหัสลับทมิฬของอาจารย์ประจำกองโจร. มีหลายเรื่องที่เขาเอาไปจากพระไตรปิฎก ไปแต่งหนังสือกามนิต, อันนี้ก็อันหนึ่งด้วย เรื่องกาย ๗ หมู่ของปุศุภกัจจายณะ ที่มีพูดถึงอยู่ในสามัญญผลสูตร ซึ่งรู้จักกันดี.

มิจฉาทฤษฎีมากมายแบ่งได้เป็น ๓ พวกใหญ่ ๆ.

นั่นแหละคุณทบทวนดูให้ดี ในบรรดาทฤษฎีหลายประเภทที่ได้ยกมาให้ เป็นตัวอย่าง เพื่อเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนี้; เราจะเห็นได้ว่ามันมีได้มากอย่าง เป็นสิบ ๆ อย่าง เป็นร้อย ๆ อย่าง มันมีข้อปลีกย่อยที่ต่างกัน ฉะนั้น เราไม่สามารถที่จะเอามาพูดกันให้หมดได้, และแม้ว่าเราจะแบ่งให้มันเป็นประเภท ๆ เราก็ต้องแบ่งโดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่มันกว้างมาก ๆ จึงจะแบ่งไหว.

ที่ผมสำรวจดู ผมอยากจะแบ่งอย่างนี้เลยว่า 'ไอ้มิจฉาทฤษฎี, หรือต้องใช้คำว่ามิจฉาทฤษฎีอันแสนจะมากมายนะ เพราะสัมมาทฤษฎีมันมีอย่างเดียว หรืออย่างมากที่สุดก็เพียง ๒ อย่างคือชั้นต่ำ ๆ กับชั้นสูง ๆ, 'ไอ้มิจฉาทฤษฎีนี้มันมีมากจนนับไม่ไหว ถ้าจะแบ่งก็แบ่งเป็น ๓ พวกใหญ่ ๆ ว่า มิจฉาทฤษฎีเหมือนมิจฉาทฤษฎีที่มีใจความตรงกับที่คนธรรมดาสามัญเขาพูดกันอยู่ทั่วไป นี่อย่างหนึ่ง คือสามัญสำนึกของคนธรรมดาที่มีวิชาจะพูดออกมาอย่างไร นั่นมีอยู่พวกหนึ่ง; แล้วพวกที่ ๒ ก็คือ ตรงกันข้าม กลับตาลปัตรดำเป็นขาวเลย กับที่เขาพูดกันอยู่ทั่วไป,

อย่างไรว่า มีหรือไม่มี อตฺตาหรือนัตตา นี้นักกลับตรงกันข้าม นี้พวกหนึ่ง; ก็ได้
มิจฉาทิฎฐิ ๒ พวกแล้ว.

ที่นี้พวกที่ ๓ ยังแถมมีอีก น่าหัว, พวกนี้มีทิฎฐิว่า เราไม่ควรจะพูดว่า
อย่างไร; ก็คือพวกที่ไม่รู้ พวกที่มีอวิชชามากถึงขนาดไม่กล้าพูด ขึ้นพูดกลัวผิด
ก็เลยจึงบัญญัติด้วยความเห็นของเขาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทุกเรื่องทุกอย่าง ใคร ๆ
ไม่ควรจะไปพูดมันว่ามันเป็นอะไร หรืออย่างไร. นั่นแหละก็มีเท่านั้นแหละ :
ทิฎฐิกลุ่มหนึ่งไปตามที่คนธรรมดาสามัญรู้สึกเอาเองด้วยอำนาจของอวิชชา; นี้
พวกที่ ๒ ก็ตรงกันข้ามกับที่คนธรรมดาเขารู้สึก มันเป็นคนอูติ หรือเป็นคน
วิถถาร หรือเป็นคนที *abnormal*; ที่นี้พวกที่ ๓ เป็นพวกที่กึ่น่าสรรเสริญ นับว่า
ฉลาดอยู่เหมือนกัน แต่ว่าเพราะโง่จึงไม่กล้าพูด แล้วก็ถือเป็นหลักว่า เราอย่าพูด
อะไรเลย ก็เลยไม่ต้องมีตัวทิฎฐิ ไม่ต้องมีตัว *formula* ว่าเขาว่าอะไร, ถ้าจะมีให้ได้
ก็ว่า เขาว่าทุกอย่างอย่าไปพูดว่าอะไรเลย.

นี้สรุปมิจฉาทิฎฐิทั้งหลาย ก็จะได้เป็น ๓ ชนิดอย่างนี้ ระวังให้ดี ๆ
อย่าไปถลาลงไปในพวกใดพวกหนึ่งเข้า.

พระพุทธเจ้าถืออิทัปปัจจยตาเป็นหลัก

จึงไม่เหมือนกับลัทธิอื่นทั้งหลาย.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสไม่เหมือนใคร : ยึดหลักอิทัปปัจจยตาเป็น
หลักใหญ่ จะมีอะไรก็ไม่พ้นไปจากอิทัปปัจจยตา; อิทัปปัจจยตามันเลยอยู่ที่ตรง

กลางระหว่างฝ่ายโน้นกับฝ่ายนี้เสมอ, ไม่พูดว่ามี หรือไม่พูดว่าไม่มี, พูดแต่ว่าเป็นอิทัปปัจจยตา : มีที่สุดหรือไม่มีที่สุดก็อิทัปปัจจยตา, เทียงหรือไม่เทียงก็อิทัปปัจจยตา; แล้วแต่อะไรมา, อยู่ตรงกลางไว้หมด.

นี่เราได้ทฤษฎีทั้งหลายเป็น ๓ พวก. ส่วนสัมมาทฤษฎีนั้นให้ถือว่า มันมีอิทัปปัจจยตานั่นเอง : ถ้ายังต้องการศีตต้องการช่วยเหลือ ก็เอาอิทัปปัจจยตาดี-ชั่ว, เราต้องการเป็นกรรมที่ ๓ เห็นดีเห็นชั่ว ก็เอาอิทัปปัจจยตาที่เพิกถอนทั้งหมดเลย ไม่เป็นดีไม่เป็นชั่ว; นี่ฝ่ายสัมมาทฤษฎี และในพุทธศาสนา, พูดไปแล้วมันคล้ายกะยกตัวเอง ช่มจีพวกอื่น แต่เราก็ไม่มีทางที่จะคิดเป็นอย่างอื่น : เราถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสไว้ถูกต้อง เป็นสวากขาโต คำตรัสของพระองค์เป็นสวากขาโต ถูกต้อง, เราก็พูดอย่างนี้ในฐานะที่เป็นพุทธบริษัท.

ในชั้นแรกเราก็พูดตามพระพุทธเจ้า, ต่อมาเมื่อเราศึกษาเรื่องอิทัปปัจจยตาเห็นชัดแจ้งถึงที่สุด ก็อบรรลุธรรมะในข้อนี้แล้ว เราก็พูดตามที่เราเห็น; นี่พระพุทธเจ้าท่านต้องการอย่างนี้นะ. มีพุทธภาษิต แสดงอานิสงส์ของปฏิจักษมุขปาถไว้หลายอย่างหลายข้อ, แต่ข้อสุดท้ายมีอยู่ว่า เธอจะเป็นผู้สามารถพูดตามที่เธอเห็น ไม่ต้องพูดตามฉัน; พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างนี้. ฉะนั้น เราก็ต้องพูดตามพระพุทธเจ้า เมื่อเรายังไม่เห็น; พอเราเห็นเราก็พูดตามที่เราเห็น แล้วมันก็ตรงกับที่พระพุทธเจ้าท่านพูดที่แรก.

การแบ่งมิจฉาทฤษฎีมากมายออกเป็น ๒ พวก.

[: สัสสตทฎฐิไม่ปิดสวรรค์ปิดกั้นแต่นิพพาน, อุจเจททฎฐิปิดกั้นทั้งสวรรค์และนิพพาน.]

ทีนั้เราจะไค้คูกันในเหลียมอื่นบั้ง ว่าทฎฐิทั้งหลายนั้ บรรดาทีเป็น มิจฉาทฎฐิเยอะเยะนั้เนาะ แบ่งไค้เป็น ๒ พวก. คือว่าพวกทีมันยังน้อย ๆ อยู่ ไม้รุนแรงนั้ มันก็ยังไม่ปิดหนทางทีไปสวรรค์, เช่นสัสสตทฎฐิบางประเภททีถึอว่ามีตัวฉัน มีกรรมของฉัน ฉันทำไค้ไค้ดี ทำชั่วไค้ชั่ว ฉันตายแล้วจะไปเกิดคิเกิดชั่วตามกรรมของฉัน อย่างนั้เรียกว้าสัสสตทฎฐิ ประเภทธรรมดาสามัญ; มีทฎฐิอย่างนั้ไม่ห้ามสวรรค์ คือมันมีทางทีจะไปสวรรค์ ไปสวรรค์ไค้เพราะทฎฐิอย่างนั้; แล้วทีชาวโลกทัวไปถึอว่าทฎฐิอย่างนั้เป็นสัมมาทฎฐิ เป็นความถุกต้อง. แต่ว่ามีทฎฐิอย่างนั้ไปนิพพานไม้ไค้ คือจะนิพพานไม้ลง เพราะยังมีตัวฉันทีจะทำกรรมเอาผลกรรมของฉันอะไรไปตามเรื่อง, แต่จะไปสวรรค์ไค้. ฉะนั้น ทฎฐิประเภทนั้จึงเรียกว้า ทฎฐิประเภททีไม่ห้ามไม่ปิดกั้นการไปสวรรค์. แต่คุณไปนึกคองเถอะว่า เรื่องสวรรค์นั้มันเป็นเรื่องลูกกวาดหวาน ๆ สำหรัเด็ก ๆ ไม้ใช่มีค่าอะไรมากมาย.

ทีนั้ทฎฐินอกนั้ มิจฉาทฎฐิทั้งหลายนอกนั้มันปิดทางสวรรค์ด้วย ปิดทางนิพพานด้วย ปิดเสี่ยทั้ง ๒ ทาง; โดยเฉพาะอย่างยิงเช่นทฎฐิว้ามีแต่กาย ๗ หมู่ ใครจะตัดศิริษะใครให้ขาดไปไม้มีความหมายอะไร เพียงแต่ว่ากายหมู่หนึ่งมันผ่านไปในระหว่างกายหมู่หนึ่ง อย่างนั้มันไม้มีทางทีจะไปสวรรค์ หรือว่าไม้มีทางทีจะไปนิพพาน. นอกจากสัสสตทฎฐิ ประเภทอ่อน ๆ นั้แล้ว, มันก็เป้นทฎฐิทีปิดกั้นทางสวรรค์ ปิดกั้นทางนิพพานหมดสิ้น. เพราะฉะนั้น ในการสอน

ศีลธรรมทั่ว ๆ ไป : ให้ทำดีได้ไปสวรรค์นั้น ก็อาศัยสัตสตทฤษฎี ประเภทที่ไม่ปิดกั้นสวรรค์แหละ; แต่มันยังคงปิดกั้นทางนิพพานอยู่นั้นแหละ.

นี่เราก็จะได้มีฉภาทฤษฎี หรือจะเรียกรวม ๆ กันว่าทฤษฎีทั้งหลายนี้เป็น ๒ ประเภท.

ทฤษฎีถูกต้องไม่ปิดกั้นทั้งสวรรค์และนิพพาน.

[: สัมมาทฤษฎีชั้นโลกียะไม่ปิดกั้นสวรรค์, สัมมาทฤษฎีชั้นโลกุตตระไม่ยึดใด ๆ และให้ลู่ถึงนิพพาน.]

ที่นี้ถ้าว่าเป็นทฤษฎีที่ถูกต้อง ก็เป็นทฤษฎีที่ไม่ปิดกั้นสวรรค์ ไม่ปิดกั้นนิพพาน; นี้ก็ได้แก่สัมมาทฤษฎี. สัมมาทฤษฎีอย่างโลกียะ ก็ให้ทำดี ให้ได้รับผลดีก็ไปสวรรค์ แต่ไม่พุดถึงนิพพาน พุดถึงสวรรค์ในฐานะที่ว่า มันก็เป็นทางที่ต้องผ่านไปนิพพาน เปื่อสวรรค์แล้วมันก็ไม่ไปไหนได้หรอก มันก็ต้องไปหาความดับไม่เหลือ; แล้วสัมมาทฤษฎีสูงสุด สัมมาทฤษฎีโลกุตตระ นี้จะทำให้ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ, แม้สวรรค์ก็ไม่ถูกยึดถือ ฉะนั้น จึงเป็นสัมมาทฤษฎีประเภทที่ให้ดับทุกข์ทั้งปวง บรรลุถึงนิพพาน, ไม่มีวัฏฏสงสารอีกสำหรับทฤษฎีสูงสุดอย่างนี้.

นี่ทฤษฎีฝ่ายถูกฝ่ายดีมันก็มีอยู่อย่างนี้ : อันหนึ่งลดลงมาให้เป็นเรื่องของศีลธรรม สอนคนทั่วไปตามประสาชาวบ้าน; อันหนึ่งคงสงวนไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ว่าถูกจนไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร, นี้คือสัมมาทฤษฎีที่ถูก ระบุไปยังอิทัปปัจจยตา ที่ทำให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่นแม้แต่สวรรค์ แม้แต่พรหมโลก แม้แต่อะไรต่าง ๆ ที่เขาชอบกันนัก ที่เคยหลงเข้าใจว่าเป็น

นิพพานกันมาแต่กาลก่อน. บางคนจะฟังไม่ถูกก็ได้; คือว่าก่อนพระพุทธเจ้าเกิดนี้ เขาเคยเอาการมณเฑาะว์เต็มเปี่ยมนั้นเป็นนิพพานก็มี การมณเฑาะว์เต็มเปี่ยมก็เล็งถึงสวรรค์ แหละ, บางทีก็เอาพรหมโลก คือว่าพวกจตุตถฌานขึ้นไป ว่าเป็นนิพพานก็มี มันเข้าใจว่าอย่างนั้น, ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นจึงจะเอาความสิ้นแห่งกิเลสเป็นนิพพาน.

เมื่อเป็นอย่างนี้ เราอาจจะกล่าวได้พอเป็นหลักที่ใช้ได้ทั่ว ๆ ไปว่า ถ้า มันให้ทุกข์ ให้มันดับทุกข์ได้ น้อยลง ๆ : ให้ทุกข์มันดับ หรือดับทุกข์ได้ น้อยลง ๆ ๆ จนดับหมดเลย นั่นก็เรียกว่าสัมมาทิฏฐิทั้งหมดก็ได้, จะเป็นอย่างต่ำ หรือจะเป็นอย่างสูงก็ตามใจ เรียกว่าสัมมาทิฏฐิได้. จากนั้นรกไปสวรรค์ ก็คืออยู่แล้ว; จากสวรรค์ก็ไปนิพพานแล้ว, มันไม่มีอะไรที่ดีกว่านั้น.

ไวพจน์ – คำแทนชื่อของมิจฉาทิฏฐิ.

เฮ้า, ทีนี้เราจะพูดกันถึง ไวพจน์ – ชื่อเรียกแทน, ไวพจน์ของสิ่งที่เรียกว่าทิฏฐิ; พูดในทางความหมายให้เข้าใจกันอีกสักครั้งหนึ่ง. ไวพจน์ของทิฏฐิ มีอยู่หลายคำ เช่นคำว่าปัจเจกสัจจะ, ทิฏฐิสัจจะ, สัจจาภินิวสะ, อธิคตะ เป็นต้น. คุณสังเกตดูให้ดี มันมีคำว่า สัจจะ ๆ อยู่ในคำเหล่านั้น.

ปัจเจกสัจจะ แปลว่าสัจจะเฉพาะตัวคนคนหนึ่ง ๆ นั่นแหละคือทิฏฐิละ; สัจจะนั้นจะสัจจะไม่สัจจะก็ไม่รู้แหละ แต่คนนั้นมันจะต้องถือว่าสัจจะ

แน่ มันจึงได้ถือเป็นที่ปฏิบัติ. เกี่ยวกับเรื่องสัจจะนี้คุณจำไว้แบบนี้ก็แล้วกันว่า สัจจะของคนคนหนึ่งนั้นนะ จะมีเท่าที่เขาเห็นเท่านั้นแหละ เลยนั้นไปไม่เป็นสัจจะนอกไปจากนั้นไม่เป็นสัจจะ; คือว่าคนคนหนึ่งเขามี *experienced* อย่างไรนะ ปรุงเป็นความคิดเห็นขึ้นมา แล้วเขารู้สึกเอง ไม่ต้องแก้งรู้สึก ว่านี่จริง. นี่เขาู้แค่ไหนมันจะจริงเพียงแค่นั้น; ถึงคุณเองก็เหมือนกันแหละ คุณจะยอมรับว่าจริงหรือคิดว่าจริงเท่าที่คุณเห็น, ที่นอกไปจากที่คุณเห็น คือยังไม่ได้เห็นแล้วก็ จะไม่ยอมรับ, อันนี้เป็นเหตุให้เราไม่เชื่อพระพุทธเจ้า เพราะเรามีปัจเจกสัจจะของเราว่า อย่างนี้ ๆ.

นี่คนเป็นอันมากในครั้งพุทธกาล จึงมิได้นับถือพระพุทธศาสนา เดินทางสวนกับพระพุทธเจ้าเขาก็ไม่รู้ว่พระพุทธเจ้าเป็นอะไร เพราะเขาไม่สนใจ เพราะว่าเขามีสัจจะที่เป็นปัจเจกสัจจะของเขา. มีเรื่องเล่าว่า, มีเรื่องเขียนไว้ในพระไตรปิฎกว่า, มีคนดำพระพุทธเจ้าว่าดีแต่ทำให้คนเป็นม่าย ก็เข้าใจว่าผู้หญิงดำผู้หญิงที่เขาโกรธพระพุทธเจ้าว่าพ่อของเขาไปอยู่กับพระพุทธเจ้าเสีย จนคนเป็นม่ายอยู่หลายคน; นี่เขามีปัจเจกสัจจะของเขา ว่านั่นแหละ ว่าพ่อของเขาแหละดี ถูกแล้วที่เขาจะอยู่กันเป็นพ่อแม่, การที่ออกไปอยู่กับพระพุทธเจ้านั้นมันไม่ถูก; สัจจะของเขามันเป็นอย่างนี้.

ฉะนั้น คนเราจะมีสัจจะได้เพียงที่เราเห็นเท่านั้น แต่ว่าสิ่งนี้มันเปลี่ยนแปลงได้. พอรู้อะไรมากขึ้น มี *experienced* อันอื่นเพิ่มเข้ามา ๆ มันก็เปลี่ยนไปได้ ปัจเจกสัจจะนั้นมันก็เปลี่ยนได้ ๆ แต่เราก็ต้องเรียกว่าปัจเจกสัจจะ, ปติ + เอกะ + สัจจะ - สัจจะหนึ่งเฉพาะ สัจจะอย่างหนึ่งเฉพาะคนคนหนึ่ง.

ทีนี้คำถัดไปก็ว่า **ทิวฐิสัจจะ**; นี่มันชัดดีมาก สัจจะที่เป็นไปตาม **ทิวฐิ**, ใครมีทิวฐิอย่างไร สัจจะของคนนั้นอย่างนั้น เลยเรียกกันเสียใหม่ว่า **ทิวฐิสัจจะ**; นั่นแหละคือทิวฐิของเขาแหละ จริงตามที่เขาเห็น นั่นแหละคือสัจจะของเขา ทิวฐิของเขา; เราก็มียิวฐิสัจจะของเราแต่ละคน.

ทีนี้มีคำต่อไปว่า **สัจจาภินิเวส**; สัจจะ + อภินิเวส, รวมกันเป็น **สัจจาภินิเวส**. อภินิเวส – เข้าไปเฉพาะไม่เหลือ, แปลว่าฝังตัวเข้าไปจนมิได้เหลือ นี่เรียกว่าอภินิเวส, แล้วก็**สัจจาภินิเวส** แปลว่าฝังตัวเข้าไปจนมิได้เหลือใน**สัจจะ** ตามที่เขาเห็น. ฉะนั้น สัจจาภินิเวสก็เป็นชื่อของทิวฐิ หรือมิจฉาทิวฐิตามที่เขาเห็น. นี่จะสังเกตเห็นได้ว่า มันมีคำว่า**สัจจะ**อยู่ในคำชื่อเหล่านี้ทั้ง ๓ ชื่อ : **ปัจเจกสัจจะบ้าง ทิวฐิสัจจะบ้าง สัจจาภินิเวสบ้าง**.

ทีนี้คำที่ไม่มีคำว่า**สัจจะ**ก็ยังมี เช่นคำว่า**อริคตะ** แปลว่า**ไปทับ** หรือ**ไปถึง** หรือ..., ในที่หลาย ๆ แห่งก็เล็งถึงทิวฐิเหมือนกัน. ที่ว่า**ไปถึง** หรือ**ไปทับ**นี้ หมายความว่า จิตใจของคนนั้นแหละ มันไปถึงที่ตรงนั้น มันไปทับอยู่ที่ตรงนั้น มันไม่เป็นไปที่อื่นได้; มันก็เป็นทิวฐิประจำตัวเขา.

นี่ถือเอาความจากคำไวพจน์เหล่านี้แล้ว ก็ได้รับความสั้น ๆ ว่า สิ่งที่ปรากฏแก่ความรู้สึกของเขาซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนเขาเข้าใจว่านี่มันเป็นอย่างนี้ หรือแม้เขาจะใช้เหตุผล ใช้ *reasoning* อย่างไร ๆ มันก็เป็นอย่างนี้ ถึงแม้เขาจะเชื่อจากผู้อื่น เพราะเขาเป็นคนใจเชื่อ มันก็ไปยุติตายตัวอยู่ที่เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างนี้; แต่ว่าทิวฐิที่ฝังลึกลงรากลึก ก็ต้องมาจากผัสสะที่เกิดขึ้นในใจของเขาเอง. ความรู้สึกที่มันเกิดขึ้นในใจของเขาเอง เพราะจิตของเขากระทบกันเข้ากับความรู้สึก

ต่าง ๆ เหล่านั้นแล้ว มันก็ปรุงสำเร็จรูปขึ้นมาเป็นทฤษฎีประจำตัวเขา; อย่างนี้ลึกซึ้งกว่าที่การใช้เหตุผล หรือว่าการฟังรับเชื่อมาจากผู้อื่น.

ทฤษฎีที่มาจากเชื่อผู้อื่นก็ยังคลอนแคลน ทฤษฎีที่มาจากการใช้เหตุผล หรือ *reasoning* นี้ก็คลอนแคลน; แต่ถ้าทฤษฎีที่มันมาจาก *experience, experienced* ในใจโดยตรงคือผัสสะนั้นนะ เป็นอนุภาวะ เขาเรียกว่าเสวยด้วยจิตใจลงไปโดยตรงในสิ่งนั้น ไม่ต้องใช้เหตุผล อยู่เหนือเหตุผล มันปรุงเป็นความรู้สึกที่ทำให้เชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งลงไป; อย่างนี้คือทฤษฎีแท้ ที่เรียกว่าอภินิเวศ : **สังจาภินิเวศ – ผังตัวเข้าไปจนมิดในสังจะอันนั้น** คือทฤษฎีที่เต็มเปี่ยม. เราก็มักจะมีทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งไปตามแบบของเราแหละ จนกว่าจะได้ถูกรื้อฟื้น แก่ไข ใถ่ถอนไปตามแบบของพระพุทธเจ้า; ระวังให้ดี ๆ. คำนี้น่าหวั่นมาก คือว่าเป็นคำขบขัน : **ผังเข้าไปจนมิด**, แล้วจะเอาอะไรดึงกลับออกมา มันก็ต้องเก่งหน่อย.

อุปมาของมิจนาทฤษฎี.

ที่นี้จะพูดถึง**อุปมาของทฤษฎี**. คำเปรียบของสิ่งใด ๆ ก็ตามจะช่วยให้เราเข้าใจสิ่งนั้น ๆ ได้ดีขึ้น; ฉะนั้น **สิ่งที่เรียกว่าอุปมานั้นมีประโยชน์** และพระพุทธเจ้าท่านใช้มากที่สุด. เมื่อท่านจะตรัสอะไรให้มันเป็นจริงเป็นจัง ให้เข้าใจซึมซาบลึกซึ้งแล้วท่านจะต้องใส่อุปมาควบคู่เข้าไปเสมอแหละ, ไปอ่านดูในพระสูตรทั้งหลายก็แล้วกัน. ถึงแม้สิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีนี้มันก็มีอุปมา เช่นคำว่า **ตาข่าย**, ชาละแปลว่าตาข่าย หรือ**อวน** อวนนะเป็นตาข่ายสำหรับดักปลา นี่ชาละ,

หรือว่าชาละที่จะคักนก คักอะไรก็เรียกว่าชาละเหมือนกัน. ตาข่าย; **ทิกฺขุ** ทั้งหมดเป็นคูกชาละ คือมันล้อมเอาสัตว์ที่ติดอยู่ในนั้นไว้ ออกไม่ได้ เมื่อติดข่ายแล้วมันออกไม่ได้, ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าทิกฺขุ นั้นมันเป็นที่ติด ติดอยู่เหมือนกับติดข่ายออกไม่ได้.

ทีนี้ถ้าว่ามันเกิดทำลายข่ายขาดกระจุยกระจายออกมาได้นี้ มันก็เรียกว่าออกมาพ้นทิกฺขุแล้ว ทำลายทิกฺขุแล้ว ทำลายทิกฺขุจนหมดแล้ว. เมื่อเรามีทิกฺขุ ผิด ๆ เป็นมิจฉาทิกฺขุ ก็คือติดอยู่ในข่าย; เราก็อาศัยสติปัญญาของพระพุทธรเจ้า เป็นเครื่องทำลายข่าย ให้มันขาดกระจุยกระจายไป แล้วออกมาได้. มิจฉาทิกฺขุ ทั้งหมด จึงมีอุปมาเปรียบเสมอด้วยชาละ ซึ่งแปลว่าข่าย; บางทีก็เรียกว่า **สังฆาฏะ** ที่แปลว่าแห อย่างนี้ก็เหมือนกันแหละ ข่ายกับแหก็มันทำหน้าที่เหมือนกันแหละ. ทีนี้บางทีก็เรียกว่า **ขานูวฏฺฐะ** ขานูแปลว่าตอ เช่นตอไม้ ขานูวฏฺฐะก็แปลว่าหลักตอในวฏฺฐะ. ลงใครมีทิกฺขุแล้วมันก็เสมือนกับว่าปักหลักลงไปในที่นั้น ไม่เคลื่อนอีกต่อไป. หลักตอที่เราเห็น ๆ อยู่นะ มันก็มีความหมายว่าไม่เคลื่อนไปจากที่นั้น; ทิกฺขุนี้ทำให้คนนี้เหมือนกับปักตัวเองลงไป ในวฏฺฐะ ในวฏฺฐะ สงสารแล้วออกไม่ได้ เป็นหลักตอติดอยู่ในวฏฺฐะสงสาร. นี่คือนิทิกฺขุ คือสิ่งที่เรียกว่าทิกฺขุ เพราะว่ามันมีทิกฺขุ มันจึงปักเข้าไป ๆ โดยคำว่าอภินิเวสจมมิตไปเลย ถอนไม่ได้.

บางทีก็เรียกว่า **จีละ**, จีละมันแปลว่าเสาเขื่อน; เจโตจีละ แปลว่าเสาเขื่อนที่ตรึงจิต, จีละแปลว่าเสาเขื่อนสำหรับตรึงอะไร อย่างตรึงจิตในที่นี้ มันปักเสียบจิต. เหมือนกับที่เราเอาสัตว์มาตัวหนึ่ง แล้วก็เอาไม้แหลม ๆ ตอกลงไปบน

สัตว์ตัวนั้น ให้หลักแหลม ๆ นั้นมันทะลุสัตว์ตัวนั้นฝังลงไปในดินดินแน่นอยู่ สัตว์ตัวนั้นก็เรียกว่าถูกจีละนี้ปักลงไป. ทฤษฎีทั้งหลายมีลักษณะเหมือนจีละ มันจะเสียบปักเราให้ติดอยู่ที่นั่น โดยเฉพาะมันเสียบที่ใจ; จีละที่เสียบใจให้ติดอยู่ที่อย่างใดอย่างหนึ่ง. นี้อุปมาอย่างนี้ ไปทำภาพพจน์หลับตาเห็นเอาเองก็แล้วกัน ว่ามันเสียบจิตใจของสัตว์นั้น ให้มันดินแน่นอยู่ในเกลียวของสังสารวัฏฏ์ออกไม่ได้.

ที่นี้ในทางอื่นเปรียบเหมือนกับน้ำ; น้ำคือน้ำใหญ่ น้ำท่วม น้ำท่วมใหญ่ เรียกว่า**ทฤษฎีโฆมะ**, ทฤษฎี + โฆมะ. โฆมะในที่นี้ หมายถึงน้ำมาใหญ่อย่างมาท่วมฟ้ามาอะไรอย่างนั้นแหละ แล้วก็ท่วมมิดเลย. ทฤษฎีนี้เป็นของท่วมทับสัตว์เหลือประมาณ ไม่มีอะไรจะท่วมเท่า, ไม่ใช่ น้ำตื้น ๆ สำหรับลูยนะ, น้ำที่มันล้นฟ้ามาเลยนั้นนะ มันท่วมบ้านเรือนอะไรมิดหมดเลย อย่างที่คนตายกันมาก ๆ เป็นแสน ๆ นั้นนะ ที่น้ำทะเลอะไรมันเกิดท่วมมาแบบนั้น. นี้เรียกว่าเปรียบเหมือนน้ำโฆมะ คือน้ำหลากใหญ่.

ที่นี้บางทีก็เรียกว่า ของดอง ของหมักดอง เรียกว่า**ทฤษฎีอาสวะ**, ทฤษฎี + อาสวะ. อาสวะแปลว่าของหมักดอง; การหมักดองนี้ต้องการให้มันแน่นนอนหรือมันตายตัวลงไป, สะสมอยู่ที่นั่น ไม่ไหล ไม่เปลี่ยนไปทางอื่นเลย; ทฤษฎีนี้เป็นเครื่องหมักดองอยู่ในใจ เป็นของดองอยู่ในใจ.

นี่เป็นตัวอย่างบางอย่างพอจะให้เข้าใจได้ว่า ทฤษฎีนั้นมันมีหน้าตาอย่างไร มีลักษณะอย่างไร ดูเอาจากอุปมานี้.

บางที่ใช้ในความหมายที่ใหญ่กว้าง เช่นว่า มหาตณหาชาละ – ข่ายแห่ง ตณหาอันใหญ่หลวง. บางที่เรียกว่าพรหมชาละ – ข่ายที่มันมาเหนือเมฆ มันใหญ่ หลวง; โดยที่เล็งถึงข้อที่ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ในหมื่นโลกธาตุนี้ ส่วนมาก ๘๘% มันติดอยู่ในข่ายนั้น, เราบอกจำนวนคนไม่ถูกหรอก เราก็ต้องใช้คำว่าใน หมื่นโลกธาตุ ก็ไม่รู้ว่ามันหมื่นโลกธาตุนี้มันใหญ่สักเท่าไร. เพียงแต่โลกธาตุนี้ โลกธาตุเดียว แล้วก็ยังมิโลกเรานี้อยู่ในโลกธาตุนี้; โลกเรานี้มันเป็นกระฝักหนึ่ง ของโลกธาตุหนึ่งเท่านั้นแหละ ก็มันยังมีคนตั้งเท่าไร, ตั้งห้าพันล้านกระมัง ?

เอาละเป็นอันว่าสัตว์มันมีเท่าไรในหมื่นโลกธาตุนี้, ๘๘% มันติดอยู่ใน ข่ายเหล่านี้ ก็เลยเรียกข่ายนี้ว่ามหาตณหาชาละบ้าง พรหมชาละบ้าง เพราะว่าทฤษฎี นี้มันมีได้มากตั้งสิบ ๆ อย่าง ตั้งร้อย ๆ อย่าง คนหนึ่งก็มีอย่างหนึ่ง; ทุกคน ติดอยู่ในอวนนี้ทั้งนั้น. ถ้าสมมติว่าเราทำอวนใหญ่ ๆ ล้อมปลาที่เดียวหมดทั้ง มหาสมุทร แล้วก็กวดเข้ามา ๆ มันจะมีปลาในอวนนั้นมากสักเท่าไร คิดดู. นี่คือ อากาที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกทฤษฎีทั้งหลายว่า พรหมชาละ. นี่เป็นอุปมา.

อารยธรรมเป็นไปตามมิจฉาทฤษฎีของคน.

เฮ้อ, ที่นี้ก็อยากจะชี้ข้อสุดท้ายอีกตามเคยว่า อารยธรรมเนื้อหนังซึ่ง เป็นที่ตั้งของความหลงใหล หรือความหลงใหลในอารยธรรมเนื้อหนังนี้ มันก็มา จากทฤษฎีโดยตรง; เพราะว่าคนนี่มันไปเป็นไปตามอำนาจของทฤษฎี ของตน ๆ มันไปหลงใหลในอะไร มันก็หลงด้วยทฤษฎีนั้น, ไปหลงในอารยธรรมเนื้อหนังมันยัง

ง่าย เพราะมันเป็นตัวกิเลสอยู่แล้ว. ทฤษฎีมันเป็นกิเลส, วัตถุของมัน วัตถุประสงค์ของมันก็จะหากิเลส คือหาเหยื่อ; ฉะนั้น ทฤษฎีประเภทที่เรียกว่าสัตสตทฤษฎีก็มันทำให้เห็นแก่ตัว จึงไปหลงอารยธรรมเนื้อหนัง, อุจเฉททฤษฎีมันก็ว่ามันจะตายเสียแล้วโว้ย ก็รีบไปหลงในเนื้อหนัง. หรือเราจะมองคู่อีกทางหนึ่งว่า ทฤษฎีที่ตรงกันหมดส่วนมากของคนใน همین โลกธาตุนี้ มันก็หลงในเนื้อหนัง; แม้ที่ว่ามันปลื้มตัวมาอย่างตรงกันข้าม มันก็ชวนให้หลงในเนื้อหนัง. นี่มันประหลาดที่ว่ามันตรงกันข้าม แต่มันไปหลงในสิ่งเดียวกันได้.

พวกที่ถือว่าไม่มีนั่น ไม่มีนี่ ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ อะไร ตรงกันข้ามกับคนธรรมดา มันก็ไปหลงในเนื้อหนัง; นำหัว : พวกที่ถือว่าไม่มีอะไรเป็นคุณค่า เป็นความหมายมันก็หลงในเนื้อหนัง, แม้ทฤษฎีที่ว่าไม่มีบุญ ไม่มีบาป ตัดคอใครก็ไม่มีความดี ไม่มีบาป มันก็ยังอุตส่าห์ไปหลงในเนื้อหนัง, หรือว่าทฤษฎีที่พูดว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงพูดว่าอย่างไรไม่ได้ เราอย่าพูดดีกว่า มันก็ยังไปหลงในเนื้อหนัง. นี่ถ้ามีจลาทฤษฎีแล้ว มันก็พาไปหาความหลงใหลในอารย-ธรรมเนื้อหนังอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. ฉะนั้น ขอให้ระมัดระวังให้มาก มันเป็นเรื่องที่น่ากลัวมาก. ทฤษฎีมันก็คือสิ่งที่จูงจุมูกสัตว์ไปหาสิ่งที่ทฤษฎีนั้นมันเข้าใจว่าดี และประสงค์; ฉะนั้น อารยธรรมทั้งหลายในระดับไหน ในยุคไหนก็ตาม มันไปตามทฤษฎีของสัตว์มนุษย์ ของคนนะ ที่มันเปลี่ยนไป ๆ.

ข้อนี้ก็เคยพูดแล้วว่า ให้ช่วยกันระลึกรู้ถึงคนป่าสมัยหินโง่น มันแรกเป็นคนขึ้นมา หรือว่าอย่างที่เขาเรียกว่าเพิ่งจะมาจากลิงนี้ ทฤษฎีมันก็แทบจะไม่มี,

มันมีก็ง่าย ๆ ต่ำ ๆ เตี้ย ๆ ตามความรู้สึกที่ผัสสะอันเลวของมันจะทำให้มันเกิดความคิด ความเชื่ออันใดขึ้นมาได้บ้าง. ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่มีชีวิตแล้วมันก็ต้องมีผัสสะแหละ ผัสสะแล้วมันก็ต้องให้เกิดความคิดนึกอย่างใดอย่างหนึ่งแหละ, ถ้าความคิดนึกอย่างนั้นมันซ้ำซากเข้าสู่รูปเข้ารอยตายตัว มันก็เป็นทิวฏฐิขึ้นมา; ฉะนั้น เราจึงถือว่า แม้คนป่าสมัยหิน ก่อนสมัยหิน มันก็มีทิวฏฐิของเขาแล้ว แม้ว่ามันจะต่ำมาก หรือตื้นมาก. แต่แล้วอย่างกลัว มันจะไม่ตื้น หรือไม่ต่ำอยู่แค่นั้น; มันจะสูง ๆ ๆ ๆ ขึ้นมา ซึ่งจะชวนให้อารยธรรมเนื้อหนังสูง ๆ ๆ สูงขึ้นมาตามลำดับ. คุณก็ต้องเชื่อว่า ถ้าพูดว่าก่อนนี้มันไม่มีพวกเราที่ฉลาด หรือว่าทำอะไรได้อย่างนี้ มันมีแต่คนสมัยหินไม่นุ่งผ้า; เอ้าแล้วทำไมมันมาเกิดคนอย่างนี้ได้ล่ะ ? แล้วทำไมมันไม่ตายเสียหมดเล่า ? ฉะนั้น เขาต้องมีอะไรที่ถูกต้อง ที่เขาจะรอดชีวิตอยู่แล้วก็มีความคิดเห็นที่ก้าวหน้า เป็นทิวฏฐิที่ก้าวหน้า.

“อารยธรรมน้ำจิ้ม” เป็นสิ่งตั้งต้นมิจฉาทิวฏฐิที่น่าหวั่น น่าเกลียด.

ผมนึกขึ้นมาได้ในบางครั้งเมื่อฉันอาหาร; ผมมองน้ำจิ้ม บางทีมันก็รู้สึกขึ้นมาว่า “ไอ้บ้า ไอ้ น้ำจิ้ม น้ำพริก ที่เขาเอามาจิ้มอะไรให้มันอร่อยขึ้นไปอีกนี่”; ก็เลยนึกได้ว่า อันนี้เอง อารยธรรมน้ำจิ้มนี่เอง มันเป็นจุดตั้งต้นที่ทำให้คนเรามันบ้ามากขึ้นทุกที ๆ. อย่างคนป่าที่แรกมันก็เอาเนื้อมากินดิบ ๆ ได้ ไม่เห็นมีอะไร, แล้วต่อมามันรู้จักเผาไฟให้สุก แล้วมันก็กินได้; แล้วทำไมมันจะต้องจิ้มน้ำจิ้ม ? นี่ถ้าเผอิญวันหนึ่งมันเกิดบังเอิญมันไปทำอะไรที่ไปจิ้มให้รสมันแปลกออกไป มันก็เปลี่ยนทิวฏฐิใหม่ เปลี่ยนทิวฏฐิที่ว่าเผาเฉย ๆ ก็พอแล้ว เผาสุกเฉย ๆ

ก็พอแล้ว มาเป็นต้องจิ้มน้ำจิ้ม. ฉะนั้น จะถือว่าอารยธรรมน้ำจิ้มนี้มันตั้งต้น
มิจฉาทฤษฎี ที่น่าหวั่นน่าหวง น่าเกลียดก็น่าเกลียด; เพราะฉะนั้น ใครเป็นคนชอบ
น้ำจิ้มอะไรแล้วก็ คิดดูให้ดี ๆ ก็ว่ามันไม่จิ้มก็ได้ใช่ไหม.

นี่ปลาย่างเฉย ๆ ผมว่ารสอร่อยดีกว่าที่ไปจิ้มน้ำจิ้มให้มันเป็นรสบ่าบอ
ไปทางไหนก็ไม่รู้; ฉะนั้น อารยธรรมน้ำจิ้มนี้ระวังให้ดี มันตั้งต้นที่จะทำให้
คนป่าสมัยโน้นเสียมาแล้ว เสียมาจนต้องปรุงอย่างนั้น ต้องปรุงอย่างนี้ ที่เรียกว่า
seasoning แต่งรสแต่งอะไรกันนั้น มันมีมากขึ้น ๆ มันก็บ่ามากขึ้น; แล้วโรคภัย
ไข้เจ็บก็มาเพราะเหตุนี้แหละ เพราะเหตุที่ว่า กินให้ผิดธรรมชาติยิ่งขึ้นไปทุกที มี
โรคภัยไข้เจ็บ. เราเรียกว่าอารยธรรมน้ำจิ้มก็แล้วกัน มันง่ายดี แล้วมันยัง
เหลืออยู่กระทั่งวันนี้ จู๊จี้ พิถีพิถัน เรื่องน้ำจิ้มกลายเป็นเรื่องใหญ่ ไปที่ภัตตาคาร
ไปที่ไหนก็ดูมันกะกะไปแต่เรื่องน้ำจิ้ม มันแสดงความบ่าบอ โง่เขลาทั้งนั้นแหละ;
อารยธรรมน้ำจิ้มยังเหลืออยู่จนบัดนี้.

คนป่านั้นก็ทำเป็นเจริญขึ้นมาผ่านอันนี้มา. ถ้าคุณไม่รู้จักก็ต้องหลง,
หลงแม้แต่น้ำจิ้ม เพราะผัสสะที่ไปชิมรสน้ำจิ้มไปจิบน้ำจิ้มเข้ามันเกิดทฤษฎีอันใหม่;
ผัสสะเป็นบ่อเกิดของทฤษฎีเป็นอย่างนี้เอง ก็เปลี่ยนทฤษฎีอย่างต้องมือน้ำจิ้ม. บางที
เขาไม่เอามาให้ก็เรียกร่องตะโกน หรือ... เห็นเป็นเรื่องที่ขาดไม่ได้. นี่เราก็คิด
ในรส ๆ ๆ, มันคือว่าน้ำจิ้มอะไรมันเปลี่ยนเรื่อย จนมีน้ำอื่นที่จะต้องไปปรุงให้สิ่ง
เหล่านั้นผิดธรรมชาติยิ่งขึ้น, จนแกงบางชนิดนี้เหมือนกับยา หรือว่าอะไรก็ไม่รู้;
แล้วมันมีอะไรดีขึ้น ? มันยุ่งมากเท่านั้นเอง มันไม่มีประโยชน์แก่ร่างกาย.

นี่ถ้าคุณไม่เข้าใจเรื่องนี้ไว้บ้าง มันก็จะเตลิดเปิดเปิงมากไปกระมัง; คุณจะต้องนั่งรถยนต์ไปกินอาหารกลางวันต่างจังหวัดแหละ เพราะเขาว่าที่โนนมีอะไรดี ที่นี้มีอะไรดี, ขอมเสียเวลา เสียเงิน เสียอะไร ไปกินอาหารกลางวันที่ต่างจังหวัดโน้น, จะซื้อตั๋วเที่ยวข้างออฟฟิศกินก็ไม่ได้ มันต้องนั่งรถยนต์ไปกินอาหารกลางวันต่างจังหวัด. นี่สมัยนี้มันถึงขนาดนี้.

ทฤษฎีมาจากผัสสะ เปลี่ยนไปตามผัสสะ และทฤษฎี สร้างลัทธิทั้งหลาย เช่น ลัทธินายทุน-คอมมิวนิสต์.

[: ผัสสะของแต่ละคนให้เกิดทฤษฎีแต่ละคน, ทฤษฎีเหมือน ๆ กันรวมกันเข้าก็เป็นลัทธิโน้น ๆ ขึ้นมา.]

ก็ทฤษฎีมันเปลี่ยนไปตามผัสสะ; ผัสสะนี้ระว่าง. ลัทธิทั้งหลายมันก็เกิดมาจากทฤษฎี, ทฤษฎีมาจากผัสสะ; คุณช่วยจำไว้ด้วย อย่าเห็นเป็นเรื่องว่าพูดเล่น ๆ. ผัสสะมันทำให้เกิดทฤษฎี ซึ่งอธิบายมาตั้งหลายหนแล้ว; ความคิดเห็นเชื่อกัน มันจะมาจากผัสสะ เพราะฉะนั้น มันเปลี่ยนไปตามความเปลี่ยนของผัสสะ; แล้วพอผัสสะให้เกิดทฤษฎีแล้ว ทฤษฎีนี้มันจะสร้างลัทธิ คือถือร่วม ๆ กันมากมันเป็นลัทธิไปเลย. **เมื่อมีทฤษฎีตรงกันหลาย ๆ คนมันก็เกิดลัทธิอันใหม่ขึ้นมา;** เช่นลัทธิคอมมิวนิสต์ เอ้า, คุณว่ายังไง มันก็มาจากทฤษฎีของคนกลุ่มนั้น เช่นทฤษฎีว่าจะต้องยึดแย้งนายทุน นี่ก็เป็นทฤษฎีของคอมมิวนิสต์ เป็นลัทธิของคอมมิวนิสต์. ถึงนายทุนก็เหมือนกันแหละ มันยึดมั่นในความเป็นนายทุน มันก็เป็นทฤษฎีอัน

หนึ่ง มันก็เป็นลัทธิอันหนึ่ง; แล้วคุณให้ตีมันนำหัวในข้อที่ว่า นายทุนมันสร้างคอมมิวนิสต์, ถ้าไม่มีนายทุนคอมมิวนิสต์ไม่มีหรอก.

นายทุนเป็นผู้ทำให้คอมมิวนิสต์เกิดขึ้นมาในโลก; มันมีคนทีอูตรีเป็นนายทุน กักตุน กวาดล้อมเอาคลังไว้เป็นของตัวเอง มากเข้า ๆ มันเป็นเหตุให้อีกพวกหนึ่งทนไม่ได้ เกิดพวกจะขี้อแย้งขึ้นมา เป็นคอมมิวนิสต์. คุณดูให้ดีกว่า คอมมิวนิสต์ ไม่ได้มาจากอื่น มันมาจากนายทุนเป็นผู้สร้างขึ้น; จริงหรือไม่จริงไปคิดดู. นายทุนเจ้าสำราญนั่นแหละเขามีมิจฉาทฤษฎีหลงไหลในอารยธรรมนี้หนึ่ง ฉะนั้น เขาต้องรับบาปอันนี้ คือเขาสร้างคอมมิวนิสต์ขึ้นมา สำหรับให้ขี้อแย้งเขาเอง. พวกนายทุนกลัวคอมมิวนิสต์ อย่างจะขาดใจ อย่าเล่าให้มากไป ผมรู้เรื่องนี้ เพราะมีฝรั่งบางคนมาหาผมเพราะความกลัวคอมมิวนิสต์ ฟังดูแล้วกลัวคอมมิวนิสต์ อย่างจะขาดใจ ยิ่งกว่ากลัวเสือ. นี่เขาต้องรับบาปอันนี้ เขาเป็นประเทศนายทุน นายทุนเจ้าสำราญ กักตุนไว้มากจนกลัวคอมมิวนิสต์ขึ้นมาในโลก. เรียกว่าใครสร้าง พระเจ้าไม่ได้สร้าง นายทุนเป็นคนสร้าง ให้คอมมิวนิสต์เกิดขึ้นมา เขากลัวจนจะขาดใจ เขาเลยป้ายบาปให้เป็นบาปของคอมมิวนิสต์ ไม่ป้ายบาปให้ตัวเอง ว่าตัวเองสร้างคอมมิวนิสต์ขึ้นมา. (“เขาเลยป้ายบาป” เสียงเทพว่า “เขาช่วยป้ายบาป” –เขาให้-มอบ-สละ)

นี่คือทฤษฎีที่มันเปลี่ยนไปตามอำนาจของผัสสะ : ผัสสะของนายทุนทำให้นายทุนเกิดทฤษฎีว่า คุณต้องเอาอย่างนี้ คือต้องกักตุนอย่างนี้ ต้องเอาเปรียบอย่างนี้ อะไรอย่างนี้. ทีนี้พอพวกหนึ่ง ชนจำนวนน้อยจำนวนหนึ่ง หรือจำนวนมากจำนวนหนึ่ง มันประสบความยากลำบากขึ้นมา เพราะมันถูกกวาดไปกักตุนไว้ที่ไหนก็ไม่รู้, ความลำบากนี้พอมันไปผัสสะเข้า มันผัสสะต่อความลำบากเข้า มันก็

เกิดความคิดขึ้นมา ความเห็นขึ้นมาว่าจะต้องตามไปดู ที่ไหนมันกักตุนไว้ จะต้องพังทลายที่นั่น; มันก็เกิดทิวฏฐิอย่างนี้ เกิดลัทธิต่างๆ ที่จะทำลายนายทุน. นี่ก็คือเรื่องจริงที่กำลังมีอยู่ในโลก ในยุคนี้ในยุคปัจจุบันนี้.

ผัสสะของแต่ละคนให้เกิดทิวฏฐิของแต่ละคน; พอทิวฏฐินั้นรวมตัวกันได้ คือมันเหมือน ๆ กัน แล้วมันก็เป็นลัทธิต่อหนึ่งขึ้นมา มันจึงเป็นลัทธินายทุนหรือเป็นลัทธิตอมมิวนิสต์; แล้วก็อย่าลืมที่ว่ามันนำหัวที่ว่า นายทุนเป็นผู้สร้างคอมมิวนิสต์มาแล้วก็แล้ว แล้วก็โยนบาปให้พวกคอมมิวนิสต์; นี่ก็คือมิจฉาทิวฏฐิ.

เอาละ, เป็นอันว่าเราได้พูดกันถึงเรื่องทิวฏฐิ ที่เกี่ยวกับชีวิตจิตใจของคนเรา ของสัตว์ทั้งหลาย แล้วเป็นปัญหายุ่งยากที่สุดของมนุษย์เวลานี้ก็เรื่องนี้แหละ คือเรื่องทิวฏฐิที่มาจากผัสสะนี้. ขอให้เอาไปคิดให้ดี ๆ; พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขที่เราจะต้องติดตาม ให้ถูกต้อง ให้เข้าใจ, เราจึงจะรู้จักธรรมะ จึงจะรู้จักพุทธศาสนา, จะเอาชนะผัสสะได้ แล้วเอาชนะทิวฏฐิทั้งหลายได้ แล้วก็ดับทุกข์ได้ แล้วก็ถึงนิพพาน; เรื่องก็จะมีเท่านี้ ที่เกี่ยวกับทิวฏฐิ. เอาละเลยเวลาไปบ้างแล้ว เพราะอยากจะพูดเสียให้มันจบในวันนี้, เรื่องทิวฏฐิ.

ขอยุติกันที่สำหรับวันนี้.

สังสารวัฏฏ์คืออะไร.

วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากครั้งที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน ไปจนถึงหน้า ๕๔๕.]

ทุก ๆ ครั้ง เราได้พูดถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม และ มนุษยธรรม ๒ อย่างนี้ในแง่ใดแง่หนึ่งเสมอมา; ขอให้ทบทวนใจความสำคัญของเรื่องนี้ที่เกี่ยวกับสิ่งทั้ง ๒ นี้ ให้ชัดเจนอยู่ในใจเสมอ. เพราะว่าปัญหาใหญ่

ของเราก็คือที่ว่า โลกเจริญแต่ทางฝ่ายอารยธรรมเนื้อหนัง อย่างที่ใครจะเอาไว้ไม่
อยู่; ส่วนมนุษยธรรมนั้นมันสู้อารยธรรมเนื้อหนังไม่ได้ คือไม่เป็นที่รักที่พอใจ
ของคนในโลก. แม้คนที่เคยชอบมนุสธรรม มนุษยธรรมอะไรทำนองนี้กันมาแต่
ก่อน ก็ชักจะพ่ายแพ้หรืออ่อนกำลังลงไป เพราะทนสู้ความยั่วยวนของอารยธรรม
ใหม่ ๆ ในทางวัตถุนี้ไม่ได้; ฉะนั้น โลกจึงอยู่ในสภาพที่ไร้มนุษยธรรมยิ่งขึ้น
ทุกที, แล้วก็มีอารยธรรมเนื้อหนังตั้งขึ้นเหมือนเมฆหมอกที่จะท่วมฟ้าไปหมด.

นี่คือปัญหา หรือว่าต้นตอของปัญหา ที่ว่าทำให้มนุษย์เรามีความยุ่งยาก
ลำบากมากขึ้น หากความสงบสุขได้ยากขึ้น; ระหว่างประเทศก็รบราฆ่าฟันกัน ด้วย
สงครามร้อน ๆ คือทำลายชีวิตกันโดยตรงบ้าง, ด้วยสงครามเย็น สงครามมืด
สงครามใต้ดิน โดยกลอุบายวิธีต่าง ๆ บ้าง; จนไม่รู้ว่าใครจะไว้ใจใครได้. ที่นี้ใน
ส่วนภายในประเทศ ก็มีพวกที่ไม่รับผิดชอบในความเป็นมนุษย์ของตนมากขึ้น ๆ
จึงมีความยุ่งยากลำบากทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ทั้งอย่างชนิดหยาบ ๆ และอย่าง
ชนิดละเอียดลึกซึ้ง มันก็ไม่มีความเบาใจ หรืออุ่นใจ สบายใจแม้ในความ
ปลอดภัยของชีวิต ทรัพย์สินสมบัติ; นี่ก็เป็นอย่างนี้ยิ่งขึ้น.

นี่เราในฐานะที่เป็นพุทธบริษัท มองเห็นอยู่ว่า เรื่องชนิดนี้มันก็เป็น
เรื่องเกี่ยวกับธรรมะในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ควรจะต้องรู้ ต้องเข้าใจ. ที่จะ
ไปแก้ไขได้หรือไม่ นั่นมันอีกปัญหาหนึ่ง แต่ว่าส่วนที่จะต้องรู้ก็ต้องรู้ไว้, ที่ยังไม่
ค่อยจะรู้ก็ต้องรู้ให้มันถึงที่สุด; ฉะนั้น จึงได้มีการบรรยายหลักธรรมะใน
พระพุทธศาสนา ในลักษณะที่สัมพันธ์กันกับปัญหาอันยุ่งยากที่สุดของมนุษย์ใน
ปัจจุบัน คือความทุกข์. โดยเหตุที่ว่า พุทธศาสนานั้น ไม่มีอะไรอื่นนอกจาก

วิธีปฏิบัติเพื่อจะดับทุกข์ ทั้งโดยส่วนตัวและทั้งโดยส่วนสังคม; ดังนั้น มันจึงเป็นเรื่องที่คาบเกี่ยวกัน หรือจะว่าเป็นเรื่องเดียวกันก็ได้ ในเมื่อถึงถึงสิ่งเหล่านี้ในแง่ที่ว่า เป็นความทุกข์และเป็นความดับทุกข์.

ทีนี้ขอให้ดูต่อไปถึงข้อที่ว่า สิ่งต่าง ๆ นี้มันสัมพันธ์กันยุ่งไปหมด; แม้ในปัจจุบันนี้มันก็สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบด้านไปไกลออกไปทั่วโลก, แล้วมันยังสัมพันธ์กันกับสิ่งที่ป็นอดีตมาแล้วแต่หนหลัง. ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าความทุกข์ยากลำบากในโลกนี้ มันจะเกิดขึ้นได้ในพริบตาเดียว มันต้องมีความผิดพลาดมาเรื่อย ๆ ๆ เป็นเวลาหลายปี หรือหลายสิบปี คนมันจึงจะหลงได้มากถึงอย่างนี้. แม้แต่ในปัญหาของบุคคลคนเดียว มันก็ยังต้องอาศัยความผิดพลาด ที่ผิดพลาดมาเรื่อย ๆ หลายเดือน หลายปี มันจึงจะมีพิษมีสงเกิดขึ้นมา. ยิ่งเกี่ยวกับมนุษย์ทั้งโลกแล้ว ก็ยิ่งต้องมีการทำที่ผิดพลาดเป็นเวลานานพอสมควรทีเดียว, อย่างที่เราได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า อารยธรรมเนื้อหนังมันตั้งต้นขึ้นมาอย่างไร ในลักษณะที่เป็นเหมือนกับเชื้อโรค แล้วมันก็ขยายตัวตามแบบของเชื้อโรค จนด้านทานไม่ไหว.

ครั้งที่แล้วมา เราก็ได้พูดกันถึง “อารยธรรมน้ำจิ้ม”; พูดอย่างนี้ก็เพื่อให้มันไม่ลืมน เพื่อให้เห็นว่าอารยธรรมที่ทำให้มนุษย์ลำบากนี้ มันตั้งต้นมาตั้งแต่อารยธรรมน้ำจิ้ม, จะเป็นน้ำจิ้มปัจจุบันนี้ หรือน้ำจิ้มสำหรับมนุษย์ตั้งแต่สมัยหิน หรือก่อนสมัยหินก็ตามใจ : ว่าครั้งแรกคนป่าเหล่านั้นกินเนื้อดิบ ๆ ก็ได้ มันก็กินเท่าที่มันจะจำเป็นแก่ร่างกาย ที่ร่างกายมันรู้สึกต้องการเท่าไร; ต่อมามันรู้จักทำให้สุก ให้เปื่อยให้ย่อยด้วยการเผาไฟ หรือย่างไฟ หรือทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง, มันก็อร่อยชวนกิน มันก็เลยกินได้มากกว่าเก่า.

โทษทางกายของการหลงอารยธรรมน้ำจิ้ม.

[หลงอารยธรรมน้ำจิ้มทำให้หลงการอยู่ดีกินดี มีโรคภัยร้ายเป็นต้น.]

ต่อมาถึงยุคที่เรียกอารยธรรมน้ำจิ้มของคนมนุษย์ในโลกนี้ รู้จักเอาของมาปรุงรส นี่เราเรียกว่าน้ำจิ้ม, คือปรุงรสให้มันแปลกออกไป เลือกรสที่มันอร่อยกว่าเดิม; น้ำมันจึงเกิดความเปลี่ยนแปลง ที่ว่าจะไม่กินเนื้อดิบ หรือจะไม่กินเนื้ออย่างเลข ๆ, มันต้องการปรุงรส. ที่นี้มีผลอะไรเกิดขึ้น ? ส่วนที่ปรุงรสนี้ไม่มีผลดีทางอนามัยอะไรเพิ่มขึ้น, นอกจากว่ามันอร่อยมากขึ้น หรือมันหลอกลวงให้มันกินมากขึ้นกว่าที่ธรรมชาติมันต้องการ; แล้วคิดดูเถอะว่ามันเป็นผลดี หรือเป็นผลร้ายในทางอนามัยเป็นต้น.

แม้ในทางอนามัยมันก็ต้องมองกันไปในแง่ที่ว่า มันกินเกินกว่าที่ร่างกายต้องการ เพราะไปลวงมัน ทำให้อร่อยด้วยการปรุงรส. น้ำมันก็ผิดแล้ว เพียงเท่านี้มันก็ผิดแล้ว คือมันผิดธรรมชาติแล้ว, หรือจะเรียกว่าผิดความต้องการ หรือความประสงค์ของพระเป็นเจ้าแล้ว, มันเป็นบาปชนิดหนึ่งแล้วที่เกิดขึ้น, เพราะว่ามันจะกินมากกว่าที่ร่างกายหรือธรรมชาติต้องการ. ความผิดชนิดนี้ใครไปมองเห็นมันเมื่อไร ก็ไม่มองเห็นด้วยซ้ำไปว่าเป็นความผิด, แต่พระเจ้าเท่านั้นที่จะมองเห็น; ฉะนั้น มันก็มีการเปลี่ยนแปลงในทางร่างกาย ในการที่มันกินมาก แล้วกินอร่อย แล้วมันก็จะกินมากครั้งมากเวลาเข้า.

ที่นี้เนื้อตัวของคนมันก็เปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะมีปัญหาเกี่ยวกับโรคภัยไข้เจ็บ; ยิ่งกินดีเท่าไรมันก็ยังมีความเปลี่ยนแปลงมาก. นี่เดี๋ยวนี้ก็ดูเถอะ

แม้ในปัจจุบันนี้แหละจะเห็นได้ ว่าโรคร้ายไข้เจ็บทั้งหลายนี้เพิ่งจะเกิดขึ้นมากมาย และลึกซึ้งซับซ้อน **เมื่อกินดีก็กินดี มากขึ้น ๆ เกินธรรมชาติ.** แม้จะกินดีอยู่ดี อย่างธรรมดาสามัญ ไม่กินเหล้าเมายา; มันก็ยังมีโรคที่เกิดเพราะการกินดีอยู่ดีของคนมั่งมีอยู่นั่นเอง, อย่างไม่วุ่นวายมากมายกับเขาก็ยังเป็นโรคต่อกระจกในตาอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งหมอกก็ถือกันว่ามันมาจากการกินดีอยู่ดี หมายความว่ามันเกินกว่าที่หรือมันผิดกว่าที่ธรรมชาติมันต้องการ.

โทษทางจิตที่เกิดมาจากการหลงกินดีอยู่ดี.

[หลงอารยธรรมน้ำจิ้มทำให้หลงอร่อยให้มีทิฏฐิใหม่เป็นต้น.]

นี่อารยธรรมเนื้อหนังเมื่อมันเกิดขึ้นแล้วมันก็ต้องทำอย่างนี้ ตั้งแต่จุดตั้งต้นมาทีเดียวจนบัดนี้; มันเพิ่มขึ้นไม่รู้กี่ร้อยเท่า พันเท่า หมื่นเท่า แสนเท่า. ที่นี้ทางจิตใจมันก็เลวลง เพราะว่าเมื่อไปทำให้อร่อยเข้า มันก็ชอบอร่อย, ถ้ามันไม่มีความรู้พอ; มันจะหลงไหลในความอร่อย มันจะยึดมันถือมันในความเอร็ดอร่อย. มันจะเกิดทิฏฐิอันใหม่ขึ้นมา เพราะการสัมผัสต่อความอร่อยนั้น, อย่างที่เรียกว่า **บ่อเกิดของทิฏฐิก็คือผัสสะ** ตามพระพุทธภาษิต; ยิ่งอร่อยในทางผัสสะมาก มันก็ยึดมันด้วยทิฏฐิมาก แล้วทำให้ยิ่งอยากกินที่แปลกที่ใหม่ที่มากที่ตามใจกิเลสมากขึ้น.

ฉะนั้น สัตว์มนุษย์นี้ ก็เริ่มเปลี่ยนจากการกินอาหารตามธรรมชาติ มากลายเป็นกินเหยื่อ, เหยื่อในโลกที่มีไว้หลอกหลวงคน. เปรียบเทียบกันง่าย ๆ ก็จะเห็นว่า **วัวควายในทุ่งนานั้น กินอาหารแท้ ๆ, กินอาหาร กินสิ่งที่เรียกว่า**

อาหาร ถูกต้องตามความหมายของคำว่าอาหาร; แต่มนุษย์นี้นับตั้งแต่ละการกินอาหารโดยไม่มีกรปรุงรสเป็นต้นมาแล้ว ก็เรียกว่ากินเหยื่อมากขึ้น ๆ, ก็จะมีเรื่องหลอกหลวงลิ้นของตัวให้มากขึ้น ๆ แต่คนเขาก็ยังเรียกว่าอาหารอยู่นั่นแหละ. แต่โดยข้อเท็จจริง มันกลายเป็นสิ่งที่เรียกว่าามิสไปแล้ว : อาหารนั้นอย่างหนึ่ง, อามิสนั้นอย่างหนึ่ง; ไปดูให้ดี. อาหารก็เหมือนที่วัวควายกินอยู่ในทุ่งนา; อามิสก็เหมือนกับที่คนเขาประคิษฐ์ประคอย เอาแต่ความเอร็ดอร่อยหลอกหลวงกัน ให้คนมันกินแล้วเขาก็ได้เงินมาก ๆ สำหรับผู้ขายผู้ปรุง, มันถูกใจทั้งคนปรุงและคนกิน, คนกินก็ชอบ คนปรุงขายก็ชอบ มันก็เลยไปกันใหญ่ในทางที่จะเป็นอามิส.

สิ่งเหล่านี้ก็มีได้จำเป็น ไม่ได้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ. ถึงแม้ที่เขาเรียกกันว่าความก้าวหน้าทางโภชนศาสตร์ อาหารศาสตร์ เคหศาสตร์อะไรก็ตาม เป็นเรื่องเป็นทาสของกิเลสเกือบทั้งร้อยเปอร์เซ็นต์. ที่พูดว่าเพื่อให้มันถูกต้องตามหลักอนามัยยิ่งขึ้นนั้น มันพูดอย่างขี้โกง, ถูกต้องตามแบบที่เห็นว่ามันผิดไปมาก แล้วก็แก้ไขให้กลับมาถูกบ้างนิดหน่อยเท่านั้น. นอกจากจะชั่วให้ร่อยทางลิ้นแล้ว มันยังมีชั่วให้หลงในทางสี ในทางกลิ่น กระทั่งทางตา คือประดับประดา ประคิษฐ์ประคอยแม้ในงานอาหารหรือในโต๊ะอาหาร; นี้เหมือนกับเป็นบ้า แต่เขาก็ไม่เรียกว่าเป็นบ้า เขาเรียกว่าความก้าวหน้า ความเจริญทางวัฒนธรรม, แล้วก็สอนกันทั่วโลก.

นี่ถ้ามองดูในสายตาของพระเจ้า มันก็ผิด ผิดอย่างยิ่ง เป็นอาชญากรรมอย่างยิ่ง; แต่ถ้าดูในสายตาของมนุษย์ มันก็ถูกอย่างยิ่ง เขาว่าถูกอย่างยิ่ง คืออย่างยิ่ง เจริญอย่างยิ่ง ก้าวหน้าอย่างยิ่งไปตามแบบของมนุษย์ ของคนที่เขาเรียกว่าเขามี

ความเจริญ. นี้ขอให้แยกกันให้เด็ดขาดตรงนี้ ว่าความเจริญอย่างนี้ไม่ใช่มนุษย-
 ธรรม, มันเป็นอารยธรรม อารยธรรมเนื้อหนัง เกี่ยวเนื่องกับเนื้อหนัง เกี่ยวเนื่อง
 กับวัตถุ ซึ่งล้วนแต่จะทำให้จิตทรามลงทุกที; ถ้ามันเป็นมนุษยธรรม มันไม่ได้
 ทำให้จิตทรามลง, มันมีแต่ทำให้จิตสูงขึ้น. นี่มันแยกทางกันเดินอย่างนี้.

สรุปแล้วจะเห็นได้ทันทีว่า ความผิดพลาดนี้มันไม่ได้ตั้งต้นเดี่ยวนี้;
 มันตั้งต้นมาตั้งแต่ยุคอารยธรรมน้ำจืด ของคนป่าที่ยังจะย่างเนื้อกิน แล้วเกิดแต่ง
 รสขึ้นมาด้วยของจืด.

ทีนี้เราจะดูกันในแง่ที่ว่า มันคาบเกี่ยวกันไปเรื่อยในทางที่จะทำให้ผิด
 มากขึ้น เป็นรอบ ๆ เป็นยุค ๆ ไปเลย. มันยิ่งกินอร่อยโดยวิธีนั้น มันก็ยิ่งแสวง
 โดยวิธีนั้นมากขึ้น, ยิ่งแสวงมันก็ยิ่งได้ เพราะมันยิ่งแสวงนี้, ยิ่งได้มันก็ยิ่งกิน ยิ่ง
 กินให้อร่อย, พอมันติดในรสอร่อยนั้นแล้ว มันก็ยิ่งแสวงอีกแหละ; มันจะเป็น
 วงกลมขึ้นมา : ยิ่งแสวงยิ่งได้ ยิ่งได้ยิ่งกิน, ยิ่งกินยิ่งอร่อย ยิ่งอร่อยยิ่งแสวง ยิ่ง
 แสวงยิ่งได้ ยิ่งได้ยิ่งกิน; เกิดเป็นวงกลมขึ้นมา ในความหมายของคำพูดที่เรียกว่า
 สังสารวัฏฏ์. เพราะฉะนั้น ในวันนี้ผมจะได้บรรยายโดยให้หัวข้อว่า สิ่ง
 เรียกว่าสังสารวัฏฏ์นั้นคืออะไร.

นี้ขอให้ดูดี ๆ ว่า เราได้กล่าวกันมาตามลำดับ ตั้งแต่คำว่า สิ่งที่เรา
 จิตนั้นคืออะไร, สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสนั้นคืออะไร, สิ่งที่เราเรียกว่าทิวฐินั้นคืออะไร; แล้ว
 วันนี้เราจะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า สิ่งที่เราเรียกว่าสังสารวัฏฏ์นั้นคืออะไร.

... ..

[เริ่มบรรยาย ตามหัวข้อบรรยายแห่งครั้งนี้]

สังสารวัฏฏ์โดยพยัญชนะและโดยอรรถะ.

มันก็เป็นธรรมเนียม หรือเป็นความเคยชิน หรือเป็นความถูกต้องมาแล้ว ที่ว่าเมื่อจะอธิบายอะไรให้ใครเข้าใจ ก็จำเป็นจะต้องพูดกันโดยตัวหนังสือ หรือโดยตัวพยัญชนะกันก่อน. สังสาระ แปลว่าเล่นไป, วัฏฏ์ หรือวัฏฏะนี้แปลว่าวนเป็นวงกลม; สังสารวัฏฏ์ก็แปลว่าวงกลมแห่งการเล่นไป. ถ้าเรากลับกันเสียเป็นวัฏฏสังสาระ มันก็กลายเป็นว่าการเล่นไปเป็นวงกลม.

คำนี้ใช้กันทั้ง ๒ รูปแหละ : บางทีก็เรียกว่าวัฏฏสังสาร, บางทีก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์; กลับคำหน้าเป็นคำหลังกันอยู่อย่างนี้. ความมันก็เท่าเดิม; เพราะว่าคำว่าสังสาระ มันแปลว่าเล่นไป เหมือนกับนกบินเล่นไปในอากาศอย่างนั้น, ทีนี้วัฏฏ์ วัฏฏะนี้มันแปลว่ากลม หรือวงกลม. จะพูดว่าสังสารวัฏฏ์มันก็วงกลมแห่งการเล่นไป; วัฏฏสังสารมันก็การเล่นไปเป็นวงกลม. นี่ก็คือสังสารวัฏฏ์โดยตัวหนังสือ หรือโดยตัวพยัญชนะ.

แต่ทีนี้ขอให้ทราบไว้เป็นข้อแรกว่า ถ้าพูดว่าสังสารวัฏฏ์ หรือวัฏฏสังสารก็ตามเถอะ ในพุทธศาสนานั้น จะต้องหมายถึงวงกลมที่มีกิเลสเจืออยู่ด้วยส่วนหนึ่งเสมอไป; ถ้ามิได้มีกิเลสเจืออยู่ด้วยส่วนหนึ่งแล้ว ก็จะไม่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ หรือวัฏฏสังสารเลย. แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว คำพูดคำนี้มันใช้แก่อะไรก็ได้, ถ้ามันส่งต่อกันไปเป็นวงกลม แล้วกลมอยู่นั้น กลมซ้ำ ๆ ๆ อยู่นั้น.

ที่ว่ามันไม่เกี่ยวกับกิเลสนั้น ก็เช่นว่า ใอน้ำถูกแดดเผาขึ้นไปเป็นเมฆ, เมฆก็กลายเป็นฝนตกลงมาอีก, กลายเป็นน้ำที่แผ่นดินอีก น้ำมันก็วงหนึ่งแล้ว; น้ำนี้กลายเป็นไอน้ำขึ้นไปเป็นเมฆ แล้วเป็นฝนกลับตกลงมาอีก มันก็วงหนึ่งอีก; แล้วมันจะซ้ำกันอย่างไม่รู้ที่สืบที่ร้อยวง; นี่ก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ได้โดยตัวหนังสือแล้วคนก็ชอบพูดกันในแง่นี้ทุกอย่างไม่ว่าอะไร. หรือแม้แต่การไหลเวียนของโลหิตในร่างกายเรา จนกว่าไปทั่วตัวแล้วกลับมาวงหนึ่ง อย่างนี้ก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ได้โดยตัวหนังสือ; แล้วก็เป็นการพูดที่ได้ใช้กันทั่วไปอย่างไม่ว่าอะไร, ถ้ามันไปครบวง แล้วมันซ้ำรอยอีก ๆ เขาเรียกว่าสังสารวัฏฏ์ได้ทั้งนั้น. แต่อย่างนี้ไม่ใช่สังสารวัฏฏ์ที่เป็นปัญหาในทางธรรม หรือเป็นเรื่องของความทุกข์. ถ้าสังสารวัฏฏ์ที่เป็นความทุกข์ต้องเนื่องด้วยกิเลส มีอวิชชาเป็นแม่บท คลอดลูกออกไปเป็น โลกะ โทสะ โมหะ เป็นค้นหา อุปาทาน ก็ตามใจ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือสิ่งที่เรียกว่าปัจจุสมุปบาทนั่นแหละ คือสังสารวัฏฏ์ : ปัจจุสมุปบาทครบวงรอบหนึ่ง ก็คือสังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง.

: สังสารวัฏฏ์ที่เป็นปัญหาทางธรรมะ แบ่งเป็น ๓ ส่วน.

สังสารวัฏฏ์โดยใจความ แบ่งวงกลมออกเป็น ๓ ส่วน : ส่วนหนึ่งเป็นกิเลส, ส่วนหนึ่งเป็นกรรม, ส่วนหนึ่งเป็นผลกรรม; เขาเรียกว่ากิเลส กรรม วิบาก, กิเลส-กรรม-วิบาก, กิเลส-กรรม-วิบาก; เป็นวงกลมอย่างนี้ เรียกว่าสังสารวัฏฏ์. กิเลสก็คือกิเลสแหละ เช่นความอยาก ความต้องการ ความโง่

ความหลง อุปาทานอะไรก็สุดแท้, มันเป็นกิเลส ทำให้ออยาก, ในลักษณะ
 กามตัณหาก็ได้ ภวตัณหาก็ได้ วิภวตัณหาก็ได้ มันอยากก็แล้วกัน; พอมันอยาก
 แล้วมันก็มีการกระทำตามความอยาก นี่เขาเรียกว่ากรรม.

ต้องจำให้ดีๆ การกระทำด้วยอำนาจของความอยาก หรือกิเลส จึงจะ
 เรียกว่ากรรม. ถ้ามิได้กระทำด้วยอำนาจของกิเลส มิได้เรียกว่ากรรม มันเป็นสัก
 วกิริยา; เช่นเราจะเดินเล่นตามสบายอย่างนี้ มันมิได้ทำด้วยอำนาจของกิเลส
 อย่างนี้มันเป็นกิริยา; แต่ถ้าเราวิ่งไล่จับสัตว์ หรืออะไรสักอย่างหนึ่งมันก็เป็นเรื่อง
 ของกรรม. ฉะนั้น กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม, กรรมคือการกระทำ; ทำลงไปแล้ว
 มันก็มีวิบาก คือผลของกรรมที่เกิดขึ้น. ถ้าถูกใจเอรีดอรรอย ถ้าคนนั้นมันถูกใจ
 เอรีดอรรอย มันก็อยากต่อไปอีก ทำต่อไปอีก; ถ้ามันไม่อรรอย มันไม่ถูกใจมันก็
 เปลี่ยนความอยาก หรือเปลี่ยนกิเลสนั้นไปในรูปอื่น เป็นกิเลสอย่างอื่น เป็นความ
 อยากอย่างอื่นอีก มันก็เป็นกิเลสอยู่นั่น แล้วมันก็ทำกรรมอีก.

มันก็เป็นวง ๆ ๆ ๆ ที่สัมพันธ์กันเรื่อยไปเหมือนกับสายโซ่. ถ้าเรา
 กลับตามองเห็นภาพสายโซ่เราก็จะเห็นว่ามิมวง ๆ ๆ ๆ แล้วมันคล้อง ๆ กันไปเป็น
 สายยาวยืด; คือมันมีส่วนที่สัมพันธ์จากวงแรกเสมอไป. ดูตรงข้อที่ว่าทำกรรม
 แล้วได้ผลกรรม : ถ้าตรงกับกิเลส มันก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสและทำต่อไปอีก; แม้
 ไม่ตรงกับกิเลส มันก็มีเหตุอันนั้นแหละเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดกิเลสและทำ
 ใหม่อีก. นี่เรียกว่ามันคล้องกันอย่างนี้; วงกลมวงหนึ่งก็คล้องกับวงกลมวงอื่นที่
 ถัดไป ๆ ๆ.

นี่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์. ในตึกโรงหนังนั้นก็มึรูปปฏิจสมุขบาท : ที่ตรงศูนย์กลางมึรูปงู ซึ่งเปรียบเหมือนกิเลส, แล้วก็มึรูปไก่ซึ่งเปรียบเหมือนกรรม; งูกัดหางไก่ งูคาบหางไก่, แล้วไก่อีกคาบหางหมู ซึ่งเปรียบเหมือนกับวิบากของกรรม, แล้วหมูก็คาบหางไก่ ก็ครบรอบพอดี. แล้วก็มันวิ่งกันอยู่อย่างนี้; เป็นภาพเขียนแสดงอุปมาของสิ่งที่เรียกว่า วัฏฏสงสาร หรือสังสารวัฏฏ์ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งก็เรียกว่าไตรวัฏฏะ – วัฏฏะที่มีองค์ ๓. นี่แหละคือคำว่าสังสารวัฏฏ์ หรือวัฏฏสงสาร โดยพยัญชนะและโดยอรรถะ มีอยู่อย่างนี้.

ดูให้เห็นชัดว่า สังสารวัฏฏ์มีอยู่จริงในใจคนเรา.

[: สังสารวัฏฏ์ในภาษาธรรมจะมีในจิตใจ.]

ทีนี้ก็มีความประสงค์ที่ว่า ให้พิจารณาดูให้เห็นชัดแจ้งจนมันกลายเป็นเรื่องที่มีอยู่จริง. มีอยู่จริงก็คือมีอยู่แก่เรา มีอยู่ในจิตใจของเรา มีอยู่ในชีวิตของเรา; นั่นเรียกว่ามีอยู่จริง, แล้วก็เราต้องเห็นว่ามันมีอยู่อย่างนั้นจริง. ในทีนี้ก็เห็นอย่างที่ได้กล่าวแล้ว เพราะเห็นได้โดยง่ายไม่ยากเลย : เราอยากอะไร เราก็ทำตามความอยาก ได้ผลจากการกระทำมา แล้วเราก็ยังไม่หยุดอยาก. เพราะฉะนั้นเราจึงหาเงินได้มากขึ้น ๆ ๆ ด้วยการกระทำที่ต่างกัน ๆ หรือว่าเหมือนกันที่สุดแท้; อยากได้เงิน, ก็ทำกรรมคือหาเงิน, หาเงินได้เงินมา มันก็ไม่หยุดอยาก.

ทีนี้ที่มันร้ายกาจไปกว่านั้นก็คือว่า ไปหามา ก็ได้มา แล้วก็กินเข้าไป แล้วมันอร่อย มันก็เลยอยากมากขึ้นกว่าเดิม ในการที่จะหามากกว่าเดิม จะทำ

มากกว่าเดิม จะกินมากกว่าเดิม อะไรเดิมเรื่อย ที่เขาเรียกกันว่ากินดีอยู่ดี ของสมัยอารยธรรมเนื้อหนังนี้; นั่นแหละระวังให้ดี. เคยบอกกันแล้วเคยบอกกันอีกว่า มันไม่ใช่อย่างเดียวกับมนุษยธรรมของพระพุทธเจ้าที่ว่า จงกินอยู่แต่พอดี. ถ้าเราถืออุดมคติ “กินดีอยู่ดี” มันก็เป็นอารยธรรมเนื้อหนัง; ถ้า “กินอยู่เท่าที่จำเป็น” ก็เป็นมนุษยธรรม เพื่อรักษาไว้ซึ่งจิตใจที่สูง.

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเรื่องวิภูฏสงสารนี้ มันเกี่ยวข้องกับเรา มนุษย์ทุกคน แม้กระทั่งเด็ก ๆ; ดังนั้นให้ถือว่า เป็นสิ่งที่ต้องศึกษา ต้องตะต๋อง ต้องปฏิบัติ, ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่ต้องพูดกันแล้ว เพราะว่าเรื่องที่เป็นปัญหาของตัวโดยตรงก็ยังไม่สนใจจะรู้ หรือว่าจะประพฤติปฏิบัติ. นี่เมื่อกล่าวว่าสังสารวิภูฏหรือวิภูฏสงสารนั้น มันต้องมีข้อเท็จจริงอย่างนี้. ที่นี้คนไม่รู้มันก็เลยฟังเป็นภาษาวัด ภาษาชาววัด ภาษาที่วัดพูดกัน แปลก ๆ ไม่เกี่ยวกับเรา; มันเลยโง่งอย่างดักดานมากขึ้นไปอีก คือไม่รู้ทั้งภาษา และไม่รู้ทั้งตัวจริง. ผู้ที่มีการศึกษาอย่างสมัยนี้ ได้ยินคำว่าสังสารวิภูฏ แล้วก็เฉยเฉย หรือก็เกลียดไม่ยอมฟัง.

นี่มันมีความโง่งทั้งในทางภาษา ไม่รู้ว่าคำว่าสังสารวิภูฏนั้นแปลว่าอย่างไร แล้วก็รู้ถึงเรื่องจริงก็คือสิ่งที่มันเกิดอยู่ในเรา ที่มันใส่หัวเราให้วิ่งว่อนไปเต็มถนน จนไม่มีถนนจะเดิน; นั่นคืออำนาจของสังสารวิภูฏ. ไปดูเมื่อเวลารถมันติดกันแน่นในถนนในกรุงเทพฯ จะเห็นง่ายขึ้น; แล้วจะว่าไม่ใช่เรื่องของเราอย่างไร. ที่มันรบบราฆ่าฟันกันที่ไหน อะไรทุก ๆ อย่างมันเป็นเรื่องของสังสารวิภูฏทั้งนั้น; คือความอยากของคน แล้วการกระทำของคน แล้วการได้ผล

อย่างใดอย่างหนึ่งมา, ทำให้คนอยากทวิยิ่งขึ้น ไม่มีถอยหลัง. นี่คือนิสังสารวัฏฏ์ เป็นไฟเผาจิตใจของคนอยู่ตลอดเวลา.

เมื่อมองเห็น หรือรู้จักสังสารวัฏฏ์ก็จะเกิดความกลัว; ถ้ายังไม่กลัวก็ไม่ชื่อว่าเห็น, พูดแต่ปาก หรือรู้แต่ภาษา รู้แต่หนังสือ. **ถ้าใครเห็นสังสารวัฏฏ์ คนนั้นจะต้องกลัวสังสารวัฏฏ์** จะเฉยอยู่ไม่ได้ หรือว่าทำเล่น ๆ กับสังสารวัฏฏ์ไม่ได้; ต้องศึกษาจริง ต้องเอาจริง ต้องแก้ไขกันจริง ๆ. นี่แหละคือสิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ ที่ผมเห็นว่าควรเอามาพูดกันแล้ว จึงได้เอามาพูดกัน.

ทั้งภิกษุและชาวบ้าน

ต่างก็ต้องการพ้นภัยจากวัฏฏสังสารเป็นจุดมุ่งหมาย.

คำว่า **ภิกษุ** เป็นคำที่มีความหมาย แยกได้หลาย ๆ ความหมาย; แต่ความหมายที่สำคัญ สำหรับคำว่าภิกษุนี้ มันแปลว่า **ผู้ขอ**ก็ได้ : ภิกษุแปลว่าขอ, **ภิกษุคือผู้ขอ**; แต่ว่าครูบาอาจารย์ของเราไม่ได้แปลอย่างนั้น ไม่มุ่งหมายจะแปลอย่างนั้นด้วยซ้ำไป. **ภิกษเว ดูกรภิกษุสงฆ์ผู้เห็นภัยในวัฏฏสังสาร** : นี้คุณไปฟังเทศน์แบบโบราณจะมีอย่างนี้ทั้งนั้น; หมายถึงคำเทศน์ ที่เทศน์ในโบราณซึ่งยกเลิกไปเสียแล้ว. จะเป็นเทศน์มหาชาติก็ดี จะเป็นเทศน์สั่งสอนอะไรก็ดี จะว่า **ภิกษเว ดูกรภิกษุสงฆ์ผู้เห็นภัยในวัฏฏสังสารทั้งนั้น**; คือเขาแยกเป็น ภา นั้น

คือภยะ และอิกขะ อิกขะนั้นแปลว่าเห็น, ภยะ+ อิกขะ – เห็นภัย; ภยะ + อิกขะเป็น ภิกขุณี – เป็นผู้เห็นภัย, เห็นภัยก็เห็นภัยในวัฏฏสงสาร.

นี่ภิกขุก็แปลว่าผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร. ถ้าใครไม่เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ก็ให้ถือว่าเป็นภิกขุแต่เปลือกไปก่อน; จนกว่าจะเห็นภัยในวัฏฏสงสาร จึงจะเป็นภิกขุทั้งเนื้อและทั้งเปลือก. “เปลือก” ก็หมายความว่าขอกิน, เป็นภิกขุอย่างขอเขากินก็ได้ มันก็เรียกว่าเป็นภิกขุเหมือนกัน; แต่ถ้า “เนื้อใน” มันต้องเห็นภัยในวัฏฏสงสารแล้วจึงไปขอเขากิน. ที่นี้มันมีข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่ว่า ต้องรับรองว่าต่อเมื่อเห็นภัยในวัฏฏสงสาร จึงจะมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะไปขอเขากิน. ถ้ายังไม่เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ไม่มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะไปกินข้าวของผู้อื่น; ขึ้นไปเอามากินมันก็เป็นหนี้สินสะสมอยู่ในตัว มันไม่สนุกเลย.

ถ้าจะเป็นภิกขุที่ถูกต้อง มันก็ต้องเห็นภัยในวัฏฏสงสารอย่างที่ว่ามาแล้ว; แล้วก็ปฏิบัติต่อผู้คืนรนอยู่ เพื่อจะเอาชนะภัยเหล่านั้น. นั่นทำให้เกิดสิทธิอันชอบธรรมที่จะกินอาหารของผู้อื่น จึงมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะถือบาตรเดินไปให้เขาใส่ให้ แล้วมีหน้าซ้ำคนใส่ให้นั่นกลับได้บุญเสียอีก. ผู้นั้นก็มีสิทธิที่จะขอ และผู้ให้ก็กลายเป็นผู้ได้บุญเสียอีก; นี่มันก็เลยเป็นความถูกต้อง. ความถูกต้องอันนี้ เกิดมาจากการเห็นภัยในวัฏฏสงสาร. ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสารไม่ใช่ของเล็กน้อยแล้ว แม้แก่คนทั่วไปด้วย; เป็นของใหญ่ยิ่งสำหรับภิกขุที่จะต้องเห็นภัยให้สมชื่อภิกขุ และมีสิทธิจะกินข้าวของผู้อื่น.

ที่นี้ผู้อื่นคือชาวบ้านทั่วไป ก็ต้องการจะพ้นภัยจากวัฏฏสงสารอยู่เหมือนกัน, จึงอุตส่าห์บำรุงเลี้ยงดูภิกษุผู้จะเห็นภัย หรือผู้เห็นภัย หรือผู้กำลังจะเอาชนะภัยนี้ไว้ในโลกนี้. มันก็เนื่องมาจากภัยในวัฏฏสงสารนั้นแหละ, ชาวบ้านจึงยินดีที่จะถวายอาหารแก่ภิกษุ แล้วอย่างน้อยก็ได้บุญ เพราะว่าสืบอายุพระศาสนาไว้ได้ สืบอายุการกระทำที่จะพ้นภัยในวัฏฏสงสารไว้ได้. นี่คือความสำคัญของสิ่งทีเรียกว่าวัฏฏสงสาร เรียกว่า การเวียนว่ายไปในกองทุกข์ หรือเวียนว่ายไปในความเกิดแก่เจ็บตาย.

อะไรก็ได้ถ้ามันเป็นวงกลมแล้วเรียก วัฏฏสงสาร; ถ้ามันเจืออยู่ด้วยกิเลสหรือความทุกข์ก็เป็นวัฏฏสงสารในพุทธศาสนา, ถ้าไม่เจืออยู่ด้วยกิเลสหรือความทุกข์ก็เป็นวัฏฏสงสารตามธรรมชาติธรรมดา ในภาษาที่ใช้พูดกัน. การเวียนอยู่ในการเกิดแก่เจ็บตาย ๆ นี้ยังไม่ใช่ตัวสังสารวัฏฏ์แท้; **ตัวสังสารวัฏฏ์แท้** คือเวียนว่ายอยู่ในกิเลส-กรรม-วิบาก กิเลส-กรรม-วิบาก, ซึ่งมันรวมเอาเกิดแก่เจ็บตายไว้ส่วนหนึ่งด้วยในคำว่าวิบาก. ฉะนั้น เราจะต้องดูให้ดี ๆ จะได้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏสงสารนี้.

การสอนวัฏฏสงสาร (หรือปฏิจจสมุปบาท) มี ๒ แบบ.

[: แบบศีลธรรมกับแบบปรมาตมธรรม.]

ที่นี้ก็จะได้พูดกันถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับวัฏฏสงสาร ในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องรู้ก่อน. การสั่งสอนเรื่องวัฏฏสงสาร คือมีกิเลส แล้วทำกรรม แล้วรับผล

กรรม แล้วเป็นทุกขนี้ มันมีสอนอยู่ ๒ แบบ : แบบหนึ่งเรียกว่า สอนสำหรับ สอนศีลธรรม, แบบหนึ่ง สอนสำหรับสอนปรมาัตตธรรม. สอนแบบศีลธรรมเขา สอนแก่คนที่ยังต่ำ ยังไม่อาจจะเข้าใจได้; ฉะนั้น จึงต้องสอนให้เชื่อ แล้วก็ถือเอา โอกาสที่ว่าเขาเชื่ออะไรอยู่แล้วก็ผสมโรงกับสิ่งนั้น. เพราะฉะนั้น จึงสอนสิ่งที่ เรียกว่าวิภูฏสงสารไป ในลักษณะที่มองเห็นไม่ได้ แต่ต้องเชื่อ, ก็คือสอนเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทชนิดक्रमภพ क्रोमชาติ : เอากิเลสไว้ชาติในอดีต, เอากรรมไว้ใน ชาติปัจจุบัน, เอาวิบากไว้ในชาติอนาคต; ที่ว่าเราทำกรรมชาตินี้ ก็จะได้ผลในชาติ หน้า ตายแล้วในชาติหน้า.

นี่สิ่งที่เรียกว่าชาติหน้า หรือมันจะไปได้ในชาติหน้าอย่างไร เป็นสิ่งที่ มองเห็นไม่ได้, ฉะนั้น ต้องสอนในลักษณะที่ให้เชื่อ; อย่างนี้เขาเรียกว่าสอน ศีลธรรม แก่คนที่ยังไม่มีปัญญาที่จะเห็นธรรมะอันละเอียดลึกซึ้งได้ จึงต้องสอน ให้เชื่อ, แล้วก็อาศัยความกลัวเป็น *motive* ช่วยให้มันเชื่อ ให้มันยอมเชื่อ, จึงได้ พุคเรื่องตายแล้วเกิด หรือที่เข้าใจไม่ได้นี้แล้วก็ให้เชื่อ; มันก็มีผลและก็ได้ผลดีมา ยุคหนึ่ง สมัยหนึ่ง แบบหนึ่ง พวกหนึ่ง, ในพวกหนึ่งจะได้ผล. แต่ถ้าพวกที่มี ปัญญามองเห็นอะไรลึกซึ้งละเอียดก็มันไม่ได้ผล เพราะเขาไปมองเห็นสิ่งที่มัน ชัดเจนกว่านี้ จึงมีการสอนเรื่องวิภูฏสงสาร หรือปฏิจจสมุปบาทอีกแบบหนึ่ง คือ แบบที่เรียกว่าปรมาัตตธรรม.

แบบนี้จะไม่พูดถึงक्रमภพ क्रोमชาติ ชาติชนิดตายแล้วเข้าโลงนะ; จะพูดว่า **ที่นี่และเดี๋ยวนี้มีวิภูฏสงสาร** คือมีความอยากเมื่อไร กระทำกรรม แล้วก็ ได้รับผลกระทบ ครบแล้วก็เรียกว่าวิภูฏสงสาร ภายใน ๕ นาทีก็ได้. เราใคร่ใคร่ จินมามันเป็นกิเลสแล้ว, เราไปตีเขาเข้า มันก็เป็นกรรมแล้ว, เสร็จแล้วเราก็ต้อง

ได้รับวิบากกรรม ภายในเวลา ๕ นาทีก็ได้ ไม่ต้องรอนจนกระทั่งว่าตายแล้ว เกี่ยวกับชาติอื่นอีก; ฉะนั้น ในวันหนึ่ง ๆ มีได้หลายวัฏฏสงสาร ในการเวียนของ สิ่งทั้ง ๓

นี่ คือ กิเลส-กรรม-วิบาก, กิเลส-กรรม-วิบาก. ดังนั้น ให้นึกถึงวัฒนธรรมน้ำจิ้ม นั่นแหละให้มาก **อารยธรรมน้ำจิ้ม**; เอาปอย่างมาเฉย ๆ ไม่ชอบกิน มันต้องจิ้ม มันก็เกิดกิเลสอยากที่จะอร่อย มันต้องหาน้ำจิ้มมา, แล้วมันก็จิ้ม ก็คือกรรม, แล้วกินเข้าไปมันอร่อย; นี่ก็วัฏฏสงสารอันหนึ่งแล้ว.

ที่นี้อร่อยอย่างนี้ ๒-๓ หนก็อยากจะอร่อยอย่างอื่น ก็เปลี่ยนน้ำจิ้ม แล้วกินเข้าไปอร่อยกว่า แล้วก็อยากน้ำจิ้มอย่างอื่นอีกนี่. เพียงแต่ไปนั่งกินอย่าง ตะกละในโต๊ะอาหารที่เต็มหน้าไปหมดนี้ ก็จะเกิดวัฏฏสงสารหลายวงหลายสิบวง; ให้มองเห็นกันในลักษณะอย่างนี้. ไม่ต้องรอถึงวันหนึ่ง เพียงแต่ชั่งน้ำหนักอาหารนี้ ก็มีวัฏฏสงสารที่แท้จริงนี้ได้หลาย ๆ วง. ที่นี้เรื่องอื่นมันยังมีมากกว่านั้น; นี้ ยกตัวอย่างให้เห็น ว่าแม้แต่เรื่องที่ถือว่าเล็กน้อยนี้ ยังเป็นวัฏฏสงสารกันถึงขนาด นี้.

ที่นี้มันไม่ใช่มีแต่เรื่องกิน; มันมีเรื่องทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจอะไรมากมาย วันหนึ่งก็มีหลาย หรือหลายสิบ หรือหลายร้อย วัฏฏสงสารก็ได้ เป็นอันเล็กอันน้อยไปตามเรื่อง. แต่แล้วมีหลักเกณฑ์เหมือนกันหมด คือว่าจะต้องมี**วิชาเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นกิเลส** เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง อย่างใดอย่างหนึ่ง, แล้วก็**ทำกรรม**ไปตามอำนาจของกิเลสนั้น, แล้ว**ผลกรรมก็เกิดขึ้นทันควัน** ไม่ต้องรอ. “กรรมเป็นสิ่งที่ให้ผลในอภิปภาพที่บุคคล กระทำ” นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้; คล้าย ๆ ว่าอภิปภาพนั้นเกิดขึ้นทุก ๆ ทีที่

มันมีกิเลส, ไม่ใช่ว่าอรรถภาพตั้งแต่เกิดจากท้องแม่แล้วตายเข้าโลงนะ. **อรรถภาพ** หมายถึงเมื่อมีความรู้สึกในตัวตนครั้งหนึ่ง แล้วก็เรียกว่าอรรถภาพหนึ่ง, คือกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดตัณหาอุปาทานครั้งหนึ่ง เรียกว่ามีอรรถภาพเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง; ฉะนั้นมันทำกรรมในอรรถภาพใด มันจะได้รับผลในอรรถภาพนั้น, แล้วมันเร็วเหมือนกับสายฟ้าแลบ ในการที่จะทำกรรมแล้วได้รับผลกรรมนี้; มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่อย่างนี้ อยากฐ์ที่มาก็ไปกัน. (พระพุทธรูปในตึกนิบาต อังคตตรนิทาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ นิทานสูตร ที่ ๔ แห่งเทวทูตวรรคที่ ๔; ปฏิทิจสมุปบาทจากพระโอบฐ์ หน้า ๑๓๑-๑๓๗.)

นี่ก็แปลว่า วัฏฏสงสารนี้ ไม่ใช่อดีตอดีต ๑ เหมือนที่เข้าใจกัน รอดตายแล้วจึงจะได้รับผลอะไรอย่างนั้น, มันเร็ว เร็วขนาดสายฟ้าแลบ; เพราะว่ามันมีกรรมประเภทหนึ่งซึ่งทำได้ด้วยใจ เรียกว่า**มโนกรรม**, ถึงแม้กิเลสเองมันก็เป็นเรื่องของทางจิตใจ. ถ้าเป็นส่วนที่เป็นความอยากความ...นั่น เป็นโลภะ โทสะ โมหะ, นี่เขาเรียกว่า**กิเลส**; แต่ความคิดที่คิดไปตามโลภะ โทสะ โมหะนั้น ก็เรียกว่า**กรรม**; หลังจากคิดอย่างนั้นเสร็จแล้วมันก็ทุกข์บ้าง สุขบ้าง หรือว่าพะวงหลงไหล สงสัยอยู่บ้าง นั่นก็เป็น**ผลกรรม**. เพียงมโนกรรมอย่างเดียวมันก็มีมาก ๆ มีได้มากแล้ว; กายกรรม วาจากรรม มันยังช้ากว่านั้นก็จริง, แต่ว่าก็ไม่ได้ต้องการเวลาเป็นชาติ ๆ อย่างที่เข้าใจกัน. ดังนั้น คนเราคนหนึ่ง จึงมีการกระทำกรรมนับไม่ไหว ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งอะไรปนเปกันไปยุ่ง จนเขาเรียกว่าเป็นอจินไตย คือเราไม่อาจจะสะสางว่าอันไหนเป็นผลของกรรมไหน อันไหนเป็นผลของกรรมไหน มันเกินปัญญาของเรา, คุณจะมีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นละกรรมมังที่จะรู้ได้.

สรุปความว่า ให้ถือว่า สิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์นั้นนี่คือชีวิต; ความ เป็นไปในชีวิตที่ได้เป็นอยู่จริง เป็นประจำวัน เต็มไปด้วยสังสารวัฏฏ์. สังสาร- วัฏฏ์ชนิดหนึ่งเขาสอนกันอย่างหยาบอย่างศีลธรรม ก็ว่าชาติหนึ่งทำกรรม ชาติ หนึ่งได้รับผลกรรมข้างหน้า, สอนศีลธรรมแก่คนที่ไม่อาจจะรู้อะไรมากไปกว่านั้น ได้; ทีนี้สังสารวัฏฏ์แบบที่สองก็สอนแก่ผู้มีปัญญา ผ่านอะไรมามากแล้ว สอนไป ในลักษณะที่เป็นขณิกะ คือว่าชั่วขณะเลย แล้วก็ไปปฏิบัติสมุปบันธรรม คือเป็น เรื่องทางจิตที่อาศัยกันเกิดขึ้นในจิต, นี่คือสังสารวัฏฏ์ที่เร็วเป็นฟ้าแลบ เป็น ปฏิกิจสมุปบาทแบบที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้จริง. ส่วนที่สอนศีลธรรมแบบชาติ หนึ่งทีหนึ่ง ชาติข้างหน้าอีกทีหนึ่งนั้น เป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เพื่อสอน ศีลธรรม หรือว่าจะได้สอนกันอยู่แล้วก่อนพระพุทธเจ้า หรือในสมัยพระพุทธเจ้า แล้วพระพุทธเจ้าท่านเห็นว่ามันมีประโยชน์ก็ไม่ต้องไปเลิก ไปยกเลิกมัน; ก็ไว้ให้ สอนไปสอนกันไปตามแบบศีลธรรม.

นี่เรื่องปฏิกิจสมุปบาท หรือเรื่องสังสารวัฏฏ์นี้ก็ตาม มันมีอยู่ ๒ ชนิด อย่างนี้; แต่มันมีแปลกอยู่ที่ว่า แม้จะเป็น ๒ ชนิดอย่างนี้ มันก็ใช้คำพูดร่วมกัน ใช้หลักการวิธีการรูปร่างของเรื่องนั้นเหมือนกันเลย. เช่นจะพูดว่า ทำดี-ได้ดี ทำชั่ว-ได้ชั่ว นี่มันก็ใช้ร่วมกันได้; หรือแม้จะพูดว่า กิเลส-กรรม-วิบาก กิเลส -กรรม-วิบาก นี่มันก็ใช้ร่วมกันได้กับชนิดที่เป็นชาติแบบชาติยาว ๆ ชาติเข้าโลง นั้นก็ได้, หรือว่าเป็นขณะจิต แบบชาติขณะจิตนี้ก็ใช้ได้; มันอธิบายได้ด้วยคำพูด ใช้ คำพูดคำเดียวกัน อธิบายคนละอย่าง. ที่เขาพูดอย่างที่ว่าคร่อมภพคร่อมชาติ นั้น ก็ใช้คำว่ากิเลส โลภ โกรธ หลงเป็นเหตุให้ทำกรรม, แล้วก็ได้รับผลกรรมใน ชาติหน้าโน้น, ก็ใช้คำว่ากิเลส-กรรม-วิบากเหมือนกัน. ถ้าเป็นเรื่องขณิก-

ปฏิจตมุปปันนธรรมเร็วเป็นสายฟ้าแลบนี้ ก็ใช้คำ ๓ คำนี้อีกเหมือนกัน ว่า กิเลส กรรม และวิบากที่ติด ติดพันกันกันไปเลย, ไม่ต้องรอถึง ๕ นาที ๑๐ นาทีอะไร; มันติดพันกันกันไปเลย.

นี่อันไหนละเอียดกว่า; แล้วที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็ว่าอันไหนมองเห็นได้ โดยไม่ต้องเชื่อตามผู้อื่น. เรื่องที่ว่าต่อตายแล้วจึงจะได้ถึง หรือได้รับนั้นมันต้องเชื่อคนอื่นนะ; แต่ถ้าอย่างพระพุทธเจ้าตรัสว่ามันเป็นอย่างนี้ ๆ อยู่ในจิตอย่างนี้ มันไม่ต้องเชื่อใคร มันเห็นได้ด้วยตนเอง คือมันรู้สึกได้ด้วยตนเองว่ามันเป็นอย่างนี้จริง : ขณะจิตหนึ่งมันอยาก ขณะจิตหนึ่งมันคิด ขณะจิตหนึ่งมันรับผลของการคิด, นี่มันเป็นกิเลส-กรรม-วิบากในแวบเดียวได้ ร้อนใจวูเลย. ที่เห็นได้เองอย่างนี้ตรงกับคำว่า สันตัญญูโก ปัจจัตตังเวทิตัพโพ เป็นตัวธรรมะแท้. ถ้าเห็นไม่ได้เองต้องเชื่อตามผู้อื่น ยังไม่ใช่สันตัญญูโก ปัจจัตตังเวทิตัพโพ, แล้วบางทียังต้องรอนานเป็นสิบ ๆ ปี เป็นร้อยปีกว่าจะเห็นได้ แล้วถ้ามันข้ามภพ ครอบชาติกันแล้วจะเห็นได้อย่างไร มันเป็นปัญหา.

ฉะนั้น ทางที่ดีในสมัยนี้ ซึ่งสติปัญญาของคนมีการศึกษาเล่าเรียนมากพอแล้ว มันก็ควรจะสอนสิ่งเหล่านี้ตามแบบของพระพุทธเจ้ากันเสียที; คือเป็นพวกประเภท ขณิกปฏิจตมุปปันนธรรม ประจักษ์ชัดด้วยใจเอง แจ่มแจ้งชัดเจน ร้อนเย็นอยู่ในใจชัดเจน เห็นเป็นภย เป็นทุกข์ เป็นโทษอยู่ในใจชัดเจน ว่ากิเลส คืออย่างนั้น กรรมคืออย่างนั้น วิบากคืออย่างนั้น. นี่คือเรื่องวิภูฏสงสาร.

สอนวิภูฏสงสารทั้ง ๒ แบบ ล้วนเกิดประโยชน์ทั้งนั้น.

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ทั้ง ๒ เรื่องมันมีประโยชน์; สอนอย่างที่ต้องให้เชื่อ คนอื่นไปก่อน เขาก็ได้บอกแล้วว่าสำหรับผู้ที่ไม่อาจจะมิปัญญาของตัวเองได้ ก็ต้องสอนตามแบบให้เชื่อผู้อื่นไปก่อน; ดังนั้น เราก็ไม่ได้ยกเลิกรำสอนเรื่องกรรม หรือเรื่องปฏิจจสมุปบาท หรือเรื่องวิภูฏสงสารในลักษณะที่คร่อมภพ คร่อมชาติ.

ผมก็ไม่ได้บอกเลิก หรือว่าไม่ได้ตำหนิติเตียนอะไร, เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่ามันยังมีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ผิดจากนี้ ก็ละเอียดลออที่สุด สบหลักวิทยาศาสตร์ที่สุด เห็นได้ด้วยตนเองที่สุด ก็อย่างนี้เท่านั้น. สอนชนิดคร่อมภพ คร่อมชาติก็มีประโยชน์ แก่-สำหรับผู้ที่เป็นบุญชนมาก ๆ ทำให้เขากลับมาป ทำให้เขารักบุญ ทำให้เขาคิดสะสมบุญไว้มาก ๆ ไปเอาในชาติหน้าไว้ให้มาก ๆ; นี่มันก็เป็นส่วนดีแก่ตัวเขาและสังคม แล้วก็ทำให้ตัวเขาสบายใจได้จนตายเหมือนกัน เพราะเขาเชื่อ. และคำสอนรูปนั้นมันก็แปลก ที่มักจะสอนผลกรรมมีรูปร่างอย่างเดียวกับตัวกรรม; เช่นว่าชาตินี้เราฆ่าเขา ชาติหน้าเขาฆ่าเรา ชาตินี้เราตัดหูลิง ชาติหน้าลิงตัดหูเรา มันมักจะสอนกันไปในรูปแบบนี้. อย่างเรื่องที่คุณ ท. เลียงพิบูลย์ เขียนนั้นแหละ มันคู่กันกับสังสารวัฏฏ์แบบนี้; ผลกรรมจะมีรูปร่างคล้าย ๆ กับตัวกรรมอยู่เสมอไปนั้นนะ. คนมันยังมีสัสสติภูฏ มีตัวตน มียึดถือเป็นของตน มันก็เหมาะแล้วที่จะให้เชื่อว่า ชาตินี้ตายแล้ว ก็ไปเกิดเป็นคนใหม่ในชาติหน้า แล้วก็รับผลต่อ ๆ ๆ ต่อกันไปหลาย ๆ ชาติก็ได้; นี่มีประโยชน์อย่างนี้.

ที่นี้ส่วนที่มันดิเกิน ที่มันดิจนต้องใช้สติปัญญา นี่มันก็ดี มันก็มีความดี สำหรับผู้มีปัญญา ซึ่งไม่อาจจะเชื่อแบบนั้นได้ ก็มีอีกวิธีหนึ่งที่จะให้เขาเชื่อตัวเอง. พระพุทธเจ้าท่านทรงกะเกณฑ์ไว้ว่าไม่ให้เชื่อฉัน ให้เชื่อตัวเอง, ก็

หมายความว่า จะแสดงให้เห็นได้ชัดเจนจนเห็นเองและเชื่อตัวเอง. นี่เราก็มีเรื่อง ที่เห็นได้ชัดว่าไม่มีตัวตน ไม่มีสัสสตทกฺขิเจือปน เป็นปฏิจสมุปป็นนธรรม หรือ ธรรมชาติที่เกิดดับ เกิดดับ สังกต๋อ ๆ ๆ กันไป; แม้เป็นสังสารวัฏฏ์ก็มีใช้สังสารวัฏฏ์ของ ผู้ใด, เป็นสังสารวัฏฏ์ของสังสารวัฏฏ์.

ในเมื่อพวกโน้นจะต้องพูดว่าสังสารวัฏฏ์ของเรา สังสารวัฏฏ์ของกู มีความทุกข์ของกู; แต่แบบนี้จะไม่พูดอย่างนั้น ไม่มีสังสารวัฏฏ์ของกู ไม่มีสังสารวัฏฏ์ของตัวตนของผู้ใด, มันเป็นสังสารวัฏฏ์ของธรรม หรือธรรมชาติ หรือของสังสารวัฏฏ์เอง, แล้วมันก็ไม่ต้องอาศัยสัสสตทกฺขิ, แล้วมันจะทำลายสัสสตทกฺขิหมดสิ้น, แล้วมันจะทำลายทกฺขิอื่น ๆ ที่ตรงกันข้ามกับสัสสตทกฺขิด้วย; เพราะฉะนั้น มันจึงดับทุกข์ได้ บรรลุมรรคผลและนิพพานได้ ด้วยอำนาจของการเห็นสังสารวัฏฏ์ชนิดนี้ หรือเห็นปฏิจสมุปบาทชนิดนี้ ว่าปฏิจสมุปบาท แวบหนึ่งก็คือสังสารวัฏฏ์อันหนึ่ง. กภหรือชาตินั้นเปลี่ยนความหมายใหม่ เป็นเรื่องชั่วขณะจิตหนึ่งเท่านั้น : สำเร็จการคิดเป็นตัวตนแล้วก็เรียกว่ากภหนึ่ง ชาติหนึ่งได้ขณะจิตเดียว; วันหนึ่งมิได้มากมาย. ฉะนั้น เราเกิดมามีอายุ ๑๐๐ ปีกว่าจะตายนี้ คงนับไม่ไหว ไม่มีตัวเลขที่จะนับกภ นับชาติ, จะต้องใช้เลขอสงไขยแน่.

นี่มันก็ยังไปเข้ารูปกับที่เขาพูดอย่างแบบโน้น ว่าต้องเวียนว่ายตายเกิดหลายพัน หลายหมื่น หลายแสน หลายอสงไขยชาติจึงจะค่อยฉลาดขึ้น จึงจะเข้านิพพาน. นี่เราก็อธิบายได้ว่า เพราะว่าตั้งแต่เกิดมาจากท้องแม่กว่าจะตายนี้ มันมี

ภพมีชาตินับด้วยแสน ด้วยล้าน ด้วยโกฏิ ด้วยอสงไขยอยู่แล้ว แล้วทำไมมันจะนิพพานในชาตินี้ไม่ได้ ในทันตาเห็นนี้ไม่ได้ เพราะมันมีให้ลองให้ชิมให้ซ่ำ ๆ ซ้ำ ๆ จนเกิดความเข็ดหลาบ เกิดความเบื่อหน่าย สลดสังเวชได้ มันก็นิพพานได้ หลังจากที่มิภพ มีชาติมาเป็นอสงไขย อสงไขยชาติแล้ว. นี่มันดีกว่ากันอย่างไร ก็ไปเทียบดูเอง. สังสารวัฏฏ์ชนิดที่เป็นเรื่องทางจิตใจ เป็นขณิกปฏิบัติสมบูรณ์นธรรมนี้มีจริง เห็นได้ชัดและคนทุกคนอาจจะเข้าใจได้ ถ้าสังเกต ขอแต่อย่าโง่เกินไป.

การมองให้เห็นว่า สังสารวัฏฏ์เป็นตัวยังไง.

ที่นี้จะชี้ให้เห็นว่ามันเป็นตัวยังไง : สังสารวัฏฏ์มันเป็นตัวยังไง ? ทุกคนมันมีชีวิตอยู่ด้วยอำนาจของสังสารวัฏฏ์; เช่นชานาเขาอยากจะทำนา มันก็เป็นกิเลส, เขาทำนามันก็เป็นกรรม, เขาได้ข้าวเปลือกมามันก็เป็นวิบาก หรือว่าถ้าไม่ได้ข้าวเปลือกมามันเสียหมด มันก็เป็นวิบากอีกแบบหนึ่ง; แล้วเขาก็อยากทำนาอีก, แล้วเขาก็ทำอีก, แล้วก็ได้ผลอีก; นี่เป็นชีวิตของเขานั้นคือสังสารวัฏฏ์. ฉะนั้น คนอยู่ได้ด้วยสังสารวัฏฏ์ จนกว่าจะสิ้นสุดของสังสารวัฏฏ์. คนค้าขายก็เหมือนกัน : มันอยากรวย มันก็มีกิเลส, มันก็ทำการค้าขายมันก็เป็นกรรม, มันได้กำไร หรือมันขาดทุนมันก็เป็นวิบาก; แล้วมันก็ทำซ้ำ ๆ อยู่ นั่น ได้กำไรมันก็ทำอีก มันอยากทำอีก, ขาดทุนมันก็อยากทำอีก; ฉะนั้น ชีวิตของพ่อค้าก็คือตัวสังสารวัฏฏ์อยู่นั้นแหละ.

ถึงแม้เป็นข้าราชการ เป็นอะไรก็เถอะ มันต้องอยู่ด้วยความอยาก และการกระทำ และผลของการกระทำ ที่วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ทั้งนั้น. นี้เมื่อยังเป็นบุญนอนอยู่แล้วยังมีชีวิตเป็นสังสารวัฏฏ์อยู่นั่นเอง. ดีแต่ว่าเวลาหยุดพักผ่อน หลับนอนมันหยุดเป็นสังสารวัฏฏ์บ้าง, ไม่อย่างนั้นมันเป็นบ้าและตาย หรืออย่างน้อยก็เป็นโรคเส้นประสาท. นี้สังสารวัฏฏ์มิได้มีอยู่ติดต่อกันอย่างไม่ขาดสายเสียทีเดียว มันมีเวลาที่กิเลสหยุดพักผ่อนบ้าง, เมื่อกิเลสมันหยุดพักผ่อน มันก็ไม่มีสังสารวัฏฏ์, แต่พอกิเลสออกมาแสดงบทบาทมันก็มีสังสารวัฏฏ์อีก; ฉะนั้น วันหนึ่งใน ๒๔ ชั่วโมง กิเลสมันพักผ่อนเท่าไรก็ไปดูแลเอง; นอกนั้นก็เป็นเรื่องของสังสารวัฏฏ์ทั้งนั้น.

อุปมาของสังสารวัฏฏ์ : “การท่องเที่ยวไปในทะเล”.

ทีนี้เพื่อเข้าใจสิ่งใด, ก็เราพูดกันแล้วว่า ควรจะมีอุปมาของสิ่งนั้น. สิ่งที่เราเรียกว่าสังสารวัฏฏ์นี้ ในพระคัมภีร์ชอบอุปมาด้วยการท่องเที่ยวไปในทะเล, เข้ารูปกันพอดี. ท่องเที่ยวไปในทะเลในมหาสมุทร เที่ยวไป ๆ ที่เมืองนั้นเมืองนี้ ทำโน้น ทำนี้ เที่ยวไป ๆ จนกว่าจะถึงที่สุดแหละ; มันเที่ยวไปด้วยอวิชา มันก็จะหยุดต่อเมื่อหมดอวิชา คือมันฉลาดขึ้น ๆ ๆ จนหายโง่. เขาเปรียบเทียบนี้เขาเปรียบเป็นรูปบุคคลาธิษฐาน; เพราะฉะนั้น มันก็เป็นสังสารวัฏฏ์แบบศีลธรรมไปก่อน แล้วก็จะเห็นแบบปรมาตธรรมทีหลังได้. บุคคลาธิษฐานก็เช่นพ่อค้า คนคนหนึ่ง เรียกว่าคนคนหนึ่ง เขาได้ยื่นว่าที่โน่น ที่เมืองโน่นมันมีช่องทางที่จะได้ผลได้กำไร มีโชคดี เขาก็ไปหาเรือมา แล้วก็ลงเรือไปค้าตามแบบของคนที่ค้าเรือ

ก็แหวะไปที่เมืองนั้นก็ค้าขายอย่างนั้น. นี่มันก็คือเรื่องหนึ่งจะได้กำไร หรือจะขาดทุน; เสร็จเรื่องเมืองนั้นก็ไปเมืองโน้นอีก ก็อยากไปเมืองโน้นก็ไปเมืองโน้น แล้วก็ไปค้าขาย แล้วได้กำไรหรือขาดทุน. นี่มันจะเป็นวง ๆ อย่างนี้, ในส่วนละเอียดปลีกย่อยนะ.

ทีนี้ส่วนใหญ่มันก็ไปค้าต่อไป ๆ จนกว่ามันจะไปพบเกาะพิเศษที่หยุดความโง่ความบ้า ความหลงเสียได้, มันก็ทิ้งเรือ ก็ขึ้นเกาะนั้น เป็นเกาะที่อยู่ได้ โดยไม่รู้จักตายอย่างนี้. พูดยุบมาอย่างนี้ ก็คือไม่ต้องเที่ยวค้าอีกต่อไป. ถ้าไม่อย่างนั้นมันจะเที่ยวค้าเรื่อย : ถ้าเรือลำนี้นี้แตกก็หาเรือลำใหม่ได้, ถ้าสินค้านี้หมดไปหาสินค้าใหม่ได้, เมื่อเจ้าตัวมันยังไม่ตาย; เมื่อเจ้าของเรือมันยังไม่ตาย มันก็เที่ยวค้าเรือเรื่อยไป.

ทีนี้ที่ว่า “มันมีเกาะอยู่แห่งหนึ่ง” นั้น เราแปลเป็นทางธรรมะ ทางที่ไม่ใช่ตัวตน ก็หมายความว่า ทุกคราวที่มันขิมนรสของสังสารวัฏฏ์ ความขาดทุน ความได้กำไร หรือความเสมอตัวอะไรก็ตาม ซ้ำซากเข้าเป็นสิบครั้ง ยี่สิบครั้ง พันครั้ง หมื่นครั้ง หรืออสงไขยครั้ง, ตามลักษณะของสังสารวัฏฏ์แบบปฏิเสธสมุปปาทนั้น มันตั้งหมื่นครั้ง แสนครั้งนะ อสงไขยครั้งก็ได้, มันจะโง่อยู่อย่างเดิมอย่างไรได้ มันก็รู้จักเอือมระอา รู้จักเบื่อ รู้จักว่ามันบ้าทั้งนั้น บ้าทั้งเพ; นี่มันจะเป็นเหตุให้หยุดทำอย่างนั้น หยุดเล่นไปในสังสารวัฏฏ์เหมือนกับว่าไปขึ้นเกาะเกาะหนึ่ง ซึ่งเป็นอมตะอยู่ได้ไม่รู้จักตาย. นี่เปรียบอุปมาของสิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์นี้ อุปมาด้วยการท่องเที่ยวไปในมหาสมุทร ไปค้าขายไปหาประโยชน์ จนกว่าจะได้สิ่งหนึ่งซึ่งหยุดความบ้าหลังนั้นเสีย.

การปฏิบัติสังสารวัฏ

เป็นอย่างเดียวกับการปฏิบัติแก้ปัจจุสมุปบาท.

[สังสารวัฏแบบภาษาธรรมมีวิธีปฏิบัติแบบเดียวกับการปฏิบัติปัจจุสมุปบาทภาษาธรรม;
แต่สังสารวัฏแบบภาษาคนมีวิธีปฏิบัติคนละอย่างกับการปฏิบัติสังสารวัฏแบบภาษาธรรม.]

ที่นี้ก็พูดกันถึงหลักปฏิบัติบ้าง. เท่าที่พูดมาแล้ว ก็แสดงให้เห็นแล้วว่า เรื่องสังสารวัฏนี้ก็คือเรื่องปัจจุสมุปบาทในรูปหนึ่ง ในหน้าตาอีกอย่างหนึ่ง; ฉะนั้น การปฏิบัติมันก็เหมือนกัน. นี้หมายถึงสังสารวัฏอย่างที่เป็นขณิก-ปัจจุสมุปบันธธรรม วันหนึ่งมีหลายสังสารวัฏนะ; นี้เรามีหลักปฏิบัติคือว่า มีสติสัมปชัญญะทุกคราวที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจมีอารมณ์มากระทบ. ให้มัน “มีสติสัมปชัญญะ” ก็หมายความว่า ให้ความรู้อย่างถูกต้อง อย่างของ พระพุทธเจ้านั้นมาทันทั่วทั้งที, ในขณะที่ตาเห็นรูป หูฟังเสียงเป็นต้น; มันก็ไม่สร้างกิเลสอะไรได้ เพราะมีสติสัมปชัญญะมันสร้างกิเลสไม่ได้. เมื่อผลอไม่มี สติสัมปชัญญะมันจึงจะเกิดกิเลส คืออวิชชา; เดียวนี้มันไม่ผลอ มันรู้แล้วมันไม่ผลอ กิเลสมันเกิดไม่ได้. กิเลสเกิดไม่ได้ สังสารวัฏก็ไม่มี อย่างที่ว่ามาแล้ว : ไม่มีกิเลสก็ไม่มีกรรม, ไม่มีกรรมก็ไม่มีวิบาก; มันก็ไม่มีสังสารวัฏ. ฉะนั้น เมื่ออยากจะไม่มีสังสารวัฏ ก็จงเป็นอยู่ด้วยลักษณะที่ว่า รู้สึกตัวทั่วพร้อมอยู่เสมอ ด้วยสติสัมปชัญญะ สังสารวัฏไม่อาจจะเกิด; ผลอเกิด ไม่ผลอไม่เกิด.

ที่นี้ถ้าผลอทุกที มันก็จะทำให้โง่งลงไปทุกที; ถ้าไม่ผลอทุกทีมันก็ทำให้ฉลาดขึ้นทุกที. แต่อย่างไรก็ตาม ความทุกข์มันทำให้เจ็ดหลาย ให้รู้จักเจ็ดหลาย; ฉะนั้น มันคงไม่ผลอ ไม่ผลอไปกว่าเดิม. เหมือนกับเราเดินคกร่องแข็ง

ขาดลอกปอกเปิก เจ็บไปอย่างนี้; ความเปลอมนั้นจะน้อยลง เพราะว่าความทุกข์มันสอนให้. ในสังสารวัฏฏ์นี้ก็เหมือนกัน; ถ้ามีสติปัญญาอยู่บ้าง อย่าหลงจนเกินไป ความทุกข์มันจะสอนให้ ให้เรารู้จักระมัดระวังแล้วก็ไม่เปลอ. ก็เป็นอยู่อย่าง **เหมือนภิกษุ** : เป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสารอยู่เสมอ; นี่มีเวลาว่างเมื่อไรก็มานั่งดูภัยอันตรายในสังสารวัฏฏ์อยู่เสมอ อย่างนี้ความเปลอ หรือความประมาทมันก็จะน้อยไปเอง สติสัมปชัญญะก็จะมากขึ้นเอง สังสารวัฏฏ์ก็เกิดยากขึ้นทุกที จนกระทั่งไม่เกิด. นี่คือวิธีปฏิบัติอย่างเดียวกับแบบปฏิจาสุมุขปาท.

ทีนี้ถ้าว่าเป็นสังสารวัฏฏ์แบบคร่อมภพคร่อมชาติ ในทางศีลธรรม **อาศัยความเชื่ออย่างเดียวเป็นหลัก**, มันก็ต้องมีศรัทธาเชื่อมั่น แล้วก็ทำบุญ ทำทาน ทำกุศล ทำอะไรไปตามเรื่อง ให้สบายใจ โดยความเชื่อนั้นอยู่ จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต; นั่นคือวิธีปฏิบัติสำหรับ-แก่สังสารวัฏฏ์แบบนั้น แบบศีลธรรม. ส่วนแบบนี้มันก็มุ่งมันที่จะมีสติสัมปชัญญะไม่ให้เกิดตัวกู-ของกู ไม่ยึดมันถือมันอะไร จนกว่าจะตายเหมือนกันแหละ จนกว่าจะวาระสุดท้าย. มันคนละแบบอย่างนี้; ทั้งที่มันใช้คำพูดเกี่ยวกับตัวสังสารวัฏฏ์นั้นเหมือน ๆ กัน, มีทุกข์ มีวิธีแก้ทุกข์ มีกิเลส มีกรรม มีวิบาก อะไรเหมือน ๆ กัน.

นี่แหละขอให้สังเกตให้ดี ให้ประมวลหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่พูดมาแล้วแต่หนหลัง ให้มาเข้ารูปเข้ารอยกัน ช่วยกันทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแก่เรื่องนี้ ก็คือเรื่องอารยธรรมและเรื่องมนุษยธรรม.

ทบทวนให้เห็นผัสสะเป็นบ่อเกิดของทิฏฐิ.

ทบทวนด้วยเรื่องที่ได้พูดมาแล้วแต่หนหลัง ว่าผัสสะเป็นบ่อเกิดของทิวฏฐิ; ที่เราผัสสะด้วยตาหูจมูกลิ้นกายก็ดี หรือด้วยใจลงไปเหนือผลที่เกิดขึ้นทางตาหูจมูกลิ้นกายก็ดี นี่เรียกว่าผัสสะ, รู้รสของอารมณ์นั้น ๆ แล้ว ย่อมเกิดทิวฏฐิ คือความคิดเห็นอย่างใดอย่างหนึ่ง.

เมื่อความคิดเห็นอย่างนั้นมันเข้าซอก ๆ เข้า มันก็เป็นทิวฏฐิสัจจะ หรือเป็นปัจเจกสัจจะ ก็เป็นทิวฏฐิประจำตัวของบุคคลนั้น. ความคิดเห็นอันนั้นมันทำให้เกิดความอยาก ความต้องการไปตามความคิดเห็นอันนั้น นี่เขาเรียกว่าเกิดตัณหา, พอเกิดตัณหาแล้วก็มีอุปาทานยึดมันอย่างนั้นประจำตัวไปเลย; มีความเชื่อ มีความคิด มีความอยากอย่างนั้นแล้ว มันก็ทำกรรมไปตามความอยาก หรือความเชื่อนั้น ๆ; ทำกรรมแล้วก็ได้ผลกรรม. ได้ผลกรรมมันก็ทำให้มีสิ่งที่เรียกว่าผัสสะในผลกรรมอันนั้นอีก, ได้ผลเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นอทุกข์มสุขก็ตาม มันมีผัสสะเกิดขึ้นจากทุกข์ สุข อทุกข์มสุขนั้น, โดยที่จิตมันไปรับเวทนานั้น มันได้ผัสสะอย่างนั้นมาสร้างทิวฏฐิเพิ่มเติม; จะเปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลง มันแล้วแต่กรณี แต่มันจะสร้างเพิ่มเติมอยู่เรื่อย. เพราะฉะนั้น เป็นอันกล่าวได้ว่าผัสสะเป็นบ่อเกิดของทิวฏฐิอยู่ตลอดเวลา แล้วก็จะหนัก หนาแน่นมากขึ้น ๆ.

นี่คือข้อที่ได้กล่าวยืนยันและขอให้จำไว้ให้สำคัญว่า ขึ้นชื่อวิภูฏสงสารแล้วก็ ต้องเจือด้วยกิเลส; สังสารวิภูฏต้องเจือด้วยกิเลส จึงจะเรียกว่าสังสารวิภูฏในหลักธรรมะในพุทธศาสนา.

สังสารวัฏฏ์ของวัตถุที่ไม่เกี่ยวกับกิเลสเจือ.

แต่เราดูให้กว้างไปกว่านั้น เป็นสังสารวัฏฏ์ที่ไม่เกี่ยวกับกิเลส มันก็น่าดูเหมือนกัน; แล้วมันก็มีความจำเป็นที่จะต้องดู เพื่อเอามาประกอบสังสารวัฏฏ์ชนิดที่มีกิเลส.

สังสารวัฏฏ์ที่ไม่มีกิเลส หรือว่าไม่ได้เกี่ยวกับกิเลสนะ, ก็อย่างที่ว่าเมื่อตะกี้ นี้ว่าแดดเผาหน้าในผิวดินนี้เป็นไอน้ำขึ้นไปเป็นเมฆ เป็นเมฆแล้วมันก็เป็นฝนตกลงมา แล้วก็มาเป็นไอน้ำขึ้นไปอีก มันก็วนเวียนอย่างนี้; นี่ก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์สำหรับสิ่งที่มีใช้กิเลสเจืออยู่. ที่นี้ดูไปไกลกว่านั้นก็ยิ่งได้ เช่นอย่างที่เราเชื่อ หรือรู้กัน หรือพอจะเชื่อได้ว่า โลกนี้หลุดมาจากดวงอาทิตย์ แล้วมันก็มาเป็นโลกนี้; ที่แรกมันเป็นไฟไม่มีอะไร ไม่มีชีวิต แล้วมันมาพัฒนาจนมีชีวิต แล้วมันก็เป็นโลกที่มีชีวิต วิวัฒนาการอะไรเรื่อย ๆ ไป จนกว่ามันจะกลับไปหาดวงอาทิตย์อีก; มันจะเข้าใกล้ดวงอาทิตย์เข้าทุกที แล้วมันจะตายหมด เหลือแต่โลกดวงไฟ แล้วเข้าไปรวมกับดวงอาทิตย์อีกก็ได้. หรือว่าถ้าจะเชื่อว่า โลกเกิดจากการรวมตัวของแก๊ส ของเนบิวลาอะไร ก็อย่างเดียวกันอีกแหละ ในที่สุดมันก็สลายไปเป็นเนบิวลาอะไรอีก; เป็นรอบ ๆ กันอย่างนี้.

เรื่องที่ว่าโลกมันจะกลับไปรวมกับดวงอาทิตย์นี้ บางคนจะคิดว่ามันเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้โดยเด็ดขาด; ผมคิดว่ามันเป็นสิ่งที่เป็นไปได้. โดยกฎธรรมชาติที่ทำให้เราเชื่อว่า โลกออกมาจากดวงอาทิตย์ได้อย่างไร, โดยกฎนั้นเราจะมองเห็นได้ว่าโลกนี้มันก็จะกลับไปหาดวงอาทิตย์อีก. อย่างว่าที่มันใหญ่มากมันก็

ดูอันที่เล็ก ๆ มากนี้; แรงเหวี่ยงที่มันเกิดจากอันใหญ่นี้ หมุน, มันก็ดูอันเล็กเข้าไปหา, ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วโลกนี้มันจะร้อนมากขึ้นได้อย่างไร. สมัยหนึ่งมันเคยเย็น : ถูกคิดกระเด็นออกมาจากดวงอาทิตย์ แล้วมาเย็น ๆ ๆ ๆ จนเป็นเย็นมีแต่น้ำแข็งในบางยุค, แล้วเดี๋ยวนี้มันก็ร้อนขึ้น ๆ ๆ ๆ ทุกทีเพราะเหตุอะไร ? ก็เพราะว่ามันต้องเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์มากขึ้น มันใช้เวลานานเท่ากันแหละที่มันออกมานานเท่าไร; ฉะนั้น มันก็จะร้อนเข้า ๆ จนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ เข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์, แล้วถึงระยะหนึ่งมันก็จะเป็ไฟ แล้วก็หลอมเข้าไปในดวงอาทิตย์ มันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เท่ากันกับที่มันออกมาจากดวงอาทิตย์.

ในเรื่องเนบิวลาที่เหมือนกันแหละ เมื่อมันหมุนเข้มข้นออกมาเป็นก้อนโลกนี้ได้มันก็สลายได้ แล้วก็หมุนกลับมาอีกได้. สังสารวัฏฏ์อย่างนี้ไม่เกี่ยวกับกิเลส แต่ก็น่าดู. ถ้าดูเห็นแล้วก็จะเข้าใจสังสารวัฏฏ์ที่เป็นกิเลสนั้นนะมันน่ากลัว คือน่ากลัวกว่า หรือน่าสนใจกว่า. นี้เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ของวัตถุธาตุแท้ ๆ ก็ยังน่าดูและน่ากลัว.

สังสารวัฏฏ์ของจิตของมนุษย์ที่ไม่เกี่ยวกับกิเลส.

[: สังสารวัฏฏ์ของอารยธรรมเนื้อหนังเป็นต้น.]

ที่นี้สังสารวัฏฏ์ของจิต ของมนุษย์นี้ ที่ไม่เกี่ยวกับกิเลส; ก็เช่นว่า เกิดคนป่าขึ้นมาจิตใจต่ำ ๆ สูงขึ้นมาถึงอารยธรรมน้ำจิ้ม นี่คนป่านี่รู้จักทำน้ำจิ้มจิ้มเนื้อกินแล้ว แล้วมันก็รู้จักทำอะไรมากขึ้น ๆ ๆ จนมาเป็นพวกเราบัดนี้.

ที่นั่นมันก็มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ตามที่รู้จักกินของอร่อย, เสวย บริโภค เสพสิ่งที่อร่อยมากขึ้น เห็นแก่ตัวมากขึ้น มันก็จะเลวลง ๆ จนถึงกับเป็น มิคสัญญี ฆ่าฟันกันไม่มีเหลือ; ก็ตั้งต้นเป็นคนป่ากันมาใหม่อีกก็ได้. ขอให้ระวัง ให้ดี อารยธรรมเนื้อหนังนี้ จะทำให้เกิดมิคสัญญี ฆ่ากันหมดโลก ตั้งต้นเป็นคน ป่ามาใหม่ก็ได้. หมายความว่ามันเผาโลกกันด้วยอาวุธอันร้ายกาจ หนังสือศักดิ์เล่ม หนึ่งก็มีได้เหลืออยู่ในโลกนี้ แล้วก็มาตั้งต้นกันใหม่เป็นคนป่ามาอีก. อารยธรรม เนื้อหนัง มันก็มีสังสารวัฏฏ์วนเวียนเป็นวงกลมอยู่อย่างนี้.

ที่นี้สำหรับมนุษยธรรมเป็นเรื่องทางจิตใจแท้ ๆ ไม่ขึ้นอยู่กับเนื้อหนัง มันยังเป็นที่พึ่งได้มาก เพราะว่ามันจะตกกลับไปสู่ความโง่ ความหลง ความอะไร อย่างนั้นได้ยาก; ในตัวมันเองกลับตกไปไม่ได้ เว้นไว้แต่มันพ่ายแพ้แก่อารยธรรม เนื้อหนัง. ถ้าว่าสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมทางจิตใจมันจะเกิดเป็นซ้ารอยเป็น สังสารวัฏฏ์บ้าง มันก็เป็นไปได้ยากเต็มที; แต่มันก็เป็นไปได้, ถ้าใครมาทำลายมัน ด้วยอารยธรรมเนื้อหนัง; ฉะนั้น ขอให้สนใจสงวนมนุษยธรรมแห่งจิตใจนี้ ไว้ ให้สุดความสามารถ, อย่าไปลุ่มหลงในอารยธรรมเนื้อหนังเหมือนที่กำลังลุ่มหลง กันยิ่งขึ้นทุกที.

สังสารวัฏฏ์เกี่ยวกับคอมมิวนิสต์.

[: สังสารวัฏฏ์ของคอมมิวนิสต์กับนายทุน.]

ที่นี้เราอยากจะพูดเรื่องตลก ๆ สักชนิดหนึ่งว่า เรื่องคอมมิวนิสต์นี้มัน อาจจะเป็นสังสารวัฏฏ์มาไม่รู้กี่ครั้งแล้วก็ได้, ไม่ใช่ครั้งนี้ ไม่ใช่ยุคนี้. ที่แรกโลก

มันมีแต่โลก แล้วโลกมันมีคน แล้วคนมันก็ยังไม่เห็นแก่ตัว; ต่อมากคนมันเห็นแก่ตัวแบบประเภทนายทุนขึ้นมาในโลก, นายทุนเกิดขึ้นมาในโลกแล้ว นายทุนก็สร้างคอมมิวนิสต์ขึ้นมา ด้วยอารยธรรมเนื้อหนัง. อารยธรรมเนื้อหนัง อารยธรรมน้ำจิ้มเป็นจุดตั้งต้นนี้ ทำให้เกิดนายทุนขึ้นมาในโลก, ทิฎฐิและลัทธิต่างๆ นายทุนเกิดขึ้นมาในโลก; แล้วนายทุนก็สร้างคอมมิวนิสต์ขึ้นมาเอง เพราะว่านายทุนมันเอาเปรียบเรื่อย, กินคืออยู่ที่เอาเปรียบเรื่อย, ส่วนคนอีกส่วนหนึ่งมันร่อยหรอ มันขาดแคลน มันถูกเบียดครอเรื่อย มันก็ต้องลุกขึ้นต่อต้าน.

นี่เราเรียกว่าลัทธินายทุน มันสร้างลัทธิตคอมมิวนิสต์ขึ้นมาในโลก. ที่นี้ ๒ ลัทธิตมันก็สู้กันด้วยอวิชา ด้วยความโง่จนหายไปทั้ง ๒ ลัทธิตแหละในโลกนี้; มันก็ย้อนไปกลับไปสู่โลกที่ว่างจากนายทุนและคอมมิวนิสต์อีก. โลกมันเคลื่อนไปที่หนึ่งทั้งจากอารยธรรมเนื้อหนังและมนุษยธรรมทางจิตใจ; แล้วโลกนี้มันก็ตั้งต้นอารยธรรมรอบ ๒ ใต้อีก มีคนมีอะไรขึ้นมา มีนายทุนก็มีคอมมิวนิสต์อีก ก็ตามล้างตามผลาญกันอยู่อย่างนี้ เป็นสังสารวัฏฏ์ของคอมมิวนิสต์กับนายทุน; บัดนี้กำลังมีอยู่ในโลก.

วิฎฐสงสารของลัทธิตในจิตใจของคน จะมีอยู่อย่างนี้เรื่อยไป เพราะว่า มันยังมีผัสสะ เมื่อมีผัสสะก็มีทิฎฐิ เมื่อมีทิฎฐิก็มีลัทธิต เมื่อมีลัทธิตมันก็ต้องต่อสู้กัน. ความว่ายเวียนที่เป็นวงกลมอย่างนี้ ในทางวัตถุก็ดี ในทางจิตใจก็ดี ในทางจิตใจที่ว่างกิเลสก็ดี ในทางจิตใจที่เจือด้วยกิเลสก็ดี มันก็เรียกว่าวิฎฐสงสาร หรือสังสารวัฏฏ์ได้ด้วยกันทั้งนั้น; ความว่ายเวียนอย่างนี้มันจะต้องเป็นทุกข์แบบใดแบบหนึ่ง.

นี่สรุปแล้วมันก็มีเรื่องที่ว่า เราจะต้องมองให้เห็น, แล้วก็มียุ่หน่อย หนึ่งว่า ใครมันจะคิดตัวออกไปจากวงกลมอันนี้ได้ก่อนใคร; มันมีเท่านั้นเอง. พระพุทธเจ้าท่านได้กล่าวไว้ดีแล้ว สุวากุขาโต ภควตา ธมโม – ธรรมะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว. นี่ใครมันจะอาศัยธรรมะนี้ จะคิดตัวออกไปจากสังสารวัฏฏ์นี้ได้ หรือว่าจะหักวงล้อของสังสารวัฏฏ์นี้เสีย ที่ตรงจุดของกิเลส ก็คือทำลายกิเลสเสีย แล้วก็ไม่มีกรรม แล้วก็ไม่มีวิบาก; อย่างนี้เรียกว่าหักวงล้อของสังสารวัฏฏ์เสียเลย ตรงกับคำว่า อรหันต์ อรหัง แปลว่าผู้หักเสียซึ่งกงแห่งสังสารจักร ซึ่งวงล้อแห่งสังสารจักร. ใครจะเป็นคนคิดตัวออกมาได้จากสังสารวัฏฏ์ก่อน นั่นคือปัญหาของพุทธบริษัท ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน. ใครแก้ปัญหานี้ไม่ได้ ป่วยการที่เรียกตัวเองว่าพุทธบริษัท.

นี่คือสิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ หรือวัฏฏสังสาระ ที่ผมเห็นว่ามันเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องรู้ จึงเอามาพูดติดต่อกันมาจากเรื่องจิต เรื่องทฤษฎี เรื่องกิเลส; เมื่อเราเข้าใจไปตามลำดับแล้วก็จะเข้าใจเรื่องทั้งหมดได้ง่ายเข้า ภายในการพูดจาเพียงสัก ๒๐ ครั้ง ๓๐ ครั้ง ตามที่พวกคุณมีเวลา.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ ด้วยความสมควรแก่เวลาเพียงเท่านี้.

การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม.

วันที่ ๒๓ เมษายน สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากเรื่องที่แล้วมา.

[บรรยายและทบทวน จนถึงหน้า ๕๘๑.]

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า *สังสารวัฏฏ์* จนเป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า *สิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์นั้น* คือพฤติกรรมที่เป็นไปในคนเราทุกคน ตลอดเวลาในวันหนึ่ง ๆ. ถ้าใครเข้าใจสิ่งนี้โดยถูกต้อง ก็จะมองเห็นว่า *สิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์นั้น* มีอยู่ที่เนื้อที่ตัวของคนแต่ละคนตลอดเวลา; นี่เป็น

สังสารวัฏฏ์ที่แท้จริงที่จะต้องสนใจ. สังสารวัฏฏ์ที่คาบเกี่ยวกันระหว่างภพระหว่างชาติ ชาติที่แล้วมากับชาตินี้ กับชาติข้างหน้าโน้น มันเป็นเรื่องหนึ่ง ซึ่งมันมีปัญหากันคนละอย่าง.

เดี๋ยวนี้เราต้องการจะให้เอาชนะสิ่งที่เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ตัวจริง และ เป็นสิ่งที่เกิดอยู่ในชีวิตประจำวันของคนทุกคนจริง ๆ; สิ่งนี้ก็คือความอยากของคน แล้วการกระทำตามความอยากของคน แล้วก็ได้ผลมาตรงตามความอยากบ้าง ไม่ตรงบ้าง. ถ้าตรงมันก็ให้เกิดความอยากอย่างหนึ่งต่อไปอีก, ถ้าไม่ตรงมันก็ให้เกิดความอยากอย่างอื่นต่อไปอีก ซึ่งล้วนแต่เป็นความอยากที่จะทำให้มีการกระทำต่อไปอีก มันก็มีผลของการกระทำออกมา แล้วก็ตรงตามความอยากหรือไม่ตรงอย่างเดียวกันอีก; วนเวียนอยู่อย่างนี้เป็นรอบ ๆ ในชีวิตประจำวันของคนแต่ละคน. นี้เรียกว่าสังสารวัฏฏ์.

ส่วนที่เป็นความอยากนั้น เรียกว่า กิเลส, ส่วนที่เป็นการกระทำตามกิเลสนั้น เรียกว่า กรรม, ผลที่เกิดมาจากกรรม ก็เรียกว่า กรรมวิบาก คือวิบากแห่งกรรม. ถ้าพูดเป็นภาษาบาลีก็ว่า กิเลส-กรรม-วิบาก, กิเลส-กรรม-วิบาก; วนกันเป็นวงกลมอยู่ในชีวิตประจำวันของคนเรา. เราจะเรียกสิ่งไหน เราจะยกเอาคำคำไหนมาเป็นหลัก ก็ได้ทั้งนั้น, เพราะมันต้องสัมพันธ์กันทั้ง ๓ อย่าง; แต่ถ้าจะเอาตัวที่ออกหน้าออกตากันหน่อย ก็ต้องเอาที่ตัวกรรม.

กิเลสนั้นเป็นแต่ต้นเหตุของกรรม เพื่อช่วยให้เกิดกรรม, กรรมนี้เป็นตัวเรื่องที่แสดงปรากฏการณ์, มีกรรมแล้วก็ต้องมีผลกรรม นั้นมันก็เป็นของที่แน่นอน, ปัญหามันจึงมาอยู่ที่ตัวกรรม; ฉะนั้น เราจึงดูที่ตัวกรรมคือการกระทำที่

ทำด้วยอำนาจของกิเลสในวันหนึ่ง ๆ, ให้อำนาจที่เรียกว่าตัวกรรมนี้แหละ เป็นตัวการกระทำที่เรียกว่าเป็นตัวชีวิตจิตใจของคนเรา. พวกฝรั่งเขาก็ยังพูดว่า “Life is activity.” หรือ “Activity is life.”, เขาหมายถึงกรรม หรือการกระทำการเคลื่อนไหวนั้นแหละเป็นชีวิต. ถ้าชีวิตที่มันมีสติปัญญา มีความรู้ มีความรู้สึก ก็เป็นการเคลื่อนไหวที่ประกอบไปด้วยเจตนา; ถ้ามันไม่มีความรู้สึก มันก็เป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่แสดงอะไรปรากฏชัด หรือว่าไม่มีเจตนา.

เจตนาในที่นี้ก็ถึงถึงกิเลส ฉะนั้น เรามีการเคลื่อนไหวตามกิเลสนั้นว่าเป็นตัวกรรม, แล้วตัวกรรมนั้นแหละคือตัวชีวิตจิตใจของคนแต่ละคน ตลอดเวลาวันหนึ่ง ๆ เดือนหนึ่ง ๆ ปีหนึ่ง ๆ. เพราะว่าชีวิตมันมีความหมายอยู่ตรงที่มันมีการกระทำการ ถ้าไม่มีการกระทำการมันก็เหมือนกับไม่มีชีวิต. ฉะนั้น พวกไม่มีผิดอย่างกำปั้นทุบดินว่า กรรมนั้นแหละคือตัวเรา หรือตัวคนที่ยึดมั่นถือมั่นว่าเรา. วัตถุประสงค์ หรือสังสารวัฏฏ์ประจำวันของคนเราก็คือ กิเลสกรรมและวิบาก; แล้วก็ยกเอาสิ่งที่เรียกว่ากรรมนี้มาออกหน้าออกตาเป็นเจ้าของเรื่อง. เมื่อเราต้องเผชิญกับสังสารวัฏฏ์ว้างหนึ่ง ๆ อยู่เสมอ มันก็คือการเผชิญกรรมเผชิญกันอยู่กับกรรมนั่นเอง.

การเผชิญกรรมมีทั้งด้วยสติปัญญาและโง่เขลา.

[การเผชิญกับกรรมในแง่มนุษยธรรมเป็นเรื่องถูกต้องเพื่อชนะกรรมได้.]

ดังนั้น ในวันนี้ก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม. “การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม” มันก็บอกอยู่แล้วว่า เรา

มุ่งหมายจะกล่าวกันในแง่ของมนุษยธรรม คือสติปัญญา. ถ้ามันเป็นการเผชิญกับกรรมในทางอารยธรรมเนื้อหนัง มันก็ไม่เกี่ยวกับสติปัญญา หรือความถูกต้องอะไร, มันก็เอาไปตามความต้องการ จะมีลักษณะเหมือนกับสัตว์เสียมากกว่า; ดังนั้น จึงต้องพูดให้ชัดเจนไปว่า การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม นี้เป็นหัวข้อของเรื่อง.

สำหรับคำว่า **เผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม** ก็หมายความว่า มนุษย์มีสติปัญญาที่จะเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่ากรรมนั้นให้น่าดู ให้ถูกต้อง ให้สมกับความเป็นมนุษย์. ถ้าจะเผชิญสิ่งที่เรียกว่ากรรมด้วยความโง่เขลา ด้วยความตะกละ ด้วยความเห็นแก่เนื้อหนังอะไรอย่างนี้, มันก็เป็นเรื่องผิดและผิดยิ่งขึ้นแล้วก็ เป็นความทุกข์มากขึ้นกว่าเดิม คือไม่มีทางที่จะชนะกรรมได้. นี่คือข้อที่เราจะต้องพูดให้ชัดเจนไปว่า การเผชิญกรรม ในแง่ของมนุษยธรรมโดยตรง.

เผชิญกรรม ก็พูดแล้วว่ามันเป็นส่วนองไตรวิภัก্ত์ หรือสังสารวิภัก্ত์; เมื่อเรามีการเผชิญเข้าที่กรรม มันก็หมายความว่าเผชิญที่ตรงกลาง, ข้างหลังมันก็ยังมิกิเลส ข้างหน้ามันก็ยังมิวิบาก ที่จะต้องเผชิญด้วย. ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า เมื่อพูดว่าเผชิญกรรมอย่างนี้ มันก็รวมกิเลสและวิบาก.

กิเลส-กรรม-วิบาก, กิเลส-กรรม-วิบาก เรียกว่าไตรวิภัก্ত์ นี้ก็มีอยู่ ๒ ชนิด ดังที่ได้พูดให้ฟังแล้วอย่างละเอียดในครั้งที่แล้วมา ซึ่งว่าด้วยสังสารวิภัก্ত์. ในที่นี้ก็จะทบทวนความจำนิดหน่อยว่า สังสารวิภัก্ত์ระยะสั้น คือสั้นจนเป็นขณะจิตนั้น มันเป็นสังสารวิภัก্ত์อย่างแท้จริง อย่างปรมัตถธรรม ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้โดยเรื่องทีชื่อว่าปฏิจสมุปบาท.

ที่นี้สังสารวัฏฏ์ระยะยาว คร่อมภพ คร่อมชาติตั้ง ๓ ชาติขึ้นไป มันเป็นสังสารวัฏฏ์ชนิดศีลธรรม, เป็นเรื่องพูดให้คนเข้าใจได้ง่าย หรือกลัวได้ง่าย เพราะเขาเชื่อเรื่องเกิดตายกันอยู่แล้ว ก็เลยพูดแบบนี้ขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง เป็นสังสารวัฏฏ์ประเภทที่มีระยะยาว แล้วก็ต้องเนื่องด้วยอาศัยสัตสศตทิวฐิบ้าง ว่ามีตัวเราทำอะไรไว้แต่ชาติก่อน ชาตินี้จึงเป็นอย่างนี้; ตายจากชาตินี้แล้ว ไปมีชาติข้างหน้าก็จะได้รับผลของกรรมที่ได้ทำในชาตินี้. นี่ก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์ภาษาศีลธรรม มีระยะยาวคร่อมตั้ง ๓ ชาติ หรือหลาย ๆ ชาติ.

ส่วนสังสารวัฏฏ์ประเภทฉกปฏิบัติสมุปนัสนธรรมนั้น ชั่วขณะจิตเดียว หรือว่าชั่วเรื่องเดียวที่เกิดขึ้นแก่จิต; ฉะนั้น มันจึงเร็วมาก. ในบางกรณีก็เป็นดุจสายฟ้าแลบ ก็เรียกว่าสังสารวัฏฏ์วงหนึ่งก็มี. เมื่อพูดว่าเผชิญกรรม ก็คือเผชิญสังสารวัฏฏ์, เผชิญสังสารวัฏฏ์ ก็คือเผชิญทั้ง ๒ ชนิด คือทั้งชนิดยาวและชนิดสั้น ซึ่งจะต้องพูดกันต่อไป เพราะว่ามันจะต้องพูดกันทั้ง ๒ เรื่อง คือทั้งเรื่องศีลธรรม, และทั้งเรื่องปรมาตธรรม หรือสัจธรรม.

[เริ่มบรรยายตามหัวข้อบรรยายครั้งนี้.]

กรรมคืออะไร.

: คำแปลของคำว่ากรรม.

ที่นี้ก็จะพูดถึงคำว่ากรรมกันเสียก่อน, เมื่อพูดถึงคำว่ากรรมคืออะไร. คุณก็นึกเอาเองสิ เพราะว่าคุณก็เป็นคนไทย แล้วก็พูดคำว่ากรรม กรรมอยู่บ่อย ๆ แทบทุกวัน, พูดเองก็มี ฟังคนอื่นพูดก็มี. คำว่า “กรรม” นี้มีอยู่ในปทานุกรม

สำหรับพูดของคนไทยเรา; ฉะนั้น คุณก็ลองนึกดูเองว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “กรรมกรรมที่พูดกันอยู่เสมอ” นั้น หมายถึงอะไร. สำหรับโดยพยัญชนะนั้น คำว่ากรรมมันแปลว่าการกระทำด้วยอำนาจเจตนาเท่านั้น, มันมีเท่านั้นเอง; โดยตัวหนังสือในภาษาบาลี คำว่ากรรมแปลว่าการกระทำ ซึ่งมีเจตนาด้วยอำนาจของกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมูลเหตุ, ดายตัวอย่างนี้. แต่ในทางอรรถะนั้นมีความหมายหลาย ๆ อย่าง แม้ในคำสอนของพระพุทธเจ้านี้ คำว่ากรรมก็มีอรรถะหลายอย่าง มิได้เพียงแต่ว่าการกระทำด้วยกิเลสอย่างเดียว; เดียวก็จะพูดให้ฟัง ก็จะมองเห็น.

: อรรถะของคำว่ากรรม ตามภาษาชาวบ้านพูด.

ทีนี้เอาแต่อรรถะที่ภาษาชาวบ้านเราพูด : ที่ชาวบ้านพูดกันอยู่ในภาษาไทยนี้ คำว่ากรรมหมายถึงวิบากกรรมทั้งนั้นแหละ, ดูให้ดี ๆ เอะ; เขาพูดว่ากรรมเลย ๆ แต่เนื้อแท้หมายถึงกรรมวิบาก หรือวิบากของกรรม. เช่นพูดว่า

ถึงแก่กรรม คือตาย, นี่มันก็คือวิบากกรรม; พูดว่ากรรมแล้ว ๆ นี้ภาษาบ้านนอกหมายถึงจะตายแล้ว แยกแล้ว, มันก็คือวิบากกรรม, ไม่ใช่การกระทำกรรม; ภาษากวีนิพนธ์ที่ซินหูกคุณ เช่นว่ามีกรรมจำพราดต้องจากจรอะไรอย่างนี้, กรรมนั้นก็ไม่ใช่กรรม หมายถึงวิบากกรรมทั้งนั้น.

นั่นแหละในภาษาไทยมันเป็นเสียอย่างนี้; มันก็เลยทำให้การศึกษาธรรมะเกี่ยวกับคำเหล่านี้ค่อนข้างจะยุ่งยาก. แต่ถ้าสังเกตดูให้ดีว่าวิธีใช้คำคำนี้ในภาษาพูดมันเป็นอย่างไร เดี๋ยวถึงอะไรก็จะเข้าใจได้. และเราจะต้องทำความเข้าใจ

ให้มันชัดเจนไปว่า กรรมในภาษาบาลี หรือว่ากรรมในภาษาไทย หรือกรรมในแง่ไหน; ถ้ากรรมในภาษาชาวบ้านแล้ว หมายถึงวิบากกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่. ถ้าเขาจะพูดว่าทำกรรมดีทำกรรมชั่วนั่นนะ อย่างนั้นแหละเป็นกรรม; แต่เขาไม่ค่อยจะพูด, พูดว่าทำดีทำชั่วเสียมากกว่าที่จะพูดว่าทำกรรมดี ทำกรรมชั่ว; แต่เขาเอาคำว่ากรรมมาใช้กลายเป็นเรื่องกรรมวิบากไปหมด. นี่คือกรรมในภาษาชาวบ้าน.

: อรรถะของกรรม ในทางศาสนาโดยตรง.

ทีนี้ถ้าว่ากรรมในภาษาธรรม คือภาษาทางศาสนาโดยตรง : กรรมก็คือสิ่งที่มาจากกิเลส แล้วก็จะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดกรรมวิบากต่อไป. ก็จำกัดความได้แบบนี้ ว่ากรรมนั้นคือสิ่งที่มันมาจากกิเลส, แล้วมันไม่มาเฉย ๆ มันจะทำให้เกิดกรรมวิบาก คือผลของกรรมต่อไป; นั่นแหละคือสิ่งที่เรียกว่ากรรม. ดังนั้นคำว่ากรรมมันจึงเป็นคำรวมทั้งกิเลส และวิบากเข้าไว้ด้วย ก็เลยต้องมีความเข้าใจในคำคำนี้ ว่ามันหมายถึงระบบของกรรมทั้งระบบเลย เราเรียกว่ากรรม. ดังนั้นกรรมก็คือตัวสังสารวัฏฏ์; รวมกันหมดทั้งกิเลส ทั้งกรรมและทั้งวิบาก ในเมื่อเราจะพูดกันอย่างสะดวก ๆ. นี่จึงเปรียบเทียบคำว่ากรรมโดยพยัญชนะ ตัวหนังสือ และคำว่ากรรมโดยอรรถะในภาษาชาวบ้านพูด แล้วคำว่ากรรมในอรรถะโดยภาษาผู้รู้ หรือพูดตามหลักเกณฑ์ทางธรรม ทางศาสนา; มันมีอยู่อย่างนี้.

ชนิดของกรรม.

: การแบ่งกรรมออกเป็น ๓ ตามทวาร ๓ เป็นหลัก.

เอาที่นี้เราจะดูชนิดของกรรม. กรรมนี้ก็แบ่งเป็นได้หลายชนิด แล้วแต่ว่ามุ่งหมายจะแบ่งกันอย่างไร; ในสูตรเช่นนิพเพธิกสูตร ก็แบ่งไว้ชัดเลยว่า กรรมมี ๓ คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม. นี้คุณก็เห็น และก็ได้ยินได้ฟังเข้าใจกันอยู่ และก็พอจะเข้าใจได้; แต่ต้องเข้าใจให้ถูกต้องหน่อยนะ ว่ากายกรรมนี้ มันไม่ใช่เรื่องกายล้วน ๆ, มันมีใจด้วย คือมันมีมโนกรรมด้วย แต่แสดงออกมาทางกาย นี้เรียกว่ากายกรรม. ที่นี้มโนกรรมที่มันแสดงออกมาทางวาจา นี้เราเรียกว่าวจีกรรม. ที่นี้มโนกรรมที่มันไม่ได้แสดงออกมาทางกาย หรือทางวาจา นี้เราเรียกว่ามโนกรรมล้วน.

ฉะนั้น คำว่ากายกรรม วจีกรรม มโนกรรม มันจึงมีความต่างกัน. กายกรรมนั้น คือกรรมซึ่งแสดงออกมาทางกาย; ตัวกรรมแท้ ๆ มันคือเจตนาเป็นการกระทำของจิตของมโน มันแสดงเจตนาขึ้นออกมาทางกายเลย เลยเรียกว่ากายกรรมที่แสดงออกทางกายทวาร. อะไรแสดงออก ? ก็คือมโนกรรมนั้นแหละ แสดงออก ออกมาทางกายทวาร. วจีกรรม ก็คือมโนกรรมที่แสดงออกมาทางวจีทวาร. ส่วนมโนกรรมมันไม่ออกมา ๒ ทางนี้ มันก็ออกมาทางมโนทวารล้วน. นี้เขาเรียกว่า การแบ่งกรรมไปตามทวาร คืออาศัยทวารของกรรมเป็นหลัก; เมื่อมีการถือเอาทวารเป็นเครื่องแบ่งมันก็ได้ ๓ กรรม เพราะมี ๓ ทวารอย่างนี้. คำ ๓ คำนี้ก็พูดกันติดปากว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม; เมื่อจะขอโทษ ขอขมาอะไรกัน ก็ต้องออกชื่อ ๓ กรรมนี้.

: การแบ่งกรรมออกเป็น ๓ ตามเวลาที่กรรมให้ผลเป็นหลัก.

ที่นี้ถ้าจะเอาเวลาที่มันให้ผลมาเป็นหลักสำหรับแบ่ง. ก็ในนิพเพธิกสูตร เป็นต้นอีกนั่นเอง ก็แบ่งกรรมที่ให้ผลเป็น ๓ ชนิด คือให้ผลเป็นทิวฏฐธรรม, ให้ผลเป็นอุปปัชชะ ให้ผลเป็นอปรปรียายะ; ตามตัวหนังสือแปลว่า ให้ผลทันควันนี้เรียกว่าทิวฏฐธรรม, ให้ผลเป็นอุปปัชชะ คือให้ผลในระยะถัดมา, แล้วอปรปรียายะคือให้ผลในเวลาถัดมาอีก. ถ้าเราเอาตามความรู้สึกของเรา ก็หมายความว่ามันมีความรุนแรงมากน้อยกว่ากัน : ถ้ามันมีความรุนแรงมากก็ให้ผลทันควัน, ถ้ามันไม่รุนแรงมาก หรือเพราะมีอะไรเป็นสิ่งที่แทรกแซง มันก็ให้ผลในเวลาถัดมา, แล้วก็ให้ผลในเวลาถัดมาอีก. (อุปปัช...อ่านว่า อุปะปัด...)

ที่ให้ผลในทิวฏฐธรรมนั้น เขาเรียกว่าทิวฏฐัมมเวทนียกรรม นี้เรียกกันมากในอรรถกถา; ที่ให้ผลในระยะถัดมานั้น ในบาลีเรียกว่าอุปปัชชะ - ในเวลาที่ถัดมา, เราเรียกกันทั่วไปว่าอุปปัชชะเวทนียกรรม; ที่ให้ผลในเวลาถัดมาอีกเรียกอปรปรียายะนั้น, เราเรียกกันตามอรรถกถาว่าอปรปรเวทนียกรรม. คำพูดนี้มันก็ทำยุ่งบ้าง แต่เอาแต่ใจความเป็นหลักแล้วก็ได้ ประกันความยุ่งได้ : ให้ผลทันควัน, ให้ผลในเวลาถัดมา, ให้ผลในเวลาถัดมาอีก. ถ้าเป็นเรื่องกรรมประเภทขณิกะ ที่เป็นเรื่องของปฏิจจสมุปบาทแล้ว, เขาหมายถึงเวลาที่ติด ๆ กันไปนั่นเลย. ถ้าเป็นเรื่องกรรมทางศีลธรรม เขาให้เวลาเป็นหลาย ๆ ชาติ ต่อดายแล้วอีกหลาย ๆ ชาติโน้น : ทิวฏฐธรรมให้ผลในชาตินี้ กว่าจะเข้าโลงนี้เรียกว่าชาตินี้ นี้เรียกว่าทิวฏฐธรรม, ที่ให้ผลในชาติถัดไปต่อเกิดใหม่นั้น เรียกว่าอุปปัชชะเวทนียกรรม ซึ่งในบาลีเรียกว่าอุปปัชชะ, ที่นี้ถ้าไม่ใช่ในชาติที่ถัดไป ก็คือชาติถัด ๆ ไปอีก นั่นเรียกว่าอปรปรเวทนียกรรม ซึ่งในบาลีเรียกว่าอปรปรียายะ.

ฉะนั้น เรื่องกรรมนี้ทำความลำบากในการศึกษา โดยมีข้อเท็จจริงอยู่ว่าที่เราสอนกันอยู่ในประเทศไทยตลอดมาจนถึงบัดนี้นั้น สอนแต่ชนิดศีลธรรมทั้งนั้น ตามแบบบรรพตถาที่ปรุงขึ้นมา หรือหนังสือที่แต่งขึ้นใหม่ชั้นหลัง เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้น, มุ่งหมายจะสอนกรรมในแง่ของศีลธรรมแก่บุคคลผู้มีตัวตน; ก็พูดที่มันกลมกลืนกันได้กับความคิด หรือความเชื่อของชาวอินเดียแต่โบราณกาล ก่อนพุทธกาลที่เขาเชื่อกันแล้ว ว่าตายแล้วเกิด. แต่ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสสอนสิ่งที่มีนัยลึกซึ้ง หรือจริงกว่านั้น ก็เป็นเรื่องของจิตเอาจิตเป็นหลัก : ให้ความเกิด หรือชาติหรืออะไรนี้ มันกลายมาอยู่ที่นี้หมด คือทุกคราวที่มีการกระทบทางอายตนะโดยอำนาจวิชาแล้วก็เรียกว่ามีชาติ หรือความเกิดชาติหนึ่งแล้ว; ฉะนั้น เวลามันจึงสั้นเข้ามาอยู่ที่ขณะจิตไปหมด. คำว่าทิวฐธรรม ก็คือทันควัน, อุปัชฌายะคือถัดมาอีกหน่อยหนึ่ง, อปรปรียาเยก็ถัดต่อไปอีกถัด ๆ ต่อไปอีกเท่านั้นเอง; ไม่ต้องรอดตายแล้ว. มันเป็นเรื่องที่รอไม่ไหว เพราะมันเหมือนกับปฏิกิริยาที่ว่าเมื่อเราทำอะไรแป๊บลงไป มันก็มีปฏิกิริยาสวนขึ้นมา. เหมือนที่เราเอาก้อนทุบลงไปนี่ ปฏิกิริยามันก็สะท้อนออกมาเป็นเสียงดังโพงอย่างนั้น. นั่นคือวิบากแท้ ๆ, นอกนั้นเป็นผลพลอยได้. เพราะฉะนั้น ให้เข้าใจเสียว่า พอทำดีก็ดีเสร็จ, พอทำชั่วก็ชั่วเสร็จ; ผลพลอยได้ต่อมาที่ว่าจะได้ชื่อเสียง ได้เงิน ได้ทุกข์ได้ยากอะไร นั่นมันเป็นเรื่องผลพลอยได้; ตัวกรรมแท้จริงตามแบบของปรมาตมธรรมแท้ ๆ พอทำมันก็มีผลเกิดขึ้นทันที, เดียวจะได้ยกเอาพระพุทธภาษิตมาว่า ให้ฟัง.

เดี๋ยวนี้เราพูดกันแต่เรื่องกรรมที่ชาวบ้านเขาเข้าใจกันอยู่แล้ว หรืออาจจะเข้าใจได้โดยง่าย คือกรรมทางศีลธรรมนั้น; ฉะนั้น ต้องอธิบายคำว่าให้ผล

เป็นทิวฐกรรม ให้ผลเป็นอุปปีชชะ ให้ผลเป็นอุปปริยาชะ นี้ต่างกันเป็น ๒ ฝ่าย, คุณพึงแล้วก็สรุปให้ดี เดียวจะเลื่อนกันหมด. ถ้ากรรมอย่างศีลธรรมเขาเอาชาติที่แล้วมากับชาติเดี๋ยวนี้อันนี้ แล้วชาติข้างหน้า เกี่ยวกับชาติเข้าโลงทั้งนั้น. ถ้าเอาเป็นเรื่องปรมาตธรรม มันก็ไม่ถึงนาที มันก็เป็นเรื่องที่เราจะไปได้ทันควัน, หรือว่าถัดมา, หรือว่าถัดมาอีก; หรือมันอาจจะเป็นวัน ๆ ก็ได้ แต่ไม่ต้องรอจนตายแล้วหรือ. ไอ้ที่มันยืดยานั้นมันเป็นเรื่องผลพลอยได้ของกรรม วิชาที่เป็นเรื่องพลอยได้; วิชาแก่ ๆ มันจะเกิดสวนขึ้นมาทันควันที่มีการกระทำกรรมทันทีเลย.

นี่เรากำลังพูดกันถึงกรรม ๓ ชนิด แบ่งโดยเอาเวลาที่มันให้ผลเป็นหลัก ว่าให้ผลทันควัน, ให้ผลในเวลาถัดมา, แล้วให้ผลในเวลาถัดมาอีก. ๓ คำนี้มีอธิบาย ๒ แ่ง เพราะถือเอาความหมายของคำว่าชาตินะมันต่างกัน : ชาติชนิดเข้าโลงนะมีอย่างหนึ่ง, ชาติชนิดที่สักว่าเกิดตัวของกูขึ้นมาในใจ นี่มันก็อีกอย่างหนึ่ง; แล้วแต่จะเอาชาติไหนเป็นหลัก.

: การแบ่งกรรมออกเป็น ๓ ไปตามคุณลักษณะ ๓ เป็นหลัก.

[กรณีนี้พระบาลีพุทธภาษิตแบ่งออกเป็น ๔ ชนิด.]

ที่ที่มีการแบ่งกรรม ไปตามคุณลักษณะ ก็แบ่งเป็น ๓ อีกก็ได้ : กรรมดี, กรรมชั่ว, กรรมพินดีพินชั่ว; ได้ ๓ อีกแล้ว. ในบาลีพระพุทธานุญาตแบ่งเป็น ๔, แต่ธรรมดาเราเห็นชัดแบ่งเป็น ๓; แบ่งเป็น ๔ ก็คือว่าเป็นกรรมชั่ว, เป็นกรรมดี, แล้วกรรมชั่วดีระคนกัน, แล้วกรรมพินชั่วพินดี; มันก็

เป็น ๔. ที่นี้กรรมที่ว่ากรรมดีชั่วระคนกันนั้น มันก็อยู่ในพวกกรรมชั่วกรรมดี
 นั้นเอง, เราตัดออกไปเสีย ไม่ต้องอธิบายให้ลำบาก; จึงเหลือแต่ ๓ กรรม คือ
 ๑. กรรมชั่ว, ๒. ก็คือกรรมดี, ๓. ก็คือกรรมที่พินดีพินชั่ว แล้วกลับเป็นที่
 ดีที่สุดของกรรมดีกรรมชั่วด้วย กรรม(ที่ ๓)นี้ทำให้กรรมดีกรรมชั่วสิ้นสุดลงไป
 มันจึงเป็นกรรมที่พินดีพินชั่ว.

ที่นี้คุณก็คงจะถามว่า *อย่างไรเรียกว่าดี ? อย่างไรเรียกว่าชั่ว ? ใครเป็น
 คนบุญญ์ดี ? บุญญ์ดีเอาตามใจชอบหรืออย่างไร ?* คุณก็เหมือนมีถามผมองค์หนึ่ง
 อย่างนี้ เมื่อ ๒-๓ วันมานี้. **ที่จะบุญญ์ดีกรรมว่าชั่วว่าดีนั้น เราถือเอาตามหลัก
 ในพระพุทธศาสนา; ไม่ถือเอาตามหลักจริยธรรมสากลของพวกฝรั่ง** มันยุ่งยาก
 รุ่มร่าม, ถ้าจะพูดกันก็กินเวลามาก ไม่พูด. พูดตามหลักพุทธศาสนาเรา ก็อย่างใน
 ราวุโลวาทสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า **กรรมชั่วมันทำให้ทั้งตนเองและผู้อื่น
 เดือดร้อน.** กรรมชั่วทำให้ตนเองด้วย ผู้อื่นด้วยเดือดร้อน เกือบไม่ต้องอธิบาย
 แล้วกระมัง; มันเบียดเบียนตนเอง ทำตนเองให้เดือดร้อน แล้วก็ผู้อื่นก็พลอย
 เดือดร้อนด้วย, อย่างนี้ต้องถือว่าชั่ว.

ที่นี้ดี, **กรรมดีก็คือไม่ – ไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน, แต่ว่ายัง
 เป็นไปในวิญญะ** ยังทำให้หมุนเวียนไปในวิญญะ หมุนเวียนไปตามอำนาจของ
 กรรมดีแหละ. กรรมชั่วมันก็ทำให้หมุนเวียนไปในวิญญะ, กรรมดีมันก็ทำให้
 หมุนเวียนไปในวิญญะ; แต่กรรมชั่วมันทำให้เดือดร้อนทั้ง ๒ ฝ่าย, กรรมดีไม่ทำ
 ให้เดือดร้อนทั้ง ๒ ฝ่าย แต่ยังคงหมุนเวียนไปในวิญญะ. ฉะนั้น เราจึงมีกรรมที่
 ๓ **พินดีพินชั่ว** มันไม่มีตัวตนสำหรับจะวายเวียนไวย. นี่มันต่างกันอย่างนี้.

กรรมที่พันดีพันชั่วนั้น หมายความว่ามันประกอบในอริยมรรค จนบรรลุความ
จริง เห็นแจ้งทำลายอัตตานุทิฏฐิเสียได้ มันไม่มีตัวมีตนที่จะเวียนว่ายไปใน
วัฏฏะ; นั่นคือกรรมที่ ๓.

ที่นี่เราไม่พูดกันนี้กรรมที่ ๓; พูดกันแต่กรรมชั่ว กรรมดี ว่าทำดีได้ดี
ทำชั่วได้ชั่ว; พูดเท่านั้นแล้วเลิกกัน. พูดอย่างนี้ไม่ทันจะเป็นพุทธศาสนาหรอก;
พูดกันให้ฟังง่าย ๆ, ศาสนาไหนก็พูดอย่างนี้; ฉะนั้น พูดแต่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้
ชั่วนี้ยังไม่ทันจะเป็นพุทธศาสนา หรือว่าเป็นพุทธศาสนาลูกเด็ก ๆ. มันต้องพูด
กรรมที่ ๓ ไปด้วย ซึ่งมันไม่เหมือนกับในศาสนาอื่น แล้วมันเป็นกรรมที่ทำให้
หมดตัวตน เลยอยู่เหนือดีเหนือชั่ว พันดีพันชั่ว; นี่จึงจะเป็นพุทธศาสนาเต็มรูป
เต็มร่าง. ขอให้เข้าใจชนิดของกรรมไว้ในลักษณะอย่างนี้.

นี่คำว่ากรรมและชนิดของกรรม มันมีอยู่อย่างนี้. ถ้ามีความรู้เรื่องนี้
ก็เรียกว่ามีมนุษยธรรมขั้นหนึ่งแล้ว; ก็มีความรู้ชนิดที่มนุษย์ควรจะรู้ ซึ่ง
สัตว์เดรัจฉานไม่อาจจะรู้ ซึ่งคนพาลคนโง่ไม่อาจจะรู้ แต่ว่ามนุษย์ที่มีความเป็น
มนุษย์ถูกต้องตามความหมายของคำคำนี้รู้ หรือต้องรู้ ต้องพยายามทำให้รู้ คือ
มองเห็นด้วยสติปัญญาให้เห็นสิ่งที่เรียกว่ากรรม ๆ นี้ ว่ากรรมมันมีอยู่อย่างนี้.

ที่แท้มันก็คือข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่มีพฤติเป็นไปในสิ่งที่เรียกว่าคนเรานี้
เอง ที่เนื้อที่ตัวของคนเรานี้, มันก็เป็นวิทยาศาสตร์ชัด ๆ อยู่อย่างนี้ ไม่ใช่เป็น
ปรัชญาลึกลับซึ่งต้องคำนึงคำนวณอะไรไม่ใช่; แต่ว่าคนมันไม่คู่นี้ ถ้าคู่มันก็จะเห็น
เหมือนกับที่เราศึกษาวิทยาศาสตร์. การเคลื่อนไหวที่ไม่มีจิตใจ ไม่มีเจตนา ไม่มี

กิเลสเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็เรียกว่ากิริยาเฉย ๆ, การเคลื่อนไหวที่มีกิเลส มีจิตใจเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็เรียกว่ากรรม; ผลของมันก็เกิดขึ้นตามสมควร : กิริยาก็เกิดปฏิกิริยา, กรรมก็เกิดกรรมวิบาก, นี่เป็นอยู่ที่เนื้อที่ตัวของคนเราตลอดเวลา. นี่พื้นฐานของกรรมมันเป็นเป็นอย่างนี้.

คนเราต้องเผชิญอยู่กับกรรมตลอดเวลา.

ทีนี้สำหรับคำว่าเผชิญกรรม ก็หมายความว่าเรา ที่เรียกโดยสมมติว่าเรานี้ คนนี้ บุคคลเราโดยสมมตินี้, มันต้องเผชิญกันอยู่กับกรรมตลอดเวลา. มันมีคำว่า “ต้อง”, คุณฟังให้ดี ๆ มันหลีกเลี่ยงไม่ได้ มันต้องเผชิญกันกับกรรมอยู่ตลอดเวลา แทบว่าจะทุกครั้งที่ยาใจออกเข้า. ระบบกรรมก็คือสังสารวัฏฏ์ ก็คือกิเลส กรรมและวิบาก นี้เรียกว่าระบบกรรม; ระบบกรรมนี้มันต้องเผชิญกับคนอยู่ตลอดเวลา ทุกคน แล้วก็ทุกเวลา แล้วก็ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม; โดยอ้อมเห็นได้ยาก แต่ก็พอจะเห็นได้. คนทุกคน มันมีสังสารวัฏฏ์อยู่ในตนตลอดเวลา ทุกคนและทุกเวลา; ที่เห็นง่ายก็เรียกว่าโดยตรง ที่เห็นอ้อมคือมันซับซ้อนหรือมันซ้อนกันอยู่กับอันอื่น มันก็เห็นยาก. นั่นแหละคือเรามันหลีกเลี่ยงไม่ได้; เนื้อตัวของเรามันเป็นสังสารวัฏฏ์เสียเอง มันก็ต้องเผชิญกันกับสังสารวัฏฏ์ โดยเฉพาะก็คือระบบกรรมนี้ตลอดเวลา.

(๑) ข้อแรก เราจักต้องเป็นไปตามกรรม; พระพุทธภาษิตตรัสว่า กัมมุนา วตุตตี โลโก – สัตว์โลกต้องเป็นไปตามกรรม. นี่มันเป็นของที่ไม่ต้องเถียง

แล้ว เพราะว่าตัวสัตว์มันเป็นตัวกรรม ตัวระบบกรรม ระบบกิเลส-กรรม-วิบาก อยู่ในตัว; ฉะนั้น มันจึงต้องเป็นไปตามกรรม แล้วตามแต่ที่กรรมมันจะจำแนกด้วย. เป็นไปตามกรรมนะ แล้วก็ตามที่กรรมจะจัดให้ณะ. ที่จะเป็นคนดี เป็นคนชั่ว เป็นคนครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือเป็นคนอะไรก็ตาม นี่มันก็จะไปตามกรรมนั้น ที่กรรมนั้นเป็นผู้จำแนกให้.

จำแนกกันโดยทางร่างกายก็มี; เช่นว่าเกิดมาเป็นหญิงเป็นชาย สวยงาม ไม่สวยงาม จี๋โรค หรืออะไรก็สุดแท้. แล้วจำแนกกันทางจิตใจก็มี; จำแนกทางจิตใจก็หมายความว่า ถ้ามันคิดอย่างคนชั่วมันเป็นคนชั่วทันที, ถ้ามันคิดอย่างคนดีเป็นคนดีทันที, คิดอย่างโจรเป็นโจรทันที, คิดอย่างสัตว์เดรัจฉานเป็นสัตว์เดรัจฉานทันทีวันเลย, คิดอย่างสัตว์นรกเป็นสัตว์นรกทันทีวันเลย; นี่กรรมมันจำแนกให้ได้อย่างนี้. คิดอย่างพระเป็นพระ, คิดอย่างเณรเป็นเณร, คิดอย่างชาวบ้านเป็นชาวบ้าน, หรือมีความคิดอย่างมนุษย์ก็เป็นมนุษย์, มีความคิดอย่างเทวดาก็เป็นเทวดา, มีความคิดอย่างพรหมก็เป็นพรหม; อะไรอย่างนี้. นี่เป็นไปตามกรรมที่มันจำแนกให้. นี่เป็นเรื่องปรมาตมธรรม ไม่ใช่เรื่องศีลธรรม หรือจะเรียกว่าศีลธรรมชั้นลึกซึ่งก็ได้ แต่เขาไม่เรียกกัน.

นี่เรียกว่าต้องเผชิญกรรม เผชิญกับอำนาจแห่งกรรม ที่มันบังคับให้เราต้องเป็นไปตามกรรม แล้วเป็นไปตามชนิดที่มันจำแนกให้; นี่ข้อหนึ่ง.

ที่นี่ต้องเผชิญกรรม ในฐานะที่ว่า (๒) มันมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือเกิดจากกรรม. เราจะมีกำเนิดอะไรขึ้นมา มันก็เพราะ

กรรม มีกรรมเป็นผู้ให้กำเนิด แล้วเป็นเผ่าพันธุ์คือเป็นพรรค เป็นพันธุ์ เป็นชนิดเลย. เกิดมาเป็นชนิดไหน ก็เพราะว่ากรรมชนิดนั้น; นี่มันบังคับว่าจะต้องรับเอากรรมนี้เป็นแดนเกิด เป็นกำเนิดไปตามพันธุ์. เขาเรียกว่า *กมฺมโยนิ กมฺมพณฺธุ* – มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์; คุณเหมือนจะสวดมนต์ปัจจุเวกษณ์กันอยู่ทุกคืน. ที่กรรมมันเป็นเครื่องให้กำเนิดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้นี้ เขาเรียกว่าเผชิญกันอยู่กับกรรม.

อย่างที่สามว่า (๓) **มีกรรมเป็นทายาท รับมรดกกรรมนั้น**; นี่มันก็เผชิญกันอยู่กับกรรม ในฐานะที่ต้องชดใช้หนี้ของกรรม, คือรับกรรม เสวยกรรมนั้นแหละ. คำว่า*กมฺมทายาท* – มีกรรมเป็นทายาท, ทายาทนี้ก็แปลว่าการรับมรดก, มีการรับมรดกของกรรม เรียกว่า*กมฺมทายาท* กรรมทายาท. เหมือนกับว่า เด็ก ๆ เกิดออกมาแล้วก็ต้องรับมรดกของพ่อแม่อย่างนั้น. ทีนี้สัตว์ทั้งหลายมันเกิดมาแต่กรรม มีกรรมเป็นกำเนิดแล้ว พอมันเกิดขึ้นมามันก็เหมือนกับคนนี่ ต้องรับมรดกของพ่อแม่มันคือกรรม. กรรมส่วนที่ให้มันกำเนิดมามันก็เหมือนกับพ่อแม่, แล้วกรรมส่วนที่เป็นมรดกที่มอบให้คือผลกรรมนี้ มันก็เหมือนกับมรดก; นี่เรารับมรดกของกรรมเมื่อวาน เมื่อวานชื่นอะไรก็ตามใจ. นี่พูดกันในระยะยาว และก็ในแง่ของศีลธรรมด้วย.

ทีนี้อันสุดท้าย (๔) **ยังต้องฟังกรรม**. มันทำเอาเจ็บปวดขนาดนี้ เรายังต้องอาศัยกรรม ต้องฟังกรรม ต้องเอากรรมมาเป็นที่พึ่งอาศัยอีกทีหนึ่ง เพื่อจะแก้กรรม. กรรมที่ไม่พึ่งปรารถนา กรรมชั่วกรรมเลวอะไรก็ตาม นั่นมันเป็นข้าศึกทำให้เราลำบาก; ทีนี้เราจะเอาตัวรอดก็ต้องอาศัยกรรมอีก มาเป็นที่พึ่ง คือทำกรรมอีกชนิดหนึ่ง เกิดเป็นที่พึ่งสำหรับที่จะให้พ้นจากกรรมดีกรรมชั่วเหล่านั้น;

นี้เรียกว่า มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย, กัมมปฏิสรณ –มีกรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ. แม้ว่าสิ่งที่เรียกว่ากรรมจะทำเอาเจ็บปวด ในที่สุดก็ยังคงอาศัยสิ่งที่เรียกว่ากรรมในอีกความหมายหนึ่ง สำหรับที่เอาชนะกรรมชนิดที่ทำให้เจ็บปวด.

คำกล่าวอย่างนี้ ใช้ได้ทั้งในแง่ศีลธรรมและปรมาตธรรม : ในแง่ศีลธรรมมีสัตสตทิกฺกุชิ มีตัวตน ตัวฉัน ตัวเราทำกรรมได้รับผลกรรม, รับผลกรรมชาตินี้บ้าง รับผลกรรมชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อ ๆ ไปบ้าง กิริยาอาการเหล่านี้ก็รวมสรุปได้ว่า เป็นผู้เป็นไปตามกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นการรับมรดก มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย. นี้ก็พูดได้; กรรมชนิดศีลธรรม สำหรับสอนคนเด็ก ๆ หรือคนตั้งต้นนั้น ก็พูดอย่างนี้ได้. หรือแม้กรรมชั้นละเอียดสูงสุด ประณีตเป็นขณิกปฏิจจสมุปปันนธรรมก็ยังพูดอย่างนี้ได้ คือเอากกรรมที่เกิดขึ้นทุกขณะที่เกิดเกิดขึ้นเพราะการสัมผัสทางอายตนะ มีเวทนา ตัณหา อุปาทานอย่างนี้ มันก็เกิดกรรมขึ้นที่นั่นเวลานั้น มันก็จำแนกคนให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็รับผลกรรมที่นั่นทันควันในอัตภาพนั้น ในเบญจขันธ์ชุดนั้น; แล้วถ้าจะแก้กรรมก็ต้องแก้กันที่ตรงนั้นอีกแหละ เช่นว่าทำให้ค้นหาดับลงไป อุปาทานก็ไม่มี ภพก็ไม่มี ชาติก็ไม่มี ที่นั่นเดี๋ยวนั้น.

ฉะนั้น กฎแห่งกรรมที่เราสวดท่องกันอยู่ในบิพพชิตอภิณห์ปัจจเวกขณินั้น; กฎเหล่านั้นอธิบายให้ดี จะใช้ได้ทั้งกรรมประเภทศีลธรรมและกรรมประเภทปรมาตธรรม. แม้ว่าทั้ง ๒ อย่างนี้มันแตกต่างกันอยู่นะ : อย่างแรกต้องอาศัยสัตสตทิกฺกุชิ, อย่างหลังนี้เพื่อจะทำลายเสียซึ่งสัตสตทิกฺกุชิ ไม่มีตัวตนผู้ทำกรรม ไม่มีตัวตนผู้รับผลของกรรม ไม่มีตัวตนผู้เวียนว่ายไปตามกรรม มีแต่

ปฏิบัติสมุปบันธรรม เป็นไปตามกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท. นี้เรียกว่าการ
 เષิญกรรมมันมืออยู่อย่างนี้ ในทุกคนทุกเวลา, ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม.

การเષิญกรรมโดยตรง : กิริยาเષิญกรรมที่เป็นการต่อสู้ ทั้งในแง่ศีลธรรมและแง่ปรมัตถธรรม.

ที่นี้ก็มาถึงการเષิญกรรมโดยตรง. ที่แล้วมาเราพูดถึงข้อที่ว่ามนุษย์
 ต้องเષิญกันกับกรรมในลักษณะอย่างนั้น; ที่นี้เราจะพูดถึงกิริยาเષิญกรรม
 ในฐานะที่เป็นการต่อสู้. เรามันเป็นชาติอะไร... เป็นชาติผู้ชนะนะ; พุทธบริษัท
 ต้องเป็นผู้ชนะ, ถ้าแพ้ไม่ใช่พุทธบริษัท เพราะว่าพระพุทธรเจ้าเป็นผู้ชนะ เรียกว่า
 ชินะ แปลว่าชนะ. เราเป็นพุทธชิโนรส เราเป็นโอรสของพระพุทธรผู้ชนะ;
 ฉะนั้น อย่าให้เสียเครดิต หรือว่าเสียเกียรติ เสียอะไรในข้อนี้, ต้องชนะ ต้อง
 เષิญกรรมและให้ชนะกรรม; มีวิธีต่อสู้กันกับกรรม ไม่ยอมแพ้.

ถ้าเป็นกรรมในแง่ของศีลธรรม ก็ต้องมีการปักใจมั่นคง แน่วแน่
 อธิษฐานจิตละกรรมชั่ว ทำกรรมดีอยู่เสมอ. นี้จะต้องละกรรมชั่ว แล้วทำกรรมดี
 อยู่เสมอ; นี่คือการชกต่อยกันกะกรรมละ; มันไม่มีวิธีอื่น. แม้ว่าในเวลาที่จะต้อง
 ได้รับความของกรรมบางอย่างน้ำตาไหลอยู่ที่ต้องทน, ถือเป็นการใช้กรรมให้หมด
 ไป; พร้อมกันตลอดเวลานั้นก็ละความชั่วทำความดีอยู่เสมอ; แล้วก็รอได้ คอยได้
 จนกว่ามันจะมีผลปรากฏขึ้นลบล้างกันไปได้. คือจะต้องทำความดี

กรรมดีนี้มาก ๆ ๆ ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ จึงจะระงับอิทธิพลของกรรมชั่วที่มันมีอยู่ก่อน. นี่ในแง่ของศีลธรรมก็ต่อสู้กรรมนี้ด้วยการละชั่วทำดีอยู่เสมอ รอได้คอยได้จนกว่าจะถึงเวลาที่จะชนะ, ไปตามแบบของศีลธรรมแหละ; มากกว่านั้นก็ไม่ได้.

ที่นี้ที่สูงขึ้นมา เป็นการต่อสู้ในแง่ของปรมาตถธรรมที่จะไม่มีตัวตนนี้; มันก็ประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง คือเจตนาอีกชนิดหนึ่ง ที่จะละเสียซึ่งกรรมดีและกรรมชั่ว ละเสียซึ่งความยึดมั่นถือมั่นในกรรมดีกรรมชั่ว, ก็เรียกว่าเป็นเจตนาชนิดหนึ่ง มีเจตนาตั้งไว้ เพื่อจะอยู่เหนืออำนาจของกรรมดีและกรรมชั่ว. นี่เจตนานี้เป็นกรรมประเภทที่ ๓. นี่กรรมนี้จะใช้เป็นเครื่องต่อสู้กรรมดีกรรมชั่วทำลายกรรมดีกรรมชั่วให้หมดไป. นี่เราเรียกว่าในแง่ของปรมาตถธรรมอันสูงสุดเราต่อสู้กับกรรม โดยประกอบกรรมที่มีเจตนาอันจะละเสียซึ่งความหมายทั้งหลายของกรรมดีกรรมชั่ว; นี่ก็เลยเป็นเรื่องปรมาตถธรรม ที่คนธรรมดาเข้าใจไม่ได้. เพราะว่าคนธรรมดายังต้องการจะได้อยู่ ไม่มีใครที่ไม่อยากดี เขาต้องการจะได้อยู่แล้วก็ติดตามที่ตัวตนต้องการด้วย เพราะว่ามีตัวตนอยู่; ฉะนั้น เขาจึงไม่เข้าใจเรื่องกรรมที่ ๓ และยังไม่สามารถที่จะใช้กรรมที่ ๓ เพื่อต่อสู้กรรมที่ ๑ ที่ ๒.

**อัญจกิมรรคเป็นเครื่องต่อสู้กรรม
ทั้งในแง่ศีลธรรมและปรมาตถธรรม.**

ที่นี้เราพูดกันในแง่ทั่วไปดีกว่า คือเหวี่ยงแหครอบกันหมด, เพราะว่าจะไม่พูดเรื่องสังขธรรมศีลธรรมอะไรกันแล้ว; พูดว่าในแง่ทั่วไป. ในแง่นี้ พระพุทธเจ้าตรัสระบุไปยังอัญจกโกมัคโค – อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่เราจะต้องพูดกันสักคราวหนึ่ง ในคราวต่อไป. อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา จนถึงสัมมาสมาธิ; คือความถูกต้อง ๘ ประการนั้น เป็นเครื่องมือต่อผู้กรรมทั้งหลายทั้งในแง่ศีลธรรมและปรมัตถธรรม. กรรมต่ำ ๆ เตี้ย ๆ อย่างของพวกชาวบ้านเรื่องศีลธรรม ก็ต่อสู้ได้ด้วยอัญจกิมรรค; ที่นี้กรรมที่ประณีต ละเอียด ที่ลึกซึ้ง ซบซ้อนในจิตใจ เป็นขณิกะ เร็วเป็นสายฟ้าแลบอยู่ในจิตใจ นี้ก็ต่อสู้ได้ด้วยอัญจกิมรรค.

ฉะนั้น ถ้าว่าคิดไม่ถูก วนเวียนหัวนุกแล้ว ก็เลิกทั้งหมดเสียก็ได้, มาดำรงตนอยู่ในอัญจกิมรรคก็พอ; ก็ต้องศึกษาอัญจกิมรรค แล้วดำรงตนอยู่ในอัญจกิมรรค; ก็เป็นอันว่าเผชิญกรรมได้ทุกอย่าง แล้วก็จะเผชิญในลักษณะที่เรียกว่าไม่ต้องชกต่อยกันให้เจ็บปวดด้วย. เมื่ออัญจกิมรรคมีอยู่ในที่ใด มันก็จะกลายเป็นมีความเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ถูกต้อง อยู่ในที่นั้น; เมื่อเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่ถูกต้องแล้วกิเลสเกิดไม่ได้ นิกรรมก็เกิดไม่ได้ แล้วผลกรรมก็ย้ายไม่ได้ด้วยอำนาจของอัญจกิมรรคที่มันแท้จริง, โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสัมมาทิฏฐิ. ถ้ามีสัมมาทิฏฐิถึงขนาดแท้จริงแล้ว มันหัวเราะเยาะกรรม หัวเราะเยาะผลกรรม วิ่งกลับไปหมดแหละ.

นี่คืออัฐฐังคิกมรรค เป็นเครื่องมือสำหรับจะเผชิญหน้ากันกับสิ่งที่เรียกว่ากรรมอันไม่พึงปรารถนา; แล้วอัฐฐังคิกมรรคนี้มันเป็นกรรมที่ ๓ อยู่ในตัว. เขาเรียกชื่ออัฐฐังคิกมรรค แต่เนื้อแท้มันเป็นกรรมที่ ๓ คือกรรมที่จะให้อยู่พื้นดีพื้นชั่ว เหนือดีเหนือชั่ว, กรรมนี้เขาไม่จัดว่าดีว่าชั่ว. คุณอย่าไปจัดอัฐฐังคิกมรรคว่าเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล เพราะเจตนาของกรรมหมวดนี้ มันมุ่งหมายจะละเสียซึ่งกุศลและอกุศล, จะละเสียทั้งกุศลและอกุศล; แต่ว่าเราอาจจะเอาไปใช้อย่างกุศลก็ได้ เอาอัฐฐังคิกมรรคนี้ไปใช้เป็นเครื่องมือแสวงหากุศลก็ได้เหมือนกัน, แต่ไม่ใช่ความมุ่งหมายอันแท้จริง.

ความมุ่งหมายอันแท้จริงจะให้มีสัมมาทิฐิ รู้จักอริยสัจจ์ ๔ ก็ตาม รู้จักอิทัปปัจจยตาก็ตาม ส่วนแต่ทำที่สุดแห่งความทุกข์ ไม่มีตัวคนเหลืออยู่ทั้งนั้น; ฉะนั้น เป็นอันว่า ใช้อัฐฐังคิกมรรคแล้วก็เป็นการปลดปล่อย. แต่เราอาจจะมองเห็นว่า เมื่อเรามีอัฐฐังคิกมรรคอยู่ มันจะมีการละชั่วแล้วทำดีอยู่ในตัว; มีเจตนาละชั่ว ทำดีอยู่ในตัว, แล้วมีเจตนาที่จะขึ้นพื้นดีพื้นชั่วอยู่ในตัวด้วย. นี่อัฐฐัง-

คิกมรรค; เป็นอันว่ามันมีอะไรไว้ครบหมด. นี่การเผชิญกรรมในลักษณะที่เฉลิยวฉลาดที่สุดของมนุษย์ ควรจะเรียกว่ามนุษยธรรมขั้นสูงสุดในการที่จะเป็นมนุษย์ คือมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการเผชิญกับกรรม จนชนะกรรมทั้งปวง ก็ขึ้นถึงความสิ้นกรรมก็คือเป็นพระอรหันต์, ถ้าเกือบสิ้นกรรมก็เป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี ไปตามเรื่อง; นั่นแหละคือยอดมนุษย์. ฉะนั้น เราจะต้องต่อสู้กับกรรมเผชิญกรรม เอาชนะกรรม เรื่อยขึ้นมา ๆ จนหมดกรรมเลย. กรรมที่ ๑ กรรม

ชั่ว; กรรมที่ ๒ กรรมดี; กรรมที่ ๓ กรรมที่จะเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมชั่วและกรรมดี.

นี่เรียกว่าเป็นการพูดโดยหลักกว้าง ๆ ทั้งในแง่ศีลธรรมและในแง่ปรมาตมธรรมพร้อม ๆ กันไป; แล้วคนส่วนใหญ่ก็รู้แต่เรื่องศีลธรรมเท่านั้นแหละ เพราะเขายังคิดในชั่วในดี แล้วก็คิดในตัวคนผู้จะดี หรือจะชั่วหรือจะดี, เขาก็ต้องการแต่จะดี แล้วก็ดีตามความหมายของตนด้วย เป็นการดีตามความหมายของกิเลส คือได้ตามกิเลสแล้วก็เรียกว่าดี. ทีนี้กิเลสมันมีทั้งชั้นดีและชั้นเลว. กิเลสชั้นเลวนี่มันไม่ไหว, แต่ว่ากิเลสชั้นดีมันพาไปเกิดเป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรได้ ฉะนั้น คนเราจึงชอบดี ๆ ๆ ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด, พูดถึงเรื่องพ้นชั่วพ้นดียังฟังไม่ถูก; แต่ว่าถ้ายังไม่ถึงขนาดที่อยู่เหนือชั่วเหนือดีแล้ว ยังต้องมีความทุกข์อย่างลึกซึ้งแฝงอยู่. เพราะฉะนั้น เมื่อชนะความทุกข์อย่างหยาบ ๆ ง่าย ๆ ตื้น ๆ แล้ว; มันก็หนีไม่พ้นหรอก มันจะต้องชนะความทุกข์ที่ลึกซึ้งมองเห็นยากนั้นต่อไป, มันก็ไปถึงกรรมที่ ๓ เอง.

**ความลึกซึ้งของการให้ผลแห่งกรรมประเภทที่เกิดเป็นขณะ ๆ,
พร้อมกับวิธีต่อต้านเผชิญหน้าต่อกรรมประเภทนี้.**

ทีนี้จะพูดถึงความลึกซึ้ง เรื่องลึกซึ้งเกี่ยวกับกรรม เพื่อให้เห็นชัด. เมื่อตะกี้ออกไปแล้วว่า “กรรมประเภทที่มันเกิดเป็นขณะ ๆ ในกระแสแห่งปฏิจ-

สรุปบาทนั้นมันลึกซึ้ง มันเข้าใจยาก เดียวจะพูดให้ฟัง”; นี่กำลังจะพูดแล้ว. เราจะพูดถึงคำว่า การให้ผลแห่งกรรมเสียก่อน, **ความลึกซึ้งของการให้ผลแห่งกรรม**; นี่จะพูดไปตามคัมภีร์ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ไปดูพระไตรปิฎก ถ้าเป็นบาลีก็เล่ม ๒๐ หน้า ๑๗๑ มีคำพูดอย่างนี้ แล้วก็ยังมีที่อื่นอีกหลายแห่งซึ่งเหมือนกัน. นี่จะชี้ให้เห็นว่า **กรรมมันจะให้ผลในอรรถภาพที่บุคคลทำกรรม**; แต่คำว่า

“อรรถภาพ” นี่มันผิดจากที่คุณเคยเข้าใจกันอยู่, ผมต้องถือเอาตามบาลีนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย, อรรถภาพของบุคคลนั้น ย่อมเกิดในชั้นทั้งหลายใด; กรรมที่ทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิด เป็นเหตุเกิด เป็นที่ตั้งขึ้นนั้น, กรรมนั้นย่อมให้ผลในอรรถภาพนั้น. มันยืดยาว สรุปให้สั้น ๆ ว่า “อรรถภาพผู้ใด เกิดในชั้นทั้งหลายเหล่าใด; กรรมมันจะให้ผลในอรรถภาพนั้น”.

ข้อที่ว่า “อรรถภาพของบุคคลเกิดในชั้นทั้งหลายเหล่าใด” นี้ เป็นเรื่องที่คุณไม่เคยฟัง, จะฟังถูกหรือไม่ถูกผมก็ไม่รับรอง. คำว่า “อรรถภาพ” ในที่นี้หมายถึงภาวะที่รู้สึกเป็นตัวตนนี้; ย่อมเกิดขึ้นในชั้นทั้งหลายเหล่าใด คือในเบญจจันท์เหล่าใด. มันก็ต้องรู้สิว่าเบญจจันท์มันเกิดเมื่อไรเล่า, เกิดที่ไหนและเกิดเมื่อไร; มีพระพุทธานุญาตยืนยันชัดว่า **เบญจจันท์เกิดครบถ้วน ในขณะแห่งอุปาทานใน**

ปฏิบัติสมุပ္บาท. เราก็พูดเรื่องปฏิบัติสมุပ္บาทกันมาบ้างแล้ว แต่อาจจะลืม หรือเลื่อน; จะพูดให้ฟังแต่ใจความว่า กระแสแห่งปฏิบัติสมุပ္บาทนั้น ตั้งต้นเมื่อตากระทบกับรูป เมื่อตาอาศัยรูปเกิดจักขุวิญญาณ นี่เข้าใจไหม. เรามีตา แล้วข้าง

นอกมีรูป, ถ้า ๒ อย่างนี้อาศัยกันแล้วจะเกิดสิ่งที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ คือความรู้สึกอะไรได้ทางลูกตาขึ้นมา; นี้ความประจวบของ ๓ ประการนี้คือตา คือรูป คือจักขุวิญญาณนี้เขาเรียกว่าผัสสะ คือการกระทบกัน.

ทีนี้ผัสสะนี้ มันมีอยู่ ๒ แพร่ง : ถ้าว่าในขณะที่มันมีอวิชชาที่เรียกว่าอวิชชาสัมผัส, ถ้าว่าไม่มีอวิชชาที่เรียกว่าสัมผัสเฉย ๆ. แต่ในกรณีของปฏิจัสมุปบาทนี้ ต้องการอวิชชาสัมผัส; หมายความว่าเราไม่รู้อะไร เราโง่ เราไม่รู้เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วตากับรูปกระทบกันเกิดจักขุวิญญาณขึ้นมา, สัมผัสในขณะที่นั้นเลยกลายเป็นอวิชชาสัมผัส – สัมผัสด้วยความโง่; สัมผัสด้วยความโง่มันก็ให้เกิดเวทนาที่มาจากสัมผัสด้วยความโง่ ก็เป็นเวทนาโง่แหละ คือเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสด้วยความโง่; ทีนี้เวทนาชนิดนี้ก็ยอมให้เกิดตัณหาคือความอยาก, อยากก็อยากไปตามความโง่อีกแหละ ตัณหาหมายถึงความอยากตามความโง่นะ, ถ้าอยากด้วยสติปัญญาด้วยญาณทัสสนะนั้น ไม่ใช่ตัณหา; ทีนี้ตัณหาอยากไปตามความโง่มันก็ยึดมั่นถือมั่นด้วยความโง่, ยึดมั่นในรสชาติของเวทนานั้น และยึดมั่นในความอยากไปตามอำนาจของเวทนานั้น ก็เกิดรู้สึกเป็น “ตัวฉัน” ผู้อยาก ผู้ต้องการ ผู้ได้ ผู้เสียอะไรขึ้นมา; ต่อไปนี่ก็จะเกิดภพเกิดชาติเป็นทุกข์แหละ. แต่ว่าในขณะที่แห่งอุปาทานนั้น เบญจขันธ์เกิดครบแล้ว.

ตามหลักนี้ถือว่าเบญจขันธ์ คือขันธ์ทั้ง ๕ เกิดครบแล้วโดยอุปาทานนั้น. ก็ถือว่าในเวลาที่เราสร้างร่างกายของเราที่เป็นรูป แม้แต่ลูกตานั้นก็เป็นรูป, ร่างกายในขณะที่นั้นเป็นรูปขันธ์ ที่ถูกยึดครองด้วยอุปาทาน; แล้วเวทนาในขณะที่นั้นก็เป็นเวทนาขันธ์ ที่ถูกยึดครองด้วยอุปาทาน; ทีนี้สัญญาคือความจำได้ว่ารูปอะไรว่าอันนี้อะไร หรือว่าสัญญาในเวทนาว่า เวทนารสชาติเป็นอย่างไร สุขหรือทุกข์นี้

ก็เรียกว่าสัญชาตญาณแล้ว ในขณะที่นั้นแหละ; ที่นี้ความคิดอันใดที่มีอยู่ตลอดเวลาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็เรียกว่าสังขารชั้นที่ถูกยึดด้วยอุปาทานแล้ว; ที่นี้วิญญาณนั้น ก็เรียกชื่อว่าวิญญาณชั้น, วิญญาณอันแรกที่ารู้แต่เพียงว่ารูปอะไรนั้นก็เป็นวิญญาณล้วน ๆ แต่วิญญาณของมโนวิญญาณที่สัมผัสลงไปในเวทนานี้ เรียกว่าวิญญาณชั้นที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานแล้ว. เพราะฉะนั้น ในขณะที่นั้นเราจึงมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณทั้ง ๕ นี้ครบถ้วน, แล้วทั้ง ๕ นี้ถูกรอบงายึดถือด้วยอุปาทานแล้ว; นั่นแหละเรียกว่ามีชั้น ๕ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานในขณะที่นั้น.

ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อรรถภาพของบุคคลนั้น ย่อมเกิดในชั้นทั้งหลายเหล่านี้. อรรถภาพของบุคคลนั้น ก็คือความรู้สึกของอุปาทานว่าตัวฉันเกิดขึ้นในขณะที่ชั้นทั้ง ๕ นั้นมันครบถ้วนอย่างนี้; คือในเวลาที่มีอุปาทานนั้นแหละ มันมีชั้นครบทั้ง ๕ แล้วถูกยึดด้วยอุปาทาน, แล้วตัวคนนั้นในขณะที่นั้นก็เรียกว่าอรรถภาพใหม่ที่ได้ ใด้้อรรถภาพใหม่ในเวลานั้น เป็นอรรถภาพที่ได้ในการเกิดขึ้นแห่งชั้นทั้งหลายเหล่านี้. ที่นี้กรรมอันใดที่กระทำไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มันจะให้ผลในอรรถภาพนั้น. ที่นี้กรรมอันใดเล่าที่กระทำไปด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ? ก็คือว่าในขณะที่แห่งเวทนา ที่มาจากสัมผัสอันโง่เป็นเวทนาโง่นั้นแหละ มันทำให้เกิดตัณหา แล้วมันก็มีมโนกรรม มีการกระทำด้วยจิตใจที่ว่าเป็นมโนกรรม เป็นความรู้สึกโลก หรือโกรธ หรือหลงก็ตาม อย่างใดอย่างหนึ่ง, ก็เรียกว่าความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้นน่าจะเป็นเหตุให้ทำกรรม คือคิดนึกด้วยความโลภ ความโลภ ความหลงในขณะที่นั้น; กรรมนั้นจะให้ผลในอรรถภาพนั้น คือในอรรถภาพที่เกิดมาจากชั้นทั้ง ๕ เฉพาะของมันนั้นแหละ.

ที่นี้มีตรัสต่อไปว่า กรรมนั้นย่อมให้ผลในอรรถาพโต, บุคคลนั้นย่อมเสวยวิบากกรรมในอรรถาพตนั่นเอง. มีคำว่า “นั่นเอง” ด้วย; คือว่ากรรมให้ผลในอรรถาพโต เขาย่อมเสวยวิบากกรรมนั้นในอรรถาพตนั่น. นี่มันต้องไล่มาตั้งแต่ต้นว่า ในขณะที่จิตประกอบไปด้วยผัสสาอุปาทาน ภพ ชาตินี้ เรียกว่ามันครบแล้วของขั้นทั้ง ๕; แล้วก็มีความรู้สึกที่เป็นโลก โกรธ หลงที่เป็นมโนกรรม หรือว่าเป็นเหตุให้เกิดมโนกรรมตาม ๆ กันมา; นี่ก็เรียกว่า กรรมที่ท่าลงไปด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง มีความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็น *สัมภวะ* คือแดนเกิด มีความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็น *นิททานะ* คือเหตุให้เกิด มีความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็น *สมุทัย* คือแดนเป็นที่ตั้งขึ้นพร้อม. นี่กรรมชนิดนี้ย่อมให้ผลในอรรถาพตนั่น.

ที่นี้ให้ผลในอรรถาพโต ย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมในอรรถาพตนั่น; ที่นี้การเสวยวิบากกรรมนั้น เป็นไปในลักษณะที่เป็น *ทิฏฐธรรม* บ้าง ในลักษณะที่เป็น *อุปปัชชะ* บ้าง ในลักษณะที่เป็น *อปรปริยาเย* บ้าง. ๓ คำนี้ก็เหมือนกับที่บอกแล้วเหมือนตะกั่วนี้ว่า ให้ผลทันควันนี้อย่างหนึ่ง, ให้ผลในระยะถัดมานั้นอย่างหนึ่ง, ให้ผลในระยะถัดมาอีก นั้นอีกอย่างหนึ่ง; แล้วแต่ว่ากรรมนั้นมันมีอิทธิพล หรือว่ามันมีต้นเหตุที่มันมีอิทธิพลมากน้อยอย่างไร. ฉะนั้น พอเรามีความรู้สึกที่เป็นกิเลสเล่นไปจนตลอดสายในจิตใจแล้ว เราก็จะรู้สึกผลของกรรมอันนั้น คือมโนกรรมที่เป็นตัวกิเลส นั้น ทันควันบ้าง หรือในระยะขณะจิตต่อมาบ้าง หรือในระยะของขณะจิตต่อมาอีก ๆ บ้าง, ขึ้นอยู่กับกรรมที่ว่ารุนแรงหรือไม่รุนแรง ตามต้นเหตุของมัน.

นี่ความลึกซึ้งของการให้ผลแห่งกรรม จนเราพูดได้ว่าให้ผลทันที : ทำดีก็ดีทันที, ทำชั่วก็ชั่วทันที เป็นทุกข์ทันที เป็นร้อนทันที. ที่นี้มีข้อที่ต้องสังเกตอยู่หน่อยหนึ่งว่า ในที่นี้กล่าวถึงแต่กรรมที่มาจากโลภะ โทสะ โมหะเท่านั้น. ถ้ามันมีโลภะ อโทสะ อโมหะเสียแล้วมันทำกรรมไม่ได้, ทำกรรมที่เป็นทุกข์นี้ไม่ได้; เมื่อไม่มีโลภะ โทสะ โมหะแล้วมันก็ไม่มีความทุกข์ มันก็ไม่มีปัญหา เพราะว่ามันไม่มีความทุกข์. รักษาให้จิตนี้มันว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะอยู่เสมอ; อย่าให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะขึ้นมา, จะเป็นมโนกรรม แล้วก็จะให้ผลทันควันในอภิปภาณนั้น คือในขณะที่มันเกิดขึ้น : มันอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ขณะใดเกิดขึ้น มันจะให้ผลในอภิปภาณที่เป็นกลุ่มของ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้น ที่นั่นเดี๋ยวนั้น.

[วิธีต่อต้านเผชิญกับกรรมที่ลึกซึ้งเป็นขณะ ๆ ในกระแสปฏิจสงมุปบาท.]

นี่เรื่องกรรมที่ลึกซึ้งที่เข้าใจยาก, ไหน ๆ พูดเรื่องกรรมก็พูดเสียให้หมด. กรรมชนิดนี้จะต่อต้านได้ ด้วยการมีสติสัมปชัญญะระวางเมื่อตาเห็นรูป หูยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รสอะไรก็ตาม आयตนะทั้ง ๖ นั้นแหละ. ถ้าเรามีสติสัมปชัญญะเมื่อกระทบ มันก็ทันได้; หรือถ้ามันไปจนถึงแม้ถึงค้นหาแล้ว ถ้าสติสัมปชัญญะกลับมาได้ใหม่ มันก็ดับค้นหา หยุดค้นหาที่นั่นทันทีได้, สูตรอย่างนี้ก็มีพระพุทธเจ้าตรัส. แต่โดยมากเมื่อถึงค้นหาแล้วมันมีหวังน้อยแหละ ที่มันจะกลับหลังเป็นดับค้นหา; มันเป็นอุปาทาน ภพ ซาติไปเลย. แต่ว่าหน้าที่สุดท้ายมันมีอยู่ที่ค้นหา; มีวิชาในการสัมผัสอารมณ์จนเกิดเวทนา เกิดค้นหาแล้ว แต่ว่า

ตรงนั้นยังมีอีกขัณฑ์หนึ่ง : ถ้าอะไร ๆ มันมาทันมันมีสติมาทันมันก็หยุดค้นหาได้ มันก็เปลี่ยนเป็นหยุดอุปาทาน หยุดภพ หยุดชาติในภพนั้นได้.

นี่เราก็มีว่า เષฐัญญกัณกับตัวร้ายนี้ ด้วยการป้องกันแต่ที่แรก เมื่อตากระทบรูปเป็นต้น นั้นตอนหนึ่ง เป็นโอกาสที่จะต่อสู้ป้องกันนั้นตอนหนึ่ง; และอีกตอนหนึ่งเมื่อมันเกิดค้นหาแล้ว มันก็จะต้องหาโอกาส ฉวยโอกาสที่จะให้เกิดสติสัมปชัญญะหยุดค้นหา หยุดกระแสแห่งค้นหานั้นเสีย. เพราะว่าสติย่อมเป็นเครื่องกันแห่งกระแสทั้งปวง, หมายถึงกระแสค้นหา; แต่มันจะมาได้หรือไม่ได้มันเป็นแล้วแต่ภพ. ผู้ที่ฝึกตัวไว้ดี อบรมตัวไว้ดีมันก็จะมิได้ แม้ในวินาทีสุดท้ายแหละ : เกิดค้นหาแล้วหยุดเสียได้. นี่ความลึกซึ้งของการให้ผลของกรรม หรือตัวกรรม ในแบบปรมาตมธรรม ซึ่งล้วนแต่ซ่อนอยู่ในกระแสแห่งปฏิบัติสมุปปบาท.

กฎเกณฑ์เกี่ยวกับกรรมที่ตรัสอีก ๒ นัย.

ที่นี้อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งควรจะพูดกันเสียเลยก็คือว่า **กฎทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับกรรม, กฎเกณฑ์ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับกรรม; พระพุทธเจ้าตรัสไว้** สังยุตตนิกาย สฬายตนสังยุตต์, ในสูตรนี้ตรัสเรื่องกรรมเก่า **กรรมใหม่ ความดับกรรม และปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรม.** กรรมเก่าพระพุทธเจ้าตรัสว่า จกฺขุอํจ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ – อกรรมิกมฺมทั้งหลาย, ตา(จักขุ – ตา)คือกรรมเก่า, อภิสงฺขตํ – อันปัจจัยปรุงขึ้นแล้ว, อภิสอํเจตยิตํ – อันปัจจัยทำให้คิดนึกได้, เวทนีย

- อันปัจจัยทำให้มีความรู้สึกได้, ทฎุพุพ - พวกท่านพึงเห็นอย่างนี้. พวกท่านพึงเห็นว่า ตาเป็นกรรมเก่าที่ปัจจัยปรุงทำให้เกิดขึ้น ให้มันคิดได้ ให้มันรู้สึกได้; ที่นี้หูก็เหมือนกันอีก เป็นกรรมเก่าที่ปัจจัยมันทำให้เกิดขึ้นมา ทำให้มันคิดได้ ทำให้มันรู้สึกได้; จมูกก็เหมือนกัน เป็นกรรมเก่าที่ปัจจัยปรุงขึ้นมา แล้วทำให้คิดนึกได้ ให้รู้สึกได้เรื่อยไปจนครบทั้ง ๖. นี่คือกรรมเก่า; ในสูตรนี้ตรัสอย่างนี้.

แต่ว่ายังมีในสูตรอื่นที่ระบรวม ๆ ด้วยคำคำเดียวว่า **กาย, ร่างกายนั้นคือกรรมเก่า;** คือตรัสว่า นาย ภิกขเว กาโย ตุมหาก - คูกรภิกษุทั้งหลาย, กายนี้ไม่ใช่ของพวกเธอ, นาปี อคฺเส - กายนี้ก็มิใช่ของคนพวกผู้อื่น; ปุราณมิตฺ ภิกขเว กมฺม - นี่เป็นกรรมเก่า, อภิสฺขตฺ - ซึ่งปัจจัยปรุงแต่งขึ้น, อภิสคฺเจตยิตฺ เวทนีย - มันปรุงแต่งให้เกิดคิดได้ รู้สึกได้. ในสูตรนี้ระบุงายคำเดียว; แต่กายนี้มันมีความหมายว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้น ข้อความมันก็ไม่ขัดกับในสูตรที่เป็นหลัก ที่ว่าตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเป็นกรรมเก่า. นี่คือกรรมเก่า; คำอธิบายอย่างนี้มันเป็นเรื่องของปรมัตถธรรม, ชาวบ้านไม่เคยได้ยินหรอก.

ถ้าพูดว่ากรรมเก่า ชาวบ้านเขานึกถึงกรรมที่ทำไว้แต่หนหลังโน่น; แต่เดี๋ยวนี้พระพุทธเจ้าท่านมาตรัสระบุว่า **ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ** หรือว่า**กายนี้ ก็คือกรรมเก่า ที่ทำให้มีความรู้สึกคิดนึกได้** ที่มันสามารถจะรู้สึกคิดนึกได้; ความหมายแปลกซึ่งเข้าใจยาก. ผมเข้าใจว่า **กรรมในกรณีนี้หมายถึงวิบากกรรม** : ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือกายก็ตาม นี่เป็นวิบากกรรม; แต่พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า “กรรม” เฉย ๆ เพราะว่าในหลาย ๆ แห่งก็มีการใช้แบบนี้ : แทนที่จะใช้ว่า “วิบากกรรม” ใช้ว่า “กรรม” เฉย ๆ ก็มี.

ที่นี้สำหรับ**กรรมใหม่** พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยัม โข ภิกขเว เอตริท กมมัม กโรติ กาเยน วาจา มนสา – คูกรภิกษุทั้งหลาย, บุคคลย่อมกระทำซึ่งกรรมใดในกาลนี้ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ; อิทัม วุจจติ ภิกขเว นวกมมัม – คูกรภิกษุทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า**กรรมใหม่**; คือกรรมที่ทำอยู่ในเวลานี้ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ นี้เรียกว่า**กรรมใหม่**. นี้เข้าใจง่าย ไม่ต้องอธิบาย.

ที่นี้**ความดับแห่งกรรม** ตรัสว่า โย โข ภิกขเว กายกมมัม วจีกมมัม มโนกมมุตส นิโรธา วิมุตติ มุสตี – คูกรภิกษุทั้งหลาย, บุคคลใดแล ย่อมถูกต้องซึ่ง วิมุตติ เพราะความดับไปแห่งกายกรรม วจีกกรรม มโนกรรม; อयัม วุจจติ ภิกขเว กมม นิโรธา – ภิกษุทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า**ความดับแห่งกรรม**. ใจความว่า ถูกต้องวิมุตติ เพราะว่าความดับแห่งกายกรรม วจีกกรรม มโนกรรม; หมายความว่า เมื่อเราทำให้กายกรรม วจีกกรรม มโนกรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น; คือการกระทำให้อยู่เหนือกรรมดีกรรมชั่วนั้นแหละ เรียกว่า**ดับแห่งกรรม**.

ที่นี้ข้อต่อไปก็คือ **ทางให้ถึงความดับแห่งกรรม** ตรัสไว้สั้น ๆ ว่า อยเมว อริโย อฏฺโฏคิโก มคฺโค – อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์แปดนี้นั่นเทียว, เสยฺยถิทัม – กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ, อयัม วุจจติ ภิกขเว กมม นิโรธคามินี ปฏิปทา – คูกรภิกษุทั้งหลาย, นี้เราเรียกว่า ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับแห่งกรรม. คุณไปศึกษาเรื่องอฏฺฐังคิกมรรคกันใหม่วันหลัง; แต่รู้ว่า ความถูกต้อง ๘ ประการนั้นแหละ : ถูกต้องในความคิดเห็น, ถูกต้องในความมุ่งหมาย, ถูกต้องในการ

พูดจา, ถูกต้องในการกระทำทางกาย, ถูกต้องในการเลี้ยงชีวิต, ถูกต้องในการพากเพียรพยายาม, ถูกต้องในการระลึก, ถูกต้องในการตั้งจิตมั่น, แปลอย่างนี้จะให้ถึงความดับแห่งกรรม. ก็เหมือนกับที่พูดให้เห็นแล้วเมื่อตะกี้นี้ว่า เมื่อเราอยู่อย่างนี้ก็เลสไม่เกิด กรรมก็ไม่เกิด วิบากกรรมก็มีไม่ได้ มันเป็นทางดับแห่งกรรม.

ในที่สุดพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสวิงวอนชักชวน ให้ทุกคนพยายามกระทำซึ่งความสิ้นแห่งกรรม; โดยตรัสว่า อิติ โข ภิกขเว เทสิตํ โว มยา ปุราณกมฺมํ – คูกรภิกขุทั้งหลาย, ด้วยอาการอย่างนี้แล เป็นอันว่า กรรมเก่าเราก็แสดงแก่พวกเธอแล้ว, เทสิตํ นวกมฺมํ – กรรมใหม่เราก็แสดงแก่พวกเธอแล้ว, เทสิตํ กมฺมนิโรโธ – ความดับแห่งกรรม เราก็แสดงแก่พวกเธอแล้ว, เทสิตา กมฺมนิโรธคามินี ปฏิปทา – ข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับแห่งกรรม เราก็แสดงแก่เธอแล้ว เธอจงประกอบความเพียร; นี้มีระบุที่ ว่า นั่นโคนไม้ นั่นที่สังค จงไปทำอย่างนั้นอย่างนั้นอย่างนั้น เพื่อความสิ้นไปแห่งกรรม. ใจความสำคัญข้อนี้มันมีอยู่ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสสิ่งเหล่านี้ให้เป็นที่เข้าใจ และว่ามันเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ ไม่ใช่ตรัสแต่ปากเฉย ๆ; สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ และเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติ ท่านจึงขอร้องชักชวน วิงวอนให้ทุกคนปฏิบัติ เพื่อความดับแห่งกรรม แนววิธีไว้ให้ชัด. นี้ผมเรียกว่าวิธีเผชิญหน้าต่อกรรม ในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม.

[สรุป.]

การที่เราเผชิญหน้ากับกรรม ต่อสู้กับมันให้ชนะโดยทุกวิถีทาง; นี้คือยอดสุดของมนุษยธรรม. อย่าไปมัวบูชาอารยธรรมเนื้อหนังอยู่เลย มันจะหมกจม

ลงไปในกรรมมากขึ้น ๆ แล้วจะเป็นกรรมที่เลวมากขึ้น ๆ เลวมากขึ้น เป็นกรรม
 ชั่วมากขึ้น จนไม่รู้สร้างแหละ จนโง่หัวไม่ขึ้น, นี่ถ้าไปหลงไหลในอารยธรรม
 เนื้อหนัง. มันก็ต้องมาในฝ่ายที่เรียกว่าเป็นมนุษยธรรมทางจิตใจ : รู้เรื่องกรรม
 (ให้เป็นอย่าง)ดี ทั้งกรรมเก่า-กรรมใหม่ รู้ความดับแห่งกรรม, แล้วก็ปฏิบัติเพื่อ
 ความดับแห่งกรรม, แล้วจะต้องสำเร็จ เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านจะตรัสสิ่งที่
 ปฏิบัติได้เสมอ. สิ่งใดแม้จะถูกต้องจริง จะมีประโยชน์แต่ว่ามันปฏิบัติไม่ได้ ก็ถือ
 ว่าไม่ตรัส เพราะมันไม่มีประโยชน์; ฉะนั้น สุวาสุขาโต ภควตา ธมฺโม - ธรรมอัน
 พระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวไว้ดีแล้ว, คำว่ากล่าวไว้ดีแล้วนี้หมายความว่า กล่าวไว้ใน
 ลักษณะที่เราปฏิบัติตามได้.

ฉะนั้น ขอให้เข้าใจเรื่องนี้ ในฐานะที่เป็นเรื่องสำหรับมนุษย์โดยตรง
 เพราะมันเป็นเรื่องที่บีบบังคับมนุษย์อยู่ตลอดเวลา แล้วมันจะไปดักอยู่ข้างหน้า ที่ว่า
 ถ้าผ่านไปได้อันจะเป็นมนุษย์สูงสุด; ผ่านไปไม่ได้ก็เป็นมนุษย์ที่เวียนว่ายอยู่ใน
 วัฏฏะ เป็นหลักตอปักแน่นอยู่ในวัฏฏะ ออกไปไม่ได้.

นี่คือสิ่งที่ผมเรียกในที่นี้ว่า การเผชิญกรรมในแง่ของมนุษยธรรม; แม้
 ที่สุดแต่ว่าคุณจะศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ก็ต้องมีหลักเกณฑ์อัน
 นี้ ต้องมีปัญหานั้น ก็ต้องเอาชนะกรรมให้ได้. ในขั้นต่ำที่สุดก็ชนะกรรมชั่ว
 ด้วยกรรมดี ละกรรมชั่วทำกรรมดีอยู่เสมอ; และถ้าสูงขึ้นมาเห็นว่าดีชั่วนี้มันยุ่งยาก
 ก็ทำจิตให้มันอยู่เหนือชั่วเหนือดีกันเสียบ้าง, แล้วก็ทำอะไรไปตามสติปัญญาที่ไม่
 ยึดมั่นถือมั่นในเรื่องดีชั่ว มันก็สบายเหมือนกัน. มันเป็นการปฏิบัติธรรมะ พร้อม
 กันไปกับการศึกษาเล่าเรียน หรือการประกอบอาชีพการงานเลี้ยงครอบครัว หรือ

ว่าการทำงานให้แก่เพื่อนมนุษย์ ประเทศชาติ เป็นสิ่งที่ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ รู้จักดี รู้จักชั่วในลักษณะที่จะไม่ยึดถือ. ถ้ารู้ในลักษณะที่ยึดถือก็มีความทุกข์; อย่าลืมว่าเราพูดกันมาแล้วว่า ความทุกข์ของมนุษย์มันตั้งต้นขึ้นมา เมื่อมนุษย์มันเริ่มรู้จักความดีและความชั่ว แล้วยึดมันถือมัน.

ในขั้นแรกมันรู้จักความดีความชั่ว, แต่แล้วมันยึดมันถือมัน เพราะฉะนั้น ต้องเป็นทุกข์เรื่อย ๆ มา; จนกว่าจะมารู้ว่ามันยึดมันถือมันไม่ได้, นี่มันจึงจะค่อย ละความยึดมันถือมันในความดีและความชั่ว : นี่คือหลักพุทธศาสนา. แม้หลัก ในศาสนาคริสต์นิกาย ในคัมภีร์ไบเบิลนั้นมันก็มีข้อความที่แสดงให้เห็นความเป็น อย่างนี้ : มนุษย์ไปกินผลไม้ต้นหนึ่งเข้า รู้ดีรู้ชั่ว ไปยึดมันเรื่องดีเรื่องชั่วเลยเป็น บาบ, จนกว่าจะถูกลงโทษด้วยการอย่าไปยึดดียึดชั่ว ไปหาพระเจ้า ไปยึดพระ เจ้า มันจึงจะรอด; เขาพูดไว้ในรูปอุปมา.

เดี๋ยวนี้เราพูดตรง ๆ ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งสัตว์ก่อน ก่อนสมัย หิน ก่อนอะไรนี้ มันยังไม่รู้ดีรู้ชั่ว ไม่มีเรื่องดีเรื่องชั่ว เพราะฉะนั้น ไม่มีปัญหา เรื่องดีเรื่องชั่ว แล้วไม่ทางที่จะยึดมันเรื่องดีเรื่องชั่ว, เอาแต่ได้กินก็แล้วกัน. ที่นี้ มันก็ค่อย ๆ เจริญขึ้น จนถึงกับว่าไม่กินเนื้อสัตว์ดิบ ๆ แล้ว จะเผา จะจี่ จะย่าง แล้ว; แล้วต่อมามันก็จะจิ้มน้ำจิ้มแล้ว นี่อารยธรรมน้ำจิ้มตั้งต้นแล้ว มันเริ่มติด ความอร่อยซึ่งเป็นความหมายของความดี, มันก็ยึดเรื่องอร่อยไม่อร่อย เรื่องดีเรื่อง ชั่วนี้กันขึ้นมา มันก็มีเรื่องยุ่งยากมากขึ้น แล้วก็ไปทุกข์ไปพักหนึ่ง ตามที่มันยึด มันเรื่องดีเรื่องชั่ว กระทั่งชั้นละเอียดประณีต อย่างที่เรียกว่าไปเกิดในพรหมโลกก็

ได้ยอดดีที่สุดแล้ว; ดิชนาดไม่ห้วนไหวแล้วก็ยังไม่ไหว ในที่สุดก็จะต้องมาเป็น มนุษย์ผู้ปฏิบัติเพื่อละละชั่วจึงรอดตัว จึงเป็นโลกุตตระ.

นี่พูดไว้คราวเดียวทั้งหมดโดยหัวข้อคร่าว ๆ, รายละเอียดก็ไปหาศึกษา เอง. เดียวนี้พูดเป็นเพียงว่า แนวทางทั้งหมดมันมีอยู่อย่างนี้ มัชฌิมาปฏิปทานี้ มันมีอยู่อย่างนี้, เรา รู้จักทางไว้ แม้ว่ายังเดินไม่ได้ ยังเดินไม่ถึง แต่ให้มองเห็น ลู่ทางไว้ว่ามันต้องไปทางนั้นแน่; นี่มันไม่หลง มันไม่หลงทาง ทุกอย่างจะไปถูก ทางได้ง่ายขึ้น หรือเร็วขึ้น. เพราะฉะนั้น การที่รู้จักทางที่พระพุทธเจ้าท่านได้ทรง ชี้ไว้นี้มีประโยชน์, ฉะนั้น ผมจึงเอามาเล่าให้ฟัง. นี่เวลาที่กำหนดไว้ก็หมดแล้ว หรือเลยไปบ้างแล้ว.

ขอยุติการบรรยายในวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

มนุษยธรรม

- ๒๔ -

๒๔ เมษายน ๒๕๑๕

อภิวุฒิกิจกรรมในแง่ของมนุษยธรรม.

วันที่ ๒๔ เมษายน สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับบรรยายเรื่องต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า *การเผชิญกับกรรมในแง่ของมนุษยธรรม* ซึ่งมีใจความสำคัญว่า มนุษย์จะต้องเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่ากรรมอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะเป็นมนุษย์ชนิดไหน หรือว่าจะเป็นกรรมชนิดไหนมันก็ล้วน

แต่เป็นการเผชิญ ถ้าทำไม่ได้มันก็ต้องเป็นทุกข์ แล้วไม่ควรจะเรียกว่ามนุษย์ ด้วยซ้ำไป ถ้าจะเรียกว่ามนุษย์ผู้มีมนุษยธรรม มันก็ต้องสามารถที่จะเผชิญกับสิ่งที่เรียกว่ากรรมให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี จนกระทั่งถึงขั้นสุดท้ายคือการสิ้นกรรม คือชนะกรรม.

นี่คือเรื่องที่เราได้พูดค้างไว้; และได้แสดงให้เห็นโดยพระพุทธรูปภาพเดียว การที่จะเผชิญกรรมนั้น ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าอริยอัฏฐังคิกมรรค. พระพุทธรูป-เจ้าท่านได้ตรัสไว้ในสูตรหลายสูตร โดยเฉพาะนิพเพธิกสูตร ว่าอริยอัฏฐังคิกมรรคนั้น เป็นกัมมนิโรธคามินีปฏิปทา แล้วก็ได้อามาแสดงให้เห็นว่า เราจะเผชิญกรรมกัน ในรูปไหนก็ต้องไม่พ้นจากอัฏฐังคิกมรรคนี่. การเผชิญกรรมของเราก็มีเป็นลำดับไปว่า จะต้องละชั่ว จะต้องทำดี เรื่อยไป จนกว่าจะมีจิตใจอยู่นิ่งเหนืออิทธิพลของความชั่วและความดีโดยสิ้นเชิง.

จะละชั่ว ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค, จะทำดี ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค, และเป็นอยู่อย่างถูกต้องเรื่อย ๆ ไป ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค, ในที่สุดจะมีจิตใจอยู่นิ่งเหนือดีเหนือชั่ว ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือองค์ที่หนึ่งที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ - มีความรู้ความเห็นความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องชั่วเรื่องดี ซึ่งเป็นเพียงสังขารธรรมทั้งคู่ แล้วก็อยู่นิ่งเหนืออิทธิพลของสิ่งเหล่านี้ได้โดยความไม่ยึดมั่นถือมั่น; นี่ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค.

แม้ที่สุดในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นการต่อสู้กับกรรม ก็ต้องอาศัยอัฏฐังคิกมรรค. และแม้ที่สูงสุดไปกว่านั้น ซึ่งลึกซึ้งไปกว่านั้นก็คือว่า การที่จะระงับเสียซึ่งกรรมเก่า ซึ่งได้แก่กายนี้ก็ดี ได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่างนี้

ก็ดี ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่านี่คือกรรมเก่า, นี่ชนะกรรมเก่าเหล่านี้ได้ก็ด้วยอัฐังคิกมรรคอีกนั่นเอง; คือทำให้กายนี้ หรือว่าอายตนะทั้ง ๖ นี้ซึ่งเป็นของเก่าแก่ เป็นวิบากของเหตุปัจจัยทั้งหลายแต่หนหลัง ไม่ทำความยุ่งยากลำบากให้แก่มนุษย์. (กรรมเก่าทั้ง ๒ ลักษณะเหล่านี้) ก็ต้องเอาชนะได้ด้วยอัฐังคิกมรรค. จึงเห็นได้ว่าอัฐังคิกมรรค เป็นเรื่องสำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์; ดังนั้น ในวันนี้จะได้พูดโดยหัวข้อว่า อัฐังคิกมรรคในแง่ของมนุษยธรรม.

เกี่ยวกับข้อนี้ ขอให้ระลึกหรือมองเห็นอยู่เสมอว่า เราได้พูดทุกแง่ทุกมุมล้วนแต่เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม เพื่อจะจัดเสียซึ่งอิทธิพลของอารย-ธรรมเนื้อหนัง; ดังนั้น เราจะพูดกันแต่เรื่องมนุษยธรรม ที่สูงขึ้นไปตามลำดับ ๆ. ในที่นี้จะพูดถึงอริยมรรคมีองค์แปดนั้น ในฐานะหรือในแง่ที่เป็นมนุษยธรรมก่อน คือเป็นธรรมสำหรับมนุษย์ แสดงวิวัฒนาการของมนุษย์ซึ่งสูงสุดขึ้นมาตามลำดับ จนกระทั่งถึงขนาดที่เรียกว่าประกอบตนอยู่ด้วยอัฐังคิกมรรคนี้. เมื่อจะพูดถึงอัฐังคิกมรรค เราก็จะพูดถึงคำคำนี้ โดยตัวพยัญชนะเสียก่อนอีกตามเคย.

[เริ่มบรรยายตามหัวข้อบรรยายในครั้งนี้.]

มรรคโดยพยัญชนะ-ไวยากรณ์-อรรถะ.

สำหรับคำว่ามรรค, หรือมคฺคในภาษาบาลี หรือมารุคในภาษาสันสกฤต หรือมรรคเฉย ๆ หรือมรรคา มรรคาในภาษาไทยนี้, คำคำนี้โดย

รากศัพท์ก็แปลว่าที่สำหรับเดินไป ก็คือหนทางนั่นเอง. ภาษาชาวบ้าน เรียกทางเดินว่ามรรค มรรคนี้อาจมีมาแต่เดิม ก่อนที่จะเกิดมีลัทธิศาสนาใด ๆ; พอเกิดมีลัทธิศาสนาของครูบาอาจารย์ ศาสดาคนใดคนหนึ่ง ก็ยืมเอาคำคำนี้ มาใช้เป็นชื่อของระบบปฏิบัติในลัทธิ หรือในศาสนานั้น ๆ, เพราะว่าคำคำนี้มันมีความหมายดีที่สุดในที่ และเข้าใจกันได้เป็นอย่างดีที่สุดด้วย ก็คือคำว่าหนทาง.

คนรู้จักสิ่งที่เรียกว่าหนทาง แล้วก็รู้จักประโยชน์อันสูงสุด หรือความจำเป็นที่จะต้องมีหนทาง. ถ้าไม่มีหนทางก็คิดดูเถอะ มันจะเป็นอย่างไรบ้าง; คือเราอย่าให้ความคิดนี้มันหยุดเสียนัก, ควรจะคิดไปตามธรรมชาติธรรมดาบ้าง, หรือถ้ายิ่งกว่าคิดก็ลองไปบุกฝ่าเข้าไปในที่ที่มันไม่มีหนทางสิ. ผมเคยมาแล้ว คือฝ่าป่ารกที่มันไม่มีหนทางเพราะหลงทาง หรือว่าเพราะจะตัดลัดอะไรก็ตาม มันนึกถึงบุญคุณของหนทางขึ้นมาทันทีเลย. ฝ่าไปในป่ารก ฝ่าป่ารกซึ่งไม่มีหนทางนี้มันจะร้องไห้เสียให้ได้ มันก็นึกถึงบุญคุณของหนทาง; ฉะนั้น คำว่า “ทาง ๆ” นี้มันจึงมีประโยชน์ แก่คนจนเขารู้จักมันดี ถือเป็นคำสำคัญ.

เท่าที่สังเกตเห็น คำว่า “ทาง” นี้เป็นชื่อของลัทธิศาสนา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาก็เอามรรคคือทางนี้แหละ เป็นตัวพรหมจรรย์ ก็เป็นตัวพุทธศาสนา. ศาสนาอื่นในประเทศอินเดียก็ใช้คำคำนี้ คล้าย ๆ กับคำคำนี้. เถ่าจื่อซึ่งเกิดก่อนพระพุทธเจ้าเล็กน้อยก็ใช้คำว่า เถ่า ซึ่งเขาว่าเป็นคำที่เถ่าจื่อบัญญัติขึ้น, เถ่าคำนี้เขาแปลว่าทาง. ศาสนาเก่าอีกศาสนาหนึ่ง คือศาสนาโซโรอัสเตอร์ ธรรมะในศาสนานี้ก็ใช้คำว่า ทาง เป็นคำเรียกเหมือนกัน, จะเรียกว่าอะไรก็ลืมเสียแล้ว อาเวสตาหรืออะไรก็ไม่แน่. แต่ถ้าสำหรับศาสนาคริสต์แล้วชัดเจนมาก

เพราะพระเยซูตรัสว่า **ตัวเรานั้นแหละคือทาง**; หมายความว่าถ้าใครทำเหมือนพระเยซู แล้วก็คือเดินตามทาง. ฉะนั้น คำว่า**ทางมันมีความหมายมากสำหรับมนุษย์** ทั้งในทางฝ่ายวัตถุที่จะเดินด้วยเท้า และทั้งในฝ่ายจิตใจที่จะต้องเดินด้วยการประพฤติปฏิบัติ ทางกาย วาจา ใจนี้.

คุณรู้จักคำว่ามรรคกันเสียในลักษณะอย่างนี้บ้างสิ ก็จะชอบพุทธศาสนา. เดียวนี้คุณได้ยินคำว่ามรรคแล้วก็ขะเขยง เห็นเป็นครีคระ เพราะไม่เข้าใจคำว่ามรรค. คำว่า “มรรค” เขาแปลว่า “ทาง” ทั้งนั้น กระทั่งทางออก, เช่นทางออกของปีศาจะ อูจาณะนี่ก็เรียกว่ามรรคเหมือนกัน; แต่ความหมายที่แท้จริงหมายถึง **เครื่องมือให้ถึง**. **โดยอรรถะแล้วก็คือเครื่องมือให้ถึง**; **โดยพยัญชนะก็เรียกว่าทาง** เฉย ๆ, แต่โดยอรรถะคือความหมายก็เครื่องมือหรือสิ่งซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับให้เกิดการถึง **นั่นแหละคือคำว่ามรรค หรือทาง**.

ทางกายก็ได้ ทางใจก็ได้; แล้ว**ปลายทางมันก็แล้วแต่เรื่องหรือกรณี** นั้น ๆ : ถ้าเป็นเรื่องเดินด้วยเท้า มันก็บ้านเมืองที่เราต้องการจะไปถึง; แต่ถ้าเดินด้วยกาย วาจา ใจ มันก็หมายถึงนิพพาน ซึ่งก็ได้ถูกสมมติเรียกเป็นเมือง บ้านเมืองอีกเหมือนกัน, อมตมหานคร – นครอันใหญ่หลวงอันไม่รู้จักตายอย่างนี้ นี่เป็นชื่อของนิพพาน แต่ว่าต้องเดินด้วยการปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ หรือเดินด้วยใจนั่นแหละ, ในที่สุดมันก็ไปถึงด้วยใจ. ฉะนั้น คำว่า**มรรค หรือหนทางในภาษาไทย** นั้น **คือเครื่องมือที่ทำให้เกิดการถึง**; ฉะนั้น ควรจะสนใจให้มากเป็นพิเศษให้สมกับความสำคัญ.

ในทางพุทธศาสนา จะใช้คำอย่างอื่นเป็นไวพจน์แทนกันก็มี; เช่นคำว่า คามินีปฏิบัติ – เครื่องปฏิบัติสำหรับให้ถึง นี้ตัวมันชัดเจนอยู่อย่างนี้, นั่นเป็นไวพจน์ของคำว่ามรรคะ ดังคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสมากที่สุดว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ** – การปฏิบัติเครื่องให้ถึงซึ่งความดับแห่งทุกข์. บางทีก็ตรัสเรียกว่า **ทุกขุปสมคามินี** มันก็แปลว่าเครื่องให้ถึงซึ่งความสงบแห่งทุกข์. ในที่สุดคำว่า **มัคคะมัน** ก็คือเครื่องให้ถึง. โดยมากพระพุทธเจ้าท่านตรัสด้วยคำเต็ม ๆ ว่า **ทุกข์** แล้วก็ **ทุกขสมุทัย** แล้วก็ **ทุกขนิโรธ** แล้วก็ **ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ**; แต่มีบางแห่งตรัสเรียกสั้น ๆ ว่า **ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** เหมือนภาษาชาวบ้านเราพูดกันเดี๋ยวนี้ก็มีเหมือนกัน, แต่มีน้อยมากในพระไตรปิฎก. บางคนอาจจะไม่เคยพบที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกอริยสัจที่ ๔ ว่า **มรรค** เฉย ๆ สั้น ๆ ล้วน ๆ นี้ก็มี. ฉะนั้น ขอให้ถือว่า คำว่า **มรรค** ในกรณีอย่างนี้เป็นตัวพรหมจรรย์ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา คือเครื่องให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งทุกข์. นี้เรียกว่าโดยอรรถะ.

มรรคโดยพหุติที่เป็นอยู่จริง ต้องมีเรื่องครบบริบูรณ์.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า “มรรค” นี้ โดยพหุติที่เป็นอยู่จริง มันจะต้องมีเรื่องอะไรต่าง ๆ ครบบริบูรณ์ในนั้น จึงจะเรียกว่ามรรคหรือทาง; โดยเฉพาะอย่างยิ่งมรรคมืองค์แปดในพระพุทธศาสนา นี้ ต้องเรียกว่ามรรคมืองค์แปด คือเส้นทางนั้นประกอบอยู่ด้วยส่วนประกอบ ๘ อย่าง. คำว่าทางในลักษณะเช่นนี้ จะต้องมีความครบถ้วน คุณต้องจำคำว่า “ครบถ้วน” ไว้ก่อน, แล้วก็แห่งความถูกต้อง นี้

ต้องจำ “ความถูกต้อง” ไว้อีกทีหนึ่ง, แล้วก็ขององค์ประกอบ ก็ “องค์ประกอบ” อีกทีหนึ่ง, แล้วก็ที่จำเป็น “จำเป็น” อีกทีหนึ่ง, แล้วก็ชั้นดีเลิศ ก็เป็นอริยะ.

มันจะต้องประกอบอยู่ด้วยความครบถ้วน แห่งความถูกต้อง ของ องค์ประกอบ ที่จำเป็น แล้วก็อย่างดีเลิศ; นี่มันจึงจะมีลักษณะที่สมบูรณ์ ของ สิ่งที่เรียกว่ามรรค. หรือว่าโดยพฤตินัยที่มันจะเป็นไปได้จริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่า พูดนั้น, มันจะต้องมีพฤตಿಯนี้ คือมีความครบถ้วนแห่งความถูกต้องของ องค์ประกอบที่จำเป็นชั้นดีเลิศ; มันขาดไปแต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้. “องค์ประกอบ” มันหมายถึงส่วนหนึ่ง ๆ เช่นในที่นี้มีอยู่ ๘ ส่วน, แล้วก็ต้องที่ จำเป็น ที่ไม่จำเป็นเขี่ยออกไป ทิ้งไปเสีย. มันจะเหลือแต่เพียง ๘ ตามที่พระพุทธ องค์ท่านตรัสว่า เรื่องอริยสัจนี้ เพิ่มเข้าอีกไม่ได้ ชักออกอีกก็ไม่ได้ คือมันถูกต้อง ตายตัว; แล้วแต่ละองค์ ๆ นั้น มันต้องจำเป็นแก่มนุษย์แหละ แก่ผู้ที่ปฏิบัติเพื่อ ดับทุกข์แหละ ทั้ง ๘ องค์ไปดู่; แต่ละองค์ต้องถูกต้อง. (ถูกต้อง, ครบถ้วน, จำเป็น; อธิบาย รายละเอียดที่หน้า ๖๓๔.)

นี่ก็แบ่งแยกออกมาจากข้อธรรมะข้อนั้น ๆ ที่มันไม่ถูกต้อง ก็มันเป็น มิจลา มันไม่ใช่สัมมา. ที่นี้แต่ละองค์ ๆ นี้มันทำหน้าที่อย่างเดียว ๆ ๆ เพราะฉะนั้น มันทำงานแยกกันไม่ได้ มันต้องมาสัมพันธ์กันแบบที่เราเรียกกันว่าทีม เวิร์ก มันจึงจะต้องมีความครบถ้วน; เพราะฉะนั้น จึงต้องเรียกเป็นภาษาบาลีว่าอริ โยอัฏฐังคิกโกมกโค – มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ, หนทางที่ ประกอบด้วยส่วนประกอบ ๘ ส่วน แล้วก็ชนิดดีเลิศ. นี่สิ่งที่เรียกว่ามรรคมันมี

คุณสมบัติ มี *qualification* ของมัน ครบบริบูรณ์อย่างนี้ จึงจะเป็นมรรคในพุทธศาสนา.

ได้ยืมว่ามรรคในศาสนาที่เป็นคู่แข่งกับพุทธศาสนา คือศาสนาไชนะ เขามีมรรคเพียง ๓ องค์เท่านั้น : สัมมาศรัทธา – เชื่อถูกต้อง, สัมมาญาณะ – รู้ถูกต้อง, สัมมากัมมะ – กระทำถูกต้อง; รวมเป็น ๓ องค์ นี้เขาเรียกว่ามรรค. แต่นั่นมันเป็นเรื่องของศาสนาอื่น ลัทธิอื่น; เดียวนี้เรากำลังพูดถึงพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่ามี ๘ องค์อย่างนี้จึงเรียกอัญจกิกะ.

“มัชฌิมาปฏิปทา” เป็นความหมายสำคัญที่สุดของมรรค.

[เช่นเดียวกับเรื่องวัตถุและชีวิตแต่เกิดจนตาย ต้องมีความถูกต้องและเหมาะสม (มัชฌิมาปฏิปทา) จึงสำเร็จประโยชน์.]

ที่นี้ดูให้ดี ความหมายที่สำคัญที่สุดของคำว่ามรรคนี้ มันคือความพอเหมาะพอดี จึงจะเรียกว่ามรรค หรือชื่ออีกชื่อหนึ่งว่ามัชฌิมาปฏิปทา; ทั้งหมดนั้นต้องพอดี แปดองค์นั้นต้องพอดี, เดียวเราจะพูดกันโดยรายละเอียด.

แต่ว่า “พอดี” นี้มันหมายความว่า เป็นมัชฌิมา คืออยู่ในความเป็นกลาง; แต่ความเป็นกลางในที่นี้ มันหมายถึงความถูกต้องที่เจือกันหมดทุกอย่างอย่างครบถ้วน. ถ้ามันต้องประกอบด้วยองค์ ๘ องค์ มันจะเป็นสิ่งเดียวโดดไม่ได้ หรือมันจะเป็นสิ่งใดที่ไปในทางเดียว ข้างเดียวอย่างใดไม่ได้; มันต้องอยู่ที่ความพอดีพอเหมาะที่เรียกว่ามัชฌิมา หรืออยู่ตรงกลาง. มันจำเป็นที่จะต้องนึกถึงคำว่า “พอเหมาะพอดี” นี้แหละให้มาก; คุณเคยเรียนเรื่องวิทยาศาสตร์มานานแล้ว

ก็จะเห็นความหมายของคำว่าถูกต้อง หรือพอดีนั้นแหละ. พอเกินพอดีไปนิดหนึ่ง มันก็ลุ่มละลายแหละ; จะในทาง *mechanic* หรือทางเคมี หรือทางอะไรก็ตาม, พอเกินพอดีมันก็ลุ่มละลาย.

มันเกินไปก็ไม่ได้ มันน้อยไปก็ไม่ได้ เช่นทาง *mechanic* เครื่องยนต์มันก็ไม่ติด, ในทางเคมีมันก็ไม่ได้สิ่งที่เราต้องการ มันอาจจะเกิดระเบิดตายก็ได้; นั่นแหละดูความสำคัญของความพอดี ความถูกต้อง. ภาษาเครื่องยนต์เขาต้องว่า “พอดี” ก็ว่ามันพอเหมาะพอดีที่สุดเลย แน่นก็ไม่ได้ หลวมก็ไม่ได้; **พิตนั้นนะคือพอดี.** ก็เลยนึกถึงกฎทาง *Biology* ที่ว่า *The fittest is the survival.* – ที่เหมาะที่สุดนั้นแหละอยู่รอดได้. **ที่เหมาะที่สุดนั้นนะ** มันเหมาะที่สุดในระหว่างหลายอย่าง หลายสปีชอย่างก็ได้ มันเหมาะที่สุดคือพอดีที่สุดในระหว่างหลาย ๆ สปีชอย่าง มันจึง *survive* อยู่ได้; นับตั้งแต่เกิดขึ้นมาได้แล้วก็ไม่สูญหายไปไหนเสีย. ถ้านึกถึงข้อที่ว่า ที่แรกมันไม่มีสัตว์มีชีวิตในโลกนี้ แล้วความประจวบเหมาะพอดี ทำให้เกิดสิ่งทีเรียกว่ามีชีวิตขึ้นในโลกนี้ แม้ในระดับแรก เช่นเป็นสัตว์เซลล์เดียว เป็นอณูที่เล็กเกือบจะมองไม่เห็น.

ที่มันเกิดขึ้นมาได้นั้น มันไม่ใช่มันเกิดขึ้นมาผลุนผลันขึ้นมาได้, มันเกิดมาจากความพอเหมาะพอดี ของหลายสิ่งหลายอย่างรวมกัน : ของวัตถุธาตุ ของอณูหภูมิ ของสิ่งแวดล้อม นานาสารพัดอย่าง มันจึงจะเกิดเป็นสัตว์มีชีวิตขึ้นมาได้; แล้วมันยังต้องอาศัยความพอเหมาะพอดินั้นเรื่อยมา ไม่อย่างนั้นมันก็ตาย. ฉะนั้น สัตว์ที่มันไม่มีความพอเหมาะพอดี มันตายและสูญพันธุ์ไปแล้วก็อย่างก็ชนิด คุณก็ไปอ่านดูในเรื่อง *Biology* ของโลกนี้; แล้วสัตว์ที่รอดมาจนถึง

เป็นมนุษย์นี้ ยังมีความพอเหมาะพอดีมาก จนเป็นมนุษย์ที่พูดได้คิดได้ ไม่เหมือนลิงหรือไม่เหมือนควายนี้.

มองให้เห็นความพอดี สิ่งที่เรียกว่าถูกต้องและพอดีนั้นแหละ ให้จริงจังกันเสียก่อน แล้วจะเห็นความสำคัญของคำคำนี้; คือความถูกต้องและพอดี มันจึงจะเกิดเป็นคนเรารอดอยู่ในเดี๋ยวนี้ได้ อะไร ๆ มันเกิดขึ้นครบมาเป็นตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอย่างนี้ มันครบและมันพอดีมันจึงอยู่ได้. อะไร ๆ ก็อยู่ด้วยความ

พอดีทั้งนั้น ไม่อย่างนั้นเราก็ตายทันที; เช่นกินน้ำมาก กินข้าวมาก กินแล้วไม่ถ่าย หรืออะไรทำนองนี้ มันไม่เป็นความพอดี แล้วมันก็ตายทันที, มันอยู่ด้วยความพอดีแท้ ๆ. ที่มานั่งอยู่ที่นี่ได้ก็เหมือนกัน : ความถูกต้องพอดีขององค์ประกอบนั้นมันมีอยู่อย่างเต็มที นั่นเราไม่ตาย เรามานั่งพูดกันได้; หรือว่ายังจะอาจจะสืบพันธุ์กันต่อไปได้ เพื่อมีมนุษย์ที่มันเรื่อย ๆ ไปยังไม่สูญพันธุ์เพราะความพอดี.

ถ้ารู้จักความพอดีในทางฝ่ายวัตถุ ทางฝ่ายพิลึกก็อย่างนี้แล้ว, มันก็อาจจะเข้าใจได้ถึงความพอดีในเรื่องทางจิตใจ; โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรื่อง อริยมรรคมีองค์แปด จะต้องมีความพอดีถึงขนาดนั้น มันจึงจะบรรลุธรรมมรรค ผล นิพพานได้. ฉะนั้น คำว่าอภิวุฑฒิกมรรคนั้น คือความพอดีขององค์ประกอบที่ถูกต้อง ที่จำเป็นแก่การรอดไปได้จากกองทุกข์. มันเป็นชีวิตอีกแบบหนึ่ง

ไม่ใช่ชีวิตทาง *Biology*. ภาษาศาสนาเขาก็ชอบพูดเรียกว่า ชีวิตเหมือนกัน, ในศาสนาคริสต์เขาใช้มาก ชีวิตอีกแบบหนึ่ง นอกจากชีวิตอย่างคน ๆ นี้, ใน

พุทธศาสนาก็อยากใช้ แม้จะหลีกเลี่ยงคำว่าชีวิตเสีย ก็ไปใช้คำว่าอมตะแทน คือ 'ไม่ตาย, ไม่ตายนั่นแหละคือชีวิต. อีกทางหนึ่งเราพูดว่า นิสัสัตโต นิชชีโว สุตญโญ เพื่อจะหลีกเลี่ยงคำว่าสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา หรือชีวิต, แต่ในที่สุดก็ไปจบที่อมตะนิพพาน คือไม่ตาย; มันเลยเป็นชีวิตอีกแบบหนึ่ง : **ชีวิตที่ไม่รู้จักตาย.** ฉะนั้น จึงพูดรวม ๆ กันได้เลยว่า **ชีวิตอยู่ได้เพราะความเหมาะสม : the fittest the survival;** เป็นกฎที่ใช้ได้ทั้งฝ่ายวัตถุและทั้งฝ่ายจิตใจ.

เราจงดูกันง่าย ๆ ว่าการเกิดมาของเด็กในครรภ์อย่างนี้ เป็นเด็กออกมาแล้วก็เติบโตขึ้นมา แล้วก็มีการศึกษาเล่าเรียน แล้วก็มีการทำงาน มีการพักผ่อน มีการเป็นอยู่เสวยผลของการทำงานของชีวิตไป จนกว่าจะตาย. **นี่เป็นความเหมาะสมอยู่ในตัวมันเอง** มันจึงเป็นเด็กในครรภ์แล้วเกิดออกมาได้ แล้วเจริญ

เติบโต. พอถึงคราวที่คุณจะศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยนี้ ก็ต้องมี**ความเหมาะสม;** ทุกอย่างที่มีมันต้องการจะเหมาะสมอะไร คุณก็จะสอบไล่ได้, จะเป็นการสอบไล่ชนิดไหนก็ตาม **มันต้องมีความครบถ้วนของความถูกต้องเหมาะสมในสิ่งที่จำเป็นนั้น ๆ.** นั่นมันเป็นอยู่ในตัว ซ่อนลึกอยู่โดยมองไม่เห็น ไม่สังเกต. ถ้าพอไปทำงานอีกก็เหมือนกัน ไม่ว่างานอาชีพชนิดไหน มันจะเป็นผลเป็นกำไรขึ้นมาได้ **มันก็คือความถูกต้องและเหมาะสม.**

ทีนี้เราจะพักผ่อน แม้แต่จะพักผ่อน มันพักผ่อนให้**ถูกต้อง** ไม่อย่างนั้นมันไม่พักผ่อนหรอก มันไม่เป็นการพักผ่อนหรอก มันจะเป็นโรคเส้นประสาท विकลจวิตกันก็เพราะเหตุนี้. ทีนี้จะเป็นอยู่ต่อไป จนตลอดชีวิต **มันก็ล้วนแต่**

ต้องการความถูกต้องและเหมาะสม มันจึงจะสบายหรือทนอยู่ได้ ไม่ตายเสียก่อน แต่ที่ว่าร่างกายนี้มันจะหมดเหตุหมดปัจจัย จะต้องดับไปตามธรรมดา. ฉะนั้น คุณจงมองดูให้เห็นว่า ชีวิตของคนตั้งแต่ตั้งครรภ์ในท้องแม่ จนกระทั่งเข้าโลงนั้น มันคือกระแสแห่งความถูกต้องและเหมาะสมทั้งนั้นแหละ : ฝ่ายร่างกายนะ; ผมบอกว่าฝ่ายร่างกายนะ.

ที่นี้ฝ่ายจิตใจ มันไม่ค่อยจะมีความถูกต้องเหมาะสม ก็มันทำผิด ๆ; ฉะนั้น จะต้องมาศึกษา ต้องมาฟังคำสั่งสอน ต้องมาศึกษาเรื่องอัฐังคิกมรรคกัน. สำหรับทางร่างกายมันพูดได้เลยว่า ถ้ามันไม่ตายเสียมันก็อยู่ด้วยความเหมาะสมและถูกต้อง; แต่ทางจิตใจนี้แม้ร่างกายไม่ตาย มันก็เหมือนกับตายอยู่บ่อย ๆ : มีความประมาทที่ไร่มันก็คือตายที่นั่น แล้วมันเกิดใหม่ได้ แล้วมันมาประมาทอีก, นั่นคือความไม่ถูกต้องเหมาะสม จึงไม่ก้าวหน้าไปตามทางของศาสนา จนถึงนิพพานได้ จนถึงอมตะได้.

ความเหมาะสมเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา – การปฏิบัติที่เป็นกลาง ที่มีในท่ามกลาง ในที่นี้หมายถึงความถูกต้อง, เหวี่ยงไปทางโน้น หรือเหวี่ยงมาทางนี้ก็ตามเป็นความไม่ถูกต้อง; ฉะนั้น จึงเรียกว่า เว้นสุดโต่งทุกอย่างเลย, ที่เหวี่ยงไปสุดโต่งข้างโน้นข้างนี้ เว้นหมดเลย, เหลืออยู่ที่ความถูกต้อง ที่เป็นไปตามความเหมาะสมอย่างที่ว่านี้. หรือจะพูดให้ลึกไปกว่านั้น ก็เรียกว่ามันเป็นเรื่องที่เป็นไปตามกฎของเหตุของปัจจัย ที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตาในส่วนที่มันถูกต้อง; มันมีอิทัปปัจจยตาที่มันถูกต้องสำหรับจะเป็นอย่างนั้น นั่นนะคือความที่มันรอดอยู่ได้. อิทัปปัจจยตานี้ก็ขึ้นอยู่กับทฤษฎีที่ถูกต้องคือสัมมาทฤษฎี; นี่มันก็เป็นองค์ที่หนึ่งของ

มรรคมืองค์แปด. สิ่งเกิดดูให้ดีว่าองค์ที่หนึ่งของมรรคมืองค์แปดนั้น มันโผล่ขึ้นมาเป็นสติปัญญาที่ถูกต้อง ขนาดที่เรียกว่าเห็นอิทัปปัจจยาที่ถูกต้องที่เหมาะสม จึงรอดอยู่ได้.

องค์ประกอบ ๘ องค์ของอริยอภิวรรค.

เอาละ, เราพูดกันถึงเรื่ององค์ประกอบ ๘ องค์นั้นเสียก่อนมันจึงจะฟังง่าย. องค์ประกอบที่เป็นความถูกต้องของสิ่งทั้งแปดนั้น มันก็คือ ความถูกต้องของทฤษฎี เรียกว่าสัมมาทฤษฎี : ความถูกต้องของความคิดความเห็นความเข้าใจความเชื่อนี้รวมเรียกกันว่า ความถูกต้องของทฤษฎี เรียกเป็นบาลีว่าสัมมาทฤษฎี; แล้วก็ความถูกต้องของความมุ่งหมาย, คนเราจะต้องมีความมุ่งหมาย ความดำริ ความใฝ่ฝัน ความต้องการอย่างนี้, ต้องมีความมุ่งหมายที่ถูกต้องด้วยเป็นข้อที่ ๒ เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ; ๒ องค์นี้เขาเรียกว่าปัญญา มาก่อน เห็นไหม.

ที่นี้องค์ถัดไป คือความถูกต้องของการพูดจา, ความถูกต้องทางการพูดจามันจะมีกัณณิกก็ต้องมีกันหมดเลย นี้เรียกว่าสัมมาวาจา, ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลี; แล้วก็มีความถูกต้องของการกระทำทางกายทุกอย่างนี้, เรียกเป็นบาลีว่าสัมมากัมมันตะ, ทุกอย่างที่จะต้องประพฤติกระทำทางร่างกายต้องทำให้ถูกต้อง; ที่นี้ความถูกต้องทางการเลี้ยงชีวิตอยู่ ดำรงชีวิตอยู่ได้ไม่ให้ตายนี้, เรียกว่าสัมมาอาชีวะ; ๓ ถูกต้องนี้ ๓ ข้อนี้เรียกว่าศีล ตามหลังปัญญามาเห็นไหม.

ที่นี้ต่อไปก็มีความถูกต้องในความพากเพียรพยายาม โดยเฉพาะทางจิต, นี้เรียกว่า**สัมมวายามะ**; ถัดไปอีก ก็ความถูกต้องในการที่จะมีความระลึกรประจำ อยู่ในใจนั้นถูกต้อง, สิ่งใดที่ต้องระลึกรอยู่ในใจเป็นประจำ เพื่อไม่ให้มันเสียหลัก เสียอะไรไปนี้ จะต้องมืออยู่อย่างถูกต้อง, ความถูกต้องในทางระลึกรประจำใจนี้เขาเรียกว่า**สัมมาสติ**; ความถูกต้องอันสุดท้าย เรียกว่า**สัมมาสมาธิ**, นี้คือกำลังใจที่มี อยู่อย่างถูกต้องถึงที่สุด เรียกว่า**สัมมาสมาธิ**; ทั้ง ๓ อันหลังนี้เขาเรียกว่า**สมาธิ** รวมเรียกกันทั้งหมดว่า**สมาธิ** นี้ตามหลังศีลมาอีก. เราจึงได้เป็น ๓ กลุ่ม : กลุ่ม แรกเรียกว่า**กลุ่มปัญญา**; กลุ่มที่ ๒ เรียกว่า**กลุ่มศีล**; กลุ่มที่ ๓ เรียกว่า**กลุ่มสมาธิ**.

นี้จะอธิบายอย่างย่อ พอให้เข้าใจได้เท่านั้นแหละ; รายละเอียดมันแจก ได้ แจกถูกได้มาก, ถ้าพูดจะต้องไว้พูดกันคราวหลัง; เดี่ยวนี้จะต้องการพูดแนว สังเขป หรือ *outline* ให้มันหมดเสียทีก่อน. รู้แต่เพียงว่า**สัมมาทิฏฐิ**นั้น เรามี ความเห็นถูกต้อง รวมความคิด ความเชื่อ ความเข้าใจอะไรไว้ด้วยเสร็จ, **สัมมาสังกัปปะ**นั้นเรามีความมุ่งมาดปรารถนาที่ถูกต้อง; นี้มันก็ทำงานเกี่ยวเนื่องกัน : เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างทั่วถึงแล้ว เราก็รู้จักเลือกที่เราควรจะปรารถนา อะไร, นี้คือ**สัมมาทิฏฐิ** มันพ่วงกันมากับ**สัมมาสังกัปปะ**. เดี่ยวนี้เรามั่นขาดความรู้ ข้อนี้ที่ว่าอะไรเป็นอะไรเราไม่รู้ครบถ้วน เราจึงไม่ปรารถนาให้ถูกสิ่งที่ควร ปรารถนา ฉะนั้น ความเป็นอันธพาลมันจึงเกิดขึ้น แม้ในรั้วของมหาวิทยาลัย อย่างที่คุณก็เห็นอยู่แล้ว. ถ้ามันมี**สัมมาทิฏฐิ** **สัมมาสังกัปปะ**จริง, สิ่งที่ไม่พึง ปรารถนาก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้.

ที่นี้เมื่อมีความเข้าใจถูกต้อง มีความปรารถนาถูกต้อง, มันก็ต้องมีการ
 พุดจาถูกต้อง; มันเนื่องมาจากความรู้ ความเห็น ความเข้าใจถูกต้องข้อแรกนั้น
 มันมีสัมมาทิฐิ มีทิฐิถูกต้องแล้ว มันก็พุดจาถูกต้อง : มันจะไม่พุดเท็จ พุดคำ
 หยาบ พุดต่อเสียด พุดเพื่อเจ้อ หรือพุดอะไรที่มันไม่มีประโยชน์ ที่ไม่ควรพุด.
 นี้เพราะสัมมาทิฐิอีกนั่นเองแหละ มันก็จะทำให้การกระทำทางกายทุกอย่าง
 ถูกต้อง : ไม่ไปฆ่า ไม่ไปลัก ไม่ประพฤตผิดในกาม หรือทุกอย่างที่มันเป็นการ
 กระทำทางกายแล้วจะไม่ผิด จะถูกต้องไปหมด. ที่นี้การดำรงชีวิตอยู่มันก็ถูกต้อง
 เพราะสัมมาทิฐินั้น. อื่น ๆ พलयถูกต้องเพราะสัมมาทิฐินั้น เราไปดูเอง
 เห็นได้; พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สัมมาทิฐินี้มันเป็นตัวนำ มันเป็นรุ่งอรุณของ
 ทั้งหมด. เมื่อมีทางวาจา ทางกาย ทางเลี้ยงชีวิตถูกต้องแล้วก็เรียกว่ามีศีล.

ที่นี้สัมมาทิฐิมันก็ทำให้ความพากเพียรถูกต้อง, ให้สติระลึกรู้ถูกต้อง,
 ให้สมาธิเป็นไปอย่างถูกต้อง. ถ้าขาดสัมมาทิฐิเสียอย่างเดียวแล้ว สิ่งต่าง ๆ
 เป็นไปผิดหมด; ฉะนั้น สัมมาทิฐิมันจึงสำคัญที่สุด นำหน้าที่สุดเพราะมันมี
 ความสำคัญที่สุด. มันมีความคิด ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อ ความรู้ที่
 เรียกว่า
 ทิฐินี้ถูกต้อง, อื่น ๆ ก็พलयถูกต้องไปหมด; แม้แต่สัมมาสมาธิอันสุดท้ายก็ต้อง
 พलयถูกต้อง เพราะสัมมาทิฐินั้นด้วยเหมือนกัน.

องค์ ๘ แห่งอริยอภิวรรค

สรุปเหลือ ๓ : ศีล สมาธิ ปัญญา.

[ล้วนมีความสำคัญและจำเป็น แก่ผู้มีชีวิตอยู่ในโลก.]

นี่เราเห็นได้ในส่วนลึกต่อไปอีกว่า ๒ อย่างแรกคือสัมมาทิฏฐิกับ สัมมาสังกัปปะนั้นเป็น**ปัญญา** คือพวกความรู้; ที่นี้ ๓ ตัวถัดมา คือถูกต้องทาง วาจา ทางกาย ทางเลี้ยวชีวิตนี้มัน**เป็นศีล** มันอยู่ตรงกลาง มันให้ปัญญาจูงไป; ที่นี้สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธินี้ (มัน**เป็นสมาธิ**) มันอยู่หลัง คือมันดัน ส่งไปเพราะมันมีกำลัง. เรียกว่าที่**จูงไปข้างหน้า**มันก็ถูกต้อง, ที่**ดันไปข้างหลัง**มันก็ ถูกต้อง, ที่**นี้ตรงกลาง**มันก็เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ถึงที่สุด คือการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางดำรงชีวิตมัน**เป็นไปถูกต้องถึงที่สุด**; **นี่คือความที่สัมพันธ์กันและ** **เนื่องกัน** ไม่ใช่ต่างคนต่างแยกกันอยู่, มันทำงานอย่างเหมือนกับสหกรณ์อย่างนั้น แหละ คือร่วมกันหมดทำหน้าที่อันเดียวกัน มุ่งหมายอันเดียวกัน รวมกำลัง กันหมด.

นี่เราจะเห็นได้ว่า แม้จะแยกเป็น ๘ องค์ ก็ต้องพันกันเป็นเกลียวไปเลย ทั้งแปด; หรือจะแยกเป็นเพียง ๓ คือเป็นศีล สมาธิ ปัญญา มันก็ยังต้องพันกันไป นั้นแหละ. ถ้าไม่มีปัญญา ศีลมันก็ผิดหมดแหละ จะรักษาศีลถูกต้องได้อย่างไร. “มันต้องมีปัญญามานำหน้าก่อนแล้วรักษาศีล, ศีลมันก็ถูกสนับสนุนด้วยสมาธิ ศีล มันก็ดีขึ้น, ทั้งศีล สมาธิดีขึ้นมันก็ทำให้ปัญญาแรงกล้าขึ้น; มัน(: ปัญญา)ก็วกกลับมาทำให้ศีล สมาธิแรงกล้าขึ้น”. มันมีแต่ช่วยกันให้แรงกล้าขึ้น ๆ; นั่นคือการ เลื่อนขั้นขึ้นไปเป็นขั้น ๆ ๆ ๆ : ศีล สมาธิ ปัญญาของชาวบ้านก็อย่างหนึ่ง, ของ ภิกษุสามเณรก็อย่างหนึ่ง, ของผู้ที่ปฏิบัติสูงขึ้นไปที่อีกอย่างหนึ่ง; เป็นขั้น ๆ ๆ ๆ

ขึ้นไป. แต่แล้วสิ่งทั้ง ๓ นี้มีความสำคัญ จำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับบุคคลที่มีชีวิตอยู่ในโลก.

ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักสากลของสิ่งมีชีวิต.

[เข้าใจความหมายถึงที่สุด จะชอบ, ผู้เกลียดไม่ชอบเพราะไม่เข้าใจถึงที่สุด.]

ฉะนั้น คุณอย่ามองคำว่าศีล สมาธิ ปัญญาเป็นของครีคระอยู่ในวัด; ผมเคยได้ยินพวกนิสิตมหาวิทยาลัยนี้ พอได้ยินคำภาษาวัดแล้วก็จัดไว้เป็นของครีคระ. ดังนั้น ร้อยคน พันคน หมื่นคนจึงจะมาสนใจพุทธศาสนาสักคนหนึ่ง; นี่ก็เป็นที่รู้จักกันอยู่แล้ว เพราะมันมองเห็นเป็นเรื่องครีคระ ทั้งที่เรื่องนั้นมันเป็นเรื่องฉลาดที่สุดของมนุษย์แหละ, โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา. ศีล สมาธิ ปัญญามีอยู่ ๓ อย่างต้องทำงานอย่างทีมเวิร์ก, แล้วก็ทำงานชนิดที่หล่อเลี้ยงกันไปเอง สูงขึ้นไปตามลำดับ แล้วก็ขึ้นไปตามหลักของธรรมชาติ, เมื่อขึ้นไปตามหลักของธรรมชาติ ก็ต้องเป็นหลักสากลของสิ่งมีชีวิตทุกชีวิต.

ดังนั้น อย่าไปพูดหลับหูหลับตาว่า เป็นของพุทธศาสนา เป็นกรรมสิทธิ์ของพุทธศาสนา อะไรอย่างนี้มันก็ไม่ถูกนัก. เพียงแต่ว่าพุทธศาสนาเข้าใจดี เข้าใจถึงที่สุด ในเมื่อผู้อื่นเขาไม่เข้าใจถึงที่สุด; เพราะเขาไม่เข้าใจถึงที่สุดเขาจึงไม่ชอบ ถ้าเขาเข้าใจถึงที่สุดเขาก็จะชอบเหมือนกับที่เราชอบ. ฉะนั้น คุณลองฟังความหมายหรือว่า *definition* ของ ๓ คำนี้ดูบ้าง ตามความรู้ลึกของ

จะต้องมีความสุขไปพลาง ไม่อย่างนั้นเราจะเป็นบ้า เป็นโรคเส้นประสาทตาย, เราต้องรู้จักทำจิตให้หยุด ให้สงบสุขอยู่ได้ตามสมควรก่อน, นี่ส่วนหนึ่ง. ถ้าทำได้ดี ขึ้นถึงชั้นฌาน มันก็มีสุขเหมือนกับนิพพาน แม้ชั่วครา. ดังนั้น เราต้องอบรมจิตให้ดี ในการที่เราจะมีความสุขอยู่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ก่อน; แล้วก็(อีกข้อหนึ่ง)ในการที่มีสมรรถภาพในการที่จะทำการงาน. ไม่ว่าจะงานชนิดไหน เราต้องทำด้วยจิตที่มีสติปัญญา หรือด้วยกำลังของจิต : การงานทำไรไถนามันก็ต้องมีสมาธิ, การงานที่จะคิดจะนี้จะทำอะไรด้วยลึกขึ้นไป มันก็ต้องมีสมาธิ, จนกระทั่งว่า การงานที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็ต้องอาศัยสมาธิ. ฉะนั้น จิตที่อบรมดีแล้วมันจะมีผลคือว่า มีความสุขที่นี้ได้ทันที, แล้วก็สมรรถภาพสูงสุดในการที่จะทำการงาน ตามหน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ.

ทำงานในโลกก็ต้องมีสมาธิอย่างโลก, ทำงานทางธรรมก็ต้องมีสมาธิอย่างธรรม. นี่สมาธิมีบทนิยามว่า ความมีจิตที่อบรมดีแล้วในการที่จะมีความสุข และในการที่จะมีสมรรถภาพในการงานอันเป็นหน้าที่ของตน. คุณคิดดูสิว่า มันสากลหรือไม่สากล, ผู้มีปัญหา ผู้มีการศึกษาคนไหนไม่ต้องการจิตชนิดนี้; มันจึงเป็นของสากลโดยธรรมชาติ และอาจจะหยิบยื่นให้แก่บุคคลทุกคนในโลก, ถ้าทำให้เขาเข้าใจว่ามันคืออะไร.

ที่นี้มาถึงขั้นที่ ๓ ที่เรียกว่าปัญญา. บทนิยามของปัญญานั้นง่ายนิดเดียว สั้น ๆ ว่า มีความรู้ทุกอย่างที่มนุษย์ควรจะรู้, ที่มนุษย์ควรจะรู้นะ, จนอยู่เหนือปัญหาทั้งปวงของมนุษย์; เท่านั้นมันพอแล้ว. ความรู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างไร จนอยู่เหนือปัญหาทั้งปวงของมนุษย์. ข้อความในพระคัมภีร์เขาสอนอย่างนี้ ก็

แสดงอยู่อย่างนี้; สิ่งใดที่ควรจะต้องรู้ จะเป็นเรื่องปัญญาโลก ๆ ทำมาหากิน อะไรมันก็ต้องรู้, ถ้าไม่รู้มันมีปัญหาที่ทำมาหากินไม่เป็น. ทีนี้ถ้าจะเป็นการศึกษาที่สูงขึ้นไป มันก็ต้องรู้ยิ่งขึ้นไป, ถ้าจะบรรลุมรรค ผล นิพพานมันก็ต้องรู้ขึ้นไปถึงสูงสุด ก็คือหมดปัญหา ไม่มีความทุกข์ชั้นละเอียด ชั้นลึกซึ้ง คือทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นโดยอุปาทาน เพราะถูกความดีความชั่วครอบงำ; นี่มันหมดปัญหาถึงขนาดนั้น. ฉะนั้น ปัญญาต้องรู้สิ่งที่มนุษย์ควรจะต้องรู้ทุกอย่าง จนกระทั่งอยู่เหนือปัญหาทั้งหมดของมนุษย์ นั่นแหละคือปัญญา. แล้วคุณไปคิดดูสิมันสากลหรือไม่สากล.

แล้วคิดดูให้ดีๆ พุทธศาสนานี้มีธรรมะที่เป็นสากลก็มากน้อย; แต่แล้วไม่ได้รับความเป็นธรรม คือไม่ได้รับความสนใจที่เพียงพอแก่ความดีของธรรมคนจึงไม่สนใจในธรรม. ธรรมในพุทธศาสนานี้ก็ไม่มีอะไรมากกว่าศีล สมาธิ ปัญญา, เพราะว่ามีแต่ธรรมะที่เป็นเหตุเหล่านี้แล้ว; ธรรมะที่เป็นผลก็มาเอง เราจึงไม่พูดถึง. ขอให้มึนธรรมะที่เป็นเหตุคือศีล สมาธิ ปัญญานี้ให้พอ; แล้วศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่างนี้ต้องทำงานร่วมกันแบบสหกรณ์ ดังนั้น มันจึงเป็นอภิวรรคขึ้นมา.

องค์ ๘ อย่างนั้นแยกออกได้เป็น ๓ หมวด ทั้ง ๓ หมวดนี้ทำงานสัมพันธ์ร่วมกัน แล้วเป็นมรรคหนทางสายเดียวสายเอก สำหรับบุคคลผู้เดียวเดินไปสู่สิ่งสูงสุดเอกเพียงอย่างเดียว; คำว่า “เอก ๆ” นี้ก็หมายความว่าดีที่สุด. คำว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” ก็คือกลาง, “กลาง” คือเหมาะสม. พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า นี่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา; “ปฏิปทา” แปลว่าทางสำหรับไต่ไป เดินไป, แปลว่าเป็นทางที่อยู่ตรงกลางไม่เอียงไปข้างโน้น ไม่เอียงไปข้างนี้ ไม่เอียงไปสู่ทิฏฐิทั้งหลาย

ทุกทิศทุกทางซึ่งมีไม่รู้จักตีบก็ร้อยทิฐิ, มันไม่ไปทางทิฐิไหนหมด มันอยู่แต่ที่ตรงกลาง.

แล้วตรัสว่า ตถาคต อภิสุมพุทฺธา – นี่เป็นสิ่งที่ตถาคตรู้แจ้งเฉพาะ, มีความที่ทรงยืนยันว่า ไม่ได้เคยฟังมาก่อนจากผู้อื่น; ก็เรียกว่าเป็นความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงปรับปรุงขึ้นในรูปนี้ เป็น *system* อย่างนี้. แล้วมีคำต่อไปว่า จกฺขุกรรมิ ฌานกรรมิ – ทางนี้เป็นเครื่องมือสำหรับกระทำให้เกิดจักขุ เป็นเครื่องมือสำหรับกระทำให้เกิดญาณ. จักขุกับญาณก็เหมือนกันแหละ คือดวงตา, ดวงตาก็คือสำหรับเห็น, เห็นก็คือรู้ทางใจ, รู้ทางใจก็เรียกว่าญาณ. แล้วก็มรรคมืองค์แปดนี้เป็นเครื่องมือที่กระทำให้เกิดจักขุ หรือเกิดญาณ; ถ้าไม่อาศัยมรรคมืองค์แปดแล้วสิ่งที่เรียกว่าจักขุหรือญาณนี้ไม่เกิดขึ้นมา ไม่ก้าวหน้า ไม่เจริญ. แล้วก็ว่า อภิสุมพุทฺธาย นิพพานาย ส่วตฺตติ – เป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง และเพื่อนิพพานในที่สุด.

นี่พระพุทธเจ้าทรงแสดงลักษณะของมัชฌิมาปฏิปทาไว้อย่างนี้. คุณไปคิดดูให้ดี มันครีหรือไม่ครี; มันทำให้เกิดแสงสว่างคือจักขุและปัญญา. เดียวนี้เรามันไม่มีมัชฌิมาปฏิปทา มันจึงตาบอดทั้งที่ตายังดี, บอดด้วยความมืดสีขาว อวดดียกหูชูหางอย่างนั้นอย่างนี้ ด้วยความรู้ผิด ๆ ที่ไปตามกันพวกฝรั่งมา. อย่างนี้ไม่ใช่มัชฌิมาปฏิปทาทั้งนั้นแหละ มันจึงไม่เกิดญาณ ไม่เกิดจักขุที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ; ดังนั้น จึงไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ไม่เป็นไปเพื่อจะดับทุกข์สิ้นเชิง.

ที่นี้ถ้ามันประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ หรือว่าประกอบไปด้วย
กลุ่ม

๓ กลุ่ม คือศีล สมาธิ ปัญญา แล้วก็เป็นอยู่อย่างถูกต้องในลักษณะนี้; สิ่งที่เราเรียกว่า
ญาณหรือจักขุคือแสงสว่างทางวิญญาณนั้นก็เกิดขึ้น เจริญขึ้น ๆ มันก็ไม่ไหนเสีย
มันก็ได้ไปแต่ในทางที่ถูกต้องเรื่อยไป จนถึงที่สุดคือหมดปัญหาทั้งหมดที่มนุษย์มี
อยู่ นั่นก็คือนิพพาน ไม่มีความทุกข์อะไรเหลืออยู่แม้แต่นิดเดียว. นี่คืออัฐังคิก-
มรรค ซึ่งบางทีก็เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งบางทีก็เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- หนทางเครื่องให้ถึงซึ่งความสิ้นไปแห่งทุกข์.

ดูอริยอัฐังคิกมรรคในแง่ของการปฏิบัติให้มากขึ้น.

เอาละที่นี้ ดูกันในเรื่องของการปฏิบัติให้มากขึ้นอีกหน่อยจะดีกว่า โดย
กล่าวว่าจะปฏิบัติไม่ได้. อัฐังคิกมรรคนี้ เป็นสัมมา ๆ ๆ มีคำว่าสัมมาเต็มหน้า
อยู่ทุก ๆ องค์ตั้ง ๘ ครั้ง แปลว่าความถูกต้อง. ถูกต้องอย่างไร? ถูกต้องที่
แรกก็หมายถึงว่า **ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ**, คำว่าธรรมชาตินี้มันยังลึกซึ่ง
มาก พวกเรายังรู้จักมันไม่หมด รู้จักเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้จัก; (ถูกต้องต่อไปก็)
ถูกต้องตามธรรมชาติ, ไปศึกษาเรื่องธรรมชาติในแง่ที่เกี่ยวกับธรรมะ :
ธรรมชาติมันไม่ได้สร้างคนมาให้เลวลง ๆ, **ธรรมชาติมันต้องการให้มีวิวัฒนาการ**
ไปในทาง
สูงขึ้นไป ๆ จนสูงสุด; นี่ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม เท่าที่ผมมองเห็น มองเห็น

อย่างนี้. หลักศาสนาทุกศาสนาเขาก็ยอมรับกฎเกณฑ์อย่างนี้ ว่าธรรมชาติแท้ ๆ มันก็ต้องการให้ทุกสิ่งวิวัฒนาการดีขึ้น ๆ. **ต้องถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามความต้องการของธรรมชาติ.**

ทีนี้ถ้าเราไม่กล้ามองไกลขนาดนั้น ก็ให้**ถูกต้องตามมนุษยธรรม** คือความเป็นมนุษย์; มนุษย์ต้องมีใจสูง ไม่อย่างนั้นไม่ใช่มนุษย์ อย่างที่พูดกันมาแล้วว่ามนุษย์คืออะไร. มันถูกต้องเพื่อมนุษย์ที่มีใจสูง อย่างนี้ถูกต้องตามมนุษยธรรม, แล้วก็**ของธรรมชาติ** ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติของธรรมชาติ เราจะไปบังคับหรือตั้งเอาเองไม่ได้. แม้พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ธรรมชาติเหล่านี้ ตลาคตเป็นแต่ผู้เปิดเผย ไม่ใช่ตลาคตเป็นผู้ตั้งบัญญัติอะไร ซึ่งไปบังคับธรรมชาติธรรมชาติเหล่านี้ได้, เป็นแต่เพียงได้รู้ ได้ค้นพบ ได้รู้แล้วเอามาเปิดเผย. ฉะนั้น ความถูกต้อง ต้องถูกต้องตามหลักของมนุษยธรรมที่จะสูงขึ้น ๆ จนถึงสูงสุดของความเป็นมนุษย์; เพราะฉะนั้น มันจึง**ไม่ใช่ถูกต้องตามอารยธรรมเนื้อหาของคนสมัยปัจจุบันที่มีวัตถุนิยมเป็นพระเจ้า**, อย่างนั้นไม่ใช่ถูกต้อง. คุณไปสะสางคำว่า “ถูกต้อง ถูกต้อง” นี้เสียให้ดี แล้วก็ไม่มีเรื่องน่าบัคสีในรั้วมหาวิทยาลัย; นั่นเพราะไม่เข้าใจคำว่าถูกต้อง หรือความประสงค์ที่ถูกต้องของความความเป็นมนุษย์.

ทีนี้จะพูดกันว่า**ครบถ้วนบ้าง**. ครบถ้วนในลักษณะใด? **ครบถ้วน** คือมันมีสิ่งที่จะต้องมีย่างครบถ้วน; แล้วคำว่า “ครบ” นี้ มันยังมีความหมายไกลออกไปถึงว่ามันทำงานร่วมกัน, ถ้าต่างคนต่างอยู่มันจะครบได้อย่างไร. ถึงแม้ว่าเอามาวางไว้ครบทุกอย่างแล้ว **แต่ถ้ามันไม่ทำงานร่วมกัน** มันก็

ไม่มีความหมายของคำว่า**ครบ**; เพราะฉะนั้น มันต้องเล็งถึงข้อที่มันทำร่วมกันได้ตาม

สัดส่วน ตามหน้าที่ของมัน. มีคำเฉพาะในภาษาธรรมะนี้อยู่คำหนึ่ง ก็คำว่า**สมังคี**, คุณจำไปไว้พูดเล่น ๆ บ้างก็ได้.

คำว่าสมังคี : สะมะแปลว่าเสมอ, อังกฤษแปลว่าองค์, อังกฤษแปลว่ามืองค์, **สะมะ**อังกฤษแปลว่ามืองค์อันเสมอ, สนธิเป็น**สมังคี**; มีส่วนประกอบที่สมส่วนกันที่สุด เรียกว่า**สมังคี**. ใครจะมีหน้าที่อย่างไรก็ให้ทำหน้าที่เต็ม, ก็ทำหน้าที่ร่วมกันหมดทุกอย่าง; ก็เกิดเป็น**อริยมรรคอันประเสริฐขึ้นมาดับทุกข์ได้**. คำว่า “**สมังคี**” นี้ เป็นภาษาธรรมดา ๆ - มีส่วนประกอบอัน**สมำเสมอ** และ**ถูกต้อง**. เหมือนอย่างคุณจะทำ**แวงรับประทานสักหม้อหนึ่ง** **ต้องมีส่วนผสมของสิ่ง** เรียกว่า**แวงนั้น**ทุก ๆ อย่างทุก ๆ สิ่ง **แล้วก็ถูกต้องตามสัดส่วนของมัน** แล้วมัน**ร่วมกันเป็นเพียงแวงคำเดียว** **ก็กินอร่อย**; นั่นแหละคือความที่มันมี**สมังคิตา**, **สมังคิตาแปลว่าความมืองค์เสมอกัน** **สมำเสมอกัน**.

นี้แม้แต่เราจะ**ทำแวงในครัวสักหม้อหนึ่ง** ก็ยังต้องการที่เรียกว่า**สมังคิตา - ความมืองค์อันเสมอ**. ที่นี้ทำอื่น ๆ มันยากกว่า**ทำแวง** ก็ยังต้องการ**องค์อันสมำเสมอ**นี้. ที่นี้มาถึง**มรรคมืองค์แปด** : **แปดองค์นี้ต้องทำหน้าที่ตามสัดส่วน** ตามหน้าที่ที่จำเป็นจะต้องทำ แล้วกลมกลืนกันไป ก็เรียกว่า**สมำเสมอ**. คำว่า**สมำเสมอ** จะแปลว่าเท่า ๆ กันนี้ไม่ได้; มัน**สมำเสมอเท่าที่สิทธิหน้าที่**ที่มันจะมีหรือมันจะทำ. แต่ถ้าจะพูดกลับกันเสียว่า **นั่นคือสมำเสมอก็ได้เหมือนกัน** คือให้มีหน้าที่**สมำเสมอเท่า ๆ กัน** มี**สิทธิ**; แต่แล้วมันจะมี**คุณค่า** คุณลักษณะ

อะไรเท่ากันคงไม่ได้ เพราะว่าสัมมาทิฐินี้มันมีค่ามากจนพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันเป็นตัวนำหน้าเหมือนกับอรุณรุ่งอรุณ. ทีนี้สัมมาสมาธินั้นนะ มันก็เหมือนกับ กำลัง กำลังที่แรงที่หนัก ก็ทำหน้าที่ไปอีกทางหนึ่ง. ค่าของมันไม่เหมือนกัน หรือจะต้องเรียกว่าไม่เท่ากัน; อย่างสัมมาวาจา สัมมากรรมมัน โดนี่มันเป็นเพียง องค์ประกอบหนึ่ง ๆ ด้านหนึ่ง. ฉะนั้น คุณภาพเขียนที่ฝาผนังในคฤหาสน์ในที่ที่เป็นรูป เรือลำหนึ่งนั้นนะ จะเห็นว่าส่วนประกอบของเรื่อนั้นมันก็มีต่าง ๆ กันเลย นับตั้งแต่นายเรือ เจ้าของเรือ หรือว่ากัปตัน กระทั่งคนลูกเรือที่จะใช้ใบเรือ หรือ จะทำงานต่าง ๆ ในเรือ กระทั่งคนที่จะหุงข้าวประจำเรือ มันก็มีอย่างนี้. แต่เขา ต้องได้ทำหน้าที่ตามหน้าที่ของเขาครบบริบูรณ์ มีความสม่ำเสมอในส่วนนี้; แต่ว่า ไม่ใช่ที่ว่ามีค่า หรือมีความประเสริฐ หรือมีอะไรเท่ากัน ก็ไม่ได้มุ่งหมายอย่างนั้น, มุ่งหมายให้ได้ทำหน้าที่เต็มเปี่ยมตามหน้าที่ของตน แล้วก็กลมเกลียวกันไป.

นี่คือความครบถ้วนในลักษณะอย่างนี้. นี้เราจะเห็นได้ว่า นี่คือความ สุดยอดในทางเฉลียวฉลาดของมนุษย์ เรียกว่าสุดยอดของมนุษยธรรม คือธรรมะ สำหรับมนุษย์ มีความฉลาดมาถึงนี้ สามารถทำให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปได้ด้วยดี รวดเร็ว ถึงจุดหมายปลายทาง; เพราะว่ามีการจัดให้มันมีสัดส่วนที่ถูกต้องและ ครบถ้วนตามหน้าที่ ตามความจำเป็น.

ความจำเป็นที่ต้องมีอภิวัจจกัมมรรค.

[: มีความจำเป็น ๒ อย่าง : จำเป็นในของแต่ละส่วน กับจำเป็นต้องมียุทธธรรมครบ.]

อ้าว, ทีนี้ก็พูดถึงความจำเป็นต่อไป. ทีว่า “จำเป็น” นี้ มันจำเป็นอย่างไร? ความจำเป็นอันแรกนี่ก็มีความจำเป็นที่ว่า ส่วนหนึ่งมันทำหน้าที่ส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งมันทำหน้าที่ส่วนหนึ่ง มันขาดไม่ได้; แล้วจำเป็นที่จะต้องรวมกำลังกัน. เหมือนกับร่างกายนี้ถ้าไม่รวมกันเป็นร่างกายเดียวแล้วมันก็ไม่มีร่างกายได้. ร่างกายของเราประกอบอยู่ด้วยส่วนประกอบมากมายนับไม่ไหว, แต่ต้องมารวม รวมเป็นอันเดียวกัน. ความจำเป็นข้อแรกคือ จำเป็นที่จะต้องรวมกำลังกัน ทำหน้าที่ร่วมกัน; แล้วอะไรมีหน้าที่จำเป็นสำหรับอะไรก็ทำตามหน้าที่นั้น เช่น จมูกมีหน้าที่อย่างไร? มันหายใจ มันจำเป็นไม่หายใจมันก็ตาย, หรือว่าตา หูก็เหมือนกัน มันมีหน้าที่อย่างไร มันจำเป็นที่จะต้องมี, ไม่มีตามันก็ทำอะไรไม่ได้ดูไม่เห็น, ถ้าไม่มีหูมันก็เป็นใบ้หมดคนเรา เพราะไม่มีหู ไม่ได้ยินเสียงคลื่นมันจึงทำอะไรไม่ได้ พูดไม่ได้มันจึงเป็นใบ้, ถ้าไม่มีลิ้นมันก็พูดไม่ได้ หรือไม่รู้รสอาหาร. อ้อ, มันจำเป็นทั้งนั้นแหละแต่ละส่วน ๆ.

ทีนี้ก็ไปดูความจำเป็นของการที่เราจะต้องมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะอะไร : ต้องมีความรู้ถูกต้อง นี่จำเป็นอย่างยิ่ง, แล้วมุ่งหมายให้ถูกต้อง คือมันเลือกสิ่งที่ดีควรจะมุ่งหมายให้ถูกต้อง, แล้วอยู่ในโลกนี้ต้องพูดจาถูกต้อง ทำการงานถูกต้อง เลี้ยงชีวิตถูกต้อง ไม่อย่างนั้นร่างกายมันอยู่ไม่ได้. พอร่างกายอยู่ไม่ได้ สิ่งต่าง ๆ ก็ยกเลิกไปหมด จิตใจมันก็ไม่มี ไม่มีร่างกายเป็นที่อาศัย. วิริยะ สติ สมานินี่ก็จำเป็นอย่างที่เห็นอยู่แล้ว : ทุกอย่างมันต้องพากเพียร มันไม่ทำได้เดี๋ยวนี, สติก็เหมือนกัน ถ้ามันขาดสติเมื่อไร มันก็เหมือนกับตายแล้ว ไม่รู้ไม่มีสมบัติที่จะรู้อะไรได้ ไม่รู้อะไรเป็น

อะไร ไม่รู้ว่ากินข้าวทางปาก หรือกินทางจมูก; มันล้วนแต่จำเป็นอย่างที่ขาดไม่ได้.

จำเป็นคืออย่างนี้.

ที่นี้เปรียบว่า เหมือนกับเชือกแปดเกลียว; อริยมรรคมีองค์แปด เชือกแปดเกลียวพันเป็นเชือกเส้นเดียว ก็มีความเป็นเชือกที่แน่นหนา. แต่ถ้าจะพูดถึงเปรียบด้วยการเดินทางยังจะง่ายกว่า; เดินทางไกลในสมัยโบราณ ไม่มีรถไฟ เรือไฟ เขาต้องเดินด้วยเท้า มันยังจำเป็นที่จะต้องมีส่วนประกอบที่ถูกต้องนั้นนะ มากยิ่งขึ้นไปอีก : ก็ต้องรู้เรื่องทิศทางที่จะเดินไป คล้าย ๆ กับรู้แผนที่, ก็ต้องสามารถในการที่จะเดิน มีมือมีเท้าอะไรแข็งแรงพอที่จะหอบหิ้วเสบียงไปด้วย, แล้วก็รู้จักป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ, รู้จักต่อสู้กับสัตว์ร้าย หรือโจร, พอถึงแม่น้ำก็รู้จักทำแพข้ามไป จนกระทั่งจะถึงปลายทาง; นี่การเดินทางก็ยังคงต้องการอย่างนี้ สมัยโบราณ. การเดินทางด้วยจิตใจมันก็ต้องประกอบไปด้วยองค์ที่จะต้องเป็นอย่างนี้; ถ้ามันขาดไปมันก็คือตายแหละ เมื่อมันขาดส่วนที่จำเป็นไปส่วนหนึ่งเพียงส่วนเดียวมันก็คือตายแหละ, ถ้ามันขาดแล้วมันไม่ตายก็เรียกว่าไม่จำเป็นแหละ.

ชีวิตเป็นการเดินทาง.

[มนุษยธรรม คือการเดินทางจากทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ ถึงที่สุดของมนุษยธรรมคือนิพพาน.]

นี่เราก็มองเห็นต่อไปว่า **ชีวิตนั้นมันเป็นการเดินทาง**; คงจะเคยคิดกันบ้างแล้ว เคยได้ฟังกันบ้างแล้วว่า **ชีวิตนี้มันเหมือนกับการเดินทาง**. ชีวิตทาง

กายก็เป็นการเดินทาง ไปอ่านจาก *Biology* เรื่อง *Evolution* อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ มันก็แสดงว่า ชีวิตทั้งหมดมันก็เป็นการเดินทาง ชีวิตของคนคนเดียวมันก็เป็นการเดินทาง จากต่ำหรือน้อยที่สุดไปหาสูงที่สุด. ชีวิตทางวัตถุก็เป็นการเดินทาง, ชีวิตทางจิตทางวิญญาณก็เป็นการเดินทาง; เพราะฉะนั้นมันเป็นความมุ่งหมายของ **ธรรมชาติ**. วิวัฒนาการทั้งหลายเป็นความมุ่งหมายของธรรมชาติ มองเท่าไรก็ยิ่งเห็นอย่างนั้น; เพราะฉะนั้น มันต้องเดิน, ถ้าไม่เดินมันผิดธรรมชาติ ธรรมชาติมันบังคับให้เดิน มันเป็นความมุ่งหมายของธรรมชาติ.

ฉะนั้น **ชีวิตในแง่ไหนต้องเป็นการเดินทางทั้งนั้นเลย**; มันจึงเดินอย่างไรว่าจากเด็กในครรภ์มาเป็นเด็กข้างนอก แล้วก็มาใหญ่โต เติบโตจนเป็นคนเฒ่าคนแก่นี้, มันก็เป็นการเดินทางอย่างนี้. แล้วมองกว้างเป็นของสากลจักรวาล มันก็ชีวิตวิวัฒนาการมา ตั้งแต่สัตว์เซลล์เดียวมาถึงสัตว์ต่าง ๆ กระทั่งถึงสัตว์มนุษย์ และมนุษย์ที่ดี ที่สูงสุด ที่จะเป็นพระอรหันต์ เป็นพระพุทธเจ้า; อย่างนี้ก็เรียกว่ามันต่างเป็นการเดินทาง มันเป็นความมุ่งหมายของธรรมชาติ.

ที่นี้ถัดมามันเป็นการปรุงแต่งของเหตุ ของปัจจัย หรือสังขาร. ทุกอย่างมันเป็นสังขารอย่างที่เคยอธิบายให้ฟังแล้ว; ที่เรียกว่าสังขารก็คือเป็นเหตุเป็นปัจจัยสำหรับปรุงแต่งสิ่งอื่นให้เกิดขึ้น แล้วสิ่งนั้นก็กลายเป็นเหตุปัจจัยสำหรับปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป; อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด นี้เรียกว่า**ความปรุงแต่งของสังขาร**. กฎเกณฑ์อันนี้เหมือนกับพระเจ้า เด็ดขาดตายตัว ไม่ยอมใคร หรือไม่ยอมหยุด เพราะฉะนั้น ก็มีการผลักดันของเหตุปัจจัย มันมีการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย; เพราะฉะนั้น เราจึงทนอยู่ไม่ได้ ไม่มีอะไรทนอยู่ได้ จะต้องไปตามเหตุตามปัจจัย. เช่นต้นไม้มันต้องงอกงามขึ้นไปตามเหตุตามปัจจัย มันหยุดอยู่ไม่ได้. แม้แต่

ก่อนหน้านี้นั้นมันก็ต้องไปตามเหตุตามปัจจัย, มันมา ๆ จนมาอย่างนี้ แล้วมันก็จะไปอย่างอื่นแหละ, เมื่อกวาดเม็ดยานี้ก็มาตามเหตุตามปัจจัย, ครั้งหนึ่งมันไม่ได้มีลักษณะเป็นอย่างนี้. นี้เรียกว่าปัจจัยมันปรุงแต่ง แล้วก็อยู่ตามธรรมชาติ เพราะความต้องการของธรรมชาติ มันไม่ให้หยุดอยู่.

ที่ใกล้ชีวิตที่สุดก็คือ มันมีกิเลสเป็นเครื่องผลักดัน. คุณดูให้ดี : ชีวิตของคนนี้ ต้องเดิน ๆ ๆ ๆ หยุดไม่ได้ เพราะมันมีกิเลสเป็นเครื่องผลักดัน; กิเลสเลวดันไปอย่างเลว, กิเลสดีก็ดันไปอย่างดี ก็ดีมากขึ้น ดีที่สุด กระทั่งดีที่สุด, พอสุดจากนั้นก็เป็นที่นิพพาน เพราะว่ามันจะสุดดีไปที่ไหนไม่ได้ นอกจากว่าเป็นนิพพาน. กิเลสอย่างเลวก็ให้ทำชั่ว, กิเลสอย่างดีก็ให้ทำดี แล้วก็ดีมากขึ้น ๆ ๆ จนไม่ไหวในที่สุด ก็ต้องสลัดออกเสียทั้งดีทั้งชั่ว ถึงจุดยอดสุดก็คือนิพพาน. อย่างนี้เราเรียกชีวิตนี้เดินทางไป จนได้ชีวิตที่ประเสริฐที่สุด คืออมตะ. ถ้าคิดกันกว้าง ๆ อย่างนี้แล้ว คนจะไม่เบียดเบียนกัน จะไม่มัวมาเบียดเบียนกันให้เสียเวลา, ต่างคนต่างจะรีบเดินทาง ไปในทางที่ดีที่สูง, ไม่มัวมัวรบราฆ่าฟันกันเหมือนบัดนี้. รบราฆ่าฟันกันแม้แต่ในรั้วแคบ ๆ ของมหาวิทยาลัยนี้; คุณดูสิ เพราะไม่รู้ว่ามันจะต้องเดินทางหรือต้องไป ๆ ๆ มันมัวทะเลาะวิวาทกันอยู่ที่นี่.

ฉะนั้น ชีวิตนี้ธรรมชาติมันมุ่งหมายให้เดินทางไป, ปัจจัยมันก็ปรุงแต่งให้เดินทางไป, กิเลสมันก็ผลักดันให้เดินทางไป, ไป ๆ ๆ ๆ อยู่ตลอดเวลาไม่ขาดปาก; ดูชีวิตแล้วมันจะมองเห็นในสภาพอย่างนี้. “จากความทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์” นี้คือพุดสั้นที่สุด; เหลืออยู่ ๒ คำ : เดินทางจากความทุกข์ ไปสู่ความดับทุกข์ เลยเหลือ ๒ คำ. แล้วเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส; มีพระพุทธ

ภายิตว่า ในกาลก่อนก็ดี เดียวนี้ก็ดี ฉันทบัญญัติเฉพาะเรื่องทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์เท่านั้น นี่ท่านตรัสอย่างนี้; มีอยู่หลายแห่งในพระบาลี ที่ตรัสอย่างนี้, ในมัชฌิมนิกายก็มี ในสังยุตตนิกายก็มี; ซึ่งควรจะถือเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่พูด ไม่ตรัส ไม่อะไรเรื่องอื่น นอกจากเรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์เท่านั้น.

ถามอย่างอื่นท่านก็ไม่เสียเวลา ไม่ทรงยอมเสียเวลาพูด; ถ้าถามเรื่องทุกข์กับเรื่องดับทุกข์แล้วก็ท่านจะอธิบาย. เดินทางจากความทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์. ฉะนั้น ขอร้องให้ทุก ๆ องค์นี้ไปมองกันในแง่ว่า ชีวิตนี้มันเป็นการเดินทาง ฉะนั้น อย่างมาฆปักหลักตออยู่ในวัฏฏสงสารเลย. มันสู้ธรรมชาติไม่ได้หรอก; ถึงจะมาปักหลักตออยู่ด้วยการทำความชั่วที่นี้ ในที่สุดมันก็จะกระเด็นให้เดินต่อไปอีกแหละ; มันจะสู้ธรรมชาติอันเด็ดขาด หรือว่าอำนาจอันนี้ไม่ได้ ชีวิตต้องเป็นการเดินทางเสมอ. ฉะนั้น อย่างมาฆทำอะไรให้ผิดพลาดให้เสียเวลา ไม่สมแก่ความเป็นมนุษย์. มนุษยธรรมคือการเดินทาง จากความทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์; ฉะนั้น ทุกคนต้องเดินทาง ต้องถึงปลายทาง ต้องถึงที่สุดยอดแห่งมนุษยธรรม ซึ่งมีไว้สำหรับทุกคน.

ทีนี้ดูที่ตัวอัฐฐังคิกมรรค มันก็เป็นทาง; เราได้ทางที่ดีที่สุดแล้ว. อัฐฐังคิกมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทานั้นเป็นตัวทาง สนใจให้มากเข้าใจให้ดี แล้วก็เดินไป; เรียกว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และได้พบพระพุทธศาสนา มีอริยมรรคมีองค์แปดเป็นหลักปฏิบัติ, สรูปแล้วเป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นของสากลใช้ได้ทั่วโลก ทั่วสากลจักรวาล ไม่มีขัดกันกับอะไรที่ไหน. เราก็เป็นเพื่อน

เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งนั้น ก็ชวนกันเดินทางไปให้พ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ
ตาย. นี่ก็คืออัฐฐังคิกมรรคในแง่ของมนุษยธรรม ที่ขอร้องให้ทุกองค์ศึกษา
พิจารณา.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

มกุฏธรรม

- ๒๕ -

๒๕ เมษายน ๒๕๑๕

มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา.

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากเรื่องที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดกันโดยหัวข้อที่ว่า **อัญจกัมมรคในแง่ของ มนุษยธรรม;** ใจความส่วนใหญ่ต้องการจะให้มองเห็นว่า **อัญจกัมมรคในพุทธศาสนา** ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมนุษยธรรม สำหรับคนทุกคนในโลก "ไม่

เฉพาะแต่พุทธบริษัท; ในที่นี้ได้ชี้ให้เห็นความหมายของคำว่า สีละ สมาธิ ปัญญา ในแง่ที่เป็นสากลถึงที่สุด ไม่เฉพาะเจาะจงบุคคลพวกใดหรือว่าศาสนาไหน. สิ่ง que เรียกว่า สีละ สมาธิ ปัญญา ที่ขยายออกไปเป็นอัญจกัมมรณนั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้องสำหรับมนุษย์ที่มีสติปัญญาทุกคนในโลก. นี้เรียกว่า อัญจกัมมรณในแง่ของมนุษยธรรมเป็นของสากลจนไม่มีอะไรจะสากลเท่า. ในที่นี้ก็พูดตามสำนวนชาววัดว่า เป็นกฎที่ใช้ได้ทั่วโลก แล้วก็ทุกโลก กระทบเทวโลก มารโลก พรหมโลก; ถ้าจะถือว่า มีธรรมที่จะต้องปฏิบัติกันแล้ว มันใช้ทุกโลกอย่างว่าแต่โลกมนุษย์เลย. เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต ๆ นั้นมันเป็นการเดินทางไม่ว่าชีวิตชนิดไหน แม้แต่หญ้าบนตามพื้นดิน ขึ้นไปถึงต้นไม้ ถึงสัตว์ ถึงคน ชีวิตนี้เป็นการเดินทางคือ

ไม่หยุดนิ่ง เพราะว่ามันเป็นความมุ่งหมายหรือต้องการของธรรมชาติ ธรรมชาติมันต้องการให้เดินทางคือวิวัฒนาการ แล้วปัจจัยทั้งหลายก็คอยปรุงแต่งเรื่อยไม่ยอมให้หยุด.

ที่นี้ก็เลสของคนนั้นแหละมันทำให้มีการเดินทาง มันผลักไสให้เดินไป, เดินไปผิด ๆ ก็ยังให้เดินไป; เดินไปอย่าง que เรียกว่า โซซัด โซเซผิด ๆ ถูก ๆ มันก็ยังคงเดินไป มันหยุดไม่ได้. กิเลสทำหน้าที่เหมือนกับคอยผลักไสอยู่ข้างหลังไม่ไปมันก็เตะกันให้เดินไปให้จนได้ สัตว์ทั้งหลายจึงมีลักษณะเหมือนกับการเดินทาง; หยุดเดินทางเมื่อไรก็คือมันแหละนิพพาน ถ้ายังไม่ถึงจุดนั้นก็ยังคงเดินทางอยู่เรื่อย ผิดบ้างถูกบ้าง; แล้วก็ถูกมากขึ้นจนอยู่เหนือที่ que เรียกว่า ถูก คือมันพ้นเรื่องที่จะต้องเดินกันที่. พูดสั้น ๆ เราก็พูดว่า เดินจากความทุกข์ในทุกแง่ทุกมุม ทุกชั้นทุกระดับ ไปสู่ความดับทุกข์ ในทุกแง่ทุกมุม ทุกชั้นทุกระดับ

จนถึงระดับสูงสุด. นี่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ฉันทบัญญัติแต่เรื่อง ๒ เรื่องนี้เท่านั้น.**

ที่นี้การเดินทางนั้น มันก็ต้องมีทางที่ดีที่ถูก สำหรับเดิน เรียกในแง่หนึ่งเขาเรียกว่า **อัญจังกิम्मรรค** หมายถึงมันต้องประกอบครบถ้วนด้วยองค์ที่จำเป็นทุก ๆ องค์; ที่นี้มองดูในอีกแง่หนึ่งเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** คือหนทางที่เป็นทางสายกลาง.

นี่คือคำที่เข้าใจยากที่สุดในทางธรรมะสำหรับทุกคน รวมทั้งพวกคุณที่นั่งอยู่ที่นี้ ว่าเดินสายกลางทำไมมันจึงถูก หรือมันจึงเป็นไปได้. ถ้ามัน **ไม่เป็นสายกลางแล้วมันไปติดไปตัน** คือมันไปวก ไปแหวะ ไปเวียน วนไปวนมา; **ความถูกต้อง ความเหมาะสมนั้นมันอยู่ตรงกลางอย่างนี้.** ฉะนั้น เราจึงเห็นความสำคัญของคำว่า **ทางสายกลาง** ซึ่งเรียกเป็นบาลีว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** มันมีความสำคัญมากถึงอย่างนี้; เพราะฉะนั้น เราก็จะต้องทำความเข้าใจกันถึงเรื่องนี้ให้ละเอียดลออเท่าที่เราจะทำได้. เพราะฉะนั้นในวันนี้ ก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อที่ว่า **มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา.**

การที่กล่าวว่า **“ในพุทธศาสนา”** นี้ ก็หมายความว่า เพื่อจะแยกออกมาเสียจากพวกอื่นทั้งหมด; ให้เข้าใจพุทธศาสนายิ่งขึ้น แล้วให้เห็นว่ามันจะมีแต่ในพุทธศาสนาเท่านั้น ที่มีการกล่าวในลักษณะเช่นนี้. นี้เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา.** เมื่อเรียกว่า **อัญจังกิम्मรรค** มันเพ่งไปในทาง **มีองค์ประกอบ ๘ องค์;** เมื่อเรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** มันเพ่งมาในทางที่ **อยู่ตรงกลาง.** แต่ที่แท้มันก็เป็นเรื่อง

ที่กลมกลืนกันอยู่ : **ที่ต้องประกอบด้วยองค์ ๘** องค์นั้นแหละ คือต้องการให้มัน อยู่ตรงกลาง ให้มันมีส่วนที่ว่างกันในทุกด้านทุกแง่ทุกมุม, **เพื่อความถูกต้องที่ครบถ้วน** จึงว่ามีองค์ ๘ ประการ.

มัชฌิมาก็แปลว่ามีอยู่ในท่ามกลาง คืออยู่ตรงกลาง; ขอให้จำคำนี้ไว้ให้แม่นย่ำสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนาต่อไปข้างหน้า **ซึ่งจะไม่มีที่สิ้นสุด** จนกว่าจะรู้ จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทางมันจึงจะสิ้นสุด. ฉะนั้น คุณช่วยจำ คำว่า**มัชฌิมาปฏิบัติ**พานี้ไว้ให้ดี ๆ แล้วผมก็จะพยายามกล่าวในวันนี้ให้**หมดจดสิ้นเชิง**; ดังนั้น มันคงจะฟังยากบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นธรรมดา สำหรับผู้ที่ไม่เคยสนใจมาก่อน. แต่มันเป็นเรื่องที่ต้องพูด จะรออยู่มันก็ไม่เป็นผลดีอะไร ฉะนั้น เราจึงพูด**มัชฌิมาปฏิบัติ**ในระดับที่ลึก หรือระดับที่ละเอียด; ขอให้ตั้งใจ ฟังให้ดี.

[เริ่มบรรยาย ตามหัวข้อเรื่องบรรยายครั้งนี้.]

มัชฌิมาปฏิบัติระดับลึก ๓ ลักษณะ.

เมื่อพูดว่า**มัชฌิมาปฏิบัติ** มันก็แบ่งออกไปได้เป็นหลายลักษณะ คือแล้วแต่จะมุ่งหมายไปในทางไหน : อย่างคร่าว ๆ ที่สุด ก็จะพูดได้ว่า **มัชฌิมาปฏิบัติ**หมายถึง**มรรคมีองค์ ๘** และหมายถึง**มรรคคือโพชฌงค์** และหมายถึง**มรรคคือพรหมจรรย์**, นี้พวกหนึ่ง; แล้ว**มัชฌิมาปฏิบัติ**หมายถึง

ปฏิจจนุปบาท หรืออิตถปัจจยตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฝ่ายนิโรธวาร, นี้พวกหนึ่ง; และ**มัชฌิมาปฏิปทา**หมายถึง**โพธิปักขิยธรรม** ตามที่ตรัสระบุไว้ ๓๓ อย่าง, นี้ก็พวกหนึ่ง. นี่มันเป็น ๓ ลักษณะอยู่อย่างนี้. ที่นี้จะได้พูดกันทีละลักษณะ เพื่อความเข้าใจง่าย, ก็ตั้งใจฟังให้ดี.

: มัชฌิมาปฏิปทาลักษณะที่ ๑ หรือกลุ่มที่ ๑.

[: อริยมรรคมีองค์ ๘, โพชฌงค์ ๗, พรหมจรรย์.]

(๑) **มัชฌิมาปฏิปทา**ในฐานะที่หมายถึง**อริยมรรคมีองค์ ๘**; ข้อนี้ได้พูดกันอย่างละเอียดที่สุดแล้ว ในการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้เอง ว่ามีองค์ ๘ อย่างไม่, สงเคราะห์เป็นศีล สมาธิ ปัญญาอย่างไร, แล้วมันอยู่ในรูปของมัชฌิมาปฏิปทาอย่างไร. ฉะนั้น มัชฌิมาปฏิปทาในลักษณะที่เป็นอริยมรรค มีองค์ ๘ นี้ไม่ต้องอธิบายในวันนี้.

(๒) ที่นี้**มัชฌิมาปฏิปทา**ในฐานะที่เป็นมรรคคือ**โพชฌงค์ ๗**; นี้จะได้อธิบายกันต่อไป :-

มรรคแปลว่าทาง ทางคือที่สำหรับเดินไป เดินไปก็สำหรับเป็นเครื่องให้ถึง นี่เขาเรียกว่ามรรค; ในที่นี้ทรงระบุโพชฌงค์ ๗ ประการ ว่าเป็นมรรค และตั้งอยู่ในฐานะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา. ทรงแสดงลักษณะของมรรคนี้ว่า **ทำให้สิ้นตัณหา และทำให้สิ้นกรรม, สิ้นกรรมแล้วทำให้สิ้นทุกข์**; แล้วที่ระบุโพชฌงค์ ๗ ประการอย่างที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่นั้นแหละ คือสติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปีติ

ปีสัสทติ สมาธิ อุเบกขา, แต่ว่าต้องเป็นชนิดที่มั่นมุ่งไปยังนิพพาน. นี่คือข้อความในบาลีมหาวารวรรค สังยุตตนิกาย พระพุทธเจ้าท่านระบุโพชฌงค์ ๗ ประการว่า เป็นมรรคชนิดที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

มรรคนี้ทำให้สิ้นตัณหา ก็เพราะว่าเมื่อปฏิบัติตามนี้อยู่ ตัณหาที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้นจะสิ้นไป. พุทโธให้ชัด : ตัณหานี้คือความอยากหรือกิเลส เป็นเหตุให้ทำกรรมก่อน; เมื่อตัณหาคือความอยากไม่มีแล้ว กรรมก็ไม่มี, เมื่อกรรมไม่มีแล้ว วิบากกรรมคือทุกข์ก็ไม่มี; เรียกว่ามรรคนี้ ทำให้สิ้นตัณหาซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม ดังนั้น มันจึงเป็นที่สิ้นแห่งกรรม, เมื่อสิ้นกรรมมันก็เรียกว่าสิ้นทุกข์ คือไม่ต้องเวียนว่ายไปตามผลของกรรม. นี่คือความประสงค์ของสิ่งที่เรียกว่ามรรคในที่นี้.

(หลักเกณฑ์โพชฌงค์ ๗ ที่นำมาปฏิบัติได้ทั้งในระดับต่ำและระดับสูง.)

ที่นี้โพชฌงค์แปลว่าองค์แห่งการตรัสรู้; มันมีคำว่า “องค์” อีก จำไว้ให้ดี. อัญญักกะ ก็คืออัญญะ, แล้วอังคะ, อิกะ; มันก็คือองค์ – มรรคมืองค์ ๘. เดียวนี้ข้อปฏิบัติมืองค์ ๗ สำหรับให้เกิดการตรัสรู้; ให้เกิดการตรัสรู้นี้ มันรู้ได้ทุก ๆ อย่างแหละ. แต่ถ้าว่าจะรู้ถึงนิพพานแล้ว มันก็จะระบุให้เป็นโพชฌงค์ชั้นสูง. แต่ถ้าเพื่อให้รู้แจ้งประจักษ์อะไรที่ควรจะรู้ แม้ในการศึกษาเล่าเรียน หรือในการงาน มันก็ยังคงต้องมีหลักเกณฑ์อันนี้; เพราะฉะนั้น คุณจำไว้ให้ดี :-

องค์ที่ ๑ เรียกว่า สติ; นี่มันมาก่อนอะไรหมด. เราจะต้องมีความรู้สึกเป็นสมประดี รู้สึกตัวทั่วถึง; คือว่าอะไรอยู่ในขอบเขตที่จะต้องระลึกถึง ต้องมีความระลึกถึงอยู่เป็นปกติ.

อย่างในชีวิตธรรมดาสามัญประจำวันนี่ มันก็ต้องมีอะไรกลุ่มหนึ่งที่ เราจะต้องรู้สึกตัวทั่วถึงอยู่โดยปกติ. แต่ในการปฏิบัติธรรมนั้นนะ เขาหมายถึง **ธรรมะทั้งหลายที่ควรรู้ทั่วถึงอยู่ในความรู้สึก** ระลึกได้อยู่ในความรู้สึก; เช่นเดียวกับที่เราจะต้องรู้ รู้สึกตัวอยู่ทุกอย่างที่เราจะต้องรู้สึกนี้ เราจึงจะเดินไปได้ หรือเราจะนั่งลงได้ หรือเราจะกินอะไรได้. ในทางธรรมะก็เหมือนกัน ธรรมะที่มันเกี่ยวข้องกันอยู่เพื่อความเป็นอย่างนั้น เพื่อความเป็นอย่างนี้ มันเกี่ยวข้องกันอยู่; อย่างนี้ต้องแจ่มแจ้ง แล้วต้องรู้สึกตัวในธรรมเหล่านั้นอยู่ จึงจะเรียกว่า **มีสติในขั้นสูงสุด.** ข้อที่ ๑ จึงได้แก่สติ คือความรู้สึกสมประดี ครบถ้วนทั่วถึง; อยู่ในความมีชีวิตนั้น; ถ้าเป็นขั้นสูงก็เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์.

ที่**นี้องค์ที่ ๒** ก็เรียกว่า **ธัมมวิจยะ;** เรียกเป็นไทย ๆ ก็ว่า ธรรมวิจย คือวิจยธรรม. ธรรมก็คือสิ่งที่พูดมาแล้ว ว่าทุกอย่างที่เราจะต้องรู้ก็เรียกว่าธรรมอย่างหนึ่ง ๆ; ฉะนั้น ธรรมวิจยก็คือการวิจยสิ่งต่าง ๆ ที่มันเกี่ยวข้องกันอยู่กับเราทุก ๆ อย่าง, แล้วมุ่งหมายตรงที่ว่า อะไรมันสำคัญ ที่จะต้องปฏิบัติเป็นพิเศษ. เหมือนกับเรารู้หน้าที่ของเราทุกอย่างที่จะต้องทำในวันหนึ่ง มันมีหลายอย่าง, แต่ว่าเราจะต้องทำอย่างที่สำคัญที่สุด ที่เรียกว่ามันเป็นตัวการตัวงาน; เพราะว่าถ้าไปนับไปทั้งหมดมันก็มากสิ เราจะต้องตื่นนอน เราจะต้องถูพื้น เราจะต้องแต่งตัว เราจะต้องอะไร, “จะต้อง ๆ ๆ” นี่มันมาก.

จะต้องระวังคนนั้น ระวังคนนี้ จะต้องทำอะไรที่ต้องระมัดระวัง; แต่แล้วการงานชิ้นสำคัญที่เป็นหน้าที่ในวันนั้นมันคืออะไร ก็มีอยู่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นแหละ. ถึงในทางธรรมะก็เหมือนกันแหละ เรามีความรู้ดีกรลึกทั่วถึง; แต่ว่าตัวสิ่งสำคัญก็มีเพียงสิ่งเดียวที่จะต้องประพฤติปฏิบัติ, เช่นว่าจะทำลายกิเลสอย่างนี้ ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา หรือว่าด้วยอัฐังคิกมรรค อะไรก็ตาม; เรียกว่าพบจุดของการทำงานที่จะต้องกระทำอย่างเป็นขั้นเป็นอัน. ข้อนี้ก็หมายความว่า เรา รู้จัก
ทุกอย่าง แล้วก็รู้จักสิ่งที่จำเป็นที่เป็นตัวการตัวงาน.

ที่**นี้**องค์ที่ ๓ ถัดไปก็เรียกว่า **วิริยะ** นี่ก็คือความเพียร ความพากเพียร ความกล้าหาญ ความเชื่อตัวเอง อะไรนี่ก็รวมอยู่ในคำว่าวิริยะนี้ทั้งนั้น. วิริยะนี้เป็นสิ่งที่จะต้องใช้ ในเมื่อเรารู้ว่าเราจะต้องทำอะไรโดยแน่นอนแล้ว จึงมีวิริยะในสิ่งนั้น อย่างเรียกว่าระดมทุ่มเทความเพียรลงไปทั้งหมด คือกำลังกาย กำลังใจ พยายามกระทำอย่างที่เรียกอริยฐานจิตว่า ไม่เสร็จก็ไม่ลุกขึ้นอย่างนี้, หรือว่าต้องชนะ หรือไม่อย่างนั้นก็ตาย ก็ยอมตาย. นี้อริยฐานจิตด้วยความเพียรมันคืออย่างนี้. คุณคอยฟังให้ดี จะเอาไปใช้ในเรื่องราวประจำวันของคุณได้อย่างไร.

ที่**นี้**องค์ที่ ๔ เรียกว่า **ปีติ**. ปีตินี้ก็คือความอิ่มใจ; มันรวมคำว่าสุขว่าอะไรไว้ด้วยเสร็จในคำคำนี้. แต่ถ้าแยกกันมันเห็นได้ชัดว่า ปีตินี้มันเกิดจากความรู้สึกว่าเราทำได้ หรือเราจะทำได้ หรือว่าทำสำเร็จ นี่เรียกว่าปีติ; ที่**นี้**ถ้าหลังจากปีติมาก็คือความสุข. มันแผ่กันอยู่ มันติดกันอยู่. เดียวนี้เราพูดแต่ว่าปีติ

ก็แปลว่าอ้อมใจในการที่ได้ทำ ในการที่เชื่อว่าทำได้แน่ แล้วก็ทำได้อยู่ เห็นอยู่; นี่มันมีปีติอย่างนี้.

มันเป็นความสุขชนิดหนึ่งพร้อมกันไปในตัวด้วย แล้วมันก็เป็นกำลังหล่อเลี้ยงให้ความเพียรนั้นมันไม่รู้จักหมดสิ้น ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ไม่รู้จักท้อแท้หรือว่าอ่อนเพลีย. อย่างว่าคุณขยันเรียนหนังสืออย่างนี้, ถ้าสิ่งทีเรียกว่าปีติมันไม่มีอยู่ด้วยแล้วก็ เป็นไปไม่ได้หรอก มันท้อแท้ มันอ่อนเพลีย มันเหน็ดเหนื่อย มันหมดแรง; ก็ต้องเร่งสิ่งที่เรียกว่าปีตินี้ให้มันขึ้นมาด้วย กระทั่งเป็นสุข กระทั่งเป็นสันโดษ คือพอใจยินดีในสิ่งนี้สุดกำลัง แล้วก็มีความสุข ก็เลยรู้สึกเหมือนกับว่ามีเรี่ยวมีแรง คืออ้อมอยู่ด้วยความพอใจนี้ ฉะนั้น การทำงานมันก็สนุก.

ทีเรียกว่า สันโดษ นั้น อย่าเข้าใจว่ายินดีเท่าที่มีอยู่แล้วก็ไม่ทำต่อไปให้มากขึ้น; สันโดษนี้ไม่ได้แปลอย่างนั้น, คนมันแปลผิด ๆ หรือมันถือเอาความหมายผิดมันก็เกิดเรื่อง เลยรังเกียจสิ่งที่เรียกว่าสันโดษ. ถ้าเราไม่มีความพอใจในสิ่งที่เรากำลังมีแล้ว เราก็จะหิวเป็นเปรตอยู่เสมอ ไม่มีความพอใจ ไม่มีความสุข; ดังนั้น ระวังอย่าให้มันหิวเป็นเปรต มันจะได้มีกำลังในการที่จะทำการงาน. อันนี้คือสิ่งที่เรียกว่าปีติ.

ทีนี้ถัดไปองค์ที่ ๕ เรียกว่า **ปัสสัทธิ** แปลว่าสงบหรือรำงับ, คำนี้. แต่มันเข้าใจยาก ผมเลยแปลให้เสียใหม่ว่ามันลงรูป : สิ่งต่าง ๆ ที่เรากระทำอยู่พยายามอยู่ ขวนขวายอยู่ ต่อสู้อยู่มันเข้ารูป มันรำงับลงไปเพื่อการเข้ารูป. เหมือนที่เราจะเรกหัดขี่รถจักรยานอย่างนี้ กว่ามันจะเข้ารูป คือมันไม่ใช่เป็นหรือว่าเก่งเต็มที แต่มันพอเข้ารูป สำหรับที่จะให้เราหันหันในขนาดที่ว่าขี่ไปได้; พอ

สักว่าเข้าไปได้คือมันเข้ารูปร แต่ยังไม่ถึงที่สุด. หรือว่างานที่มันยุ่ง ๆ ๆ ๆ อยู่ ในตอนที่แรกทำ แรกจับเอามาทำนี่ มันไม่เข้ารูปร, เมื่อต่อสู้อะไรเรื่อย ๆ ตามวิธีข้างต้น แล้วมันก็เริ่มเข้ารูปร นี่มันจะราบรื่น; อย่างนี้เขาเรียกปัสสัทธา. จะมีความหมายอย่างต่ำก็ได้ อย่างสูงเพื่อนิพพานก็ได้. จำไว้ว่านี่เรากำลังพูดถึงหลักทั่วไป.

ที่นี้องค์ที่ ๖ เรียกว่า **สมาธิ**. ถ้าคุณไม่เคยได้ยินได้ฟังคำนี้ หรือว่าเป็นชาวบ้านกินไปก็รู้ว่าคำว่าสมาธินี้มันแปลว่าความตั้งมั่น ตั้งมั่นก็ตั้งมั่นแห่งจิต. ที่นี้มันจะตั้งมั่นนี้ มันหมายความว่ามันไม่ได้หมายถึงหยุดนิ่งเป็นท่อนไม้หรือก้อนหิน; มันมีความหมายของมันเฉพาะ คือว่าจิตนั้นมันสะอาด **บริสุทธิ์**, แล้วก็จิตนั้นมันแน่วแน่นมั่นคง, แล้วจิตนั้นมันคล่องแคล่วว่องไว ในสิ่งที่มันจะต้องกระทำต้องอย่างนี้จึงจะเรียกสมาธิ. บริสุทธิ์ สะอาด หมายความว่าขณะนั้นจิตไม่มีอะไรที่มาทำให้มีคิ้วหม่นหมอง เศร้าหมอง, แล้วจิตนั้นมันคงแน่นหนาเข้มแข็ง, แล้วก็จิตนั้นแคล่วคล่องว่องไว *activeness* หมายถึงความแคล่วคล่องว่องไวในหน้าที่. นี้เขารวมกันแล้วก็เรียกว่าสมาธิ ตามหลักของพุทธศาสนา.

ฉะนั้น สมาธิไม่ใช่หยุดนิ่งเหมือนก้อนหิน หรือว่าไม่คิดไม่นึกอะไร. สมาธิที่แท้จริง สมาธิที่ใช้ประโยชน์ได้ ต้องเป็นอย่างนี้. นี้เราก็มีจิตที่เป็นอย่างนี้ใช้ระดม ทุ่มตกลงไปเต็มที่ หลังจากทำงานนั้นมันเข้ารูปรเข้ารอยแล้ว. เหมือนอย่างว่าคุณจะเรียนหนังสือ หรือทำอะไรก็ตาม; พอมันได้ที่เข้ารูปรเข้ารอยแล้ว คุณก็ระดมกำลังจิตทั้งหมดเต็มที่ ในอันดับพิเศษแหละ : จิตก็มุ่งมั่น แล้วก็ฉลาดเฉลียวแคล่วคล่องว่องไว. นี้ก็เรียกว่าองค์ที่ ๖.

ทีนี้องค์สุดท้ายคือองค์ที่ ๗ เรียกว่า **อุเบกขา**. อุเบกขานี้ก็เป็นคำหนึ่งซึ่งเข้าใจผิดว่า เฉยไม่ทำอะไร; ถูกแล้วมันเฉย, แต่ขอให้เข้าใจ – มันเฉยหลังจากทุกสิ่งทุกอย่างถูกต้องแล้วนะ. ทุกอย่างเข้ารูปแล้ว เราก็ระดมท่อมเทกำลังจนหมดแล้ว, ทีนี้ก็เฉยสิ; หมายถึงว่ารอเวลาที่มันจะถึง. เฉยอย่างนี้มันเฉยวิ่งไปเรื่อย เฉยก้าวหน้าเรื่อย เฉยเจริญงอกงามเรื่อย. เหมือนกับที่เราปลูกต้นไม้ เราทำทุกอย่างถูกต้องหมดแล้ว ก็ปล่อยให้เฉย ๆ ต้นไม้มันก็เจริญงอกงามเอง. ข้อนี้เขามักจะเปรียบกับการขับรถสมัยโบราณ รถม้า รถที่เทียมด้วยม้า; ทุกอย่างจัดกันเรียบร้อยถูกต้องหมดแล้ว ม้าก็ดีแล้ว ไร่ก็ดีแล้ว รถก็ดีแล้ว ถนนก็ดีแล้ว คนขับก็เพียงแต่ถือบังเหียนอยู่เฉย ๆ เท่านั้นแหละ. นั่นเฉยอย่างนั้นมันไปเรื่อย.

นี่คือเรียกว่าโพชฌงค์ ๗ องค์; องค์แห่งการตรัสรู้เรียกว่าโพชฌงค์มีอยู่

๗ องค์. นี่คือพระพุทธเจ้าได้ตรัสเรียกโพชฌงค์ ๗ นี้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา. เป็นทางสายกลางอย่างไร คุณต้องไปดูที่องค์ ๗ องค์มันรวมกันเป็นสิ่งเดียว, เหมือนกับอริยมรรคมีองค์ ๘ แยกองค์มารวมกันเป็นหนทางเส้นเดี่ยวนั้น; อันนี้เหมือนกันแหละ มันตั้ง ๗ องค์ ๗ ส่วนประกอบนี้รวมกันเป็นอันเดียวอย่างเดียว. นั่นแหละเขาเรียกว่ากลางแหละ; ความเป็นกลางมันมีความหมายอยู่ที่นั่น.

ทีนี้ถ้าหากว่า มันเป็นเรื่องที่จะไปนิพพาน มันก็ไม่ใช่โพชฌงค์ต่ำ ๆ สำหรับทำไร่นา หรือเรียนหนังสือ; มันก็โพชฌงค์ที่สูงขึ้นไป มีการประพฤติปฏิบัติกระทำที่สูงขึ้นไป, เขาจึงระบุไว้ชัดว่ามันเป็นโพชฌงค์ที่จะต้องเป็นที่อาศัยของวิเวก ของวิราคะ ของนิโรธะ ของโอสถัคคะ. หมายความว่า เราปฏิบัติธรรมะ

ในขั้นที่ทำให้เกิดวิเวก สงัดจากการรบกวน แม้แต่การรบกวนของกิเลส, แล้วเป็นไปเพื่อวิราคะ คือจางคลายจากความยึดมั่นถือมั่น, นิโรธะ เพื่อจะดับกิเลสและความทุกข์, โวสัคคะ เพื่อจะซัดสิ่งที่เคยยึดมั่นถือมั่นนั้นไปเสีย ในวาระสุดท้าย.

นี่เขาเรียกว่าวิปโล คือไพบูลย์, เรียกว่ามหัคโคโต – ไปสู่คุณอันใหญ่หลวง, เรียกว่าอัปมาโณ – มีคุณค่าหาประมาณมิได้, แล้วเรียกว่าอัพยาปัจโธ – ไม่เป็นไปเพื่อความทุกข์เลย. โขธมฺกํ ๗ ประการที่ปฏิบัติบำเพ็ญด้วยลักษณะอย่างนี้ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา; เป็นพุทธภาษิตในมหาวารวรรค สังยุตตนิกาย.

นี่เราได้มรรค คือโธธมฺกํ ๗ ประการมาอย่างหนึ่ง ในฐานะเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

(มัชฌิมาปฏิปทาในฐานะที่เป็นมรรคคือพรหมจรรย์.)

(๓) ทีนี้ต่อไปอีก **มัชฌิมาปฏิปทา**คือ**พรหมจรรย์**. มรรคคือพรหมจรรย์; นี่พูดกันอยู่มาก มรรคคือข้อปฏิบัติให้เดินไป ให้ก้าวหน้าไป นั่นแหละคือตัวพรหมจรรย์. จะเรียกว่ามรรคเฉย ๆ ก็ได้ จะเรียกว่าอัฐังคิกมรรคก็ได้; นั่นคือตัวพรหมจรรย์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา. ถ้าคุณเรียนหนังสืออย่างนักเรียนคุณจะได้ยินคำว่าพรหมจรรย์ในความหมายอย่างอื่น, เช่นว่าพรหมจรรย์ของหญิงสาวอะไรทำนองนี้; มันไม่ถูก ไม่ครบตามความหมายของคำคำนี้ในภาษาบาลี.

ภาษาบาลี “พรหมจรรย์” เขาหมายถึงการประพฤติอย่างประเสริฐสุด; ความประพฤติที่ประเสริฐที่สุด ในกรณีนั้น ในระดับนั้นอะไรก็ตาม. อย่าง

หญิงสาวถ้าเขาประพฤติอย่างนั้น ก็เรียกว่าเขาประพฤติประเสริฐที่สุดในความเป็นหญิงสาว; แต่พรหมจรรย์นี้ มันหมายถึงการประพฤติที่ประเสริฐที่สุดในทุก ๆ ความหมาย จนกระทั่งถึงว่านิพพาน. ประพฤติเพื่อนิพพานนั้นก็เรียกว่าพรหมจรรย์; เรียกเต็มที่ว่า พรหมจริยวาโส, เรียกสั้น ๆ ก็ว่า พรหมจริยัง ว่าพรหมจรรย์, พรหมจริยวาโส – ผู้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ตลอดเวลา. ฉะนั้นเราจะต้องรู้ความหมายของคำคำนี้ไว้ให้ดีว่า ผู้ที่จะทำอะไรให้ดีที่สุด ถึงระดับสูงสุดที่สุดนั้น ต้องรู้ว่าสิ่งนั้นแหละจะได้เรียกว่าพรหมจรรย์, หรือว่าจะต้องกระทำมันในฐานะที่เรียกว่าเป็นพรหมจรรย์ ประพฤติอย่างสูงสุด.

(พรหมจรรย์มีลักษณะน่าดื่มเหมือนมัทนะ เป็นต้น.)

(พรหมจรรย์)ในพุทธศาสนานี้ก็คือ ปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ที่ว่าศีล สมาธิ ปัญญา กระทำไปด้วยวิธีการของโพชฌงค์ ๗ ประการ อย่างที่ว่ามาแล้ว; ฉะนั้น มันจึงมีความสุข มีความพอใจหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดสาย หรือตลอดเวลาของการประพฤติพรหมจรรย์, ฉะนั้น จึงไม่น่าเบื่อ แต่มันหมายความว่าเมื่อถูกวิธีมันจึงจะไม่น่าเบื่อ; ดังนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสไว้ในนิทานวรรค สังยุตตนิกายว่า พรหมจรรย์นี้น่าดื่มเหมือนมัทนะ : มณฑุ-เปยุมิทฺถํ – พรหมจรรย์นี้น่าดื่มเหมือนมัทนะ.

พวกคุณคงจะไม่ทราบว่ามัทนะนี่คืออะไร มันเป็นภาษาบาลี, หมายถึงส่วนที่ดีที่สุดของของกินที่ปรุงมาจากนม, นมวัว; นมวัวเอามาทำเป็นนมเปรี้ยวจากนมเปรี้ยวทำเป็นเนย จากเนยทำเป็นเนยใส แล้วจากเนยใสนี้ทำเป็นสัปปิมัทนะ

คือยอดสุดของเนยใส, ถือเป็นของดี ของแพง ของอร่อย ของวิเศษ สำหรับชาวอินเดียสมัยนั้นนะ ชวนดื่มที่สุด. พระพุทธเจ้าจึงเปรียบพรหมจรรย์ของพระองค์ว่า พรหมจรรย์นี้ น่าดื่มเหมือนมัทนะ.

เราจะต้องถือเอาความหมายให้ถูกต้อง ว่าสิ่งที่ประพฤติกกระทำเพื่อความดับทุกข์นั้น มันเป็นสิ่งที่น่าทำ น่าทำอย่างยิ่ง เปรียบเทียบกับของที่น่ากินอย่างยิ่งคือสัปปีมัทนะ; พอเห็นเข้าก็อยากกินน้ำลายไหลอย่างนั้น. แต่เดี๋ยวนี้เราหมายถึงการงาน การประพฤติกกระทำ ประพฤติให้มีมนุษยธรรม; เราต้องรู้จักสิ่งที่ดี มันจึงจะอยาก อยากกระทำจนเนื้อเต้น ทนอยู่ไม่ได้, เหมือนกับคนเห็นมัทนะแล้วก็อยากกินจนน้ำลายไหล. ฉะนั้น คุณต้องไปทำหน้าที่การงานที่คุณกำลังมีอยู่นั้นนะ ให้มันเหมือนกับมัทนะ คือน่าดื่มเหมือนมัทนะ.

เดี๋ยวนี้เราเรียนหนังสือชนิดที่หลอกตัวเอง แม้ในมหาวิทยาลัยนั้นแหละ, มันเรียนด้วยหวังจะเอาประกาศนียบัตร ไม่ใช่หวังจะเอาความรู้จริง ๆ มันก็ฝันเรียนไปอย่างนั้นแหละ มันไม่มีรสอร่อยเหมือนมัทนะ; แล้วมันแหละมันไม่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของโพชฌงค์ ๗ ประการ ซึ่งมีปีติ มีสุข มีสันโดษอะไรหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดเวลา. ลองไปจัดไปทำเสียใหม่ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ชื่อตรงต่อตัวเอง ต่ออะไรดี, การงานทุกชนิดแหละมันจะเป็นที่พอใจ, แล้วสนุกสนาน มีความสุขไปในตัวการงานนั้น. ที่นี้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ดี ท่านจัดไว้ดี ท่านวางระเบียบไว้ดี; ท่านจึงทรงทำทนายว่าพรหมจรรย์นี้ น่าดื่มเหมือนมัทนะ ภิกษุประพฤติกทำได้โดยสะดวกคาย เพื่อบรรลุนิพพาน.

นี่คือมัชฌิมาปฏิปทานี้ ถ้าเดินถูกวิธีแล้วมันจะเป็นสุขสนุกสนานด้วย แล้วก็ผลดีเลิศด้วยคือจะไปทางของนิพพาน; ให้ถือว่ามัชฌิมาปฏิปทาน่าดื่มเหมือนมัทตะ ในฐานะที่เป็นพรหมจรรย์ชนิดหนึ่ง. นี่เรามองสิ่งที่เรียกว่าพรหมจรรย์กันในแง่; แง่แรกก็ว่า มันเป็นของสูงสุดในการปฏิบัติ, แง่ที่ ๒ ว่ามันน่าดื่มเหมือนกับของเรา ที่มนุษย์ชอบดื่มกันที่สุด แต่ไม่ใช่ น้ำเมาณะ หมายถึงของที่อร่อยที่สุด.

ที่นี้พรหมจรรย์ หรือธรรมวินัยนี้, ก็แล้วแต่จะเรียก; พรหมจรรย์นี้มันต้องมีลักษณะอย่างที่เราจะเรียกว่า สุวากุขาโต – อันตถาคตตรัสไว้ดีแล้ว, สุปปเวทโท – อันตถาคตประกาศไว้ถูกต้องแล้ว, สมมาสมพุทฺฐปปเวทโท – เป็นของที่ประกาศโดยพระสัมมาสัมพุทธะ, “เท่านั้น” คล้าย ๆ กับจะพูดอย่างนั้นแหละ. นี่มันมีถ้อยคำกำกับกันอยู่ในตัวว่า ได้กล่าวไว้ดี ได้ประกาศไว้ถูกต้อง เป็นการประกาศของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นแหละ. ที่นี้มีต่อไปว่า เมื่อมันเป็นอย่างนั้นแล้ว มันจะเป็นนิยยานิโก คือพาคนไปได้ พาผู้ปฏิบัติออกไปได้, อุปสมสวัตฺตนิโก – เป็นไปเพื่อเข้าถึงความสงบ. ที่ว่าพา, พาไปไหน? พาไปหาความหยุดความสงบ. นี่เป็นพระพุทฺธภาษิต ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกั จูฬสีหนาทสูตร (ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค ทุขยสรณานิสัถกสูตร สรณานิวรรคที่ ๓ โสตาปัตติสังยุตต์ที่ ๑๑ ไตร. ล. ๑๕ ก็มี; ในปาสาทิกสูตร และสังคีติสูตร แห่งปาฎิกวรรค ที่ฉมนิกาย ไตร. ล. ๑๑ ก็มี.) ว่าตัวพรหมจรรย์หรือธรรมวินัยหรือมรรคหรือหนทางนี้ต้องเป็นอย่างนี้; ฉะนั้น มันจึงไม่มีทางที่จะผิดได้ หรือว่ามันจึงเกิดความศักดิ์สิทธิ์ หรือว่าเกิดความไวใจได้ อาศัยได้ ฟังพาได้ขึ้นมา.

(พรหมจรรย์โดยนัยลึกประกอบด้วยฐานะ ๑๐, ที่ต้องปฏิบัติกันทั้งผู้เป็นอรหันต์และผู้ยังไม่เป็น.)

ที่นี้ผมจะพูดเสียเลย, แม้ว่ามันจะออกจะลึกหรือละเอียด แต่มัน นิดเดียว, ว่าพรหมจรรย์นี้เมื่อก้าวโดยนัยอันลึกแล้ว มันก็ประกอบอยู่ด้วย ฐานะ ๑๐; อันแรกนี่ก็คือ สัตตัญญูฐานกุสโล – เป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ก่อน, แล้วจึง ติวิฐุปะปริกขี คือใคร่ครวญในธรรม ๓ อย่างอยู่เสมอ.

ที่ว่า “ฉลาดในฐานะ ๗” ก็คือ รู้เรื่องขั้น ๕ โดยลักษณะ ๔. ขั้น ๕ คือตัวเราทั้งหมดนี้ รวมเรียกว่าขั้น ๕; รู้จักทั้งหมดนี้ในลักษณะ ๔ ก็คือ มัน คืออะไร แล้วมันมาจากอะไร แล้วมันจะเพื่ออะไร แล้วมันจะโดยวิธีใด, เขา เรียกว่า *logic* ของพุทธศาสนา. ขั้น ๕ นี้คืออะไร, ขั้น ๕ นี้เกิดมาจากอะไร, แล้วขั้น ๕ มันจะไปเพื่ออะไร ก็ว่าเป็นสิ่งที่เราจะต้องรู้ขั้น ๕ นี้เพื่อดับ ทุกข์ให้ได้นี่, แล้วขั้น ๕ จะดับได้ด้วยวิธีใด ก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘.

รู้วิธี ๔ วิธีที่เกี่ยวกับ รู้เรื่องหรือว่าใจความสำคัญ ข้อเท็จจริงก็ตาม ๔ อย่างเกี่ยวกับขั้น ๕. ขั้น ๕ นี้ตามธรรมดาที่เป็นทุกข์, แล้วก็เพราะมันมาจาก เหตุปัจจัยคือมีกิเลส, แล้วมันก็จะดับทุกข์ได้ เพราะดับกิเลส, แล้วมันก็จะปฏิบัติ ให้ถึงได้เพราะปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ประการ; นี่เป็นขั้นละเอียดที่สุดแล้ว สำหรับหลักปฏิบัติในตามทางธรรมในพุทธศาสนา. นี้รู้จัก ๔ อย่างนี้แล้ว; ที่นี้ก็ รู้จักขั้น ๕ ในแง่ที่ว่ามันมีอัสสาหะ คือความขี้ขวน ความเอรีดอระอัยหรือเสน่ห์ ของมันนะเป็นอย่างไร, แล้วก็รู้ว่ามันมีความเลวทราม ความร้ายกาจ ความเป็น อันตรายที่มันซ่อนอยู่เบื้องหลังนั่นคืออะไร, แล้วก็รู้ว่าวิธีใดจะออกพ้นไปเสียจาก อิทธิพลของขั้นทั้ง ๕ นี้. นี่มันเลยมี ๓ : รู้ด้านหน้าของมันที่มันเป็นความ

หลอกลวง ยั่ววนด้วยความอ่อย ด้วยมีรสอ่อยให้คนหลงนี่อย่างหนึ่ง, แล้วก็รู้เบื้องหลังแท้จริงของมันก็คือว่า มันเต็มไปด้วยโทษ ด้วยทุกข์ ด้วยอันตราย ในเมื่อเข้าไปยึดมันถือมัน, แล้วอีกอย่างก็คือวิธีที่ว่าเราจะต้องเอาชนะมันได้อย่างนั้น (ด้วยวิธีการกำจัดฉันทราคะคือความกำหนัดพอใจในชั้นที่ ๕ เสีย, ไม่ยึดมันถือมันในมัน.); นี่มันอีก ๓ อย่าง, รวมกันเป็น ๗ อย่าง. นี่ก็เรียกว่า สัตตัญ्ञฐาน-กุตโล - ให้เป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ อย่างนี้ ก็เรียกว่าประพตฺติพรหมจรรย์; พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้แบบนี้. (ฉลาดในฐานะ ๗ : รู้จักตัว-เหตุเกิด-ความดับ-ทางถึงความดับ-แสนห้-โทษ
-อุบายหลุดพ้น, ของชั้นที่ ๕.)

ที่นี้ก็ยังมียก ๓ อย่าง : ติวริชะ น้อย่าง ๓, อุปปริกษี - เข้าไปใคร่ครวญอยู่; ติวริชูปริกษี - เข้าไปใคร่ครวญอยู่โดยวิธีทั้ง ๓ : ใคร่ครวญโดยความเป็นธาตุ ว่าสิ่งเหล่านี้หรือชั้นทั้งหลายเหล่านี้ มันเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เหมือนที่เราสวดปัจจุเวกขณ์; และเข้าไปใคร่ครวญว่า คนเราคนหนึ่งนี่ มันมี, แม้วามันเป็นธาตุเป็นอะไรก็ตามใจ เมื่อมันเป็นคนแล้ว, มันมีส่วนที่จะทำให้เกิดเรื่องราวอยู่ ๖ อย่าง คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันได้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ข้างนอกแล้วมันมีเรื่อง; ถ้าไม่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจแล้ว มันจะไม่มีเรื่องอะไร หรือจะไม่มีชีวิตเลย. เดียวนี้มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเราไม่มีความรู้เลย ว่ามันคืออะไร เราก็ปล่อยไปตามความโง่ความหลง; ที่นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสให้สังเกตหรือให้ศึกษา ให้กระทำเป็นพิเศษในเรื่องสิ่งทั้ง ๖ นี้ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้. ที่นี้อีกเรื่องหนึ่งเรื่องที่ ๓ คือ (ใคร่ครวญว่าเป็น) เรื่องปฏิจ-สมุปบาท ว่าทั้งหมดไม่มีอะไรหรอก นอกจากสิ่งนี้มันได้อาศัยสิ่งนี้

แล้วสิ่งนี้มันเกิดขึ้น, แล้วสิ่งนี้มันได้อาศัยสิ่งนี้แล้วมันเกิดขึ้นต่อไปอีก, มันได้อาศัยสิ่งนี้แล้วมันเกิดขึ้นต่อไปอีก; อย่างนี้เขาเรียกว่าปฏิจสมุปบาท. ในร่างกายของคน

คนหนึ่งนี้ เต็มไปด้วยอาการอย่างนี้ : อาการของปฏิจสมุปบาท. ฉะนั้น ให้พิจารณาส่วนที่เป็นธาตุ, ส่วนที่เป็นอายตนะ ส่วนที่เป็นปฏิจสมุปบาท, อีก ๓ ส่วน; จึงเรียกว่า ติวฐุปริกจี. นี้ ๓ อย่าง, เมื่อตะกี้ ๗ อย่างแล้ว; ก็รวมเป็น ๑๐ อย่าง.

เมื่อประพตติอยู่ ๑๐ อย่าง นี้เรียกว่าประพตติพรหมจรรย์สูงสุด ถึงที่สุด ละเอียดสุขุมที่สุด ในความหมายของคำว่าพรหมจรรย์; และนั่นแหละคือ มัชฌิมาปฏิปทาอย่างยิ่ง. ใน ๑๐ อย่างนี้ หมายความว่าประพตติกันทั้งผู้ที่ยังไม่^๑เป็นพระอรหันต์ และเป็นพระอรหันต์แล้วนะ. ถ้ายังไม่เข้าใจหรือไม่ทราบ ก็ทราบเสียว่า พรหมจรรย์ในลักษณะ ๑๐ อย่างนี้ ประพตติกันทั้งว่าเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังประพตติ, ยังไม่^๒เป็นพระอรหันต์ก็ประพตติ เพื่อให้เป็นพระอรหันต์.

เดี๋ยวจะไม่เข้าใจ ว่าพระอรหันต์ทำไมต้องประพตติพรหมจรรย์; มันเกี่ยวกับถ้อยคำ. คือถ้าคนเป็นพระอรหันต์ เสียตั้งแต่แรกฟังทีแรก ยังไม่ทันได้บวช เช่นพระยส หรืออะไรทำนองนี้, พระพุทธเจ้าจะตรัสว่า เอहि ภิกขุ พุรหุมจิริยํ จร – มาซิมาประพตติพรหมจรรย์; ทั้งที่คนนั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว แต่ก็ยังไม่^๓ได้บวช นี้ก็มาประพตติพรหมจรรย์. ถ้าว่าเขายังไม่^๔เป็นพระอรหันต์ ท่านจะตรัสว่า เอहि ภิกขุ พุรหุมจิริยํ จร, หรือจรหิก็ตามใจ, ทุกขสฺส อนุตกิริยา ย จะเติมเข้ามาว่าอย่างนี้ – ประพตติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งความทุกข์. ถ้าเขาเป็นพระ

อรหัตต์แล้ว ก็ตรัสว่า ประพฤติพรหมจรรย์ ลั่น ๆ ลุ่น ๆ ห้วน ๆ, ไม่มีคำว่า เพื่อทำที่สุดแห่งความทุกข์.

ดังนั้น แม้ผู้ที่เป็นพระอรหัตต์แล้ว ก็จะประพฤติพรหมจรรย์ใน ๑๐ ความหมายนี้ อยู่เป็นประจำ; แต่ว่ามันไม่ใช่ต้องประพฤติ เพราะว่ายังไม่หมดกิเลส, แต่ว่าแม้หมดกิเลสแล้ว มันก็ยังดำรงอยู่ในลักษณะอย่างนั้น. ดังนั้น แม้เป็นพระอรหัตต์แล้วก็ยังรู้เรื่องต่าง ๆ ๑๐ ประการนี้อยู่; ฉะนั้น เขาจึงเรียกพรหมจรรย์ของพระอรหัตต์นี้ว่า สตตวิหาระ, สตตวิหาโร คือวิหารธรรมเครื่องอยู่ติดต่อกันไป คือท่านจะมีชีวิตอยู่ต่อไปด้วยลักษณะอย่างนี้. ของ ๑๐ อย่างเดียวกันนี้ : ถ้าสำหรับพระอรหัตต์ก็เรียกว่า สตตวิหาโร; ถ้าของผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหัตต์ก็เรียกว่า อากมนียปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เขาจะต้องมาให้ถึง.

ข้อความนี้ในชั้นธวารวรรค สังยุตตนิกาย มันออกจะละเอียดหรือลึกเกินกว่าที่คนแรกเรียนจะเข้าใจ หรือจะสนใจ; แต่ถ้าพยายามแล้วมันก็จะมิประโยชน์ มันจะเข้าใจได้และรู้ว่าสิ่งที่เรียกว่าพรหมจรรย์นั้นคืออย่างไร, แล้วทำไมมันจึงเป็นมัชฌิมาปฏิปทา; เพราะว่าเมื่อตั้งอยู่ในฐานะ ๑๐ ประการนี้แล้ว มันจะเป็นกลางที่สุด ไม่เอียงไปทางไหนได้เลย.

นี่คุณสังเกตดูให้ดีว่า เราได้พูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่เป็นอริยมรรคมีองค์ ๘, หรือว่าในฐานะที่เป็นมรรคคือโพชฌงค์ทั้ง ๗, หรือว่าในฐานะที่เป็นมรรคคือพรหมจรรย์; แล้วก็พูดกันใน ๓ หัวข้อว่าทั้งหมดนี้ก็คือมัชฌิมาปฏิปทา.

: มัชฌิมาปฏิปทาลักษณะหรือกลุ่มที่ ๒.

[: ปฏิจจนูปบาท อิทปิัจจยตา.]

ที่นี้อีกกลุ่มหนึ่ง มัชฌิมาปฏิปทาในฐานะที่เป็นปฏิจจนูปบาทนั้น
อย่างไร ? นี้กลุ่มที่ ๒ : **มัชฌิมาปฏิปทาในฐานะที่เป็นปฏิจจนูปบาท.**
พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในนิทานวรรค สังยุตตนิกายว่า คำว่าปฏิจจนูปบาท เป็น
ชื่อแห่งมัชฌิมาปฏิปทา. นี้คนไม่ค่อยได้ยิน, แล้วก็ไม่ค่อยเข้าใจ, ได้ยินแล้วก็จะ
ไม่เชื่อด้วยซ้ำไปว่า ปฏิจจนูปบาทนั้นแหละเป็นชื่อแห่งมัชฌิมาปฏิปทา.
เพราะว่าเขารู้จักมัชฌิมาปฏิปทาแต่ในแง่ของอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น อย่างใน
ธรรม-จักรฯ เท่านั้น; ส่วนการปฏิบัติตามปฏิจจนูปบาทนั้น ไม่เคยได้ยิน ไม่เคย
รู้เรื่อง ฉะนั้น จึงฟังคำนี้ไม่ออก. ผมก็เอามาพูดให้ฟังเสียเลย ว่ามัชฌิมาปฏิปทา
นั้นถึงถึงปฏิจจนูปบาทก็มี, โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิจจนูปบาทที่เป็นการปฏิบัติ
แล้วในฝ่ายนิโรธวาร.

เรื่องปฏิจจนูปบาท เราก็ได้พูดกันมาพอเป็นเค้า ๆ แล้ว; ในที่นี้ก็พูด
แต่ใจความว่า ปฏิจจนูปบาทฝ่ายที่กิเลสจะดับลง ๆ เรียกว่าฝ่ายนิโรธวาร. คือเมื่อ
ตากับรูปอาศัยกันเกิดจักขุวิญญาณขึ้น ก็มีสติไม่ให้วิชาเข้ามาเกี่ยวข้อง ให้
ความฉลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง ฉะนั้น ความสัมผัสทางอายตนะนั้นมันก็ไม่ใช้สัมผัส
ด้วยวิชา แล้วมันก็เกิดเวทนาขึ้นมาด้วยความรู้สึกตัว ด้วยสติสัมปชัญญะ มันก็
ไม่เกิดตัณหา; เวทนานั้นไม่ให้เกิดตัณหา, ตัณหาไม่มีก็ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดภพ
เกิดชาติ ไม่เกิดทุกข์.

นี่การเป็นอยู่ในลักษณะอย่างนี้ มีสติสัมปชัญญะอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา
 อย่างนี้, เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาในรูปของปฏิจสุมุปปาทฝ่ายนิโรธวาร. จำเป็น
 อย่างยิ่งที่จะต้องรู้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปฏิบัติ; แต่เมื่อฟังไม่ถูกมันก็ไม่รู้ว่า
 อะไร. ในวันหนึ่ง ๆ คุณจะต้องมีสติดีที่สุดเมื่อตาเห็นรูป, เกิดจักขุวิญญาณก็
 เกิด แต่อย่าให้มีวิชาเข้าไปเจือด้วย อย่าให้ความโง่เข้าไปเจือด้วย ให้มีสติ-
 สัมปชัญญะอยู่เรื่อย, สัมผัสนั้นจะไม่เป็นสัมผัสด้วยความโง่ จะไม่ให้เกิดเวทนา
 ที่มาจากความโง่ แล้วมันก็เกิดค้นหาอุปาทานไม่ได้; นี่คือมัชฌิมาปฏิปทาที่
 แท้จริง ในรูปของปฏิจสุมุปปาท.

(ตรีสว่าปฏิจสุมุปปาทเป็นสัมมาปฏิปทา ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเป็นคู่ และเป็นอาทิพรหมจรรย์.)

ปฏิจสุมุปปาทมันไม่เกี่ยวกับความผิด ๒ ข้าง คือเกินไปหรือหย่อน
 ไป อย่างนี้เสมอ; ฉะนั้น จึงเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา.

ที่นี้ในสังยุตตนิกายแห่งเดียวกันนั้นแหละ ยังมีว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า
 ปฏิจสุมุปปาทเป็นชื่อแห่งสัมมาปฏิปทา. สัมมาปฏิปทาแปลว่าปฏิบัติโดย
 ชอบ คือถูกต้อง, ปฏิบัติอยู่ในปฏิจสุมุปปาทอย่างถูกต้องจนเกิดทุกข์ไม่ได้ นี่คือ
 สัมมาปฏิปทา; ข้างบนเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา, เดียวนี้เรียกว่าสัมมาปฏิปทา.

ที่นี้ปฏิจสุมุปปาทนั้น มันไม่ข้องเกี่ยวกับสิ่งที่ เป็นคู่ โดยเฉพาะ
 คือทิวฐิ ความคิดความเห็นที่เป็นคู่ ๆ ซึ่งเป็นมิจฉาทิวฐิทั้งนั้น. ทิวฐิที่เป็นคู่เช่น

ว่ามีหรือไม่มี; การที่คนยืนย่นลงไปว่า มีโดยส่วนเดียว ไม่มีโดยส่วนเดียว นั้นเขาเรียกว่าคนธรรมดาที่ยังโง่พุด; ถ้าคนฉลาดเขาพูดว่า มันแล้วแต่เรื่อง เมื่อสิ่งนี้สิ่งนี้มีเป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ก็มี, เมื่อสิ่งนี้สิ่งนี้ไม่มีเป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ก็ไม่มี; เขาจะตอบอย่างนั้น. ฉะนั้น คุณจำไว้บ้างว่า *logic* ในพุทธศาสนามันเป็นอย่างไร.

จะถามว่า โลกมีหรือไม่มี? เราไม่ตอบว่า โลกมีหรือว่าโลกไม่มี; เพราะถือว่ามันผิดทั้ง ๒ อย่าง. ก็ตอบว่า ถ้าปัจจัยที่ให้มันมีมี โลกก็มี, ถ้าปัจจัยที่ให้โลกมีไม่มี โลกมันก็ไม่มี; นี่เขาเรียกว่าอิทัปปัจจยตา – ความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ก็มี. หรือว่า โลกนี้เที่ยงแท้ถาวร หรือว่าโลกนี้ขาดสูญ? หมายความว่า พอตายแล้วก็เลิกกันสูญหมดนี่. ก็ไม่ตอบว่าโลกนี้เที่ยงแท้ถาวร หรือว่าโลกนี้ขาดสูญ; ก็ตอบอย่างเดียวกันอีก : ถ้าปัจจัยมันมีมันก็มี ถ้าปัจจัยมันไม่มีมันก็ไม่มี. หรือแม้ที่จะถามว่า โลกนี้คือคนเรานี่ มันอันนี้เรื่อยไป หรือมันเป็นอันอื่น หลังจากตายแล้วมันเป็นอันอื่น? ก็ไม่ตอบว่าอันนี้หรืออันอื่น, ตอบแต่ว่ามันจะต้องไปตามเหตุตามปัจจัยอย่างนี้ : เมื่อปัจจัยมีมันก็มี ปัจจัยไม่มีมันก็ไม่มี จะว่าอันนี้ก็ไม่ได้ จะว่าอันอื่นก็ไม่ได้.

อย่างนี้เขาเรียกว่า **ตอบตามหลัก** หรือกล่าวตามหลัก หรือปฏิบัติตามหลัก **ของอิทัปปัจจยตา คือปฏิจจสมุปบาท**; นี่คือมัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลาง ไม่เอียงไปข้างนั้น ไม่เอียงไปข้างนี้. ในโลกนี้เขามีแต่เอียงไปข้างนี้หรือเอียงไปข้างนี้; เช่นอย่างว่าไม่เป็นนายทุนก็เป็นคอมมิวนิสต์อย่างนี้ มันเอียงสุดโต่งอย่างนี้, อยู่ที่ตรงถูก ๆ ที่ตรงกลางมันไม่มี. หรือว่าที่มันละเอียดออกไป คนเขาจะพูดว่า มันเป็นบวกหรือมันเป็นลบ, ที่อยู่ตรงกลาง ๆ ไม่มี ไม่พุด. หรือว่านี่มันร้ายทั้งนั้น

แหละ ไม่มีดี, พวกหนึ่งว่ามันดีทั้งนั้นแหละ ไม่มีร้าย พวก *pessimist* พวก *optimist*; แต่พุทธศาสนาไม่เป็นอย่างนั้นกับใคร เป็นมัชฌิมาปฏิปทาเรื่อย.

ฉะนั้น ที่เขาพูดว่าพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย เขาว่าเอาเอง มันคู่พุทธศาสนา. พุทธศาสนาไม่มองโลกในแง่ร้ายหรือไม่มองโลกในแง่ดี; มองโลกในแง่ที่ว่า ถ้ามีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จะเกิดขึ้น, ถ้าไม่มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จะดับลง; นี้เขาเรียกว่าปฏิจสุมุขบาท มันเป็นวิทยาศาสตร์กว่า. ฉะนั้นตามทางของพุทธศาสนาไม่มีอะไรที่เป็น *positive* หรือเป็น *negative* ได้, มันแล้วแต่เรื่อง แล้วแต่เหตุ แล้วแต่ปัจจัย. นี่คือความที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา; ความหมายของปฏิจสุมุขบาทมันมีอยู่อย่างนี้ เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

พระพุทธเจ้าตรัสปฏิจสุมุขบาทว่าเป็นอาทิพรหมจรรย์. อาทิพรหมจรรย์คือเรื่องที่มีประโยชน์ หรือเป็นเงื่อนไขของการประพฤติพรหมจรรย์ เพราะมันเดินอยู่ในทางที่ตรงกลางที่ถูกต้อง; เช่นจะพูดว่าตายแล้วเกิดนี้หรือตายแล้วไม่เกิดอย่างนี้ไม่ใช่อาทิพรหมจรรย์, ฉะนั้น เราไม่พูดว่าตายแล้วเกิดหรือตายแล้วไม่เกิด, จะพูดแต่ว่าความที่เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; การพูดอย่างนี้เป็นอาทิพรหมจรรย์ คือเป็นพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา ที่ควรสนใจ ที่ควรเอามาพูด ที่ควรเอามาปฏิบัติ. ถ้าพูดว่าตายแล้วเกิด มันก็บ่าไปทางหนึ่ง, ตายแล้วไม่เกิดก็บ่าไปอีกทางหนึ่ง; เรียกว่ามันสุดโต่ง ฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวา มิได้อยู่ตรงกลาง, นั่นคือไม่เป็นอาทิพรหมจรรย์. โดยที่ปฏิจสุมุขบาทเป็นอาทิพรหมจรรย์ มันอยู่ตรงกลางเรื่อย เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

(พบปฏิจสมุปบาทเพราะเดินตามอฏฐังคิกมรรค; อฏฐังคิกมรรคสมบูรณ์เมื่อหมดอุปาทานในเวทนา.)

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **เมื่อเดินตามอฏฐังคิกมรรค นั้นพบปฏิจสมุปบาท.** ตรัสถึงพระองค์เองว่า เมื่อดำเนินไปตามอฏฐังคิกมรรค แล้วก็พบปฏิจสมุปบาท; นี่มันยังรับรองซึ่งกันและกันว่า ต้องเดินอย่างมัชฌิมาปฏิปทา จึงพบปฏิจสมุปบาท เพราะว่าปฏิจสมุปบาทมันเป็นมัชฌิมาปฏิปทา. ถ้าใครจะรู้ปฏิจสมุปบาทต้องเดินตามอฏฐังคิกมรรค; หรือว่าถ้าใครเดินตามอฏฐังคิกมรรค จะพบปฏิจสมุปบาทซึ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

ในที่สุดได้ตรัสว่า **การสมบูรณ์ของอฏฐังคิกมรรคนั้น ก็คือเมื่อหมดความยึดมั่นถือมั่นในเวทนา;** นี้คุณจำไว้ให้ดีมีประโยชน์.

ถ้าเรายังโง้งยังหลงไปยึดมั่นอยู่ในเวทนาแล้ว ก็ไม่ใช่ความสมบูรณ์ของมรรค. ก็หมายความว่าเดี๋ยวนี้ แต่ละคน ๆ นะ มันยึดมั่นในสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง อยู่เป็นประจำ; ไม่มีใครเคยสะละความยึดมั่นนี้. ข้อความในอุปริปัญญาสก์ มัชฌิมนิกาย มีอยู่ชั้ดอย่างนี้ว่า พระองค์ตรัสว่า **อฏฐังคิกมรรคสมบูรณ์เมื่อคนไม่ยึดมั่นในเวทนา;** ไม่ยึดมั่นในเวทนาจึงหมายความว่า ไม่มีตัณหา ไม่มีอุปาทาน ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือไม่มีทุกข์นั่นเอง.

ไม่ยึดมั่นในเวทนา หมายความว่าไม่มีทางที่ความทุกข์จะเกิดขึ้น; ฉะนั้นจึงว่า **เมื่อไม่ยึดมั่นในเวทนาเมื่อนั้นอฏฐังคิกมรรคสมบูรณ์ มัชฌิมาปฏิปทาสมบูรณ์** แล้วมันก็เป็นเรื่องปฏิจสมุปบาทอยู่นั่นเอง. เรามีสติสัมปชัญญะเมื่อตาเห็นรูป เมื่อหูฟังเสียงเป็นต้น ก็ไม่เกิดผัสสะเวทนาที่มาจากอวิชชา ฉะนั้น เวทนา

นั่นจึงไม่ถูกยึดหรือถูกอยากด้วยตัณหาอุปาทาน มันก็เป็นการจบสิ้นของอภิวัจจกัมมรรคที่ตรงนั่นเอง; เพราะมันถึงจุดหมายปลายทางที่สุดที่ไม่มีความทุกข์แล้ว.

นี่คือ ผลของการปฏิบัติในปฏิจสมุปบาทหรือมัชฌิมาปฏิปทาสำเร็จ มันให้เกิดผลคือไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในเวทนา. ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในคำว่า อิทัปปัจจยตา คือไม่พูดอย่างใดเป็นอย่างใดฝ่ายไหนเลย; พูดว่า **เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เมื่อไม่มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ก็ดับไป.** กฎนี้คือ กฎเกณฑ์ของมัชฌิมาปฏิปทา เป็นสิ่งที่อยู่ตรงกลางเหลือที่จะกล่าวได้ว่าอยู่ตรงกลาง, มันอยู่ตรงกลางอย่างยิ่ง. เราจะไม่พูดว่าอะไร ฝ่ายซ้ายหรือฝ่ายขวา หรือ ข้างหน้า หรือข้างหลัง ข้างบน หรือข้างล่าง; จะพูดแต่อย่างนี้ คือหัวใจของ พุทธศาสนามันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย : **เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้ ก็เกิดขึ้น, เมื่อไม่มีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้มันก็เกิดขึ้นไม่ได้.**

ทั้งหมดนี้เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือปฏิจสมุปบาท. อันที่หนึ่ง เราพูดว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือมรรค; อันที่ ๒ นี้เราพูดว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือปฏิจสมุปบาทนะ.

: มัชฌิมาปฏิปทาลักษณะที่ ๓.

[: โทธิปักขิยธรรม.]

ที่นี้อันที่ ๓ เราพูดว่า **มัชฌิมาปฏิปทา คือธรรมะที่มีใช่อากาศหปฏิบัติ และมิใช่นิชฌามปฏิบัติ.** พอพูดออกไปอย่างนี้คุณฟังไม่ถูกแน่; แต่ผมอธิบายให้เข้าใจได้ว่า **มัชฌิมาปฏิปทานั้นคือปฏิบัติที่อยู่ตรงกลาง, ไม่**

เป็นปฏิปทาที่เปียกแฉะและ เหม็นเน่าไปด้วยกามารมณ์ และมีใช่เป็นปฏิปทาที่
 แห่งแสงเผาไหม้ลูกเป็นไฟ ไปด้วยการทรมาณตนหรือทำลายตน ฉะนั้น มันจึงอยู่
 ตรงกลาง.

นี่ให้เข้าใจเป็นหลักกว้าง ๆ ไว้เสียเลยว่า พระพุทธเจ้าท่านบัญญัติไว้ว่า
 ปฏิปทาที่คนมันปฏิบัติกันอยู่ในโลกนี้ สรุปแล้วมี ๒ อย่างเท่านั้น : อากาศ-
 ปฏิปทา คือหยั่งลงไปใต้น้ำ คือจมลงไปใต้น้ำ, ก็หมายความว่ามันจมอยู่ใน
 กามารมณ์นานาชนิด. มีคำบรรยายมากไม่ต้องเอามาพูดหรอก; สรุปความได้ว่า
 ที่มันทำไปเพราะอารยธรรมเนื้อหนังอย่างที่เราพูดกันมาแล้ว. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 โลกเวลานี้สมบูรณ์อยู่ด้วยเครื่องสนุกสนาน เอรีดอรัยทางตา ทางหู ทางจมูก
 ทางลิ้น ทางกาย เป็นอารยธรรมเนื้อหนัง ที่ทำให้เห็นแก่ตัวบรรเทาพ้นกัน
 ทั้งโลก; นี่เป็นอากาศปฏิบัติที่มันจมดิ่งลงไปใต้น้ำ คือในของ
 เปียกแฉะ.

ที่นี้อีกทางหนึ่งเป็นนิชฌามปฏิปทา คือว่าอยู่กลางการเผาไหม้ของไฟ
 หรือความร้อน; อย่างนี้เขาถึงถึงในครั้งสมัยพุทธกาลโบราณโน้น มีคนพวกหนึ่ง
 ปฏิบัติเพื่อทำลายร่างกาย หว่าร่างกายนี้เป็นที่ตั้งของกิเลส ฉะนั้น ทรมาณ
 ร่างกายอย่าให้มันมีสมรรถภาพใด ๆ เลย; นี้อย่างนี้เรียกว่า มันตรงกันข้ามกับ
 แชน้ำ คือมันอยู่กลางไฟเลย.

ที่นี้มันไม่แชน้ำ และมันไม่อยู่กลางกองไฟ นั่นคืออยู่ตรงกลางเขา
 เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา. คืออะไรบ้าง ? นี้กลายเป็นว่าคือโพธิปักขิยธรรม.
 ธรรม

ทั้งหลายที่เรียกว่าโพธิปักขิยธรรมนั้น คือมัชฌิมาปฏิปทา เพราะว่ามันมิใช่ อากาพหปฏิปทาและมีโชนิชฌามปฏิปทา. นี้คุณก็จำคำอีกคำที่เป็นคำแปลกว่า โพธิปักขิยธรรม แปลว่าธรรมเป็นฝ่ายของโพธิ. โพธิคือการตรัสรู้ คือการทำลายกิเลสได้. ทีนี้ก็ควรจะรู้ต่อไปว่า โพธิปักขิยธรรมนี้คืออะไร? ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสโพธิปักขิยธรรมเพียง ๓๓ อย่างเท่านั้น แล้วก็ไม่ได้จัดเป็นหมวดด้วย แต่มันก็เหมือนกับที่เราจำกันเป็นหมวดนั้นแหละ แต่ท่านไม่ได้จัดเป็นหมวด, ว่าเรียงอย่างเพียง ๓๓ อย่าง ไม่มีอะไรเป็นหมวดหนึ่ง. ๓๓ อย่างคือว่า ความเพียร ๔ อย่าง แต่ละอย่าง ๆ ก็เป็นโพธิปักขิยธรรม : ระวังไม่ให้เกิดบาปอกุศลขึ้น, แล้วก็ ละบาปอกุศลที่เกิดแล้ว, แล้วก็ทำกุศลให้เกิดขึ้น, แล้วก็รักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว; นี้ ๔ อย่างนี้ก็เป็นโพธิปักขิยธรรม.

ที่นี้อธิบาท ๔ : ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาที่คุณจำกันดินั้นแหละ ก็เป็นโพธิปักขิยธรรม; แต่ว่าต้องเป็นขั้นสูง ที่เป็นไปเพื่อดับกิเลสนะ, ไม่ใช่ อธิบาททำไรไถนา. ถ้าจะเอาให้เป็นมัชฌิมาปฏิปทาโดยเต็มรูป ต้องหมายถึง อธิบาทที่เป็นกำลังจิตขั้นสูง อาศัยสมาธิ.

ที่นี้อินทรีย์ ๕ แต่ละอย่าง ๆ เป็นโพธิปักขิยธรรม; คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา. ที่นี้พละ ๕ เป็นโพธิปักขิยธรรม ก็คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา อีกนั่นเอง, แต่เขาเล็งใจความคนละอย่าง : ถ้าเรียกว่าอินทรีย์ มันหมายความว่า เป็นตัวเรื่องราวที่สำคัญ, ถ้าเรียกว่าพละหมายถึงเป็นตัวกำลัง. อย่างความเชื่อของคนเราเรียกว่าศรัทธา; ถ้ายกเอามาพูดกันในแง่ที่เป็นตัวการสำคัญอันหนึ่ง ขาดไม่ได้ อย่างนี้เขาเรียกว่า อินทรีย์, แต่ถ้าเอามาพูดกันในแง่ที่

มันเป็นกำลังให้เกิดการกระทำหรือเกิดอะไร เกิดความมั่นใจ เกิดอะไร อย่างนี้เขาเรียกว่าผละ. ฉะนั้น ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ๕ อย่างนี้ มันจึงเป็นอินทรีย์อยู่ ๕ อย่าง เป็นผละอยู่อีก ๕ อย่าง; แล้วแต่ละอย่าง ๆ นี้เรียกว่า โภธิปักขิยธรรม.

(ตรีสระบุ โภธิปักขิยธรรมว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา.)

ที่นี้ก็โพชฌงค์ ๗ เหมือนอย่างที่พูดมาเมื่อตะกี้หยก ๆ แต่ละอย่าง ๆ เป็น โภธิปักขิยธรรม. แล้วก็มรรคมีองค์ ๘ แต่ละองค์ ๆ นี้เป็น โภธิปักขิยธรรม. รวมกันแล้วมันได้ ๑๓. แล้วก็ในสูตรนี้ท่านไม่จัดเป็นหมวด ๆ เหมือนที่เราจัดกันแล้วก็กลายเป็น ๑๓. ๗ หมวด ๑๓ อย่างนี้ คงจะเป็นของใหม่ ของบัญญัติใหม่; แม้ว่าจะมีในบาลีก็ต้องเป็นของบัญญัติใหม่ เพราะว่าพระพุทธภาษิตนี้ตรัสไว้เพียง ๑๓ อย่าง, แล้วก็ตรัสเป็นอย่าง ๆ ๆ ไม่ใช่เป็นหมวด ๆ หรือกลุ่ม ๆ; เรียกว่าทั้ง ๑๓ อย่างเป็น โภธิปักขิยธรรม. นี่มันคิดจากที่เขาพูดกันอยู่ทั่ว ๆ ไป. ก็จำไว้สำหรับศึกษาต่อไปว่า ทำไมเขาจึงพูดอย่างนั้น, ทำไมในบาลีจึงมีอย่างนี้. เอาละ, เป็นอันว่า เดียวนี้เราก็ได้มัชฌิมาปฏิปทาพวกที่ ๑ ซึ่งหมายถึง โภธิปักขิยธรรม.

ทบทวนกันอีกทีหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทา – หนทางสายกลางนั้น ในกลุ่มที่ ๑ ในหมวดที่ ๑ มันหมายถึงอริยมรรค หรือมรรค ซึ่งมีชื่อเรียกออกไปว่าพรหมจรรย์ก็ได้; หมวดที่ ๒ มัชฌิมาปฏิปทานั้นถึงถึงปฏิจอกสมุปบาท หรือ

อิทัปปัจจยตา; หมวดที่ ๓ นั้น มัชฌิมาปฏิปทาเสด็จถึงโพธิปักขิยธรรม; มีรายละเอียดอย่างที่ว่ามาแล้ว. แล้วนี่คือยอดสุดของมนุษยธรรม; หมายความว่าธรรมสำหรับทำความเป็นมนุษย์ในทางด้านจิตใจ อันได้แก่มัชฌิมาปฏิปทา.

แล้วคำว่ามัชฌิมาปฏิปทาอธิบายได้มากแถมมากมวม อย่างที่ว่ามาแล้วนี้; มัชฌิมาปฏิปทานี้ คือมัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา, พวกอื่นเขาอาจจะว่ากันอย่างอื่น. หรือว่าแม้แต่ในวงพุทธศาสนาเรานี่ คนส่วนมากไม่เคยพบข้อความเหล่านี้, แล้วก็เสด็จถึงแต่ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ มัชฌิมาปฏิปทาอย่างในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร; แต่ถ้าเราค้นดูให้ทั่ว ๆ ไปแล้วมันกลับจะพบอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสเสด็จถึงปัจจุสมุปบาทก็มี ตรัสเสด็จถึงโพธิปักขิยธรรมก็มี ล้วนแต่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา.

ถ้าจะสรุปอีกทีหนึ่งว่า ถ้ามันอยู่ตรงกลาง ไม่ไปฝ่ายดำ คืออากาศ-ปฏิปทา แชน้ำเปียกเฉอะแฉะอยู่, หรือว่ามันไม่ไปในฝ่ายนิชฌามปฏิปทาคือไปแห้งลुकเป็นไฟอยู่, ให้มันอยู่ตรงกลางแล้วเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาทั้งนั้น. ปฏิบัติอย่างถูกต้องเป็นกลางอย่างนี้ ก็เป็นการกระทำให้ถึงพระนิพพาน คือดับทุกข์สิ้นเชิงอย่างที่พูดมาแล้ว; มันจึงเป็นยอดสุดของการปฏิบัติ แต่ในที่นี้เราก็เรียกว่าเป็นยอดสุดของมนุษยธรรม. **สุดยอดของมัชฌิมาปฏิปทา ก็คือสุดยอดของมนุษยธรรม เป็นพระอรหันต์บรรลุนิพพาน.**

นี่คือมัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องลึกละเอียด แต่มันก็มีอยู่เรื่องเดียวอย่างนี้ ก็เลยเอามาพูดเสียด้วย เพื่อให้ต่อเนื่องกับเรื่องในครั้งที่แล้วมา

โน้น ที่พูดกันในแง่ต่ำ ๆ คืออภิวรรคในฐานะเป็นมนุษยธรรม; เดียวนี้ก็
พูดถึงอภิวรรคที่เป็นตัวสำคัญ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา. ถ้าข้อความนี้จำ
ได้ก็จะเป็นพื้นฐาน เป็นโครงเรื่องทั้งหมด สำหรับพวกคุณจะได้ศึกษาพุทธศาสนา
อย่างถูกต้องและทั่วถึง; นี้เพื่อความสะดวกอย่างนี้ เพื่อให้มันง่ายขึ้นอย่างนี้ จึง
เอามาพูดรวมอยู่ในกลุ่มของมนุษยธรรม โดยที่ไม่เกี่ยวกับอารยธรรมเนื้อหนังแต่
ประการใด จะเห็นชัดทีเดียวว่า มันสูงเกินกว่า ไกลสูงไปไกลกว่าที่อารยธรรม
เนื้อหนังจะตามขึ้นไปแต่ต้องได้. นี้คือมัชฌิมาปฏิปทาในพุทธศาสนา.

เอาละ, เวลาของเราก็หมด ก็ขอยุติคำบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้.

มกุฏศีลธรรม

- ๒๖ -

๒๖ เมษายน ๒๕๑๕

มัชฌิมาปฎิปทาที่อยู่ในรูปของ ศีลธรรม.

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากเรื่องที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

เราได้พูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า **อัฐังคิกมรรค** หรือ**มัชฌิมาปฏิปทา** มาในลักษณะที่เป็นยอดสุดของมนุษยธรรม, จนกระทั่งถึงเป็นการปฏิบัติในขั้นที่สูงที่สุด คือเป็นวิมุตติ เป็นนิพพาน คือการบรรลุความเป็นพระอรหันต์. แต่ที่นี้มีความเห็นว่า แม้ในเรื่องที่เป็นรากฐานเบื้องต้นที่สุดของมนุษยธรรม มันก็ยังเกี่ยวกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทายุ่กันเอง; ดังนั้น ในวันนี้ จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **มัชฌิมาปฏิปทาที่อยู่ในรูปของศีลธรรม.**

ความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับปรมัตถธรรม.

สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมเป็นรากฐานของมนุษยธรรม; ดังนั้น เราจะต้องรู้จักสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมให้เพียงพอ สำหรับการก่อสร้างองค์พระเจดีย์ที่เรียกว่ามนุษยธรรม ให้มียอดสุดถึงพระนิพพาน. มีคำกล่าวไว้ในสุดตนิบาตว่า **ของจริงมีเพียงสิ่งเดียว ไม่ใช่มี ๒ อย่าง;** เช่นนิพพานนี้ก็มิอย่างเดียว หรือทางให้ถึงนิพพานก็มิอย่างเดียว. แต่ว่าคนอาจจะเอาไปกล่าวตามความคิดเห็นของตน มันก็เลยกลายเป็นหลายอย่างขึ้นได้; เช่นนิพพานนี้ที่แท้ก็มิอย่างเดียว ที่ถูกต้องมันมีอย่างเดียว ที่จะเรียกว่านิพพานอย่างแท้จริงนั้น, แต่คนมันมีความเห็นต่าง ๆ กัน ก็กล่าวว่ นิพพานเป็นอย่างนั้น นิพพานเป็นอย่างนี้.

เช่นพวกหนึ่งว่ากามารมณ์เต็มเปี่ยมเป็นนิพพาน, พวกหนึ่งว่าจุตตฉนเป็นนิพพาน, พวกหนึ่งว่าอาภิญญายตนะเป็นนิพพาน, อย่างนี้เป็นต้น; ซึ่งที่แท้มันมีเพียงอย่างเดียว คือนิพพานอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ได้แก่ความสิ้นกรรม ความสิ้นกิเลส อะไรอย่างนี้ เป็นนิพพานแท้จริงมิอย่างเดียว. หรือ

แม้แต่สิ่งที่เรียกว่ามรรค ก็จัดเป็นของจริงซึ่งมีอย่างเดียว, ก็หมายความว่า ทางที่จะไปสู่นิพพานที่ถูกต้อนั้นมันมีอย่างเดียว; แต่คนต่างคนต่างคิดเห็น มองเห็นสิ่งที่เรียกว่ามรรคไปหลาย ๆ อย่าง ชนิดนี้ ชนิดนั้น ตามความคิดเห็นของตัวเอง.

นี่เราจะต้องรู้ว่า สิ่งที่มีชื่อคำเดียว อย่างเดียวนี้ มันไปพูดกันได้มากอย่าง; แล้วผลสุดท้ายมันก็นำไปสู่การทะเลาะวิวาท. สิ่งที่เราเรียกว่ามนุษยธรรม หรือสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้ก็ตกอยู่ในฐานะอย่างเดียวกัน คือมาจากมัชฌิมาปฏิปทา หรืออัฐังคิกมรรค หรือทางไปนิพพาน; ถ้าคนมองไม่เห็นก็จะเห็นเป็นคนละเรื่อง ว่า ศีลธรรมก็อย่างหนึ่ง, มนุษยธรรมก็อย่างหนึ่ง, มัชฌิมาปฏิปทา ก็อย่างหนึ่ง. แต่ถ้าเข้าใจมัชฌิมาปฏิปทาถูกต้อง มันก็จะเห็นการปฏิบัติที่เป็นได้ทั้งศีลธรรมและทั้งมนุษยธรรมอันสูงสุด.

นี่มันจึงมีข้อเท็จจริงอยู่ที่ว่า เราจะมองกันที่ตรงไหน ในระดับไหน ที่เหมาะกับใคร; สำหรับเรื่องศีลธรรมก็มองกันในแง่ที่มันเหมาะกับคนทั่ว ๆ ไป ในฐานะที่เป็นพื้นฐาน, หรือว่าธรรมะที่มันเหมาะที่จะเป็นพื้นฐานของธรรมะอื่นที่สูงขึ้นไป. เราแยกเอามาแต่เฉพาะส่วนที่เป็นรากฐานของธรรมทั่วไป หรือสำหรับบุคคลทั่วไปก็ตาม ว่าส่วนนี้เป็นศีลธรรม. มีสิ่งที่จะต้องสังเกตเป็นพิเศษว่า ศีลธรรมนี้ มันอยู่กับคนที่ส่วนใหญ่ของมันมุ่งหมายจะใช้แก่บุคคลธรรมดาสามัญทั่วไปที่ยังเป็นบุรุษ.

ที่นี้บุรุษนั้น มันหมายความว่า จะต้องมิกลิสที่เป็นตัวเป็นตน มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตน; ด้วยเหตุฉะนั้นแหละศีลธรรมหรือระบบศีลธรรมมันจึงบัญญัติไว้ ในลักษณะที่จะใช้กับบุคคลที่มีตัวมีตน ฉะนั้น จึงมีการ

ยึดมั่นในสิ่งที่เรียกว่าเป็นความดี; ยึดมั่นในการที่จะละชั่ว ยึดมั่นในการที่จะทำความดี ก็เพื่อให้ตนดี. มันต้องมีตัวตนเป็นพื้นฐานอย่างนี้ สิ่งทีเรียกว่าศีลธรรมจึงจะมีได้, กว่ามันจะเขยิบขึ้นสูงไปถึงขั้นสูงทีเรียกว่า**ปรมัตถธรรม** ตัวตนมันจึงจะค่อยสลายไปจนไม่มีเหลือ.

เดี๋ยวนีศีลธรรมมันก็ต้องมุ่งหมายสำหรับผู้ที่มีตัวตน. ดังทีได้กล่าวให้ฟังข้างแล้วว่ สิ่งทีเรียกว่าสัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นของสำคัญทีสุดนั้น ก็ยังต้องแบ่งหรือจัด หรือปรับปรุงไว้ให้เหมาะสำหรับผู้ทียังมีตัวตน นีชนิดหนึ่ง; แลวก็สูงขึ้นไปตามลำดับ จนกระทั่งว่เป็นสัมมาทิฏฐิทีแสดงความไม่มีตัวตนอยู่เลย.

สัมมาทิฏฐิเท่าทีเห็นอยู่ก็เห็นอยู่ ๓ ชนิด :- **สัมมาทิฏฐิสำหรับศีลธรรมขั้นต้นทีสุด** ก็คือสัมมาทิฏฐิทีมีว่ มีดีมีชั่ว มีบุญมีบาป มีนรกมีสวรรค์ มีบิดามารดา มีสัตว์ทีเป็นอุปปาทิกะ นีมีข้อความอย่างนี้ สัมมาทิฏฐิในกุศลกรรมบถ มันมีลักษณะเป็นตัว เป็นทีตั้งแห่งความยึดถือ; นีเรียกว่าสัมมาทิฏฐิอย่างหนึ่ง ระดับแรก. ทีนี้**สัมมาทิฏฐิที ๒** ก็มีในหลักอย่างอริยสัจจ ๔. เมื่อพูดถึงมรรคมืองค์ ๘ สัมมาทิฏฐินั้นก็จำแนกเป็น **ทุกขะ ๐าณ** - มีความรู้ในทุกข์, **ทุกขสมุทเย ๐าณ** - รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์, **ทุกขนิโรธ ๐าณ** - รู้ในความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, **ทุกขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ๐าณ** - รู้ในหนทางปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; นีเรียกว่าสัมมาทิฏฐิ. นีอยู่ตรงกลางใช้ได้ทั่วไป ใช้อย่างต่ำก็ได้ ใช้อย่างสูงไปก็ได. ทีนี้ **สัมมาทิฏฐิทีแท้จริงในขั้นสูงในขั้นปรมัตถธรรม**นั้น หมายถึงรู้ว่ เพราะความทีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น. รู้ความทีจะไม่เอียงไปฝ่ายสุดโต่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง, รู้ความทีอยู่ตรงกลาง

จนกระทั่งว่ามันไม่มีตัวไม่มีตน ไม่มีเค้าเงื่อนร่องรอยของตัวตนเหลืออยู่เลย; นี้เรียกว่าเป็นขั้นปรมาตถธรรมในขั้นสูงสุด.

นี่ขอให้สังเกตดูให้ดี ๆ ว่า เรามีระบบธรรมะที่บัญญัติไว้ในลักษณะที่เป็นรากฐานขั้นต้นทั่วไปก็มี แล้วอยู่ตรงกลางก็มี แล้วก็อยู่สุดยอดก็มี. สำหรับสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้ ก็ถือว่าเป็นระดับพื้นฐานทั่วไป; สัมมาทิฏฐิสำหรับศีลธรรมจึงยอมให้ว่ามีตัวตน มีเราผู้กระทำความดี กรรมชั่ว แล้วเราจะต้องได้รับผลของกรรมดี กรรมชั่ว เป็นนรก เป็นสวรรค์ แล้วแต่ที่จะกระทำไว้อย่างไร.

ข้อนี้มันเป็นเพราะว่ามนุษย์เราเกิดมาด้วยความไม่รู้อะไร นอกจากแต่ความรู้สึกตามสามัญสำนึก หรือสัญชาตญาณว่ามีตัวตน, ความรู้สึกอันนี้ไม่ต้องสอน เกิดได้เองสำหรับสิ่งที่มีชีวิต. เมื่อมันมีความแน่นอนตายตัวลงไปว่า มันมีความรู้สึกว่ามีตัวตน ก็ต้องมีตัวตนนั้นแหละ และจะต้องจัดระเบียบปฏิบัติธรรมะสำหรับความรู้สึกว่าตัวตนนั้นอย่างไร; นี่มันก็ต้องจัดให้ถูกต้องที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาเหมือนกัน, แต่มันจะเหมือนกับมัชฌิมาปฏิปทาในระดับสูงสุดไม่ได้.

ฉะนั้น เด็ก ๆ เราก็จะต้องมีมัชฌิมาปฏิปทาอย่างเด็ก ๆ แล้วค่อย ๆ สูงขึ้นไป. มัชฌิมาปฏิปทาอย่างเด็ก ๆ นี้ ถ้าฟังดูแล้วมันก็ออกจะขัด ๆ กันอยู่ จะให้เด็ก ๆ เขาอยู่ตรงกลางระหว่างชั่วมกับดีนี่ก็ทำไม่ได้แน่ ก็เลยมอบให้ในทางฝ่ายดีให้ยึดมั่นเต็มที่ ยึดมั่นในทางดีเต็มที่ อย่างนี้มันก็มีประโยชน์ เพื่อเขาจะละชั่ว, เมื่อยึดมั่นในทางดีแล้วเขาจะละชั่ว แล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาทำดี; คือว่าละชั่วและทำดีพร้อม ๆ กันไปนี่ เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทาในขั้นศีลธรรม. จะเอาอยู่เหนือชั่วเหนือดีที่สุดไปเสียเลยในขั้นสูงสุดนั้น ยังไม่ได้.

นี่คือความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับปรมาตธรรม. เดียวนี้ โดยเฉพาะวันนี้เราอยากจะพูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม และก็ในขั้นที่เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมด้วย. เมื่อจะใช้คำว่าสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ก็ต้องทราบว่ามันหมายถึงสัมมาทิฏฐิที่มีความหมายในระดับที่เป็นศีลธรรม. เดียวนี้โลกเรา

มันอยู่ในลักษณะที่น่าอันตรายอย่างยิ่ง คือว่าสัมมาทิฏฐิในขั้นศีลธรรมก็ไม่มี มองข้ามหรือทำลายกันไปเสียหมด ไม่มีสัมมาทิฏฐิแม้ในขั้นศีลธรรม; แล้วสัมมาทิฏฐิในขั้นที่สูงขึ้นไปถึงัจจธรรม ถึงปรมาตธรรมก็ยังมีด้วย คือไม่ยอมรับรู้; มันก็เลยเป็นอันว่า ไม่มีสัมมาทิฏฐิเสียทีเดียว.

ปัจจุบันมีมิถนาทิฏฐิเกี่ยวกับศีลธรรมมาก.

สมัยปู่ย่าตายายก่อน ๆ โน้น เขาก็ยังมีสัมมาทิฏฐิในขั้นศีลธรรมเป็น อย่างน้อย แล้วก็บางทีอย่างเคร่งครัดเสียด้วย : เชื่อบุญเชื่อบาป เชื่อนรกสวรรค์ เชื่ออะไรเต็มที เพราะเขาไม่มีอะไรมารบกวนความเชื่อ หรือทำลายความเชื่อ. พอมาถึงสมัยนี้ มันมีอารยธรรมเนื้อหนัง อย่างที่เราเคยพูดกันมามากมายแล้วว่า อารยธรรมเนื้อหนังนี้มันมารบกวน คู้ยเจี้ย ทำให้สัมมาทิฏฐินะค่อย ๆ สลายไป ทีละเล็กทีละน้อย; เพราะว่าเห็นแก่ความสุขความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนังที่นี้ และเดี๋ยวนี้ จึงไม่ยอมเชื่อว่าสวรรค์มี นรกมี โลกหน้ามี โลกอื่นมี หรืออุปปาตกะมี, ครั้นหนักขึ้น ๆ จนกระทั่งบิดามารดาก็ไม่มี.

นี่ผมขอร้องให้พวกคุณฟังให้ดี ๆ แล้วเข้าใจให้ดี ๆ ว่า **เดี๋ยวนี้มันมีมิจฉาทิฏฐิ มากถึงขนาดว่าบิดามารดาก็ไม่มี.** ขอให้คิดว่า ทุกคนก็เกิดมาจากบิดามารดา มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด, แต่ทำไมมาพูดว่าบิดามารดาไม่มี; **เพราะว่าเด็กไม่มีความรู้สึกในความหมายของคำว่าบิดามารดาอย่างแต่ก่อน.**

เพราะว่าเขาถูกความมีนเมา ในทางอารยธรรมเนื้อหนังนี้ดึงความคิดนี้ไปแต่ในทางที่ว่าได้เป็นอย่างดีแล้วก็เป็นดี; แล้วมันก็จะเป็ความเขลาของบิดามารดาเองด้วย ที่พอลูกเกิดมาแล้วก็ประคบประหงมกัน ทะนุถนอมให้มันได้อย่างที่มันต้องการไปเสีย

ทุกสิ่งทุกอย่าง, เด็กมันก็เลยคิดว่า คนเราเกิดมามันก็ต้องได้อย่างนี้ มันต้องเป็นอย่างนี้, ความเป็นอย่างนี้ไม่ใช่บุญคุณของบิดามารดา ไม่ใช่พระเดชพระคุณของบิดามารดา.

นี่เด็กเขาคิดว่าตามธรรมชาติพอคนเราเกิดมาก็ต้องได้อย่างนี้ : ก็ต้องได้อาหารกิน ต้องได้ขงเล่น ต้องได้อะไร; แล้วเขาก็ยังลุ่มหลงในของกินของเล่นแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่มันมีอำนาจมากขึ้นยิ่งขึ้น ก็เลยยังไม่มีบิดามารดา. บิดามารดาเดี๋ยวนี้ไม่ได้เลี้ยงลูก อย่างที่ลูกจะมองเห็นพระเดชพระคุณของบิดามารดา, เขาเลี้ยงกันที่ไหน จ้างกันเลี้ยงที่ไหน อะไรก็อย่างไรก็ไม่รู้, แล้วเขาก็ไม่ได้พูดกันถึงข้อที่บิดามารดามีบุญคุณแก่ลูก ฉะนั้น เด็ก ๆ สมัยนี้จึงไม่รู้จักการไหว้กราบดินของบิดามารดา; ไม่เหมือนกับสมัยปู่ย่าตายาย เด็กเขามีบิดามารดา บิดามารดาเป็นบุคคลสูงสุด ผู้มีพระเดชพระคุณสูงสุด การที่กราบดินบิดามารดานั้นยังไม่สมกันกับบุญคุณ พระเดชพระคุณของบิดามารดา; นี่มันเกิดความรู้สึกอย่างนี้แน่นอน

แพ้.

ฉะนั้น ความคิดที่จะลบหลู่บุญคุณ จะเนรคุณ จะอะไรมันมีไม่ได้, มันบันดาลโทษก็ยังไม่ได้. ส่วนเดี๋ยวนี้มันมีมิจฉาทิฎฐิ ในลักษณะที่ทำให้ไม่รู้สึกว่า บิดามารดาคืออะไร นี่มากขึ้น ๆ; แล้วยิ่งในความเจริญแผนใหม่ของพวกฝรั่งด้วยแล้ว ได้ยินได้ฟังว่า ความเป็นบิดามารดานั้นมีเหลือชนิดเดียว ธิบริเต็มทีแล้ว. ในฝ่ายตะวันออกเรา โดยเฉพาะพุทธบริษัทนี้ ยังเหลืออยู่มาก; แล้วศีลธรรมชนิดนี้คุยโตได้เลยว่า มันเป็นสมบัติของตะวันออก ของชนชาติตะวันออก มีชาติจีน ชาติอินเดีย ชาติไทยอะไรนี้, ซึ่งมีศีลธรรมคล้ายกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน คำว่าความกตัญญูตเวที หรือคำว่าบิดามารดา กระทั่งถึงคำว่านรก สวรรค์ โลกหน้า อะไรเหล่านี้ มันคุ้นเคยกันมาก เพราะว่ามันมีการสั่งสอนลงรากฐานลึก มาแต่เดิม.

แต่เดี๋ยวนี้ก็กลับทิ้งมรดกนี้ หันไปตามกันพวกฝรั่ง; ความหมายของ คำว่าบิดามารดาที่จะธิบริลงไปตาม. นี้คุณที่เป็นสามเณรโดยเฉพาะนี้ ระวังให้ดี ๆ; เรากำลังเรียนแต่เรื่องเนื้อหนังกันอย่างเดียว ก็เปิดโอกาส เปิดช่องให้มิจฉาทิฎฐินะเกิดขึ้นได้ ครอบงำได้โดยไม่รู้สึกรู้ตัว. ไม่ใช่เราแกล้งทำ ไม่ใช่เราเนรคุณ บิดามารดาโดยเจตนา; แต่เราก็ไม่รู้จักคุณของบิดามารดา เพราะว่าไม่มีโรงเรียน ไหนสอนให้กราบดินบิดามารดา ให้รู้จักคุณของบิดามารดาอย่างแท้จริง; มันก็เลย ลุกลามขึ้นไปถึงว่า ไม่มีครูบาอาจารย์ กระทั่งว่าครูบาอาจารย์นี้เป็นลูกจ้าง รัฐบาลที่คูเงินของพ่อแม่ของเราไปจ้างครูสอนหนังสือ หรืออะไรก็ตามใจ, มันไม่มีความหมายเป็นครูบาอาจารย์ผู้มีพระเดชพระคุณ, มันมีความหมายเป็นผู้รับจ้างสอนหนังสือ. แล้วก็พอดีสมัยนี้ ตามกันฝรั่งมาก; ครูผู้หญิงสาว ๆ แต่งตัว จนดูไม่ได้ เขาสอนนักเรียนชาย มันก็ข้อมจิตใจของเขาให้เป็นอะไรไปอีกอย่าง

หนึ่ง ซึ่งจะไม่รู้สึกว่าเป็นครูบาอาจารย์เลย. นี่คือการเสื่อมทรามทางศีลธรรม ซึ่งมันค่อย ๆ กลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ; จากสัมมาทิฎฐิดั้งเดิมที่ว่า มีดี มีชั่ว มีบุญ มีบาป

มีนรก มีสวรรค์ มีบิดามารดา มีครูบาอาจารย์ มีโลกอื่น มีอุปปาตีกะอะไรนี่ มันค่อย ๆ หมดไป; สภาพสังคมจึงเปลี่ยนอย่างที่ไม่ได้ กับในสมัยที่คนประชาชนเขามีสัมมาทิฎฐิตามแบบเดิม ตามแบบพุทธศาสนา. ฉะนั้น จะใช้อ่านาจออาวุธ อ่านาจออะไรบีบคั้นกันสักเท่าไร มันก็ไม่มีหวังหรอก; เพราะอ่านาจอชนิดนั้นมันสู้อ่านาจอกิเลสไม่ได้.

นี่เราปล่อยให้กิเลสมันได้ลุกลาม ได้ครอบครองจิตใจของคนเรา, ศีลธรรมมันก็กระจัดกระจายสูญไปหายหมด. ฉะนั้น ขอให้คิดดูให้ดี ๆ ว่าเดี๋ยวนี้มันไม่มีศีลธรรมที่อยู่ในรูปที่แท้จริง, หรือแม้ว่าจะอยู่ในรูปมัชฌิมาปฏิปทาขั้นต่ำที่สุด นี่มันก็ไม่มี; มันสุดเหวี่ยงไปในทางอารยธรรมเนื้อหนัง. เด็ก ๆ โตขึ้นมาก็ถูกทำให้หมอบกายถวายชีวิต สวามีภักดิ์ต่ออารยธรรมเนื้อหนังโดยไม่รู้สีกตัว; พอโตขึ้นเป็นวัยรุ่นก็พอดี เป็นสาวกของพญามาร; เรียนอะไรก็เรียนเพื่อจะได้เงินไปหาความสุขทางเนื้อหนัง; เป็นใหญ่เป็นโตก็เพื่อจะเป็นโอกาสแสวงหาความสุขทางเนื้อหนัง; อะไร ๆ เป็นไปทางเนื้อหนังหมด, ดี-ชั่วไม่มีนอกจากว่าเนื้อหนังนี่ดี; อย่างนี้เขาเรียกว่า เป็นศีลธรรม หรือเป็นธรรมะของมารของพญามาร. โลกนี้กำลังเป็นโลกของพญามาร เพราะไม่มีศีลธรรม ตามแบบที่กำหนดไว้ที่ดีที่สุดแล้ว.

หลงอารยธรรมเนื้อหนังจนช่วยกันเปลี่ยนโลก.

[ละทิ้งประเพณีปฏิบัติที่ทำให้หัวอ่อน ศีลธรรมจึงห่างไกลจากเด็ก เป็นต้น.]

มนุษย์ช่วยกันเปลี่ยนโลกเสียเอง ก็คือเปลี่ยนระบบศีลธรรมนั้นเสียเอง; บิดามารดาผู้โง่เขลาเป็นผู้ทำอย่างนี้ ไม่ทำให้ลูกเล็ก ๆ ตาคำ ๆ รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร, ไม่ได้เอาใจใส่เพื่อให้เด็กเขาารู้เรื่องนี้ รู้จักแต่จะตามใจเขา ให้ก้าวไปในทางที่ได้สิ่งที่เขาต้องการด้วยความรู้สึกเห็นแก่เนื้อหนังนี้. บิดามารดาไม่ได้พูดกันเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องนรกสวรรค์ เรื่องบุญคุณของบิดามารดาเอง; นี้สมัยพวกคุณมันจึงแปลกกันกับสมัยเมื่อผมยังเป็นเด็ก ๆ, ผมจำได้ไม่ใช่คาดคะเนเอา ได้รับคำสั่งสอนอย่างไรในเรื่องศีลธรรม.

ผมต้องกราบตีนบิดามารดา โดยเฉพาะมารดานับครั้งไม่ถ้วน; คือว่าทำอะไรผิดไปนิดหนึ่งในลักษณะที่ว่าไม่เคารพ ล่วงเกินแล้ว ก็ต้องมีการขอโทษด้วยการกราบตีน. บางทีแม่พูดว่า “วันนี้ถ้าจะมีอะไรที่ไม่ดีแล้ว, เอ้า ขอโทษ ๆ”; ก็คือให้กราบตีน ? เพราะฉะนั้น ความเป็นบิดามารดามั่นศักดิ์สิทธิ์ ผิงอยู่ในจิตใจ เป็นบุคคลพิเศษ; มันก็เลยมีจิตใจอย่างนี้ มันมีจิตใจเข้ารูปกันกับคำสอนเรื่องสัมมาทิฏฐิในพระพุทธศาสนา. คือบิดามารดามี, มีอย่างเขาใช้คำว่า “มี” แต่มีความหมายมาก, “ไม่ใช่มี” เพราะว่าเราเกิดมาจากบิดามารดา, แต่ว่า “บิดามารดาในสถานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์นี้ มันมีอยู่ต่อหน้าเราเสมอ”.

ที่นี้ความโง่ของเราเด็ก ๆ นี้มันสู้ไม่ได้; คือมันไม่อาจจะเกิดความรู้สึกว่าบิดามารดาไม่มีความหมายเลย; มันมีแต่จะเกิดความรู้สึกว่าบิดามารดานี้ช่างยิ่งใหญ่ ช่างสำคัญ วิเศษ ประเสริฐ. มันไปเป็นไปตัวเองตามวัฒนธรรมของชาว

พุทธ; ชาวพุทธแต่โบราณจะมีวัฒนธรรมอย่างนี้; แล้วมีอะไรอีกมากซึ่งเอามาเล่า
ไม่ไหวหรอก. แต่เรื่องที่ทำให้เคารพบิดามารดา ให้อภัยโทษ ให้อ่อนน้อมต่อตัวนี้
มีมากที่สุด.

เราเป็นเด็ก ๆ ไปอยู่วัด ต้องไหว้คนเฒ่าคนแก่เป็นระเบียบของวัด,
โดยเฉพาะวัดที่ผมอยู่เมื่อเด็ก ๆ ในระเบียบหลาย ๆ ข้อ ข้อที่เรากระทบกระเทือน
มาก

ที่สุด ก็คือต้องไหว้คนแก่; ถ้าคนแก่เดินมาในวัดแล้วก็เป็นต้องไหว้, ไม่ไหว้
อาจารย์เห็นอยู่ก็เฉียน. เรื่องอย่างนี้ไม่ต้องพูดต้องสอนกันอีกแล้ว เพราะมันพูด
สอนกันมาหลาย ๆ สิบหนแล้ว; บางที่เราารู้ยู่่ว่า ใจดำคนนี่มันบ้า มันเป็นคนบ้า
หรือบ้า ๆ ขอ ๆ, เราก็ยังต้องไหว้ ไม่ไหว้มันถูกเฉียน; เพราะเขามีเหตุผลว่าไหว้
เพราะว่าเขาเป็นคนแก่, ส่วนที่เขาเป็นคนบ้าอะไรก็ตามใจ เราไม่รู้ ไม่รู้ไม่ชี้ แต่
ต้องไหว้ในฐานะที่เขาเป็นคนแก่. เราก็ทำไป มันก็เกิดนิสัยมีคนเฒ่าคนแก่, ใน
โลกนี้มีคนเฒ่าคนแก่ ที่จะต้องรับรู้; ฉะนั้น หัวของเราจึงอ่อน หัวของเราจึง
ไม่แข็งเหมือนพวกเด็กวัยรุ่นสมัยนี้. ฉะนั้น เราจึงมีบิดามารดา มีครูบาอาจารย์
มีบุญ มีบาป มีดี มีชั่ว มีนรก มีสวรรค์ เพราะความที่เรามีหัวอ่อน, ในบาลีเขา
เรียกว่า มุทุปสันนา ตามตัวหนังสือมันแปลว่า มีความเลื่อมใสที่อ่อน; แต่พูดเป็น
ภาษาชัด ๆ ก็วาคือหัวอ่อน ยอมเชื่อ ยอมรับ ยอมปฏิบัติตาม.

นี่ยกตัวอย่างให้เห็นว่า ศีลธรรมนั้น มันตั้งรากฐานอยู่บนความคิด
หรือความเชื่อ หรือความยอมในลักษณะนี้. ความเชื่อซึ่งเชื่อว่าโลกอื่นมี นรกมี
สวรรค์มี; ความยอมเช่นว่าบิดามารดามี ครูบาอาจารย์มี, แล้วสิ่งที่เรียกว่า

อุปปาติกะนั้นมี. (อุปปาติกะ หรือโออุปปาติกะ) ถ้าอธิบายอย่างผอมอธิบาย ผมอธิบายว่า พอเราคิดอย่างไร เราก็เกิดเป็นอย่างนั้น; เช่นเราคิดอย่างคน เราก็เกิดเป็นคน, เราคิดอย่างเทวดาเราก็เกิดเป็นเทวดา, เราคิดอย่างสัตว์นรกเราก็เกิดเป็นสัตว์นรก; นี่มันทำให้นรกหรือสวรรค์มีความหมาย.

ถ้าเราคิดอย่างเลว อย่างคนเลว คือคิดอย่างสัตว์นรก, มันก็เกิดเป็นสัตว์นรกทันที; นี่เขาเรียกว่าอุปปาติกะ – เกิดหุดขึ้นกระทันหันโดยไม่ต้องเป็นเด็ก ไม่ต้องเกิดในห้องพ่อห้องแม่, มันเกิดด้วยจิตใจ ภพเดียวก็เป็นโตเต็มที. พอเราคิดอย่างคนเลว เราก็เป็นคนเลวเต็มทีทันที; นี่มันน่ากลัว. ถึงแม้เขาจะอธิบายคำว่าอุปปาติกะอย่างอื่น มันก็ยังน่ากลัวอยู่นั่นแหละ หรือมันน่าจะยึดถือไว้เป็นหลักที่ว่าเราอาจจะเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ได้, ตามที่เราต้องการ.

สัมมาทิฏฐิขั้นนี้เขาเรียกว่า โลกียสัมมาทิฏฐิ, คนสมัยนี้เขาเรียก; ไม่เคยเห็นในบาลีที่พระพุทธเจ้าเรียก ที่เรียกว่าโลกียสัมมาทิฏฐิอะไรนี้ หรืออาจจะหลงหูหลงตา, แต่เคยเห็นเรียก “สัมมาทิฏฐิ” เฉย ๆ แต่รู้ได้ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิสำหรับศีลธรรม. สำหรับหมู่มนุษย์ที่ยังมีความยึดถือว่าตัวตนอยู่ ต้องถือสัมมา-ทิฏฐิอย่างนี้. แม้ว่าจะเป็นตัวตนก็เป็นตัวตนที่ไม่มีอันตราย เพราะมันเป็นตัวตนที่อยู่ในกรอบของสัมมาทิฏฐิ; ฉะนั้น สัมมาทิฏฐิมันทำให้ตัวตนแหวกแนวไปไม่ได้ มันก็เลยทำแต่ที่ควรจะทำ. ดังนั้น สัมมาทิฏฐิแม้จะเป็นของเบื้องต้นอย่างนี้ เกี่ยวข้องกับตัวตนอย่างนี้ ก็ยังเป็นมัชฌิมาปฏิบัติ คือถูกต้อง; ถูกต้องสำหรับมนุษย์ โดยเฉพาะสำหรับเด็ก ๆ หรือบุรุษก็ตาม ที่จะถือเป็นหลักได้.

ศีลธรรมเป็นระบบพื้นฐานที่เตรียมคนให้เหมาะที่จะดับทุกข์.

นี่เท่าที่พูดมานี้ ก็พูดเพื่อให้เป็นตัวอย่างให้คิดนึกได้ว่า ระบบศีลธรรมนี้มันมีอยู่อีกระบบหนึ่งต่างหาก จากระบบธรรมะในชั้นสูง ที่เป็นเรื่องดับกิเลสดับทุกข์โดยตรง. ระบบศีลธรรมนี้ มันเป็นระบบพื้นฐานที่เตรียมคนไว้ให้เหมาะสม ที่จะดับกิเลสดับทุกข์โดยตรง ในโอกาสข้างหน้า; ฉะนั้น เมื่อเรายังเป็นผู้ริเริ่ม เป็นผู้แรกเรียน เราก็ต้องสนใจในสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้. อย่าได้มองเห็นเป็นของครีคระหรือพื้นสมัย หรือว่าความต้องการของเรานั้นแหละเป็นศีลธรรม; เดียวนี้เขาเอากันอย่างนั้น ดังนั้น มันจึงไม่มีหลักเกณฑ์อะไร ที่เป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธแต่โบราณเหลืออยู่. ในโรงเรียนอนุบาลก็ไม่มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์, ในโรงเรียนประถมก็ไม่มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์, ในโรงเรียนมัธยมก็ไม่มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์, ในมหาวิทยาลัยก็ไม่มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์; มีแต่ความต้องการของกู นี่มันเป็นใหญ่กว่าอะไรทั้งหมด.

นี่คือความไม่มีศีลธรรมในขั้นพื้นฐาน; “ไม่ได้เกรงบาปกลัวกรรม ไม่ได้เกรงยำคนเฒ่าคนแก่” : หนังสือเก่า ๆ เขาเขียนไว้เป็นคำกลอนอย่างนี้ จำได้กระท่อนกระแท่น, แต่เน้นหนักที่สุดถึงคำว่า บิดามารดา ครูบาอาจารย์ คนเฒ่าคนแก่. ทีนี้คุณไม่เคยเป็นอย่างนั้น อาจจะเปรียบเทียบกันไม่ได้ และถ้าจะเอาตามความรู้สึกที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ มันอาจจะน้อยไป เพราะว่าเราสนใจเรื่องของเรามากกว่าที่จะไปสนใจเรื่องคนเฒ่าคนแก่, แล้วคุณก็ไม่เคยถูกบังคับให้กราบดินพ่อแม่ หรือไหว้คนเฒ่าคนแก่ ทุกแห่งที่ได้พบ, แล้วไม่เคยพูดให้กลัวนรก หรือว่าให้รัก

สวรรค์ อย่างนี้เป็นต้น; ก็แปลว่ารากฐานของศีลธรรมมันก็ไม่มี ตัวศีลธรรมมันก็ไม่มี.

ตัวศีลธรรมคือตัวการประพฤติ ปฏิบัติ อย่างนั้น ๆ; รากฐานหรือ *motive* ของมันก็ต้องมี เช่นว่าเราต้องกลัวบาปกลัวกรรม ต้องอยากไปสวรรค์ ต้องรู้บุญคุณของพ่อแม่ ของครูบาอาจารย์, นี่อันนี้เป็น *motive* ที่ผลักดันให้เราประพฤติศีลธรรม. เมื่อ *motive* อันนี้ไม่มีแล้วศีลธรรมก็ไม่มี. นี่ไปดูให้ดี ไปตรวจสอบของตัวเองดูให้ดี ว่ามีศีลธรรมอย่างไร, มีสิ่งที่กระตุ้นให้มีศีลธรรมนั้นอย่างไร, มีเท่าไร, หรือหายไปเท่าไร. ถ้าคนเราอยู่แต่ด้วยลำพังความรู้สึกที่เป็นตัวกู-ของกู ต้องการอะไร ๆ แต่ตามชอบใจของกู มีตัวกูเป็นใหญ่อย่างนี้แล้ว, มันไม่มีศีลธรรมได้เลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งศีลธรรมที่ถูกต้องในพุทธศาสนา.

ไอ้อย่างนั้นมันก็เป็นศีลธรรมของมาร ของซาตาน คือศีลธรรมของอารยธรรมเนื้อหนัง, อารยธรรมแผนใหม่ที่บูชಾವัตถุ อาจจะเป็นศีลธรรมนั้นก็ได้; แต่ไม่ใช่ศีลธรรมในพุทธศาสนา หรือพุทธบริษัท อย่างพวกเราที่บวชพระบวชเณร เพราะยึดมั่นในพุทธศาสนา บวชอุทิศพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในพุทธศาสนา, แล้วเราควรจะมีศีลธรรมของเราอย่างไร. ไปอ่านคู่มือสมาธิปฏิบัติ ที่มาในชุดมนุสธรรมไม่มีอภิขมา ไม่พยายาม ไม่เบียดเบียน แล้วก็มีสมาธิปฏิบัติ; สมาธิปฏิบัตินี้มีคำอธิบายอย่างที่ผมได้พูดให้ฟังแล้ว, ต้องเริ่มขึ้นด้วยคำว่าบุญมี บาปมี นรกมี สวรรค์มี ฯลฯ จึงจะเรียกว่าสมาธิปฏิบัติ ในกุศลกรรมบถ.

กรรมบถนี้เขาแปลว่าหนทางแห่งการกระทำ, เต็มกุศลเข้าไปข้างหน้า ก็เป็นกุศลกรรมบถ – หนทางแห่งการกระทำซึ่งกรรมอันเป็นกุศล. แล้วอันสุดท้ายของมันคือสัมมาทิฐิ สำคัญที่สุด เหมือนกับตะเกียงที่นำไปข้างหน้า; ทั้งหมดจะเดินตามหลังสัมมาทิฐิ. เมื่อขาดสัมมาทิฐิอย่างเดียวแล้ว กายกรรม วาจกรรมอื่น ๆ ก็เหลวหมด ไปตามกิเลส ตัณหาหมด; ฉะนั้น เราไปดู ไปที่ไหน ก็ไปดูในแง่นี้เสมอไป. ที่กรุงเทพฯ หรือว่าที่จังหวัดไหนมันมีอะไร ซึ่งมีลักษณะ แสดงให้เห็นว่ามีศีลธรรม; แล้วก็มองดูก็จะเห็นว่า อ้าว เพราะมันขาดสัมมาทิฐิ มันเห็นแต่ปาก แต่ท้อง, ภาษาธรรมะเขาว่าเห็นแต่อัสสาทะของสิ่งซึ่งเป็นเหยื่อ ล่อ เห็นแต่สิ่งนั้นอย่างเดียว, มีคำเรียกตัวอย่างเจ็บปวดว่า *อามิสจักษุ* แต่ถ้าไม่รู้เรื่อง ก็ไม่เจ็บเลย.

อามิสจักษุ แปลว่าอะไร? คุณก็ไม่รู้ ก็แปลว่ามีตาอยู่ที่เหยื่อ. อามิส มันแปลว่าเหยื่อ, จักษุมันก็แปลว่าตา; *อามิสจักษุ* – มันมีตาเพ่งจ้องอยู่แต่ที่เหยื่อ. เห็นแต่เหยื่อเท่านั้น, เหยื่อนี้คือกามารมณ์. พอเรามีตาเป็นอย่างนี้เสียแล้ว มันก็ไม่เห็นอะไร, มิจฉาทิฐิก็ได้โอกาสครอบงำเต็มที่, สัมมาทิฐิก็หนีกระจัดกระจาย ไป; นี่คือสภาพทั่ว ๆ ไปในบ้านเมืองที่ศีลธรรมของคนมันเสื่อม. ธรรมะไม่รู้จักเสื่อม ไม่รู้จักเจริญอะไร; แต่ว่าการประพฤติธรรมของคนนั้นแหละมัน รู้จักเสื่อม รู้จักเจริญ; แล้วไปพูดผิด ๆ โง่ ๆ เวลา ๆ ว่าศีลธรรมเสื่อม ธรรมะเสื่อม.

ธรรมะมันเสื่อม หรือมันเจริญก็ได้; แต่การประพฤติของคนมัน เจริญได้ เสื่อมได้. ก็แปลว่าคนนะมันเสื่อม ในแง่ของศีลธรรม, ฉะนั้น เราก็ต้อง

ดูให้ดีว่า มีความจำเป็น หรือมีความสำคัญมากน้อยอย่างไร. เดียวนี้มันหาความปลอดภัยยากนะ, ไปที่ไหนก็ต้องระวังภัยมากขึ้น ๆ; นี่คือผลหรืออานิสงส์ของการไม่มีศีลธรรม หรือการเสื่อมศีลธรรม. แล้วยังมีอะไรอีกมากมาย อย่าพูดดีกว่า เดียวมันจะกลายเป็นเรื่องการเมือง; แต่ให้มีความเชื่อแนลงไปว่า **ทั้งโลกกำลังเดือดร้อน เพราะศีลธรรมของมนุษย์มันเสื่อม มันพ่ายแพ้แก่วัตถุนิยม.**

ทุกคนหายใจเป็นความเอิร์ดอ้อยทางเนื้อทางหนัง บุษาสั่งนั้นแทนพระเจ้า แทนพระธรรม; เมื่อเขาไม่ได้อย่างใจเขาก็อาละวาด, อาละวาดถึงขนาดเบียดเบียนกัน รบราฆ่าฟันกัน, ความคิดสติปัญญาการศึกษาทุ่มเทไปเพื่อการนี้ทั้งนั้น เพื่อจะล้างผลาญผู้อื่น. แล้วอีกจำนวนหนึ่ง มันไม่ได้อย่างใจ มันก่อกลุ่มมันเกิดเป็นโรควิกลจริต อย่างที่เรียกว่าฮิปปี หรืออะไรทำนองนี้ ที่คล้าย ๆ กันนี้ มันคือความวิกลจริต เพราะเหตุว่ามันไม่รู้ว่าจะมีศีลธรรมอย่างไร.

ศีลธรรมมันขัดกับความประสงค์ หรือความต้องการของเขา, เขาจะเอาศีลธรรม มันขัดกับความประสงค์ของเขา, เขาเอาความประสงค์ของเขา มันก็ขัดกับศีลธรรม; เพราะฉะนั้น *conflict* อย่างนี้มันมากเข้า ๆ เขาเป็นโรคจิต คือทำตามบุญตามกรรมก็แล้วกัน ให้เอิร์ดอ้อยทางเนื้อทางหนังไปวันหนึ่ง ๆ ก็แล้วกัน. นี่ก็เกิดลัทธิอย่างนี้ขึ้นมาในโลก : ด้านหนึ่งก็เกิดลัทธิอย่างนี้ขึ้นมา จนดูไม่ออกว่านี่จะเป็นอะไรกันแน่ จะเป็นคน หรือว่าจะเป็นคนเตวดา หรือจะเป็นอะไรกันแน่, แล้วก็รบกวนผู้อื่นให้ยุ่งยากลำบากไปหมด; เรามองดูก็รู้สึกว่าเขาเป็นคนบ้า แล้วเราก็ก้าว เราก็กลับจะไม่มีที่อยู่. ทีนี้อีกทางหนึ่ง ก็มีแต่คนที่เห็นแก่ตัว พร้อมทั้ง

จะเปรียบเป็นผู้อื่นเสมออย่างอันธพาลอย่างนี้ ความไม่มีศีลธรรมในสังคมนั้นเป็น
 อย่างนี้ ขออย่าได้นึกว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย, เดียวเราจะกล้าเข้าไปโดยไม่รู้สึกตัว.

ผมก็อยากจะพูดถึงเรื่องศีลธรรมบ้างเหมือนกัน กลัวว่าจะมองข้ามกัน
 เสียหมด; เรื่องศีลธรรมนี้จำเป็นจะต้องอยู่กับมนุษย์เสมอไป ตั้งแต่เกิดจนตาย,
 และตั้งแต่ระดับปุถุชนต่ำ ๆ ขึ้นไป จนถึงระดับพระอรหันต์. พูดแล้วบางคน
 จะไม่เชื่อ บางคนจะนึกค้ำอยู่ในใจว่า ทำไมพระอรหันต์จะต้องมีศีลธรรม เพราะ
 ท่านเป็นผู้หมดกิเลส หมดกิจ หมดหน้าที่ จบพรหมจรรย์แล้ว ทำไมจะต้องมี
 ศีลธรรม.

นี่ก็แปลว่า ไม่รู้เรื่องของพระอรหันต์. พระอรหันต์เป็นบุคคลที่ไม่
 มีทิฏฐิมานะ ไม่ยึดมั่นด้วยตัวตนของตน มีแต่สติปัญญาแจ่มใส ฉะนั้น ท่านจึงรู้ว่า
 อะไรควรจะทำ; เพราะเหตุนี้ท่านจึงรับรู้สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม : **รับรู้ของ
 ผู้อื่น** **รับรู้ของตนเอง** **รับรู้ที่ตนจะต้องพึงกระทำ** ในฐานะที่มันเป็นแบบอย่าง
 แก่คนอื่น. มีเรื่องเล่าไว้ในพระคัมภีร์ อย่างเช่นว่า *ตาแก่คนหนึ่งอยากจะไปบวช*
ขอบวชกับพระพุทธเจ้า; พระพุทธเจ้าท่านว่า ใครเคยเกี่ยวข้องกับอะไรกับตาแก่คนนี้
บ้าง.

พระสารีบุตรได้ทูลว่า *ตาแก่คนนี้เคยช่วยเหลือ เคยใส่บาตร เคยอะไร*
ทำนองนี้ ฉะนั้น ยินดีที่จะช่วยตาแก่คนนี้ให้ได้บวช. พระสารีบุตรเป็นพระอร-
 หันต์ ก็ยังมีอาการรับรู้ ที่เรียกว่า *acknowledge* คือ **รับรู้เรื่องของศีลธรรม คือ**
ความกตัญญูกตเวที, ก็ทำไปตามความกตัญญูกตเวที. นี่จึงว่า เรื่องของศีลธรรมนี้
 จะต้องมิ้นับตั้งแต่คนลูกเด็ก ๆ ขึ้นไป ถึงบุดูชน กระทั่งความเป็นพระอรหันต์;

มันต้องอยู่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ธรรมอย่างอื่น. ทุกสิ่งมันต้องมีรากฐาน มีพื้นฐาน, ไม่อย่างนั้นมันตั้งอยู่ไม่ได้. อย่างกับว่าต้นไม้ คุณดู มันก็ต้องวางอยู่บนแผ่นดิน ต้องเกิดอยู่บนแผ่นดิน; ก้อนหินนี้มันก็ต้องวางอยู่บนแผ่นดิน. ถ้าไม่มีอะไรที่เป็นรากฐานรองรับก็ไม่มีอะไรที่จะตั้งอยู่ได้. ที่นี้มนุษย์ธรรมที่น่าชื่นใจนั้นนะ มันก็ต้องอาศัยรากฐานสำหรับรองรับ, สิ่งนี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม; ฉะนั้น ขอให้สนใจสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม.

ศีลธรรมมีความกตัญญูกตเวทีเป็นรากฐานที่สำคัญยิ่ง และเป็นเครื่องชี้ความเป็นคนดีคนเลว.

[เมื่อมีความกตัญญูอย่างเดี๋ยวกทุกอย่างเป็นดีไปหมด.]

ที่นี้ผมก็อยากจะพูดพอเป็นตัวอย่าง. เท่าที่สังเกตศึกษาใคร่ครวญดูมาจนบัดนี้ รู้สึกว่า เรื่องของศีลธรรมแล้ว ไม่มีอะไรจะสำคัญ หรือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญเท่ากับสิ่งที่เรียกว่ากตัญญู, ความกตัญญูกตเวที ที่ถูกเขาถอดออกไปเสียแล้วจากระบบของศีลธรรม. เดียวนี้ไม่มีใครพูดถึงความกตัญญูกตเวที ไม่มีบิดามารดา ไม่มีครูบาอาจารย์ ไม่มีอุปัชฌาย์อาจารย์; เขาโกรธขึ้นมาเมื่อไรเขาก็ทำร้ายได้. แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว มนุษย์นี้จะต้องมีรากฐานอยู่ที่ความกตัญญูกตเวที เพราะว่ามันเป็นจุดตั้งต้น; เพราะในชีวิตของเราได้มาจากบิดามารดา คือความมีพระเดชพระคุณของบิดามารดา ดังนั้น มันจึงมีจุดตั้งต้นอยู่ที่ความรู้พระเดชพระคุณของบิดามารดา ซึ่งเรียกว่ากตัญญูกตเวที ความเป็นผู้กตัญญู

กตเวทิตี, หรือเรียกอีกอย่างก็เรียกว่ากตัญญูตา กตเวทิตา แล้วแต่จะเล็งถึงตัวธรรมะ หรือเล็งถึงตัวบุคคล. (เรียกว่ากตัญญูกตเวทิตี เล็งถึงตัวบุคคล, กตัญญูกตเวทิตา เล็งถึงตัวธรรมะ)

ถ้าเราขาดคุณธรรมข้อนี้ จะขาดอื่น ๆ อีกมาก; คือจะไม่รัก จะไม่เคารพ จะไม่เชื่อฟัง จะไม่อะไรอีกมาก จะไม่ซื่อสัตย์ด้วย. ฉะนั้น คนแต่โบราณกาลมา จึงถือว่าความกตัญญูกตเวทิตีเป็นคุณธรรมสำคัญ ที่ว่าจะเป็นเรื่องวัดเครื่องชี้บอกว่ามันเป็นคนดี หรือคนเลว. โดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวจีน จะยกเอาความกตัญญูกตเวทิตีเป็นเบื้องหน้า แล้วก็ใช้ไปสารพัดอย่างในทุกแง่มุม; ซึ่งในหลักพุทธศาสนาก็เหมือนกัน ไปคิดดูเถอะ จะยกกตัญญูกตเวทิตีนี้เป็น

คุณธรรมรากฐาน โดยอาศัยหลักกรรมชาติ. ถ้าเราไม่ยอมรับรู้ข้อที่เราเกิดมา หรือว่าเรามีชีวิตอยู่ได้ เพราะบุคคลอื่นที่ช่วยให้เป็นเช่นนั้นแล้ว, เราจะไม่มีความรู้สึกชนิดที่ประกอบไปด้วยศีลธรรมเลย, จะไม่รู้สึกรับบุญคุณของบิดามารดา มันก็จะเป็นอะไรบ้าง ที่นี้ก็ไม่รักบิดามารดา จะไม่เชื่อตรงต่อบิดามารดา จะไม่เคารพต่อบิดามารดา จะไม่เสียสละเพื่อบิดามารดา จะไม่ทนลำบากเพื่อความผาสุกของบิดามารดา กระทั่งจะไม่หยอดน้ำข้าวหรือยาให้บิดามารดาที่แก่จะตายอยู่เดี๋ยวนี้แล้ว.

นี้วัฒนธรรมสมัยใหม่เขาได้ยืนยันว่าเป็นอย่างนี้ บิดามารดาไม่เท่าไรก็เลิกกัน บิดามารดาก็แก่เฒ่าอยู่ตามลำพัง บิดามารดาก็เจ็บไข้และตายไป ลูกหลานมาเยี่ยมเหมือนกับเป็นแขกอย่างนั้นแหละ. นี้วัฒนธรรมสมัยใหม่; แต่วัฒนธรรมโบราณไม่ใช่อย่างนั้น มันจะต้อง ชีวิตของเราจะต้องยกให้บิดามารดา, อย่างวัฒนธรรมชาวจีนนี้ บิดามารดาตายลงไปมีพิธีรีตองมาก ที่แสดงถึงความกตัญญูกตเวทิตี. ก็ไปดูภาพเขียนเรื่องยี่สิบสี่ห้า ในตึกนี้อีกทีก็แล้วกัน ว่าความกตัญญู

กตเวทีทำไมมันจึงมากถึงขนาดนั้น. ถ้าตามธรรมเนียมเก่าแก่ ๆ คูเหมือนจะต้องไปเฝ้าหลุมฝังศพอยู่ทุกคืน ๆ ๆ ก็เดือน หรือก็ปีก็ไม่ทราบ สำหรับบุตรชายที่เป็นหัวปี, เพื่อจะฝังความรู้สึก หรือคุณธรรมอันนี้ให้มันแน่นแฟ้นลงไปในจิตใจ โดยไม่รู้สีกตัว แล้วยกถอนออกไม่ได้.

ภาพภาพหนึ่ง มีเด็กคนหนึ่งแม่ของเขาเป็นคนบ้าจี้ พ่อฟ้าร้องแม่ของเขากระวนกระวายโอดเต็นนี้ เขาต้องไปกอดให้แม่หายกลัว; จนกระทั่งแม่เขาตายไปฝังไว้แล้วในที่ฝังศพ. ถ้าฟ้าร้องขึ้นมาอย่างนั้นเขาวิ่งไปที่หลุมฝังศพที่อยู่หลังบ้าน เขากอดหลักหลุมฝังศพ บอกว่า แม่, ลืออย่างกลัว ๆ อ้าวอยู่ที่นี้แล้ว; เขายังคงทำอย่างนี้อยู่. คนสมัยนี้ก็ต้องเห็นว่ามันบ้า; แต่ผู้รู้เรื่องวัฒนธรรมอันนี้ก็จะยกมืออนุโมทนาสาธุ. นี่เรื่องมันเป็นเสียอย่างนี้; คือเห็นว่าคนที่กตัญญูกตเวทีเหล่านั้น คนบ้าทั้งนั้น ผู้มากินเหล้าเมายา ร่ำเริงเต็มทีกันที่นี้เดี๋ยวนี้ เพราะว่าพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้ สู้อย่างนี้ก็ได้; ไม่มีความกตัญญูกตเวที.

ฉะนั้น เราจงเอาศีลธรรม คือกตัญญูกตเวที ที่เป็นจุดตั้งต้นของชีวิตนั้นแหละมา, มาเป็นหมายเลขหนึ่ง; เพราะเราหลุดมาจากห้องแม่ได้ เพราะพระเดชพระคุณของแม่ เราต้องรู้บุญคุณข้อนี้ นี่คือกตัญญูกตเวที. ถ้าพ่อแม่บอกว่าหยุดเรียน ก็หยุดเรียน; นี่ถ้าสมมติว่าความคิดมันเกิดไม่ตรงกันนี้ มาทำงานมาไถนา ก็หยุดเรียนมาไถนา ไม่ต้องมีความคิดที่จะแย้ง. เดียวนี้เขาไม่ยอมแน่ ลูกเด็ก ๆ นี้ มันจะต้องเดินร่นตามความประสงค์ของมัน จนพ่อแม่มันจะโง่งตามไปด้วย; ฉะนั้น ความรู้สึกประเภทกตัญญูกตเวทีก็ค่อย ๆ จางไป ๆ เพราะว่าพ่อแม่มันโง่ ลูกมันบ้า, กตัญญูกตเวทีก็หายไป.

เมื่อไม่มีกตัญญูกตเวที ก็คิดว่ามันจะมีอะไร ? มันจะไม่เคารพพ่อแม่ มันจะไม่เชื่อฟังพ่อแม่ มันจะไม่อดทนเสียสละเพื่อพ่อแม่ มันจะไม่มีความซื่อตรงกับพ่อแม่ มันจะไม่เมตตากรุณาพ่อแม่ แม่แก่จวนจะตายจะเข้าโลงอยู่แล้ว; มันยังเห็นแก่ความสุขส่วนตัว แล้วมันก็เป็นคนที่มีจิตใจกระด้าง คือไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปปะ ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป; ดังนั้น จึงทำบาปอย่างอื่นได้ทุกอย่างเลย ไม่มีบาปอันไหนที่คนอกตัญญูจะทำได้ ก็ทำได้หมด เพราะว่าใจมันกระด้าง; ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมมันก็มีไม่ได้ มันหายไปหมดอย่างนี้. โลกของเราที่ว่าไปเป็นทาสอารยธรรมเนื้อหนังมากขึ้นนี้ ก็หมายความว่าศีลธรรมมันก็จะหมดไป ๆ, ก็จะเหลืออยู่แต่ความเห็นแก่ตัว; ทุกคนเห็นแก่ตัวหนักเข้า ๆ ก็จะได้เบียดเบียนกันในรูปแบบที่เรียกว่ามิจฉัญญู, นี้ก็สมกันแล้ว.

ขอให้พิจารณาคูวัฒนธรรมแต่โบราณ จะเป็นวัฒนธรรมจีน วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมอินเดีย จะยกเอากตัญญูกตเวทีมาเป็นหมายเลขหนึ่ง; ดังนั้น เด็กนั้นจึงมีอะไรที่ชั่วหรือที่เลวไม่ได้ เพราะมันเห็นแก่พ่อแม่ หรือผู้มีบุญคุณ, เพราะถ้าไปทำชั่วมันก็รู้ว่าพ่อแม่ไม่ชอบ นี่มันก็ทำไม่ได้ มันก็มีหิริ มีโอตตปปะได้. ถ้าเราจะนึกถึงว่าพ่อแม่ของเราไม่ชอบให้เราทำอย่างนี้ แล้วก็ไม่มีใครที่จะทำความผิดความชั่วได้. แม้ว่าพ่อแม่จะได้ตายไปแล้ว หรือปู่ย่าตายายจะได้ตายไปแล้ว, ก็ต้องถือว่า ท่านเหล่านั้นยังมีความหวังที่จะให้เราทำสิ่งที่ดีที่มีประโยชน์ ที่เป็นความดีแก่วงศ์สกุล; ฉะนั้น จึงทำความชั่วไม่ได้.

ในสมัยโบราณเขาพูดถึงศีลธรรมไว้ได้ ด้วยความรู้ลึกอย่างนี้. เดียวนี้เรามาเลิกถอนกันเสีย มันก็มีแต่เรื่องปากเรื่องท้อง. ขอให้นึกกันใหม่สำหรับความ

รอด หรือความปลอดภัยของตัวเอง. เมื่อคนทั้งหลายเขาจะไม่เอากันก็ตามใจเขา แต่เราจะต้องนึกถึงข้อที่ว่า ที่ถูก ที่ดี ที่จริง ที่ยุติธรรม ที่อะไรมันเป็นอย่างไรร. **ถ้าว่าเขาจะไม่เอากัน เราก็ยังเอาได้คนเดียว สำหรับสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม,** เขาจะว่าเราบ้า เราก็ไม่บ้า เราคงมีศีลธรรมได้ โดยที่พวกที่มันไม่มีศีลธรรมมันว่าคนนี่บ้า; เดียวนี้เรามันโง่เอง, พอเขาว่าบ้า เราก็จะพลอยเป็นบ้าไปเสียด้วย, ที่จริงมันเป็นไปได้.

คนตั้งเขอะแยะมันพูดว่า คนไม่สูบบุหรี่มันบ้า, คนนั้นมันก็เลยสูบบุหรี่ เพราะมันโง่ไปเชื่อฟังคำของคนบ้า. นี่ข้อแก้ตัวที่ว่า *ผมทิ้งบุหรี่ไม่ได้เพราะเพื่อนไม่ใช่เพราะผมนี่;* อย่างนี้ผมได้ยินมาเป็นสิบ ๆ ครั้งแล้ว ที่เขามาแก้ตัวว่าผมทิ้งบุหรี่ไม่ได้ ทิ้งเหล้าไม่ได้ เพราะเพื่อน ไม่ใช่เพราะผม. แต่ไม่ได้ลองคิดดูว่า เพราะเรามันโง่ เพราะเพื่อนมันบ้า หรือมันจะแลกกันก็ได้ ผลัดกันโง่ผลัดกันบ้า คนละทีก็ทิ้งบุหรี่ไม่ได้ ทิ้งเหล้าไม่ได้; ถึงศีลธรรมอื่น ๆ ก็เหมือนกันแหละ ถ้ายังมัวแต่ผลัดกันโง่ผลัดกันบ้าอย่างนี้ มันก็จูงกันไปลงเหวหมดแหละ. ฉะนั้นระวังให้ดี ๆ, คนวัยรุ่นโดยเฉพาะ ต้องระวังข้อนี้ให้ดี ๆ, ให้มีศีลธรรมที่ตั้งรกรากอยู่บนความกตัญญูกตเวที.

“ศีลของมนุษย์” ที่ทุกคนควรสมาทานไว้.

ดังนั้น คุณช่วยจดจำไว้ให้ดี ๆ; นี่ก็ความเป็นความตาย ของสิ่งที่เรียกว่าวิญญาน. ขอให้ทุกคนสมาทานศีลของมนุษย์ไว้ว่า เราจะเป็นบุตรที่ดี

ของบิดามารดา, ว่าจะเป็นที่ดีของครูบาอาจารย์, ว่าจะเป็นที่ดีของเพื่อน, ว่าจะเป็นที่ดีของพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ หรือของชาติ, และว่าเราจะเป็นที่ดีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า; ทั้ง ๕ อย่างนี้มันกตัญญูกตเวทีทั้งนั้น, แต่มันสูงขึ้นไป ๆ ๆ. เราจะเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา อย่าจับบิดามารดาไถ่สรก; นักเรียนไปเที่ยวเสีย สอบไล่ตก ก็โกหกบิดามารดาว่าสอบได้ขอเงินอีก, ตั้งหลายปีกว่าบิดามารดาจะรู้ว่ามันไปเหลวไหลที่กรุงเทพฯ แล้วมันไปติดคุกติดตะรางเลย.

นี่มันเป็นการจับบิดามารดาไถ่สรก; แล้วก็มีอยู่ ไม่ใช่เป็นเรื่องนิยาย; ที่นี้ก็มี; ดังนั้น อย่าเป็นผู้จับบิดามารดาไถ่สรก. เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, แม้เป็นพระเป็นเณรแล้ว ก็ยังต้องเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา. บิดามารดาจะขึ้นอกขึ้นใจได้ด้วยวิธีใดจงทำอย่างนั้น : ให้สีกก็สีก ให้บวชก็บวช ให้ทำอะไรก็ทำอย่างนั้น. ชีวิตของเรามันมีค่าอยู่ที่บิดามารดา เพราะว่าเราเกิดเองไม่ได้, เราไม่ได้เกิดจากโพรงไม้ เราเกิดจากบิดามารดา. ขอให้ภาวนาที่จะเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, แล้วอย่ากลัว บิดามารดาไม่ต้องการให้เราชั่ว ต้องการให้เราเจริญ; เราเสียอีกอย่าทำชนิดที่ว่า จับบิดามารดาไถ่สรกไปในนรก ให้ร้อนใจอยู่ตลอดเวลา.

เราก็คือเป็นที่ดีของครูบาอาจารย์. เราต้องมีครูบาอาจารย์ อย่าคิดเหมือนอย่างที่ถูกแล้วข้างต้นว่า เด็ก ๆ สมัยนี้ไม่มีครูบาอาจารย์ ไม่มีสถาบันของครูบาอาจารย์. ตัวกูเป็นตัวกู ต้องได้อย่างที่กูต้องการอย่างนี้ ครูบาอาจารย์ต้องสนองความประสงค์ของกู เพราะว่ากินเงินเดือนที่เขาเก็บไปจากพ่อแม่ของกู; อย่างนี้ไม่มีครูบาอาจารย์ ความกตัญญูไม่มี ความเคารพไม่มี ความเชื่อฟังไม่มี

ความละเอียดบาปไม่มี. เพราะฉะนั้น เด็กคนนั้นมันฉิบหายเอง ไม่ต้องมีใครมาทำให้ฉิบหาย; เขาทำตัวเองให้ฉิบหาย เพราะว่าเขาไม่มีครูบาอาจารย์.

ทีนี้ข้อที่ว่า เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน; ก็ให้ถือว่านี่ก็เป็นความกตัญญูกตเวที. เราอยู่ในโลกนี้ เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งนั้น หรือว่าโลกนี้มันอยู่ได้เพราะมันช่วยกันคนละไม้ละมือ โลกนี้มันจึงเป็นโลกอยู่ได้; ฉะนั้น เมื่อเรามีชีวิตอยู่ในโลกนี้กับเขาด้วย เราก็เป็นหนี้บุญคุณคนทั้งหลาย ที่ช่วยกันทำให้โลกนี้มันมีอยู่ได้; นี่เป็นเหตุผลที่กว้าง ๆ. ทีนี้เอามาให้มันแคบว่า เพื่อนแท้ ๆ นี้ เพื่อนเล่นเพื่อนกิน เพื่อนอะไรที่เราจะต้องมีกันทุกคนนี้, เราจะต้องเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน อย่าเป็นเพื่อนชนิดที่ปลอม หรือว่าเทียม เป็นเพื่อนที่ดี, เป็นเพื่อนที่แท้ของเพื่อน เพราะความกตัญญูกตเวที, มันจะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แล้วมันจะรักใคร่ซึ่งกันและกันมากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม, เหลียวไปทางไหนมันจะพบแต่ความปลอดภัย ความยิ้มแย้มแจ่มใส, ความทุกข์เกิดขึ้นมันช่วยกันแก้ไขไปได้โดยรวดเร็ว; แม้กระทั่งความทุกข์ทางจิตใจ ถ้ามีเพื่อนที่แท้ที่จริงที่ดี เขาจะช่วยปลดปล่อย หรือว่าเขาจะช่วยชี้แจงให้มันสิ้นไปได้.

แล้วคำว่าเพื่อนนี้ อย่าหมายความว่าเพื่อนที่เป็นเพื่อนเกลาเล่นหัวด้วยกัน; คำว่าเพื่อนมีหลายความหมาย. เอากันอย่างนี้ก็แล้วกัน ถ้าตามหลักของพระพุทธเจ้า : ที่ต่ำกว่าเราก็คือเป็นเพื่อน, เสมอกับเราก็คือเป็นเพื่อน, สูงกว่าเราก็คือเป็นเพื่อน. ที่ต่ำกว่าเรา เราก็คือต้องรักเขา ช่วยเหลือเขา, เสมอกันก็ก็เป็นเพื่อนกันไป, ที่สูงกว่าเราก็นับถือบูชาเขา; อย่างนี้มันเลยเป็นเพื่อนหมด. คนที่ดีกว่าเรา สูงกว่าเราก็คือเป็นเพื่อนของเราที่จะพร้อมที่จะช่วยเหลือเรา, ที่เร็วกว่าเรา ต่ำกว่าเรา ยากจนกว่าเราก็คือเป็นเพื่อนของเรา พร้อมที่จะช่วยเรา. ที่เขาเรียกว่ากัลยาณมิตรนั้น

เขาหมายถึงครูบาอาจารย์ หรือว่ากระทั่งพระอรหันต์ก็เป็นกัลยาณมิตรของคนได้. นี่ก็เป็นเพื่อนชนิดหนึ่งซึ่งมีความหมายสูงมาก.

แม้ที่สุดแต่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ในแง่หนึ่ง ในเหลี่ยมหนึ่งก็เป็นเพื่อนได้; แต่เราอย่าคิดอย่างนั้นเลย ให้เป็นบิดามารดา ให้เป็นครูบาอาจารย์อะไรไป; ให้มันเหลือแต่เพื่อนนี้ต่ำกว่าเราก็มิ เสมอกันก็มี สูงกว่าเราก็มิ ก็เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน, ที่ยากจนกว่าเรา ต่ำกว่าเราก็มิรักเขา เอ็นดูเขา หรือช่วยเหลือเขา, ที่สูงกว่าเราอยู่เหนือเราก็มิเชื่อฟังเคารพบูชาเขา หรือช่วยสนับสนุนเขา, ที่เท่ากันก็ไปด้วยกันอย่างกลมเกลียว; นี้เรียกว่าเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน.

ทีนี้เป็นพลเมืองที่ดีของชาตินี้ หมายความว่าเราอยู่คนเดียวไม่ได้ มันต้องรวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ เป็นชาติ เราก็มิเป็นสมาชิกที่ดีของชาติ เพราะกตัญญูต่อชาติ หรือต่อเพื่อนอย่างเดียวกัน. เรารักเพื่อนของเรา กตัญญูต่อเพื่อน, เรารักชาติเพราะว่าเรากตัญญูต่อชาติ. เดียวนี้เขาไม่สอนกันอย่างนี้, ให้ทำละเมอ ๆ เคารพธงชาติผ้าชีวี่ว เด็กก็ทำอย่างฝันใจทำ ไม่รู้นั่นมันคืออะไร; เพราะไม่ได้สอนเรื่องกตัญญูกตเวทิมาดั้งแต่อ่อนแต่ออก.

อันสุดท้ายที่สำคัญที่สุดก็เป็นสาวกที่ดีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า; ก็ไม่ขบถต่อหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เชื่อฟังคำสั่งสอน, จะทำอะไรนึกถึงพระพุทธเจ้าก่อน, จะตัดสินใจอะไรลงไปนึกถึงพระพุทธเจ้าก่อน, เกิดปัญหาอะไรขึ้นมานึกถึงพระพุทธเจ้าก่อน. เช่นว่าเราจะทำอะไรลงไป เราทำเหมือนกับว่าเราไปถามพระพุทธเจ้าก่อน ไปทูลถามพระพุทธเจ้าก่อน ขอความเห็นว่าเป็นเรื่องนี้

ควรจะทำอย่างไรอย่างนี้; ถ้าเราใคร่ครวญอยู่อย่างนี้เราจะพบคำตอบ
คล้าย ๆ กับว่าพระพุทธเจ้าท่านบอก.

ผู้เมียจะหย่ากันอย่างนี้ไปถามพระพุทธเจ้าก่อน มันก็จะเกิด
สติสัมปชัญญะชนิดที่จะบอกให้รู้ว่าเราควรทำอย่างไร; มันถูกกว่าที่จะทำไปโดย
ผลุนผลัน ๆ. เป็นภิกษุ สามเณรจะทำอะไรก็ต้องนึกถึงพระพุทธเจ้าก่อน ถาม
พระพุทธเจ้าก่อน; จะสูบบุหรี่อย่างนี้ก็ถามพระพุทธเจ้าก่อน, จะทิ้งบุหรี่ก็ไปถาม
พระพุทธเจ้าก่อน ท่านจะบอกว่าแน่แล้วควรจะทำทิ้งแล้ว. นี่ถามพระพุทธเจ้าก่อน
หมายความว่าอย่างนี้ ไม่เป็นผู้ประมาท. แล้วก็ป็นสาวกที่ดีของพระพุทธเจ้า
นี่คือความกตัญญูอย่างใหญ่หลวง. อย่างเราบวชนี้ สืบศาสนาของพระพุทธเจ้าไว้
เป็นการกตัญญูอย่างใหญ่หลวงเหมือนกัน; เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านมีพระ
ประสงค์จะให้เราช่วยกันทำให้มีศาสนาไว้ เป็นที่พึ่งแก่โลก. ทุกอย่างเป็นไปได้
หมด เพียงแต่มีความกตัญญูอย่างเดียว.

ฉะนั้น กตัญญูต่อบิดามารดา จงเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา, กตัญญู
ต่อครูบาอาจารย์ ก็เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์, กตัญญูต่อเพื่อนฝูงก็เป็นเพื่อน
ที่ดีของเพื่อน, กตัญญูต่อประเทศชาติ ก็เป็นสมาชิกหรือเป็นพลเมืองที่ดีของ
ประเทศชาติ, กระทั่งว่ากตัญญูต่อพระพุทธเจ้าซึ่งมีบุญคุณต่อคนทุกคน ก็ทำคนให้
เป็นสาวกที่ดี เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาที่ดี ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

ที่นี้ศีลธรรมทั้งหลายทุกข้อก็ข้อ ๆ จะมาหมด จะมาเองโดยอัตโนมัติ,
แล้วพอดี ๆ ในลักษณะที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา. ขอให้ตั้งต้นด้วยคุณธรรม คือ

ความกตัญญูกตเวทิต์ที่รับรู้ในข้อที่เราอยู่ได้ด้วยบุญคุณ หรือพระเดชพระคุณ
ของใคร กตัญญู; มันก็จะทำให้เกิดธรรมะอย่างอื่นอีกมากมาย ในระบบของ
ศีลธรรม.

เอาละ, วันนี้เวลายันจำกัดแล้ว ก็ต้องรอไว้ก่อน; ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ จะ
พูดกันต่อไปในเมื่อมีโอกาส.

มกุฏศีลธรรม

- ๒๗ -

๒๗ เมษายน ๒๕๑๕

ศีลธรรมในฐานะที่ เป็นรากฐานของมนุษยธรรม.

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากการบรรยายในครั้งที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน ไปจนถึงหน้า ๗๐๓.]

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดโดยหัวข้อว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ในรูปของ **ศีลธรรม**. ขอให้ทบทวนความเข้าใจในข้อนั้น ให้ชัดเจนอยู่เสมอด้วย ว่าแม้จะเรียกว่าศีลธรรม ก็ยังมีหลักเป็นความตั้งอยู่ตรงกลาง ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา

อยู่เสมอ. ทั้งนี้เพราะเหตุว่า มัชฌิมาปฏิปทาครั้งนี้ เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ทั้งหมด แล้วก็ทุกชั้นทุกระดับ; แม้ว่าจะมาอยู่ในระดับศีลธรรม ซึ่งมีลักษณะกระเด็นไปในทางสัสตทิกุญฺญ ก็มีได้หมายความว่า เป็นสัสตทิกุญฺญอย่างเต็มที่, มัน เป็นเพียงมีความรู้สึกที่เป็นรากฐานของการที่บุคคลคนธรรมดาสามัญ จะได้มีกำลังใจในการที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อตัวเองให้มันดีขึ้นเท่านั้น.

ฉะนั้น แม้ว่าจะมีสัสตทิกุญฺญบ้างในลักษณะเช่นนี้ ก็มีได้จัดไว้ในฐานะที่เป็นสุดโต่ง ซึ่งมันตรงกันข้ามกับมัชฌิมาปฏิปทา, ก็เรียกว่าไม่เสียไปในส่วนมัชฌิมาปฏิปทา. และถ้ารู้จักสังเกตให้ดี ๆ ทำความเข้าใจให้ดี ๆ มันก็จะมีการน้อมมาในทางที่จะไม่เป็นสัสตทิกุญฺญ ก็จะค่อย ๆ มองเห็นไปในรูปที่ว่า เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, ยิ่งขึ้นทุกทีได้เหมือนกัน; อย่างนี้ก็ยิ่งเป็นมัชฌิมาปฏิปทามากขึ้น. กระทั่งมาอยู่ในรูปของศีลธรรมแล้ว ก็ยังจะต้องพยายามให้มันลดความมีตัวตนลงไปทุกที. ศีลธรรมที่ถูกต้อง มันก็มุ่งหมายจะลดความรู้สึกว่าตัวตนด้วยกันทั้งนั้น; แม้ว่าในขั้นที่มันหยาบเกินไป จนถึงกับต้องใช้อะไรเป็นการบังคับ เช่นเรื่องศีล เป็นอุบายอันหยาบนี้ มันก็เพื่อจะมุ่งหมายขูดเกลาคำพูดที่มีอยู่ ให้มันเบาบางลงด้วยเหมือนกัน.

นี่เป็นความมุ่งหมายที่จะน้อมไปหามัชฌิมาปฏิปทาให้จนได้; ฉะนั้น การบำเพ็ญทานของพุทธบริษัท จึงมีความมุ่งหมายไปในทางที่จะให้หมดความยึดมั่นถือมั่นเรื่องตัวตน, ไม่ใช่ว่าจะเป็นการค้ากำไรเกินควร ลงทุนนิดหน่อย เอาสวรรค์วิมานอย่างนั้น, ไม่ได้มีความมุ่งหมายอย่างนั้น. มีหลักชัดเจนอยู่ว่า จะให้ทานก็ดี จะรักษาศีล เจริญสมาธิอะไรก็ดี ก็ต้องการให้เป็นไปเพื่อขูดเกลาคำพูด, ไม่ใช่ให้เป็นไปเพื่ออุปธิ. บุญโดยทั่วไปที่มันมีมาแต่เดิมนั้น มันเป็นไปเพื่ออุปธิ; ที

นี้บุญของพุทธบริษัทมันก็เริ่มตั้งต้นจะขุดเกลาอุปธิ ฉะนั้น จึงมีลักษณะเหมือนกับการชำระชะล้างให้สะอาด. นี่ความมีหลักแกนกลาง เป็นมัชฌิมาปฏิปทา หรือว่ากำลังโน้มไปเพื่อมัชฌิมาปฏิปทา, ซึ่งได้กล่าวให้เห็นแล้วในวันที่แล้วมา.

ที่นี้ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ศีลธรรมในฐานะที่เป็นรากฐานของมนุษยธรรม.** ในตอนแรกได้กล่าวให้เห็นว่า **มัชฌิมาปฏิปทานี้** มันก็เป็นรากฐานของศีลธรรม, **เป็นรากฐานของศีลธรรมอย่างลึกซึ้ง** อย่างกว้างขวาง แล้วก็อย่างซ่อนเร้นด้วย. **ศีลธรรมทั้งหลายมันก็มุ่งหมายเพื่อจะส่งเสริมความเป็นมนุษย์ให้ถูกต้องและให้ถึงที่สุด** มันจึงเป็นรากฐานของมนุษยธรรม ซึ่งจะได้พูดกันในวันนี้.

ศีลธรรมมีทั้งประเภทอย่างหยาบและอย่างละเอียด.

สำหรับศีลธรรม ก็เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง; ยิ่งเดี๋ยวนี้แล้วก็มิอะไรที่เขาเรียกว่าปรัชญาของมันกว้างขวาง. นักศึกษาค้นคว้าทางศีลธรรมและปรัชญาของศีลธรรมนี้ ไปค้นคว้ากันเป็นการใหญ่; ถ้าเราไปดูตำราประเภทนั้นแล้วก็เห็นว่าน่ากลัวเหมือนกัน มันมีมากมาย แล้วก็แตกแยกออกไปหลายแง่หลายแขนง หลายมุมจนเวียนหัวในที่สุด, เลยกลายเป็นปรัชญาที่ผลิตไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไร. อันนี้มันเป็นเหตุให้ศีลธรรมในโลกไม่ดีขึ้น; เพราะมันมัวแต่ทำกันไปในแง่ของวิชาความรู้ หรือของปรัชญาไปเสียหมด, ตัวศีลธรรมจริง ๆ เลยไม่เกิด. มัวแต่เถียงกันเรื่องปรัชญาของศีลธรรม; ไอ้ที่เรียกว่า *morality* ไม่มีการ

ปฏิบัติ, ไปปฏิบัติในการถกเถียงกันเรื่อง *ethic* ซึ่งเป็น *philosophy* ของ *morality* อีกทีหนึ่ง.

นี่คือข้อเท็จจริงที่กำลังมีอยู่ในโลกเวลานี้; มันก็เป็นโลกของนักปราชญ์ ช่างพูด แล้วก็ไปในแง่ของปรัชญา หรือปรมัตถ์ที่เพื่อ. ฉะนั้น เราจะต้องมาคุยกัน ใหม่ แล้วคุยกันให้ดี ๆ; อย่าไปเพื่อ อย่าไปเคลือบเปิดเบิงจนไม่รู้จะไปถึงไหนกัน, ก็มดูลงที่แผ่นดินดึกว่า. ภาษาคนเมืองนี้เขาเรียกว่า “ดูหัวแม่เท้าของตัวเอง”; หมายความว่า อย่าไปดูให้มันมาก ให้มันสูง ให้มันไกลไปที่ไหน, ให้ดูตัวเอง แล้วให้ดูตั้งแต่ขั้นต่ำที่สุด **ว่าเราจะต้องมีอะไรกันบ้างที่ถูกต้องและที่จำเป็น. สำหรับศีลธรรมนี้** เมื่อรวบรวมมาจากที่เขาค้นคว้าไว้มากมายจนเวียนหัวนั้น **เอามาสรุปดูแล้วมันก็เห็นว่ามันมีอยู่สัก ๒ ประเภท** หรือ ๒ ทิศทาง **คือ ศีลธรรมหยาบ หรือต่ำ** ที่ต้องใช้การบังคับสำหรับคนที่มันยังอยู่ในขั้นต่ำ; แล้วก็ **ศีลธรรมชั้นประณีต** ไม่ต้องมีการบังคับสำหรับคนที่เป็นผู้ดี จะต้องปฏิบัติให้ มันดีขึ้นไป, ไม่ใช่ศีลธรรมสำหรับผู้เลว.

นี่ศีลธรรมหยาบนี้มันก็มีอยู่ในสายหนึ่ง กระทั่งเป็นรากฐานของ กฎหมาย ของวินัย ของอะไรต่าง ๆ, ล้วนแต่เป็นเรื่องบังคับทั้งนั้น; แล้วศีลธรรม ละเอียดมันก็เป็นรากฐานของมนุษยธรรม หรือว่าของพระธรรม ของธรรมะใน ศาสนาไปในที่สุด. **นี่เราจะต้องมองดูกันว่า ศีลธรรมหยาบนั้น มันตั้งต้นขึ้นมา ตั้งแต่มนุษย์เริ่มเป็นมนุษย์โดยการเป็นคนป่า** แล้วเป็นคนป่าที่ค่อย ๆ ดีขึ้น ๆ แล้วก็พบสิ่งที่เป็นความจำเป็นที่เขาจะต้องมี ต้องรู้ **สำหรับสังคมของตนจะได้อยู่ รอด** แล้วก็บังคับให้สมาชิกทั้งหลายต้องประพฤติ. **นี่ศีลธรรมหยาบมันเกิดขึ้น**

อย่างนี้ ในหมู่คนที่เริ่มลืมหลืมตาขึ้นมาในโลกมนุษย์; ศีลธรรมนี้อยู่ในชื่อที่ประหลาด ๆ เรียกว่าตาบู้บั้ง อะไรบั้งทำนองนั้น, ล้วนแต่เป็นเรื่องบังคับบังคับตรง ๆ บ้าง บังคับด้วยความกลัวบั้ง อะไรบั้ง, ในที่สุดก็มาเป็นรูปหลักการทางระเบียบวินัย กฎหมาย หรือศีลโดยตรงเหล่านี้.

ทีนี้ต่อมาเขามีความคิดสูงขึ้น เจริญขึ้น ดีขึ้น, มันพบอีกแขนงหนึ่งที่มันละเอียด ละเอียดสุขุม ลึกซึ้งเกี่ยวกับจิตใจไปในทางของจิตใจ ว่าเราจะต้องทำจิตใจอย่างไร ความเป็นมนุษย์มันจึงจะดี คือน่ารัก น่าพอใจมากขึ้น; ก็เกิดศีลธรรมละเอียดขึ้นมาอย่างนี้. มันก็เป็นคู่กันมาเรื่อย ๆ : ศีลธรรมบังคับกับศีลธรรมไม่บังคับ. แล้วก็ยังมีส่วนที่มันผสมกลมกลืนกันไปในตัว : สิ่งที่ต้องบังคับนั้นนะถ้าเมื่อคนเห็นด้วยเข้าแล้ว คือเขาเป็นผู้ดีมากขึ้นแล้ว มันก็ไม่ต้องบังคับ, แล้วมันก็กลายเป็นขนบธรรมเนียม ประเพณีไปได้ คือสมัครใจทำกันทุกคน. เมื่อก่อนมันต้องบังคับ, มันเปลี่ยนรูปไปเสียอย่างนี้ก็มี คือคนมันดีขึ้น มันเป็นผู้ดีขึ้น; ส่วนที่มันเป็นผู้เลวอยู่ตามเดิม มันก็ต้องบังคับกันไปตามเดิม. เมื่อประเพณี ขนบธรรมเนียม หรือวัฒนธรรมมันไม่พอ มันก็ต้องใช้อำนาจบังคับคนเหล่านั้นให้อยู่ในร่องในรอย. นี่เราจะดูกันถึงเรื่องศีลธรรมละเอียดที่เป็นรากฐานของมนุษยธรรม ตามหัวข้อที่ได้วางไว้ในวันนี้.

ศีลธรรมหยาบหรือศีลธรรมบังคับมารวมหมดอยู่ที่ศีล ๕.

ศีลธรรมหยาบเป็นเรื่องบังคับ กลายเป็นเรื่องศีล เรื่องวินัย ก็ไปศึกษากันก็แล้วกัน; แต่อยากจะบอกสักหน่อยหนึ่งว่า เรื่องศีลธรรมบังคับนี้ อย่างไร ๆ

ก็มารวมหมดยุที่ศีล ๕, จะเป็นศีลของพระ ของเณร ของภิกษุณีซึ่งมีมากมาย
อะไร ก็มารวมอยู่ที่ศีล ๕ ทั้งนั้นแหละ; แล้วศีล ๕ ก็เหมือนกันแหละ จะต้อง
เข้าใจให้ถูกต้อง :-

ข้อที่ ๑ มันมุ่งหมายกว้างว่าไม่ประทุษร้ายชีวิต หรือร่างกายของ
ผู้อื่น. นี่มันแยกแขนงไปมาก แม้ถ้าเป็นชั้นภิกษุเพียงแต่เงื้อมมือด้วยความโกรธจะ
ตีใคร จะตบใครตักคนหนึ่งก็เป็นผิดแล้ว ฉะนั้น ภิกษุเงื้อมมือดูการให้ประหารก็
เป็นปาจิตติยอย่างนี้; มันมีมาก ทั้งหมดนี้มันไปรวมอยู่ที่ศีลข้อ ๑ ที่ตั้งใจ
ประทุษร้ายชีวิตร่างกายของเขา หรือว่าลงมือกระทำแล้วครั้งหนึ่งอะไรนี้เป็นบุพพ
ภาค;

ดังนั้น ศีลข้อ ๑ มันจึงคลุมกว้างไปหมดถึงการประทุษร้ายชีวิตร่างกายของผู้อื่น
สัตว์อื่น กระทั่งสิ่งที่มีชีวิตเป็นต้นไม้ต้นไม้. ถ้าจะถือวินัยชั้นละเอียดประณีต
สำหรับภิกษุ มันก็ไม่ประทุษร้ายชีวิตแม้แต่ของต้นไม้. ชีวิตละเอียดเล็กเท่าไรก็
เรียกว่ามีชีวิต, ฉะนั้น ถ้าจะถือให้ดี ให้เป็นผู้ที่ถือสุดยอด มันก็ต้องไม่เบียดเบียน
ชีวิตชนิดไหนเลย; นี่มันก็ไปได้ไกลอย่างนี้. ฉะนั้น เราไปถือศีลข้อ ๑ เพียงแต่
ว่าไม่แก้งฆ่าสัตว์ให้ตาย อย่างนี้มันก็แคบสำหรับชาวบ้าน.

ศีลข้อที่ ๒ อย่าประทุษร้ายทรัพย์สมบัติของผู้อื่นโดยวิธีใดก็ตาม;
มันก็มาก กว้าง ไม่มีที่หลบหลีก. ศีลข้อที่ ๓ อย่าประทุษร้ายของรักของบุคคล
อื่น. ประทุษร้ายทรัพย์สมบัตินั้น เอาการาเป็นของตัวโดยความมุ่งหมาย; แต่
ประทุษร้ายของรักนี้มันไม่จำเป็นจะต้องเอาการาเป็นของตัว, มันมีผลต่างกัน มันเป็น
การกระทำให้เจ็บใจมากกว่า ให้เดือดร้อนใจ. ศีลข้อที่ ๔ อย่าใช้วาจา
ประทุษร้ายความ

ถูกต้อง ความเป็นธรรม ความยุติธรรมอะไรของผู้อื่น. ศีลข้อ ๕ ก็อย่า
ประทุษร้ายสติปัญญา สมบัติของตนเอง. มันก็พอแล้ว.

ศีลธรรมอย่างนี้เป็นศีลธรรมหยาบ เป็นศีลธรรมพื้นฐาน และก็บังคับ
ให้ต้องทำ; ขึ้นมาก็ผิดกฎหมายผิดอะไรต้องถูกลงโทษ. เข้าใจเท่านี้ก็พอ เพราะ
มันเป็นของที่เห็นชัด ในทางร่างกาย ทางเนื้อหนังมากกว่า ฉะนั้น เราก็ไม่พูด.

[เริ่มบรรยายตามหัวข้อบรรยายครั้งนี้.]

ศีลธรรมละเอียดประณีตที่เป็นรากฐานมนุษยธรรม.

ศีลธรรมอันดับแรก : ความกตัญญูตเวที.

ในวันนี้จะพูดถึงศีลธรรมที่ประณีต ที่เกี่ยวกับจิตใจ; ซึ่งเคยพูด
มาแล้วในครั้งที่แล้วมา เป็นเพียงตัวอย่าง : ยกตัวอย่างให้เห็น เช่นว่าความ
กตัญญูตเวที เป็นศีลธรรมอันหนึ่ง ที่ต้องปลูกฝังลงไป ในจิตใจของเด็ก ตั้งแต่
อ่อนแต่แรก, ถ้าไม่อย่างนั้นจะไม่เป็นมนุษย์ จะเป็นเหมือนสัตว์; ฉะนั้น พอเด็ก
คลอเคลียออกมา ก็จะต้องเริ่มปลูกฝังศีลธรรมรากฐานข้อนี้ คือความกตัญญูตเวทีนั้น
แหละ ลงไปในจิตใจของเด็ก. เพราะว่าเมื่อเลี้ยงดูกันมาด้วยดีแล้ว ความรักมันก็มี
ในบิดามารดา; แต่ยังไม่พอ จะต้องแสดงให้เห็นจนเกิดความรู้สึกในข้อที่ว่า
จะต้องตอบแทนความรัก คือความกตัญญูตเวที; นั่นมันจึงจะเริ่มเป็นรูปของ
ศีลธรรมขึ้นมาแล้ว.

เราจะถือว่า ความกตัญญูกตเวทินี้เป็นรากฐานศีลธรรม ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ต้องมีก่อน; แล้วมันจึงจะเกิดอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา เป็นบิณฑบาต, เช่นความเคารพ ความเชื่อฟัง ความซื่อตรงต่าง ๆ ขึ้นมาตามลำดับ. ถ้าเรามีความกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดา ต่อครูบาอาจารย์ ต่อเพื่อน ต่อประเทศชาติ ต่อศาสนา, ก็ไม่มีอะไรดีกว่าที่ทำให้เด็กเขารู้สึกว่าเขาอยู่ตามลำพังไม่ได้ ชีวิตของเขาก็ไม่ได้มีขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยบิดามารดาเป็นแดนเกิด แล้วโตขึ้นมาด้วยความช่วยเหลือของบิดามารดาจึงรอดชีวิตมาได้.

นี่ไม่สอนเรื่องนี้ ไม่สอนแม่ในชั้นอนุบาล; ไปสอนวิชาบ้า ๆ บอ ๆ เหนือตามก้นฝรั่งอะไรกันก็ไม่รู้, เด็กชั้นอนุบาลก็ไม่รู้ว่าพ่อแม่มีบุญคุณ มันก็เลยไม่มีความเห็นอกเห็นใจ ไม่มีความรักที่แท้จริง ไม่เสียสละแม่เพื่อพ่อแม่, โตขึ้น. ฉะนั้น ถ้าอยากจะมีศีลธรรม หรือว่าอยากจะทำบุญให้ใครมีศีลธรรม ก็ต้อง “ก้มดูหัวแม่เท้าของตนเอง” ในข้อนี้ก่อน. ดังนั้น พวกคุณทั้งหลายที่เติบโตมาจนถึงปานนี้แล้ว ถ้ามันขาดศีลธรรมข้อนี้ก็รีบก้มลงดูหัวแม่เท้า; คือดูมาตั้งแต่อ่อนแต่บอกว่าเรานั้นได้รับการอบรมอย่างนี้หรือไม่, ถ้ามันยังขาดอยู่แล้ว ยากที่คุณจะมีศีลธรรมต่อไปได้. ถ้าเห็นว่ามันไม่มี ก็รีบพยายามทำให้มันมีเสียเดี๋ยวนี้ซิ; ใหนักถึงบุญคุณของบิดามารดา เหมือนอุปัชฌาย์อาจารย์สอนเมื่อจะบรรพชา “นี่จะต้องบรรพชาเพื่อแทนคุณบิดามารดาอย่างสูงสุดอะไร” อย่างนี้เป็นต้น.

เดี๋ยวนี้เราอาจจะยอมให้แก่บิดามารดาทุกอย่างได้หรือไม่? นี่จะต้องตั้งปัญหาถามตัวเองอย่างนี้. เรากำลังจะเอาเปรียบบิดามารดา กำลังจะเล่นตลกกับบิดามารดาในที่สุด เพื่อให้เราได้ทำอะไรตามความต้องการของเรา. มีคนเขารู้ตัว

ระบุตัวให้ดูว่า นักเรียนเรียนสำเร็จมาจากเมืองนอก แล้วก็ใช้บิดามารดาเหมือนกับคนใช้, บิดามารดาทนมั้โหววันหนึ่งบ่นว่า “ลูกนี้ไม่รู้บุญคุณของพ่อแม่เสียเลย”; ลูกสาวคนนั้นก็ตอบว่า “แม่สิไม่รู้บุญคุณของฉัน เพราะฉันไปเรียนมาได้ดิบได้ดีพลอยให้แม่ได้หน้า ได้ตา ได้เงิน ได้ทอง”, เขาว่าอย่างนี้.

นี่เป็นเรื่องจริงไม่ใช่เรื่องสมมติ แต่ไม่จำเป็นจะต้องบอกว่าใครที่ไหน. แต่บอกให้รู้ว่า เดียวนี้ชีวิตจิตใจของคนมันเปลี่ยนแปลงปัดปรนกันอย่างนี้; จะให้คนที่ เป็นเจ้าหนึ่กลายเป็นลูกหนึ่ ให้ลูกหนึ่กลายเป็นเจ้าหนึ่, แล้วมันก็เลยเวียนหัว. จงเป็นผู้มีความกตัญญูทเวทอย่างเดียวกี้จะได้เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูบาอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของชาติ เป็นสาวกที่ดีของพระพุทธเจ้า เหมือนที่ว่ามาแล้วในการบรรยายครั้งก่อน.

(วิธีสอนให้ลูกมีกตัญญูทเวทศีลธรรมลึกซึ้งไป ๆ.)

ที่นี้ก็มีวิธีที่จะให้เขามีคุณธรรมซื่อนี้ลึกซึ้งขึ้นไปอีก; ก็พยายามสอนให้รู้จักคิด รู้จักนึกให้ละเอียด ว่าอย่าว่าแต่บิดามารดา ครูบาอาจารย์เลย, ทุกสิ่งในโลกมันมีบุญคุณแก่เรา ต้องกตัญญูทเวทที่มัน ช่วยเหลือให้มันยังคงอยู่ในโลก ก็เพื่อประโยชน์แก่คนทุกคน หรือให้โลกนี้มันสวยงาม ให้โลกนี้มันสะดวกสบาย; ฉะนั้น เราก็จะกตัญญูต่อสิ่งที่มันมีประโยชน์แก่เรา แม้ว่ามันไม่มีชีวิต เช่นถนนหนทาง ต้นไม้ต้นไถ่ ห้วยหนองคลองบึงบางอะไรก็ตาม ที่มันมีประโยชน์แก่มนุษย์ ให้มนุษย์ได้รับความสะดวกสบาย หรือแม้แต่ความสบายใจ เช่นมันมี

ดอกไม้สวย ๆ มีผีเสื้อสวย ๆ มีนกสวย ๆ อยู่ในโลกลนี้ ก็ควรจะรับรู้ไว้ด้วยว่า **มันมีบุญคุณ** ฉะนั้น อย่าไปทำลายมัน.

มันมีบุญคุณแก่กันอย่างลึกซึ้ง. ถ้ามันไม่มีสิ่งเหล่านี้ เราก็บางทีอาจจะตายหมดแล้ว; เช่นว่าไม่มีนกตัวเล็ก ๆ อย่างในสวนโมกข์นี้ นกกระจิบ นกไต้ นกอะไรต่าง ๆ ประมาณหลายร้อยตัว มันช่วยทำลายศัตรูของต้นไม้คือหนอน วันหนึ่งไม่รู้ก็พันก็หมีนตัว; พอต้นไม้ผลิบออ่อนมันก็เล่ยกินใหญ่ หนอนถูกเอาไปกินหมด. ถ้าไม่มีนกเหล่านี้มันก็จะเกิดหนอนตามปกติ แล้วก็กินใบไม้หมด ใบไม้จะไม่มีใบเหลือสักใบเดียว ในที่สุดมันก็จะต้องตาย. ต้นไม้ไม่มี แผ่นดินจะเป็นอย่างไร นี่เราจะอยู่ได้อย่างไร; แล้วบุญคุณโดยอ้อมอย่างนี้ทำไมไม่รู้สึกันบ้าง ว่านกตัวเล็ก ๆ ช่วยให้โลกลนี้รอดอยู่ได้. ไม่มีต้นไม้ก็ไม่มีฝนตก โลกลนี้ก็ร้อนเปรี้ยงเหมือนกับทะเลทราย ภูเขาไฟเลย. ถ้าเรานึกกันอย่างนี้ แล้วเราก็จะมีจิตใจเป็นมนุษย์มากขึ้น, ก็มีความกตัญญูทวาทต่อทุกสิ่งที่มีมันมีบุญคุณ แม้แต่ต้นไม้มันมีบุญคุณ มันให้ฝนตกได้ ให้ความร่มเย็นได้. ฉะนั้น คนโบราณเขาจึงสอนแม้จะให้รู้จักบุญคุณของต้นไม้ อย่าไปทำลายมัน; เพราะว่าเราได้เคยอาศัยร่มเงาของมัน นึกคิดดูสิ เพียงแต่เราเคยอาศัยร่มเงาของมัน ต้องรู้จักบุญคุณ จะไม่ทำลายต้นไม้เป็นอันขาด. เดียวนี้ไม่รู้จักบุญคุณ ก็เลยทำลายเสีย เพื่อเห็นประโยชน์แก่ตนอย่างอื่น ซึ่งที่แท้ก็มีค่าน้อยกว่าสิ่งเหล่านั้น. มีคนรุกรถนน มีคนรุกรคลอง มีคนทำให้สิ่งเหล่านี้เสียหายไป สูญหายไปเลยก็มี เกิดความไม่สะดวกขึ้น จนต้องใช้อำนาจบังคับ.

ให้รู้จักคิด ให้เด็กตัวเล็ก ๆ รู้จักคิดว่า เราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ ต้องมีต้นไม้ ต้องมีนกหนู ต้องมีผีเสื้อ ต้องมีอะไรต่าง ๆ เพื่อให้โลกนี้น่าอยู่น่าดูและอยู่ได้; แล้วจึง(ให้รู้จักคิด)มาถึงพ่อแม่ ครูบาอาจารย์, แล้วก็มนุษย์ด้วยกัน จนกระทั่งพระพุทธเจ้า. เมื่อผมเด็ก ๆ ต้องท่องว่า พระพุทธเจ้ามีคุณเท่าไร พระธรรมมีคุณเท่าไร พระสงฆ์มีคุณเท่าไร; นี่ต้องตอบคำถามของแม่ได้ ไม่ใช่ในโรงเรียนนะ. มันก็เป็นเรื่องที่ย่อม ถูกย้อมให้มีความรู้สึกกตัญญูกตเวทิตั้งแต่ต่ำที่สุด จนถึงสูงที่สุดแหละ. ฉะนั้น ขอให้มองให้เห็นและถือเป็นหลักว่า ศีลธรรมของผู้ดี คือชั้นละเอียดที่ไม่บังคับ ตั้งต้นขึ้นมาด้วยความกตัญญูกตเวทิตที่มีขอบเขตอย่างที่ว่านี้.

ศีลธรรมอันดับกลาง : การเคารพนับถือตัวเอง.

ที่นี้ก็เสร็จไปตอนหนึ่ง เป็นเด็ก ๆ เต็มไปด้วยความกตัญญูกตเวทิตะวันขึ้นทุกวัน ๆ; ก็มาถึงศีลธรรมอันดับ ๒ **อันดับกลาง** ซึ่งจะระบุไปยัง **การเคารพตัวเอง ความนับถือตัวเอง**; ทั้งโลกพูดกันด้วยคำนี้ แต่ไม่มีใครปฏิบัติ. แล้วความนับถือตัวเองเดี๋ยวนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปมาก ไม่เหมือนสมัยโบราณแล้ว; ก่อนนี้นับถือตัวเอง หมายความว่า ยึดดี ถูก จริง ตรง ยุติธรรมเป็นหลัก, แล้วก็ตัวเองก็มีหลักที่จะเป็นตัวเองอย่างนั้น แล้วก็เคารพตัวเองเพื่อให้เป็นอย่างนั้น; พอมาถึงสมัยนี้มันมีอารยธรรมเนื้อหาของกฎศีลปิศาจเข้ามาครอบงำ เคารพตัวเองก็คือหาเหยื่อเอรีดอ่อยมาป้อนตัวเอง ฉะนั้น จึงไปหลงไหลเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส

โกฎฐัพพะอะไร ที่มันจะเป็นเหยื่อแก่ตัวเองได้มากเท่าไรมาป้อนตัวเอง; มันเปลี่ยนความหมายอย่างนี้.

สมัยโบราณเคารพตัวเองก็หมายความว่า ฉันเป็นมนุษย์ ฉันต้องทำอย่างมนุษย์ ฉันต้องเป็นคนดี ฉันต้องทำอย่างคนดี; ฉะนั้น เรื่องปาก เรื่องท้อง เรื่องเอร็ดอร่อยนั้นไม่คำนึงถึง ไม่เอามาเป็นเหตุผล, จะเอาแต่ดีเรื่อย. นี่พอเด็กโตขึ้นมา มันก็จะต้องรู้จักสิ่งที่ ๒ คือเคารพตัวเอง แล้วก็มากขึ้น ๆ ตามตัว. **ความเคารพตัวเองมันก็ทำให้สิ่งที่มีอยู่แล้วนั้นเจริญออกงามขึ้น** : เรื่องความเชื่อฟัง ความซื่อสัตย์ ความอดกลั้นอดทน เมตตากฎา ละอายบาป อะไรต่าง ๆ มันก็เจริญตามขึ้นมา บนรากฐานเพียงสิ่งเดียวคือความเคารพตัวเอง; จะเรียกว่าความรักตัวเองก็ได้ มันมีรากฐานอยู่ที่ความรักตัวเอง แต่มันต้องรักให้ถูกต้อง.

เมื่อรักตัวเองก็หมายความว่าต้องให้ตัวเองดี ก็เคารพว่าตัวเองจะต้องเป็นผู้ดี เคารพตัวเองต่อเมื่อเป็นคนดี. ทีนี้ถ้าเราเคารพตัวเองมันก็มีสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกว่า**หิริและโอตตปปะ** คือความละอายบาป กลัวบาป ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าเป็น**ธรรมที่คุ้มครองโลก**. ความละอายบาป ความกลัวบาปนี้เป็นธรรมที่คุ้มครองโลกให้รอด เรียกว่าโลกบาลเป็นท้าวโลกบาล เป็นเทวดาหรือเป็นเทวธรรมที่คุ้มครองโลก, เขาเรียกอย่างนี้กันมาแต่โบราณ; แล้วก็ต้องสนใจกันมาก เห็นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับมนุษย์ เรียกว่า**เทวธรรม – ธรรมะสำหรับเทวดาหรือสำหรับทำความเป็นเทวดา** คือเป็นคนดี.

เทวดาในที่นี้หมายถึงเป็นคนดี คนสูง คนที่ควรแก่การเคารพนับถือ. ในสมัยโบราณเขาสอนศีลธรรมกันด้วยนิยาย นิทาน เพราะว่ามันไม่มีหนังสือ

มันไม่มีเครื่องมือที่จะใช้อย่างหนึ่งสี่หนึ่งหา; เขาจึงมีเป็นนิทานว่า สองสามคน พี่น้องเดินไปในป่า มันอยากน้ำ พี่ใช้ให้น้องไปตักน้ำ, ยักษ์ในสระจับตัวถามว่า รู้ เทวธรรมไหม? บอกไม่รู้ มันจะกินเสีย, น้องคนที่สองไปก็ถูกอย่างนั้นอีก, พี่ชาย ผู้เป็นพี่ชายก็ไปเองบอกว่ารู้คือหิริและโอตตปปะ ยักษ์มันไม่กิน ปล่อยหมด. นั่นหมายความว่ามนุษย์มันรู้ว่าอะไรเป็นเครื่องรอดมันจึงรอดมาได้. ถ้ามนุษย์รู้ว่าหิริโอตตปปะเป็นเครื่องให้มนุษย์รอดแล้ว, มนุษย์มันก็รอดเท่านั้นแหละ; เมื่อไม่รู้ว่ามันเป็นเครื่องช่วยให้อรอด มันก็ทำไปโง่ ๆ เวลา ๆ ก็คิดหมด มันก็ตายเท่านั้น, มนุษย์ไม่เป็นมนุษย์สูญเสียความเป็นมนุษย์.

นี่นิทานอย่างนี้ มันมีความลึกซึ้งมาก มันมีไว้สำหรับให้คนสมัยนี้ กลายเป็นคนโง่. คนสมัยนี้คิดว่าอันนั้นมันเป็นนิทาน ไม่ต้องสนใจ; แต่ที่แท้เป็นนิทานที่เขาทำไว้สำหรับให้คนสมัยนี้กลายเป็นคนโง่ ไม่รู้อันนั้นคืออะไร มีความหมายอย่างไร. ฉะนั้น คุณอย่าไปดูถูกนิทานของคณโบริชเข้า เพราะเขามีไว้สำหรับทำให้คุณเป็นคนโง่ ช่วยจำไว้ด้วย. ความคิดที่ลึกซึ้งของคณโบริชปุ๋ยตายที่ผูกเป็นปริศนาธรรมบ้าง เป็นเรื่องอะไรบ้าง อย่าไปดูถูกเข้า, มันจะกลายเป็นคนโง่; ผู้ดูถูกมันจะกลายเป็นคนโง่. เพราะทำไว้สำหรับให้คนมันโง่. แต่ถ้าเราไม่ดูถูก เราพยายามถือเอาความหมาย ค้นหาความหมายให้ได้ เราก็ไม่เป็นคนโง่.

ฉะนั้น คณโบริชเขารอดตัวมาได้เพราะศีลธรรมอย่างนี้ เพราะการสอนศีลธรรมโดยวิธีนี้ คือไม่ต้องพูดกันมาก ไม่ต้องเปลืองมาก ไม่ต้องสอบไล่ ไม่ต้องทำอะไรด้วย. เพราะฉะนั้น ศีลธรรมอันดับ ๒ คือความเคารพตัวเอง,

ทำให้มีหิริและโอตตปปะ ไม่กล้าทำความชั่วทั้งต่อหน้าสังคมและลับหลังสังคม เขาถือว่าไม่มีที่ลับในโลก; ตัวเองจะรู้เห็นการกระทำของตัวเองอยู่เสมอ ดังนั้น ที่ลับไม่มีในโลก. เมื่อความรู้สึกฝ่ายต่ำ ฝ่ายเลวมันจะทำชั่ว ความรู้สึกฝ่ายดี ฝ่ายสูงมันก็เห็นอยู่เสมอ. ถ้าถือได้แบบนี้ก็มีความเคารพตัวเอง มีหิริและโอตตปปะ. ทีนี้แล้วมันจะทำผิดได้อย่างไร แม้กฎเกณฑ์ ระเบียบ ศีลธรรมอื่น ๆ ตั้ง ๒๐ ข้อ ๓๐ ข้อ มันทำผิดไม่ได้ **ความละอายบาปกลัวบาปนี้มันรับประกันไว้**, มันคุ้มครองไว้นั้นแหละ; ฉะนั้น จึงสมจริงตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ความละอายบาปและกลัวบาปนี้มันเป็นเครื่องคุ้มครองสัตว์โลก.

ดังนั้น เราจะมีเครื่องคุ้มครองสัตว์โลกนี้กันให้มาก ๆ ทุกคน, คือ หิริโอตตปปะ ที่มีความหมายมาจากคำว่าเคารพตัวเอง นับถือตัวเอง; เป็นศีลธรรมสากลใช้ได้ตลอดทั้งโลกเลย. ทีนี้ผมไม่จำแนกอะไรอีกแล้ว : ถ้ามีความเคารพตัวเองแล้ว มันก็เป็นคนซื่อตรง มันก็เป็นคนกตัญญูกตเวทียิ่งขึ้น มันมีความเมตตากรุณายิ่งขึ้น มีอะไรยิ่งขึ้น, แล้วแต่ว่าจะต้องการศีลธรรมชื่ออะไร. พอไม่เคารพตัวเองเสียอย่างเดียวเท่านั้นแหละ มันจะพังทลายกันลงมาครืนใหญ่เลย; แม้จะเป็นภูเขาหิมาลัยก็เถอะ ถ้าข้างใต้มันไม่มีแล้วมันก็ต้องพังทลายลงมา คือ รากฐานมันไม่มี.

โดยเฉพาะความเป็นภิกษุสามเณรนี้ **อยู่ได้ด้วยหิริโอตตปปะ**; ดังนั้น เขาจึงมีคำกล่าวไว้ชัด ตรัสไว้ชัดเลยว่า **หิริโอตตปปะเป็นสมุฏฐาน เป็นรากฐาน เป็นปัทมฐาน เป็นที่ตั้งของศีล**; ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีลเท่าไรก็ตาม มีหิริโอตตปปะเป็นรากฐาน. นี้เรียกว่า ศีลประเภทบังคับ ก็ยังมี

หิริ โอตตปปะเป็นรากฐาน. **ที่นี้ธรรมะที่ไม่ใช่ประเภทบังคับ** มันก็มี
หิริ โอตตปปะเป็นรากฐาน. เรียกว่าคนแต่ละคนก็รอดอยู่ได้เพราะ
 หิริ โอตตปปะ, โลกทั้งโลกมันก็รอดอยู่ได้ด้วยหิริ โอตตปปะ; เดียวนี้มันขาด
 หิริ โอตตปปะมันก็รบราฆ่าฟันกันทั้งโลก มีแต่การหลอกลวง การเอาเปรียบ
 แข่งขัน แย่งชิง มันไร้หิริ โอตตปปะ, มันถือว่าประโยชน์ของมันแหละคือความ
 ถูกต้อง ความเป็นธรรม, แล้วก็หากำพุดที่ไพเราะอย่างอื่นมากลบเกลื่อนไว้
 สำหรับที่จะให้ไม่ให้คนเขารู้. แต่ในที่สุดเดี๋ยวนี้มันก็รู้กันแล้ว ไม่มีใครไว้ใจใคร
 แล้ว ในโลกนี้, ไม่มีหิริ โอตตปปะแก่ใครแล้ว เพราะว่าแก่ตัวเองมันก็ไม่เสีย
 แล้ว.

ศีลธรรมอันดีสุดท้าย : ความไม่เห็นแก่ตัว, การทำลายความเห็นแก่ตัว.

ที่นี้เมื่อมีความเคารพตัวเองมาก มีอุดมคติของมนุษย์ที่ยึดไว้มั่นคง
 อย่างนี้แล้ว, มันก็มีการปฏิบัติ ซึ่งจะมีก็ข้อ ก็ร้อยข้อ มันจะมาสรุปรวมอยู่ที่ของ
 สิ่งเดียวอีกคือว่า **ความไม่เห็นแก่ตัว;** นี่มันจะไปเข้าหลักธรรมะขั้นสูงแล้ว.
 เคารพตัวเองนั่นมันคล้าย ๆ ว่ามีตัวเอง; แต่มันมีตัวเองอย่างดินะ ไม่ใช่มีตัวเอง
 จากกิเลสแล้ว ๆ. เคารพตัวเองนี่มันต้องทำลายความเห็นแก่ตนเอง ฟังดูให้ดี;
 ฉะนั้น **ศีลธรรมขั้นสุดท้าย** มันก็รวมอยู่ที่**ความไม่เห็นแก่ตัว.**

จากความไม่เห็นแก่ตัวนี้ จะออกเป็นศีลธรรมอีกร้อยข้อพันข้อ ที่ล้วน
 แต่ดี ๆ ทั้งนั้น; ไม่เห็นแก่ตัวเองแล้วมันก็ไม่เอาเปรียบผู้อื่นแหละ ไม่โกรธใคร

แหละ. นี่ความโลภ ความโกรธ ความหลงอะไรนี้ มันมาจากความเห็นแก่ตัว
 ทั้งนั้น. ฉะนั้น ศีลธรรมนี้ก็นำไปสู่จุดหมายปลายทางอย่างเดียวกัน อันเดียวกัน
 กับมनुษยธรรม หรือปรมัตถธรรมที่จะทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน. เราก็อบรม
 ซึ่งกันและกัน แล้วแต่เรามีหน้าที่จะอบรมใคร; จะอบรมลูก อบรมหลาน
 อบรมลูกศิษย์ อบรมเพื่อนหรืออะไรก็สุดแท้ **ให้เขาทักตักตวงตเวทิจเป็น**
รากฐาน, ให้เขาเคารพตัวเองเป็นตรงกลาง, ให้เขาทำลายความเห็นแก่ตัว
ในที่สุด; เรื่องมันก็จบแหละ.

ความเห็นแก่ตัวในที่นี้ เล็งถึงเห็นแก่ตัวอย่างกิเลส ด้วยกิเลสแม้ชั้น
 ละเอียดที่สุด. ความเคารพตัวเองนั้น มันไม่ใช่เป็นเรื่องเห็นแก่ตัว มันเป็นเรื่อง
 ตั้งใจที่จะรักษาตัว สงวนตัวให้สมแก่ความเป็นมนุษย์ หรือเป็นตัวที่ดี; ทีนี้ต่อมา
 ก็รู้ว่า ถ้าเห็นแก่ตัวแล้วมันเป็นตัวที่ดีไม่ได้ มันจะกลายเป็นตัวที่เลวซึ่งไม่เคารพตัว
 , ก็เลยทำลายความเห็นแก่ตัว ด้วยความเคารพตัว หรือว่าเพื่อให้ความเคารพตัวมัน
 ยังคงตั้งอยู่ได้. ทีนี้พอไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้ว ก็หมดปัญหาสำหรับคนเรา; มัน
 หมดปัญหาทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนรวม. ส่วนรวมก็คือว่า ผู้ที่ไม่เห็นแก่ตัวแล้ว
 ไม่เบียดเบียนใครเลย ไม่เบียดเบียนใครให้ลำบากเลย. ถ้าไม่เห็นแก่ตัวแล้วก็ไม่ทำ
 ผิดที่ทำตัวเองให้ลำบาก, แล้วถ้าไม่เห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นไปก็จะไม่มีกิเลส จะบรรลุ
 มรรคผลนิพพาน.

นิพพานเป็นเครื่องดับสิ้นแห่งตัวกู-ของกู, ก็เรียกว่าหมด จบกันที่นั่น
 ไม่มีตัวเหลืออยู่สำหรับจะเห็นแก่ตัว; สำหรับพุทธศาสนาก็ถือว่าหมดตัว. แต่
 ศาสนาอื่นส่วนมากเขาถือว่านั้นคือตัวที่แท้จริง ตัวที่ดี ตัวที่ถูกต้อง ตัวที่จะตั้งอยู่

อย่างถาวร ไม่มีวันดับ; ก็ตามใจเขา เขาจะอยากมีคำว่าตัว เพราะเขาอยากจะมีอย่างนั้นมันก็ไม่ผิดอะไร. เมื่อมีตัวชนิดที่ไม่เห็นแก่ตัวและไม่ทำใครให้เดือดร้อนเลย มันใช้ได้; แต่พระพุทธเจ้าทำนอกจะเป็นนักวิทยาศาสตร์หรืออะไรถึงที่สุด จึงสอนไปในทางที่ไม่ให้ถือว่ายังมีตัว มันเป็นที่ดับสิ้นสุดแห่งตัว. สภาพนิพพานนั้นคือมันดับตัวหมดเลย, มันก็ยังเหลือแต่ว่างจากตัว คือไม่มีตัวสำหรับที่จะให้เป็นภาระหนักแก่จิตใจ, ไม่แบกตัว ไม่แบกขันธ์ ไม่แบกภาระที่เป็นของหนัก; นี่ก็เป็นพระอรหันต์ไปเลย. ศีลธรรมต่ำ ๆ เลยกลายเป็นสูงขึ้นมากลายเป็นสูงสุด กลายเป็นศีลธรรมในขั้นโลกุตตระ. เราจึงแบ่งศีลธรรมออกเป็น ๒ ชั้นได้ ว่าเป็นขั้นโลกียะนี้ ตั้งชื่อเอาเอง, ว่ามันยังเกี่ยว ๆ กับโลก ๆ อยู่ ยังมีตัวที่ดี ๆ อยู่; นี้เรียกว่าศีลธรรมขั้นโลกียะ.

ที่นี้พอมันขึ้น มาถึงขั้นที่จะไม่มีตัวกันแล้ว ไม่อยากมีตัวแล้ว กระทบหมดตัวแล้ว ก็เรียกว่ามันเป็นขั้นโลกุตตระ, จะเรียกว่าศีลธรรมก็ได้ จะเรียกว่าธรรมเลข ๆ ก็ได้ มันเป็นขั้นโลกุตตระไปทั้งนั้น. ฉะนั้น จงดูในข้อที่ว่า ศีลธรรมในรูปนี้ มันเป็นรากฐานของมนุษยธรรมอย่างไร ก็ดูตรงที่ว่ามนุษยสมบูรณ์ที่สุด มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์อยู่ที่ตรงนี้ : ตรงที่หมดตัว. จะเรียกว่าศีลธรรมแบบของพระอรหันต์ก็ได้. ความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์มีอยู่ในหลักจริยธรรม คือปรัชญาของศีลธรรมสากล.

คำว่า *summum bonum* คือสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์นั้น ข้อที่ ๑ คือความเป็นสุข ไม่มีทุกข์, ข้อที่ ๒ คือความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์, ข้อที่ ๓ คือหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่, ข้อที่ ๔ คือความรักสากลไม่มี

ขอบเขต. คุณไปเปิดดูได้ในตำราจริยธรรมที่สมบูรณ์; *ethic* พวก *ethicist* คือนักจริยธรรมทั้งหลายเขตกกลงกันอย่างนี้. ผมก็เห็นว่ามันเข้ากันได้เลยกับหลักพุทธศาสนา หรือมนุษยธรรมอย่างที่เรากำลังพูดถึง.

อันที่ ๑ ความสุขนี้มันเป็นของที่มาก่อน เป็นจุดหมายปลายทาง เป็นสิ่งที่ต้องประสงค์อันแท้จริง, ขอบเขตเดียวแต่ทำให้มันเป็นความสุขที่ถูกต้องเท่านั้น, อย่าเป็นความสุขหลอกลวงเรื่องเนื้อหนัง. เขาใช้คำว่า *happiness* เฉย ๆ; อันที่ ๑.

อันที่ ๒ เรียกว่า *perfection* – ความครบถ้วนเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ของมนุษย์. อันที่ ๓ เรียกว่า *duty for a duty's sake* – หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่ทำงานเพื่องาน, อย่าทำงานเพื่อเงิน. อันที่ ๔ เรียกว่า *universal love* – ความรักสากลไม่มีขอบเขต. นั่นมันแสดงความไม่มีตัว; ถ้าเรามีตัวเห็นแก่ตัวมันเป็นสุขไม่ได้, เราจะมีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ไม่ได้, แล้วเราก็จะทำงานเพื่อเงิน หรือเพื่อประโยชน์อะไรอยู่เรื่อยไป ไม่ทำงานเพื่องาน, แล้วเราก็จะไม่รักทุกคนในโลกได้ เรารักตัว.

นี่การบัญญัติทางจริยธรรมของนักจริยธรรม มันก็ถูกต้อง; มันยังเหลืออยู่แต่ว่าจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะเป็นอย่างนั้นเท่านั้น. ฉะนั้น ข้อบกพร่องมันคงจะมีอยู่แต่ที่ว่า ไม่ได้แสดงความปฏิบัติไว้ในลักษณะที่ปฏิบัติได้และไม่เหลือวิสัย. ก็เลยเขามองกันแต่เบื้องบนเรื่อยไปเป็นปรัชญา สูงเพื่อยขึ้นไปเลย ไม่มองที่

หัวแม่เท้าเลยว่าจะต้องปฏิบัติกันอย่างไร. ถ้ามองลงมาว่าจะปฏิบัติกันอย่างไร ก็อย่างที่ผมขอยืนยันว่าอย่างที่ผมว่า **ว่าจะต้องเริ่มต้นด้วยความกตัญญูตเวที** ในขอบเขตที่กว้างขวางอย่างที่ว่าแล้ว, แล้วก็ต้องการตัวเอง, แล้วก็ทำลายความเห็นแก่ตัว; สามขั้นนี้ แต่ละขั้น ๆ มันคลอดลูกได้มาก.

นี่คือศีลธรรมของปู่ตาขายของเรา ของพุทธบริษัทที่มีวัฒนธรรมถอดออกมาจากพุทธศาสนา เรียกว่ามันตรงกันหมดแหละ ประเทศจีน ประเทศอินเดีย ประเทศไทยอะไรมันมีหลักศีลธรรมตรงกันแบบนี้หมด. นี่เรียกว่ามองดูศีลธรรม ในฐานะที่เป็นรากฐานของมนุษยธรรม, สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ มันก็สูงสุดถึงที่สุดได้ : มีความสุขได้, มีความเต็มเปี่ยมแห่งความเป็นมนุษย์ได้, ทำงานเพื่องาน นั่นคือเพื่อไม่ยึดถือ เพื่อเบาสบาย เพื่อไม่แบกอะไรไว้ เพื่อไม่คดโกง เพื่อไม่อะไร, แล้วก็มีความรู้สึกที่ทุกคนเป็นคนเดียวกัน มันก็สบายเท่านั้นแหละคนเรา ไม่มีศัตรู.

เดี๋ยวนี้เรามีพรรคพวก แม้แต่ศาสนาก็ยัง “กั๊กกัน” ต้องใช้คำหยาบ ๆ อย่างนี้; คือเมื่อศาสนิกแห่งศาสนานั้นมันเข้าใจศาสนาของตัวเอง มันก็คิดทำลายศาสนาอื่น มันก็มีแผนการที่จะรบกัน, เลยหมดความเป็นศาสนา เพราะเข้าใจผิดในแง่ของศีลธรรม. ในศาสนาหนึ่งก็ยังแบ่งเป็นพรรคเป็นพวก แล้วจะกั๊กกันอยู่ทุก ๆ ศาสนา. นี่เรียกว่าโลกของเรามันกำลังหมดที่พึ่ง เพราะไม่มีศีลธรรม แม้ในขั้นต่ำที่สุดแหละ ก็คือความกตัญญูตเวที.

มนุษย์มีความเลื่อมทางศีลธรรม จึงลำบากยุ่งยากไปหมด.

[ทางแก้ : ต้องมีความรู้สึกตัว, เสียสละ.]

ทีนี้ปัญหาที่จะเหลืออยู่ตักนิคสำหรับจะพูดก็คือ เรื่องเดี๋ยวนี้มันมีความเสื่อมของมนุษย์เราในแง่ของศีลธรรม จนลำบากยุ่งยากกันไปหมด; แม้ในประเทศ หรือว่าในจังหวัด ในครอบครัวนี้ มันก็กำลังยุ่งยากเพราะความเสื่อมศีลธรรม. หลักเกณฑ์มันมีอยู่แล้วอย่างที่ว่าแล้ว; ทีนี้เดี๋ยวนี้มาประสบปัญหากำลังเสื่อมศีลธรรม มันก็ต้องแก้ไขให้กลับไปหาหลักเกณฑ์อันนั้น ให้มันนุ่มไปหาหลักเกณฑ์อันนั้น; เพราะฉะนั้น มันมีสิ่งสำคัญที่เราจะต้องรู้ ก็คือ :-

๑. ก็คือความรู้สึกตัว แล้วก็ ๒. ต้องเสียสละ. ถ้าไม่อย่างนั้นไม่ทางจะแก้ไขหรอก; คือเราจะต้องเริ่มรู้สึกตัวกันก่อน สำนักบาป, เขาเรียก *repentant* หรืออะไร สำนักบาปในความที่กำลังตกจมอยู่ในกองทุกข์ ในความชั่ว, รู้สึกตัวนี้.

นี่ถ้าเราไม่สำนึกบาปไม่มีทางแก้ไขหรอก. ที่กรุงเทพฯ หรือที่ไหนก็ตามใจ ถ้ามันไม่มีใครสำนึกบาปอันนี้แล้วมันก็ไม่เกิดการแก้ไข แม้แก้ตัวเอง. เมื่อเรารู้สึกตัวสำนึกบาป เราก็จะต้องทำต่อไปคือการเสียสละ; ที่เราเคยทำแล้วทำผิดนั้นเพราะว่าเราเห็นแก่ตัว เราได้อะไรมาไว้เพราะความเห็นแก่ตัว เรากำลังยึดครองสิ่งต่าง ๆ ที่ได้มาโดยผิดศีลธรรม นี่มันเป็นสิ่งที่จะต้องเสียสละแล้ว, แม้ที่สุดแต่ว่าเราจะลำบากบ้าง จะขาดแคลนบ้างนี้เราก็ต้องยอม เราต้องเสียสละแล้ว. มันต้องเสียสละทุกอย่างแหละ; อย่างที่กรุงเทพฯ นี้ ผมคิดว่าเสียสละสวนลุมพินีกับสนามม้าเสีย. สองแปลงนั้นนะ มันเป็นอบายมุข แต่มันเป็นที่ให้ความสำราญ เอรีดอรอยทางเนื้อทางหนัง ทางม้าเมา; นี่ต้องเสียสละแล้ว ต้องรู้สีกว่ามันเป็นอบายมุข เป็นบาปแล้ว ก็ต้องเสียสละ.

เลิกสภาพสวมคลุมพินิ ที่เป็นสถานที่เจ้าสำราญเสีย, เลิกสนามม้าที่เป็น
 อบายมุขทางการพนันเสีย; แล้วก็ทำให้เป็นป่าอย่างวัดเราที่กลางใจเมืองนั้น คำลง
 ก็มาพึ่งเทศน์ มาทำกรรมฐาน มาสงบอารมณ์, ช่วยชี้แจงสั่งสอนชักชวนกันแบบ
 มหฺรศพทางวิญญูณ แข่งขันกันกับมหฺรศพบ้ำบอนั้น, ไม่ต้องลงจากรถยนต์ก็ได้
 เพราะที่มันกว้าง; ก็เป็นที่ให้ผลดีทางร่างกาย ทางจิตใจ, ก็มีปอดหายใจ ที่เขา
 เรียกว่าปอดของเมือง เพราะเราให้อากาศมันดีหน่อย; แล้วทางจิตใจมันก็จะต้องดี
 ขึ้นแหละ ต้องดีขึ้นกว่าที่ไม่มีอยู่ในสภาพอย่างนี้.

นี่เรียกว่า การเสียสละ ที่มาจากความสำนึกบาป; ทำบาปไปไกลแล้ว
 ก็สำนึก แล้วก็เสียสละ ก็แก้ไขได้; มันก็ย้อนกลับไปหาความถูกต้องได้. เพราะ
 ก่อนไม่มีสถานที่ หรือสิ่งอบายมุขอย่างนี้; ที่นี้มันมีขึ้นมามากแล้ว ก็ย้อนหลัง
 กลับไปเป็นไม่มีอีก ก็ไปมีสิ่งของมันแก้ไขกันได้ มันเป็นข้าศึกแก่กัน หรือมัน
 ป้องกันไว้ได้. แม้ว่าเขาจะไม่มากันทั้งบ้านทั้งเมืองที่นั่น แต่ก็มีคนจำนวนหนึ่งมา;
 มันก็เป็นเครื่องถ่วงให้โลกนี้ไม่ล่มจมได้. ไม่ต้องดีกันทุกคนทั้งโลกหรอก; มันดี
 กันสัก ๒๐ เปอร์เซ็นต์ก็พอ มันก็ถ่วงโลกไว้ได้ไม่ล่มจม. หรือว่ามันประหลาด
 แหะแหละที่ว่าอำนาจของพระธรรม หรือความดีนี้มันมีค่ามาก ถึงกับพระพุทธเจ้าท่าน
 ตรัสว่า *ดีแม้มีน้อยมันก็ชนะชั่วแม้มีมากได้* : *อปฺปาปี สนฺดา พุทฺเก ชินฺนติ*
- สัตบุรุษแม้มีน้อย ก็เอาชนะอสัตบุรุษแม้มีมากได้.

เดี๋ยวนี้ไม่รู้สึกละ ไม่คิดนึก ไม่พยายามที่จะเป็นสัตบุรุษแม้แต่สักคนเดียว,
 มันไม่มี *repentant* ไม่รู้สำนึกบาป. ฉะนั้น การแก้ไขสิ่งเลวร้ายทาง
 ศีลธรรมนี้ต้องสำนึกบาปก่อน; ครั้นสำนึกแล้วก็จะต้องเสียสละ. ถ้าเสียสละตาม

แบบของโพธิสัตว์แล้วก็เสียหายหมดเลย ส่วนตัวไม่เอาอะไรไว้เลย เสียกระทั่งชีวิตเลย เพื่อให้สิ่งต่าง ๆ มันดีขึ้น; อย่างนี้เขาเรียกว่าอุดมคติของโพธิสัตว์. เราไม่ต้องเอาถึงอย่างนั้นหรอก ไม่ต้องถึงว่าเราตายเพื่อให้คนอื่นดีหรอก มันก็ยังมีทางที่จะแก้ไขไปได้ พอจะอยู่ไปได้ พอจะนำคุณมากขึ้น ๆ.

เดี๋ยวนี้มันอยู่ในสภาพที่เรียกว่าอยู่ในที่มืด ก็ไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกว่ามีด, รู้สึกว่าตัวรู้อะไร ๆ ไปหมด เข้าใจอะไรหมด ทำอะไรถูกต้องหมด. เพราะว่ามองดูแต่ประโยชน์ของตัวเองเท่านั้น เมื่อหาประโยชน์ของตัวเองได้ก็เรียกว่าถูกต้อง, ประโยชน์ของคนอื่นก็ไม่ต้องมอง, ที่นี้ประโยชน์ส่วนรวมของโลกทั้งโลก มนุษยชาติทั้งหมดก็ไม่ต้องมอง. นี่ก็คือความมืด โมหะหรือความมืด; ยิ่งเจริญทางอารยธรรมเนื้อหนังมากเท่าไร ความมืดยิ่งมีมากเท่านั้น.

เดี๋ยวนี้ความเจริญ อารยธรรมทางเนื้อหนังมันกำลังพุ่ง กำลังไป กำลังพุ่ง, มันจะต้องไปอีกนานแหละ กว่ามันจะค่อยเนือยลง; ฉะนั้น ความมืดชนิดนี้ มันยังจะต้องไปอีกนาน. แต่ก็ไม่ใช่ว่า จะเป็นสิ่งที่แก้ไขไม่ได้ หรือไม่ควรแก้ไข, และก็ไม่ใช่มันแน่นอนว่า เราจะต้องเป็นไปกับเขาด้วย; เขาไปก็ไป, เราก็ไม่ไปก็แล้วกัน. ช่วยตัวเองในลักษณะนี้ไว้ได้ก่อน แล้วก็เหมือนกับเครื่องถ่วงไว้ไม่ให้ไปกันทั้งหมด. นี่คือการแก้ไขความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ในโลกปัจจุบันนี้.

เป็นอันว่า เราได้พูดกันถึงศีลธรรม มันมีอยู่อย่างไร, เป็นเรื่องหยาบ เป็นเรื่องละเอียดอย่างไร; แล้วในเรื่องละเอียดนี้มันต้องตั้งต้นที่กตัญญูกตเวทีในชั้นแรก, แล้วก็มาที่ความเคารพนับถือตัวเองเป็นชั้นกลาง, แล้วก็มาถึงความทำลายความเห็นแก่ตัว หรือความมีตัวให้หมดไป เป็นขั้นสุดยอด, นี่เป็นศีลธรรมชนิดประณีตและก็ทั้งหมด. เดียวนี้มันมีความเสื่อมโทรมก็ต้องเสียสละกันบ้าง ช่วยกันแก้ไข. เราไม่ต้องเสียประโยชน์อะไรของเราก็ยังแก้ไขสิ่งเหล่านี้ได้; และว่า ถ้าเราเสียสละประโยชน์ของเราเพื่อแก้ไขสิ่งเหล่านี้; นั่นแหละมันกลับจะเป็นประโยชน์มากกว่าก่อนที่ยังไม่เสียสละ, คือมันได้อะไรมาดีกว่า สูงกว่า ลึกซึ้งกว่า, โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือได้ความไม่มีตัว หรือความหมดตัว ความไม่เห็นแก่ตัวมา แทนประโยชน์ทางวัตถุที่เราเสียไป.

ฉะนั้น เดียวนี้เรากำลังเสียเงิน เสียเรี่ยว เสียแรง เสียเวลาอะไร เพื่อแก้ไขสิ่งต่าง ๆ, ก็กลายเป็นว่าไม่ได้เสียอะไรเลย; มันกลับได้อะไรมามากกว่า ดีกว่า สูงกว่า ถูกต้องกว่า. เรื่องของศีลธรรมแล้วก็ไม่มีอะไรที่เป็นความเสีย มีแต่ความได้ที่สูงกว่ายิ่ง ๆ ขึ้นไปทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น อย่าได้มัวเวลาเลยว่ มันเป็นเรื่องไม่สนุกสนานในการทำความดี. ถ้ามีการเคารพตัวเองแล้ว การทำความดีจะสนุกสนาน จะเอร์ดีอรร้อยไปตามแบบของสัตว์บุรุษ จนขะแยงต่อความชั่ว. เมื่อเราไม่ยึดหลักอันนี้, ความชั่วมันก็ครอบงำ : ก็สนุกสนาน เอร์ดีอรร้อยแต่การทำ ความชั่ว, แล้วเกลียดกลัวความดี; มันจะกลับตรงกันอยู่อย่างนี้.

สิ่งที่พระอรียเจ้าว่าดี คนพาลก็เห็นว่าไม่ดี; สิ่งที่คนพาลเห็นว่าดี พระอรียเจ้าก็ยอมดีด้วยไม่ได้. ฉะนั้น เราต้องเลือกเอาฝ่ายที่ถูกต้อง; ดีก็ต้องดี

ตามแบบของพระอรียเจ้า. ฉะนั้น พอเราทำสิ่งที่ดี, จิตใจจะเกิดความเคารพ นับถือตัวเองขึ้นมาทันที มันก็มีความสุข. ดังนั้นขอให้เชื่อ *เชื่อทั้งหมดเลย* เชื่อ ร้อยเปอร์เซ็นต์เลยว่า *การทำความดีนั้น เป็นความสุขอยู่ในตัวเอง*; คำกล่าวที่เป็นพระพุทธรายกษัตริย์มี *ว่าความรู้พร้อมเฉพาะซึ่งจตุราริยัตถ์นั้น เป็นไปกับด้วยความสุขและโสมนัส*; หมายความว่า การบรรลุธรรม การรู้ธรรมนี้ จะเป็นไปกับด้วยความรู้สึกที่เป็นความสุขและโสมนัส.

เดี๋ยวนี้มันถูกสอนให้โง่ ว่าจะมาประพฤติธรรมนี้ต้องทนลำบาก ทนอะไร ล้วนแต่เป็นเรื่องน่ากลัว น่าขยะแขยงทั้งนั้น; มันสอนผิด เพราะว่าคนนั้นมันไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้. สอนถูกต้องสอนอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านสอน; พอรู้สึกว่าการทำดี มันก็เคารพตัวเอง มันก็เกิดปีติ ปราโมทย์. เกิดปีติ ปราโมทย์แล้วมันจะไม่เป็นสุขอย่างไร นี่ไปลองคิดดู. เมื่อเราพอใจในการกระทำของเรา พอใจในตัวเรา ที่ได้กระทำ มันก็มีปีติ ปราโมทย์และมีความสุข, มันไม่ต้องลงทุนด้วยเงิน ด้วยสตางค์อะไร; เรามีความสุขอย่างยิ่งยวดได้ โดยไม่ต้องเสียเงิน. ฉะนั้น จึงมีคำกล่าวที่ว่า *นิพพานเป็นของให้เปล่า ๆ ไม่เอาสตางค์ ไม่ต้องเสียสตางค์*. ฉะนั้น การประพฤติธรรมะนั้นมีความสุขอยู่ในตัว.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า *มณฺฑปเปยฺยมิทํ ภิกฺขเว พุรฺหุมาจริยํ – พรหมจรรย์นี้ น่าดื่มเหมือนมัทฑะ*, ที่สวดกันอยู่ทุกวันเสาร์เพื่อจะกันลืม *อย่าให้ลืมเสีย* ว่า พรหมจรรย์คือการประพฤติธรรมนั้น เป็นของที่น่าดื่ม ชวนดื่มเหมือนมัทฑะ คือมีความสุขอยู่ในตัวมัน. พอเรามีความเคารพตัวเองได้เมื่อไร มันก็มีความสุขที่สุดเมื่อนั้น, พอเราลงมือประพฤติพรหมจรรย์คือความถูกต้อง เราก็เคารพตัวเองได้

เมื่อนั้น และเราก็มีความสุขเมื่อนั้น แล้วก็สุขสุดยอดนะ; จึงได้ตรัสเปรียบไว้ว่า
นำคัมเหมือนมัทตะ.

คำว่า “มัทตะ” นี้เขาแปลว่า “ของดีสุดยอด” อย่างที่พูดให้ฟังเมื่อตอน
เย็นนี้; บางทีบางคนยังไม่ได้ฟัง ว่าในประเทศอินเดียเขาเอานมที่รีดมาจากวัวมา
ทำให้เป็นของที่กินได้ แล้วคั้นขึ้นไป ๆ จนเรียกว่าสัปปีมัทตะ – สุดยอดของโครส
ที่มนุษย์จะดื่มได้. นี่บ้านเราไม่มีวัว ไม่มีนมวัวนั้น อยากจะยกตัวอย่างเหมือนกับ
ว่า มะพร้าวมาคั้นเป็นหัวกะทิ แล้วก็กิน อย่าไปกินกากมัน, นั่นก็เรียกมัทตะได้
เหมือนกัน; มันเป็นอะไร มันเป็น *essence* เป็นหัวใจของความดี, ไปแต่ต้อง
เข้ามันก็มีความสุข.

ฉะนั้น จึงทำให้ชีวิตนี้มีความถูกต้องอยู่ ทุก ๆ อิริยาบถ นับแต่
ตื่นนอนขึ้นมา จนกว่าจะนอนลงไปอีก ให้มองเห็นแต่ความถูกต้อง ความพอใจ
ตัวเอง; ชีวิตนี้ก็จะเหมือนกับการดื่มมัทตะอยู่ตลอดเวลา. ความเคารพตัวเอง
ได้ มันทำให้มีผลอย่างนี้. ถ้าศีลธรรมข้อนี้ทำให้มนุษย์ดื่มมัทตะแห่งชีวิตอยู่
ตลอดเวลาทุก ๆ อิริยาบถ มันก็ควรจะพอใจแล้ว มันไม่มีอะไรดีกว่านั้นแล้ว ไม่มี
อะไรสูงสุดกว่านี้แล้ว. นี่ประโยชน์ของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมชั้นประณีต ชั้น
ละเอียด ชั้นสุขุมยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนเป็นโลกุตตรธรรมในที่สุด, ผมจึงพูดว่า ศีลธรรม
อยู่ในฐานะที่เป็นรากฐานของมนุษยธรรมชั้นสูงสุดอย่างนี้; นี้ขอให้เอาไปคิดด้วย.

เวลาก็หมดแล้ว ขอยุติคำบรรยายวันนี้เพียงเท่านี้.

ศีลธรรมหรือมนุษยธรรม ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม.

วันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้สำหรับการบรรยาย เรื่องต่อจากเรื่องที่แล้วมา. ในครั้งที่แล้ว ๆ มา เราได้พูดกันถึงสิ่งที่เรียกว่า **อารยธรรม ศีลธรรม มนุษยธรรม ๓** อย่างนี้ **เกือบจะทุกแห่งทุกมุมแล้ว** เพื่อให้รู้จักสิ่งเหล่านี้ จนถึงกับเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้.

ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **ศีลธรรมหรือมนุษยธรรม ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม.** การกล่าวเช่นนี้ ก็เป็นการขยายวงให้กว้างออกไปจนถึงสิ่งที่เรียกว่า **วัฒนธรรม** ซึ่งเป็นคำที่กว้างที่สุดในบรรดาคำที่เล็งถึงความ

เจริญของมนุษย์. อย่างไรก็ตามก็ดี ผมขอเตือนไว้เสมอว่า คำบัญญัติต่าง ๆ นี้ไม่ตรงกัน
ไปทุกแขนง หรือทุกคน, พวกหนึ่งให้ความหมายของคำคำเดียวกันไปอีกทางหนึ่ง
ก็ได้; สำหรับผมนี่ก็พยายามสังเกตดูจากเนื้อเรื่องของมัน แล้วก็จึงมาหาหลักใน
การที่จะเรียกชื่อ. ถ้าเรียกชื่อตามที่พวกนั้นเรียกบ้าง พวกนี้เรียกบ้างแล้ว ก็สับสน
กันหมด, จนไม่รู้ว่าจะเอาอย่างไรกันแน่. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม โดยหลักใหญ่ ๆ ที่เขา
ใช้กันอยู่ เราก็พอที่จะถือเป็นหลักได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมในภาษาไทย หรือ
ที่เรียกกันว่า *culture* ในภาษาอังกฤษนั้น; นั่นแหละมันกว้างที่สุด.

วัฒนธรรมแบ่งเป็น ๓ ชนิด.

[: ความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ, ทางจิต, และทางวิญญาณ.]

วัฒนธรรมหมายถึงความก้าวหน้า ความเจริญทุกแขนง คือทั้งทาง
วัตถุ และทั้งทางจิต และทั้งทางวิญญาณ; การแบ่งเป็น ๓ ชนิดอย่างนี้ ผมแบ่ง
เอาเอง ซึ่งมันก็คงตรง ๆ กันกับหลักที่เขาใช้กันอยู่, แต่ชื่อมันเรียกไม่ตรงกัน. เรา
มองเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ หรือเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเจริญของมนุษย์นี้ มันมีอยู่
อย่างนี้จริง ๆ; ฉะนั้น ขอให้คุณสังเกตดูให้ดีว่า เรื่องของร่างกายล้วน ๆ นั้นมันก็
เรื่องหนึ่ง, เรื่องของจิตใจล้วน ๆ นี้มันก็อีกเรื่องหนึ่ง, หรือเรื่องของความคิดเห็น
สติปัญญาที่ไม่ได้เสด็จถึงตัวจิต นี้ก็อีกเรื่องหนึ่ง. เรื่องหลังนี้ผมเรียกว่าทางวิญญาณ.
ที่จริงคำว่าวิญญาณมันก็ บางทีก็เป็นเรื่องเดียวกับจิต, เดียวนี้เรามันแยกออกมาเพื่อ
จะใช้ให้มีความหมายอีกทางหนึ่ง. ถ้าถือเอาภาษาอังกฤษเป็นหลัก : ทางกายเรา
หมายถึงทางฟิสิกส์ หรือทางเนื้อหนัง *physical*, ทางจิตนี้หมายถึงทาง *mental*, แต่
ทางวิญญาณนั้นหมายถึงทาง *spiritual*; มันไม่ใช่สิ่งเดียวกันเลย.

วัฒนธรรมนี้ก็พอที่จะแบ่งไปได้ตามนี้ : ความก้าวหน้าในทางฝ่ายวัตถุ หรือร่างกายนี้อย่างหนึ่ง, ก้าวหน้าในทางเรื่องเกี่ยวกับจิตล้วน ๆ นั้นอีกอย่างหนึ่ง, แล้วเกี่ยวกับวิญญาณคือสติปัญญาความคิดเห็น ไม่ใช่ตัวจิตโดยตรง นี่มันก็อีกอย่างหนึ่ง. ดังนั้น เราทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้ให้ดี ๆ ให้อ่านคำว่าวัฒนธรรมให้พอ, แล้วก็จะมองเห็นได้เองว่า ศีลธรรมหรือมนุษยธรรมนั้น มันเป็นเรื่องอะไรของวัฒนธรรม.

วัฒนธรรมทางร่างกาย ทางวัตถุ ก็คือสิ่งที่เรียกกันว่า *civilization* ทางวัตถุ; เรา รู้จักประดิษฐ์สิ่งของให้สะดวกสบาย เป็นเครื่องใช้ไม่สอย กระทั่งเป็นเครื่องมือไปโลกพระจันทร์ก็ได้แบบนี้ มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุ; หรือว่าเราปรับปรุงเกี่ยวกับร่างกาย ให้มันเป็นร่างกายที่น่าดูกว่า สะดวกสบาย มีสุขภาพอนามัยดีกว่า, อะไรอย่างนี้ มันก็เป็นเรื่องทางร่างกาย; เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมฝ่ายวัตถุหรือร่างกาย.

ที่นี้ถ้าเป็น**วัฒนธรรมทางฝ่ายจิต** ระบบจิต พวก *mental* โดยตรงนี้ มันก็เป็นจิตเฉพาะส่วนที่มันเนื่องกันอยู่กับร่างกาย, จิตใจที่ต้องแฝดกันอยู่กับร่างกาย เรียกว่าระบบ *mentality*. เรา รู้จักฝึกจิตให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพสูง ในทางความสามารถของจิตล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับสติปัญญา; เช่นว่าฝึกอย่างไรจิตนี้จะมีอำนาจแรง ถึงกับว่าใช้บังคับผู้อื่นได้, ฝึกไปแต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับจิต หรือธรรมชาติของจิตล้วน ๆ อย่างที่เราได้เคยได้ยินได้ฟังกันในเรื่องนิยาย : พวกยักษ์ มันก็ฝึกจิตได้สูง เก่งจนเหาะเหินเดินอากาศได้ มีฤทธิ์มีเดชบรรพมาพันอะไรได้. นี่เป็นเรื่องจิตล้วน ๆ อย่างนี้; ไม่เกี่ยวกับศาสนา ไม่เกี่ยวกับธรรมะ ไม่เกี่ยวกับ

อะไร; นี่เป็นเรื่องจิตล้วน ๆ. คนเขาก็เคยรู้จักฝึกกันมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ให้จิต มีสมรรถภาพแรง แล้วก็ใช้ไปในเรื่องของจิต.

ที่นี้พอมาถึงเรื่องที่ ๓ คือเรื่องสติปัญญา(: วัฒนธรรมทางฝ่าย

วิญญาณ) นั้น มันไม่ใช่ตัวจิต; มันตัวสติปัญญา ความรู้ ความคิด ความเห็นของ จิต. นี่มากลายเป็นธรรมะ เป็นศาสนา เป็นความรู้ที่ทำให้กิเลสหมดสิ้นไปเหล่านี้. อย่างนี้เราเรียกว่าทางฝ่าย *spiritual* หรือฝ่ายวิญญาณ. เรื่องจิตแท้ ๆ มันเนื่องกัน อยู่กับร่างกาย; ฉะนั้น กิเลสทางวัตถุเข้าไปนี้ มันก็ยังระงับจิตได้ เช่น ทำให้นอนหลับได้ อย่างนี้เป็นต้น, เพราะว่าจิตชนิดนี้มันเนื่องกันอยู่กักร่างกาย. แต่ว่า ถ้าเป็นเรื่องทางวิญญาณแล้วก็ ไม่มีขันธ์ไหนที่กินเข้าไปแล้วจะทำให้เกิดผลแก่ ทางวิญญาณได้; เช่นว่ามีความโลภ ความโกรธ ความหลงแล้ว จะก็กินยาเข้าไป ให้มันหายโลภ หายโกรธ หายหลงนี้มันทำไม่ได้, เพราะมันไม่เกี่ยวกับวัตถุ มันไม่เกี่ยวกับเนื้อหนัง ไม่เกี่ยวกับร่างกาย; ฉะนั้น เราจึงแยกออกไปเสียอีกส่วน หนึ่ง เรียกว่าทางฝ่าย *spiritual*. เพราะฉะนั้น มันจึงมีทาง *physical, mental,* แล้ว *spiritual*.

ความเป็นมาของวัฒนธรรมทั้ง ๓ ชั้น ตามลำดับ.

[ศีลธรรม-มนุษยธรรม เป็นวัฒนธรรมชนิดที่ ๓ คือทางวิญญาณ.]

ที่นี้ความก้าวหน้าของทั้ง ๓ ฝ่ายนี้ ก็เรียกว่าวัฒนธรรมด้วยกันทั้งนั้น มันเป็น *culture* อันหนึ่ง ๆ ทั้งนั้น; แล้วสิ่งที่เรียก *culture* หรือวัฒนธรรมนี้ ตั้ง ต้นมาตั้งแต่สมัยคนป่า สมัยเป็นคนป่ายุคหิน. ที่คนป่ารู้จักเอาหินมาทำเป็น

เครื่องใช้ไม้สอย นี้นั้นก็เป็น *culture* อย่างต่ำอย่างแรกเริ่มเดิมที; กระทบคนป่า
เหล่านั้น

รู้จักเลี้ยงสัตว์ แล้วก็รู้จักไถนา ทำนา เพาะหวานอะไรนี่, เขาถือกันว่าคำว่า *culture*
นี่คือไถไถนา, เป็นชื่อของไถไถนา ที่คนป่าสมัยแรกรู้จักไถนา. **นี่วัฒนธรรม
ทางวัตถุมันก็ตั้งต้น;** แล้วก็สูงขึ้นมาทางกาย ทางจิต อย่างที่เคยเล่าให้ฟังแล้ว
ว่าเมื่อทางกายมันเต็มทีเข้า, คนก็ยังรู้สึกว่ายังไม่มีความสุขเป็นที่พอใจ ยังมีอะไร
ลึกลับอยู่, ก็ค้นกันต่อไป มันจึงพบเรื่องทางจิต. ทีนี้เมื่อได้ประโยชน์เกี่ยวกับ
เรื่องทางจิตแล้ว มันก็ยังไม่ได้ดับทุกข์เป็นที่พอใจ; มันจึงค้นไปในเรื่อง *spiritual* คือ
เรื่องวิญญาณ.

นี้จะเปรียบเทียบให้ฟังง่าย ๆ ในทางฝ่ายพุทธศาสนา; เช่นธรรมะนี้, เราจะ
พูดกันในขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้นะ, แรกทีเดียวเขาคิด
ว่า ให้มันสมบูรณ์ด้วยกามคุณ หรือว่าตรงกันข้ามก็คือว่าทำลายอวัยวะที่จะบริโภค
กามคุณ ทุกส่วนเสียให้มันทุพพลภาพ อย่างนี้เราก็จะได้รับความสุขถึงที่สุด ยิ่งกว่า
ธรรมดา. นี่มันเป็นเรื่องทางเนื้อหนังทั้งนั้นแหละ จะแก้ปัญหากันทางเนื้อหนัง,
ใช้ร่างกายนี้เป็นวัตถุสำหรับจะถือเอาประโยชน์ ที่ยิ่งกว่ามนุษย์ธรรมดา; แต่แล้ว
มันก็ล้มเหลว มันต่ำ, มันยังไม่พอนั้นแหละ.

ทีนี้ต่อมาก็คิดว่า เป็นเรื่องทางจิตมากกว่า ฉะนั้น จึงพยายามฝึกฝนจิตให้
เป็นสมาธิ เป็นฌาน เป็นสมาบัติ; จึงบัญญัติเอาฉันทตั้งแต่จุดตถฌานขึ้นไป จน
ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ ว่าเป็นความถูกต้องหรือดีที่สุดที่มนุษย์เราจะมีความสุข
ยิ่งกว่าคนธรรมดา, มันไปสูงสุดแก่เนวสัญญานาสัญญายตนะ. เมื่อ

พระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชเที่ยวค้นคว้า เทวศึกษาตามสำนักต่าง ๆ ก็ไปเรียนได้สูงสุดเพียงแค่นิวาสัญญานาสัญญาตนะ. นี่มันไม่เกี่ยวกับความรู้สติปัญญาเลย เกี่ยวกับการทำจิตให้หยุด ให้สงบอย่างลึกซึ้งราวกับว่าคนตายแล้ว แต่ก็ไม่ได้ตาย. นี่เป็นเรื่องทางจิตล้วน ๆ, วัฒนธรรมทางจิตโดยตรง ในแง่ที่เกี่ยวกับศาสนา ก็หลงกันอยู่พักกว่านั้นเป็นนิพพาน.

ทีนี้ต่อมาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นตรัสรู้แล้ว ถึงพบว่ามันเป็นเรื่องราววิญญาณ คือต้องมีสติปัญญา รู้จักทำความเข้าใจ ความโกรธ ความหลงให้สิ้นไป, ให้ความรู้ผิด ๆ มันหายไป, ให้ความรู้ถูก ๆ มันเข้ามาอยู่แทน. นี่เป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังนั้น มันจึงเป็นวัฒนธรรมในทางฝ่าย *spiritual* หรือวิญญาณ. ลัทธิอื่น ศาสนาอื่นที่เป็นพวกทางฝ่ายวิญญาณที่เป็นคู่แข่งขันกับพุทธศาสนาก็มีเหมือนกัน; แต่ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัทนี้ เราชอบใจระบบที่พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงค้นพบและบัญญัติขึ้น, มันจึงเป็นระบบวัฒนธรรมทางฝ่ายวิญญาณสูงสุด เรียกชื่อว่า พุทธศาสนา อย่างที่พวกเรากำลังเกี่ยวข้องกับอยู่นี้ คือบวชและเรียน. นี่เรียกว่า วัฒนธรรม คือทำความเจริญให้ได้รับประโยชน์จากการมีชีวิต มันมีอยู่ตั้ง ๓ ชั้น : เกี่ยวกับร่างกายล้วน ๆ นั้นชั้นหนึ่ง, เกี่ยวกับจิตโดยตรงอีกชั้นหนึ่ง, แล้วเกี่ยวกับวิญญาณ หรือสติปัญญาอีกชั้นหนึ่ง; วัฒนธรรมจึงมี ๓ ชั้นอย่างนี้.

ตัวอย่างความต่างกันระหว่างอารยธรรมกับศีลธรรม.

[อารยธรรมเป็นวัฒนธรรมชนิดที่ ๑ : ทางวัตถุ.]

ที่นี้ที่เราพูดกันมามากหลาย ๆ ครั้งแล้ว คือเรื่องศีลธรรม กับเรื่องมนุษยธรรม. ถ้าอยู่ในระดับต่ำเราเรียกว่า*ศีลธรรม*, ในระดับสูงเราเรียกว่า*มนุษยธรรม* สำหรับเราพูดกันที่นี้; อย่างนี้มันก็เป็นวัฒนธรรมประเภทที่ ๓ คือประเภท *spiritual* หรือทางวิญญาณนั่นเอง. แล้วเราก็ได้เอ่ยถึงสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม ๆ หรือ *civilization* อยู่บ่อย ๆ นั้นมันเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุหรือทางกาย ไม่ถึงทางจิต. ที่เรียกอารยธรรมแผนใหม่ตามแบบตะวันตกนี้ เป็นเรื่องทางวัตถุทางกายทั้งนั้นแหละ.

มันก้าวหน้าพรวดพราดออกไปจนเกิดเป็นลัทธิใหม่ขึ้นมา เรียกว่าลัทธิวัตถุนิยม หรือ *materialism* ทำโลกให้วุ่นวายอยู่ในเวลานี้ เพราะอำนาจสิ่งที่เรียกว่า *materialism* คืออารยธรรมทางวัตถุ; ทำให้คนมีนเมาในรสอร่อยของวัตถุ แล้วก็ละโมภโลกถลก แล้วก็ได้แย่งชิงกัน แล้วเกิดสงครามยึดเชื้อโดยตรงโดยอ้อมเพื่อครองโลก. เพื่อครองโลกก็คือ เพื่อเป็นเจ้าของวัตถุทั้งโลก, ไม่ใช่เพื่อศีลธรรม ไม่ใช่เพื่อมนุษยธรรม หรือเพื่ออะไรเลย; แต่เขาก็โกหกว่าเพื่อศีลธรรมเพื่อมนุษยธรรม, ซึ่งที่แท้มันเป็นเรื่องทาง *spiritual* ทางฝ่ายวิญญาณ มันจะแก้ปัญหานี้ด้วยการรบราฆ่าฟันกันไม่ได้, มันไม่ใช่เรื่องวัตถุ มันเป็นเรื่องอารยธรรมเนื้อหนัง.

อารยธรรมเนื้อหนังนี้ มันควรจะแบ่งออกเป็น ๒ พวกก็ได้ คือว่าพวกเหลว ๆ ที่ทำให้หลงใหล ตะกละตะกลามาไป นั้นพวกหนึ่ง; แล้วก็พวกที่ถูกต้อง สุภาพเรียบร้อยนี่ก็มีอีกพวกหนึ่ง. อย่างนี้เรียกว่าเป็นอารยธรรมทางวัตถุไปหมด ไม่ใช่ศีลธรรม. เรากินข้าวด้วยช้อนส้อม นี่ไม่ใช่ศีลธรรม, แม้ว่าเราจะกิน

ข้าวด้วยมือก็ยังคงเป็นศีลธรรมกว่า ถ้ามันเป็นเรื่องของความสันโดษเล็กน้อย รู้จักคิดนึก ไม่ให้ยุ่งยาก ไม่ให้ลำบาก. เรื่องศีลธรรมของการกินข้าวนั้นก็ไม่ใช่ไม่ตะกละ ไม่มูมมาม มีสติสัมปชัญญะ บริโภคแต่สักว่าพอให้สะดวกสบายในการเป็นอยู่; นั่นแหละการกินอาหาร กินข้าวที่มันเป็นศีลธรรม มันเป็นอย่างนั้น.

ส่วนที่มีช้อนส้อมกิน มีอะไรกิน มีอะไรมากมาอย่างทีหรุหระที่บ้ากั้นนักนั้น นั่นไม่ใช่ศีลธรรม มันเป็นอารยธรรมเนื้อหนัง. หรือแม้ว่าเก่งจนไปโลกพระจันทร์ได้ นี่ก็ไม่ใช่ศีลธรรม; มันเป็นอารยธรรมวัตถุ อารยธรรมซึ่งอาศัยวัตถุ มีผลเป็นทางวัตถุ. ถ้าจะกินข้าวให้เป็นศีลธรรม มันก็ไม่ต้องมีอะไรหรุหระ เอรีดอ่อย หรือมีช้อนส้อมใช้ มีเครื่องประกอบมากมาย; ให้กินถูกต้อง สุภาพ เรียบร้อย ไม่ตะกละ ไม่เกิดโทษเพราะการกินอาหารนั้น ๆ เหมือนที่เราปัจเจกจะอยู่ว่า ปุราณอจ เวทน์ ปฏิหังขามิ นวอจ เวทน์ น อุปปาเทศสามิ – ไม่ให้ทุกข์เกิดขึ้นใหม่ ให้ทุกข์เก่าหายไป; นั่นแหละคือศีลธรรมในการกินอาหาร.

ที่นี้เกี่ยวกับพระจันทร์ จะพูดให้เห็นความแตกต่าง : ถ้าจะชวนกันบูชาพระจันทร์ ให้เกิดความกตัญญูกตเวทีขึ้นในจิตใจ อย่างนี้เป็นศีลธรรม; ฉะนั้น ที่ไปเหยียบพระจันทร์ได้นั้นไม่ใช่ศีลธรรม มันเป็นอารยธรรมวัตถุ. ดังนั้นคนโบราณที่เขาสอนให้เด็ก ๆ ชมพระจันทร์ ขอบคุณพระจันทร์ อะไรทำนองนี้; นี่เป็นศีลธรรม, ไม่ต้องไปเหยียบพระจันทร์. พยายามทำความเข้าใจเรื่องที่มีมันต่างกันมาก ๆ อย่างนี้ โดยเทียบกันไปเรื่อยทุก ๆ เรื่อง ให้เข้าใจว่า อารยธรรมกับศีลธรรมนี้มันไม่ใช่เรื่องเดียวกัน. ที่นี้เมื่อเราเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรม ใน ๓ ความหมายนั้นแล้ว ก็จะพบได้ว่าอารยธรรมนั้นมันรวมอยู่ในวัฒนธรรมกลุ่มที่ ๑

คือเรื่องวัตถุหรือเรื่องเนื้อหนัง. วัฒนธรรมกลุ่มที่ ๑ เป็นเรื่องวัตถุเป็นเรื่องราวกาย นั่นแหละคืออารยธรรมเนื้อหนัง ที่เป็น *materialism* อะไรขึ้นมา.

วัฒนธรรมกลุ่มที่ ๒ เป็นเรื่องจิตใจ, ก็เป็นเรื่องรู้จักทำให้จิตใจมีสมรรถภาพสูง ซึ่งเดี๋ยวนี้คนในโลกไม่สนใจเพราะเขาถือวัตถุนิยม. โดยเฉพาะ *dialectic materialism* มันมีหลักว่า ถ้าร่างกายวัตถุดีแล้วใจมันดีเอง อย่าไปสนใจกับเรื่องจิตใจเลย; ดังนั้น จึงไม่มีใครสนใจเรื่องจิตใจ ต้องการแต่จะให้วัตถุมันดีที่สุดในนั้น, เพราะเขามุ่งหมายแต่เรื่องเอรีคอร่อยทางเนื้อหนัง, แล้วก็เลยคิดเคล็ดเปิดโปงไปว่า ถ้าทำให้ทุกคนมันมีวัตถุเพียงพอเสียแล้ว มันก็จะไม่เบียดเบียนกัน โลกนี้ก็จะสงบ. นี่พวกวัตถุนิยมเขามีความคิดเห็นอย่างนี้.

ที่นี้พวกที่ ๓ พวกที่ถือวิญญาณเป็นหลักนั้น มันยังไม่เห็นด้วย ว่าที่เจริญในทางวัตถุและทางจิตเพียง ๒ อย่างนั้นมันไม่พอ; มันจึงมีการค้นคว้าเรื่องที่เป็นสติปัญญา ความรู้สึกนึกคิดในชั้นสูง ชั้นละเอียด ให้เรารู้จักดำรงความรู้ ทัศนคติ ความคิด ความเห็นอะไรไว้ให้มันถูกต้องตามหลักที่เรา... ที่มีอยู่ในพุทธศาสนา. ที่นี้หัวข้อของเราเมื่อตะกี้ก็จะมุ่งจะชี้ให้เห็นว่า ศีลธรรมก็ดี มนุษยธรรมก็ดี ตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม, แต่ว่าเป็นวัฒนธรรมหมวดที่ ๓ หรือประเภทที่ ๓ คือวัฒนธรรมทางฝ่าย *spiritual* หรือที่จะเรียกง่าย ๆ ว่าทางฝ่ายวิญญาณ.

วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแห่ง จริยธรรมหรือปรัชญาที่ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ แยกต่างหากจากศีลธรรมอันเป็นตัวการปฏิบัติ.

ที่นี้มันก็ยังมามีเรื่องที่จะต้องรู้ไว้เสียด้วยอีกอย่างหนึ่ง คือมันมีวัฒนธรรมอีกแขนงหนึ่ง ซึ่งมันเป็นเรื่องประเด็นออกไป เป็นเรื่องความคิดสติปัญญาเหมือนกัน, แต่มันไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ; อย่างนี้เขาเรียกว่าปรัชญา หรือ *philosophy*. รู้จักแยกปรัชญาออกไปเสียจากเรื่องที่เป็นเรื่องการปฏิบัติโดยตรง คือเรื่องศีลธรรม เรื่องมนุษยธรรม. มันก็ถูกแล้วว่าเรื่องศีลธรรมมันก็มีปรัชญา; แต่ส่วนที่เป็นปรัชญานั้นไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ, แม้จะเรียนกันให้ท่วมหู ท่วมหัว เรื่องปรัชญาของศีลธรรม ก็ทำให้คนมีศีลธรรมไม่ได้ เหมือนกับพวกฝรั่ง.

ระบุนีพวกเขฝรั่งโดยตรงที่เป็นนักปรัชญา แล้วก็โดยเฉพาะนักปรัชญาในทางศีลธรรม ที่เขาเรียกว่า *ethics*, *ethics* แล้วก็มาแปลเป็นภาษาไทยว่า จริยธรรม; เลยยุ่งกันใหญ่ มันผิดรูปร่างกันไปหมดเลย. แปลคำว่า *ethics* ซึ่งเป็นเพียงปรัชญาของศีลธรรม ไม่ใช่ตัวศีลธรรม ออกมาเป็นจริยธรรม. ที่นี้จริยธรรมในภาษาไทย หรือภาษาบาลีมันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติ; แต่แล้วไอ้พวก *philosophy* ของศีลธรรม หรือ *ethics* นี้ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติ, มันเกี่ยวกับความคิด หรือเหตุผลที่จะเอามาใช้ในการปฏิบัติ, ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ.

ฉะนั้น ถ้าคำว่า จริยธรรม จะแปลกันเสียใหม่ว่า **ธรรมะที่ต้องคิดต้องนึกเกี่ยวกับการปฏิบัติ** อย่างนี้ละก็ได้แหละ; แต่ถ้าว่า **จริยธรรม – ธรรมะคือการปฏิบัติ**

แล้ว มันผิดกันเลย, เพราะเขาเล็งถึงปรัชญาของศีลธรรมเท่านั้น. นี่ช่วยสังเกตให้ดี ให้เข้าใจกันได้ด้วย ว่าศีลธรรมหมายถึงตัวการปฏิบัติ; แต่จริยธรรมหมายถึงตัวปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ, ไม่ใช่ตัวการปฏิบัติ. ศีลธรรมเขาเรียก *moral, morally, morality* มันเป็นตัวการปฏิบัติ; ที่นี้ปรัชญาของมันเขาเรียกว่า *ethics*, แล้วมาแปลกันว่าจริยธรรม มันทำให้เวียนหัว เพราะคำพูดมันทำยุ่ง; ฉะนั้น เราต้องรู้จักตัวจริง อย่าถือเอาคำพูดเป็นหลักอย่างเดียว.

ลักษณะที่ทำให้ง่ายในการแยกปรัชญาจากศีลธรรม.

ทีนี้ถ้าจะเข้าใจง่าย ๆ จำกันง่าย ๆ แล้วก็เห็นได้ง่าย ๆ เหมือนกัน ที่ว่ามันต่างกันอย่างไร : ถ้าปรัชญามันก็จะตั้งปัญหาว่า ทำไม ทำไมจึงทำอย่างนั้น; ถ้าปัญหาทางศีลธรรม ทางมนุษยธรรมก็ตาม จะตั้งปัญหาว่า ฉันจะต้องทำอย่างไร. นี้คุณจำไว้ให้แม่น ๆ นะ : “ฉันจะต้องทำอย่างไร”, นี่จะเป็นปัญหาทางศีลธรรมแหละ; แต่ถ้าถามว่า “ทำไมฉันต้องทำอย่างนั้น”, มันเป็นปัญหาทางปรัชญาของศีลธรรมไป, ไม่ใช่ตัวศีลธรรม.

เดี๋ยวนี้เรามันเก่งแต่ที่จะตั้งปัญหาทางปรัชญาว่า ทำไม ๆ ๆ ๆ ซ้อน ๆ กันไปหลาย ๆ ชั้น, ตอบได้เป็นที่พอใจ; แต่แล้วก็ไม่มีใครปฏิบัติศีลธรรม. ในโลกของนักปรัชญานี้ ไม่มีใครปฏิบัติศีลธรรม ทั้งที่รู้ปรัชญาของศีลธรรม. เพราะฉะนั้น โลกจึงเสื่อมศีลธรรม มีแต่คนพูดเพื่อเจ้อ มีแต่พูดทางปรัชญา, มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์ในการที่จะทำโลกนี้ให้มีสันติภาพ. ฉะนั้น จำไว้ง่าย ๆ ว่า

ถ้าเป็นเรื่องศีลธรรม คำถามมันจะมีว่าอย่างไร, ถ้าเป็นเรื่องปรัชญาคำถามมันจะมีว่าทำไม; จำคำว่าอย่างไร กับคำว่าทำไมไว้ละก็ จะสามารถแยกของ ๒ สิ่งนี้ออกจากกันได้.

พ่อแม่ปู่ย่าตายายของเรา มีศีลธรรมเต็มตัว, ศีลธรรมดีกว่าคนสมัยนี้มาก; เพราะท่านถามกันแต่ว่า ทำอย่างไร จะต้องปฏิบัติอย่างไร; แล้วก็ไม่ต้องพูดกันด้วยซ้ำไป เพราะปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างกันมาแต่ปู่ย่าตายาย. โดยเฉพาะพวกศีลธรรมในบ้านเรือน : ลูก ๆ ยังจะต้องเคารพบิดามารดาอย่างไร จะต้องกตัญญูอย่างไร จะต้องมีความซื่อสัตย์อย่างไร มีความอ่อนน้อมถ่อมตัวอย่างไร; นี้ไม่ต้องพูดกันด้วยปาก มันสอนกันด้วยกิริยาอาการ, พ่อแม่ทำอยู่ ลูกก็ทำตาม. ถ้าสงสัยขึ้นมาก็จะถามแต่เพียงว่าทำอย่างไร, แนะนำให้ทำอย่างไรก็ทำเท่านั้นแหละ; ฉะนั้น แม่ของเราสอนให้เรามีศีลธรรมดี ได้มากเต็มที่, โดยที่แม่ไม่รู้เรื่องปรัชญาของศีลธรรมเลย.

ที่นี้พวกฝรั่งที่เขาเก่งด้วยปรัชญานั้นนะ แต่แล้วก็ไม่มีการปฏิบัติศีลธรรมเลย; ศีลธรรมของพวกฝรั่งเหลืออยู่แต่นิทานอีสปแล้วกรรมง. คุณรู้จักนิทานอีสปหรือเปล่า; รูปภาพชุดหนึ่งที่เขียนไว้ที่เสาข้างประตูทางเข้านั้นนะ : นิทานอีสปที่เด็ก ๆ ก็เรียนในโรงเรียน, เรื่องราชสีห์กับหนู เรื่องนกกระสากับสุนัขจิ้งจอก. เรื่องหนูช่วยกัดบ่วงให้ราชสีห์หลุดรอดออกมาได้นั้นนะ : นั้นมันเป็นเรื่องกตัญญู เป็นเรื่องศีลธรรม. หรือว่าที่นกกระสาไปล้วงก้างปากออกจากคอสุนัขจิ้งจอก แล้วสุนัขจิ้งจอกมันยังจะกัดเอาอีก; มันเป็นเรื่องศีลธรรม. เรื่องแรกมันเป็นเรื่องของกตัญญูกตเวที, เรื่องหลังเป็นเรื่องของอกตัญญูกตเวที.

ฉะนั้น ในสมัยโน้น พวกฝรั่งตะวันตกเขาคงจะเป็นนักศีลธรรมกัน
มากเหมือนกัน; แต่เดี๋ยวนี้มันหายไป ศีลธรรมเหลืออยู่แต่ในนิทานอีสป สำหรับ
ให้เด็ก ๆ ดูเล่น; ฉะนั้น ความกตัญญูจึงหายไป. ได้ยินว่า ลูกหลานไม่ต้อง
รับผิดชอบที่จะเลี้ยงพ่อแม่ที่แก่เฒ่า, นาน ๆ ไปเยี่ยมเยือนครั้งเหมือนกับคนอื่น
เหมือนกับไปเยี่ยมเยือนคนอื่นนั่นนะ; นี่ลักษณะที่ว่าศีลธรรมมันหายไป เหลือแต่
นิทานอีสป. ถ้าเราจะเปรียบเทียบกันดูกับศีลธรรมของปู่ย่าตายายของเรา ที่มี
ความเคร่งครัดมากแล้ว มันไกลกันลิบกับของพวกฝรั่งที่ไปบูชาวัตถุ แล้วก็
อารย-ธรรมเนื้อหนังไปหมด.

โทษแห่งการละเลยศีลธรรมไปหลงบูชาวัตถุ.

[ปู่ย่า ตายาย เคร่งครัดศีลธรรมจนดูคล้ายกับไสยศาสตร์ เพื่อลูกหลานมั่นคงในศีลธรรม.]

ปู่ย่าตายายของเราเคร่งครัดมาก จนศีลธรรมกลายเป็นคล้าย ๆ กับว่า
"ไสยศาสตร์" หรือขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ไปทีเดียว. ยกตัวอย่างเหมือนว่า จะต้อง
มีความเคารพพ่อแม่ ไม่ล่วงเกิน ไม่เหยียดหยาม ไม่ดูหมิ่น. แม้ที่สุดแต่ว่าจะเดินข้าม
เท้าของพ่อแม่ก็ไม่ได้ มันผิดศีลธรรมอย่างร้าย; แต่นี่พูดให้ร้ายมากขึ้นไปถึงกับ
ว่า มันเป็นเสนียดอัปรีภัยอะไร, มันเป็นแบบตาบของมนุษย์สมัยป่าเถื่อนโน้นไป
คือให้มันกลัวมาก ๆ เข้าไว้.

นี่เราได้รับคำสั่งสอนกันในรูปนี้เกี่ยวกับศีลธรรม; มิได้พูดแต่เพียงว่า
"ไม่ควรจะข้ามเท้าพ่อแม่ เพราะมันไม่เป็นการเคารพ มันไม่เป็นการกตัญญู. แต่

เขาจะพูดว่าทำอย่างนั้นเป็นอัปรีย เสนียดจัญไรมีแต่ความฉิบหาย, นี่มันเป็นเรื่องตามไปแบบนี้. แต่มันก็มีประโยชน์ คือทำให้เครื่องครัดในศีลธรรมแม้เล็กน้อยนี้ ก็ไม่เห็นเป็นเล็กน้อย เห็นเป็นมากทีเดียว. ถ้ามันเดินข้ามเท้าพ่อแม่โดยบังเอิญสักทีหนึ่ง กระโดดข้ามไปมันก็จะต้องถูกเรียกมาให้ทำพิธีขอโทษล้างบาปอะไรนี่. นี่เป็นสิ่งที่ผมเคยทำมาแล้วอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ. นี่ศีลธรรมมีในเราได้, รับมาจากแม่ ซึ่งไม่รู้ปรัชญาของศีลธรรมเลย. เด็กนี้ปรัชญาทางศีลธรรมเป็นหนังสือเล่มใหญ่ ๆ หรือต้องแบก มันเต็มไปด้วยเหตุผล เต็มไปด้วยคำตอบในแง่ของปรัชญาซึ่งแม่ของเราไม่รู้เลย; แต่แม่ก็มีศีลธรรม แล้วก็ทำให้ลูกมีศีลธรรมได้ด้วย ดึกว่าพวกนักแต่งปรัชญาของศีลธรรมเหล่านั้น, และก็โดยเฉพาะพวกฝรั่ง ซึ่งเขามองศีลธรรมเป็นนิยายอีสปไปหมด จนกระทั่งศีลธรรมมันจะเหลือแต่ในหนังสือนิยายอีสปแล้ว เพราะเขาไปมัวคิดกันแต่เรื่องจะหาอำนาจ หาอะไรที่มันใหญ่โต สูงสุดไปเรื่อยแหละ. ในทางวัตถุก็ไปเอาพระจันทร์ให้ได้ กระจ่างในทางอำนาจก็จะปราบคนอื่นให้ราบคาบไปหมดทั้งโลก; แล้วก็บริโภครายของวัตถุทางตาหูจมูกลิ้นกายใจอย่างที่เราเรียกว่าชั้นดีเลิศเท่าที่มันจะเลิศได้; มันก็เลยกลายเป็นเรื่องเสื่อมเสียในทางศีลธรรม.

ความคิดดั้งเดิมมันก็ค่อนข้างจะต่างกันอยู่แล้ว, พอมันมาถูกแวกล้อมอย่างนี้เข้าอีกมันก็ยังต่างกันไกล. ได้ยินว่าวัฒนธรรมตะวันตกนะ, ถ้าสุนัขของมันป่วยเป็นโรคที่จะไม่เห็นทางว่าจะหาย หรือว่าจะหายมันก็ลำบากเป็นนานนักเขาวางใจให้ตายเลย เป็นการถูกต้อง ฉะนั้น เขาม้า ม้าหมา ม้าสุนัข เพื่อให้มันพ้นทุกข์ไป. นี่เรื่องศีลธรรมของเขามันเป็นอย่างนั้น; แต่ศีลธรรมของเราฝ่ายตะวันออกนั้นจะไม่ทำอย่างนั้น ไม่ยอมทำอย่างนั้น มันต้องเป็นเพื่อนทุกข์เพื่อน

ยากกันไปจนวาระสุดท้าย. เพราะเราเห็นว่า ถ้ามันฆ่าสุนัขได้ก็ฆ่ามาได้ ฆ่าช้าง
ได้, ก็ฆ่าคนได้; พ่อแม่แก่เต่าทนมานนักแล้วจะรักษาก็ไม่หายเอาป็นยิ่งพ่อแม่
ให้ตายเสียเลย นี่มันจะไปรูปนี้ มันมีศีลธรรมกันอย่างไร.

ทีนี้มันไม่ทำกับพ่อแม่ก็จริง, แต่มันก็จะทำกับคนอื่นได้ง่าย ๆ ขึ้น ใน
การตัดบทกันด้วยการฆ่ากันเสียอย่างนี้; มันก็เลยเป็นเรื่องอารยธรรมป่าเถื่อน
คืออนารยธรรมนั่นเอง. ฉะนั้นเราดูให้ดี ในฐานะที่ว่าเรามันเกิดอยู่ในซีกโลก
ตะวันออก พวกฝรั่งเขาอยู่ทางตะวันตก; ดูให้ดีในข้อที่ว่า ศาสนาทุกศาสนา
เกิดทางซีกโลกฝ่ายตะวันออก ไม่รู้มันเป็นอย่างไร, แม้แต่ศาสนาฮิว ศาสนา
คริสต์นิกายนี้ก็ยังคงนับไว้ว่ามันอยู่ทางฝ่ายตะวันออก หรือต่อ ๆ เขตกัน แต่จัดไว้
ในฝ่ายตะวันออกทั้งนั้นแหละ ฉะนั้น ตะวันตกมันก็คือมืด, ตะวันออกมันก็คือสว่าง;
ฉะนั้น ศีลธรรมหรืออะไรธรรมอะไรมันจึงผิดกัน. เราทำไมหลงหรือที่ว่าจะฆ่า
สุนัขตัวนี้เพื่อประโยชน์แก่มัน ให้มันพ้นทุกข์ไปเสียเร็ว ๆ, นี่ทำไมหลง; อยากร
ก็ยอมปลุกปล้ำกันไปจนกว่ามันจะตายของมันเอง.

อารยธรรมอื่น ๆ แม้ทางวัตถุมันก็ต่างกัน; แม้แต่เรื่องจะมีเครื่องมือ
สำหรับหยิบอาหารใส่ปากนี้มันก็ยังต่างกัน. แล้วผมว่ารับประทานอาหารด้วยมือนี้
มันถูกต้องอย่างยิ่งแล้ว ทั้ง ๆ ที่เดี๋ยวนี้เราก็กินกันไปแล้ว. ครูบาอาจารย์
ผู้เฒ่ายังไม่ยอมเลิก ยังรักวัฒนธรรมโบราณ ยังกินอาหารด้วยมืออยู่, มันทำให้
ต้องคิดถึงนึกมาก ต้องรักษา ต้องดูแล ต้องอะไรมาก. ไม่ใช่กินด้วยช้อนส้อม
๒-๓ คำแล้วขว้างทิ้ง แล้วไปเลย ให้คนใช้ช่วยล้าง, อย่างนี้เป็นอารยธรรม
เนื้อหนัง. ถ้ามือของเรานี้ เรามันก็ต้องล้างสิ, มันจะทิ้งออกไปเหมือนกับ
ช้อนส้อมได้อย่างไร; ฉะนั้น จิตใจมันต้องต่างกันมาก.

คุณไปลองทำดู กินข้าวด้วยมือ กินข้าวด้วยช้อนส้อมนี่ มันมีจิตใจต่างกันมาก; แต่ถ้าเอาความสะดวกสนุกสนานเอรีดอ้อยเป็นหลักเสียแล้ว มันก็อาจจะใช้ช้อนส้อมแล้วดีกว่า; แต่ถ้าเอาจิตใจที่ฉลาด หรือว่าลึกซึ้งหรือว่าหนักแน่นบึกบึนอะไรกันแล้ว มันก็สู้มือไม่ได้. นี่เรียกว่าอารยธรรมเนื้อหนังแท้ ๆ วัตถุ

แท้ ๆ มันก็ต่างกันแล้ว; ฉะนั้น ขอให้คิดนึกกันให้ดี ๆ อย่าไปหลงการศึกษาที่เพื่อคือปรัชญา. แต่สนใจให้มากเป็นพิเศษในเรื่องกระทำจริง ๆ คือการปฏิบัติที่เรียกว่าศีลธรรม หรือมนุษยธรรม; แล้วก็จะได้เป็นมนุษย์. ถ้าผิดจากนี้จะเป็นอะไรก็ไม่ทราบ ไปดูเอาเอง; มันคงจะเป็นยักษ์, หรืออย่างดีก็เป็นเทวดาซึ่งไม่ใช่มนุษย์ เห็นแต่เรื่องสนุกสนานเอรีดอ้อย มันก็เห็นแก่ตัวจัด, พอเห็นแก่ตัวจัดมันก็เหยียบย่ำกฎเกณฑ์ระเบียบต่าง ๆ ก็มีโลหะ โทสะ โมหะ เพราะเห็นแก่ตัวจัด.

นี่คนเราจะเอาอะไรเป็นที่พึ่ง คุณก็ลองคิดดู; เท่าที่ผมสังเกตศึกษามาเรื่อย ๆ จนกระทั่งวันนี้ รู้สึกว่าเราต้องมีศีลธรรม มีมนุษยธรรมทางฝ่ายวิญญาณเป็นที่พึ่ง. เรื่องอารยธรรมเนื้อหนังนั้นไม่มีความหมายที่จะเป็นที่พึ่งอะไรได้ มีแต่ทำให้โง่ มีแต่ทำให้หลงใหลมัวเมา; แล้วในที่สุดมันก็จะเลยเถิดไปจนถึงกับว่า ไอ้ได้นั้นแหละดี, เมื่อไม่ได้แล้วก็ไม่ดี. เพราะฉะนั้น มันจึงฆ่ากันตายง่าย ๆ กระทั่งฆ่าลูกฆ่าเมียของมันเอง ไม่ต้องพูดถึงคนอื่นหรอก. ในเมื่อกิเลสอันนี้มันเป็นไปแก้กัแล้ว มันก็ฆ่าลูกฆ่าเมียของมันเองได้; แล้วในที่สุดมันก็ฆ่าพ่อฆ่าแม่ของมันได้, คอยคูลีในวันข้างหน้า.

เดี๋ยวนี้มันลูกกลมขึ้นมาถึงขนาดว่า ฆ่าเพื่อนฆ่าฝูง ฆ่าลูกฆ่าเมีย อย่างไม่ค่อยจะมีความหมายขึ้นมาแล้ว, เดี่ยวมันก็จะเลยไปอีกนิดเดียว ไปถึงฆ่าพ่อฆ่า

แม่ได้. นั่นแหละโทษของอารยธรรมเนื้อหนัง. เดียวนี้พ่อแม่มันก็ชักจะโง่งง ๑ เหมือนกัน ไปตามกันฝรั่งตามลูกตามหลานเขาเหมือนกัน; เห็นว่าลูกหลานไป เป็นลูกศิษย์ตามกันฝรั่ง ตัวเองก็พลอยส่งเสริมอยากจะเป็นด้วยนี้ เพราะฉะนั้น มันก็จะได้อารยธรรมชนิดป่าเถื่อนมา คือความเห็นแก่ตัว ๆ ๆ อย่างดีที่สุดเห็นแก่ตัว; ก็เป็นวัฒนธรรมชนิดที่เรียกว่า “รกโลก” “วัฒนธรรมรกโลก”.

คำว่าวัฒนธรรมมันก็แปลว่ามากขึ้น หนาขึ้น คือรกเหมือนกัน. ที่นี้มันก็มี ปัญหาว่า รกไปในทางดี หรือว่ารกไปในทางชั่ว. ถ้ารกไปในทางดีก็ค่อยยังชั่ว หน่อย, ถ้ารกไปในทางชั่วแล้วมันก็ฉิบหายหมด; และแม้จะรกไปในทางดีมันก็ ยังยุ่งยากนะ, ความก้าวหน้าความเจริญทางวัตถุนี้ แม้จะเป็นไปในทางดี มันก็ ยังยาก มันจะมีเพิ่มความลำบากให้แก่ผู้ที่เจริญด้วยวัฒนธรรมชนิดนี้แหละ. เอาสิ ถ้าคุณมีบ้านหลายหลัง มีรถยนต์หลายคัน มีอะไรชนิดที่ว่ามันวิเศษวิโสไปหมด มันจะเป็นอย่างไรบ้าง มันก็ต้องมีปัญหามากมายเรื่องการรักษา เรื่องการดูแล แม้แต่การใช้สอย แม้แต่ด้วยการจะบริโภคมันให้ทั่วถึง มันก็จะกลายเป็นคนบ้าไปแล้ว. ฉะนั้น เราจึงไม่บูชาอารยธรรมวัตถุ; บูชาอารยธรรมทางจิต หรือทาง วิญญาณ เพื่อจะแก้ปัญหามันเป็นความทุกข์โดยที่ไม่ต้องลงทุนเป็นวัตถุซึ่งมัน แพงมาก ซึ่งมันยุ่งยากมาก, ยิ่งทำยิ่งยุ่ง ยิ่งเจริญยิ่งยุ่ง จนกระทั่งพลัดไปในทางที่เป็นอนารยะไปเลย โดยไม่รู้สึกรู้สึ.

เดี๋ยวนี้มันก็แสดงให้เห็นแล้วว่า มันจะมีแต่การรบราฆ่าฟันล้างผลาญ กันมากขึ้น; จนกว่าจะเปลี่ยนความคิดกันเสียใหม่ : อย่าบูชาเนื้อหนัง, มาบูชา จิตใจหรือวิญญาณที่บริสุทธิ์ สะอาดกันเสีย. ขอให้ทบทวนดูให้ดี ๆ เราพูดถึง

ศีลธรรมในฐานะเป็นรากฐานของมนุษยธรรมในครั้งที่แล้วมา; เมื่อมันดีทั้งในส่วนศีลธรรมรากฐาน และมนุษยธรรมสุดยอด นั่นแหละมันมีความเป็นมนุษย์ สัมกับความหมายของคำว่ามนุษย์.

มีจิตใจสูงก็สามารถจะหาความสุขที่แท้จริงได้โดยทางจิตใจนั่นเอง; มันก็ต้องการปัจจัย ๔ คือเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาแก้โรคเพียงพอที่จำเป็น, ไม่ต้องมากมายท่วมบ้านท่วมเมืองเหมือนเดี๋ยวนี้ ก็สามารถที่จะมีความสุขสูงสุดถึงที่สุดได้เลย. นี่ความเป็นพระ เป็นเณร เป็นนักบวชในพุทธศาสนา นี้พิสูจน์อยู่แล้ว ว่าเพียงแต่กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู เป็นอยู่อย่างธรรมดา นี้ก็สามารถที่จะบรรลุนิพพานได้. ลองกินอย่างเศรษฐกิจ คหบดี อยู่อะไรอย่างเศรษฐกิจ คหบดีสิ มันไม่มีหวังหรอก; มันถูกทำให้มันเมาไปในทางวัตถุ ทางร่างกาย ทางเนื้อหนัง, มันไม่มีหวังที่จะพบความสุขชนิดที่เป็นนิพพาน.

แม้อยู่ในบ้านเรือนก็หาความสงบ ทำประโยชน์ด้วยมนุษยธรรมได้.

เอาละ, ทีนี้เราไม่ต้องการให้ทุกคนมาบวชเป็นพระเป็นเณร; ให้อยู่ที่บ้านที่เรือน อยู่ในโลกนั้นแหละ. แต่ว่าอย่าไปเสียเวลาไปเป็นทาส เป็นบ่าว เป็นจิ้งหรีดของวัตถุให้มันมากนัก; จะต้องหานั้นหานี้มากมายจนไม่มีเวลาที่จิตใจจะได้พักผ่อน, ต้องดูแลนั้น ต้องดูแลนี้ ต้องรักษานั้น ต้องรักษานี้; หรือแม้ที่สุดแต่จะกินมันทั้งที่มันไม่อยากจะกินแล้ว ทั้งที่มันอึดแล้ว ร่างกายไม่ต้องการจะกินแล้ว

มันก็ต้องกินมัน. หรือที่แถมมันก็ไม่ควรจะไปเที่ยวแล้ว มันก็อยากไปเที่ยวเพราะมันมีรถยนต์หลายคัน, อย่างนี้เป็นต้น. ผลสุดท้ายมันก็ไปยุ่งกันอยู่แต่ที่จะไปกินไปใช้ ไปปรึกษา ไปดูแลมันนี่, ก็มีจิตใจนึกที่เป็นบ่าวเป็นทาสของวัตถุไปหมด. นี่เราพิจารณาดูให้ดี ๆ จะได้รู้จักความพอดีว่า **ฆราวาสนั้นควรจะมิอะไรสักเท่าไร** ก็มีเท่านั้น; แล้วเวลาส่วนมากก็อยู่ด้วยความสงบเยือกเย็นเป็นสุข, หรือว่าทำประโยชน์ผู้อื่นดีกว่าที่จะมัวเมาด้วยเรื่องสมบัติพัสถานของตน, มันยังทำจิตใจให้สบายกว่าที่จะมัวเมาหมกมุ่น หรือว่าจมอยู่ในปลักในคมของสิ่งที่ยั่ววน.

สิ่งที่เรียกว่ากาม หรือกามะนี้ เขาเปรียบเทียบกับเลนหรือตม; ก็น่าประหลาดดีเหมือนกัน เรียกว่ากามปังกะ, ปังกะแปลว่าเลนหรือตม, กามนั้นเป็นเลนหรือเป็นตม จึงเรียกว่ากามปังกะ. คงจะถือเอาความหมายที่ว่า **มันสกปรก** อย่างหนึ่ง แล้วถือเอาความหมายว่า**มันมีแต่จะจมลงไป** ๆ ในเลนนั้นนะ เพราะเลนมันเหลว; มันทั้งสกปรกและทั้งมันจมมิดลงไปด้วย. นี่ไม่ใช่ศีลธรรม ไม่ใช่มนุษยธรรม; แต่เป็นอารยธรรมทางวัตถุที่เลวร้าย ให้ทุกคนทนทุกข์ แล้วก็ให้สังคมเห็นแก่ตัว แล้วก็เบียดเบียนกัน. ฉะนั้น ขอให้เข้าใจเสียว่า เมื่อพูดว่าวัฒนธรรม ๆ ในพุทธศาสนานี้แล้ว, มิได้หมายถึงอารยธรรมเนื้อหนัง; แต่หมายถึงศีลธรรมหรือมนุษยธรรมที่เป็นวัฒนธรรมฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ.

ถึงแม้ว่าเราจะจัดการกับเนื้อหนังคือร่างกายนี้ มีศีล ทำกายวาจาให้เรียบร้อย, มันก็ไม่ได้หมายถึงไปลุ่มหลงไปกินเหยื่อทางกายทางวาจาอะไร; มันก็ปรับปรุงร่างกายนี้ หรือวาจานี้ให้เหมาะสมที่จะก้าวหน้าไปทางจิตทางวิญญาณ

โน้น; มันเลยอยู่ในเรือเดียวกันหมด, ทำให้มีความสุขที่แท้จริง ที่ไม่ต้องลงทุนด้วยวัตถุ. นึกถึงคำที่ว่านิพพานเป็นของให้เปล่าไว้เสมอ; นิพพานมันเป็นสุดยอดของความสุขแล้ว แต่กลายเป็นสิ่งที่ให้เปล่าไม่ต้องซื้อ ไม่ต้องเสียสตางค์, และเป็นความสุขที่แท้จริงด้วย; ไม่เหมือนกับความสุขในการเล่น ในโคลน ในกามบึงกะ คือกามที่เป็นเล่นเป็นตม.

เดี๋ยวนี้คนเขาไม่มองเห็นสิ่งเหล่านี้ ไม่รู้จัก ฉะนั้น จึงไม่ได้ชิม ไม่มีโอกาสจะชิมก็เลยไม่สนใจ; เพราะว่าทางโน้นมันยั่ววนนั้ก มันดึงไปนั้ก มันดึงไปตลอดเวลา, ไม่ได้มาชิมเรื่องที่ว่าดีที่สุด ถูกที่สุด งดงามที่สุด แล้วก็แทบจะไม่มีรายจ่ายอะไร. พูดถึงความงามกันแล้ว ก็ให้นึกถึงคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พรหมจรรย์นี้งามเบื้องต้น งามตรงกลาง งามเบื้องปลาย. และถ้าเราเป็นอยู่ให้ถูกต้องตามหลักของศีลธรรมหรือนุชยธรรมแล้ว นั่นเรียกว่าพรหมจรรย์, แล้วมันงามที่สุดทั้งข้างต้นและตรงกลางและเบื้องปลาย. หมายความว่าในระดับต่ำ ๆ มันก็งาม, สูงขึ้นไปมันก็งาม, สูงสุดมันก็งาม; มันงามคือมันไม่สกปรก มันไม่จมลงไปในการเล่นที่สกปรก, แล้วมันยังมีแต่ความสว่างไสว บริสุทธิ สะอาด สงบเย็นไปทางโน้น.

[สรุป.]

เป็นอันว่า ทั้งหมดนี้ เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่าความเจริญ ๆ นั้น มันหลายประเภทนั้ก หลายชนิดนั้ก; อย่างน้อยก็ว่าทางกาย ทางจิต ทางวิญญาณ. ถ้าแม้ว่ามันจะเป็นไปในทางถูกต้อง, ความเจริญทางกายมันก็ยังเป็น

ที่ตั้งแห่งความลุ่มหลงอยู่นั้นแหละ. ที่เป็นอย่างนั้นก็หลงมากจนเป็นโทษเป็นอันตรายไปเลย. แม้ที่อย่างที่ไม่ยั่วยวนมากที่พอดี ๆ มันก็ยังมีภาระที่จะต้องเก็บรักษาเป็นอย่างน้อย; ยิ่งมีมากก็ยิ่งลำบากมาก. ฉะนั้น ความเจริญชนิดนี้ มันไม่ได้ทำให้เกิดความสงบสุข; เผลอนิดเดียวมันก็เห็นแก่ตัว เพราะมันเห็นแก่ความเอร็ดอร่อยทางวัตถุ ทางเนื้อหนังนั่นเอง.

ทีนี้เมื่อพูดถึงความก้าวหน้าในอันดับที่ ๒ คือทางจิต แล้วอันดับที่ ๓ ทางวิญญาณ, นี่มันค่อยปลอดภัยขึ้นมาทุกที; แล้วมันมีทางที่จะผิดได้ยาก เพราะมันเป็นผลของความรู้สึก ที่รู้สึกหลังจากความผิดพลาดมาแล้ว. คนไปหลงวัตถุ เป็นทุกข์กันงอมแงมแล้ว จึงค่อยค้นทางจิต; เมื่อทางจิตยังไม่สูงเป็นที่พอใจ จึงค่อยค้นทางวิญญาณ; เพราะฉะนั้น มันจึงผิดได้ยาก มันไม่เหมือนกับทางวัตถุ ซึ่งมีความอโรยเป็นของชั่วของล่อ เผลอนิดเดียวก็พลัดตกหลุมเหยื่อของล่อเหล่านั้น, มันก็เกิดเป็นเรื่องที่เรียกว่าอุปัทวะขึ้นมา. ภาษาบาลีเรียกว่าอุปัทวะ, ภาษาไทยเรียกว่าอุปาทว์; คำว่าอุปาทว์นี้มาจากคำว่าอุปัทวะ; อุปัทวะก็แปลว่ามีแต่ทำให้เกิดความทุกข์.

ฉะนั้น ความก้าวหน้าในทางจิต ในทางวิญญาณนั้น มันไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปัทวะ; มันมีแต่ที่จะหมดไปแห่งอุปัทวะ จนกระทั่งมันหมดเลย. ความเจริญทางฝ่ายวัตถุทางฝ่ายกายนั้นไว้ใจไม่ได้; เผลอนิดเดียวมันสร้างอุปัทวะอันใหม่ขึ้นมา ท่วมบ้านท่วมเมือง อย่างที่เราเห็นอยู่. ดังนั้น ควรจะหันมาสนใจวัฒนธรรมทางจิต วัฒนธรรมทางวิญญาณที่เราพูดกันมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่าศีลธรรม ว่านุชยธรรม ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมทางฝ่ายวิญญาณ; โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งก็คือศาสนาทั้งหลายนั้นแหละ รวมทั้งพุทธศาสนาด้วย. เดียวนี้เราก็ชอบระบบของพุทธศาสนาเป็นที่พอใจ มองเห็นแล้วงาม ปฏิบัติตามแล้วก็ดับทุกข์ได้; ก็เป็นอันว่าเป็นการได้ดีแล้ว ควรจะถือว่ามันเป็นโชคดีแล้วที่ได้เป็นพุทธบริษัท เพราะได้พบพระพุทธศาสนา แล้วก็รับเอามาในฐานะเป็นระบบอันหนึ่งซึ่งจะถือกันไว้ ปฏิบัติกันไว้จนตลอดชีวิต.

นี่สุดยอดของมนุษยธรรม มันอยู่ที่ตรงนี้; รายละเอียดก็พูดกันมาแล้วหลายครั้งหลายหน ไม่ต้องพูดอีก. ในวันนี้จึงชี้ให้เห็นเป็นวงกว้างออกไป คือทั้งหมดที่เรียกว่าวัฒนธรรม; ก็ระวังให้ดี ๆ วัฒนธรรมบางอย่างนั้นมันรักเหมือนกับรักของข้าวของแล้ว เหมือนกับรักหฐูรกะอะไรซึ่งเป็นอันตราย. ต้องมองให้

ถูกต้องวัฒนธรรมที่รักไปด้วยความดี; แล้วต่อไปก็จะอยู่เหนือนั้นขึ้นไปอีก คือไม่รักอะไรเลย, เป็นเรื่องเหนือดีเหนือชั่ว พันดีพันชั่ว พันบุญพันบาป, เป็นความสะอาด สว่าง สงบที่แท้จริง.

นี่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางจิตทางวิญญาณ มันมีแนวหรือมีกระแสของมันอย่างนี้. ขอให้เข้าใจ; มองเห็นทีเดียวทั้งหมดเลยว่ามันมีอยู่ที่พวกก็อย่าง, แล้วอย่างไรไม่จำเป็นที่จะต้องไปแตะต้องมัน ก็อย่าไปแตะต้องมัน, มาสนใจแต่ในส่วนที่มันจะทำความเป็นมนุษย์ให้บริสุทธิ์เท่านั้นเอง.

นี่ขอยุติคำบรรยายนี้ ในวันนี้ เพราะความสมควรแก่เวลา.

มนุษยธรรม

- ๒๙ -

๓๐ เมษายน ๒๕๑๕

มนุษยธรรมกับมนุษยชน.

วันที่ ๓๐ เมษายน สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากเรื่องที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

ในครั้งที่แล้วมา เราได้พูดกันถึงวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นคำรวม ของ อารยธรรม ศีลธรรม และมนุษยธรรม กระทั่งจริยธรรม หรือแม้แต่ปรัชญาล้วน ๆ, เพื่อให้เห็นว่ามนุษย์เรามีความเจริญก้าวหน้าขึ้นมาอย่างไร ทั้งในทางฝ่ายวัตถุและ ทั้งทางฝ่ายจิตใจ. ฝ่ายวัตถุมีอารยธรรมนับตั้งแต่อารยธรรมเนื้อหนัง กระทั่ง

อารยธรรมที่ทำให้ยุ่งยากลำบาก ในทางวัตถุที่มันเป็นปัจจัยของความโกลาหล วุ่นวาย คือมันเพื่อ หรือมันเกินกว่าที่มนุษย์ควรมี มนุษย์ก็ยังเรียกว่าวัฒนธรรม อยู่ นั่นแหละ. สำหรับวัฒนธรรมทางจิตใจนั้น ก็คือที่เกี่ยวกับจิตใจล้วน ๆ ก็คือ วิธีการอบรมจิตให้มีสมรรถภาพสูงกว่าที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ, และส่วนที่เป็นฝ่าย วิญญาณนั้นก็คือสติปัญญา เกี่ยวกับเรื่องที่เหนือธรรมดา ไม่ใช่เรื่องร่างกายหรือ จิตใจล้วน ๆ; ก็มีเท่านั้นเอง.

เรื่องจริยธรรม เรื่องปรัชญาอะไรก็ มันก็อยู่ในพวกที่เกี่ยวกับสติ- ปัญญา; แต่แม้ว่ามันเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับสติปัญญา มันก็ยังมีประเภทที่เพื่อกินต้องการ, และที่ไม่เพื่อ หรือไม่กินต้องการคือมันจำเป็น. เพราะฉะนั้น เราต้องมองดูทีเดียวให้เห็นครบทุกอย่าง, แล้วก็จะรู้จักสิ่งที่เรียกว่ามนุษย์นี้ดีขึ้น ว่ามันคืออะไร มนุษย์นี้คืออะไร ธรรมะที่ทำให้ความเป็นมนุษย์นั้นคืออะไร. ดังนั้นวันนี้เราจะได้พิจารณากันในส่วนนี้; และผมก็จะได้บรรยายโดยหัวข้อว่า **มนุษย- ธรรมกับมนุษยชน.** มนุษยธรรมกับมนุษยชนมันก็ต้องคู่กัน เห็นชัดอยู่แล้ว; มนุษยธรรมคือธรรมสำหรับมนุษย์, มนุษยชนก็คือคนที่เป็นมนุษย์. แต่ว่าเราจะพิจารณากันให้มันละเอียดถี่ถ้วน ในแง่ที่มันมีประโยชน์; เฉพาะในแง่ที่มันมีประโยชน์.

เราได้เคยพูดกันมาแล้วว่า บางอย่างนั้นมันก็ไม่จำเป็น หรือมันไม่จำเป็นจะต้องไปเสียเวลากับมัน; เช่น เรื่องของปรัชญา ซึ่งมันก็รวมอยู่ในมนุษย- ธรรม หรือในวัฒนธรรมแขนงหนึ่งด้วยเหมือนกัน, มันไม่เป็นมนุษยธรรม โดยตรง แต่มันเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์ นี้เราก็ไปสนใจที่มันแปลก ๆ. ข้อนี้ก็

เป็นข้อเท็จจริงที่จะต้องสังเกตดูให้ดี ๆ ว่ามนุษย์เรามันชอบแปลก หรือน่าอัศจรรย์ หรือเข้าใจไม่ได้; แต่ถ้ามันธรรมดา เข้าใจได้ง่าย แม้มันจะมีประโยชน์ คนก็ไม่ค่อยสนใจ. นี่เพราะว่าคนมันมีตัณหาที่มีความต้องการ มีความอยาก ก้าวหน้า. ดูให้ดีเรื่องที่ธรรมดาสามัญนี้มันมีประโยชน์มาก แต่คนไม่ค่อยสนใจ ไปสนใจเรื่องอะไรก็ไม่รู้; ดูที่การศึกษาเล่าเรียนที่กำลังศึกษาเล่าเรียนกันอยู่ก็ได้, หรือว่าแม้แต่สิ่งของที่ซื้อมา ซื้อหามาใช้สอย จะชอบแปลก ๆ, สิ่งที่มีประโยชน์โดยตรงโดยแท้นั้นมันก็มันจืดชืดไป; นี่เป็นลักษณะอย่างหนึ่ง ของมนุษย์ที่กำลังถูกอวิชาตณหาจูงจูงไป, มันก็เป็นอย่างนี้. เว้นไว้แต่มันเป็นมนุษย์ที่ลืมหูลืมตา ไม่ยอมให้ อวิชาจูงจูงง่าย ๆ มันจึงจะรู้ว่าอะไรเท่าไร ควรจะสนใจแต่ อะไรก็พอแล้ว, เรื่องมันก็ไม่ลำบากมาก. เดียวนี้คนกำลังทำให้ตัวเองลำบากมาก.

วิธีทำให้มีศีลธรรมได้โดยไม่ต้องพึ่งปรัชญาเพื่อ.

นี่ศีลธรรมจำเป็นที่สุด มีประโยชน์ที่สุด, แต่คนเขาก็ไปสนใจเรื่องปรัชญา; แม้ปรัชญาของศีลธรรมนั้นก็ยังสนใจยิ่งกว่าตัวศีลธรรม. ยิ่งกว่านั้นก็ไปสนใจเรื่องปรัชญาเพื่อ ไม่รู้จะไปทิศไหนทางไหน แต่มันลึก มันลึกซึ่งมันน่าอัศจรรย์, มากขึ้นไปทุกที. นี่ก็เห็นได้ทันทีว่า ที่เป็นนักศึกษามีสติปัญญา มันก็ไปบ้าแต่เรื่องอย่างนี้ เรื่องที่จะเรียนให้มันลึก ลึกเข้าไปจนไม่รู้ว่าจะอะไร, คนมีปัญญา เป็นเสียอย่างนี้; ทีนี้คนโง่ที่เรียนไม่ได้ อยู่กลางทุ่งกลางนา มันก็ทำอยู่แต่อย่างนั้น. ส่วนมากมันเป็นเสียในลักษณะ ๒ อย่างนี้; ฉะนั้น เรื่องทางธรรมะนั้น มันจึงไม่ไปในลักษณะที่จะมีประโยชน์เฉพาะหน้า หรือจำเป็นแก่เรื่องที่มีปัญหา เป็น

ปัญหาอยู่จริง ๆ. ก็แปลว่า มนุษย์เราไม่ได้มีโอกาสที่จะแก้ปัญหาก็แท้จริง หรือโดยตรง; มันชอบไปสร้างปัญหาที่มีใจปัญหา แล้วก็หลงไหลกันเสียแต่อย่างนั้น.

เรามีศีลธรรมได้โดยไม่ต้องรู้เรื่องปรัชญาก็ได้. เมื่อวานนี้พูดกันแล้วว่า โยมของผมทำให้ผมมีศีลธรรมได้ โดยที่โยมไม่มีความรู้เรื่องปรัชญาของศีลธรรม แม้แต่สักคำเดียว. นี่คุณช่วยสังเกตข้อนี้ให้ดี ๆ : โยมอบรมเราโดยไม่ต้องพูดปรัชญา เพราะไม่รู้ปรัชญา, แต่ทำให้เราเป็นเด็กดีได้. พวกนักปรัชญาตัวเอกนั้นทำให้เรามีศีลธรรมไม่ได้, ทำให้มนุษย์หรือโลกอยู่ที่ศีลธรรมไม่ได้ เพราะไปมั่วพูดกันแต่เรื่องอะไรที่มันเป็นปรัชญาไปเสียหมด. แล้วก็อวดดีอวดแบ่งยกหูหูหางมากเหลือเกิน โอ้วพวกมันหลงปรัชญาเวลานี้. **ศีลธรรมมีได้โดยไม่ต้องมีความรู้ทางปรัชญา; ศีลธรรมมันตั้งคำถามว่าอย่างไร? เขาบอกให้ก็ทำตาม มันก็มีศีลธรรม. ปรัชญามันมั่วตั้งปัญหาว่าทำไม? บอกแล้วก็ยังทำไมอีก, บอกอีกทีหนึ่งอีกก็ยังไม่อยู่อีก, ยังถาม “ทำไม?” อยู่อีก; ก็เลยไม่ต้องมีเรื่องปฏิบัติกัน.**

นี่คุณรู้ไว้; อย่าได้ไปเผลอลงมายกับเรื่องปรัชญา ซึ่งมันกำลังจะฝังอยู่ในโลกนี้มากขึ้นทุกทีสมัยนี้ เวลานี้. ต้องการจะมีศีลธรรม มีมนุษยธรรมโดยตรงแล้วก็ สนใจกันในแง่ของศีลธรรม. แม้จะมีการถามว่า “ทำไม” บ้าง ในแง่ของปรัชญา ก็อย่าให้มันไปถึงขนาดนั้น; ดังนั้น ผมจึงได้ยกตัวอย่างมาให้ดูว่า พ่อแม่ของเรา ปู่ย่าตายาย ปู่ย่าตาทวดของเรา สอนให้เรามีศีลธรรมได้โดยที่แกไม่รู้เรื่องปรัชญาสักคำเดียว. แล้วบางทีก็ไม่ต้องพูดเลยด้วย; นี่สังเกตดูให้ดีนะ พ่อแม่ที่ดีจะไม่พูดมาก, บางทีก็เพียงแต่ดูตาก็รู้ เพราะมันมีระเบียบแบบแผนอยู่ใน

บ้านในเรือน อยู่ในรูปของวัฒนธรรมประจำบ้านเรือน. โยมไม่พูด, พูดก็พูดไม่ก็ คำ หรือว่าพูดด้วยก้านมะยม; คุณอาจจะฟังไม่ถูก คือก้านมะยมสำหรับแม่ใช้หวด ลูก ๆ ให้ลายไปทั้งตัว.

คุณอาจจะไม่เคยถูก เลยไม่รู้เรื่องก็ได้; โยมเขาใช้ก้านมะยมหวด. ถูก เขียนที่บ้านถูกด้วยก้านมะยม, ถูกเขียนที่วัดถูกเขียนด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นอันเล็ก ๆ; มันผัดกันมากแหละ. แม่เท่านี้ก็เป็นการใจความฉลาดต่างกันอยู่ : โยมของผม ยังแนะนำเพื่อนบ้านว่า ให้ตีลูกกับก้านมะยม, ผมยังได้ยินกับหูบ่อย ๆ ยังจำได้ ว่า มันไม่ทำให้เจ็บลึก หรือว่าเนื้อมันจ้ำชอกอะไร. แต่มันปวดอย่างกับถูกจี้ด้วย ไฟฟ้า เพราะมันเล็ก, บอกไม่ถูกแต่ว่ามันปวดเหมือนกับปวด...น่ากลัว, แต่ไม่ทำให้เนื้อหนังจ้ำ. ถ้าถูกเขียนที่วัดไม้ไผ่เหลานั้นนะ มันก็เจ็บหนัก ๆ แต่ว่าเนื้อจ้ำ ลึกมาก, โยมบอกว่ามันเป็นอันตราย ก็บอกเพื่อนบ้านอย่างนี้. ไม่ต้องพูดหรือพูด ไม่ก็คำ ใช้ก้านมะยมพูด; เด็ก ๆ ก็มีศีลธรรมได้ นับตั้งแต่ศีลธรรมของเด็ก ๆ มา, ไม่ต้องพูด ไม่ต้องอธิบายด้วยปรัชญา ไม่ต้องต่อรอง หรืออ้างเหตุผลอะไรด้วย ปรัชญาเหมือนกับที่เขาทำกันเดี๋ยวนี้.

ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่ามนุษย์ธรรมมันก็ไม่มีการพิธีทองมาก, ถ้าเราทำถูก วิธีแล้วมันทำไปได้ในวัฒนธรรมประจำบ้านเรือน. อย่างที่เคยเล่าให้ฟังมาแล้วว่า เด็ก ๆ จะต้องประพฤติดต่อบิดามารดาอย่างไร กตัญญูทเวทืออย่างไร เคารพถึง ที่สุดอย่างไร อะไรอย่างไร. อย่างว่าทำอะไรไม่น่าดูหน่อย ต้องกราบดินแม่ก่อน ซึ่งมันสร้างนิสัยให้มีประโยชน์หลายอย่าง : อันแรกก็คือให้อ่อนนุ่ม ให้อ่อนโยนให้อ่อนนุ่ม, ไม่ดื้อ ไม่กระด้าง, ให้รัก ให้เคารพ ให้กตัญญูทเวทือ ให้อะไรมันฝังเข้าไปอย่างลึกซึ้ง โดยที่ไม่ค่อยเข้าใจกันได้. นี่เป็นยอดวัฒนธรรม

ที่ว่า ลูกจะต้องกราบดินแม่ ทุกครั้งที่มันมีอะไรที่ไม่น่าดู; แต่ผู้ที่มีการศึกษาอย่างสมัยใหม่เขาเรียกว่ามันบ้าบอ, โดยเฉพาะพวกที่ไปเรียนเมืองนอกเมืองนามาแล้ว จะเห็นว่าทำอย่างนี้มันบ้าบอ ป่าเถื่อน ถอยหลังเข้าคลอง ล้าสมัยแล้ว.

นี่คือเรื่องที่เราพูดกันมาแล้ว. ทีนี้ก็อยากจะสรุปเรื่องทั้งหมดโดยหลักใหญ่ ๆ เกี่ยวกับมนุษยธรรมที่มันเป็นอยู่ กับมนุษยชน; แล้วก็เอาปัจจุบันนี้เป็นหลัก ก็เอาเรื่องในปัจจุบันนี้เป็นตัวเรื่อง เพื่อจะดูกันให้ชัด. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ไม่พ้นที่จะต้องกล่าวย้อนหลังไปถึงว่า กว่ามันจะมาเป็นปัจจุบันนี้ได้อย่างไรนั้น มันผ่านมาอย่างไร. นี่เราก็ไม่ต้องถึงกับลงทุนเรียนปรัชญาอะไรมากมาย, สังเกตดูเท่าที่มันแสดงอยู่ในเรื่องนั้น ๆ ก็พอจะจับเค้าได้ว่าเป็นอย่างไร.

มนุษยธรรมทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์และคนที่เหมือนสัตว์.

สำหรับสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น คุณพอจะเดาความหมายได้ว่า ธรรมะสำหรับมนุษย์ ธรรมที่มนุษย์ต้องมี; ถ้าไม่อย่างนั้นไม่เป็นมนุษย์. ฉะนั้น ถ้าตามภาษาบาลี เขาจะแปลคำชนิดนี้ในรูปของสมาสที่ว่า ธรรมเครื่องทำความเป็นมนุษย์; อย่างนี้จะมีควาไพเราะทางตัวหนังสือ และถูกต้องทางหลักของภาษา แล้วก็เป็นเรื่องที่แสดงความหมายชัดเจน. ธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์; หมายความว่าคนยังไม่ใช่มนุษย์, แต่พอมีธรรมะประเภทนี้เข้าแล้วกลายเป็นมนุษย์ ควรจะเรียกว่ามนุษย์; ฉะนั้น ธรรมะนั้นจึงชื่อว่าธรรมสำหรับทำความเป็นมนุษย์. ก็เริ่มมาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมที ที่ทำมนุษย์ให้ผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์ เขาเรียกว่า “ธรรม” คำเดียวเท่านั้นแหละ มาแต่โบราณ มาแต่ก่อนพุทธกาล. อ้างว่าการกิน

อาหาร การนอนหลับ การจี๊ตลาด การประกอบกิจกรรมระหว่างเพศนี้ กระทำ
ได้เสมอเหมือนกันระหว่างคนกับสัตว์, ธรรมะอย่างเดียวกันที่ทำความผิด
แปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์; ธรรมะนั้นคือมนุษยธรรมแหละ เพราะทำให้
ผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์.

อย่างวิทยาศาสตร์ที่เราเรียนกันก็บอกว่า ที่แรกก็ไม่มีสัตว์ในโลก แล้ว
ก็มีสัตว์เล็กสัตว์น้อยขึ้นมากระทั่งมีสัตว์ใหญ่ กระทั่งมีคน. คนกับสัตว์มันก็เพิ่งจะ
เดินทางแยกกันด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง; ก่อนนี้มันก็ไม่มีคน หรือมันมีคนที่ชนิดที่ยัง
เป็นคนอย่างสัตว์. มันบังเอิญอะไรที่ทำให้คนพูดได้; ไม่น่าเชื่อนะ, ผมเดาเอาเอง
แต่ผมเชื่อ : เพราะเหตุที่คนมันพูดได้อย่างเดียวกันนั้นแหละ มันมีภาษาที่พูดได้
นี่ มันจึงเจริญทั้งสัตว์อย่างตามกันไม่ทัน. เพราะพูดได้มันบอกกันได้ว่า เป็น
อย่างนั้น ๆ ๆ แล้วมันเพิ่มขึ้นทุกที, วิชาความรู้มันเพิ่มขึ้นทุกที เพราะว่าคน
สามารถจะถ่ายทอดความรู้ให้แก่กันด้วยกันเรื่อย ๆ มา. แล้วก็เพิ่มขึ้นทุกที เพราะมัน
พูดกันได้; ถ้าอย่าพูดกันได้เสียอย่างเดียวกันมันก็เหมือนสัตว์แหละ ยัง
เท่าเดิมแหละ.

ฉะนั้น ขอให้ขบใจการที่มันพูดได้ มันจึงถ่ายสิ่งที่คนก่อนมี ให้
คนที่หลังได้; คนที่หลังไม่เสียเวลาไปค้นเรื่องเก่าโน้น เพราะว่าคนเก่าเขาถ่ายให้
แล้ว พอแล้ว, แล้วก็ค้นเรื่องใหม่ต่อไปข้างหน้า มันก็ต่อไปข้างหน้าเรื่อย มันจน
สูงสุดขึ้นไปตามลำดับนี้ เพราะมีการถ่ายทอด. และการถ่ายทอดนั้นก็มีความ
จำเป็นมีเครื่องมือคือการพูดได้. ถ้าคนพูดไม่ได้ ก็ยังเป็นอย่างสัตว์อยู่ตามเดิม. นี้
คนมันจะแยกจากสัตว์กันตั้งแต่ตรงนี้ : พอคนเริ่มพูดได้, สัตว์ชนิดที่เรียกว่าคน

มันเริ่มพูดได้ จึงก็ทิ้งสัตว์ชนิดที่พูดไม่ได้ เรียกว่าอย่างที่จะไล่กันไม่ทัน. นี่ก็เป็นการปลุกหรือการบังเอิญอะไรอันหนึ่งซึ่งทำให้สัตว์สาขาหนึ่งมันเกิดพูดได้ มาเป็นคน, มีวิวัฒนาการเฉพาะสาขานี้มาเป็นคน แล้วก็รู้อะไรมากขึ้น, ก็เรียกว่าเป็นมนุษย์. ยุคที่เป็นคนไม่ต่างจากสัตว์อะไรนัก; ยุคที่เป็นมนุษย์นี้ต่างกันลิบ. ฉะนั้น อะไรมันทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ หรือต่างจากคนที่เหมือนสัตว์; อันนั้นเรียกว่ามนุษยธรรม.

มนุษยธรรม : ใครค้นพบ ? ใครบันดาลให้ค้น ?

ค้นพบจากอะไร ? โดยวิธีใด ? ใครสอนให้แก่มนุษย์ ?

ใครสอนให้มนุษย์ฉลาด ?

การเกิดของมนุษยธรรมมันเกิดขึ้นได้อย่างไร ? ลองพิจารณาดู. การเกิดของมนุษยธรรมมันจะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? เอ้า, ตั้งปัญหาอันแรกที่สุดว่า **ใครเป็นผู้ค้นพบมนุษยธรรม ?** นี่ต้องตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่าคนนั้นแหละ, ใจคนนั้นแหละ ที่ยังไม่เป็นมนุษย์นั้นแหละ มันก็เป็นผู้ค้นพบมนุษยธรรม; อย่างที่พูดมาแล้วว่า มันเริ่มพูดได้มันก็เลยเกิดการสะสมความรู้ไว้มากขึ้น ๆ แล้วมันถ่ายทอดให้ไว้มากขึ้น ๆ มีการสะสมมากขึ้น, รู้จักคิด รู้จักนึก รู้จักค้น. ค้นนี้ค้นด้วยการคิด, มันรู้จักคิดมันก็พบอะไรออกไปมากขึ้น. นี่ระยะนี้คนกำลังมีวิวัฒนาการอย่างสูงในทางจิตใจ มันก็คิดอะไรค้นทุ้งไปเรื่อย จนไปพบสิ่งที่ถูกที่ตีที่จำเป็นยิ่งขึ้น; ต้องถือว่าคนนี่มันพบมนุษยธรรม ที่ทำคนให้เป็นมนุษย์.

ทีนี้ถ้าจะถามว่า **ใครบันดาลให้คัน ?** ให้อยู่นิ่ง ๆ ไม่สบายกว่า ต้องไปคัน, ทำไมต้องไปคันให้มันเหนียว ให้มันยุ่ง ให้ลำบาก ? อย่างนี้ก็จะต้องระบุไปยังสิ่งที่สำคัญที่สุด มีอำนาจที่สุด คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าธรรมชาติ หรือเดี๋ยวนี้เราก็อาจเรียกว่าอิทัปปัจจยตา. มันเป็นอำนาจอันหนึ่งของธรรมชาติที่ทำให้ทุกอย่างหยุดอยู่กับที่ไม่ได้; นั่นแหละคืออิทัปปัจจยตา มันผลักดันไปเรื่อยตามอำนาจของอิทัปปัจจยตา, มันอยู่เท่าเดิมไม่ได้, มันมีเท่านั้น; นั่นแหละเป็นผู้ที่บังคับหรือบันดาลให้มนุษย์ต้องคิดต้องคัน; จะเรียกว่าพระเจ้าก็ได้, พระเจ้าในความหมายของอิทัปปัจจยตา มีอำนาจเด็ดขาด วิเศษ สูงสุด ที่ให้สัตว์อยู่นิ่งไม่ได้ ต้องเปลี่ยนไปเรื่อย ต้องก้าวหน้าไปเรื่อย. ดังนั้น สัตว์หรือสัตว์ที่เป็นคนนี่ ที่จะ เป็นมนุษย์นี่ มันก็คิดเรื่อย. มันคงไม่เพียงแต่ว่า กินอิ่มแล้วก็นอน นอนแล้วก็ลุกขึ้นกินอีก; มันเกิดบุคลิกชนิดหนึ่งซึ่งไม่ทำอย่างนั้น ออกไปนั่งคิดนั่งนึกเสียเรื่อย เป็นฤๅษี มุนิ โยคี, คันว่าอะไรมันจะให้เราได้ อะไรที่คิดไว้.

หรือบางทีอาจจะเห็นว่า ด้วยความเห็นแก่ตัว อยากจะให้เราเก่งกว่าคนอื่น อยากจะให้เราได้รู้สิ่งที่คนอื่นก็ต้องการจะรู้ แล้วเราก็จะได้ประโยชน์จากเขา, อย่างนี้ก็ได้; นั่นเป็นเรื่องกิเลสเป็นเรื่องความเห็นแก่ตัวที่ออกไปคันหาวิชาความรู้. แต่ผมไม่เชื่อว่ามันจะเป็นอย่างนั้นทีเดียว; มันเป็นด้วยอำนาจของธรรมชาติที่ต้องการให้คนอยากรู้ไม่มีที่สิ้นสุด. คุณแต่เด็ก ๆ พอมันพูดได้มันจะถามเรื่อย; นั่นแหละคือสัญชาตญาณดั้งเดิมของสิ่งที่เรียกว่าคน. ทีนี้คุณก็สรุปเอาเองสิว่า ใครล่ะเป็นผู้บันดาล หรือเป็นผู้สั่งให้คนคิดหรือคัน ? ก็คืออำนาจอันนี้ เรียกว่าธรรมชาติก็ได้ เรียกว่าเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติบังคับให้คน

อยู่นิ่งไม่ได้. เดียวนี้ผมชอบจะเรียกว่าอิทัปปัจจยตา, เราพูดกันเรื่อย สอนกันเรื่อย ให้เข้าใจคำว่าอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นพระเจ้าบังคับบัญชาสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

ทีนี้อยากจะตั้งปัญหาต่อไปอีกว่า **ค้นพบนี้, มันค้นพบจากอะไร ?** เอ้า, มันก็ไม่มีอะไรอีกแล้ว มันก็จากธรรมชาติ คือปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ; หรือพูดตามแบบอิทัปปัจจยตาก็ต้องว่า อิทัปปัจจยตา ในส่วนที่เป็นผล. ที่เขาเรียกกันว่าปรากฏการณ์ทั้งหลายในโลกนี้ มันคือผลตามกฎของอิทัปปัจจยตา; สิ่งที่ปรากฏอยู่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือทางจิตใจล้วน ๆ ก็เถอะ มันก็เรียกว่าปรากฏการณ์. นี่เป็นสิ่งที่มียู่ตามธรรมชาติ เป็นผลมาจากกฎของอิทัปปัจจยตาเกิดสิ่งนี้ขึ้น. ก็คูชิมีต้นไม้ มีก้อนหิน มีแมลง มี... กระทั่งมีอะไรที่รู้ด้วยหู ด้วยจมูก ด้วยลิ้น ด้วยผิวหนัง ด้วยจิตใจ; นั่นแหละมันเรียกว่าปรากฏการณ์ทั้งนั้นแหละ. เราจะเรียกสั้น ๆ ว่า**ธรรมชาติก็ได้** เรียกอย่างลึกซึ้งอย่างภาษาของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่า**อิทัปปัจจยตาก็ได้**. มันกำลังไหลเรื่อยไป เป็นเหตุเสร็จแล้วก็เป็ผล, เป็นผลเสร็จแล้วก็เป็เหตุต่อไป, แล้วก็ให้เป็ผลอันอื่นอีก; อย่างนี้เรื่อยไป. เมื่อคุณสิ่งนี้เข้าใจมันก็เกิดความรู้, ค้นพบจากปรากฏการณ์เหล่านี้ว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นอย่างไร; **หนักเข้ามันก็รู้ว่าอะไรมีประโยชน์, อะไรไม่มีประโยชน์.**

แม้จะถามต่อไปว่า **มันค้นพบได้โดยวิธีใด ?** ใครมันไม่มีใครสอนอย่างนี้, ไอ้สิ่งที่คนก่อนสอนให้คนที่หลัง นั่นก็เรียกว่าคนมาสอน; **แต่นี้ของมันจะใหม่ออกไปได้อย่างไร, เมื่อยังไม่มีใครรู้ ยังไม่มีใครสอน มันมีของแปลกของใหม่**

? มันค้นพบส่วนนี้ออกไปได้ก็โดยกฎเกณฑ์ หรือวิธีการของธรรมชาติอีกนั่นแหละ. ฉะนั้น คำว่าธรรมชาตินี้มันลึกซึ่งเหลือประมาณ : ทำให้มนุษย์เกิดขึ้น, ทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลง, ทำให้มนุษย์ไปเป็นสาย ๆ ไป; สายไหนไม่เหมาะสมก็สูญหายไปแล้ว, สายไหนเหมาะสมก็ยังมีเหลืออยู่ กระทบทุกวันนี้.

นี่การที่มนุษย์รู้อะไรได้ ก็รู้ได้โดยวิธีที่มันเนื่องกับธรรมชาติ, เข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติ; แล้วรู้อะไร ๆ จากธรรมชาตินั้น รู้อะไรใหม่ออกไปที่ยังไม่มีใครเคยรู้ มันรู้ได้, รู้ได้โดยวิธีที่สนิทสนมกับธรรมชาติยิ่งขึ้นไป ๆ ๆ. รู้จักธรรมชาติในลักษณะอย่างนี้กันเสียบ้าง; อย่างรู้ธรรมชาติแต่เพียงว่าธรรมชาติเฉย ๆ แล้วก็เลิกกัน. ธรรมชาตินั้นนะ คือทั้งหมดทุกอย่าง ทุกสิ่งทั้งหมด; โดยเฉพาะที่เร้นลับที่สุดก็คือธรรมชาติ, แต่คนไม่ถือกันว่าเป็นธรรมชาติ เพราะเห็นว่ามันเป็นเรื่องพิเศษ เร้นลับ เพราะว่าคนนั้นมันยังไม่รู้ คนนั้นมันยังโง่. พอมันรู้, ของลึกซึ้งก็กลายเป็นไม่ลึกซึ้ง; ของที่เคยเข้าใจว่าไม่ใช่ธรรมชาติ มันก็กลายมาเป็นธรรมชาติ. นั่นแหละคือความจริงที่ว่า มันไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ. ถ้าคุณอยากจะรู้พุทธศาสนา คุณช่วยจำประโยคนี้ไว้ด้วย ว่าไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ : ธรรมดาสามัญนี่ก็เรียกธรรมชาติ, ลึกกว่าธรรมดาก็เรียกธรรมชาติ, ตรงกันข้ามจากอย่างนี้ยังเรียกว่าธรรมชาติ.

ฉะนั้น จึงมีธรรมชาติส่วนที่เป็นสังขตะกับอสังขตะ; นี่ตรงกันข้ามเลย. ถ้าตาม *logic* มันก็จะค้านว่าไม่ได้สิ เมื่ออันหนึ่งเป็นธรรมชาติ, อันหนึ่งตรงกันข้าม อันนั้นก็ไม่ใช่ธรรมชาติสิ; นั่นมัน *logic* ของคนโง่ ๆ. พระพุทธเจ้าจะบัญญัติทุกสิ่งนี้ว่ามันเป็นสักว่าธรรมชาติ หรือธรรมดา หรือตถตาอะไรนั่น

ทั้งที่มันตรงกันข้าม; มันตรงกันข้ามแต่ในแง่ความรู้สึกของมนุษย์. **ที่แท้**
ธรรมชาตินั้น มันก็คือสิ่งที่มันเป็นไปได้ในตัวมันเอง. คำว่า “ธรรมชาติ”
 ถ้าจะแปลให้ได้ความหมายที่มีประโยชน์ ต้องแปลว่า “สิ่งที่มันเป็นไปได้โดยตัว
 มันเอง”; ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ หรือดับไปก็ตาม, มันเป็นไปได้โดยตัวมันเอง; หรือ
 แม้มันจะไม่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรเลย, มันก็เป็นอย่างนั้นได้โดย
 ตัวมันเอง. ฉะนั้น การที่มันเป็นไปได้โดยตัวมันเองนี้ เราเรียกว่าธรรมชาติ : แม้
 มันจะตรงกันข้ามถึงว่า อันนี้เป็นสังขตะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา, อีก
 อันหนึ่งซึ่งตรงกันข้าม มันก็ยังคงเป็นธรรมชาติ เพราะว่ามันเป็นอนัตตาด้วย
 เหมือนกัน; เป็นสักว่าเป็นไปตามธรรมชาติ, หรือตั้งอยู่ที่ตั้งอยู่โดยธรรมชาติ.

นี่คือการเกิดขึ้นของวิชาความรู้โดยธรรมชาติ ตามธรรมชาติ โดย
 วิธีการของธรรมชาติ, ใจตัวคนนั้นมันก็เป็นธรรมชาติ, การเคลื่อนไหวของคนก็
 มันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ; มันจึงมีการเกิดสิ่งที่ยังไม่เคยเกิดมาแต่ก่อนได้
 เรื่อยไป เพราะธรรมชาติมันไหลเรื่อย.

ที่นี้ต่อมาถึงบัดนี้ ก็มีปัญหายุ่งว่า มันจะถ่ายเทกันได้อย่างไร ? หรือว่า
 ใครสอนให้ใคร ? เมื่อตะกี้เราก็ได้พูดแล้วว่า มนุษย์นี้เพียงเป็นมนุษย์แยกจากสัตว์ก็
 เมื่อมันพูดได้, มีความหมายในคำพูดแล้วสอนกันได้ด้วยคำพูด; มันมีการสอนมี
 การถ่ายเทกันได้ มันจึงวิ่งเร็ว ทั้งสัตว์ไว้ไกลลับ. แล้วใครสอนกันแน่; ถ้ามว่า
 ใครสอนมนุษย์ธรรมให้แก่คนหรือให้แก่มนุษย์ ? ถ้าดูกันให้จริงให้ลึกเราก็
 จะเห็นว่า ธรรมชาติสอน. หมายความว่า ก่อนที่จะเกิดคนคนแรกที่จะพูดจะสอน
 คนอื่นได้, คนนั้นเอามาจากไหน ? เอาความรู้มาจากไหน ? เมื่อมีผู้รู้แล้วสอน

นี่มันก็ไม่มีปัญหา, มันเห็นว่าคนนั้นแหละสอน. แต่ว่าที่แรกนั้นคนนั้นเอามาจากไหน? ใครสอนให้? นี่ถ้าให้มันถอยหลังเข้าไปอย่างนี้ก็จะพบว่า**ธรรมชาติเป็นผู้สอน** เพราะมีความรู้สึกต่อสัมผัสได้ สัมผัสนั้นแหละมันสอน; นี่ตรงกับหลักของพระพุทธเจ้าว่า **สัมผัสเป็นนิททานสัมภวะของสิ่งทุกสิ่ง.**

ทีนี้ไม่ต้องพูดถึงคน; พูดถึงสัตว์ก็ได้ สัมผัสเป็นผู้สอน. เช่นว่าแมวมันไปเหยียบเอาไฟเข้า มันก็มีสัมผัสที่ไฟมันเผาเอาเท้าของแมวเข้า สัมผัสนั้นมันสอน, ทีนี้แมวตัวนั้นก็ไม่ได้เหยียบไฟอีก; นี่เป็นตัวอย่าง. เรื่องอื่นก็เหมือนกัน สัมผัสเป็นผู้สอน; มันก็มีละเอียด หยาบไปตามเรื่อง. สัมผัสสอนอย่างนี้ ก็เรียกว่า**ธรรมชาติสอน**; อย่างคนป้ามันรู้สึกว่ายู่ในถ้ำนี้อุ่นดี สบายดี พันอันตรายหลาย ๆ อย่าง, มันก็เข้าไปอยู่ในถ้ำเท่านั้น; มันไม่ต้องมีใครสอน, สัมผัสมันสอน สัมผัสที่มากกระทบทางเนื้อหนังมันสอน.

ทีนี้ถ้าถามว่า **ใครสอนให้มนุษย์ฉลาด?** อันแรกที่สุดต้องตอบว่า**ธรรมชาติสอน.** พอขั้นต่อมาขั้นที่ ๒ ก็คนที่เคยโดนมาแล้วนั้นแหละจะสอน; ทีนี้มันจึงกลายเป็นคนสอน. ทีนี้แต่ละฝ่าย ๆ มันก็ถูก**ธรรมชาติสอน** ซ้ำกันลงไปอีกทั้งนั้น : คนแรกก็ถูก**ธรรมชาติสอน**, คนทีหลังก็ถูก**ธรรมชาติสอน** เพิ่มขึ้น ๆ; ส่วนที่**ธรรมชาติสอน** มันก็เพิ่มขึ้น, ส่วนที่คนสอนคนด้วยกันมันก็เพิ่มขึ้น. นี่ทำให้มนุษย์มันก้าวหน้าเหมือนกับเหาะไปหรือบินไป ทั้งสัตว์เดรัจฉานไว้ไกลิบ. ครั้งแรก**ธรรมชาติสอน** คนได้เรียนจาก**ธรรมชาติ**, แล้วคนนั้นก็สอนคนด้วยกัน; นี่เรียกว่า**ครูบาอาจารย์สอน.**

ทีนี้ต่อมาอีก จนถึงสมัยหลัง ๆ มาจนอย่างปัจจุบันนี้ อะไรสอนที่
 นอกไปจากครูบาอาจารย์สอน ? มันก็คือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มันเกิดขึ้นใน
 โลกนี้จะสอนหนักขึ้นไปอีก; เช่นสงครามนี้เกิดขึ้นมาเมื่อไรมันก็สอน, สอนคน
 อย่างขนาดหนัก. สิ่งที่เกิดขึ้นมันยิ่งใหญ่เท่าไรมันก็ยิ่งสอน สอนมนุษย์หนักขึ้น
 เท่านั้น; ที่ยอม ๆ ลงไปเช่นสังคม, สภาพสังคมเป็นอย่างไร มนุษย์ก็จะต้องได้รับ
 การกระทบกระเทือนจากสภาพสังคมนั้น ๆ, ทางดีก็ได้ ทางชั่วก็ได้.

เราจึงว่า เดียวนี้สภาพสังคมมันสอน ทำผิดทำถูกทำอะไรกันอย่างไร
 ยุ่งเหยงกันอยู่เดี๋ยวนี้ ประชาธิปไตย ไม่ประชาธิปไตย ไม่อะไรต่าง ๆ นี้, สภาพ
 สังคมเหล่านี้มันสอน มันบีบบังคับ; มันก็สอนให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. แล้วมันก็
 สอนอย่างสอนด้วยไม้เรียวด้วยนะ คือมันไม่ใช่มีกฎหมายอะไรไปบังคับมันได้.
 เมื่อทำผิดในเรื่องเกี่ยวกับสังคม มันก็เกิดความฉิบหายทางสังคม ความเดือดร้อน
 ทางสังคม; เช่นที่กำลังเดือดร้อนอยู่อย่างนี้ อยู่ในเวลานี้ ให้ถือว่าสังคมมันสอน.
 เราต้องทำผิดอะไรมากทีเดียวแหละ มันจึงมีแต่เรื่องที่เดือดร้อนที่น่าละอาย ที่ไม่มี
 ความสงบสุขเลย; มันสอนแบบเอาไม้เรียวหวดไม่เลือกหน้า, เราก็มีปัญญา มี
 ความคิด ฉลาดลึกซึ้งขึ้น พร้อมกันไปในตัว คือในขณะที่มีความทุกข์นั้นแหละ
 คนจะฉลาดขึ้น.

ไม่ว่าความทุกข์ชนิดไหนมันทำให้คนฉลาดขึ้นทั้งนั้นแหละ; คน
 จะต้องค้นหาวิธีออกจากความทุกข์นั้นให้ได้; ถ้าไม่อย่างนั้นมันหยุดเฉยอยู่
 อย่างนั้นแหละ. พอมีความทุกข์ความเดือดร้อนเกิดขึ้น มันก็ต้องค้นหาทางพ้น;
 เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็อย่างนั้น, เรื่องใหญ่มหาศาลก็อย่างนั้น, เรื่องส่วนตัวบุคคล

แท้ ๆ ก็เป็นอย่างนั้น. เช่นมีความเจ็บไข้ได้ป่วยเกิดขึ้น คนก็ฉลาดขึ้น ในการที่จะต่อสู้โรคร้ายไข้เจ็บนั้น จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ก็มีหยูกยาที่วิเศษวิโส; นี่เพราะว่าความเจ็บไข้นั้นมันสอนให้ สอนให้คนต่อต้าน. ความยากลำบากอย่างอื่นซึ่งเรากลัวกันนัก เช่นภัยสงครามหรือภัยหลังสงครามหรืออะไร, มันก็เรื่องสิ่งเหล่านี้สอนทั้งนั้น. ความทุกข์สอนดีกว่าความสุข.

แต่ว่าบัดนี้เราได้รับการสั่งสอนที่ประหลาดออกไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่า “คำสั่งสอน” ก็ไม่ถูกนัก. คือมันเป็นความโง่ในการที่จะไปหลงไหลในสิ่งที่สนุกสนานเอรีคอรอยอันใหม่ สำหรับกลบเกลื่อนสิ่งที่เราไม่ชอบอันเก่า; นี้เรียกว่า เรียกให้ดีก็แปลว่า *เรากำลังเรียนผิด* เราเรียนผิด. แม้ธรรมชาติจะสอนถูกเราก็เรียนผิด; แม้ว่าเหตุการณ์ตามธรรมชาติทางสังคมหรือทางอะไรทั้งโลกก็ตามมันสอนถูก, แต่เรามันเรียนผิด. คูชิ, แทนที่เราจะฉลาดขึ้นจนแก้ปัญหาเกี่ยวกับสงคราม หรือเกี่ยวอะไรได้, เรายิ่งแก้ไม่ได้ แล้วเรายังจะต้องรับปัญหาใหม่ ๆ มากขึ้น เพราะว่าเราเรียนผิด เรียนผิดโดยวิธีที่ผิดยิ่งขึ้น เรียนผิดยิ่งขึ้น, แม้ว่าธรรมชาติจะคงสอนถูกอยู่ตามเดิม.

นี่มันเกิด *transition* หัวเลี้ยวหัวต่ออะไรขึ้นมาอันหนึ่ง เพิ่งจะมีในยุคนี้ก็ว่าได้, ว่ามนุษย์เริ่มเรียนผิดแล้ว. ที่แรกก็เรียนมาถูกดี : จากไม่มีศีลธรรมมามีศีลธรรม, จากศีลธรรมมาไม่มีมนุษย์ธรรม; ยุคหนึ่งก็เรียกว่ามีมนุษย์ธรรมกันพอตัวอยู่เป็นสุข. เดียวนี้เริ่มเรียนผิดไปในทางที่ว่า ไม่ประสงค์มนุษย์ธรรม ไม่ประสงค์ศีลธรรม; ประสงค์แต่ความสนุกสนานเอรีคอรอยทางเนื้อทางหนัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางปาก ทางท้องอะไรนี่. อย่างนี้ไม่ใช่มนุษย์ธรรม แล้วมันยัง

เป็นอะไรดีล่ะ ไม่รู้จะเรียกอะไรแล้ว, เป็นอมนุษย์ เป็นอมนุษย์ธรรม. เริ่มเรียนผิดไปจากแง่ที่เคยเรียนถูก, ไม่ใช่ผิดอย่างตรงกันข้ามกับถูก ไปเสียอย่างเดียว. มันเริ่มเรียนผิดไปอีกแพ่งหนึ่ง; เขาก็ต้องถือว่าถูก โดยความรู้สึกมนุษย์จะถือว่าถูก, ในการที่เรามีวัตถุนิยมก้าวหน้าเหลือประมาณนี้เขาต้องถือว่าถูก เช่นไปโลกพระจันทร์ใช้อย่างนี้ ต้องถือว่าดี ว่ามีประโยชน์ เป็นความถูกต้องของมนุษย์อะไรอย่างนี้.

นี่ทั้งที่เรียนผิดได้ความรู้สึกอันใหม่มา เป็นความรู้สึกที่ทำให้มีความทุกข์, ก็ยังถือว่าถูกอยู่นั่นแหละ; เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงโดยไม่รู้สึกรู้ตัว. การเปลี่ยนแปลงที่ไม่รู้สึกรู้ตัวนี้ระวังให้ดี อันตรายจนไม่รู้จะพูดว่าอย่างไรดี. มนุษย์พากันไม่รู้ไม่ชี้กับมนุษย์ธรรม แต่ไปต้องการวัตถุนิยม บุชาวัตถุนิยมเป็นพระเจ้า, แล้วก็โดยไม่รู้สึกรู้ตัว. ก่อนนี้บุชาศีลธรรมบุชามนุษยธรรม; เดียวนี้ก็ไม่รู้ไม่ชี้กับมนุษย์ธรรม แต่ต้องการวัตถุนิยม แล้วก็ถือว่าการได้วัตถุนิยมนั่นแหละคือมนุษย์ธรรมไปเสีย. ก็เป็นอันว่า มนุษยธรรมที่แท้จริงถูกเหยียบย่ำให้จมดินไปเลย แล้วก็ไปหยิบก้อนอะไรไม่รู้ วัตถุอะไรก้อนหนึ่งมาเชิดชูว่าเป็นมนุษย์ธรรม.

นี่คือยุคสมัยปัจจุบันเดี๋ยวนี้ ที่เรียกกันว่ายุควัตถุนิยมนี้ *dialectic materialism* อยู่ที่ตรงนี้; ฉะนั้น ทุก ๆ ฝ่ายในโลกนี้เป็นวัตถุนิยม : พวกคอมมิวนิสต์ก็เป็นวัตถุนิยม, พวกนายทุนก็เป็นวัตถุนิยม. ในประเทศชาติหนึ่ง ๆ มันมีทั้งนายทุนและทั้งกรรมกรนะ ไม่ว่าชาติไหน ประเทศไหนแหละ, ทุก ๆ ชาติแหละมันจะต้องมีบุคคลที่เป็น... ที่เรียกกันว่ากรรมกรบ้าง ที่เรียกว่านายทุนบ้าง; แต่แล้วมันก็เป็นวัตถุนิยมกันทั้ง ๒ พวกแหละ. หรือเพียงแต่ว่าบาง

วัตถุธรรมนั้น อย่างไม่ลืมหูลืมตา; นี้เรียกว่ามันเข้าลึกไปพอแล้ว มันก็ต้อง
เมาวัตถุนี้อย่างไม่ลืมหูลืมตา กระทั่งตัวเองก็ไม่รู้อยู่ที่ไหนแล้ว รู้แต่รสอร่อยของ
วัตถุที่เรียกว่าอัสสาทะของวัตถุ, ทั้งเนื้อทั้งตัวทั้งจิตทั้งใจมันเลยเป็นเรื่องความหลง
ในวัตถุดมด. นี่ขั้นที่ ๒ มันเป็นหมด, ขั้นที่ ๑ ค่อย ๆ เปลี่ยนมาโดยไม่
รู้สึกตัวทีละนิด ๆ. นี่เรามีความมัวเมาในวัตถุนขนาดที่ไม่รู้ว่ามิอะไรอยู่ที่ไหน
อื่นแล้ว มีแต่สิ่งนี้สิ่งเดียวเท่านั้นประเสริฐที่สุด. เพราะฉะนั้น คุณก็ดูให้ดี ว่า
การศึกษามันก็เป็นทาสของวัตถุ, การค้นคว้ามันก็เป็นทาสของวัตถุ, การประดิษฐ์
อะไรขึ้นมาใหม่ก็เป็นทาสของวัตถุ หมายถึงความอร่อยทางวัตถุ; ที่นี้ผลของการที่
ประดิษฐ์ขึ้นมา มันก็ยังทำให้เป็นทาสทางวัตถุ.

เดี๋ยวนี้ในโรงเรียนมันก็เรียนเพื่อจะให้รู้จักผลิตวัตถุ อย่างน้อยก็ผลิต
เงิน. ผมบอกก็ครั้งแล้วว่าในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยไม่มีการสอนการเรียนเรื่อง
ว่า คนเกิดมาทำไม, ไม่มีสอน; แต่ถ้าเป็นเรื่องสมัยโบราณโบราณโน้นเขาจะพูด
กันจนให้รู้ ให้เด็ก ๆ รู้ว่า คนเราเกิดมาทำไม จะไปนรกอย่างไร ไปสวรรค์
อย่างไร, อะไร เขาพูดกันแต่เรื่องอย่างนั้น, การสั่งสอน. เดี๋ยวนี้เราเข้าโรงเรียน
เราเรียนหนังสือ เราเรียนเลข เราเรียนอะไรต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับไป
หาอะไรที่เราจะได้เอิร์ดอร่อยทางวัตถุทั้งนั้น; ต้องเรียกว่าการศึกษามันก็เป็นทาส
ของวัตถุเสียแล้ว, เรียนจนจบมหาวิทยาลัยก็ตาม การศึกษานั้นเป็นทาสทางวัตถุ
เสียแล้ว.

ที่นี้การค้นคว้า; พอเกิดการศึกษาค้นคว้าก็สามารค้นคว้า. เอ้า, มันก็ค้นคว้าเพื่อวัตถุที่เอรีคอร่อยนั่นแหละ ที่เป็นวัตถุประสงค์; นี่ค้นคว้าพบมันก็ประดิษฐ์ มันก็ประดิษฐ์เพื่อเอรีคอร่อยทางวัตถุนั่นแหละ. พอเกิดเป็นผลของการประดิษฐ์ขึ้นมา มันก็มอมคนนั่นแหละให้มันมีนเมาไปเลย; ก็จับกันอยู่แค่ความมีนเมาในทางวัตถุ. นี่เรียกว่าเรา โลกนี้กำลังมีนเมาในวัตรธรรม อย่างไม่ลืมหูลืมตา. นี่เรามันไม่ถือนุชชธรรมกันอย่างนี้.

ที่นี้ต่อมาเหลืออีกอันหนึ่ง (๓) อันสุดท้ายก็คือว่า **บางทีหรือบางคนหรือบางเวลามันก็นึกอยู่เหมือนกันว่า นี่มันผิดแล้ว** นี่เป็นความเลวทรามแล้ว **ไม่ถูกต้องตามธรรม ตามศาสนาแล้ว, แต่เราก็ไม่กล้าละสิ่งนั้น ไม่กล้าเปลี่ยนแปลงสิ่งนั้น** เพราะเรากลัวว่าเราจะเสียเปรียบผู้อื่น หรือว่าเราจะพ่ายแพ้แก่ผู้อื่น. เดียวนี้เห็นได้ชัดที่พ่อแม่ทั้งโง่เง่าที่สุด ต้องการจะให้ลูกเรียนแต่หาเงินเท่านั้นแหละ; พ่อแม่ไม่ต้องการให้ลูกมีความรู้อย่างถูกต้องว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรบุญอะไรบาป อะไรเป็นมนุษยธรรม อะไร... ไม่ต้องการให้รู้, ต้องการแต่ให้ลูกมันไปเรียนชนิดที่มันจะได้เงินมาก ๆ ได้เกียรติมาก ๆ ได้อำนาจมาก ๆ; พ่อแม่เป็นเสียอย่างนั้น. การสอนศีลธรรม อบรมศีลธรรมในโรงเรียนไม่มีผล ทำไม่ได้; เพราะว่ามันก็ไม่ต้องการ, พ่อแม่ของนักเรียนก็ไม่ต้องการ, กระทบกระทั่งวงศึกษาธิการที่เป็นเจ้าหน้าที่นี่ก็ไม่ต้องการ กลัวว่าเด็กของเราจะไม่ทันสมัย.

นี่เพราะว่า เรากลัวว่าเราจะเสียเปรียบผู้อื่น หรือเราจะสู้ผู้อื่นไม่ได้ เรา จะพ่ายแพ้ผู้อื่น, ถ้าเราไปมัวเรียนกันอยู่แต่ว่า มนุษย์เกิดมาทำไม. ที่นี้มองดูให้

หมดทั้งโลก หลาย ๆ ประเทศรวมกันเป็นโลก มันก็กลัวอย่างนี้; คือมันกลัวว่า ถ้าไปมัวถือศาสนาถือพระเจ้า ถือศีลธรรมอยู่ มันจะเสียเปรียบผู้อื่น หรือผู้อื่นเขา จะชนะเรา แล้วจะเอาเราไปเป็นทาส. เอ้า, พวกกันตรง ๆ อย่างนี้ : ประเทศ นายทุนกับประเทศกรรมกรนี้ มันไม่กล้าถือศีลธรรมกันหรอก เพราะว่าถ้าไปถือ ศีลธรรมแล้วมันเสียเปรียบ แล้วมันจะแพ้ฝ่ายที่มันไม่ถือศีลธรรม; มันก็เลยไม่ ต้องถือศีลธรรม โลกนี้ก็เลยไม่มีศีลธรรม; แล้วเป็นโลกของอะไร ? คุณก็ไปตั้ง ชื่อเอาเองก็แล้วกัน ว่าโลกนี้มันจะเป็นโลกของอะไร ในเมื่อมันไม่มีศีลธรรม.

นี่เพราะกลัวเสียเปรียบ หรือกลัวพ่ายแพ้ผู้อื่น. คนเราโดยส่วนตัวก็ ไม่กล้าหันไปยึดศีลธรรม โดยส่วนหมู่คณะก็ไม่กล้าหันไปยึดศีลธรรม โดย ประเทศทั้งประเทศก็ไม่กล้าหันไปยึดศีลธรรม เพราะกลัวว่าจะเสียเปรียบประเทศ อื่น หรือพ่ายแพ้แก่ประเทศอื่น; ก็เลยใช้ความไม่มีศีลธรรมนั้นนะเข้า ประหัตประหารกัน จึงได้สำเร็จรูปมาเป็นโลกที่ประหัตประหารกันอย่างลับหู ลลับตา อย่างไม่มีเหตุผล.

นี่คือคำตอบที่ว่า ทำไมคนจึงละเลยศีลธรรม เหยียบย่ำศีลธรรม :-
 ข้อแรกเพราะมันค่อย ๆ ตกเป็นทาสของวัตถุนิยมโดยไม่รู้ตัว; พอมันมาก เพียงพอเข้าแล้ว ทีนี้มันก็มีเงินเมา มันมีเงินเมามากเหมือนกับเสพติด มันก็เลยไม่รู้ไม่ชี้กับ ศีลธรรม; ทีนี้มันกลัวว่าจะไม่ได้สิ่งนี้ จะพ่ายแพ้ผู้อื่น จะเสียเปรียบผู้อื่น, มันก็ เลยยังไม่กล้า ไม่ไปยุ่งกับศีลธรรม, แม้ว่าจะคิดได้บ้าง ว่าศีลธรรมเป็นของดี ของ ถูกต้อง มันก็ไม่กล้าไปถือศีลธรรม เพราะกลัวว่าจะเสียเปรียบผู้อื่น. นี่พอกันที

สำหรับว่าเหตุใดจึงละเลยศีลธรรม หรือว่าเหยียบย่ำศีลธรรมอยู่ในปัจจุบันนี้ ในโลกนี้.

ผลที่จะได้รับเมื่อไม่มีศีลธรรมและวิธีแก้.

: พหุติความเป็นไปทางฝ่ายเลวตามลำดับก่อนการไม่มีศีลธรรม.

ทีนี้เราดูผลของมัน ว่าเมื่อคนหรือมนุษย์ไม่มีศีลธรรมกันแล้ว. เมื่อคนไม่มีมนุษยธรรมนั้น มันเป็นมาในลักษณะต่าง ๆ กันหลายลักษณะ; ก็ว่า **ชั้นแรก** มันก็**ไม่รู้สีกตัว ละเลยมันโดยไม่รู้สีกตัว**, คือเราไม่รู้ไม่ชี้ ไม่รับ ไม่นับถือในศีลธรรมโดยความไม่รู้สีกตัว. **ทีหลัง** มันก็**ไม่ใช่ละเลยแล้ว** : ต่อมามันก็เป็น**การเปลี่ยนแปลงเลย เปลี่ยนแปลงศีลธรรมนี้โดยไม่รู้สีกตัว**; เช่นเดี๋ยวนี้มันจะเปลี่ยนศีลธรรมกันถึงกับว่า **กาเมสุมิจจารไม่ใช่ความผิดความเสียหายแล้ว**, แล้วมันก็เปลี่ยนกันโดยไม่รู้สีกตัวนะ เพราะมันบ้าหนักเข้า มันมีเมहनักเข้า. **เอาละ**, ครั้งแรกมันไป **ประพฤติกามะสุมิจจาร โดยไม่รู้สีกตัว**, พอมันเป็นไปมากเข้า มันก็ **กล้าพูดออกมา** คือว่าเราจะเปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์อันนี้แล้ว ถือว่า **อย่างนี้ไม่ผิดศีลธรรมแล้ว โดยไม่รู้สีกตัว**เหมือนกัน มันเป็นความอยากเกิดขึ้น.

ทีนี้ต่อมา**พอมันเป็นทาสของอารมณ์นั้นหนักเข้า ๆ มันก็มีเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงเลย**; นี่มันขึ้นมาถึงขั้นที่มันเจตนา ตั้งเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลง. เช่นได้ยินข่าวเมื่อเร็ว ๆ นี้ว่า **เขาคั้งสมาคมกันขึ้น** ขอร้องให้รัฐบาลออกกฎหมาย หรือให้รับรองว่า **ผู้หญิงที่มีลูกโดยไม่มีสามี ไม่มีพ่อ** ก็เป็น

คนที่ถูกต้องตามกฎหมาย หรือว่าเป็นคนที่สังคมไม่รังเกียจ ให้ยอมรับรองเป็นบุคคลที่สังคมไม่พึงรังเกียจ ไม่มีอะไรผิดคนธรรมดาอย่างนี้; อย่างนี้เรียกว่าเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ของศีลธรรมแล้ว โดยเห็นแก่ประโยชน์ทางเนื้อหนังของตัว. เมื่อก่อนนี้เพียงแต่ว่าแก่งทำไม่รู้ไม่ชี้ นะ, ถ้านักเรียน หรือนิสิตในมหาวิทยาลัยเกิดตั้งครรภขึ้นมาโดยไม่มีสามี; เดียวนี้ก็จะให้ระบุงไปเลยว่าไม่เป็นความเสียหายอะไร

ไม่ใช่เป็นความผิดหรือความเสียหาย หรือน่าละอายอะไร, นี่คือเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลง.

ทีนี้ก็เจตนาจะล้มเลิกเลย มันเป็นเจตนาที่ว่าล้มเลิกศีลธรรมเหล่านี้เลย ในที่สุด. พูดแล้วจะยุ่งจนคุณจับใจความไม่ได้; คือผมต้องการจะพูดว่ามันมีอยู่ ๔ ขั้น : ขั้นที่ ๑ มันละเลยกันไปโดยไม่รู้สีกตัว, แต่ผิวเผินอย่างนั้น; ขั้นต่อมามันถึงขนาดเปลี่ยนแปลงทีเดียว เปลี่ยนแปลงโดยไม่รู้สีกตัว; พอขั้นต่อมาอีกมันก็เจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงนี้, คือมันรู้สีกตัว มันก็เจตนาจะเปลี่ยนแปลง; ทีนี้มันเจตนาเลยไปกว่านั้น ไม่เพียงแต่จะเปลี่ยนแปลง มันต้องการจะยกเลิกเลยเลย ไม่ต้องมีศีลธรรมกันเลย, เดียวนี้มันกำลังเป็นอย่างนี้นะ มันกำลังจะยกเลิกศีลธรรม หรือมนุษยธรรมนั้น.

: ผลลัพธ์ (ผลลัภ, ผลลัทธนะ) หลังจากไม่มีศีลธรรม (ถอยหลังไปผิดทางไม่เข้าคลองเดิม).

ทีนี้ผลที่จะสรุปอันสุดท้ายมันจะเกิดขึ้นอย่างไร เมื่อมนุษย์มันเป็น
 อย่างนี้ ? ผมเรียกว่ามันเป็นการถอยหลังที่ไม่เข้าคลอง; คุณอาจจะเคยได้ยินแต่
 ว่าถอยหลังเข้าคลอง : ถ้ามีการถอยหลังก็คือถอยเข้าคลองไปในรูปเดิม. แต่เดี๋ยวนี้
 การถอยหลัง หรือการเลวทรามของมนุษย์นั้น ไม่เป็นการถอยหลังเข้าคลองหรือ;
 มันเป็นการถอยหลังไม่เข้าคลอง มันจะถอยหลังไปทางอื่นโน่น. เมื่อมันมีความ
 เสื่อมเสียทางศีลธรรม มนุษยธรรม กันถึงขนาดนี้แล้ว; มันก็จะค่อยย้อน
 ย้อนกลับหลังไปในทางต่ำ, แต่มันไม่กลับเข้ารอยเดิม มันเฉไปทางอื่น.

ทีนี้มันก็ถอยหลังจากความเป็นมนุษย์นี้ จากความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง
 (ไปเป็น)ไม่เป็นมนุษย์แล้ว, มันก็ไปเป็นคนอีกแบบหนึ่ง ไม่ใช่คนแบบเดิมแล้ว.
 พอเดี๋ยวนี้ศีลธรรมเสื่อมนี้ การถอยหลังจากความเป็นมนุษย์ที่ดี มันไม่ไปเป็นคน
 แบบเดิมแล้ว; มันเป็นคนบ้าอีกแบบหนึ่งแล้ว. นี้เรียกว่าไม่ถอยหลังเข้าคลอง;
 คือมันจะไปเป็นเหมือนกับคนก่อน ก่อนที่จะมีศีลธรรมรุ่นนี้ไม่ได้, มันไม่เหมือน;
 มันกลับไปเป็นอีกทางหนึ่ง ซึ่งมันจะเร็วกว่า หรืออะไรว่าก็ค่อยๆไปก็แล้วกัน.
 เอาละ, ทีนี้มันถอยหลังอีกทีหนึ่งจากคนอีกแบบหนึ่งนั้นนะ มันก็จะไม่ไปเป็น
 สัตว์เดรัจฉานแบบเดิมแล้ว มันไปเป็นสัตว์เดรัจฉานอีกแบบหนึ่งแล้ว. นี้คน
 กำลังจะถอยหลังกันอย่างไร : ถอยหลังจากความเป็นมนุษย์นะ ไปเป็นคนอีกแบบ
 หนึ่งซึ่งยังไม่เคยมีในโลก; แล้วทีนี้ถอยหลังจากคนแบบนั้นมันจะไปเป็นสัตว์
 เดรัจฉานอีกชนิดหนึ่งซึ่งยังไม่เคยมีในโลก ซึ่งมันจะร้ายหรือเลวไปกว่าเดรัจฉาน
 ธรรมดาที่เคยมีในโลก, นี้คือถอยหลังชนิดที่ไม่เข้าคลองเดิม ไปต่ำไปเลวกันอีก
 แบบหนึ่ง ซึ่งจะร้ายกาจกว่าเดิม.

นี่คนคืออะไร มนุษย์คืออะไร สัตว์คืออะไร คุณไปพิจารณาดูจากแง่นี้. สัตว์แบบเดิม ๆ สมัยโบราณโน้นมันก็แบบหนึ่ง, แล้วมันมีคนขึ้นแบบหนึ่ง, แล้วมีคนคิดเป็นมนุษย์ขึ้นมาอีกแบบหนึ่ง. แล้วมนุษย์ชั้นดีนี้มันจะเริ่มเปลี่ยนแล้ว มันจะถอยหลังแล้ว; แต่มันจะถอยหลังกลับไปเป็นคนแบบเดิมนั้นไม่ได้, เป็นอีกแบบหนึ่ง. ถ้าคนอีกแบบหนึ่งนั้นถอยหลังอีกทีนั้น จะไม่เป็นสัตว์เดรัจฉานแบบเดิมแล้ว เป็นสัตว์เดรัจฉานอีกแบบหนึ่ง; เอาจิตใจเป็นหลัก. สัตว์คืออะไร คนคืออะไร มนุษย์คืออะไร จงดูให้ดีจากสถานการณ์เหล่านี้; แต่ว่าถึงอย่างไรก็ตาม ทั้งหมดนี้ไม่ใช่ของแปลก.

สติปัญญาของพระพุทธเจ้าทำให้มองเห็นสิ่งเหล่านี้ว่าไม่ใช่ของแปลก คือเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันก็ไปเรื่อย ๆ ๆ; ไม่ใช่ว่าถอยหลังเข้าคลองอย่างเที่ยงตรง, มันจะไปข้างหน้าชนิดที่แปลกออกไป ๆ แม้ว่ามันจะกลับเลวลง มันก็ไปในลักษณะที่แปลกออกไป ๆ; ฉะนั้น ความเป็นคน ความเป็นสัตว์ ความเป็นมนุษย์นี้มันเอาแน่นอนไม่ได้. ถ้าเราจะย้อนกลับไปหาความคิด ความถูกต้องกันอีกทีหนึ่ง, ความเป็นมนุษย์สูงสุดก็อาจจะแปลกออกไปได้อีกเหมือนกัน; มันมีอยู่ทางเดียวเท่านั้นคือว่าเดินไปตามทางของอริยมรรคของพระพุทธเจ้า ที่มันจะไปเป็นตายตัวอยู่แบบหนึ่ง คือเป็นพระอรหันต์. จะเป็นพระอรหันต์ในยุคไหน ในโลกไหน ส่วนใหญ่จะเหมือนกันหมด คือไม่มีกิเลส ไม่เป็นทาสวัตถุนิยม, ใช้ปัจจัย ๔ เพียงเท่าที่จำเป็น แล้วก็มีชีวิตอยู่อย่างสงบสุข สะอาด สว่าง สงบไม่มีความทุกข์.

: ควรถอยหลังเข้าคลองเดิมเป็นอย่างน้อย, หรือไม่ก็ก้าวไปข้างหน้าให้ถูกต้อง.

ระวังให้ดีสำหรับการถอย; อย่างน้อยให้ถอยให้เข้าคลองก็ยังมี, นี่ถอยไม่เข้าคลองมันก็ยิ่งไปไกลออกไป. แต่ผมไม่ได้ต้องการให้ถอย; ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะไม่ต้องถอย ต้องการให้ไปข้างหน้า ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ให้ประเสริฐยิ่งขึ้น ไปตามแบบของมนุษยธรรม. ไปถึงจุดสูงสุดคือความเป็นพระอรหันต์แล้ว มันก็ไม่มีถอยแล้ว มันหมดตัวที่จะถอยแล้ว มันหมดบุคคลที่จะไปเป็นเหยื่อของวัตถุนิยมแล้ว มันไม่ถอยได้. ทีนี้ระวังการที่มันจะถอยโดยไม่รู้สีกตัว อย่างที่ว่ามานั้นแหละ : มันจะละเอียดโดยไม่รู้สีกตัว, แล้วมันเปลี่ยนแปลงโดยไม่รู้สีกตัว, จนกระทั่งมันเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลง, หรือยกเลิกในที่สุด. นี่ระวังให้ดีนะ ยังมีอีกหลายปีกว่าจะตายนี้ กว่าชีวิตในระดับวัยรุ่นอย่างพวกคุณจะสิ้นลงมันยังอีกหลายปี; ฉะนั้น ระวังมันจะมีการถอยไปถอยมาอีกหลายครั้ง.

พวกอยู่วัดนี้ก็มียถอยไปถอยมา, เดี่ยวจะบวช เดี่ยวจะสึก เดี่ยวจะบวช เดี่ยวจะสึกอยู่นั้น; พวกอยู่บ้านก็เหมือนกันแหละ มันก็มีการถอยไปถอยมา, เดี่ยวจะเอาดีอย่างนั้น เดี่ยวจะเอาดีอย่างนั้น เดี่ยวจะไม่เอาอะไรแล้วโว้ย นอกจากเอาสนุกสนานเอร์คอร่อยไปวัน ๆ หนึ่ง. มันมีถอยไปถอยมาอย่างนี้เป็นธรรมดาแหละ; เพราะว่าสิ่งที่เรียกจิตนี้ มันก็ไม่มีอะไรที่เป็นขึ้นเป็นอัน มันไปตามเหตุตามปัจจัย ตามสิ่งแวดล้อมที่ปรุงแต่ง, มันก็เปลี่ยนไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา. เพราะฉะนั้น จิตของคนเราคนหนึ่งมันจึงเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาได้, แม้ในวันหนึ่งนั้นแหละ มันยังเปลี่ยนได้หลายอย่าง. ถ้ามันมีคุณธรรมไม่พอ มันก็เปลี่ยนไปทางที่มันน่าเกลียด น่าชัง, หรือว่าเลวลงไปเป็นบาปเป็นอกุศล.

มันต้องระวังให้ดี, ต้องได้เป็นคนที่มีโชคดีที่เกิดมาในวงศ์ตระกูลที่มีวัฒนธรรมของพุทธศาสนาเป็นฝั่งเป็นฝามาตั้งแต่โบราณกาล; คือวัฒนธรรมของชาวไทยเรานี้ มันเคยมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ปึกแผ่นแน่นหนา มีพุทธศาสนาเป็นรกรากมาตั้งหลายร้อยปี หรือพันกว่าปีมาแล้ว. อย่างที่เมืองนี้ที่เรียกว่าภาคใต้นี้ มันมีวัตถุพยานประจักษ์เป็นหลักฐาน ว่าอย่างน้อยก็ ๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว เพราะว่าโบราณสถานอย่างพระบรมธาตุไชยา หรือองค์อื่น ๆ นั้นนะ มันมีอายุกว่า ๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว; ฉะนั้น ประชาชนมีวัฒนธรรมที่ถอดรูปออกมาจากพระศาสนา มาประจำอยู่เป็นกฎเกณฑ์ตามบ้านตามเรือน ไม่ต้องสอนกันก็ได้ เพราะมันทำกันอยู่เป็นประจำ ตลอดเวลา สืบกันมาถึงลูกหลานเหลน ไม่ต้องสอนก็ได้, อันนี้วิเศษประเสริฐที่สุด คือวัฒนธรรมที่ประจำบ้านเรือน. แล้วเดี๋ยวนี้ก็มาทำลายกันเสีย เผลอไปที่ละนิดโดยไม่รู้สีกตัว, ไปตามก้นอารยธรรม เนื้อหนังแผ่นใหม่ของฝรั่ง.

ขอให้คิดดูให้ดีว่า วัฒนธรรมประจำมนุษย์ที่มีการเจริญด้วยพระธรรมหรือศาสนาในแผ่นดินนี้ตั้งพันกว่าปี; มันช่วยได้มาก, มันน่าชื่นใจ ว่าอย่างนั้นเถอะ. เดี่ยวนี้มันกลับเปลี่ยนไป ๆ โดยไม่รู้สีกตัว, คงจะหลายสิบปีมาแล้วเหมือนกัน ที่มันเปลี่ยนโดยไม่รู้สีกตัวนี้. เดี่ยวนี้ก็มาอยู่ในสภาพที่ว่าพ่ายแพ้แก่เนื้อหนังยิ่งขึ้นทุกที, ค้างกันไว้ไม่อยู่แล้ว, ตัวใครตัวมันแล้ว; มันก็มองเห็นอยู่ว่า มันมีกำลัง มันมีจังหวะที่จะเหวี่ยงไปในทางเลวต่อไปอีกนาน กว่ามันจะกลับมามีได้. ยิ่งเราไม่รู้สีกตัวกันด้วยแล้ว มันจะเหวี่ยงไปไกลมากที่สุดทีเดียว ไปในทางเลวมากขึ้น ๆ จนกว่ามันจะสุดเหวี่ยง, แล้วมันจึงจะเหวี่ยงกลับ. ฉะนั้น ตัวใครตัวมัน ก็ขอให้คิดไปในทางที่ว่า เราถือข้างดีไว้ก่อนก็แล้วกัน, เขาไม่ถือก็ตามใจ.

เมื่อคนเป็นอันมากเขาไม่ถือศีลธรรม มนุษยธรรมกันก็ตามใจ; แต่ว่าเรานี้ถือ, แล้วก็ยอมตายกับมนุษยธรรมหรือศีลธรรม : ตายดีกว่าอยู่อย่างที่ไม่ถือศีลธรรม.

นั่นแหละคือสิ่งที่มันจะช่วยได้; เพราะว่าเราไม่ได้ผูกพันกับผู้ใดตามธรรมชาติ, คนแต่ละคนก็มีกรรมเป็นของตัวเองเฉพาะตัว ๆ; ฉะนั้น เราก็แยกกันได้ เราก็ไม่ไปผสมโรงกับคนที่จะละเลยหรือเหยียบย่ำศีลธรรมหรือมนุษยธรรม. ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เป็นการันว่า เราไม่มีปัญหา; คงมีมนุษยธรรม แล้วก็เป็มนุษยมนุษยชนที่ดี. นี่คืหัวข้อที่เราพูดกันวันนี้ ว่ามนุษยธรรมกับมนุษยชน มันจะไปด้วยกันได้ด้วยเหตุอย่างนี้ หรือมันจะสลายลงก็เพราะด้วยเหตุอย่างนั้น ๆ ๆ; มันเป็นเรื่องที่ชัดเจนดีพอแล้ว สำหรับผู้ที่ต้องการจะรู้จักสิ่งทั้ง ๒ นี้ คือมนุษยธรรมกับมนุษยชน.

นี้ผมเห็นว่าสมควรแก่เวลา; ขอยุติการบรรยายวันนี้ไว้เพียงเท่านี้ก่อน.

โลกกำลังมีอะไร ๆ เพื่อจุดจบของมนุษยธรรม.

วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี่ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องต่อจากครั้งที่แล้วมา.

ในการบรรยายชุดนี้ เราได้ให้หัวข้อเรื่องส่วนใหญ่ มุ่งไปในทางสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม; เราจะพูดถึงถึงมนุษยธรรมที่มีอยู่ในพุทธศาสนา หรือที่เป็นตัวพุทธศาสนาเสียเอง. บางคนอาจจะเข้าใจผิดว่า ทำไมไปพูดเรื่องมนุษย-ธรรม; ถ้าเขาเข้าใจถูกต้องก็จะเห็นว่าพุทธศาสนานั้นเป็นยอดสุดของมนุษยธรรม, ดังที่เคยพูดกันมาแล้วครั้งหนึ่ง. ทั้งนี้เพราะว่าพุทธศาสนา ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่า

สิ่งที่จะช่วยมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ตามความหมายที่วางไว้ คือผู้ที่มีจิตใจอยู่เหนือความทุกข์ เหนือสิ่งที่เป็นปัญหานั้นเอง. ฉะนั้น ขอให้คุณพยายามทำความเข้าใจในข้อนี้ให้ดี.

การที่เราจะพูดถึงพุทธศาสนากันไปเสียทีละทีละ โดยไม่ทำความเข้าใจในการที่มันสัมพันธ์กันอยู่กับมนุษย์แล้ว ก็ไม่มีประโยชน์อะไร; รู้จักพุทธศาสนาเท่าใด ก็ควรจะเอามาใช้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์มากขึ้นเท่านั้น. ดังนั้น จึงได้บรรยายหลักธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรมกันทุกแง่ทุกมุม เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่, ถึงแม้ว่าศาสนาอื่นก็มีส่วนที่เป็นมนุษยธรรมได้ด้วยกันทั้งนั้น; แต่ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท เราจึงถนัดแต่จะพูดหลักพุทธศาสนา และพยายามให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่มนุษย์มากที่สุด จึงได้ชี้สิ่งที่เรียกว่า มัชฌิมา-ปฏิปทาเป็นต้น ในฐานะเป็นตัวมนุษยธรรม แม้ในแง่ของศีลธรรม. เราารู้เรื่องปัญหาของมนุษย์ แล้วก็วิธีที่จะสะสางปัญหาของมนุษย์กันมามากมายแล้ว; ทีนี้เราก็จะสรุปกันดูว่า มนุษย์หรือโลกนี้มันกำลังเกี่ยวกับมนุษยธรรมอย่างไรบ้าง ในลักษณะที่น่าพอใจ หรือว่าในลักษณะที่มันน่าหวาดเสียว. ในครั้งที่แล้วมาเราพูดกันถึงมนุษยธรรมกับมนุษยชน แต่ก็ได้ชี้ไปแต่ในแง่ที่ว่า กำลังทำผิดต่อมนุษยธรรมอย่างไร; ดังนั้นในวันนี้ จะได้ชี้ให้เห็นต่อไป ตามความคิดเห็นของผมในข้อที่ว่า โลกนี้ โลกเรากำลังมีอะไร ๆ เพื่อจุดจบของมนุษยธรรม. นี่คือหัวข้อที่จะพูดในวันนี้.

... ..

บุถุชนมีอะไรแตกต่างกันกับพระอริยเจ้า.

โลกมีอะไร ๆ ล้วนแต่เป็นไปเพื่อจุดจบของมนุษยธรรม. ในขั้นแรก ที่สุดนั้นควรจะนึกให้เห็นว่า โลกนี้มันมีอะไรตามแบบของโลก แล้วเป็นไปตามแบบของโลก ถัดมาก็ รู้สึก ต้องการตามแบบของโลก, มันเป็นคนละอย่าง คนละทาง หรือถึงกับตรงกันข้ามจากธรรมชาติของพระอริยเจ้า; ก็พูดกันอย่างง่าย ๆ ว่าบุถุชนมีอะไรแตกต่างกันกับพระอริยเจ้า อย่างกลับตรงกันข้ามกันอยู่เสมอ. นี่คือข้อที่ว่า อารยธรรมของคน มันตรงกันข้ามกับมนุษยธรรมของพระอริยเจ้า; นี่เป็นสิ่งที่ต้องมองให้เห็นกันเสียก่อน แล้วก็จะได้รู้เห็นได้ง่าย ๆ ว่ายิ่งไปตามประสาของสัตว์โลกธรรมดา ยิ่งขึ้นเท่าไร มันก็ยิ่งไกลจากมนุษยธรรมยิ่งขึ้นไปทุกที, ก็มันจะไปสู่จุดจบสิ้นสุดของมนุษยธรรมในที่สุด.

สำหรับความจริงข้อนี้ ควรจะจำไว้เป็นหลักตายตัว เป็นหลักกลาง ๆ สำหรับธรรมะทั่วไปในกรณีอื่น ๆ : ก็มีพระพุทธภาษิตว่า ยัม ภิกษเว สเทวสุส โลกสุส สมารกสุส สพฺรหฺมกสุส สสุสมณพฺรหฺมณฺเฑ ปชาย สเทวมนุสฺสาย อิทํ สจฺจนุติ อุปนิชฺฌายิตํ ตทมรียานํ เอตํ มุสาติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปฏาย สุกฺกัณฺโณ; มีเพียงเท่านี้. มีใจความว่า สิ่งใดในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ พวกเขารู้ว่านี่เป็นของจริง, พระอริยเจ้า เห็นข้อนี้ด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นจริงว่า นั่นเท็จ คือมุสา. ที่นี้ก็มิตรงกันข้ามว่า โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณ-พราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์ จะมีความเข้าใจสิ่งใดว่า เท็จหรือมุสา, พระอริยเจ้ากลับเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริงว่า นั่นจริง. นี่สรุปความสั้น ๆ ที่ว่า

ชาวโลกบุดูชนทั้งหลายทั้งเทวดาและมนุษย์ ถือกันว่าอะไรจริง; ใอันนั้นก็ปรากฏเป็นของเท็จแก่พระอริยเจ้า. ที่ชาวโลกถือว่าเท็จหรือไม่จริง; พระอริยเจ้ากลับเห็นชัดเจนว่ามันเป็นของจริง. นี้มีอยู่คู่หนึ่ง.

ทีนี้อีกคู่หนึ่ง ก็เปลี่ยนกันแต่เพียงว่า **สุขกับทุกข์** เท่านั้น ที่สัตว์โลกทั้งหลายพากันเข้าใจ ถือว่าเป็นความสุข, พระอริยเจ้าเห็นตามที่เป็นจริงว่านั่นมันเป็นความทุกข์; ที่ชาวโลกเห็นว่าเป็นความทุกข์ พระอริยเจ้าเห็นว่ามันกลายเป็นความสุข มันคือความสุข. จำได้ง่าย ๆ ว่ามันกลับตรงกันข้ามเท่านั้นแหละ ในระหว่างพระอริยเจ้ากับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นบุดูชน. นี้มันมีสิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า ท่านใช้คำว่าโลกคือมนุษย์โลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์รวมกันนี้; นั้นยกไว้ฝ่ายหนึ่งเลย ซึ่งเป็นบุดูชน ที่มีความเห็นผิดตรงกันข้ามจากพระอริยเจ้า. ส่วนพระอริยเจ้าท่านไม่ได้ใช้คำว่าอยู่ที่ไหน หรือพวกไหนบ้าง, ใช้คำว่าอริยเจ้าเฉย ๆ อริยะเฉย ๆ.

นี่เราควรจะได้ความกันเสียชั้นหนึ่งว่า ใ้อชาวโลกทั้งหลายมากมายเหลือเกินนี้ ทั้งโลกเทวดา โลกมนุษย์ มารโลก พรหมโลกรวมกันหมดแล้ว มีความเห็นเหมือนกัน เพราะว่ามันเป็นบุดูชนเหมือนกันทุกคน มันก็มีความคิดนึกรู้สึกอย่างบุดูชน. ทีนี้พระอริยเจ้าซึ่งมีเป็นส่วนน้อย และมีความรู้สึกคิดนึกหรือเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามแบบของพระอริยเจ้า. ตัวอย่างที่ท่านตรัสไว้ คือ บุดูชนเห็นว่านิพพานหรือสุขในนิพพานนี้ เป็นเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ หลอกกันเล่น ไม่มีจริง, ใ้อสุขโลก ๆ อย่างเนื้อหนังนี้มันมีจริง บุดูชนจึงถือว่านี่คือของจริง : สุขทางเนื้อหนังในโลก ๆ นี่คือของจริง ยืนยันว่าของจริง; แล้วพระอริยเจ้าท่านถือว่านั่นเป็นของเท็จคือมูสา; กลับกันอยู่อย่างนี้.

ที่บุญชนถือว่าเป็นของสุข นั่นก็หมายถึงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทางอายตนะ, นั่นบุญชนถือว่าเป็นของสุข : *รสอร่อยเหล่านั้นเป็นของสุข*; พระอริยเจ้าเห็นตามที่เป็นจริงว่า *นั่นมันเป็นของทุกข์*; เพราะฉะนั้น จึงกลับกัน. ที่พระอริยเจ้าเห็นว่าเป็นความสุขนั้นคือความปราศจากกิเลส ไม่เป็นไปตามอำนาจของ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละคือความสุข; ที่นี้บุญชนที่ว่านั้นไม่ไหว ไม่มีรสมีชาติ ไม่มี...อะไร จัดเป็นความทุกข์. นี่ตัวอย่าง. นี่ข้อความในสุดตนิบาต ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่สุดของพุทธศาสนา มีอยู่อย่างนี้. ในบรรดาพระคัมภีร์ทั้งหลายในพระไตรปิฎกนี้ พวกฝรั่งถือกันว่าสุดตนิบาตเป็นคัมภีร์เก่าแก่ที่สุด; ข้อความที่อ้างมานี้ก็เป็นสุดตนิบาต. หมายถึงพวกฝรั่งโบราณคดีที่เขาศึกษาพระไตรปิฎกตามวิธีของเขา เขารู้สึกอย่างนั้น.

ที่นี้เราก็พูดเรื่องของเราคือไปว่า เมื่อบุญชนเขามีความเห็นตรงกันข้ามจากพระอริยเจ้าอย่างนี้แล้ว. เมื่อบุญชนเขายังเอาไปตามความคิดเห็นของบุญชน ยิ่งขึ้นเท่าไร มันก็ยิ่งไกลจากเรื่องของพระอริยเจ้ามากเข้าเท่านั้น. ถึงพระอริยเจ้าก็เหมือนกัน เมื่อยึดถือเอาตามหลักของพระอริยเจ้าอยู่เรื่อยไป มันก็ยิ่งไกล ๆ ๆ ออกไปจากเส้นทางของบุญชนมากขึ้นเท่านั้น. ที่นี้เดี๋ยวนี้เรากำลังดูโลกปัจจุบันนี้ซึ่งมันกำลังเป็นไปตามอำนาจของบุญชน คือบุญชนพาไปนี่ : *พาไปไหน ?* มันก็พาไปไกล ๆ ๆ ออกไป, *ไกลออกไปจากเรื่องของพระอริยเจ้า; มันจะไปจบกันที่ไหน ?* นี่ผมเห็นว่ามันจะไปจบลงที่ความสิ้นสุดของมนุษยธรรม คือธรรมที่ทำความเป็นมนุษย์ แล้วก็มียอดสุดอยู่ที่ความเป็นพระอรหันต์ โดยที่ถือว่ายอดสุดของมนุษย์ก็คือความเป็นพระอรหันต์ ไม่มีอะไรสูงไปกว่านั้น.

ที่นี้ปล่อยให้บุุชชนนี้พาโลกนี้ไปตามต้องการ, มันก็ยิ่งไกลออกไป ๆ จากจุดสูงสุดอันนั้น; นี่จึงรู้สึกว่ โลกเรานี้ เวลานี้ ปัจจุบันนี้ กำลังมีอะไร ๆ เพื่อจุดจบหมดสิ้นของมนุษยธรรม. นี่เป็นหัวข้อที่ตั้งใจจะพูด, ขอให้สังเกตดูกันต่อไป; มันก็เป็นการจำเป็นที่จะต้องพาดพิงถึง หรือว่าในลักษณะที่เป็นการวิพากษ์วิจารณ์โลกในสมัยปัจจุบันนี้. เราพูดกันอย่างนี้จนบางคนหาว่ามาตั้งกองนินทาชาวโลกกันทั้งหัวค่ำ ทั้งหัวรุ่ง; เขาอาจจะรู้สึกอย่างนั้นก็ได้เหมือนกัน. แต่เราไม่ได้มีเจตนาอย่างนั้น; จะมาตั้งกองนินทา มันจะได้ประโยชน์อะไร; มีความมุ่งหมายเพียงแต่จะให้ดูกันให้ถูกต้อง ตรง ๆ จริง ๆ ละเอียดล่อว่าโลกนี้กำลังเป็นอย่างไร แล้วมันจะเป็นอย่างไรต่อไป, ในฐานะที่เราที่อยู่ในโลกกับเขาคนหนึ่งด้วย แล้วก็ในฐานะที่เป็นพุทธบริษัทนั้นมีหน้าที่ที่จะต้องประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่โลกให้สุดความสามารถด้วย; ขอให้เข้าใจกันอย่างนี้. เพราะฉะนั้นการที่จะวิพากษ์วิจารณ์หรืออะไรถึงโลกในปัจจุบันนี้ มันก็เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำไปด้วยความหวังดี.

สภาพการณ์โลกปัจจุบันมีการถอยหลัง แต่ไม่เป็นการถอยหลังเข้าคลองที่ถูกต้อง.

[: จากไม่มีอะไร มามีอะไร ๆ กระทั่งมีมนุษยธรรม มีพระพุทธเจ้า แล้วลดลงถอยหลังแต่ไม่เข้าคลอง, กลับเลวต่ำไปจากคลองเดิม.]

ที่นี้มันเป็นวิชาความรู้หรือข้อคิด ที่มันไกลหรือมันลึกไปกว่าที่คนส่วนมากเขาจะคิดกัน; ฉะนั้น เรามาคิดกันพูดจากันอย่างนี้มันก็รู้สึกคล้าย ๆ กับ

ว่าวิปริต หรือว่าผิดปกติไปแล้ว. ความจริงมันไม่ใช่เรื่องวิปริตผิดปกติหรอก; เป็นเรื่องหน้าที่ที่จะต้องรู้จะต้องคิด จะต้องสนใจ, จะทำได้หรือไม่ได้มันอีก ปัญหาหนึ่ง. นี่เราจึงพูดเรื่องมนุษยธรรมในลักษณะที่คล้าย ๆ กับว่ามาตั้งกองคำ เพื่อนมนุษย์กันทั้งหัวค่ำหัวรุ่ง. นี่ก็จะได้พูดกันในลักษณะอย่างนั้นต่อไป. หัวข้อ ที่อยากจะพูดนี้สรุปแล้วก็ได้ความว่า เรามีอะไรที่กำลังถอยหลัง แล้วก็ไม่เข้าคลอง , เหมือนที่พูดแล้วเมื่อวานนี้; เรากำลังถอยหลัง ๆ ๆ แต่ไม่เข้าคลอง คือว่ามัน ไม่ได้ไปเข้ากับที่ที่แรก, แต่มันเตลิดเปิดเปิงไปทางอื่น แต่มีลักษณะเป็นการถอย หลังคือเลวลง ๆ.

ก็คือโลกนี้ : ที่แรกก็มีขึ้นมาอย่างไม่มีอะไร, แล้วก็จะมีอะไรมากขึ้น ๆ ๆ เป็นความเจริญกระทั่งมีมนุษยธรรม จนกระทั่งมีพระพุทธเจ้าที่เป็นพระพุทธเจ้า จริง ๆ; นี่สองพันกว่าปีมานันก็ลดลง ๆ จนเหลือแต่พระพุทธรูป. เราเคยมี สูงสุดจนถึงกับมีพระพุทธเจ้า แล้วมันก็ลดลงมาเหลือเพียงมีพระพุทธรูป; นี่ เรียกว่า ถอยหลังแต่ไม่เข้าคลอง. ถ้าเข้าคลอง ก็กลับไปโง่ไปอะไรอย่างที่เคยโง่ หรือ ป่าเถื่อนมาแล้วแต่สมัยหินสมัยโน้น. ไอ้การถอยหลังไม่เข้าคลองนี้ ก็ต้องดูกัน ต่อไปว่ามันเพื่อความทุกข์ หรือเพื่อความดับทุกข์.

นี่เป็นเรื่องของพุทธบริษัทโดยตรงนะ ที่ว่าเราเคยมีมากขึ้น สูงขึ้นจนมี พระพุทธเจ้าพระองค์จริง แล้วก็ลด ๆ ลงมาเหลือแต่พระพุทธรูป, ต่อไปข้างหน้า

มันอาจจะลดลงเหลือเพียงรูปเจี๊วดก็ได้ ซึ่งไม่ใช่พระพุทธรูป หรือไม่ใช่ในความหมายของพระพุทธรูปก็ได้; ฉะนั้น คตินี้ก็กว้าง.

เมื่อเรามีพระพุทธเจ้าขึ้นมาในโลก ก็เรียกว่าโลกนี้มีมนุษยธรรมสูงสุด ไม่มีสูงกว่านั้น, อยู่พักหนึ่ง; แล้วก็ลดลงมา : ใ้มนุษยธรรมนั้นก็ลดลงตามนะ, เดียวนี้มีแต่พระพุทธรูปแขวนคอ หรือไว้ในโบสถ์ โดยที่ไม่มีความหมายหรือการกระทำ หรือว่าได้รับประโยชน์อะไรโดยตรง เหมือนจากที่เราได้รับจากพระพุทธเจ้าโดยตรง; เราจึงถือว่าถอยหลัง, แล้วก็ไม่ใช่ลดลง; แล้วระวังให้ดีขึ้นจะไปหนักยิ่งไปกว่านั้นอีก.

ฉะนั้น ความเจริญก้าวหน้า ที่มันเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นทุกทีในโลกนี้ มันก็ต้องก้าวหน้าไปอีกแบบหนึ่ง ซึ่งจะไม่เป็นไปในทางที่ว่าจะดับทุกข์, มันกลับเข้าไปในทางที่จะทำลายตัวเองเสียมากกว่า. เรามีความเจริญก้าวหน้ากันทุกอย่าง; แต่แล้วก็ควบคุมความเจริญก้าวหน้าไว้ไม่ได้. ว่าโดยที่แท้แล้วมันควบคุมจิตใจที่เกี่ยวข้องกับความเจริญก้าวหน้าไว้ไม่ได้, แต่เราเรียกสั้น ๆ ว่า **ควบคุมความเจริญก้าวหน้าไม่ได้;** แล้วความเจริญก้าวหน้ามันก็พาเราไปลงเหว คือว่ามันยังเดินทางตรงกันข้ามจากแนวทางของพระอรียเจ้ายิ่งขึ้นทุกที. นี่อย่าลืมเสียว่า ข้างต้นเราได้พูดกันแล้วว่า **ชาวบ้านว่าเป็นสุข พระอรียเจ้าว่าเป็นทุกข์, ชาวบ้านว่าเป็นทุกข์ พระอรียเจ้าว่าเป็นสุข;** นี่เมื่อต่างคนต่างแยกกันเดินไปตามทางของตัวเองยิ่งขึ้นทุกที ชาวบ้านจะเดินไปที่ไหนคิดดูก็แล้วกัน, อย่างน้อยก็ตรงกันข้ามจากแนวของพระอรียเจ้า.

นี่คือโลกเราเวลานี้มันยิ่งเดินทางตรงกันข้าม จากทางของพระอรียเจ้า ยิ่งขึ้นทุกที. จริงหรือไม่จริงคุณคอยดูเอาเอง; เพราะว่าเดี๋ยวนี้เรามันถือตรงกันข้ามจากพระอรียเจ้ายิ่งขึ้นทุกที. แล้วก็ไม่ใช่ว่าจะต้องจากพระอรียเจ้าพวกเดียว, มันก็ตรงกันข้ามจากปุ๋ยาดายาย ครูบาอาจารย์ของเรายิ่งขึ้นทุกที. มีคำกลอนที่ท่านผู้หนึ่งเขากล่าวไว้จะจริงไม่จริงก็ไปคิดดู ไปสังเกตดู ว่า ที่ชื่อถือพระเจ้า ว่า โง่งเง่าเต่าปูปลา ผู้เฒ่าเหล่าเมธา ว่าใช้บ้ำสาระยา. สมัยผมเรียนหนังสือ เรียนหนังสือด้วยหนังสือเล่มนี้ ฉะนั้นจึงจำได้.

“ที่ชื่อถือพระเจ้า” ก็หมายความว่า คนที่ชื่อตรงนับถือศาสนา นับถือพระเจ้านั้นนะ, ถูกประณามถูกหาว่าคนชาติโง่งชาติเต่าชาติปลา เพราะมันไปมัวชื่อถือพระเจ้าถือศาสนาอยู่. ทีนี้พวก “ผู้เฒ่าเหล่าเมธา” ก็หมายความว่า ผู้แก่ผู้เฒ่าอายุมาก เห็นโลกมาก, นี่เดี๋ยวนี้เขาเรียกคนเหล่านี้ว่า คนใช้บ้ำสาระยา คือคนโง่ง คนไม่ทันสมัย. แล้วก็ลูกหลานที่คำปุ๋ยาดายายของตัว ก็คำในรูปนี้ทั้งนั้นแหละ, แต่ไม่กล้าพูดตรง ๆ; เข้าใจว่าบิดามารดาปุ๋ยาดาทวดนั้นโง่ง, ตัวเองฉลาดไปเรียนเมืองนอกมาปริญญาขาวเป็นหาง มีความฉลาดมาก, ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่นี้เรียกว่าโง่ง เรียกไปบ้ำ.

นี่ผมอยากจะฝากพวกคุณที่อายุหนุ่ม ๆ นี้ไว้ ด้วยคำพูดประโยคนี้สำหรับเอาไปคิดต่อไปว่า คนที่ชื่อถือพระเจ้านั้นมันเป็นโง่งเง่าเต่าปูปลาจริงหรือเปล่า; คนแก่คนเฒ่านี้เป็นคนบ้ำคนใช้จริงหรือเปล่า. สำหรับผมมองเห็นว่า เขายังมีมนุษยธรรมมากกว่าเด็ก ๆ รุ่นที่คำคนแก่ ๆ นี้. บิดามารดา ครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วเขามีมนุษยธรรม คือมีความเป็นมนุษย์มากกว่าลูกหลานที่คำเขา. ฉะนั้น จงดูกันให้ดี : ถ้ามันจริงอย่างลูกหลานว่า, มัน

ก็ไปอีกทางหนึ่ง; ถ้ามันไม่จริงอย่างลูกหลานว่า, มันก็เป็นอย่างผมว่า คือคนในโลกนี้มีความเป็นมนุษย์น้อยลง ๆ แล้วก็จะถึงจุดจบของมนุษยธรรมลงในวันหนึ่งเป็นแน่. เพราะว่าความก้าวหน้าในโลกนี้ เวลาที่มันวิ่งไป ก้าวหน้าอย่างวิ่งไป ๆ มันก้าวหน้าทุกทาง, แล้วความก้าวหน้าทุกทางนั้นมันเป็นไปเพื่อจุดจบของมนุษย-ธรรม; หมายความว่ามันไม่ทำให้มนุษยธรรมมีมากขึ้น แต่กลับทำให้มีน้อยลง.

ยิ่งมีการศึกษาอย่างปัจจุบัน จะยิ่งห่างไกลไม่มีเหตุผลทางพระอรียเจ้า !

เอาละ, เราตั้งกองค่าคนตอนหัวค่ำกันต่อไปอีกก็ได้ ว่าดูการศึกษาที่ก้าวหน้าในโลกนี้, การศึกษาก้าวหน้าเขาพูดกันที่สุดเลย ก้าวหน้าอย่างมากเสียด้วย; แล้วพวกเราก็ไปตามกันพวกฝรั่งที่ว่ามีการศึกษาก้าวหน้า เพื่อจะได้ก้าวหน้ากันไปกับเขาด้วย; นี่การศึกษามันก้าวหน้าอย่างนี้. ทีนี้การก้าวหน้าของการศึกษาในโลกเวลานี้ มันมีแต่จะทำให้ได้อะไรมาเท่านั้นแหละ; มันไม่ได้คำนึงถึงว่าจะเป็มนุษย์มากขึ้นหรือไม่. การศึกษาที่เขามีกันอยู่ เพื่อว่าจะให้ได้อะไรมาเท่านั้นเอง; แล้วก็โง่งขนาดที่ว่าไม่รู้ว่าจะได้มาทำไม ได้เพื่ออะไร หรือว่าได้มาแล้วอะไรจะเกิดขึ้น. นี่คุณคิดดูสิ ใครมันโง่งเง่าเต่าปูลากว่าใคร; ปูย่าตายายเขาไม่ได้ก้าวหน้าในการศึกษาหรอก, แต่เขารู้ว่าการศึกษานี้มันเพื่อจะได้อะไรมาแล้วได้มาแล้วอะไรมันจะเกิดขึ้น. เพราะฉะนั้น เขาจึงมีศีลธรรมดีกว่าคนสมัยนี้ เพราะเขาต้องการให้การศึกษานำมาซึ่งศีลธรรม; เราไปอยู่วัดเราถูกบังคับ

แต่เรื่องศีลธรรม ไม่ค่อยกวาดค้นในเรื่องรู้หนังสือ เรียนหนังสือ. เดียวนี้เอาแต่จะเรียนหนังสือ เอาแต่รู้หนังสือ เอาแต่วิชาที่จะก้าวหน้าเพื่อให้ได้สิ่งที่ตัวต้องการ สรุปรวมอยู่ที่เงิน แล้วก็เอาเงินไปซื้ออะไรมาได้ตามที่ต้องการ ก็เลยไม่ต้องนึกถึงเรื่องศีลธรรมกัน.

ฉะนั้น **ยิ่งมีการศึกษาเท่าไร มันยิ่งไม่มีเหตุผลในทางของพระเจ้ามากขึ้นเท่านั้น.** การศึกษาสมัยใหม่แผนปัจจุบันในโลกนี้ ยิ่งศึกษาเท่าไร ยิ่งก้าวหน้าเท่าไร; มันยังมีเหตุผลของตัวเอง, ไม่มีเหตุผลตามทางของพระเจ้าหรือพระธรรม หรือพระศาสนาเลย. เหตุผลของพระเจ้า ของศาสนา ของพระธรรมเข้ามาไม่คิด เพราะว่าเขามีเหตุผลตามแบบเนื้อหนัง อารยธรรมเนื้อหนังของเขาทำเดียว. นี่มันไม่มีเหตุผลตามแบบของพระเจ้า; มันไปมีเหตุผลตามแบบของชาตानหรือพญามารหรืออะไรที่มันตรงกันข้าม. ฉะนั้น คุณดูพวกที่ไปมีการศึกษาอย่างยิ่งกลับมา มันมีเหตุผลแต่เพื่อความเห็นแก่ตัวของตัวเท่านั้น; มันไม่รู้จักความดีความงาม ความจริง ความถูกต้อง ความยุติธรรมของเพื่อนมนุษย์ทั้งโลก, เพราะมันไปเรียนมาด้วยเพื่ออาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชาอย่างใดอย่างหนึ่ง. หัวสมองอันเปรี๊ยะปราดฉลาดของมัน ก็ได้มาแต่เท่านั้น; **มันไม่มีการศึกษาเพื่อมนุษย์เป็นมนุษย์,** มันรับหน้าที่แต่เพียงว่าไปค้นหาอะไรมา ตามแบบที่เราต้องการส่วนหนึ่ง แขนงหนึ่งคนละแขนง.

ฉะนั้น **ยิ่งเรียนไปยิ่งก้าวหน้า ก็ยิ่งไม่มีเหตุผลตามแบบของมนุษย์หรือมนุษยธรรม,** มันมีเหตุผลแต่ตามแบบของชาตान พญามาร เพื่อได้เพื่อเห็นแก่ตัว; ฉะนั้น **ยิ่งมีการศึกษาอย่างนี้เท่าไร ยิ่งเพิ่มปัญหายุ่งยากในโลกให้**

มากขึ้นเท่านั้น. การศึกษาชนิดนี้มันจะเพิ่มให้โลกมีปัญหาลำบากยุ่งยากสาหัสยากมากขึ้นทุกที; ยิ่งก้าวหน้าการศึกษาแบบนี้ ยิ่งทำให้โลกนี้มีคนเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นและมากขึ้นทุกทีด้วย. คุณควรจะเข้าใจได้กระมัง ไม่ต้องอธิบายเสียเวลา; เพราะว่าเขามีนเมาไปแต่การศึกษาหลับหูหลับตาไปเพียงแขนงหนึ่ง แล้วก็เป็นการศึกษาเพื่อจะได้ผลทางวัตถุในแขนงนั้นล้วน ๆ. นี่มันหลับตาไปอย่างนี้, การศึกษาที่ปริญญายาวเป็นหางมันก็ได้มาแต่เพียงอย่างนี้. นี่มันยังเพิ่มปัญหาทางอื่นขึ้นมาอีกมากมาย เพราะการศึกษาแบบนี้.

ฉะนั้น จึงพูดว่า ยังมีการศึกษาแบบนี้มากก็ยังมีผู้เห็นแก่ตัวมากขึ้นเห็นแก่ตัวจัดขึ้น, **ยิ่งศึกษาแบบนี้ ก็ยิ่งอยากไปในทางผิดหรือทางชั่ว** คือทางเห็นแก่ตัว, ยิ่งศึกษาเท่าไรจะยิ่งอยากไปในทางที่มันผิด, ยิ่งศึกษาเข้าไปเท่าไรมันจะยิ่งเกลียดศาสนา เพราะว่าศาสนาเป็นก้างขวางคอ มีศีลธรรมอย่างนั้น มีศีลธรรมอย่างนี้ มีอะไรอย่างโน้น ล้วนแต่ห้ามไปเสียหมด เขาต้องการจะบริโภคผลทางเนื้อหนัง คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามพอใจของเขา; ศาสนามีข้อห้ามไม่ให้ลุ่มหลงในสิ่งเหล่านั้น เขาก็ยิ่งเกลียดศาสนา. ฉะนั้น คนพวกนี้ถ้าพูดด้วยคำหยาบ ๆ ต้องพูดว่าเขากำลังถลกก้นให้ศาสนา ล้อเลียนศาสนา เพราะว่ามันมีความประสงค์ต่างกัน มีวัตถุประสงค์ต่างกัน; อันหนึ่งต้องการให้บังคับ ให้มีชัยสถ์ หรือให้หลีกเลี่ยงจากความสุขสนุกสนานเอรีดอรร้อยทางเนื้อทางหนังที่เป็นที่ตั้งของกิเลส.

ทีนี้คนมันไม่ต้องการอย่างนั้น มันจึงเกลียดศาสนา **ยิ่งศึกษาแบบนี้** เท่าไรยิ่งเกลียดศาสนามากขึ้นเท่านั้น ฉะนั้น **อยากให้ศาสนาหมดไปเสีย** อยาก

ให้พระเจ้าตายเสีย อยากจะไม่มีสิ่งที่เรียกว่าศาสนาเป็นก้างขวางคอ; แต่จะทำอย่างนั้นทันทีรุนแรงมันก็ยังกระดาก เพราะพ่อแม่ของเขาก็นับถือศาสนาอยู่. **เขายังมีการศึกษาอย่างนี้ เขาก็ยังตกเป็นทาสของเนื้อหนัง;** ภาษาศาสนาคริสต์เขาใช้คำว่า “เนื้อหนัง” มันสั้นดี ผมก็พลอยเอามาใช้. เนื้อหนังหมายความว่า ความเอิร์ดอ่อยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุ, บาลิไซ

คำว่าอัสตาทะ; อัสตาทะของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นี้เรียกว่ายาวเพื่อย, ฉะนั้น เขาเรียกกันว่า “เนื้อหนัง” คำเดียวฟังได้ความแล้ว ผมก็พลอยเรียกด้วยคำเหล่านี้.

ยังมีการศึกษาแบบนี้มากเท่าไร, ยังเป็นทาสทางเนื้อหนังมากขึ้นเท่านั้น; เพราะฉะนั้น เขายังศึกษาสิ่งที่เป็นทาสทางเนื้อหนังมากขึ้นเท่าไร, เขาก็ยังเป็นคน **มักง่าย ใจเบา และอวดดีมากขึ้นเท่านั้น.** คนเดี๋ยวนี้มักง่ายคือว่าตัดสินใจเอาพรวดพราด ๆ ลวก ๆ โดยไม่ต้องคำนึงถึงศีลธรรมหรืออะไร; นี้เขาเรียกคน **มักง่าย.** ที่นี้คนใจเขาก็หมายความว่า มันไม่รู้จักกลัว ไม่รู้จักละอายอะไรหมด มันก็ไม่คิด; นี้เรียกว่า **มันใจเบาแล้วมันก็เลยอวดดี.** มันไม่คิดไม่รู้ว่าความจริงอะไร มันก็อวดดีว่านี่อย่างที่เราคิดนี่มันถูกแล้ว นอกนั้นไม่ถูกหรือว่าถูกก็ว่าล้ำสมัยแล้ว; ฉะนั้น **การศึกษาอย่างแบบสมัยใหม่นี้ทำให้คนมักง่ายใจเบาและอวดดี** ต่อสิ่งที่เรียกว่า **มนุษยธรรม.**

ยิ่งศึกษามากก็ยิ่งเก่งในการที่จะใช้ลึนที่โป๊ปดมดเท็จ อย่างที่เรียกว่า **ลึน** การเมือง หรือลึนอะไรก็ตามใจ; แม้แต่ที่เรียกว่า **ลึนทอง** ลึนอะไรก็เถอะระวังให้

ดีเถอะ มันจะเป็นเรื่องโป้ปดมดเท็จ เป็นข้าศึกแก่ศาสนาทั้งนั้น. ยิ่งเก่งในการศึกษาสมัยนี้คือสมัยประชาธิปไตยแบบนี้ มันก็ยิ่งเก่งในการใช้ลึนแบบนี้ทั้งโลกเลย. คุณเข้าใจคำว่า “ทั้งโลก” เอาเองก็แล้วกัน.

นี่ผมยกตัวอย่างมาให้เห็นตั้งหลาย หลาย ๆ ๆ ข้อ ว่าการศึกษาอย่างแบบปัจจุบันนี้ ยังมีมากเท่าไรมันจะยังมีอะไรมากขึ้นเท่าไร; ซึ่งรวมความแล้วสรุปความแล้ว มันคือยิ่งไกลต่ออุดมการณ์ของมนุษยธรรม. ยิ่งมีการศึกษาแบบนี้ อย่างนี้เท่าไรก็ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรมมากขึ้นเท่านั้น. จะหาว่าเป็นเรื่องน่าค่าเพื่อนมนุษย์กันแต่หัวค้ำก็ได้เหมือนกัน มันมีความรู้สึกอย่างนี้ก็พูดอย่างนี้.

แล้วสรุปความว่า คนเหล่านี้มันก็มีแต่จะยิ่งทำให้ลูกหลานเสียนิสัยแห่งความเป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น ๆ ทุกชั้น ทุก *generation*; คือลูกของมันออกมาจะแรงยิ่งขึ้นไปกว่าพ่อของมันที่มีการศึกษาอย่างนี้, ที่นี้หลานของมันก็ยิ่งอย่างนั้นอีก. เรียกว่าทำให้ลูกหลานของมันเสียนิสัยยิ่งขึ้นไปทุก *generation*. นี่ตัวอย่างที่เกี่ยวกับการศึกษา ว่ายิ่งมีการศึกษาอย่างนี้ ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรม; ต้องเปลี่ยนการศึกษาไปถอยหลังเข้าคลองดีกว่า, ดีกว่าถอยหลังไม่เข้าคลอง คือมันมีความเลวลงทางจิตใจ แต่มันไม่ไปเข้าคลองเดิม ซึ่งมันมีความถูกต้องอยู่มาก, มันต่ำเท่านั้นแหละ มันไม่ใช่เลว. เดียวนี้มันทั้งต่ำและทั้งเลว เพราะฉะนั้น มันไม่ใช่คลองเดิม.

การศึกษา การประดิษฐ์อย่างปัจจุบัน ให้ผลแต่ทางวัตถุ-อาชีพ ทำให้ไม่รู้จักตัวเองว่าเกิดมาทำไม มีแต่มอมเมายิ่งขึ้น.

เมื่อคุณการศึกษากันพอแล้ว ทีนี้ก็อะไรกันต่อไปอีก. เดียวนี้เราก็เห็นอยู่ว่าการศึกษานั้นเพื่อประโยชน์ทางวัตถุทั้งนั้น; ในโรงเรียนเรียนจนจบมหาวิทยาลัยแล้ว ไม่เคยสอน ไม่เคยทราบกันว่าคนนี่เกิดมาทำไม. นี่ผมพูดหลายหนแล้วนะถ้าคุณยังไม่เคยได้ยินก็รีบได้ยินเสีย. ในมหาวิทยาลัยในที่สุดนั่นนะ. เรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาลเรียนถึงมหาวิทยาลัยแล้ว **ไม่เคยรู้ว่าเราเกิดมาทำไม;** เพราะในระบบการศึกษานั้นมีแต่เรื่องวัตถุเรื่องอาชีพ, ใครถนัดแขนงไหนเอาแขนงนั้นให้มาก แล้วก็เอาอย่างตัวเป็นเกลียว อย่างไม่ต้องดูหน้าคุณหลัง; เลยไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม เรียนจบปริญญาแล้ว. หมายความว่ามันเพื่อวัตถุ, การศึกษานี้มันเพื่อวัตถุ.

ยิ่งก้าวหน้าในผลของการศึกษา ก็หมายความว่าทำอะไรได้ ทำอะไรได้คือสร้างนั่นสร้างนี่ ประดิษฐ์นั่นประดิษฐ์นี่ขึ้นมา ทำอะไรต่าง ๆ ขึ้นมาในโลกนี้; มันก็คือยังไม่ให้รู้ว่าเกิดมาทำไมมากขึ้นนั่นเอง. เดียวนี้พวกที่เรียนจบมหาวิทยาลัยก็ไม่รู้อยู่แล้วว่าเกิดมาทำไม; ทีนี้ว่ายังมีการประดิษฐ์ตามการศึกษามากขึ้นไปอีก มันก็ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม. พวกที่ศึกษาเรื่องไหนเขาก็ประดิษฐ์เรื่องนั้น คือทำงานก้าวหน้าในเรื่องนั้น จะเป็นเรื่องฟิสิกส์ เคมี เรื่องศิลปะ เรื่องสถาปัตย์ เรื่องวัตถุอะไรต่าง ๆ ก็เกิดสิ่งประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ ๆ จนว่าของแก่นี้ไม่รู้จะไปโยนทิ้งที่ไหน. ของที่ยังใช้ได้ก็ต้องโยนทิ้งเพราะเพื่อจะซื้อ

ของใหม่; แม้ว่าเป็นของแพง แม้ว่าเป็นของที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิต ก็ต้องโยนทิ้งหรือ
 รุของเก่าเพื่อซื้อชิ้นใหม่ในของประเภทเดียวกันนั่นนะ. จะเรื่องอาหารการกิน
 หรือว่าเรื่องนุ่งห่ม หรือเรื่องที่อยู่อาศัยเครื่องใช้ไม้สอย ก็จะต้องรุอันเก่าแล้วก็ซื้อ
 อันใหม่ เพราะว่ามันทนต่อความย่ำแย่ของการประดิษฐ์ใหม่ ๆ นี้ไม่ได้.

ยิ่งก้าวหน้าในทางการประดิษฐ์เท่าไร ก็ยิ่งทำให้ไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไมมาก
 ขึ้นเท่านั้น; เพราะว่ามีแต่จะเปลี่ยนบ้านเปลี่ยนรถยนต์ เปลี่ยนเครื่องใช้ไม้สอย
 จนหมดเวลาที่จะคิดนึกว่า ภูเกิดมาทำไม; เพราะมันมีของย่ำแย่มากขึ้นอย่างนี้
 มากขึ้นทุกที. ทีนี้การประดิษฐ์นี้ ไม่ใช่ประดิษฐ์แต่เรื่องการใช้สอยในการเป็นอยู่;
 มันแถมประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องไม้ที่จะทำลายผู้อื่นหรือเอาเปรียบผู้อื่น, เขาคิด
 ประดิษฐ์กันมากในส่วนนี้ เพราะว่าเมื่อเราทำลายผู้อื่นได้ เราก็จะได้ของที่เรา
 ต้องการมากขึ้น ฉะนั้น จึงประดิษฐ์ในทางนี้ให้หนักเข้าไว้ คือปราบปรามผู้อื่น
 ให้ลงราบคาบไปแล้วเราก็มีส่วนที่จะได้, มันก็ยังมีการแข่งขันและขู่เข็ญกันยิ่งขึ้น.
 อย่างเรื่องไปโลกพระจันทร์อย่างนี้ มันก็เพื่อการแข่งขันและขู่เข็ญกันยิ่งขึ้น; ยิ่ง
 ก้าวหน้าในทางประดิษฐ์ มันก็ยังมีการแข่งขันขู่เข็ญกันยิ่งขึ้นต่อไปอีกมากมาย.

เรื่องไปโลกพระจันทร์นี้จะกลายเป็นเรื่องเล่น ๆ เป็นเรื่องเด็กกอมมือ
 ไปในเวลาอันไม่นานนี้. ทีนี้เขาก็ประดิษฐ์อย่างอื่นที่มันยิ่งไปกว่านั้น เท่าไร ๆ
 มันก็ล้วนแต่เพื่อแข่งขันและขู่เข็ญกันยิ่งขึ้น. เพราะฉะนั้น ยิ่งประดิษฐ์เท่าไรมันก็
 ยิ่งอยากจะเป็นเจ้าโลกมากขึ้นเท่านั้น. ในครั้งพุทธกาลก็มีเรื่องพระเจ้ามันธาตุ
 ครองโลกนี้แล้วไม่พอ ต้องการจะไปครองโลกสวรรค์เทวดาของพระอินทร์อีกด้วย
 คือปรารถนาพระอินทร์ยอมแบ่งให้ครึ่งหนึ่งอะไรอย่างนี้; ในที่สุดก็ต้องตายอย่าง

สุนัขไม่กินศพอย่างนั้นแหละ. เดี่ยวนี้ก็เหมือนกันแหละ; เขาอยากจะเป็นเจ้าโลก ไม่ใช่แค่เจ้าโลกมนุษย์นี่ เจ้าโลกทุกโลกที่เขาจะครอบครองมันได้ ไปโลกพระจันทร์ก็กลายเป็นเรื่องเด็กอมมือ ไม่มีสาระอะไร; แล้วก็ไปโลกอื่น ๆ ที่เพื่อนมันจะมีอะไรดีกว่านี้มาก. ยิ่งประดิษฐ์ได้มาก ๆ แปลก ๆ ก็ยิ่งเป็นเจ้าโลก ยิ่งขึ้นไปอีก, อยากยิ่งขึ้นไปอีก. ทีนี้ยิ่งประดิษฐ์กันในแบบนี้ มันก็ยิ่งเลื่อนชั้นตัวเองให้มีความผิดปกติธรรมดามากขึ้น เร็วขึ้น.

ที่ว่าปกติธรรมดานี้ ผมหมายถึงมนุษย์ตามปกติธรรมดาที่มีความเป็นมนุษย์ที่มันไม่มีความทุกข์ ที่มันอยู่ด้วยความสงบผาสุก; นั่นเรียกว่าปกติธรรมดา. ทีนี้เรายิ่งก้าวหน้าในทางประดิษฐ์แบบนี้เข้าเท่าไร มันก็จะยิ่งเลื่อนหรือละ ะสภาพเดิม เลื่อนตัวเองให้มันผิดจากความปกติธรรมดาโดยเร็วเหมือนกับวิ่งเหมือนกับวิ่งจ็อกอย่างนั้นแหละ. นี่ทำตัวเองให้ผิดปกติธรรมดา อย่างกับวิ่งจี เพราะว่าการประดิษฐ์ที่มันก้าวหน้าอย่างไม่น่าเชื่อ; ก็เลยไม่รู้จักตัวเอง เขาก็คิดว่าดีกว่า ๆ สูงกว่าประเสริฐกว่าอะไรเรื่อยไป เขาคิดกันว่าอย่างนั้น ว่าดีกว่าประเสริฐกว่า. แต่คุณให้ตีแล้วมันยิ่งเลวลง ๆ ๆ; คือมันดีกว่าประเสริฐกว่าอะไรกว่าในทางวัตถุ; หรือว่าทางร่างกายนี้ มันอาจจะเรียกได้ว่าดีกว่า, แต่ในทางจิตใจมันก็เลวลง ๆ.

เรื่องนี้มันเป็นของแปลกอยู่ที่ว่า มันคล้ายกับจะเล่นตลกกันอยู่เรื่อย ร่างกายกับจิตใจนี้ : ถ้าจิตใจสูงร่างกายมันต่ำ, ถ้าร่างกายมันต่ำจิตใจมันสูง, อะไรมันจะเล่นตลกกันอยู่อย่างนี้. เพราะคำว่าร่างกายมันหมายถึงเรื่องเนื้อหนังหรือเรื่องของกิเลส, คำว่าจิตใจมันหมายถึงคุณธรรม; ถ้าคุณธรรมต่ำร่างกายก็สูง, ถ้า

ว่าคุณธรรมสูงร่างกายมันก็ต้องต่ำสิ เพราะไม่มีใครไปสนใจกับมันนัก ไปสนใจแต่เรื่องคุณธรรม. ที่เขาพูดไว้ว่า “ให้กินอยู่ต่ำ ๆ ก็จะมีจิตใจสูง ๆ” นั้นมันถูกแล้ว ผมก็เชื่อข้อนี้; ฉะนั้น จึงขอร้องให้กินข้าวจานแฉว อายน้ำในคู อย่างนี้อยู่เรื่อย ๆ ไปก่อน, มันเป็นเรื่องรับประกันว่า เมื่อเป็นอยู่ต่ำ ๆ แล้วจิตใจมันจะสูง เพราะว่าเราไม่ไปสนใจเรื่องร่างกายอะไรให้มันเสียเวลามากนัก ไปสนใจเรื่องจิตใจแทบทั้งหมด.

ยิ่งประดิษฐ์วิเศษวิโสยิ่งขึ้นไปเท่าไรก็ยิ่งมอม มอมตัวเองให้เสพติดให้มันเมาแต่ในทางวัตถุ; นี่เป็นของที่เห็นอยู่ชัด. ยิ่งประดิษฐ์ก้าวหน้าเท่าไรยิ่งมอมตัวเอง หลอกตัวเอง มอมตัวเองให้มันเมาอยู่แต่ในเนื้อหนังวัตถุ มากยิ่งขึ้นเท่านั้น; ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าสงสารที่ว่าทำขึ้นเพื่อมอมตัวเอง ก้าวหน้าในการมอมตัวเอง. ยิ่งก้าวหน้า ยิ่งมีการมอมตัวเองให้มันเมาในทางวัตถุ. เอาละที่นี้มันก็อย่างเดียวกันอีกแหละ มันก็เป็นการทำให้ลูกหลานเสียนิสัย : ให้ลูกหลานเสียนิสัยยิ่งไปกว่าตัวเป็นชิ้น ๆ ไปอีกแหละ ไปทุก ๆ generation อีก, การที่มีการก้าวหน้าในทางประดิษฐ์ประคอยอย่างนี้.

นี่รวมความว่า ความก้าวหน้าในทางประดิษฐ์ ที่เขาเรียกว่าเป็นความเจริญสูงสุดของมนุษย์ในสมัยนี้นั้น ผมมองเห็นอย่างนี้; เพราะว่าเขากันอย่างหลับหูหลับตา, ไม่เหลือเวลา ไม่เหลือจิตใจไว้สำหรับจะคิดถึงธรรมะ ถึงพระเจ้าถึงศาสนากันเลย. เพราะมันถูกมอมให้มันเมา มันจะเอาจิตใจไหนมาคิดเล่า, แล้วมันยิ่งยั่วให้เตลิดเปิดเปิงไปทางเดียว ฉะนั้น เราระวัง. ถ้ายังอยากเป็นพุทธบริษัทอยู่ อย่าไปตามก้นเขาในเรื่องนี้; ให้ถือหลักของพระพุทธเจ้าในข้อที่ว่า **กินอยู่แต่**

พอดี. เรื่องกินคือยู่ดีนั้นมันใช้ไม่ได้ มันยึดหยุ่นมากเกินไป, แล้วมันพุ่งไปแต่ในทางที่จะทำให้ไม่มีขอบเขต ลืมตัวโดยง่าย แล้วก็ลืมตัวกันหมดเลย. ถ้าเรากินอยู่แต่พอดี หมายความว่ากินอยู่แต่พอให้สะดวกสบายทางร่างกายแล้ว มันก็ไม่มีปัญหา; จะมีโอกาส มีเวลาสำหรับหาความสงบสุขทางจิตใจหรือทางมนุษยธรรมนี้ได้มาก.

ความร่ำรวยในปัจจุบัน มีแต่ทำให้ตกต่ำจากมนุษยธรรม มีผลเสียตามมามากมาย.

เฮ้, ที่นี้คุณกันไปอีกสักหัวข้อหนึ่งว่า คนสมัยนี้เขาอยากรวย แล้วเขาก็ยิ่งรวยกันยิ่งขึ้นทุก ๆ ทีด้วย; คุณเข้าใจได้. รวยหมายความว่าอะไร? เมื่อผลิตอะไรได้มาก ขายอะไรได้ด้วยมาก มีอำนาจซื้อมากอะไรมากก็เรียกว่ารวย. เขาจัดระบบการค้า การเศรษฐกิจอะไรต่าง ๆ ให้มันรวยกันทั้งบุคคลและหมู่คณะ และประเทศชาติ กระทั่งว่าผู้ที่ทำหน้าที่ทำประโยชน์ผู้อื่นด้วยการเสียสละ. อุดมคติของข้าราชการแต่กาลก่อนนั้น เดียวนี้ก็มากลายเป็นว่าเป็นอาชีพสำหรับรวยด้วยเหมือนกัน, อาชีพข้าราชการ. ก่อนนี้เขามองอาชีพข้าราชการเป็นลักษณะเป็นอาชีพของปุชนิยมบุคคล คือเสียสละเพื่อความสุขผู้อื่นอย่างอุดมคติของโพธิสัตว์. ที่นี้เดี๋ยวนี้เขาจัดกันอย่างไรก็ไม่รู้ละ เป็นอาชีพของคนรวยอีกแบบหนึ่งแล้ว, จะเป็นพวกนายทุน ในสายตาของพวกเขาคอมมิวนิสต์แล้ว; ก็เรียกว่าความรวยด้วยเหมือนกันแหละ.

ที่นี้เราดูความร่ำรวยนี้กันบ้าง มันเป็นผลของการประดิษฐ์โดยตรง และนอกนั้นก็โดยอ้อม. ยิ่งรวยนี้มันมีปัญหามาก โดยเฉพาะทางจิตใจและทางมนุษยธรรมแล้วยังมีมาก. คนยิ่งรวยจะยิ่งรู้สึกว่ากูยิ่งจน เพราะจิตใจมันเตลิดเปิดเปิง. คนที่ยิ่งรวยมากรวยเร็ว จะยิ่งรู้สึกว่ายิ่งจนกว่าที่คนจนเขารู้สึกกันเสียอีก, ความโลภมันวิ่งออกหน้า; ฉะนั้น คนรวยจึงยิ่งรู้สึกว่ายิ่งจน และ กลัวจน ยิ่งกว่าคนจน. คนรวยจนเสียนิสัย จะกลัวความยากจน ยิ่งกว่าคนจนตามบ้านนอกคอกนาที่เขาจน. ผมเคยไปดูไปเที่ยว ไปดูไปสังเกตไปคุย แล้วก็ยิ่งรู้สึกว่าเขาก็ไม่ค่อยได้กลัวจนอะไร; บางทีเพราะเหตุนี้เขาจึงจนอยู่, ตำระดับหนึ่ง. เราไม่มีอะไร เรายังไม่กลัวจน อย่างพระพุทธเจ้าหรือพระภิกษุสงฆ์นี้ ไม่มีทรัพย์สมบัติอะไรเลย ยิ่งไม่ต้องกลัวจน.

ที่นี้คนไปรวยเข้าเท่าไรยิ่งกลัวจนมากเข้าเท่านั้น, จะรู้สึกอยู่ในใจว่า “กูนี้ยังจน”; มันก็เป็นความรู้สึกที่ประหลาดวิปริต เป็นการคิดเลขที่บ้าบอที่สุด. ถ้าจะเอาหลักคณิตศาสตร์มาเป็นหลักแล้ว มันเป็นหลักคณิตศาสตร์ทางจิตที่บ้าบอที่สุด; ยิ่งรวยเท่าไรจะยิ่งรู้สึกว่ายิ่งจน แล้วก็กลัวจน. ที่นี้ยิ่งรวยเท่าไรก็ยิ่งโง่ โง่ในเรื่องสภาวะที่พึ่งทางจิตใจ; คนรวย ๆ นั้นแหละ จะยิ่งโง่ในเรื่องที่พึ่งทางจิตใจคือทางสภาวะ เพราะมันไปบูชาเงิน ไปบูชาความรวย เอาเงินเป็นพระเจ้า เอาเงินเป็นสภาวะ เอาเงินเป็นที่พึ่ง; ฉะนั้น ยิ่งรวย ยิ่งโง่เกี่ยวกับสภาวะที่พึ่งในทางจิตใจ.

นี่ “ไม่มีพุทธังสรณังคัจฉามิ” เขาล้อกันอย่างนี้, “ไม่มีธัมมังสรณังคัจฉามิ”, “ไม่มีสังฆังสรณังคัจฉามิ”; “มีแต่สตางค์สรณังคัจฉามิ” คนแก่ ๆ เขาพูดให้ผมฟัง ผมจำได้, นี่เป็นสภาวะที่ฟังของคนรวย. ฉะนั้น เขาจึงยิ่งโง่ในเรื่องสภาวะที่ฟังทางจิตใจมากยิ่งขึ้น ตามความรวยของเขา. **นี่เขายังรวยเขาก็ยังมีใจแคบเป็นนิสัยมากขึ้น;** จริงไม่จริงก็ไปดูเอาเอง. แต่ว่าคำพูดเหล่านี้มันพูดเป็นเรื่องส่วนใหญ่ หรือส่วนกลาง ๆ; มันมียกเว้นบางคนนะ ซึ่งจะไม่ตรงตามที่ว่านี้, แต่ว่ายกเว้น ๑ คนต่อล้าน ๆ คนแหละ; ฉะนั้น เราจึงพูดเป็นกลาง ๆ ไปได้เลยว่า **ยิ่งรวยยิ่งใจแคบ.** เพราะว่ามันชักซ้อนกันอยู่แต่เรื่องที่จะสะสม มันคิดจะให้มากกว่าเดิมไว้เรื่อย จะเอาเปรียบไว้เรื่อย อะไรเรื่อย, มันก็ต้องมีใจแคบเป็นธรรมดา. เมื่อปล่อยไปตามอำนาจของความรวยตามปกติธรรมดาของความรวย มันก็ยังมีใจแคบ คือเห็นแก่ตัวมากขึ้น เรียกว่าใจแคบ.

แล้วยิ่งรวยจะยิ่งกลัวตายอย่างไม่มีเหตุผล. ผมเคยเห็นหลายคนแล้ว : **ยิ่งรวยยิ่งกลัวตายอย่างไม่มีเหตุผลมากขึ้น,** เช่นเดียวกับยิ่งกลัวจนอย่างไม่มีเหตุผลนั้นแหละ; มันไม่พอเพียงเท่านั้น มันยิ่งกลัวตาย แล้วอย่างไม่มีเหตุผลมากขึ้น. มันไม่อยากจะพรวดไปจากความรวย มันต้องการจะมีความรวยเท่านั้น. บางทีก็ไม่ได้ใช้ให้สุรุ่ยสุร่ายอะไรนักด้วยซ้ำไป, ก็ยังไม่อยากตายอยู่นั้นแหละ; คือไม่อยากตายไปเสียจากความรวย. พวกที่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายก็ยังไม่อยากตาย; พวกที่ขี้เหนียวที่สุดยิ่งรวยยิ่งขี้เหนียว ก็ยังไม่อยากตายออกไปจากความร่ำรวย. **แล้วยิ่งรวยยิ่งนอนหลับยาก,** มันมีเรื่องวิตกกังวลมาก; เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อ, แต่ความจริงมันกลับเป็นอย่างนั้น, ยิ่งรวยยิ่งนอนหลับยาก มีจิตใจวิปริต

มันจึงนอนหลับยาก. คนที่มีอะไรกินไปวัน ๆ หนึ่งมันนอนหลับสนิท, คนที่มีเหลือกินสะสมไว้มากมายเป็นภูเขาเตา กลับจะนอนหลับไม่สนิท เพราะมันมีเรื่องที่ต้องคิดมาก; ฉะนั้น คนขอทานพอกินไปวัน ๆ หนึ่งนะหลับสนิทกว่า. ยิ่งไปกว่านั้นก็ถือว่า นักบวชบรรพชิตที่ไม่มีสมบัติอะไรเลยนี้มันก็นอนหลับง่ายกว่า. นอนหลับยากเพราะมีใจผัดปกติของธรรมชาติ.

ที่นี้ยิ่งรวยยิ่งมีโรคร้ายไข้เจ็บตามแบบของคนรวยมากขึ้น.

โรคร้ายไข้เจ็บนี้ก็น่าหัว ต้องพลอยแบ่งเป็นโรคร้ายไข้เจ็บของคนรวย, โรคร้ายไข้เจ็บของคนจนตามไปด้วย; ไม่เหมือนกันเลย. คนอยู่ดีกินดีไข้เจ็บไปอย่างหนึ่ง คนไม่ค่อยมีอะไรจะกินก็ไข้เจ็บไปอย่างหนึ่ง. คนที่ไม่มีความฟุ่มเฟือยในการกินอะไร กลับจะไม่ค่อยจะมีโรคร้ายไข้เจ็บ. ผมไปเห็นพวกโยคีที่ฤๅษีเทศที่ประเทศอินเดีย กินอาหารวันหนึ่งเพียงโรติแผ่นเดียว เขาให้เท่านั้น กับนมถ้วยหนึ่งเท่านั้น; อยู่สบาย แข็งแรง ทำโยคะแบบทำต่าง ๆ ซึ่งผมทำไม่ได้เพราะมันอ้วน. ก็ได้ความว่า ไม่ค่อยรู้จักความเจ็บไข้กันเลยพวกโยคีพวกนี้; กินอาหารวันหนึ่งโรติแผ่นหนึ่งกับนมถ้วยหนึ่ง คงมีผลไม้บ้าง อะไรบ้างในบางเวลา, แล้วบางทีกินรากไม้ กินอะไรบ้าง. โรคร้ายไข้เจ็บของคนรวยมันก็มีอีกแบบหนึ่ง, ยิ่งรวยก็ยิ่งมีโรคร้ายไข้เจ็บตามแบบของคนรวย, เปลี่ยนไปจากสภาพเดิม เปลี่ยนไปจากสภาพของคนจน; ไปถามหมอ เรื่องนี้ผมไม่ต้องพูดก็ได้.

นี่สรุปความแล้ว ยิ่งรวยมันก็ยิ่งเห็นแก่ตัว คือยิ่งใจแคบยิ่งเห็นแก่ตัว. คนรวยทำบุญไม่ถึง ๕ เปอร์เซ็นต์ของรายได้; นี้ว่าโดยทั่วไปนะ, ไม่ใช่คนพิเศษบางคน. คนยากจนทำบุญเกือบถึง ๓๐ เปอร์เซ็นต์ ๔๐ เปอร์เซ็นต์ของ

รายได้, หรือตั้งครึ่งต่อครึ่ง. เราดูประชาชนที่ยากจนที่ใส่บาตรให้เราฉันอยู่ทุกวันนี้ ทุกบ้านใส่บาตรทุกวัน มีอะไรก็นึกถึงพระ. นี่ถ้าเทียบส่วนกับรายได้ของเขาแล้วเรียกว่าน่าใจหายแหละ; แล้วคนจนเหล่านี้ไม่ใช่เพียงใส่บาตรพระทุกวัน เขายังถูกเรียไรหรือว่าจะไรต่ออะไรอย่างอื่นอีกมากมาย; แม้ว่าจะถือว่าเขาทำบุญด้วยหวังว่าเขาตายแล้วจะได้เกิดรวยนี้ก็ตามใจเถอะ, นั่นมันอีกเรื่องหนึ่ง. เดียวนี้เราจะมองกันโดยเฉพาะปัจจุบันนี้ : คนรวยมีเงินเป็นร้อยล้านพันล้าน แล้วเขาทำบุญ

ก็เปอร์เซ็นต์ของรายได้, ชาวนาชาวสวนหาเดือนกินเดือน หาปีกินปีนี่ เขาทำบุญกี่เปอร์เซ็นต์ของรายได้; เทียบกันดูแล้วมันน่าใจหาย. นี่ตามความคิดของผมเท่าที่จะคิดเห็นหรือสังเกตเห็น, จึงประมาณเอาว่า คนร่ำรวยนี้ทำบุญไม่ถึง ๕ เปอร์เซ็นต์ของรายได้; คนยากจนเท่าไรก็ยังทำบุญเป็นเปอร์เซ็นต์มากขึ้นไปเท่านั้น, ถ้าว่าเขาเป็นพุทธบริษัทตามแบบวัฒนธรรมเดิมของชาวพุทธที่ปู่ย่าตายายของเราเคยเป็นกันมา. เพราะฉะนั้น มันมีข้อเท็จจริงอยู่ในข้อที่ว่า เขาก็มีมนุษยธรรมสูง คือเห็นแก่ตัวน้อยกว่า; คนจนเหล่านั้นมีมนุษยธรรมสูง คือมีความเห็นแก่ตัวน้อยกว่า. แต่ว่าเดี๋ยวนี้ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงแล้ว; ลัทธิสมัยใหม่มาถึงแล้ว อารยธรรมเนื้อหนังมาถึงแล้ว คนจนแบบที่วุ่นนี้ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไป อย่างที่เขาเรียกว่า ถนนแบบชุปเปอร์ไฮเวย์ถึงไหนโบว์ลิ่งก็ถึงนั้น อารยธรรมต่าง ๆ อย่างของฝรั่งก็ไปถึงนั้น แล้วก็เกิดความเปลี่ยนแปลงทันที. นี่ผมก็กลัวอยู่เหมือนกัน ทางหลวงแบบชุปเปอร์ไฮเวย์จะผ่านหน้าวัดเรานี้; แล้วจะเอาอะไรมาให้ก็ไม่รู้.

เฮ้, สรุบบทนี้เข้าอีกว่า ยิ่งรวยเท่าไร ก็ยิ่งทำให้ลูกหลานเสียนิสัยที่จะเป็นอย่างพ่อแม่ของเขายิ่งขึ้นไปทุก ๆ *generation* อีกเหมือนกัน;

นี่คือการถ่ายทอด. สรุปว่า ยิ่งรวมนี่ก็ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรม, ถ้ายิ่งรวบแบบนี้ะ ยิ่งรวบด้วยวัตถุทรัพย์ ทรัพย์อย่างวัตถุเนื้อหนังนี้; หมายความว่าไม่ได้รวบด้วยอริยทรัพย์นะ. ยิ่งรวบแบบนี้ก็ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรมมากขึ้นเท่านั้น. แล้วโลกนี้ก็กำลังรวบกันแบบนี้ อย่างน่าตกใจแหละ; ไม่เท่าไรทรัพย์ในดินของพระเจ้านี้หมดแหละ เช่นน้ำมัน เช่นแร่อะไรต่าง ๆ นี้ ที่อยู่ในโลกในแผ่นดินนี้จะหมด เอามาทำความรวย เอามาถูกัน เพื่อให้ตัวเองไม่เป็นมนุษย์มากขึ้น; ไปปล้นทรัพย์ของพระเจ้ามาให้หมด แล้วมาทำตัวเองให้เกลียดพระเจ้ายิ่งขึ้น ให้ไม่เป็นมนุษย์ยิ่งขึ้น.

ความมีอำนาจมัวเมาอำนาจ ทำให้หมดมนุษยธรรมไปจากโลก.

ที่นี้คำว่า **ยังมีอำนาจ** นี้สิ่งสุดท้ายที่จะพูด; เพราะอำนาจเป็นสิ่งที่ต้องการกันในอันดับสุดท้าย. รวย ๆ ก็รวยเพื่อมีอำนาจ อำนาจเงิน อำนาจอาวุธ อำนาจหัวคิด มันสมอง *intellect* อะไรก็ตามมันเป็นอำนาจ; รวม ๆ กันแล้วก็เรียกว่าเป็นอำนาจ. **ที่นี้อำนาจนี้ยิ่งมีมากขึ้นยิ่งควบคุมไม่อยู่ คือมันไม่มีมนุษยธรรม.** อำนาจได้มาเท่าไรยิ่งควบคุมไม่ได้ ยิ่งควบคุมไม่ไหว; อำนาจนี้ก็ทำหน้าที่ตามแบบของมัน ก็คืออำนาจอนาธิปไตย. **ยังมีอำนาจก็ยิ่งใช้ผิดทาง**แหละ เพราะว่าคนที่มีอำนาจมากนี้ก็ไม่ค่อยคิดอะไรมาก; เมื่อยังไม่มีอำนาจก็คิดมาก คิดหน้าคิดหลัง; พอมีอำนาจก็ลืมตัว ก็ใช้ผิดทาง ยิ่งมีอำนาจยิ่งใช้อำนาจผิดทาง; คือมันจนปัญญาที่ไม่รู้ว่าจะใช้ไปในทางใดให้มันถูกต้อง มันก็ใช้

ผิดทาง โดยลู่อำนาจแก่อำนาจของกิเลส.

เขาหา^{รู้}ไม่ว่า อำนาจกิเลสมีอำนาจอยู่เหนือเขาอีกทีหนึ่ง; เขา^{รู้}แต่^{ว่า} เขามีอำนาจกว่าผู้ใด ก็เลยไม่รู้ว่ามีกิเลสอยู่อีกอันหนึ่ง ซึ่งมีอำนาจเหนือเขาอีกทีหนึ่ง. พอไม่รู้^{อย่าง}นี้^{ก็}ใช้^{อำนาจ}ผิดทาง ผิด^{วิธี}ทาง เพราะมันเป็นการใช้ของกิเลส; ยิ่งมีอำนาจก็ยิ่งใช้^{อำนาจ}ผิดทาง ยิ่งมีอำนาจก็จะยิ่ง^{มา}ในอำนาจเป็น^{ยา}เสพติด^{ยิ่ง}กว่า^{เฮ}โร^{อื่น}หรืออะไรที่พวกชิปปี้เขาชอบกันเสียอีก. อำนาจนี้^{มา} มาได้^{ดี} มาได้^{ดี}ซึ่ง^{กว่า}ยาเสพติดเหล่านั้นเสียอีก; แต่ไม่มีใครว่า เพราะว่าเขามีอำนาจเราไปว่าเขาไม่ได้. แต่อย่าลืมว่ายิ่งมีอำนาจก็จะยิ่ง^{มา}อำนาจ, ยิ่งมีอำนาจก็ยิ่งเห็น^{กงจักร}เป็น^{ดอกบัว}; เพราะมีความมั่งง่ายใจเบาอวดดีอะไรตามแบบประมาท มีความประมาท. โอกาสที่จะเห็น^{กงจักร}เป็น^{ดอกบัว}ทำอะไรให้มันกลับกันนี้มีได้มากขึ้น : เขา^{คำ}เป็น^{ขาว}, เขา^{ขาว}เป็น^{ดำ}อะไรนี้ จะทำได้มากขึ้น; อย่างนี้เรียกว่าเห็น^{กงจักร}เป็น^{ดอกบัว}ได้ง่ายขึ้น.

ที่^{นี้}อีก^{ทาง}หนึ่ง^{ซึ่ง}ไม่น่าเชื่อ^{ก็}คือ^{ว่า} ยิ่งมีอำนาจก็ยิ่งมีความกลัว^{มาก}มากขึ้น คือมันมีอย่างน้อยที่สุดมันก็กลัวจะเสียอำนาจ กลัวจะถูกแย่งอำนาจ เพราะฉะนั้น ยิ่งมีอำนาจก็ยิ่งมีความกลัว^{มาก}มากขึ้น. คนที่มีอำนาจจะยิ่งกลัวศัตรูคู่แข่ง^{ขัน} เหมือนกับคนบ้า^{กัญชา}; ถ้าคุณไม่รู้ผมจะบอกให้ว่า^{กัญชา}นี้^{สูบ}เข้า^{ไป}แล้วมัน^{กลัว} ผมไม่เคยสูบแต่ผมเห็น; พอสูบกัญชาแล้วผมเห็นหลาย ๆ คน; เมื่อเด็ก ๆ ก็มี^{คน}มา^{อาศัย}วัด^{สูบ}กัญชา คนเหล่านี้^{นี้}ซื้อ^{ตลาด}ทั้ง^{นั้น}. แล้วเขาก็พูดกันมาแต่โบราณกาลแล้วว่า ^{เหล่านี้}จะ^{ตะโกน}ว่า^{อ้าว}, ^{ที่}นี้^{กัญชา}นี้^{จะ}บอก^{ว่า}อย่า^{เพ่}ก่อน;

พูดเป็นคำกลอนไว้อย่างนี้. หมายความว่าเหล่านี้มันยุให้บ่าบั้น, ก็ยุชามันยุให้ชี้ขลาด มันกระตุ้นไปในทางให้ชี้ขลาด. คนมีอำนาจจะยิ่งขลาดยิ่งกลัวขึ้นมาอีกทางหนึ่ง เหมือนกับคนสุบักัญชาที่มีความชี้ขลาดอยู่ตลอด ตลอดวันตลอดคืน มันต้องมีความขลาดกลัว มีความหวาดกลัว ระวังยิ่งขึ้นตามที่ว่ายิ่งมีอำนาจมาก. ต้องดูให้ดี อย่าไปคิดว่ายิ่งมีอำนาจแล้วจะยิ่งกล้าหาญ; ยิ่งชนะเขาเท่าไรจะยิ่งรู้ลึกว่ามีศัตรูคู่อาฆาตคู่จองเวรมากขึ้นเท่านั้น. ถ้าเราไม่ไปชนะใครเลย เราก็ไม่มีศัตรูเลย; พอเราไปชนะใครเข้าคนหนึ่ง มันก็มีศัตรูขึ้นมาคนหนึ่งหรือหลาย ๆ คน; ยิ่งมีอำนาจก็ยิ่งกลัว.

ที่นี้อีกทางหนึ่ง **พอยิ่งมีอำนาจมันก็ มันเสพติดอำนาจ มันก็ละนิสัยสันดานแห่งการเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายแก่กันและกันมากขึ้น.** วัฒนธรรมไทยแต่โบราณ เขาสอนให้สวดมนต์หรือว่าอุทิศอะไรเป็นประจำวัน ถึงเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย จงมีความสุข ๆ เกิดอะไรนี้; ให้เผื่อ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่เจือจานแก่เพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย ทำอะไรก็ให้เผื่อคนอื่นด้วย. ที่นี้คนที่มีความอำนาจยิ่งมีอำนาจแล้วก็ยิ่งเปลี่ยนนิสัยอันนี้ จะยิ่งเปลี่ยนนิสัยอันนี้; นิสัยที่เคยเห็นแก่เพื่อนมนุษย์ที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายนี้มันจะหมดไป เพราะอำนาจมันทำให้เมา.

ต้องขอเตือนไว้เรื่อยๆ คำพูดนี้คือคำพูดธรรมดา ผู้มีอำนาจตามธรรมดา, **ไม่ใช่ผู้มีอำนาจที่เป็นอัจฉริยมนุษย์ มหาบุรุษอะไรบางคน.** นี้เราพูดกันอย่างว่าอำนาจตามธรรมดาในโลกนี้ บุคคลก็ได้ คณะบุคคลก็ได้ ประเทศหนึ่งก็ได้ที่มีอำนาจ มันจะเริ่มละปกติเดิม.

ในที่สุดยังมีอำนาจที่ยังง่ายในการทำบาปหรือทำชั่ว. เมื่อเขาไม่มีอำนาจก็เป็นคนมัธยัสถ์อยู่, แต่พอมีอำนาจก็ยิ่งง่ายหรือหวัด ๆ ทำอะไรอย่างหวัด ๆ ในการที่จะทำผิด เพราะมันทะนงในอำนาจ. นี่คือข้อเสียหายร้ายกาจง่ายในการทำบาป มันก็กลายเป็นคนบาป; ก็วินาศหมดทั้งทางจิตใจและทางร่างกาย ในเวลาอันไม่นาน.

สรุปอีกทีหนึ่งก็ว่า เมื่อเขาเป็นคนอย่างนี้กระทำให้ลูกหลานเสียนิสัยเสียอำนาจไปเป็นชั่วคน ๆ อีกแหละ. นี่ก็ว่ายังมีอำนาจแบบนี้ ก็ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรมมากขึ้นไปอีกเรื่องหนึ่ง.

สรุป : การมีการก้าวหน้าอะไร ๆ อย่างปัจจุบัน ทำให้ยิ่งมีการใกล้จุดจบมนุษยธรรม.

หมายความว่าแบบนี้ แบบในโลกปัจจุบันนี้ หยก ๆ นี้เลย, ยุคสมัยปึงปองนี้ดีกว่า; ยุคจรวดนั้นผ่านไปแล้ว ถ้าสมัยแล้ว; ยุคปึงปองวันนี้ วานนี้มันอยู่ในสภาพอย่างนี้ ยิ่งมีการศึกษามากก็ยิ่งใกล้จุดจบของมนุษยธรรมมากขึ้น. การศึกษาอย่างวันนี้ ยังมีเท่าไรยังทำให้โลกหมดความเป็นมนุษย์มากขึ้น; มันน่ากลัวมากที่จะไปเพิ่มโรงเรียน เพิ่มครู เพิ่มอะไรต่าง ๆ มันยิ่งทำให้ใกล้จุดจบมากขึ้น, ถ้ามีการศึกษาอย่างแบบทุกวันนี้; เว้นไว้แต่จะเปลี่ยนเสียใหม่ให้มันถูกต้อง แบบถอยหลังเข้าคลองก็ยังดีกว่า นี่มันถอยหลังไม่เข้าคลอง มันจะ

ไปทิศไหนก็ไม่รู้.

การประดิษฐ์ก็เหมือนกัน **ประดิษฐ์อย่างเดี๋ยวนี้อีกก็ยิ่งไกลจาก มนุษยธรรม, รวยอย่างเดี๋ยวนี้อีกก็ยิ่งไกลจากมนุษยธรรม,** มีอำนาจอย่างเดี๋ยวนี้อีกก็ยิ่งไกลจากมนุษยธรรม. ยกตัวอย่างง่าย ๆ : นีเรานั่งอยู่ที่นี่ ด้วยแสงไฟฟ้าที่เป็นวัตถุประดิษฐ์สมัยใหม่ซึ่งเราก็ควรจะขบใจผู้ประดิษฐ์; แต่แล้วเราไปดูให้ไกลหรือให้กว้าง ให้ตรงตามความเป็นจริง เราจะพบว่า **เขาใช้กระแสไฟฟ้านี้ เพื่อความสำราญกันมากกว่าที่จะใช้เพื่อนั่งศึกษาอย่างพวกเรา.**

เอาละ, สมมติว่าแรงไฟฟ้ามันถูกใช้ไปในการประดิษฐ์วัตถุอุตสาหกรรม, วัตถุอุตสาหกรรมนั้นก็เป็นที่ไปเพื่อความสำราญ เพื่อความเป็นเจ้าสำราญ; นี่มันก็โดยอ้อม. ที่เขาใช้กระแสไฟฟ้าโดยตรง เพื่อความเป็นเจ้าสำราญนี้มากกว่า; ไปดูที่ยิ่งในเมืองใหญ่ เมืองหลวง เมืองนอก เมืองนาอะไรยิ่งจะพบ ที่มันเสียไปเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อะไรทางจิตใจ, นอกจากให้มันหรูหรา ให้มันหลงใหลกันใหญ่ทั้งนั้น, เพื่อให้นอนไม่ได้ต้องลุกไปเที่ยว เพื่อความสำราญ. เราอย่ามองแต่ว่าเดี๋ยวนี้อีกก็ใช้มันเป็นประโยชน์; **แต่ว่าส่วนใหญ่การประดิษฐ์นี้เขาไม่ได้ใช้เพื่อประโยชน์, ใช้เพื่อความเป็นเจ้าสำราญบำเรอตัวเอง แทนทำการงานที่จำเป็น.** เขาพูดว่าเขาใช้ไปในทางที่จำเป็น, แต่มันเป็นความจำเป็นของบุคคลเจ้าสำราญกันไปทั้งโลก.

ความก้าวหน้าในทางวิชาบ้านเรือน ที่เรียกว่าเคหศาสตร์หรืออะไรก็ไม่แน่แปลก ๆ มานี้; สังเกตดูแล้วมันเรื่องกินคืออยู่ที่นั่น. เราไม่รู้จะเรียก

สิ่งของนั้นว่าอะไร หรืออาหารนั้นเรียกว่าอะไร เราก็เรียกไม่ถูกแล้ว มันก้าวหน้ากันขนาดนั้น; ผมว่ามันยิ่งทำให้ไกลจากความเป็นมนุษย์ ที่เป็นมนุษย์ที่ถูกต้องมากขึ้น. เดี่ยวนี้กำลังเป็นวิชาใหม่ที่ก้าวหน้า วิชาเศรษฐศาสตร์, ปรับปรุงกันไปตามความต้องการของคนที่เป็นทาสของเนื้อหนัง, ไม่ได้เอาตามสภาพธรรมชาติล้วน ๆ ที่ว่ากินอยู่แต่พอดี, มันเปลี่ยนสภาพไปเป็นกินคืออยู่ที่ไม่มีขอบเขตมากขึ้น. ที่นี้ยกตัวอย่างสิ่งที่น่าหวั่นมากขึ้นไปอีก หรือว่ามันควรจะดีมากกว่าร้าย เช่นเรื่องอนามัย.

วิชาอนามัยก็ก้าวหน้ามาก แล้วมันก็ตกลงขบขันสิ้นดี ที่ว่ามันช่วยชีวิตให้รอดมาเพื่อคุณกำเนิด; ช่วยให้มันรอดมากขึ้นจนมีปัญหาเรื่องคุณกำเนิด. วิชาอนามัยอย่างนี้เป็นต้น; เราก็เลยไม่รู้ว่ามันจะเป็นอย่างไรกันแน่ แต่รู้สึกว่ามันตกลงสิ้นดีแหละมนุษยสมัยนี้. แล้วจะไปช่วยในลักษณะที่ว่า **ยิ่งช่วยจะยิ่งทำให้มนุษย์ลำบากมากขึ้นนี้** มีมากขึ้น; แต่อย่าพูดดีกว่า มันจะเป็นนิทานคนที่ใจบุญเสียอีก; แต่ผมมองเห็นว่าการช่วยอะไรที่เก่ง ๆ, ช่วยชีวิตนะ ที่เก่ง ๆ สมัยนี้นะ, มันเป็นการช่วยชีวิตที่ทำให้มันลำบากมากขึ้นไปอีก ให้มีปัญหามากขึ้นไปอีก ซึ่งคนแต่ก่อนเขาไม่มีปัญหาหรอก. คนนะเมื่อพอสมควรจะตายแล้วเขาก็ตายแล้ว; ผมก็ถือหลักอย่างนั้น คุณคอยดูสิ, จะไม่ทำให้มันยุ่งยากลำบากเกี่ยวกับจะตายนี้.

คนชั้นตาของผมก็ยังมีปฏิบัติตามวัฒนธรรมโบราณดั้งเดิม ที่โยมเขาเล่าให้ฟังอย่างนี้ : เจ็บหนักแล้วก็ปฏิเสธอาหาร อย่ามายุ่งเรื่องอาหาร; พอเจ็บหนักไปกว่านั้นอีก ก็ปฏิเสธหยูกยา การรักษาพยาบาล, กินแต่น้ำบ้าง; พอเจ็บหนักกว่านั้นอีก น้ำก็ไม่กินแล้ว, แล้วก็อย่ามายุ่ง อย่าเข้ามาใกล้เป็นอันตราย; ก็เลยตายตาม

แบบโบราณ ตามวิธีของคนโบราณซึ่งสอนกันมาในลักษณะอย่างนี้ ว่าต้องตายให้ดีที่สุด. ส่วนเดี๋ยวนี้เขาไม่อย่างนั้นหรอก, เขาเอาอะไรไม่รู้มาฉีดเข้าไป มาใส่เข้าไป มาล่อมเข้าจนคุณรู้งริง นุ่งนังเหมือนกับคนที่จะไปโลกพระจันทร์อย่างนั้น, คนเจ็บ. ผมไม่ต้องการ บอกไว้ล่วงหน้า.

นี่เรื่องแพทยศาสตร์ เรื่องอนามัยเรื่องอะไรต่าง ๆ; ขอสมัครอย่างครั้ง พระพุทธเจ้า : ท่านมีกันอย่างไรก็เอากันพออย่างนั้น. เดี่ยวนี้ผมรู้สึกว่าคุณก้าวหน้าทางอนามัยนี้ มันไม่รู้จะเพื่ออะไรกันแล้ว มันเพื่อให้ปัญหายุ่งยากลำบากมากขึ้นมากกว่า; อย่างน้อย ๆ ก็จะต้องย้อนกลับมาคุมกำเนิดอะไรกันอีก. แล้วบางประเทศก็ศีลธรรมต่ำ ออกกฎหมายให้การทำแท้งไม่ผิด, ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมายอย่างนี้เป็นต้น. มีอนามัยดี เป็นคนสบาย มีอนามัยพิเศษ; พระเจ้าก็ให้รางวัล ให้มันมีโรคภัยไข้เจ็บอย่างคนมีอนามัยดี. จริงไม่จริงไปพิจารณาดู กินนมกินไข่เข้าไปมากก็มีไขมันในโลหิตอย่างนี้ซึ่งคนจนไม่มี; หรือกินอาหารบางอย่างเข้าไปก็มียูริกมาก มีอะไรมากในเลือดในเนื้อ ในอะไรต่าง ๆ มีปัญหาเป็นโรคภัยไข้เจ็บของคนที่มีอนามัยดี เพราะหมอมองให้กินอย่างนั้น ให้กินอย่างนี้ จนผิดธรรมชาติ; นี่ความก้าวหน้าในวิชาอนามัย อย่างหลับหูหลับตา. ส่วนที่มันเป็นไปอย่างถูกต้องทำให้รอดชีวิตอยู่ได้ ในกรณีที่ควรรอดนั้นก็มียุ่่มาก; นี่ก็ขออนุโมทนาสาธุการอย่างยิ่ง. แต่ว่ามันก็มีอยู่บางอย่างที่มันนำหัว เพิ่มปัญหาให้มนุษย์มากขึ้น.

(“ก้าวหน้าทางศิลปะ” ตัวอย่างสุดท้ายที่ทำให้มนุษยธรรมใกล้ถึงอวสาน.)

อันสุดท้าย ชื่นสุดท้ายก็คือ**ก้าวหน้าทางศิลปะ** ทางอะไรอย่างสมัยปัจจุบันนี้ จนนับไม่ไหวแหละ ศิลปะ มัณฑนศิลป์ อะไรศิลป์ ไม่รู้จักศิลป์ต่อก็ศิลป์ ทั้งในทางสถาปัตยกรรม ทั้งในทางอย่างอื่น ๆ ก็ก้าวหน้ามากจนไม่รู้ว่าเป็นศิลปะอย่างผี หรือศิลปะอย่างคน. นี่ผมจนปัญญา รูปศิลปะบางอันผมดูมันเป็นเรื่องผีมากกว่า มากกว่าเป็นเรื่องคน; ศิลปะที่ขายแพงนั่นแหละ, ชื่นที่ขายแพงนั่นแหละ นี่ความรู้สึกของผม(อย่าง)คนป่าเถื่อน มันเป็นอย่างนี้ จนไม่รู้มันเป็นศิลปะอย่างผีหรือศิลปะอย่างคน. แต่เขาก็อุตส่าห์ให้ลูกหลานไปเรียน ไปลงทุนเรียน ไปอะไรกันมาก เสียเวลาแสดงกัน ไปดูกันที่ห้องศิลปะ, ไม่รู้ว่าศิลปะอย่างผีหรือศิลปะอย่างคน; นี่กำลังก้าวหน้าอย่างวิ่งด้วยเหมือนกัน.

ที่นี้ศิลปะอย่างอื่นแล้ว **ยังเป็นศิลปะลามกอนาจาร**; เรื่องการแต่งกายแบบที่ให้ผู้หญิงเป็นสัตว์อะไรชนิดหนึ่งไปแล้ว ผู้ชายยังเป็นคนอยู่ ผู้ชายยังปกปิดร่างกายท่วมหูท่วมหัวอยู่; แต่ผู้หญิงเกือบจะไม่มีอะไรเหลือแล้ว : ให้ฟ้าน้อยขึ้นให้บาง ให้อะไรนี้. นี่คล้าย ๆ กับว่าแยกผู้ชายกับผู้หญิงเป็นสัตว์คนละชนิดแล้ว; ก็อยู่ในพวกที่เรียกว่าศิลปะของเขาออกแบบ; แล้วก็ดูให้ดีเถอะจะต้องรับบาปกันทั้งหญิงทั้งชายแหละ ที่ทำให้มีการยิงกันตายง่าย ๆ. ลามกอนาจารเรื่องวิปริตวิถถารเกี่ยวกับอาชญากรรมทางเพศนี่ เป็นผลมาจากศิลปะชนิดนี้ทั้งนั้น; จะเรียกว่าศิลปะผี หรือศิลปะคนก็ดูเอาเองก็แล้วกัน. เดียวนี้เขาสร้างบ้านสร้างเรือนเพื่ออวดกันมากกว่าที่จะมุ่งหมายว่าจะอยู่ให้สบาย โดยความสงบ โดยความสงบตามทางธรรมะนะ ไม่มีใครสร้างบ้านแบบนี้; เขาสร้างบ้านจะอวดกัน, ลำบากหน่อยก็ทนเอา แพงหน่อยก็ทนเอา ดูแลรักษายากก็ทนเอา.

นี่คือว่า ความก้าวหน้าทางศิลปะไทย. ในที่สุดก็ก้าวหน้าจากศิลปะไทยไปเป็นศิลปะที่เป็นทาส, ทาสฝรั่งก็ได้ เป็นทาสของกิเลสในที่สุด. ศิลปะนี้ทำให้คนไทยหมดความเป็นไทยกลายเป็นทาส เป็นทาสพวกอื่นที่เขา... เราไปหลงเขา, แล้วในที่สุดก็เป็นทาสของกิเลส; นี่ศิลปะ. ผิดกันกับสมัยดึกดำบรรพ์ : คำว่าศิลปะไม่มีความหมายอย่างนี้. ศิลปะมีความหมายถูกต้องเพียงว่า **จะได้ประกอบอาชีพชนิดที่เป็นผลดีแก่ทุกฝ่าย** แล้วก็**ไม่เหน็ดเหนื่อยลำบากมาก**; นี่เขาจึงเรียกศิลปะ.

สิ่งที่เขาเรียกว่าก้าวหน้า แต่จริง ๆ ไม่ก้าวหน้าเลย.

ที่นี้สิ่งที่เขาเรียกว่าก้าวหน้าหรืออะไรอย่างหนึ่ง แต่ที่แท้มันไม่ก้าวหน้าเลย, ก็คือจริยธรรมหรือศีลธรรม. **จริยธรรมก็ก้าวหน้าแต่ตัวหนังสือ** จริยธรรมก้าวหน้าจนเหลือแต่ชื่อ เหลือแต่ตัวหนังสือในสมุด; ส่วนศีลธรรมนั้นก้าวหน้าจนหายไปหมด, ในหนังสือหรือในสมุดก็ไม่ค่อยพูดกัน. เพราะว่าศีลธรรมมันมุ่งหมายแต่ว่าจะทำอะไร ปฏิบัติอย่างไร นี่เขาไม่ชอบ, เขาชอบปรัชญาของศีลธรรมคือจริยธรรม; ฉะนั้น ในตำราของเราจะมีแต่คำว่าจริยธรรมที่ให้นักเรียน เป็น *philosophy* ของ *morality* อีกทีหนึ่ง; *morality* นี้ก็ไม่รู้จักก้าวหน้า ก็เลยตายไปแล้ว.

ที่นี้ *philosophy of morality* นี้ก้าวหน้าจนเหลือแต่ในกระดาษ หรือในหนังสือ, ก้าวหน้าไปได้อย่างไร; จะเรียกก้าวหน้าก็ได้ ก็ยิ่งก้าวหน้าก็ยิ่งเหลือแต่ตัวหนังสือ. ฉะนั้น มนุษย์จะเอาอะไรเป็นที่พึ่ง, หรือว่าจะมีศีลธรรม หรือว่าจะมี

มนุษยธรรมกันได้อย่างไร. ผมมองเห็นแต่อย่างนี้ ไม่ใช่แค่สิ่งมอง; มันจึงมีความรู้สึกว่ โลกเราเวลานี้ อยู่ในสภาพที่จะเรียกว่าอะไรดีก็เรียกไม่ถูก, เลยเรียกว่า มันกำลังมีอะไร ๆ ที่จะเป็จุดจบสิ้นสุดของความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง. นี้เรียกว่าอย่างนี้; มันใกล้ต่อจุดจบของมนุษยธรรมยิ่งเข้าไปทุกที ๆ. ถ้าไม่เปลี่ยนแปลงเสียในเวลาอันสมควรแล้ว ก็เป็นอันว่าโลกนี้ก็ไม่ใช่เป็นโลกของมนุษย์; แต่เป็นโลกของคน ของคนที่ถอยหลังแล้วไม่เข้าคลอง ไม่มีความเป็นมนุษย์ แล้วก็ไม่ไปเป็นคนอย่างที่ป่าเถื่อนตามเดิมหรือ, ไปเป็นคนแบบไหนก็ไม่รู้ ที่จะทำให้โลกนี้มีมิลลัญญี่ คือต่างโลกกันเสียคราวหนึ่ง แล้วค่อยตั้งต้นกันใหม่.

ที่เขาพูดว่ามิลลัญญี่ ๆ นี้ มีความหมาย และมีเหตุผลที่แสดงให้เห็น ยิ่งขึ้นทุกที เว้นเสียแต่ว่าโลกเรานี้จะเปลี่ยนกระแสเข้าไปสู่...ให้ถูกทาง ถอยหลังเข้าคลองไปตั้งต้นกันใหม่ : ให้เกิดมีศีลธรรมดี อย่างมีแต่พระพุทธรูป, ให้มีพระพุทธเจ้าจริง ๆ ขึ้นมาอีก : ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา, ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม; พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างนั้น. เมื่อใดเรามีธรรมะจริง ๆ กันอีก เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าก็มาอีก, ไม่เหลือแต่พระพุทธรูป. นี้ดูความก้าวหน้าระหว่างหลาย ๆ พันปีมานี้ จึงเกิดพระพุทธเจ้า; แล้วก็จะเหลือแต่พระพุทธรูปเสียแล้ว !

เอาละพอกันทีวันนี้.

โลกที่ไร้มนุษยธรรม จักอยู่ในภาวะอย่างไร.

วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายต่อจากครั้งที่แล้วมา.

[บรรณและบททวน.]

เราได้พูดกันถึงเรื่องมนุษยธรรมมานับได้ ๓๐ ครั้งแล้ว; ก่อนแต่ที่จะจบเรื่องนี้ ก็อยากจะให้จบอย่างถึงที่สุด คือแสดงการคาดคะเนล่วงหน้าไปถึงว่า สมัยหนึ่งโลกนี้ก็จะไร้มนุษยธรรม, ถ้าหากว่าสิ่งต่าง ๆ ยังเป็นไปกันอยู่ในลักษณะเช่นนี้; ดังนั้น ในวันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า **โลกที่ไร้มนุษยธรรมจักอยู่ในภาวะอย่างไร.**

เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ ต้องขอร้องซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า จะต้องทบทวนความเข้าใจย้อนหลังอยู่ทุกคราวไป จึงจะเข้าใจเรื่องได้; เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่เนื่องกันมาตามลำดับ. เราได้พูดกันมาแล้วว่า โลกในปัจจุบันนี้จะก้าวหน้าไปในทางไหนก็ล้วนแต่ก้าวหน้าหรือกำลังก้าวหน้าอยู่ เพื่อความสิ้นสุดของมนุษยธรรม; หมายความว่า เมื่อบูชาเนื้อหนังกันมากเข้า คือวัตถุนิยมเป็นไปหนักเข้า คนเราก็ลืมเรื่องมนุษยธรรม. การตกต่ำทางมนุษยธรรมนี้ มันมีลักษณะเหมือนกับถอยหลัง; แต่มันไม่ใช่เป็นการถอยหลังเข้าไปหาร่องรอยที่ถูกต้อง, มันเป็นการถอยหลังเตลิดเปิดเปิงออกไป **สู่สภาพที่มันไม่เคยมีมาแต่ก่อน** คือความเสื่อมทรามในทางจิตใจ, มันออกไปนอกแนวของมนุษย์ยิ่งขึ้น.

โลกเราเคยเจริญรุ่งเรือง จนถึงกับมีพระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือ **ธรรมะอันสูงสุด** ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า **ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม**; เราเคยเจริญรุ่งเรืองด้วยธรรมชนิดนั้น ซึ่งเป็นองค์พระพุทธเจ้า. นี่เรียกว่าเราเคยมีพระพุทธเจ้าชนิดที่แท้จริงกันมา; ที่นี้บัดนี้ก็ตกลงมาเหลือแต่เพียงพระพุทธรูปยิ่งขึ้น, นี่หมายถึงส่วนใหญ่. นี่คือการถอยหลังที่มันไม่เข้าคลอง มันออกไปนอกแนวของมนุษยธรรมยิ่งขึ้นทุกที. **ถ้ายังขึ้นก้าวหน้ากันอยู่ในแบบนี้, สิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมนั้น จะไม่มีเหลืออยู่ในโลก.**

แต่การกล่าวเช่นนี้ ก็ไม่ใช่เป็นการกล่าวที่ถูกต้องนัก เพราะว่าเขาจะโยกย้ายเปลี่ยนแปลงมนุษยธรรมไปอยู่ในรูปอื่น แล้วก็เรียกว่ามนุษยธรรมอยู่อีกนั่นเอง; แต่เรามันเห็นว่าอย่างนั้นมันไม่ใช่มนุษยธรรม, มันต้องมีความสูงทาง **จิตใจที่ไม่เป็นทาสทางวัตถุ, มีจิตใจสูงเหนือวัตถุ** จึงจะเรียกว่ามนุษยธรรม. ที่นี้เมื่อโลกมันมีความเปลี่ยนแปลงไปในทางมีจิตใจต่ำลงไปทุกที, อยู่ใต้วัตถุยิ่งขึ้น

ทุกที แล้วเขาก็ยังคงจะเรียกว่ามนุษยธรรมอยู่อย่างนี้ เราก็อึ้งไม่ถูก; คือว่า มนุษยธรรมตามแบบที่เราประสงค์นั้นหายหน้าไป, มีมนุษยธรรมแบบที่เราไม่อาจจะยอมรับว่ามนุษยธรรมนั้นนะ เข้ามาแทน. นี่คือข้อที่ต้องทบทวน.

[เริ่มบรรยาย ตามหัวข้อบรรยายครั้งนี้.]

เหตุผลลักษณะภาวะที่โลกไร้มนุษยธรรม.

ทีนี้เราก็จะคุยกันต่อไปให้ละเอียดในข้อนี้ว่า โลกที่ไร้มนุษยธรรมนั้น มันมีลักษณะหรือภาวะอย่างไร โดยชัดเจนยิ่งขึ้น, และโลกนั้นก็จะเป็นอย่างไรต่อไป. คำว่า “ไร้มนุษยธรรมในเวลา” พูดแล้วไม่มีใครเชื่อ ผมพูดเรื่องอย่างนี้ มาหลายเรื่องแล้ว ก็ถูกหาว่าพูดไปอย่างหลับตาพูด พูดอย่างบ้า ๆ บอ ๆ; แล้วก็ผมก็ไม่เข้าใจอีกเหมือนกัน; ต่างคนต่างไม่เข้าใจกัน. เพราะฉะนั้น ผมก็พูดไปตามแบบของผมเรื่อยไปว่า มันกำลังไร้มนุษยธรรม : **เอาสิ่งที่ไม่ใช่มนุษยธรรม มาเป็นมนุษยธรรม, อย่างนี้เราว่ามันไร้มนุษยธรรม;** แล้วเขาก็ว่ามันยังมีมนุษยธรรม แต่ว่าตามแบบของเขา คือวัตถุนิยม. เรามันเห็นว่า วัตถุนิยมนี้มันเป็นมนุษยธรรมไม่ได้, มันเรื่องหลอกหลวงโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว ให้คนเป็นทาสของวัตถุ มีจิตใจต่ำทราม.

โรคคอร์รัปชันในโลกมันไม่เคยมี หรือมันไม่เคยระบาดหนักเหมือนเวลานี้. นี่เดี๋ยวนี้มันก็มีรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที จนจะไม่เรียกว่าคอร์รัปชันกันเสียแล้ว; คือไม่เรียกว่าโรค หรือว่าอันตรายอะไรเสียแล้ว เพราะความที่จิตใจมันต่ำตามลงไปด้วย. ถ้าเราจะดูไปทางสมัยดึกดำบรรพ์โน้น มันไม่เคยมีมนุษยธรรม

เหมือนกัน จริงเหมือนกัน; แต่ว่ามันกำลังเป็นระยะสมัยที่มนุษย์ธรรมกำลังฟักตัว, ฟักตัวขึ้นมาในรูปของวัตถุที่พอเหมาะ แล้วก็เปลี่ยนเป็นเรื่องทางจิตใจที่ถูกต้อง แล้วก็สูงสุด. เป็นอันว่ามันฟักตัวพร้อมขึ้นมาทั้งทางวัตถุและทั้งทางมนุสธรรมที่พอเหมาะพอดีกัน มันเลยน่าดู. นี่เป็นอย่างนี้อยู่จนถึงขนาดที่เรียกว่า ทางจิตใจ มันชนะทางวัตถุ มันควบคุมทางวัตถุได้, คนจึงหวังพึ่งผลจากทางจิตใจกันเป็นส่วนใหญ่ ที่เรียกว่าศาสนา; ก็เลยมีความสงบสุขกันไปแบบหนึ่ง ตามแบบของศาสนา แล้วก็ไม่ฟุ่มเฟือยด้วยวัตถุ.

นี่เรียกว่า ถีมโนธรรมเป็นหลักใหญ่กว่าวัตถุ; นั่นจึงเป็นจุดสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่ามนุสธรรม. ทีนี้มันก็เริ่มเปลี่ยนยุคเปลี่ยนสมัย จะโดยบังเอิญหรือโดยอะไรก็ตามแต่ หรือจะว่าโดยพระเจ้าบันดาลหรือลงโทษก็ได้เหมือนกัน โดยฟลุ๊คโดยบังเอิญมันก็ได้เหมือนกัน, ที่มนุษย์มันเกิดไปพบเรื่องราวทางวัตถุ ลึกซึ้ง แล้วก็ดึงออกมา ๆ เป็นของแปลกของใหม่มาทำตัวเองให้มันเมา ให้ลุ่มหลง; ดังนั้น จึงมาถึงยุคใหม่ที่ว่าบัดนี้หยก ๆ ปัจจุบันนี้ มันหลงไหลในวัตถุ ตกเป็นทาสของวัตถุอย่างจมมิด หมดเนื้อหมดตัว แล้วก็เป็นเรื่องเสพติดด้วย.

ที่ว่า “จมมิด” นี้หมายความว่า คนเขาบูชาวัตถุแทนธรรมะ แทนพระเจ้า แทนศาสนา; มีจิตใจมุ่งหมายแต่วัตถุอย่างเดียว, ขอมทั้งพระเจ้า ขอมทั้งศาสนา, หรือกลับกันก็ว่า มีพระเจ้านี้ศาสนาก็เพื่อให้ได้วัตถุทางเนื้อหนังที่เขาต้องการ. นี่ที่เป็นกันมากในเมืองหลวง : ถีศาสนา ถีอะไรตามระเบียบศาสนา แต่เพื่อผลให้ได้วัตถุเป็นเงินเป็นทอง เป็นวัตถุทางเนื้อหนัง; มันก็เปลี่ยนอย่างนี้. ตัวเองก็เป็นทาสของวัตถุ แล้วก็เอาธรรมะหรือศาสนา หรือพระเจ้ามาเป็นเครื่องมือแสวงหาวัตถุ; นี่เรียกว่าจมมิดจมลงไปในโคลน โคลนหรือเลน หรือตม

ที่มันเหลว ๆ จนมิดตัว, อยู่ในลักษณะที่เป็นยาเสพติด คือทิ้งไม่ได้ พรากจากกันไม่ได้. นี่เรียกว่ามันมีนเมาอย่างเป็นทาสของวัตถุ.

ที่นี้ความมีนเมานี้ มันเป็นพร้อมกันทั้งโลกยิ่งขึ้นทุกที, มันจะเป็นพร้อม ๆ กันทั้งโลกยิ่งขึ้นทุกที ยิ่งขึ้นทุกที. นี่ต้องดูความข้อนีให้เข้าใจ ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะไม่เข้าใจเรื่องเหล่านี้; หลับตามองไม่ใช่ลืมตามองจึงจะเห็น, ต้องหลับตามองเรื่องอย่างนี้, ถ้าลืมตามองมันก็ไม่เห็น มันก็ไปปะทะวัตถุ. หลับตามองให้ดี ๆ ก็จะเห็นว่า โลกมันกำลังจมลงไปในอำนาจของวัตถุ พร้อมกันทั้งโลก, แล้วก็พร้อมกันถึงขนาดที่จะแก้ไขศีลธรรมของโลกทีเดียว.

นี่เขามีกำลังมากขึ้น ๆ ถึงขนาดที่จะแก้ไขศีลธรรมดั้งเดิมของโลก. ถ้าพูดอย่างสมัยปัจจุบันก็คือว่า เขาพร้อม พร้อมเพรียงกันที่จะแก้ไขปรัชญาของศีลธรรม หรือจะเรียกว่าปรัชญาของความเป็นมนุษย์ ตามคำพูดที่เพราะ ๆ ของเขา, เพื่อให้ทุกสิ่งมันได้อย่างออกอย่างใจ ที่กิเลสของเขาต้องการ. นี่ก็เรารู้กันมาแล้วว่ามันจมลงไปในการเล่นตมของกิเลสจนมิดตัว จนเสพติด; ฉะนั้น ทุกอย่างมันก็ต้องเดินไปตามความประสงค์ของกิเลส จึงมีโอกาศที่จะแก้ไขศีลธรรมโดยพร้อมเพรียงกันทั้งโลก. ที่เป็นนักคิดนักปรัชญา ก็พร้อมเพรียงกันที่จะแก้ไขปรัชญาของโลกมาเป็นอย่างนั้น ๆ จึงจะถูกต้อง; นี่มันมาถึงปัญหาที่เรียกว่าอย่างไรถูกต้องอย่างไรไม่ถูกต้อง, อย่างไรดี อย่างไรชั่ว.

ที่นี้ถ้าเราดูเรื่องปรัชญาทางศีลธรรมในปัจจุบันนี้ ก็เห็นว่ามันเป็นไปได้ง่ายมาก; เพราะปรัชญาทางศีลธรรมของยุคปัจจุบันนี้ มันก็เปิดช่องโหว่ไว้ให้เพียงพอแล้ว, ข้อนี้ได้แก่ปรัชญาที่เรียกกันว่า การตัดสินหรือการวินิจฉัย ว่าอะไรดี

อะไรชั่ว. นี่เป็นปัญหาใหญ่ปัญหาหนึ่งของปัญหาทางศีลธรรม; เมื่อพูดถึงว่าอะไรดีอะไรชั่ว, ปรัชญาทางศีลธรรมในปัจจุบันนี้ เขามันต้องเอาคนทั้งปวงนั้นแหละเป็นหลัก; นี่มันแปลกคินะ จะต้องเอาสังคมเป็นหลักว่าอะไรดีอะไรชั่ว, ไม่ใช่เอาพระเจ้าเป็นหลัก เอาศาสนาเป็นหลัก หรือเอาอะไรที่เราเคยยึดถือกันมาแต่กาลก่อนนะ : ซึ่งศีลธรรมเป็นหลัก. ที่ว่า “เอาสังคมปัจจุบันเป็นหลัก” เขาแยกไว้เป็น ๓ ข้อ คือว่าเอาความยินยอมพร้อมใจกันของคนทุกคน เขาเรียกเป็นภาษาของเขาว่า *Empiricism* ภาษานักศีลธรรมปัจจุบัน. *Empiricism* นี้หมายถึงความที่ยินยอมพร้อมใจกันของคนทั้งปวงอย่างนี้. *consensus gentium* มีความหมายอย่างเดียวกัน, แล้วแต่เขาจะใช้ภาษาละตินหรือภาษาอะไร. ความหมายก็อย่างเดียวกันแหละ ว่า เอาความยินยอมพร้อมใจกันของคนเป็นหลัก ว่าอะไรมันดีอะไรมันชั่ว (นี่ข้อที่ ๑).

แล้วข้อที่ ๒ ก็ว่า *Rationalism* คือ มีเหตุผลพอเพียงที่จะแสดงแก่กันและกันในสังคมนั้น, มันมีเหตุผลพอเพียง *sufficiency of reason* ความพอเพียงของเหตุผล, ก็เหตุผลของคนเหล่านั้นอีกนั้นแหละ แล้วก็เพื่อคนเหล่านั้นแหละ. ระวังให้ดี คือคอยฟังให้ดี : เอาคนเหล่านั้นเป็นหลักเสียเรื่อยไป. แล้ว *Intuitionism* คือพอที่จะเข้าใจกันได้ทันที; เหตุผลหรือว่าหลักเกณฑ์ที่ได้วางขึ้นตามเหตุผลนั้น เป็นสิ่งที่ทุกคนพอจะเข้าใจกันได้ทันที ว่ามันเป็นจริงอย่างนั้น; (นี่ข้อที่ ๓). นี่แล้วมันก็ไม่พ้นไปจากคนเหล่านั้น, อะไร ๆ มันก็อยู่ที่ความรู้สึกของคนเหล่านั้น; เพราะฉะนั้น คนทั้งหมดนั้นมันก็ ยินยอมพร้อมใจกันได้ หรือ ถือว่ามันมีเหตุผลรับได้กันทุกคน หรือว่า มันเข้าใจซึมซาบแจ่มแจ้งในใจได้ด้วยกันทุกคน.

นี่ฟังดูดี; ปรัชญาทางศีลธรรมของโลกในเวลานี้ มันมีอยู่อย่างนี้ มันว่าไว้ (โดยหลัก ๓ ข้อ) อย่างนี้. สรุปความแล้วก็คือว่า แล้วแต่ทุกคน : ถ้ามันตกลงกันได้ว่าอย่างนี้ดี อย่างนี้ชั่ว ก็เอาตามนั้น. ก็แปลว่าแขวนไว้กับความรู้สึกของทุกคนตามหลักที่เขาเรียกว่าประชาธิปไตย. โลกนี้ก็กำลังมีประชาธิปไตย มีในประชาธิปไตย การใช้สิทธิของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน นี้เรียกว่าประชาธิปไตย; มันก็เลยเข้ากันได้กับหลัก *ethics* ทางศีลธรรม คือปรัชญาทางศีลธรรมพอดีเลย : แล้วแต่ทุกคนว่าอย่างนั้น. ทีนี้เราก็ดู, คุณทุกคนถือว่าเป็นอย่างไร; ทุกคนกำลังหมุ่นเหเข้ามาเพื่อเป็นทาสของเนื้อหนังยิ่งขึ้น ๆ ๆ; ปัญหาในโลกเวลานี้ก็มีอยู่เป็นประจักษ์พยานไม่ต้องพูดแล้ว เรื่องฮิปปีก็ดี เรื่องอันทาลอย่างอื่นก็ดี อะไร ๆ ก็ดี มันเป็นหลักฐาน เป็นประจักษ์พยาน ว่าผลของประชาธิปไตยนี้มันเป็นอย่างไรบ้าง.

ถ้าเราจะไม่สนใจข่าวสาร การบ้าน การเมืองของโลกเสียเลยก็ไม่ค่อยรู้เรื่องนี้; แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องสนใจมากมายอะไรนัก เพราะมันแสดงชัดเหลือเกิน, มองเห็นง่าย ว่าเดี๋ยวนี้คนกำลังยึดหลักที่ว่าจะใช้สิทธิของประชาชนโดยประชาชน เพื่อประชาชน แล้วก็เรียกว่าประชาธิปไตย. พวกหนึ่งก็ใช้โดยวิธีไม่บังคับ พวกหนึ่งก็ใช้โดยวิธีบังคับ คือเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั้งนั้นแหละ; จะเป็นคอมมิวนิสต์ หรือจะเป็นนายทุนอะไรก็ตาม มันเพื่อประชาชน มันของประชาชน, เพราะทุกคนมันก็คือประชาชน แล้วก็เห็นแก่ตัว.

ปัญหามันมีอยู่ที่ว่า เขาคนทุกคนเป็นหลักอย่างนี้ เขาคนทุกคนในโลกเป็นหลัก. แม้คนจะแตกต่างกันบ้าง มันก็ยังเป็นเรื่องปลีกย่อย, เรื่องส่วนใหญ่มันเหมือนกันหมดตรงที่เป็นทาสของเนื้อหนัง ของวัตถุนิยม. พวกนายทุนก็เป็น

วัตถุนิยม, พวกคอมมิวนิสต์ก็เป็นวัตถุนิยม; แม้พวกที่ไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ไม่เป็นนายทุนอะไร มันก็เป็นวัตถุนิยม. เด็ก ๆ ของเราเกิดมาไม่ทันเป็นคอมมิวนิสต์ หรือเป็นนายทุน มันก็เป็นวัตถุนิยม; เพราะมันเป็นสิ่งที่เป็นได้โดยง่าย. อย่าว่าแต่ในมนุษย์เลย ในพวกเทวดาในสวรรค์มันก็มีลักษณะที่เป็นวัตถุนิยม; พวกคอมมิวนิสต์จะต้องระบุพวกเทวดาในสวรรค์ว่าเป็นวัตถุนิยม เพราะบูชาเรื่องความรู้สึกทางอายตนะอย่างยิ่ง.

ตรงนี้ต้องเข้าใจไว้ให้ดี ๆ ว่า โลกกำลังตกอยู่ในความมึนเมาของประชาธิปไตย คืออำนาจของทุกคน; ก็แปลว่า ถ้าทุกคนเป็นอย่างไรมันก็พากันดึงโลกไป หมุนโลกไปในทำนองนั้น ในลักษณะนั้น แล้วก็อยู่ในรูปที่เรียกว่าตกลงกันได้เอง. ฉะนั้น คอมมิวนิสต์กับนายทุนมันก็ตกลงกันได้ เพราะมันเป็นวัตถุนิยมเหมือนกัน; มองกันในแง่นี้บ้าง ที่จะตกลงกันได้ในการที่จะรับรองกฎศีลธรรม กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมเหมือนกัน คือเอาตามความต้องการของกิเลสวัตถุ เนื้อหนัง; แต่พวกหนึ่งใช้วิธีรุนแรง, พวกหนึ่งใช้วิธีประนีประนอมอะไรอย่างนี้. เพราะฉะนั้น ข้อที่ว่าตกลงกันได้ มันก็ตกลงกันได้แน่นอน.

มนุษย์นี้มีความลุ่มหลงในสิ่งเดียวกัน แล้วตรงกันแพงเลย; มนุษย์ทั้งโลกมีความลุ่มหลงในสิ่งเดียวกัน คือเนื้อหนัง แล้วก็อย่างที่เรียกว่ามันตรงกันแพงเลย. เพราะฉะนั้น เขาจึงตกลงอะไรกันได้ตรงกันแพง, เขาเอาความรู้สึกในใจเป็นหลักแล้วมันก็ตกลงกันได้ตรงกันแพง, เอาพระเจ้าออกไปเสีย เอาศาสนาออกไปเสีย เอาศีลธรรมออกไปเสีย. นี้เรียกว่าถ้าถือตามหลัก *Empiricism* ว่าถ้าเขาตกลงได้ทันทีตรงกันแพงเลย ทุกคนยินยอมได้. ถ้าถือตามหลัก *Rationalism* มนุษย์ทุก

คนมีความลุ่มหลงตรงกันเผง มันก็มีเหตุผลตรงกันเผงแหละ, มันออกมาจากจิตใจที่มีความรู้สึก มีความลุ่มหลงตรงกันเผง; ฉะนั้น เหตุผลที่ทุกคนจะยกขึ้นมาใช้ มันเลยตรงกันเผงอีก นี่กฎเกณฑ์ทาง *Rationalism* มันก็ทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงศีลธรรมได้อย่างนี้.

ทีนี้สำหรับข้อที่ว่า *Intuitionism* นี่ยิ่งแล้วใหญ่ เอาตามความรู้สึกที่เห็นได้ เข้าใจได้ถึงที่สุดทันที เพราะมนุษย์มันมีความลุ่มหลงตรงกันเผง มันก็มี *comprehension* นี้ตรงกันเผงได้ทันที. แล้วอะไรจะมายับยั้งการแก้ไขศีลธรรมไม่ให้เป็นไปตามกิเลสของมนุษย์ที่นิยมวัตถุ, นิยมเงินไม่เป็นมนุษย์. นี่เป็นเรื่องที่อาจจะไม่มีใครมองเห็นเลยก็ได้ เรามานั่งพูดกันอย่างที่เรียกว่าผิดจากเขา. แต่ผมเห็นว่า มันเป็นเรื่องที่ควรระมัดระวังหรือควรระวังพูดกัน เพราะว่าเราได้พูดถึงสิ่งนี้มาแต่ต้น แล้วก็พูดกันให้จนปลายเสียเลย. ทั้งนายทุนและทั้งคอมมิวนิสต์ล้วนแต่เป็นวัตถุนิยมเท่ากันในแง่เนื้อหา; ฉะนั้น เรื่องที่โลกทั้งโลกจะนิยมเนื้อหา มันก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ง่ายในพริบตาเดียว.

ทีนี้มองดูถึงสิ่งที่เราพูดกันแล้วในวันก่อน คือการศึกษา การประดิษฐ์ ความมั่งคั่งร่ำรวย และความมีอำนาจ ในโลกนี้ มันควบคุมไว้ไม่ได้ มันเป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้; ยิ่งไม่มีการควบคุมได้ยิ่งขึ้น นี่เพราะประชาธิปไตยบ้างเพราะอะไรบ้าง. ฉะนั้น การศึกษานั้น มันก็เข้าไปในทางที่จะส่งเสริมการแก้ไขศีลธรรม แก้ไขศาสนา ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม แล้วมันจะเป็นไปโดยไม่รู้สึกตัว. นี่การศึกษาของมนุษย์ทั้งโลก มันจะเป็นไปในลักษณะที่จะแก้ไขศีลธรรม แก้ไขศาสนา โดยซึ่งหน้าหรือว่าโดยอ้อม หรือว่าโดยไม่รู้สึกตัวก็ตามใจ.

สำหรับการประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อความสุขทางเนื้อหนังนี้ มันไม่ฟังเสียงใครแล้ว ยิ่งควบคุมกันไม่อยู่อย่างนี้ด้วย มันก็พร้อมที่จะสนับสนุนให้เกิดการแก้ไขศีลธรรมต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคของการประดิษฐ์เพื่อความเอร็ดอร่อยทางเนื้อ ทางหนัง. ทั้งผู้ผลิตขึ้นและผู้ซื้อมาใช้ มากิน มาบริโภคนี้ มันมีความเห็นตรงกันหมดในแง่นี้. นี่เรียกว่าการประดิษฐ์สิ่งที่จะขึ้นมาหลอกลวงมนุษย์ หรือว่ามาปรุงแต่งมนุษย์ให้เป็นไปอย่างไรวินั้น มันก็มีอำนาจและมีช่องทางพร้อมที่จะสนับสนุนการแก้ไขศีลธรรม.

ทีนี้พอมาพูดถึง**ความร่ำรวย** แล้วก็ไม่ต้องพูดหรอก : ความร่ำรวยนี้มันไม่มองศีลธรรม มันมองแต่ความร่ำรวย; เช่นเดียวกับ**อำนาจวาสนา** เมื่อไปมาเข้าแล้ว ควบคุมไม่อยู่แล้ว มันก็พร้อมที่จะแก้ไขศีลธรรม คือยกเลิกศีลธรรมระบบเก่า ๆ, แล้วก็**บัญญัติอะไรใหม่ขึ้นมา**ก็เรียกว่าศีลธรรมแทน. ฉะนั้น เราจึงมีศีลธรรมแบบอารยธรรมเนื้อหนังแห่งยุคปัจจุบันอย่างนั้นอย่างนี้อย่างโน้น, มีผลทำให้ในโลกนี้ไม่มีบิดามารดา ครูบาอาจารย์, ไม่มีโลกนี้ ไม่มีโลกอื่น, ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์อย่างนี้เป็นต้น; แล้วก็ดูได้ง่ายนิดเดียวว่าอะไรมันจะเกิดขึ้น.

ความที่ไม่มีบิดามารดาครูบาอาจารย์นี้ เวลาที่เขาไม่มองกันแล้ว ไม่มองเห็นในฐานะเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์. เขาเห็นว่ามันไม่มีความสำคัญอะไร มันไม่ทำอะไรมนุษย์ได้ เพราะว่าเขาก็ใช้อำนาจ ใช้กำลัง ใช้อาวุธ ใช้อะไรปราบปรามอันธพาลได้. เขามองกันไปอย่างนั้น; ไม่ต้องเอาคุณธรรมในจิตใจมาเป็นเครื่องคุ้มครองมนุษย์กันแล้ว. นี่ทีนี้ก็จะมาถึงสภาพของโลกที่ปราศจากศีลธรรม ว่ามันจะอยู่กันอย่างไร.

สภาพโลกข้างหน้า หลังจากปราศจากศีลธรรม.

หลักปรัชญาทางอนาคต มันก็จะเป็นไปได้ในทางที่จะถือว่ากิจกรรมทางเพศ ทางอะไรเหล่านี้ ไม่เป็นสิ่งลามกอนาจาร คือเป็นของธรรมดาสามัญไป; สิ่งที่ต้องปกปิดซ่อนเร้นนั้น กลายเป็นไม่ปกปิดซ่อนเร้น; สิ่งที่จะไม่เอามาพูดในที่ชุมนุมชน เดิมนี่ก็เอามาพูดในที่ชุมนุมชน หรือพูดทางหนังสือพิมพ์ พูดทางวิทยุกระจายเสียง. ในหน้าหนังสือพิมพ์เต็มไปด้วยสิ่งซึ่งสมัยก่อนเขาพูดกันไม่ได้ทั้งนั้นแหละ ที่มาพูดให้คนอื่นได้ยินไม่ได้ทั้งนั้นแหละ; ถึงทางวิทยุก็กำลังตาม ๆ กันไปเหมือนกัน โดยเฉพาะในหน้าหนังสือพิมพ์มีมาก. ถ้าปู่ย่าตายายฟื้นชีวิตขึ้นมาเห็นหนังสือพิมพ์เหล่านี้แล้วก็คงจะสะดุ้ง เพราะว่ามันจะไม่พูดให้เด็กฟังนั้น เดิมนี่ถูกเอามาเปิดเผยยิ่งกว่าเปิดเผย.

บางทีมันเป็นแต่เพียงคำพูดคำหนึ่งเท่านั้นแหละ แต่ถ้าว่าเด็กเขาได้ยินได้ฟังเข้าแล้ว จิตใจมันเปลี่ยนเป็นอะไรไปได้; อย่างนี้เขาจะไม่เอามาพูด, คือไว้กระซิบพูดกันเฉพาะบางคน. เดิมนี่คำพูดชนิดนั้นมันจะมีเกลือไปหมด; เพราะฉะนั้น มันทำให้คนในปัจจุบันนี้ไม่เห็นว่าเป็นสิ่งลามกอนาจาร กลายเป็นของธรรมดาไป. นี่ก็จะถึงยุคหนึ่งสมัยหนึ่งในอนาคต ซึ่งคงจะไม่ไกลนัก มีอะไรที่เป็นสิ่งที่ลามกอนาจารในเรื่องกิจกรรมระหว่างเพศ เป็นเรื่องธรรมดาสามัญอย่างเดียวกับสัตว์เดรัจฉาน แต่ว่าคนมันทำได้ผิดแปลกแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน ฉะนั้น ความลามกอนาจารมันจึงมีมากกว่า แต่เขาก็ว่าเป็นธรรมดา ไม่ใช่สิ่งที่จะถือว่าลามกอนาจาร; ฉะนั้น คำว่าลามกอนาจารนี้จะหายไปจากโลก

จากปทานุกรมของโลก ในเมื่อมีนเมาทางวัตถุถึงขนาดนั้น **ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเพื่อ** หรือ *over-sexed* หรืออะไรทำนองนี้ ไม่มีในปทานุกรมของมนุษย์ในยุคนั้น มีแต่กฎหมายไม่ต้องมีศีลธรรมก็ได้ ศีลธรรมมันเป็นเรื่องยุ่งยากลำบากมันขัดขวางความสนุกสนาน มีแต่กฎหมายอย่าเบียดเบียนกัน. นี่คือการโง่งขนาดหนัก.

มันมีแต่กฎหมายนั่นมันเป็นไปไม่ได้; ก็คอยดูก็แล้วกัน ถ้าในจิตใจของคนเราไม่มีหิริ โอตตปะอยู่บ้างแล้วกฎหมายไม่มีประโยชน์อะไรเลย; เพราะคนมันเป็นยักษ์ เป็นมาร เป็นภูติผีปิศาจขึ้นมามันก็ไม่กลัวกฎหมาย มันก็จะทำอะไรกันซึ่งหน้าได้. ที่เราเคยเรียน **ธรรมะเรื่องโลกบาล ๒** อย่าง : หิริ และ โอตตปะนั่นนะ, ไปศึกษาเสียใหม่ให้เข้าใจดี ๆ จะพบว่าในอนาคตมันจะเป็น **สิ่งสำคัญอย่างยิ่ง;** คือว่าไม่มีในโลก แล้วโลกก็จะไม่มีเครื่องคุ้มครอง, แม้แต่กฎหมายก็คุ้มครองไม่ได้. **แม้ในวันนี้หยก ๆ** เราก็เห็นได้ว่า **ทั้งโลกนี้กฎหมายนี้คุ้มครองคนไม่ได้มากขึ้นทุกที ๆ** คนไม่มีที่พึ่ง แล้วโลกไม่มีชื่อไม่มีแป้นี่มากขึ้นทุกที ๆ. **ทีนี้ต่อไปมันจะมากกว่านั้น;** คือว่าคนที่มึนใจต่ำทราวมเป็นทาสของเนื้อหนัง มันจะเป็นผู้ออกกฎหมาย, แล้วกฎหมายที่ออกมาโดยบุคคลเหล่านี้มันจะอยู่ในรูปชนิดไหนเล่า คิดดูสิ มันก็มีแต่ทำให้โลกนี้ไร้ศีลธรรมยิ่งขึ้น เพราะว่าคนไร้ศีลธรรมมันออกกฎหมาย แล้วกฎหมายนั่นมันจะเป็นอย่างไร.

เดี๋ยวนี้พอพูดได้ว่า คนมีศีลธรรมอยู่บ้างและเป็นผู้ออกกฎหมาย; ถึงอย่างนั้นกฎหมายมันก็ไม่คุ้มครองอะไรได้ เพราะว่าคนทั้งหลายและคนส่วนใหญ่ นั่นมันไม่มีศีลธรรมยิ่งขึ้นทุกที. ฉะนั้น **เจ้าหน้าที่ที่จะรักษากฎหมายมันก็ยังไม่พอ** ยังมีไม่พอยิ่งขึ้นทุกที หรือไม่สามารถจะรักษากฎหมายในที่สุด. ก็ไปดูเอา

เองว่า โลกในสมัยนั้นในลักษณะนั้น ในภาวะเช่นนั้นมันจะเป็นอย่างไร มันจะเป็นโลกที่อยู่ในสภาวะอย่างไร; โลกะ โทสะ โมหะของคนสมัยนั้นมันจะอยู่ในรูปอย่างไร นึกแล้วก็น่าหวาดเสียว; โลกะ โทสะ โมหะของคนสมัยนี้ เวลาที่ยังมีศีลธรรมอยู่บ้างนี้มันก็ยังน่ากลัว.

ทีนี้เมื่อขึ้นถึงขนาดที่ว่าไม่มีศีลธรรมกันแล้ว ความโลภจะไปถึงไหน ความโกรธจะไปถึงไหน ความหลงจะไปถึงไหน; มันก็ต้องเป็นโลกที่สกปรกที่สุด มีดมัวที่สุด เปรี้ยวที่สุด ระอุที่สุด. ทีนี้พูดกลับกันเสียอีกทีหนึ่งว่า เขาไม่ถือว่าโลกะ โทสะ โมหะมีความหมายอะไร มันไม่มีความหมาย มันเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่ในโลก, เอาตามที่กิเลสมันต้องการก็แล้วกัน ไม่เรียกว่าโลกะ ไม่เรียกว่าโทสะ ไม่เรียกว่าโมหะ. ลองคำนวณดูที่ว่ามันจะเป็นอย่างไร ถ้ามนุษยสมัยนั้นมันเป็นถึงขนาดนั้น ไม่เรียกโลกะ โทสะ โมหะว่ากิเลส ว่าของเลวทราม ถือเป็นของธรรมดาหมด แล้วใครมีอำนาจจะทำอะไรก็ทำไป ตามความมั่งมีร่ำรวย; แต่แล้วมันก็แข่งขันกันอย่างไม่มีการขบเซตจำกัด.

นี่ขอให้หลับตามองโลกในยุคที่มันจะต้องมีขึ้นอย่างแน่ ๆ ถ้าว่ามันยังเป็นอยู่อย่างนี้ละ มันยังเป็นอยู่ในลักษณะอย่างนี้ มันไม่เลี้ยวกลับเสีย มันไม่ถอยหลังเข้าคลองเสีย มันยังไปต่อไป เติลิดเปิดเปิงไป; มันก็ต้องถึงยุคนั้นแหละ. ทีนี้มันก็จะตรงตามความหมายของคำว่าโลกร้อยเปอร์เซ็นต์เลย. พวกคุณบางคนไม่เคยเรียนบาลี ไม่รู้ว่าคำว่าโลกมันแปลว่าอะไร; อยากจะบอกให้รู้ว่า คำว่าโลกในภาษาบาลีนั้น มันแปลว่าสิ่งที่ต้องแตก แล้วก็แตกแน่. คำว่าโลกนี้แปลว่าแตก

นะ, *root* ของกิริยาที่มาเป็นคำว่าโลกคำนี้มันแปลว่าแตก สำหรับสิ่งที่ต้องแตก และสิ่งที่แตกแน่; ตัวพยัญชนะแปลว่าอย่างนั้น.

อรรถะก็หมายถึงตัวก่อนโลก *แผ่นดินโลก* นี้ก็มี, หรือหมายถึง *สัตว์โลก* คือสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ก็มี; ฉะนั้น โดยอรรถะมันหมายถึง *ตัวโลก the globe* นี้, *the world* *สัตว์โลก* นี้; นี้เรียกว่าโลกโดยอรรถะ. แต่โดยพยัญชนะ ภาษาบาลี แปลว่าสิ่งที่ต้องแตกแน่, ภาษาไทยเราก็รับมาโดยตรงจากภาษาบาลี. ก็แปลว่า *โลก* นี้ก็คือสิ่งที่ต้องแตกแน่ มีการแตกเป็นธรรมดา. นี้มันจะแตกได้แล้ว เพราะว่าโลกนี้มันถูกนำไปโดยมนุษย์ที่ไม่ใช่มนุษย์ คือเป็นคนที่ไม่มียศธรรม ยิ่งขึ้น ๆ จนเป็น *โลกที่ไร้มนุษยธรรม* แล้วมันก็จะมียศพออย่างนี้ คือการแตก; มันแตกในภายในก่อน แล้วมันก็จะแตกในภายนอก.

แตกภายใน คือว่าจิตใจของมนุษย์มันแตกก่อน, นี้เรียกว่าโลกมันแตกในภายใน : จิตใจของมนุษย์เสื่อมทรามลงถึงที่สุด เรียกว่าโลกแตกในภายใน. พอได้แตกในภายในถึงที่สุดแล้ว *แตกภายนอก* ก็จะต้องแตก, คือต้องรบราฆ่าฟันกัน ทำลายโลกนี้. ลองเอาระเบิดร้ายกาจนั้นมาโยนใส่กันทุก ๆ ประเทศดูเถอะ โลกนี้ จะไม่มีเหลือได้; นี้เรียกว่าแตกภายนอก, เป็นผลออกมาจากการที่มันแตกภายในแล้ว. เมื่อมันแตกทั้งภายนอกภายในแล้ว มันก็คือแตกร้อยเปอร์เซ็นต์แหละ; โลกนี้มันต้องแตกร้อยเปอร์เซ็นต์ ตรงตามคำของมัน, คำที่เป็นชื่อของมันว่า *โลก* คือสิ่งที่มีการแตกเป็นธรรมดา. ลองนึกเล่น ๆ คว้า ภาษานี้มันก็ประหลาดนะ, ทำไมมันจึงเกิดขึ้นมาอย่างนี้; หรือคนอินเดียในสมัยโบราณคิดคำบรรพท์ทำไมเอาคำนี้มาเป็นคำสำหรับใช้เรียกสิ่งที่เรียกว่าโลก, มันก็ต้องแปลว่าต้องแตกแน่; คล้าย ๆ เขามีญาณเห็นในอนาคต จึงใช้คำพหูชนิดนี้.

ที่นี้เราไปรับเอาภาษาอินเดียมาใช้ในภาษาไทย เรียกว่าโลกเข้าด้วย เหมือนกัน, แต่ไม่รู้ว่ตัวหนังสือคำนี้มันแปลว่าสิ่งที่ต้องแตกเป็นธรรมดา; ก็สนใจกันแต่ทำโลกนี้ให้เจริญ. ที่นี้พอเจริญขึ้นมาในทางวัตถุ มันก็หลงวัตถุ มีจิตใจที่ไม่มีมนุษยธรรม; โลกภายในมันแตกแล้วหนักเข้า ๆ, โลกภายนอกมันก็แตกอีก. ควรจะรู้กันไปถึงความคิดโบราณโบราณโดยเฉพาะในอินเดีย ที่เขาคิดว่าโลกนี้มันก็คือสิ่งที่จะมีขึ้น, มีขึ้นแล้วก็เจริญขึ้น ๆ ๆ, พอสูงสุดแล้วก็ถดถอย แล้วก็แตกสลายไปยุคหนึ่ง; แล้วก็ตั้งต้นใหม่ เกิดขึ้น เจริญขึ้นสูงสุดแล้วก็ถดถอย แล้วก็แตกสลายไป; อย่างนี้เรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด. เขากำหนดเวลาด้วยตัวเลขที่เราไม่อยากจะไปจำมัน, ก็อสงไขยแสนกัปอะไรก็ตามใจ ไม่รู้ว่มันมากเป็นสักเท่าไรแน่, รู้แต่ว่มันมากเหลือเกินแหละ ใ้อเวลานั้น.

ความคิดอันนี้ ถึงแม้ทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันนี้ก็ค้านไม่ได้ ทั้งที่ว่คนโบราณตั้งหลาย ๆ พันปีมาแล้วเขาคิด และเขาเชื่อกันอย่างนั้นนะ. ความรู้ความคิดของนักวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบันนี้ก็ค้านเขาไม่ได้; เพราะมองเห็นอยู่ว่มันจะเป็นอย่างนั้นได้ แม้ในทางวัตถุก็เป็นอย่างนั้นได้ คือโลกนี้มันเก่าเข้า มันก็ต้องแตกด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง หรือว่โลกมันหย่อนสภาพในแรงเหวี่ยงของมัน มันก็ถูกดวงอาทิตย์ดูดเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์เรื่อย ๆ ๆ เข้า วันหนึ่งมันก็หลอมตัวเข้าไปในดวงอาทิตย์ก็ได้ ตามเดิมก็ได้. เดียวนี้แรงเหวี่ยงมันยังมากอยู่ มันยังมาหมุนอยู่ไกล ๆ ดวงอาทิตย์รอบ ๆ นี้; พอมันน้อยลง ๆ มันก็ถูกดูดใกล้เข้าไป ๆ, วงนั้นมันแคบเข้าจนเข้าไปหาดวงอาทิตย์ตามเดิม อย่างนี้มันก็แตกได้. นี้ทางวัตถุแท้ ๆ ไม่เกี่ยวกับจิตใจ; แต่คนโบราณครั้งกระโน้นเขาถึงถึงจิตใจ แล้วเขาถึงถึงโลก

สัตว์มนุษย์; เขาไม่ค่อยเล็งถึงตัวโลกแผ่นดินหรือ, เขาไม่ค่อยเห็นความสำคัญของโลกแผ่นดิน.

โลกมนุษย์นี้มันจะเลวลง ๆ ๆ จนสลายตัว จนกระทั่งโลกแผ่นดินนี้มันสลายไปด้วยได้. ทีนี้ถ้าว่าโลกแผ่นดินมันยังไม่สลาย, โลกมนุษย์นั้นมันก็เวียนกลับ คือนึกได้; อย่างที่เขาทำนายกันไว้ว่า มันจะเกิดมหิกศัญญี คือคนบ้าคลั่งไม่เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ ทำลายล้างกันอย่างวินาศหมดเหลือไม่ก็คน ที่มันเพิกเฉยมันรอดตายอยู่ได้ในโลกนี้ไม่ก็คน, นอกนั้นตาย ตายเสีย ๘๘ เปอร์เซนต์อย่างนี้; เหลือ ๑ เปอร์เซนต์มันค่อยออกมา แล้วเกิดความคิดที่เปลี่ยนแปลง เห็นโทษของความเลวของมนุษย์. ทีนี้มันก็ไม่ทำอย่างนั้นอีก; มันตั้งต้นใหม่ คือตั้งต้นมีศีลธรรมกันใหม่ตามแบบที่เคยตั้งต้น จนจะมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นอีก, นานเข้า ๆ ก็เหลือแต่พระพุทธรูปอีกแหละ แล้วกลับไปหาความแตกสลายในทางศีลธรรมอีก; เขาทำนายไว้แบบนี้.

แม้พระพุทธภาษิตก็มีในบางสูตร ว่ามนุษย์นี้ มันก็จะมิกิเลสราคะ ตัณหาหนาแน่นยิ่งขึ้น ๆ ๆ ผิดจากแต่ก่อน; ก็มีความเลวในหมู่มนุษย์มากขึ้น ๆ ๆ, จนพวกเทวดาก็พลอยวิปริตไปด้วย ทำให้ฝนไม่ตกลงมายังโลกนี้, ทีนี้เมื่อโลกนี้ไม่มีฝนตกคุณก็คิดคุณก็แล้วกันว่ามันจะเป็นอย่างไร มันก็ไม่มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอะไรที่จะกินได้ มันก็ต้องอดอยากและตายกันหมด. พระพุทธภาษิตข้อนี้จะเล็งถึงตัววัตถุอย่างนั้นจริง ๆ หรือจะต้องแปลความเป็นอย่างอื่น มันก็มีปัญหาอีกเหมือนกัน; เช่น “ฝนไม่ตก” อย่างนี้หมายความว่า มันไม่มีธรรมชาติเลยในโลกนี้ แล้วมันก็ไม่ทำอะไรจะกิน, วิญญาณ ดวงจิตวิญญาณมันไม่มีอะไรจะกิน มันก็ตาย

หมดแหละ. ถ้าสมมติว่า “ฝนคือธรรมะ” มันไม่ตกลงยังจิตใจของมนุษย์ในโลกนี้, จิตใจของมนุษย์ในโลกนี้ก็ไม่มีอะไรจะกิน.

เช่นเดียวกับว่า ถ้าฝน, ฝนจริง ๆ นี้มันไม่ตกลงมายังแผ่นดินนี้ ทำนาไม่ได้ ไม่มีข้าวจะกินมันก็ต้องตาย. แต่คำพูด พระพุทธภพิตของพระพุทธเจ้า นั้นมักจะเข้าไปในทางภาษาธรรม ภาษาจิต ภาษาวิญญูณทั้งนั้น. ฉะนั้น เข้าใจให้ดี ๆ; ท่านว่ามันจะเลวจนถึงขนาดฝนไม่ตก คือมันเลวถึงขนาดที่ไม่มีธรรมะอยู่ในโลกเลย, มันก็ต้องตายจากความเป็นมนุษย์ โลกนี้เป็นโลกที่ไม่มีมนุษย์. นี่ผมมองเห็นในลักษณะนี้ ว่าโลกที่ปราศจากมนุษยธรรมมันจะมีภาวะอย่างนี้ และมันเป็นสิ่งที่มองเห็นยิ่งขึ้นทุกทีว่ามันจะเป็นไปได้ในอนาคต ถ้าหากว่าโลกนี้ยังขึ้นเป็นอยู่อย่างนี้ ยังขึ้นเป็นไปในรูปนี้; เว้นไว้เสียแต่ว่า มันจะมีอะไรมาทำให้เปลี่ยนกระแส เปลี่ยนทางเดินกลับไปถอยหลังเข้าคลอง, จากยุคที่มีแต่พระพุทธรูปนี้ ไปหายุคที่มีพระพุทธเจ้าจริง ๆ กันอีกเท่านั้น.

นี่ผมพูดวันนี้ อาจจะเป็นเรื่องเพ้อเกินความจำเป็นก็ได้; แต่ผมอยากจะพูด อยากจะให้พวกคุณโดยเฉพาะที่วัยรุ่นนี้ได้ยินได้ฟังเรื่องอย่างนี้บ้าง เพื่อจะได้เอาไปคิดไปนึก, มันคงจะฉลาดกว่าที่ไม่ได้ยินได้ฟังคำพูดเหล่านี้เสียเลย. ฉะนั้น คนโบราณเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เขาพูดกันไว้อย่างไรก็ไปคิดดู; แล้วโลกในปัจจุบันนี้หยก ๆ ในยุคปิงปองนี้มันกำลังกลานไปอย่างไร ก็เอาไปคิดดู, หรือมันกำลังวิ่งจีไปอย่างไร ก็ไปลองคิดดู, แล้วมนุษยธรรมในโลกมันร่อยหรอ ๆ ลงไปอย่างไร ก็ลองสังเกตดู. โลกที่มันปราศจากมนุษยธรรมแล้วมันจะมีภาวะอย่างไร ก็คงจะมองเห็นได้ไม่ยากนัก; แต่ว่าต้องหลับตามอง, คือหลับตามาก ๆ แล้วจะ

มองเห็นได้ลึก; คือทำจิตใจให้มันละเอียดประณีตสุขุม อย่างเป็นนักวิปัสสนา
แล้วก็มอง, จะมองเห็นได้.

ขอสรุปความสั้น ๆ แต่เพียงว่า โลกนี้ทั้งโลกมันตกอยู่ในกำมือประชา
ชนนั้นเองมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นประชาธิปไตย. ทีนี้คนทุกคนเป็นทาสของวัตถุคือ
เนื้อหนัง แล้วทุกคนที่อ้างตนเป็นเจ้าของโลกนี้ มันก็จะทำไปในลักษณะที่เป็น
วัตถุนิยมหมด; ก็จะไม่มีการทะเลาะอยู่ในโลก, รากะ โลกะ โทสะ โมหะเป็น
ของดีไปเลย เป็นของถูกต้องไปเลย, กิจกรรมลามกอนาจารกลายเป็นของธรรมดา
ไปเลย, ความเบียดเบียนก็ถือว่าเป็นตัวใครตัวมันก็แล้วกัน เป็นของธรรมดาไปเลย
, กฎหมายออกมาไม่มีใครสามารถจะรักษาไว้ได้ เพราะว่าทุกคนไม่มีหิริ
โอตตปปะเหลื่ออยู่ในใจ แม้แต่กระฝักเดียว. นี่คือภาวะของโลกที่ไร้มนุษยธรรม
เป็นสิ่งที่จะมีได้หรือไม่, ก็เอาไปคิดดูก็แล้วกัน; ผมนั้นยืนยันว่า ถ้าขึ้นปล่อยกัน
อยู่อย่างนี้ แบบนี้แล้ว จักมีเป็นแน่นอน จึงเอามาพูด.

เอาละสำหรับวันนี้พอกันที, พอสมควรแก่เวลาแล้ว.

มนุษยธรรม

- ๓๒ -

๘ พฤษภาคม ๒๕๑๕

จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.

(ตอน ๑ : กรณีจะช่วยกันควบคุมการศึกษาอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.)

วันที่ ๘ พฤษภาคม สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายต่อจากเรื่องที่แล้วมา.

[บรรณและบททวน.]

เราได้พูดกันมาถึงเรื่องอันเกี่ยวกับมนุษยธรรมในทุกแห่งทุกมุม เป็นเวลา ๓๑ ครั้งมาแล้ว. วันนี้จะได้พูดกันในปัญหาสุดท้ายจนจะจบเรื่อง คือการหยิบเอาปัญหาเกี่ยวกับการแก้ไข ขึ้นมาพิจารณากันโดยละเอียด; วันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.

ขอเตือนท่านผู้ฟังทั้งหลายว่า อย่าได้ลืมเสียว่า ในการพูดทุกครั้งที่แล้วมานั้น เราพูดกันถึงปัญหาของมนุษยชาติ ก็คือของมนุษย์ทุกคนในโลก, มิใช่มุ่งหมายเฉพาะพวกใดพวกหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่ง; เพราะเรากำลังพูดถึงสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรมของมนุษย์. เดี่ยวจะเปลอไปว่า เป็นเรื่องพูดเกี่ยวกับประเทศเราโดยเฉพาะ หรือประเทศไหนโดยเฉพาะ, มันจะเกิดความเข้าใจผิดไม่มีประโยชน์ แล้วบางทีจะกลายเป็นโทษไปด้วยก็ได้; ฉะนั้น อย่าลืมว่า เรากำลังพูดถึงปัญหาของมนุษย์, ไม่ใช่ปัญหาของบุคคลนะ, หรือแม้แต่ประเทศใดประเทศหนึ่ง.

ทีนี้ก็มีข้อที่จะต้องทำความเข้าใจกันอีกนิดหนึ่งว่า มันหน้าที่อะไรของเรา? อาจจะมีคนถามขึ้นมาอย่างนี้ว่า มันหน้าที่อะไรของเราที่จะต้องไปคิดถึงเรื่องของผู้อื่น, หรือคนทั้งโลก? คำถามนี้มันเป็นคำถามของบุคคลที่มองแต่ตัวเอง; แต่ถ้ามองไปให้กว้างถึงกับว่า เราก็เป็นมนุษย์คนหนึ่งของมนุษย์ในโลก, อย่างนี้แล้วมันก็รู้สึกได้ว่า เราก็มมีส่วนที่จะต้องรับรู้เกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้; แล้วก็ไม่ต้องไม่ลืมว่า มนุษยธรรมนั้นมันตั้งรากฐานอยู่บนการนึกถึงผู้อื่น. การที่รับรู้และเอาใจใส่และระลึกถึงผู้อื่นนั้นแหละ มันเป็นรากฐานของมนุษยธรรม. ถ้าแต่ละคนมันจะคิดเห็นแต่ตัวเองอย่างเดียวแล้ว มันก็คงไม่ดีกว่าสัตว์ เพราะว่าสัตว์มันก็รู้จักแต่ตัว หรืออย่างมากที่สุดก็พวกของตัวเพียงไม่กี่ตัว. มนุษย์นี้มันไกลกว่าสัตว์มาก ฉะนั้น มันจึงต้องรู้จักรับผิดชอบทุกอย่างที่มันเกี่ยวกับมนุษย์; ดังนั้น เราจึงต้องทำชนิดที่เรียกว่า ต้องรู้ต้องซึ้งกับสิ่งที่เกี่ยวกับมนุษย์. ดังนั้นจึงไม่มีคำถามชนิดนั้นเกิดขึ้น ในบุคคลที่ยอมรับรู้ในความมีมนุษยธรรมของตัวเอง.

ปัญหาที่ปลีกย่อยออกไปอีกหน่อยหนึ่งก็คือว่า นี่จะไปหาความผูกพันมาเป็นพันธะแก่ตัวเองทำไม ? ถ้าถือตามหลักธรรมะถือว่าเราอยู่ในโลกต่างคนต่างก็มีกรรมเป็นของตัวเอง, ปฏิบัติเอาตัวรอดได้ไม่ดีกว่าหรือ ? หลักธรรมะชนิดนี้มันยังเป็นที่น่าสนใจไม่ได้สำหรับคนเหล่านั้น; เพราะหลักธรรมะที่แท้จริงมันถึงถึงการไม่เห็นแก่ตัวหรือไม่มีตัว, การปฏิบัติธรรมะก็ปฏิบัติเพื่อให้หมดความเห็นแก่ตัวไม่มีตัว, เมื่อมันได้ผลมันก็มีโอกาสที่จะนึกถึงคนอื่น หรือยกให้คนอื่นไปเลย. อย่างพระพุทธเจ้า หรืออย่างใครก็ตามที่มีธรรมะสูงสุดนะ กลายเป็นไม่มีตัว แล้วก็ยกตัวให้ผู้อื่นให้สัตว์ทั้งหลายไปเสียเลย.

นี่เป็นแนวกว้าง ๆ หรือเป็นแนวที่เรียกว่ามันเป็นหลักพื้นฐานทั่วไปสำหรับคนเราจะต้องรู้สึก และรู้จัก. เนื่องจากไม่ยอมรับรู้หลักการนี้ โลกมันจึงเป็นอย่างนี้ อย่างที่กำลังเป็นอยู่; มันก็มีภาวะที่น่าเศร้า หรือน่าทุเรศอะไรก็ตามอย่างที่เราได้กล่าวถึงกันแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา. ดังนั้น ในวันนี้มันก็เป็นการสมควร ที่เราจะพูดกันถึงวิธีการแก้ไขในสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา หรือว่าป้องกันไม่ให้ลุกลามต่อไป : ที่เกิดอยู่แล้วก็ต้องแก้ไข, ที่จะมาใหม่ก็ต้องป้องกัน. ในครั้งที่แล้วมาเราได้พูดกันเป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า โลกมันไร้มนุษยธรรมขึ้นทุกทีนี้ก็เพราะว่า เราควบคุมการศึกษาไม่ได้ ควบคุมการประดิษฐ์ไม่ได้ ควบคุมความร่ำรวยไม่ได้ ควบคุมอำนาจไม่ได้ ไม่มีใครควบคุมใครได้, โลกมันจึงเป็นอย่างนี้.

ทีนี้เราก็มานึกถึงลู่ทาง ที่เรียกว่าจะควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้โดยวิธีใด; อันแรกที่สุด มันก็ต้องนึกถึงสิ่งที่เรียกว่าการศึกษา ให้เป็นที่รับรู้กันทั่วไป. การควบคุมการศึกษานี้ มันก็เป็นสิ่งที่ทำยาก เพราะว่ามันใช้อำนาจบังคับอะไรกัน

ไม่ได้, มันมีอยู่แต่ทางที่จะทำความเข้าใจกันเท่านั้น. นี่ก็เป็นหลักใหญ่ ๆ ที่ว่า โลกในปัจจุบันนี้ใครจะบังคับใครไม่ได้, มันก็อยู่แต่แลกเปลี่ยนความรู้ ความรู้ดีทางวัฒนธรรม ทางศีลธรรมอะไรกัน ให้มันถูกต้องและให้มันมากพอ, แล้วค่อย ๆ มีความเข้าใจในสิ่งเหล่านี้ดีขึ้น ก็จะทำให้ทำความเข้าใจกันได้มากขึ้น. นี่มันจึงจะค่อยมีการควบคุม ที่เรียกว่าเป็นไปได้โดยราบรื่นและเป็นการควบคุมอยู่ในตัว. โทษของการศึกษาที่ควบคุมไม่ได้ก็พูดกันมาแล้ว.

ควบคุมการศึกษาให้ถอยหลังเข้าคลองถูกต้อง โลกจะมีมนุษยธรรมได้.

[: ให้ศาสนาควบคุมการศึกษา.]

ทีนี้จะพูดถึงการควบคุม มันก็เนื่องกันอยู่กับข้อที่ควบคุมไม่ได้ หรือสิ่งที่จะต้องควบคุม ฉะนั้น เราจึงจะดูกันโดยรายละเอียด. พูดอย่างกำปั้นทุบดินที่ว่า **จะต้องควบคุมการศึกษานี้ให้ถอยหลังเข้าคลอง คือให้ถอยหลังกลับเข้าไปสู่คลองที่ถูกต้อง.** เดียวนี้มันกำลังเตลิดเปิดเปิงออกไปนอกคลอง ไปในทางที่จะวินาศ; ใช้คำอย่างนี้คำเดียวก็พอ. โลกมันจะวินาศ โลกาวินาศ เพราะมันเดินออกนอกคลองของความปลอดภัย. **ถ้าสามารถจะควบคุมให้ถอยหลังเข้าคลอง** ก็หมายความว่า**เข้าไปในคลองที่มันถูกต้อง**อย่างที่เรารู้กันไปแล้วว่า เราเคยมีความเจริญในโลกนี้มากขึ้น ๆ จนมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นในโลก แล้วเดี๋ยวนี้มันก็เหลือแต่พระพุทธรูป; พระพุทธเจ้าในลักษณะที่ว่า “**ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นเห็นธรรม**” นั้นหายไป เหลือแต่พระพุทธรูป. ทีนี้การถอย

หลังเข้าคลอง ก็คือถอยหลังจากที่มันเหลือแต่พระพุทธรูปนี้ เข้าไปหายุคที่มันมีพระพุทธรเจ้ากันจริง ๆ.

พูดอย่างนี้ก็มีคนหาว่า ครีคระบ่าบอเต็มที. แต่ครั้งบอกให้เขาหาวิธีที่ไม่ครีคระบ่าบอมาดู มันก็ไม่มี; ฉะนั้น เราจึงยังคงถือว่า ข้อนี้เป็นความถูกต้อง : ควบคุมโลกนี้ให้มันถอยหลังเข้าคลองไปสู่ยุคที่มีศีลธรรม ให้มีการศึกษาชนิดที่ทำให้โลกนี้มันมีศีลธรรม หรือว่ามีวัฒนธรรมประเภทมโนธรรม. มโนธรรมประเภทวัตถุนั้น มันเจริญมากจนทำให้โลกให้เป็นอย่างนี้; นี่มันก็ต้องปรับปรุงกันใหม่ ให้ศีลธรรมซึ่งเป็นเรื่องทางมโนธรรมมันมีส่วนที่จะควบคุมวัตถุ, ทางอื่นทำไม่ได้ นอกจากมีการศึกษาที่ถูกต้อง. เดียวนี้การศึกษา ที่เรียกว่าการศึกษาในโลกนี้ไม่ได้พูดถึงสิ่งนี้เลย เพราะเขาถือว่าศีลธรรมนี้อยู่นอกวงของการศึกษา.

ผมก็เคยชักใช้นักศึกษา; ที่เขาเรียกว่านักศึกษา หรือผู้สำเร็จการศึกษา ในฝ่ายวิชาการศึกษานี้ เขาแยกเอาวิชาการศาสนาหรือศีลธรรมนั้นออกไปเสียจากการศึกษา. คนไทยเราไปตามกันฝรั่ง ก็เลยแยกศีลธรรมหรือศาสนาออกไปจากขอบวงของสิ่งที่เรียกว่าการศึกษา; เขาแยกไปให้มันเป็นเรื่องส่วนตัวบุคคล ใครอยากได้ก็ศึกษาเอาเอง; หรือว่าเป็นเรื่องของส่วนบุคคล ของครอบครัวที่อยากจะมีศีลธรรม มีการศึกษาก็ไปติดต่อกับศาสนาเอาเอง, ไปติดต่อกับทางวัดหรือทางการศาสนาเอาเอง, ไม่มารวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าการศึกษาในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ในอะไร.

แม้โรงเรียนของทางศาสนามันก็แยกกันอยู่เป็น ๒ ฝ่ายแหละ : ฝ่ายการศึกษาก็ฝ่าย ฝ่ายศาสนาก็ฝ่าย. เดียวนี้เมื่อคนมันหลงไหลในทางวัตถุมากขึ้น มันก็มีศาสนากันแต่ปากนั่นแหละ; โรงเรียนทางศาสนาก็เสื่อมลง มีศาสนากันแต่

พอเป็นพิธี. ที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือว่า โรงเรียนทางศาสนานั้นหาได้รู้ตัวศาสนาที่แท้จริงไม่, มันก็เอาศาสนาที่แท้จริงมาประยุกต์กันเข้าไม่ได้ หรือมันไม่มีจะมาประยุกต์กับนักเรียน; การศึกษาในโรงเรียนมันจึงไม่มีสิ่งที่เรียกว่าศาสนาหรือศีลธรรม. ฉะนั้น เราจะต้องนึกกันถึงข้อนี้ว่า มันเป็นปัญหาที่มีอยู่อย่างนี้ จะทำกันอย่างไร? จะแก้ไขกันอย่างไร? มันก็กำปั่นทุบดินนี้แหละ : ก็ทำให้มันมีเรื่องศีลธรรมหรือเรื่องศาสนา รวมอยู่ในการศึกษานั้น. แต่พูดอย่างนี้ก็ยังไม่ถูก; มันต้องพูดกันในลักษณะที่ว่า ให้ศีลธรรมหรือวิชาศีลธรรม หรือการศานานั้น มันควบคุมการศึกษาอีกทีหนึ่ง หรือว่าสิ่งที่เรียกการศึกษานั้น มันต้องมีส่วนที่เป็นเรื่องศีลธรรมสำหรับมนุษย์นั้นนะ มากกว่าที่เป็นวิชาความรู้เพื่อปากเพื่อท้อง.

ฉะนั้น ถ้าเราจะนึกถึงประวัติการศึกษาของมนุษย์ ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์โน้นมาแล้ว : การศึกษาอยู่ในวัด หรือว่าเกี่ยวกันอยู่กับศาสนาทั้งนั้น ฉะนั้น เขาไปศึกษาเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมเกี่ยวกับศาสนา แล้วก็เรียนวิชาหนังสือ หนังสือนี้เป็นเรื่องพลอยได้, หรือว่าอย่างน้อยก็เรียนไปพร้อม ๆ กัน; พอจบการศึกษาจากวัดจากวาอะไรก็มีจิตใจดีเหมาะสำหรับจะเป็นมนุษย์ แล้วก็รู้หนังสือพอสมควร. เดียวนี้การศึกษาในปัจจุบันนี้ มันไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับจิตใจหรือศาสนา, เรารู้แต่หนังสือหนังสือวิชาที่จะทำให้คนเป็นทาสของวัตถุนิยม; มันมีกันแต่อย่างนี้.

เด็ก ๆ ของเราเรียนเข้า ก็ยังเป็นทาสของวัตถุนิยม เรื่องทางจิตใจไม่รู้เรื่อง; นี่มันต่างกันอย่างนี้ตรงกันข้ามทีเดียว กับการศึกษาสมัยโบราณที่เขาให้อยู่

ในมือของศาสนา. มันก็เลยเกิดมีแต่ความรู้ชนิดที่เป็นอันตรายทั้งนั้น : **ความรู้ที่เราให้ศึกษากันอยู่ในเวลานี้มีแต่อันตราย.** ข้อแรกก็คือว่าทำให้เป็นทาสของวัตถุนิยม ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางอะไรก็ตาม. การศึกษาที่เขาว่าคือนักคือประสมกันไปกับเรื่องเล่นเรื่องร้องเพลงเรื่องอะไร; ใ้อัการเล่นเป็นการศึกษาอย่างนี้ มันเป็นเรื่องทำให้เกิดนิสัยที่เป็นทาสของวัตถุนิยม. ทีนี้เรื่องที่เอามาเรียนมาสอนนั้นก็เพียงแต่เรื่องให้สามารถประกอบอาชีพ, สำเร็จปริญญา ปริญญาไหนก็ตามเพียงเพื่ออาชีพแขนงใดแขนงหนึ่ง.

ทีนี้อีกทางหนึ่งก็ให้เรียนสิ่งที่ไม่จำเป็นที่มนุษย์จะต้องเรียนนี้มันมากเหลือเกิน; กลายเป็นว่าความรู้ที่มากนั้นมันมากอย่างความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด. แต่คำว่าไม่รอดในที่นี้ก็ มันมีความหมายไปในทางจิตใจเป็นส่วนใหญ่. ฉะนั้น เราจึงเห็นว่าโลกมีการศึกษาก้าวหน้าถึงขั้นที่เขาเรียกว่าปริญญา หรือยิ่งกว่าปริญญาอะไรมากขึ้นทุกที; แต่แล้วความเป็นอัมพาตในโลกมันก็มากขึ้นทุกที ทุกข์ร้อนหรือวิกฤตการณ์ของโลกก็มากขึ้นทุกทีในโลกนี้ พร้อมกับที่การศึกษาชนิดนี้มันเจริญขึ้นมา. นี้ก็รวมอยู่ในคำว่ายิ่งรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด.

ทีนี้อีกทางหนึ่ง มันก็เป็นความรู้ชนิดที่เรียกว่า บ้าหอบฟาง. หนังสือหน้าต่างดำรับตำราวิชาอะไรต่าง ๆ ในโลกนี้มันทวีขึ้น เหมือนกับการประดิษฐ์ชนิดหนึ่งเหมือนกันแหละ; แล้วมันบ้าหอบฟาง คือมันไม่รู้จะใช้อะไรได้ หรือมันมากจนไม่รู้จะใช้อะไรอย่างนี้ก็มี. ผมดูในหนังสือชั้นดี ตำราชั้นดีของเขา พูดเรื่องอะไรพูดไว้มากพูดไว้หมดตั้งแต่สมัยที่เรียกว่า ต่อกันกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พอเริ่มสมัยประวัติศาสตร์ก็เริ่มมีบันทึก มีอะไร เขาก็รวบรวมไว้

ทุกเรื่อง, เช่นเรื่องศาสนานี้มีอย่างละเอียดลออทุกศาสนา. โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับพระเจ้าอย่างนี้ คำว่า “พระเจ้า” นี้พูดอธิบายไว้สักหลายร้อยหรือเกือบพันพันมิติ, พันมิติที่แสดงว่าพระเจ้าคืออะไร หรือทุกแง่ทุกมุมที่เกี่ยวกับพระเจ้า. แต่แล้วพระเจ้ายิ่งตายไปจากโลก คือคนไม่รู้จักว่าพระเจ้าคืออะไร อยู่ที่ไหน จนพระเจ้าตายไปจากโลก; แต่เราไปดูในหนังสือในคัมภีร์นั้นแล้ว โอ๊ย! มันมากอย่างนี้, มันกลายเป็นบ้าหอบฟางอย่างนี้.

ความรู้เรื่องพระเจ้ายกลายเป็นเรื่องบ้าหอบฟาง, ความรู้เรื่องศาสนาก็กลายเป็นเรื่องบ้าหอบฟาง. นี่มันไม่พอที่จะช่วยคนได้ ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด; หรือหนักยิ่งกว่านั้น ก็ความรู้ที่มันเป็นชนิดบ้าหอบฟางไปหมด. ลักษณะอันนี้มันมีอยู่เดี๋ยวนี้และมีลดลงมากระทั่งถึงเรื่องเด็ก ๆ ในโรงเรียน, แม้แต่ชั้นอนุบาลเป็นต้น ก็ให้เรียนในเรื่องที่ยังไม่รู้ว่าจะใช้อะไรนั้นแหละ หรือเรียนอย่างที่ยังไม่ต้องเรียนนั้นแหละมากเกินไป; ที่ต้องเรียน ที่ต้องให้มนุษย์ให้มันรู้จักเป็นมนุษย์นั้นไม่ได้เรียน โดยเฉพาะเรื่องศีลธรรมอย่างนี้. ฉะนั้น เด็ก ๆ

จึงไม่มีศีลธรรม แต่ว่าเรียนหนังสือเก่ง สอบไล่ได้เรื่อย แล้วมีสติปัญญาเฉียบแหลมในทาง *intellect*; แต่แล้วก็ไม่มีศีลธรรม.

ต้องเน้นการศึกษาให้มีกตัญญูกตเวที แล้วศีลธรรมอื่น ๆ จะตามมา.

นี่การศึกษาในโลกนี้ยุคนี้มันเป็นอย่างนี้; ศีลธรรมมีสักชนิดหนึ่งสำหรับจดีใส่สมุดไว้แล้วเก็บ; ฉะนั้น เด็กของเราจึงไม่มีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดา

มารดา ครูบาอาจารย์. เรื่องมันก็เลยแตกแขนงออกไปเป็นความไร้ศีลธรรมอย่างอื่น ๆ แหะละ; ก็จะไม่ซื่อสัตย์ จะไม่เคารพคนแก่คนเฒ่า จะเห็นแก่ตัวมากขึ้นอย่างนี้. ทุกแขนงมันจะเป็นไปในทางร้ายหมด; เพียงแต่เด็กมันขาดความรู้สักประเภทกตัญญูกตเวทียอย่างเดียว. เดี่ยวนี้ถ้าเราพูดอย่างนี้ เขาก็เรียกว่าบ้าบอ ครีคระ ยิ่งกว่าบ้าบอครีคระไปเสียอีก; แต่สำหรับผมมีความเห็นอย่างนี้เต็มทีว่าเด็กจะต้องได้รับการสั่งสอนและอบรมโดยเร็วที่สุด ก่อนแต่เรียนหนังสือด้วยซ้ำไป ให้เขารู้จักความกตัญญูกตเวทีย. หนังสือที่เรียนก็ต้องเรียนเรื่องความกตัญญูกตเวทีย, แล้วการควบคุมการอบรมการอะไรโดยรอบก็มันเป็นเรื่องกตัญญูกตเวทีย. มันมีแผนการที่เหนือเด็ก ๆ เหนือจิตใจของเด็ก ๆ, ที่หลอกลวงก็ได้; จะใช้คำว่า “หลอกลวง” ก็ได้ ให้เด็ก ๆ มีความกตัญญูกตเวทีย. นี่การศึกษาจะต้องเป็นรูปนั้น มนุษย์จึงจะมีการศึกษา.

เดี๋ยวนี้ให้เรียนแต่หนังสือ มันก็ฉลาด, แล้วมันก็ใช้ความฉลาดเพื่อประโยชน์แก่กิเลส; ศีลธรรมมันก็ไม่มี. ทีนี้ถ้าว่าเรามีการศึกษาชนิดที่สร้างพื้นฐานสำคัญที่สุดของศีลธรรมแล้ว มันก็ไม่พ้นไปจากเรื่องนี้. มนุษย์สมัยโบราณเขารอดตัวกันมาได้ เพราะพอคลอดออกมาก็จะแวดล้อมให้เกิดนิสัยแห่งความกตัญญูกตเวทีย; จนคล้าย ๆ กับว่ามีแผนการที่จะเรียก –เรียกร้องหนี้สินตอบแทนจากเด็ก ๆ จากอนุชนอย่างนี้. ถึงคนเดี๋ยวนี้ก็เถอะ : ถ้าเราเสนอขึ้นมาอย่างนี้ เขาว่านี่มันเป็นแผนการที่คนแก่ ๆ จะทวงบุญคุณต่อเด็ก ๆ นะ; นี่ความเข้าใจกันไม่ได้มันก็เป็นเสียอย่างนี้.

ความกตัญญูกตเวทียของเด็กนั้น ไม่ใช่ว่าเพื่อมันจะได้เลี้ยงคนแก่คนเฒ่าคนแก่บิดามารดาอย่างเดียวนั้น. มันคนที่เห็นแก่ตัวจึงจะมองอย่างนั้น. เพราะถ้า

กตัญญูกตเวทิมันต้องรักพ่อแม่. เดียวนี้มันรักพ่อแม่กันก็มากน้อย, มันรักตัวเอง มันพร้อมที่จะถลุงทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ หรือว่าจะจับพ่อแม่ใส่กรก. นี่มีความรักพ่อแม่ด้วยคุณธรรม. ที่รักเพราะว่าชื่อของให้กิน ชื่อของให้เล่น เลี้ยงคุณนี้, ความรักอย่างนี้ไม่ถาวร; มันต้องเสริมต่อไปอีก จนถึงให้เกิดความรู้สึกกตัญญูกตเวทิตี่ได้เกิดมา และได้เลี้ยงดู ที่ให้กินให้เล่น. **ความกตัญญูกตเวทิตี่ เป็นรากฐานของศีลธรรมทั้งปวง;** นี้พูดย้ำ ๆ อยู่เรื่อย. อันแรกก็จะทำให้รักพ่อแม่ บิดามารดา ครูบาอาจารย์; **อันที่ ๒** ก็จะทำให้เคารพเชื่อฟังบิดามารดา ครูบาอาจารย์; **อันที่ ๓** จะทำให้เขาเป็นคนซื่อสัตย์ ซื่อตรงเพราะว่ามันทรยศต่อพ่อแม่ บิดามารดา ครูบาอาจารย์ไม่ได้ คือเป็นผู้มีบุญคุณ. (**อันที่ ๔**) ที่นี้พอมันโตขึ้นมันมีเพื่อน, เพื่อนก็กลายเป็นผู้มีบุญคุณ แล้วมันจะทรยศขบถต่อเพื่อนก็ไม่ได้. (**อันที่ ๕**) พอมันรู้สึกว่ประเทศชาติมีบุญคุณมีความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันรักษา, ความกตัญญูต่อประเทศชาติมันก็เกิดขึ้น. (**อันที่ ๖**) ที่นี้ทางจิตใจ, มันก็จะขอบพระคุณพระพุทธเจ้าที่ได้สั่งสอนวิชาความรู้ทางจิตทางใจ; มันก็กตัญญูต่อพระพุทธเจ้า มันทำอะไรไม่ได้ ทำผิดไม่ได้ในทางจิตใจ.

ฉะนั้น คนโบราณเขาจึงเล็งกันในข้อนี้มาก; ถ้าเราศึกษาคุณประวัติทางศีลธรรมทางวัฒนธรรมนี้ จะเห็นว่ามันมีมากที่เขาเอาใจใส่ในข้อนี้ คือ**ความกตัญญูกตเวทิตี่**ของเด็ก ๆ ของอนุชน. เราเอารูปภาพเรื่องกตัญญูกตเวทิตี่ ๒๔ เรื่อง มาเขียนไว้ในตึกนี้ ที่เสาสาหนึ่ง, มีผู้คัดค้านว่ามันเป็นเรื่องบ๊าบอแล้วโว้ย ใครเขาจะเชื่อ; เด็กคนไหนมันจะเชื่อเรื่องอย่างนี้ มาเขียนไว้ทำไมแสดงความโง่ แสดงความล้าสมัย. ผมก็ไม่เห็นด้วย คือไม่รู้สึกลักษณะนั้น; มีความรู้สึกว่ แม้ว่าคน

กตัญญูกตเวที; จะค่อย ๆ มีเชื้อและจะค่อย ๆ สร้างขึ้นมา ดีกว่าไม่เคยเห็นภาพเหล่านี้เลย.

นี้ภาพ ๒๔ ภาพนี้จะมีประโยชน์อย่างนี้; ฉะนั้น เขาจึงยกย่องกันมาก เขาจึงเทิดทูนกันมาก ในหมู่ชนที่มองเห็นธรรมะข้อนี้. ที่นี้คนสมัยนี้มันก็ไม่มองเห็น แล้วมันก็ได้ลูกหลานที่อกตัญญูสมน้ำหน้ามันเลย สมน้ำหน้าคนสมัยนี้ นะ ที่ไม่มองเห็นประโยชน์หรือพอใจคุณธรรมข้อนี้. ฉะนั้น ผมจึงว่าการที่จะจัดการศึกษาหรือการควบคุมการศึกษาในโลกนี้เสียใหม่ ถ้ามีอำนาจทำได้ ก็จะต้องยกเรื่องกตัญญูกตเวทีนี้เป็นอันแรก ให้เด็กศึกษาตั้งแต่ชั้นเตรียมอนุบาล จนชั้นอนุบาล จนชั้นมหาวิทยาลัยเลย, ให้มันเต็มไปด้วยเรื่องของความกตัญญูกตเวที; เรียนพร้อมกันไปกับหนังสือ หรือว่าเรียนก่อนหนังสือ. พอเด็กคลอดออกมาแต่อ่อนแต่อ่อนนั้น จะต้องให้เข้าใจเรื่องความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ที่ทำให้ชีวิตมาคือบิดามารดา; มันก็กลายเป็นเด็กที่เป็นมนุษย์ มันเป็นเด็กที่มีความเป็นมนุษย์ก่อเชื้อขึ้นในจิตใจ. นั่นแหละมันจะมีคุณธรรมหรือศีลธรรมอย่างอื่นตามมา โดยลำดับ ๆ มากขึ้น ๆ.

เรื่องศีลธรรมนี้เป็นเรื่องทำจิตใจให้มีความเป็นมนุษย์; ส่วนการศึกษาที่เขาให้เด็กเรียน หรือให้นักเรียนเรียนกันอยู่สมัยนี้ เป็นเรื่องที่ทำให้มีจิตใจเป็นอย่างสัตว์ได้โดยไม่รู้ตัว คือเขาไม่ได้มีความแน่นอนที่จะทำให้คนมีศีลธรรมมีจิตใจมีศีลธรรม เพียงแต่ให้ความฉลาดเฉย ๆ, บางทีก็ฉลาดจนยุ่งหัวจนไม่รู้จะเอาอะไรกันแน่. เอาละ, เดียวนี้ว่าฉลาดอย่างถูกต้องนี้ ถ้าปล่อยไปตามเรื่องมันก็จะใช้ความฉลาดไปในทางเห็นแก่ตัว มันก็ได้เปรียบข้างฝ่ายกิเลส กิเลสนี้เอาความ

ฉลาดไปใช้หมด ทางศีลธรรมเลยไม่ได้; ฉะนั้น เราจะต้องให้การศึกษาชนิดที่ว่า ให้กิเลสเป็นฝ่ายเสียเปรียบ หรือไม่อาจจะเกิดดีกว่า; ให้เรื่องของศีลธรรมมันได้เปรียบอยู่ตลอดเวลา.

หนังสือแบบสอนอ่านสำหรับเด็กแรกเรียน เมื่อสมัยผมเป็นเด็ก ๆ นะ, ผมยังเก็บไว้ดูเล่น ๕๐-๖๐ ปีมาแล้วนี่; หนังสือสอนอ่านนั้นจะมีแต่เรื่องศีลธรรมทั้งนั้น : แบบสอนอ่านเล่ม ๑ แบบสอนอ่านเล่ม ๒ อะไรก็ตาม มันเต็มไปด้วยเรื่องศีลธรรม. ส่วนแบบสอนอ่านสมัยนี้มันเต็มไปด้วยเรื่องฉลาดเฉลียวอย่างอื่น; กระทั่งเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์การเมืองอะไรไปก็มี. ลูกเด็ก ๆ ชั้นอนุบาลนี้เรียนวิทยาศาสตร์แล้ว ให้มันฉลาดแล้ว; แต่เด็ก ๆ สมัยผมนั้นพบแต่หนังสือสอนอ่านที่เต็มไปด้วยเรื่องศีลธรรม.

หนังสือฝรั่ง *reader* ของฝรั่งก็เหมือนกัน; ผมเห็นหนังสือชุดหนึ่งสมัยผมเด็ก ๆ นะ เขาเรียกว่า *Royal reader*; เดียวนี้ก็มีซากหนังสือเหล่านี้เหลืออยู่ไปหาอ่านดูตามห้องสมุดเถอะ มันเต็มไปด้วยเรื่องศีลธรรม จะแทรกอยู่เป็นโคลงเป็นกลอนตอนท้ายทุกเรื่อง. เรื่องวิชาที่ให้ฉลาดนั้นก็เหมือนกันแหละ เรื่องต้นไม้ เรื่องสิ่งของ เรื่องสินค้า เรื่องภูมิศาสตร์อะไรก็มีเหมือนกัน, มันมีเพิ่มมากขึ้น ๆ ในเล่มหลัง ๆ; แต่เล่ม ๑ เล่ม ๒ เล่ม ๓ นี้มันจะเต็มไปด้วยเรื่องศีลธรรม ที่เป็นเนื้อเรื่องก็มี เป็นเนื้อเรื่องสุภาษิตสอนศีลธรรมที่โลกที่มนุษย์ต้องปรารถนา, และคำกลอน โคลงกลอนท้ายเรื่องก็เต็มไปด้วยเรื่องศีลธรรม. พอมาดูหนังสือ *reader* เดียวนี้แล้ว, แฮม ! มันจะรู้สึกว่ามันต้องการให้คนเป็นอะไรไปแล้ว, มันพูดกันแต่เรื่องฉลาดทั้งนั้นแหละ ไม่พูดในแง่ของศีลธรรม; แล้วก็

แทรกเรื่องการเมือง เรื่องอะไรเข้าไปมากขึ้น ๆ. ฉะนั้น โลกนี้มันจึงเปลี่ยนมาก ถึงขนาดนี้ เพราะการศึกษามันเปลี่ยนถึงขนาดที่ทำให้คนฉลาดทันอกทันใจ, แล้วก็ไม่ได้ควบคุมไว้ด้วยพระเจ้า หรือด้วยศีลธรรม; โลกมันจึงเป็นอย่างนี้.

ต้องเน้นให้การศึกษามีความหมายตรงกับ “ศึกษา” ในพุทธศาสนา.

การศึกษาจะต้องมีหลัก : คำว่า “ศึกษา” นั้นนะควรจะมีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า “ศึกษา” ในพระพุทธานุสสธรรม. เราเรียกกันว่า “ศึกษา” ในภาษาไทย, ใช้คำสันสกฤตเป็นหลักจริง ๆ ออกมาเป็นศึกษา; แต่ที่เป็นภาษาบาลีในพุทธศาสนานั้นใช้คำว่า “สิกขา”. ที่จริงคำเดียวกัน เพียงแต่รูปบาลี รูปสันสกฤตเท่านั้น. ถ้าให้การศึกษามาในยุคนี้อย่างนี้ มีหัวใจของมันเป็นอันเดียวกับคำว่าสิกขาในพระพุทธานุสสธรรม, มนุษย์จะปลอดภัย. คำว่าศึกษาที่เขาใช้กันอยู่เดี๋ยวนี้ มันเป็นเรื่องเรียนวิชา เรียนหนังสือ เรียนให้คนฉลาด. เรียนเพื่อให้คนฉลาด เขาเรียกการศึกษา. แต่คำว่าสิกขาในพระพุทธานุสสนั้น หมายถึงการบังคับตัวเอง; ความรู้ความสามารถในการที่จะบังคับตัวเองทางกาย ทางวาจา ทางจิต นั่นเขาเรียกว่าสิกขาในพระพุทธานุสสธรรม. ทีนี้คำว่าศึกษาในภาษาไทย ชาวบ้านปัจจุบันนี้ ทั่วโลกก็ได้ไม่เฉพาะเมืองไทยเรา ให้รู้หนังสือ ให้ฉลาด แล้วก็เตรียมพร้อมสำหรับจะไปเป็นประโยชน์ทางการเมือง เพราะฉะนั้น มันจึงแตกต่างกันลิบและ; ทั้งที่แท้คำว่าศึกษากับคำว่าสิกขานั้นคือคำคำเดียวกัน เพียงแต่ว่าอันหนึ่งเป็นรูปสันสกฤต อันหนึ่งเป็นรูปบาลี.

ฉะนั้น อยากจะพูดว่า ถ้าให้การศึกษาของโลกในยุคปัจจุบันมีประโยชน์แก่ความเป็นมนุษย์แล้ว, การศึกษานั้นจะต้องมีหมายความอย่างเดียวกับคำว่าศึกษาในพระพุทธศาสนา คือการบังคับตัวเองทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจไปตั้งแต่อ่อนแต่อกเลย; ฉะนั้น ลูกเด็ก ๆ จะต้องอยู่ในระเบียบวินัยที่ดี. ไม่ใช่ว่าเรียนหนังสือ ๆ ๆ กันเสียตะพึด; จะต้องอยู่ในระเบียบวินัยที่เป็นการบังคับตัวเองอยู่ตลอดเวลา, แม้ว่าเรียนหนังสือก็ต้องเป็นเรื่องให้บังคับตัวเองได้. ที่จริงมันก็เป็นอยู่แล้ว เช่นว่าเราจะเรียนหนังสือให้รู้นี่ เราก็ต้องบังคับตัวเองให้เรียน; แต่เดี๋ยวนี้เขาก็ไม่ได้ถือหลักอย่างนั้น, ให้มันเรียนปนเล่น ให้มันเล่นปนเรียน, มันไม่ต้องบังคับตัวเอง หรือไปบังคับน้อยเข้า. ถ้ามันอยากจะเขกหัวครูเล่นก็ได้เดี๋ยวนี้ เพราะวาระเบียบใหม่ ๆ เขาออกมาว่าให้ครูนี้ตามใจหรือว่าเป็นเพื่อนกับเด็ก ๆ ให้มากที่สุด; อย่างนี้มันไม่ใช่บังคับตัวเองแล้ว.

ยิ่งเราไปอ่านเรื่องราวของนักเรียน ระหว่างนักเรียนกับครูในต่างประเทศด้วยแล้วยิ่งใจหายแหละ; ถ้าเรายังเคยรู้เรื่องระเบียบนี้ ตามแบบโบราณของไทย ๆ มันจะใจหายแหละ. นี่มันล้วนแต่ไม่มีการบังคับตัวเองทั้งนั้น; เพราะฉะนั้น มันจึงมีการไม่บังคับตัวเองยิ่งขึ้น ๆ, มันจึงมีการตั้งครุฑในห้องเรียนอย่างนี้ ซึ่งเดี๋ยวนี้กำลังจะถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ผิด ไม่เสียหายในทางศีลธรรมแล้วนะ, ผมอ่านหนังสือพิมพ์ได้ข่าวว่าอย่างนั้น. การที่นักเรียนหรือนิติจะตั้งครุฑในห้องเรียนนั้น มันไม่ผิดศีลธรรมแล้ว ถือเป็นของธรรมดาไปแล้ว. เรื่องนี้เราเคยพูด

กันทีหนึ่งแล้วในคราวที่แล้วมา ที่เขาจะแก้สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม; แต่ในวันนี้เราจะพูดกันเฉพาะในแง่ที่ว่าไม่มีการบังคับตัวเอง ในสิ่งที่เรียกว่าการศึกษาของโลก

ปัจจุบันนี้ยิ่งจั้น ๆ. ถ้าอย่างไรรู้ก็ขอให้สิ่งที่เรียกว่าการศึกษานั้น มาเป็นสิ่งที่เดียวกับสิ่งที่เรียกว่าสิกขาในพระพุทธศาสนาเถอะ, มนุษย์จะมีศีลธรรมและจะมีมนุษยธรรมในที่สุด.

นักเรียนจะต้องเป็นพรหมจารี (ดำเนินชีวิตตามอาศรมที่ ๑).

นักเรียนจักต้องเป็นพรหมจารี; พอพูดอย่างนี้คนสมัยนี้แม้แต่พวกครูบาอาจารย์เอง จะเรียกว่าไอ้บ้า ครีคระเหลือเกินแล้วที่จะให้นักเรียนเป็นพรหมจารี. นี่ก็เพราะไม่รู้ความหมายของคำว่าพรหมจารี. คำว่า “พรหมจารี” เขาแปลว่าผู้บังคับตัวเองอย่างเฉียบขาด. ขอให้นึกถึงที่เราเคยพูดกันมาหลายสิบครั้งแล้วก็ได้ เรื่องอาศรม ๔ สำหรับมนุษย์ มีอยู่ : พรหมจารี คฤหัสถ์ วนปรีสถ์ สันยาสี. มนุษย์เกิดมาจะต้องเป็นพรหมจารีไปกว่าจะถึงวันแต่งงาน; พอถึงวันแต่งงานก็เปลี่ยนเป็นอาศรมคฤหัสถ์; เป็นคฤหัสถ์เพียงพอแก่ความต้องการแล้ว ก็เปลี่ยนเป็นอาศรมปลีกตัวอยู่ในที่สงบสงัดคือวนปรีสถ์; ถ้าว่ายังมีอายุยืนต่อไปได้อีก เป็นที่พอใจในความสุขส่วนตัวแล้ว ก็เป็นสันยาสี, คือเป็นผู้แจกของส่่องตะเกียงในทางวิญญาณ ให้แก่ลูกหลานหรือให้แก่เพื่อนมนุษย์.

ระยะที่เป็นพรหมจารี ตั้งแต่คลอดออกมาจนถึงวันแต่งงานนั้น เขาเรียกว่าพรหมจารี, เขาเรียกกันมา ๒-๓ พันปีแล้วเป็นอย่างน้อย; ฉะนั้น เข้าใจความหมายของคำว่าพรหมจารีให้ดี ๆ ก็จะเป็นนักเรียน เต็มไปแต่ด้วยการบังคับตัวเอง สูงขึ้นมาเป็นลำดับ ๆ ๆ, พอพูดได้ พอพูดเป็นพออะไรก็ต้องรับคำสั่งสอน บังคับบัญชาจากพ่อแม่ ครูบาอาจารย์; แล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาแต่จะทำตามเท่านั้น

แหละ ไม่อยากเป็นเจ้าของผู้ตั้งแต่เล็กเหมือนเด็กสมัยนี้หรอก เพราะมันถูกทำให้เข้าใจว่า นั่นมันเป็นบาป นั่นมันเป็นของเลวทรามสำหรับคนเรา มันก็ได้(มันก็ได้) ตั้งหน้าตั้งตาแต่จะเป็นพรหมจารี ก็บังคับตัวเองอย่างเคร่งครัด ตามคำสั่งของ บิดามารดา ครูบาอาจารย์.

ไม่ใช่เฉพาะแต่เรื่องเพศนะ, เรื่องทุกอย่างเลย; พอเป็นพรหมจารี จะต้องบังคับตัวเองในทุกเรื่องที่ต้องบังคับ : บังคับความรัก บังคับความโกรธ บังคับความหลง บังคับความอะไรต่าง ๆ ในส่วนจิตใจ; แล้วก็บังคับการพูดจาให้มันอยู่ในระเบียบวินัย, การกระทำทางกายให้อยู่ในระเบียบวินัย, อันใดที่เขาได้ถือกันหรือบัญญัติกันไว้ว่ายังไม่ใช่เรื่องของคนพรหมจารีแล้วยังไม่นึกไม่ฝัน ไม่แตะต้อง แล้วก็ไม่มีโอกาสจะแตะต้อง.

ทีนี้เดี๋ยวนี้โลกมันคิดจนเป็นบ้า มันมีหนังสือพิมพ์ มันมีวิทยุ มันมีโทรทัศน์ไปอยู่ถึงในห้องนอน ที่ทำให้คนพรหมจารีเหล่านี้มันทนเป็นพรหมจารีอยู่ไม่ได้ มันก็ชิงสุกก่อนห่าม มันก็ทำอะไรไปพร้อม ๆ กันไป. ฉะนั้น เราจะต้องมีความรู้สึกที่จริง มีความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงเกี่ยวกับเรื่องนี้ ว่าเดี๋ยวนี้มนุษย์มันไม่มีการบังคับตัวเองตั้งแต่อ่อนแต่ออก จนถึงวันแต่งงานเหมือนกับคนสมัยโบราณ. นี่มนุษย์มันจึงมีวิญญูณเป็นสัตว์เดรัจฉานมากกว่าคนสมัยโบราณ ตั้งแต่อ่อนแต่ออกเหมือนกัน; แต่เขาก็ว่า แหม ! นี่เจริญ โลกนี้กำลังเจริญ มนุษย์กำลังเจริญ อยู่ในโลกสมัยที่เจริญที่สุด; นี่มันเจริญตามความหมายของคนที่ไม่มีความศีลธรรม. ถ้าความรู้สึกของคนที่มีศีลธรรมจะรู้สึก ว่า เดี่ยวนี้น่าใจหาย โลกมนุษย์

นี้มีความบ้ำหลังแต่ในทางวัตถุ, ไม่มีความเจริญตามแบบของมนุษย์ในด้าน มนุษยธรรม.

ฉะนั้นนักเรียน, ถ้าเข้าใจคำว่าพรหมจรรย์ แล้วเป็นพรหมจรรย์กันให้ ถูกต้องจนกว่าจะถึงวันแต่งงาน, ดีกว่าเป็นอณฑพาลในโรงเรียน ดีกว่าเป็นฮิปปี ฮิปปีแบบไหนก็ตามใจ; เป็นพรหมจรรย์ดีกว่า. แต่เดี๋ยวนี้ก็คูสิ เด็ก ๆ ของเรามัน ไปตามกันฝรั่งเป็นฮิปปีในโรงเรียน เป็นฮิปปีในมหาวิทยาลัย. เป็นครูบาอาจารย์ แล้วก็ยังสมัครจะเป็นฮิปปี; มันก็ละเลยวัฒนธรรมไทยของบรรพบุรุษ ทำลาย เหยียบย่ำศีลธรรมหรือกฎเกณฑ์ของบรรพบุรุษ. นี่การศึกษามันจึงเป็นอย่างนี้.

การศึกษาต้องเน้นให้มีหลักฐานเกิดมาทำไม.

ผมเคยพูดมามากครั้งแล้วว่า การศึกษานั้น จะต้องมึหลักฐานที่ทำให้ผู้ ศึกษาอย่างถูกต้องว่า ตนนั้นเกิดมาทำไม ว่ามนุษย์นี้เกิดมาทำไม. เดี่ยวนี้ไม่มี การทำอะไรให้นักเรียนเข้าใจเลยว่า เกิดมาทำไม; ชั้นอนุบาลก็ดี ชั้นประถม มัธยม มหาวิทยาลัยก็ดี ไม่มีการสั่งสอนอบรมที่ไหนที่จะทำให้รู้ ให้นักเรียนหรือนิสิตรู้ว่าเรานี้เกิดมาทำไม; มันไม่มี, เพราะเขาเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ, ไม่ต้องการที่จะให้คนรู้ว่าเกิดมาทำไม; ก็สอนแต่ให้ฉลาดปราดเปรื่องอย่างหลบหู หลับตา อย่างบ้าหอบฟาง; ในมหาวิทยาลัยมีแต่นักบ้าหอบฟาง รู้มากมายแต่ไม่รู้ ว่าเกิดมาทำไม. ฉะนั้น จึงดำเนินชีวิตจิตใจให้ไปถูกร่องรอยของมนุษย์ไม่ได้ เพราะเขาไม่รู้ว่เราเกิดมาสำหรับเป็นมนุษย์, เป็นมนุษย์คือเป็นอย่างไรเขาก็ไม่รู้ แล้วก็ยังไม่เคยฝันว่า “เราเกิดมาสำหรับเป็นมนุษย์”.

นี่มันมีการศึกษาที่ไม่ช่วยให้นักเรียนเป็นมนุษย์ในลักษณะอย่างนี้; มันเป็นการศึกษาที่เป็นบ้าเป็นหลัง ทำให้ไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม; จนว่าในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยนั้นมันไม่มีครูแล้ว ไม่มีครูบาอาจารย์แล้ว มีแต่คนรับจ้างสอนหนังสือ. ในบางโรงเรียนมี “นางชั่ว” สำหรับนักเรียนชาย คือครูผู้หญิงที่บ้าตามกันฝรั่งนั่นนะ ที่แต่งตัวยั่วชวน, แล้วเข้าไปสอนนักเรียนในห้องเรียนที่เป็นนักเรียนชายอย่างนี้; อย่างนี้มันไม่มีครูหรอก มันไม่มีสิ่งที่เรียกว่าครูหรอก เพราะเด็ก ๆ เหล่านั้นไม่คิด ไม่รู้สึกว่าเป็นครู, แล้วตัวครูผู้สอนเองนั้นก็รู้สึกว่าเป็นครู; มันบ้าแต่เรื่องความยั่วชวน แล้วมันจะเป็นครูอย่างไรได้.

นี่โรงเรียนของเราก็จะมีมากขึ้นในลักษณะอย่างนี้; มันไม่มีนักเรียนและมันไม่มีครู. มันมีแต่คนบ้าชนิดใดชนิดหนึ่งสองฝายนั่นนะไปเกี่ยวข้องกัน. มันมีคนบ้าเรียนก็เพื่อที่จะสอบไล่ได้ จะมีประโยชน์แก่อาชีพ; แล้วคนสอนมันก็สอนเพื่ออาชีพ ไม่มีเจตนาารมณ์แห่งความเป็นครู; ก็เรียกว่าโรงเรียนนั้นไม่เป็นโรงเรียนเลย เพราะมันไม่มีทั้งครูและไม่มีทั้งนักเรียน มีแต่คนบ้าชนิดใดชนิดหนึ่งไปทำงานสัมพันธ์กันอยู่. นี่ในโลกนี้ทั้งโลกมันกำลังเป็นอย่างนี้นะ, ไม่ใช่เฉพาะบ้านเรา หรือประเทศไทยเรา; มันไม่มีโรงเรียน มันไม่มีการศึกษาที่ตรงความมุ่งหมายของความเป็นมนุษย์. การศึกษาที่แท้จริงมันจะต้อง อย่างน้อยในขั้นหลักวิชานั้น จะต้องทำให้คนรู้ว่าเกิดมาทำไม แล้วจะได้ทำให้มันถูกต้อง.

เน้นให้เล่าเรียนในลักษณะที่รู้จักทำให้ชีวิตจิตใจเป็นสุข, เป็นต้น.

ถ้าจะพูดให้ชัดเจนไปอีกก็ว่า การศึกษานี้มันต้องมีเพื่อว่าให้คนมันสามารถจะหาความสุขได้จริง จากวิชาความรู้นั้น; เราจะต้องให้เขาเล่าเรียนในลักษณะที่รู้จักทำให้ชีวิตจิตใจนี้มันเป็นสุขได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะอย่างไร. ต้องนึกถึงข้อที่ว่า กรรมนี้มันจำแนกสัตว์ให้เป็นต่าง ๆ กัน : เป็นคนโง่ เป็นคนฉลาด เป็นคนกลาง ๆ, แล้วมันก็เป็นลูกชานาชาวสวน ลูกพ่อค้า ลูกอะไรต่าง ๆ, มันเป็นต่าง ๆ กันทั้งนั้นแหละ, หรือบางทีก็มีอนามยคติ มีอนามยไม่ดี มีร่างกายดี มีร่างกายไม่ดี, มันเป็นต่าง ๆ กันมาก; ฉะนั้น การศึกษานั้นมันจะต้องมีไปในการทำงานที่ว่าให้คนทุก ๆ คน ทุก ๆ แบบนี้ มันสามารถจะมีความสุขได้ ตามสมควรแก่อัธภาพของตน ๆ.

เดี๋ยวนี้ไม่มีใครสนใจที่จะให้มันเป็นไปในลักษณะอย่างนี้; มันมีแต่จะรับจ้างสอนเอาเงินเดือน แล้วก็สอนกันตะพึด, แล้วก็หลอกโดยไม่รู้สีกตัวให้ทุกคนมุ่งหน้าจะเรียนเหมือนกันหมด จะเรียนเอาปริญญา เอาอะไรให้ได้ให้เหมือนกันหมด, แม้แต่ลูกคนที่มันโง่ หรือกรรมมันสร้างมาไม่ดี มันไม่อาจจะเรียนได้หรอก แต่แล้วมันก็จะอยากเรียน แล้วไม่มีใครบังคับเพราะว่าเป็นประชาธิปไตย; พ่อแม่มันโง่ มันก็ส่งลูกที่ไม่ควรจะเรียนนี้ให้ไปเรียน เพราะความนิยมมันเต็มไปทั้งโลกที่จะต้องเรียนมหาวิทยาลัยกันทั้งนั้น.

นี่คือความบ้ำหลังของมนุษย์ในสมัยนี้; เพราะฉะนั้น มันจึงหาความสุขเฉพาะตน หรือที่เหมาะสมแก่ตนไม่ได้ มันจึงต้องเป็นฮิปปี. หลังจากเรียน

มหาวิทยาลัยจบแล้วมันก็ต้องไปเป็นฮิปปี เพราะมันไม่รู้ว่าจะทำอะไรชีวิตจิตใจ หรือความรู้สึกนี้ จะมีความสุขได้. ฉะนั้น การศึกษาที่ดีมันจะต้องมีหลักใหญ่ ๆ ที่ทำให้ทุกคนหาพบความสุขชนิดสูงต่ำตามระดับที่เหมาะสมแก่ตน แล้วก็เหมาะสมแก่วัยด้วย; ดังนั้น เด็กอนุบาลก็ต้องมีความสุขไปตามแบบเด็กอนุบาล, เด็กประถมก็ต้องมีความสุขความพอใจไปตามชั้นประถม, ชั้นมัธยม ชั้นนิสิต มันจะต้องได้รับความสุขที่เป็นความถูกต้อง ที่เกิดจากธรรมะนั้นนั้นจะอยู่ตลอดเวลา. ที่นี้มันก็ไม่ไปหลงในเรื่องวัตถุเนื้อหนัง เรื่องกิเลสตัณหา เรื่องอะไรได้; มันไม่ต้องไปเป็นฮิปปีในที่สุด.

มันไม่ต้องเรียนในโรงเรียนอย่างนี้ด้วยซ้ำไป; เรียนอย่างสมัยโบราณ ก็ยังได้, สามารถจะหาความสุขได้ตามแบบของชาวนาชาวสวน. มันไม่โง่เกินไปหรอก; เพราะว่าเดี๋ยวนี้อะไร ๆ มันก็แพร่หลาย ไม่ต้องเข้ามหาวิทยาลัยหรอก ก็ทำนาทำสวนได้. จะไปเรียนมหาวิทยาลัยเกษตรฯ ก่อน แล้วจึงจะออกมาทำนาอย่างนี้; มันเรื่องโกหกปกคลุมทั้งนั้น, มันเป็นเรื่องที่จะไปเป็นครูเป็นอะไรไปทางโน้น เติลิดเปิดเปิงไปทางโน้น, แล้วก็ล้วนแต่เพื่อหารายได้ให้ดี ให้เร็วให้ทันแก่กิเลสทั้งนั้น. ที่นี้ต่อไปก็คงจะลำบากเพราะว่ามันไม่มีคนที่จะเป็นชาวนาชาวสวนอะไรโดยแท้จริงได้ เพราะจิตใจมันไม่อยากจะ เป็นด้วยความจำเป็น; มันเห่อการศึกษา เห่ออำนาจวาสนาอะไร ไม่มีใครอยากจะ เป็นชาวสวนชาวนา, เพราะว่าเขาหาความสุขไม่ได้จากการเป็นชาวสวนชาวนา. แต่ว่าลึกลับของพระพุทธเจ้า นั้น สามารถทำให้ทุกคนมีความสุขได้ตามควรแก่สถานะหรือแก่กรรม

หรือผลกรรมของตน; คนก็เลยไม่ต้องไปแย่งกันที่จะไปเป็น... แย่งกันแต่เรื่องได้ดีได้ดีเหมือนคนสมัยนี้.

ฉะนั้น ขอให้ดูว่า ผู้ที่สำเร็จการศึกษาชนิดนี้จบไปแล้ว มันเป็นอย่างไบบ้าง; แล้วต่อไปมันจะยังมีปัญหามาก คือว่าผู้จบปริญญาเนี่ยมากล้นเกินกว่าการทำงาน; ผลสุดท้ายก็มาเป็นกรรมกรที่เร็ว ไม่มีความสุขทนทุกข์อย่างตกรอกแต่ต้นจนตาย. นี่ความผิดพลาดของการศึกษา.

มันจะนึกถึงข้อที่ว่า การศึกษาจะต้องตั้งต้นด้วยการทำให้คนรู้จักตนเอง รู้จักว่าเกิดมาทำไมนี้ไปก่อน, แล้วต้องถูกบังคับหรือควบคุมให้อยู่ในความเป็นพรหมจารี คืออยู่ในระเบียบวินัยนี้ทุกอย่างทุกชนิดเลย เรื่อย ๆ ไป; แล้วถ้าดีกว่านั้นก็ต้องให้มีการเสียสละพร้อมกันไปในตัวด้วย. เช่นเป็นเด็กนักเรียน จะต้องมีการบังคับตัวเองอย่างดีที่สุดทางกาย ทางวาจา ทางใจ, จะต้องมีความกตัญญูต่อบิดามารดา ครูบาอาจารย์โดยแท้จริง, แล้วจะต้องเสียสละกระทำการเสียสละด้วยออกแรง ออกอะไรต่าง ๆ นี้สักครึ่งเวลาเรียน.

เน้นให้ผู้เรียนทำงานเสียสละ—เคารพผู้แก่เฒ่า.

เมื่อผมเป็นเด็ก, เป็นเด็กวัดนะ, พอต้นเช้าก็ต้องไปทำอะไรอย่างหนึ่งแหละ เช่นไปตักน้ำที่บ่อขึ้นมาบนกุฏิก็ได้ หรือว่าจะต้องไปเอาปิ่นโตเอาอะไรที่บ้านในหมู่บ้านก็ได้; แล้วก็จะต้องช่วยกันจัดโรงฉันที่พระเณรจะฉันนั้นนะ จนกว่าพระเณรจะฉันเสร็จจึงจะเก็บ เสร็จแล้วจึงจะได้ลากกระดานมาเรียนหนังสือ. ที่นี้

ตอนเพลก็ต้องจัดเครื่องพระเณรฉันอีก; ตอนบ่ายจึงจะได้ลากกระดานมาเรียนหนังสือ สักชั่วโมง สองชั่วโมง; พอจวนจะเย็นก็ต้องเอาออกไปขุดดินทำร่องเพื่อจะปลูกมัน หรือปลูกผักอะไรแล้วแต่อาจารย์จะต้องการ; ปลูกมัน ปลูกอะไรได้นี้สำหรับพระฉัน หรือพระเณรฉันกันทั้งวัด ไม่ใช่เรื่องของตัวเอง.

กำลังขุดร่องปลูกมันอยู่นี้ ถ้าคนแก่ ๆ เดินผ่านมากกลางวัด, เพราะวัดที่ผมนอนนั้นมันมีทางเดินผ่านที่กลางวัด; เห็นคนแก่ ๆ เดินมาต้องทิ้งจอบมาไหว้คนแก่ ๆ คนละทีสองที แล้วจึงจะกลับไปจับจอบขุดดินใหม่; ถ้าไม่ทำอย่างนี้อาจารย์เขียน เพราะว่าไม่ไหว้คนเฒ่าคนแก่, คนเฒ่าคนแก่บางคนเราก็รู้ว่าเป็นคนบ้า หรือเป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ก็ต้องไหว้เหมือนกันเหมือนกับคนดี ไม่อย่างนั้นเราถูกเขียนเพราะไม่มีการสอบสวนว่าคนนี้เป็นคนแก่คนบ้าหรือไม่บ้า. หมายความว่าคนแก่ก็ต้องไหว้ทั้งนั้นแหละ. นี่ระเบียบวินัยที่เป็นพรหมจารีต้องเป็นอย่างนี้; แล้วก็คำนวณดูดีว่า ต้องทำงานเสียสละเท่าไร แล้วมีเวลาเรียนเท่าไร.

ฉะนั้น เราจึงเติบโตขึ้นมาในลักษณะที่ผิดกันกับเด็กเดี๋ยวนี้ ซึ่งมีแต่การเรียนและการเล่น แล้วก็การเกียจจนอะไรต่อโรงเรียน, เพิ่มความเห็นแก่ตัวเพียงขึ้น ๆ ทุกที ๆ, กว่าจะออกโรงเรียน มีแต่ความเห็นแก่ตัว. เรากว่าจะออกจากวัด, มีแต่ความเห็นแก่ผู้อื่น หรือเห็นแก่ระเบียบ เห็นแก่ความเสียสละ. เพราะฉะนั้น ทางที่ดี, ถ้าตามความคิดเห็นบ้า ๆ บอ ๆ ของผมนี้คิดว่า การศึกษาการเล่าเรียนในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัยนี้จะต้องมีหลัก ว่านักเรียนทุก ๆ ชั้นจะต้องทำงานครึ่งเวลา เรียนหนังสือครึ่งเวลา เหมือนที่ผมเคยเป็นเด็กวัด. อย่างนี้สิมหาวิทยาลัยอย่างนี้ มันควรจะเรียนเพียงครึ่งเวลาเท่านั้นแหละ; ที่นี้อีกครึ่งเวลานั้นต้องมาทำงาน เช่นสร้างอาคารในมหาวิทยาลัย หรือขุดสระขุดบ่อน้ำอะไรที่มันเป็นเรื่อง

ที่ในมหาวิทยาลัยที่จะต้องมิดองใช้นั้นแหละ. ถ้าทำอย่างนี้ก็มองเห็นอยู่ว่า รัฐบาลไม่ต้องมีงบประมาณสำหรับสร้างมหาวิทยาลัยหรอก; ใช้นิสิตสร้างก็ได้ : เรียนครึ่งเวลา ทำงานครึ่งเวลา.

นี่เขาก็คงคิดว่าบ้าแล้ว; แต่นี่คือดีที่สุด เพราะหัดให้นิสิตหรือนักเรียนนั้นเป็นผู้อดกลั้นอดทน แล้วก็เสียสละอยู่ครึ่งหนึ่ง; กว่าจะออกจากโรงเรียนได้ก็เต็มไปด้วยวินัยของการเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่บูชากิเลส ไม่บูชาเนื้อหนัง ไม่สำรวย เหมือนนักเรียนหรือนิสิตสมัยนี้ ซึ่งมีเงินมากมาเรียนได้อย่างสำรวย รัฐบาลก็ต้องหาเงินมาก ๆ มาสร้างอาคารสำหรับการเรียนอะไรต่าง ๆ. ความเห็นของพมนี้เห็นว่าเป็นเรื่องโง่เขลาสำหรับมนุษย์สมัยนี้ทั้งโลก; ควรจะใช้แบบโบราณดึกดำบรรพ์ : ให้ผู้ศึกษานั้นจะต้องเสียสละครึ่งหนึ่ง แล้วก็ใช้เวลาเรียนวิชานั้นอีกครั้งหนึ่ง; แล้ววิชาที่เรียนนั้นต้องเรียนศีลธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์เป็นเบื้องหน้า ไม่ใช่เรียนวิชาบ้าหอบฟาง เรียนแล้วไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เกิดมาทำไมก็ไม่รู้.

ก็ไม่ต้องมีงบประมาณที่จะสร้างอาคารเรียน เพราะว่าซื้อแต่สิ่งของก็ได้; สิ่งของนี้ถ้าทำกันขนาดนี้แล้ว ชาวบ้านทั้งหลายยินดีออกให้ ไม่เชื่อลองดูสิ. ถ้านิสิตมหาวิทยาลัยเสียสละเวลาครึ่งเวลา สำหรับออกแรงเพื่อจะสร้างอาคารอย่างนี้; ปูน เหล็ก วัสดุนั้นชาวบ้านจะต้องให้เพราะว่าเขาบูชาน้ำใจ เขาเทิดทูนจิตใจที่มันเสียสละ, รัฐบาลก็ไม่ต้องออกอีกเหมือนกัน. สิ่งของที่พัสดุภาวะได้มาจากประชาชนผู้ใจดี, แรงงานได้มาจากนักเรียนหรือนิสิต; พอเรียนจบก็พอดีเป็นคนดี ไม่ต้องเป็นอิปปีเหมือนสมัยนี้. พอเรียนจบก็มีนิสัยยกัตถุญกตเวที

ข้อสุดท้าย เคารพ เสียสละอะไรเต็มที่เลย. เดียวนี้พอเรียนจบก็เป็นคนเห็นแก่ตัว ร้อยเปอร์เซ็นต์เลย; ออกไปก็พร้อมที่จะทำคอร์รัปชัน.

ถ้าเรามีกันอย่างแบบสมัยโบราณนั้นนะ มันไม่มีจิตใจไหนที่จะทำคอร์รัปชันได้ : มันบูชาธรรมะ บูชาความจริง หรือศาสนาหรือพระเจ้าเสียตลอดเวลา; เหยื่อโคลที่มันได้เสียสละออกไปนั่นแหละ มันพาเอากิเลสตัณหาอะไรติดออกไปเสียด้วย, จนในเนื้อในตัวนี้มันสะอาด. นี่การศึกษาชนิดนี้ที่จะช่วยมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ได้; ถ้าอย่างที่ทำอยู่เดี๋ยวนี้ ก็ทำมนุษย์ให้เป็นสัตว์ที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ ทั้งครูทั้งนักเรียนทั้งอะไรทุกอย่าง, เป็นปัญหาที่แก้ไม่ตก ยิ่งแก้ยิ่งลึกคอยดูดิ. การศึกษาในโลกที่มีอยู่ในเวลานี้ แม้พวกฝรั่งที่คนไทยไปตามกันเขานั้นแหละ การศึกษานั้นก็จะไม่ทำให้โลกนี้มีสันติภาพได้; จะมีแต่คนเห็นแก่ตัวยิ่งขึ้นทุกที, นี่ทางหนึ่ง ก็เป็นผู้เอาเปรียบผู้อื่นมากขึ้นทุกที, อีกทางหนึ่งไม่คิดอย่างนั้น ก็ไปเป็นอปีป; มันก็มีเท่านี้. มันจะไม่มีมนุษย์ที่สร้าง

สันติภาพในโลกได้ เพราะว่าการศึกษามันไม่เป็นที่ไปตามกฎที่ธรรมชาติมันต้องการ.

ธรรมชาติมันต้องการให้คนหรือมนุษย์นี้ไม่เห็นแก่ตัว พร้อมที่จะเห็นแก่สันติภาพหรือความสงบสุขของแต่ละคนทุกคน. ทีนี้เราก็มีการศึกษาที่เพิ่มแต่ความเห็นแก่ตัว, มีการกีฬาที่เพิ่มแต่ความเห็นแก่ตัว; ทีนี้อะไร ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานั้นมันล้วนแต่การเห็นแก่ตัวทั้งนั้น และมีปัญหาไปทุกด้านเลย ปัญหาจะ

สร้างโรงเรียน ปัญหาจะ... ครูจะสอน อะไรมันก็มีไปเป็นปัญหาเพิ่มขึ้นทุกที เพราะว่าทุกคนมันไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม ไม่มีจิตใจที่จะเสียสละ.

ฉะนั้น ขอให้เข้าใจคำที่ผมพูด เกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมดนี้ จนสรุปความได้ว่า เราจะต้องมีการศึกษาชนิดที่ถอยหลังเข้าคลอง ไปสู่ระบบของความมีศีลธรรม : เป็นนักศึกษาที่แท้จริง คือเป็นพรหมจารีอยู่ในระเบียบวินัยแล้วพร้อมอยู่เสมอเพื่อจะเสียสละ เป็นผู้เสียสละได้ทุกอย่างทุกประการ. นี่ถ้าว่าในโลกเรานี้ควบคุมการศึกษาให้เป็นการศึกษาชนิดนี้ คือเป็นการศึกษาของธรรมะ ของพระเจ้า ของความจริง ของธรรมชาติที่ต้องการความไม่เห็นแก่ตัว; ให้การศึกษามีผลเป็นความไม่เห็นแก่ตัวสำหรับคนทุกคนแล้ว โลกนี้ก็มีสันติภาพ. อย่างนี้ผมเรียกว่า ควบคุมการศึกษาให้ถอยหลังเข้าคลอง ไปสู่ความ

ถูกต้องของสิ่งที่เรียกว่าการศึกษา ซึ่งมันได้เดินมาผิดพลาดมากนักแล้ว จากความที่โลกเคยมีพระพุทธเจ้า มากลายเป็นโลกที่มีแต่พระพุทธรูปที่ไม่รู้ว่าจะใช้กันอย่างไร. นี่วันนี้ก็พูดกันแต่เรื่องว่า จะควบคุมการศึกษาอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.

เอาละ, พอกันทีสำหรับวันนี้.

จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม (ต่อ).

(ตอน ๒, ๓, ๔ : กรณีช่วยกันทำการควบคุมการประคิษฐ์วัตถุธรรม-นามธรรม,
ควบคุมความร้ายว, ควบคุมอำนาจ; เพื่อมนุษยธรรมยังคงมีอยู่ในโลก.)

วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๕ สำหรับพวกเราที่นี้ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยาย ต่อจากเรื่องในครั้งที่แล้วมา; ในวันนี้ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อเดิมว่า **จะช่วยกันอย่างไร** **โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม** นี้ต่อ, เพราะยังไม่จบ.

[ปรารภและทบทวน ไปจนถึงหน้า ๘๕๖.]

ขอทบทวนความเข้าใจไว้เรื่อย ๆ ว่าเราจะลืมไม่ได้สำหรับข้อที่ว่า **นี้** **เรากำลังพูดถึงถึงปัญหาของมนุษย์หรือของมนุษยชาติ ไม่ใช่ปัญหาของผู้ใดหรือ**

ประเทศใดโดยเฉพาะ, มันเป็นปัญหาของโลกทั้งโลก. อยากจะแนะนำให้สังเกตว่า เรื่องของโลกนั้น มันแสดงถึงกิเลสของมนุษย์ในโลก; ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว โลกนี้มันเป็นผลของกิเลสของมนุษย์ หรือมันเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะกิเลสของมนุษย์ มันเป็นไปตามอำนาจของกิเลสของมนุษย์. ข้อนี้ไม่เคยคิดกันหรือมองข้ามไป ฉะนั้น จึงไม่ค่อยเห็นความสำคัญหรือความจำเป็นที่จะต้องช่วยกันจัดการปัญหาต่าง ๆ ของโลก.

ที่พูดว่าโลกมันเกิดมาจากกิเลสของมนุษย์นี้ บางคนจะฟังไม่ถูก; คือว่าความต้องการของสิ่งมีชีวิตนะ ที่มันทำให้โลกเกิดขึ้นได้ หรือเกิดอยู่ เกิดต่อไป คือเจริญต่อไป. แม้จะเป็นโลกฝ่ายวัตถุล้วน ๆ คือตัวโลกนี้ มันก็เป็นความต้องการของสิ่งที่มีชีวิต, ต้นไม้มันก็มีชีวิต อะไร ๆ มันก็มีชีวิต สัตว์เดรัจฉานมันก็มีชีวิต มันมีความต้องการ; ฉะนั้น โลกมันเป็นไปตามต้องการ. สำหรับความต้องการของสิ่งที่มีชีวิต มันทำให้มีสิ่งที่มีชีวิตออกมาในรูปร่างนั้น ออกมาในรูปร่างนี้มันไม่ยอมตาย. ต้องศึกษาเรื่องชีววิทยากันบ้าง ว่าทำไมมันจึงมีต้นไม้อยู่อย่างนี้มีสัตว์อยู่อย่างนี้ กระทั่งมีคนอย่างนี้, มัน(เป็น)ความต้องการวิวัฒนาการของสิ่งที่มีชีวิต มีความรู้สึก. นี่โลกธรรมชาติ โลกธรรมดามันก็มาจากกิเลส คือความต้องการของสิ่งที่มีชีวิตที่ปราศจากความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์นี้; มันก็ไม่มีแฉะ. อย่างต้นไม้ไม่มีความรู้อันนี้, สัตว์ก็ไม่มีความรู้อันนี้; มันก็อยากไปตามความอยาก เพราะสิ่งแวดล้อมมันบังคับให้อยาก.

นี่เราเรียกว่า โลกตามธรรมชาติ ก็มาจากความต้องการของกิเลสที่ยัง **หลับ หลับอยู่ หลับหูหลับตาอยู่.** ที่นี้โลกที่เป็นการประดิษฐ์ของมนุษย์

หมายความว่ามิได้เป็นตามธรรมชาติแท้ ๆ เช่นโลกเวลานี้มีอะไรบ้าง หรือมันเริ่มมีมาเมื่อไม่กี่พันปี ก็ร้อยปีมานี้ มันมีเป็นโลกแบบที่มนุษย์สร้างขึ้นมา; โลกอย่างนี้มันก็ยิ่งมาจากกิเลสของมนุษย์ คือกิเลสที่มันลึมหุ้มตาขึ้นมาแล้ว, มันไม่หลับอยู่อย่างแต่ก่อน มันคิดได้เก่งมันก็มีความต้องการมาก มันจึงมีอะไร ๆ ที่เรียกกันว่าความเจริญ หรืออารยธรรม, หรือแม้ที่สุดแต่ว่ามนุษยธรรม มันก็มีมูลมาจากกิเลสของมนุษย์ คืออยากดี หรือว่าไกลไปกว่านั้นก็คือกิเลสมันเป็นเหตุให้มีความทุกข์ ความทุกข์นั้นแหละเป็นเหตุให้ค้นคว้าหาธรรมะ ห้ามมนุษยธรรมในเบื้องต้น และกระทั่งถึงธรรมะสูงสุดของมนุษย์.

ที่พูดว่าความอยากดีเป็นกิเลสนั้น มันเป็นคำพูดที่ละเอียดหรือลึกซึ้ง, คนไม่เคยเรียนธรรมะเข้าใจไม่ได้ เพราะเขาเคยได้ยินได้ฟังแต่ว่าเรื่องของกิเลสนั้นมันเป็นเรื่องชั่วทั้งนั้น; แต่ถ้าเรียนธรรมะลึกพอ จะเห็นว่าแม้แต่ความอยากดี มันก็ยังเป็นเรื่องของกิเลสชั้นดีชั้นละเอียด. ต่อเมื่อไม่อยากในอะไรเลยนั้นนะ จึงจะเรียกว่าไม่มีกิเลส. ถ้ายังมีตัวมีตนด้วยอำนาจของอวิชา ยังอยากดีอยากอะไรอยู่, มันก็ยังเป็นกิเลสชั้นละเอียดทั้งนั้น. ฉะนั้น เรื่องนิพพานจึงเป็นเรื่องพ้นชั่วพ้นดี หรือพ้นกิเลส. ที่นี้ถ้ายังเป็นเรื่องของโลกอยู่ แม้เป็นเรื่องดีมันก็เป็นเรื่องของกิเลสอย่างดี อย่างละเอียด อย่างลึกซึ้ง.

นี่เราจึงสรุปความไว้ที่ว่า โลกนี้มันมาจากกิเลส แล้วมันอยู่ได้ด้วยกิเลส แล้วมันก้าวหน้ามันเจริญต่อไปด้วยกิเลส. ที่นี้ปัญหามันก็เหลืออยู่แต่ว่าจะทำอย่างไรดี; ในขั้นนี้ก็เอาอะไรกันมากไม่ได้ นอกจากว่าทำให้มันเป็นโลกที่ดี มีมนุษยธรรม. ไม่สามารถจะทำให้มันพ้นได้ คือที่จะให้อยู่เหนือดีได้ ก็ต้อง

มุ่งหมายกันแต่เพียงว่าให้มันเป็นโลกที่ดี ที่ประกอบอยู่ด้วยสิ่งที่เราทุกคนมาอยู่ทุก วัน ๆ ว่ามนุษยธรรมในขั้นต้น ๆ. เพราะเราอยากจะพูดว่า มนุษยธรรมในขั้น สุดท้ายนั้น มันจบลงที่นิพพานหรือว่าพ้นดิพ่นชั่วเหมือนกัน. ในขั้นนี้เอากันแต่ เพียงว่า มนุษยธรรมในอัตราที่จะทำให้โลกมีสันติภาพทั้งทางกายและทางจิต ตามสมควร. นี่เราควรจะช่วยกันอย่างไร โลกนี้จึงจะยังคงมีมนุษยธรรม สำหรับ โลกจะมีสันติภาพตามสมควร. นี่คือข้อที่ว่า เรากำลังพูดเรื่องมนุษยชาติทั้งโลก ไม่ใช่พูดสำหรับคนใดคนหนึ่ง ประเทศใดประเทศหนึ่ง.

พูดมายืดยาวทั้งหมด เพียงเพื่อเป็นตัวอย่างเท่านั้น.

ที่นี้อีกทีหนึ่งก็ดูให้ดีให้เห็นว่า ที่ผมพูดตั้งยืดยาวหลาย ๆ วันนี้ มันก็ เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น; ไม่สามารถจะเอามาพูดให้หมดสิ้นได้, เรื่องมันมาก เกินไปกว่าที่จะเอามาพูดให้หมดสิ้นได้. ฉะนั้น อะไร ๆ ก็พูดได้เพียงเป็นตัวอย่าง ของเรื่องหนึ่ง ๆ ๆ; เช่นในครั้งที่แล้วมาเราพูดถึงตัวอย่างของการควบคุม การศึกษาให้เป็นไปในลักษณะที่โลกจะได้มีบรมธรรม แล้วก็ยกตัวอย่างให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคมันเป็นอย่างไรนั้น ๆ จะต้องควบคุมกันอย่างไรนั้น ๆ. นี่ก็ต้องรู้ ไว้ด้วย เดียวจะเข้าใจว่ามันมีเพียงเท่านี้. ที่จริงนี้มันเป็นเพียงตัวอย่าง; แต่ว่าถ้า เราสามารถจะแก้ไขอย่างใดอย่างหนึ่งได้ลุล่วงไปจริง, อย่างอื่น ๆ มันก็จะแก้ไข ได้. แม้มันจะมากเรื่อง; ถ้าเราสามารถแก้ปัญหาในเรื่องที่เป็นระดับเดียวกันได้

มันก็แก้ปัญหาคือเรื่องที่อยู่ในระดับเดียวกันได้. ฉะนั้น เราจึงพูดเพียงเป็นตัวอย่างก็พอ.

ทีนี้ก็จะอยากจะทำอย่างเดียวกันอีกว่า ที่ทำ ที่พยายามนี้ มันก็พยายามเพื่อจะช่วยกันปลดเปลื้องภาระหนักของมนุษย์ในโลก; แต่ก็ไม่ใช่เป็นการหาภาระมาเพิ่มให้แก่เรา, ฉะนั้น อย่าเข้าใจว่าเรื่องนี้มันจะเพิ่มภาระให้แก่เรา. เราถือเอาเรื่อง หรือปัญหาของโลก มาเป็นเรื่องที่เราจะต้องช่วยกันแก้ไข ไม่ได้รับมาในฐานะที่เป็นภาระ, รับมาในฐานะที่นำไปด้วยความศรัทธา เมตตา กรุณา. ภาระของโลกหรือมนุษย์เวลานี้ก็คือ การถอนตัวออกมาเสียจากความทุกข์ที่มันจมหนักลงไปทุกที; แม้ว่ามีภาระอะไร ๆ ที่เขาเรียกว่าเจริญก้าวหน้านั่นนะ แต่ว่ามันกลับทรุดหนักลงไปในความทุกข์ ความยุ่งยากที่เรียกกันว่าวิกฤตการณ์นี้มันมากขึ้นทุกที. นี่คือการของมนุษย์ในโลกเวลานี้ คือจะต้องช่วยตัวเอง ช่วยยกตัวเองขึ้นมาจากความจมนี่ ความตกจมอยู่ในกองทุกข์.

ทีนี้ในครั้งที่แล้วมา เราพูดกันถึงการศึกษาคือเป็นข้อแรก ว่าในการที่จะแก้ไขปัญหาคือต่าง ๆ ของมนุษยชาติเวลานี้ ปัญหาอันแรกมันมีแต่การศึกษา; เพราะว่าการศึกษามันผลิตเปิดเปิงออกไปนอกกลุ่มนอกทางของความสงบสุข ตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้. นี่คุณจะเข้าใจหรือไม่ ผมก็ยังไม่แน่ใจ; ที่พูดนี้ผมพูดว่าอะไร ๆ มันเป็นไปตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้ แล้วก็จะไม่มีความยุ่งยาก, แต่ถ้าเราไปบิดพลิ้วกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้วมันจะมีความยุ่งยาก.

คำพูดชนิดนี้กำกวมและอาจจะเถียงกันไม่รู้สิ้นสุดก็ได้ เพราะคำว่าธรรมชาตินี้ต่างคนต่างเข้าใจ, เข้าใจกันไปคนละอย่าง สองอย่างสำหรับคำว่าธรรมชาตินี้.

ธรรมชาติแท้ ๆ มันต้องการสงบ ต้องการความสงบ เป็นไปเพื่อความสงบ; นี้คล้าย ๆ กับว่ามันจี๋เกียจะลุกขึ้น. คือถ้าปล่อยให้หมุนเวียนไปตามธรรมชาติ มันมีวิวัฒนาการไปในทางดีขึ้น ๆ จนถึงที่สุดที่จะเป็นความสงบ.

เดี๋ยวนี้เราไม่ได้ปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติชนิดนั้น เราไปแก้ไขมัน เราไปตัดแปลงมัน ไกลออกไปทุกที ๆ. ที่เรียกว่ามีอารยธรรม ๆ นี้ ที่แท้เป็นการกระทำที่ต่อต้านธรรมชาติ ไปตามกิเลสของมนุษย์ มันจึงประดิษฐ์อะไรขึ้นมาตามกิเลสของมนุษย์ แล้วมนุษย์ก็ยุ่งมากขึ้น. นี้เรียกว่ามันเตลิดออกไปนอกแนวของธรรมชาติ. แต่มนุษย์ก็ถือว่านี่เป็นของดี เป็นของเจริญ เป็นความเจริญของมนุษย์ เพราะฉะนั้น มนุษย์จึงต้องทนรับบาปในข้อนี้ คือต้องมีความยุ่งยากมากขึ้น. นี้ความเจริญของมนุษย์ที่เตลิดออกไปนอกแนวของธรรมชาติ; แต่ข้อนี้ผมก็ได้หมายความว่า เราจะทำอะไรอย่างธรรมชาติเดิมไปเสียทุกอย่าง, เราก็มีความก้าวหน้ามีความเจริญตามที่ธรรมชาติมันอำนวยให้ แล้วก็ถูกต้อง แล้วก็เหมาะสม แล้วก็เป็นอย่างที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา. เดี่ยวนี้มันไม่ใช่อย่างนั้น มันเตลิดออกไปข้างใดข้างหนึ่ง แล้วรุนแรงมาก; เพราะฉะนั้น มันจึงไปในทางที่ทำให้เกิดปัญหามากขึ้นตามสัดส่วน.

เรื่องนี้เราเคยพูดกันถึงสมัยคนป่าอยู่ถ้ำ ไม้ไผ่ผ่า กินเนื้อดิบ; ก็คูติปัญหามันแทบจะไม่มี มันมีเพียงแต่จะไปหาмаกินวันหนึ่งเหมือนกับนก, นกหาอาหารกินไปวันหนึ่ง ๆ ปัญหามันไม่มี. แม้ว่านกในปัจจุบันนี้กับนกในหลาย ๆ ล้าน ๆ ๆ ปีมาแล้ว มันก็มีปัญหาเท่านั้นแหละ คุณกวันหนึ่ง ๆ มันทำอะไรบ้าง แต่ว่าคนนี่มันก้าวหน้า แล้วก้าวหน้าจนเลยขอบเขต. เมื่อมนุษย์อยู่ถ้ำ ไม่ต้องนุ่ง

ผ้า มันก็ไม่มีปัญหาเรื่องที่จะลำบากด้วยเรื่องเครื่องแต่งตัว และที่อยู่อาศัย กินอาหารก็ดิบ ๆ เท่าที่ความหิวมันต้องการ มันไม่กินมากกว่านั้น; พอถึงวันดีคืนดี มันรู้จักย่างไฟ มันก็กินมากกว่าที่เคยกิน; ถึงวันดีคืนดีมันรู้จักจิ้มน้ำจิ้ม มันก็กินมากกว่าที่เคยกิน. ทีนี้มันก็มีการอะไรเรื่อยมาอย่างนี้ กระทั่งคูติเดียนี่มันปรุงรสอาหารจนน่าเวียนหัว เรื่องแกลงเรื่องกับ มันก็เลยเตลิดเปิดเปิงเกินความพอดี ฉะนั้น มนุษย์ต้องรับบาปอันนี้. ถ้ายังกินเนื้อดิบมันก็ไม่มีปัญหาอะไร, รู้จักย่างไฟก็มีปัญหาขึ้นนิดหน่อยที่จะต้องก่อไฟ, พอรู้จักทำน้ำจิ้มปัญหามันจะเริ่มเตลิดเปิดเปิงแล้ว เพราะว่ามันไม่จำเป็นอะไรที่ว่าคนเราจะต้องไปจิ้มน้ำจิ้ม.

เรื่องน้ำจิ้มนั้น มันไม่ทำประโยชน์อะไรให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายนะ!

นอกจากมันจะหลอกให้กินมากนะ! แล้วส่วนที่เป็นน้ำจิ้มนั้นยังเป็นโทษแก่ร่างกายด้วย ไม่เชื่อไปตามหมอดู. แต่เดี๋ยวนี่มันก็ยิ่งมากกว่าน้ำจิ้ม จนแกลงแกลงหนึ่งนั้นนะมันใส่สิ่งที่ไม่จำเป็นแก่ร่างกายลงไปก็มากขึ้น เพื่อความอร่อยลิ้นเท่านั้น แต่เพื่อโทษทางร่างกายมันมีมากขึ้น; ฉะนั้น มันจะสู้กินเนื้อดิบของคนป่าสมัยโน้นก็ได้ คือมันไม่มีปัญหา และไม่มีโทษเกิดขึ้นเพราะการประดิษฐ์ประคอยนั้น.

นี่เรามองดูกันในแง่ที่ว่า โลกมันเตลิดเปิดเปิงไปไกลเท่าไร ปัญหามันมากขึ้นจนแก้ไม่ไหว. แต่แล้วมันสรุปความได้ว่า ปัญหายุ่งยากของมนุษย์เรานี้เกิดมาจากการเตลิดเปิดเปิงเกินความต้องการของธรรมชาติทั้งนั้น. ถ้าเราจะทำให้มันอยู่ในระดับที่พอดี, เรื่องอาหาร เรื่องเครื่องนุ่งห่ม เรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องยาแก้โรค ที่เรียกว่าเป็นปัจจัย ๔ อย่างนั้น ให้พอดีแล้ว, ปัญหาจะลดลง; ปัญหา

ความยุ่งยากจะลดลงอย่างที่ว่าประมาณไม่ถูกทีเดียว. เดียวนี้ต่างคนต่างแข่งกันที่จะเบ่งขึ้นไปสู่จุดที่ไม่มีจบนั้น เรื่องอาหาร เรื่องที่อยู่อาศัย เรื่องสิ่งจำเป็นของชีวิต มันเลยกลายเป็นสิ่งเพื่อสำหรับชีวิตไป มันไม่ใช่อาหารแล้ว มันเป็นเรื่องเอรีคอร่อย เป็นเหยื่อต่อแล้ว.

การแต่งเนื้อแต่งตัวก็เหมือนกัน มันไม่ใช่ปกปิดร่างกายเพื่อความผาสุกแล้ว มันเป็นเรื่องขั้วกิเลสกันแล้ว, **ที่อยู่อาศัย**ก็เกินจำเป็นเพื่ออวดกันแล้ว, แม้แต่**ยาแก้โรค**มันก็เป็นเรื่องตำออยตำออง สำหรับคนที่มันเหยียบขี้ไก่ไม่ฝอลงทุกทีนี้; มันไม่ตรงตามกฎที่ธรรมชาติต้องการ. ฉะนั้น เราจึงมาดูกันในงานนี้หรือดูกันที่ตรงนี้ คือจุดที่ทำให้มนุษย์หมุนเข้าไปหาความยุ่งยากลำบาก จนความเป็นมนุษย์นี่เป็นรังของความทุกข์ แล้วก็ทำโลกนี้ให้เป็นโลกของความยุ่งยากลำบาก อลเวง อลวน เหมือนที่เป็นอยู่เวลานี้.

สรุปแล้วก็เรียกว่า มันมีกิเลสเป็นเจ้าเรือน ทำให้เกิดอารยธรรมเนื้อหนัง คือความก้าวหน้าทางวัตถุไม่มีขอบเขต; ก้าวหน้าไปเท่าไรก็ทำให้จิตใจของมนุษย์เลวลงเท่านั้น คือเห็นแก่ตัวมากขึ้นเท่านั้น. ถ้าเรามีความเอรีคอร่อยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มากเข้าเท่าไร, ความเห็นแก่ตัวก็จะมากขึ้นเท่านั้น; นี่มันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ มันเป็นกฎธรรมชาติอีกเหมือนกัน. ฉะนั้น มนุษย์สมัยนี้เขาตามใจตัวเองมากขึ้น, แล้วก็เรียกว่าเป็นทาสของกิเลสมากขึ้น. มันคำเดียวกันนะคุณฟังให้ดีว่า การตามใจตัวเองนั่นนะ มันเป็นคำเดียวกันกับคำว่าตามใจกิเลส; เขาจึงเป็นทาสของกิเลสมากขึ้น. เราก็เลยมีปัญหากันเหลือประมาณในเวลานี้ แล้วก็ถึงขนาดที่ไม่รู้ว่าปัญหานี้เกิดมาจากอะไร; ก็ถึงขนาดที่ไปรดน้ำมนต์บ้าง

ไปบนบานศาลกล่าวอย่างนั้นอย่างนี้บ้าง ว่าให้ช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ที; มันก็ยิ่งไป
กันใหญ่ในความยุ่งยาก ลำบากมีดมน.

... ..

[เริ่มบรรยายตามหัวข้อบรรยายครั้งนี้.]

การประดิษฐ์ของจีนมีโทษมากกว่ามีคุณ.

[โศกต่าง ๆ ของการประดิษฐ์ของตัวอย่างจีนใหญ่ ๆ ขึ้นมาใช้ในโลก.]

ฉะนั้น ขอให้มองดูให้เห็นข้อนี้ เห็นข้อเท็จจริงข้อนี้เป็นพื้นฐานอยู่
แล้วก็จะเข้าใจสิ่งที่ผมได้พูดมาแล้วและกำลังพูดต่อไป, ซึ่งในวันนี้ก็จะพูดถึงว่า
ช่วยกันอย่างไรโลกจะยังคงมีมนุษยธรรม ต่อจากครั้งที่แล้วมา. ครั้งที่แล้วมาพูดถึง
การควบคุมสิ่งที่เรียกว่าการศึกษา พอเป็นตัวอย่างแล้ว; ทีนี้ในวันนี้ก็จะพูดถึง
การควบคุมสิ่งถัดไปที่เราให้หัวข้อไว้ คือควบคุมการประดิษฐ์. คำว่า
ประดิษฐ์นี้ มันเป็นผลจากการค้นคว้า, *invention* นี้มันเป็นผลจาก *research*;
ฉะนั้น การประดิษฐ์นั้น เราหมายถึงการกระทำลงไปให้เกิดอะไรขึ้นมา. เดียวนี้
มนุษย์กำลังทำมากที่สุดในการประดิษฐ์; ประดิษฐ์ด้วยเครื่องจักร เขาประดิษฐ์
ตลอดวันตลอดคืน, กำลังเป็นโลกแห่งการประดิษฐ์. ความคิดก็(คิดที่จะ)ประดิษฐ์
ของใหม่ แล้วก็ใช้เครื่องจักรสนองความต้องการในการประดิษฐ์ มันจึงมีอะไร
ออกมาดูซิ แล้วก็มามากขึ้น ๆ.

ที่นี้สิ่งประดิษฐ์นี้ มันมองกันแต่ในแง่ว่ามีประโยชน์; ไม่เคยมองให้ลึก
ลงไปถึงว่ามันมีโทษด้วย. ถ้ามันมีโทษเท่ากับคุณประโยชน์ มันก็เรียกว่าไม่มี
กำไรอะไร; มันเพิ่มความสุขสนานขึ้นเท่ากับที่ความยุ่งยากลำบากมัน
มากขึ้น แล้วมันมีกำไรที่ตรงไหน. ที่นี้ถ้าหากมันเป็นไปในทำนองที่ว่า มันทำให้
ความทุกข์มากขึ้นกว่าความสุขที่ได้รับ นี่มันเป็นเรื่องขาดทุน. ที่นี้เรื่องมันมี
ลึกซึ่งถึงขนาดที่ว่า ส่วนที่มันแสดงเป็นความสุข มันจะตอบแทนเป็นความทุกข์
นั้นลึกจนมองไม่เห็น; ฉะนั้น เราจึงเห็นกันแต่ส่วนที่มันแสดงออกมาเป็นความ
สะดวกหรือสนุก. นี่เราก็เล็งกันแต่เรื่องความสะดวก หรือสบาย หรือสนุก; แต่
ไม่เล็งถึงส่วนลึกที่มันเป็นทุกข์ เป็นรากเหง้าของความทุกข์ คือจิตใจที่มันเสื่อม
ทรามลงไป. อย่างที่เราพูดกันมาแล้วว่า การกินคืออยู่ที่นั่น มันทำให้จิตใจเสื่อม
ทรามลงไป, มันต้องกินอยู่พอดีตามแบบของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้.

นี่ก็เป็นเรื่องที่ย่ำลึ้มเป็นอันขาด ไม่ใช่เฉพาะบรรพชิต ภิกษุ สามเณร;
ต้องคนทุกคนในโลก กินอยู่แต่พอดี, อย่าให้เตลิดไปถึงกินคืออยู่ที่
ได้โดยไม่มีขอบเขตจำกัด. ฉะนั้น การประดิษฐ์นี้ มันมีแต่เรื่องให้กินคืออยู่ที่ไม่มี
ขอบเขต. การประดิษฐ์ของใหม่นี้ ไปดูเถอะ มันมีแต่ให้เตลิดเปิดเปิงออกไป ที่
เกินกว่าจำเป็นนั่นแหละ; แล้วก็ทำส่วนลึกของจิตใจให้เสียไป; ทำความยุ่งยาก
ในปัจจุบันนี้ ให้สับสนจนแก้กันไม่ถูก เป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ การเงินอะไร
ต่าง ๆ ในโลกนี้ ล้วนแต่วิ่งว่อนเป็นสุนัขบ้าถูกราดด้วยน้ำร้อนกันทั้งนั้นแหละ จน
เครื่องบินที่มีอยู่เวลานี้ไม่พอใช้ในโลกลนี้ ที่สุนัขถูกราดด้วยน้ำร้อนมันจะต้องขึ้น
เครื่องบินไปนั่นมานี่ ทั่วโลกนี้มันไม่พอใช้. นี่คือผลของการประดิษฐ์หรือ

ก้าวหน้า ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ การเมือง การทหาร การอะไรต่าง ๆ อยู่
นั่งไม่ได้ ไม่มีเวลาที่จะเป็นพาสก.

นี่คือผลอันแท้จริงของการประดิษฐ์ **ประดิษฐ์** สิ่งที่ทำให้ยุ่งยากโดยตรง
ประดิษฐ์สิ่งที่เป็นเครื่องมือสำหรับทำความยุ่งยากโดยตรง เช่นยานพาหนะต่าง ๆ
นับตั้งแต่รถไฟ เรือบินอย่างนี้. เขาว่าเจริญ, ก็ถูกแล้วมันก็เจริญแหละ; แต่มัน
เจริญในแบบรก, รกไปด้วยปัญหา. ถ้าว่ามันไม่มีปัญหาที่สร้างขึ้นใหม่ มันก็ไม่
ต้องไปไหนมาไหนด้วยเครื่องบินหรอก นี่มันเป็นปัญหาสร้างใหม่ทั้งนั้นที่ต้องไป
นั่นมานี่ด้วยเครื่องบิน; แล้วเมื่อทำได้ตามนั้นมันก็ไม่เห็นมีอะไรที่เป็นสันติภาพ
หรือสันติสุขของมนุษย์. เพราะมันไปแข่งขันในการเอาเปรียบกัน เห็นแก่ตัว แล้ว
ก็แย่งชิงประโยชน์เอาเปรียบกัน ความเลวในจิตใจมันก็มากขึ้นทุกที. สิ่งประดิษฐ์
มันมีแต่อย่างนี้แล้วกำลังวังจี โลกเรากำลังลำบากด้วยการประดิษฐ์ชนิดที่เชือดคอ
ตัวเองอยู่อย่างนี้ แล้วก็รู้สึกตัวด้วย แล้วก็มากขึ้นทุกทีด้วย.

ไม่ควบคุมสิ่งประดิษฐ์ เช่น เครื่องอิเล็กทรอนิกส์

โลกจะฉิบหาย.

[ต่อเมื่อควบคุมสิ่งประดิษฐ์ให้อยู่ในแนวสัมมาทิฐิ มนุษยธรรมจึงยังคงมี.]

นี่เรามาพูดกันถึงคำว่า **จะต้องควบคุมการประดิษฐ์**. ควบคุมการ
ประดิษฐ์นี้มันน่าหัวเต็มที เป็นคำพูดที่น่าหัวเต็มที; หรือจะพูดภาษาอะไรก็ไม่รู้
ของเขาสมัยนี้ที่เขาพูดกันว่า “เซย์เต็มที” ผมก็ไม่รู้มันว่าอะไร แต่รู้ความหมาย

ว่ามัน “บ้าบอเต็มที” แหละ. เรากำลังพูดว่า “ควบคุมการประดิษฐ์” นี้ มันก็เป็นเรื่องบ้าบอเต็มที, มันจะควบคุมกันได้อย่างไร ไม่มีใครมองเห็น. การประดิษฐ์ของโลกนี้จะควบคุมกันได้อย่างไร มันมีมาโดยไม่รู้สักตัวเสียมากกว่า; แล้วก็ไม่มีการคิดว่ ถ้าเราประดิษฐ์สิ่งนี้ขึ้นแล้วผลอะไรมันจะเกิดขึ้นที่เป็นในแง่ร้าย เขาไม่มองเลย; เขาจะมองแต่ในแง่ดีว่า เราจะรวยได้อย่างไร เราจึงประดิษฐ์สิ่งนี้ขึ้นมา หรือว่าอย่างดีก็ว่าเราจะมีชื่อเสียงได้อย่างไรในการจะประดิษฐ์สิ่งนี้ขึ้นมา. แต่ส่วนมากพวกเราจะรวยได้อย่างไรทั้งนั้น เขาจึงประดิษฐ์สิ่งนั้น ๆ ขึ้นมา. อย่างว่**ประดิษฐ์ไฟฟ้า หลอดไฟฟ้าขึ้นมา**ใช้อย่างนี้ มันก็ไม่ได้คิดถึงว่อะไรมันจะเกิดขึ้น; คิดแต่ว่มันจะได้ชื่อเสียง หรือมันจะได้สะดวกสบายทั้งนั้น. เดียวนี้เราก็ได้ประดิษฐ์สิ่งทีเรียกว่าระบบอิเล็กทรอนิกส์อะไรต่าง ๆ ขึ้นมา หรือไฟฟ้าธรรมดาเนี้, ประดิษฐ์ขึ้นมาแล้วมันใช้อะไรกัน ก็คิดเองก็แล้วกัน.

ประดิษฐ์ทีเป็นวัตถุอย่างวิทย์ อย่างเครื่องวิทย์อย่างนี้. ประดิษฐ์ขึ้นมา จะเป็นวิทย์ธรรมดาหรือวิทย์โทรทัศน์อะไรก็ตาม, มันเกิดอะไรขึ้นมา; มันก็คือความสุข, ข้อแรกก็คือความสุข. ส่วนทีเป็นประโยชน์นั้น ก็ประโยชน์เพื่อจะให้เกิดผลอันอื่นทีสนองความสุข หรือความต้องการ; แล้วส่วนนั้นมันใช้น้อยมาก, ส่วนทีเป็นการศึกษานั้นใช้น้อยมาก. นี้พูดกันตรง ๆ อย่างว่วิทย์นี้ ทีเป็นการศึกษานั้นน้อยมาก ไม่ถึง ๑ เปอร์เซ็นต์; นอกนั้นมันเป็นเรื่องทำคนให้ไม่เป็นคน ให้เป็นคนเจ้าสำราญ เจ้าสำรวย สำอองสำออยในที่สุด.

นี้วิทย์เป็นเครื่องมือช่วยทำให้ดีทีสุด เร็วทีสุดกว่อะไร ส่วนทีเป็นคุณแท้ ๆ นั้นนะมันมีส่วนน้อยมาก มันไม่ทานกัน. **ทำไมจึงไม่ทานกัน ?** เพราะว่

ส่วนใหญ่มันทำให้คนมันมีจิตทรมานโดยไม่รู้สึกรู้หา; ส่วนที่เป็นประโยชน์ เช่นการสื่อสารการอะไรอย่างนี้มันน้อยมาก; แต่แล้วมันก็เป็นเครื่องมือสำหรับทำให้คนจิตทรมานอย่างอื่น เช่นว่าเราใช้วิทยุในการสงครามอย่างนี้ มันมีประโยชน์อะไรก็เพื่อคนฆ่ากัน หรือวิทยุในการทำงานในการอุตสาหกรรมอะไรต่าง ๆ มันก็เพื่อประดิดประดอยสิ่งๆมาทำให้มนุษย์บ้ามากขึ้น.

ทีนี้ที่เรียกการศึกษานั้นนะ มันเพื่อการศึกษาที่เพื่อ. นี่ผมอยากจะพูดว่า การศึกษานิดที่ควรใช้วิทยุเป็นเครื่องมือนี้ ล้วนแต่เป็นการศึกษาเพื่อ; เข้าใจได้ง่ายเมื่อคุณนึกไปถึงเรื่องที่คุณเจอเมื่อวานนี้ ว่าการศึกษาจะต้องเป็นอย่างไร. จะต้องตั้งต้นอย่างไร. ทีนี้การศึกษาด้วยวิทยุเป็นเครื่องมือนี้ มันก็เป็นเรื่องทำให้ยุ่งยากลำบากมากขึ้น แล้วมีผลเหมือนซี่ข้างจับตักแต่น้อยอย่างนั้น; แล้วผลนั้นมันก็ไม่ทำอะไรให้ดีขึ้นได้กว่าเดิม. แต่ว่าส่วนใหญ่ตั้ง ๕๕ เปอร์เซนต์นี้มันทำให้คนคือ เด็ก ๆ ของเรานี้ กลายเป็นเจ้าสำราญ เจ้าสำราญ เจ้าสำรวย เจ้าสำอวย เจ้าสำออง; แล้วภาษาพูดในวิทยุเรื่องสนุกสนานนั้นมันก็เป็นเรื่องประดิดประดอยสำหรับลวงคนให้หลงทั้งนั้น จะเป็นเพลงก็ตาม จะเป็นเป็นนิทานก็ตาม จะเป็นอะไรก็ตาม ไม่ได้ทำให้วิญญูณสูงขึ้นไป ทำให้วิญญูณเลวลง แต่ว่ามันสนุก ความสนุกมันเป็นเหยื่อ มันเป็นอัสสาทะ; นี่ต่อไปเด็กของเราที่เลวลงถึงขนาดที่ว่าจะทำเลขก็ต้องเปิดวิทยุฟังอยู่ด้วย ทำการบ้านก็ต้องเปิดวิทยุฟังอยู่ด้วย, เป็นเนื้อเป็นหนังไปเลย.

ทีนี้ข้อความในวิทยุนั้น มันก็ไม่มีอะไรนอกจากให้มันมันเมาในเรื่องเนื้อหนัง. โดยเฉพาะเพลงแล้วก็ ทำให้เป็น ครึ่งผีครึ่งเทวดา; เพลงต่าง ๆ ที่เขามี

กันอยู่ในเวลานี้ ที่นิยมกันมากในวิทยุในอะไร มันเป็นเพลงชนิดที่ทำให้ไม่เป็นมนุษย์หรือก มันเป็นครึ่งผีครึ่งเทวดามากกว่า. คุณเพิ่งเกิดมา คุณได้ยืนแต่อย่างนี้ มันชินเสียแล้ว คุณไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบ; แต่ผมนี้มันเกิดตั้งแต่ก่อนมีวิทยุในประเทศไทย. ที่เขาส่งวิทยุเป็นวันแรกในประเทศไทย ที่ศาลาแดงนั้น ผมก็ได้รับด้วย ผมอยู่กรุงเทพฯ ลงทุน ๕ บาทเท่านั้นแหละ ชื่อวิทยุแร่คริสตัลหูฟัง ฟังได้ในคืนแรกที่เขาส่งในประเทศไทย; เมื่อผมอยู่ กำลังเรียนหนังสืออยู่ที่กรุงเทพฯ. นี่มันแสดงว่าผมมันเกิดก่อนที่มันมีวิทยุ; แล้วผมก็รู้จักเปรียบเทียบว่า หลังจากที่มีวิทยุแล้ว มันมีอะไรเกิดขึ้นหรือดีขึ้น, ก็ไม่เห็นมีอะไร นอกจากเป็นอย่างงี้ : ทำให้คนของเราโดยเฉพาะเด็ก ๆ เป็นเจ้าสำราญ สำรวย สำเรียง สำออย สำอาง; ส่วนที่มีประโยชน์นั้น มันก็ไม่คุ้มค่าในส่วนที่มันทำลาย; ก็แปลว่าใช้เป็นลักษณะ *entertainment* ไปหมด, ไม่ใช่เป็นลักษณะการศึกษาโดยแท้จริง.

ที่แท้จริงไม่จำเป็นจะต้องมีก็ได้. ที่เขาพูดว่ามันมีประโยชน์มาก มันจำเป็นมากนั้นนะ มันพูดตามประโยชน์ของเขา; หรือว่าเล็งกันในแง่ใดแง่หนึ่ง. นับตั้งแต่โลกมีวิทยุขึ้นมา มันเลวลงเยอะ; คือความเห็นแก่ตัวมากขึ้นเยอะ มันสะดวกในการที่จะทำอะไรเพื่อเห็นแก่ตัว หรือว่ามันยอมให้เกิดความสนุกสนานเพื่อเห็นแก่ตัว. นี่ยกตัวอย่างว่าการประดิษฐ์เช่นวิทยุ ใครเขาก็บูชาว่าวิเศษ ประเสริฐ เป็นอัจฉริยะ เป็นปาฏิหาริย์ มันก็จริงอยู่ในส่วนนั้น; แต่ส่วนที่มันมาทำลายจิตใจมนุษย์ให้ทรามลงไปโดยไม่รู้สึกละก้อย่างลึกซึ้งนี้ไม่มีใครมอง.

คนที่ผลิตวิทยุหรือค้นคว้าวิชานี้ เขาก็ไม่ได้มองในเรื่องนี้เพราะไม่ใช่หน้าที่ที่เขาจะต้องมอง. เขาต้องการจะทำอะไรให้มันแปลกขึ้นมา ให้มันก้าวหน้าขึ้นมา เป็นความรู้สำหรับมนุษย์ เป็นชื่อเสียงของเขา; หรือว่าแม้เขาไม่ต้องการ

ชื่อเสียง เขาก็พอใจที่ว่าทำให้มนุษย์มีอะไรก้าวหน้าขึ้น เขารู้สึกว่ามันได้บุญ, มันถูกส่วนนั้น มันสัก ๕ เปอร์เซ็นต์ได้กระมัง, แต่ส่วนที่ทำจิตใจของคนในโลกให้เลวลงอีก ๘๕ เปอร์เซ็นต์นี้ไม่ได้รู้สึก ไม่ได้คิดนึก.

นี่สิ่งประดิษฐ์มันมีลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น ทุกอย่างเลย. ทีนี้เราควบคุมสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร นี่มันเป็นปัญหา. แต่ความจริงมันมีอยู่ว่า ถ้าไม่ควบคุมหรือไม่อยู่ในความควบคุม โลกนี้มันก็ต้องฉิบหาย, เป็นโลกของพญามารซาตาน อะไรไปในที่สุด; แล้วก็มันเป็นโลกที่วินาศ เพราะว่าเราควบคุมสิ่งประดิษฐ์นี้ไม่ได้ จะใช้สำหรับทำลายกัน. นี่เรียกว่าประดิษฐ์วัตถุ; เป็นตัวอย่าง.

ระวางการประดิษฐ์ยาจะกลายเป็นเครื่องทำลายมนุษย์.

หรือว่าอยากจะพูดอีกสักเรื่องหนึ่ง เรื่องหยูกยา. เขาก็มองเห็นในแง่ว่า แหม! มันวิเศษ, เดี่ยวนี้ยามันก็วิเศษ แก้วโรคได้ชะงัด ได้วิเศษ. มันก็จริงอยู่ส่วนหนึ่ง ผมก็ยอมรับ แล้วก็เคยได้รับประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้; แต่ว่าเดี๋ยวนี้มันก็กลายเป็นเครื่องมือสำหรับทำลายมนุษย์ ซึ่งเขาใช้เป็นเครื่องทำลายมนุษย์อย่างลึกซึ้ง คือมันเป็นการค้าไป; เช่นเดียวกับศาสนาที่กลายเป็นการค้าไป นี่มันก็ทำลายมนุษย์ ไม่เป็นที่พึงแก่มนุษย์. เรื่องหยูกยาหรือสิ่งจำเป็นอย่างนี้ก็เหมือนกันแหละ, พอมีโอกาสมันก็ประดิษฐ์ขึ้นก็แปลก ก็ใหม่. อย่างเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ปรากฏว่า ยาที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อแก้การแพ้ท้องของผู้หญิงมีครรภ์อย่างนี้ได้ผลดี นิยมใช้กันมาก, แล้วต่อมาก็แสดงผลออกมาว่าเด็กคลอดออกมาไม่มีแขน ไม่มีขาขึ้นมากขึ้น เพราะผลของยานั้น. คนทำขายเขาต้องการแต่เงิน หรือผู้ประดิษฐ์นั้นก็ประดิษฐ์

เพื่อตกอยู่ใต้อำนาจของการได้เงิน เพราะถ้าทำออกมามีคนนิยมมันก็รวยเป็นเศรษฐีไปเลย เพราะฉะนั้น มันไม่ใช่การทำยา มันเป็นการค้า. เขาไม่รับผิดชอบในผลที่ตามมา; แล้วก็ไม่มีศีลธรรมพอที่จะทดลองยานี้ให้มันแน่นอนเสียก่อน, เป็นปี ๆ เป็นสิบ ๆ ปีจึงจะยืนยันแก่มหาชนผู้ใช้ว่า มันปลอดภัยแน่. นี่พอเห็นว่า มันแก้แพ้ท้องได้มันก็ขายดี แล้วผลตามมาก็หลังก็คืออย่างนี้; อย่างนี้เป็นต้น.

นี่สิ่งประดิษฐ์อย่างนี้มันไม่ใช่สิ่งประดิษฐ์ที่เป็นคุณ แล้วมันไม่ใช่ประดิษฐ์อย่างมีศีลธรรม; ประดิษฐ์ยามันก็กลายเป็นเรื่องการค้าไป. แล้วโลกกำลังก้าวหน้าด้วยสิ่งประดิษฐ์ทำนองนี้ คือไม่มีใครรับผิดชอบว่า สิ่งประดิษฐ์นี้จะทำอันตรายมนุษย์ แล้วทำอันตรายอย่างไรด้วย; ผู้ประดิษฐ์ต้องการแต่เงิน ผู้ค้นคว้าก็ได้เงิน ผู้ประดิษฐ์ขายก็ได้เงิน แล้วบางทีก็ได้ชื่อเสียงด้วย; ในโลกมันกำลังเป็นอย่างนี้. นี่เป็นตัวอย่างการประดิษฐ์ในทางวัตถุ.

แม้ที่สุดแต่ยาคุมกำเนิดอย่างนี้ มันเป็นเรื่องทำลายศีลธรรม ไม่เท่าไร ในกระเป๋าคณะนักเรียนจะมีแต่ยาคุมกำเนิด. สมัยโบราณเขาไม่ต้องใช้พวกเหล่านี้ เขาก็กำลังจิตใจ หรือศีลธรรมนั่นเองเป็นเครื่องคุมกำเนิด. เดียวนี้เราก็ไปใช้วัตถุ วัตถุเช่นยาอย่างนี้เป็นเครื่องคุมกำเนิด, แล้วมันก็ไม่มีศีลธรรมที่จะมาควบคุม; มันก็เลยกลายเป็นเรื่องทำลายศีลธรรมไป. ต่อไปมนุษย์ก็จะมีจิตใจที่เลวลงในเรื่องนี้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมในแง่นี้. นี่สิ่งประดิษฐ์ระวางกับมันให้ดีขึ้น : มันจะทำอันตรายมนุษย์มากกว่าที่มันจะช่วยทำให้มนุษย์ดีขึ้น; เพราะที่เราทำไปอย่างลับหูลับตาด้วยอวิชาและด้วยอำนาจของกิเลสที่เกิดมาจากอวิชา.

การประดิษฐ์กฎหมายมีช่องให้มนุษยธรรมเล็ดลอดได้.

เอาละ, เรื่องประดิษฐ์ทางวัตถุพอเป็นตัวอย่าง. ที่นี้ที่ไม่ใช่วัตถุ, ผมก็อยากจะพูดที่เป็นเรื่องทางนามธรรม เช่นการออกกฎหมายอย่างนี้ ผมจะเรียกว่า **ประดิษฐ์กฎหมาย**. ใครจะว่าผมบ้าบอก็ตามใจ ผมเรียกว่าประดิษฐ์กฎหมาย, คุณฟังถูกไหม. การที่เขาคิดเขารวมหัวกันออกกฎหมายนี้ ผมไม่ชอบใช้คำอย่างนั้น; ผมใช้คำว่ามันประดิษฐ์ มันประดิษฐ์เหมือนกับประดิษฐ์วิธีจัดดอกไม้ในแจกันอย่างนั้นแหละ. มันเต็มไปด้วยหัวคิด มันเต็มไปด้วยปรัชญา มันออกกฎหมายออกมาท่วมฟ้าท่วมดิน; แต่ก็ดูผลดี มนุษย์มันเลวลงในทางอาชญากรรม. กฎหมายที่ฟังดูแล้วสวยงามมาก เหมือนดอกไม้ในแจกัน; เช่นกฎหมายเรื่องสิทธิมนุษยชนนั้น ออกมาครั้งแรกก็ตื้นตื้นกันใหญ่. เห็นไหมออกกฎหมายสิทธิมนุษยชนนี้ มันมีขึ้นมาแล้วในโลกนี้แล้ว; แล้วเดี๋ยวนี้มนุษย์ก็ถูกฆ่าตาย วันหนึ่ง ๆ เหมือนกับแมลงถูกฆ่าด้วยยาฆ่าแมลง, แม้แต่เวลานี้ในอินโดจีน ในอะไรก็ตามใจ มนุษย์กำลังถูกฆ่าตายอย่างที่ไม่มียุติแม้แต่สักกระฟีกเดียว ไม่มีทางไปเรียกร้องสิทธิหรือสงวนสิทธิอะไร เขาก็ถูกฆ่าตายอย่างกับแมลงถูกฆ่าแมลงอยู่ทุกวัน ๆ. นี้เรียกว่ากฎหมายคุ้มครองสิทธิมนุษยชนมันออกมา มันเหมือนกับประดิษฐ์ดอกไม้ในแจกัน; มันก็มีผลอย่างนี้.

เขาไม่เรียกสิ่งเหล่านี้ว่าสิ่งประดิษฐ์, แต่ผมเรียก ผมยอมเป็นคนบ้าบอให้เขาตำ ผมมันรู้สึกไปในแ่งนั้น; ประดิษฐ์กฎหมายเหมือนมันประดิษฐ์แบบจัดดอกไม้อย่างนั้นแหละ; แล้วก็ไม่มีผลอะไร. กฎหมายอื่น ๆ ก็เหมือนกันแหละ; แม้ที่สุดแต่กฎหมายรัฐธรรมนูญในโลกนี้ มันออกมาเพื่อให้คนมีโอกาสเที่ยงแย่ง

ทะเลาะวิวาทกัน แย่งชิงอะไรกันมากขึ้น เพราะว่าคนมันไม่ดี. คนมันไม่ดี มันพร้อมอยู่เสมอที่จะเอาเปรียบกัน; แล้วกฎหมายชนิดนี้มันก็ออกมาสำหรับเปิดโอกาสให้คนมันแย่งชิงกัน; มันก็ไม่เห็นว่าโลกนี้ดีขึ้น ในสมัยที่โลกเปลี่ยนระบบมาสู่ระบบประชาธิปไตยอย่างนี้.

นี้ผมพูดมากไปก็มีแต่ถูกคำ แต่อย่าเข้าใจว่าผมไม่นิยมระบบประชาธิปไตย; เดี่ยวนี้มันเป็นระบบประชาธิปไตยของกิเลส, ไม่ใช่ระบบประชาธิปไตยของสติปัญญา หรือของธรรมะ. ไอ้หลักพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าก็เป็นประชาธิปไตย; แต่มันเป็นประชาธิปไตยของคนมีศีลธรรม ยึดหลักพระธรรมเป็นหลักมันก็ดีซิ. เดี่ยวนี้มันเป็นประชาธิปไตยของคนที่มีกิเลส มันก็ทำลายโลก; ของประชาชน เพื่อประชาชน โดยประชาชนคนโง่ คนเห็นแก่ตัว คนเอาเปรียบ มันก็มีโอกาสที่จะแสดงบทบาทนี้ โลกนี้มันก็ลึบหายลงทุกที ๆ. นี้ประดิษฐ์กฎหมายประชาธิปไตยออกมา ก็เหมือนกับจัดดอกไม้อีกแจกันหนึ่งเท่านั้นแหละ; มันเป็นอะไรมากกว่านั้นไม่ได้.

ประดิษฐ์ปรัชญาขึ้นมามากมายก็ไม่ทำให้โลกดีสงบสุขได้.

ที่น่าหัวเดี๋ยวนี้ก็คือเรื่อง**ปรัชญา**. โลกกำลังร่ำรวยด้วยปรัชญา; นี่ก็เป็นดอกไม้แจกันบ้าง ๆ บอ ๆ อะไรยิ่งขึ้นไปอีก. เดี่ยวนี้โลกมีปรัชญาจนเวียนหัวแล้วนะ, จนไม่รู้จะเอากันยังไง จะเรียนกันยังไง; โลกนี้ก็ไม่มีความดีภาพ ไม่มีศีลธรรม, มีแต่ความคิดฟุ้งซ่านเป็นบ้า. นี้ปรัชญาให้ผลเป็นอย่างนี้; ไม่มีปรัชญาไหนที่จะมาช่วยให้โลกดีขึ้นในลักษณะสงบมีสันติภาพ. *ปรัชญาเพื่อการศึกษา* ก็

ให้การศึกษาอย่างที่เห็น ๆ อยู่, *ปรัชญาการเมือง* ก็ให้การเมืองอย่างที่เห็น ๆ อยู่, *ปรัชญาทางศีลธรรม* ก็ให้ศีลธรรมชนิดที่กำลังเห็นอยู่ กำลังจะยกเลิกศีลข้อกาเมสุ-
มิจจาจาราอยู่แล้ว; นี่เรียกว่าปรัชญาที่กำลังเจริญก้าวหน้ามันกลายเป็น
สิ่งประดิษฐ์. มันก็ประดิษฐ์แบบจัดดอกไม้อย่างนั้นแหละ, มันไม่มีความหมาย
เป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง หรือเป็นตัวบทของศีลธรรม ของอะไรได้เลย; นั่นมัน
ตามแบบของปรัชญา.

นี่เราเรียกว่าการประดิษฐ์ ยกตัวอย่างมาให้ดู **จีนใหญ่ ๆ** จีนที่กำลัง
บูชากันนัก, มันให้ผลอย่างนี้; เพราะว่าควบคุมไม่ได้ หรือไม่เคียดที่จะควบคุม
ปล่อยให้มันเป็นไปตามความหลับหูหลับตานั่นนะ ไม่มีใครรู้ว่ามันต้องควบคุม
หรือคิดจะควบคุม. ทีนี้มนุษยธรรมมันก็ร่อยหรอ เพราะว่าเขาไปหลงใน
สิ่งประดิษฐ์ทั้งหลาย เพื่อความสบาย สะดวก สนุกสนาน เอรีดอ้อยทางเนื้อ
ทางหนัง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนี้ มนุษยธรรมมันก็ร่อยหรอ
มันสู้ไม่ได้; เหมือนกับต้นไม้ที่เขาไม่ได้ให้น้ำ ต้นไม้ที่มันไม่มีโอกาสจะได้น้ำ
ได้อาหารได้อะไร มันก็เฉามันก็เหี่ยวแห้งไป. นี่ส่วนที่เป็นมนุษยธรรมมันเฉา
มันเหี่ยวแห้งไป, ส่วนที่เป็นอารยธรรมเนื้อหนังมันก็พรวดพราดขึ้นมา; โอ้โลก
มันก็เป็นอยู่ในสภาพอย่างนี้.

ฉะนั้น ถ้าแรง(ไปในทางที่)ยังไม่รู้สึกตัว ยังไม่มีการควบคุมให้มัน
เป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือแม้ที่สุดแต่เพียงมัชฌิมาปฏิปทาอย่างนี้ มันก็เป็นอัน
หวังได้ว่า โลกเรานี้มันก็จะต้องถึงความวิनाต ทางกาย และทางจิตใจ, จะฆ่ากัน
ไปได้อย่างที่เรียกว่ามิลลัญญู; ก็ใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นมาอย่างวิเศษนั้นแหละฆ่า

กัน. ยุคจรวด ยุคปรมาณู ยุคอะไรก็ตามนี้ มันเจริญด้วยเครื่องมือสำหรับที่จะฆ่ากันคราวเดี๋ยวมานัก ๆ. (เหล่านี้เป็นการควบคุมสิ่งที ๒ หรือตอน ๒. ต่อไปควบคุมสิ่งที ๓; ที ๔ อยู่หน้า ๘๗๕.)

ต้องควบคุมความรวยแบบพญามาร ให้มีความรวยตามแบบของพระเจ้าหรือพระธรรม โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม.

ทีนี้อยากจะดูสิ่งต่อไปที่เรียกว่า มันเป็นปัญหาที่ต้องควบคุม เราพูดค้างไว้แต่วันก่อนว่า ความร่ำรวย. เดียวนี้มนุษย์ในโลกกำลังร่ำรวยมากขึ้น โดยปราศจากการควบคุมของสิ่งใด ๆ. ความร่ำรวยนี้ก็หมายถึงร่ำรวยวัตถุทั้งนั้น มันก็เป็นผลการประดิษฐ์ทางวัตถุ และเป็นผลของการรู้จักวางแผนการ ที่จะใช้มันให้เกิดความร่ำรวย. ความร่ำรวยนี้ ใคร ๆ ก็ต้องการ แล้วก็พูดกันว่ามันเป็นสิ่งสมควรปรารถนา ควรต้องการ. ความร่ำรวยของบุคคล ความร่ำรวยของประเทศชาติ นี้ก็พูดกันอยู่ทุกวันแหละ เป็นเป้าหมายที่เราจะมีความร่ำรวย.

แต่แล้วก็ได้ดูกันให้ดีกว่า ความร่ำรวยนั้นมันมีอะไรบ้าง มันร่ำรวยสำหรับอะไรบ้าง. ถ้ามันร่ำรวยสำหรับสันติสุข สันติภาพ มันก็ดีมันก็ถูกต้องแหละ; แต่ถ้ามันร่ำรวยเพื่อทำลายสันติสุข ทำลายสันติภาพ คุณก็ลองคิดดูเถอะว่าจะร่ำรวยไปทำไมกัน, คือร่ำรวยเพื่อเชือดคอตัวเอง ร่ำรวยเพื่อจะทำลายมนุษย์นั่นเอง.

ผมอยากจะจัดความร้ายร้ายให้เห็นชัด ให้เข้าใจง่าย ว่ามันมีอยู่ ๒ ชนิด คือร้ายร้ายด้วยอบายมุขของมาร ร้ายร้ายด้วยอบายมุขของพญามาร, แล้วก็ร้ายร้ายด้วยศีลธรรม หรืออะไรที่..., ด้วยวัตถุธรรมก็ได้ ตามแบบของพระเจ้า. ร้ายร้ายตามแบบของพญามาร กับร้ายร้ายตามแบบของพระเจ้า; พอพูดอย่างนี้ก็ควรจะฟังถูกแล้ว ว่าพญามารนั้นมันหมายถึงกิเลส พระเจ้าก็หมายถึงธรรมะ. ความร้ายร้ายตามแบบของพญามาร ความร้ายร้ายตามแบบของพระเจ้า; มีอยู่เป็น ๒ อย่าง.

แต่เดี๋ยวนี้คนในโลกเขาไม่มองเห็นโดยความเป็น ๒ อย่าง มองเห็นแต่ว่าร้ายร้ายตามความประสงค์ของเราก็แล้วกัน. นี่ความประสงค์ของเรานั้นมันคือกิเลสแห่งความเห็นแก่ตัว ก็เลยเป็นความร้ายร้ายตามแบบของพญามารไปหมด; ร้ายร้ายไปด้วยสิ่งที่จะให้มนุษย์ลุ่มหลงและเสพติด. พูดตรง ๆ ก็ร้ายร้ายไปในทางอบายมุข; อย่างในประเทศไทยเราโดยเฉพาะ ยกตัวอย่างเช่นว่า เช่นเรื่องที่ผมพูดอยู่บ่อย ๆ แล้วหนังสือพิมพ์มันเอาไปลง ร้ายร้ายด้วยอบายมุข ลีดเดอร์ สนามม้า สวานลุมพินี, นี่เป็นสัญลักษณ์อันหนึ่ง ซึ่งแสดงความหวัง ความต้องการ ความพอใจของมนุษย์ ว่าถ้ามีขึ้นมาก ๆ แห่งก็เรียกว่า เป็นความเจริญ เป็นความร้ายร้าย. มองในแง่หนึ่งมันทำเงิน ทำให้เกิดมีเงินขึ้นมามาก ๆ; นี่ก็เรียกว่าร้ายร้าย, แต่ร้ายร้ายแบบอบายมุข. ลีดเดอร์ก็คือการพนัน, สนามม้าก็คือการพนัน, สวานลุมฯ ก็คือการสำราญ สำเร็จทางเนื้อหนังโดยไม่ต้องคำนึงอะไร.

วันนั้นผมพูดไปว่า ยুবสวานลุมพินีกับสนามม้าเสียทั้ง ๒ แปลง สร้างวนอุทยานทางวิญญานขึ้นกลางกรุง ปลุกต้นไม้ให้เป็นป่าสำหรับกลางคืนจะไปนั่งฟังเทศน์กันอย่างนี้ หรือว่าจะทำวิปัสสนา หรือว่าจะทำอะไรก็ตามใจ; มัน

กว้างขวาง มันสบาย มันไม่ต้องลงจากรถยนต์ก็ฟังเทศน์ได้ แล้วทำกันทุกวันทุกคืน. **อย่างนี้ศีลธรรมมันจะต้องดีขึ้นแน่ ๆ; แต่ว่าการร้ายมันจะต้องลดลง มันจะต้องยอมลดการร้ายนี้ลง เสียสละไป, เพื่อเสียสละการร้ายอย่างพญามารออกไป เพื่อจะดึงการร้ายอย่างพระเจ้าเข้ามา. การร้ายตามแบบของพระเจ้าเข้ามา แล้วการร้ายตามแบบของพญามารนั้นก็ออกไป ควรจะออกไป ๆ. นี่ตัวอย่างของคำว่าร้ายตามแบบพญามาร, ร้ายตามแบบพระเจ้า.**

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า **รายนี** ใครจะเป็นคนร้าย? เดียวนี้มันเมื่อควบคุมไม่ได้, ใครมีอวิชชามันก็สาวเอาสิ ใครมีสติปัญญา มีพวกมีพ้อง มีมือยามันก็สาวเอา; เพราะฉะนั้น มันจึงเกิดคนร้ายเหลือประมาณขึ้นมาในโลกนี้ ใหม่ ๆ ทยก ๆ นี้ คือพวกนายทุน. เอาละ, มันก็ดีละร้าย; แต่ผลที่ตามมาจากการร้ายของพวกนายทุน ก็คือคอมมิวนิสต์, **นายทุนเป็นผู้สร้างคอมมิวนิสต์ให้เกิดขึ้นมาในโลก.** ก่อนมีลัทธินายทุน, ลัทธินายทุนไม่มีในโลก; พอลัทธินายทุนเกิดขึ้นในโลก มันก็มีปฏิกิริยาเกิดเป็นลัทธินายทุนขึ้นมา เพื่อจะต่อต้าน. เดียวนี้เราก็เห็นได้ชัดว่า **นายทุนสร้างคอมมิวนิสต์ขึ้นมาเอง; แล้วจะไปโทษใคร.** นี่ความร้ายของนายทุนก็ทำให้โลกปั่นป่วน ด้วยการสร้างลัทธินายทุนขึ้นมา; แล้วเป็นปัญหาแก่นายทุนและแก่คนทั้งโลก. **ดูการร้ายที่มันแสดงบทบาทของมันซิ.**

ถึงถ้าจะมีการรายนีจริงแล้ว มันก็ควรจะให้อะไร... **รัฐหรือประเทศนี้ร้าย; ให้รัฐระวาย ดีกว่าให้บุคคลร้าย หรือคณะบุคคลร้าย; เพราะว่ารายนีนั้นมันยังเป็นของส่วนรวมอยู่. ถ้าส่วนรวมร้าย แล้วมีการควบคุมดี มันก็ปลอดภัย. แต่ถ้าบุคคลร้าย หรือคณะบุคคลร้ายอย่างนี้มันก็ มันมีทางที่จะเป็นไป**

ในทางที่ว่าย่ง, คือเกิดการเอาเปรียบ เกิดการแย่งชิง เกิดการอะไรกันไม่รู้สิ้นสุด. บุคคลรวยไม่พอก็ยังรวมหัวกันตั้งคณะบุคคลเป็นบริษัท เป็นบริษัทอะไรเพื่อรวย ยิ่งขึ้นไปอีก; นี่มันก็เป็นความรวยที่อยู่ได้ความต้องการของกิเลสของบุคคล หรือคณะบุคคล นี่มันต้องทำยุ่ง. ถ้ารัฐรวยคือรัฐที่แท้จริงรวย มันก็ไม่มีลักษณะ อย่างนี้; แต่ว่าอย่างนี้ขึ้นพูดไปเดี๋ยวหาว่าเป็น *socialist* เป็นคอมมิวนิสต์, มันก็ลำบากเหมือนกัน. นี่พูดอย่างการศึกษา : พูดให้เห็นว่า รัฐจะรวยนี้ดีกว่าบุคคล รวย หรือว่าคณะบุคคลรวย.

เดี๋ยวนี้โลกมันยังไม่เป็นอย่างนั้น มันเปิดโอกาสให้บุคคลรวย คณะ บุคคลรวย; เพราะว่าคณะบุคคลเหล่านั้นมันมีอิทธิพลในการที่จะบันดาลโลก หรือว่าบันดาลกิจการของประเทศ. กฎหมายที่ออกมามันอยู่ได้อิทธิพลของคน พวกนี้ ฉะนั้น มันก็เลยเป็นความยุ่งไม่มีที่สิ้นสุด. **แต่ผมเห็นว่าให้พระเจ้า รวยเป็นดีที่สุด;** ให้รัฐรวยเดี๋ยวจะเป็นคอมมิวนิสต์; ให้พระเจ้ารวย คือว่าให้ **ธรรมะหรือที่เราจะเรียกเป็นบุคคลว่าพระเจ้านี้** เป็นผู้มีอะไรเป็นเจ้าของสิ่ง ทั้งหมด คือยอมตามพระเจ้า ยกให้พระธรรมนี้เป็นหลัก **ให้รวยไปตามแบบ ของพระเจ้าหรือพระธรรม;** อย่างนี้เรียกว่าพระเจ้ารวย, ไม่เอาบุคคล ไม่เอา คณะบุคคล ไม่เอารัฐอะไรเป็นหลักแล้ว. ให้พระเจ้ารวยคือให้ศีลธรรมรวย ให้ศีลธรรมคุ้มครองความร่ำรวยของมนุษย์ ให้อยู่ในกฎเกณฑ์ของศีลธรรมหรือ พระธรรม. นี่ผมจะเรียกให้มันตกลงสักหน่อยว่า**ให้พระเจ้ารวย;** นี้ก็ปลอดภัยแน่.

เท่าที่เราศึกษามาในพระคัมภีร์ ในพระไตรปิฎก หรือทางอื่น ๆ ก็ตาม; ครั้งพุทธกาลไม่เคยได้ยินคำว่า *สไตรค์ของกรรมกร* หรือของใครก็ตามใจ. คำว่าส

ไตรศน์มันไม่เคยมีในปทานุกรมสมัยพุทธกาล, มันเพิ่งมีเมื่อโลกที่ก้าวหน้าด้วยอารยธรรมเนื้อหนังจนเกิดนายทุน จนเกิดคอมมิวนิสต์นี้เท่านั้นแหละ; แล้วก็เอามาใช้พร้าเพื่อไปทุบแ่งทุบแขนง จนกระทั่งว่ารัฐเองก็ถูกสไตรศน์อย่างนี้. สิ่งที่เราเรียกว่าสไตรศน์นี้ไม่เคยมีในครั้งโน้น; ยิ่งครั้งคนป่าสมัยหินแล้วยิ่งไม่ต้องพูดถึงหรอก มันจะใครสไตรศน์ใครได้. ในครั้งพุทธกาลมันก็มีพระราชามีประเทศ มีการปกครอง มีคนกรรมกร มีกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ตามวรรณะ; แต่มันไม่เคยมีวิ้ววของการสไตรศน์. ที่นี้โลกปัจจุบันนี้มันเต็มไปด้วยกลิ่นไอของการสไตรศน์ ไม่ว่าจะที่ไหน; แม้กระทั่งในโรงเรียน โรงเรียนซึ่งเรียกว่าเป็นต้นตอของอารยธรรม ของอะไรต่าง ๆ มันก็เต็มไปด้วยการสไตรศน์.

เดี๋ยวนี้ก็เด็กวัดก็สไตรศน์ พระเณรก็สไตรศน์ กำลังจะสไตรศน์นะ, ดูให้ดี; มันลูกตามมากถึงขนาดนี้ เพราะมันก็ออกมาจาก... คือว่าเติบโตมาจากโรงเรียน หรือว่าจากความเจริญอย่างแบบโลก ๆ นี้. นี่มันเป็นเรื่องที่น่าหัว. ครั้งโบราณมันก็มีกรรมกร แต่มันไม่รู้จักการสไตรศน์. เพราะมันมีอะไร? มันหมายความว่าอะไร? มันหมายความว่ามัน(ไม่)มีอะไรที่ไปเบียดเบียนประโยชน์ของเขามากเกินไป. โดยเฉพาะอย่างยิ่งเช่นนายทุนนี้มันไม่มีในครั้งพุทธกาล, มันอยู่อย่างที่เราเรียกว่าประกอบไปด้วยธรรม; เช่นเศรษฐีก็มี มีมาก มีรวยมาก แต่ไม่มีลักษณะนายทุน, เศรษฐีมีลักษณะเป็นพ่อเลี้ยงมากกว่า, มีข้าทาสกรรมกรมาก มีลักษณะเป็นพ่อเลี้ยง. แล้วเศรษฐีนี้ก็อยู่ในอาณัติของพระราชามี; เศรษฐีทั้งหลายที่พระราชามอบหมายให้กินบ้านตำบลนี้ เมืองนี้ อะไรนี้, มันก็อยู่ในอาณัติของพระราชามี; ที่นี้พระราชาก็อยู่ในอาณัติของพระธรรม; เพียงเท่านี้การสไตรศน์ก็เกิดไม่ได้. ในครั้งพุทธกาลเราจึงไม่ได้ยินคำว่าสไตรศน์อย่างเดี๋ยวนี้.

รวมความแล้วมันไปอยู่ที่พระธรรม; ถ้ามีพระธรรมแล้วเป็นใช้ได้. นี้ผมเคยยืนยัน แม้ว่าจะไม่มีใครเชื่อ : มีพระธรรมอย่างเดียว การปกครองทุกแบบใช้ได้ : เผด็จการก็ได้, ประชาธิปไตยก็ได้; มันดีไปหมดแหละ, ถ้ามันถือธรรมะเป็นหลัก. ทุกคนประกอบไปด้วยธรรม ยิ่งเผด็จการก็ยิ่งดีคือมันยิ่งเร็ว. คนที่มีธรรมะมาเป็นผู้เผด็จการแก่ประชาชนที่ประกอบไปด้วยธรรมะ อย่างนี้มันยิ่งดียิ่งเร็ว ยิ่งถูกต้อง ยิ่งมีผลที่น่าชื่นใจเร็วเข้า; ยิ่งใกล้กับนิพพานเร็วเข้า.

คือถ้าเราเอาคนมีกิเลสมาแล้ว มันใช้ไม่ได้ทั้งนั้น. ประชาธิปไตยยิ่งเลวใหญ่; เป็นเผด็จการเสียยังจะดีกว่า. นี่คืออานิสงส์ของสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ, ถ้าธรรมะเป็นผู้เผด็จการแล้วเป็นใช้ได้. นี่เมื่อเขาอยู่กันอย่างที่เรียกว่ามันมีธรรมะเป็นใหญ่อย่างครั้งพุทธกาลอย่างนี้ มันจึงมีสิ่งที่เรียกว่าสไตรค์นี้ไม่ได้, มันมีลัทธินายทุนไม่ได้, มันมีลัทธินิคมกรไม่ได้; มันอยู่กันด้วยความรัก. พวกทาสพวกกรรมกรนี้ไม่อยากจะจากนายไปด้วยซ้ำไป เพราะมันได้รับความพอใจ, เพราะว่ามันเลี้ยงอย่างลูกเลี้ยง มีลักษณะเหมือนกับพ่อเลี้ยงลูกเลี้ยง; มันต่างกันลิบอย่างนี้.

นี่คือเหตุผลที่ว่า มันไม่มีคำว่าสไตรค์เป็นต้น ที่มีมากในทุกวันนี้; มันไม่มีในครั้งพุทธกาล ในครั้งสมัยที่เป็นอย่างนั้น. มันมีความรวบสุจริต คือความรวบที่ประกอบไปด้วยธรรม; มันรวบในจิตใจคือรวบธรรมะก่อน แล้วมันจึงรวบวัตถุข้างนอกในทางร่างกาย; ฉะนั้น ความรวบนั้นบริสุทธิ์และถูกต้อง แล้วสังคมก็เป็นสุข. ดังนั้น เราจึงนึกถึงความรวบทางวิญญาณ ตามแบบที่พระพุทธเจ้าท่านสอนกันก่อน; แล้วความรวบนี้มันจะมาควบคุมความรวบทางเนื้อหนัง ทาง

วัตถุ. มันหมายถึงธรรมะทั้งนั้นแหละ ความร่ายด้วยธรรมะนั้นแหละ รวยธรรมะนั้นแหละ เรียกว่ารวยทางจิตใจหรือว่ารวยด้วยอริยทรัพย์. พอทุกคนมีอริยทรัพย์ในจิตใจ มันก็ควบคุมความร่ายทางเนื้อหนังได้.

คนที่มียุทธทรัพย์ในทางจิตใจ มันจะไม่ต้องการของที่เพ้อ ที่เกินจำเป็น : ไม่ต้องการอาหารเกินจำเป็น, ไม่ต้องการเครื่องนุ่งห่มเกินจำเป็น, ไม่ต้องการที่อยู่อาศัยเกินจำเป็น, หรือหยูกยาเกินจำเป็น, มัน(ล้วน)แต่จะพอดี ๆ ตามสถานะของตน ๆ; แล้วเขาอยู่เพื่อความสงบสุขอันแท้จริง, มิใช่อยู่เพื่อความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง. เดียวนี้คนมันเป็นทาสกิเลส เป็นทาสเนื้อหนัง ต้องการเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง, ไม่ได้ต้องการความสงบสุขในทางจิตใจ; **ก็คือไม่มีศีลธรรมนั่นเอง.** อย่าลืมว่า**ศีลธรรมสากล**มันก็บ่งถึงความสงบสุขทางเนื้อหนัง. *summum bonum* ของศีลธรรมสากลปัจจุบันนี้ มันก็ยังยืนยันยืนอยู่ตามเดิม ว่าต้องการ *happiness* ที่แท้จริง, ต้องการ *perfection* – ความเต็มของสติปัญญาอย่างมนุษย์ที่แท้จริง, ต้องการ *duty for duty's sake* – หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่น้ำที่อย่างบริสุทธิ์จริง, *universal love* – รักคนทั้งโลกไม่มีเราไม่มีเขาจริง.

นี่มันเป็นศีลธรรมที่ยังถูกต้องอยู่ แต่มันพูดกันแต่เพียงปรัชญา มันไม่สำเร็จประโยชน์; มันต้องเอามาทำให้เป็นตัวละครในจิตใจของคนจริง ๆ; ฉะนั้น เราต้องมีธรรมะชนิดนี้ เป็นทรัพย์สมบัติอยู่ในจิตใจ. เช่นพระพุทธเจ้าตรัสว่า *สนฺตุฏฺฐํ ปรมํ ธนํ* – ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง; พวกคนโง่คนบ้ามันก็เอาไปแปลกันเสียผิด ๆ เป็นว่าสันโดษไม่ต้องทำอะไร ไม่อยากทำอะไรนี่; ก็กลายเป็นเรื่องใช้ไม่ได้ไปเลย, คำว่าสันโดษ. เขาไม่มองไปในแง่ที่ว่า เพราะไม่มี

สันโดษนี่คนจึงเห็นแก่ตัว และเบียดเบียนกัน; แล้วก็ตัวเองก็ทนความหิว เบียดเบียนเหมือนกับตนกรรทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา มีเงินล้านหนึ่งก็หิวสิบล้าน มีเงินสิบล้านก็หิวร้อยล้าน มันเป็นปรตอยู่ตลอดเวลา เพราะมันไม่รู้จักสันโดษ. มองกันในแง่กลับก็ได้ว่า เราได้มาสิบสตางค์ เราก็พอใจสิบสตางค์, มีความพอใจ แล้วมันก็จะชวนให้หาอีกได้ ไม่เป็นไร เพราะมันเป็นสิ่งที่ให้ความพอใจ ฉะนั้น เราจึงหาอีกได้; แต่หาด้วยจิตใจที่สงบ ไม่ใช่จิตใจที่หิวเป็นปรตอย่างพวกที่มัน ไม่รู้ค่าของสันโดษ.

นี่มันไม่สันโดษในภรรยาที่มีอยู่ มันก็หาภรรยาซ้อนไว้อีกก็คน ๆ ก็ไม่รู้ แล้วมันก็ยังดิเคียนสิ่งที่เรียกว่าสันโดษ, นี่เป็นต้น. นี่เป็นพวกคนโง่พูด คนบ้าพูด, อย่าถือเอาเป็นประมาณ, ว่าสันโดษนี่มันทำลายความเจริญของมนุษย์. สันโดษมีไว้สำหรับควบคุมความเจริญของมนุษย์ ให้เป็นไปอย่างถูกต้อง ให้เป็นลักษณะของอริยทรัพย์ คือเป็นทรัพย์ที่ไม่ขบไม่กัดเจ้าของ. เดี่ยวนี้คนมันมีกิเลส มาก มันไม่มีสันโดษ มันมีทรัพย์สมบัติเท่าไรมันก็ถูกขบถูกกัด โดยทรัพย์สมบัติเท่านั้นแหละ; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นโรคเส้นประสาทบ้าง เป็นบ้าบ้าง ฆ่าตัวตายบ้าง, ทั้งที่มันมีเงินเป็นล้าน ๆ นะ; แล้วก็คิดดูตีความรวยอย่างนี้มันมีความหมายอย่างไรกัน.

นี่ความรวยตามแบบของพญามาร กับความรวยตามแบบของพระเจ้า มันต่างกันอย่างไร; ฉะนั้น ขออย่าได้เห็นว่า สันโดษเป็นต้นนี้เป็นความบ่าบอ ถ่วงความเจริญของประเทศ. มันทำมนุษย์ให้เป็นมนุษย์นะ; แล้วประเทศไหนเต็มไปด้วยมนุษย์มันก็ดีแน่. ถ้าขาดสันโดษมันก็เป็นสัตว์เดรัจฉานแหละ มันเห็นแก่

ตัวมากเกินไปแหละ มันก็เป็นประเทศของสัตว์เดรัจฉานแหละ; มันก็มีแต่ความวุ่นวาย. นี่ตัวอย่างเรื่องความร่ำรวยที่ว่าเราจะมองดูให้เห็นว่ามีอยู่อย่างไร จะต้องควบคุมมันอย่างไร. ถ้าใครต้องการควบคุม ก็รักษาความร่ำรวย ตามแบบของพระพุทธเจ้ากันก่อน; คือร่ำรวยในจิตใจด้วยอริยทรัพย์ แล้วมันจะสามารถควบคุมความร่ำรวยทางเนื้อหนัง. พุคสรูปให้สั้น ๆ มันก็ง่ายอย่างนี้.

ควบคุมอำนาจในโลกได้ ด้วยการควบคุมการศึกษาได้.

ที่นี้เวลามันก็เหลือนิดหนึ่งแล้ว, จะพูดให้จบเสียอีกข้อหนึ่งที่ค้างอยู่ว่า **การควบคุมอำนาจ.** ควบคุมอำนาจ, เรามีความมุ่งหมายจะควบคุมอำนาจ; ฟังดูก็เป็นเรื่องบ้าบอเต็มทีเหมือนกัน. มันคล้าย ๆ กับว่าใครจะเอาลูกพรวนไปผูกคอแมว; นี่มันฟังออกไปในลักษณะอย่างนั้นการที่จะควบคุมอำนาจ. เมื่อเขากำลังมีอำนาจ อำนาจอาวุธ อำนาจอะไรก็ตาม ที่เขากำลังมีอยู่, เราจะไปควบคุมเขา นั่นมันก็เท่ากับจะให้หนูเอาลูกพรวนไปผูกคอแมว; ฉะนั้น มันก็ต้องมีอุบายอะไรที่ลึกซึ้งกว่าหลายชั้นมันจึงจะควบคุมได้. ถ้าพูดกันง่าย ๆ สั้น ๆ ลุ่น ๆ ออกไปเดี๋ยวนี้มันก็น่าหัว เหมือนกับว่าจะให้หนูเอาลูกพรวนไปผูกคอแมว; คือให้คนที่ไม่มีอำนาจไปควบคุมคนที่มีอำนาจ.

อย่างในโลกนี้, ถ้าใครมันเกิดเป็นเจ้าโลกขึ้นมา; แล้วคนทั้งหลายที่เป็นพลเมืองนั้นจะไปควบคุมคนที่มีอำนาจเป็นเจ้าโลกอย่างนั้น มันก็เป็นสิ่งที่มีปัญหา จะทำได้อย่างไร. เดี่ยวนี้มันดูเป็นเรื่องจะเอาลูกพรวนไปผูกคอแมวเสีย

มากกว่า. แต่ถ้าพิจารณากันด้วยสติปัญญา ด้วยความพยายามไม่ทอดทิ้งแล้ว ก็มันก็มีทางที่ว่ามันจะต้องควบคุมไปตั้งแต่รากเหง้า หรือรากฐาน หรือพื้นฐานของอำนาจ. เพราะฉะนั้น เราจึงพูดได้โดยว่า ถ้าเราควบคุมการศึกษาได้, เราก็**ควบคุมอำนาจในโลกนี้ได้**; ทีนี้จะควบคุมการศึกษาได้หรือไม่ได้นั้นมันก็มีอีกปัญหาหนึ่ง อย่างที่เราพูดกันแล้วเมื่อคืนก่อน ว่าจะควบคุมการศึกษาอย่างไร. ถ้าเราทำสำเร็จตามนั้น คือควบคุมการศึกษาได้, ต่อไปอำนาจที่ไม่เป็นธรรมในโลกนี้มันก็จะหมดไปเอง. นี่มันจะไม่มีรากฐานมันจะสิ้นสูญไปเอง มันจะไม่มีกรหลอเลี้ยวไว้อีก, ถ้าการศึกษามันเดินถูกทาง. แต่เดี๋ยวนี้การศึกษามันตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลส, ของคนมีกิเลส; มันเลยถูกดึงไปใช้เป็นเครื่องอุปกรณ์ของอำนาจ หรือของสิ่งที่ไม่เป็นธรรม.

ถ้าเราควบคุมการศึกษาหรือศีลธรรมสำเร็จ, มันก็ควบคุมสิ่งที่เรียกว่า**อำนาจนี้สำเร็จ**. อำนาจเผด็จการ หรืออำนาจป่าเถื่อนชนิดไหนก็ตามใจ มันต้องควบคุมด้วยสิ่งที่ตรงกันข้าม คือศีลธรรมหรือการศึกษาที่ถูกต้องนี้; สร้างรากฐานนี้ขึ้นมา. ฉะนั้น นโยบายของนักล่าเมืองขึ้น มันมีอยู่ข้อหนึ่งว่า จะไม่ให้การศึกษาแก่ผู้อยู่ใต้อำนาจ เดียวมันจะเกิดฉลาดขึ้นมา; การศึกษามันมีอำนาจอย่างนี้ ถ้าทำให้มันถูกต้อง. การควบคุมอำนาจป่าเถื่อนนั้นมันไม่มีทางอื่นหรอก, มันจะต้องทำด้วยการศึกษาที่ถูกต้อง; ถ้าทำกันแบบเกลือกจิ้มเกลือกนี้ดูจะไม่มีหวัง มันก็จะฆ่ากันตายวอดวายไปหมด, มันต้องมีอุปบายที่ฉลาดกว่านั้น. พูดอย่างแบบผมพูดก็หมายความว่า **ให้พระเจ้ากลับมามีอีก ให้ศาสนากลับมามีอีก**; เราไม่รู้ไม่ชี้กับ

เรื่องอื่น เราจะพยายามแต่ในทางที่ให้พระเจ้านี้กลับมาครอบครองโลกอีก, ให้ศาสนาครอบครองโลกนี้อีก.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เป็นผู้ไล่พระเจ้าออกไป มนุษย์เขาชอบเนื้อหนัง เห็นพระเจ้าเป็นก้างขวางคออย่างนี้, ก็ชวนกันละเลยพระเจ้า เหยียบย่ำพระเจ้าไม่ให้มีเนื้อที่เหลืออยู่ในโลกนี้. เหมือนกับที่พวกฝรั่งว่าพระเจ้าตายแล้ว เขาไม่สนใจกับพระเจ้า; นั่นเพราะว่าเขาเข้าใจพระเจ้าผิด ไม่เข้าใจไม่รู้จักพระเจ้าที่ถูกต้อง จึงพูดอย่างนั้นและจึงพยายามอย่างนั้น. ที่จริงพระเจ้าที่แท้นั้นจะมีค่าเหนือสิ่งใด มีประโยชน์เหนือสิ่งใด คຸ້ມครองโลกให้ปลอดภัยจากสิ่งไม่พึงปรารถนาทั้งหลาย; มันคือพระธรรม มันคือความถูกต้อง. ถ้าพระเจ้ากลับมา อำนาจที่ไม่เป็นธรรมทั้งหลายมันก็หายไป.

เพราะฉะนั้น เรายังไม่ต้องทำอะไรในเวลาี้ เพราะเรายังทำไม่ได้; เราที่ตั้งหน้าตั้งตาทำส่วนที่มันทำได้ คือควบคุมการศึกษา. เราพยายามดิ้นรนทุกอย่างทุกทางที่จะควบคุมการศึกษาให้มีการศึกษาถูกต้อง; แล้วการศึกษามันก็จะควบคุมการประดิษฐ์, ควบคุมความร่ำรวย, ควบคุมอำนาจอะไรมันได้เอง. ฉะนั้น จึงไปสำเร็จประโยชน์อยู่ที่การศึกษาที่ถูกต้อง; ไม่ใช่การศึกษาเพื่อหลบหลีกหลบตาอย่างที่มีอยู่ในโลกเวลานี้, มันเป็นการศึกษาที่นำไปสู่มีจลาจลจลาจลอย่างที่ว่ามาแล้ว ยิ่งศึกษาก้าวหน้ายิ่งเวียนหัว, แล้วทุกอย่างที่ศึกษามาสำหรับเป็นโทษของวัตถุ คือเป็นวัตถุนิยมหลงไหลในวัตถุ อย่างนี้ไม่เรียกว่าการศึกษาตามแบบของพระพุทธเจ้าหรือของศาสนา; การศึกษาต้องเป็นศึกษาอย่างที่ว่า แล้วศึกษาคือการควบคุมกิเลส ชนะกิเลส.

[ให้กิน-กาม-เกียรติกู้ไปกับสะอาด-สว่าง-สงบจะแก้ปัญหาได้หมด.]

สิ่งสำคัญ ๓ สิ่ง ที่เคยพูดให้ฟังว่ามันเป็นนายเหนือมนุษย์นั้น มันต้องถูกควบคุม; คือเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติ กำลังเป็นพระเจ้าอยู่บนศีรษะของมนุษย์ทุกคนในเวลาี่ ในโลกนี้.

เรื่องกิน เรื่องกาม แล้วก็เรื่องเกียรติ; ก็ดูเรื่องกินของคนในโลกสมัยนี้สิ มันกินกันอย่างี่. มันกินเพื่อเป็นเหยื่อ แล้วกลายเป็นกาม; ไม่ใช่กินอาหาร มันกลายเป็น*บริโภคกามทางปาก*. ที่นี้มันก็หลงไหลในเกียรติ อย่างที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ คือมีอำนาจที่ไม่เป็นธรรมสำหรับแสวงหาเหยื่อมากิน มากาม. นี่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติของคนในโลกนี้มันเป็นอย่างนี้, มันไม่สะอาด สว่าง สงบ; ฉะนั้นเราจะต้องมีกินอย่างสะอาด สว่าง สงบ, ให้มีกามอย่างสะอาด สว่าง สงบเท่าที่มันจะทำได้นะ คือให้มันอยู่ในขอบเขตของความสะอาด สว่าง สงบ คือกามที่ไม่ผิดศีลธรรมนี้; แล้วต้องมีเกียรติที่สะอาด สว่าง สงบ คือไม่ผิดศีลธรรม. ให้เรื่องกิน กาม เกียรติมันคู่กันไปกับความสะอาด สว่าง สงบ; ก็จะแก้ปัญหาเหล่านี้ได้.

นี่สรุปความมันว่าอย่างนี้. มีสัมมาทิฎฐิแล้ว ความสะอาด สว่าง สงบ มันก็ตั้งขึ้นมาได้ ก่อขึ้นมาได้, ก็ควบคุมเรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติได้; หรือจะเรียกว่าควบคุมการศึกษาก็ได้ ควบคุมการประดิษฐ์ก็ได้ ควบคุมความร่ำรวยก็ได้ ควบคุมอำนาจในโลกทั้งหมดก็ได้ ด้วยอำนาจของสัมมาทิฎฐินี้. นั่นแหละคือข้อที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า *สัมมาทิฎฐิ* ◻ ◻ *สมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อุปฺจจฺจฺกฺ* – *สัตว์ทั้งหลายจะก้าวล่วงความทุกข์ทั้งปวงเสียได้* เพราะการยึดมั่นในสัมมาทิฎฐิ

จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังมีมนุษยธรรม (ต่อ)

๘๘๑

หรือ *conscience* ที่ว่า. นี่คือการพูดในวันนี้ โดยหัวข้อที่ว่า เราจะช่วยกันอย่างไร โลกนี้จึงจะยังคงมีมนุษยธรรม, ต่อจากคืนที่แล้วมา.

นี่ขอยุติโดยความสมควรแก่เวลา ไว้เพียงเท่านี้.

มนุษยธรรม

- ๓๔ -

๑๐ พฤษภาคม ๒๕๑๕

จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม (ต่อ).

(ตอนที่สำคัญยิ่ง : การแก้ไขทำให้โลกยังคงมีมนุษยธรรมด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม” เพียงคำเดียว.)

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม สำหรับพวกเราที่นี่ ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่ได้กำหนดไว้ สำหรับการบรรยายเรื่องที่กำลังไว้แต่วันก่อน คือ เรื่องที่เรากล่าวโดยหัวข้อว่า จะช่วยกันอย่างไร โลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม; วันนี้จะได้กล่าวโดยหัวข้อนั้น ต่ออีกครั้งหนึ่ง.

[ปรารภและทบทวน.]

ทุกครั้งเราพูดกันในฐานะเป็นปัญหาของมนุษย์ ไม่ใช่เป็นปัญหาของบุคคลหรือคณะหรือประเทศใดโดยเฉพาะ; นี้ขอให้ทำในใจให้ถูกต้องด้วย ว่า

เรากำลังนึกถึงมนุษย์ทั้งหมด ที่กำลังจะสูญเสียเกียรติของความเป็นมนุษย์ คือ 'ไม่มีความเป็นมนุษย์' ในที่นี้เราเรียกว่ามนุษย์ธรรม คือธรรมที่ทำให้ความเป็นมนุษย์. ถ้าสูญเสียธรรมนี้ไป มนุษย์ก็ไม่ใช่เป็นมนุษย์.

บางคนเขาอาจจะเห็นว่า มนุษย์สมัยนี้ยังเป็นมนุษย์ดีพิเศษขึ้น; คนพวกนั้นเป็นพวกที่มองกันแต่ในแง่ของวัตถุ หรือที่เราเรียกกันมาตลอดเวลาว่าอารยธรรมทางเนื้อหนัง. เมื่อคนเขามินเมาในอารยธรรมเนื้อหนังอย่างไม่ลืมหูลืมตา ก็จะต้องเข้าใจว่ามนุษย์กำลังเจริญ หรือมีความเป็นมนุษย์มากขึ้น; แต่แล้วก็ไม่มองดู หรือว่าไม่อาจจะตอบปัญหาในข้อที่ว่า **ทำไมมันจึงมีแต่วิกฤตการณ์ที่ถาวร ? ทำไมจึงมีมนุษย์ที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ จนก่อกรรมทำเข็ญยุ่งยากกันไปหมด ?**

เดี๋ยวนี้คำว่า “สุภาพบุรุษ” เปลี่ยนความหมาย อย่างเทียบกันไม่ได้ กับความหมายของคำว่าสุภาพบุรุษนี้ เมื่อสัก ๕๐ ปีมานี้. ผมได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำคำนี้ หรือว่าสิ่งที่เรียกว่าสุภาพบุรุษนี้ เรื่อย ๆ มาตลอดเวลา; เพราะผมชอบคำคำนั้นมาตั้งแต่เด็ก แล้วก็พอใจสิ่งที่เรียกว่าสุภาพบุรุษ – *gentlemanship* นี้มากเรื่อย ๆ มา. แต่พอมาถึงบัดนี้ ไม่มองเห็นสภาพของความเป็นสุภาพบุรุษในทำนองนั้น; มีอย่างอื่นเข้ามาแทน ซึ่งดูไม่ได้ น่าเกลียด น่าชัง น่าขยะแขยงสำหรับการเป็นสุภาพบุรุษของสมัยนี้. นี้เพราะว่ามันเป็นสุภาพบุรุษของอารย-ธรรมเนื้อหนัง; มันทำสิ่งที่ไม่น่าทำได้กลางถนนหนทาง ที่สถานีรถไฟ ที่เรือบินอะไรนี้; แล้วในที่สุดตัวมันจะเป็นอย่างไร.

นี่เขาว่าโลกมันเจริญ มนุษย์ก็เป็นมนุษย์ที่เจริญ อะไรก็เจริญ. มันก็ถูกแล้ว เจริญทางอารยธรรมวัตถุคือเนื้อหนัง; ส่วนทางจิตใจนั้นมันเสื่อม แล้วก็

ไม่มีใครมองเห็น เพราะไปมองกันแต่อารยธรรมเนื้อหนัง. นี่เราเรียกว่า มนุษยธรรมกำลังหายไป สลายไป, แล้วก็อารยธรรมเนื้อหนังกำลังขึ้นมาแทน; ปัญหาของมนุษย์ หรือมนุษยชาติทั้งหมดมีอยู่อย่างนี้. นี่เราก็พูดกันมาในหลายแง่หลายมุม แต่เราก็มีเวลาพูดกันในเพียงเป็นตัวอย่างสำหรับเทียบเคียงเท่านั้น, ไม่อาจจะเอามาพูดให้หมดสิ้นทุกเรื่องทุกราวและโดยละเอียดได้; ฉะนั้น ที่เอามาพูดมันเป็นเพียงตัวอย่างสำหรับเทียบเคียง มันอาจจะขาดตกบกพร่องไปบ้างก็ได้ ขอให้พิจารณาเอาเอง.

สำหรับการที่จะคิดช่วยกันแก้ไขให้โลกยังคงมีมนุษยธรรมนั้น เราดูที่การศึกษาเป็นข้อแรกเป็นส่วนใหญ่ จะต้องจัดการกับสิ่งเหล่านี้ให้ถูกต้อง; เราใช้คำว่าควบคุม หมายถึงควบคุมให้มันเป็นไปถูกต้อง. การศึกษา, แล้วก็ผลของการศึกษาคือการประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา, แล้วก็มาถึงความร่ำรวย, แล้วมาถึงความมีอำนาจ; รวมกันเป็น ๔ อย่างนี้ เป็นหัวข้อใหญ่ ๆ (ที่จะต้องควบคุม). เรื่องอื่นเป็นเรื่องปลีกย่อยที่รวมอยู่ได้ในหัวข้อเหล่านี้; ฉะนั้น เราจึงพูดกันแต่ใจความสำคัญเกี่ยวกับหัวข้อ ๔ หัวข้อนี้ มาพอสมควรแล้ว.

ช่วยกันเป็นพุทธบริษัทให้จริง ๆ จะแก้ไขปัญหาได้หมด.

ทีนี้ก็จะได้พูดถึงสิ่งอื่นซึ่งนอกออกไปจาก ๔ หัวข้อนั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนานั้นมันไม่ใช่ ๔ หัวข้อที่ว่ามาแล้ว, มันเป็นเรื่องหนึ่ง; แล้วมันก็จะเป็สิ่งที่จะช่วยควบคุม ๔ อย่าง

นั้นได้ด้วย. นี่เราจะต้องดูกันในฐานะเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอีกสิ่งหนึ่ง คือ ทุก ๆ อย่างที่เกี่ยวกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. ถ้าถามว่า *ช่วยกันอย่างไรโลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม* ? เราก็ตอบอย่างกำปั้นทุบดินสำหรับพุทธบริษัท ว่าสำหรับพุทธบริษัทนั้น *ช่วยกันเป็นพุทธบริษัทกันให้จริง ๆ เท่านั้น ปัญหาทั้งหมดก็จะถูกแก้ไขไม่มีเหลือ.* ช่วยจำคำว่า *เป็นพุทธบริษัทกันให้จริง ๆ เท่านั้น* ปัญหาทั้งหมดจะไม่มีเหลืออยู่สำหรับเป็นปัญหาอีกต่อไป. ที่นี้เป็นพุทธบริษัทกันให้จริง ๆ ใด ๆ อย่างไร นั้นแหละมันยังมีปัญหาอยู่อีก; ฉะนั้น ผมจึงเรียกว่าตอบอย่างกำปั้นทุบดินไปทีก่อน. จะเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงกันได้อย่างไร มันก็ต้องไปศึกษาเรื่องของพุทธศาสนา ซึ่งเราก็ได้พูดกันมากมายหลายร้อยครั้งแล้ว ไปจับเอาใจความให้ได้; ทุกครั้งก็มีผู้บันทึกไว้ แล้วพิมพ์เป็นหนังสือออกมามากมายแล้ว.

เป็นพุทธบริษัท “ที่แท้จริง” ได้อย่างไร ? ทำไมต้องใช้คำว่า “ที่แท้จริง” ? เพราะว่าเดี๋ยวนี้มันมีแต่ที่ *ไม่ใช่* แท้จริง. เหมือนกับที่พูดซ้ำซากมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า เราเคยมีพระพุทธเจ้าพระองค์จริง อย่างที่ตรัสว่า “*ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต, ผู้ใดเห็นตถาคตผู้นั้นเห็นธรรม*” : นั่นคือพระพุทธเจ้าองค์จริง เราเคยมีกันแล้ว; แล้วเราก็ค่อย ๆ ลดลงมา ๆ, เดี๋ยวนี้มีเหลือแต่พระพุทธรูป. นี่จากพระพุทธเจ้าพระองค์จริง ยังมีเหลือแต่เพียงพระพุทธรูป. นี่มันเป็นการแสดงให้เห็นว่า การเป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงก็มี *ที่ไม่แท้จริง* ก็มี. ถ้ามีกันแต่พระพุทธรูปแล้วมันแท้จริงไม่ได้; เว้นไว้แต่มันจะมีพระพุทธเจ้าที่แท้จริง ที่พระพุทธองค์ตรัสยืนยัน.

คนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็ยังคงงุน; จะตอบให้สั้น ๆ ว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงมีชีวิตอยู่ ท่านก็ปฏิเสธพระองค์นั้นว่า *ไม่ใช่พระพุทธเจ้า ไม่ใช่ตถาคต,*

มันเป็นเพียงเบญจขันธ์อันหนึ่งเหมือนกับของคนอื่น; ฉะนั้น คนที่เห็นองค์พระพุทธรูปเจ้าด้วยตานี้จะไม่เห็นธรรมะก็ได้, ไม่เห็นธรรมะคือไม่เห็น หรือไม่รู้จักตกตาด; มันต้องเห็นธรรมะ. คนเขาเห็นธรรมะ เป็นพระอรหันต์บุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นกันเป็นอันมาก; นี่เรียกว่าเรามีพระพุทธรูปเจ้าพระองค์จริง. ทีนี้ต่อมามันมีอะไรมาดึงดูความสนใจไปเสียทางอื่น ก็คือวัตถุนิยมนั่นเอง; ก็ค่อย ๆ เหลือแต่พระพุทธรูปเป็นเพียงสัญลักษณ์ แล้วก็กลายเป็นวัตถุสำหรับเชื่ออย่างเดียว สำหรับอ่อนวอน สำหรับบวงสรวงไปในที่สุด. อย่างนี้เรียกว่าไม่ใช่กิจการของพุทธบริษัทที่แท้จริง. **พุทธบริษัทที่แท้จริงก็มีธรรมะ;** คือมีความรู้ธรรมะ มีการปฏิบัติธรรมะ มีการได้รับผลจากธรรมะ มีการสอนธรรมะนั้นกันไปจริง ๆ; **นี่เรียกว่าเป็นพุทธบริษัทจริง** แสดงผลออกมาเป็นบุคคลผู้มีความสะอาด ความสว่าง หรือความสงบ นั่นเป็นเครื่องวัดที่แน่นอน; หรือจะเรียกอีกทีหนึ่งว่าเป็น ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานตามพระพุทธรูป, นั่นจึงจะเรียกว่าเป็นพุทธบริษัท.

พูดเพียงเท่านี้ก็พอเข้าใจกันได้แล้วว่า ถ้าเป็นพุทธบริษัทกันแท้จริง ถูกต้องแล้ว ปัญหามันก็หมด; เพราะว่ามัน**ไม่มีทางที่จะเห็นแก่ตัว**คำเดียวเท่านั้น. **พุทธบริษัทที่แท้จริงจะ**ไม่มีความเห็นแก่ตัว**** ก็เลยทำอะไรผิดไม่ได้; แล้วก็ยังยินดี หรือเสียสละที่จะช่วยผู้อื่นด้วย. เรื่องก็หมด ปัญหาทั้งหมด แต่ทุกคนไม่มีการทำผิด ทำชั่ว ทำบาปทั้งนั้น; แล้วก็พร้อมที่จะช่วยคนอื่นด้วย. นี่ปัญหามันหมดสิ้นไปด้วย โดยลักษณะอย่างนี้; เพราะฉะนั้น เรื่องนั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งจะต้องศึกษากัน กระทำกันให้สุดฝีมือ เพื่อให้เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริงแล้วแก้ปัญหานั้นได้.

ทุกศาสนา ล้วนมุ่งหมายทำลายความเห็นแก่ตัว.

ที่นี้ปัญหามันก็มีอยู่รองลำดับไปอีกว่า แล้วคนทั้งโลกเล่า เขาไม่ได้เป็น พุทธบริษัท, ศาสนาก็มีหลายศาสนา ทุก ๆ ศาสนาก็รวมกันเป็นโลก; นี่จะทำอย่างไร? จะให้เขาเป็นพุทธบริษัทได้อย่างไร? เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่เคยพูดมาบ้างแล้วไม่น้อยเหมือนกัน, โดยการชี้ให้เห็นว่า ทุกศาสนานั้นนะ มันมีความประสงค์มุ่งหมายเหมือนกัน ทั้งในหลักทฤษฎีและการปฏิบัติ คือเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว. ถ้าศาสนาไหนไม่มีความมุ่งหมายที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวของมนุษย์แล้วก็ ศาสนานั้นมันเป็นศาสนาปลอม คือไม่ใช่ศาสนา.

ที่นี้มันต่างกันแต่เพียงว่า วิธีที่จะทำลายความเห็นแก่ตัวนั้นนะมันใช้วิธี แปลก ๆ กัน ตามกาลสมัย ตามท้องถิ่น ตามเหตุการณ์ที่มันกำลังมี; ฉะนั้นบางคนก็ใช้ความเชื่อ เชื่อพระเจ้าหรือเชื่ออะไรสำหรับทำลายความเห็นแก่ตัว; บางคนก็ให้ใช้สติปัญญาเล่นงานกิเลส เพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว; หรืออย่างเร็วที่สุดก็สอนให้รู้จักบังคับจิตใจให้อยู่ในร่องรอย ที่จะไม่ให้เกิดความเห็นแก่ตัว. นี้วิธีมันต่าง ๆ กันอย่างนี้; แต่ผลมันก็เหมือนกันแหละ คือว่าทำลายความเห็นแก่ตัวด้วยกันทั้งนั้น.

ฉะนั้น เราจึงมองให้ดีให้เห็นว่า หัวใจแท้ ๆ ที่เรียกว่านิวเคลียส หรือ *essence* หรือ *quintessence*, *essence* ที่ ๕ นั้นมันเหมือนกันหมด : มีหัวใจมุ่งหมายที่จะให้ทำลายความเห็นแก่ตัว ที่เรียกว่า *selfish* หรือ *selfishness* นั้น ที่เอ๋ยขึ้นมาแล้วใครเกลียดทั้งนั้น. แม้แต่คนที่มีความเห็นแก่ตัวอยู่นั้นแหละ มันก็เกลียดความเห็นแก่ตัว ลองได้ยินคำว่าเห็นแก่ตัว; แต่แล้วมันเองละไม่ได้ แล้วมัน

เองมีความเห็นแก่ตัว, แต่พอได้ยินคำว่าความเห็นแก่ตัวมันก็รู้สึกเกลียดเหมือนกัน. ฉะนั้น อันนี้มันเป็นข้อศอกร่วมกันของคนทุกคนในโลก. นี้คนทั่วไปก็ละอายที่จะมีความเห็นแก่ตัว ก็พยายามที่จะละกันอยู่. ฉะนั้น เมื่อจะพูดกันถึงสิ่งที่มันเป็นกลางระหว่างศาสนาทุกศาสนาได้แล้ว, เราก็ใช้คำว่ามนุษยธรรมนั่นเอง : **มนุษยธรรมมันจะเป็นสื่อกลางหรือว่าเป็นสถานกลาง หรือเป็นอะไรที่มันเป็นกลาง** สำหรับคนทุกคนในทุกศาสนาจะยอมรับได้เสมอทั้งหมด; **ไม่มีศาสนาไหนที่จะปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่ามนุษยธรรม.**

ทีนี้สำหรับเรา สำหรับบุคคลในโลกทั้งหมด ก็อย่าไปเรียกตัวเองว่า พุทธบริษัทหรือคริสเตียนหรืออะไรสิ; อย่าไปเรียกอย่างนั้นสิ, มันจะทำให้เกิดความงอแงขึ้นมาไม่ทันรู้ตัว. คือเราไปเรียกเราว่าเป็นมนุษย์ก็พอแล้ว **เป็นมนุษย์ที่ถูกต้องมันพอแล้ว;** ถ้าใครเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง, คนนั้นจะเป็นพุทธบริษัทที่ดี เป็นคริสเตียนที่ดี เป็นอิสลามิกที่ดี เป็นอะไรที่ดี ทุกในทุกอย่าง ความหมายของศาสนาเลย; **ขอให้มันเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง.** “มนุษย์” คำนี้ มันเป็นภาษาตะวันออก; ฉะนั้น อย่าถือเอาตัวหนังสือ อย่าถือเอาตัวอักษร, แต่ถือเอาความหมายของคำคำนี้.

ภาษาบาลีก็ตาม ภาษาสันสกฤตก็ตาม คำว่า “มนุษย์” นี้มันแปลว่า “ลูกหลานของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง”; เขาแปลสั้น ๆ ว่า มนุษย์คือบุคคล คือสัตว์ที่มีใจสูงก็แล้วกัน. ใจสูงก็คือว่าใจไม่ต่ำ คือไม่มีกิเลส ไม่มี ความชั่ว ไม่มี ความลับ ไม่มีความน่าเกลียดใด ๆ, มันมีจิตใจสูงอย่างนี้เรียกว่ามนุษย์; นั่นแหละคือสิ่งที่ศาสนาทุกศาสนาต้องการ **ต้องการให้คนทุกคนในโลกเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องเท่านั้น มันพอแล้ว,** ก็กลายเป็นคนของพระเจ้า. นี้มีคำว่ามนุษย์เป็นคำกลาง, ไม่ต้องมี

ไทย มีเจ๊ก มีแขก มีศาสนานี้ศาสนาโน้; แล้วศาสนาก็เหมือนกัน, ไม่ต้องพูดถึงก็ได้ พูดถึงแต่มนุษยธรรม, แต่เป็นมนุษยธรรมที่ถูกต้องแล้วก็เป็นของทุกศาสนาได้. นี่คือหนทางที่จะทำให้มนุษย์ทุกคนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แก้ปัญหาของโลกได้.

ที่นี้ใครอยากจะเรียกตัวเองว่าพุทธบริษัท ก็เรียกไปสิ, พวกไหนอยากจะเรียกตัวเองว่าคริสเตียนก็เรียกไป; มันไม่มีข้อขัดข้องอะไร แล้วก็ไม่มี ความเข้าใจไปในทางที่เป็นข้าศึกแก่กัน; มันเป็นเพียงเครื่องหมายที่จะเรียกกันให้ ง่าย ๆ พูดกันให้ง่าย ๆ ว่าพวกที่อยู่ตรงนั้นเขาเรียกว่าคริสเตียน, พวกที่อยู่ตรงนี้ เขาเรียกว่าพุทธบริษัท. หรือว่าพวกที่จะใช้ความเชื่อในพระเจ้าเป็นหลักสำหรับ ทำลายความเห็นแก่ตัว นี้เขาเรียกว่าคริสเตียน, พวกที่จะใช้การปฏิบัติทำลายกิเลส เป็นหลักเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว นี้เขาเรียกว่าพุทธบริษัท; แล้วมันก็เหมือนกัน ตรงที่ว่า ทำลายความเห็นแก่ตัว. เหมือนอย่างว่าจะไปจับปลาмаกิน ใครจะเอา เบ็ดตกหรือว่าใครจะเอาแหทอด หรือว่าใครจะทำอวน ทำโป๊ะอะไร มันก็ได้ ทั้งนั้นแหละ; มันก็กินปลา คือผลมันก็คือมีปลาмаกิน. เราเพิ่งเล็งกันอย่างนี้ มัน ก็จะเกิดความเข้าใจดีซึ่งกันและกันระหว่างศาสนา; ฉะนั้น เราก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า การทำความเข้าใจอันดีต่อกันและกันในระหว่างศาสนา.

การทำความเข้าใจอันดีต่อกันในระหว่างศาสนา เป็นเครื่องช่วยให้มนุษยธรรมยังคงมีอยู่ในโลก.

เดี๋ยวนี้เรายังไม่เข้าใจกัน เรายังมองกันในฐานะเป็นข้าศึก; พุทธบริษัท

ก็หยอกอยู่เมื่อไร มองเห็นศาสนาอื่นเป็นคนป่าคนบ้าคนเลวอะไรไปทั้งนั้น. ศาสนาอื่นเขาก็มองพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนาอย่างนั้นบ้าง; มันก็เลยเป็นโลกของความแตกแยกกัน ด้วยเอาความเข้าใจผิดนี้มาเป็นเครื่องยืนยัน. เพราะฉะนั้น การทำความเข้าใจกันในระหว่างศาสนา กำลังเป็นสิ่งที่จะต้องอย่างยิ่ง กำลังเป็นสิ่งที่จะต้องอย่างยิ่ง ช่วยฟังดูให้ดี; เวลาที่กำลังเป็นสิ่งที่จะต้องอย่างยิ่ง ที่จะต้องทำความเข้าใจกันในระหว่างศาสนา.

โลกมันแตกแยกออกเป็นเสี่ยง ๆ แล้วเวลานี้ ก็เป็นพวก ๆ ไปตามที ประโยชน์ของมันมันมีอยู่อย่างไร; ฉะนั้น เขารักกันไม่ได้ เพราะประโยชน์มันขัดกัน. แต่ถ้าเอาศาสนาเป็นหลัก มันมีนิวเคลียสอันเดียวกันคือทำลายความเห็นแก่ตัว; เมื่อมันมีจุดกลางอย่างเดียวกันอย่างนี้ เราใช้สิ่งนี้เป็นเครื่องมือ มันก็สามารถจะทำโลกทั้งโลกให้เป็นโลกที่สามัคคี เป็นพวกเดียวกันได้; จึงมองเห็นว่า มันไม่มีทางอื่นหรือไม่มีสิ่งอื่นที่จะทำให้โลกนี้ให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้. นี้เรียกว่าความสามัคคี ต้องใช้สิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรม หรือมนุษยธรรม หรือจะเรียกว่าศาสนาก็ตามใจ แต่ต้องเป็นศาสนาที่ถูกต้องของธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นศาสนาของคนทีเห็นแก่ตัวว่าเอาเอง ตั้งเอาเอง ถือเอาเอง ยึดเอาเอง. เพราะว่าถ้าเป็นศาสนาที่ถูกต้องของธรรมชาติแล้ว, มันจะทำลายความเห็นแก่ตัวทั้งนั้น เหมือนที่พูดแล้วที่แรก.

ฉะนั้น ผมจึงพยายามอย่างยิ่ง ที่จะทำความเข้าใจกันในระหว่างศาสนา เป็นเวลาหลายปีมาแล้ว, แต่แล้วก็ได้ผลนิดหน่อย ตามความมุ่งหมายนั้น; แล้วก็ ได้ผลมากคือการถูกตำ จากบุคคลที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายหรือการกระทำอันนี้. พวกพุทธบริษัทกันเองนี่คำผมว่า ผมนี่นอกคอกนอกกริตนอกกรอย เป็นขบถต่อ

พุทธศาสนาเสียแล้ว ไปยกย่องศาสนาอื่น; นี้รวมความว่าผมเป็นขบถ ถูกค่าหรือใช้ค่าที่มันยิ่งกว่าขบถ เป็นหนอนบ่อนไส้ เป็นอะไรทำลายพุทธศาสนาของตัวเอง. นี่พุทธบริษัทด้วยกันเขาก็ค่าอย่างนี้.

ที่นี้ทางฝ่ายโน้นหรือฝ่ายคริสเตียนนะ เป็นต้น, ก็ไม่ใช่ทุกคน หรือบางพวกนั้นนะ, เขาก็ค่าว่า ผมกำลังวางแผนการที่จะก่อกวนศาสนาของเขา หรือทำให้เขาเสียประโยชน์ เพราะเราพยายามพิสูจน์ว่ามันมีความเหมือนกันในระหว่างพุทธศาสนากับคริสเตียน. เช่นสอนเรื่องความไม่เห็นแก่ตัวด้วยกัน; แล้วผมก็ชอบอ้างบทคำสอนของเซนตูปอล ที่ว่ามีภรรยาก็จึงเหมือนกับไม่มีภรรยา มีทรัพย์สมบัติก็จึงเหมือนกับไม่มีทรัพย์สมบัติ มีความสุขก็จึงเหมือนกับไม่มีความสุข มีความทุกข์ก็จึงเหมือนกับไม่มีความทุกข์ ไปซื้อของที่ตลาดก็อย่าเอาอะไรมา, ซึ่งหมายถึงความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา ว่าของเรา แล้วก็มียู่อย่างเดียวกัน. ที่นี้ข้อเท็จจริงมันแสดงอยู่ตลอดเวลาว่า ศาสนาพุทธนี้มันเกิดก่อนศาสนาคริสเตียนตั้ง ๕๐๐ ปี; เขาเลยถือว่าคำพูดเช่นนี้มันได้เปรียบข้างฝ่ายพุทธ ทำให้ฝ่ายคริสต์ไม่มีความหมายไป เพราะว่ามันพูดตาม เขาก็เลยค่าเอา.

ที่นี้ก็ยังมีคนบางพวกที่เห็นว่า มันไปทำเรื่องที่ยุ่ง ไม่ควรจะทำ นี่มันเป็นเรื่องนอกหน้าที่; ว่าผมนี่เป็นคนเลือก เป็นคนอูตริวิตถาร ก็ถูกค่าอีกเหมือนกัน. รวมความแล้วการพยายามทำความเข้าใจในระหว่างศาสนานี้ทำให้ถูกค่า; ถูกค่าอย่างน้อยจาก ๓ ฝ่าย อย่างที่ว่ามาแล้ว. มันยิ่งกว่าทั้งขึ้นทั้งลงนะ ถ้าทั้งขึ้นทั้งลงมัน ๒ ฝ่ายเท่านั้น; เดียวนี้มันถูกค่ามากกว่าทั้งขึ้นทั้งลง เพราะพยายามที่จะทำความเข้าใจอันดีในระหว่างศาสนา. แต่แล้วในเรื่องนี้ผมมันก็ “ยัง

ค่าจะยิ่งเอาใหญ่”; คือว่าจะยิ่งทำให้สุดความสามารถ ยิ่งถูกค่าก็ยิ่งดี, ถือเอาการ
ค่านั้นเป็นการโฆษณาให้ผมโดยไม่ต้องเสียสตางค์, ถ้าเราไปจ้างเขาโฆษณาก็เสีย
สตางค์ ต้องเสียสตางค์ให้เขามาก, แต่นี่มันโฆษณาไปได้โดยไม่ต้องเสียสตางค์ก็
ดีแล้ว. นี่หมายถึงการแสดงปาฐกถาที่เชียงใหม่ เมื่อไม่กี่ปีมานี้โดยเฉพาะ :
“ปาฐกถาเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา” นั่นนะ; ไปหาอ่านดู,
แล้วก็มีเรื่องอื่นอีก. (เช่น คูธรรมโฆษณ์เล่ม “ใจความแห่งศีลธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ”.)

เอาละเป็นอันว่า เรื่องคนค่านั้นมันไม่ใช่เหตุผล, ข้อเท็จจริงมันมีอยู่
อย่างไรมันก็ต้องทำไปอย่างนั้น; ฉะนั้น มันมองเห็นชัดอยู่แล้วว่า ข้อเท็จจริงหรือ
ความจริงมันมีอยู่อย่างนี้ ก็ทำอย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่เราและเพื่อประโยชน์แก่
ผู้อื่น ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ : เมื่อมองเห็นอยู่ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย
ก็พยายามที่จะทำให้สุดความสามารถด้วยความไม่ประมาท. ทำให้ไม่ต้องกลัวว่า
ใครจะว่าอย่างไร; เราทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ตามหลักการของศีลธรรม ทำหน้าที่เพื่อ
ประโยชน์แก่หน้าที่ ไม่ได้รับจ้างทำเพื่อประโยชน์อะไร. ถ้าไม่เห็นแก่ตัวไม่มี
ตัวจริง ๆ แล้ว, มันก็เหลือแต่การทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่หน้าที่; ถึงแม้ว่า
เรายังจะมีตัวอยู่ ก็ขอให้อริยฐานที่จะทำเพื่อหน้าที่อยู่นั้นแหละ มันจะได้หมดตัว
เร็ว ๆ เข้า.

โลกมีศาสนาเพียงศาสนาเดียวได้

เมื่อเอาตัวหัวใจแท้ของทุกศาสนาเป็นหลัก ไม่เอาเปลือก.

ที่นี้ก็อยากจะพูดต่อไปถึงข้อที่ว่า โลกอาจจะมีความศาสนาเดียวกันนี้ มันจะเป็นไปได้จริงหรือไม่; มันจะเป็นไปได้หรือไม่, มันจะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หรือไม่ ในการที่โลกนี้มันจะมีศาสนาศาสนาเดียวกัน. นี่มันก็สำคัญอยู่ที่ตรงคำว่า “ศาสนา” อีกนั่นแหละ. เดียวนี้มันเรียกว่าศาสนา, แล้วก็เลยบัญญัติความหมายไปในทางที่ว่าเป็นศาสนาของคนนั้น ของคนนี้ ของพวกนั้น ของพวกนี้; เกิดเป็น “ของ” ขึ้นมา เกิดมีเจ้าของศาสนาขึ้นมา. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยอ้างพระองค์เองเป็นเจ้าของพุทธศาสนา; มันมีแต่พวกพุทธบริษัทชุด “ปากบอน” นี้ หรือ “ปากอยู่ไม่สุข” นี้ ชอบจะพูดอ้างว่าศาสนาของกู ของอะไรขึ้นมาอย่างนี้, ทั้งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ธรรมะนี้สำหรับโลก** พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก เทวดาและมนุษย์ หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ : **มันคือของทั้งหมด, ศาสนา;** ฉะนั้น อย่าว่าพุทธศาสนาเป็นของเราแต่ที่เมืองไทยนี้, มันเป็นเรื่องหลับตาพูด ไม่ต้องสนใจก็ได้.

ถ้ามันเป็นศาสนาจริง เป็นธรรมะจริง มันก็ต้องของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมด, อาจจะเลยลงไปถึงของสัตว์เดรัจฉานด้วยก็ได้ แต่มันไม่รู้สึกรู้สีก. ที่จริงนั้น **ธรรมะหรือศาสนามีอยู่ในโลกแล้ว** มันก็คุ้มครองลงไปถึงสัตว์เดรัจฉาน; เพราะว่าทุกศาสนาจะสอนเรื่องเมตตา กรุณา; ที่นี้เมื่อคนมันมีเมตตากรุณาต่อสัตว์เดรัจฉาน สัตว์เดรัจฉานมันก็ได้รับประโยชน์จากการมีศาสนาอยู่ในโลก; มันก็ต้องถือว่าศาสนานี้ก็เป็นของสัตว์เดรัจฉานด้วย ไม่ใช่แต่ของมนุษย์เท่านั้น. ศาสนาที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างนี้; ถ้าไม่เป็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่ศาสนา มันว่าเอาเอง. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาในครั้งพุทธกาล เรียกกันว่า**ธรรม** หรือ**ธรรมะ;** ถ้าพูดกันในวงภายในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า**พรหมจรรย์** : **พรหมจรรย์นี้คือศาสนานี้,**

จงไปเผยแผ่พรหมจรรย์; แต่ถ้าพวกมันเป็นวงกว้างระหว่างพวก ระหว่างลัทธิแล้ว ท่านก็ใช้คำว่าธรรมะเหมือนกัน. และใคร ๆ ก็ใช้คำว่าธรรมะ.

อย่างในประเทศอินเดียสมัยนั้น มีหลายลัทธิ หลายศาสนา เป็นพวก ๆ ไปอย่างนี้; ถ้าเขาเอ่ยถึงสิ่งนี้ เขาเรียกว่า ธรรมะ กันทั้งนั้น : ท่านชอบใจธรรมะของใคร, ท่านชอบใจธรรมะของพระสมณโคตม, หรือว่าท่านชอบใจธรรมะของ นิกัณฐนาฏบุตร หรือว่าชอบใจธรรมะของคนอื่น ๆ; ใช้คำว่าธรรมะทั้งนั้น. เดียวนี้ เรามาเรียกกันว่าศาสนา, แล้วก็เปลี่ยนความหมายเป็นมีเจ้าของ มีถือคล้าย ๆ ถือ ลิขสิทธิ์อย่างนั้น. ที่นี้ก็ไม่ใช่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น มันก็ดูถูกพวกอื่น ประณามพวก อื่นมากขึ้น; แล้วก็เลยไปถึงว่าเป็นข้าศึกที่จะต้องต่อสู้กัน. นี่มันจึงมีการต่อสู้กัน ระหว่างศาสนาอยู่ในโลกเวลานี้ ด้วยจิตใจที่มีกิเลส. ที่นี้ถ้าเมื่อใดเรามองเห็น หัวใจของศาสนา ว่าเป็นอย่างเดียวกันแล้ว มันก็ต่อสู้กันไม่ลง เกียดกันไม่ลง.

นี่เราควรจะรู้จักหัวใจของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. มีฝรั่งที่มีความรู้ดีคนหนึ่ง มีความรู้ทางพุทธศาสนาด้วย เขาเป็นคริสเตียน เป็นพระ ชื่อ ดร.เบอร์รี แกเสนอขึ้นมาว่า เลิกคำว่าศาสนาเสียเถอะ; *religion* นี้เลิกเสีย, แล้วก็มาใช้คำว่า *Way of managing the human condition*; *way* คือวิธี วิธีการ, *of managing* คือสำหรับที่จะจัดการ ให้มันถูกต้องนะ, *the human condition* คือสถานะของมนุษย์ : วิธีที่จะจัดสถานะของมนุษย์อย่างถูกต้อง นั่นนะเรียกว่าศาสนา นั่นคือศาสนา. แต่ ถ้าไปเรียกศาสนา เดียวนี้เราทะเลาะกันนักแล้ว; เราลองเลิกคำนั้นเสีย, แล้วมาใช้ คำ *The way of managing the human condition* – สิ่งที่จะช่วยปรับปรุงสถานะของมนุษย์ทุก ๆ สถานะ ทุกชั้น ทุกระดับ ให้มันอยู่ได้อย่างปกติ นี่คือศาสนา.

ที่นี้ถ้าเรามาถือหลักอย่างนี้ มันก็ไม่มีทางจะทะเลาะกัน, มันทะเลาะกันก็ทะเลาะกันได้ยาก ทะเลาะกันได้บ่อย; เพราะมันไม่มีสิ่งที่จะทำให้มองดู แล้วแตกต่างกันมากถึงขนาดที่เรียกว่ามีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า หรืออะไรทำนองนั้น. **วิธีใดที่จะจัดมนุษย์ให้มันนำดูแล้วก็ ใช้ได้ทั้งนั้นเลย.** นี่เป็นหนทางที่จะทำให้โลกมีศาสนาเดียวกันได้, ถ้าเรามองสิ่งที่เรียกว่าศาสนากันในแง่นี้ คือหัวใจของมัน. แต่ถ้าไปมองที่ผิวที่เปลือก คือพิธีรีตองแล้ว, มันจะเห็นว่าต่างกันมาก ต่างกันลิบ ต่างกันอย่างที่จะเป็นข้าศึกกันได้. นี่ขอให้มองดูว่า ถ้าเอาเปลือกเป็นหลักกันแล้วก็ มันก็ต่างกันมาก; ถ้าเอาหัวใจเป็นหลักแล้ว มันก็มีทางจะเหมือนกันได้.

ที่นี้พุทธบริษัทก็ดี อะไรบริษัทก็ดีสมัยนี้ มักจะยึดที่เปลือก, ยืนยันมันคงที่ส่วนเปลือก เพราะไม่รู้จักส่วนเนื้อใน; จึงเห็นว่า ไม่เหมือนกัน เราดีกว่าใครทั้งนั้นเลย. ผู้มีหน้าที่ประกาศศาสนานี้ยังพูดเสียอย่างนี้; ยังพูดว่าพุทธศาสนาดีกว่าศาสนาไหนหมด ไม่มีศาสนาไหนมาเทียบทันได้นี้. มันก็เรียกว่า เป็นผู้ก่อการทะเลาะวิวาทเสียเอง เป็นผู้ที่ทำความแตกแยกในระหว่างศาสนาเสียเอง โดยไม่รู้สึกรู้สึ. แล้วคำพูดนั้นไม่เป็นธรรม ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม; เราควรจะพูดว่า ทุกศาสนามันมีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน แล้วได้ผลอย่างเดียวกัน, มันจะต่างก็เพราะว่า มันต้องไปใช้ในที่ที่ต่างกัน จึงต้องมีวิธีการที่ต่างกัน : ไปใช้กับคนโง่หรือคนป่าเถื่อน หรือในยุคที่เขากำลังเป็นอย่างนั้น มันก็ต้องมีวิธีการอย่างหนึ่ง, พอใช้กับคนที่มันเรียนมามากแล้ว ฉลาดแล้ว คตินึกมามากแล้ว แล้ว

อยู่ในสถานะที่กำลังสะดวกราบรื่นอยู่เป็นพื้นฐานแล้ว มันก็ต้องพูดอีกอย่างหนึ่งแหละ; เพราะปัญหาไม่เหมือนกัน ก็เลสมันกำลังไม่เหมือนกัน.

ฉะนั้น จึงถือว่า ศาสนาทุกศาสนาเหมาะแล้วแก่ถิ่นนั้น ๆ แก่ยุคสมัยนั้น ๆ และแก่สถานการณ์นั้น ๆ ในที่นั้น; เราอย่าไปคิดว่า เลว-ดี กว่ากันนัก, ผมก็เคยบ้ามาพักใหญ่แล้วที่จะมองในแง่ นั้น. ที่นี้ต่อมาก็มองเห็นว่าเรามองผิดแล้ว เพราะเราไปมองที่เปลือกหรือว่าที่อะไรเกินไปแล้ว; เดี่ยวนี้จึงมามองในหัวใจ ก็เลยเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมาเอง ว่ามันอย่างเดียวกันในความมุ่งหมายหรือในการกระทำ, ก็เลยพยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ก็เลยถูกค่าอย่างน้อยจาก ๓ ฝ่ายอย่างที่ว่ามาแล้วนี้.

ฉะนั้น อย่าไปถืออย่างบ้าคลั่งที่ตรงผิวที่ตรงเปลือก มันจะนำหัวเราะ. บางทีคุณมันจะต่างกันลิบแหละ; อย่างผลไม้ นี่ เปลือกผลไม้บางอย่างคุณน่าเกลียดน่ากลัวเหลือเกิน, แต่ข้างในมันก็ดี หรือมีประโยชน์กินได้. ผลไม้บางอย่างเปลือกมันก็ดูน่ารัก, แต่ข้างในกินไม่ได้. หรือบางทีมันก็กินไม่ได้กันทั้ง ๒ อย่าง หรือกินได้กันทั้ง ๒ อย่าง; เอาเปลือกเป็นเกณฑ์ไม่ได้, ต้องเอาสิ่งที่มีอยู่โดยแท้จริงในภายใน.

นี่ขอให้นึกดูให้ดี ๆ ว่า ทำไมศาสนามันเกิดขึ้นมาในโลกนี้ แต่ละศาสนา ๆ นั้น ? เพราะว่ามันมีปัญหา มันเลยมีปัญหาสุคติเกิดขึ้นที่ตรงนั้น ที่ประเทศนั้น ที่ดินแดนนั้น ในเวลานั้น ในยุคนั้น; มันเกิดปัญหาขึ้นมาอย่างนี้ มันจึงทนไม่ได้ที่จะต้องหาวิธีแก้ไข, มันจึงเกิดบุคคลที่เขาพบวิธีที่จะแก้ไขเฉพาะปัญหาที่นั่น ตรงนั้น เวลานั้น ในยุคสมัยนั้น. นี่พูดคร่าว ๆ ก็ว่า ศาสนา

พราหมณ์นั้นก็มียูก่อนพุทธกาล ไม่รู้มาตั้งแต่เมื่อไร อย่างน้อยก็ตั้ง ๕๐๐ ปี แล้วเกิดพุทธศาสนา; ต่อมาอีกราว ๕๐๐ ปีจึงเกิดศาสนาคริสต์ขึ้นในโลก; ต่อมาอีกราว ๕๐๐ ปี, โดยประมาณนี้ะ เขาชอบคำว่า ๕๐๐ ปี, นี้จึงเกิดศาสนา อิสลามอะไรขึ้นมา. แล้วอีก ต่อมาก็อีก มีศาสนานี้เกิดขึ้นอีก; กระทั่ง ศาสนาซิกข์เมื่อสัก ๕๐๐ กว่าปีมานี้. มันก็เป็นเรื่องที่เกิดมาด้วยความจำเป็น ทั้งนั้นแหละ; ไม่อย่างนั้นมันไม่เกิดหรอก.

มันเกิดมีเหตุผล มีความต้องการ มีความจำเป็นที่จะต้องเกิด, ไม่ใช่ ใครไปแกล้งให้มันเกิด หรือไปบัญญัติขึ้นมาตามความชอบใจของตัวเอง. มันมีเหตุมี ปัจจัยที่ทำให้มันเกิด, หรืออย่างน้อยมันก็ต้องมีเหตุผล หรือมันมีประโยชน์ที่มันมี เหตุผลที่ต้องเกิด; เพราะฉะนั้น มันจึงมีประโยชน์ ไม่แเงใดก็แงหนึ่ง. ฉะนั้น เราก็อธิว่า มันทำหน้าที่เหมาะสมแล้วตามกาลเทศะนั้น ๆ, ยินดีต้อนรับว่ามันเป็น สมบัติของธรรมชาติเสมอ. ธรรมชาติต้องการให้มนุษย์ดีมีความสุข มันจึงเกิด เป็นศาสนาขึ้นเพื่อแก้ปัญหาตามดิน ตามยุค ตามเวลา ตามสมัยอย่างเหมาะสม; นี้ก็เรียกว่าถูกต้องตามความมุ่งหมายของธรรมชาติ. ธรรมะนี่คือธรรมชาติ เป็น หลักตามธรรมชาติ เป็นกฎตามธรรมชาติ; มนุษย์ต้องรู้และต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง จึงจะเกิดผลขึ้นมา ให้อยู่กันเป็นสุข หรือว่าเจริญอย่างถูกต้อง ตามความมุ่งหมาย ของธรรมชาติ ซึ่งไม่ใช่มีชีวิตจิตใจอะไรแต่ว่ามันยิ่งกว่ามีชีวิตจิตใจ, เพราะว่ ธรรมชาติจะมีหลักว่า ที่ถูกต้องนั้นแหละจะอยู่ได้; ไปมองถึงข้อนี้แล้วจะ ได้มีความกลัวกันบ้าง.

ธรรมชาติที่มันไม่ใช่คน ไม่ใช่มีชีวิตจิตใจอะไร; แต่มันมีอำนาจเหนือคนเหนือสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ. **ที่นี่เรากำลังพบจิตใจของธรรมชาติ ความมุ่งหมายของธรรมชาติ มันมีอยู่อย่างนั้น ๆ ๆ, เราต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ เราจึงรอดชีวิตอยู่ได้.** ลองทำให้ผิดกฎธรรมชาติสิ มันก็ตายทันทีแหละ, เอาสิ ลองไม่กินอาหาร ลองไม่ถ่ายอุจจาระสิ มันก็ตายทันทีแหละ. มันต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติทั้งทางร่างกาย ทั้งทางจิตใจนะ และทั้งทางวิญญาณด้วย. มีร่างกายถูกต้อง มีจิตใจถูกต้อง แล้วมีสติปัญญาทางฝ่าย *spirituality* นั้นถูกต้องด้วย. *Physical* ถูกต้อง, *mental* ถูกต้อง, *spiritual* ถูกต้อง; นั่นนะธรรมชาติมันต้องการอย่างนั้น. *the fittest the survival* –ไอ้ที่เหมาะสมนั้นแหละที่จะอยู่รอด. นั่นนะเล่นกับมันสิ ธรรมชาติมันประกาศิตไว้อย่างนั้น, *the fittest* ก็ที่เหมาะสมที่สุดนั่น, ก็ *the survival* นั้นจะอยู่รอด. นี่ไม่มียกเว้นใครหรอก ไม่มองดูหน้าใครว่าจะยกเว้นให้เป็นพิเศษ; มันต้องถือให้ตรง ให้ถูกต้องตามความเป็นจริง. แล้วไม่มีอะไรจริงยิ่งไปกว่าธรรมชาติ; ฉะนั้น ถ้าธรรมชาติที่แท้จริงที่ถูกต้องเข้ามา มันก็ช่วยได้.

ที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ก็คือท่านตรัสรู้เรื่องของธรรมชาติ ในทุกแง่ทุกมุมที่เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ แล้วจึงมาสอนมนุษย์; ก็เรียกว่า *สอนในนามของธรรมชาติ*. **ข้อนี้เห็นได้ชัดที่ว่า** พระพุทธเจ้าทุกพระองค์เคารพพระธรรม; พระพุทธเจ้าองค์นี้ก็ตรัสว่าอย่างนั้น แล้วยังตรัสว่าพระพุทธเจ้าทุกองค์เคารพพระธรรม. คำว่าพระธรรมในที่นี้เขาอธิบายกันอย่างไรก็ตามใจ, ผมเชื่อเหลือเกินว่านี่คือกฎของธรรมชาติ หรือตัวธรรมชาติ. พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้สิ่งที่เรียกว่าพระธรรม; แต่แล้วท่านก็เคารพพระธรรมนั่นเอง เป็นที่เคารพ เพราะท่านตรัสว่า

บุคคลจะอยู่โดยไม่มีที่เคารพนับไม่ได้, ที่นี้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจะเคารพใคร
หว่า, ก็ไม่มองเห็นบุคคลที่จะควรเคารพได้ จึงเคารพพระธรรมที่ตรัสรู้อันนั้นแหละ.

ฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่าพระธรรมนั้นไม่ใช่เล่น เป็นสิ่งที่มีอำนาจเด็ดขาด,
แล้วก็มีอยู่ตลอดเวลา, แล้วก็มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง : พวกหนึ่งเป็นสังขตะ พวก
หนึ่งเป็นอสังขตะ; แต่แล้วก็เป็นธรรม เป็นธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น. นี้ถ้าว่า
มันเข้าถึงสิ่งที่เป็นหัวใจ เป็นแกนกลางเพียงสิ่งเดียว สิ่งเดียวแท้ ๆ นี้, แล้วมันจะ
เข้ากันได้หมดทุกศาสนาแหละ; ไม่มีเป็นหลายศาสนาอย่างที่เข้าใจกัน. คือ
ความถูกต้อง ความเหมาะสมตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นแหละคือศาสนา;
ผมพูดอย่างนี้ เพื่อให้มันชัดหรือแคบเข้ามา กว่าที่ ดร.เบอร์รี่ เรื่องคนเมื่อตะกี้นี้
เขากล่าว. ให้มีความถูกต้องอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส; มัชฌิมาปฏิปทา หรือ
อัญจกัมมรรคนี่คือความถูกต้องตามที่ธรรมชาติต้องการ ในทุกแง่ทุกมุม : นี้อยู่
รอดของสิ่งที่มีชีวิต แล้วมีหน้าซ้ำไม่มีความทุกข์ด้วย; นั่นแหละคือพระธรรมที่
เป็นหัวใจ เป็นเนื้อแท้ มีไขเปลือก มีไขผิวนอก.

นี้ปัญหาทั้งหมด จึงแก้ได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรม เพียงคำเดียว;
ปัญหาทั้งหมด แก้ได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรมเพียงคำเดียว พยางค์เดียว. ถ้าเป็น
ภาษาไทยก็พยางค์เดียวว่าธรรม ซึ่งหมายถึงพระธรรมนะ; ถ้าเป็นคำบาลี คำ
สันสกฤตมันเป็น ๒ พยางค์ เพราะเขาต้องมีคำว่าธมฺม หรือธมฺโม, ธรรม ธรรม
ไปตามเรื่อง. คำพูดว่าธรรมเพียงคำเดียวนี้ เป็นทั้งหมด : ที่ว่านอกจากจะ
แก้ปัญหาด่าง ๆ ได้ด้วยแล้ว, ปัญหาด่าง ๆ ก็มาจากสิ่งที่เรียกว่าธรรมเพียงคำเดียว
เหมือนกัน มันเป็นธรรมฝ่ายที่ตรงกันข้ามจากธรรมที่จะแก้ปัญหาด่าง ๆ. ธรรมอีก

ฝ่ายหนึ่งมันเป็นสิ่ง^๑ที่สร้างปัญหาขึ้นมา คือธรรมชาติอีกฝ่ายหนึ่งมันเป็นธรรมชาติฝ่ายที่จะสร้างปัญหาให้แก่มนุษย์; แล้วธรรมชาติ หรือพระธรรมอีกฝ่ายหนึ่งจะช่วยแก้ปัญหาให้มนุษย์. เพราะธรรมชาติมันมีอย่างนั้นตายตัวว่า ถ้ามีสิ่ง^๑นี้สิ่ง^๑นี้เป็นปัจจัย สิ่ง^๑นี้สิ่ง^๑นี้จะเกิดขึ้น. ถ้ามันไปมีเหตุปัจจัยในฝ่ายที่จะทำให้เป็นปัญหาหรือความทุกข์ ความทุกข์มันก็เกิดขึ้น; ถ้ามีสิ่ง^๑ที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยในฝ่ายที่จะดับทุกข์ มันก็ความทุกข์มันก็ดับได้.

นี่คำว่าธรรมเพียงคำเดียว มันเป็นทั้งหมด ของปัญหาและของสิ่ง^๑ที่จะแก้ปัญหาได้. นี่เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ผมก็อธิบายอย่างที่เคยอธิบายอยู่บ่อย ๆ : แยกเป็นสี่ ๔ แขนง. คำว่าธรรมนี้เป็น ๔ แขนง : ธรรมคือตัวธรรมชาติ^๑นั่นเอง นี่ก็เรียกว่าธรรม หรือธรรมชาติ, แล้วกฎของธรรมชาติที่มีอยู่ในธรรมชาติทั้งหลาย นี่ก็เรียกว่าธรรม, ที่นี้หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎ

ธรรมชาตินั้น นี่ก็เรียกว่าธรรมหรือพระธรรมโดยตรง, ที่นี้ผลอันใดเกิดขึ้นมาเป็นความสุข เป็นมรรคผลนิพพาน นี่ก็เรียกว่าธรรม. ช่วยจำกันไว้เถอะจะสะดวกมากในการเข้าใจสิ่งต่าง ๆ และปฏิบัติธรรม. ตัวธรรมชาติทั้งหลายก็คือธรรม, ตัวกฎของธรรมชาติทั้งหลายก็คือธรรม, หน้าที่ต่อธรรมชาติทั้งหลายก็คือธรรม, ผลเกิดมาจากหน้าที่นั่นก็คือธรรม. ธรรมคำเดียวนี้แก้ปัญหาได้ทั้งหมด เพราะมันเป็นทั้งหมดเพราะมันเป็นทุกอย่าง, ก็เลยใช้ตามความหมายตามหน้าที่ที่จะต้องใช้; ใช้แก้ปัญหาได้ทุกอย่างอย่างนี้.

“ธรรม” มีทั้งที่เป็นวัตถุธรรม นามธรรม และยิ่งกว่าวัตถุและนาม.

ที่นี้เหลือนึกหน่อยก็อยากจะพูดว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้ มันมีทั้ง วัตถุธรรม ทั้งนามธรรม และทั้งอะไรที่ยิ่งไปกว่านั้น. สรุปแล้วก็ เป็น ๓ พวก; อย่างที่เราพูดกันมามากครั้งแล้ว ว่าทางกายอย่างหนึ่ง, ทางจิตอย่างหนึ่ง, ทาง วิญญาณอีกอย่างหนึ่ง; รวมเป็น ๓ ทาง. ฉะนั้น ธรรมะหรือธรรมนี้ต้องถูกต้อง ทั้ง ๓ ทาง : ทางเนื้อหนังร่างกายนี้คือทาง *physical* คือทางร่างกาย; ทาง *mental* นั้นคือทางจิตจะเรียกว่าจิตก็ได้ คือความรู้สึกที่มันติดอยู่กับร่างกาย ขึ้น หรือลงไปด้วยกันกับร่างกาย จิตอย่างนี้มันจิตระบบประสาทหรือจิตความรู้สึกที่ เนืองกันอยู่กับร่างกาย นี้เราเรียกว่าทาง *mental*; ที่นี้อันสุดท้ายเรียกว่าทาง *spiritual* หรือ *spirituality* เรียกเป็นนาม นี้มันไม่เกี่ยวกับกายหรือไม่เกี่ยวกับจิต ชนิดนั้น มันเป็นอะไรที่จิตอาจจะรู้ถึงได้อีกทีหนึ่ง มันจึงเป็นเรื่องของสติปัญญา เรื่องความคิดความเห็น เป็นเรื่องที่ ๓.

เดี๋ยวนี้เรามีการกระทำผิด ผิดอย่างมากมายในเรื่องที่ ๓ คือในเรื่อง ของ *spirituality* นี้, กำลังทำผิดทั้งโลก. เราทำถูกแต่เรื่องทาง *physical* หรือ *mental*; เรามีความเจริญทางเนื้อหนัง, หรือว่ามีการแก้ปัญหาได้ในทาง *mental* โรคประสาท โรคอะไรนี้เราก็แก้ได้. แต่แล้วเราก็ไม่วายที่จะทำให้มันมีมากขึ้น เพราะเรากำลังหลงใหลหรือว่าเจริญมากเกินไปในทางเนื้อหนัง; มันก็เป็นปัญหา มาเสียตั้งแต่ขั้นต้นแล้ว ขั้นแรกเริ่มเสียแล้ว, ที่นี้ทางยอดสุดมันก็ผิด. หรือพูด

กลับกันก็ว่า เพราะว่าทางยอดสุดมันผิด, ทางข้างล่างมันก็ผิดหมด; คือทาง *spirituality* มันผิดหมด : มันเกิดความเข้าใจผิด ว่าเห็นแก่ตัวนั้นแหละดี เอาไว้เป็นของกุให้มากให้หมดเลยอย่างนี้, มุ่งหมายกันไปแต่ในทำนองนั้น. ทางฝ่ายธรรมะในขั้นสูงมันก็ผิดหมด.

ที่นี้ฝ่ายข้างล่างมันก็พลอยผิดตาม : ทางจิตก็ผิด ทางกายก็ผิด เพราะมันผิดมาตั้งแต่ทางทฤษฎี; ทฤษฎีคือความคิดความเห็นความรู้ความเข้าใจ หรือสติปัญญานั้นเรียกว่าทางทฤษฎี. ทางที่ ๓ นั้นมันผิดแล้ว, ที่นี้ทางจิตที่จะคิดทำอะไรมันก็ผิด, จิตผิดการกระทำทางกายทางวาจา มันก็ผิด; ฉะนั้น ปัญหา มันจึงไปอยู่ไปรวมอยู่ที่เรื่องวิญญูณ คือเรื่อง *spirituality*. ที่นี้ถ้าเราจะแก้ปัญหาของมนุษยธรรมทั้งโลกนี้ จะต้องไปจับเอาเรื่องทาง *spirituality* นั้นแหละมา; ทุกอย่างจะต้องทำไปในความหมาย หรือความมุ่งหมาย คือเทอมต่าง ๆ นี้ จะต้องเป็นเทอมที่มีความหมายทาง *spirituality* หมด, จึงจะถูกต้องตามความประสงค์อันลึกลับของธรรมชาติ. ฉะนั้น ขอให้คิดกันในเทอมของ *Spiritualities* ให้ถูกต้องเสียก่อน, แล้วเทอมทาง *mental* ทาง *physical* อะไรมันก็จะถูกเอง.

นี่คือการที่จะช่วยกันอย่างไร จึงจะให้มนุษยธรรมยังคงมีอยู่ในโลก ? ตอบสั้น ๆ ว่า แก้ไขด้วยสิ่งที่เรียกว่าธรรมเพียงคำเดียว แต่ให้มันถึงระดับสูงสุด คือ *spirituality* ซึ่งเป็นยอดหรือว่ามันเป็นนิวเคลียสของทุกสิ่ง. พอขั้นนี้มันถูกแล้ว ทางจิตทางกายมันก็ถูก : คนก็ไม่กระทำอะไรที่เป็นความเห็นแก่ตัว, ไม่พูดอะไรที่เป็นความเห็นแก่ตัว, ไม่คิดไม่นึกไปในทางที่จะเห็นแก่ตัว นี้ก็เลยไม่มีการ

เบียดเบียนตนเอง ไม่มีการเบียดเบียนผู้อื่น; คือไม่ทำตัวให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน มันก็หมดปัญหาเท่านั้น. นั่นแหละคือนิमितหรือว่าสัญลักษณ์ของความมีมนุษยธรรม ที่ยังคงมีอย่างถูกต้องและสมบูรณ์. เราต้องช่วยกันในลักษณะอย่างนี้; โลกนี้จะยังคงมีมนุษยธรรม.

ทั้งหมดนี้พูดแต่หัวข้อย่อ ๆ เท่าที่เวลามันมี แล้วก็แสดงตัวอย่างบางอย่างเท่านั้น; ฉะนั้น ขอให้ไปขยายความ เทียบเคียงอะไรดูเองให้มันรู้ชัดเจนแจ่มแจ้ง ทุกแง่ทุกมุม; ก็คงมีหวังว่า ทุกคนจะแนใจในการที่จะช่วยกันแก้ไขปัญหาของโลก.

นี่เวลาที่กำหนดไว้ก็หมดลง ขอยุติไว้เพียงเท่านี้.

มनुสธรรม

- ๓๕ -

๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๕

พุทธบริษัทรับผิดชอบในเรื่องนี้ อย่างไรและเพียงไร.

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม สำหรับพวกเราที่นี่ ได้ล่วงมาถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. แล้ว, เป็นเวลาที่กำหนดไว้ สำหรับการบรรยาย ในเรื่องต่อจากครั้งที่แล้วมา.

[ปรารภและทบทวน.]

ในการบรรยาย ๒-๓ ครั้งที่แล้วมานี้ เราได้พูดกันมาก โดยเฉพาะเรื่องทำอะไรโลกจึงจะยังคงมีมนุษยธรรม; หมายความว่าทำอะไรโลกจึงจะยังคงเป็นโลกของมนุษย์ที่เป็นมนุษย์ เพราะมีการกระทำถูกต้องตามความหมายของคำว่ามนุษย์. เราได้พิจารณากันถึงความที่เป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง กันมาอย่าง

ถีด่วนแล้ว; จนสรุปความได้ว่า มีมนุษยธรรมตามความหมายที่มีอยู่เพียงอย่างเดียว คือมีจิตใจสูงอย่างถูกต้องและอย่างแท้จริง แล้วก็อย่างสมบูรณ์ด้วย, นี่จึงจะเรียกว่ามีความเป็นมนุษย์ และสูงสุดอยู่ที่ความเป็นพระอรหันต์. ถ้ายังไม่ถึงนั้นก็หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ยังไม่เต็มเปี่ยม, จะลดลงมาถึงมนุษย์ที่กะพรวงกะแพรง จนกระทั่งถึงว่า มันไม่มีความเป็นมนุษย์ มีแต่ความเป็นคนเหมือนกับสัตว์ทั้งหลายทั่ว ๆ ไป.

นี่เป็นใจความส่วนใหญ่ เป็นใจความสำคัญที่จะลืมเสียไม่ได้ ว่าถ้ามนุษย์มีความเป็นมนุษย์ไม่ถึงขีดของความเป็นมนุษย์แล้ว โลกนี้ก็จะต้องมีแต่วิกฤตการณ์ถาวร ไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ ยังไม่สมควรแก่ความเป็นมนุษย์, ว่าเรากำลังเดินออกนอกทางของความเป็นมนุษย์ คือไปนิยมคุณค่าของวัตถุหรือว่าอารยธรรมทางวัตถุ จนจิตใจต่ำ ไม่สมกับคำว่ามนุษย์ผู้มีใจสูง; ซึ่งเราสรุปไว้ด้วยคำพูดสั้น ๆ ว่า มนุษย์เคยมีความเป็นมนุษย์สูงสุดถึงความเป็นพระอรหันต์ เรามีพระพุทธเจ้าที่แท้จริงกันครั้งหนึ่งแล้ว ยุคหนึ่งแล้ว เดียวนี้ก็ลดลง ๆ เหลือแต่พระพุทธรูป, พระพุทธเจ้าแท้จริงลดลงเหลือแต่พระพุทธรูป ฉะนั้น ความเป็นมนุษย์ที่แท้จริงก็ลดลงเหลือแต่ความเป็นคนที่กำลังเห็นแก่ตนเพราะตกเป็นทาสของวัตถุ คือความสุขสนุกสนานเอรีคอร่อยทางเนื้อหนัง ตามอารยธรรมแผนใหม่ของพวกตะวันตก ซึ่งเราไปตามกันเขา.

ฉะนั้น การต่อสู้ ก็คือการถอยหลังเข้าคลอง ให้ถูกตรงตามคลองที่มันเคยถูกต้องมาแล้ว; เดียวนี้มันเดินหน้าไปผิดมากขึ้นทุกที ก็ถอยหลังให้มาสู่ร่องรอยที่ถูกต้องตามเดิม. มันก็เป็นการต่อสู้กันขึ้นระหว่างพวกที่ไม่ต้องการอย่าง

นั่น คือต้องการจะเป็นทาสของวัตถุนิยมต่อไป; อีกพวกหนึ่งมีความวิตก หวั่นกลัวว่ามนุษย์ที่แท้จริงจะสูญพันธุ์ จะต้องรีบกระทำให้มันเข้ารูปร่างารอยของวัฒนธรรมทางจิตทางวิญญาณ หรือถ้าจะเรียกว่าอารยธรรมก็ต้องเรียกอารยธรรมทางวิญญาณ, แต่ในที่นี้เราเรียกสั้น ๆ ง่าย ๆ จนฟังเข้าใจกันดีแล้วว่า เรียกว่า มนุษยธรรม.

การบรรยายครั้งที่แล้วมาก็ได้พูดกันถึงการต่อสู้เพื่อความมีมนุษยธรรม เพื่อเห็นแก่ความเป็นมนุษย์ กันมาอย่างละเอียดลออแล้ว. วันนี้เป็นการบรรยายในครั้งสุดท้ายของการบรรยายชุดนี้ ซึ่งจะได้บรรยายโดยหัวข้อว่า **พุทธบริษัทเรามีความรับผิดชอบต่อเรื่องนี้อย่างไรและเพียงไร.**

... ..

[เริ่มบรรยาย ตามหัวข้อแห่งการบรรยายในครั้งนี้.]

พุทธบริษัทที่แท้จริง มีความสำนึกในความเป็นพุทธบริษัทของตนแล้ว จะต้องรู้สึกถึงความรับผิดชอบต่อการทำให้โลกนี้ยังคงเป็นโลกของมนุษย์ที่ประกอบอยู่ด้วยมนุษยธรรมอย่างไรและเท่าไร. ตรงนี้อาจจะพูดสักหน่อยว่า ความรับผิดชอบนี้มันก็เป็นคำที่มีปัญหา ทำให้เถียงกันได้; บางคนไม่อยากจะรับผิดชอบและก็ถือว่าไม่ใช่หน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบ. แล้วก็จะมากเสียด้วย คนที่คิดอย่างนี้; เพราะส่วนมากคนเรามันเห็นแก่ตัว ฉะนั้น จึงไม่ถือว่ามันมีหน้าที่อะไร ที่จะต้องรับผิดชอบต่อเรื่องของคนอื่น.

ผู้เห็นธรรม จะเห็นว่าสัตว์ทั้งปวงเป็นคนคนเดียวกัน.

นี่เพราะเขามันมีมิจฉาทิฏฐิอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้เห็นเป็นว่า “เป็นเรา” “เป็นเขา” คือมีเราและมีคนอื่น. ถ้าไม่มีมิจฉาทิฏฐิข้อนี้แล้ว, คำว่า “เรา” หรือ คำว่า “คนอื่น” มันไม่มี; มันมีแต่มนุษย์ หน่วยหนึ่ง ๆ ของมนุษยชาติเป็นส่วนรวม. เหมือนกับว่าในครอบครัวเดียวกัน มันมีสมาชิกหน่วยหนึ่ง ๆ ของครอบครัว มันก็รับผิชอบร่วมกัน โดยระเบียบก็ดี โดยธรรมชาติก็ดี โดยวัฒนธรรมอะไรก็ดี มันต้องรับผิชอบ; อย่างนี้มันเห็นได้ง่ายเพราะว่ามันเพียงครอบครัวเดียว. แต่ข้อที่ว่ามนุษย์ทั้งโลกจะเป็นเหมือนคนครอบครัวเดียวกันนี้ ยากที่คนเขาจะมองเห็น; เพราะฉะนั้น จึงต้องเกิดพระศาสดา กระทั่งถึงเกิดระบบคำสอนชนิดที่ว่ามิพระเจ้าซึ่งมีตัวแทนลงมาพูดกับมนุษย์ ได้แก่พระศาสดาทั้งหลาย, ให้มนุษย์รู้จักหน้าที่หรือสิ่งที่ควรรู้จัก สำหรับความเป็นมนุษย์นั้น.

ฉะนั้น ถ้าว่าทุกคนจะทำตามความประสงค์หรือคำสั่งของพระเจ้าแล้ว, ทุกคนจะต้องรักกันเหมือนกับว่าเป็นคนคนเดียวกันทั้งโลก เพราะภาษาของพระเจ้านั้นพูดว่าทุกคนออกมาจากพระเจ้า; ถ้าพูดสำหรับเด็ก ๆ ว่าทุกคนเป็นลูกของพระเจ้า ไม่ยกเว้นใคร. นี่มันจึงเกิดความผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน; ถ้าเขาเชื่อพระเจ้าเขาต้องทำอย่างนั้น จะแยกเป็นเราเป็นเขาไม่ได้, ฉะนั้น จึงมีความรับผิชอบที่จะต้องช่วยกันให้โลกทั้งโลกนี้มันเป็นไปตามความประสงค์ของพระเจ้า ซึ่งในที่นี้ก็คือความต้องการที่จะให้มีมนุษยธรรมอย่างเพียงพอและถูกต้องด้วย.

ที่นี้ในศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า อย่างพุทธศาสนาเป็นต้นนี้ ก็ยังมีคำสอนที่มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันนั้นแหละ; คือสอนให้ทำลายความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนเสีย เพื่อยามีเรามีเขา, แล้วก็จะได้ไม่เป็นทุกข์ในส่วนตัว ไม่มี ความทุกข์อะไรเกิดขึ้นในจิตใจ แล้วก็จะรักผู้อื่นเท่ากับรักตัว. ถ้าเห็นธรรมลึกซึ้งก็ จะเห็นถึงขนาดที่ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงนี้ มันก็เป็นเหมือนกับว่าตัวเดียวกัน ก็เป็นคนคนเดียวกัน ถึงขนาดที่เรียกว่า ให้ถือว่าหลอมเข้าเป็นคนคนเดียวกันได้; แต่ถ้าใครไม่ถืออย่างนั้น อย่างน้อยที่สุดก็ต้องถือว่ามันเป็นเพื่อนเกิด เพื่อน แก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตายด้วยกัน; ใครไม่ถืออย่างนี้คนนั้นไม่ใช่มนุษย์.

ไปคิดดูให้ดีก็จะเห็นได้ ว่าโลกนี้เขามีไว้สำหรับมนุษย์ ซึ่งมีความเป็น มนุษย์ที่ถูกต้องเหมือนกัน, เหมือนกันหมด; ยังมีความรับผิดชอบร่วมกัน มีหัว ออกเดียวกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีอะไรอย่างเดียวกัน ทั้งในทางดี ทั้งในทางชั่ว ทั้งในทางได้ ทั้งในทางเสีย ในทางมีความทุกข์และมีความสุข. นี่คือความหมาย ของคำว่า มันเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน; ถ้าถืออย่างนี้มันก็มีความ รับผิดชอบร่วมกันอยู่นั้นแหละ. ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ถ้าถือตามหลักของศาสนา แล้ว คนมีความรับผิดชอบทุกคน ร่วมกันทุกคน ที่จะต้องทำประโยชน์ร่วมกัน เพื่อความเป็นคนนั่นเอง; หรือถ้าจะใช้คำว่าโลก ก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำเพื่อความ เป็นโลกที่ถูกต้อง ตามความหมายของคำว่ามนุษยโลก ก็คือโลกของมนุษย์. ถ้า ใครปลีกตัวออกไปไม่ยอมรับผิดชอบอันนี้ คนนั้นก็สมควรจะอยู่ในโลก หรือว่า ไม่สมควรจะถือตัวว่าเป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งในโลก หรือว่าของโลกก็ตามใจ.

นี่คนที่มีความจิตใจละเอียดอ่อนประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ในทางศาสนาไหนก็ ตาม จะคิดอย่างนี้; คือถ้าไม่เคยฟังเรื่องของธรรมะ ของศาสนาที่ปล่อยไปตาม

ความรู้สึกที่เป็นสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ซึ่งเจริญขึ้นมาเป็นคนนี่ มันก็จะคิดแต่เรื่อง
ของตนเท่านั้น คือเอาเปรียบผู้อื่น.

มีกิเลสเป็นเหตุ จึงเกิดพระราชองค์แรกของโลก.

เราอ่านคู่มือเรื่องราวในพระคัมภีร์แล้วมันพบว่า มนุษย์นี้เริ่มรู้จักปลุกตัว
ออกมาเป็นตัวกู เป็นของกู เอาเปรียบผู้อื่น ตั้งแต่สมัยก่อนมีพระเจ้าสมมตราช;
ข้อความในพระคัมภีร์ ในพระไตรปิฎกของเรามีอยู่อย่างนี้. ก่อนแต่ที่พระราช
คนแรกในโลกจะเกิดขึ้น มนุษย์รู้จักเอาเปรียบผู้อื่นขึ้นแล้ว, คือเบียดเบียนผู้อื่น
เอาเปรียบผู้อื่น ขโมยของของผู้อื่นที่เขาสร้างเขาสรรคอะไรขึ้น; นี่ไปอ่านสูตร
เรื่องพระเจ้าสมมตราชดู โดยละเอียดก็แล้วกัน. (อัครัญญสูตร, ๒๓. ๕ ที. ที.)

ใจความย่อก็คือว่า ทีแรกมันก็ มนุษย์แรกมีขึ้นมาในโลก เป็นคนป่า
สมัยหินหรือก่อนสมัยหินก็ตาม ก็รู้จักเก็บของในป่ามากิน ที่มันเกิดอยู่ตาม
ธรรมชาตินั้น เช่นเดียวกับสัตว์เดรัจฉาน ไม่ได้เอาเปรียบกัน. ทีนี้ต่อมามันเกิดคน
เอาเปรียบถึงขนาดที่ว่า มันไม่เก็บเอามาเฉพาะกินวันหนึ่ง ๆ เหมือนกับสัตว์ที่มัน
หากินเฉพาะวัน ๆ, ใจมนุษย์คนนี่มันไปกอบโกยเอามาจากในป่า มาเก็บไว้เป็น
ส่วนของตัว ที่ที่อยู่อาศัยของตัว คือเกิดมีขุมมีนางขึ้นสำหรับคนนี่. มันก็ไม่พอ,
ของในป่ามันก็ไม่พอ.

ทีนี้ต่อมารู้จักประกอบกสิกรรม คือเพาะปลูกขึ้นมาเอง; มันก็มีคนที่ไป
ขโมยพืชผลที่ผู้อื่นเขาปลูก. นี่มนุษย์เริ่มรู้จักเห็นแก่ตัว แยกตัวออกมาเป็นตัวกู
ของกูแล้วตั้งแต่ครั้งนี้ ครั้งกระโน้น ครั้งทีว่ำนี่; จนทนอยู่ไม่ไหว จนมนุษย์เกิด

ความคิดที่จะสมมติให้คนที่มันเก่งกล้าสามารถที่สุดนี้เป็นหัวหน้า คอยห้ามกัน การกระทำที่ไม่ดีเหล่านี้ ลงโทษคนทำผิด, ให้รางวัลคนทำถูกอะไร. เมื่อคนนี้เขา ปฏิบัติหน้าที่ไปพอสมควรมันก็เป็นผลดี จนคนทั้งหลายร้องออกมาว่า **พอใจ ๆ ๆ**; คำว่าพอใจ ๆ นี้ คือคำว่า **ราชา ๆ** ที่ใช้มาจนถึงทุกวันนี้.

บุคคลนี้ต่อมาก็ถูกสมมติตั้งให้ว่าเป็น **พระเจ้าสมมตราช** ก็พระเจ้า แผ่นดิน หรือ**พระราช**คนแรกของมนุษย์ในโลก. เราจะมองเห็นทันทีว่า มนุษย์นี้ มันเริ่มโกง ก็ปลีกตัวออกมาเป็นตัวกู แล้วก็คิดจะเอาเปรียบผู้อื่น มาแล้วตั้งแต่ สมัยก่อนมีพระเจ้าสมมตราช มันไม่รู้ก็มันปีทีแสนปีมาแล้ว; ฉะนั้น เดียวนี้มัน ก็ยิ่งเป็นมากขึ้น ๆ เพราะว่ามันพอใจผลิตผลิตหลงไหลด้วยรสอร่อยที่ได้เกิดมา จากของที่มันเอาเปรียบของผู้อื่นมาบำรุงบำเรอตัวเอง; จนกระทั่งว่ามันมีพระเจ้า สมมตราชเกิดขึ้นช่วยปราบปราม มันก็ยังไม่หมดสิ้น เพราะว่ามันมีความฉลาด ก้าวหน้า ฉะนั้น บางยุคบางสมัยมันจึงนอกคอก นอกกริดออกไปมากไปกว่าเดิม; จนกระทั่งเกิดพระศาสดาเช่นพระพุทธเจ้าขึ้นมา **เพื่อจะสั่งสอนในเรื่องนี้กันเป็นการใหญ่.** ก็คำสอนของพระพุทธเจ้าไซ้ มันขึ้นหัว-ลงท้ายด้วยคำว่า**ไม่เห็นแก่ตัว** ทั้งนั้นแหละ, บังคับจิตใจไว้อย่าโลภ อย่าโกรธ อย่าหลง คืออย่าเห็นแก่ตัว; และถ้าให้ดีที่สุดแล้วก็ทำให้มันหมดตัว หมดความรู้สึกว่าตัวไปเสียเลย ก็เป็น พระอรหันต์.

ก็นับว่าเป็นผลดี ที่โลกมนุษย์ได้มีความสูงทางจิตใจถึงขนาดนี้; แต่ว่า มันไม่ใช่ทุกคน. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ยังพูดได้ว่า **ยุคนั้นมนุษย์ในโลกส่วนมาก รู้จักและนิยมคุณธรรมนี้ คือความไม่เห็นแก่ตัวนี้;** สร้างความเจริญในทางวัตถุ เท่าที่จำเป็นเท่านั้น, นอกนั้นก็พยายามที่จะหาความสงบสุขทางจิตใจ; ก็อยู่กันได้

นำคูกว่าเดียนี่ซึ่งหลงไหลในวัตถุ ตั้งใจจะปล้น จะกอบโกย จะลักล้วง จะหลอกลวงอะไร จะเอาวัตถุของผู้อื่นมาเป็นของตัวให้มากที่สุด. เผอิญยุคสมัยมันก็หมุนเวียนมาถึงราศีที่ว่าสติปัญญามันแก่กล้าในทางวัตถุ มันก็เจริญถึงขนาดที่ว่าจะไปโลกพระจันทร์ ไปโลกไหน ๆ กันก็ได้.

ฉะนั้น เรื่องทางวัตถุนั่นเอง มันจึงกลายเป็นเรื่องหลอกลวงมนุษย์ ให้หลงไหล ให้จมอยู่ในความหลอกลวงของวัตถุ ฉะนั้น เขาจึงมาพินกันได้อย่างที่ไม่รู้สึกอะไร นี่มันหูดหวิดจะฆ่ากันให้มันเกือบหมดโลกทีเดียว ก็มีทางที่จะเป็นได้; แล้วมนุษย์ชนิดนี้ จะมีความรับผิดชอบอะไรที่ตรงไหน เราจะช่วยกันทำให้โลกนี้มีมนุษยธรรม หรือว่ามีสันติภาพ; มันก็ได้แต่พูดแต่ปากคือโกหก. มนุษยธรรมของมนุษย์ชนิดนี้ก็คือว่าตัวได้ตามที่ตัวต้องการ นั่นคือมนุษยธรรมของเขาละ; มันก็ไม่ดีไปกว่ามนุษย์สมัยป่าเถื่อนก่อนพระเจ้าสมมตราช. บางทีจะเลวกว่าเพราะว่ามันฉลาดมากในทางวัตถุ คือเบียดเบียนกันได้ลึกซึ้งกว่า ล้างผลาญกันได้ลึกซึ้งกว่า เอาเปรียบกันได้ลึกซึ้งกว่า.

คนสมัยก่อน ไม่ค่อยมีความเห็นแก่ตัว จึงอยู่กันอย่างสงบสุขมากกว่าคนเดียนี่.

เมื่อเราเหลือบตามองดูคราวเดียนี่หมด ทั้งสายอันยาวยืดยาวของความ เป็นมาของมนุษย์อย่างนี้แล้ว ก็ลองคิดดูเองว่า มันควรจะทำอย่างไร; คือว่าควร จะถือว่าเราไม่ต้องรับผิดชอบ ตัวใครตัวมันดี, หรือว่าเราควรจะรับผิดชอบโดยที่ไม่ต้องเห็นแก่ตัวเรา แต่ว่าเห็นแก่มนุษย์ มนุษยชาติ คือมนุษย์ทั้งหมด ซึ่งมัน

รวมตัวเราอยู่คนหนึ่งด้วยแต่มันนึกเดียว เมื่อเรานึกถึงมนุษย์ทั้งหมด เดียวนี้มีกันก็ พันล้านแล้วกระมัง. ถ้ามีใจกว้างตามแบบของพุทธบริษัทด้วยแล้ว มันยังจะต้อง นึกถึงสัตว์ในเทวโลก มารโลก พรหมโลก หรือว่าสัตว์เดรัจฉาน หรือว่าสัตว์ในนรก อะไรด้วยหมดเลย ที่ว่าเราจะต้องรับผิดชอบเพื่อให้เขามีความสงบสุขด้วย; จิตใจ มันต่างกันอย่างไร, มันต่างกันอย่างไรที่จะเปรียบเทียบไม่ได้.

เอาละทีนี้ผมก็ได้พูดไปแล้ว โดยใช้คำว่าพุทธบริษัทนะ; คือพุทธบริษัทจะต้องรู้สึกสำนึกในความรับผิดชอบดังที่กล่าวนี้อย่างไรและเพียงไร ขอให้ลองคิดดู ด้วยการตั้งปัญหาถามตัวเองดู. เดียวนี้เรากำลังพูดถึงชะตากรรมของโลก ไม่ใช่ของใครคนใดหรือประเทศใด; “ของโลก” ก็หมายความว่าของมนุษยชาติ ทั้งหมด ในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายกัน. แล้วมองดูด้วยความแน่วใจ มองเห็น มองเห็นด้วยชัดเจนด้วยความแน่วใจว่า เมตตา กรุณาเท่านั้นที่เป็นเครื่อง ค้ำจุนโลก; ความเห็นแก่ตัวหรือความเบียดเบียนนั้น มันไม่มีทางที่จะเป็นเครื่อง ค้ำจุนโลกได้อะไรเลย. ถ้าเรามองข้อนี้กันแล้ว ความคิดนี้มันจะค่อย ๆ เกิดขึ้นมาเอง ในการที่จะตัดสินใจลงไปว่าเราควรจะทำอย่างไร.

โลกมันอยู่ได้ด้วยความเมตตากรุณา ซึ่งมีอยู่ในจิตใจของคนในโลก. ถ้ามันขาดคุณธรรมข้อนี้แล้ว มันก็ไม่มีอะไรค้ำจุนโลก โลกนี้มันก็จะต้องทรุด ลง ๆ จนกระทั่งแตกสลาย. ในเวลานี้เราก็ลองคำนวณดูว่า คนในโลกทั้งหมดนี้มี ความเมตตากรุณากันเท่าไร; มันแทบจะหายากที่เป็นความเมตตากรุณากันโดย บริสุทธิ์ใจ เพราะว่ามันเป็นคนต้องการประโยชน์ส่วนตัวเท่านั้น คือต้องการจะเอา เปรียบ เอาให้มากกว่าผู้อื่น. ถ้าเป็นอย่างนี้มันก็ไม่มีความเมตตากรุณา มันจึง ไม่มีธรรมะที่ค้ำจุนโลก โลกมันจึงลดต่ำลงคือเลวลง ๆ, โลกนี้กำลังเลวลงในด้าน

จิตใจ. พูดถึงสมัยเพียงสัก ๕๐ ปี หรือ ๑๐๐ ปีมานี้ จะเห็นได้ว่าโลกเลวลงมาก ในด้านจิตใจ; สมัยปู่ย่าตายายของเราที่ไม่ค่อยรู้เรื่องเอรีดอรรอยทางวัตถุนั้น ก็ว่าเป็นอยู่พอสักว่าให้เป็นอยู่ได้นั้น ไม่มีการเบียดเบียน.

การเบียดเบียนเป็นสิ่งที่ไม่มีเอง; ไม่ใช่ว่าจะไม่มีเลย มันมีน้อยจนเรียกว่า มนุษย์นี้มันไม่มีความเบียดเบียนซึ่งกันและกันมากเหมือนเดี๋ยวนี้. เหตุผลที่มันเห็นได้ง่าย ๆ ที่จะต้องขอพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่าสมัยผมเป็นเด็กนี้ เขาอยู่กันผิดจากที่อยู่กันเดี๋ยวนี้มาก. นี้คุณอาจจะไม่ทันเห็นก็ได้ สำหรับคุณที่มีอายุน้อย ๆ นะ; เช่นว่าเขานอนใต้ถุนบ้านบนแคร่ตากลมเย็น ๆ กลับไปจนสว่างก็ได้, วัควายปล่อยในทุ่งนาก็ได้, ไม่ใส่คอกก็ยังได้ หรือว่าใส่คอกข้าง ๆ บ้านนั้นก็ได้อะไรไม่ได้ ถ้าทำอย่างนั้นมีคนยิงตาย มีคนเอาวัควายไปหมด; เกิดสิ่งประหลาดว่า ควายต้องเอาโซ่มาคล้องคอใส่กุญแจ, เจ้าของบ้านก็ขึ้นไปนอนบนบ้านเรือนที่

มิดชิด. สมัยโน้นลูกกุญแจหรืออะไรนี่แทบจะไม่รู้จักกัน; ของอย่างลูกกุญแจนี้มันประหลาดที่สุดแหละ ถ้ามีสักนั่นหนึ่งก็จะไปใส่หีบเงินหีบทองอะไรกันมากกว่า บ้านนี้มันไม่ได้ใส่กุญแจ.

อย่างอยู่ที่บ้านจะออกไปนาไปไร่นี้ ร้องบอกคนเพื่อนบ้านข้างบ้านว่า คุณบ้านกันนะ ช่วยคุณบ้านให้ฉันด้วยนะ, แล้วก็ไปเท่านั้นแหละ, บ้านจับประตูไว้เท่านั้นแหละ; เดี่ยวนี้มันทำอย่างนั้นไม่ได้. อะไรอีกหลาย ๆ อย่างมันแสดงว่ามันผิดกัน; ย่าของผมชายของเล็ก ๆ น้อย ๆ ของกินของใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ คนซื้อก็มาซื้อ ในเมื่อฆ่าอยู่ในครัวนี้ ก็ร้องบอกว่าฉันซื้อนี่หน่อย สดางค์วางไว้ตรงนี้ แล้วก็เอาไปเท่านั้นแหละ แล้วไม่ต้องมาคว่าเขาเอาไปเท่าไร ว่าเขาเอาของไป

เท่าไรนี้ไม่ต้องมาดู สดางค์วางไว้จริง. เดียวนี้ทำไม่ได้ อย่างนี้ทำไม่ได้; แต่สมัย
ย่าผมทำได้และผมเป็นผู้เห็นเอง. นี่เอามาเปรียบให้ดูว่า มนุษย์นี้มันได้เลวลง
ในทางจิตใจอย่างไรบ้าง.

ที่อื่น ๆ ก็คงเหมือนกันแหละ; นี่เป็นตัวอย่าง ๒-๓ ข้อก็พอแล้ว ว่า
ความเสื่อมทรามในทางจิตใจมันมีอย่างไร. เมื่อมันมีความเห็นแก่ตัวถึงขนาดที่ว่า
ผลไม่ได้แบบนี้แล้ว มันจะมีเมตตากรุณากันได้อย่างไร. นี่ลองมานอนเล่นบน
แคร่ใต้ถุนร้าน, เพื่อนก็ยิงตาย วัควายอยู่ในคอกที่ตีตะปูประจำวันมันก็ยังมางัด
ขโมยไป. เมื่อต่างคนต่างเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเองนี้ มันก็เหลวไปหมดแหละ
: ประชาชนเองก็เห็นแก่ตัว เจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายก็เห็นแก่ตัว ผู้รักษาความ
ยุติธรรมเป็นธรรมของโลกนี้ก็เกิดเห็นแก่ตัว มันก็เป็นโรคเห็นแก่ตัวกันหมด. มัน
ก็เหลือแต่ว่า สิ่งที่ถูกบังคับควบคุมไว้ด้วยอำนาจอย่างที่เรียกกันว่าอำนาจอะไรสมัย
นี้ พอถูไถกันไปได้; เป็นอันว่าผลไม่ได้ กฎหมายก็เลย
คุ้มครองอะไรได้ไม่มากนัก จะเห็นว่าอาชญากรรมทั้งหลาย มันทวี ๆ ขึ้นอย่างไม่
น่าเชื่อ. เอาเรื่องอย่างนี้ไปเล่าให้ปู่ย่าตายายสมัยโน้นฟังก็คงจะไม่เชื่อ; หรือเอา
เรื่องสมัยปู่ย่าตายายโน้นมาเล่าให้คนลูกหลานสมัยนี้ฟังก็ไม่เชื่ออีกเหมือนกัน.

พุทธบริษัทต้องทำ ให้สมตามพระพุทธรประสงค์ เกี่ยวกับมนุษยธรรม.

เอาละ, นี่เป็นที่ยุติลงไปทีหนึ่งก่อนว่า โลกมันกำลังเป็นอย่างนี้ มีความ
เสื่อมทรามทางมนุษยธรรมอย่างนี้, แล้วเราพุทธบริษัทนี้มันมีหน้าที่อย่างไร หรือมี

ความรับผิดชอบอย่างไรและเพียงไร. ในฐานะที่เราเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ในมนุษยชาติ นั้น เราไม่พูดกันแล้วนะเดี๋ยวนี้ เวลาจะไม่พูดแล้ว; จะพูดแต่ว่าในฐานะที่เป็นพุทธบริษัทคนหนึ่ง จะต้องมีความรู้สึกรับผิดชอบอย่างไรและเพียงไร เพื่อให้มันใกล้เข้ามาหน่อย. เพราะว่าอย่างน้อยเราก็ยังเคารพพระพุทธเจ้า แล้วเราก็ยังเคารพเกียรติของความเป็นพุทธบริษัทของเราเอง; ฉะนั้น เราต้องเพิ่งไปถึงพระพุทธเจ้า ที่จะเกิดความรู้สึกว่าเราควรจะรับผิดชอบอย่างไรและเท่าไร, เพื่อเห็นแก่พระพุทธเจ้าก่อน, แล้วจึงค่อยมาคิดถึงว่าเราก็เป็นพุทธบริษัท มีเกียรติในฐานะเป็นพุทธบริษัท เราจะต้องทำอะไรจึงจะสมกับคำว่าเป็นพุทธบริษัท ที่เรายังอยากจะเป็นอยู่ยังชอบอยู่นี้.

ถ้าเราเอาพระพุทธเจ้าเป็นหลัก เราก็จะต้องนึกถึงพระพุทธประสงค์, พระพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้านี้เราทราบได้ด้วยคำตรัสต่าง ๆ ที่นั่นที่นี้ ที่โน่นที่ตรัสออกมา; เอาคำตรัสเหล่านั้นมาพิจารณาแล้วเราก็จะทราบพระพุทธประสงค์. อย่างในมหาวัคค์ วินัยปิฎก กล่าวข้อความถึงเวลาสมัยที่มีพระอรหันต์เกิดขึ้นแล้วในโลก ๖๑ องค์รวมทั้งพระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าก็ทรงส่งสาวก ๖๐ องค์นั้นนะ ออกไปประกาศพระธรรมทันที ท่านไม่รอ ไม่รอจนมากกว่านั้น พยายามที่จะส่งไปทันทีที่เห็นว่ามันพอจะส่งไปได้, เราก็รู้ได้จากคำตรัสที่ส่งพระสาวกนั้นไป; โดยใจความย่อ ๆ ก็ว่า เดียวนี้ฉันก็พ้นแล้วจากบ่วง ทั้งที่เป็นบ่วงทิพย์และบ่วงมนุษย์, ถึงพวกเธอทั้งหลายก็พ้นแล้วจากบ่วง ทั้งที่เป็นบ่วงทิพย์และบ่วงมนุษย์ ฉะนั้น จงไป จงจาริกไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่สัตว์โลก แก่มหาชน, ทรงใช้คำว่า, ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์, ให้ไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์

ทั้งหลายเหล่านี้; ที่นี้ อย่าไปสายหนึ่งสองคนเลย อุตส่าห์พยายามไปสายหนึ่งคนเดียว ถึงแม้มันก็จะไปยังที่แห่งหนึ่ง. นี่ลองคิดดูเถิดว่า พระพุทธประสงค์มีอย่างไร; ไม่รื้อให้ซ้ำอีกแล้ว รีบอ่อนวอนขอร้อง บังคับให้แต่ละองค์ไปเดี่ยวเพื่อทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่เรียกว่าธรรมะนี้ โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ และเพื่อประโยชน์เขา. นี่มีพระพุทธภาษิตชัดอยู่อย่างนี้ ในการส่งสาวกออกไปประกาศพระธรรม. สรุปความได้ว่า พระองค์เกิดมาเพื่อความเป็นอย่างนี้; แล้วถ้าใครเป็นสาวกของพระองค์ก็ต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้.

ที่นี้สาวกแม่ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ เช่น รุนธิดา เป็นภททวัคคีย์อะไรก็ตามไม่ได้เป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าก็ทรงกระทำอย่างเดียวกัน; คือพอสักว่าเป็นพระโศคานันมีดวงตาเห็นธรรมแล้ว ก็ส่งออกไปอย่างเดียวกัน ด้วยคำพูดอย่างเดียวกัน. เรียกว่า ถ้าใครเป็นผู้รู้ธรรมขึ้นมาแล้วแม้ในขั้นต้น ขึ้นเป็นพระโศคานันนี้ ก็ส่งไปเหมือนกัน เพราะว่าเห็นแก่สัตว์ทั้งหลาย.

ที่นี้ก็มีพระพุทธภาษิตอีกมากมาย ที่ตรัสถึงพระองค์เองว่า เกิดมาในโลกเพื่อสิ่งนี้ : ตถาคตเกิดขึ้นมาในโลกนี้เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เพื่อแก้ทุกข์แก่โลก ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกอย่างเดียวกันอีกแหละ; เพราะการเกิดของตถาคตนี้ มันก็เกิดเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้, และการที่มีธรรมะของตถาคตอยู่ในโลกนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ อย่างนี้. ที่นี้ลองนึกดูถึงคำว่า โลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์ซิ : มันไม่ยกเว้นคนชนิดไหน; แม้ว่า

เราจะแปลความหมายเหล่านี้ ว่าเป็นคนที่มีจิตใจควรจะเรียกว่าเทวดา ควรจะเรียกว่าพรหม ควรจะเรียกว่าอะไร ก็ยังอยู่ในข่ายที่จะต้องช่วยอยู่นั้นแหละ.

ที่เรียกเป็นเทวดานั้นนะ ถ้าถือตามความหมายที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป มันก็ยิ่งดีกว่าคนมั่งมีสมัยนี้, คนที่ร่ำรวยที่เป็นมนุษย์ที่ร่ำรวย ฟุ่มเฟือยสมัยนี้มันก็คงจะสู้เทวดาไม่ได้; แต่เทวดาก็ยังอยู่ในข่ายที่ต้องสงสาร ต้องไปโปรด ต้องไปช่วยทำให้รู้ธรรมะ เพื่อจะพ้นทุกข์ได้ เพราะถ้าปล่อยไปตามลำพังเทวดาแม้จะอยู่วิมานอยู่อะไรอย่างไรรก็ตามใจ มันพ้นทุกข์ไม่ได้. ที่นี้ต่อให้เป็นพรหม กระทั่งเป็นพรหมแล้ว มันก็ยังเป็นทุกข์ ยังพ้นทุกข์ไม่ได้. ที่เรียกว่าพรหมนั้นก็มียึดติดยึดถือตัวของกูเหมือนกัน ยึดถืออย่างดีแต่ว่ายึดถือหนักแน่นมาก ฉะนั้น จึงมีความทุกข์ไปตามแบบของคนที่เป็นพรหม; นี่ยังอยู่ในข่ายที่ต้องสงสารที่ต้องไปช่วย. แล้วก็สูงสุดกันแก่พรหม บรรดาสัตว์ทั้งหลาย; ที่เขาจะเป็นอะไรได้มากกว่าเพียงแก่พรหม.

นี่พระพุทธเจ้าทรงขอร้องพระสาวกว่า ไป ๆ ๆ, ไปช่วยแม้แต่ที่เป็นพรหม ให้มันพ้นจากความเป็นพรหม หมายความว่าไม่ต้องมีตัวของกูอย่างพรหม จะได้หมดค้นหาอุปาทานโดยประการทั้งปวง แล้วก็จะได้รับประโยชน์สูงสุดคือดับทุกข์ได้สิ้นเชิงจริง ๆ. นี่พระพุทธเจ้าท่านทรงประสงค์อย่างนี้ ขอให้ช่วยกันนึกถึงพระพุทธประสงค์บ้าง; ถ้าจะพูดว่าขอให้เห็นแก่พระพุทธเจ้าบ้างก็ดูจะน่าหัวเกินไป, แต่ที่จริงเป็นอย่างนั้น. ถ้าเราเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เราก็ต้องเห็นแก่พระพุทธประสงค์ ว่าท่านทรงประสงค์อย่างไร เราต้องทำอย่างนั้น; จะใช้คำว่าสงสารพระพุทธเจ้าบ้าง มันก็น่าหัวมากขึ้นไปอีก, แต่มันก็มีความหมายอย่างนั้นแหละ.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสมีลักษณะคล้ายกับวิงวอนว่าจงไป, คล้าย ๆ กับ “จงไปจงเห็นแก่นันเถิด จงไป”, อย่าไปทางเดียวกัน ๒ คน จงแยกกันไปเร็ว ๆ, แม้นันก็ไปอย่างนี้. นี่ถ้าเป็นพุทธบริษัทของพระพุทธเจ้าจริง มันก็ใจจัดไม่ได้ มันก็ต้องไป; ไปทำอะไร? ก็ไปทำประโยชน์ ช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง, แม้ที่สุดแต่ว่าเขาตั้งอยู่ในฐานะเป็นเทวดาหรือเป็นพรหมแล้ว. ถ้าใครมองเห็นข้อนี้และเข้าใจในข้อนี้ ก็จะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบขึ้นมาทันที. เมื่อพวกอื่นเขาไม่ยอมรับผิดชอบ พุทธบริษัทจะมีความรู้สึกชนิดที่เป็นความรับผิดชอบ เพราะฉะนั้นจะต้องเคลื่อนไหวเพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้น; ถ้าเดินไปได้เองก็เดินไปเอง, ถ้าไปไม่ได้ก็ช่วยสนับสนุนส่งเสริมคนที่มันเดินไปได้.

พุทธบริษัทแท้จริง จะปฏิบัติธรรมคู่กันไป กับการเผยแผ่ธรรมะอย่างเต็มความสามารถ.

เหมือนกับอย่างสมัยนี้ เวลาที่เราช่วยกันเผยแผ่พุทธศาสนาตามที่จะทำได้ แบ่งเป็นหน้าที่ ๆ กัน : ทำโดยตรงก็มี ทำโดยการสนับสนุนผู้ที่ทำโดยตรงก็มี; มันก็อยู่ในความหมายเดียวกัน คือเพื่อจะช่วยสัตว์ทั้งหลายในโลกที่ยังมีความทุกข์ ให้เอาตัวรอดจากความทุกข์ได้. ที่นี้เดี๋ยวนี้สัตว์ทั้งหลายในโลกเวลานี้มันกำลังบ้ำคั่ง มันก็ยังมีความทุกข์ทับทวีขึ้นมากเพราะมีอวิชา มีมิฉนาทิฎฐิมาก เห็นแก่ตัวมาก; มันก็ต้องช่วยกันสงสารให้มากเข้าเท่านั้นแหละ, ทางอื่นมันก็ไม่มีแล้ว. ฉะนั้น เราจะเสียสละกันได้เท่าไรก็เสียสละกันเท่านั้น เพื่อจะช่วยคน

เหล่านี้. นี้เรียกว่า เราเป็นพุทธบริษัทที่ถูกต้อง ตามความหมายของพุทธบริษัท
รู้พระพุทธรูปประสงค์ดี; คือว่าให้รีบช่วยตัวเองให้รอด แล้วก็ช่วยผู้อื่นตามที่จะ
ช่วยได้. เรารอดได้เท่าไร, เราก็ช่วยผู้อื่นรอดได้เท่านั้นแหละ; ถ้าเรารอดได้ถึง
ที่สุด, เราก็ช่วยผู้อื่นให้รอดได้ถึงที่สุดแหละ.

เป็นอันว่า พุทธบริษัทนี้มันไม่มีทางที่จะพูดเป็นอย่างอื่น; ความเป็น
พุทธบริษัทที่แท้จริงมันทำให้รู้สึกรับผิดชอบ ที่จะทำประโยชน์ผู้อื่น พร้อม ๆ
กันไปกับประโยชน์ตัว. เพราะว่าธรรมะในพุทธศาสนา นี้ มันทำให้มองเห็นตัว
น้อยกว่าผู้อื่น : ให้เห็นแก่ตัวน้อยกว่าเห็นแก่ผู้อื่น; เพราะรู้สึกว่าคุณมันมาก
สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมันมาก. เรานี้อย่างไร ๆ ก็พอจะเอาตัวรอดได้ แต่คนอื่นที่
กำลังไม่ลืมหูลืมตามันมีมาก; ฉะนั้น ความสงสารมันมีมาก มันท่วมทับความเห็น
แก่ตัว มันจึงทนลำบากในการที่จะช่วยผู้อื่น ซึ่งมันลำบากมากกว่าช่วยตัวเองเป็น
ไหน ๆ. ที่ไปไกลกว่าธรรมดา ก็คือพวกที่เขาถืออุคคคติโพธิสัตว์; อย่างในฝ่าย
มหายานบางนิกายเขาถืออุคคคติโพธิสัตว์ ถึงกับอธิษฐานว่า จะช่วยผู้อื่นก่อน;
ถ้ามันยังเหลือบุคคลที่มีความทุกข์อยู่แม้แต่เพียงคนเดียว เราก็จะไม่ยอมทำเพื่อ
บรรลุนิพพาน.

นี่คล้าย ๆ กับมันยอมว่า ไม่ต้องไปนิพพานก็เอา, ถ้ามันยังเหลือคนที่
เป็นทุกข์อยู่สักคนหนึ่งก็ เราก็จะช่วยอยู่นั้นแหละ; ไม่ยอมเห็นแก่ประโยชน์ตน
คือนิพพาน ก็จะไม่ทำความสิ้นกิเลสสิ้นอะไรที่จะไปนิพพานนั้น แต่จะยังรอช่วย
ผู้อื่น; อย่างนี้ก็มิ เป็นอุคคคติที่เขาบัญญัติกันขึ้นใหม่ให้มันหนักขึ้นไปอีก. ใคร
ๆ ก็มองเห็นได้ว่า ที่จะให้ไม่มีใครเหลืออยู่สักคนหนึ่งในโลกที่ยังทนทุกข์อยู่นั้น

มันไม่ได้หรอก เพราะว่าคนมันเกิดมาเรื่อย มันก็ต้องเหลืออยู่เรื่อย; หรือว่าสามารถทำให้คนไม่เกิดได้ก็ได้เหมือนกัน มันก็มีคนสุดท้ายที่ว่าพ้นไปแล้ว พระโพธิสัตว์จึงค่อยกระทำเพื่อการเข้าถึงนิพพานของตนเอง.

แต่ว่าการที่มีอุคมคติอย่างนี้ หรือว่าตั้งลัทธิชนิดนี้ขึ้นมาขึ้น มันมีประโยชน์มาก; คือมีประโยชน์ให้ลืมนตัวเองไม่เห็นแก่ความสุขหรืออะไรของตัวเอง เห็นแก่ผู้อื่น. เราจะเรียกว่ามันเกินขนาดไปจนเป็นบ้าบอ นั่นก็ไม่ถูก; อย่าไปเข้าใจอย่างนั้น. อุคมคติหรืออะไรนี้ มันดูจะบ้า ๆ บอ ๆ ด้วยกันทั้งนั้นแหละ : ถ้าไปดูผิว ๆ เฝิน ๆ ฟังแต่ตัวหนังสือแล้วมันจะเป็นเรื่องบ้า ๆ บอ ๆ ด้วยกันทั้งนั้นแหละ, โดยเฉพาะเรื่องไม่ให้เห็นแก่ตัวนี้ คนเข้าใจไม่ค่อยได้หรอก; ฉะนั้น เราเอาเจตนาที่ดี เจตนาที่บริสุทธิ์ของอุคมคติเป็นหลัก เราก็จะพบว่าอุคมคตินี้จำเป็น แล้วมีประโยชน์ มันช่วยได้. ที่เขาทำให้เกิน ๆ ไว้อย่างนั้นก็ เพราะว่าคนเราตามธรรมดา มันมีกิเลสเกิน มีกิเลสมากเกินไป. เรียกว่าลองสำรวจตัวเองดูสิ จะเห็นว่ามันมีโลภเกิน โกรธเกิน หลงเกิน อะไรเกิน ๆ ๆ ทั้งนั้น; ฉะนั้น จึงต้องมีธรรมะที่เป็นอุคมคติที่จะแก้กันให้ได้ ให้มันเกิน ๆ เข้าไว้ด้วยมันจึงจะทันกัน. ฉะนั้น ถ้าเรารับเอาในอัตราเดียวกันนั้นมันก็เป็นไปได้. ถ้าเราไปคิดว่ามันเกินไปแล้วมันก็ไม่ทำเท่านั้นเอง, แล้วก็ไม่ว่าตัวเองก็มีกิเลสเกิน มีกิเลสเกินส่วน เกินประมาณอยู่.

**พุทธบริษัทต้องเห็นชัดสุญญตาธรรม,
ไม่ให้เกิดการเลอะเลือนได้.**

เอาละ, ที่นี้ก็เป็นอันว่า เรายอมรับกันว่า พุทธบริษัทที่มีความรู้สึก
 รับผิดชอบในชะตากรรมของมนุษย์ ของโลก ของเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย,
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ของโลกในปัจจุบันนี้ วันนี้กันเลย ว่ามันเป็นอยู่อย่างไร;
 แล้วก็จะพยายามที่จะช่วยกันแก้ไขให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้. ใครมีสติปัญญา
 สามารถอย่างไรก็ทำไปตามสติปัญญาสามารถ. ที่นี้สำหรับผมมีความเห็นว่า ก็ไม่
 มีอะไรอีกแล้ว นอกจากถอยหลังให้มันเข้าคลองเท่านั้นแหละ; หรือถ้าพูด
 กลับกันก็คือต้องฟันฟูลิ่งที่มันหายไปให้กลับมา. แต่ถ้าพูดให้ฟังง่ายกว่านั้นอีกก็
 ว่า ชำระสะสางสิ่งที่มีมันผิด หรือมันเลอะเทอะ ฟันเพื่อนไปนั้น ให้มันกลับมา
 ถูกต้องหรือบริสุทธิ์ขึ้น. เดียวนี้จิตใจของเรามันเลอะเทอะ ฟันเพื่อน เลื่อมทราวม
 แล้วการกระทำทั้งหลายมันก็เลอะเทอะ ฟันเพื่อน และเลื่อมทราวม.

สิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ถ้าเกิดเลอะเทอะ ฟันเพื่อนขึ้นแล้วก็จะมิ
 โทษอันใหญ่หลวงนั้น ก็คือความเข้าใจเรื่องสุญญตา. ในพุทธศาสนาที่ความรู้เรื่อง
 สุญญตา ความเข้าใจเรื่องสุญญตาเป็นเรื่องสำคัญ; ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้
 เอง ว่าถ้าพุทธบริษัทเกิดไม่สนใจในเรื่องสุญญตา หรือสุญญตปฏิบัติสังยุตตาก็
 ตามใจ, เรื่องสุญญตาคือเรื่องความว่างโดยตรง หรือว่าเรื่องสุญญตปฏิบัติสัง-
 ยุตตาคือว่าเรื่องที่มีมันเนื่องเกี่ยวข้องกันอยู่กับเรื่องความว่างนั้นแหละ, ถ้าเกิดไม่
 สนใจศึกษาหรือเอาใจใส่ปฏิบัติในเรื่องนี้แล้วมันจะเกิดความเลอะเลือน คือทางฝ่าย
 วินัยมันก็จะเลอะเลือน, ทางฝ่ายธรรมะก็จะเลอะเลือน, แล้วมันจะยิ่งส่งเสริมความ
 เลอะเลือนแก่กันและกัน. เพราะว่าการศึกษาปฏิบัติในพุทธศาสนาที่มันมี ๒ ระบบ
 เท่านั้น; คือระบบวินัยระบบหนึ่ง, แล้วระบบธรรมะระบบหนึ่ง.

ทีนี้เมื่อผู้ปฏิบัติไม่เข้าใจความมุ่งหมายอันใหญ่หลวงหรืออันเป็นใจ กลาง หัวใจสำคัญคือเรื่องสูญญตาแล้ว, มันก็ไม่ได้ปฏิบัติวินัยเพื่อทำลายตัวตน หรือของตนหรือ, วินัยมันก็ผิดไปแหละ; วินัยทั้งหลายบัญญัติไว้เพื่อให้ความคุม หรือกำจัดความเห็นแก่ตัว. การที่จะเป็นคนพาลสันดานหยาบอะไรขึ้นมา มันคือ ความเห็นแก่ตัว มันมีตัวกูของกูจัด; ฉะนั้น จึงวางวินัยไว้อย่างนี้ ๆ อย่าให้มัน ทำได้สะดวก นับตั้งแต่วินัยเรื่องไม่ฆ่า ไม่ลัก ไม่อะไรต่าง ๆ, หรือศีลทุกข้อของ ภิกษุสามเณรนี้ เพื่อจะสกัดกั้นความเห็นแก่ตัวที่จะทำอะไรอย่างหยาบคายนั้นนะ. นี้เรียกว่า วินัย มุ่งหมายจะกำจัดความเห็นแก่ตัว.

ทีนี้ถ้าฝ่ายธรรมะ มันก็มุ่งหมายจะกำจัดความเห็นแก่ตัว ในด้านที่มัน ละเอียดลึกซึ้งยิ่งไปกว่าวินัย คืออย่างประณีต. วินัยนี้มันอย่างหยาบ อย่างเอากัน ซึ้งหน้า; ส่วนธรรมะนั้นมันอย่างละเอียดประณีต อย่างลึกลับ; แต่แล้วมันก็ มุ่งหมายจะทำลายความเห็นแก่ตัว. ทีนี้พอลืมเรื่องการทำลายความเห็นแก่ตัว คือละเลยเรื่องสูญญตาเสียแล้ว การปฏิบัติวินัยมันก็ผิดหลักของสูญญตา วินัยมันก็ เลอะเลือน, การปฏิบัติธรรมะมันก็ไม่ได้ปฏิบัติเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว ธรรมะ มันก็เลอะเลือน; ธรรมะเลอะเลือนก็ส่งเสริมให้วินัยเลอะเลือน, วินัยเลอะเลือนก็ ส่งเสริมให้ธรรมะเลอะเลือน, มันก็เลอะเลือนกันไปใหญ่; เลยพุทธศาสนา ก็ เลอะเลือน : ปรัชญาก็เลอะเลือน, ปฏิบัติก็เลอะเลือน, ปฏิเวธก็ไม่มี ไม่มีผลตรง ตามความประสงค์.

นี่คือความเลอะเลือนทั้งหลาย ที่มาจากความเลอะเลือนเพียงอย่างเดียว คือความเลอะเลือนของความรู้ที่จะเข้าใจเรื่องสูญญตาโดยถูกต้อง; ดังนั้น ผมจึง

เห็นว่า การที่จะทำอะไรลงไปเพื่อให้พุทธศาสนาเป็นพุทธศาสนา และมีประโยชน์แก่พุทธบริษัทและคนทั้งหลายทั้งปวงนี้ได้แล้ว จะต้องพยายามกำจัดความเลอะเลือนที่มันกำลังเลอะเลือนอยู่ คือความไม่สนใจสนใจในเรื่อง **สุญญา**อย่างถูกต้อง. เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องที่เราพูดกันมามากแล้วในคราวอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพูดที่เรียกว่า **ธรรมปาฏิโมกข์**ทุกครั้งจะพูดเรื่องนี้ เพื่อทำให้เกิดความเลอะเลือนขึ้นมาในเรื่องสุญญา ตามพระพุทธรูปประสงค์ ที่ว่าหัวใจเนื้อแท้ของพุทธศาสนามันมีอย่างนี้ ก็คือสุญญา; ส่วนเรื่องอื่นนั้นเป็นเรื่องผิวเรื่องเปลือก.

นี่สรุปความว่า เราต้องทำพุทธศาสนาให้เป็นพุทธศาสนาขั้นแรกก่อน ให้เป็นพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ยืนบนขาของตัวเองได้เสียก่อน. นี่พุทธบริษัทมีความเป็นพุทธบริษัทถูกต้อง ยืนบนขาของตัวเองได้เสียก่อน ก็ยืนได้ด้วยขาตัวเองก่อน แล้วจึงจะสามารถช่วยผู้อื่นได้. นี่คือข้อแรก ที่ถ้าพุทธบริษัทรับผิดชอบในความเป็นพุทธบริษัทแล้วจะต้องทำอย่างนี้; ก็จะต้องศึกษาพุทธศาสนาของตนเองให้เข้าใจถูกต้อง และให้ปฏิบัติถูกต้อง และให้ได้ผลมาอย่างถูกต้อง มันก็จะเกิดเป็นป้อมปราการที่ใครทำลายไม่ได้ ขึ้นมาในโลกนี้ เป็นที่เกาะที่ยึดของสัตว์โลกที่ยังมีอยู่ด้วยอวิชชา ให้มีแสงสว่างขึ้นมาด้วยแสงของพระธรรม. พระธรรมทั้งหลาย สรุปรวมลงที่สิ่งที่เรียกว่าสุญญา คือความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายว่า ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะมันเป็นสุญญา. พอเข้าใจถูกต้องอย่างนี้แล้ว การกระทำ การพูดจาอะไรมันถูกต้องไปหมดแหละ, เพราะที่ปฏิญ์มันถูกต้องแล้ว ความคิดมันก็ถูกต้อง การพูด การกระทำมันก็ถูกต้อง;

ฉะนั้น

เรา

พุทธบริษัทจึงสามารถช่วยเหลือเพื่อนร่วมโลกได้ คือเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายได้.

ถ้าเราจะสมมติว่า เราจะค้นหาสิ่งที่มีนัยเป็นตัวยักษ์ ตัวรวมของโลกทั้งหมด, มันก็จะพบอย่างเดียวกันอีกว่าไม่มีอย่างอื่น เรื่องอื่น หรือไม่มีสิ่งอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่าสุญญตา; คือธรรมชาติที่เป็นความว่างจากตัวตนของตน เป็นบรมธรรมอันใหญ่หลวง เป็นตัวที่ถ้าจะเรียกว่าเป็นตัวตนนะ จะเป็นตัวตนที่แท้จริง, มันว่างจากตัวตนแต่กลับเป็นตัวตนที่แท้จริง คือว่าเป็นธรรมชาติที่แท้จริง ที่จะเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ทั้งหลายได้.

ไอ้ความว่างคำนี้มันแปลก : มันพูดว่าว่างแต่มันกลับมีอยู่, แล้วมันกลับมีอยู่อย่างแท้จริงกว่าสิ่งที่ไม่ว่าง, เพราะสิ่งที่ไม่ว่างนั้นมันชั่วคราว เพราะมันไม่แท้จริง; ไอ้สิ่งที่ว่างนี้กลับเป็นอนันตกาล เป็นนิรันดร เป็นของแท้จริง เป็นของตายตัว, ยืนอยู่เป็นความมีอยู่ชนิดที่แท้จริง. ส่วนความมีอยู่นอกนั้น เป็นความมีอยู่หลอกหลวงชั่วคราว : ชีวิตก็เป็นชั่วคราว อะไรก็เป็นชั่วคราว เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย หมุนจืดอยู่เรื่อย. ตัวจริงตัวแท้มันกลับไปอยู่ที่ตัวความว่างคือสุญญตา ว่างจากตัวตน ว่างจากของตน ว่างจากกิเลสว่าตัวตนว่าของตน.

ถ้าสมมติพูดให้มันมีตัวตนกันแล้ว ความว่างนั้นมันกลับเป็นตัวตนของพุทธบริษัท. เมื่อผู้อื่นเขาพูดว่ามีพระเจ้าเป็นตัวตน มันก็ตามแบบของเขา; หรือพวกอีกพวกหนึ่งว่ามีปรมาตมัน เป็นมีบรมอตต เป็นตัวตนใหญ่ของเขา ก็ถูกของเขาแหละ, เราก็ไม่ต้องค้าน; ขอแต่ว่าให้ทุก ๆ ศาสนามีหลักกันอย่างนี้เถอะว่า คือมีตัวตนใหญ่ชนิดที่แท้จริงที่ว่ามันไม่เป็นกิเลสที่จะเบียดเบียนใครได้ :

ไม่เป็นกิเลสที่จะเบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่นได้ นั่นแหละคือตัวตน
แหละ. เมื่อพุทธบริษัทเห็นความว่างคือเห็นสุญญตาแล้วมันไม่มีกิเลสเหลืออยู่ได้
มันก็ไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น.

พวกที่เขาถือพระเจ้า; ถ้าเขาเห็นพระเจ้ามี่พระเจ้าจริง, เขาก็เบียดเบียน
ตนเองไม่ได้ เบียดเบียนผู้อื่นไม่ได้. ทีนี้พวกที่ถือว่ามีปรมาตมัน อย่างตามแบบ
ของเขา, ถ้าถึงปรมาตมันจริง มันก็ไม่เบียดเบียนตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น
เหมือนกัน. ตามหลักของเขาเป็นอย่างนั้น อุดมคติของเขาเป็นอย่างนั้น เขามีแนว
ปฏิบัติของเขาอย่างนั้น คือเพื่อจะไม่เบียดเบียนตนเอง และไม่เบียดเบียนผู้อื่น
เช่นเดียวกัน; ฉะนั้น ใครจะถือพระเจ้ายกก็ได้ ถือปรมาตมันก็ได้ ถือสุญญตาอย่าง
พุทธบริษัทก็ได้.

สุญญตาในฐานะที่เป็นหลักปฏิบัติ ก็ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดยึดมั่นถือมั่น;
สุญญตาในฐานะที่เป็นผลของการปฏิบัติมันก็คือนิพพาน เพราะว่าเราก็ยอมรับกัน
อยู่แล้วว่า นิพพานนั้นว่างอย่างยิ่ง – นิพพานํ ปรมํ สุ๐๐๐ํ. นิพพานํ ปรมํ สุขํ, เมื่อ
ว่างอย่างยิ่งแล้ว นั่น (: พระนิพพาน) ก็เป็นสุขอย่างยิ่งคือไม่มีทุกข์เลย. นี่มันเป็นการ
ยกตัวอย่างให้เห็นได้แล้วว่า ในโลกนี้ที่เป็นพวกใหญ่ ๆ ก็ : พวกหนึ่งก็ถือพระเจ้า
มีอยู่หลายศาสนาด้วยกัน, เฮ้อ, เขาก็เป็นพระเจ้าถึงพระเจ้าอะไรพระเจ้าเสียแล้วมัน
ก็ไม่เบียดเบียนกัน. อีกพวกหนึ่งถือปรมาตมัน ซึ่งไม่ใช่คนไม่ใช่อะไรก็ตามใจ
ไม่ใช่พระเจ้ายกก็ตามใจ แต่มันมีหลักที่ว่าถ้าถึงอันนั้นแล้วมันเบียดเบียนไม่ได้
เบียดเบียนตนเองก็ไม่ได้ เบียดเบียนผู้อื่นก็ไม่ได้. ทีนี้พุทธบริษัทหรือที่เครือ
เกี่ยวกับ

พุทธบริษัท ก็ถึงธรรมะอันสูงสุดนี้คือสุญญตาหรือนิพพานนี้ มันก็เบียดเบียนใครไม่ได้.

สรุปแล้ว มันเป็นเรื่องที่เบียดเบียนตัวเองก็ไม่ได้ เบียดเบียนผู้อื่นก็ไม่ได้; นี่คือโลกที่มันมีมนุษยธรรม มีความสงบสุข เป็นสันติสุข. เดียวนี้เรามองดูตัวเราก่อน, พวกอื่นก็ยกไว้ทีก่อน, มองดูพุทธบริษัทเราก่อน เรายังบกพร่องอย่างไร ในหน้าที่ของเรา. เรายังบกพร่องอย่างที่ยังดูแล้วก็ยังเศร้า ยิ่งดูแล้วก็ยิ่งรู้สึกเศร้า คือว่าเรื่องปริยัติมันก็ยังเลอะเทอะ มันไม่ไปตรงจุดของสุญญตา; เรื่องปฏิบัติมันก็เลอะเทอะมันไม่ไปตรงจุดของสุญญตา; เรื่องปฏิเวธมันก็เลอะเทอะมันไม่ไปตรงจุดของสุญญตา มันไปได้อะไรมาก็ไม่รู้ที่เป็นผลของการปฏิบัติ, ว่าถ้ามันปฏิบัติผิดมันก็ได้ผลอย่างอื่นมา. ดังนั้น ปริยัติมันไม่ตรงจุด, ปฏิบัติมันก็ไม่ตรงจุด มันแน่นอนเหลือเกิน; ฉะนั้น หน้าที่ของพุทธบริษัทที่จะช่วยโลกนี้ ก็มีอย่างเดียวเท่านั้นแหละ คือว่า ทำตัวเองให้มันถูกต้องเสียก่อน ทั้งโดยทางปริยัติ ทั้งโดยทางปฏิบัติ ทั้งโดยทางปฏิเวธ; อย่างอื่นไม่ต้องนึกถึง เพราะมันไม่มี; นี่มันมีแต่ความเลอะเทอะเรื่องเกี่ยวกับปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธนี้, มันไม่ตรงจุดของสุญญตา ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ผู้หลงเนื้อหนัง จะไม่สนใจไม่ชอบสุญญตาธรรม.

เรากำลังไม่ชอบสุญญตา เพราะเราไปชอบเนื้อหนัง ความเอร็ดอร่อยทางเนื้อหนัง ตามแบบอารยธรรมแผนใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลส. นี่พูดแล้วมันก็

จะกลายเป็นตั้งกองนินทาผู้อื่นอยู่เรื่อยไป แม้ว่าจะเป็นการนินทาครั้งสุดท้ายในคืนนี้ ว่าโลกเรามันกำลังเป็นทาสของเนื้อหนัง ของวัตถุนิยมทางเนื้อหนัง ไม่มีหูลีมีตา ไม่ยอมฟังใคร ไม่ยอมดูใคร จะเอาแต่เรื่องทางเนื้อหนังไปเสียดะพิด; เรา กำลังฟ่ายแพ้กี้เลส พอฟ่ายแพ้กี้เลสเราก้ฟ่ายแพ้กี้ผู้ที่เขาเอาอารยธรรมเนื้อหนังมาหลอกล่อเราอย่างนี้; ฉะนั้น เราจึงไปหลงไหลในเรื่องที่จะตามกันพวกซึ่งจะต้องเรียกว่าพวกฝรั่งนั่นแหละ เพราะว่าผู้ที่เจริญทางวัตถุทางเนื้อหนังมากที่สุดก็คือพวกฝรั่ง. เราไปตามกันเขาเพื่อได้สิ่งเหล่านี้มา ก็เลยได้สิ่งเหล่านี้มาสำหรับเป็นอันธพาลมากขึ้น; ฉะนั้น ในประเทศเราก้มีอันธพาล มีอาชญากรรมมากขึ้น เพราะมันเป็นทาสของกิเลส เป็นทาสของเนื้อหนังมันมีเท่านี้เอง. แทนที่เราจะได้เป็นผู้ช่วยโลก เรากลับเป็นผู้ที่หลงตามคนที่มันทำผิดหรือว่าตกนรกอยู่แล้ว มันก็เลยนำหัว.

เราคิดว่าจะช่วยยกคนขึ้นมาจากรก แต่แล้วเราก้ไปตามกันคนที่กำลังตกนรก, ลีกลงไป ๆ ๆ มันก็นำหัว. ต้องมองดูในเรื่องนี้กันเสียบ้างจึงจะค่อย ๆ เข้าใจทางโน้น ทางนี้ ทางนั้น ถูกต้องขึ้นมา. ทีนี้ถ้ามันมีการติดอารยธรรมทางเนื้อหนังเหมือนกับติดฝิ่น เหมือนกับติดของเสพติดอย่างอื่นแล้วมันก็ลำบากมาก, มันลำบากมาก. ของเสพติดนี้มันมีฤทธิ์เดชมาก ดูแต่เรื่องฝิ่น เรื่องสุรา เรื่องบุหรี่ แม้บุหรี่ในที่สุดคิดเข้าแล้วมัน มันจะไม่ค่อยฟังใครแล้ว มันจะเอาแต่ให้มันได้สิ่งที่มันอยากหรือมันเงียนเท่านั้นเอง. ทีนี้เรื่องทางจิตใจมันก็ยิ่งไปกว่านั้น ยิ่งไปกว่าบุหรี่หรือเหล้า หรือฝิ่น. เพราะฉะนั้น จะต้องพยายามให้มากขึ้นสักหน่อย จะต้องแข็งข้อให้มากขึ้นสักหน่อย ในการที่จะเอาชนะสิ่งเสพติดเหล่านี้, แล้วมาเป็นคนบริสุทธิ สะอาด ช่วยตัวเองให้ได้ และช่วยผู้อื่นในที่สุด.

ในเมื่อรู้สึกว่าเป็นพุทธบริษัทแล้วต้องทำอย่างนี้ ไม่มีทางที่จะทำอย่างอื่น; เราก็ต้องอดทน ต้องเสียสละ ต้องเจ็บปวดบ้างเป็นธรรมดา ในการที่มันจะต้องกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นธรรมดา ในการช่วยกันแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ให้มันดีขึ้น หรือให้มันถูกต้องขึ้น. เอาละพุทธบริษัทก็ต้องทำอย่างนี้; ถ้าพูดรวม ๆ กันก็ว่า ทั้งโลกนี้มันจะต้องช่วยกันทำชนิดที่ว่า ให้เข้าถึงพระเจ้ายิ่งขึ้น ให้เข้าถึงปรมาตมันยิ่งขึ้น ให้เข้าถึงสัพพัญญูยิ่งขึ้น แล้วแต่ว่าพวกไหนจะใช้คำว่าอะไร. รวมกันทั้งโลกแล้วก็ทำให้เข้าถึงสิ่งนั้นแหละยิ่งขึ้น ๆ แล้วมันจะค่อยเป็นสิ่งเดียวกันทีหลัง; เข้าถึงพระเจ้ายิ่งขึ้นก็ละความเห็นแก่ตัวเสีย, เข้าถึงปรมาตมันก็ละความเห็นแก่ตัวเสีย, เข้าถึงสัพพัญญูก็ละความเห็นแก่ตัวเสีย; ในที่สุดก็เหมือนกันตรงที่ว่า **ไม่มีความเห็นแก่ตัว.**

นี่มันเป็นวิธีที่พอจะช่วยกันทีเดียวทั้งโลกได้ แล้วก็ไม่มีใครเกลียดใคร ไม่มีใครคิดทำลายใคร. เมื่อถามว่า *ทำอย่างไร ?* ก็คือทำอย่างนี้; เมื่อถามว่า *ทำเท่าไร ?* ก็ต้องตอบว่าทำทั้งหมดสุดความสามารถ ของตน ๆ ด้วยกันทุกคน. เพราะว่าไม่รู้ว่าจะเหลือเรี่ยวแรงเอาไว้สำหรับไปทำอะไรที่ไหนที่ดีกว่านี้; มันไม่มีจริง ๆ ด้วย มันมีแต่อย่างนี้เท่านั้นแหละที่ดีที่สุดที่ควรที่จะทำ. ฉะนั้น เราก็จะไม่ขี้เกียจเรี่ยวแรงหรือความสามารถไว้ทำอะไรที่ไหนอย่างอื่นอีก ทำสิ่งนี้ในฐานะที่ว่ามันเป็นสิ่งที่ดีที่สุด และว่ามันตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งที่เราต้องรับผิดชอบ; แม้ว่าเราจะไม่รู้สีกตัวเราก็ยังต้องรับผิดชอบ, เดียวนี้เราไม่รู้สีกตัว; รู้สึกในความเป็นพุทธบริษัทของเรา เรารับผิดชอบต่อ, นี่จึงมีความแน่ใจ หมดปัญหา ก็อแน่ใจในการที่จะระดมทุ่มเทเรี่ยวแรงเวลา กำลังทุกอย่างนี้เพื่อจะทำให้ทุกคนมันเข้าถึงสิ่งที่จะต้องเข้าถึง. สำหรับพุทธบริษัทเราก็เข้าถึงธรรมะชนิดที่หมดความเห็นแก่ตัว ที่

เรียกว่าสุญญตูปปฏิสังขตคา ธรรมที่มันเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตา ทำสุค
ความสามารถ ทำตลอดเวลา.

นี่หวังว่า จะพอเป็นที่เข้าใจแก่พวกเราทุกคน ว่ามันต้องทำอย่างนี้ มัน
มีแนวทางอยู่แต่อย่างนี้ หรืออย่างอื่นไม่มี. ทำอย่างอื่นก็ไม่เป็นพุทธบริษัท; ถ้า
ทำอย่างนี้ก็เป็นพุทธบริษัท ทุกอย่างต้องไม่เลอะเลือน : ปรียัตไม่เลอะเลือน,
ปฏิบัติไม่เลอะเลือน, ปฏิเวธไม่เลอะเลือน; มันก็พอแล้ว จะเกิดประโยชน์ตนและ
ประโยชน์ผู้อื่นพร้อม ๆ กันไป.

นี่การบรรยายในครั้งสุดท้าย ก็เพื่อจะชี้เป็นครั้งสุดท้ายว่าพุทธบริษัทเรา
ควรจะมีเรื่องนี้อย่างไร แล้วก็มีความรับผิดชอบเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไร, พอเป็น
หนทางสำหรับไปศึกษาพิจารณาเอาด้วยตนแล้ว; จึงขอยุติการบรรยายด้วยการ
สรุปความตามที่เราได้พูดกันมา เรื่องธรรมะในฐานะที่เป็นมนุษยธรรม เป็นเรื่องดี
ที่สุด หรือเป็นเรื่องทั้งหมดของมนุษย์; แม้ว่ารายละเอียดปลีกย่อยมันจะมีอยู่
มากมาย ที่ทำให้เกิดความคิดเห็นแตกแยกกัน, แต่ว่าส่วนใหญ่นี้มันก็ชัดเจนอยู่แล้ว
เพราะมันมีอยู่อย่างนี้ ๆ อย่างที่ว่ามานี้ : รู้จักตัวเอง รู้จักสิ่งที่เรียกว่าจิต รู้จัก
สิ่งที่เรียกว่าตน รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากิเลส รู้จักสิ่งที่เรียกว่าทิวฐิ รู้จักสิ่งที่เรียกว่า
วิภูฏสงสาร รู้จักสิ่งที่เรียกว่านิพพาน รู้จักหนทางที่จะให้ถึงนิพพานคือ
มัชฌิมาปฏิปทาชนิดที่มันถูกต้อง และรู้จักใช้ให้เป็นหนทางสำหรับมนุษย์ จะขึ้น
ไปถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์ คือมีมนุษยธรรมในอันดับสุดท้ายที่เรียกว่าเป็น
พระอรหันต์ ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์เพราะข้อนี้.

นี่เป็นเรื่องที่ต้องรู้มาตามลำดับ จึงจะสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าหรือเป็นปัญหาอันสุดท้ายได้; ขอให้เอาไปคิดดู, ผมพยายามคิดนี่ก็มาก หลายสิบปีแล้ว ฉะนั้น จึงเอามาพูดเท่าที่เห็นว่ามันจะเป็นประโยชน์, บางอย่างคงจะประหยัดจะช่วยประหยัดว่าคุณจะไม่ต้องเสียเวลาคิดให้มันมากมาย ก็ยังสามารถจะรู้ได้เท่าที่ผมคิดมาเป็นหลาย ๆ สิบปี; ฉะนั้น เชื่อว่าการกระทำกันครั้งนี้ คราวนี้ คือบรรยายมาตั้งหลายสิบครั้งนี่ คงจะมีประโยชน์บ้าง ไม่มากก็น้อย.

เป็นอันว่า ยุติการบรรยายเรื่องนี้ไว้ครั้งสุดท้าย คือครั้งนี้; ถ้ามีเวลาเราก็พูดกันเรื่องอื่นต่อไป. เอาละพอกันทีสำหรับวันนี้.
